

Ó és Új

DIAETETICA

az az:

AZ ÉLETNEK és EGÉSSÉGNEK

fenn-tartására és gyámolgatására,

ISTENTŐL

adattatott nevezetesebb Természeti Eszközöknek a' szerint való elé-számlálása, a' ~~mint~~ azokra reá kaptak, és eleitől fogva mind ez ideig magok károkra vagy hafznokra vélek éltek az emberek.

Mellyben,

HAT DARABOKRA

intézve,

a' maga elébbi Dieteticájának Első Darabját bővebben ki-magyarázta; és fok ide tartozó régi Szokásokkal 's jeles történetekkel meg-világosította, 's egyszer'smind a' Természetnek Szentséges helyeire-is maga Feleinek fok helyyeken a' jeget megtörte; úgy hogy, ennyi részben, e' munka

TERMÉSZET' HISTORIAJA

gyanánt-is szolgálhason.

K. MÁTYUS ISTVÁN. M. D.

Nemes Küküllő és Maros-Székből egyesült
Vármegyének R. Physicus.

SYMBOLVM SÓLTI CIV.

HATODIK DARAB.

POSONYBAN,

FÜSKÚTI LANDERER MIHÁLY.

költséggel és betűivel.

M. DCC. LXXXIII.

1793

52.419

AJÁNLO LEVÉL,

MELLYET

TEKINTETES NEMZETES

BORBÉREKI

FABIAN SUSANNA

ASZSZONYNAK,

NÉHAI

TEKINTETES NEMZETES

AGYAGFALVI

SÁNDOR JÁNOS

URNÁK,

Elein a' Felsőges Auszriai Hadi - Szolgálatban

ZASZLÓ-TARTÓI HIVATALT;

Az után ugyan ezen Felsőges Udvar engedelméből, az egybe-fzövetkezett Belgáknak

OSZTÁLYOS KAPITÁNSÁGOT:

Haza-telepedvén, ezen Nemes Maros Székben
fok Elztendökig

REGIUS PERCEPTORSÁGOT:

Utollyára N. Küküllő Vármegyével egy ideig
Egygyesitettve

ORDINARIUS ISPÁNYSÁGOT

ditséretesen viselt

URI FÉRFIUNAK

KEDVES ÉLETE PÁRJÁNAK

GYÁSZOS ÖZVEGYÉNEK :

Maga **SUSANNA** Nevének mindenkor meg-fele-
lő, kedvesen illatozó jó erköltseivel, feddhetet-
len életével, és ártatlan szorgalmatofságával min-
denek előtt különös tiszteletet nyert

URI ASZSZONYNAK,

Nékem kiváltképen való

JÓ ASZSZONYOMNAK,

K E G Y E S

P Á T R O N Á M N A K,

Néhai Tekintetes Uri Férjének hozzám életében
mutatott fok rendbéli Favorának, és Barátságos
jó indulatjának háládatos emlékezetére.

Magának,

A T E K I N T E T E S

A S Z S Z O N Y N A K

örökös, szíves tiszteletére ezen irásomnak
Elejére tenni kívántam

Magam Személyére és Irásomnak
alázatos ajánlásával

*M. Vásárbellyt Szent Mibálly Havának
22-dik napján, 1791. Eszt.*

K. MATYUS ISTVÁN.

A Z O L V Á S Ó H O Z .

Már egykor, ha mi későre-is, fok terhes gondjaim, és hosszúas erőtlenedéseim közt-is, Istenem fejedelmével, el-juték arra, hogy régen folytatott nagy *Munkámnak Hatodik vagy Utolsó Darabját*-is közönségessé tehettem. A' Dolgok, mellyek elébbi *Diaeticámnak* osztálya, és rendi szerint, ezen utolsó Darabra maradtanak vala, az Orvosi és Természeti Tudománynak épen a' Velejéig bé-hatnak. En, mennyiben tehettem gondos Olvasóim kívánságának, ezeknek a' méjjen járó dolgoknak fejtegetésében, az ő jó szivek fogja meg-ítélni. Igyekeztem, a' mennyiben tölem ki tölt, az ide tartozó nevezetesebb dolgokat fel-keresni, meg-visgálni,

és minél világosabb lehetett, ki-magya-
rázni. A' honnan Munkánknek ez az utól-
só Darabja-is nagyobbatska tsumóra neve-
kedett mint magunkban előre el-intéztük
vala. Azonközben a' rövidség-is egyik
fel-tett tzelünk lévén, nem tagadhatjuk,
mostani utolsó el-nézésünkkel-is, hogy en-
nyi fok külömb dolgoknak egybe-füzésé-
ben fok helyeken homályosabban estek
ki-fejezéseink mint kívántuk volna. Re-
ményljük mindazonáltal, hogy a' mi dol-
gainknak kedvező értelmes Olvasó, az
ollyan helyeket-is az elébbi, és követ-
kező dolgoknak egyben vetések, és má-
fodszori meg-olvasások által, egész vilá-
gofságba fogja tenni. Nagyobb akadályt
látok, a' le-írásban, által-írásban, ki-
nyomtatásban, innen-is, túl-is bé-tsúfzott
szók, betük, *virgulák* közép noták punk-
tumok, helytelen el-rakásában; és hogy
ezek a' mutató és meg-határozó szotskák
az, ez, a' e' és az egybe kötő igétskék,
és, 's fok szükséges helyekről ki-marad-
tak.

tak. Melly miatt a' Beszéd nagyon darabosan maradt. De bizunk e' részben - is magyarul tudó Olvasóinknak szivefségekhöz, hogy a' könnyebb szerüeket, a' fenn forgó dolgoknak értelméből, magok gondolatjaikban önként helybe - fogják hozni. Elöre jelentenem kellett azt - is, hogy hihetöképen a' sietség miatt, ezen utolsó Darabban a' CCXCV - dik §. egészszén kimaradott. Ez - is azért, és egyéb terhefebb hibák mind a' Hat Könyvekből kijegyeztetve, és meg - igazitva, a' levelek, és lineák vagy rendek száma fzerint, ezen utolsó Darabnak végén felvagnak tétettetve.

Kivántam azt - is, engedelem kérés mellett, meg - jelenteni, hogy az elébb meg - ígért Fö - íróknak, a' kiknek böltszavaikkal, rész szerint magam beszédemnek világosítására, rész szerint réa - bizonyítására ezen Munkában éltem, Laistromáról, Ugy a' közönséges, mind a' Hat Darabokra ki - terjedő Mútató Tábláról sem

felejtkeztem - el. De minthogy ezeknek értelmes öfzve-fzedéfe, és el-rendelése jóval többre menne mint sem ezen utolsó, magában-is jó tömött Darabnak végéhez ragaszthattuk volna, úgy végeztünk kedves segítő Jó Urammal Barátommal T. G. I. Urammal, hogy ezeket egy különös kötetben tégyük: A' melly - is, a' mint eddig való készületeinkből - is előre láthatjuk, egy tisztefséges kézben forogható könyvre fog nevedezni. Ugyan tsak, így - is, ha Isten Életünknek kedvez, igyekezünk ezen folyó esztendőben el - kezdett Munkánkot tökéletességre vinni.

Addig pedig méltóztatnak gondofabb Olvasóink, ha hol arra szükségek lejénd, a' Daraboknak elejékre tett nevezetesebb Dolgoknak Laistromát, és a' levél fzéleken való summás jegyzéseket meg - tekinteni, és azokból magát utasítani.

Iráni Maros-Vásárhellyt az 1793 - Eszt.
Böjt - más Havának 12 - dik napján.

MATYUS ISTVÁN.

E'

E' Hatodik Darabban elé forduló

nevezétefebb Dolgoknak

L A I S T R O M A.

HATODIK KÖNYV.

ELSŐ RÉSZ.

A' Testnek Mozgatásáról, és Nyugtatójáról.

A' Mozgás és Nyugvás a' Testben miből áll? 's Hány féle	3.
A' Termézetben minden változások mozgás által léznek.	3.
Magát mozgató erő egy testben fints.	3.
Tökélletes nyugodalomban semmi test nintsen.	4.
Honnan kapták a' Testek ezt a' mozgó erőt.	5.
Pythagoras' értelme erről.	5.
Piata' gondolatai a' Mozgató Erőről.	6.
E' világnak Lelkéről.	7.
Ez a' világot, hogy formálta. A' Lelkek közt való külömbőségéről.	8.
Aristoteles ezekben töle mennyiben különbözött.	9.
A' Democritus, Epicurus, Hippocrates, Moses ér- telmei az eredeti Mozgásról.	10. 14.
A' minen magunk Testében hány féle eredetü Moz- gások tapasztaltatnak.	15.
Azok egymástól mennyiben különböznek.	16.
A' Test életére, és egészségére mennyiben szük- ségesek.	17.
A' Mozgásnak vagy Test gyakorlásnak három grá- ditsai.	18.
A' Test gyakorlás, Játék, Dolog, egymástól mi- ben különböznek.	19.
Vallyon, ha az Épség állapotjában meg-maradhat- tak volna, Első Szüléinknek kellett volna-é dolgozniok?	20.
A' Dolgozás fenkinek nem szégyen: mindennek hasznos.	20.

Nevezetesebb Dolgoznak

A' Testnek gyakorlása az Egészséget fenn tartja: fok nyavallyákat meg-gyógyít.	22.
Az Elmét világosítja.	23.
Tulajdonképen való természeti haszna a' Test moz- gatásainak.	26.
Ennek el-múlásából mitsoda nyavallyák szár- maznak.	27.
Mind ezek Példákkal világosítatnak.	29-30.
Az erőltetett, vagy felettebb erős Test gyakor- lás; és minémü károkat okoz, mind az Egész- ség dolgában.	32-39.
Kiknek árt-meg leg-hamarébb, és leg-inkább.	39.
Mikre kell vigyázni a' Testnek gyakorlásában.	40.
Erre Régulák.	40-51.
A' Játékoknak első eredetéről, és elé-menetelei- ről a' Régiéknél.	51-53.
A' Komédiák, és Trágédiák mikben különböznek egymástól.	54.
A' Testet különösen gyakorló hét Játékokról a' Régiéknél.	55.
Azok közül mellyik tartatott leg-betsületefőbbnek.	56.
Gymnasiumok. Gymnasiarchak.	64.
Athletak. Ezeknek Diatajok.	64.
Elimica, és Gymnastica Medicina miből állott, 67. Leg- régibb.	68.
A' Napkeleti Nemzetek mostani játékos Test gya- korlásairól.	69-71.
A' Németek közt gyakoroltatni szokott tavaszi közönséges játékok.	72.
A' köztünk-is szokásban lévő gyermeki játékok.	74.
A' Beteges, Erőtlen személlyekhez minémü Test gyakorlások illenek.	75-79.
A' Hadi emberek régen miként gyakoroltattak.	80.
A' Tántzolásnak eredete; 82. gyalázása 83. di- tsérete.	83.
A' Socrates tántza miből állott.	86.
A' Tántzolásnak valóságos hasznai mind a' Testre mind az elmére nézve.	89.
A' Tántzolásba mikre illő főképen vigyázni.	90.
Mennyiben tartattathatik károsnak, és vét- kesnek.	92-96.

- A' Nyavallyás Tántzoláfok. A' Sz. *Vidus* tántza. 96-98.
- A' *Tarentulától* meg-marattattak tántza, és ezen pókoknak le-írása. - - 98-100.
- Musikák által miként orvofoltattatik mind a' két-tő. - - 100-102.
- A' Musika által való orvoslásnak régi eredete, Természeti oka, 's módja. - - 102-103.
- A' *Tarentulafok* gyógyítására, hogy és mennyiben fegett a' Musika. 104. E' féle Tántzolás nélkül ezek miért nem gyógyíthatnak-meg. 106. Miért kívántatik egynek egy, a' másnak más-féle musika, és Nóta. - - 108.
- A' Nézőknek a' Tántz mennyiben használhat. 110.
- A' *Vadászarnak* régi eredetéről, és diséretes gyakorlásáról. - - 110-114.
- A' *Lupta játékoknak* régiségek: Nemei: betsületes vóltok: hasznok. - - 114-119.
- A' *Kotzka játéknak* Szerzője; régi Nemei; káros vóltok; tilalmok. - - 120-122.
- A' *Kártya* újabb találmány: amannál mennyivel jobb. - - 123-124.
- A' *Schach* játéknak eredetiről, és kétséges hasznairól. - - 124-127.
- A' *Biliárd* újabb, de az egészségre hasznosabb játék. - - 127.
- A' *Tekézer* kiknek való játék. - - 127.
- A' *Beszédnek* eredetéről: a' Nyelveknek el-ofzálásáról 's a' t. 128-129. az egészséget néző hasznairól. - - 130.
- A' *Idltozds*, erős éneklés: katzagás 's a' t. az egészséggel mennyiben egyeznek. - - 134.
- A' *Lovaglásról* közönségesen. - - 135.
- A' Lovaglásnak, Szekerezésnek fel-találása: Patko, Nyereg, Kengyel kézületek 's a' t. - 137-139.
- A' Lovaglás az egészségre közönségesen mennyiben használ, vagy árt. 139. A' régi *Scythak* Példájából világosítja *Hippocrates*. - 140.
- A' *Syndenham* tapasztafái, a' Lovaglás hasznairól a' *Hypochondriában*: annak természeti okai-
val. 142-144. a' Fulladozásban. 145. A'
Szí-

Nevezetesebb Dolgoknak

- Száraz betegségben. 146. Az ilyen betegeknek mikre szükség a' Lovaglásban vigyázni. 147.
- Közönségesen kiknek jó: kiknek nem jó a' Lovaglás. - - - 148.
- A' Lovaglásban követni szükséges régulák. 150. az ebben való vizfsza élésnek vefzedelmes példái. - - - 152.
- A' *Test Szinének dörgölése* az egéfszégre melly fokot tehet. 154. Ennek különböző módjai és Nemei. 156. *Hippocrates*, *Celsus*, 's más Nagy Orvosok ítélete erről. - 158-160.
- A' Betegek testeknek dörgöltetéséből mi hasznot várhatnak. - - - 161.
- A' régi Bajnokok, és más *Gymnastak* evel hogy éltek. - - - 162.
- Minéniü nyavallyákban: és mi móddal folytatva lehet a' test dörgöltetésének hasznát venni az újabb Orvosok tapasztalásai szerint. 162-169.
- A' *Feredésnek* eredete: Gyakoroltatása: ki-terjedése: - - - 170-172.
- A' régi Rómaiak közönséges feredezése a' hideg Tiberisben. 173-174. Mikor? és mi okból kezdettek a' Városban különös Feredőköt készíteni. 174. Hogy? és kik által álitattak azok a' Közönséges Nagy Feredő Házak. 174-176. Ezeknek Száma: és képzelhetetlen pompás készületei. 177-178. Alkotmánya: és különös részei. - - - 178-181.
- A' Régieknek Szemérmetsége a' Feredésben: az azután valóknál Szemtelenége. A' Feredésnek ideje: rendi: ára 's a' t. - 182-187.
- Mitsoda rendel szoktak volt ebben bé-menni? és végezték-el a' feredést. - - - 187-192.
- Ennek széles ki-terjedése: és hirtelen esett elenyészése. - - - 192.
- A' Keresztény Vallásnak bé-vétele erre mit tett. 193
- A' Száraz meleg vagy izzasztás által való Feredésnek szerzése haszna. - - - 195.
- Ennek néhány különböző módjai: és tzeljai. 195-199.
- A' *Mineras* meleg forrásokról való vélekedése a' Régieknek. 200. Mikor kezdettek ezek orvosló

- vosló hafzonra fordítatni. 201. Az édes vizü forrásoktól mennyiben különböznek. 202. Belső hafzonra ki vette-fel leg-először. 202.
- Mi az oka, hogy a' *Mineras* források vizében való feredés olyan keveseknek hafználhat? söt fokakat meg-betegitt. - 202-203.
- Mire kellene ebben vigyázni, hogy e' félék ne effenek. - 203-204.
- A' *Hideg vizben való feredés* mit hafználhat. 206-208. Orvosi hafzonra ki? és mikor kezdett véle élni. - 209.
- A' meleg feredés után a' hideg feredés mennyiben hafználhat. 209. *Musa*, régi Orvos miként orvoslá meg - evel *Augustus* Tsáfszánt. 210. A' Hideg vizben való feredésben mikre kell foképen vigyázni. 212. Minémü Betegségekben hafználhat a' Hideg feredés. 216. Kiket lehet Hideg feredövel inkább orvosolni. 217.
- A' *Meleg Feredök* kiknek hafznofabbak. - 218.
- A' Romai Nép mikor kapott a' meleg feredésre? és mi hafznokot látott abból. - 219.
- Az Elmebéli szenyvedésekben különös hafznát tapasztalták. 220. Tsudálatos változáfokot szerez a' testben: Erre példák. - 220.
- Orvosi eszközü mikor kezdették a' *meleg feredést* fel-venni. - 221.
- A' Nyavallyákban ez, miképen hafználhat. - 222.
- A' *Hideglelés*ekben mennyiben gyakoroltattathatik. 224.
- Mikre fzükséges ügyelni a' *Hideglelésök* meleg feresztésében. - 226-228.
- A' *Hideglelés*eknek mitsoda nemeiben lehet evel élni; mitsodákban nem lehet. - 228.
- A' *Hideglelés*nek el-jövetelét leheté evel meg-elözni. 229.
- A' Hójagos himlözésben miként fejíthet? és mikor. 229. Egyéb Nyavallyák ellen mikor? és hogy hafználhat? 231-232. Sütöfebb meleg *Feredök*kel kiket? és minémü állapotokban éltettek a' régi Orvofok. - 234.
- A' bőr színének szépítésére a' *Feredök*ben mi féle *Smegmákkal* éltenek. - 235.
- Orvosi szerekkel fött feredök. - 236.

Olajos, Olaj, tiszta Táj, Bor és Vér Feredők.	238.
A' máiak káros restsége a' meleg feredések el- hagyásában.	243.
A' Törököknek szorgalmatossága a' feredésekben.	243.
Ártalma a' gyakor meleg feredezésnek.	244.
Mi volt az oka, hogy a' meleg feredés Európá- ban így ki-maradott.	245.
A' láb mosásnak vagy feresztésnek hasznai.	246.
A' Főnek mosása mi okból; kiknek? és mi móddal folytatva jovaltatik.	248.
A' Testnek miért szükséges a' Nyugtats.	251.
A' hofzszas és fok üles különösön mitsoda nya- vallyákat szerez. 253. Ez ellen miként le- het magunkon segíteni.	257.
Az állás, és két lábon való járás természeti do- log-é az emberben? 258. A' hofzszas állás- nak ártalmai. 259. Az egyik lábon, vagy térden való állás mitsoda nyavallyákat sze- rez. 260. Egyéb káros tételei a' Testnek. 261.	

M Á S O D I K R É S Z.

Az Álomról, és Vigyázásról.

A' Vigyázás és az Álom miből állanak az Élő állatokban.	263.
A' Plánták Alma, és Vigyázása miből áll.	263.
Mitsoda állatok nem alufznak.	265.
Az Aluvás tsudálatos állapot az Emberben.	266.
A' hofzszas Vigyázásnak ártalma	266.
A' Régiek vélekedése az Álomnak okairól.	267.
Az Ujjabbak különböző értelme ezek aránt.	269.
Hitelesebb meghatározás.	272-274.
A' Spiritusok mivóltának, és kézfületének rö- vid le-rajzolása, erre az alkalmatosságra nézve.	274.
Ezek szerint ki-tsinált okai az Álomnak; és a' hofzszas vigyázás ártalmainak.	277.
Hogy szoktuk el-alunnj.	278.
Miért nem lehet az Álomnak hasznát semmivel egyéből pótolni.	279.

Az Álom a' Gyomornak emésztesén mennyiben segitt.	281.
A' Pulsusban és a' lélekzet vételben az Álom mitsoda változást téstzen.	283.
Az Álom melegebbé téstzi-é a' belső részeker.	286.
Az Álom alatt a' gyomor emésztesé jobb-é.	287.
A' tsendes Álom miként éleztí-fel mind a' Testet, mind a' Lelket.	288.
Mitsoda állapotokban leg-szükségesebb.	290.
A' Forró Nyavallyákban mikor hasznos.	293.
Az Elmének erőltetett Munkáiban a' vigyázás miért annyira veszedelmes.	295.
A' Vénség miért kíván több álmot: és ebben mikre illő vigyázni.	295.
A' rosz, hideg gyomornak az Álom miként segitt.	296.
Étel után miért álmosodnak-meg minden Élő állatok.	297.
Sanctorius jegyzései a' mértékletes álomnak hasznairól a' gyomor emésztesben.	298.
Ehség ellen az Álom miként? és mennyiben használhat.	299.
Egész télen által aluva élő Állatok.	299.
Az Epimenides és Efésusbéli hét Atyafiak hozszas álmáról.	302.
Miként pótolhatja az Álom az ételnek és itálnak hasznait.	303.
A' Téli erős hidegben miért nyom-el annyira az Álom.	303.
A' fok Álom miatt miként vesz-el az ember.	304-306.
Az Álom és a' Halál egymástól mennyiben különböznek.	306.
Az Endymion költött álmának magyarázatja.	307.
A' fok Álom mitsoda lépésekkel vesz-el az embereket.	308.
A' rendinél több aluvásnak esmértető külső jelei.	310.
Az Aluvásnak kezdetit, és végét, és így egész idejét maga a' természet szabja-ki.	311.
A' láthatatlan ki-gözölés ezt mennyiben hor-dozza.	312.
Az Álmot mitsoda természeti okok szerzik.	314.

Nevezetesebb Dolgoknak

Az Álom természet szerint hogy? és mikből következik.	315.
Veszedelemes Álomot szerző eszközök.	316.
<i>Datura</i> nevű tsudálatos Álom fű Indiában.	320.
A' felettébb való meg-hízás, hogy téfzi álmokká az Állatokat.	320.
Az Érzenekységek el-tsendesedését hogy követi az Álom.	321.
Az Álomot minémü történetek akadályoztatják.	324.
A' Darvak vigyázása.	333.
Felette hasznofon vinni a' vigyázást semmiképen nem lehet.	333.
Az éjtszakai idő mit téfzen az Álomra, és annak jobb hasznára.	334.
A' fekvésnek módját, hogy jobb alkalmaztatni, hogy tsendes és hasznos Álmunk legyen? Hanyot és Hasmant miért nem jó fekvüni.	336-341.
Az Aluvo Házaknak mitsodáfoknak kell lenni.	342-346.
Az Agynémüek és az Ágy-fák minémüek legyenek.	346.
Vallyon mikor egyszer jól el-aluttunk, magunkra valami öfztönnék közben járása nélkül fel-ébrednénk-é.	348.
Álom-látás nélkül alufzik-é valaki? kik szoktak fokot álmodni.	352.
Az Álom-látáfok közt mi külömbség vagyön.	353-355.
Az Álom-látásnak természetü belső okairól; és módjairól.	356.
Álmokon járóknak, és befzellöknek tsudálatos példái.	356.
Hogy 's mi móddal tselekedhetnek az emberek e' féle lehetetlennek tettö dolgokat? és miért nem bátorságos ilyenkor öket fel-ébredfzteni.	364.
Belső természetü okait az e' féle álmos tselekedeteknek nehéz meg-határozni.	365.
A' rend szerint való álmadozásnak oka és módja.	366.
A' természet rende felett történt álom-látáfoknak példái.	367.
<i>Cicero</i> itélete ezekről.	368.
<i>Hippocrates</i> vélekedése az Álom magyarázatról.	370.
Mások képzelödéseü az álom fejtésben.	370.

- sitatnak. 414-417. Az Elmének képzellődése e' részben mit tehet. - 413.
- Hogy lehet a' hasnak restes tisztulását rendbe venni. 419.
- A' Has higabb tisztulási fokokban természet szerint valók. 421. Sokszor Orvolság helyett szolgálnak. - - - 422.
- Az artalmas Hasmenéseket mitsoda jelekből lehet tudni. - - - 422.
- A' Has - menésnek négy rendbéli gráditsai. - 423.
- A' Has-menéstől mikor nem lehet félni? mikor illő félni. - - - 423.
- Különös meg-jegyzések a' veszedelmes has-menésben. - - - 424.
- A' szokatlan hofzszas has - menés mindenkor félelmes. - - - 425.
- Mikre szükséges az erős Has-menésekben vigyázni. 426.
- Az Elmének képzellődéséből támadott has-menések önként el-múlnak. 426. Erre néhány nevezetes példák. - - - 427.
- A' félelmezebb Has-menésekben mikor? mi féle házi eszközökkel lehet magunkon segíteni. 430.
- Szine és Szagja az Eméztetnek az Egézségre mennyiben jelentenek. - - - 433.
- A' Szél a' belekben miből lesz? és mi bajokat szerez. 435. Természet szerint ott mi hasznokat téfzen. - - - 436.
- Kelletnél több szél a' belekben és gyomorban miktől gyül. - - - 437.
- Az Eledelek rendiben, mellyek neveztetnek Szélek tsindlokaak. - - - 438.
- A' Szél miért nem mehet mindenkor szabadon által a' beleken. 440. Ha benn reked, korrogást, kolikát 's a' t. miként szerez. - - - 442.
- Hogy nyerhetnök-meg, hogy a' Szél beleinkben meg-ne rekedgyen. - - - 443.
- Szelet ofzlató Házi és patikai közönségezebb szerek. - - - 444.
- A' Kristélyek, és Hánytatók mikor segíthetnek. 446.
- Száraz Köppöllyök. Tsupor vetés. Indus Moxa 's a' t. miképpen használnak. - - - 446.
- Különös meg-jegyzések a' kolikának ki-meneteléről. 447.
- A'

- A' Húgy, vagy Vizelet, mint a' Második útnak vagy Főzésnek tisztulása miből áll. - 448.
- Hogy? és mitsoda útakon és módokon válfaztatik - ki a' vér közül. 449. Mitsoda tévő részeket foglal magában. 450. A' Sárgaságban hogy? és mitől sárgul-meg. 452. Ezeket tudni a' *Dieteticában* miért szükséges. 453. Hány féle-képen szokott a' vizelet járása meghibázni. 454. Ezek mitsoda okokból származnak. 455. Tsudálatos viszfa fordulása a' benn rekedett vizeletnek. 459. Mikből lehet meg-tudni, mitől rekedett benn a' vizelet? 460. — és a' szerint mikkel lehet rajta segíteni. 461.
- Az Elmének képzelődése ezekben mit tehet. 462.
- A' vizeletnek rend kívül bőv menése mitsoda okokból esik? 462. és minémü ki-menetelét reménylheti. - - - 463.
- A' Tég színü vizelet mitől esik. - 465.
- Mitsoda eszközökkel lehet ez ellen segíteni. 466.
- Magok alá húgyozok: vizeletjeket nem tart-hatok: vért vizelek. - - 467.
- Az *Uroscopium*, vagy *Uromantia*, vagy Húgyból való itélés mitsoda fundamentumon épült? és hogy megyen véghez. - 469.
- Mennyiben elegyedhetik az igaz Orvosi tudományba. - - - 471.
- Mikre illő a' betsületes Orvosnak a' Húgy nézésben vigyázni. - - 472.
- Mennyisége; Szine: Szagja a' húgynak, az egészségsekben mennyiben jelenthetnek. - 472.
- A' nyavallyákban ezekből miként? és miket lehet itélni. - - - 473.
- A' Láthatatlan gőzről, mint a' Harmadik útnak vagy Főzésnek tisztulásáról, a' régi Orvosok tudtak-e valamit. 478. *Sanctorius*nak ennek feltalálása mennyiben tulajdonítatik. 480. Máfok kik dolgoztak e' körül? és az ő jegyzéseit mennyiben igazították. - 481.
- Ez a' láthatatlan gőz honnan jö? és miből áll. 481.
- Mennyiségét miképen szokták meghatározni. 485.

Nevezetesebb Dolgoknak

- Ez a' láthatatlan gőz minden egyéb tisztuláfokot meg-halad. 488. Az éjtszakai és nappali ki-gözölés mennyiben különböz. 488. Mikor leg-bővebb. 488. Miért annyira szükséges. 490. Miért tartatik ez a' Harmadik út tisztulási-nak. 492. Szabad és elegendő mértékben va-ló takarodását mitsoda jelekből lehet észre venni. - - - 493.
- Meg-rekedése vagy meg-apadása minémü változá-fokban mutatja-ki magát, és miket húz ma-ga után. - - - 493-494.
- Kiknek nem árt olyan hamar? és a' Természet mivel szokott ebben segíteni. - 495-497.
- Mi magunk e' részben mennyiben segíthetünk magunkon. - - - 497.
- Mikor? 's Miért gőzölünk természet szerint ke-vefőbbet. - - - 498.
- Mitsoda úton és módokon tehetjük magunkon ezt a' láthatatlan gőzt szabadabbá, és bő-vebbé. - - - 501.
- A' Verejték vagy Izzadság mitsoda úton jön ki? és miből áll. 505. Természet szerint, magára miért nem izzad senki. - 506.
- A' Láthatatlan gőz hogy válik verejtékké. 507. Meg-jegyzések a' verejtezés dolgában. 507. Nyavallyát mutat inkább mint egészséget: és miért. 509. Mitsoda állapotokban szük-séges az izzadás. - - - 511.
- A' Nyál honnan jön? és miből áll. 512. Fő hafz-na a' Nyálnak mikben forog. 514. Ki-pök-döse mitsoda ártalmakat húz maga után. 517. Minémü állapotokban nem hasznos a' nyálat le-nyelni. 518. Az igen sok Nyál fojás ellen mikké lehet segíteni. - - - 519.
- Az Orr rakony honnan jön? és miből áll. 520. Mi hafzna van? fokúsága mitől van, és mit árt. 521. A' Prűfszentés ez ellen mennyi-ben segített. - - - 525.
- A' Prűfszentésre tenni szokott hálálkodás mikor? miből eredett? és mit ér. - 526-527.
- A' Fül sár mi? honnan jön? mi hafzónra való? 528.
- A'

- A' gyakor és kemény fül vájás mi kárt té-
fzen. - - - 529.
- A' Vérnek kelletinél bővebb meg-gyülése mennyi-
ben tartozik a' ki-tisztulni való dolgok közü?
és hogy háritathatik-el. - - - 531.
- A' *Venust* néző dolgokról miért nem beszélhe-
hetünk egyenesen és szabadon. - - - 533.
- A' Férjfiakban a' Nemző nedveség *Magnak* mi-
ről mondatik. 534. Ez miből lesz? és miért
snyyra káros el-festékelui? 534. Mitsoda
részek által? és miképen készül? 536. En-
nek a' Nedveségnek tsudálatos bé-follyása
az élő-állatok testeiben. 537. Egy vagy semmi,
vagy több gollyókkal fel-ruháztattak. - - - 539.
- Az Afzszonyi Nedveség *magnak* mennyiben mon-
datik? miből áll? miképen készül? mi vál-
tozáfokot szerez. 539. Ennek a' Nedveség-
nek idő előtt való készülése, és használása,
vagy az idő előtt esett *Venus* gyakorlásnak
példái mindenik félben. 541. Idő után-is fo-
káig meg-tartott Nemző, 's Fogadó tehetség-
nek példái. - - - 542.
- A' Férjfi Nedveségnek különös szine, és szag-
ja. 544. Ebben a' Férjfi jól el-készült Ned-
veségben láttatott élő állatotskák mik? azok-
nak szertelen foksága? eredetek, és hafz-
nok. 545. Ezeknek el-hitelében elé forduló
akadályok. 546. Hitelesebb vélekedés. - - - 547.
- A' *Venustól* való meg-tartózkodás mennyiben
egyez az egészséggel. 549. Kiknek árthat:
különösen az Afzszonyi Nemben? és mit
árthat. - - - 550.
- A' *Tenusbau* való telhetetlenkedés, kivált a' Férj-
fiakban, mitsoda károkat okozhat. - - - 552.
- A' Véneknek kész veszedelem. - - - 556.
- Az *Onania* a' rendes *Venusnál* miért veszedelme-
sebb. 557. Ezt a' titkos vétket minémü kül-
ső jelekből gyanithatni. 558. Mitől van, hogy
orvofságokkal is ritkán lehet ebben valamit
segíteni. - - - 560.

- A' *Venus'* tüzet mik szokták károfon gyulasztani?
és mitsoda eszközökkel lehet azt óltani. 554.

N E G Y E D I K R E S Z.

Az Elmének Indulatairól az Egészsegre nézve.

- Az Emberi Személy miből áll: és mi az aoban,
a' mi EN-nek mondja magát. - 558-569.
- A' Léleknek a' Testtel való egybe - köttetésének
módja meg-foghatatlan. - 569.
- Hogy testünkötől egészen meg-külömböztetett Lel-
künk légyen, miből tudhatjuk. - 570.
- A' Lélek mitsoda jussal huzza magára az egész
személységet. - 570.
- Az Első emberben mi vólt Személyesen a' mi
Adámnak neveztetett. - 571.
- A' Léleknek fő tzélja és vágyásai miből állanak,
és mennyire terjednek - ki. - 572.
- Ezekből hogy kerekednek - ki az közönségefebb ér-
telem szerint, az *Indulatok*? és azok miért
olyan fokfélék - 572-573.
- A' *testi Indulatok* és az *Okofság* mennyiben külö-
böznek. - 574.
- Miért nem elégszik - meg fenki a' maga jelen - lé-
vő állapotjával. 575. Ez példával világo-
sítatik. - 575.
- A' *testi Indulatoknak* e' világi életben fok hafz-
nok van. - 577.
- Az Emberi természetből folytak. - 578.
- A' Lélek maga sem lehet *testi indulatok* nélkül. 579.
- Tulajdonképen nem az okos Lélek munkái - 579.
- Ezt mitsoda okokból lehet ki - hozni. - 579-581.
- Nemde nem két különböző természetű Lélek lakik - é
minden emberben. - 582.
- Ezt a' Régiek mind úgy hitték. - 582.
- Plato* mi külömbiséget tartott ezek között a' két
Lelkek között. - 583.
- Ö, 's mások - is *matériáknak* tartották lenni az em-
beri Lelket: és azt mi okokra nézve tsele-
kedték. - 585.

- Aristoteles* néhol az emberben öt lelkeket - is nevez, de rend szerint ő-is tsak kettőt tartott. Azok miből állottak: és egymástól mennyiben különböztek. - - 587.
- A' 'Sidók-is régen két féle lelket hittek lenni minden emberben. 588. Ezt a' régi Keresztény Atyák-is többire úgy hitték. - 588
- Mi vitte vő't ökö't erre az értelemre. - 589.
- A' *Stoicusok* értelme az Istenről, és az alább való Lelkekről, 's azok közt az emberekről. 589.
- Platonak* helyesebb gondolatai mind ezekről. 590.
- Az Okos Lélekkel el-válthatatlanul egybe-kötöttnek tartották a' Természeti Lelket. - 591.
- A' test halálával, hogy lesz állapotjok ezeknek a' Lelkeknek. - 592.
- A' Keresztényének jozanabb értelme ezekről. - 594.
- Az Apostol Sz. Pál-is három részből tartotta állani az embert. - 594.
- Hát az Oktalan állatok Lelkeiről mit lehet gondolni. - 595.
- Nem vesznek-el azok-is az Állatok halálával. 595.
- Hát hová lesznek? - 596.
- Az Apostol beszédéből Róm. 8: 19-22. mit lehet ezekre nézve ki-hozni. - 596.
- Az Okos Lélek a' Természeti Lelket az Indulatok dolgában mennyibe kormányozhatja. 597.
- A' Léleknek szabad akaratja miből áll: és itt mit tehet. - 600.
- Az Testi Orvosok mennyiben elegyedhetnek a' Lélek Indulatainak igazgatá ába. - 602.
- A' Lélek Indulatainak néhány féle fel-osztásai, és rendelkezései. - 606.
- Az Jó kedv, és az Öröm leg-kedvesebb, és mind a' testre, mind a' lélekre nézve, leg-hasznosabb indulat. 609.
- Az Égből a' természettel adatik. Az Ember maga, és a' szerentse tehet-é erre valamit. 610.
- Szerző okai. Sokszor tiszta képzelődésből állanak. 611.
- Mi különbség van a' képzelt, és a' valóságos okokon épült Öröm között. - 612.
- E' világnak érzékenységeket gyönyörködtető jovai sze-

Nevezetesebb Dolgoknak

szerezhenek-é az Okos Lélekben valóságos örömet.	612.
Az ezt tagadók meg-tzáfoltatnak.	613.
Az Örömnök munkája, és hafzna az egészséges testben.	615.
A' Nyavallyákban- is jó orvofság.	616.
Az Életnek meg-hofzfzabbitására-is leg-bizonyofabb eszközü.	617.
A' felettébb ki-áradott Öröm ártalmas a' testnek: 619. Az Érzékenységeknek. 620. A' Léleknek magának.	621.
A' reménytelen támadott nagy Öröm miért veszedelmesebb, mint a' reménylett.	623.
Példák a' reménytelen Örömnök veszedelmes kiemeneteléről.	624.
Az Örömmel ellenkező káros Indulatoknak nemei.	627.
A' Félelem és Kettegés leg-ártalmasabb Indulatok.	629.
Mi külömbség van az Oktalan állatok, és az Okos emberek félelme között.	630.
A' meg-ijedés, vagy meg-rettenés a' félelemtől menyiben külömböz.	631.
A' Léleknek hóhérai mind a' ketten.	632.
A' Testnek-is minden munkáit fel-forgatják. 632. Előgségesek egy éjtfzaka meg-őszíteni az egészséges ifjú embereket. 633. Erre példák.	633.
Hirtelenséggel tsudálatos nyavallyákat szerzenek.	634.
Meg-ölik az embert. 635. Példák erre.	635.
Máfokról-is által huzza a' nyavallyákat. 635. Példák erre.	635.
Orvofságok a' félelmetség ellen a' képzelődesre nézve.	636.
Valóságos Orvofságok erre a' meg-világofodott értelem, és az elein való jól szoktatás.	637.
A' jól szoktatásban a' kis gyermekek körül mikre illő vigyázni.	637.
Az Elmének meg-világofitáfa a' félelem ellen, hogy hafználhat.	639.
A' helyyes okokból származó Félelem az emberi természetből magából foly: de okofsággal elegyedve.	640.

- Poétai tzihrázás *Horatius*nál: *Et si fractus collabatur orbis.* - - - 641.
- Ritka példa czeiben *Socrates.* - - - 641.
- Egyik ember miért nem olyan félénk mint a' másik: azon egy ember-is egykor miért fél inkább mint mászor. - - - 643.
- A' leg-több Orvosság a' félelem ellen miből áll. 643.
- A' Magát meg-szégyenles vagy szemérmetség tulajdon Indulatja az okos, jó féle embernek. 644.
- Az Afzfzonyi Nemet leg-inkább difzesiti, és ajánlja. 645. Példák erre. - - - 646.
- Az Oktalan szemérmetség ellenben nékiek leg-károfab. - - - 647.
- Magában fenki a' Szégyenlésből meg-nem holt. 649.
- A' Haragnak természeti oka: és belső munkája az emberekben. - - - 650.
- Az Emberekben miért hevesebb a' harag, mint az oktalan állatokban. - - - 651.
- Hafzna az emberi dolgokban. - - - 652.
- A' Ker. vallástól fem tiltatik haragudni tsak mér-sékelve légyen. - - - 653.
- Ennek okai. *Socrates*nek békefséges tüéré. 654.
- Mennyire lehet a' haragot ki-terjeszteni kár nélkül. 655.
- Kikre nem illő haragudni. - - - 656.
- A' Haragnak és az Örömmek különböző munkája a' vér' ki-terjesztésében. - - - 658.
- Mind a' testet, mind az Elmét veszedelmezteti a' nagy harag. - - - 659.
- Az Epét különösen miként szaporitja, és önti-ki a' belekbe. - - - 659.
- A' meg-haragudott Dajkákhoz intés. - - - 660.
- Kiknek szokott a' Harag mások felett ártani. 661.
- Néha a' harag nagy nyavallyákat gyógyított-meg. 662.
- Hogy a' harag ne ártasson annyira, mikre kell vigyázni. - - - 663.
- A' fojtva tartott haragnak veszedelmes munkája. 664.
- A' Szeretnek közönséges le-irása. - - - 666.
- Az Emberi Szeretet (a' melly test szerint való-nak mondatik, és tulajdon nével Szeretlemnek neveztetik:) ettől mennyibe különböz. 667.

Nevezetesebb Dolgoknak

Ennek természeti oka : nagy ereje ; és betsületes tzelja.	668.
A' buja , vagy okatlan Szeretetet ide miért nem számlálhatni.	670.
Az igen fel-hevült Szeretetnek káros volta mind a' testre mind az Elmére nézve.	671.
A' <i>Venus</i> ra ösztönözö szerekkel való élésnek ve- szedelmes ki menetelei.	672.
A' természettől gerjesztett mértékletes Szeretet- nek hafzna az egész életre.	673.
Miért kellett e' végre egy Férjfinak tsak egy Léánnyal, vagy Afzfzonnal : és egy Férj- fival meg-elégedni, vagy Házafsági szövetség- get kötni.	675.
A' Házafságban mikre illö vigyázni.	676.
A' Bordély Házak, és a' Koborló <i>Venus</i> minden Nemzetek közt útáltattak.	680.
A' meg-follytva tartatott Szerelennek ártalmai.	682.
Példák erre.	683.
Mitsoda útakon és módokon lehet ebben segiteni.	684.
A' <i>Szertelen Haza vágyás</i> (N : <i>Heim weh</i> : mitől van. 685. Ennek veszedelmes ki-menetele. Orvofsága.	686.
A' <i>Képzélödes</i> miként származik az Emlékezet- ből. 688. Ennek szélesen ki-terjedö munká- ja, nagy ereje. 689. Példák erre. 692. Tsu- da Szüleményi.	694.
A' Vifelös Afzfzönyokban a' magzatöket-is meg- béjegzi.	699.
Az Ember maga természetiben <i>tudatlan</i> .	701.
Tanulás által mehet emberi tökéleteliségre.	702.
A' <i>felettebb erőtetett tanulás</i> mindeneknek veszedel- mire van: Miért?	703.
A' Tudófoknak különös nyavallyái : És azok- nak orvosláfai Példákban világositatik.	704.
Szükségtelen, múlandó, káros szorgalmatofság a' szertelen tanulás.	707.
Ellenire van a' jozan okofságnak.	709.
Elein tudofsá lett ifjoknak rövid életek.	710.
Némelly Tudofok miért élhettek fokáig.	712.

A' le - irásban, által - irásban, és nyomtatásban esett nevezetesebb hibáknak meg-igazítása.

A' hól, az első számok a' levelet vagy paginát; az r. rendet téfsznek: a' v. sz. r. pedig jelenti a' végétől számlálva rend addh. add hozzá.

A' HATODIK DARABBAN.

Levél.	Levél.
4 a' v. sz. r. 21. érzékenységeinket olv. érzékenységeinkkel.	78 r. 11. neveit olv. nevei.
5 a' v. sz. r. 8. Plato olv. Pythagoras.	94 a' v- sz. r. 13. tévő olv. vető Ugyan ott iffjakat, olv. iffjak.
11 r. 5. egyé olv. éggé.	96 r. 16. ítélet olv. ítéletét.
14 r. 11. tekintsünk olv. tekintnk.	99 r. 16. de ezt töröld-ki.
24 a' v. sz. r. 13. eni ent töröld-ki.	a' v. sz. r. 5. ezeken olv. ezeken.
25 a' v. sz. r. 16. nedatt miatt. 17 műveiségek olv. nedveiségek.	100 a' v. sz. r. 17. mellyére olv. melly.
40 r. 18. légyen olv. lészén.	102 a' v. sz. r. 4. szoktak olv. szokta.
46 a' v. sz. r. 11. ki-jüve olv. ki-jüvü.	103 r. 21. pestis olv. pestist.
55 a' v. sz. 19. esmét olv. elmét. r. 14. λου l. αθλου	104 r. 13. hafzon olv. hafson.
60 r. 1. Pentaplion annak olv. Pentaplionnak.	109 r. 9. tétetett olv. tétetteté
61 r. 19. Gymnici l. qui Gymnici.	111 a' v. sz. r. 4. mellyek olv. mellynek.
63 r. 21. ő-is olv. ötet-is.	116 r. 4. belőle olv. előle.
65 a' v. sz. 1. takarodnának olv. takarodnak.	118 a' v. sz. r. 4. Gogatus olv. Togatus.
67 r. 8. Természeti addh. dolgok.	131 a' v. sz. r. 3. nyomorúlt olv. nyomúlt.
68 r. 10. tanítására olv. tanulására.	134 a' v. sz. r. 4. a' hasban lévő addh. rélzek.
70 a' v. sz. r. 7. vonogatja olv. meg-v.	137 a' v. sz. r. 10. hátsa olv. hátra.
77 r. 21. erőtlenebb az betegeknek olv. az erőtlenebb betegeknek.	140 a' v. sz. r. 5. testeket olv. tsetseket.
	143 r. 16. le-függetl. részek addh. gyengén rázódnak.
	144 r. 11. nyavallyákban olv. bajaikban.
	149 r. 20. személyeknek olv. személyek. a' v. sz. r. 9. emész-

Level.

Levél.

	emészttetben <i>olv.</i> emész-	304	r. 5. <i>perspirationnak addh.</i>
	tetlen.		kedvéért.
153	a' v. sz. r. 5. e sőre <i>olv.</i>	316	r. 14. gerjeiztek <i>olv.</i> fer-
	előre.		kentik
157	r. 2. <i>apotbe caeputia</i> l. apo-		r. 8. 9. 10. <i>cat a' három</i>
	<i>therapeutica</i> .		<i>rendet egészen töröld-ki.</i>
171	r. 2. mellyet <i>olv.</i> mellett.	323	r. 17. észre veszünk <i>olv.</i>
175	a' v. sz. r. 13. gazda <i>olv.</i>		észre sem v.
	gazdag.	328	a' v. sz. r. 18. ha, ezt tö-
189	r. 1. idejebélieket <i>olv.</i> ide-		röld-ki.
	jebélieket. a' v. sz. r. 1.	330	r. 15. ezt a' gőz <i>olv.</i> ezt
	sokan, ezt töröld-ki.		a' gőzt.
190	a' v. sz. r. 17. tölteti <i>olv.</i>	339	r. 10. feküvése <i>olv.</i> fészü-
	tölteti vala.		lése.
191	r. 17. maga <i>olv.</i> ma-is.	344	a' v. sz. r. 16. sokakat
	a' v. sz. r. 7. <i>aphrometro</i>		<i>olv.</i> sokak.
	l. <i>aphronitro</i> .	345	r. 12. annyira <i>olv.</i> annyin
203	a' v. sz. r. 8. széllyel <i>olv.</i>	346	a' v. sz. r. 11. vagynak
	széllel.		<i>aláh.</i> az aluadásnak.
215	r. 18. fáztatásából <i>olv.</i>	347	r. 5. nedvesed-ki <i>olv.</i> ned-
	fáztatásából.		vesedik. r. 17. szarv,
319	a' v. sz. r. 16. azokra,		ezt töröld-ki.
	ezt töröld-ki.	348	r. 22. hálta <i>olv.</i> hált.
220	r. 17. nati l. navi.		a' v. sz. r. 4. <i>Marker</i>
225	r. 16. kophatván <i>olv.</i> kop-		<i>olv.</i> <i>Martier</i> .
	hatván.	349	a' v. sz. r. 19. torkának
227	a' v. sz. r. 6. főrödés <i>olv.</i>		<i>olv.</i> torhának.
	főrödés.	350	r. 4. álomlátáson <i>olv.</i> á-
230	a' v. sz. r. 14. édesfedé-		lomlátások.
	seiben <i>olv.</i> élesfedéseiben.	353	r. 3. küszöntése <i>olv.</i> kö-
231.	a' v. sz. 17. követsnek		szüntetése.
	<i>olv.</i> követskék.		r. 4. Mát v. 20. <i>olv.</i> M. 20.
232	a' v. sz. r. 16. fél a' fő		r. 5. kísérteti <i>olv.</i> kísér-
	<i>olv.</i> fáj a' fő.		tetei.
233	r. 13. <i>Pictorokról</i> <i>olv.</i>		r. 10. <i>Tsel.</i> 9. a <i>ldh.</i> 3. egy-
	<i>Pictonokról</i> .		be verve 1 Kor. 12: 13.
235	a' v. sz. r. 10. ék <i>olv.</i> és.	366	a' v. sz. r. 14. bé-tellyésére
240	r. 20. bür <i>olv.</i> bor. a'		<i>olv.</i> bé-telyefedésére.
	v. sz. r. 18. jóvallofsák	370	r. 18. unalmasi <i>olv.</i> unal-
	<i>olv.</i> jóvaslották.		mos.
245	r. 11. <i>Brandeburgist</i> <i>olv.</i>		r. 19. akkos <i>olv.</i> akkor.
	<i>Brandeburgi</i> .		r. 20. nyavalyája-m <i>olv.</i>
256	r. 4. szénte <i>olv.</i> sziate.		nyavalya-is.
271	r. 17. ökör <i>olv.</i> ökötnl.		r. 21. nek kevés <i>olv.</i> nem
272	r. 17. valóságára <i>olv.</i> va-		kevés.
	lóságáról. a' v. sz. r. 6.	371	r. 11. szerzőleg <i>addh.</i> is.
	a' hét <i>olv.</i> a' két.		r. 13. álom- látása <i>olv.</i>
277	r. 12. az, ezt töröld-ki.		álom- látások.
278	r. 8. <i>dfids</i> <i>addh.</i> által.	379	r. 11. vének <i>olv.</i> vérek.
290	a' v. sz. r. 14. etős <i>olv.</i> esős.		

Levél.

- 380 a' v. sz. r. 12. *de Gortez* olv. *de Gorter*.
- 385 r. 15. olvasatolta olv. olvasztotta.
a' v. sz. r. 13. A' kik után *addh.* ítelt.
- 387 r. 6. azt adá-ki olv. azt a' törvényt adá-ki.
- 390 a' v. sz. r. 17. értekezől-nünk olv. értekezőajunk.
- 394 r. 9. 41. olv. 14. *S-okban*
- 397 r. 1. az, ezt töröld-ki.
r. 4. az-is olv. azt-is.
a' v. sz. r. 13. magára-is, ezeket töröld-ki.
- 400 r. 5. *Reinartni* olv. *Ramazini*.
- 411 r. 12. sűrítették olv. megsűrítették.
- 414 r. 4. *Mellyének* olv. *Mellynek*
- 416 r. 6. le-felé olv. a' mozgást fel-felé.
- 417 r. 17. ki-vágni olv. kivágni.
- 424 r. 3. ez, ezt töröld-ki.
- 427 a' v. sz. r. 7. erüb olv. erről.
- 435 a' v. sz. r. 18. kapostatnak olv. kapdostatnak.
r. 17. a' szelet nyiláson olv. ny. a' sz.
r. 9. ett olv. ott.
- 440 a' v. sz. r. 6. szü-is olv. szül, és
- 446 a' v. sz. r. 17. Már az előtt olv. Ez m. a. e.
- 447 a' v. sz. r. 12. nézők olv. nézőknek.
- 449 a' v. sz. r. 2. ki-fojhatna olv. ki-ne foyhatna.
- 450 r. 3. *Ulcia* olv. *Uncia*.
r. 4. a', ezt töröld-ki.
r. 10. része-is olv. részek-is.
- 451 r. 1. kövérege olv. kövérsége.
- 452 a' v. sz. r. 17. teheti-húgyot olv. tehen h.
- 456 r. 12. ugyan olv. nagyon

Levél.

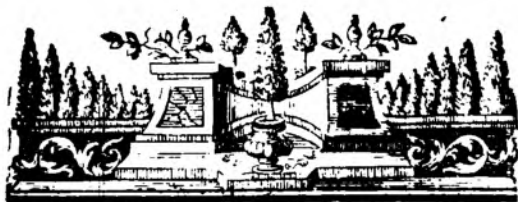
- 458 a' v. sz. r. 3. élés olv. éléssel.
- 460 a' v. sz. r. 4. népnek olv. népek.
- 461 r. 8. nyomorgatják olv. nyomogatják.
r. 19. Belől *addh.* hafz-nának.
- 462 r. 10. húfoknak olv. hafoknak
- 463 r. 15. ki-tágasúlnak olv. ki-tágasúlnának.
- 467 a' v. sz. r. 17. vér-ezek olv. vér-erek.
r. 3. himlők olv. himlőkben ez.
- 513 a' v. sz. r. 10. választatott olv. választatottak.
- 516 a' v. sz. r. 1. a' szájban olv. a' szájból.
- 517 r. 1. száljon-el olv. száljon-le.
- 519 a' v. sz. r. 9. agylőről olv. agyvelőről.
- 520 r. 12. tágoson olv. tágas.
- 522 a' v. sz. r. 1. tsépesére olv. tsípésére.
- 525 r. 6. *Jakab* olv. *Jákob*.
- 533 r. 18. fordulatu olv. fordult indulatu.
- 540 r. 2. tartottak olv. tartattak
- 544 a' v. sz. r. 5. utasztatván olv. utasttatván.
- 549 a' v. sz. r. 13. testebbek olv. testefebbek.
r. 7. izékön *addh.* is
r. 6. a' szerint *addh.* a' mint
- 550 a' v. sz. r. 1. Enne-é ető olv. Ennek égető
- 554 a' v. sz. r. 4. *hogy* *addh.* a' *kik*
- 569 r. 15. rész olv. részek.
- 575 a' v. sz. r. 3. Jüvény olv. Jüvény.
- 580 a' v. sz. r. 9. egykor olv. egyiket
- 592 r. 2. magot olv. magokat.
a' v. sz. r. 15. tóba, *addh.* a' *Genennába*.

Levél.	Levél.
596 r. 3. Ha így volna <i>olv.</i> De ha ez i. v.	673 a' v. sz. r. 14. farkan- tyukkal és effélékkel <i>olv.</i> eff. farkan.
598 a' v. sz. r. 18. hóbájokért <i>addh.</i> hanem	675 r. 20. véghetetlen <i>addh.</i> száma
599 r. 16. ruházni <i>olv.</i> ruház- tatni	676 a' v. sz. r. 15. 's a' t. <i>addh.</i> tulajdon feleségeik valának
605 r. 7. lévén <i>olv.</i> legyen	677 r. 16. köztük-is ezt tö- röld-ki
609 r. 17. születettünk <i>olv.</i> születettünk	r. 22 <i>gethiophag</i> <i>olv.</i> Ich- thyoph.
610 <i>Ugyan ott: Ugy</i> <i>addh.</i> van. a' v. sz. r. 19. csak, ezt töröld-ki	a' v. sz. r. 5. elegendtek <i>olv.</i> elegyedtek
611 a' v. sz. r. 8. <i>cui fit l. cui fit</i>	678 a' v. sz. r. 14. és ő írja <i>olv.</i> és erről írja
612 r. 22. található <i>olv.</i> talál- hat-é?	679 r. 9. tehetnek <i>olv.</i> tchet- nének
613 a' v. sz. r. 2. testel <i>olv.</i> testet	689 a' v. sz. r. 17. vagy ideák <i>olv.</i> vagy az ideák
616 r. 11. melly-is, ezt tö- röld-ki. <i>Ugyanott: öröme</i> <i>olv.</i> örömet	690 a' v. sz. r. 19. erre az ezt töröld-ki
a' v. sz. r. 6. ki-tették <i>olv.</i> ki-tették	691 r. 5. És <i>addh.</i> ezek
617 a' v. sz. r. 11. hivetnék- ki <i>olv.</i> vihethék-ki	692 r. 18. az a' ezt hadd-el r. 19. azoknak ezt töröld-ki
618 a' v. sz. r. 2. változan- dó <i>olv.</i> változandók	693 r. 9. meg-fogják <i>olv.</i> meg- fogák
621 a' v. sz. r. 9. tartani <i>olv.</i> ártani	a' v. sz. r. 4. űköt <i>addh.</i> szél képibe
622 a' v. sz. r. 6. le-erőtleni- tették <i>olv.</i> el-erőtleni- tették.	702. r. 23. Fiszakai <i>addh.</i> idő r. 24. az éjszaka ezt hadd-el a' v. sz. r. 16. az ő Életnek <i>olv.</i> az Fletnek
647 a' v. sz. r. 15. az <i>olv.</i> azt	703 r. 19. el-fogyván <i>olv.</i> el- fogyatván
649 r. 15. mint <i>olv.</i> minthogy r. 16. meg-nem bizonyo- fodott <i>addh.</i> dolgok	709 r. 13. másoknak <i>olv.</i> má- fokat a' v. sz. r. 16. ritkábbul <i>olv.</i> rútabbúl
650 r. 3. derekai <i>olv.</i> dereka	710 r. 3. az az <i>olv.</i> az, az ő dolgok
662 r. 8. hatt ezt töröld-ki. r. 16. ő magokat <i>olv.</i> ő magok	712 r. 17. maga <i>olv.</i> se maga r. 21. lehetetlen <i>addh.</i> lett vólta a' v. sz. r. 13. <i>Offerdychs-</i> <i>bacs</i> <i>olv.</i> <i>Offerdyk Schacht</i>
a' v. sz. r. 7. el-akarná <i>olv.</i> le-akarná	r. 19. húzni-is <i>olv.</i> húzni, és
665 r. 5. agyádik <i>olv.</i> ag- güdik	724 a' v. sz. r. 12. sem mér 729 <i>addh.</i> fogni.
670 r. 11. erejében <i>olv.</i> rend- jében	
671 a' v. sz. r. 15. csak <i>olv.</i> hogy csak r. 5. míg napok <i>olv.</i> míg 2. 3. napok málya	

- A' közönséges Tárfaságnak a' nagyobb tudományok bé-jöte hafznált-é? - - 713.
- Az Indulatok az Emberi természethez tartoznak: iunen ki-irtani nem-is szükség, nem-is lehet. 716.
- Ezek nélkül tsak az érzékenytelen ostobák vagynak. 717.
- Az okos Lélek az Indulatok körül mit vihet véghez. 718. Sokszor hiában kél minden igyekezete. 719. E' mi okoktól vagyon. - 720.
- Az okosság után nem halgató Indulatokat, hogy kell kormányozni. - - 720.
- Az elein való jól szoktatás az Indulatok körül legtöbbet tehet. - - 721.
- Az Okos Lélekre ez mennyiben terjed-ki. - 724.
- A' kis gyermekeket, az ő különböző természetekhez képest kell szoktatni: ezt miből lehet belőlök ki-nézni. - - 725.
- A' Tudatlan és Vak ember igen egy formák e' világban. - - 729.
- A' Tanítást a' kisededeken kezdeni miért annyira szükséges. - - 730.
- A' tisztelséges Tudományok az Indulatok igazgatására mennyiben fegethetnek. - 733.
- Az *Ethica*, *Phisica*, *Metaphysica*, *Historia*, *Musika*, *Eneklés* külön, külön az Indulatok dolgában miként tsúfznak-bé - 734.
- A' Jó *Poëta*, és Jó *Kép-író* mennyit tehetnek az Indulatok változtatására. - 739.
- A' *Kép-írásnak* régi betses vólta. - 740.
- Az Istenről való helyes értelem, a' Sz. *Íráfoknak* olvasása miként szerezhethetnek jó és egészséges Indulatokat az elmében. - 741.
- A' *Babonás Valids* (*Superstitio*) miből áll: hogy, és mikor született: miképen terjedett-ki, és hogy erősödött-meg annyira. - 743.
- Ez nem tsak nem alkalmas az Indulatok igazgatására, hanem inkább a' leg-veszedelmesebb Indulatokat szüli. - 744.
- Az *Atheismus*, vagy Isten létének tagadása miből áll: és miként született a' *Superstitioból*. 745.

Nevezetesebb Dolgoknak

- Ez valamint maga leg-oktalanabb, vagy bolondabb: úgy az Indulatok kormányozására leg-alkalmatlanaob. - - 748.
- Az az egy Keresztyén Vallás, a' melly az Istent nem csak mint igaz Birót, hanem mint édes Atyát úgy teszi az embernek szeme eleine, elégséges az Indulatok jól formálására, és igazgatására. - - 751.
- Egyik Indulat a' másikat mi móddal igazíthatja. 752.
- A' *Temperamentumok*nak ujjabb Summás le-írása, és az ezt követő Indulatoknak meg-határozása. - - 756.
- A' *Temperamentumok* változtatásával mennyiben lehet a' káros Indulatokat orvosolni. - 759.
- Az Okos Lélek ezekben mennyit tehet. - 760.
- Az Harag mitsoda eszközökkel, mi móddal mérsékeltetethetik. - - 762.
- A' Félelem ellen minémü okok segíthetnek. 763.
- A' felettébb való érzékenységből származó Indulatokon, hogy lehet igazítást tenni. - 767.
- Tóldalék a' Testnek külső Tisztaságáról. 769.
-

HATODIK KÖNYV.

ELSŐ RÉSZ.

A' Testnek mozgatásáról, és nyugtatásáról.

§. CCLXXXVI.

A' ki észik, egészségben nem maradhat, ha nem dolgozik. Azt mondja Hippocrátes. Hasonlóképen szól Gálénus is. Az egészség megtartását, úgy mond, dolgozáson kell kezdeni. Nints bizony, így ír, Fr. Hoffmann, az egészség megtartására, és a' nyavalyák elfordítására egy basznosabb, és bizonyosabb orvosság, mint a' testnek mozgatása és gyakorlása. Avicenna régi híres Arabs Orvos-is úgy itel, hogy ha az Emberek magokat annak idejében és módjával commovednak, minden Orvos és orvosság nélkül el-lehetnek. Tapasztalt dolog ugyan-is az, hogy a'

gyakor *commotiót* tévő Szemellyeket a' *calculus*, köszvény, negyed-napi hideg-lelés, *bypochondriaca* nyavallya, sárgaság, *scorbutus*, vízkorság 's több e' féle hofzszas nyavallyák sokkal ritkábban járnak, mint a' kik ülésel és heverésel töltik idejeket. E' felett, tsak a' felettébb való erölködéssel el-ne rontsák, és szárafzszák testeiket, szebb színüek-is, virgontzabbak, erőfőbbek, vigabbak, jobban ehetnek és alhatnak; minden apróság változását az *aërnek* és egyéb hibáit a' rendes *diactának* nem olly könnyen érzik-meg; szorulással vizelet meg-rekedéssel, náthával-is ritkán bajoskodnak, (mellyek a' jó egészségnek tsalhatatlan jelei ö benne;) E' mellett hofzszabb életüek, késöbire vénülnek-meg, 's vénségek-is nyersebb és elevenebb, mint a' kényes, tunya, rest Embereknek. A' heverés (így ír *Celsus*) „a' testet puhává, tongyóvá téfzi, a' „munka meg-erösíti: az hamar meg-vénülett, ez „hofzszas ifjúságot okoz. „ De nem tsak a' test egészséginek, hanem az elme *virtussainak* öregbítésére-is igen hasznos a' rendes *commotio*.

Tsuda dolog az is, így szól Plinius egyik Leveliben, mennyire meg-újúl és fel ébredszkedik az elme, a' testnek mozgatása és gyakorlása által. A' böltés Seneca-is, bogy az elme nagy dolgokra fel-emelkedbessék, a' tisztá aëren való gyakor sétálása commendállya. A' közönséges experientia-is bizonyítja, hogy a' rendes commotióval élök, a' heverő melancholicusoknál sokkal tisztább, elefőbb, serényebb elméjük; mind beszédeikbe, mind írásaikba értelmesebbek, söt erköltseikre nézve-is elébb valók. A' korhelység vétket szül.

Minek-előtte a' minnen magunk mozgá-
 társára, és nyugtatására által lépnek, nem
 léfzen helytelen közönségesen a' Mozgásról,
 és nyugodalomról két három szóval érteke-
 zödni. Nagyobb és titkofabb értelmü do- *A' moz-*
 log bizony ez mind a' kettő, mint sem első *gás, és*
 tekintettel valaki gondolhatná. *A' Mozsás', nyugo-*
 tulajdon értelemben nem egyéb, hanem hely *vás, a' tes-*
 változtatás; a' Nyugovás, helyben való ma- *tekben mi?*
 radás. Az hol. 1.) meg-jegyzést érdemel: *Magát*
 hogy magában semmi féle testnek nints ma- *mozgató*
 gát meg-mozdító ereje; söt ellenben olyan *erei egy*
 vágyás uralkodik mindenben, hogy abban *testben*
 az helyben, mellyet valaha nyert, örök- *sínts kü-*
 ké meg-maradjon, a' melly a' testekben (*Vis* *lonósn.*
inertiae, passiva) tehetetlen rest erőnek ne-
 veztetik. 2.) Hogyha valamelly külső te- *Hogy*
 hetős erő által e', vagy ama' Testt maga *mozdul-*
 helyéből egyszer ki-mozdított, vagy ta- *tak-meg?*
 szittatott, magától soha meg-nem szünhetik
 mozogni; még pedig aval a' sebességgel, a'
 mennyivel nagyobb, és hatalmasabb volt az
 a' külső tehetős erő, az ő restségének ere-
 jénél; és abból a' lineából sem tér-ki soha,
 a' mellyen akkor meg-indult volt; hanem
 ha más véle szembe jövő, éppen akkora
 erejü testtel, a' mennyit ő kapott volt, egy-
 be-ütközik. *A' mikor a' két egyenlő erő Mitsoda*
 el-nyelvén egymást, mindenik helyébe ma- *rendel és*
 rad; vagy ha az nálla fokkal erőlebb volt, *móddal*
 azon az úton, a' mellyen jött, annyi sebes- *mozognak*
 séggel, a' mennyivel az ellenkező erő az
 övénél nagyobb volt, visszfa indul: a' melly
 a' testekben *elasticitásnak*, visszfa rugó erő-
 nek mondatik: Ha pedig az övé volt aman-
 nál nagyobb, annyival laukad-meg, a' men-
 nyi volt a' véle egybe-ütközött test tehe-
 tetlenségének mértéke. Így esik ez az ól-
 dalfélt eső egybe-ütközésekben-is olly sze-
 geletre térvén-ki a' maga elébbi útjának li-
 neájából, a' minémüre esett a' helé ütközö
 test útjának lineája. *A' mikor pedig a' ma-*

különös testekben a' helyeknek meg-változá-
sából kerokednek - ki. Mind ezek a' válto-
zások pedig ez öt dolgokból állanak, u. m. a' Termé-
Születésből, meg-halásból, növésből, apadis-
szethenes-
ból, forma, és hely, vagy rend-változásból: ni szokott
Es ezek egymásból úgy folynak, hogy fo-
változá-
hol tints femmi közép idő, a' melly igazán foknak.
nyugovásnak tartattathatnék. Az Halál ma-
ga-is nem egyéb, hanem újra születésnek kez-
dete, vagy forma változás. Igy Versificál
ezekről a' Pythagorás képiben, igen böltsen
Oviuius-is Metam. L. XVI. v. 254.

Az halál
maga sem
nyugoda-
lom.

*Et aliis alias reparat natura figuras,
Nos perit in tanto quiquam (mihi credite)
mundo,
Sed variat, faciemque mutat, nascique voca-
tur, 's a' i.*

Többet mondott vala fellebb a' 237-dik Szüntelen
versen kezdve, hogy t. i. azok sem marad-
való vál-
nak egy állapotban, a' mellyeket mi Elemen-
tozások-
tumoknak leg-első szerző részetskéknek hi-
ből áll az
vunk. egész Ter-
meszet.

A' Föld vékonyabb részekre oszolva víz-
zé; a' Víz inkább el-vékonyodva aérre vagy
Levegő-éggé változnak, a' Levegő-ég, min-
den nehézségét le-tévén, a' felső tartomá-
nyokban tűznek neveztetik; onnan megint
alább ereszkedve aér nevet öltözik magára,
jobban-is meg-sűrűdvén vízzé válik; a' víz
keményebben egybe-verődven, földnek mon-
datik.

Mi szer-
zé ezeket
a' válto-
zásokat,
vagy moz-
gásokat?

Meg - esmérték a' Természetnek e'
féle mozgásban való létét Pláto után más
világi Böltsék-is. De hogy, és mitől indult
vált-meg benne ez a' mozgás? abban mind-
nyáján meg-akadtak.

Pythagorás maga úgy hitte, hogy a'
mozgás a' Testekben a' szerint, a' mint ma
tapasztaltatik, öröktől fogva meg-vólt, a'
szerint vég nélkül meg-is marad. A' moz-
gató

Pythago-
rás értel-
me ez a-
ránt.

gató erőt pedig benne hol Természetnek, hol *Istennek*, hol *Leleknek* mondotta: melyet csak elmével lehetne magától a' Matériától meg-külömböztetni: mellyből - is a' mozgás nem akarát által, hanem természeti következással szükséges képpen a' szerint foly, mint az első számokból a' több számok, midön azok egybe-véttettek.

*Plátó er-
telme.*

Plátó amaz után mint egy 70. ezten-
dökkel virágzott mélységes gondolatu Görög Bölts, nem képzelhetvén, hogy a' semmi-
ből előre meg-lévö *szerző valóság* nélkül va-
lami lehessen, a' dolgoknak két különböző
eredetét gondolta; *egyiket* a' melly által let-
tenek mindenek: a' mást a' mellyekből lette-
nek mindenek: és ezt *Materia*nak, amazt
Istennek nevezte. Ezek, úgy mond, miu-
denik meg-vóltak öröktől fogva. Az Istén-
ről értelemmel, vagy okofsággal annyit tud-
hatni, hogy ez nem egy a' Matériával, ha-
nem különös természetű, változhatatlan, örök-
től fogva maga tetzése szerint szuntelen
munkálódó, mindeneket ellene-állhatatlanul
mivelö *Valóság*. A' *Materia*-is mi vólt ered-
det szerint, nem tudhatni; hanem mineku-
tánna testek lettek belöle, úgy mütatta-
ki magát mi légyen. Vólt ugyan, az ő tar-
tása szerint, a' matériában-is holmi ostoba,
vak, bojgó mozgás, vagy inkább vágyás ar-
ra, hogy ö-is lehessen valami; de magában
azt véghez vinni elégtelen vólt. Látván ezt
benne az Isteni munkás valóság, meg-szánta
mint-egy, a' Matériának tehetetlen állapot-
tyát, és a' maga véghetetlen Jósága, és
szabad tetzése szerint, egy bizonyos idő-
be kívánta ezeket a' bojgó mozgásokat rend-
be venni.

*A' mozga-
tó Istén-
ről.*

*A' maté-
riából.*

*A' moz-
gásnak
rendiről,
és módj-
ról.*

Mellyre nézve leg-elébb egy *Ideat*, Mó-
dot, vagy képet formált magában; a' mint
t. i. abból a' majd meg-indittandó Matériá-
ból leg-szebb rendű, leg-állandobb, és leg-
tökéltefebb dolog kerekedhetnék-ki. Az-
után

után magából valami Erőt, vagy Lelket
botsátott belé, a' melly avar a' tehetetlen
ostoba matériával egyesulne. Ez belé-hat-
ván, a' Matériában, azt, az előtte lévő
Idea szerint meg-mozdította, és a' mozgá-
fokat úgy rendelte-el, hogy abból e' látha-
tó Világ leg-szebb, és leg-tökéletesebb for-
mában jöne-ki. Ezt a' formáló, és moz- E' Világ
gató Lelket nevezte Plátó, magától az Isten- Lelkéről.
től meg-külömböztetve, Világ Lelkenek. Eb- Az ő Há-
ből az háromból osztán, hogy mulólag em- romsága
littsem, úgy mint az Istenből magából, az mi volt? ?
Iaeából, és a' Lélekből csináltak osztán má-
fok a' Plátó híres Trinitását.

A' mozgásnak módjáról pedig a' Maté- E' Világ-
riában ő így gondolkodott; hogy az a' Vi- nak Lel-
lág Lelke a' matériának közép pontyában két hol
meg-félszkelvén mint-egy magát, onnan a' gondolta
maga erejét körös-környül az egész matériá- lakni?
ba szélyyel botsátotta, és azt képtelen fe-
bes körül-forgásba vette. Melly szerint annak
leg-finomabb, leg-tisztább, és leg-könnyebb
része leg-fellyül és szélyül kerekedett, és ott
tűz, vagy ég nevet vett; az ennél valami-
vel vastagabb, és nehezebb rész ez alatt ver-
vén egybe-magát Aerre lett; az ennél-is ne- Hogy for-
hezebb, és vastagabb alatt maradván vizzé, malta a'
és földé vált, földnek mondattatván a' mi Világot?
helybe alatt maradt, és ott meg-keménye-
dett, viznek, a' mi, mint könnyebb, és
tisztább rész, ennek színén úszott. Ebben
az így sebesen kerengő négy féle matériá-
ban mindenikben megint hasonló számtalan
örvények, vagy kerengők támadtak; ezek-
ben ismét más rend-béliek, mindenikben fel-
lyül kerekedvén, a' mi abban vékonyabb,
és könnyebb volt; középbbe maradván a' mi
leg-vastagabb, és nehezebb volt; a' kereng-
gök-is hol bé-nyelvén, hol ki-okádván mint
egy, egymást, a' földnek utolsó poráiglan.
Mozdította, igazgatta pedig mind ezeket egy
summában a' Világnak közönséges Lelke; úgy

A' Dæ-minőazáltal, hogy mintegy részekre oszommonak ván, az utolsó tsonónak-is maga különös nála mik mozgató Lelke légyen, mellyet Plátó Dæ-voltak? monnak nevezett.

Mindene-
ket a' Lé-
lek moz-
gat közön-
segesen-is
különö-
sön-is.

Nintsen azért a' Plátó értelme szerint-is az egész Világban femmi, tsak egy utolsó részfetske-is, (*atomus*) mozgás, vagy a' melly nálla egyet téfzen, *Elet*, és *Iaea* nélkül, együtt terjedvén-el mindeneken, és mindenekben a' Lélek munkáját vezérlő *Iaea*-is. Valahány különös mozgás találatik tehát e' Világban, annyi a' Lelkes állat; és a' mint ezek a' leg-apróbb mozgások, vagy az ő szava szerint örvényetskék, nagyobbakból ke-rekadnek-ki, ezek megint nagyobbakból, fel-hágva a' közönséges leg-nagyobb, vagy az egész örvényig, úgy vagynak az apróbb lelkes állatok a' nagyobbakban rendel. Az egész Világ pedig maga egy, mindeneket magába foglaló leg-nagyobb, és tökéletesebb

Valami
mozog an-
nak mind
különös
lelke - is
van. A'
Nő?

Mind e-
zek hogy
léfznek
é, és hogy
észik e'
vilagot
egy nagy
Elo állat-
ta?

Élő állat. Mellynek leg-felsőbb, és leg-finumobb részében, úgy mint az Égben, vagy tiizben az Isteni valóság leg-tisztábban, és ditsösegefebben mütatta-ki a' maga Termé-
léfzetit: a' honnan ott-is lakni mondatik. Ert-
hetni valamennyire már ezekből azt-is, mik
légyenek Plátónál azok a' grádits szerint va-
ló Égi karok, Méltóságok, Hatalomságok,
Séráfok, Kérubimok, Angyalok 's a' t. a'
mellyek az itt alatt valókon uralkodni, eze-
ket formálni, igazgatni, el-rontani tartatnak;
a' mint t. i. azok a' felső nagyobb örvények

A' lelkek
egydstől
mennyl-
benkölöm-
böznek?

az alsóbbakra-is ki-terjesztik rendel a' magok
hatalmokat, és erejeket. Sajdithatjuk azt-is,
mire tzeloztak, a' kik aval vádolták Plátót,
hogy e' Világot *Dæmonokkal* meg-töltötte?
és az itt alatt való dolgoknak igazgatását
azoknak tulajdonította? miként kerülhetnek
a' széljel oszlott Lelkek utóljára viszfza meg-
int az Istenbe? Oh! melly fok, nékem na-
gyon hizelkedő, gondolatok, ötlödnek ezen
ölmelkedésemnek alkalmatofságával nekem-is

fejembe: De hogy itt azokat bővebben folytassam, nintsen helye.

Aristoteles (a' ki egy ideig magát Plátót-is halgatta) a' mozgás eredetiben Plátótól annyiban különbözött, hogy a' mozgató erőt, vagy az Istent a' Matériától egészen különböző, magában, magától öröktől fogva tökéletes gyönyörűségben élő, de a' matériával öröktől fogva egybe elegyedve lévő *Valóságnak* tartotta. A' ki azt, a' magában tehetetlen tüzből, *Aérből*, *Vizből*, földből álló matériát öröktől fogva szabadon, maga tetszése szerint böltsen mozgatta, formálta, nem hozzá érésel, hanem csak kívánsággal, és értésel, ő maga mindenkor megmozdúlhatatlan maradván. 2.) Eredeti helyet-is ő ennek a' mozgásnak nem e' Világ közép pontyában, hanem ennek leg-felsőbb, és leg-tisztább kerületiben gondolta; kívülről munkálódván le-felé e' mi földünknek közép pontyáig. Természetiről annak a' felső kerületnek egyebet mondani nem tudott, hanem hogy ez tökéletes, végzetetlen, vagy meghatározhatatlan, változhatatlan, öröké való, se nem könnyü, se nem nehéz, az az; se nem matéria, se nem e' Világ, hanem *Isten*: melly szerint nálla az *Isten*, és az *Ég* egyet tészén. Az ez alatt leg-közellebb való matériának mozdúlható firumabb részét nevezte *primum mobile*, első megmozdúlhatónak. Ebben tette a' Napot, Tsillagokat, Holdat; 's erre nézve ezeket-is *Isteni* testeknek hívta: és úgy hitte, hogy a' magok erős sebes forgásokkal ezek szerzenék a' mozgást az alattabb való testekben-is, a' mi földünkig-le, az-az: e' Világnak közép pontyáig. Azokat az esméretlen *Isteni* erőket, vagy *Lelkeket* pedig, a' mellyek ezeket az *Isteni* testeket, az *Istenből* mintegy ki-sugározva, mozgattyák; *Potentias*, *Intelligentias*, *Virtutes*, *Entia* nezekkel tisztelte, az *Istent* pedig magát ezektől megkülönböztetve,

tette: *Ens Enim*, Valóságok Valóságának mondotta. Az Élő-állatok Lelkeiről, 's azok közt az Emberéről-is úgy tartotta, hogy az természeti melegnél, mellynek kút-teje a' Szív, nem volna egyéb; nem-is volna ez magára mozdúlhaió, annyival-is inkább a' testet nem mozgathatua, ha erre ötet az alkalmatofságok szerint a' most említett Egi-Potentiák nem indittanak. Hogy pedig az egyszer el-indult mozgás benne ki-ne aludgyék, azt a' kerületben menő mozgás tselektzi; mert egyébként, minthogy vég nélkül lévő Lineát, vagy utat képzelni sem lehet, ennek a' mozgásnak-is valaha ki-kellene alunnia. A' mi pedig az Emberben a' tápláló, érző, és okoskodó erőt illeti: azt az Isten különösen adja az éltető Lélek mellé; mellyet ő *Entelechianak* hív, és a' mennyiben egyik ember a' másiknál erősebb, 's okosabb, azt ennek az *Entelechianak*, és a' benne lévő természeti meleg nagyobb, vagy kifesebb bövségének, és tisztább, vagy tisztálatlanab voltánuak tulajdonitja.

Democritus Epicurus értelméi.

Democritus, és ő utánna *Epicurus* Aristoteleszel egy időben élt, nem utolsó rangu Görög Böltsék, semmi e' féle mozgató Isteni erőt nem képzelhetvén, magában a' Matériában állították lenni ezt a' mozgó erőt-is; még pedig öröktől fogván, 's örökké meg-maradóképpen. Két részből tartják vala t. i. e' Világot állani *ex inani et Corpore*, ürekgből, és testből. A' Testeknek *Elementumax*, első szerző, vagy tévő-részeit az ő e'-bomolthatatlan öfzve forrásokra nézve *Atomusok*nak nevezték. Ezeket pedig nagyságokra kerek, szegletes, hosszukó, darabos, nehéz, könnyü voltokra nézve egymástól véghetetlenül különbözni képzeltek. A' mellyek, minek-utánna egyszer történetből-é vagy magok erejeből mind együtt a' véghetetlen ürekségben meg-indultak, az ő természeti könnyebb, vagy nehezebb mivoltok szerint,

rint, kik sebefsebben, kik késedelmesebben egymást taszigálni, rontsolni, tsapdosni kezdtek, útoljára rendes kerengőbe vették magokat, a' könnyebbek, és gömbölyüebbek fellyül kerekedvén, egyé-váltanak, és tovább való rendes mozgásokkal formáltak a' Napot, Hóldat, Tsillagokat, és egyéb világoskodó Egi testeket. A' mellyek pedig annyira fel-nem emelkedhettek *Levegő éggé*; a' nehezebbek, és egyenetlenebb formájuk alatt, öfzve ver-vén magokat *feldé* lettenek. A' fenn maradt Matériát egybe-hajtogatván, a' Szelek nedvesség, vagy víz vált belöllek. Ezek közül az így külön vált *Atomusok* közül a' magok helyein mindenik megint a' maga természetete szerint való különös mozgásokat formálván, külömb-külobmb féle testek kerekedtek-ki belöllek, a' szerint, a' mint ma láttatnak; 's azolta, az-az öröktől fogva az egyszerű kapott mozgásának rendit, és módját mindenik tökéletesen meg-tartotta. A' Tüz világositt, melegitt, ki-fzelesitt, szárazst; a' föld fetét, nehéz, hideg, öfzve búvik: a' meleg az hideggel, a' nedvesség a' szárazzal, a' könnyü a' nehézzel, a' ki-terjedő az öfzve búvóval 's a' r. szüntelen való tufakodásban vagynak; egymásnak nyugodalmat nem engednek; 's a' mint egyik a' másikon erőt vehet, a' mozgásnak külömb-külobmb nemeit szerzik.

Hippocrates, a' ki-is Democritussal első meg-esmérkedése után különös barátságot tartott, a' *Dietáról* irt első Könyvébe, vagy talám a' *Veje Polybus*: (mert ezt a' Könyvet sokan ennek tulajdonítják) a' Világban minden mozgást, és mozgatóst a' Tüznek tulajdonított. *Minden állatok*, „ úgy mond, „ egyebek-is mindenek, az Ember maga-is, „ két tulajdonságaira nézve ugyan egymástól „ külömböző, de hasznokban meg-egyező „ matériákból készültek, úgy mint *tüzből*, és „ *vizből*. *Ignis enim omnia per omnia move-* „ *re potest, aqua omnia per omnia nutrire.*

„ Mert

„ Mert a' tűz mindenenken mindeneket moz-
 „ gathat „ a' viz mindeneket mindenekben
 „ táplálhat. Hogy mennyenek pedig ezek vég-
 „ hez ? azon könyvében példákkal-is világo-
 „ sitja , Közelebb az Ember Lelkéről így
 „ szól - „ *Irrepiť in Hominem anima , ignis , et*
 „ *aquę temperamentum habens partem corporis*
 „ *humani.* az-az : bé-tsufz az emberbe a' Lé-
 „ lek tüzből , és vízből mérsékelve , melly
 „ az Emberi testnek része ; 's midön úgy-
 „ mond továbbá , a' tűz a' viznek szükség-
 „ telen , vagy káros részét el-apasztja , a'
 „ viz a' tűznek szárazító erejét el-vézi ,
 „ ez amazt hivesitti , amaz ezt melegiti „
 „ formál az emberben mindeneket. Többre
 „ mégyen ezeknél *L. Carnibus* (ha némellyek
 „ szerint *Democritus* nem írta vólt ezt a' köny-
 „ vet) a' hol a' fokszor nevezett négy *Ele-*
 „ *mentumokból* az emberben mindent ki akar
 „ tsinálni , különösön a' melegről , vagy tüz-
 „ ről így ír : „ *Videtur sane mihi id , quod ca-*
 „ *lidum vocamus , immortale esse , et cuncta in-*
 „ *telligere , et videre , et auare , et scire omnia*
 „ *tum presentia tum futura.* 's a' t. „ Lát-
 „ hatjuk tsak ezekből-is rövideden , melly ne-
 „ héz dolognak tartatott eleitől fogva a' leg-
 „ böltsebb *Philosophusok* előtt-is a' mozgás , és
 „ annak oka a' természetben. Mi *Móses* után,
 „ mind azoknál szerentséfebbek vagyunk ; mi-
 „ dön bizonyosabban , és világosabban érthet-
 „ tyük , hogy az *Istenség*nél öröktől fogva
 „ egyéb nem vólt ; a' ki a' maga meg-fogha-
 „ tatlan böltsesége , ellen-álhatatlan ereje , ki-
 „ mondhatatlan jósága szerint egy bizonyos
 „ időben a' matériát , vagy elegyes zürzavart
 „ femmiből teremtette ; és a' maga *Lelke* , 's
 „ igéje által mozgást adván beléje , egy fza-
 „ vával el-választá a' fetétséget a' világofság-
 „ tól ; az-az : a' földet az *Égtől* : a' világos
 „ matériából napot , hódat , *Tsillagokat* ké-
 „ szítetté : a' fetét földből ismét három részeket
 „ hozá-ki , ugmint , a' ki-terjesztetett erőfésé-
 „ get

*Móses ér-
 telme
 Szent Irás
 szerint.*

get *Aért* vagy *Levegő eget*: két féle vizet, könnyüt, és nehezet, és a' földet magát. A' *Viznek* könnyebb részét fel-emelé a' kiterjesztetett erőtség felibe, hogy abból azután esők, és harmatok follyanak a' földre. Más szavával azután a' nehezebb részét, a' földtől el-válva, egybe-gyűjté, bé-veté bizonyos öblökbe a' földbe, hogy *Tengerek*, és follyó-vizek légyenek belölle. Harmadik szavával meg-parantsolá, hogy hozzon a' föld gyenge füveket, mag-hozó füveket, gyümölts fákat, mellyek az ő nemek szerint való gyümöltsöket hozzanak, mellyekben légyen az ő magvok; és úgy lön. Azután megint monda az Isten: Hozzanak a' vizek úfzó élő állatokat a' *Levegő ég* madarakat; mellyek a' föld felett repdeszenek, a' föld barmokat, és tsúfzó, máfzó állatokat, földi vadakat, mindeneket az ő nemek szerint; még pedig úgy, hogy mindenikben benne légyen az ő nemző, és szaporított magvok; utóljára pedig így szólla: *Teremtsünk Embert a' mi képünkre, a' mi hasonlóságunkra, és uralkoájek a' Tengernek halain, az Egen repeső madarakan, a' barmokon és mind az egész földön, és a' földön tsúfzó-máfzó minden állatokon.*

Férjfvá, és Afzfonyi állattá teremté pedig ezt. Es meg-hagyá mind nékik, mind egyéb élő-állatoknak, és füveknek, fáknak, hogy gyümöltsözzenek, és szaporodjanak, és töltsék-bé az egész földet. Így lőnek tehát valósággal Isten parantsolattyára elébb semmiből a' matéria, a' matériából mind azok, a' miket e' világon látunk. Így adaték a' mozgás beléjek: Így rendeltettek azok el mindenekben a' maga természete szerint; Hogy pedig ez benne foha ki-ne alunnék, és el-ne hibáznék, azon mindeható Fő Böltsétségnek akarattya tartja fenn.

Utóljára, a' mint ezen Munkánk *Első Bé-fejezés* Darabjában-is a' VII §. alatt említettük vala,

la, észre vehetjük ezekből világosabban, már azt-is: hogy a' mozgás, és az Élet, a' nem mozgás, és az halál, a' könnyen, vigon, és a' izel szerint szép rendel folyó mozgás, és az Egészség, a' nehéz, és az unalmas, és rendetlen mozgás, és a' Betegség a' Természeten azon egy dolgokat tégyenek.

Két fele mozgásai De hogy tzelünkra úgy mint a' minneu magunk *Teste* mozgására, és nyugtatására vizsgálunk. Itt először-is jegyezzük-meg; a' mi ma- hogy ha azokra ügyesebben tekintünk, találunk azok közt olyanokat - is, mellyek *Testének.* kívülről e' világ alkotmányából jönnek által mi- belénk, minémük az Életnek kezdete, és folyása, a' Levegő Égnek ki, 's bé-lehellése; a' Napnak világosító, és melegítő ereje; a' taplálás, nevelés, látás, hallás. Ta-

E' világ lálunk felefelebben olyanokat-is, a' mellyek *alkotmányából be-* egyenesen bennünk támadnak, ott-is alusz- *nyából be-* ki, vagy röllünk mennek által a' rajtunk kívül *lénk szol-* lévő dolgokra. Ezeket a' tulajdon mozgásain- *gálók.* kat ismét három rendbélieknek tapasztaljuk.

A' testnek 1.) A' mellyek egyedül *testünknek* alkotmányából, az elmének minden közben-járulása nélkül, támadnak, és folynak; mint a' Szívnek dobogása, az élő-ereknek fel-verése, a' lélegzet, étel, az ételt, és italt kívántató

tulajdon belső mozgások, az étel emésztést, az emésztett résznek, vagy *Chylusnak* a' vér-közi való által-folyása, a' szükségtelen, vagy meg-romlott részeknek ki-takarodása, 's a' t. a' mellyek (*morus naturales, mechanici*) természeteti, alkotmányi mozgásoknak neveztet-

Ezek kö- nek. 2.) A' mellyek az *Elme* akaratjaira tá- *zúl,* mel- madnak, és halgatnak-is el, vagy nem akard- *lyek Ter-* sa nem lépnek; mint a' tagoknak meg-moz- *mészret* dulás, és el-nyugvása, ilyen, vagy amol- *szerint* lyan formán, sebesebben, vagy tsendesebben, erős- *valók?* sebben vagy gyengébben eső mozdulásai, a' helyt-állás, ide, 's tova való haladozás, helyből helybe való menetel, ülés, állás, fekvés, beszéllés, halgatás, réa ügyelés, 's a' t.

a' mellyek amazoktól (*motus voluntarii, animales*) Akarat szerint való, vagy Lel- **Melleyek**
 kes mozgás nével különböztetnek - meg. 3.) **akarát**
 Találunk olyanokat-is, a' mellyeknek **tételek,** **szerint**
 's eredetek **természeti,** **de hogy ilyen,** **vagy valók.**
amollyan rendel, **és móddal folyanak,** **az elme**
regulázza. A' honnan ezek (*motus mixti*) **Melleyek**
 elegyes mozgásoknak mondatnak. p. o. Mi- **közösük?**
 kor az érzékenységek nyitva vagynak, és
 a' külső dolgoknak képei őket érhetik; hogy
 ne érezzünk, niints elménk hatalmában; de
 az, hogy érzékenységeinket előre bé-zárjuk,
 vagy más felé fordítsuk, az a' mi tehetsé-
 günkötől függ; hogy ne éhezünk, ne szom-
 juhozzunk, ne tisztuljunk, ne aludjunk; ne
 vigyázzunk, egyiket sem kerülhettyük-el;
 de mind ezeknek idejét, és módját elmén-
 kel fokképpen mérsékelhettyük. A' Lélek-
 zet vétel-is természet szerint esik, de hogy
 a' szaporább, vagy lassabb, vagy gyengébb,
 vagy erősebb légyen, rajtunk áll. A' sziv
 természet szerint dobog, az élő erek-is a'
 szerint vernek-fel; de egy kis akaratunk sze-
 rint való *commotióval*, vagy elmebéli indú-
 lattal, vagy egy pohár bevittö itallal, a' **Ezekre a'**
 melly orába akarjuk, abba tehettük erős- **mozgá-**
 sebbé, gyengébbé, szaporábbá, tsendesebbé. **sokramen-**
 El-halगतván az elmének azt a' különös ha- **nyiben**
 talmát, hogy ha úgy tetzik, a' maga éle- **terjeühet-**
 tét-is fokképpen el-ronthattya. **nek - ki a'**

Ez három rendbéli mozgások közül a' **Dietetica**
 másodikat egészszén a' *Dietetica* regulák mellé **regulák?**
 szoríthatni; az elsöt, és utólsöt pedig csak
 annyiban, a' mennyiben azoknak mérséklé-
 se az életre, és egészségre ki-terjed; és a' jó
 tanáts az elmét igazgathattya.

Másodszor illö tudnunk: hogy test gya- **A' tson-**
 korlásnak, és nyugtatásnak hasznait, és mód- **toknak**
 jait jobban fel-vehefsük, testünk alkotmán- **egybe fog-**
 nyának azt a' mesterségét, melly szerint az **laltatása,**
 fok darab merö tsontokból különb - különb **hogy miu-**
 formájú izekre, és fogakra úgy van egybe- **den fele**
 fog- **mozgat-**
hasznak.

foglalva, hogy az elme tetfzefe fzerint merön-is álhaffon, le-is görsödheffen, erre-is tova-is fordulhaffon. Mellyre nézve 1.) *Az izek* között bövséges kövér, nyálas nedvefféggel szüntelen sikittatnak, és kemény in-kötelekkel, és bé-takaró hárttyákkal úgy vagynak egybe-köttetve, hogy azok közt a' tsonatok' végei merön-is álhaffanak, ide 's tova-is fordulhaffanak. 2.) Két rendbéli *musculusok*kal úgy vagynak körül rakva, hogy egyik rendbéli merön tartson, a' más meghorgaszfon, egygyik erre forditsou, a' más vizfza-tekerjen. Hogy pedig ezen munka-is általok akadály nélkül könnyen, és vigou folyhaffon, fok ezer vékony szálú érzékeny hús rostokból úgy kéffizette a' Fő Böltseffség külön-külön ezeket, a' *musculusokat*, vagy egér forma húfotskákat, hogy az elme akarattyára itt, vagy amott, a' mint a' szükség kívánnya, egybe-kutzorodváu, az izekben forgó tsonokat most fel-horgaszfzák, most ki-egyenesittik, és merön tartfák, most erre, most amarra tekerjék. Meg-izek, és is öntözte, és áztatta jó böven ezeknek kömozgató zeit mind ben a' *musculusok*ban, mind kihufok könnyebben nyebben gel, hogy egybe fe forhaffanak, könnyebmozoghas ben-is mozoghaffanak. Olyan természetefanak erre van t. i. ennek az izek hús-rostok, 's hárttyák közt találtató nedvefféggnek, hogy ha szület. magára fokáig tsendefen áll, tsonatá válik, és az izeket, *musculusokat*-is merö tsonatá téffzi. A' melly hogy meg-ne efsék, a' gyakor rontsolttatás, és vatskolttatás tselekkfzi. Ez pedig leg-jobb móddal a' testnek mértékletes gyakorolttatáfa által mégyen véghez. *Példa mi-ként forr egybe a' Test mozgatás nélkül.* Az *Unzer der Arzt* nevü Hetenként való iráfaiból olvafsuk E. III. p. 57. hogy a' nagy Mógol Birodalmában légyenek olyan böldogtalan Pogány Barátok, a' kik a' magok szentségek mútogatására, hogy ennek fizine alatt másokkal magokat ingyen tápláltat-

tathaságuk, valami közönséges helyre ki-ül-
vén, némelyek egész életekben két karjaikat
az Ég felé fel-emelve, fejeket hátra szegez-
ve, ábrázattyokat egyenesen az égnek for-
ditva tartják: mások karjaikat hátokra víz-
szá fordítva, mások egész testekkel a föld-
re le-görbedve; mások más féle kínos félre
tekerésével magok testeiknek tsudáltattják
magokat. A' kik, minek utánna testeknek
ezen állásában egy, két esztendőt kinofon
el-töltöttek, azon formában úgy egybe for-
rott minden izek, tsontyok, hogy azután
egész életekben minden izenvedés nélkül így
maradhattak. Ugyan ott írja L'uzer, hogy
ő maga esmért egy pénz-váltó görbe 'Sidót,
a' ki gyermekségétől fogva asztal mellett ku-
tzorogván, háta gerintzei abban az állásban
úgy egybe forrottak, hogy künn járva- is
tellyeséggel ki-nem egyenesfedhetett. Az-az
Amerikai pumi kutya forma Rest állat (né-
metül, *Faulthier*) mikor utolsó szükségében
az éhségtől, vagy veszedelemtől kényszerit-
tetvén, helyéből ki-mozdúl, nagy sirást,
és kiáltozást vilzen végben: hihetőkép-
pen a' nagy fájdalomak miá, mikor a' meg-moz-
dúlással az ő egybe-forrott tsontyai, és *mu-
sculussai* egymástól el-szakadoznak. A' seb
gyógyító Orvosok mikor ollyas sebeket,
vagy romlásokat gyógyittanak, mellyekben
azon részeket fokáig nem lehet mozgatni,
nagy szorgalmatossággal őrizik, kivált a' nő-
vésben lévő ifjakban, hogy izek egybe ne
forjanak. A' mozgás azért az Emberi test-
nek épségben léjendő meg-maradására el-ke-
rülhetetlenül szükséges. De az egészség fen-
tartására, és helyben hozására ennél többre
is szükséges menni. És ez az, mellyet a'
következendőkben az Orvosi, és *Dietetikai*
Tudománynak regulái szerént Olvasóink sze-
mei eleibe szándékozunk terjeszteni. A' hol
leg-először-is a' test mozgatásainak gráditson-
ként erősithető nemeit, 's határait az egés-
ségét

A' Test-
nek moz-
gatás által
való gya-
korlása
annak ter-
meszetére
tartozik.

ségét meg-tartani, és azt keresni kívánó embereknek, erejek 's állapotjok szerént, szükség léfzen előre meg-jegyoznünk.

Másodrendbeli haszna a' roftjai, 's magok-is a' musculusok a' heverésben test gyakorlásának.

A' Test mozgatasának haszna azon kívül, hogy tsontaink' izei, ét *musculusaink* egybe ne forjanak, ez, hogy a' testben szerkezet széllyen meg-üledpedni kezdett nedvessegek, a' magok edényetskeiben illendő folyásban vitettefzenek; és addig segittefzenek, mig a' magok sebessebb és erősebb kerengések, rontsolódások, szürögettetések által az életre és egészségre szükséges részek jól el-készülnek, a' szükségtelenek pedig és megromlottak a' nékiek rendeltetett úton végig menvén, a' testből ki-takarodnak. Három gráditsokra szokták az Orvosok ezeket az egészséget néző test gyakorlásokat el-osztani.

Annak három gráditsai.

Az első gráditsa mennyire terjed-ki.

Első gráditsa az; mikor az egész test gyengén fel-melegedett, az ábrázat meg-pírult, a' lélekzet vétel szaporodni, és pihegöfsé kezdett lenni, a' bőr szine kevésse izzadni kezdett, maga-is az ember fíradtságot és unalmot kezd érezni. Annyira menni a' test' gyakorlásában az egészségre nézve mindenkor elég, és tulajdonképen az Orvosoknál *commotio* tétel név alatt e' javaltatik.

Ez az egészségre elég.

Második graditsa: melly az élet keresésre tartozik.

Második gráditsa a' Test mozgatasának, mellyre-is az életnek, 's következésképen az egészségnék 's betsületnek fenn tartása fokszor fel-lépni kéntelenit; mikor egészen fel-melegedtünk, jól meg-izzadtunk, és el-fáradtunk. A' mellyek-is, mikor nem kevés meg-eröltetéssel annyira vitettek, hogy egész testünk izzadságba merült, ortzánk meg-tüzesült, annyival-is inkább, ha a' tüzeség után halványodni kezdett, magunk-is nagyon el-fáradtunk, a' munkát meg-úntuk, és tsak

Harmadik graditsa a' szükségességre nézve.

eröltetve, szenvedések közt folytattuk, a' test' gyakorlást. Harmadik vagy utolsó gráditsának mondatik. Erre a' második gráditsa-ra-is,

ra-is, a' jó erőben és egészségben lévő emberek két három napban egyszer, egy ideig, egészségek védelmezése végett bátron el-mehetnek.

A' harmadikból éleségek és betsületek megnyerésénél egyebet ezek sem igen remélhetnek. És, a' *Diatetica* regulák ezekre csak annyiban-is terjednek-ki, hogy ezeket okofon folytasuk, és rendes határokon túl ne vigyük, mellyel magunknak kárt okozhatnánk.

Két nemekre szokták osztani ezen második, és harmadik gráditsban folytatott Testgyakorlások; ugymint, *Játékokra*, és *Dolgozásokra*. *Játéknak* neveztetnek, a' mellyek mulattságból, mások gyönyörködtetésére, magunk vetéséből, erünk és ferénységünk mutogatására léfznek, vagy testünket jövődöben reménylett tiszteletnek vagy haszonnak jobb móddal való megnyerhetésére szándékozunk ez által el-készíteni. *Munkának* vagy *Dolognak* hívjuk mikor minden egészségre való vigyázás kívül, kételenségből mintegy, nem mulattság vagy gyönyörködés, hanem Világi haszon keresés végett mozgatjuk Testeinket. Az elsöt neveztek a' Görögök *Gymnástikának* a' Deákok *exercitationak*, ez utolsöt *Labornak*. Tsudálasos dolog! hogy valamig a' Testnek leg-terhefőbb gyakorlásai-is, játék vagy mulattság név alatt folynak, a' leg-nemesebb születésü és betsületefőbb emberek is örömmel és ditsekedve folytatják; mi-hellyt pedig ugyan azon mozgásokat *dolognak* nevezik, ha szinte fokkal kevesebb szenvedésekkel mennek-is véghez, mint a' játékok, azonnal ünni, és szégyenleni kezdik, még pedig, nem csak az élé-kelek, hanem az alig élhetök-is, kivált ha egyszer posztó köntöst vehettek magokra; ne hogy mások dolgozni gondolnák őket.

Két nemei e' két utolsó tell gyakorlásnak

Játék és Munka.

Mennyiben különböznek.

Az épségnek állapotában dolgoztak volna-e az emberek.

Kérdésbe teszi D. Cheynay, eddig-is néhány helyeken tisztelettel nevezett tudós emberek.

Anglus Orvos, a' maga *Hygiene* nevü kiseded, de fontos, munkájában C. 4. §. 1. Vallyon kellett volna-é az embereknek dolgozniok, ha az épségnek állapotjában meg-maradtak volna, és effélékkel az Isteni átkot, hogy *ortzójának Veréjtekével enne az ember a' maga kenyeret életének minden Napjában*: fejekre nem vonták volna? ö maga *Cheynay* úgy vélekedik, hogy az az eredeti áldott föld elég-séges lett volna az embereket minden munka és fáradság nélkül táplálni; hanem a' megtiltott fának gyümölsében lett volna olyan méreg, a' melly első Szüléinknek véreket elhatván, 's belöllek minden ö töllök származandókba által plántálódván, mind öket magokæ, mind az ö maradékjaikat ok-vetetlen elvesztette volna, ha az Isten a' maga végheetlen irgalmafsága és jósága szeriut, meg-nem szánta volna öket, és meg-nem parantsolta volna, hogy dolog-tétel által támasztandó izzadás által hajtának-ki ezt a' mérget magokból. Melly szeriut, *Kenyereknek Ortzdjok veréjtekével*; az-az: böséges meg-izzadáfsal lejendö keresését, rajtok nem átoknak; hanem igen kegyelmes és bölts Orvosi tanátsnak kellene tartani. Miben állott

Madologgal kell élni minden embereknek.

Ez a' test' egészségére is hasznul

Első Szüléinknek eredeti állapotjok, ma nem tudjuk. Azt ki-fogás nélkül mi-is el-mondhattyuk, hogy testeknek mozgatása, vagy mozgás által lejendö gyakorlása nélkül lehetetlen lett volna az embereknek egészségbe maradni. Ugy-is olvassuk minden régiségek-ből, hogy az emberek mindenkor dologgal éltenek; és látjuk, hogy a' dolgos ferény emberek, a' tunya dolgoatlanoknál, mindenkor egészségesebbek, erősebbek, frisebbek, elmészebbek, és hosszszabb életüek voltanak. Sz. Dávid Király, és Próféta Solt. LXXVII. 2. a' bődlog ember szerentséi közü téfzi,

Az Isten- ha a' maga kezének munkáját éfzi. B. Salamon. Péld. X. 4. így ir: a' gyors munká-rantsolja. soknak kezek meg-gazdagítja öket. Sz. Pál Apostol

tol Rom. XIII. 4. XXXI. 13. 31. a' böls emberek dolgozásra nógatja; ugyan ö Theßalonikabéliekhez küldött első Levelében IV. 11. így inti a' Keresztyén embereket: *Igyekezzeitek tsendesen lenni; és a' ti saját dolgairokat tselekeáni, és munkálodni a' ti tulajdon kezeitekkel.* A' második Levelében, pedig III. 10. törvényül írja: *Valaki nem munkálóik, ne-is egyek.* *Jesus, a' Syrák Fia, az embert a' dolgozásra nem külömben teremtetnek mondja,* *mint a' madarat a' repülésre.* *Hesiodus, egy a' leg-régibb Görög Pöéták közül, mint régi köz-mondást úgy telzi-fel: Diu omnia Laboribus vendunt.* Az-az: az Istenek mindent dologgal adnak. *Euripiés, mint régi törvényt, úgy említi: Laborare mortalibus necesse est.* Dolgoznia kell minden halandó embernek. A' *Solon* életében írja *Plutarchus.* hogy ö a' kézi munkát semmi rendbéli embernek nem tartotta szégyennek. *Xenophon in Cyroped:* a' dolgozást nem tsak hafznosnak, hanem gyönyörüségnek mondotta: még pedig, annál nagyobb gyönyörüséget tartott akármí dologból származni, minél több munkával kellett azt véghez vinni. *Labor enim fortibus viris obsonium est.* Mert úgymond, a' munka az erős férfiaknak kedves étel gyanánt vagyon. *Arrianus Hist. L. V.* egy nemes elméjü embernek a' munkában nem-is téfzen-fel egyéb tzelt, hanem magát a' munkát; a' melly osztán ötet a' gyönyörüségre, és tífztségére kézen fogva vezetí. Mind ezeket így értvén; ha színte *Cheyayvel* a' dolgozást méreg ellen való Orvofságnak nem mondhattuk-is, de azt az ember életére és egéfségre nagyon szükséges, egyfzer'smind pedig minden emberekre nézve betsületes foglalatofságnak tarthattuk. Ide járúl, hogy a' dologtalan embernek ritkán tapasztaljuk hiba nélkül való erköltseit. A' ki szívesen dolgozik, hafzontalan *Phántdsiak* üzésére nem érkezik.

Az egé- Közelebről : mi hafzon háromolhafsék a'
sége hajz test' gyakorlásából az egélségre, magát és
nos voltát egy barátját hozza-bé például Galenus L. II.
peldikkal- De sanitate tuenda; hogy midon ök mind kerten,
is világo- jól lakva, naponként benn-üléssel töltenék
sitja Ga- idejeket, 's nagyon el-betegesedtek volna,
lenus. észre vévén ö, ezen hibájoknak okát, gya-
korolni kezdették testeiket, és a' durva nyers
természeti ételektől-is meg-kezdették mago-
kat tartóztatni, 's az időtől fogva mind kei-

Ennek oka ten tökéletes jó egélségek szolgált. Oka :
és módja. úgymond; Comm. 40. mert a' testnek gya-
korlása a' testnek méjségeiben meg-ülepedett
káros nedvességeknék ki-tisztítására Orvofság
gyanánt szolgál. A' honnan : úgymond ismét
Comm. 50. a' gyakorlott testiek rend szeriat
könnyebbek-is szoktak lenni mint a' heverök,
Ugy tapasztalta ezeket a' maga fontoló Machi-
ndjában Sanctorius-is Sect. V. Aph. 9. „ A'
„ gyakorlás által, így ir ott, a' testnek kön-
„ nyebbé léznek; minthogy a' mozgás által
„ a' ki-vetni való nedvességek minden ré-
„ szekből, kivátképen a' muscuiusokból, és
„ az egyéb kötő inakból ki-tisztítatnak; a'
„ ki-gözölni valók a' ki-gözölésre el-készí-
tetnek a' Spiritusok-is vékonyobbakká tétet-
tetnek.

Flavius Vegetius-is De re Milit, L. III,
C. 2. a' régi Rómaiak szokását hozván elő
a' Katonáknak egélségben való tartásában,
azt írja : *plus quotidiana armorum exercitia ad
sanitatem militum putaverant prodesse, quam Me-
dicos* : az az : úgy hitték, hogy a' minden-
napi fegyverrel való gyakorlás, többet hafz-
nálna a' Katonák egélségire, mint az Or-
volok. B. B. Verulamius De Augm : scient :
a' testnek gyakorlását, nem tsak a' nyava-
lyák meg-clözésire, hanem azoknak meg-
gyógyítására-is elégségesnek tartotta; úgy
bogy az ö ítéletete szerint, alig találtafsék
ollyan nyavallya, mellyet a' test gyakorlá-
sának bizonyos nemeivel el-ne lehetne hári-
tani,

A' Bete-
geket - is
meg-gyó-
gyítja.

rani. *Medeáról*, arról a' hires régi *Varás-lóról* hagyták emlékezetben a' régi költemények, hogy ő a' vén embereket meg-tudja vala ifjítani. A' melly mesterségét *Plempius*, és mások-is fokban abban határozzák-meg, hogy ez a' böls Afzszony a' munkával és tett gyakorlálsal szerzett izzadásban mintegy meg-főzvéen az ifjakot ezzel az ő testker úgy meg-erősítette, hogy osztán a' vénség-is nehezen vehetett rajtok erőt; és a' magok dolgait vén korokban-is olly könnyen folytatták, mint akármelley ifjú emberek. (i) maga: így ir, *Obs. 36. Plempius*, számtalan örögeket látott, a' kik ifjuságoztól fogva dologhoz szoktatván testeket, késő vénségekben-is jól-birták magokat; és a' vénségnek egyéb alkalmatlanságaitól-is mentül éltenek. A' *Tsirnhausen* meg-jegyzéséből-is említi, hogy 80. esztendő öreg emberek, a' kik Ifjuságoztól fogva serény járáfok, és futkározáfok közt töltötték életeket, vénségekben-is könnyebben járhattak, mint fok restelkedő 20. 25. esztendő ifjú legények; jól-is ehettek, jól-is alhattak. Azok a' hofzfú életü emberek-is, a' kik a' *Históriákban* emlegettetnek, mind munkával élő személlyek vóltanak. E' féle példákot ma-is itthon lat-hatunk.

Hogy a' test gyakorlásának hafzna az *Az elmét-* elmére-is ki-terjedjen bizonyittyák, egyebek is világo-közt, *Galenusnak*-is ezen *L. De Arv.* talál-sítja.

tató szavai: *Ab exercitiis animæ universæ Vires augentur, et robur accipiunt*, az-az: a' Test gyakorlása által az egész elmének tehetségei nevednek, és erőffednek. A' ki, ismét így ir *L. De Sanitate tuenda.* a' nem erőltetett test gyakorlálsal, mind az elmének mind a' testnek természeti melege az egésznek határai közt öriztetnek. Mellynek alább ezt az okát adja; hogy a' fok vértől el-nyomattatott elme, semmi égi vagy földi dolgokat által-nem láthat. Már pedig, a'

Ennek oka és módja.

Vérnek kellete felett való fokságát semmi olly hasznoson nem fogyattya, mint a' testnek gyakorlása. A' Nagy *Linnaeus Amæn. Acad. Vol. VIII. p. 9.* erről még többet mond. *Solo interdum motu et exercitio diutius continuato, juvatur hypochondriacus, ceteris frustra tentatis remediis, modo simul acescentia vitaverit:* az-az: A' Test gyakorlásának hoizsfazon való folytatásával, tsak magára-is, egyéu Orvofságok hasznontalan próbái után-is, fel-gyavul a' *Hypochondriacus*, tsak a' savanyukat és meg-lavanyadókat távoztassa. Ki nem tudja, hogy ez az elmét el-bolondító, és méj fetétségbe hozó nyavallya, a' *hypochondriasis*, és ennek tsuf fajzattya, a' *Melancholia*, a' fok benn ülésnek, és méj gondolkodásnak tulajdon szüleménnye légyen: melly fzerint a' szülő okoknak el-hárítása nélkül gyógyulásokat sem remélhetni: közelebb midön a' testnek szorgalmas gyakorlása az elmének a' szakadhatatlan méj gondolkodásra időt nem enged, az ö belső nyughatatlanságát ezzel szenedhetőbbé tézsi. Ezt kívánták a' régiek-is evel a' köz-mondásokkal jelenteni: *Ambula, hoc lienosis prodest.* Járj, eni ez a' lépes nyavallyában használ, úgy tartván ök, hogy a' *Melancholika* a' lépből származnék. Erre nézve, más bölts *Doktorok* is ezek ellen a' nyavallyák ellen a' Test gyakorlást *sacram anchorum*: Szent, vagy tsalhatatlan Vas-matskának nevezik.

§. CCLXXXVII.

Okát sem lészzen nehéz meg-érteni mind-ezeknek, ha fel-vészük, hogy a' nyavallyák miként eredjenek vagy a' gyomorbeli rosz emésztésből, vagy a' vérnek jól el-nem készülhetéséből, vagy az ebben önként termő tisztátalan-

§-nak ki-nem takarodhatásából. Ugyan-is. (1. Midőn a *conmotio* közben a gyomor és belek rázódnak, a gyakrabban és erősebben ki's bé-lehelles alkalmatóságával a *diaphragma* a hasnak *musculussai* által és a fok ide's tova való hajladozás miatt vatskoltatnak; a körül fekvő részek fel-melegesznek, a nedveségek mindenfelé's következésképen a belső részekre-is bővebben's melegebben folynak, nem lehet a gyomorbéli emesztésnek szaporán's jó móddal véghez nem menni. (2. Midőn a testnek külsőb külsőb részeit mozgató és keményen tartó *musculusok* most fel-puffadnak, most le-ereszkesznek vagy meg-lágyúlnak, a köztök el-menő nagy ereket és azoknak benne el-terjedő ágatskáit mind annyiszor keményen szorongatják's vatskolják, a benne lévő vérnek és egyéb nedveségeknek izükségesképen sebesebb keringésre kelletik indítani, és így a vér gollyóbfainak egymáshoz és az edények oldalaihoz való erős súrlódások nedatt az egész testnek fel-kelletik melegülni; a miveiségek hideg, taknyos, enyves vastagságának szaporán el-kelletik oszolni, az az, a *chylus* vérré, a vérnek tápláló és egyéb természeti nedveségekkel kelletik válni, és azután illendő bővességgel a rendelt helyek re által költözni; a haszontalan's meg-veszett részeknek-is magok útjain idején korán ki-kelletik hajtani. A mellyek mig ezen módon a mi testünkben véghez mehetnek, ahoz mind addig semmiféle nyavallya nem közelithet.

Ezen §-nak tellyesebb értelmére tartsumeg, hogy a *amuscultusok*at úgy lehet a testnek külső részeiről a szivre vízfőza vivő vérekre nézve gondolni, mint magát a szivet az élő ereken széllyel ki-küldött vérré néz-

Tulajdon ve. Ugyan-is: minekutánna a' szív a' ma-
képen va-ga gyomrából vagy üregiből ki-pökött vért
ló haszna az élő ereknek egybe hegyződő ágazatin vé-
a'test gya-gig tojta volna, ezzel erejének-is nagyobb
korlatsú- rólze ki-alutt; de a' vér-is, vékonyaob ré-
nak.

sziből ide-tova fok el-ofzolván, és ki-gó-
zolvén, nagyon meg-surudett, úgy, hogy
annak a' vér-erekbe által toñult rólze ezek-
ben a' lágy, és fellyebb mind inkább ki-tá-
gafodó edényeken, a' szívnek jobb gyom-
rába - fel nehezen elmélkedhetnék; hanem ott
egybe alunnék. Ezeknek az akadályoknak
ei-háritására, hogy az egész vér kerengove
meheßen, tetfzett a' Fö-Böltseßségnek a' vér
ereket, és azoknak ágatskait a' masculusok
közi úgy helyheztetni, hogy miocsa azok,
a' tagok mozgatása végett, most fel-puffad-
nak, most le-lohadnak, most erre most tova
tekerednek, a' benne és köztök lévő vér-
ereket keményen szorongafsák; a' vért ben-
nek meg-állapodni ne engedék; a' szívre sza-
porán fel-tojálni kényszeritteßék. Sok nyel-
vetskéek vagynak. t. i. ezeknek az edények-
nek üregében keresztül úgy fektetve, hogy
a' fel-menerelbe óldalost nyomulván, a' vér-
nek szabad utat engedjenek, a' visszsa to-
jálni akaró előtt pedig, keresztül vetvén
magokat, tsak egy tseppet-is visszsa ne eresz-
szenek. Melly szerint, a' test gyakorlász-
val az egész vérnek szükségesképen febes-
sebb kerengésbe kell mennie; minthogy a'
szív a' belé visszsa került vért, tsak egy
pillantatig-is magában nem szenvedie; hanem
azon erővel és sebefséggel, a' mint a' be-
léje ment, jobb gyomrából a' tüdökbe ki-
pöki; a' mellyek-is annak feszittését nem
szenvedhetvén, a' szaporász és erősebb ki-
's bé - lehellésnek segítségé által, hasonló
sebefséggel által tojják azt a' szívek bal gyom-
rába, az-is azon pillantatban, ki-veti a'
nagy élő érbe. A' hol-is az, annak ága-
zatin azon sebefséggel végig ki-terjed, és

a' nagyobb része által-mégyen a' vér-ereknek vélek egybe-ragadt ágatskáiba; a' többi a' testnek színén, és üregeibe ki-nyiló ágatskák végein ki-gözől, és izzadásba mégyen: Ebből következik; hogy a' test gyakorlása által, a' szerint a' mint a' mozgás erősebb vagy gyengébb, az élő erők fel-verése, és a' Lélekzet vétele erősödik, és szaporodik; az egész mejj feszül, a' test színe meg-pirul, és meg-nedvesül, azután vizezt izzad, majd sárgat és hügy szagut, utóljára, ha még-is erőltetik, és félbe nem hadgyák a' mozgást, véreft; annyira ki-tojúlván az erőltetés, és el-higulás vagy olvadás miatt, ő maga-is a' vér ki-gözőlő edényeken: ugyan ez okból, a' vérnek erős és sebes surlása, 's fel-gyuladása miatt, vereffet és szagast vizellünk; inkább inkább szomjúhozunk 's a' t. Mellyekről alább a' következő CCLXXXVIII-dik §-ban bővebben. Mind-ezek, ha a' Commotiótól meg-szününk, önként le-tsenedesednek és el-múlnak. 2.) Hogy azok a' nyavalyák, mellyek a' heverő, puha, kényes személlyeket mindenféle annyira vesztegetik, és tsak nem örökség szerint birják, a' leg-választottabb ételekkel, és italokkal való élés közben-is, a' dolgos fe-rény embereken, ha szinte egyebekben az ő diétájok gyakron hibázzék-is, ritkán tapasztaltatnak: Minéműek a' *Melancholia hypochondriasis*, Vese és hójag-béli fővenyek és kövek; mindenféle Köfzvények; Náthák; fő-fájások; vér veszettség; fejr-folyás; rendetlen havi tisztulás; súly; belső részek megdugulása; has keménység; kolika; fulladozás; geleszta; nem ehetés; nem alhatás; étel után támadó gyomor puffadás; és el-bádjadás; el-száradás, vagy ellenben rend kívül való meg-hizás; nyálás; sárga szín; vizes lágy daga-dozások; rüh, és egyéb rút fekélyek, 's a' t. az-is mind a' test' elegendő gyakorlásának el-mulatásáról vagon. Hogy? és miként

Az erőltetett test gyakorlásának jele.

A' Test gyakorlásának elmulatásából, mitsoda nyavalyák származnak.

Ennek oka és módja, kö-

következzenek a' testnek nem elég gyakorlásából mind ezek? a' ki az eddig elmondottakra figyelmezett, magától-is felveheti. Közelebb, mikor csak ez edgyet ki tanulta, hogy illendő test gyakorlás nélkül a' bevett eledeleket a' gyomor sem elégséges megemészteni, ha nem azok benne csak széllyel áznak; nyálos hideg takonnyá válnak, elposhadnak és el-rothadnak 's a' t. és hogy az első utakban, az-az: az étel emésztésben esett hibákat a' második, és harmadik utak (értsd a' vért és *Spiritusokat* készítő edényeket) soha meg-nem igazíthatják, az elé-számlált nyavallyáknak eredeteit, és mi-voltáit-is nem nagy munkával által-láthatja. Mi ezeket mind fel-fetegetni itt soknak tartjuk; annyival-is inkább, hogy a' követ-ezendőkben rendel mind elé-fognak bővebb magyarázattal fordulni. *Qui consueti corporis exercitia negligunt, omni generi morborum obnoxii redduntur.* Galenus írja I. I. De Febr. az-az: a' kik magok testeknek szokott gyakorlásait el-múlatják, minden nyavallyáknak ki-vagynak tétettetve. *Socrates*, tapasztalván, hogy a' fok benn ülés miatt gyomra az ételt nem kívánná, roszszül-is emésztené, vatsora előtt a' húzán kívül minden nap fokot jár vala. Mellynek okát kérdezvén mások, azt szokta vala felelni: *obsonium pro cæna paro.* jó izü étket készitek magamnak vatsorára. Mennyit tégyen még a' szigoru alá-való ételekkel való élés mellé-is a' testnek rendes gyakorlása jeles példák *Athenucus* ndl *Deipn.* L. IV. cap. 19. p. 168. azok a' szép színü piros, pisgás két ifiak, *Asclepiades* és *Menedemus.* A' kik, midőn egész napjaikat *Philosophia* tanulásban töltöttek volna, tudva lévén egyebént az ő szegény állapotjuk, feleletre szállítják őket az *Ariopagiták* (a' kiknek törvények vala, hogy az a' féle dolog nélkül jól lakva élő embereket számadásra rántsák) miből táplálnák ő magokat? mi-dön

Socrates
mivel
szokta va-
la az étel
kívánásra
gyomrát
segíteni.

Példák
mennyit
segítsen a'
test gya-
korlás a'
gyomor
emészté-
sén.

dön egész napokat hivalkodva a' piatzon töltenének? Kérik a' Birákat, hivatnának-fel a' kenyér sütők közül valakiket, és azok megmondanak miből élnek, és tartják olly szép színben ök magokat. Meg-lefz: El-jönek a' Sütők, és bizonyoságot tétznek, hogy azok az Ifjak ejtőzákanként az ö Malmokban örülni szoktak; mellyért nékiek két két *drachmátskát* fizetnek (a' mi pénzünk szerint tiz tiz polturát) 's azzal táplálnák naponként magokat. Tsudálják a' Birák az Ifjaknak izorgalmatofságokat; és két száz *drachmával* meg-ajándékozván öket, dolgokra bocsátják. Gondolhatni mit vehettek két *drachmátskával* ezek az Ifjak naponként magok táplálására! még-is mint a' leg-jobban lakott emőerek olly jó húsban, és szép színben voltak; Mellyet egyedül testeknek minden napi reudes gyakorlása által nyertek. Közelebb való vagy házi példáink a' mái erős rabotákkal, szigoru, sovány eledelekkel élő, mindensféle nyomoruságoknak kitettett falusi paraszt Léányok, egybe hasonlítva az árnyékban, strinf-kötés, varrogatás, és magok legyezgetései közt nevekedett, Udvari és Városi kényes kis Afzszonykakkal; midön ezek a' gazdag afztalok mellett el-fzárodtak; a' házakban vagy kertekben-is alig tettek 20. 30. serényetske lépést, már pihegnek, napjában egyfzer alig ehetnek valamit, attól-is szüntelen tsemernelenek, mint a' viasz sárgák; és olly bádjadtak mint-ha nagy betegek volnának: egy kis korsó vizet magok kezeikkel alig tudnak fel-venni, és meg-tartani tsak addig-is, mig abból egy keveset isznak: ha a' házból ki-mentek, egy kis hives szellőre már refzketnek, Náthával *fluxussal* el-telnek, a' fejek fájni kezd, 's a' t. ha valami kedvetlenség éri öket, magok indulataival nem birnak; egy kis butól vagy haragtól el-ájúlnak, halálra betegeszenek. Amazok ellenben, a' sovány korpás

Házi példák erre.

A' kényes kis Afzszonykák.

A' falusi dolgos paraszt Léányok.

fekete kenyérből-is fokszor alig ehetnek eleget, napjában négyszer-is meg-éheznek, mindenkor jó izünen esznek, négy tagba szakadtak, kemény erős húsúak, eleven, szép, piros, pisgás ábrázattal vidám tekintettel bírnak, egész nap dolgoznak, 's alig vészik észre, mi legyen a' fáradság; egy másáni terhet is könnyen fel-vésznek, és pihelés nélkül jó mezfze-is el-vísznek; a' téli hidegek, zürzavaros fergetegek közt-is ritkán reszketnek; söt kedvek-is keveset változik; Apjok Annyok, leg-kedvesebb test-véreik halálát értvén, alig láttatnak azon-is meg-indulni. Mi tette e' két személyek közt ezt az izzonnyu külömbiséget? Nem de nem azé, hogy ez a' maga testét gyermekségétől fogva gyakorlotta, *amaz* pedig henyélve dolgoz log nélkül töltötte idejét. Mi magunkban-is, *magunk* hogy a' jobb kezünk a' balnál rend szerint *jobb és bal* izmasabb és erősebb, ügyesebben fog, és *kezünk.* nyúl holmihez, egyedül a' bővebb gyakorlás tselekszi. Ettől vagon az-is, hogy a' fokat dagasztó sütőknek, fűrészlő, gyaluló asztafosoknak, Vafat verő Kovátsoknak, és fa-vágó Atsoknak mejjek, vállok-közi, és elől-járó karjok, a' gyalog utazoknak száraik-ikrái, egyéb testek felett izmasok. Innen költ köz-mondása az *Arabso*knak. *Motus magnificat Membra.* A' mozgás nagygyá téfzi a' tagokat.

A' meg- *hizás el-* Nem úgy kell mindazonáltal ezeket venni, mintha ez a' nagyobbá tétel meg-hizásból állana. Epen nem! söt ellenkezőt talánitanak a' mindennapi tapasztalások; hogy t. i. meg-hizás ellen nints egy bizonyosabb és hathatosabb Orvofság, mint a' testnek elegendő gyakorlása. Az olokban szorosban bé-rekesztetett disznók, 's egyéb állatok, ha egy ideig rekeszokban tartatnak, hamar meg-hiznak; de ha így meg-hizva néhány napokig szabadon künn futkározhatnak, a' leg-bővebb tartások közt hamar meg-ta-

ponnak, és a' kövérség helyett tömött húst kezdenek gyűjteni, oka; mert a' mozgásból támadó meleg, a' hizlaló nyálos kövérséget, melly a' hójagos hárttyákban meg-ülledvén, és egybe-aluván kövérséggé, szalonnává lett vala, meg-olvasztja, a' bé-ízívó edényeken a' több folyó nedvességek közti által vívzi: azokkal edgyütt a' rendes táplálásra jobban el-készíti, a' szükségtelen vizes részeket a' testből ki-gözölögteti; hogy a' többiből jó, tömött hufok, kemény tsontok és szijjas hárttyák készülhessenek. Erre nézett hajdon Hippocrates-is L. II. De Dieta ezen szavaiban, *Labor ficcat, et robustum corpus facit.* az-az: a' dolog meg-szárazsztatja és meg-erősíti a' testet. Galenus-is *Comm. I. L. 6. c. 5.* a' sebesetske és erősebb mozgást, a' szer felett meg-gyült nedvességeknek ki-üresítésére, és a' taknyos matériának meg-főzésére leg-alkalmasabb eszköznök mondja. Különösön a' hizás ellen L. XIV. *Meth. Med.* a' sebes futást tanátsolja. *Sennertus Prax. Med. L. V. P. I. C. 4.* *Platerus Op. Med. T. III. c. 7.* *Ettmüller Disp. de Corpulentia Cap. 2.* *Guldenclee Obs. Med. P. 4. cap. 1.* A' meghizás ellen a' gyakor lovaglást, és járást, és a' testnek egyéb fáradságos gyakorlást leg-bátorságosabb és tsalhatatlanabb segítségnek lenni irjak. Egyéb, titkosabb eredetü nyá- *Az esmé-*
vallyás állapotokban-is mennyi jót várhas- *retlen tit-*
sunk, a' Test gyakorlásból, magát hozza elő *dos nyá-*
például a' Nagy *Linnaeus Motus Polycrestus vallyák-*
nevü *Dissertatiojában Amoen. Acad. Vol. VII. ban - is e'*
Hogy t. i. midön ö 16. esztendöknek le-fo- *leg - bizo-*
lyása alatt, fejének fél részét kinzó, majd *nyofabb*
minden nyóltzadik nap meg-újuló, és egy *segítés.*
végibe 24. órákig-is el-tartó forró *Fluxussal*
(melly azon a' felén a' szemét-is iszonyu
forró köny-folyással fel-gyúlasztja vala)
bajlódott volna, és ebben se ö maga magán,
se más Európában akkor találató leg-
főbb Orvos baráti rajta Orvofsá,okkal sem-

mit sem fegethettek volna, utóljára reggenként, előre egy egy font hideg vizet meg-iván, Dél előtt mindennap jó *Commotiot* tett, melly által egész nyavallyájából tö-

A' rühö- kélletesen ki-gyógyúlt. Esmért ő, ugymond *sőköt meg-* továbbá, fok szorgalmatos tanulókat, a' kik, *gyógyítja.* a' hofzfzas benn-ülés közben meg-rühösöd-
vén, abból femmi eszközzel ki-nem tisz-
túlhattak, hanem utóljára Nyárba a' mező-
re hi-költöztek, és ott mindennap az izzad-
ságig dolgozván, evel nyöltz napok alatt
minden bajoktól szabadultak. Hogy a' Köfz-
vény, *Arena* a' szolgákat, szolgálokat rit-
kábban járja mint az Urakot és Uri Afz-
fzonyokat, 's ha valahogy belé - estek - is,
könnyebben gyógyúlnak, a' gyakrabb moz-
gástól van. Különös meg-jegyzése e' szemes
Orvosnak, hogy midön tizen találatnak,
a' kiknek kö vagy fővény a' bal veséjek-
ben vagyon, kilentzvenek léznek, a' kiknek

Hafznál ezzel jobb veséjek rakodott-meg. Mellynek-
a' Köfz- is ő ezt a' természetzi okát gondollya, hogy
vény és a' bal vesék mindjárt a' *Diaphragma* vagy
*Arena el-*keresztül rekesztő hártya alatt lévén hely-
len-is. heztetve, annak a' kis bé-leheléssél, szün-
telen tartó mozgásával, magok a' vesék-is
szüntelen mozgattatnak: midön a' jobb ve-
sék alább fekvén, ebből a' mozgásból részt
kevésé vehetnek: A' honnan, a' fővény-
is benne könnyebben meg-üledpedhetik. Eb-
ből magyarázza ő azt-is, hogy az a' féle
kövek inkább puha ágyakban, hanyott he-
verökben teremnek, mint a' kik fővány ágyak-
ba fekvén, egyik oldalokról a' másakra gyak-
ron fordúlva, alufzuak.

§. CCLXXXVIII.

Látiuk azért így elég világoson a' rendes
commotioból következő hafznoknak valóságos *fun-*
damentumát. De egyszer'smind azt - is ki-tanúl-
hat-

hatjuk, ugyan ezen *commotio*, ha a' rendes határt gyakran meg-haladja, mi károkat és veszedelmeket okozhasson mind a' testnek, mind az elmének? El-rontja t. i. ez és meg-erőtleníti a' *musculus*okat és inakot: idő nap előtt meg-szárazítja és merevíti a' testet. Inuen vagyon, hogy ha el-nézed, és a' kényére tartott állatokkal egyben veted a' gyermekesgítől fogva szüntelen erős munkával terheltetett paraszt Embert, és a' szegény el-tsigázott barmot, fa *machinának* inkább gondolhatod, mint eleven állatnak. E' felett, a' sok és gyakor izzadás által a' nedveségeket-is meg-süriti, meg-vaftagitja, és enyvesíti; melly miatt az erős mezei munkával élő Emberek igen lassan mozdúlhatókká, késő, durva és ostoba elmejüekké lesznek. Továbbá, midőn az erős *commotio* a' vért rendkívül sebes és erős futásra indítja, olly nagy melegséget támaszt abban, hogy e' miatt rövid idő alatt meg-kellefsék annak tsipösülni és rothadni: olly nagy erővel tsapodnak és tojattatnak a' vaftagabb nedveségek az élő ereknek szorosabb ágatskáiban, hogy ott meg-rekedvén veszedelmes *inflammatiok*at vagy kelevényeket, meg-kövesedéseket, rothadásokat 's a' t. tsináljanak; vagy pedig el-szagatván és ki-hafogatván az ereket; vér-pökéseket, vér-follyásokat, gutta-ütést, 's több e' fele romlásokat okozzanak. E mellett hány-szor nem történt a' nagy erőlködés és feszenges miatt az inaknak, *tendóknak*, *musculusok*-nak el-szakadása, tsontoknak ki-fitzomodása, meg-görbedése és el-törése, has kéregnek vagy más hártványoknak ki-nyúlása, meg-hafadása 's a' t. a' honnan a' sok sérvések, tsomózások, tököfségek mindenféle igen esméretes vendégek.

Franciscus Baco Baro de Verulamio, vagy a' mint közönségebben neveztetik *Verulamius*, a' 15. Százban virágzott Angliai Nagy *Cawellarius*, abban a' korszakban, de igen tudós munkátskájában, mellynek *Historia vitæ, et mortis*: az-az: Élet és Halál Historiája, nevet adott. *Articulo 31.* úgy okoskodik; hogy ha meg-lehetne tartani az élő-állatokban azt az eredeti, vagy gyökeres nedvességet (*humidum radicale*) mellyel születetnek, íoha

Az eredeti meg-nem halnának. Mit értettek legyen a' nedvesség régiek ezen az eredeti nedvességen? így lát-a' régiek-tyuk *Hippocrates*ből *L. II. De iatua*, hogy nem volt ez nem egyéb vólt, hanem a' tüznek és víznek leg-finomabb része, bizonyos mértékkel temperálva; mellyből tartotta ő állani az embernek Lelkét-is. Ennek megtartása pedig az ételből és italból 's leheltből az élő-testnek munkásága által léfzen. Valamig tehát ezek jó móddal véghez-mehetnek, addig, se betegség, se halál az élő testhez nem közelíthetnek. Ha pedig ezekhez, a' rosz kézszület miatt, valami mértékletlenség, vagy tisztátalanság fért, az-az: vagy mindenik, vagy valamelyik meg-durvúlt, jól el-nem készült, vagy egyik a' másikon erőt vett, abból elébb betegség, azután, ha meg-nem

A' gyakor igazíthatatik, halál következik. Nevezetesen eröltetett fen, ha a' tűz vagy a' melegség a' vizen tel gya-erőt vészen, el-szárad a' test; és így idő korlís ezt előtt egybe kuparodván meg-vénül, 's kö-kí-szá- vetkezésképen hamar időn meg-hal. Ha pe- rafztja. dig a' Víz vészen erőt a' tüzen, azzal az élet-is ki-alufzik: Hogy azért ezeknek mértéke egymást meg-ne haladja, azt a' testnek okos gyakorlása hordozza: a' melly abban adhat melegséget annyit, a' mennyi a' szükségtelen vizet belöle ki-gőzölegtetth ti; hogy az a' kellettő mértéken túl ne mennven, az-az: hogy a' Víznek felettébb való ki-szá-raztásával a' nedvességeket-is igen meg-ne sűrítse, és rothadásba ne vigye; az edé-

nyeket-is igen meg-ne aszalja. A' melly gondolatok, mint az egész természeti tudományának épen veleje körül forgók, jóval gondofabb fontolgatást érdemelnék, mint a' mi mindeneken széllyel nyargaló böltéségünk tselekszi. Ezen kívül, szükségesnek tartaná e' tudós Ur. *Hist. VI. a' test gyakorlásában* arra-is ügyelni, hogy, midön a' *meg-véni-* *belső részek a' magok alkotmányok szerint* a' bé-vett eledeleket meg-emésztették, és a' testnek külső részeire ki-küldötték, hogy ott-is a' második emésztés benne jobb módal véghez meheffen, és a' tápláltatásra, 's erő-adásra meg-kivántató részek abból széllyel ne pazéroltassanak, hanem a' magok helyeire tsendeseu által-tétefsenek, hirtelen étel után erős *Commutot* nem tenni. Jól egyeznek ezek a' *Sanctorius* tapasztalásával, A' ki-is *Med: Static: L. V. Aphor. 2.* így ír: Az erőltetett mozgásban ki-takarodik a' veréjték, és láthatatlan vagy titkos gőz; de mint erőltetett dolgok, nagy részén az emésztetlen nedveségekből jönnek; ritkán eshetvén a' meg, hogy a' testben annyi jól el-készült gőz gyülheffen, a' mennyit az erőltetett mozgás ki-hajt. Ismét *Aphor. 8.* az erőltetett gyakorlásból származott láthatatlan gőz akadályoztattya, hogy egymás után ki-potoltassanak, a' mik el-vefztenek: sőt, ha ki ezekben tovább menne, méltán tarthatna tőlle, hogy száraz betegségbe ne esék. *Aphor. 19.* az elmének, és a' testnek erőltetett gyakorlásai a' testet ugyan könnyebbé téfzik, de a' vénséget, és idő előtt való meg-halást siettetik. Ezeket vette vólt kétség kívül *Ovidius* Poëta-is magában észre, midön *L. V. De Ponto Eleg. 5.* el-panaszolván miként rontja-el az erős ökreket a' fok szántás, a' kövér szántó földet a' minden esztendőben való bé-vetés, a' ferény lovakat a' szünés nélkül való futtatás, magára fordul, és így szól.

Ez által idő előtt meg-véni-ti az élő állatokat.

Példák erre.

*Ne quoque debilitat series immensa laborum
Ante meam tempus cogor et esse senex, az-az :*

A' véghetetlen munka engemet-is el-erőtelenít, és idő előtt meg-vénülni kényszerít. Hogy esznek ezek? a' ki a' testnek mozgatója által elébb le-irt sebesebb keringésbe való vitelét a' nedvességeknek megértette, könnyen meg-foghattya. Teli vagyok, ugyan-is, a' vért hordozó minden edényeknek falai, az utolsó el-ofzálásig azon edényeknek vékonyabb, meg vékonyabb ágatskáival: a' mellyek olyankor mikor az erőszakoson beléjek tójult vér az edények falait ki-sefizette, egybe-nyomódnak, a' nedvességek rajtok nem folyhatnak; a' honnan magok-is hamar egybe-forranak, és egy tömött hártává válnak; a' nedvességek a' belső nagyobb erekbe visszra szoródnak, a' tett külső színe meg-fonnyad, egybe-rán-

Ez a' test ztosúl. Láthattjuk ennek feles példáit a' *keményebb* mi havas-allyi, gyermekségektől-fogva fok *r-szeiben* terhes rabotálkkal élő székely Atyáinkfiában; *hogyan* a' kik mint a' száraz fa-kép, már fél idejekben úgy néznek. Ugyan ezen okból, indúlattal feddődik *Tisrot-is a' föld Népéhez intézett oktatásaiban, a' 396-dik §. végén, a' Helvetziai paraszto'kra, hogy ezek a' magok gyermekeit, mikor még a' porban kénjátzodniok, férfui erős munkára fogják; és azzal mind erejeket mind növéseket megakasztyák, tökéletességre menni nem hagyják; úgy hogy 20. esztendő korokban, borítzatjok-is már kész vén embert mutat; sokan közülök az erős munkának terhe alatt e' Világból fél idejekben ki-száradnak. Hogy a' régi Németek olyan nagy testes erős emberek vóltanak, annak tulajdonitja Tacitus L. De Moribus Germ. Cap. 15. 20. hogy gyermeki, 's Ifju' idejeket, munka nélkül, hivatalodással, és sok aluvással szokták vóltölteni. Ellenben, hogy a' Görögök, 's azu-*

tán ' Rómaiak-is olyan aprón maradtak, és olly hamar meg-vénültek, *Hippocrates*, *Plato*, *Aristoteles*, *Galenus* azt az okát adják, hogy, a' játékoknak színe alatt, a' magok Ifjait már gyermek korokban a' testet erősen fárasztó gyakorlásokra fogták. A' mit tseleklizik az erős munka néhány esztendőök alatt az Ifjakkal, épen azt tseleklizti, hogy mulólag emlitem, egy éles forró hideg-lelés, egy két hét alatt, fok, egyébként nedveséggel tellyes erős egészséges Ifju emberrel; a' kiknek-is testeket a' fel-gyuladott vérnek feszítése, surolása, és melegsége, az alatt a' kevés idő alatt úgy meg-fárasztja, hogy egészségek tökéletes megnyerése után-is hóltig, mint a' meg-aggott Vének olly színtelen, és rántzos arázattal maradjanak.

Ezeket szerzi az erőltetett, hosszú, és gyakor mozgás a' kemény részekben. De fokkal félelmeffebbek azok a' romlások, melyek e' miatt a' nedveségekben történnek. *Boerhaave* bizonyítja *Prælect. ad Inst. Med. §. 766.* hogy az emberekben a' sebes futásból kapott nyavallyákban az egész vér hirtelen úgy egybe-sült, hogy az ér-vágással alig lehetett belölnök valami vért ki-venni; az is egészen ollyan volt, mint a' leg-élesebb oldal fájásokban szokott lenni. Látott ő ollyan példákat-is, a' kikben a' leg-tesedeffebb vér, az erős *Commotio* által fél óra alatt annyira fel-gyuladott, mint a' leg-gonoszszabb forró-nyavalyákban, sőt mint magában a' pestisben; úgy hogy ebből való-ságos forró-nyavalyák, petets, pokolvár, bőr alatt el-terjedő szederjes és fekete foltok, meg-állitathatatlan vér-folyások lettek, nem különben mint a' veszedelmes himlőben, és a' pestisben, a' vérnek el-rothadása miatt fokszor meg-szokott esni. Egy *Példák erő-*
20. esztendős ifjuról írja Hippocrates Epist. L. 10.
 III. *Agr. §.* hogy ez a' szokatlan erős mun-

A' Test
 nedvesse-
 get a'
 hosszú
 erős test
 gyakor-
 lás el-
 veszti.

kától és futástól forró-nyavalyát kapván, első nap vékonyt és feketét vizellet, a' hasán fok poshadt zavaros epe takarodott-ki; szomjúhozott, nem alutt, más nap a' forró-sága nevedett, félre beszélt, harmad nap hánytavetette magát, elméje tébolygott, újjai meg-kékültek, el-hidegultek, szive környéke fel-fuvódott, 's így hetedik nap meg-holt. Más ennél-is veszedelmesebb példát hoz elé *De Haen Úr Pathol. T. II. p. 272.* hogy egy ifjú nem régiben lovának ferénységét akarván meg-mutatni, midőn azon kevés idő alatt néhány mért-földet el-lovagolt-vólna, maga abból forró-nyavalyába esett, és meg-szünés nélkül való beszéllés közt estvére megholt. Egy Akadémiai szolgálga (*Pedellus*) Leydában midőn a' *Professor Drellincourt* el-indult hajója után meszfzetske futott vólna, egy helyt le-esett, és szörnyű halált holt. Egy más *melancholicus* gazdag, de fősvény ember. Leydából Hágába három órányi földre, gyalog szándékozván által-menni, az útban hirtelen olyan roszszúl lett, hogy láttatnék mindjárt meg-halni, meg-indulván az alfelin a' fel-melegedésben meg-olvadott fekete sár. Meg-is holt vólna bizonyoson a' mint ő maga *Boerhaavénak* beszéllette, ha történetből valami Narantsakat nem talált vólna a' febeibe, és azokból nem ehetett vólna. Sokszor történik, hogy midőn az Istállóban kényesfen tartott lovak hirtelen erős futásra, vagy húzásra kényszeritтерnek, le-rognanak, és azon pillantotban meg-döglenek, meg-olvadván az erős fel-melegedésben az ő hájok. Egy így meg-döglött kövér lónak, hasából ő maga *Ruschius* néhány font e' féle sirt, mert vala ki Hágában. Mint a' Párisi Mézfárfok tapasztalásit úgy említi, *Boerhaave*, hogy midőn azok három napi útazás után, a' kövér ökrököt mindjárt le-ütötték, alig találták azoknak tsontjaikban valami velöt; hanem a'

he-

helyett csak valami hig sárga víz volt bennek. Mellyet hogy a' járásból támadott melegség okozott volt, k-tetfzett abból, hogy minekutánna néhány napokig nyugova, és meg-hivefedve vitettek volna a' mézszárfzékekre, a' sárga víz helyett kemény ve őt találtak. A' fokáig való kergetés utan el-ejtett vadoknak egész vérek, húfok, élve csak nem egefzfzen rothadásba mégyen: mint az ő dög szagjok bizonyítja. Azért az ilyen szagos vad húfokat az értelmes Szakátsok ki-is szokták hideg vízzel áztatni, és úgy viszik a' konyhára. Hogy a' forró-nyavalyákban a' betegek sokszor olyan budöft izzadnak, az-is a' vérnek sebes és erős keringésből vett rothadtságtól vagyon.

Illyen káros és veszedelmes lévén tehát *Kik fok* akárkinek-is a' hoszfzafon tartó erős test *testnek leg-* gyakorlás, könnyü lazén már azt-is által *inkább* látni, hogy ez leg-hamarébb árt. 1.) az ol- *ezeztől* lyanoknak, a' kik akármelly tsekély *Commo-* a' *Vesze-* ziora-is meg-izzadnak. 2.) puha lágy testel *delmekből.* birnak, a' rrel igen teli vagynak; a' heverő kényes élethez régen hozzá szoktak; a' forró-nyavalyából csak a' minap gyógyúltak ki, vagy másként arra nagyon hajlandók. 3.) a' kik vér-pökösök; tüdőjökben valami kelevényt viselnek, veséjökben vagy hójagiokban követ hordoznak; meg-vagynak szakadva, süllyösök, vérest vizellettek, 's a' t. Az ökrök az erős húzás és fáradtság miatt gyakran vizellenek vérest: Féltettek továbbá az erős *Commotioból* következő veszedelmektől, a' kikben az edények a' nedvességnek régi meg-veszése, és tsipösödése miatt, már el-revesedtek, és meg-évödtek: minémüek a' régi *Heftikások*, *Storbuticusok*; fekete sárvál el-töltek; a' nagyon viz-korságozóok. Mert ez illyenekben a' nagyobb fel-melegedéssel a' nedvességek-is hamar rothadásba mennének: a' torha, reves edények-is az erőszakos feszüléft szakadás

Intés az nélkül ki-nem áthatnák. Mellyekre nézve, újabb Orvöböltsen intik az ifjabb Orvosokat, az öreg, orvosokhoz. Iókat látott, tapasztalt, nagy Doótorok Boerhaave, és De Haen, hogy midon a' könyvekben e' vagy ama nyavalyák ellen, a' testnek bővebb gyakoroltatását jovaltatni olvassák, betegjeknek állapotját előre jól megvisgállyák; ne hogy értetlen tanátsokkal hirtelen meg-öljék; azokat, a' kik házaikban tsendefen ülve, ha szinte betegesen-is, néhány ezteendőket békével élhetnek vala.

§. CCLXXXIX.

De tapasztalt dolog lévén, hogy azon egy forma *commotio*-is ennek használ, amamnak pedig árt, sőt azon Személynek is, ha jó módal nem folytatja, könnyen nagy kárt tehet az, a' melly egyébként szépen használt volna; szükseg légyen a' testnek mindennemű gyakorlásiban e' következő hat *Regulákra* figyelmeznünk.

I. Minél inkább és régebben szoktatta valaki magát ez vagy amaz munkára, ha vén, ha erőtlen, ha beteges-is, sokkal későbbre és nehezebben ártbat a' meg neki, ha néha batáron túl lépik-is, mint a' kik a' munkához nem szoktanak, ha szinte ifjak, erősek és egészségesek-is. Egyéb iránt a' száraz, és forró természetű, vékony és tsipös vérű, vér folyásokra bajlandó, erőtlen, és beteges Embereknek kevesebb és gyengébb *commotio* kívánatik, mint a' jó egészséges, erős testes: *phlegmaticus*, a' bizásra és a' vérnek rendkívül való elbővülésre bajlandóknak. Nagyon hibáznak tehát,

(1. Az olyan Leányok és Afzszonyok, kik majd egész életüket ülésbe kívánják tölteni, ho-

lott az ő nedves és fok vért tsualó telteknek a' *commotio* még szükségesebb volna, mint a' keményebb és forróbb természetű Férfiaknak. A' Hólnapi vér-follyás bizony semmitől oily gyakran meg-nem reked, és fejrre nem változik, mint a' test gyakorlásának el-múlatásától, és semmitől bizonyosabban meg sem gyavúl, mint a' mindennapi jó *commotioktól*. (2. A' viselős Afzszonyok, kik félvén hogy magzatjokat el-ejtik vagy félszeggé tészik, még mozdulni-is ferényetsken alig bátorkodnak; jollehet az egész Világ előtt esméretes dolog az, hogy az ilyen Anyák fokkal gyakrabban szülnek idetlent, és élő magzatjok-is többször félszeg, fokkal gyengébb, kissébb és betegesebb, mint a' kik terhesegeknek egész idejét szüntelen való *commotiok* és rabotás munkák közt töltötték-el. 3.) Azok az Atyák és Anyák, kik a' természet rendelése ellen a' magok gyermekeiknek egészségeket megtartani gondollyák azzal, ha őket még a' szabad *aerre* való ki-lépéstől-is el-tiltják. 4.) A' szoptató Afzszonyok, kik hogy több és jobb tejek legyen, a' házban rekeszkedvén semmit nem dolgoznak, nem vévén észre, hogy így sem a' gyomorbeli emésztés, sem a' vér készülés nem mehetvén jól véghez, fokkal kevesebb és rosszabb tejeknek kell lenni.

Ezen §-ban fel-tett Regulának első ré-Mire kell sze olvasztatik Hippocratesnél L. II. *aphor.* 49. a' Test Celsusnál L. I. c. 3. oka, és fundamentoma gyakorlá-a' mozgásnak elébb a' CCLXXXVII-ik §-ban sában főki-beszéltett közönséges hasznaiból, egybe keppen vivetve, a' miket a' szokásnak erejéről Dia-gyázni. *teticának* első Darabjában az LVIII-ik §-ra irtunk vala, eléggé ki-világosodik. Máso-

dik részét a' közelebb meg-magyarázott CCLXXXVIII. §-ból önként meg-érthetni. Azért itt ezekhez egyebet nem-is tészek; hanem *Ariszotelesnek* azt a' bölts tanátsát; melly szzerint jóvallya, hogy a' gyermekeket ötödik esztendő korokig se kemény fenytéssel, se nékik únalmas munkával ne terhellyék, hogy ez által az ő testek növése ne akadályoztattassék; az indulatoskodásra-is ne szokjanak. Annyira mindazáltal fziükség léfzen őket az idő alatt-is gyakorolni, hogy a' henyélsre, és rozf dolgok követésére magokat ne adhafsák. Azután midön szörösödni kezdettek, a' nem méj gondolkozásal járó dolgokra ok vetetlen réa kell fogni: de nagyon erőltetni az efélékre sem kell; tsak annyira, hogy a' korhelkedésre és rozf emberekkel való tárfalkodásra idejek ne légyen. Azután hogy meg-szörösödtek, négy esztendők múlva, a' testnek akármelly gyakorlására, még az *athleticára*-is, ha egyébként testek és erejek ahoz való, elégségefek.

§. CCXC.

II-dik *Ki miféle eledellel él, a' commotiónak is ahoz alkalmaztatottnak kell lenni, az az: a' kevés és gyenge eidelekhez kevés és gyenge commotio, az, sok és kemény eidelekhez sok és kemény commotio kívántat k.* Ditsekedik *Hippocrates*: hogy ezt a' *Regulái* az Emberi Nemzetnek hasznára leg-először ő találta-fel, és azt mondja, a' ki azt ki-tanulbatta, mennyi és mi féle ételhez mennyi és mi féle gyakorlása kívántassék a' testnek, az a' maga egész égének épségben való meg-tarttatásának tsalbatatlan fundamentumára réa akadt. A' bizonyos, hogy ha az erős munkás parafzt em-

embert olly gyenge és könnyü emészthető eledelekre fognád, mellyel a' benn ülő kényes Személyek táplálatnak, ha ö is dolgozni meg nem szünnék, rövid idő alatt erejével együtt húsa el-fogyna, és bizonyoson le-betegednék; úgy a' benn ülő kényes ember-is, ha munka nélkül a' parasztok durva eledelivel kelletnék élnie. A' gyakran vendégeskedő udvarokban-is, a' hol majd asztal után tántzok vagy egyéb testet gyakorló mulatságok tartatnak, színefebbek, virgontzabbak, egészségesebbek az Emberek, mint a' hol étel után ki ide, ki tova dől, hever és aluszik. Az ilyenek többire sárgák, lomhák, *hypocondriacusok melancholicusok*, betegek.

Meg-ditsérvén egy felől *Hippocrates* az *Hippocraegéség'* meg-tartásáról vagy *Diatáról* irt tes gondolsó Könyvének elein az előtte élt *Orvoslatai* az főknak az egészség meg-tartása körül véghez *egészségről* vitt szorgalmatosságokat; más felől azt jegy-és a' *Test* zi-meg-bennek; hogy a' mire e' részben *gyakorleg*-inkább kellett volna ügyelniük, azt *kö-lárnak* ezt zullek fenki észre nem vette. Ugyan-is; *nézőhasz-* a' ki erről a' dologról fundamentumosan *nairól*. akar írni, tudnia kell 1.) az emberi testnek természetét, és eredetét; mitsoda materiákból szerkeződött az egybe; és azok közül mellyik rész uralkodik a' többi felett, 2.) Az eledelek és italok természeti tulajdonságait külön külön magokban-is, a' hozzájuk járúlni szokott mesterségek vagy el-készítések szerint-is. 3.) Hogy kellefsék az erősebbeknek erejeből el-venni, az erőtlenekehez hozzá-adni, a' vélek élő személyeknek természetek, az idő és az alkalmatosság szerint. Ezekon kívül, tudnia kell. 4.) *Hogy az embernek meg-orvoslásra magokban ezek sem elégségesek: és, hogy az évő ember*
egés-

egészséges nem lehet, hanemha munkával-is gyakoraltatik. Mert, úgy monu: az ételnek es a munkának egy-mással ellenkező erejek van; de együvé-elegyítelve hasznosok az egészségre: a' munka t. i. a' mi kelletinél több az ember testében azt meg-emészti, és el-fogyatya; az étel, ital, a' mi el-fogyott vagy ki-üresult, azt ki-potollya. 5.) Hogy azon embernek-is az ő termélete, teste állapotja, ideje, az esztendőnek akkori szakaszza, a' szele'nek járása, és az égi teste'k vagy tsillagzatok fel-tettzések, és el-enyészések szerint, az ételben, italban, és mozgásban való *excessusok*, külömb-külömbféle változásokot és nyavalyákat szerzenek. A' ki tehát az egészséget fenn akarja tartani, annak nem tsak azt kell tudni, mennyi, és miféle eledelhez mennyi, és miféle munka, 's meg-forditva, mennyi és miféle munkához, mennyi és miféle eledel kívántassék? hanem értenie kell azt-is, hogy az embereknek állapotjai, és idöknek változásai szerint, miként keljen ezeket mérsékelni? De, meg-vallya, hogy ámbár az ezekhez értő Orvos az ő szeme előtt jelen lévő embernek dolgait ezekben hasznoson igazgathassa; de a' jelen nem lévőnek semmi bizonyos régulákat eleiben nem szabhat. És a' mennyire ebben m nni lehetett, azt ő találta-fel, és tette leg-előbb írásba, az egészséges, és ma ok szabadságokban élő emberek számára. Úgy gondolkodott t. i. *Hippocrates*, a' mint előbb-is említök, hogy e' világban mindenek tüzből, és vízből lettek volna; és az *Egészség* az emberekben sem volna egyéb, hanem e' kettőnek bizonyos móddal és mértékkel való edgyütt-léte: a' *betegség*, ennek a' módnak, és mértéknek meg-bomlása: és hogy a' vizet az étel, és az ital szolgáltatná; a' tüzet a' testnek mozgatása mérsékelné. Melly szerint, az egészséggel-tartásának egész meitersége, e' kettőnek

jól mérséklésből állann. A' mint ezt ott, a' Természeti tudományak akkori világa szerint, az emberi testen, és annak minden tagjain fok tekervényes okoskodásokkal, által-is vitte. Ma ezek aránt másként okoskodunk. A' dolog maga úgy vagyon. Azért a' régula követésére méltó.

CCXCI.

III-dik. *Regula.* Minél erősebb és szárazabb hideg van, annál több és keményebb légyen a' commotio, minél nagyobb bévség uralkodik, a' commotionak is annál kevesebbnek és tsendejebbnek kell lenni. Oka önként megtettzik.

IV-dik *Regula.* A' napnak részeire nézve, a' Reggeli commotio leg-bájosabb, mert ekkor az aer hivesebb lévén, nem melegül és izzad olly hamar meg a' test: az erő-is az álom által meg-újult: ez emésztés el-végződött, és az éjtszakai nyugalom alatt mind a' gyomorban és belekben, mind széllyel a' testnek egyéb részeiben meg-gyült és főtt takonynak és egyéb tisztátalanságoknak ki-hajtattatások leg-szükségefebb, 's könnyebben-is véghez mehet. Délkor többire meleg van; Este pedig a' commotio által gerjelztett izzadságot az éjleire bé-következő hideg az egésznek nagy kárával könnyen vízsza verheti.

V-dik. Mind igen éh, mind igen teli gyomorral erős commotiót tenni ártalmos-is, de ártalmos-is; mivel, ekkor emésztetlen rázódnék ki az étel a' gyomorból, a' nyers vastag chylus-is erőszakoson tojattatván az edények szorosabban meg-dugúlna: akkor pedig erőnk fintsen, de a'
vér-

vérben önként támadó tsipőtség-is ez által öregbitetnék. *Igen fel-melegedet tétel se bátorságos mindjárt ételhez fogni*; mert ilyenkor a' gymornak és beleknek *fibrái* az őket élesztő *spiritus* któl meg-fosztartatván, a' nedveségek is a' külső részekre vitetven, a' belső részek igen erőtlenek; a' *porusok* vagy bé szívó edények-is igen ki-nyilva lévén, a' *chyust* olly nyersen és vastagon szívják-bé, hogy az rész szerint benne rekedne meg, rész-szerint a' vért vesztegetnemeg durva és taknyos nyersésséggel. E' pedig mindenik fok, nehez nyavallyákat húzna maga után. Okolon tselekszik azért, a' kik, ha a' kételenség engedi, étel előtt fél órát, étel után pedig egy órát dolog nélkül töltenek.

VI-dik és utolsó *Regula*. *A' commotiot* máfoknak-is, de kivált a' szokatlanoknak *szükség mindenkor tsendesen kezdeni, és úgy lépni nagyobb nagyobb gráditra*: Nem-is jó azt tovább nyugtani, az egészségre nézve, hanem csak addig, míg a' telt egyenlőképen fel-melegedvén meg-puffad, és azokból ki-jöve gözt verejtek, az ortzának eleven piroságát halovány fejrőség, az egész testnek vidam ferénységét únalmos lankadság kezdi követni. Ekkor az izadtságot szép tiszta ruhával le-törölvén gyenge hives árnyékba meg-nyugodni, és a' kinek tettik egy, két fintsia meleg *theát* hörpölni, vagy hideg vizet is keveset innya, hasznos lészén. De az izadó testet, akármi által légyen az, hirtelen meghütteni igen veszedelmes. Ha ki a' fok hideg viz italtól magát nem tartoztathatja, a' *commotiótól* akkor meg-ne szünjék.

Hogy kellefsék a *Commotiot* a téli hidegekben fojtatni? ezen Munkáknak első Darabjában a' 419-421. Leveleken elé-adtuk vala. Ugyan ott a' 436. Levelen meg-mondóttuk vala, hogy keljen a' részben a' nyári nagy hévségekben kinek kinek magát vifelselni? *Hippocrates*, vagy *Galenus* szerint a' Veje *Polybus*, *L. De salubri Dieta* úgy rendel a' nyári és a' téli gyakorláfokat, hogy a' kik télbe magokat gyakorolni akarják, fufsanak és küfzödjenek, nyárba keveset küfzödjenek, de semmit ne fufsanak; hanem fokot járjanak a' szélnek és a' hidegnek mentében. A' kik a' futásban meg-fáradtak, azoknak küfzködés kívántatik; a' kik pedig a' küfzködésben fáradtak-meg, azoknak futniak-kell. Mint-hogy az ö testeknek meg-fáradott részei. váltoslag melegesznek-fel, és újjittatnak-meg a' nyugodalommal. De tartsuk-meg: hogy ebben ök inkább az *athletik* vagy Bajnokok szokására nézzenek, nem pedig a' közönséges életre.

Az idő
mivóita
szerint
mire kell
a' tél?
gyakorid-
sában ü-
gyelni.

A' mi IV. Régulát illeti: Hitelesebb A' napnak bizonyoságot ebben a' dologban-is nem ve-rész sze-
hetünk-fel, mint magát az Orvosok nagy rint.
Mesterét *Hippocrateit*. A' ki *L. II. De Dieta* így ír: *Nix et inae deambulationes attenuant, et partes circa caput leves, et agiles et promptas reddunt, et alvum solvunt.* az-az: A' reggeli sétálások a' (taknyos) nedveségeket meg-vékonyítják, és a' fő körül lévő részeket könnyekké, serényekké, és frissekké téfzik, a' hafat-is meg-indítják. Mellyeknek okait és módjait-is ki beszéli. Mi onnan azokat ide által-irni foknak tartjuk. Különösön *commendálja* a' reggeli járást A' reggeli azoknak. 1.) a' kik meg-hizni nem akar-járás kik-nak, vagy testek terhéből kívánnának va-nek és milamit le-tenni. 2.) A' kiknek testek nyers ért hafz-nedveséggel felettébb meg-van telve: melly-nos? nek vele a' reggeli bádgyadtság, restség, rosz kedv, az egész testnek, vagy annak

valamelly részének fájása, 's több e' félek, mellyeket fellyebb az ötödik Darabnak 278. §-a alatt bővebben-is ki-magyar-íztunk. *Celsus L. I. C. 2.* ezt a' reggeli járást nevezetesen ollyankor mondja leg-inkább használni, mikor az előtt való nap a' magunk házi vagy hivatal-béli munkáink miatt hennülni kényszerítettünk. *Aetius Serm. III. C. 2.* igen szükségesnek tartja ebben a' reggeli *Commotio*ban vizelletnek szinére ügyelni. Mert ha a' vizellet viz szinü, jele, hogy még a' tegnapi ételnints jól meg-emészttöde, mellyet káros volna az idő előtt való gyakorlással erőszakoson a' testnek külső részeire hajtani: ha igen veres, hæv és szagos, úgy mint-hogy a' természet az emészttést magára-is kelletinél szinte tovább vitte, nem volna tanátsos a' testet a' gyakorlással jobban-is fel-heviteni. Hanem leg-jobb ideje, és oka ennek az éhomra való reggeli *Commotio*nak ollyankor van, mikor a' vizellet mint a' szalma tsak ollyan forma sárga. *Celsus l. c.* jobbnak tartja az illyen reggeli gyakorlást kün az ég alatt tenni, mint a' tornáztban; a' fő gyengeségében a' nap alatt mint az árnyékban, az árnyékban ismét ollyan helyet, mellyet a' falak és zöld fátsinálnak, mint fedél alatt, egyenesen menve; mint ide-tova tekeregve. *Cheynay*, a² elébb-is tisztelt Anglus Orvos, *Hygiene C. 4. §. 6.* hogy a' *Commotio* által a' maga benülő, és könyvek mellett kützorgó *Patientium* étel-kivánásfokot meg-hozhassa, és a' taknyos nedveséget gyomrokban 's vérekben el-ozlathassa, ebéd, és vatsora előtt. 3.) gyalog 2. órát parantsol nekik ok vetetlen járni mindennap. Mellyet meg-tartaniok, nem különben szükséges mint az ételnek, és templomba menetelnek idejét.

A' Nap-keleti Népeknek szokások a' dologra való ki-menetet-is szintugy bizonyos órákra szabni, mint az Isteni tiszteletet. Az

est-

Ebbentartandó reggeli gyakorlatok.

estvéli test - gyakorlásról ennyit mond l. c. *Estu- li sé- Hippocrates. Deambulatio u caena et album et ralds. corpus et ventrem sicut ; ipsumque amarum fieri non finit.* Az Vatsora után való járás a' hasat-is, a' testet-is, a' gyomrot-is száraztya; és hogy a' meg-ne keferedjék akadályoztattya. Minthogy a' mozgással a' test-is, az étel-is fel-melegszik, és a' has a' nedveséget belöle magában szívja, a' has maga sem keferedhetik-meg, — a' maradván tsak a' bélekben a' mi leg-szárazabb.

Az V. Régula rend szerint való. Egyébként a' Kövéreknek, a' kik meg-savanyulni kívánnának, azt tanátsolja *Hippocrates L. De Salubri Diet.*: hogy minden munkát üres gyomorral tégyenek, és az ételhez dologtól még szufzogva és fel-melegedve fogjanak, előre egy pohár nem igen hideg vizes-bort meg-iván. Ellenben a' kik igen soványok lévén, szeretnék valamivel kövébbek lenni, üres gyomorral semmit ne dolgozzanak, egyebeket-is amazokkal ellenkező módon folytassanak. Azt, úgy hiszem; mindnyájan sokszor magunkban tapasztaltuk, hogy mikor teli gyomorral mindjárt szekérez vagy lóra ültünk, és ott rázodtunk egész fájdalom, éktelen etzetes fel-bőfögés, néha hányás-is követett. Azért ha kinek kén-telensége úgy hozná, hogy étel után mindjárt nagy *Commotio*t kellene tennie, olyankor fokot ne egyék: melyet midőn néhány napokig így folytatott, hozzá szokik az ilyen élet módjához-is. A' kik pedig magok szabadságokban vagynak, kövessék a' *Jesus* rendelését l. c., hogy még az ételt meg-tem emészttették egész nyugalomban marad-
A' kövérek a' T. ft gyakorlásban mire vigyázzanak.
Étel után mindjárt nem jó.
A' hosszú-
szas nyu-
góság u-
tan hogy
kell a' Test
gyakor-
láshoz
 anak, se dolgozhoz, se test gyakorláshoz, se egyéb foglalatósághoz ne kezdjenek.

A' VI. dik Régula-is *Hippocrates*ből vétett. A' ki *L. de vit. rat. in Acut.* így kell a' Test r: Ha a' test szokása kívül sokáig nyugogylott, nem hamar erősedik-meg: mikor pe-
 VI. Konyu, D dig kezdeni?

dig fokáig nyugodott, ha hirtelen munkára fogattatik karos ki-menerete lézzen. Ugyan ö *Aph. L. II. a' 51.* valamint a' fok és hirtelen ki-üresedés vagy meg-telés, meg-m-legedés, és meg-hidegedés, úgy a' Teitnek hirtelen való erős és nagy mértékben való mozgatása-is veszedelmes. Mert a' természettel minden felettébb-való ellenkezik: a' melly pedig lassanként lézzen bátorságos mind egyébkor, mind olyankor, mikor egy dologról a' másra lézzen által-menetel. „Igy értett erről *Celsus-is Libr. I. C. 3. Neque ex nimio labore subitum otium, neque ex nimio otio subitus labor sine gravi noxa est* &c. Nints, úgy mond: terhes ártalom nélküli, se erős munka után hirtelen meg-nyugodni, se a' fok nyugvás után hirtelen erős munkához fogni. Mellyre nézve, tanátsolja, hogy, ha ki szándékozik valamihez fogni, ahoz lassanként szoktassa magát. Ha pedig hirtelen szokatlan dologhoz kell kezdenie, vagy azt szokása kivül, sokra kell vinnie; jó lesz éhomra alunni, kivált ha a' szája keferü, vagy, a' látása homályos, vagy a' hafa megvan háborodva. Ekkor ne tsak éhomra aludni, hanem más nap-is maradjon nyugodalomban, ha az említett változások, a' gyakorlatilag nyugodalommal hamar el-nem múltanak; Ha folytatni? el-múltak, akkor kellyen-fel, és tsendesen keveset járjon. Ha az álomra nem volna hajlandosága, úgy-is ne dolgozzék erősen; hanem tsendesen keveset járjon. Eddig *Celsus. Hippocrates, Epid. VI. §. 3.* a' test gyakorlásának határaul tézsi, a' veréjtéknek tseppenként való ki-follyását, mintha az tsatornából jöne-ki. *Celsus L. I. c. 2.* ezt igen soknak tartja, és jobbnak itéli a' munkát azonnal félbe hagyni, mihelyt az izzadást lankadtság, és fáradság követi. De, az *athleták* törvénye szerint, a' gyakorlást bizonyos időre szabni, vagy azt felettébb erőltetni soha sem hasznos. Mások ezt ad

udorem, non vero ad sudorem, a' test Izinének meg-nyirkosadásáig, nem pedig meg-izzadá-
sáig jóvalják. *Perspiratio insensibilis juncta cum sudore mala, quia sudor fibrarum vires diminuit.*
A' láthatatlan ki-gőzölés, ha az izzadátsal együtt van, úgy mond: *Sanctorius L. I. aph.*
23. rosz: mert a' testnek rostyait el-erőte-
leniti. Lásd azokat-is, a' miket fellyebb a' *Hogy kell*
felettébb erős *Commotionak* ártalmáról meg-*félbehagy-*
irtunk; úgy azokat-is, melyeket az *El-ni.*
ső Darabban a' LXV-dik §. alatt a' 219. Le-
velen a' nagyon fel-melegedett testnek hirte-
len való meg-hülésének ártalmairól, 's annak el-kerüléseinek módjairól szóllattunk. Az
értelmes Kotsifok, hogy az ő lovai meg-ne
zabályanak, mikor hideg folyó-vizeken által-
mentekben azokat fel-hévülve meg-kell itat-
niok, azután, hogy a' hideg-viz a' vért az
ő belső részeikben egybe ne alassa, nyugod-
ni nem engedik, hanem egy ideig még sebes-
sebben hajtják; Ez az emberekre nézve-is
nem meg-vetendő régula.

§. CCXCII.

A' régi Görögök és Rómaiak, hogy ki-ki
ő köztök maga rangja és ereje szerint egész
gyermekségitől fogva magát gyakorolhassa, és
a' hadi, és mezei erős munkákra, hidegnek,
melegnek, koplalásnak, álmodlanságnak ártalom
nélkül való el-szenvedésére szoktathassa, sok
játék-néző helyeket építettek vala; és a' gyö-
zedelmeskedőt szép jutalmokkal tisztelik vala.
Vóltanak, kik énekléssel és kiáltással, vóltanak
kik futással, lovaglással, szekerezéssel, szökéssel,
új-húzással, bojakodással, küszködéssel, vereke-
déssel, kardoskodással 's több e' félekkel vetel-
kedtenek. Ma ilyen közönséges játékok nin-

tsenek, hanem különösen gyakorolják az Emberek magokat, hajókázás, ízekerezés, lovaglás, sétálás, járás, futás, lökdösés, tántzolás, éneklés, beszéles, kiáltozás, loptázás, küzködés, emelés, kartyázás, biliárdozás 's egyéb e' féle mulattságok által. Minthogy már ezek között kinek egyik, kinek a' másik tapasztaltatott jobban használni, lássuk rendel, mellyik miéle változásokat szokott okozni a' testben.

A' Játékoknak el- c. 18. a' Játékoknak eredetét a' mezökön páfztor eredete. I. C. Scaliger L. De Comed: et Traged. torkodó gyermekről hozza-le. A' kik nem lévén egyéb idő-töltések, sokszor sokan egyben-gyűlnek vala; és magok vetéséből igyekezik-vala mindenik meg-mutatni mennyivel tudna ő a' másiknál jobban futni, nagyobb ugrani, meszszébb hajítani, nagyobb terhet fel-emelni, nagyobbban kiáltani, ízeben énekelni, módofabban tántzolni, 's több e' félek. Mellyekre egymást mondva-is kihivják vala: a' meg-győzöt meg-ditsérni, a' meg-győzöttet pedig le-nevetni szokták vala. Ezekből osztán köztök sok ellenkezősek, küsdödések, dulakodások, és verekedések-is származnak vala. Az honnan a' büszkébbek, hogy inkább győzhetnének, ezekben a' mestersegekben magokat különösen-is kezdték gyakorolni, 's másokkal, a' kik ehez jobban értettek, tanítani, elmés mondásokat formálni; mellyekkel egymást jobban le-tsúfolhatnák. 's a' t. Így idővel a' játékból mesterség lett; a' mesterségből majd kereskedés. Midön t. i. némellyek az ilyen Páfztor gyermekek közül az e' féle játékok folytatásában jeles életmenetet vettek volna, estvéneként, elfektetvén barmaikot, mikor az emberek-is a' mezei-dologról hazatakaradtak, magok mesterségek és furtsaságok műtogatására, hogy azzal

Elé menetele.

Hogy váltak mestersege.

azzal másfoknak-is mulatságokra lennének, bémennék vala a' Falukba. Némellyek Apóllóról vagy Pánról, a' Pafztorság Istenéről valami Eneketskéket tsinálnak vala (*bucolica*) és azokat el-éneklik vala. Mellyért az emberek nekik holmi ajándékoktskákat-is adnak vala. Így, hogy a' jutalmot ö kaphassa, igyekezik vala mindenik maga ebbéli mesterségét nagyobb tökéletességre vinni; Kezdődött ez a' játékból való kereskedés a' Görögök közt *Megárában Athenától* nem meszfze; az hól *Epicarmus* és *Phromix* nevü elmés emberek, a' Páfztor gyermekek száma az ö durva paraszt mondátaikat, és mezei történeteiket, jeles költeményekkel megékesgetve, szebb versekbe foglalták: mellyeket a' játék-nézök örömeztobb halgatnának. És, minthogy ezek a' játékok estve, mikor a' *Komus* vagy *Alam* Istenének szentelt idő már jelen volna, szoktak vala gyakoroltatni, *Komédiáknak* neveztettek.

Által-mentek ezek a' mulatságok nem fokára a' Falukról a' Várasokra-is. Az hól az ezekkel kereskedök, hogy annál többet nyerhessenek, ennek módjait még mesterségesebben és elméfebben ki-tsinálják vala. Mellyeknek nézésére a' Városi hivalkodó népek, képtelen fokasággal rohanván, azoknak kedvéért osztán a' Várasok Fejedelmei, hogy egyszer'smind többen láthatnának, nagy költséggel közönséges játék-nézö helyeket (*Theatrumokat*) készitetének. *Marcus Staurus* írja *Plinius L. XXXVI. C. 15.* hogy ez Romában a' Város' fundáltatása után *DCXVII.* esztendőkkel, e' végre egy olyan *Theatrumot* készittete, három egy-másra rakott szakfokra (*Contignatioakra*) mellynek az allya márvány köből, a' közepe kristályból, a' felső része aranyas táblákból áll vala: az údván pedig (*cavea*) egyszer'smind nyoltzvan ezer ember el-fér vala; A' Játékosok ezen játékaikat két közönségesebb nemekre

Hogy mentek a' Várasokra.

Y

A' Játékosok

osztották vala. Egyik mulatságos, 's vidám nevetséggel foly; 's végződik vala. A' más terhes gondok és foglatatofságok közt foly, 's többire irtozatos szomorú ki-menetellel határozodik vala. Ennek *Tragedia*; amannak *Komædia* nevet adtak. A' *Komædiákban* rend szerint a' Falusi parasztoznak egygyügyü dolgaik, az ifjoknak nevetségre méltó szeleskedéseik, rövid látások, vakmerő-bátorságok, véghetetlen gondal és költséggel folytatott, többire gyalázatos ki-menetellel végződött, szerelmes kedveseik, a' keritőknek elmés kerítéseik, a' szolgáknak, szolgálóknak álnok hazugságaik, tsalárdságaik, lopásaik, 's fokszor rajta vesztett mesterségeik, 's egyéb e' féle közönséges életben megfordulni szokott dolgok úgy adattatnak elé, azokhoz alkalmaztatott elmés beszédekkel, és majmazó tselekedetekkel, hogy a' nézők, és halgatok azokból egyszer'smind mulatságot-is, tanuságot-is vegyenek. A' *Tragediákban* a' Királyoknak, Fejedelmeknek, Biráknak, Városi nagy embereknek, főbenjáró dolgaik árnyékoztatnak vala-le, elébb tsendes, együgyü, azután hevesebb, 's ki-pallérozottabb, fontos beszédekkel; többire örömmel kezdődve félelmek rettegések közt folyva, 's gyakortábban szomorúan végződve: olyan tzállal, hogy a' nézők láthatnák azokban az emberi életnek, és boldogságnak változandó forsát: a' Hatalmasok tanúlnak-meg, hogy kellefsék a' rajtok hasonlóképpen meg-eshető szerentsétlenségeket kerülni; ha belé estek azt békecségesen türni; és más szerentsétleneken könyörölni; 's a' t. Honnan vették ezek a' szomorú játékok a' *Tragedia* nevezetet, nem bizonyos. Némellyek úgy tartják, hogy e' Görög szóból *Tragos*. a' melly szakállas tzápot, vagy ketske-bakat téfszen, ragadott volna e' réá; öfzfzel szüretkor folytatván ezt a' játékot, a' *Bacchus* tiszteletére, az emberek; meg-festvén a' szájo-kat

kat, és szakállokat-is ragasztván az állokra. Mások ebből a' izóból *Τετ* hozzák-ki, a' melly Görögül szöllő trébejt jelent; mellyről a' szüretet-is *Trugema* névvel nevezték. Ezeknek a' játékoknak magoknak, igen régtől fogva kellett gyakoroltatniok; minthogy a' leg-régibb íráfokban-is, mint szokott közönséges dolgok, úgy tétetek-fel.

Belé-elegyítették vala ezekben a' Játékokban, kivált elein míg az úralkodás a' nép mellett vala, a' Városiok a' magok Biráinak és Tisztjeiknek hibás szavaikat, és tselekedeteiket-is; hogy ez által, midőn egyébként elég-tételt rajtok nem vehetnének, közönséges gyalázatra ki-tennék őket. Mellyet az után, hogy Fejedelmek és Királyok lettek, mind keményebben, keményebben meg-tiltottak. Az honnan azok a' régi szabad Komédiák az Iróknál *Comædia vetus*, az azután valók *Media*, az újjabbak *Nova* nével-is szoktak különböztetni.

Ezeken, a' nagyobbára az esmét igazgató játékokon kívül valának a' régieknek inkább a' test serénységinek, és erőségének megszerzésére intezett játékaik-is. Mellyeket, mint hogy ezekben a' győzedelmeskedőknek *λ*ov név alatt, jutalmakat adnak vala. *Athleticának* mondották. A' mennyiben pedig ezekre a' játékokra rend szerint az az: mezitelen szoktak vala ki-állani, *Gymnasticának*, a' viaskodásról, mellyet itt folytattak (*αγον*) *Agonisticának*-is neveztek. *Plautus in Bachide Act. III. Scena III.* a' kurvák körül foglalatoskodó akkori ifjuságnak erköltszeit ortzázván, a' régieknek betsületesebb izokását veti-elejekbe; a' kik nem itt, hanem a' Játék-néző helyeken keresnek vala magoknak idő-töltéff, így szól hozzájuk *ν. 24.*

Ibi cursu, luclando, hastá, discó, pugillatu, pilá.

Saliendo sese exercebant magis quam scorto aut suavis.

Az-az : ott futással, küzködéssel, dárdákkal, tángyérokkal, öklözésekkel, loptázásokkal, szökésekkel gyakorolják vala magokat, nem kurválkodásokkal, és tsokolodásokkal.

A' régi Rómaiak Törvényei közt találattik az a' ditséretes Törvény *Digest*: L. XI. t. 5. *Senatus consultum vetat laedere in pecuniam, praeterquam si certet hasta, vel pila iaciendo, vel currendo, vel saliendo, ludando, pugnando, quod virtutis causa fit*: az-az : a' Fő-Tanáts tiltja, hogy pénzbe egyéb játékokat senki ne játszodjék, hanem ha ki vételkedik, dárda, tángyér, vagy golyóbis hájtással vagy futással, szökéssel, küzködéssel; a' mellyek virtus kedvéért lesznek.

1.) A' Futás leg-kezebbnek tartott.

Gyalog vagy libbal futók.

E' hét nemei közül *Plautus*nál, a' Test gyakorlásoknak leg-közönségesebb 's tiszteletesebb vala a' *Futás*; úgy hogy, gyakran a' Futásnak helyéről minden test gyakorlások *Palaestrának* mondtak. Ez elein csak gyalog, azután *Loval*-is lézzen vala. A' gyakorlatok egy bizonyos helyről, a' melly *Carcernek* mondatott, négyen, a' kiket a' sors egy bé-vetett vala, egyszer'smind megindulván, egy tzeira 120. lépésnyire, melly egy *Stadiumot* tett, minden meg-nyugovás nélkül kétszer, háromszor, sőt tizszer, tizenkétszer, némelylek húszszor-is. *cl* és visszafatnak vala. A' ki ezeket így véghez vihette, 's utóljára a' *Carcerbe* leg-elébb visszafat érkezett, az a' többit meg-győzte. Egy *Ladas* nevű régi pálya-futót említ *Alex. ab Alex: Dier: Genial. L. II. c. 21.* hogy az olyan könnyen és febeffen futott mezíze földre, hogy a' lába-nyoma sem látzott, és a' látást-is gyakran meg-tsalta. *Iphiclus* vagy *Phichus* a' búza polyván úgy által-futott, hogy azt fel-nem mozdította. *Philonides* a' Nagy Sándor Kengyel-futója, vagy Postája egész nap el-futott úgy, hogy a' futó lovat meg-

meg-előzte. Egy kilentz esztendőös gyermek. *Pliniusnál L. II. c. 17.* déltől fogva estvig 15. ezer-lépésnyi földet sebesen el-futott. Egy más *Milehus Polymnestor* nevü gyermek az anyjával késkéket örizvén, a' nyúlakot futással bé-éri vala. Ez az Urától a' 47-dik Olympiai játéokra el-küldettetvén, ott-is győzedelmeskedett. A' *Lacedæmoni Calistus* Sicionból, *Elisbe*, a' melly oda ezer két száz *Stadiumra* vala, egy nap által-futott. *Marsus* nevü egész nemzetről, a' *Trogloditákról*, és vég helyeken lakó Szeretsenekről-is azt írják. *Plinius L. VI. c. 29.* és *Solinut. 60.* hogy azok a' leg-febesebben futó vadakat-is könnyen bé-érték. Közönségesen úgy tartották a' régiek, hogy az ilyen könnyü futók a' *Delphin* nevü égi-jegy alatt születtek, valamint a' jó úszók a' hal jegy alatt. Sokan azt-is állatták róllok, hogy lépek nem volna. Az igaz tapasztalás, hogy a' kikenek kitsin a' lépek, másoknál ferényebbek.

Orchoméniusnak, Plutarchusnál a' Demosthenes életében, Lépe-nyavalyája ellen az Orvosok a' hofzszü futásokot jóvallyák vala. Ezeket mulólag. A' Lóval való futás vagy inkább futtatás, hól Ló-háton, hól szekérbe, hól egyenesen, hól horgafon, hól kerengöbe léfzen vala. A' győzelem és a' jutalom a' Lónak Urát illette, ha szinte az maga ott jelen nem vólt-is. A' Futás után betsültetett. 2.) A' szökés, mellyben a' győz vala, a' ki hofzszabban, és magassabban szökik vala. Erre pedig úgy szoktatják vala gyermek korokban magokat, hogy kezeikben bizonyos terhü ön gojobist (*halterem*) fognak, vagy lábaikra ön farukat húznak vala, s úgy próbálgatják vala a' szökést. Mellyeket mikor le-tettek, annyira meg-könnyült testtel iszonyu nagyokat, szökhettek 3.) Tánvala találtattak a' kik egyszeriben 50. Láb-gyer vagy ny ra-is elé szöktének. 3.) A' Tángyer hajtás a' ki-határozott tziel-felé, elé-is fel-is hajtás.

Lóval való futtatás,

A' szökés miből állott.

3.) Tán-gyer vagy hajtás.

gya oroltatik vala. A' *Tungyerok*, vagy inkább *gojobifok* nehéz köből, rézből, vagy Nyilvagy vasból állottak. A' leg-meszszebb való hajítás Dárda te- 95. lábniak iratik. 4.) de a' régiéknél nem annyira gyakoroltatott játék vala, a' nyil és dárda hajítás (*hastiludium*) midőn a' buta hegyü nyilakot, dárdákat, vagy kopiájákat bizonyos helyről egymásra, vagy valamelly ki-jegyzett tzelra lövöldözik vala. Ez a' Törökök között ma-is nagyon gyakoroltatik.

'Sidázás. A' Frantzok 's Németek e' helyett a' Tur- Turnero- nerozást (*Turneumata*) vették-vólt-fel. A' zds. melly, az így nevezett *Armálisokban* mint az igaz Nemesi szabadságnak jele, ma-is úgy szokott fel-tétettetni. Ez olyan nemes Játéknak neme vala, mellyben a' magok, és lovak erejében, és serénységében bizó Uri emberek Királyok és Fejedelmek ló-háton körül nyargalva, dárdákkal egymást a' nyeregből ki-vetni igyekeznek vala. De a' fok szerentsétlen történetek miatt az - is már néhány száz esztendőktől fogva a' be-

Máttyds tsületes játékok közül ki-maradott. Illyen Királyé, játék neme vala Budán a' Máttyás Királyé- Holubánál-is, a'val a' barom erejü *Holubár* nevü Némettel, a' ki addig minden bajnok tárfait egész Német Országon a' Földre vetette vala: a' Királyt-is, a' *Galeotus* szemmel látott bizonyítása szerint, fok ezer emberek jelen-létében, dárdájával úgy döfte vala mejben, hogy oldal-félt a' lóváról le-fordula: a' Király pedig ötet homlokba, hogy a' lóva farán fél-hóltan hátra esék. A' kit-is azután, minekutánna mind-ketten meg-gyógyulának, drága lovakkal, és szép köntösökkel meg-ajándékozván a' Király, haza bortsáta. Ezek helyett azután, hogy a' puskapór fel-találtatott, ditséretesebb szokással a' tzel lövések állanak-fel; és a' melly ezeknél-is magában ditséretesebb, a' *fektérozások* vagyis fegyver játékok; csak hogy az emberek büszkesége ezt - is gonosz végre

(*duel*-

duell. nra) ne fordítja vala. Ezek a' négy játékok, minthogy magokban-is könnyebbe¹ valának, 's inkább a' Testnek könnyűségétől. és ferőnységétől, mint erejétől függenek vala, *exercitia levia* könnyű gyakorlásfoknak nevezettek. 5.) Vala a' *Tusakodás* vagy *Du-* Tusako-
latodás. Mellyben a' Kűzködők, hogy bö- dás, Du-
 rők meg-ne szakadna, mezitelen testeket elő- lakodás.
 re olajjal, vagy valami lágy viaszszos ken-
 vel meg-kenik, és hogy egymást jobban
 meg-foghatnák, azután porral bé-hintik va-
 la. Így, hól egybe ölekezve hányják-ve-
 tik vala egymást, míg edgyik alól a' föld-
 re esik vala: hol fenn-álva, kezeiket és
 homlokáikat egybe-vetve, tusakodnak, vagy
 tojakodnak vala; míg edgyik a' másikat he-
 lyéből ki-tojhattya vala. 6.) és leg-terhe- 6.) a' Baj-
 febb játékok vala a' *öklözés*, a' mellyet tu- vivás mi-
 lajdonképpen *Bajvivásnak*, neveztek. Erre ből állott.
 hól fors-veréssel, hól szabad tetszés szerint
 való ki-hívással állanak vala-ki egymással
 szembe, mezitelen a' Bajnokok. Így, elébb
 edgyik tartozik vala a' másiknak ököl üt-
 sőt el-szenvedni valahol annak ütni tetszik
 vala: azután ő-is a' társán azon a' helyen
 olyan ütést tehet vala, a' minémü tőlle ki-
 tölt. E' szerint menvén váltoslag, míg az
 edgyik karjait le-eresztvén magát meg-gyö-
 zettetnek jelenti vala, vagy el-dőlt vala,
 vagy némellyik meg-is holt vala. Ebben e-
 lein csak mezitelen kézzel, azután bõrrel,
 bogos szijakkal, néha rézbe foglalt öklek-
 kel-is élnek vala. Idõvel, meg-irtozván a'
 szelidebb természetü Fejedelmek ettõl a' ke-
 gyetlen nemitõl a' játékoknak, ezt a' játék-
 néző helyrõl egészszén ki-tiltották Angliá-
 ban fokáig fenn maradt.

Találtattak a' kik ezeknek a' játékok-
 nak mind a' hat nemeit egymás után szeren-
 tsesen ki-játozják vala: A' melly azokra *A' Pancra-*
nézve Pancratiumnak, vagy egy névbe fog- *tium mi*
 lálván a' Tángyér és Dárda hajítást, *Penta-vólt.*

plion annak nevezetett. A' gyermekek közt különösen ez a' szerentse gyakran meg-esik vala. A' kiknek a' dulakodásban az-is megengedettik vala, hogy a' le-ejtés után egyik a' másikat maga alá fordithassa: kezeivel, fogaival, farkaival-is iporkodván, a' mint tsak lehetett.

Homerus idejében leg-betsületefebb vólt, a' mint ő írja: *Odyss. L. VIII. XI. 147. quod quis pedibus præstiterit aut manibus*, mellyet valaki lábaival vagy kezeivel viszen vala véghez, Tángyér hajításban győzte vala-meg *l. c. v. 199.* az *Acinous* Király Játékjaiban *Corcyrában* az öreg *Ulysses Elaire-ist*, és a' kényes *Pheaxo*knak minden Fejedelmeit: Az hól ditsekedik-is a' vén vitéz, hogy ifjabb korában se futásban, se dárda hajításban, se egyéb szokott Játékokban magát meg-győzettetni egy halandó embertől se engedte *Acinous* ellenben a' magáéinak virtusait *in arte navigandi, et pedibus, et saltatione, et cantu*, a' hajozásban, futásban, szökésben, éneklésben, 's tziterálásban magasztalja. Ugyan ez az *Ulysses Illiad. LXXIII. v. 754.* Futással győzte vala meg *Trója* alatt *Ajaxot*, és *Antilochust* a' *Nestor* Fiát, a' ki addig minden más embereket meg-győzött

A' Spárta-
belieknek
a' Leá-
nyok-is
játzadtak.

vala. A' *Sparta*, vagy *Lacedæmon*beliek, a' Görögök közt leg-betsületefebbek, a' magok még egész-szen fel-nem nőtt Leányaikot-is a' tángyér hajításban és futásban való gyakorol-játzadtak.

Plato ité-
lete.

tosobbak légyenek, *Plato* sem tartotta benneket illetlennek, sőt ő ezen test-gyakorlásokat a' vén Afzszonyoknak-is tanátsolta: a' Férfiakban pedig el-múlthatatlan dolgoknak ítélte. A' ki, *L. I. C. I. De Legibus*: így ír: *Quae vero ex recta lucta a Cervicum, et manuum, et laterum motu, cum contentione et decora membrorum constitutione adhibetur ad con-*

sentaneum robur, sanitatemque comparandam, ea profecto ad omnes vitae partes utilia, nequaquam sane praetermittenda. Az a' gyakorlás, úgy mond: a' melly az igaz küzködésben a' nyak-izirtoknak, karoknak, és ódaloknak igyekezettel való mozgatásában, és a' tagoknak szépen való el-rendelésében véghez ízokott menni, a' szükséges erőnek, és egészségnak meg-fzerzésére, az életnek minden részeiben hasznosok, azért semmiképpen el-sem múlathatók.

Annyira-is szokásba mentek vala ezek a' gyakorlások a' Görögök közt, hogy egy valamire való Várofofska sem találtatott, mellyben e' végre köz-költséggel *Gymnasia* vagy gyakorló helyek nem állittattak vala. Meg-jegyzi ezt benne Cícero-is *Tuse. Q. 2. 20. p. Videmus cum eorum ludorum Gymnici appellantur, apud eos, qui his delectantur, magnus sit honos, nullum ab iis, qui in id certamen descendunt devitari dolorem.* Trdjánus Tsafzár Plinius-hoz írt 49-dik Levelében ezt a' Görögökre vízi: *Gymnasis indulgent Graculi.*

Miuthogy pedig ezeknek a' Játékoknak nézésére minden felöl, kivált az ifjak, sokan szoktak vala egybe gyülni, a' *Philosophusok* számára-is valának ott bizonyos székek (*exedrae*) készítve; mellyekbe bé-ülvén, a' kiknek őket tetfzett halgatni, pénzért tanítják vala. Mellyről ez az ő Oskolájok-is *Gymnasium*nak neveztetett. Erre nézett *Servius Sulpitius epist. 4. ad Ciceronem 12.* az hól a' Plato oskoláját *Nobilissimum omnium terrarum Gymnasium* az egész földön leg-nemesebb *Gymnasium*nak mondja. Látván a' Fejedelmek, melly nagy kívánsággal, és fokasíggal gyülnének az emberek minden felöl ezekre a' Játékokra, midön valami dolgot hírcsésé 's emlékezetesé akarnak vala tenni annak ki-hirdetésére, és tiszteletére-is e' féle Játékokat szoktak vala

A' Görögök ezeken a' Játékokon mások felett kaptak.

A' Tanító helyek miatt nevezettek *Gymnasium*nak.

A' régi leg-bizonyos idökre fel-állítani. Illyen közön-nevezete-séges játékok négy vala a' Görögöknek: sebb negy *Ludi Olympici*, *Isthmici*, *Pythia*; *Nemea*. M. I. Játékok lyekbe, hogy annál nagyobb buzgósággal eredete. gyülnének-fel az emberek, azokat bizonyo: Istenek tiszteletére szentelték vala; az honnan ezek *Ludi Sacri*, Szent Játékoknak-is mondattak.

Ezek között leg-nevezetesebbek valának *Ludi Olympici* az *Olympiai Játékok*; melye az *Olympus* hegy Jupiter tiszteletére, az *Elisi* mezöben, *Pisa* Várossa meliet, minden ötödik esztendőben képtelen szorgalmatofsággal tartatnak vala. Elsö szorzöje vala ennek (az Oziás 'Sidók Kiállya ideje táján) *Pelops*, annak emlékeztére, hogy *Oenomaus*t az *Elisi* Királyt két lovú szekerezéssel itt meg-gyöztvén, a' Leányát *Hyppodami*dt magának Fele-égul el-nyerte vala. Annak igérte vala t. i. ez a' Király ezen Leányát a' ki ötöt két lovú szekérral meg-gyöztvén; a' kiket pedig ö gyöztve-meg, mind azokat meg-ölné; a' mint-hogy már addig elé 13. ifjakot meg-is ölt vala. Meg-üjvitatta ezt azután *Iphitus*; jobb lábra állította az *Alcmena* Fia *Hercules*. A' ki, midön az *Augeas* akkori *Elisi* Király ki-tisztithatatlan udvarát, az egymásra gyült fokmarha ganéjtól, (réa ereztvén valami folyóvizet) önnvebb szerrel ki-tisztítá, mint a' Király gondolta volna; és e' miatt az a' feltett jutalmat néki meg-adni nem akarná, azt, meg-öle, és az országot magának el-foglalá. Ez, eleinten tsak két két lovú szekerezökböl áll vala. Ekkor pedig mellé adá ezeknek *Hercules* a' Lovon, és lábön való futást, a' küzködést, ököllet vagy kujakkal való verekedést, 's egyéb e' féle vitézeket illetö gyakorlásokat-is. Mellyekre nézve, annyira-is meg-tetszetek ezek az *Olympiai Játékok* egész Görög Országnak, hogy a' magok *Kronikáját*-is leg-illendöbnek tartanák

Miböl állottak.

nák ezeknek a' játékoknak esztendeiről szám-
lálni. A' *Pythia* nevü Játékot szerzették vala *Pithia* já-
a' *Delphus*béliek az *Apolló* tanásából annak *tekok* ere-
emlékezetére, hogy az ő *Városokat* szinte *dete*.
el-pufztító kegyetlen *Sárkánt*, vagy málok
szerint, *Pythia* nevü úton-álló tolvajt meg-
ölhetek. A' *Nemeüt* állították vala-fel, az *Néméa*
Argos, vagy *Argolis*béliek, a' *Néméa* nevü *Játékok*
mezőben annak a' szomorú történetnek em-eredete.
lékezetére, hogy ott, a' mellett a' kút mel-
lett, mellyet *Neptunus* mutatott vala nékik,
el-hagyván egy kevéssé a' *Néméa* a' *Fiát*,
Archemorust, mig *szomjuságtól* el-epedve ma-
goknak azon tartományban lakásra való he-
lyet keresnének, a' *Sárkány* meg-ölte vala.
Az hónnan ezt gyázfban öltözve szokták va-
la járzan. Az *Isthmia* tartatott *Isthmus* szi- *Isthmia*
getében, az *Atbanás* szerzéséből, a' *Neptu-* *Játékok*
mus tiszteletére, a' *Melicerta* halálának em-eredete.
lékezetére; a' kinek *Annyát* *Junó* irigység-
ből dühötségben ejtvén, azzal edgyütt ő-is
tengerbe veszté. Ez az említett szent Já-
tékok között leg-régibb. Mellynek kezdetét
Petavius a' *Sidók* *Egyiptomból* lött ki-jöve-
tele tájára téz. De ezek a' három utolsók
nem annyira betsültettek mint az elsők.

Ezekben a' szent Játékokban győzedel- *A'győz*
meskedőket nem pénzel, vagy egyéb drága nek *jut il-*
portékákkal jutalmaztatják vala, hanem ml- *ma* *mibjl*
helyt az e' végre ott előre egybe gyült *Bi-* *állott*.
rák a' győzedelmeskedettnek nevét ki-kiál-
tatják vala, az egész ott lévő fokaság tap-
folálsal és fel-szóval meg-ditséré ötet, és
zöld *Laurus* ágakból font koronát tevének a'
fejére, 's kezébe-is *Pálma* ágat adának; 's
igy a' nevezetesebb *Városokon* el-hordozák.
A' *Városok* pedig az hová-valók voltak az
ilyen győzedelmesek, magokat tartván azok-
által győzedelmeskedni, ha az alatonabb
rendből vólt, meg-nemesítették, és egész
életében, akárhól járt, különös tisztelettel
illették: e' mellett a' közönségesből *Uri* mó-
don

don tartották. Különösen az *Olympiai* játékokban, a' kik futással győztek vala, a' val is meg-tisztelték, hogy az alatt az öt esztendő alatt, míg az újjabb átékok elé-fordultak, a' Kalendáriumot egész Görög Országban ennek nevérol nevezték.

A' Gymnasionok Illyen nagy hafzonnal és betsülettel lévén egybe-köttettve ezek a' játékok, igyee, *Gymnasionok* kezik vala ezekre magokat, valakikben valami nemes vágyás volt, gyermekeiségtől fogva el-készíteni. Mellyen a' Városbémiként állítottak. Azonban minden ki-gondolható segítséget nyújtanak vala. Innen, a' fő-fő Városokban *Gymnasionok*, azokban *Gymnasionok*, Fő-tanító Mesterek állítottak vala, a' kik az ifjuságot azokban a' játékokban elé-fordulni szokott gyakorlásoknak minden nemeire, a' szerint a' mikre ezt vagy amaszt a' Birák leg-alkalmatofobbnak itélik vala, tanítják, és gyakorolják vala. A' nemes rendből valók és gazdagobbak, a' kik a' testi gyakorlásokra elégséges erejeket nem érzik vala, jó-futó lovakat, tanult lovagló és Kotsis Legényeket szereznek vala. A' kiket magok képekben a' játékokra küldhetnének. Szabad lévén akárkinek a' hány Lovakat és szekereket akart, oda küldeni.

Az Athléták A' Test erejének nagysága, és a' val együtt járó könnyü ferénysége forogván főképpen ezekben a' játékokban, választják vala e' végre a' négy tagha szakadt, tömött húsú, izmos, erős személyeket: több erő lévén rend szerint ilyenekben, mint a' ki-sded, sovány, mengelitz, vagy potrohos,

Ezeket kövér, puha testü, emberekben. Ezeket azért *hogy tar-* kezek alá-vévén a' Tanító-Mesterek: (*Gymnasionok* és *Gymnasionok*) mindjárt különös *diatara* fogják vala. Ételek vala estve-is, reggel-is, disznó-hús, hidegen, korpájával együvé salt búza kenyért (*σύνκομ σαρ*) italok a' leg-jobb bor. Az ételből annyit kell vala enniek a' mennyit meg-ehtettek: a' bort mérték sze-

rint adják vala. Így jól lakva alunni bot-
sátottak, kemény ágyakban haláltak, fo-
kúig aluttak. Reggel bizonyos órákon fel-
kölvén, első foglalatóságok vólt, hogy
halokat ki-üresítsék. A' melly, ha önként
véghez nem ment, Kristéllyel segítették.
Ha vették észre, hogy a' tegnapi étel az ő
gyomrokban jól meg-nem eméltződött, azt
fok meleg viz itatással, újjoknak vagy olaj-
ba mártott tollunak torkokba valo dugású-
val, vagy hánytató szíjjá le-nyelésével reg-
gel véleek ki-okádtatták. Így kevés idő
múlva, úji ételt adtak, és egy darabig nyug-
tatták. Azután tángyérok öfzve verésével
jelt adtak; mellyre a' gyakorlásnak helyére
edgyutt ki-állottak, mezitelen vetkeztek,
olajjal (hogy az ő testek könnyebben haj-
ladozhatna, hörök meg-ne szakadna, és ha-
mar 's felettebb meg-ne izzadnának) egész-
szén bé-kenik, és porral bé-hintik vala őket;
erze a' játékokhoz fognak vala, a' könnyeb-
beken el-kezdvén, a' nehezebbeken el-vé-
gezvén; úgy hogy, testeiknek minden ré-
szei a' gyakorlásan által menvén, egyszer's-
mind erősednének, és ferényülnének; vég-
hez menvén a' játékok, következett a' ki-
izzasztás (αποδερσις) *desuatio* (hogy a' nagy
erőlkedésből, felzengé-ből, és fél-hevülés-
ből kapott fáradság, forró 's hideget vagy
egyéb nyavalyát ne szerezne benne).

Erre nevezve a' gyakorlásnak helyéről
egyenesen víszik vala őket a' meleg feredőka-
be. Az hól, elébb az olajból és pörből
egybe-verődött motskot, ahoz készült va-
karó késekkel (*Strigili*) le-vakarják, azután
rendel, lassan kezdve, 's majd többre vive,
egész testeket meg-dörgölik vala; hogy a'
gözös lyukatskák a' bőr színén újra ki-nyil-
janak; és a' mi belől meg-mozdult, 's itt
meg-akadt vala, 's ezzel a' testnek nehé-
séget 's bádgyadságot szerzett vala, takaro-
rodnának-ki. Így, a' meleg ferdőben szállitván,

*Athletica
Diætnak
mit hívtak*

és meg-mosván őket; jól meg-izzalztják vala. Innen hideg ferdőben vizik vala; hogy az izzadáfok-is meg-szűnnék, el-lágyul-húfok-is meg-erősödnék; azután fa-olajjal meg-kenvén, vatsorát adnak; 's dugtig meg-ek-gítve, alunni küldik vala őket. Ebből állott a' régieknél az a' híres *Athletica diæta*. És, minthogy erre azon kívül-is a' egészségesebb, testesebb, és erősebb személlyeket szokták vala ki-választani, azok ez által a' szorgalmatos *diæta* által jobban-is meg-erősödvén és szinesedvén, leg-jobb formát és egészséget mutatnak vala, az ilyen forma test másokban-is *habitus Athleticus* az-az: hiba nélkül való formájának, az egészség *athletica*, *parcratica valetudo* Tökélletes jó egészségnek mondattatik vala.

*Apró,
vagy Fa-
lusi Gym-
násiumok.*

Valának ezeken a' nagy *Gymnasiumok*on kívül az apróbb Városokban, 's nevezetesebb falukban-is majd mindenütt apróbb *Gymnasiumok*, mellyekben a' gyermek, és fel-serdült ifjak, mikor érkeztek, bizonyos igazgatók alatt, hogy testeket a' hadi és egyéb szükséges munkákra erősítsék, gyakoroltatni szokta vala. De nem olyan szoros *Diæta*, és regula tartással. Az honnan ezek amazokra nézve *Idiotáknak* neveztettek.

Idioták.

Közelítvén az Ötödik esztendő, mellyben az említett Szent Játékokra fel-kell vala menni, azt minden nagy Városokban közönséges helyen ki-kiáltyák vala; és a' kik erejekhez 's tanúságokhoz biznak vala a' hazai *Gymnasiumokból* a' játék-néző helyeken állittatott fő *Gymnásiumba* előre néhány hónappal, által-mennek vala, és ott-is magokat, míg a' játékok napja bé-következnek, együtt gyakoroltyák vala. A' melly (*Προαγορεύσι*) előre való viaskodásnak mondattott.

Illyen nagy gondal és okos szorgalmatossággal járván a' *Gymnasiumok*ban való menetel, meg-kell vala az *Athleticára* készülő

személyeknek testeket, temperamentumokat, és természeteket előre-is választani; és diétákat el-rendelni: e' végre tartanak vala minden nevezetesebb *Gymnasiunban* a' Pa- Padotri-
dotribák Tanító Mesterek mellett, az Orvo- bdk.
si Tudományhoz-is jól értő Férfiakot: a'
kik azoknak életek' módját a' Hat-Nem Ter-
meszeti szerint, naponként igazgatnák. Eze-
ken kívül, tartanak vala olyan szolgálta-
tis, a' kik a' Játékosokat bé-kennék, meg-
vakarnák, izzasztanák, és feresztenék, okád-
tatnák, kristéllyeznék, köpölyöznék, ér-
vágásokkal éltetnék, 's ha a' viaskodás köz-
ben meg-szakadnának, karjok, lábok dere-
kok meg-fitzamodnék vagy el-törnék, (a'
mellyek-is az erőlkedésben gyakran meg-
esnek-vala) azokat, a' *Mediculok* igazgató-
sa szerint, helyre tennék, bé-kötöznék,
a' kiket különösen *Yatroliptáknak* hívták. *Yatrolip-
tük.*
Meg-esett az-is sokakon, hogy az *Athleti-
ca Diéta*hoz régen hozzá szokván, mineku-
tánna az *Athletaságról* le-tették-is magokat,
e' féle *Diéta* tartás nélkül nem élhettek.
Mellyre nézve kéntelenek voltak magok há-
zoknál e' féle *Yatrolipta* Szolgágot tartani.
Es, ez adott vala a' régieknél-is némelyek-
nek alkalmatosságot, hogy az Orvosokat
közönségesen Szolgáknak tartanák. Más rend-
béli emberek valának ezektől mindenkor a'
Medicufok, a' kik a' belső nyavalyákat or-
vosolták; a' kik eleitől fogva, nem csak sza-
bad, hanem nagyon betsült személyek vol-
tanak, és amazoktól *Clinicus Medicus* név- *Clinicus
Medicu-
sok.*
vel különböztettek.

Első *Medicus* vala a' ki a' belső nya-
valyák orvoslásával vagy *Clinicával* a' test
gyakorlását vagy *Gymnasticát*-is edgyütt kez- *A' Gym-
né folytatni Prodicus* vagy, *Herodicus Thra-
ciának Silymbra* nevű Várofsából való. Ez, *Medicina
mi volt.*
midőn maga fok másként meg-nem orvosol-
ható nyavalyákkal küszködő gyenge erőt- *Ennek el-
leu ember volna, lassanként magát az áhle-
ső szerző-
sok je.*

zák módja szerint gyakorolni kezdette; mellyel nyavalyáiból-is ki-gyógyult, késő vénséget-is ért. Igy, észre vévén magán melly igen hafznos volna az egészségre, a' belső efzközök mellett, a' külső test gyakorlás-is, másokat-is így kezde orvololni. *Gymnastica medicina* név alatt. A' melly szerentsés orvoslásnak módja felettébb meg-tetfzék, minden Görög Nemzeteknek. Az honnan ennek tanítására igen sokan-is adják vala magokat; a' kik közt vólt, *Plátó*, meg-jegyzése szerint, a' nagy *Hippocrates* maga-is.

Ezt gyakorlotta Hippocrates-is Azt látjuk, akár kitől tanulta vólt, hogy az ő irásai, mind teli vagynak a' test e' féle mesterséges gyakorlásainak nemeivel p. o. L. II. et III. *De Dieta* ditsérvén a' *Gymnasticát*, a' testnek gyakorlásait két nemekre osztja: *Labores naturales, et violentos*. Természeti, és erőltetett munkákra. Természeti munkáknak mondja: 1.) u' látást, hallást,

Miben állott ez önála.

szóllást, vagy beszélest, és a' gondolkodást. Ezekben, úgy mond: a' réa ütköző külső hangtól vagy sugárektől, a' Lélek meg-rendül, és dolgozik a' testben, a' dolog a' nedveségeket fogyatja, és a' húst száraztja; a' melly a' gondolkodásban leg-inkább kiadja magát. 2.) A' sétálást, kivált a' reggelt, *Erőltetett gyakorlásnak* vagy munkának hívja. Ide számlálja a' szapora járást, egyenesen, horgafon, és kerületben való-futást, a' tusakodást, a' test színének dörgölését, a' porban fetrengést mezeitelen, mellyet a' tusakodással a' testben egy formán dolgozni, de inkább száraztani mond: az újak begyeinek fel-emelt karokkal való egybe súrolását és pattogtatását (*micatio per summas manus*) a' loptázást, a' karoknak izám szerint tett mozgatását a' lélekzet vételnek megtartoztatását, a' feredést, úfzást. A' mellyekből ki-tetfzik, hogy *Hippocrates* a' test gyakorlásnak mesterségét egész tellyeségében ér

értette. Hogy ötten ebben azután élt értel- *Galenus-*
 mefebb Orvosok-is követték légyen, a' *Cel-is ennek*
fus, Gulems, Oribasius hagyomásaikból lát-nagy sze-
 hatni. *Galenus* ezt ő maga-is gyakorlotta; retője volt
 a' mint hogy egykor eboen a' karja-is ki-
 fitzamadott volt; sőt, hogy *Romában* az
Athletákra való vigyázást reá bizták volt, azt
 fővebb betsületnek tartotta.

Hogy azután e' féle test gyakorlások *Hogy ma-*
 el-hagyttattak, okozta a' vadászfattal és ha- *radott - ki*
 dakozással élő Északi nemzeteknek bé-ro- *azután az*
 tanása. Hogy pedig ezet az Orvosi tudor- *orvosi me-*
 mányból ki-maradtak, a' *Platner* ítélete sze- *stersegből*
 rint *De Art. Gymn. veter.* az Arabok pu-
 tasága, és a' Baratok henyesége miatt esett:
 A' kik, midőn a' Görög Orvosok írásait,
 nevezetesen a' *Gáienus*ét Arabs nyelvre for-
 ditották, abból, a' mi az ő inyek szerint
 nem volt, mind ki-hagyták; és az egész Or-
 vosi tudományt a' patikai szerekre szori-
 tották.

A Déli és Nap-keleti Nemzetek közt, *A' Persák,*
 a' mint a' *Niebur* utazásaiból ki-jegyzette *nál a' test*
J. P. Franck Syst. Med. Polit. B. III. p. 810. gyakorlá-
 s' féle test gyakorló mulatságok ma-is soksa közön-
 helyeken tartatnak. Nevezetesen *Persjában* seges *Há-*
Schiras nevü Fő Városban látott ő bizonyos *zak tar-*
 házakat, a' hova a' fő emberek közül-is fo- *tatnak.*
 kan, erejek és egészségek meg-szerzésére, reg-
 gelenként egybe-szoktak vala gyűlni; és ma-
 gokat küszködéssel, és a' Testnek egyéb
 mozgásaival gyakorolják vala. Valának
 ott különösön három *Surchone* nevü, az-az:
erősítő házak a' mellyekben az elő-kele Uri
 és Városi emberek és gazdagabb kereskedők,
 a' test mozgásainak mindenféle nemeiben
 gyakorolják vala magokat. Ennek a' Ház-
 nak négy szegeletén, négy ki-nyitott kama-
 rák, a' közepén egy tágozabb palota vala.
 Egyik kamarában Musikások musikálnak va- *Hogy gya-*
 la, a' többi benn az oda gyűlt Urak töltik *korolják*
 vala az időt. A' kik közül, ha kiknek *ezekben*
 ked- *magokat.*

kedvek vala magokat gyakorolni, el-végez-
vén a' kaffézást, és pipázást, a' palotába
ki-mennek, 's ott mezirelen vetkeznek va-
la, és egy jól fel-kötött szuk gagyában,
elébb a' karjaikra álva, lábaikat fel-tartva,
egy egy darabig úgy állanak vala. Azzal
hirtelen talpra ugranak, és ortzával Mek-
ka felé fordúlva, a' Mahumedet követők
módja szerént, imádkoznak vala. Ez meg-
esvén, mindnyájan, a' mennyire lehetett
egymástól távol négy kéz lábra állanak va-
la, úgy hogy, a' basok a' földet ne érné.
A' most kezdő, a' Mester igazgatása szerént
igy álva, kezeinek, lábainak helyből való ki-
mozdulása nélkül, a' fejével két tziirkalmat
tesz vala kétszer egymás után, 's azzal a' kö-
zepén keresztül lineát húz vala. Ezeket minél
többszer véghez viheti vala valamelyik, a'
mesterségben annál nagyobbnak tartatik vala.
Találtattak a' kik ezeket a' musikának *tattus-
sai* szerént, egymás után hatvanszor-is ki-
folytatták. Némellyik közülök egy egy nagy
gömbölyü fát vévén mindenik kezébe, a' mu-
sika notái szerént azokat a' két vállára vetet-
te, és elé hátra ott tántzoltatta. Azután
némellyek lábaikon meg-fordúlva, a' falok
mellé dőlösleg fel-allatott deszkákra szökde-
nek, és kezeikkel azokat meg-ragadván, egész
testeiket ott tartoztatják vala. Ezek között
a' gyakorlások között fokban erőssen meg-iz-
zadván, az egyik Kamarába bé-mennek, ott
magokat egy szólgával, a' Musika *tattus-
sai* szerént serényen meg-dörgöltetik vala; a' ki,
utóljára a' tenyerével az ő vizes hátakra egy
jó tsapát téfszen vala; 's azután minden tag-
jait vonogatja és egyengeti vala.

Ezeken által esvén, mindnyájan tántz-
hoz kezdenek vala; de nem az Európaiak
módja szerént; hanem ki ki külön úgrán-
dozik vala, némellyik keringőbe, némellyik
a' falnak menve, most egyik, majd a' má-
sik lábára szökve. Ezeket pedig minél na-
gyobb

gyobb erővel lehetett úgy folytatják vala, hogy az egész testek egybe rázodnék. Némellyek hanyott a' Földre fekvén, és a' fejek 's karjok alá párnákat tévén, két nagy fát fel-tartva tántzoltatnak vala a' musika szerént. Ez, minthogy különös nagy erővel jár vala, a' Mester ott ülve fel-ízóval számlálja vala, hányszor emelte-fel a' tanítványa a' nagy fát. Némellyek páronként egybe-fogantozván, most térden, most talpon álva, egymást egész erőből kerenggették, míg egyik a' földre esett; a' ki a' meg-gyözönek kezét meg-tsokolja vala. Szoktak a' gazdag Uri emberek a' magok udvarokban-is e' féle *Süschrone* házakat készítettetni: mellyekben különösen magokat, a' magok barátjaikkal, mikor kedvek tartja, az irt módok szerént Dél előtt gyakorolhassák, a' dél utáni időt Lovaglásra fordítván. Bé-vett szokásnak írja *Niebur* köztök azt-is, hogy a' kik Istphábanban, Konstantinápolyban, Delphisben, 's más nagy Városokon ki-hirdettették, hogy ök a' leg-erősebbekkel akarnak meg-küsendi; és ha öket ottan senki a' földre nem vetette, holtok után meg-engedték nékik, hogy a' temetésekre köből faragott Oroszlányt tétessenek.

Látott *Niebur* ilyen gyakorló közönséges házakat Egyiptomban-is, majd minden revezetesebb Városokban, *Kahiroban* nézte, nagy gyülekezet jelen létiben, miként lödöztek egymást lö-hátról ketten ketten együtt futva, pálma fákból tsinált, öt lábnyi hosszú rúdakkal, vagy *Dseje ridákkal* a' fő főrendü emberek, olly kiméltelen, hogy a' játéknak színe alatt némellyeknek a' tsontjók is egybe-tört. Arábiában-is jegyzett-meg fok helyeken külömb-külob-féle *machinákat* mellyeken a' ben ülő emberek egészség kedvéért naponként magokat hasznosm gyakorolták. Mellyek közül némellyeket le-is raj-

Egyiptomban közönséges játékok.

zolt; és igen jónak tartaná, ha kevés igaztatlansággal a' mi Városainkban-is fel-állítottánának; és, ha egyszer meg-változhatnék az-az oktalán szokás, hogy az e' féléket a' mi embereink gyermekségre és tsutságra ne magyaráznák.

Helvétziá- *Helvétziában* (a' hol minden ös lakos *bc. tartá-* született katona) mihelyt *Martius* el-telik, *ni szokott* minden esztendőben, az egész ifjúság *ki-* tavaszi *tavasz* menvén a' mezőkre magát a' hadi dolgoknak *hadi játé-* minden nemeiben, néhány betekig *gyako-* rolyá; ki-kellettén most azt-is pótolnia, a' *rok.* mit tavaj el-mulatott volt. *Báfelben* régi szokás, hogy Sz. György napján a' tanuló ifjúság, dob és trombita szok közt a' városból a' sík mezőre ki-mennyen, és bizonyos jutalmak fel-tétele mellett, magokat pályafutásokban, küzködésekben, nyilak és dárdaik lövöldezéseiben, 's egyéb e' félékben egész estvig gyakorolják; akkor csoportonként haza menvén, téjjel és kenyérral vatsorúlyanak, Ezt követik, bizonyos Mesterek igazgatása alatt, a' *Tigurumi* és *Bernai* Tanulók-is; a' mikor, a' magok igazgatóikkal együtt, a' Várostól szabad vatsorúlyok van. A' melly, minthogy itt-is nagyobbára téj némüekből áll, *Tischlin* tag, amott *Milchzichen* nevet visel. Vagynak *Angliában*, 's másu t-is majd minden nevezetes *ün-* versitásokban különösen lovagló, tántzó, fegyverkező, oskolák-is állittatva; A' től a' tanuló ifjúság magát ezekben a' mesterségekben-is, egészségének nem kevés hasznával, bizonyos napokon gyakorolhatja. Egyebütt is, közelebb itt nálunk-is, nem meg-vetendő szokás, hogy a' a' tanulóknak minden héten *recreationa* való napok engedtetnek: melyeken magokat a' test gyakorlásaival műlathassák.

Tanuló
ifjak gya-
korlátsal
Bernában.
's egye-
bütt.

Hollandia
tsákjázá-
si.

Hollandiában, mikor a' hideg téli napokon szép tisztán befagytak a' tsatornák, sereggel mennek-ki minden rendbéli ifjak, fok

1 k helyeken az elevnebb véri Leányok
 's Atizonyok - is a' magok vas-talpu tsák-
 jával a' jégre; és ott néhány orákig nagy
 rútsággal izánkáznak. A' mellynél, az
 :hoz értők, közönségesebb, és az egész
 teste inkább-is ki-terjedő nemét a' *Commo-*
tionnak nem tartják. A' paraszt *Schwábok* *A' paraszt*
 Német Országban, mezőkön különböző ma- *Schwábok*
 g... ágak nélkül való sima fákot ásnak- *Fa hági-*
 fa, nevére félre döntve; mellyeknek az *fai.*
 atvokat egy darabig-fel olajjal meg-kenik,
 a' tetejekre pedig holmi tzifra pántlikákat,
 kezkenöket, falavarikot, paputsokat, elő-
 rubákat, nyakra-valókat, 's több e' féléket
 akasztanak. A' hova bizonyos napokon az
 egész helységebeli ifjúság ki-gyül, és a' fo-
 ltaság jelen-létiben próbálgatják, mellyik
 mellyikre hághatna-fel; 's midön fokban víz-
 fza esnének, azokat le-nevetik; a' kik pe-
 dig egészfen fel-hághattak, a' fák tetején
 lévő portékát, mint jutalmot, el-nyerik,
 és onnan a' magok szeretőjének nagy öröm-
 mel le-vetvén, meg-ditsértetnek. Hafzna
 ennek a' gyakorlásnak az, hogy a' lakofok
 a' magok gyermekeiket jó elein a' fákra va-
 ló fel-hágásra szoktassák. *Brett* nevü Város-
 ban, a' felső *Palatinatusban* a' juliász Le-
 nyok *Lörntz* napján a' mezőben együvé *Tüzház*
 gyülnék, és a' *Magilíratus*, 's mások nézetre *Leányok*
 verset futnak; a' győzőnek jutalma egy ber- *palya-fu-*
rása *Brett-*
ben.
bets vagy egy öltöző ruha. *Frantzia* Ország-
 lán sok Városokon, néhol Német Ország-
 -is, szokott mulattság, hogy az ifjúság Sz. Já-
 nos napján (ste, bizonyos mezőkre ki-mé- *Tüzön*
 gyen; ott száraz fákából nagy lángal égő tüze- *valo szök-*
 ket tégyen, és, a' kik ferénységekhez és kö- *düses a'*
 nyüséghez biznak, nem tsak a' Férfiak, *Frantzi-*
 hanem a' Leányok rendiben-is, számtalan né- *üknek.*
 zök jelen-létében, ki-határozott helyről, azon
 a' lángon kereftül kosul szökdőssenek; azoké
 lévén a' ditséret, a' kik leg-jobban úgy ül-
 tal szökhettek, hogy a' láng őket lemenni

részben nem érte. De fogas játék; mert fokakon meg-efik, hogy valamijek meg-akadván, vagy el-vétvén az ugráit, a' tuzbe esnek; és ott, mig ki-kaphatják rítúl egybe-égnek. Ezt a' tuzön való izökdöséit igen régi pogány szerzemények találjuk az írók-nál; mellyet különösen gyakoroltak az Ujj Városok fel-szentelése alkalmatofságaival, és *lustratióknak* mondotak. Emlékezik erről mint régi szokásról *Ovidius* Poéta-is, *Fajl.* . . IV. v. 781. de eredet ö sem tudja. Tsuda dolog! hogy maradhatott még ez ideig is, okos nemzetek közt, ez az oktalanszokás, midon a' régi gyakorlásoknak, fok hasznos nemei ennyire feledékenységbe mentek.

Illyen, de helyesebb gyakorlás Német Országban fok Városokon, hogy Sz. Mihály hetiben egy szép sík mezőre ebéd után fogan ki-gyuljenek; és egy helyről bizonyos számú lépésekre ki-tett, néhány kerületekkel és egy közép pontal meg-jegyzett táblára lövöldözzenek; azé lévén a' dítséret, és a' fel-tett jutalom, a' ki a' közép pontot találta, vagy ahöz leg-közelebb lött. E' féle tartatlan mulatság nálunk-is a' Sz. György napi kakas lövés, a' melly a' Szász helységeken, a' gyermekek közt, ma-is fok helyeken gyakoroltatik. El-halगतom a' gyermekeknek, és nevedékeny Ifjúságnak fok egyéb tavaszi hasznos játékaikat; Minémuek a' vers futás, vitéz játék, tizze futás, ki-ütö, ben forgó, és háttas loptázások, lapotzkázás, tsürök tsapás, kutsma, vagy dísznö örzés; hintázás, tserkabalázás, árkokon, vagy egymáson való által ugrás, hajigálás, parittyázás, nyilazás dulakodás, új és nyak húzás, kiáltozás, vízben úzás 's több e' félek; a' mellyekre majd egy formán, maga a' természet, minden nemzetek közt tanítja a' gyermekeket. Mind ezek a' gyermeki és *Gymnasiumi* gyakorlások jól vive, közönségsen meunyiben szolgáljanak

Tíz és
kakas lö-
vés.

Gyermeki
paraszt
játékok.

az erőnek és egészségnek megszerzésére, roszszúl vive ellenben, mindenik mi károkat teheszen? az eddig elmondottakból megítélhetni; külön-külön pedig, mellyikből minémi különös hasznokat leheszen várni, fok volna itt ki-magyarázni: Azért én is nálunk szokottabbak közul a' következő Leveleken, csak hármat, négyet vészek fel.

§. CCXCIII.

A' *Hajokázás* (de nem a' hajó hajtás,) tsendesen folyó vagy álló vizen a' *commotionnak* leggyengébb neme; mert ebben semmi tagnak ereje nem kívántatik, hanem csak a' friss szellőnek csapdosása, és a' hajónak lassu ingása által gyakoroltatik a' test. Innen az igen erőtléneknek, és a' kik akármi okból hamar el-fáradnak, leg-alkalmasabb neme volna. De minthogy ez nálunk többire roszsz gözt botosító büdös tókon lehetne, e' helyet, a' kiknek módjok van benne, *függő szekeren fővenyes helyen lassan bordoztatni magokat*, hasznosabb lesz. Ezután van a' *szép síma helyen való tsendes járkálás vagy sétálás*. Ebben ugyan a' tagokat mozgó és merőn tartó *musculusok* dolgoznak, de lassan és minden erőlkedés nélkül; a' belső részek pedig és az agyvelő tsendesen nyugosznak. Innen az ülve dolgozó mester Embereknek, és tanuló házaikban elméjeket fárasztó tudósnak, ez által lábaikat és derekukat ottan ottan gyakorolni, szemüket és egyéb tsadtt érzékenységeiket ébreszgetni mások felett szükséges. De hogy ez utolsó hasznot-is megnyerhessék, nem a' házban kell ennek véghez menni, mert így a' fok keringés fejeket jobban el-

el-szédíti és a *spiritus*oknak rendes folyását az agyvelön inkább meg-zavarja, mint volt az előtt; hanem künn a városnak utzáin, vagy a mezön, a hol az *aër*-is frissebb és az érzékenysegek-is külömb-külob-m-fele dolgoknak szemlélesevel jobban gyönyörködtethetik magokat. Erre nevezem is jó a séjtálást mindenkor csak egy felé tenni; mert a fokízor látott dolgokhoz hozzá szokvan a szem, azokban semmi mulats-got nem kezd találni. De hogy ez alatt az elme is minden különös gondjait félre tégye, es azoktól pihenést vehessen, nem is egyedul, hanem valamely kedves barátunkkal kelletik a sejtálást gyakorolni. A *boszszas erös járás* minthogy a testet igen el-fárasztja, meg-erötleníti es szárazsztatja, szükségeink ki-potolására többet tehet, mint az egésség' fenn-tartására:

A *Futkározás és Szökdeñtselés* a gyermekek fiska, könnyen hajló, nedves es lágy testeknek meg-erösítésére a természetöl rendeltetett. A Tavafzi futkosó es szökdeñtselö játékok-is a téli hideg es benn ülés miatt a testben meg-gyültaknyos tisztátalanságnak el-öfzlotására, es ki-üzésére, kivált az ifjaknak, igen szükségesek. De a *sebes futás* a vért hirtelen es nagy sebes-séggel meg-indítja, fel-melegíti es meg-ritkítja. Innen másoknak-is, de főként azoknak, kikben az erek vérrel igen teli vagynak, vagy a vérnek *scorhaticus* tsipös sófsága miatt el-erötelenültek, annyival inkább ha ki is rágattattak, úgy azoknak-is, kikben a vérnek, a belső reizek megduguláli miatt, szabados folyála nintsen, könnyen nagy kárt tehet. Az *erös szökdeñtésben*-is a láboknak es hátgerintzeinek meg-fitzamodása, tsont töréfekek, in es ér szakadások, külömb-külob-m-

lőmb-féle berniák, az agyvelőnek meg-rekkenése, a' belső részeknek meg sérülése, 's több e' félek fok ízben történtenek.

A' régi *Gymnasia* Orvosok, nem csak az egészségek erejét és serénységét, hanem betegnek egészségét - is, fokszor test gyakorlással szándékozván meg-nyerni, azt, for-gyakorláró-betegeken el-kezdve, a' leg-keményebb foknak ne-baj-yivókig fel-vivé, csak nem ször szálmel. és ha fogatva, azt a' betegségeknek erejek mér-grádsai, réke, és testeiknek állapotja szerint, tsu-a' Betegedára méltó szorgalmatossággal fel - szokták fekre néz-vala osztani, és el-rendelni. A' hol, elő-ve. ször-is meg-jegyzik az olyan gyakorláfo-kat. 1.) mellyek egyedül csak a' mi bennünk lakó erő által mennek-véghez; mint a' tulajdon lábainkon való járás, kezeinkkel való dolgozás 's a' t. 2.) A' mellyeket külső erő viszen bennünk véghez; minémü hordóztatás. 3.) Mellyekben a' kettő egyben van foglalva, mint a' lovaglásban, szekerezésben 's a' t. Ezek szerint erőtlenebb az betegeknek javallották a' hordóztatást. Mellynek módját így adja elé *Celsus* L. II. c. 15. „A' hofz-„ szas, és már fordúlást vett nyavalyák-„ ban leg-alkalmasabb a' hordóztatás (*gestatio*) Ez leg-hafznosabb az olyan testeknek, a' mellyek már a' hideg-leléstől „ egészfen meg - menekedtek, de magokat „ magokra gyakorolni, még nem elégségesek; úgy azoknak-is, a' kikben a' nyavalyáknak lassu maradványi tapaszthatatnak, 's egyébként ki sem véttethetnek. *Asclepiades* az újj, 's kivált az erős „ forró hidegleléseknek-is el - osztatására, „ a' hordóztatást tanátslotta. De ez, úgy mond ő, ekkor veszedelmes volna; és fokkal jobb ennek súlyát nyugodalommal „ állani-ki. Mindazáltal, ha kinek tetfzik „ ezt próbálni, úgy fogjon ehez, ha a' „ nyel-

„ nyelve nem lészzen száraz, és éles, a' bel-
 „ ső részeiben semmi dagadás, keménység,
 „ vagy fájdalom nintsen: a' feje 's izi e
 „ környéke sem fáj. De a' fájdalmas teste
 „ soha sem kell egészszzen gyakorolni, akár
 „ az egész testben légyen a' fájdalom, akár
 „ annak valamely részében, ha különösön
 „ csak az inak nem fáznak: olyankor se
 „ soha mikor a' hideg-lelés nevededésében
 „ van; hanem mikor az izünni kezdett.

A' Hor-
 doztatás-
 nak nemei
 az erőtle-
 nekben.

„ A' *Horodztatás*nak nemeit pedig fok
 „ félék, mellyekkel a' betegeket az ő ere-
 „ jek és tehetségekhez képest lehet éltetni,
 „ úgy hogy, ezekben se az erőtlen ember
 „ igen el-ne bádgyadjon, se a' szegény
 „ meg-ne fogyatkozzon. Leg-gyengébb neme
 „ ennek az, a' melly hajóval, ki-kötő be-
 „ lyen, vagy a' folyó vizben lészzen, vagy
 „ úgyatskákbán, vagy széken ülve, billen-
 „ getve, vagy mozgatva mégyen véghez.
 „ Erősebbetske a' melly szekerezés által,
 „ ennél-is erősebb, a' melly a' mély ten-
 „ geren hajokázva foly. És, ezeket lehet
 „ lebesebben-is, tsendesebben-is folytat-
 „ ni. Ha ezeket tellyesíteni egyiket fints
 „ módja valakinek, fuggeszszék-fel az ágyát
 „ és aval hintáztatsák; ha e' sem lehetne,
 „ tégyenek az ágyának egyik lába alá vala-
 „ mi póltzot, hogy azon az ágyát ide-to-
 „ va billentgessék. Es, ezek a' gyakorlá-
 „ soknak gyengébb nemei az erőtleneknek
 „ valók. Az ezeknél keményebb pedig,
 „ az olyanoknak illendők, a' kik fok na-
 „ poktól fogva szabadok a' hidegtől; vagy
 „ a' nehéz nyavalyáknak kezdetit úgy ér-
 „ zik, hogy az hideg őket még ki nem lel-
 „ te, (a' melly az el-száradásban-is, a'
 „ gyomor hibáiban-is, a' viz-korságos da-
 „ gadásokban-is, néha a' nyavalya törések-
 „ ben-is, meg-esik) vagy midőn a' nyava-
 „ lya-törés, vagy a' meg-tébolyodás, hideg-
 „ lélés nélkül fokáig meg-marad. A' melly
 ne-

„ nemeiben a' nyavalyákban azon nemei-is
 „ a' gyakorlásoknak szükségesek, a' mellyek-
 „ ről szállottunk ott a' hol azoknak gya-
 „ korlásokról emlékeztünk, a' kik egész-
 „ gesek, de nem elég erősek.

Szállott vala pedig ezekről *Első Köny-
 vének 2-dik* részében ezen homlok irás alatt:
Nihez kell magokat tartani a' kik erőtlenek?

Erőtleneknek tartja ő a' Városiaknak nagy *Az erőtle-
 részét, és majd mindnyájan azokat a' kik nek a' test
 a' tanulást igen kívánják. Az igen lafsu, gyakor-
 elé 's hátra való járkálás, vagy tovább való lúsban mi-
 ki-menetel-is, midőn minden gond és szorgal- te vigyáz-
 matosságnélkül vagy az elébb való embe- zanak?*
 rekben *sétálásnak*, vagy igaz Székely nyelv-
 vel *séjtálásnak* mondatik: a' szegényekben, a'
 kik magok mulatságára nem igen szoktak ide
 tova ki-menni, *tsendes járásnak*. Ez-is erőtl-
 leneket illető test-gyakorlás; de a' *hordozta-
 társnál* annyival többet téfzen, hogy magunk
 erejéből telik-ki: innen jobbatska erőt-is ki-
 ván. A' betegségből fel-gyógyult, és sok gon-
 doktól el-nyomatott, vagy az öregség miatt
 el-gyengült személyeknek azért ennél többre
 menni nem-is szükséges. A' *hofszas, erős já-
 rás, futás, szöküdtéselés* aránt, mennyiben e-
 gyezzenek ezek az erősebbek egészsegivel?
 fellyebb a' CCLXXXVIII-dik §-a'att meg-
 határozatják. Ezekhez azért *Oribasiusból Coll.
 L. VI. c. 21.* egy *Antillus* nevű régi tudós
 Görög Orvosnak jóvallása után, csak ez
 egyet téfzfűk: „ Hogy a' kik egészsegek
 „ fenn tartása végett téfzik a' járást, az jó
 „ sokáig tartson: lábaik szárának egyenet-
 „ len mozgásával és ki-feszítésével, hol
 „ farkon hol lábok újain, hol oldalain,
 „ elébb tsendesen, azután sebessebben, kö-
 „ zépbe ismét tsendeseu, utóljára leg-se-
 „ bessebben járjanak. A' *pihegösök* hegy-
 „ re hágjanak 's a' t., „ Tzéljok vala ezekben
 „ a' régieknek, a' mint *Vegetius De Re
 Milit. C. 9. 27.* ki-sejezi, hogy az ifjakat

a' Hadi mozdulásoknak minden fogáira el-
Hadi em- kéfzitsék. Augustus Tsáfzár idejében tör-
berek gya- vényül adatott vala-ki, hogy a' gyalog ka-
korlái tonák minden hónapban háromszor minden
*hajdon a' fegyvereikkel és hadi kézületeikkel meg-
járásban.* terhelve (a' melly rend szerint 60. fontot
nyomott) öt óra alatt télbe tíz ezer; nyár-
ba rendes lépéssel húsz ezer, inkább sietve
24. ezer lépésből álló febes járást tégyenek
egy húzomba, jövet menet; most lassabban,
most futvást; hol sík mezőn, hol hegyes
völgyes, darabos, sáros, fővenyes helyie-
ken (a' hol fókán orrokra-is botlanak vala)
hogy femmi rajtok az ellenséggel való bá-
násban-is ne történhefsék, a' mit az előtt
nem próbáltak volna. A' Futásra és Szö-
késre-is különösen szoktatják vala az ifjja-
kat, hogy az ellenségre annál febesebben
rohonnának: a' ki-jegyzet alkalmas hel-
lyekre annál hamarobb el-érkeznének; és
előre magoknak azt el-foglalhanák: ha kém-
lelésre vagy egyébre ki-kuldettenének, azt
ferényebben meg-járhatnák, az eleikben esett
árkokat, töltéseket jobban által ugradhatnák,
az ellenséget futásokkal, ide tova való
ugráfaikkal, meg-tsalhatnák, ha üzőbe ve-
hernék, hamarobb bű-érhetnék 's a' t. Ezek-
kel a' fogásokkal győzte vala meg, a' mint
*Salustius*ből bizonyítja *Vegetius* l. c. a' Nagy
*Cn: Pompejus Sertorius*nak az övénel fokkal
nagyobb és erősebb feregét.

§. CCXCIV.

A' nagy erőből tött Tántz, a' febes járásnak,
futásnak, és szökdösésnek artalmait magában
foglalja: mellyeket nevel az egész testnek ide 's
tova való erőszakos tekergetéle. *De a lassu és
minden erőlködés nélkül való tántznál* nincs a' com-

motionak a' mi természetünkkel szebben meg-egyező neme. Mert ez mind a' testnek nehézségit, mind az elmének úalmát egyszer'smind tsudálatofon el-vézi, mellyet semmiféle más *commotio* veghez nem vihet. Tsudálkozva szemlélhetjük a' Teremtőnek böltsétségét e' részben-is, a' ki minden nemesebb élő állatoknak testet úgy formálta, hogy abban s' mozdulások bizonyos *tactusok* és számok szerint legyenek: és mint-hogy az e' féle mozdulások a' testnek belső alkotmányából önként, szép rendel és móddal következnek: ez elme-is azokban nagy gyönyörűséget találhasson. Az Emberi test pedig mint leg-nemesebb és mesterségebb *machina*, nem tsak abban múllyá fellyül a' több élő állatoknak testit, hogy ezen mozdulásokat könnyebben, mesterségebben és szebb rendel tészti, hanem hogy az ilyen szám szerint való mozdulásokra tántz nézés, ének vagy mu'sika szó hallás által-is fel-indíttathatik, mint ezt Plátó ékesen fel-jegyzette. Minden állat, úgy-mond, örömben ugrálni szokott: az Ember pedig, a' számoknak értéfit-is vette, az ének szó a' számokat ö benne fel-indítja; mellyek együvé foglaltatva az Emberek közt a' tántzot és játékokat szültek.

Továbbá meg-jegyzésre méltó dolog az-is, valamint az Isteni böltségségnek *tenora* szerint, minden test alkotmányának egymástól valauit különbözni kellett, szintén úgy különböznek ezen szám szerint való leg-kedvesebb mozdulások-is. Innen vagyon, hogy kiben egy, kiben más *notára* gerjednek és indúlnak-tel hamarébb ezeu mozdulások: söt gyakran a' melly *nota* ezt tántzba ugratja, a' másban nagy úalmat önt: egy szóval, ama' köz-mondas szerint; minden

Embernek van egy különös kedves notája. Ezen dolognak valóságát semmiben világosabban nem tapasztalhatjuk, mint ama' *Neápolisi Tarentula* nevü verhenyö szörös nagy póktól meg-maratatott emberekben, a' kik, el-hatván testeket ezen póknak mérge, minden érzékenységtől és mozgástól meg-fosztatva a' földre esnek, és ha magokra hagyattatnak, nem sokára meg is halnak. De ha a' Mu'sikások hoszszas próbálgatás által idején korán réá akadhatnak az ö természetekkel meg-egyező notára, előszer újjaikat, azután kezeiket és lábaikat mozgatni kezdvén, a' föld-ről fel-ugordanak, és a'ldig tántzolnak, míg erős izzadás által a' poknak halálos mérge teltekből ki-takarodik. Így osztán el-aluván, midön egy-néhány óra múlva fel-serkennek, a' rajtok történt dologról semmit nem emlékeznek.

Neveli a' tántzbéli *commotion*nak ditséretit az is: hogy (1. Ebben az egész test egylizer's-mind gyakoroltatik, melly más *commoti*okban alig történhetik. (2. Ez az elmének-is igen tetszik; már pedig bizonyos az: hogy minél kedvesebb valamely *recreatio* az elmének, a' testnek-is annál egészségesebb. (3. Ez a' nehéz gondoknak félre tételével és kívánatos társaságban való víg mulatozással szokott lenni. Ezekre nézve a' bölts *Socrátes*-is a' tántz mesterséget az egészségre igen hasznosnak mondotta; és, a' mint ö róla *Atbaeneus* meg-jegyzette, ö maga-is azt meg-tanúlni és ottan gyakorolni méltónak tartotta.

A' Tántz-*szolásnak* eredete. *J. C. Scaliger* a' *Tántzot*-is valamint a' komédiákat a' mezön együtt páfztorkodó gyermek szerzeményének tartja. Mellyet elein csak lábaikkal ugrálva, azután karjaikat-is moz-

mozgatva folytatták, némellyek sipoltak, a többi tántzoltak, mellyet a' Görögök *Choreanak* neveztek; idővel kezeiknek, fejeknek, derekoknak módofabb hordozását is ügyelni kezdették, a' melly *Schematismusnak* mondatott. Ezeket tántz nótákba foglalta előbb *Aeschillus*, bővebb gyakorlásba vette egy *Teleszes* nevü jó tántzos.

Lucianus Samosáta Városból származott, de fzerentséjét *Trajanus* és *Adrianus Imperatorok* idejében sok helyeken kerest, előbb kép-faragó, azután *Prókator*, utólyára elmés tréfáival, kivált a' pogányok Isteneinek, és a' kereszttyén Váltásnak tsúfolásával, nagy hirre és kedveségre kapott ékefen szolló *Philosophus*. egy *Befzélgetésében* *Περὶ ἑξίστους* az-az: Tántzról, egy *Krátón* nevü tudós, de emberi érzékenységek nélkül *szüldözése* szükkölködő morol kedvü *Philosophus* *Barátyához*, a' ki ötet azzal ortázta vala, hogy ő nem gyermek, hanem meg-ért eszü, jól tanult bölts ember, a' régi komédiákat, és Tragediákat el-hagyván, afzfzonyi módon tzifrán öltözve, buja és alávaló szerelem éneketskéekkel, lábaiknak, kezeiknek, és egész testeknek tzégéres mozgatásaikkal, tapogatásaikkal, és integetéseikkel, magokat ajánló kurva *Phædrák*, *Parthenopék*, és *Rhodopék* gyüleseiben (el-felejtkezvén a' *Plato*, *Chrysippus*, és *Aristoteles* hagyomásaikról) *Férjsziból Lyda* és *Baccha* lenni, azután is nem szégyenlené, midön az *Ulysses Iothophagussáival* annak a' gyümölnsnek veszedelmes edes izét, és a' tengeren utazókkal, a' *Syrenek* tsalárd éneklésit meg-értette volna, magát el-huzni nem kívánná: a' tántz mentességére summáson ezeket írja 1.) A' Tántz igen régi a' melly *ab amore, Deo illo vetustissimo*, a' szeretettől, attól a' leg-régibb Istentől szereztetett; mellyet a' helyyt álló, és helyeket változtató bújosó tsillagok példája is bizonyit. 2.) A' régi Isteneknek

Ditsérete.

Az Istenek példájáról

és Isten Afiszonyoknak tartatott Fejedelmek, Fejedelein Afiszonyok, *Juno*, a' *Jupiter* Anyja, *Castor*, *Pollux* *Jupiternek* Fiai a' tántzban mind nagyon gyönyörködtek, *Mars* a' tántznak maga-is nagy Mestere volt; a' melly ki-tetfzett abból-is, hogy midön *Juno* *Triapust* (a' ki egy vala az Istenek ellen hadat indított *Titan*ek közzül) gyermek korában, mint nagy erejü, durva, ostoba férjfü testel máfok felett fel-ruháztatott ifjat, *Marsnak* ajánlaná, hogy öt-is tanitaná-meg a' hadakozásnak mesterségére, addig keze alá nem vette, míg a' tántzolásra jól meg-nem tanította. *Proteus*-is, azt a' fok féle formát, mellyet tetfzése szerint fel-öltözik vala, a' tántzban való serény fordulásaival tselekedte, most ennek, most amaz állatnak fejét tévén a' maga fejére, úgy hogy azt máfok észre nem vennék. *Bacchus* maga-is, az ő baráti a' *Satyrusok*-is, mind igen tántzofok valának, úgy a' *Bacchuk*-is. Tántzolni látta egy hajnalban *Hesiodus* a' Szüz Musákat-is. Tántzó!áfokkal tantá-meg a' *Juno* (a' ki *Cybelének*-is mond ttatott) Papjai, a' *Corybanták* és *Careták* Kréta Szigetében *Jupitert*, hogy az apja *Saturnus* fel-ne falna. A' melly dolognak emlékezetére *Numa Pompilius* a' Város fel-állásával, *Marti grauió*, a' hadakozó nagy Mársnak tiszteletére 12. Papokat állita, a' kiknek számokat *Tullus Hostilius* 24-re szaporitá. A' kik minden esztendőben a' Márs tiszteletére szentelt Innep-napon az ezeknek példájára akkor adandó nagy vatsorán réz övekkel fel-öltözve, felaggatott tzifra tarka tógákban és *trabeákban*, fejekre hegyes süveget (*apices*) tévén, derekokra kardakat kötven, jobb kezekben dárdát, a' balban paist (a' melly *ancylle*nek mondatott) fogván, és a' Márs ditséretére énekeket (*Carmina Salaria*) énekelven, a' Város útzáit, tántzo'va el-járják vala. A' honnan ezeknek a' *Saliendo*, az Ugralásról,

ról, *Sacerdotes Salii* Tántzos Pap nevek-is vala. Melly nagy tiszteletnek tartatott pedig ez a Papság közöttök, meg-tetszett abból, hogy erre senkit fel-nem vésznek vala, hanem ha mind Apjáról mind Annjáról Római szabad Nemes ember volna; Nem csak pedig a Rómaiaknál, hanem majd minden más nemzeteknél-is, a' mint írja *Athenaus Deipn. L. c.* majd minden Isteneknek külön-külön magok tántzai valának. *Delos* Szigetében semmi szent dolog nem mégyen vala véghez, mellyben tántz-is nem elegyedett. *Orpheus* és *Musaeus* sem rendeltek semmi féle Isteni tiszteletet, mellyben tántz-is nem vólt. Az *Indusok* a' fel-kező, és elenyéző napot minden reggel és estve tántzal köfzörtik. 3.) A' Troja alá gyült Fejedelmek-is, *Hercules*, *Theseus*, *Ajax*, *Achilles*, az ö *Fia Pyrrhus*, (a' ki a' *Patrochilus* temetésén egész fegyverbe öltözve tántzola, és szerzé azt a' híres *Pyrrichiának* neveztetett Fegyveres Tántzot) *Alcinous* a' *Pheacusok* Királya *Odiss. L. VIII.* ditsekedik *Ulysses* előtt a' maga ifjainak tántzóságokkal. *Maga Homerus-is* a' n. h. a' tántzot, vendégség pótolékjának, és a' Nemes játékok egyik fő részének nevezi. A' *Lacedaemonbéliek*, a' kik a' Görög Nemzetben leg-okosabb és leg-letsületesebb embereknek tartattak, a' musika szerint való tántzot a' hadakozásra-is fziükségesnek tartották; hogy az ellenségre-is tántzoló *taclusok* szerint lépve ütötenek, úgy-is vagdalkoztanak. Mellyre nézve, a' magok nem csak Fiu, hanem Leány gyermekeket-is mezitelen tántzolni tanították. Az ö leg-hiresebb vezérek *Epaminondas* mind a' tántzban, mind az éneklésben nagy mester vala. A' *Yoniabéliek* a' Tanátsbéliek fiait, és más fő születésü Nemes gyermekeket, mihellyt az oskolákból ki-vették, mindjárt tántz játékokra fogták. A' *Thessalij* Fejedelmek és *Senatorok* a' Fő Innepe-

A' Hérosok példájáról.

A' Lacedaemonbéliek szokásáról.

A' régi Ró-ken a' tántzot elől magok járták. A' régi mai nagy Rómáiakról-is azt jegyzette-fel *Macrobius Urak-is Saturn. L. III. c. 14* hogy a' *Carthago*-béliek-
 ezt szeret-tek. kel való két hadakozás közt le-folyt idő-
 tek.

ben, a' mikor az erkölcsök köztök leg-jobban virágoznak vala, a' Nemefek és *Senato-rok* Fiai az Oskolakból a' tántzokba mennek vala, és tsengettyüket (*crotala*) viselvén kezekben, tántzolni tanulnak vala; sőt, a' fő Afzfzonyok (*Matronæ*) is a' tántzolást nem tartják vala tisztefségtelen dolognak; hanem a' leg-jámborabbaknak-is a' vala gond-jok, hogy a' mesterség régulai szerint be-tsületesen, nem magokat mutogatva, tud-hafsanak tántzolni.

Ditsérik továbbá 4.) a' tántzot mind *Lucianus*, mind mások, a' kik ezen kapnak, arról, hogy a' leg-böltsebbek-is, nevezete-fen *Socrates*, a' ki a' jó erköltseket az ég-ből mondatott e' földre le-hozni, nem tsak helyesnek tartották, hanem magok-is ottan

Socrates ottan gyakorlották. A' *Socrates* tántzát egye-a' tántzot dül irta - le az ő tanítványa *Xenophon in ditserte-is Convivio* (A' ki ezt a' nagy embert személ-követte-is. lyefen-is jól esmérte, mint tanítványa egy ideig halgatta-is. Mellyet én, mint annyi-szor emlegettetett különös dolgot, ide által

A' *Socrn-*fordítani nem tartottam helytelennek. Mi-
tes tántza dön t. i. egykor *Socrates* néhány jó baráti-
 miből ál-val *Antisthenes*nél mulattságban lett volna,
 lett, tántzolni kezd a' házban egy szép gyermek.

„ Látjátok u. m. a' többihez *Socrates*, melly
 „ szép az a' gyermek, de még-is sokkal
 „ szebbnek tetszik, mikor tántzolva tagjait
 „ mozgatja, mint mikor nyugszik. Mellyre
 „ *Charmides* egy az ott lévők közül. Né-
 „ kem úgy tetszik, hogy te a' tántzolásnak
 „ Mesterét ditséred. Igen-is, szól *Socrates*;
 „ mert tapasztalom, hogy a' tántzolóknak te-
 „ stében semmi sem hever, hanem egyszer's-
 „ mind a' nyaka-is, a' karjai-is gyakorol-
 „ tatnak; úgy hogy szükségesképen meg-
 „ ki-

„ kívántalsék, hogy ha ki tántzolni akár,
 „ igen könnyen mozduló teste légyen. Igen
 „ akarnám, úgy mond erre amaz, *Syracu-*
 „ *sane!* (mert *Syracusaból* való vala *Socra-*
 „ *tes*) ha töled a' tántzolás mesterségét meg-
 „ tanulhatnám. E' pedig: Mi hasznod fog
 „ abból lenni. Im! tántzolok. Mellyre el-
 „ nevetvén mindnyájan magokat, haragos
 „ tekintettel így szollitja-meg őket *Socrates*.
 „ Lám! engem nevettek! Azért - é, hogy
 „ ezen gyakorlás által jobb egészségbe akarok
 „ lenni, kedvesebben vatsorálni és alunni?
 „ Azért-é, hogy én nem olyan gyakorlá-
 „ son kapok mint a' Játékosok, a' kiknek va-
 „ stag Izárok, és vékony vállok van, nem-
 „ is mint a' bajnokok, a' kiknek a' vállaik
 „ vastagok, a' száraik pedig vékonyok;
 „ hanem a' melly egész testemet gyakorol-
 „ ja, és egyenlő mértéküvé téfzi. Azt ne-
 „ vetitek-é? hogy nints szükségem se társ-
 „ ra, kivel magam gyakoroljam, se hogy
 „ ilyen vénségemben a' község láttára le-
 „ vetkezzem, hanem egy olyan szobával,
 „ mellyben hét ágyak el-férnek, meg-elég-
 „ szem; mint ennek a' gyermeknek-is ez a'
 „ szoba elég vólt arra, hogy magát meg-
 „ izzafszza: Azt-é? hogy télbe benn a'
 „ házban, mikor pedig erős meleg van,
 „ künn az árnyékban gyakorlom magamot;
 „ vagy pedig azt, hogy rendinél nagyob-
 „ batska lévén a' hafam, azt igyekezem kö-
 „ zépszerüvé tenni. Nem tudjátok-é? hogy
 „ a' minap reggel *Charmides* engemet tán-
 „ tzolva talált? Úgy vólt bizony az! mond
 „ *Charmides*: 's először azon el-bámúltam;
 „ és félteni kezdettelek vala, hogy tám
 „ meg-bolondúltál. De minekutánna meg-
 „ hallottam a' mellyeket most mondál, ha-
 „ za menék, és, magam ugyan, minthogy
 „ eddig a' tántzhoz nem tudtam, nem tán-
 „ tzoltam, de a' karjaimat ide tova vet-
 „ vén, mellynek jó mestere vagyok, én-is

„ ily gyakorlám magamot. Úgy vagyon!
 „ mond egy a' vendég barátok közül, *Philippus*, 's azért láttatol száraidra 's vá-
 „ laidra nézve olly egyenlő mértékűnek,
 „ hogy ha az árrufoknál tetétől fogva tal-
 „ pig, mint a' kenyér meg-mérettetnél-is,
 „ semmi hibád nem találtatnék. Akkor egy
 „ más *Callias* nevü, Oh! *Socrates*, hívj kér-
 „ lek engemet-is oda, mikor a' tántzolás
 „ mesterséget tanulni akarod, hogy néked
 „ együtt tanuló, és vitélő társod lehessek.
 „ Jól van, úgy mond, *Philippus* sipollyon
 „ nékem-is, hogy én-is tántzoljak. Ez alatt
 „ fel-kele, és mind a' gyermek, mind a'
 „ leányka tántzát a' ház közepében követ-
 „ ni kezdé. És a' gyermekre nézve, a' kit
 „ imént tántzolván szebbnek tetfzeni mondott
 „ vala, meg-mutatá, hogy annak mozgásfai
 „ nevetségesebbek volnának, mint a' mel-
 „ lyeket a' természet inditana. A' mint
 „ pedig a' Leány magát hátra fevizte,
 „ 's ily kerengve tántzol vala, ő azt előre
 „ görbedve igyekezi vala követni; utóljá-
 „ ra, a' mint a' gyermeket arról, hogy a'
 „ tántzban egész testét gyakorolna, meg-
 „ ditsérte vala, parantsolá, hogy nékie-is
 „ a' sipos, a' musika számokat szaporábban
 „ vinné, 's azzal ö-is egész testét, mind
 „ kezeit, mind fejét, mind lábait szapo-
 „ rábban kezdé hányni vetni, mig el-fárad-
 „ ván, le-heveredék, és monda: Nagy je-
 „ le oh! Férfiak! hogy az én tántzaim
 „ gyakorolták légyen az én testemet; mint-
 „ hogy különösen ihatnám; töltsen az inas
 „ nékem egy nagy pohárt. Mellyre *Callias*;
 „ nekünk-is; mert mi-is a' raitad való nagy
 „ katzagásban meg-szomjuhoztunk. „ Eb-
 „ ből állott a' *Socrates* annyiszor elé forduló
 „ tántza. Mitsoda neme vala pedig ez a' *So-*
 „ *crates* tántza a' Görögök közt gyakoroltat-
 „ ni szokott tántzoknak, mellyet, a' *Lucia-*
 „ *nus* és *Athenæus* bizonyítások szerint ö egyéb-
 „ kor-is

kor-is sokszor ízokott vala gyakorolni, egyebet rólla nem tudnak, hanem hogy azt, az *Athenæus* jegyzése szerint. L. I. c. 17. p. 20. a' Görögök *Memphiticának*, az-az: a' több tántzoknál annyival ékefebbnek mondták, mint *Memphis* vala az Egyiptomi több városok között.

(5-dik Oka *Lucianusnak* a' Tántz ditsé- A' Tántz részére a' vala: Hogy ez egy munkával, mind a' mind az elmének mind a' testnek mozdulá- *Testet*, fait ékes rendbe szedi, és ki-pallérozza; mind az midön ezen kívül a' gyakorlásfoknak minden *Elmét leg-egyéb* nemei tsak az egyik részt, azt-is *szeoben* fok terhes fáradtsággal, és únalmas szokta-gyakorol-tással vibetik valami ilyen forma tökéle-ja, tefségre. *Timocrates*, egy a' régi jelesebb Görög Böltsék közül, midön egykor történet szerint látná egy tántzolónak dolgait, felettebb meg-búsult rajta, hogy ő a' gyakorlásnak ezt a' szép és hasznos nemét a' *Philosophiából* vett Szemérem miatt eddig nem tudhatta. Ha igazak, úgy-mond, a' miket *Plato* a' Lélekről beszélt, annak a' tántzolóban három leg-szebb részeit láthatni. A' *Haragnak* erejét, mikor magát haraguul mutatja: A' *Szeretetnek*; valahányszor a' Szeretőknek képit vészti magára: Az *Okos-ságnak*, midön az indulatoknak minden nemeit vig zabolán vezérli; mellyek a' testnek érzékenységeiben ékefen el-hintetnek. A' *Szépség*, mellyet *Aristoteles* az emberi jók között annyira magasztal, a' tántzolóban leg-elevenebben ki-mutatja magát. Ha van valami a' *Pythagoras* Számaiban, és az ezen épült tökéletességben, azok sohol olly világoson ki-nem tetfszenek, mint a' *taclufok* szerint hangzó musikákban, és éneklésekben, és a' testnek ezek szerint egy másból ékefen folyó mozgásaiban. Továbbá, úgy-mond *Timocrates*, meg-gondolásra való a' tántzban az-is, hogy midön az életnek egyéb munkái közül némelylek ugyan gyönyörködte-

nek, máfok hafznót hajtanak, a' tántz egyedül mind a' kettőt ajánlja, még pedig mindeniket szebb móddal mint amazok. Nem de nem szebben esik; a' nézők-is nem kedvesebben nézik-é? mikor egy szép, és ügyes tántzos a' tántzoló helyyen, minden erőlkedés és rosz következés nélkül olly könnyen, olly serényen, olly módoson, most elé, most hátra, most félre, most körül forogva, és ugrándozva, most helyt álvá 's a' t. olly vidám nézéffel gyakorolja egész restét, és annak minden külső és belső részeit, és érzékenységeit, úgy hogy, azok közül benne csak egy-is bivolkodva ne talátfasék? mint mikor mint a' lovak egy fel-tett tzelra egész erőből futnak, nagyokat szöknek, bajigálódnak, fene vadok modjára dulakodnak, egymást a' földre tagolják, vérbe keverik, a' porban, fővényben fetrengenek! Hogy a' musikáknak és éneklésnek testet ebrelztő, és elmét gyönyörködtető hangzáfait már most ne említsem.

A' jó tántzosok miért olly ritkák.

A' Tántz betsületére és ditséretire magyarázza *Lucianus* utóli'ra, annak nehéz mesterségét, mind a' tántzolni akaró Személyekre, mind a' helyyes tántzban követni szokott fok-féle fogálokra nézve. Az

A' Tántzoknak fok féle neme hogy lettek.

emberek testének külömb-külömb-féle alkotmánya, *temperamentuma*, ideje, jobb vagy roszszabb kedve, illyeu vagy amollyan indulatai, szokása, tzelja, egyéb e' féle környül-állásaik, a' helyységek, nemzetségek különös *geniusz*sai, hagyomáfsai, a' tántzoknak igen fok féle nemeit szülték. Mellyek között kinek ez, kinek amaz tetfzett-meg,

Mennyire lehet ezek által az indulatok vinni.

's az-is illetnéki leg-inkább. Talátfattak a' régiek között ollyan tántzosok, a' kik magok tántzaikban, az ő Isteneiknek, *Herosaik*nak, 's más nevezetesebb embereknek Személyét, vifelt dolgait, történeteit a' tántzal olly eleven szinnel ki-tudták maj-

mozni, hogy abból minden beszéd nélkül az egész dolgot tökéletesen meg-lehetett érteni: az indulatokat, a' mi végre akarták, úgy fel-tudtak indítani, úgy tudták ide-is tova-is forgatni, hogy azt a' maga ékes be-fzédeivel semmi *Orátor* úgy véghez vinni nem lett volna elégséges: Mind ezekből a' tántzokból igen fok féle nemei-is kerekedtek-ki. *Meursius*, a' közelebb múlt Száz-nak elein a' Leydai Fő Oskolában virágozott nagy tudományu Tanító, a' régi Görögök írásaikból azoknak különös neveiket fel-szám-lálta; és egy kis Munkájában a' Tántzról, a' melly olvattatik a' nagy *Gronovius The-saurus*sában T. VIII. leg-elöl ki-is nevezte; 's a' mint végére mehetett, módjait-is le-irta, a' Görögök közt gyakoroltatni szokott tántzoknak; és 177-nek találta. Ezek kö-zött a' *Jonica*, vagy Joniai tántz ifjakot *A' Jonica*, illető, igen kényes, lafsu, német *Minuet* forma, a' testnek fajtalan buja ingatásával, többire pohározások közt folyó tántz va-la, a' *Dianna* tiszteletére. Ennek, az öre-gebb rendü, meg-értebb ezü, betsületes *Emmelia* Személyekben az *Emmelia* felel vala meg: *Emmelia* kordaka A' Komédiákban gyakorlott leg-ugrófabb *tántzot Kordakának* hívták: Mi *Tzigány* miből ül-tántznak nevezzük. Mikor pedig *Heclort*, *Heclort*, *Ulysses*, *Ajaxot* 's a' t. e' féleket mondat-*Ulysses*, tak tántzolni, akkor azoknak viselt dolgait 's a' t. tán-majmozták-ki. Mind ezekre, és egyéb itt *tzolni mit* mind ki-nem beszélhető okokra nézve, utól-*tett*. jára így szollitja-meg *Lucianus* elébb emli-tett *Croton* nevi *Philosophus* paitársát „Vi-„ gyázz magadra oh Tsudálatos! hogy a' „ tántzot, ezt az Isteni, és Szent dolgot, „ mellyben magokat annyi Istenek és nagy „ emberek foglalták, a' melly azoknak tisz-„ teletekre olly fok helyeken gyakorolta-„ tik, mellyben olly fok gyönyörűség és „ hafzon van, továbbá-is olly értetlenül és „ szentelenül gyaláznai ne bátorzkodjál. Tes-„ sék

„ sék inkább velem együtt ennek nézésére
 „ el-jöni. Mert el-merem mondani, hogy
 „ ezt-is meg-fogod ismeretni, sőt magad-is
 „ tántzoni fogsz. Nem-is leszsz szukságod
 „ jó kedv meg-szerzésre a' Circe poharát
 „ meg-innya; se szamár fejed, se diszno
 „ szived többé nem lesz. Hanem az elméd
 „ erősebb és nemesebb léfzen: a' Mercu-
 „ rius arany veszfzejét sem fogod kívánni,
 „ mellyről azt állatja *Homerus*, hogy ő ez-
 „ zel a' kiknek akarta, a' vigyázásra fegi-
 „ tett; minthogy a' tántz épen ezeket tse-
 „ lekfszi, el-is tsendesíti a' szemet; vigyá-
 „ zásra-is serkenti azt; és az elmét; min-
 „ den emberi életre tartozó tselekedetek-
 „ nek ki-tsinálására alkalmatosabbá téfzi. „
 Mennyire találta légyen a' dolog valóságát,
 ez egyébként szép elméjü, de elméfs'gével
 többire mindenütt vizsgálja élő *Philosophus*,
 én, a' ki e' féle mulatságokban keveset for-
 gottam, meg-ítélni nem tudom. De *D.*
Unzer urán *Der Arzt*, B. II. p. 637. magam-
 is úgy hiszem, hogy nagyon hibázzanak
 ma-is azok, a' kik az embernek minden böl-
 dogságát csak az elmének böltselkedésére szo-
 ritják; és ennél egyebet az emberben be-
 tsülni sem tudnak: Vagy, minthogy ma-
 gok ezen kívül egyébhez nem értenek, be-
 tsülni-is nem akarnak: 's így, a' mennyiben
 rajtok áll, az okos szép emberi lelket egy
 durva, vad, baromi paraszt testbe, mint
 egy szennyes tömlötbe, zárni nem átallják.
 Nem de nem szebben esik-é, midön egy
 jelesen gondolkodó szép elme egy magához
 hasonló, ékes, ferény, és rendes mozdulá-
 su testben follytatja a' maga dolgait! E' bi-
 zonyára a' tökéletettségnek nagy gráditisa;
 és csak nem angyali tehetség! A' látott
 dolgok sokkal hathatósabban mozdítják ma-
 gát-is az elmét, mint a' mellyek csak szóbé-
 li okoskodással léfzenek. Hasonló, úgy mond
Unzer, az e' féle mesterségesebb gyakorlá-
 fok-

Értetlen-
 ség a'
 tántzot
 tözönse-
 geten gya-
 lázni.

fokhoz nem szoktattatott Bolts a' durva gyémánt köhöz: a' melly, ámbár belső érdeme meg-légyen-is, de valamig ki-nem palléroztatik mindenektől kevésre betsultetik. Ha az embernek tsak a' maga szobájában egyedül kellene elni, úgy a' tántzra nem annyira volna szuksége. De midőn más emberek *Sokaknak* tarfaságába, e' nagy világba ki-lépett sem-*sok ha/sz-* mivel hamaréob fel-nem kap, és torfa fe-*nára lehet.* lett való nagy emberek barátságát olly könnyen meg-nem nyerheti, mintha szépen, és, betsületesen tud tántzolni. Tántzoltak az Izraél Fiai és Leányi a' pusztaban a' borjú képnek tett áldozat és vendégség után II. Mos. 32: 6. Tántzolt Sz. Dávid az Ur előtt egész erejével, mikor a' Sártort Babilóból Jérusálembe fel-vivé II. Sam. 6: 14. Azért, a' kiknek modjok van benne, igen jól tselekszük, ha magokat, még gyenge korokban, ha az ő teltek ahoz való virgontz, és könnyen hajló, az egyfzer kedvet nyert régulák szerint, ehez a' gyakorláshoz szoktatják: és ezt, mikor helye 's rendi van, betsületesen folytatni-is nem reitellik, nem is szégyenlik.

De más felől az-is úgy vagyon, hogy a' köz-mondás szerint: *nem minden botból válik bereva*, úgy a' tántzra-is nem minden ember termett. A' honnan, a' mint *Vagynak Lucianus-is meg-valja*, az ollyan *virtuosus a' kik tel-* tántzos, a' minémüt ő kíván, hajdon sem *lyesféggel* minden bokorban találtatott; nem-is egy *nemtántz-* nap termett mint a' gondba: hanem azo'-is *ba valók.* a' kik egyébként arra valók voltak, sok mesterséggel, és hosszúszas szoktatással jutottanak erre a' tökéletetségre, hogy szépen tántzoljanak. Nem illik a' tántz, nóri-horogas, nagy, hosszúszu, lötsös lábú, potrohos-hafu, el-nehezedett, vén, vagy kövér, komor kedvű, *melancholicus* túnya Személyeknek. Nem ide valók, a' kiknek elméjük a' musikának *taltsusait* fel-venni, és, mi ab-

ban szép', mi rút? meg-külömböztetni nem elégségesek: semmi különös mozduláfokat a' magok tagjaikban nem éreznek; hanem minden erre való ügyelés nélkül, mint megannyi tsutakok, a' többek között úgy fenteregnek, mint a' lúdak tapognak, vagy mint a' lovak, minden rend és ízám nélkül, csak ugrálnak; vagy, mint hajdon *Homerus*-nál *Ajax*, részegen ide-tova dölenkeznek; erre-is tova-is keringenek, fórognak; tántzóló tárfaikat hurtzolja, csak nem egybe szaggatják, lábaiknak karjaiknak idétlen széllyel hányásával másfokat széllyel tafzigálnak, a' lábokról le-vernek, ruháikat farkantyúikkal egybe-szaggatják, vagy, mint valami *Satyirusok*, katzérkodnak, magokat fajtalanul mütogatják. Egyezés kell a' tántzólonak, maga viselésében, és tagjai mozduláfaiban; a' musika *tactussait*, minél nagyobb vigyázással, szelidséggel, és betsülettel, és a' nótához képeft, tsendefebben foly akármelly tántz, annál szebb-is, hafznofabb-is. Rút dolgo, mint egyebekben, úgy itt-is a' szemtelen és kevély maga viselés; mások felett való erőlkedés, és magát mérsékelni nem tudás, Számtalanok a' példák, hogy az oktalan tántz-ból vér-pökést, tüdő gyúladást, forró nyavallyát, kegyetlen fő-fájást, száraz betegséget, 's egyéb veszedelmes nyavallyákat kaptanak, a' magokat téyő kevély ifjakok. A' heves Anglás *Schleifer*, és bolondul kerengő *Valtzer*, 's most közelebb honnan pokolból közinkbe-is el-érkezett *Langausz* hány ezereket nem ejtettek életeknek leg-szebb virágjában a' koporsóban. A' *Vürtzburgi* Püspökség nem régiben, a' *Franck* bizonyítása szerint *Syst. Med. Polyc. B. II. 667.* méltónak ítélte ezeket a' Tántzokat a' maga birodalmából közönséges Törvényvel örökösön ki-tiltani. Bár más Igazgatók-is jobban ügyélnének az e' félékre, mint fok egyéb semmit érő piatzi dolgokra. A' vi-

A' Tántzban mire illő vigyázni.

A' veszedelmes nyavallyák követték az erőltetett tántzot.

felös Afzfzonyokban idéetlen szulétek, a' havi vért lenyvedökben a' méh-béli gyúladások, 's ezekből következett halálozások, a' tántzban való erőlködés miatt gyakrabb történetek, mintsem azokat számban lehetne venni. Mások - is mennyire el-távoztak a' tántznak *Az Er-régi ditséretes tzeljaitól, fájlalva emliti Gil-kölsök-is* *alig ma-*
bertus Cognatus, a' Nagy Erasmusnak elébb *radha^tnak*
szólgája, azután különös barátja, a' maga *ebben tisz-*
Lucianusnak ezen Munkátskájára tött jegy-
zéfeinek elein, „ Mi elméség? mi tisztes-
ség van, úgy mond, a' mi Tántzainkban?
„ Azok a' nevetséges ide tova való ugrá-
„ lások-é? fajtalan ölölgetések-é? mellyekkel
„ az elme bujaságra gerjesztetik, a' Fiu és
„ Léány gyermekek, a' betsületes férjfiak,
„ és tisztes Afzfzonyok, a' Fő és köz ren-
„ dek, a' világi és belső emberek, gyakor-
„ ta éjfélkorig, sőt egész viradtig-is ide-
„ jeket töltik. A' melly bolondságos és ez-
„ telen munkákban, nevetségre méltó, melly
„ gondoson igyekezi magát viselni minde-
„ nik! hogy ő másoknak szebbnek, frissebb-
„ nek láttassék! Ugy hogy, ha ezeket a'
„ Musikának hangjai nem mérsékelnék, az
„ ezftelenkedés nem ajánlaná, ennél okos
„ emberhez illetlenebb, sőt a' dühödt bo-
„ londok tselekedeteihez hasonlitóbb dolgot
„ gondolni sem lehetne. Mi a' haszon útól-
„ jára, ebből a' kedves mulattságból? Az,
„ hogy az eddig tisztes és betsületes
„ Afzfzonságok ártatlan tiszta életü Szüz
„ Leányok igen gyakorta kéz kúrva kül tér- *Kaluser*
„ nek viszsa a' tántzos gyülésekből, ma- *tántz.*
„ gok házaikhoz. „ De talám ez igen fok!
Az igaz, hogy mikor a' Kaluser Oláh Le- *A' Római*
gényeket távúlról az hegyeken tántzolni lát- *Urak Ci-*
juk, és az ő musikájokat és az éneklélt nem *ceró idejé-*
haljuk, ha nem tudnók kik légyenek, egy *ben a' tán-*
átaljában földön futó bolondoknak itélhet- *tzot ald-*
nök. Ezekre, és egyéb fok illetlenségek- *való de-*
re nézve, mellyek a' tántzban meg- *fordulni*
szok- *tartották.*

szoktak, ezt a' régi Rómaiaknál betsületes Uri emberek magokhoz épen nem tartották illendőnek. Mint meg-jegyzi az *Epaminondas* életében *Cornelius Nepos*. *Sallustius*-is in *Catilinario*, az éneklést, danolást bujaság eszközeinek nevezi; mellyekkel az ifjaknak elméjek fajtalanságra gerjesztetik. *Servius Sulpitius* beltelenítésül veti szemére *L. Murenának*, hogy ő tántzos volna. Ennek a' *Murenának* mentésébeu maga-is meg-valja *Cicero*; hogy józanan, és ép elmével tántzolni, se különös helyeken, se a' betsületesebb vendégségekben, alig lehessen; és hogy a' tántz a' mértékletlen vendégségeknek, pompás helyeknek, bujálkodásoknak vége szokott lenni. Melly ítélet másutt *L. 3. De Orat.* így határozza-meg. Hogy, *Komédiások* és *Hisztrok* módjára tántzolni betsületes emberhez nem illik; de Férjfi módra fegyverben tántzolni, ennek sem illetlen.

A' Török A' Törökök a' Tántzot ma-is nem tartják betsületes Uri emberekhez illő dolognak. **kök a'** Azért ez nállok, a' Komédiákon kívül egy **Tántzot** tisztelteséges házban sem gyakoroltatik. **ítálják.** Komédiákban és Kaffé házokban mások mulattságára musikalokat, és tántzolókat-is, mint alá-való betstelen izeméllyeket úgy nézik. Velek egyébütt nem-is társalkodnak. Innen köztök a' hadi musikákon kívül egyéb musikáknak kevés betsülete-is szokott lenni. Mi mindenik iránt józanabban gondolkodunk. Akár hogy, 's miként légyenek azok? az erköltsök dolgát igazgatni, nem a' mi hivatalunk.

Rút, nya-
vallyús
tántzók.

Példák.

Réánk Orvosokra nézve közelebb való, és gondo'abb ügyelést érdemlenek azok a' böl-
dogtalan emberek, a' kik elméjek bontako-
zásából, magokon kívül esett állapotokban
halálra tántzolnak. *Felix Platerus*, a' köze-
lebb múlt Százban virágzott nagy tudomá-
nyú és betsületes Orvos *Doktor* és *Professzor*
Basileában, írja, hogy ő maga látott ifju
ko-

korában, ott Basiléában egy e' féle böldog-
talan Afzszonyt, a' ki egy egész hólnapig
meg-szünés nélkül tántzolt: bizonyos erős
férjfiakot rendelvén melléje a' *Magistratus*,
a' kik rendel, egy mást fel-váltva, ötet szün-
telen tántzoltatnék, míg a' tántzot ö ma-
ga félben hagyná. A' minémü példákat ö
más hiteles írónál-is olvasott. Az Arab-
fok tántzos nyavallyának hívják. A' köz-
nép gonosz téteménynek tartja. Ö maga
Platerus-is ezt nem testi, hanem elmebeli
nyavallyának gondolja: és hogy, ez az
ollyan egészséges korokban-is a' tántzot dü-
höttül szerető Személyyeken, terhes *mélan-*
choliában vagy *maniában* esve, úgy ütné-ki ma-
gát, mint más e' féle nyavallyában estek szok-
tak tselekedni. *Horstius* nevü régitske hires
Ulmia Orvosnak jegyzéseiből említi *Unzer*,
hogy ez ö maga befzéllett ollyan afzszon-
nyokkal, a' kik minden esztendőben *Majus*-
ban e' féle tántzos bolond nyavallyában szok-
tak vala esni; és ebből úgy szabadúlhattak-
meg mindenkor, hogy magokat ott az Ul-
mai kerületben a' Szent *Vitus* vagy *Vidus*
kápólnájához vitettetvén, ott addig tántzol-
tak, míg, minden erejeből ki-fogyván,
magokon kívül lévő állapotban a' földre le-
esterek. Mellyből akkor fel-emelkedvén,
nais esztendő ollyankorig tagjaiknak semmi,
vagy igen kevés nyughatatlanságát érzették.
A' honnan ez a' nyavallya sokaktól Szent
Vitus tántzának neveztetett. Ez a' *Vitus Lu-*
canae keresztyény nemes ifju vala: A' ki
Diocletianus alatt fok tsuda-tételeiről el-hi-
refedvén, elébb forró szurokkal, és ónnal
buzgó edénybe meritetett; azután, midön
ez egyik-is néki nem ártott volna, az orofz-
lányok eleiben vettetett. De ezektől-is ép-
ségben meg-szabadúlt, 's idővel Rómában
természeti halállal holt-meg. Tetemei, a'
köz-tartás szerint, a' *Corbey* kerületben a'
Weser folyó-vize mellett, a' *Weneri Apatuság*

Szent Vi- gondvifeléje alatt tartatnak. Mikor? Mi ok-
us tán- ból? és mitsoda alkalmatossággal ragasztot-
szu. ták erre a' tántzos nyavallyára a' *Szent Vi-*
tus nevét? nem tudhatni. Maga a' nyaval-
 lya, a' mint *Unzer* írja, már *Hippocrates*
 idejében-is meg-volt; és ő erről emlékezik-
 is. *Sydenham Op. Med. p. m. 661.* ezt
 már ilyen név alatt hozta elé, és tántz for-
 ma *convulsiokkal* vagy in-rángatózásokkal
 együtt járó hagymázos forró hideg-lelésnek
 tartja; a' minémü öt betegetet gyakor *er-*
vugással és *purgálással* ő maga meg-is gyó-
 gyított. De, a' mint állapotjoknak le-írása
 mutatja, ezek nem épen úgy valának mint
 amazok.

A' Taren Majd ilyen formán veszedelmeznek a'
tula pok *Tarentuláktól* meg-marattattak-is; a' kik erről
marásból *Tarentattusoknak* - is mondatnak. Teremnek
tántzolók. ezek a' tsudálatos pókok *Olofz Országának*
 tenger mellett fekvő alsó részeiben; a' melly
 ma *Apuliának* neveztetik; hajdon (*Magna*
Gracia) Nagy Görög Ország nevet viselt,
Tarentum Várofsa vidéken, mellyről nevét-
is kapták. Láttatnak *Calabriában*, 's *Siciliá-*
nek ezek a' ban, néhol a' Romai mezőkön-is, *Creta* vagy
tsudála- *Canäia* Szigetben - is ritkán: a' Nap-keleti
tos pókok. *Indiákon*-is, a' hol *Hoitztokatl*, az-az: szü-
 ró pók a' nevek. De sohol sem olyan mér-
 gefek mint *Apuliában*. *Plinius L. II. c. 24.*

Formájok; *Phalangiának* hívja. Nagyságok rend szerint,
lakúfok; egy tseré makni, fejek tetején, mint a'
élések; ma- több hálótszövő pókoknak-is, nyoltz szemek
rásfok. van, a' két oldalokon négy négy lábok, három
 három izekre osztatva. A' két elsővel,
 a' mellyek a' hátulsóknál rövidebbek, de iz-
 mafabbak, elé mennek, és hálót kötnek,
 a' három hátulsókkal hátra másznak. A'
 Földbe tsapontólag, két lábni méj, testek-
 hez illő, kerek lyukat tsinálnak: mellybe
 farral másznak-bé, és úgy húzzák magok
 után az eledelt. A' lyukok fszját, hogy
 mások ne lássák, szalmával bé-tsinálják. A'
 há-

hátok többire verhenyö hammu-szin, két veres foltotskákkal; az oldalak feketével pettegetett, a' hafok sárga, a' szájok mint a' Sáskának, vagy balbának, két harapó, hegyes fekete fogakból áll; mellyekkel harapnak-is, esznek-is. Eledelek légy, szünyog, pillangó. Télre mint a' legyek, tsigák, békák, a' magok lyukaikban, mintegy meg-halva, alufznak. Nyár kezdetivel a' melegtől fel-elevenednek, és eledel keresésre ki-mennek. Együvé rekesztetve egy-mást is meg-eszik, míg csak az erősebb marad fenn. Meg-marnak egyéb állatokat-is, kivált a' három nyári heves hólnapokban, a' mikor leg-mérgefebbek-is. A' mezitláb útzokot; de mezei munkásokat, szántás, vetés, aratás, kaszálás alkalmatosságával; a' kertészeket, mikor ásás, és gyomlálás közben az ő útjokat, hálójókat, és lyukokat el-rontják, fészkekből őket ki-hajtják; és az éjjel künn aluvókat gyakortább meg-harapják.

Maráfoknak helye, elein, mint a' bal-
ha tsipés, meg-veresül, meg-sárgul, majd
meg-szederjesül, és meg-feketül, utóljára
meg-kérgesül. Bé-hatván harapáfoknak hely-
lyén a' szájokból a' mérég a' testben, néhány

Maráfok-
nak hel-
lye.

órák alatt, a' meg-marattattaknak temperamen-
tumok, akkori állapotjuk, nemek, idejek,
az időnek akkori járása, a' pókoknak kis-
sebb vagy nagyobb, mérgefebb vagy nem
annyira mérges mivóltok szerint, külömb-
külömb-féle tsuda változások t.madnak az
emberekben. Többire nagy bádjatság, ál-
mostság, sziv fogadás, hányás, erőltetés,
nehéz lélekzelés. el-fordult mord ábrázat,
idétlen képzelődések, forró hideg-lelések tá-
madnak ő benne. Egy szóval, ezeken ki-
vül esnek, és mint a' valóságos bolondok
és meg-dühödtek mindeneket a' szerint tse-
lekesznek. Tsudlatos az-is benne, hogy
nemelleyek ez, mások más szintől szörnyen

Tsudlatos követ-
kezései.

irtoznak, vagy ellenben kik ezem, kik amazonn, kapnak felettebb, úgy hogy, mint a' meg-éhezett Orofzlány a' prédára, úgy rohannak réá, ha magoknak kedves színü dolgot látnak. Azt örömeiben ölelik, szopják, nyalják, 's mindent tsinálnak véle, hogy magokkal egyesithesék. A' feketétől különösen irtoznak, a' zöldet, verefset, sárgát erőssen szeretik. Mint ezeket, egy szegény *Kapuzinus* Barátnak példájával világositja *Kircherus De Arte Magnet. L. III. part. 8. cap. 8.* Utóljára magokon kívül való állapotban, mint a' holtak a' földre esnek, és holtig úgy-is maradnak, ha valami nékik való musika szó, és nóta által fel-nem ferkentetnek, és tántzba nem vitetnek.

*Miért nem közönsé-
gejebbek.* Nagy szerentse, hogy ez a' rettenetes nyavallya *Apulián*, annak éjszaki, de hevesebb mezös részén kívül ritkán történik: ott-is tsak nyárban, és inkább olyankor mikor hoszfzas száraz hévségek uralkodnak. Az itt termett mérges *Tarentulák*-is, ha máfuvá által vitettetnek, mérgefségeket el-vefzik.

*Máfutt
mlért nem
annyira
mérgefek.* Mellyeköl úgy jö-ki, hogy ezeket a' pókokat az ott való ifzonyu erős és száraz meleg, a' mellyért a' mezös helyeken a' kánikulai napokban fokszor annyira meghevül, mintlia sütö kementzéböl jöne-ki, téfzi olly mérgefekké; az emberek-is, ki-vált a' kik olyankor meg-marattattanak,

*Az egy
musika u-
tdn való
tdntz fe-
githet raj-
tok.* azért veszedelmeznek ettöl annyira. Nem segít ebben a' nyomoruságban rajtok semmi, ha szinte némelleyek tanátsa szerint, a' meg-maró *Tarentulát* mindjárt meg-ölték-is, az egy tántzon kívül; e' sem, ha máfok hurtzolják-fel, és kényszeritik tántzolni. Hanem magoktól kell nékik fel-kelni, és tántzba kerekedni.

Ezeket így tudván a' lakofok, mihellyt közüllök, vagy a' hozzájuk tartozók közül, valakin ez a' szerentsétlenség meg-efett, mindjárt szaladnak ehez a' dologhoz értö *Musikáifokhoz.*

A' kik tziterákkal, hegedűkkel, sipokkal, trombitákkal, dobokkal, ott azonnal megjelennek, és el-probálják négy öt féle nótákkal-is, elébb tsendefebben, azután élefebben és harfogofabban, most ezzel, most amaz musikával (minthogy az ő tapaszta-
lások szerint, ennek egy, másnak más musika, nóta, és hang fegit) míg a' fél holt beteg ebreszkedni kezd, és valamelly részeit mozgatni, emelgetni kezdi. Így is ha a' nóta nem nékik való lészzen, attól ifzonyú kinok és gyötrelmek közti esnek. Ha pedig az ő természetekhez és akkori állapotjokhoz való musikát, melodiát, és nótát hamar ki-találták, egybe fel-ugranak, a' nóta, vagy annak számjai szerint, ha szinte az előtt a' tántzhoz soha nem tudtak-is, hiba nélkül, nagy örömmel, és egész erőből egy végtiben 12. órákot-is el-tántzolnak; némellyek, a' kik soha énekelni nem tanultak-is, azonn nékik kedves nótán igen mesterségesen énekelnek-is. Ha az alatt legkevesebb ideig-is megszünik a' musika, meg-háborodnak, és elébbi kinnyok megkezd újulni; míg ismét tántzhoz foghatnak. Ebben pedig soha meg-nem fáradnak, sőt óránként erősödni és frifsülni tapasztaltatnak; míg magokon kívül lévő állapotba eldőlnek, és keveset aluván, a' musika megújításával ismét tántzhoz fognak. Így vizsgálják ezt, mint bolondok három négy napokig, mindenkor bővebb-bővebb izzadá-
fok között. A' mikor ofztán el-bádjadnak, és éfzre kezdenek jöni; 's azzal elébbi tsúfos és veszedelmes bolondságoktól-is egészen meg-tisztulnak.

Hogy gyö-
gyülnek-
meg.

Kételkednek ugyan ezeknek valósága aránt, mint a' Sz. Vidus tántzának valósága aránt-is, a' mái időben fokban; mint a' természeti közönségefebb folyásokban nem tapasztalt dolgok aránt: és az egész historiát vagy tsak költött, vagy szánt-szán-

dékos mesterseggel, az élet keresés, vagy egyéb babona vegett ki-tsinált szem-fény *Nit lehet* vesztésnek tartják. Nem-is lehet általában *turtani* tagadni, hogy mind a' két úton, fok e' féle *ezeknek* tsalárd gyakorlások ne elegyedtek légyen a' *valóságá-* természeti igaz történetek közi. De nékem, *ról.* a' minapi Anglus nagy *Doſtornak Richard Meadnak*, és *Bagliviusnak*, és más, ezeket a' le-irt történeteket tulajdon szemeikkel láttott, 's utánnak-is járt hiteles Iróknak befzédei bizonyosabb dolognak tetszenek, mint sem okofság szerint tagadni mérészel-ném. Igaz, minthogy ez a' nyavallya *Apulia*n kívül nem láttatott, ott sem közönségesen, a' másutt lakók keveset tudhatnak rólla: modját se annyira foghatják-meg. De a' kik a' természet titkosabb munkáiban jártafok, lehetetlenséget sem a' betegségben, sem annak musika szó által való gyógyíthatásában, nem látnak. Ki-képzelné, ha egyebünnen nem tudná, hogy a' belekben lakó geleszták, a' *hysterica* nyavallya, a' bolond hagymazos hideg (*Mania*) illy szörnyü, és fok féle *tragediakot* gerjeszthessenek az emberi testben; minémüeket gyakor-ta fájlalva szemlélünk.

A' Musi-
kóval va-
lo orvos-
lás regen-
szokásban
volt.

A' Musika hangnak tsudálatos munká-ja az élő testekben régen, és fok jeles példákból esméretes. Miként szerzett vala *Dávid* a' maga lantjával vagy hegedüjével *Saul*-nak pihenést és könnyebséget az ő terhes *melancholiájában* mikor duhósködni kezdene (mellyet a' természeti dolgokhoz keveset értő *Sidók* az *Isten gonasz lelkének* mondanak vala) olvassuk 1 *Sam. XVI: 23. Aesculapius*-ról-is azt jegyzette-meg *Galenus* L. I. *De Sanit. tuend.* c. 8. hogy ő, a' kiknek testekben az elmének erős indulatai forrdságot szerettek, *melódiákkal* és énekekkel szoktak vala meg-orvosolni. Mellyet rólla *Pindarus*-is fel-jegyzett. Hogy az *incantatióval* régen olyan tsudálatos dolgokat vísznek vala az

emberek körül véghez, az - is ebből vól. *Atheneus* írja *Deipn. L. XIV. p. 624.* *Theophrastus*ból, hogy a' Tsipö fájások meg-gyógyultak, ha *Phrygia harmoniával* (mellyet, a' mint ugyan ö mondja, igen éles szavú sippal follytatnak vala) a' fájós részt demulceálták, meg-édesgették. *Caelius Aurelianus L. V. De Morb. Chron. C. 1.* ezt az orvoslást így írja-le: *Decantare loca dolentia, munkál- quae cum saltum fumerent palpitando, discussio kouhatik dolore, mitescerent.* az-az: rés énekelni a' a' testben. fájós részekre, mellyek midön dobogva ugrálni kezdenek, a' fájaldmok el-ofzolván, meg-euyhulnek. Fel-inditják vala ugyan-is e' fée sippokkal az embereket épen a' dühösködésig. *Aulus Gellius Noñ. Attic. IV. c. 13.* emliti, hogy hajdon *Democritus L. de vulneribus* azt írta légyen, hogy tsupán a' Sipok szavainak meg-élesítésével fok emberi nyavallyákat orvofoltak. *Thales* régen, hivattatván a' *Lacedaemonbéliektől*, hogy a' köztök uralkodó pestis üznél, azt musika által vivé véghez a' *Plutarchus* meg-jegyzése szerint *De musica.* *Pythagoras*nak tulaj-Fel-taládonitja az ének, vagy musika által való-lója *Py-orvoslásnak fel-találását*, az elébb-is nevé-thagoras zett *Caelius Aurelianus l. c.* Az ö Életiben vól.

írja *Famblicus*, hogy ö nem tsak élt a' Musikákkal az orvoslásban, hanem különös *harmonidkat*-is gondolt-ki az elmebéli szenyvedéseknek tsendesítésére, és a' maráfok gyógyítására. Ezek így lévén, el-lehet hinni, hogy ez a' musika által való orvoslása is a' *Tarentula* marásnak a' *Pythagoras* talál-mánnya vól légyen. A' ki, hofzszas bújdosása után *Olofz Ország*nak épen azon részében *Croton* nevü Városban telepedett vala meg, és kezdette vala mesterségét follytatni, a' melly azután *Calabridnak* és *Apu-liának* neveztetett. Hogy a' *Vipera* maráfok a' jól follytatott sip ízóra meg-gyógyuljanak, azt a' *Theophrastus* bizonyításából,

bizonyosnak írja *A. Gellius l. c.* Már pedig, az az után tött meg-jegyzések szerint-is, ott *Apuliában* a' vipera maráfok-is, mint a' *Tarentula* maráfok, és a' meg-tébojodással's dühösködéssel többire együtt járó *hysterica* nyavallyák fokizor musika és tántz által

Természeti oka es móaja ennek az hang által való orvoslásnak orvosoltatnak, Modjáról ennek az Orvoslásnak ilyen formán lehet gondolkodni. A' hangot az *aërben* gerjeszti holmi (*elasticus*) ki-feszult kemény testnek refzketése: melly a' körülötte lévő, annyira ki-feszult, havaló orsonló vastagságú, és *elasticitasu* testeket-is meg-refzkettetvén, benne minden egyéb hozzá érés nélkül hasonló mozgást támaszt: mint ezt a' fel-vont hegedükön, és a' szabadon függő Kristály és pléh eszközökön, és az *echonak* vizsza hangzásán nyilván tapasztaljuk. Mennyire hason által ez a' hangzás egyik testből a' másba, ki-mutatja az a' mesterség, melly szerint az ahoz értök, ki-keresvén előre valamelly vékony Kristály pohárnak az ö ki-feszülése szerint való hangját, olyan forma *tonuson* arra a' szájokból fokáig mind élesebb élesebb hangot botsátanak, mellytől elébb az üveg zengeni, azután refzketni kezd, utóljára magától széllyel pattan. A' *Perikó* kö-salai *Jos. II.* a' kos szarvból készült kürtöknek hangjára, hétszeri meg-kerüléssel, magoktól le-omlanak. Egy hiteles jó barátja rudositásából írja *R. Mead Tent. II. De Tarent.* hogy egy elmes hegedüs, véven észre, hogy bizonyos hangra a' házában lévő kutya mindenkor ordítani és nyughatatlankodni kezd, egykor azt a' hangot azon a' híron szánt-száudékkal fokáig vizsi; mellyre a' kutya a' nyavallya rontáfok között meg-döglött. Ugyan ö, a' Nagy *Boyle* bizonyítása után említ egy *Vas-koniai* Nemes embert, a' ki valahányszor duda sip szót hallott mindenkor húgyozni kényszeritetett. A' vas tsikorgására minden fogaink szinte ki-romlanak. Egy hátunk me-

megett reménytelen esett nagy hangra szörnyen meg-rettenünk, sikóltunk, és csak nem a földre esünk. A' beszédnek, énekléseknek, musikáknak hangzásai mitsoda változásokot szerezhesznek a' leg-tsendesebb emberekben-is, midőn azok a' fülnék lyukában lévő dobót, és azon belől annak tsigájában tziterai mesterséggel el-rakattatott inakot tsapdofsák, mindnyájunk tapaszta. Azokban-is, a' kiknek füleikben hallásbéli készülétek el-romlottak a' fejek tetejéről való bé-beszéllés, vagy a' kettőnek, két végén fogakkal meg-fogott páltzán való által-beiszéllés, miként gerjeszzen az agyvelőben, annak meg-rengetése által, a' halláshoz hasonló ideákat, fok tsuda példák tanítják. Tellyesek t. i. az emberi testnek minden részei külömb-külobb erővel és tonussal őket megrefszkettető inakkal, vagy spiritusokkal a' mellyek az egész test alkotmányában, az elme akaratján kívül-is, fok féle mozgásokat támaszthatnak; a' mozgató külső erőnek mértéke szerint az elmében-is minden féle képzelődéseket szerezhetnek. A' mellyek szerint osztán az elme az ő keze alatt lévő inakon a' *musculusok* vagy mozgató húfos részek által a' tagokban maga akaratja szerint, most tsendeséget, most ilyen vagy amollyan mozgást, a' mint akkori állapotjához jobbnak látja, parantsolni elégséges.

De meg-esik fokszor, hogy minden fe-
 löl olly nagy erővel olly nagy zuhajjal, és
 fok féle képen rohannak az elme eleiben ki-
 vülről a' mozgások, hogy az elme nem ér-
 kezik, vagy nem-is elégséges azoknak ké-
 pét ki-tsinálni, vagy azokból a' maga hafz-
 nát, vagy kárát előre el-intézni, meg-esik
 az-is gyakorta, hogy a' *Spiritusok* az inak-
 ban nagyon fel-lévén gyúladvá, az elme aka-
 ratja kívül el-tsapnak hol erre, hol amara,
 leg-alább nem várják-meg, hogy az el-
 me a' maga dolgait jól ki-tsinálja; és e'

fzerint fok okofsággal ellenkező mozgások támadnak az akarattól függő tagokban-is: mint ezt az erős haragban, réizetségben, hagymázos forró nyavallyákban, és az éjszakai álmos járáfokban, 's beszédekben tapasztalhatni. Meg-esik néhánykor az-is, hogy a' *Spiritusok* az inakban annyira meg-hülnek, úgy meg-nyúlósulnak, és vastagúlnak, hogy a' mozgásokat-is nem könnyen veszik-bé, és vihetik tisztán 's hamar az elme eleiben; az elme akaratjára -is nehezen és későre mehetnek által a' tagokat mozgató *muscutu-*sokra: mint ezeket az el-túnyáult reitekben, vastag *melancholiában* és *hystericában* merültekben, és az alutó forró-nyavallyákban, gyakran szemléljük.

A' Tarentulák marasából ezek mi-ként lesznek.

Ez utolsó állapotban láttatnak esni a' Tarentuláktól meg-marattattak-is (mint ezt az ő nyavallyájoknak elébb meg-jegyzett kezdete, folyása, és ki-menetele mutatja) midőn azon nyúlós nedvességgel bíró pókoknak mérgek, mellyet marások helyjén más élő-állatok testeiben által borsátnak, és az, mint veszedelmes kovasz, azoknak leg-finomabb nedvességeiket, az-az: az inakban lakó *Spiritusokot* (a' hová mint egyéb féle hathatós mérget, ezek-is egyenesen fuetnek) meg-undokitja, maga természetüvé téfzi. Ebből következik, hogy az ilyen Tarentatusok akár mint serkentsék, biztassák, hurrzolják, nem elégségesek tagjaikat mozgatni; tsak azt mondják, nints erejek, elfogodott a' szivek, meg-kell fulladniok, fokban a' beszédre 's külső dolgokra nem-is ügyelnek; hanem mint a' holtak a' földön úgy hevernek vagy fetrengenek; valamig a' musikáknak erős hangja, ropogó ugró nótája őket (mert a' lassú tsendes és szomorú nótákra, *áriákra* semmit nem mozdúlnak, sőt még rozfszabbúl léfznek) minden felől érdeklenni nem kezdi. Akkor pedig, magok tudása kívül, a' földön vagy az ágyban felül-

A' Musika ezeket hogy orvosolhatja-meg.

ülnek, lábokra állanak, 's meg-indúlnak, és ha a' nóta testek *temperamentuma*, és belső alkotmányra szerint uitsen, mint a' dühödtt bolondok fok illetlenségeket tselekeznek. Midőn pedig az ő testeknek természeti mozgásával egyező, mozgások - is olyanok támadtak ő benne (mellyeknek leg - tökéletesebb, és innen az elme előtt-is leg - kedvesebb neme, a' tántz) arra az elme, ebben az ő el-nyomattatott állapotjában-is ügyelni kezd, és azt mindjárt egész erejéből folytatni igyekezi: ha szinte arra az akaratnak akkor semmi jele nem tapasztaltatik-is. De hogy alattomban az akarat mégis közben járult legyen, a' tántznak a' nóta szerint való helyes folytatása (a' melly tsudálatos) azokban-is a' kik a' tántzot nem tanútták, nem - is próbálták, kétség kívül helyhezteseti.

Minckutánna pedig így a' mint előbb-is *A' gyűlésnek* a' musika ösztönére meg-indúlnak (mert ha az csak egy pillantásban meg - szünik *ők-is folytása* el-halgnak) néhány órákig egész erejéből, *és ki-me-* mind ferényebben ferényebben tántzoltak, *netek.* és azzal nagy mértékben meg-izzadtak, lefektetik őket, az izzadságból ki-törlik, de sokáig nyugodni nem engedik, hanem újra meg-indítják a' musikäkat. A' mellyekre ők, mint előbb, újra tántzhoz fognak, 's egy végiben ismét három négy órákig el-tántzolnak. Mellyre ismét meg-izzadnak, ezzel megint ágyba tételnek, kevés étellel és itallal meg élesztetnek, 's ha szükség, az izzadásra orvosságokkal-is segitetnek; ezzel reggelig álmoknak botsátatnak: akkor megint musikälnak, 's erre ők-is tántzolni kezdenek, a' mikor ők-is észre kezdik magokat venni (mert addig mit tselekedtek nem tudják) azért akkor annál örömeztőbb folytatják a' tántzot, másfoktól biztattatván, valamig a' mérget magokból egészen ki - izzadják; és se testek-

steknek, se elméjeknek semmi baját többé nem érzik. Mas esztendő olyankor pedig, mikor a' póktól meg-marattattak vala, ha a' musikával és tántzal meg-nem elozik, és ismét ki nem izzadják nyavallyárokot, mint elébb, hasonló nyomoruságban-is esnek. A' melly fokakon azután-is négy, öt esztendőben-is elé-fordult; és mindenkor hasonló gyógyítást kívánt.

A' Tán-
tazon kívül
egyéb iz-
zafzó
szerek mi-
ért nem
használ-
hatnak.

Mitől legyen pedig, hogy musika és tántz nélkül a' leg-hathatósabb izzafzó szerek sem segíthetnek ezeken a' *Tarentulafok*on: Ugy a' *Commotiön*ak-is egyéb nemei? Okát bajos által-látni. A' mi az izzafzó belső szereket illeti; azokra nézve annyi érhetünk, hogy ezek csak a' nedveségekben tehetnek változást és mozdítást, de magokra a' *Tarentula* mérgétől egy-be alútt és hult *Spiritu*kokot az inakban meg-mozdítani nem elégségesek. De midon a' musikáknak külömb-külob féle, erős ugrós hangjaik magokor azokat az érző és mozgató inakat kívül belől olly hofzszafon és keményen meg-refszettetik, azok is a' *Spiritu*kokot magokban meg-indítják, folyáshán vízfik; 's midön e' szerint ezek a' *Spiritu*kok mind a' közönséges érzésnek helyén (az elme tábláján) mind a' *musculu*kokban a' testben minden felé meg-indultak, azokban, a' külső érzett dolgoknak minémüégei szerint, erős és szakadhatatlan mozgásokat gerjesztenek. A' *musculus*ok mozgásaiból pedig miként következik, a' vérrel való verejtezésig, az izatság, már elébb a' CCXXXVIII-dik §-ban meg-magyaráztuk.

Mitől va-
gyon hogy
egyik egy,
a' más más
nótára
gyavúll-
meg.

Nehezebb meg-fejteni, hogy a' musika által gerjesztetett tántzon kívül egyéb izzafzó test gyakorlások miér: nem segíthetnek rajtok? Ugy azt-is, hogy a' melly nótára ez tántzol, a' másban az semmit nem mozdít. *Kircherus De Art. Magnet. L. III. part. II.* ezt a' meg-maró *Tarentuláknak* termé-

mérszetiből magyarázza; mint a' mellyek az illyen vagy amollyan musika noták szerint mago -is tántzba indú'nak. Hogy ő ennek a' tsudálatos történetnek végére járhatna *Andriu* Vároisában az ő kérésére maga a' Fejedelem Afzizony egy *Tarentulát* fogatván, egy medertzét vízzel meg-töltetett, a' pókot egy vékony fa szálkán a' viz színére tétetett; hegedüst hivatott, néhány nótákat el-probáltatott, de a' pók sokáig nem mozdult; mikor pedig az ő természetibez való nótákra akadott volna, előbb lábait emelgetni, majd egész testét mozgatni kezdette, és a' nótának *tactuffai* szeriut, az egész Fejedelmi Udvar szeme láttára, módoson tántzolt; félbe hagyván a' hegedüs a' hegedülést, a' pók-is el-halगतott. Mellyből *Kircher* úgy gondolkodik, 1.) hogy különösön ennek a' pók mérgének meg-mozdítására az emberekben-is a' musika, és tántz kívántasék. Hogy pedig 2.) ezt ez a' nóta, a' másit is indit-on-fel, az a' maró pókoknak különböző természetekből vagyon. A' honnan *Apuliában* az e' végre közönséges költséggel tartatott musikások, mikor illyen beteghez hivattnak leg-előszér, a' *Tarentulá*nak formáját tudakozzák-meg; 's ha kaphatnak olyant, azt előbb magát próbálják tántzra gerjesztetni, 's mikor ennek notájára ráakadtak, azzal a' meg-marattatott embert-is bizonyoson meg-gyógyítják. *Sennertus Med. Pract. L. I. p. 2. c. 17.* azt jegyzi-meg, hogy nem csak az ember, hanem a' *Tarentulától* meg-marattatott Darás és kakas-is a' musikára, mint szintén az emberek, rendszeren tántzoltak. Igaz, hogy légyenek sok e' féle titkos fogások a' természet munkáiban; de még-is bajosnak tartottak mások e' részben magok neveket a' *Kircherus-é* után irni. Inkább hajlottak arra a' vélekedésre, hogy a' Tántzot ezekben a' bódogtalan *Tarentattusok*ban-is az elme akaratja szerzi, mint

más emberekben-is az egyéb akarat szerint való *muscularis* mozgásokat. Hogy pedig egyik erre, a' más más nótára tántzol, az annak a' testnek arra való különös készüléteiből vagon. Melly szerint, benne azok a' mozgások leg-kézszebben állanak; az elme is azért azokban leg-nagyobb gyönyörűségét tapasztalja; ha szinte maga az elme arra, mint a' hagymázos forró nyavallyában és a' méj álomba, vagy éjtszakai járásban, az elébb le-irt okokból, akkor, nem ügyelhet-is.

A' Nézőknek a' Tántz mennyiben használat. Utóljára: Hogy a' tántz a' nézőkre néve-is ne legyen minden haszon nélkül, meg-ítélhetjük, mennyiben a' musikának hangja, és kedvesen változó *tactus*sai, az embereknek elméjeket gyönyörködteti; az elme gyönyörködése pedig a' testben hasznos változásokat szerez: magokat a' *Spiritus*okot-is titkoson fel-indítja, és ez által a' tántzóloknak vagy *Comediát* játszóknak nézése, mind az ő indulatainak, mind testek mozgatafainak alattomban való követésre gerjesztetik.

A' Vadászatra igen hasznos Test gyakorlás. A' Tántz után, hogy kettőt hármat a' vadászatról-is szóljunk, meg-érdemlik ezt annak mind régisége, mind gyönyörűsége, mind valóságos hasznai.

Albertus Imperator a' tántzot Afzszonyi, a' vadászatot Férjfiui test gyakorlásnak szokta vala mondani. Leg-első és leg-hatalmasabb vadásznak nevezi *Mos. I. k. 10. R. 9. v. 8* föld színén *Nimród*ot, még pedig, az *Ur* előtt, az-az: Olly valóságosnak, mintha az *Ur*nak mindent látó és tudó szemei előtt folytatná ezt. Igen szükséges dolog vala t. i. ez a' vadakkal való gyakor izembe szállás abban az első időben, mikor még kevesen valának az emberek a' földön, ezek-is tsak ide tova vándorlának, és éjtszaka künn az ég alatt, vagy holmi kalibákban hálnak vala. A' hol a' koborló

vadoknak gyakran ragadományyi léfsznek va-
 la, kivált azokon az *Arabiai*, és *Eabyloniai*
 rengeteg. usztákon, mellyeken az emberek
 elébb el-kezdének terjedni, mellyekben elei-
 től fogva, mind e' mái napig-is a' leg-
 kegyetlenebb vadoknak igen nagy szaporodá-
 sáa szótott lenni. Azért, midőn *Nimrod*,
 mint igen erős és bátor ember, a' Vadak-
 kal bátran szembe száll vala, azokat meg-
 öli, és az embereket azoknak pusztitáfoktól
 meg-szabadítja vala, nem tsak nagy betsi-
 letre kápa elötök, hanem sokan a' bátrab-
 bak, és erősebbek közül, tárful-is adták
 néki magokat. Melly szerint osztán, mind
 a' vadak üldözésében, mind más szom-
 széd Nemzeteknek maga-alá lött hódoltatá-
 sában tsak hamar nagy hatalmas lön: és
 fundála az *Assyriai* leg-első Birodalmat. *Esau*
 1 *Mos.* 25: 21. *Sámson* *Bir.* 19: 6. *Sz. Dá-
 vid* 1 *Sam.* 17: 36. mind nagy vadászok valá-
 nak. A' régi Görög *Herofok*-is, *Nestor*, *A' régi He-
 Theseus*, *Castor*, *Pollux*, *Ulysses*, *Dionedes*, *rosok a'
 Aeneus*, *Achilles*, 's mások, vadászti mester- *Vadászat-
 ségekről ditsértetnek. Mellyre őket Chiron, ban külö-
 mint a' hadi dolgokra jövendőben selette nösöngyö-
 hasznos gyakorlásra, nem kevés szorgalma- nyörköd-
 tofsággal úgy tanította vala. A' Vadászat- tek.
 ra, úgymond *Xenophon* L. I. *Cyropoed.* meg-
 kivántatik a' jó reggel való fel-keelés, hideg-
 hez, meleghez, járáshoz, futáshoz való szo-
 kás; Tudni kell a' Vadakat nyilakkal vagy
 dárdákkal, akár hol találkozzanak, meg-lö-
 ni. E' selett, a' Vadásznak bátor szívének-
 is kell lenni; hogy ha valamelly fene vad-
 dal szembe találkozik, arra félelem nélkül
 réá mennyen, vagy, ha az réá rohanna,
 okofon el-kerülje; úgy hogy, alig talátsá-
 sák a' vadászatban valami, mellyek a' ha-
 dakozásba hasznát ne lehetne venni. Ma-
 gáról *Cyrusról* szólva L. VIII. ezekben di-
 tséri a' Vadászatot. Mert ez a' lóvon va-
 16*

*Ennek
 haszna a'
 hadi dol-
 gokra.*

Az Egész-
ségre.

ló ülésre-is alkalmatossá téfzi az embereket, hogy a' futó vadakat bé-érhefsék; és ferényekké, hogy ló-háton-is mindent tsinálhassanak. A' betsületnek, és a' vad elfogásnak kívánságáért vadászban szoktatja vala *Cyrus* a' maga tárfait, mértékletességre, hidegnek, melegnek, éhezésnek, szomjúhozásnak, dolgozásnak ki-állására. Ugyan ő, *Xenophon*, a' maga *Cynogeticon*jában vagy vadászatról irt könyvetskéjében, jóvalja, hogy erre a' munkára jó elein szoktalsák az lőjakat; minthogy ők ebből a' gyakorlásból nagy hasznot vésznek; a' melly nekik jó egészséget-is szerez; látásfokat-is élesíti, későbbre-is hagyja meg-vénülni, a' hadi dolgokra pedig kézen fogva vífzi. Innen, *Diogenes Synopeus*, *Laertius*nál tunya, rest embereknek szokta vala mondani, azokat a' kik véle vadászatra ki-nem mennének. *Polibius Hist. L. XXXI* hogy az ifju *Scipio* olyan fok szép és emlékezetre méltó dolgokat vitt véghez, annak tulajdonitja, hogy a' vadászatot nagyon követte. *Julius Pollux in Praef. L. V.* a' Vadászatot arról is ditséri, hogy ez a' nagy Herofokot és Királyokat illető dolog: a' melly mind a' testnek, mind az elmének erőt és elevenséget ad; és a' hadi tsendes bátorságra, erősségre, ferénységre, munkáságra. lóvagliásban való elevenségre, az ellent álló vadaknak ellent állani, a' ferény futókat utól érni, az ide 's tova tsapongókat kézre keríteni, az ravaszúl el-búvókat, az éjtszaka prédálókat réa lesni, nappal fel-nyomozva, el-fogni 's a' t. tanítja őket. *Cicero De natura Deorum* így ir; már a' kegyetlen fene vadakat és belluákat vadászva meg-fogjuk; hogy azokkal éljünk-is, magunkat a' hadi dolgokban gyakoroljuk-is: a' meg-fzelidíthetőknek otthon hasznokot végyük, mint az Éléfántoknak, és azokból magunk testeinknek, és febeiuknek orvosságokat válaszunk.

A' Húzi
gazda-
ságra.

Seneca De Provid. c. 2. Nagy gyönyörüsé- Az Elmé-
 günkre van, Úgymond, ha egy bátor szi- nek gyö-
 vü iffju a' réá rohanó vadat vadász dárdá- nyörköd-
 jával bátran bé-vária; ha az Orofzlánynak tetésére.
 réá tsapását rettenés nélkül el-fogadja: és
 ez a' látás annál kedvesebb, minél betsüle-
 tesebb volt, a' Személly a' ki ezeket tse-
 lekedte. Plinius Caccilius Trajanusnak irt Pa-
 negyrisában így ir: „ Mitsoda mulatságod
 „ van néked, hanem hogy a' vadaknak la-
 „ kárait fel-keressed, és fekvő helyekből
 „ őket ki-keressed? a' véghetetlen hegye-
 „ ket által-hágjad, az irtozatos közsiklákot
 „ meg-mászfizad, senki kezének és kalauzo-
 „ lásának segítségére nem szorúlva: és ezek
 „ közt a' ligeteket el-járva, szerentséd van
 „ az Istenekkel-is szembe - lenned. Régen
 „ ezek a' probák valának az iffjuságnak gyö-
 „ nyörüségei: ezekkel készítetternek vala
 „ el-jövendőre, hogy a' Hadi Vezérek fu-
 „ tással bé-verjék a' sebes szaladó vadakat;
 „ a' bátrakkal erővel, a' ravaszokkal elmés-
 „ séggel vetélkedjenek: Nem-is vala a'
 „ békeféségnek utolsó betsületére, hogy a'
 „ mezők a' vadak koborlásától, és a' me-
 „ zei lakosok azoknak ostromlásától meg-
 „ menekednek vala. „ Innen vagyon, hogy
 „ a' Nemesi tzimerekben fene állatoknak képe,
 „ vagy feje-is olly gyakran láttatik „ Sym-
 „ machus L. V. Epist. 66. Olybiushoz és Probi-
 „ nushoz: „ Ez az én bennetek való gyö-
 „ nyörködéfemnek első oka, hogy a' me-
 „ zei mulatságokkal egéfségtetek legititek;
 „ második, hogy vadászataitokkal vadakat
 „ fogtok. Inkább akarom, hogy Attilius- A' betsü-
 „ fal mezőn lakjatok, és erőtöknek játé- letnek meg
 „ jait úgy kövefsétek, mintsem szép beszé- nyeresére.
 „ dekkal a' henyeségre által-vitettefetek.
 „ Ez a' munka illik, bizony! a' ti idő-
 „ tökhöz. Meg-kell az iffjakat választani,
 „ nem a' kotzkázásról, nem a' laptázásról,
 „ vagy az Atticai tsiga tsapásról, vagy a' Gő-
 „ VI. Könyv. H rögök

„ rögök pallya-futásáról; hanem a' serény,
 „ munkás, és ártatlan bátorságnak örömei-
 „ röl. „ Lásd ezekről *Virgiliust*-is *Geor. I. Aeneid. IX. Horatiust* L. II. *Epist. 18. Lucretiust* L. V. A' hol-is mind ezek a' vadászat-
 béli hasznok, és gyönyörúségek szép elmésség-
 gel le-vagynak festetve. Nem tartoznak ide
 a' béres, vadász Szólgáknak erdőkön, mező-
 kön való leskődéfei, sem a' dolog kerü-
 lö korbhelyeknek egy két hitván kopókkal,
 egy rosdás flintával, egy karba akasztott do-
 hányos 'satskóval, és egy nagy pipával erdőkön
 mezőkön való tekergései. Hanem, a' ne-
 mes elmének, kevés haszon reméllés mellett,
 nagyobb dolgokra leendő el-készülését, és
 ártatlan gyönyörködések közt való maga mú-
 latságai ajánltnak ezekben. A' kisszebbik
Plinius L. I. *Epist. 6.* a' Vadászban töltött
 tsendes időt az elmének magosabb dolgokra
 való fel-elmélkedésének-is különös segítségé-

A' méjzebb re írja lenni. Az ő szavai: *Sylvæ et foli-
 értelmü tudo, ipsūque illud silentium, quod vena-
 dolgoknak tioni datur magna cogitationis incitamenta sunt.*
 által lát-Mellyre nézve jóvalja *Cornelius Tacitus* Ba-
 hatására. rátjának, hogy ha mikor vadászni fog men-
 ni, a' kenyeres tarisnya és palaktzk mellett
 a' jegyző könyvét-is vigye magával. Meg-
 fogja tapasztalni, hogy a' hegyeken *Diana*
 sem járkál inkább mint *Minerva*.

§. CCXCVI.

A' *Laptázásban* nagyobb erő ugyan a' ka-
 rokon fordul-meg, de az egész test, szem, fül,
 egy szóval minden érzékenységek, maga az elme-
 is munkába vagynak. Erre nézve eleitől fogva
 a' hasznosabb *commotiok* közti számláltatott ez-is.
 De minthogy nagy erővel jár, a' gyengébbek-
 nek nem annyira alkalmas. Másoknak-is illő

reá vigyázní, hogy az erős futással, szökéssel, feszengéssel, oktalan tsapásokkal, és hájtásokkal magokban, vagy másban kárt ne tégyenek. A' Tekézés, Karika és Gollyóbis tsapás, kiváltképen való módon a' karokat, a' mejjet és a' derekat gyakorolják, 's következésképen erősítik-is. Midön pedig a' vért és a' *spiritus*okat a' felső részekre húzzák, és ottan fel-melegítik 's sebes follyásra indítják, a' gyomrot, a' tüdőköt és az agyvelöt nagyon keményítik, és a' taknyos nedveségtől szépen tisztítják. De ugyan ez okból a' mejj és vese fájós Személyeknek, kivált ha ez a' *calculustól* vagyon, ártalmosok. Értsd ezeket a' gyalulásról, faragásról, kaszálásról, 's egyéb e' féle kézi munkákról-is.

A' Laptázást a' régiek-is a' nemesebb A' Laptájékok közti számlálták. Fel-találását *Athenaeus* L. I. c. 8. Nausikának, *Plinius* L. VII. fogva a' c. valami *Pythias* nevü embernek. *Herodotus* leg-tisz- L. I. Lydufok találmányának tartják. Nagy tetsége-Sándor, a' mint *Athenaeus* L. I. c. 13. em-febb jdté-liti: *Aristonicus Carystius*tal gyakran laptá-ko-k közt zik vala, még pedig tántzolva. *Dionysius* volt. *Siciliai Tyrannus*, a' *Cicero* bizonyítáfa szerint, *Tusc. Quæst.* L. V. magát mindenkor laptával gyakorlotta; 's e' végre, hogy ezt jobban folytathassa, az alsó ruháit-is levetette. *Julius Octavius*, *Marcus Antonius*, *Alexander Severus*, Római Tsászárok, a' mint az ő életeknek le-irói fel-jegyzették, a' laptázásban mind nagyon gyönyörködtek. *Titus*, a' mint rolla meg-jegyzette *Athenaeus* L. I. c. 8. olly módon veti vala ki, és kapja vala el a' laptákat, hogy ezért az egész néző feregtől tapfoló örömmel tisztel- *Az ifj-* tetik vala. *Homerus* írja, hogy az ő ide-szönyörök- jében, nem tsak a' Férfiak, hanem az Ifj-is játszó- *szö- ták.*

szonyok-is laptáztak. Az a' ferény vigyázás, ide tova való hajladozás, ugrálás, mellyel a' laptának mind hajigálásában, mind el-kapásában, mind belöle való ki-ugrásban a' jó laptáfok élnek, nem tsak a' testnek

Mind a' minden egyéb gyakorlások felett való könnyű ferénységét, hanem érzékenységeknek *Testnek*, mind az leg-ügyelőbb elevenségét, az elmének leg-Elmének gondofabb vigyázását, és meiterséges magyagon nagyra fel-találásait, valamint okvetetlen meg-hafznos. kívánják, úgy azokra mind a' testet, mind az elmét, minden azt terhelő gondok és fáradságok nélkül leg-szebben előre el-is képzitik; az erköltsöket semmiképen meg-nem vesztegetik; se egyéb tsalárdságra útát nem nyitnak. Innen *Lycon Troadensis. Theognides Chius, Ctesippus*, és fok más régi böltsék *Athenæusnál* L. I. c. 8. a' laptázást magokhoz különösön illő játékoknak tartották. A' régi Rómaiak, midön fok egyéb játékokat *Digest.* LXI. t. 5. magok közzül törvénnel ki-tiltották, a' laptázást nevezetesen meg-hagyták. A' *Canonisták* ezt a' Papokhoz sem tartották illetlen dolognak, tsak mulatáságból; és nem pénzben való nyerekedés végett légyen ez.

A' régieknél három nemei voltak. Három nemeit téfzi-fel a' régi laptáknak *Matialis* L. VII. epigr. 31.

Non pila, non follis, non te paganica thermis. Preparat. L. IV. epigr. 19. *Trigona* és *Harpalum* neviüket-is említ. A' három első miből állott, így magyarázza L. XIV. epigr. 45.

*Hæc quæ difficili turget paganica pluma
Folle minus laxa est, et minus arcta pila.*

az-az: hogy a' *paganica* vagy a' falusi parafzt lapta, tolluval, szörrel, vagy gyapjuval völt meg-töltve; a' *follis* tiszta irhából jól öfzve varva, tsak széllel töltetik vala-meg; a' *pila* pedig ennél puhább vala.

Ezt

Ezt az utólsót az elébb emlitett helyen nevezi *trigona* három szegűnek, nem a' laptá formájáról, a' melly-is mindenkor gömbölyü volt; hanem a' véle játszodókról, a' kik mezitelen olajjal bé-kenegetvén magokat, hármon, vagy többen-is, három szegületet formálva, úgy hajigálják vala ezt a' kis laptát sebefen egymás kezeire. A' mellyet, minthogy a' kezek fel-melegedésétől maga-is rend szerint meg-melegszik vala, néhány helyyeken nevezi *tepidum trigonem*, lágy meleg laptának; a' keményebb ki-hajításokban, és el-kapásokban rend szerint ugyan evel jobb kezekkel élnek vala; de a' gyengébbek és kényefebbek ezt gyakran bal kezeikkel-is folytatják vala; mint ugyan ő, ezt-is meg-jegyzi L. XIV. epigr. 44.

*Si me nobilebus scis expulfare sinistris;
Sum tua : Si nescis, rustice redde pilam.*

A' *Follis* vagy *Hójag* laptá két féle vala; nagyobb és kisebb. A' nagyobbat öllel, vagy két kézzel ízokták vala mind ki-vetni, mind el-kapni; a' kisebbet, a' melly csak egy ökölni vala, és innen *follis pugilatorius* neve-is vala, fél kézzel hajigálják és kapdofsák vala. Ezzel inkább csak n' gyermekek és idős emberek gyakorolják vala magokat; mint ez-is ki-tetszik *Martialis*-ből L. XIV. epigr. 47.

Az emberek kora szerint mellyikinek vala illenlőbb.

*Ite procul juvenes : mitis mihi convenit aetas
Folle decet pueros ludere, folle senes.*

Augustus Tsíszárról írja az ő életében *Suetonius* c. 83. hogy ő a' nép közt folyt hadakozás után, a' mezön lovakkal és fegyverekkel való gyakorlást mindjárt el-hagyván, mikor feredni akart menni előre mindenkor illyen kis kézi *trigonalis* laptával (ezt értvén a' régiek a' *pila* neven, mikor csak magára nevezték) és *folle*, az-az : hójag lap-

Mikor és tával gyakorlotta magát. Szokás vala t. i. **Mi végre** a' régiéknél, hogy magokat, a' magok rang-
játszódják jak, idejék és állapotjuk szerint való test
vala, gyakorlásokkal fel-melegítsék, vagy el-készít-
 sék, és úgy szálljanak a' meleg feredőbe.

Erre a' végre a' laptázást leg-alkalmasabbnak ítélte *Galenus*; és egy-kis könyvet-is irt *De lusu pilae parvae*. Másutt *de Sanit. tuend.* L. II. a' laptázást a' testnek serény és hasznosabb gyakorlásai közti téfzi: *Celsus* L. I. c. 6. azok számára, a' kiknek a' hasok igen meg-higúlt, a' test felső részeinek laptázás által való gyakorlást leg-első

A' Follis orvofságul nevezi. Vala a' régiéknék ezen
pugillato- az elébb említett *Follis pugillatorius* son kívül,
rius. a' mint *Oribasius collect.* c. 33. egy *Annyllus* nevű régi Görök Orvosnak most nem található irásából ki-jegyzette, más *Follis pugilla-*

Nagyfug- *torius* nevű laptájok-is: Mellyet az erőtle-
gő Lapták nebbek számára fige maggal, vagy lisztel, az erősebb számára fővennyel, meg-töltvén, sinoron annyira fel-függesztették, míg a' velle játtzónak köldökét érte; nagyságát az ő erejekhez intézve. Ezt a' velle játtzók két kézbe fogva magok előtt meg-indítják vala, elébb tsendesen, azután sebesebben, úgy hogy az ingatásban, mind tova, mind visszafra jöve, minden tojás, vagy tartoztatás nélkül kezekkel hozzá érve ő magok-is követhetnek. Utóljára kezekkel sebessen kilövéen, és visszafra jövet magokat eleiben vetvén, hol két tenyerekkel, hol öllel, meg-kápják, vagy pedig mejjel visszafra ütik vala, míg a' laptá, vagy hójag ingása magától egészen meg-szünik vala.

Fa és Ű- Valának a' régiéknél, az *Avicenna* bi-
veg Lap- zonyitása szerint, egész fa lapták-is. Va-
ták. lának Űveg lapták-is mellyeket egy *Ursus Gogatus* Római Ur a' Néro ideje után talált vala fel, és vitt vala bé a' játékok nemeiben. És ez annyival vala a' más laptáknál kényesebb és mesterségelebb, hogy a' dur-

va és oktalan vetéssel, kapással, le-eséssel, a' gyenge töredékeny üvög gollyóhis könnyen egybe-törhetik vala. A' játszásnak A' Laptázmódjairól-is sok nevei valának a' laptáknak; zásznak ré- mint p. o. *pila manuaris, italica, recussabilis* gi nemei. (a' vizfsza ütésről) *pila clavaria* (hogy onozatt bottal ütik vala ki) *pila caelestis* (hogy kezekkel verik vala vizfsza az égbe felvetett laptát) *pila refracta*, mikor a' földhöz tsapott laptát kézzel el-kapják vala; *pila communis*, mikor bizonyos határra a' laptát fokban egymás kezére hajigálják vala, *pila impositoria*, mikor nem oda hajtják vala, a' hová intézik vala, *pila velox*, mellyet egész erőből sebessen ki-hajtanak vala, 's több e' félek. Ezekon kívül mondatnak vala *raptim, datim, expulsim ludere*. Az-az: kapva, adva, ki-ütve játszodni, 's a' t.

A' *Harpastum*ról ennyit említ *Martialis* ^{Harpa-} L. IV. *epigr.* 19. és L. XIV. *epigr.* 48. hogy *stum* mi ez börből kézfűlt kis laptá volt; mellyet a' ^{volt.} poros föld színén el-vetve kézzel kapnak vala fel. *Alex. ab Alexandro Pollux*ból ezt a' játékot úgy magyarázza, hogy két feregbe álván egy mással szembe az iffjak, ezt a' *Harpastum* nevü laptát közbe teszik vala, és onnan igyekezik vala ezt mindenik a' más feregében által hajtani; a' lévén a' győzedelmes, a' mellyik a' más feregen által tudja vala hajtani, úgy hogy ott fel-nem kap-hatnák.

Köztünk, a' mennyiben én tudom, se Ezek helyez a' *Harpastum*, se a' *follis*, vagy szél lap-lyett maták, nem gyakoroltatnak. Hanem a' *Har-* ^{minemü} *pastum* helyett talám a' karika tsapást, a' *Lapták* *follis* helyet azt a' kis *ballont* vagy tollas ^{vagy} *vaknak*. laptát vették-fel, mellyet a' kényesebb Uri Afzszonyok, ditséretes test gyakorlásból, lapotzkákkal a' jó magos palotakon egymással szembe tsapdosgatnak. A' más két nemei pedig a' laptáknak, úgy mint a' falusi nagy keményebb, és puhább kis kézi lapták, a'

tavafzi engedelmezebb idönek fel-derülésével az ifjak és gyermekek közt nem kevés haszonnal fokképen gyakoroltatnak. Jelezebb nemei: a' ki-ütö, ben forgó, kézre körül hányó, lovas, fel-kapó.

§. CCXCVII.

A' *Kártya*, *Kotzka*, *Schak*, a' testet kevésé gyakorolják; hanem kétség kívül mind ezek az elme pihenésére fel-gondolt játékok voltak. De minekutána pénz halálzásra kezdtek fordítatni, ellenkező végek lett, akár a' nyeresnek nyughatatlan kívánását, akár a' vallott káron való búsulást és törödést, akár a' sok nyeresből gerjedt nagy örömet, melly az Ember álmát eivészi, forgassuk szemeink előtt. A' *Billiard* igen tsinos és minden erőlködés nélkül mind a' testet, mind az elmét sokkal szebben újjító játék. Mert ebben karjait a' gollyóbisnak kényes tsapdosása, derekát a' gyenge hajladozás, lábait a' tábla körül való tsendes járkálás szemet, a' gollyóbis útjának előre téjendö le-rajzolása, elméjét annak a' meg-tsapás után bizonyos regulák szerint való rendes futása kedvesen gyakorolják és gyönyörködtetik. Másként lints ezzel, mint sok egyéb *commotiókkal*, holmi törtenhető kár egybe köttetve,

A' *kotzká-* Herodotus, a' mint elébb-is emlitém
nak első (*Alea tesseratum que ludum, ut et pile*) mint
szerzője, minden egyéb játékoknak, a' kotzkáknak,
és laptának fel-találását-is a' *Lydiabélieknek*
tulajdonítja. Ezek, így ír *L. I. Hist.* a'
Manes Király fia, *Alys* idejében, egykor
nagy szüke lévén az eleségnek, hogy az
éh-

éhséget inkább verhetnek, ezeket a' játékokot gondolák-ki; mellyekkel az időt minden második nap egészen étel nélkül eltöltik, és csak harmadik nap esznek vala. Igy éldogelvén 18. esztendőök alatt, miglen egy réztek a' Király fiával együtt újj lakó föld keresésre Smyrra felé el-indúla. *Petavius Rat. Temp. L. III. c. 4.* ennek az *Atys* nevü Lidiai Királynak uralkodását a' *Nabugodonozor* idejére K. U. születése előtt 597-dik eszteudöre téfzi. Öt Nemeit nevezi *Martialis* (a' ki a' maga játtzi verseiben a' régieknek leg-több házi dolgaikat és szokásait hagyta emlékezetben) *Xenior ep, 1.* a' Rómaiaknál ezeknek a' kotzkás játékoknak, mellyekkel a' téli hoszszabb éjtzakákon, nevezetesen *Decemberben*, és a' Fársáangi napokban, szokták vala othon az időt tölteni. *Tefferas, Talos, Nuces, Fritilos, Aleas.* Mellyekhez téfzi *L. XIV, ep. 20. Calculos.* A' *Teffera*, mellyet *Cubusnak*- is hívtak, volt a' mái hat oldalú kotzka: a' *Talus* vala hat szegü apróbb kotzka. A' melly, a' mint a' a' neve-is mutatja, Római találmány volt. Ezekre elein a' hasadott körmü állatok hátúlsó lábainak boka tsontjai, és az első lábainak apró térd tsontjai közül, az olyanokat választják vala ki, a' mellyeknek négy nagyobb és két kisebb, mind együtt hat szegeletek vala. A' honnan ez a' Görögöknél- is *Astragalusnak* mondatott. Némellyek *Taxillusnak*- is hívták. Azután ezek-is, mint a' más kotzkák, tsinofabban éléfánt tetem tsontokból készítettetek. A' nyereséget hordozták az ö hat oldalokra rendel rakott hat *punctumok* vagy szemek. Az egy a' Görögöknél *Chium*, a' hat *coum*; a' Déákoknál az *canis*, ez *senio* névvel különböztettek. A' *Tesserakot* rend szerint párosfon, vagy háromfon, a' *Talusokot* ötönként, 's több számmal-is szokták vala vetni; és a' szerint, a' mint a' szemek fellyül

Annak régi nemeie

fordúlhattanak. 35. történetekre határozták. Mellyeknek neveket az Istenekről, Herosok-ról Fő emberekről, és hirefőbb kurvákról, adták, és a' vetéseket is a' szerint nevezték. Így, mikor a' kotzkák úgy estek, hogy ól-dalaikon való szemek vagy *punctumok* nem egyeztek, hanem rendel mentek, akkor *ven-nerem jacere*, Vénust vetni mondattak. És ez leg-nagyobb szerentse, vagy haszon va-la; mert valamint a' tárfak addig fel-tettek vala, evel, a' szerentsés vető egyfzer'smind el-nyeri vala.

Fritillus, *Turricula*, *Pyrgus* egyet tet-tek, és fokszor magokért az elébb le-irt kotzkákért-is vetették. De tulajdonképen ez valami töltés forma eszköz vólt; mellyen által erefztik vala a' ki-vetendő kotzkákat: hogy a' tökéletlen játékok azokat kezeik-ből ki-vetve, újjaikkal ne igazgathatnák: ha-nem a' fordulás egyedül a' szerentsétől füg-gene. A' *Calculus*, a' mint le-írja *Martia-lis*, nem egyéb vólt, hanem a' mint mi ma ostáblának nevezünk. Az *Alea* közönsé-gesen minden szerentsétől függő játékot je-lentett. Erre nézve, ugyan *Martialis* l. c. *epigr.* 16. a' gyermekek diózásáról így ír.

Diózás.

*Alea parva nuces, et non damnosa videntur
Sape tamen pueris abstulit illa nates.* az-az:

A' Dio kitsi, 's nem-is káros kotzka, még-is a' gyermekek farát gyakran meg-se-prette. Ugy vala t. i. a' Rómaiaknál a' rendelés, hogy ezt a' gyermekek tsak a' fársáingi napokon játszodhassák; azután, ha e' játékon kapják vala, veszfzökkel meg-tsap-ják vala; ha szinte kevés kár és haszon fo-rog vala-is fenn ebben a' kotzkázásban.

A' régi Római *Civilis* Törvények na-gyon tiltották az e' féle kotzkás játékoknak ndl tiltott pénzel való folytatását. *Digest. L. XI. t. 5.* játék vala *De aleatoribus* azt adja-ki a' *Prætor*, hogy a' kotzka, ha az ilyen játék miatt a' kotzkás meg-nye-ret-

rettetik, vagy károsittatik-is, öt meg-nem halgatja Codicis L. III. t. 42. hogy, a' mit valaki a' kotzkán el-vesztett, jussa légyen azt néki, vagy ha ő nem akarná, az ő maradékinak az el-nyerőtől, vagy annak maradékitól, harmintz esztendő, söt a' *Justinianus* rendelése szerint, ötven esztendő múlva-is vizfsza kérni. Ha ezek sem akarnák, a' Város Birái vagy *Fiscussa*-is vegyék vizfsza, és fordítsák a' közönséges épületekre. A' kotzkás pedig maga a' meg-nem adott pénzért senkit se perelhesen. Nem vala szabad az e' féle játékokat a' *Decemberi* és *Fársangi* napokon kívül, a' katonákon kívül, tsak mulatságból-is senkinek folytatni; mint a' melly annyi szerentsétlenségeknek volna ki-tétetterve. A' honnan, *Acron*-is *Horatius*hoz L. II. *Carm.* 16. így szól: *periculosa plenum opus aleae tractas.* A' Katonáktól ugyan ez egészen, az említett időben-is, el-nem tiltatott vala, hogy a' táborban a' fok heverés miatt inkább elne tongyvúlnának: de fegyvereiket erre felteni halálos büntetés terhe alatt nem vala szabad.

Ma a' kotzka helyett inkább a' *Kártya* gyakoroltatik. Ki találmannya vólt ez, és mikor vették-fel játéknak? végére nem mehettem. Nem kell réginek lenni; mert a' régi irásokban erről nints sohol emlékezet. Akárki találmannya légyen, ez-is amannál nem kevésbé veszedelmes. Mellyel-is, idő töltés színe alatt, egymást fok ezer emberek tsak nem minden vagyonokból ki-mejlesztik. Mellyre nézve, igen böltsen és kegyesen tselekedték fok tartományokban a' Fő Igazgatók, hogy az e' féle tsalárd játékokat a' magok birodalmakból rész szerint egészen ki-tiltották, rész szerint kemény törvények mellé szoritották. *Saxoniában* a' kotzka, kártya, és semmi egyéb akármi nével neveztetett játékok, mellyek a' szerentsétől füg-

A' Kártya újabb találmány.

Meg-tiltott érdektől Hársárd játékok.

genek, 18. elztendosnél kifsebb idejueknek meg-nem engedtetnek. A' *Hazard* játékok pedig, mellyekben a' tökéletlen korhelyek, vak szerentse próbálásnak szine alatt, az éretlenebb eszueket néhány orák alatt, jobb eszü Eleiktől, véghetetlen fáradtsággal, életek veszedelmeztetéseivel, és szímtalan költségekkel öfzve gyujtott, és örökké-valóságra el-készített Jófzágaikból, és Házi Kintseikből fokszor ki-forgatták magokat, 's maradékaikat, mazurokká, világ tsufjai-vá, fokan ördög martalékjaivá-is tették, végképen és tellyesféggel kemény büntetés-Meg-til-nuk terhe alatt ki-tiltotrák. Meg-betsülhetetlen kegyes szorgalmatósága vala Felséges Fejedelmünknek, és Király Afzszonyunknak-is a' d. e. Mária Therésiának, midön minden örökös Birodalmából 1773-ban 8-dik *Julii* közikbe érkezett és ki-hirdettetett parantsolatjában ezeket az égre kiáltó tsalárd játékokat úgy ki-tiltá, hogy a' kinek Házánál e' féle játékok tartatnának, ki-tudódván fizessen a' mint most reá emlékezhetem kétfüz forint büntetést; a' játzók pedig, személly válogatás nélkül, valahányszor rajta kaptatnak, fizessenek száz, száz forintokat; mellyeknek fele része légyen a' fel-adóé. A' melly parantsolatot azután II. Josef Felséges Urunk-is különösön meg-újjítani méltónak tartott. Vajha mind ezeknek nagyobb sükerét láthatnók! Hogy az illy oktanul el-pazérlott drága pénzből, az egekre még most-is a' boszszu-állásért nyögve kiáltó véres veréjtékét a' Szegény Rabotás embereknek itten ne emlitem!

A' Schack A' Schack játék, *Polydorus Vergilius* szejátékot mirint *De Inv. Rer. L. II. c. 13.* nevét a' *Scan-*kor? és *ki dendo* a' fel-hágásból vette, a' mennyiben *talulta-* annak ofzlopotskái egy más ellenében *fel-*hágni igyekeznek. Ennek eredetét *Polydo-*ges. rus egy *Xerxes* nevü, Világ teremtéfe után 3635, *Efzt.* táján élt, bölts emberre viszi.

A' ki ebben egy kegyetlen *Tyrannus*nak alattomban azt mutatá-meg, melly keveset érjen magára a' Királyi méltóság, ha a' réá törekedő veszedelemnek a' szegény rendü köz emberek bizonyos útakon eleiben nem kerülnek, és az ő Személyéért magok életeket-is fel-nem szentelik.

Vagynak, a' kik a' *Schack* játékot a' Trója alatt heverő Görög Herókok találmanyanának tartják. Vagynak, a' kik az *Afsyrius*foknak tulajdonítják. A' *Persák* és *Chinabéliek* úgy beszélik, hogy ezt a' játékot ők az *Induloktól* vették; ott pedig egy *Bramin*, vagy *Indus Pap* gondolta volna ezt ki, egy maga indulataival nem bíró, vérengző ifju Fejedelemnek jobb észre hozására. Meg-mutatta vala t. i. ez által azt néki, melly könnyen az ellenség kezeiben eshetik a' leg-hatalmasabb Király - is, ha az alatta valóktól nem védelmeztetik. Kapott az egyébként elmés Fejedelem a' játékon; és alattomban hamar-is észre vette addig folytatott dolgainak bolondságát: és egy jó Fejedelem lett belöle. Hozzá adják némelylek: Hogy midön ezen bölts *Braminnak* találmannyát, az ő tulajdon kívánsága szerint meg-kivánná jutalmaztatni a' Király, és e' töle csak azt kérné, hogy adna néki annyi buza szemet, a' mennyi a' *Schack* táblának 64. udvarából egymással rendel fokszorozva, ki-jöne. Parantsol a' Király, mint tsekélységnek tettző dologról, hogy azt mindjrást adják-meg. De mikor felszámlálák a' *Bramin* kívánsága szerint az *Udvarotskákot*, hát annyira mégyen a' búza, hogy nem csak a' Királynak minden kintse, de szélesfen ki-terjedő Birodalmainak-is minden Vagyonnya arra nem lett volna elég-séges. Akár honnan vette tehát eredetét a' *Schack* játék, de igaz valóságos Férfiakat illető elmés játék. Jól mondotta *Moses Mendels - sohn*, hogy ez a' játék, ha ugyan játé-

Felette
bölts já-
ték.

téknak lehet nevezni, fok okosságát kíván, de az okosságtól játéknak tartani ezt igen fok volna. Meg-probálhatja ebben a' leg-bőltsebb ferjfu-is (mert az Afzfzonyi higabb elme ezt fel-nem éri) a' maga elmé-jének magát fel-találó minden tehetségét; észre-veheti, melly nehéz légyen a' dolgokot fundamentomokból végig úgy vinni, hogy azokban hiba ne elegyedjék. Egy *Kempel* nevü Udvari Tanács Ur a' mint ez előtt néhány esztendővel, a' közönséges Ujjság Levelekből olvastuk vala, Pofonban egy olyan *Schackozo machinát* készített vala, mellyet a' leg-jobb *Schackozokkal*-is fogadásból ízembe mert erőszteni, nem tsak e' Hazában, hanem külső Országokban-is; mellyel magának nem kevés nyereséget hajtott vala. Most ez a' *Machina* a' Bétsi Királyi Ritka-

Az egész-ságok Házában tartatik. De jegyezd-meg, *ségnek* hogy ámbár ebbe a' játékba tsalárdságok *nem hasz-* nem olly könnyen elegyedhetnek, mint a' *nos.* Kártyában és kockában, de olly nagy elme töréssel, hoszfszas méjj gondolkozodással, és véghetetlen helybe való ülésfel jár, hogy jobb jussal tartattathatik egésztséget vesztegető, mint segítő mulattságnak. *Seneca*-is *Epist.* XCVIII. így hozza ezt bé: *Latrunculis ludimus, insupervacaneis teritur, non faciunt ista bonos, sed doctos. Latrunculosoknak* Tolvajotskákknak nevezettek ennek fiai abból, hogy mint a' Tolvajok, szegeletekben távul lesködve, úgy ugródnak elé egymás vesztésére.

Valának Kristályokból, söt Gyémántokból készült *Latrunculusok*-is. Mellyekről *Martialis* L. VII. *epigr.* 51. — — — — *et vitreo latrone clausos* és L. XIV. *epigr.* 18.

*Infidiosorum si ludis bella latronum
Gemmeus iste tibi miles et hostis erit.*

*Ovidius: Fac pereat vitreo, miles, ab hoste,
tuis.*

A' Biliárd vagy Billárd (Déakul Tudi-A' Biliárd *cularium*, *Spheristerium*) Mikor? és honnan bizonytalan eredett játék? ki-nem tanulhattam. Itélelan eredetem fzerint Tekézésnek neme. Mellyel a' 'ü hafzfokat vezteg-ülő, író, olvasó, és gondolkodó nosabb új betsületesebb Uri emberek, nyájos beszél-játék, getések között, az ebéd utáni órákon tseufesen, és leg-ártatlanabbúl szokták magokat, benn, az arra készült Házakban gyakorolni. Ez, egyéb házi multságok felett, avallis ajánlja magát, hogy se az elmét, se a' testet nem fárasztja: és épen azokban a' dolgokban segít, mellyekre az olyan rendbéli embereknek leg-közelebb való szükségek vala. A' Hofszszu Tekében a' nagy gollyóknak kézzel A' Tekévaló hajigáláfa a' deréknak és karoknak nagy zés kiket erejét kívánja, és a' gollyóknak 's ofzlo-illet, potskákknak ki-fzőkése kárt-is téfzen. Katonákat, és kézi mester embereket illet inkább, mint tanátsos férjfiakat. A' Rövid Teke minden gyönyörűség, és elmétség nélkül való nyügölődés inkább, mint játék.

S. CCXVIII.

Az éneklés, beszéllés, kiáltozás, a' vérnek folyását és melegségit, előszer ugyan a' tüdőkön, de azután az egész testen, nevezetesen pedig a' felső részeken, tapasztalható módon öregbitik. Innen vagyon, hogy a' Papok erős telben-is, midön prédikálnak, nem csak nem fáznak, hanem, főként a' fejeken, izzadnak-is, holott a' halgatókat az alatt majd meg-vészi a' hideg. *Plutarchus* a' tanuló ifjaknak semmi *commotiót* nem rendel; mert úgy-mond, a' fok beszéd és *disputálódás* nekik minden *commotio* helyet lehet. *Celsus* a' nagyon való olvasást különösen ditséri, a' gyomor gyengesége, és a' ké-

sö

ső emésztés ellen: *Ha kinek gyenge és fájos gyomra* vagyon, az nagyon olvasson, az olvasás után sétáljon, azután pedig laptával, fegyverrel vagy egyébbel, mellyel a' felső részek mozgattatnak, gyakorolja magát, így ír, *Lib. I. c. 8.* ugyan ott: *basznál, úgymond, a' késő emésztés ellen-is nagyon olvasni, azután séjtálni.* *Hippocrates-is* ezt, kivált vatsora után, erősen jóvallya, mellyeknek okát-is könnyen láthatjuk.

Ugyan-is, a' beszéllés, éneklés és kiáltozás közben az egész testben keringő vér, melly a' tüdökön csak egy óra alatt-is egynéhányszor meg-fordúl, szüntelen keménnyen vatskoltatván, kétszer hamarébb készül és inkább meg-vékonyúl, mint ha az alatt a' tüdök tsendefen nyugodtak volna. E' felett, midön a' gyakor és erős ki's bé-lehellés alkalmatofságával, a' *diaphragma* alá 's fel járván, a' gyomrot és májjat rázogattja; a' hasnak *musculassai* a' beleket szorongatják, nem lehet a' *chylusnak-is* a' bé-vett ételből és italból jobban és szaporábban nem készülni, a' belekre hamarébb le nem szállani, az epének ott véle bővebben 's jobban öszve nem elegyedni, a' tejes edényeken és azoknak *glandulain* a' vér közüi derekasabban által nem takarodni. E' mellett a' vérnek-is épen nem lehet a' májból ki-jövö és a' beleken el-terjedö nagy érbe (*vena portarum*) annyira meg-gyülni és vastagodni, és a' májban 's lépben olly könnyen meg-dugulni: egy szóval nem lehet természet minden munkáinak jobban nem follyni, innen, nem ok nélkül helyheztetü *Boerbaave* a' Prédikátorok egeszséginek és gyakor uyers vénségeknek okát a' mindennapi közönséges *actiókban*; mivel ök egyébként igen kevés *commotiót* szoktak

tak tenni az ételnek és itálnak sokságához ke-
pest, mellyet naponként magokhoz vésznek. Rű-
videden, a' beszéllés, és éneklés mind azok-
nak, kik lábok fájása vagy egyéb akadály miatt
másféleképen testeket eléggé nem gyakorolhat-
ják, igen szükséges és hasznos dolog.

Minden tüdökkel fel-ruházott Élő álla- *Az É. ő*
toknak van magok természetekből folyó be- *állatok-is*
szédjek: mellyekkel a' magok indulatait egy- *beszédnek*
másnak távulról-is meg- *jelentik.* De ezek olly *egy-nájjal*
keskeny határok közt forganak, hogy okos a' *magok*
beszédnek épen ne lehesse mondani, 's ha mi *módjok*
jeleit mutatják-is okoskodásoknak, azokat in- *szerint.*
kább az ő magok viseléséből és tselekedeteik-
ből láthatni. Az okos beszéd azért egyedül
csak az embernek adatott. De ennek-is nem
úgy, mintha ez véle teremtett volna: Nem- *Az embe-*
is úgy, mintha az Isten maga tanította volna- *re beszéd*
meg az Első embereket beszélni. Hanem, *miként*
fel-lévén, az Ember feje minden Élő álla- *formáló*
tok felett elnés okosfággal, fel- *találásra,* és *dott.*
meg-külömböztetésre való kész ferénységgel
ruházott; toroka, nyelve, orra a' hangok-
nak ezer, meg ezerképpen való formálásá-
ra és követésére, ábrázatja, szeme, szája;
kezei a' ki-műtogatásra készítetve; mint nyá-
jos tárfaságot szerető okos teremtett álla-
tok, kívánták a' magok gondolatait, és
indulatait, külömb-külobnb hangoknak for-
málásával, kezeiknek, szemeiknek, ábrázat-
joknak műtogatásával és formálásával egy-
mással meg-értetni. Mellyek szerint, a' ma-
gok elméjeket egy mással közleni hamar
meg tanulták: a' dolgoknak és tselekedetek-
nek bizonyos neveket-is kezdettek adni. Így,
nantonként, az esméretséggel együtt a' be-
szédnek határai-is ki-szélesedtek; és egy
közönséges nyelv lett belőle. De hihető-
képen az özőn-víz előtt élt emberek közt;

közel fem vólt az annyira meg-határozva, nem-is terjedett vólt ki annyi dolgokra mint a' máí idöben. A' mint ezeket hofzfazon és fundamentomofon mutogatja a' nagy kegyefségü és széles tudományu *Jerusalem Betrachtung über die vornehmste Wahrheiten der Religion. Th. II. p. 118.*

Meg-maradtak vólt-é azon eredeti nyelv mellett egy formán mindnyájan az özönviz előtt éltek? és mennyire vitték vólt azt? nints nyoma a' Sz. Írásokban. Azt olvassuk, hogy a' Noë háza népe az özönviz után egy nyelvel élt a' *Babel* Tornyanak építéséig; annak alkalmatofságával pedig meg-hasonlván egy mástól, nyelveknek is efze veszett; és szélyel menvén sergenként, fok újj nyelveket készitének, a' mint újjabb életnek modjához kezdének. Ezen az úton és módon szaporodott a' nyelvek külömsége, a' szerint a' mint az ellenkezés öket mind inkább el-ofzlatta, és külön-külön társaságokban foglalta, midön egymással fokáig femmi köz dolgok nem lehetett. Szaporodott úgy-is, midön az ilyen különböző nyelvü Nemzetek azután egybe-elegyedtek, és egybe-zavart újjabb nyelvet formáltak. Így születtetnek még ma-is fok újj nyelvek. Mint tapasztalták az utazók, az Északi vadabb tartományokban, és különös tengeri Szigetekben lakó emberek között. A' ma esméretes nyelveknek számát *Butner* és *Gatterer* három vagy negyed-fél Százra téfzik. Mellyek közül találtatik Európában Ötven: Asiában Száz: Africában harmintz: Amerikában Ötven: A' nem régiben talált újj világban, mellyre a' Hollandufok Észak és Napkelet között akadának, és a' magok nevérol újj *Hollandiának*, e' világ *Oröaik* résznek nevezték, húfz. A' mellyek-is egymástól nagyobb, kifsebb részben, leg-alább a' ki-mondásban mind külön-

A' fok fok-
le nyelvek
hoggy let-
tek.

A' mai es-
méretes
Nyelvek
Számá
mint-egy
e' világban.

lőmböznek. A' Törsök vagy Eredeti Anya-
 Nyelveket Európában Négynek találták.
 Deák, Német, Tót, és Finniai nyelveknek.
 A' Déükből lettek a' Spanyol, Frantzia, Négy A-
 Olofsz, Oláh nyelvek. A' Régi Németből az nya nyelv
 Ujj Német, Belga, Száfsz, Anglus, Danus, vek.
 Succus, Islandus; A' Tótból a' Muszka,
 Orosz, Lengyel, Cseh, Slahak vagy Magyar-
 ral elegyes Tót, Tyrolisi, Vendeni vagy Né-
 metel elegyedett Tót, (mellyen beszélnek
 Löbán és Bautzen Vidékén Lusátziában bi-
 zonyos régi Népek) a' Kroata, Dalmata,
 Kurlandi, Litvaniai régibb lakofok; jól le-
 het e' két utolsó az Anya nyelvről mesz-
 sze el-távozott. A' Finniaiból lettenek a'
 Lapponiai, Permiai, (Sibéria szélin a' ten-
 ger szorulás mellett lakó némelly Nemzetek)
 Estheni vagy Estónai régi lakofok Finniában,
 és ott a' szomszéd helységeiben a' Lieveni,
 és Tseherenni nyelvek, és az Ös Magyar
 nyelv. Ös Magyar nyelvet mondok; mert
 a' mái Magyar Nyelv úgy meg-van elegyed-
 ve azoknak a' Nemzeteknek, mellyeken,
 és a' mellyekkel Scithiából által jöttek, mig
 itt Erdélyben és Magyar Országon meg-
 telepedhettek, nyelvekkel; úgy azokéval-is,
 a' kiket itt találtak, és magok közé foglal-
 tak; nem külömben a' szomszéd Nemzete-
 kével-is, a' kikkel kereskedett, vagy egyéb
 közösülést tartottak; a' kiktől a' Tudomá-
 nyokat és Mesterségeket tanulták, hogy a'
 régi Magyar Nyelvnek száraz tetemeinél
 egyebet a' mái Magyar nyelvben alig talál-
 hatnál. Mit nyerjenek tehát minden szor-
 galmatofságokból azok a' jó Urak, a' kik
 a' Magyar nyelvnek eredeti tisztaságára való
 viszfza vitelében ma olyan buzgon munkálód-
 nak? előre meg-ítélhetni. Igen dicséretes
 a' Nemzeti szokott nyelvünket illendő szép
 rendbe venni, el-nyomorult értelmes sza-
 vainkot fel-keresni, és valahol magából ki-
 telik, azt büszkeségből más idegen nyelvek-
 ből

helyeken teli torokkal való Beszédnek hasznait az egészség dolgában, az olyanoknak számára, a' kik így beszélni nem tudnak, vagy abban nints módjok, jóvalya, hogy a' beszédnek semmi értelmére nem ügyelvén, *prédikállyanak* othon akármit, most nagyobb, *prédikáló* és hevesebb, most tsendesebb, és gyengőbb *beszedeinek,* beszédekkel, míg belé fáradnak. A' kiktől *éneknek.* e' sem lehetve, tanuljanak-meg könyv nélkül (mert e' jobb az el-olvasásnál) egy fereg, mind rövidebb számból álló *Jambus*, mind hosszabb formájú *Elegids* verseket, minél ugrósbabbak lehetnek; és azokat öreg, tsendes mondással el-kezdve, lassanként erősített iffjui hangal, és indulatokkal addig vigye, valamig lenet; onnan, a' mint felhágott, ereizkedjék visszsa oda a' honnan fel-indult volt.

§. CCXCIX.

De jegyezd-meg, hogy mint egyéb *commotok*, ugy ez-is étel után mindjárt ártalmas. A' nagy eröböl való hosszszas, főként a' hegyes beszéd és éneklés, annyival-is inkább a' kiáltozás, kivált télbe, mikor a' hideg erőffen megsüriti és nehezíti az *aert*, a' tüdöket könnyen meg-ronthatia. De egyéb idökben-is ez igen száraz testü, hosszszú és vékony nyaku, gellyvás, meg-szakadt, és vérrel tellyes Embereknek igen hamar kárt tehet: főként a' fü-fájásra, orvér-follyásra, sükettségre, fül tsengésre, szem fájásra, vér pökésre, száraz betegségre, gutta ütésre, torok fájásra, mejj fájásra, hajlandóknak épen veszedelmes; mert ezeket a' nyavallyákat tsinállya-is, neveli-is.

z erős A' kiáltozáshoz, és eröhöl való hofzszas kiáltozás-énekléshez, hofzszas és erős bé-lehellés, vagy nak es bé-húzás kivántatván, az alatt a' tudöknek hofzszas által szurö vér edényei az oda rohant ar-éneklésnek töl úgy ki-feszülnek, hogy az nékiek meg-ártalmos. felöle tudö-béli élő-erekbe majd semmi vér nem mehet által. Melly miatt gyakorta ezek ki-is hafadnak, és veszedelmes vér-pökéseket szereznek; vagy itt-is amott-is meg-állapodván vér, gyuladáfokat és tüzes kelevényeket tsinálnak. Mellyek ofztán rész szerint a' fok köhögtetéssel, rész szerint a' vér közü szüntelen által szivárgó évségekkel az egész embert el-szárazstják. Meg-történt fokakon az-is, hogy midön a' hofzszas senterntiakkal készült Predikázziokban, kivált a' Könyörgésekben közben való lélekzet vétel nélkül fokáig ment a' ki-mondás, hogy ezzel másfokban nagyobb buzgóságot inditsanak, a' magok ábrázatjok és szemek egészen kidagadott, és vérbe borúlt, mejjek-is úgy el-fulladott, hogy az ügyefebb halgatók irtözva néztek mikor fulladnak-meg, vagy ütömeg a' gutta öket; a' minthogy ezek való-sággal fokakon meg-is estenek. Illyen veszedelmekre tesz-ki magokat azok a' kántorok és sipofok-is, a' kik ki-bé-lehellés nélkül, hogy notájok egy végtiben hofzszabban folyhasson, azt felettébb hofzszan igyekszik nyújtani. Hogy pedig ezek a' hegyesebb's vékonyabb éneklésnek, és sip fuvásnak munkájában, mint a' mellyek a' torkot és tudöket öszvébb szokták húzni, nagyobb károkat teheffenek, akár ki-is által-láthatja. Hogy az egyébként kevés rabotával élő Predikátorok, és magokat vetö Kántorok közt annyi tökösök, vagy meg-szakadtak találtnak, az-is ettöl vagyon. Mert, midön a' mejjnek fel-fúvódásával a' hasban lévő nagy erővel le-felé nyomattatnak; a' belek útát nyitnak a' tök gollyók hüvellyein le a' tök'satskokba.

A' Katzagás, kivált néki ereftett mér- A' hofz-
 tékelen katzagás, vagy a' melly fokáig va- szas erős
 ló tsiklándozás által gerjesztetik, a' most katzagás-
 le-irt nyavallyákon kívül, a' diaphragmának nak és
 vagy által rekesztő inas hártjának ebben prúszköl-
 esni szokott convulsiójával esik, fokakban, lesnek
 kivált az érzékenyebb kis gyermekekben és rosz kö-
 afzfzonykákban valóságos nyavallya törést vekezesi.
 húzott magával. Vóltak a' kik ebből golly-
 vakat-is kaptanak, Lásd Behrenst Selet. Diat.
 S. v. c. 4. A' Prúszkölesben a' felettébb nagy
 erővel bé-szivutt, és ki-lövödött lehellettel
 az orrnak és homlok tsontoknak üregeiből
 ugyan azoknak érzékeny hártjait terhelő és
 bofzszantó sós taknyok a' fonek nagy kön-
 nyebsegével ki-seprettetnek: de a' fore- is
 egyszer'smind erő-szakofon tsepádó v:rről,
 kivált mikor fokáig tart, a' szemek, fülek,
 's maga az agyvelő-is gyakran meg-sértet-
 tetnek. Lász ezekről bővebben fellyebb a'
 hol a' por-tabáknak prúszköltető erejéről
 irtunk.

§. CCC.

A' Lovaglásban lábainkkal a' kengvelben ál-
 lani, derekunkat és fejünket merőn tartani, kar-
 jainkkal a' lovat igazgatni, szemünkkel és elmenk-
 ke' a' ló járására és magunkra vigyázni kellek;
 és így ebben az elmével együtt az egész test-is
 dolgozván mindenik szépen erősítetik. De ki-
 váltképen való haszna a' lovaglásnak abban va-
 gyon, hogy felig álva kelletvén a' nyeregben
 ülni, a' belső részek mind a' meijbe, mind a'
 hasba, szabadon fűgve rázódnak, melly lal
 azok igen szépen erősödnek, a' nedveségek-
 nek folyása rajtok és benne hatalmason segí-
 tetik, az edények meg-dugulása mindenfelé ki-

bontatik. Ide járul az-is, hogy a lovaglás többire mezei friss aërbe szokott véghez menni. Ezekre nézve *Oribasius Julidnus Rom.* Tsászárnak udvari fő *Doctora*, a' gyomornak és a' főbéli erzákenységeknék tisztítására és erósítésére a' lovaglásnál egy hasznosabb orvoságot nem tart. *Sydenhám*-is a' jó vérnek és *spiritusok*nak kézfítésére minden ö elötte esmérertes eszközök felett hellhezteni ezt. Nevezetesen a' régi *colicában*, *hypocondriáca* nyavallyában, és száraz betegségben, még akkor-is tsalhatatlan hasznát igeri, midön többé semmi orvoságot már nem használhatuak, ha t. i. a' beteg, szép lassan, mindennap többet többet, egy néhány hólnapig minden reggel lovagol. Vagyuak fokban, kik a' régi hasmenésből-is semmi egyéb által meg nem gyógyúlhattanak, hanem az ilyen mindennapi lovaglás által. *Pechlinus*-is azt írja: hogy egy az ö baráti közül midön a' negyednapii hidegből semmi féle orvoságotkal ki-nem szabadúlhatott vólna, egy néhány reggel, mikor reá akarna jöni a' hideg, homi datzos paripán négy négy órákig magát hánytatta, és így a' hideglelesből tökéletesen ki gyavúlt. E' felett, a' mint már régen *Aristoteles*-is *probl. §. IV.* megjegyzette, a' lovaglás *ob continuam partium genitalium incalescenciam et confricationem* a' *venust*-is hatalmason ébrefszti. De ellenben megtartásra méltó dolog az-is; hogy a' hoszszas lovaglás, ügetés, nyargálás, ló ugratás miatt, fokban a' nemzésre egészen alkalmatlanná lettenek, vér vizelésben, mejj fájásban, vér pökésben, veszedelmes has szorulásban, *colicában* 's több e' féle nyavallyákban estenek. A' *Hypocondriáicusok*nak mindazonáltal és a' hideg-lelösöknek, ha

erejek van hozzá, az ügetés és dötzöges hafznos; mert így az ő belső részeikben meg-sűrűdött enyves vér jobban meg-mozdítatik és az obstručníok inkább ki-bomolnak.

A' Lovaglást vagy Lovon való járást ki A' Lovag-kezdette leg-először? a' Régiségek meg-írói lásnak el-külömböznek. *Horatius Carm. L. IV. od. ső fel-ta-11. Bellerophont* nevezi, hogy először Ló-lálója ki ra ült volna, még pedig egy *Pegasus* nevü volt?

szároyos Lóra, a' melly mint a' szél olyan sebessen futott. *Plinius L. VII. c. 56.*

ezt a' *Bellerophont*, a' *Glacus* Király Fiának írja. *Diodorus Siculus L. VI.* mind a' Lo-

von való járásnak, mind a' Lovak meg-sze-

lidítésének fel-találását *Neptunus*nak tulajdo-

nitja: a' kit amannak apjának téfzen. Így

tartotta ezt *Virgilius*-is *Georg. L. I. v. 13.*

A' hol azt-is meg-jegyzi, hogy ez a' *Neptunus*

a' Lovat a' tengerből hozta volna ki,

az-az: hogy a' tengeren hozt volna vala-

honnan által leg-előbb Görög Országba. *Aug-*

ustinus De Civit. Dei L. XVIII. c. 9. ezt

a' *Neptunus* találmányát csak a' Kantza lo-

vakra magyarázza. Hogy zabolát tégyenek

a' Lovaknak szájokba, és azzal igazgafsák,

nyerget a' hátokra, és hogy a' talpaikra vas

patkókat verjenek, azt mind *Virgilius Georg.*

L. III. v. 115. mind *Plinius l. c. a' Pelitro-*

nius találmányának írják: és hogy e' ta-

lálta-fel azt mesterséget-is, hogy keljen Ló

hátsa ülve fegyveresen karingót nyargalni.

A' Lovon való hadakozásnak első mesterei

Plinius szerint, a' *Thessala*-béliek valának,

a' kik erről *Centaurus*oknak neveztettek;

Ugy tartják vala t. i. mások róllok, hogy

emberből és lóból együtt termett állatok vol-

nának; és hogy emberrel közösült Kantzá-

nak fajzati volnának; a' honnan *Hyppocen-*

*taurus*oknak - is mondattak. Így vélekednek

vala, hogy mulólag említsem, a' Spanyol

A' zabolá-
zás; meg-
patkolás,
meg-nyer-
geles ki-
nek talá-
mánya.

Az Amé-
rikaiak
vélekedése
a' Spa-
nyol lovas
Katonák-
ról.

Lovas Katonákról a' bóldogtalan Amerikai lakofok-is közönségesen, mikor 1500-nak elein Columbus másod utjában Hispaniolára, Kortes Tabaskóra, Pizzaro Peruviaira, ütöttek vala; a' kik addig nem tsak ló-háton embert, de lovat sem láttak vala; (nem természetén egész Amerikában, se ló, se szamár, se tehen, se disznó; mig ezt a' Kanaria Szigetektől, amazokat Spanyol Országból Columbus leg-elébb oda által nem vivé. Lásd Kamper Endekung Th. I. s. 147. és p. 139.) A' honnan ezek a' szegény emberek egy állatnak gondolván az miért a' lóval, ettől a' rettenetes bestiától annyira megijedtek vala, hogy előttek senki megállani

A' Lovak-nem mér vala. A' két lovu szekere-
 ral való zést a' Frigiai Népeknek, a' kik a' Pelius
 szekere-hegy mellett laktak és innen Pletroniu-
 zést kikez-foknak mondattak, a' négy lovu szekere-
 dette. zést Erichtoniusnak tulajdonítja Virgilius l. c.
 Cicero pedig De Nat. Deor. ezt az utólsót a'
 negyedik Minerva, Jupiter Cortpletől kapott
 Leanya szerzeményének mondja lenni: Pe-
 tavius az itt elé forgó embereknek életét
 a' Moses idejére teszi.

Hogy a' ló marhák egyéb négy lábu
 állatokkal együtt a' Teremtésnek kezdetivel
 kezdettek mindjárt lenni kezdettek, senki sem kétel-
 a' Lovak- kedhetik. De hogy mint egyéb állatok 's
 kot emberi planták-is későbbre terjedtek-el az emberek-
 haszonra től lakott Tartományokban; és, a' hol meg-
 fordítani. vóltak-is, nem mindjárt kezdettek haszonra
 fordittatni, az-is a' Historidkból bizonyos.
 Farahónak, hogy az Izreliták Egyiptomból
 lött ki-jöveletekkor szekerei, lovagjai vólt-
 tanak, maga írja Moses I. K. 14. R. Abrám,
 Isák, Jákob, a' tereh hordozásra tevékkel
 éltek. A' Lovakot úgy látszik, későbbre vet-
 ték-fel a' 'Sidók. Hadakozásra lovakkal men-
 ni nekik az Isten törvénye szerint nem va-
 la szabad IV. Mos. 17: 16. Egyéb dolgáik-
 ban, a' mint olvassuk I. Birak 10. a' gaz-
 da-

dagok öszvérekkel, a' szegények szamárokkal élnek vala. Azért a' Sidók lovakat nem is igen tartottak. Hanem a' kik pompára ezt miért lovakat kívánnak vala tartani, azokat Egyipteselekedtomból hozatják vala *Esa. XI. 7. 8.* Sőt az ték. ellenségtől nyert lovaknak is meg-kell vala az inakot vágni, hogy a' hadban azokkal senki ne élhetne. *Yos. XI. 6.* és az Isteni segítségét annál bizonyosabban kéntelenítettnének meg-esmérni. A' Rómaiak mind a' játékokban, 's egyéb dolgaikban is a' loak és a' vakkal minden emlékezet előtt éltek. *Romu-Scythikus* a' Birodalomnak első kezdője a' Mars ragibb Isten tiszteletére, *Martius* mezőben *Februa-vagló*. *rius* hólnapban *III. Kal. Martii (Equiria)* Lovakkal futtató pompás játékok rendelt vala: *Appianus* írja *De Reb. Lyb.* hogy azok a' hadakban (*equo nudo*) nyereg nélkül-való lovakkal élnek vala. A' Római Imperatorok képeiben is úgy látjuk ezt egész *Neroig.* Így éltek a' lóval nyereg és kengyel nélkül, a' mint *Vegetius*ból *L. I. c. 18.* kiteszik, minden Római lovas seregek. A' Schithákról is hasonlót jegyzett-fel *Hippocrates L. de Aere Aq. et Locis.* Melly miatt közülök fokban meg-köszvényesültek és sántultak. Ki-ragasztotta leg-előbb a' nyereghez a' kengyelt? nem tudhatom. Azt látom, hogy a' lovaglást tanuló ifjaknak a' Tanító Mesterek kengyelt ma sem engednek. Hogy dott a' a' Lovagló a' kengyelbe meg-vetett lábakkal keményebben üljön, közönséges tapasztalás.

Közönséges életre tartozó véghetetlen a' Lovaghasznait a' lovon való járásnak nem tzelunklás az e-sejtegetni. Az egészségre különösen mit te-gészségre gyen a' Lovaglás? *Hippocrates* kezdette leg-mit hasz-előbb az elebb nevezett Kényvében magya-nál? és mit rázni, a' *Scythia* Férjfiak példájában. A' drt? pel-kikről különösen azt jegyzi-meg. Hogy ezek dák a' régi közt olyan fokban találratnak a' Nemzésre *Scythak.* tohetetlenet; az egyenesen abból esik, hogy gyermekségetől fogva fokat lovagolnak. A' melly

melly ok abból-is ki-tetfzik, hogy ez a' hi-ba a' fő rendek közt, és más tehetősebb gazdák közt, a' kiknek jobb módjok van lóvan járni, sokkal közönségebb, mint a' szegényebb rendűek közt, a' kik ritkáb-ban lovagolhatnak. Találatnak, úgymond *Hippocrates*, fokban köztök. a' kik nem vé-vén észre ezen ö tehetetlenségeknak termé-szeti okát, ezt magokban Isten átkának tart-ják. Azért a' Férjfi ruhából-is ki-vetkezővén, afzfzonyi módon öltöznek, és a' házban-is csak afzfzonyi dolgokat folytatnak. Emliti ezt a' *Scytha* Férjfiak baját *Herodotus-is Hist. L. I. c. 105.* és annak tulajdonitja. hogy a' lovaknak meztelen éles háta a' kemény dö-tzögésben az ö nemző magot készítő és férjfiui testeket fel-mereftző részeiket még kitsin korokban el-rontja. és *Θυράνακ* nevézi. A' melly rajtok azért van, hogy a' *Venus* Templomát egykor fel-prédálták volt, 2.) Ennek az ö fok lovaglásoknak tulajdonitja *Hippocrates* azt-is, hogy a' közsvényes tsipő fájás köztök olyan közönséges. Okozná pedig ezt lábaiknak hosszafon való le-füg-gése, és tzombjaiknak szélyel feszülése; ki-vált gyermek korokban, a' mikor ezekre leg-kevesebbet ügyelnek. M'lyekre nézve, az okofabbak, míg az ö gyermekeik annyira nem nevedtek, hogy a' lovon járhas-fanak, szekereken hordozzák őket.

Különös Azokról a' *Scythákról* különösön, a' meg-jegy-zés a' *Meotis* tava körül laknak, és *Sauroma-táknak* mondatnak. azt jegyzi-meg: hogy *Scytha* köztök nem csak a' férjfiak, hanem a' *Leá-Leányok*-nyok-is lovagolnak, tegzeket, nyilakat hor-doznak: mellyekkel, hogy könnyebben bán-hatsanak, kitsin korokban, hogy ki-ue növ-hessen, a' jobb testeket vafsal meg-sütik; 's addig férjhez menni sem engedik, míg há-rom ellenséget meg-nem öltek. Férjhez me-nések után pedig a' lovaglásra nem kötelez-tetnek.

Ezek-

Ezekből, a' mikről a' Scythákban a' lovaglást az egészségnek ártani mondja Hippocrates, tsak azt hozhatjuk-ki: Hogy a' mezitelen soványon ki-álló hát gerintzu lovakon, nyereg és kengyel nélkül fokígg döztögni fenkinek, de kivált a' gyermekeknek nem tanátsos. Egyébként, a' tsendes lovaglást ö maga Hippocrates-is L. II. De Dieta az egészség meg-tartására egy nevezetes efzköznek mondja. Az ilyen lovaglásról kell azt-is érteni, mellyet Aristoteles a' *Ve. A' Betegenust* serkenteni mondotta. Aëtius *Tetrab. seknek* P. I. Serm. III. c. 7. úgy itél, hogy a' miért nem Lovaglásnak a' betegekre nézve kevés hasz-jó lovana lehet. Mert ha lassan megyen a' ló, *golni.* egyebet el-bádgyadásnál, és a' lábok széllyel feszülése és le-függéle miatt, az ágyékban, támadó fájdalomnál nem szerez: ha pedig a' ló erősebben hajtatik, az egész testet fájdalmason egybe-rontja. Az egészségefek- *Az egész-*ben, jól mérsékelve a' lovaglás a' *Spirituso- ségefeknek* kot-is, az egész testet-is, minden egyéb *mennyi-*gyakorlások felett erősíti; az érzékenysé- *ben hasz-*geket tisztítja, és élefebbé téfzi. De a' *nál.* rosz mejjnek ez a' gyakorlás igen rosz. Alább L. III. Serm. I. c. 5, a' lovaglást tsuklás ellen ditséri. Oribasius *Collect. L. IV. c. 24.* azt jegyzi-meg, hogy ámbár az erős lovaglás a' testet nagyon meg-rontsolja, de még sinsz haszon nélkül; minthogy a' testet, de különösen a' gyomrot, mindenféle gyakorlásnál inkább erősíti.

Xenphonnál, in *Oeconom.* elé beszélvén Socrates *Ischiomacus* Socratesnek, miként ízokta ö reg- *ítélete.* gelenként az inafsától előre a' lovat el-küldvén, maga gyalog mendegelve, mezei dolgofsait meg-nézni: ott lóra ülven, magát minden hadi fogásokban gyakorolni: azután a' lováról le-szálván, és azt az inafsának által adván, hol futást, hol tsendes lépésekkel gyalog ismét haza menni; othon annyira ebédelni, hogy se éhen ne maradna, se

meg - ne terhelődnek: Így felel *Socrates* „
 „ Jól van *Ischiomache*! mert egyszer'smind
 „ mind egészségednek, mind hadi tudomá-
 „ nyodnak, mind házi gazdaságodnak hasz-
 „ not hajtasz; és, hogy te mind ezekkel
 „ jól élsz, jele, hogy olyan egészségesen
 „ és jó erőben láthatunk. „

Az újabbak sem hozták soha kétségben azoknak a' régi jámboroknak ítéleteket a' lovaglásnak mind egészségét meg-tartó, mind fok nyavallyákat meg-gyógyító hasznairól. Én, a' jovai közül, mindenek képiiben, emlitem a' Nagy *Syndenhamot*, azt az egész Európában, 's köztünk-is szerentsés orvos-láifairól, és bölts tanáts-adáifairól esmérertes

Synden- Anglus Orvost. A' ki, *Oper. Med. p. m.*
hám ta- 523. minekutánna elé-beszéltette volna egy
pasztalá- nagy tudományu, és éles elméjü Fő Pap
fai a' Lo- Urnak femmi Orvofságoknak nem engedő
vaglás terhes *Hypochondriaca* nyavallyáját, azt írja,
hasznai- hogy ez, az ő jovallásából, naponként erő-
ról a' hy- sitett lovaglás által, minden orvofságoknak
pochon- és *diætanak* félre tételével, egy hólnap alatt
riakában nem tsak azon meg-gyökerezett régi nyaval-
 lyájából tökéletesen ki-gyógyult, hanem
 egyéb egészségének-is kívánt állapotjára el-
 jutott: ezekkel sejezi-bé szavat: *Neque ma-*
gis Hypochondriacis prodest hoc exercitii genus
(equatio) quam Tabidis, Phtysicis, az-az:
 Nem kevésbé használ az a' lovaglás-béli gya-
 korlás a' száraz betegségben lévőknek-is,
 mint a' *Hypochondriacus*oknak. Váltak, úgy
 mond továbbá, az én atyámiai közül né-
 hányon, a' kik nem tsak el-száradva a' fok
 köhögés miatt, hanem olyankor-is, mikor
 az éjjeli izzadáfok. és has menések, a' ha-
 lálnak a' száraz betegségben lévőkben tsal-
 hatatlan postái-is, meg-jelentek vala, az
 én tanátsomból ló-háton fok mért-földeket
 el-jártak volna, mindenek tsudájára szépen
 meg-gyógyultak. Ugy hogy, maga *Syndenham*,
 ezeket látva, el-meri szentül mondani; hogy
 a'

a' Frantzuban a' keneső, a' hideglelésben a' *China* nem segitenek bizonyosabban, mint a' lov glás a' száraz betegségben, tsak félbe ne hagyja a' beteg; és tisztá jó száraz ágyban fekügyék. De más felől azt-is megjegyzi; hogy ebből a' nagy *curaból* az olyanok várhatnak bizonyosabb hasznot, a' kik ifjak, és még jó erőben vagynak. Az idősöknek, és a' kik nagyon el-vagynak erőtelenselve, a' lovaglás helyett a' szekeren való hosszszas utazást *commendálja*. Mellyből-is lokan tsudára méltó hasznot vettek.

Ugyan-is; a' *Szekeren való hordoztatás*. *A' Szekereban* az embernek maga erejére nints szük-rezés-mensége; hanem veszteg ül, és egészen tsak külső erő által gyakoroltatik; a' mejjben és lömböz a' hasban le-függő részek, a' lábok, és karok lovaglásnyugofznak. Ul ugyan a' ló-háton is félig tól.

meddig az ember; lábai-is a' kengyelbe nyughatnak; és így a' járás-béli nagyobb erő a' lónak marad; azonközbe még-is munkába kell lenni a' lovagló egész testének. Mert a' fejet, nyakat, derekat szüntelen merön kell tartania, és úgy kell igazgatnia, hogy az ide tova való ingásban a' lóról le ne forduljon. Ugyan ez okból, tzombjaival a' lovat szoritania, talpával a' kengyelbe tartozkodnia kell, farkaival, hogy a' lova jobban lépjék, annak oldalait éregetni, bal karjával a' kantár szarát fogni, és ennél fogva a' ló járását igazgatni, jobb karjával egyéb dolgát follytatni, szüntelen szüksége van. Vagynak ugyan, a' kik a' magok úgy szoktatott jó paripájokat kantár nélkül-is, lábaiknak és derekoknak erre vagy tova való mozdítása 's nyomítása által-is, jól tudják vezérelni; de ilyenkor a' dereknak és lábaknak több dolgok szokott lenni.

Fő haszna

Mellyekből azt-is láthatni: miért kíván-mind a' tafsék a' lovaglásra nagyobb erő és ifjabb Lovaglástest, mint a' szekerezésre? De együtt azok, mind is meg-tetfzik, hogy, ámbár a' lovaglásnak, a' szekererezésnek.

a' szekerezésnél szélesebben ki-terjedő hafzna légyen; de a' fő hafzon, mind a' szeke-
ren való hordoztatásban, mind a' lovaglász-
ban, a' mejjben és trasban ilyenkor fűgve
álló belső részek rázodásából kerekedik-ki.

Miként kerekedjenek pedig ki ebből a'
rázodásból azok a' ditsért hafzuok; neve-
zetesen, abban az útkozott *Hypochondriaca*
nyavallyában, és az ezzel együtt járó kinos
szeleknek, belső nyughatatlanságoknak, nem
ehetésnek, nem alhatásnak, 's több e' féle
únalmas nyavallyákban; különösen abban a'
tsúfos *melancholiában* miként segitsen? Ha
e' következendőkre jobban figyelmezzünk,
nem leszzen nehéz azt-is meg-értenünk.

A' *Hypo-*
chondria-
cának szer-
ző oka.

Szerzi t. i. ezeket a' nyavallyákat, min-
den ehez jobban értő Orvosok szerint, a'
beleken el-terjedett vérnek abban az itten
egybe-fzedődött nagy vér-érnek, a' melly
vena portarum nevet visel; és a' lépén, má-
jon által szűrődött vért a' belekről és több
belső részekről a' szívnek jobb gyomrába
viszfa szokta vinni, ezekben az útakban
esett meg-dugulása. Erre a' meg-dugulásra
pedig okot szolgáltat. 1.) Hogy, mind a'
májnak, mind a' lépnek (melly-is a' májba
szolgál) edényetskéi felettébb vékonyok,
és tekervényesek. 2.) Hogy ennek a' *porta*
vagy Kapuk erének tsévájében nintsenek e'
féle nyelvetskék, mellyek a' más féle közön-
séges vér erekben a' fel-menő vérnek visz-

Ezek ellen szá tojulását szoktak gátolni. Azért, hogy
a' Lovag- a' vér benne a' szivre fel-emelkedhesék,
lás mit té- és a' májon-is által tojattattasék, a' vérnek
közönséges kerülésén kívül, a' belső részek-
nek rázodása és vatskottatása által szokott
szén.

a' természet rajtok segiteni. Erre pedig a'
dologtalan, heverő, elméjekkel vesztég-ül-
ve dolgozó Személyekben semmi egyene-
febben, és bizonyosabban nem segithet mint
a' szekerezésben, főként a' lovaglásban való
rázódás. Ezt pedig két úton és módon tse-

lekfszi. 1.) Mindön a' vérnek az irt útakon a' belehröl való vízfza menetelét segíti. 2.) Midön az így vízfza nem mehető, és e' miatt, az ereknek le-nyúló ágaiban magok terhek által le-nyomúlt vérnek fonkollyosabb részét ezeknek az ereknek végső két ágain, a' vég beleken ki-rontatja, és ott ennek a' véghetetlen alkalmatofságokat szerző rozf vérnek útat nyit; hogy a' testből ki-folly-hafson. A' honnan, ezek a' vég belekre szölgáló külsö és belsö két nemtelen erets-kék- *Aureæ venæ* Arany ereknek, közönsé- ges nével pedig *Venæ hæmorrhoidales* vér folyásos ereknek mondatnak. Meg-szaba- dülván a' belsö részek ettöl az ökök terhelö hitvány vértöl, magokra újra egybe-takarod- nak, meg-eröflednek, és szokott természe- ti munkájokat egész erövel, és jobb mód- dal folytatják. Mellyből ösztán a' jó egész- ség önként következik.

Másod rendbéli hasonló bizonyos hasz- A' Fulla- nát tette vala-fel Lovaglásnak *Sydenham* a' dozs el- fulladozás és szaraz betegség ellen. A' Ful- len a' Lo- ladozásnak-is oka leg-gyakrabban az említett *vaglás hæmorrhoidalis* erekben meg-ülepedett vérnek, hogy hasz a' köz hártýában, kivált a' lélekzet vételt náthát, hordozó oldal tsontok *musculus*raiban el-ter- jedett ágaiban lett fel-tojulásában, és az eb- ből támadó, beleket kízó *Spasmus*oknak, s szeleknek a' mejjre-is fel-hatott szorongatá- saiban van. Mellyet-is, kétség kívül té- szen az, hogy há ezek a' *hæmorrhoidalis* erek vagy magoktól ki-fakadtak, vagy vér szí- pókkal meg-szipattattak, a' Fulladozás ön- ként meg-gyógyúl. Midön tehát, az elébb irt mód szerint, a' Lovaglás ezeknek az ereknek ki-nyitására annyit téshen, a' Ful- ladozás ellen-is jól segíthet. Két Férjfiakat hoz-bé példáúl a' Nagy *Linneus* *Amoen. Acad. Vol. VII. p. 13.* a' kik midön fulladásban szinte el-veztek volna, az ö jóvallásából *Stockholmból Stadium* Várofsáig mentek ló-

háton; és jollehet az első napokban lattat-
tak majd minden fogadokban meg-sulladni,
de két hólnapok múlva nyavallyájokból egész-
fzen meg-gyógyúlva tértek vízfza hazá-
jokba.

Száraz betegség ellen a' Lovaglás mikor? és miként segíthet.

A' *Száraz betegség* vagy betegség nél-
kül való el-száradás fokszor tsak abból kö-
vetkezik, hogy az ember valami belső nyug-
hatatlanság, vagy titkos ösztönözés miatt
nem-is alhatik, nem-is ehetik. Ezt pedig
közönségefebben okozza a' beleknek és gyo-
mornak hártái közt el-terjedő *hemorrhoidalis*
erekben meg-gyült vér. A' melly ott, magá-
ba meg-rothadva, mint valóságos évség, úgy
mégyen vízfza a' szivre, tüdökre, agyve-
lőre; és, mint roz kovász, a' tápláló ned-
vefségeket-is az egész testben meg-vesztegeti;
maga ösztönével minden-féle nagy nyugha-
tatlanságot, szüntelen való forróságot, reu-
detlen hideg-leléfeket, éjjeli izzadást, a' tü-
dökben köhétselést, fel-hevülést ki-sebessé-
dést, 's több efféléket-is szerez; mellyek a'
száraz betegségnek elől járó postái. Ide já-
rúl, hogy abban a' lafsu, és erőtlen, ki 's bé
lehellésben, mint szoktak lehelleni a' veszteg
ülök, és méjen gondolkodók, az így meg-va-
stagúlt vér, a' tüdöknek képtelen vékony edé-
nyeín nehezen tojúlhat által: hanem ott fok
helyeken meg-dugúl, meg-kövesül meg-kél,
meg-evesül; és, nem tsak a' tüdöket ösztö-
nözi szüntelen való köhögésre, hanem a'
maga titkos tüzével az egész embert meg-
száraztja. Ezeknek-is tehát meg-előzésére
bizonyosabb segítséget nem lehet ki-gondolni,
mintha a' lovan való rázodással azt a' *hemorr-
hoidalis*, és tüdökben akadozó vért meg-sene-
kelni nem engedik; vagy alól ki-follyni se-
gítik. A' *Anglusok* bizony, a' kiket a' szá-
raz betegség más nemzetek felett ostromol,
ez ellen a' lovaglásnak leg-bizonyosabb hafz-
nát tapasztalják. De jegyezd-meg: hogy
ehhez jó elein kell fogni; ha egyszer a' tü-
dök

*Nagy de
gyanus
orvos-
ság.*

dök meg-dugulásai ki-bomolthatatlan száraz tsumokká vagy kövekké váltanak, (mellyet a' szüntelen ösztönözö régi száraz köhétse-
lésből gyanithatni) annyival-is inkább ha azok a' tsumók meg-költek, és eves kelevényekké váltanak (mellyet a' genyetséges ki-vetés bizonyít) kevés reménység lehet, hogy a' lovaglással a' tudök útjai meg-nyiljanak; és, ha szinte az Arany ér meg-fakadna-is, alig eshetnék-meg, hogy abból a' tudökre valami haszon háromolhatna. Söt inkább ezekben az állapotokban méltábban tarthatnának attól, hogy a' lónak, kivált a' dötzögös vagy ugrandozó lónak, rázása a' meg-kövesült tudököt meg-szaggatná, a' febeseket jobban ki-febesitené, az arany eret veszedelmes vér' folyására vinné; és így, a' kik gyalog járva, tsendesebb lélekzéssel még jó darabig élhetnek vala, reménytelen el-veszszenek. Szóll ez a' letzke a' régi *hypochondriacus*oknak-is, a' kiket már a' fekete sárgaság-is el-fogott; úgy a' régi *Scorbuticus*oknak-is, a' kiknek testek egészszien el-revededett. Néhány példákat említ *Van Swieten Ur Comm. in Aph. Boërh. T, III. p. 227.* a' kik a' lovon való erős rázodásban tiszta vért vizellettek, még pedig olly bővön, hogy e' miatt életek végső veszedelemben forgana; és ez rajtok annyiszor meg-újult valahányszor lovaglattak.

Igen szükséges tehát, hogy ha kik az *Mikre* il-
említett nyavallyákban lovaglással kívánnak lö a' Lo-
magokon segíteni, a' magok állapotjokat *vaglásban*
ához értö *Doctorokkal* jól meg-*disputallják*; *vigyázni*
és azoknak útasítása nélkül ehez ne fogjanak. az *ilyen*
Közönségesen árt a' lovaglás 1.) A' kik *fe-*
betegek-
lette erőtlenek, vagy igen érzékeny testüek. *nek.*

2.) A' kik akármilyen úton nagy vér folyások *Kiknek*
kat szoktak vifelni; vagy vérrel igen teli *nem jó a'*
vagynak. 3.) A' kik meg-szakadtak, vagy *lovaglása*
másként meg-vagynak testekben romolva.

4.) A' kik az arany-ér e' nélkül rende-

fen, és könnyen foly; vagy vakon ki-dagadva fel-gyúladott. 5.) A' kik erőssen iz-zadnak. 6.) A' kiket a' has szorulás nagyon tart, a' minthogy a' lovaglás, kivált hofz-fzafabban follytatva, a' meg-sikúlt hafat-is meg-fogja. Mind ezek azért tanátsofabb a' magok lábain járni, vagy szekezen tsende-fen hordoztattatni.

*Kiknek
leg-hafz-
nosabb.*

Máfoknak, a' kik a' meg-jegyzett hi-báktól ürefsek, szükséges a' lovaglásra az időt, a' helyett, és a' lovat meg-választani: 's a' ló hordozásában - is okos módot követni. Az ülve dolgozó tudósok, 's ké-zi mester emberek, a' kiknek kevesebb ere-jek van, vagy lábaik fájdalmasok, hogy magok lábaikon elég *commotiot* nem tehetnek; az ifjak a' kik jövendőre szándékoznak ma-gokat a' bővebb ló-háton való járásra el-ké-fzíteni; a' *phlegmaticus*, taknyos testü sze-mélyeknek, a' kik egyébként nem örömeft járnak, 's hamar el-is fáradnak a' lovaglás-ból leg-több hafznot remélhetnek. A' tisz-

*Mtkor
hafznos.*

ta, tsendes, nem fzeles, nem-is igen hideg, nem-is igen meleg idő a' lovaglásra leg-alkalmatofabb. A' ködös, esös, fzeles időkben, nyárba-is a' nagy hévségeben, télbe-is mikor igen hideg van, jobb az időt benn

*Mikor
nem hafz-
nos.*

tölteni. Étel után-is mindjárt, teli gyomorral lovagláshoz kezdeni nem tanátso. Mert az étellel és itallal meg-terhelt és ki-fefzült gyomor a' maga fel-kötő hárttyáit és inait fájdalmason meg-rángatná: a' körül fekvő részeket-is meg-potyolná: az ételt-is ügyi-be meg-nem emészthetné. Hanem az emész-tetben szotyogna-le a' belekre; széllé és etzetté válnék. Étel előtt-is mindjárt egé-fzen üres gyomorral lovagolni, valminthogy kelletlen, úgy káros-is. Mert a' rázodással, a' le-tüggő üres gyomorba az epe vízfzfa follyna; a' belekre-is kelletinél bővebben szivárgana; és így ürefsen magára találván, azoknak érzékeny belső részeit, benne ter-

bes fá dalamakat, *spasmus*okot okozna; által
menvén magára a' tejes ereken a' vér közi,
azt-is fel-gyúlasztaná; 's ezen az úton az
étel kívánált-is el-veztené; testét-is el-bád-
gyasztaná.

Leg-jobb tehát, az egészségre nézve, *Mikor?*
télben ebéd után két órával, nyárba reggel *hol? 's mi-*
nap fel-jöte után egy órával, dél után nap *ként hasz-*
haladat előtt két vagy három órával lovag- *nosabb lo-*
láshoz kezdeni. És azt egyenes, sima úton, *vagolni.*
tiszta fris *aerü* tágos mezőben, egy, vagy
más-fél óráig, vagy a' melly bizonyosabb
mérték, míg meg-kezdették únni, tsendes
lépésekkel, ha erejek van hozzá, néha po-
roszkálva-is, vigyázva folytatni. A' vápa-
hupás, borozdás, árkos helyeken a' ló-is
könnyen meg-*ashetik*, a' lovaglónak-is a'
nagy tartózkodás, és ügyelés miatt, magát
nagyon el-kell fárasztania. A' Hegyre va-
ló hágásban az igyekező lóvak ide tova va-
ló feszengése, a' rajta ülőnek, hogy ez egye-
nes mértéket meg-tarthassa, elé-görsödése,
és erre-is tova-is való hajladozása, erős
munkát szerez. A' löjtöre való dötzögés-
ben és hátra ereszkedésben a' hát gerintzei,
és a' hasnak ki-feszült *musculus*sai nagyon
meg-rontsolódnak. Nyárba az erős hévsé-
gekben, hogy a' napnak sugári a' lovagló-
nak fejét nagyon által ne süssek. hives,
árnyékos fák között lovagolni, mind ked-
vesebb, mind egészségesebb. Télbe, 's egyéb-
kor-is mikor hives, szeles idők vagynak,
nem jó, ha szinte benn meleg volna-is,
széllyel botsátott könnyü ruhákban ki-indúl-
ni; minthogy fenn a' lóháton a' hideg-is,
a' szél-is inkább éri. Nem egészséges a'
széllel szemben kivált sebessen lovagolni;
mert az előtte öszve tojult tömött *aernek*
erős bé-lebellese a' tüdököt-is könnyen meg-
szakaszthatja, a' ki-gözölés egyenlőségét-is
a' test színén el-bontja: mellynek rend sze-
rint terhes nátha, vagy forró nyavallya a'

gyümöltse. Nem tanátsos a' loról le-szállva mindjárt le-ülni, és az árnyékban magát hivesíteni; hanem egy ideig, míg a' lovaglásban egybe-nyomúlt *masculusok*ban a' vér magának újra utat nyithat, maga lábain, kunn a' szabad *aërben*, sétálgaíson, és úgy engedje magát meg-hivesedni. Nem jó ilyenkor se hideg vizet, se bort innya; hanem, ha szomjuhozik, hörpöljön egy két Fintsia *tzitromos*, vagy bor köves herbathét; vagy, ha erre akkor szert nem tehet, igyék gyenge-hideg, és kevés tiszta vizet. Nem megvetendő gondofság a' lovag'ókban az-is, hogy jó széles puha bőr övekkel, magokat nem igen meg-szorítva, által övezik. Mert ezzel meg-eröfsítetvén a' hasnak *musculusai* és takaró hártyaí, az oda le-nyomúlt belső részektol és szelektol nem olly könnyen nyúlnak-ki, és kapnak *herniakat*; hátok gerintzeit-is könnyebben tarthatják merön. Egyéb fogafokat mellyekkel az értelmes tanúlt lovag'ók magokat az ugrós, széles, fortélljos lovakon a' le-eséstol és testek meg-sértésétol örizni szokták, nem a' mi dolgunk fejtegetni.

A' Német Országi Fő Oskolákban Utóljára, ez egyet nem mulathatom-el a' lovaglásról meg-empliteni: Hogy a' külső Országi Fő Oskolákban vagy *Univerfitások*ban szokásba van, hogy a' fok felöl tanulni, vagy helyyefebben ki-mondva, korhel-lévö ki-lo-vedni, oda gyült pénzesebb ifjak, annak *pagláfok* színe alatt, hogy a' fok ülés és méjj gondolkodás, az ö Fejeknek inkább ne ártson, és abból *hypochondriacat*, *melancholiat* vagy *helicat* ne kapjanak, a' szomszéd falukra ottan ottan lovagolva ki-mennyenek, fok méjj gondolatokkal viselös Fejeket a' fenn való mezei *fris aërben*, minél jobban lehet, ki-szellöztettefsék. Hogy tehát ezeket kíván-
Ennek di- tséretes zélja. ságok szerint meg-nyerhesék, felesen egy-be-beszélnak, magoknak lovakat fogadnak; és hogy a' ló gazdájának ingyen ne fizesse-nek, mihellyt lóra kaphatnak, azt azon pil-

-pillantatba farkantyuzni, szöktetni, fitzkándoztatni kezdik: ki-kapván a' sik mezőre, galloperoznak, vágatnak, nyargalóznak, árkokat ugratnak, mindenik akarván egész tudományát ki-mutatni, mennyivel légyen ő a' másiknál jobb *Bereiter*. Ezeket így tudva, a' lovas gazdák-is épen nékik való, a' mint ők nevezik *Filisteus* lovakat tartanak számokra. A' mellyek a' rajtok ülő vitézeket nem kevésbé meg-tudják *exercerozni*, mint ők amazokat. Mi lesz belőle? Az, hogy a' lovaglással, mellyel okofon folytatva, az említett nagy nyavallyák fokszor meg-gyógyultak, ők bolondul folytatva magokat épen azokban ejtik; sőt egészen el-is vesztik. Mert, hogy a' le-vetésből és hirtzoltatásból gyakran történő romlásokat el-halgattam: alig, sőt épen nem lehet el-kerülniek, hogy ez által a' kemény rázódás, és erőszakos feszengés által minden izek, tsontjok egybe ne potyolódjék; fokszor karjok, lábok, hátok gerintzei ki ne fitzamodjanak: a' *musculus*okban a' mozgató rostok meg-ne szakadozzanak, 's azután egybe-forrva, meg-ne merevedjenek, a' mozgásra és mozgatásra alkalmatlanok ne légyenek; úgy hogy, utóljára derekokot meg-hajtani, vagy gyalog járni-is alig tudjanak. Hányan nem kaptanak ebből az erőltetett lovaglásból külömb-külömb-féle *herniakat* vagy meg-szakadásfokot? Hányan nem estek meg-állithatatlan vér pökésekbe; mellyeknek el-kerülhetetlen következése a' *Száraz betegség*. Érthetni ezekből; honnan elsék, hogy fok Uri derék ifjak tökéletes jó egészségben menvén az *Universitásokba*, ott úgy el-betegesednek? *helicában* esnek? és kik ott helyben meg-halnak, kik el-száradva, és lelkeket alig húzva térnek vissza hazájokba? A' lovaglás és kurválkodás szerzi mind ezeket. Esmért, így ír *Unzer, der Arzt*. B. IV. p. 312. fok tanuló ifjakat, a' kik

Kompániáftól frifs jó egészségben a' városból sebefsen ki-lovaglattak; a' szomszéd faluba egy két Kanna hideg fert jó kedvel, heveniben meg-ittak; mellytől némellyek veszedelmes tüdő gyúladáfokat, és forró nyavallyákat kaptak. Mások pedig, tartván a' hideg italnak ártalmától, éget-bort ittak; és azonnal vért kezdettek pökni; 's mind együtt iffjuságoknak leg-szebb virágjában elvesztének.

Másként van egy lovak mellett nevedett parasztnak, vagy tsitkósnak, vagy lovásznak, vagy *forrejtárnak*, vagy kotsisnak, vagy Hufzárnak, vagy posta-legénynek állapotja; Mert ezek gyermekségektől fogva hozzá szoktak, és meg-keményedtek a' lóval való hirtzolodásnak minden nemében. De egy árnyékban nevedett, fűszál forma, kényes, maga vető Urfinak egész állapotja ezektől felettébb távúl van; a' ki most fog ehhez az erős munkához, mégis bolondúl mindent véghez akar vinni, a' mit valaha azokban látott, vagy hallott. Fenyítő *Fog-házát*, nem *Univerfitást* érdemelne bizony ezeknek a' boldogtalan iffjaknak, ennyi fok siralmas példának látása után-is vakmeröül folytatott tselekedetek. De azok az Elöljárók-is nagyon vétkeznek, a' kik tartoznának ezekre jobb Lelki esmérettel ügyelni; midön ezeket, jobbatska jövedelmek kedvéért, bé-hunyt szemmel ignézik: Meg-válik valaha miként fognak magok hivataljokról számolni. Midön fok jó Atyákat nagy reménységü Fiaktól, és nagy summa pénzeztől rút fősvénységekkel tolvaj módon így meg-fofztottak.

Az Elöljárók-is vétkefen nézik ezeknek boldonságait.

§. CCCI.

A' *Friccio*, az-az: a' bőrnek kézzel vagy posztóval való dörgölése és vakarása-is a' test egyik

egyik nevezetes gyakorlásának tartatott a' Régiéknél. A' Görögök bizony nem tsak az egészség fenn tartására, hanem majd minden hosszszas nyavallyák meg-orvoslására-is mint leg-bizonyosabb és hathatosabb eszközt úgy ditsérik ezt; és kinek kinek a' maga ideje, állapotja és nyavallyájához képest miképen kellefsék ezt végben vinni, hosszszafon le írják. A' Sinák és Indufokis fok nehéz nyavallyákat épeu tsak ezzel *curálnak*. Európában ez hasznos munka, minthogy egy kevés táradssággal és alkalmatlansággal jár, régtől fogva nem gyakoroltatott: mig t. i. ama' nagy nevü *Boerhaave* és más bölts *Doctörök* ezt a' minapiban újjalag ditsérni és minden féle nagy haszonnal *applicálni* kezdenék.

A' Test külső színének dörgölése, vagy A' dörgő-Sürolása már *Herodicus*, vagy *Prodicus* ide-lés a' Testjében, a' test gyakorlásnak egy nevezetes, gyakor-és mesterséges nemévé lett vala. Ré-vitte lásnak ré-völt ezt *Hippocrates*, akkor tsak hamar az *gi ditsere-Orvosi Tudományba*, mint ki-teszik ezen ötes neme. szavaiból. *De Officina Medici: Friccio potest solvere ligare, Carne implere, minuere: dura ligare, mollia solvere, multa minuere, moderata densare: az-az: A' Dörgölés el-bont-hat vagy széllyel-oszlathat, meg-köthet, hússal meg-tölthet, meg-soványithat; a' kemény húst meg-kötheti, a' lágyat el-oszlathattya, a' fokot meg-fogyathattya, a' nem fokot tömöttebbé teheti. Nagynak tett-zhetnek első tekintettel ezek a' fel-tételek illy tsekélly eszköz után; sött, úgy láttszik, hogy magokkal-is ellenkeznek, De a' ki elsőre tudeya, hogy az embernek (egyéb élő állatoknak-is) teste, a' szivben gyöke-rezve, két, élő-sa forma erekből áll: a' mellyek számtalan *appróbb*, meg-*appróbb* ágokra el-oszolva, utóllýára a' magok ágots-káik-*

káiknak végein megint egy másba mennek, és hogy ezek e' szerint vagynak a' testnek minden belső, és külső részeiben, az egész mesterséget könnyen meg-fogja érteni. Ugyan-
Az egész- sgre mi- is: mikor a' testnek színe itt, vagy amott
ként hasz- meg-nyomattatik, erre-is tova-is dörgöltetik,
nál. a' nyomás alatt találtató nedvefségek elé-
 is hátra-is a' merre útat kaphatnak, szél-
 lyel menni kényszerítettnek; az edények fa-
 lait-is, mind az élő, mind a' vér erekben
 küjebb feszítik. És midőn ez a' nyomat-
 tatás a' Sürülésben helyét változtatja, a'
 szélllyel tojult nedvefségek innen-is, túl-is
 a' ki tágosult helyekre azonnal bővebben
 vizsgálva sietnek. A' honnan, az ilyen meg-
 dörgölt helyek elébb meg-tüzesülnek, azu-
 tán fel-dagadnak, bé-tojúlván a' piros vér
 azokba a' vékonyabb ágotskákba-is a' hol
 az előtt tsak szintelen vizes nedvefség foly
 vala. Ha pedig tovább-is süröltatnak, job-
 ban-is ki-tágosulván, annál-is több nedvefség
 tojúl oda. Mellytől ofztán meg-is dagad-
 nak. Midőn tehát, az elébb tojult nedvefsé-
 gek helyeire, a' szoritástól szabadúlva,
 az élő-erek ágotskáiból más nedvefségek nyo-
 múnak; a' ki-nyomatott nedvefségek pedig az
 erek' ágain fellyebb tojatnak, az egész vér se-
 beffebb kerengésbe mégyen; a' test kívül-is
 belől-is fel-melegszik; a' nedvefségek jobban
 el-kézfülnek; a' taknyos, ényves, hideg ré-
 szek benne el-ofzolnak; fézfkeikből, a' hol
 meg-feküettek vólt, ki-mozdúlnak; a' tisztá-
 talanok, és szükségtelenek, gözbe meenek;
 ezzel az el-gyengült edények természeti ere-
 jeket önként vizsgálva-kapják; az inak az őket
 nyomó takonytól meg-szabadúlnak, és ma-
 gokon a' *Spiritus*okat minden felé szabadabban
 botsátják: e' mellett, a' *sürölés*sal *elektrizá-*
*lód*nak-is, az-az: az ő tüzők fel-ebred, és
 elevenebb léfzen. Egy szóval: a' dörgölés
 azt el-végzi a' testben a' mit a' lovaglás,
 és dolgozás félbe-hagyott vala: mint hogy

a' lovaglásban inkább csak a' belső részek , a' dolgozásban a' *musculusok*, vagy húsos részek gyakoroltattatnak. A' dörgölés kívülről ott kezdí mozgatni a' nedvességeket a' hol amazoknak ereje szinte ki-alútt vólt; és azokat egyfzer'smind bé-felé-is vífzi : Úgy hogy , ez amazokkal edgyütt az egész test gyakorláit tökéletessé téfzi.

Ezeket így értvén a' testnek dörgölés által való gyakorlásáról , jobban által láthatjuk, 1.) a' *Hiapocrates* elébbi fel-tételeinek is valóságát ; 's meg-egyeztethetjük azokat is a' mik azokban ellenkezni láttattak, 2.) Sajdithatjuk azt-is , miket várhatunk az egészség dolgában a' test gyakorlásának ebből a' nemiből ; és Orvofságúl-is ezt minémü nyavallyákban vehetjük haszonnal elé. De mint-hogy mind ezek ma' jobban - is ki-fognak világosodni , mikor a' test dörgölésének módjairól-is tanúltunk valamit , itt ebben hagyjuk.

§. - CCCII.

Módját ezen dörgölésnek a' mi illeti : Meztelen kezekkel vagy száraz meleg posztóval magára , vagy gyanta , fenyő , kömény-maggal , sa-hajjal , és más e' féle jó szagu *matériákkal* ottan ottan meg-füftölve , a' bört az egész testen rendel , vagy a' melly részen különösön akarják , szép gyengén addig dörgölgetik , míg jól fel-melegedvén meg-kezd pirossulni. E' fzerint a' mint *Celsus* írja , a' gyengébbeket terétől fogva talpig egymás után 50 *szor* , az erősebbeket pedig 200-*szor*-is végig dörgölik vala , a' fön és derekan gyengébb , a' tagokon keményebb dörgölést tévén. Ezt pedig tselekszik vala este , reggel , mikor az eméltés jól véghez ment ;
és

és ezen *curát* öt hat hetekig-is el-nyújtják vala. Az ifjú és erős Embereket élesebb posztóval és keményebben a' véneket és gyermekeket lágyobb posztóval és gyengebben dörgölik vala: és a' hol 's míg lehetett, ki ki maga dörgöli vala magát.

A' Test *A'* mit *Friktionak* mondtak a' Rómaiak, *surolás*-*nak* *kü-* az nálunk a' dörgölést, *surolást*, *kenést*, *va-* *lombözö* *karást*, mind magában foglalja. *Dörgölésnek* *nemei.* hívjuk, ha az egybe-fogott száraz kézzel, posztóval, vagy ruhával, olly keményen hozzá nyomva léssen, hogy az a' húsra-is bé-hasson. *Surrolásnak*, ha ki-terjesztett tenyérrel nem annyira hozzá-nyomva, a' bőr színén rontsolás nélkül foly. A' melly, mikor minden hozzá nyomás nélkül mégyen véghez, *simogatásnak* mondatik: *Kenesnek* hívjuk, ha a' sürrolás, előre meg-nedvesített, vagy 'sirozott kézzel léssen; *Vakarásnak*; ha éles körmeiket néki akasztva kortzoljuk a' bőr színét. De ezeket tsak illetőleg. A' *Dörgölésnek*, vagy *surolásnak* (mert ezek nálunk-is többire váltoslag járnak.) *Hippocrates* az elébb nevezett helyen e' négy módjait írja; *Kemény*, vagy *erős*, *lág*y, vagy *gyenge fok*, és *mértékletes*. *Celsus*-is L. II. C. 14. ezeket nevezi. *Galenus De Sanit: tuend.* L. III. C. 2.-12. és *Lib. IV. C. 5.* a' dörgölésnek kilentz módjait számlálja. A' mellyek vagy mennyiségekre, vagy minémiségekre nézve mind különböznek. Közönségebben ö-is elébb hármat véssen-fel: *Keményt*, *lág*yat, *közép-szerint* valót. A' mellyek közzül osztán mindeniket ismét háromra osztja. Külömbiséget téssen továbbá a' dörgölések közt a' szerént-is a' mint azok künn az ég alatt, benn a' házban, hideg, vagy meleg, szellözö vagy tsendes helyen, a' feredés előtt, feredöben, vagy feredés után mennek véghez, és azt a' Bajnokokban hiv-

hivta. *Friſtio preparatoria*, az-az: el-kéltit-
tő, ezt *Friſtio apothē eapeutica*, az-az: meg-
gyógyító dörgölésnek. Külömböztette a' dör-
gölést a' szerént-is, a' mint, azt száraz,
vagy nedves kézzel, lágy, vagy éles, dur-
va tenyérrel, ruhával, vagy posztóval, több,
vagy kevesebb olajjal, tisztán, vagy port-is
elegyítvén az olajba, tészik vala; úgy, a' sze-
rint-is a' mint azt egyenesen, le-felé, keresz-
tül, oldalaslag, vagy fél felé szaporábban,
vagy tsendesebben, jobban, vagy kevésbe,
nyomva, tovább, vagy rövidebb ideig foly-
tatják vala. Ezek felől mind úgy tarjta va-
la *Galenus*, hogy külömböző változásokot
szereznének a' testben. Gondoson magya-
rázzák vala azok a' régiek azt-is, hogy az
egészséges, vagy beteges embereken az ő ide-
jek, és állapotjuk szerint, hogy kellyen a'
dörgölést kezdeni, és folytatni? mennyire?
és mitsoda részekre keljen ki-terjeszteni?
's a' t. fok volna itt mind azokat elé bor-
dani a' miket erről *Galenus*, *Aeginetha*, *Aë-
tius*, *Oribasius*, 's más régi Görög Orvosok
irtak. Mellyekből mind ki-tetfzik, hogy
ők ezt a' dörgölést az egfségre igen nagy,
és igen szükséges dolognak tartottak. Vit-
te vala bé ezt a' mesterséges dörgölést az
Orvosi Tudományba, a' *Celsus* meg-jegyzé-
sze szerint, leg-előbb *Asclepiades*: a' kinek
e' féle találmányairól eddig-is néhány hel-
lyeken szóllottunk. És midön *Plinius L. XXV.
C. 3.* a' Dörgölésnek fel-találását *Asclepiades*-
nek tulajdonítja, azt tsak az Orvoslásra néz-
ve kell érteni. Mert egyébként a' *Gymna-
sium*okban, a' mint előbb látok, már előtte
három száz esztendővel-is éltek evel. *He-
rodicus*, *Hippocrates* 's más *Jatro-gymnasták*.

Az egés-
ségre na-
gyon hasz-
nos volta.

§. CCCIII.

Hasznát ezen dörgölésnek *Hippocrates*ből rö-
videden így írja *Celsus*: A' dörgölés ha erőssen

lészen, a' testet keményíti; ha gyengén; lágyítja; ha boszszason; soványítja, ha kevés ideig bizlalja. Fundamentuma ezen dörgölés által való curának ez: Fz által a' bőrnek porussai vagy a' ki's hé gőzölgő edényetskének hé-dugult szájjatskái ki-bontatnak: a' bőrben és bőr alatt megülepede t takony meg-mozdítatik, meg hígítatik és el-ozlattatik: a' vérenek belőlről ki felé út készítettik, és annak folyása az egész testben serényebbé tétetik, és így a' *perspiratio*, vagy a' bőrön való ki gőzölgés, melly nélkül az egészség fenn nem alhat, helyre állítatik, fenn tartatik és öregbítetik. Innen meg-ítélherjük, hogy az el-lágyult, el-fonnyatt testü és az izekben meg-puffadt vagy botykosult gyermekeknek, *phlegmaticus*, náthás, *hypocondriacus*, hideg fluxussal, és fejer dagadásokkal vagy puffadozófokkal lábokon és testeknek egyéb részein bajoskodó, vizkorságra hajlandó, erőtlen, gyenge embereknek, és az el-hidegült természetü véneknek, kiknek a' magok testének gyakorlásának egyébként-is erejek és módjok nintsen, ezen *frictio* vagy dörgölés mások felett meg-betsülhetetlen hasznot tehet. Használ ez így ír Hoffmann, a' gyomor gyengesége eilen-is, ha karjaidot és lábaidot napjában kétszer, báromszor gyengén meg-meg dörgölöd; vagy pedig midön az emésztés véghez ment, gyonirod környekit és az egész basadat-is.

Celsus ma- Celsusnak itten fel-tett szavai találtatnak
gyarázat- L. II. C. 14. A' mellyekben, és a' mik ezek-
ja a' Hip- után következnek egészszén meg-magyaráz-
pocrates tatnak a' Hippocrates elébb említett, egymás-
elébbi szavalal ellenkezni láttató, szavai a' *Frictionak*
vairól, vagy Dörgölésnek hasznairól. Meg-keményül,
vagy

vagy öszve-szorúl, úgy mond *Celsus* a' test *Miként* ha ki veszik bellőlle a' mi ötet meg-lágyi-kövéritotta volt: *meg-lágyúl*, ha nem *lézzen ott het*, és *fo-* a' mitől meg-keményedett volt: *meg-telik ványithat* (nem a' dörgöléssel; mert ez magában *min-meg a' test* denkor fogyat) hanem az ételből, a' melly *szinének* a' dörgölés által ki-tágosittatott, és üreffi-süroláfa.

tett helyekre a' vérrel egyött bővebben megyen: *meg-apad*, midön a' testnek rostyai közt, és vékony edényeiben meg-üledett, és azokat fel-puffasztott vizes, és taknyos nedvességek a' dörgölés által szélllyel ofzolnak; és az így ki üreffi-sült edények öszvetakarodván, erejeket visszra nyerik; 's magokban a' taknyot újra meg-fenekleni nem engedik. Sőt, a' gyakor, keményebb, és tovább nyújtott dörgölés által a' legkövérebbek-is el-foványúlnak. Az erőszakos,

és kemény szorongatással folytatott dörgölésben az edények vékony ágai könnyen *Az igen erős dörgölésnek* szélllyel szakadoznak, és hafadoznak. Azért, *ártalmái.*

mikor a' meg-keményült tsemókat kenéssel akarjuk el-ofzlatni, szükséges előre azokat lágyító viz, vagy téj párakkal engefztelni: a' kenés közben-is a' bőr színét vizes, vagy 'siros kenettel ottan ottan lágyitgatni, és simittani. A' kevés ideig tartó gyenge súrolgatás, míg a' súrlás helye fel-melegszik és kevésé fel-dagad, ha gyakran újjittatik; *A' gyenge dörgölésnek min-meg-tölti jó hússal, és tömött kövérséggel* *kái.*

a' meg-sürolt részeket; bővebben húzván helölről azokra a' tápláló nedvességeket: és ott meg-üledetni-is engedvén: kivált ha azon közben, hogy az edények, és hártják könnyebben engedjenek, lágyító kenökkel, és párakkkal-is engefzteltetnek. Ezen az *Peldák.*

úton, így irvan *Svieten Ur Commenz T. I. p. 47. Galenus*, a' maga bizonyítása szerint, *De Sanit: tuend. L. V. C. 3. fok*, régen el-szaradtakot, és öszve-asztakot, midön öket álom után kenökkel gyengén gyakoron dörgöltette volna, kevés idő alatt jó hús-

hússal, és kövérséggel szépen meg-töltött, különösön, egy lapos, sovány faru gyermek-ről írja, hogy vékony, könnyü fa lapátotskával naponként, vagy másod naponként, a' farát gyengén addig verettetvén, míg az kevésbé fe-dagad, (a' melly néki dörgölés helyett vólt, akkor lágy szurokkal bé-ra-gasztatván, kevés idő alatt nékie tellyes fa-rat nevelt. De szükség, úgy mond: a' n. h. Galenus, gondoljon reá vigyázni, hogy az ilyen dörgölés, vagy ütögetés a' gyen-ge meg-tüezefedésnél, és vizkető lágy da-gadásnál egyszer-is tovább ne mennyen. Így akár melly, egyébként egészséges, so-vány testet, könnyen meg-lehet húfosítani.

Ebben mikre kell vigyázni. A' mindennapi vakarás, és kefélés a' Lo-vaknak és egyéb Marháknak meg-hizlalásá-ra nem kevésbé használ, mind a' jól-tartás:e' nélkül pedig a' leg-bővebb abraklásnak-is kevés láttattya van. *Nec minus pecudum corpora quotidie defricanda sunt, quam hominum: ac, saepe plus prodest pressa manu subegisse terga, quam si largissime cibos praebeas.* Így tanítja a' barom tartó gazdákat Columella de RR. L. VI. C. 30. Mitől vagy on ez. Attól, hogy a' Vakarás, és kefélés a' hójagos hárttyákba, az oda jövő kövér 'sirnák helyet kiszit, azt hamar meg-alunni nem enged; hanem fel-melegítvén, higan tarja, hogy több-is gyülheffen hozzá: egyszer's-mind pedig a'val a' rontsolgatással azokat a' hójagos hárttyákat mind jobban jobban ki-táskásítja, hogy több Matériát-is fogadhas-sanak magokba. A' mellyből áll a' meg-hizlásnak módja, és egész mestersége. Ha pedig a' vólna tzelünk, így folytatja eléb-bi beszédát Galenus: hogy a' dörgöléssel soványittsunk, vagy apaszizunk, akkor ad-dig kell vinni a' dörgölést, míg az elébb fel-dagadott rész a' dörgölés alatt ismét meg-száll, és meg-fejériül. Ezek szerint, önként Ri-kerekedik a' Hippocrates elébb említett

szavainak valóságos értelme; miként köthes-sen-is, oldhasson-is, nevelhessen-is, apaszt-hasson-is, keményithessen-is, a testnek dör-göltetése? ki tsinálhatni ezekből, nem nagy munkával, azt-is, mikor? és mi móddal ve-hessék az egészségesek hasznát testek dörgöl-tetésének?

A' mi a' betegek állapotját nézi: az *A' Betegek* egy kevésfel ügyesebb vizsgálást kíván. A' *a' Test* régiek, a' mint előbb-is illetém, a' testnek *dörgölte-* dörgölését inkább tsak a' Bajvivók segítésé- *tésből mi* re vették-vala-fél. Galenus, a' ki ditseked- *hasznot* ve említi, hogy ő Rómában a' *Gymnasticá-* nak Fő igazgató Orvossa volt) azoknak a' *urhat-* bádjattságoknak, mellyeknek ki-szokták té- *nak.* tettetni a' Baj vivó játékosok, 14. Nemeit jegyzette-vala-meg; és azok szerint az *apo-* *therapeutica* vagy gyógyító dörgölésnek, és kenődésnek-is annyi módjait írta le.

Mind azokban pedig közönségesebbest e' kettőre vigyázott: 1.) Hogy a' testnek e' féle gyakorlásai által belőlről meg-moz-dult, és ki-indult káros nedveségei, ha a' magok úttyaikon végig nem mehettek, mi-nek-előtte a' testben valami nagyobb nyaval-lyát szerzenének, a' test külső színének il-lyen, vagy amolyan forma dörgölése által ki-vonattassanak. 2.) Hogy az a' fáradság, bádjattság, és rontsolódás mellyeket a' Já-ték okozott, haladék nélkül el-háríttatassék. Erre nézve, mihellyt a' bajvivók a' játékos *A' Baj vi-* helyről ki-állottak, úgy meztelen, azon- *vak dör-* nal által-adattattak a' jelen lévő *Jatroltyák-* göltetése *nak*; a' kik, ketten, hárman azoknak azo- *mi hasz-* kat a' részeiket, mellyek inkább meg-rontso- *nakot tett* kódtak vala, magok kezeikkel, a' ki-adott a' *játékok* régulák szerint serényen dörgölni, sürrolni, végzésé- *kenni* kezdették: meg-paran-olván a' *jád-vel-* zott személynek, hogy magát minden tag- *jaira* nézve minél merőbben lehet, úgy tar- *tsa*; és léleket vételét-is valmíg lehet tar- *toztassa*; úgy hívén, hogy e' szerint a' meg-

akadt, és bádjatságot, 's fájdalmot szerző
matéria méjjebről ki fogna jöni.

A' *Gymnastica* Ezekből a' viaskodóknak dörgölés által
Medicina szerentséfen folyt Orvosoltatásaikból alkalma-
tolságot vettek az elméfebb Orvosok, ezt
ebből hogy a' Mesterséget más forma nyavallyákban-is
tudmodott. meg-próbálni. És, midön ezzel fok terhes
nyavallyákat meg gyógyittanak vala; ez a'
Gymnastica Cura tsak hamar közönségesé-is
lön. De idővel az afféle közönséges játé-
koknak el-mulásával, a' dörgölés, 's kenés
által való *Cura*-is az Orvosi Mesterségből,
mint, a' melly fok gondal, és fáradtsággal
jár vala, ki kezdő maradni: miglen az új-
jabb időben itt-is, amott-is néhány fő Or-
vosok bizonyos nyavallyákra újra elé-kez-
dék venni. Én ezekről tsak két három ne-
vezetefebb példákat említek.

Az Ujjab- Ha, így ír *Van Swieten Ur Comm. T.*
bak tartá- I. p. 33. a' belső részek meg-erötlenedvén,
fa ezek a- az étel-emésztést úgy a' mint kellene vég-
ránt. hez nem vihetik, tsudálatoson használ ha
éles posztóval az egész hafat jól meg-dör-
gölik. Egyéb állapotokban pedig, mikor a'
tagokat kell dörgölni, a' hafat nem szük-
ség illetni. Közönségesen minden nyaval-
lyákban, mellyek a' nedveségeknak el-hü-
léséből, meg-nyulófodásából, lassu folyásá-
ból, meg-dugulásából szoktak származni,
a' dörgölés mind meg-előzésre, mind meg-

Az In-sza- gyógyításra egy nevezetes eszközü. Különö-
kadásban sön ditsiri ezt *Celsus L. II. C. 14.* az in-
tsudála- szakadásban vagy tagok erőtlenségében. *Mem-*
tos hasz- *brum aliquod resolutum ipsius, frictione confir-*
natapasz- *matur:* Az erejét el-vesztett tag, úgy mond,
talatott. dörgöltetéssel meg-erősödik; nem tsak, ha-
nem ha el-száradott-is (a' mint szokott
többire lenni) ugyan ez által újra meg-te-
lik. Réá bizonyítja ezeket, maga tapasztá-
lásaiból-is *Van Swieten. Comm. T. III. p.*
385. A' hol egyszer'smind arra-is tanitt,
hogy az ilyen *paralyticus ina-szakalt bete-*

geken tegyék a' dörgölést fejeken, nyakokon, izemek allyán, állok kerületén, fulók megett, főként pedig dörgöllyék-le végig a' nyakok tsigáit, és hátok geréntzeit, honyokallyait, ágyékokot, hargas inakot; a' melly helyyeken nevezetesebb inak kerülnek-ki a' bőr alá. A' dörgölés légyen jó száraz, durva posztóval; jó szagu fu-szerekkel, és gyantás porokkal gyakran meg-fuítólve. A' dörgölés után kenegessék-meg az erőtlen részeket melegen In-erősítő *Spiritusok*kal, vagy kenetekkel, és hasonló In-erősítő flastrommal borongassák bé. Ezt, ha e' szerint véghez viszik kétfzer napjában, ritkán esik a' munka hijában. Külömböz ezektől, úgy mond továbbá, a' böltz Orvos. a' *Gutta-ütöttek* veszeuel-állapotja; mellyben a' mozgással, és erővel együtt az érzékenységek-is el-veztek. Mert az *In-szakadás* tsak azon maga erejét elvesztett tagra szolgáló Innak meg-dugulásától vagy egybe-szorittatásától vagyon, a' *Gutta-ütésben* pedig benn az agyvelőben az Inak eredti fogódnak el, többire az oda tojult fok vértől, vagy takonytól meg-nyomattatván. Azért, éppen nem volna tanátsos a' dörgöléssel az agy-velőre még-is több vért hajtani. Mert ez a' gutta-ütésnek okát fokkal veszedelmesebbé tenné. Hanem, minél nagyobb nyúgodalomban lehet, úgy kell a' gutta-ütötteket tartani.

Nem külömben bizonyos hasznát igéri *A' Köfz-
Van Swieten Ur Comm. T. IV. p. 374.* a' vényben test dörgölésének a' köfzvényben. *Certus sum; ut sicut* így ir ismét l. c. e' Királyi tudós Orvos. *ut pluribus experimentis ingens levamen semper secutum fuisse si impetrare potuerim, ut attentius his (frictionibus) uterentur mane, et vespere aegri, imprimis in pedibus, quos frequentius morbus aggreditur.* az-az: fok tapasztalásaimból bizonyoson mondhatom, hogy mindenkor felette nagy könnyebbség követte, ha meg-nyerhetem a' betegetől, hogy

lábaikat, mellyeket, a' köztvény leg-gyakrabban szokott ostromolni, eítve, reggel, *Ebben* szorgalmatofon meg-dörgöllyék. Nem-is kell *hogy kell* erre, úgy mond továbbá, semmi füstölés, *vel élni.* vagy kenés: az egy száraz posztóval való dörgölés, ha ezt eítve-is, reggel-is egy fertály Oráig, magára follytattyák mind annak az öt meg-feneklett rágó matériának el-ofzlatására, mind az el-erőtlenult edényeknek meg-erösítettésre bővön elég. Arra mindazáltal, *Aetius* után, ö-is szükségesnek tartja ügyelni, hogy mikor már egyfzer fel-gyullattak a' fájdalmas izek, dörgöléssel ne rötskölteffenek; hanem el-kell várni míg magokra meg-szállottak. Akkor ofztán lehet újra hozzá fogni. Hozzá-adja *Philagriusnak*, régi Görög Orvosnak ezen szavait ugyan *Aetiusból*: *sola frictiones sufficiunt etiam his, qui etiam maxime Circa auctam delinquunt.* Hogy ez az egy dörgölés elégséges azokban-is, a' kik egyébként az élet módgyában legtöbbet hibáznak. Az *Indusoknál* közmondásnak írja: *van Swieten Ur A' kinek sok Szolgái vagynak (a' kik az ö lábait dörgöllyék) nem köszvényesül soha erőffen meg.* *Omaga Van Swieten Ur* emlitt egy Köszvényes Uri embert, a' ki az ö jóvállásából eítve-is mikor le-vetkezett, reggel-is mikor fel-öltözött, a' salavárijával a' lábait jól meg-dörgölvén, midön annak igen nagy hasznát tapasztalta, és fokáig azt follytatta volna, ehez úgy hozzá szokott, hogy azután reá ügyelés nélkül is ezt az ö kezei mindenkor véghez-vitték; és attól fogva a' Köszvény fájdalmak fokkal ritkábban, 's gyengébben kerültek rajta elő.

Az Fba- *A' kis gyermekeknek Ebaga (Rachitis)* ne-ganyaval-vü nyavallyáikban, mellyet, ma azért, hogy *lyában a' az Anglusok közt leg-inkább uralkodik, Ang-* *teⁿ dörgö-* *lus nyavallyának-is mondanak)* semmi töb- *lő-s-nél* bet nem használ, mintha az ö potrohos ha- *semmijobb* sokot gyanta, tömjén, benzoé, és fü-szer- *nintsen.* számkok füstivel meg-jártatott száraz, lágy *posz-*

posztóval kétszer minden-nap, üres gyomorral tsendefen meg-dörgölik. Ez által az ő el-fonnyadott, és széllal meg-tölt beleikben a' izél-is, az ott meg-feneklett taknyos matéria-is szépen elébb mozdittarnak. A' keményebb dörgölés az ő jobb oldalokban, nagyon ki-ülő májokat meg rontsolná. Használ az ilyen móddal való súrolgatás az ő ostoba nagy fejeknek-is; úgy mérsékelve, hogy a' koponya tsontoknak széllal táskásult varrásait, és fejek lágyát meg-ne sértsék. Tseges bogos, görbe hátok gerintzein is ez által leg-többet segithetni; de nem erős hozzá nyomással, mert így az ő lágy tsontyaik, kivált elein mig valamit erőfédtek, könnyen meg-romolnának. Erre, az ő tagjaiknak dörgölésében - is illő vigyázni. Mikor egész testek aunyira erősödött, a' dörgölést-is lehet a' szerint erősíteni. Ezek közti tartoznak azok a' vizkorságos nagy fejü, száraz testü, hitvány gyermekek-is (*hydrocephali*) a' kiket a' babonás vén Szülék Oskolája váltott gyermekeknek, az-az: az Ördögöktől el-tserélt gyermekeknek tart. A' kikben-is, ha előre a' hajakat le-beretvállják, és mezitelen fejeket ilyen meg-füftölt száraz posztóval minden-nap meg-dörgölik, azután Som-kórö flastrommal béborittják leg-több hasznot tézen.

A' *Viz-korságos*, lágy hideg, fájdalom A' *Viz-nélkül* való, feér dagadozásokban - is akár *korságos* hol légyenek, és akár mi névvel neveztes-*lágy uagafenek*, mint-hogy közönségesen a' nedves-*dásokban*, geket mozgató edényetskének el-lágyulásá-*a' dörgötől*, és erőtlenedésétől vagynak, a' test szilés leg-nének dörgölése minden egyéb gyógyított esz-*többet* közök felett *Commendáltatik*. Okát az el-*használt*. mondottakból könnyen észre vehetni. Dörgölni kell pedig, a' *Trallianus* tanátsa szerint *L. IX. C. 3.* elébb a' tagoknak végső részeit, inkább tsak fel-felé: első nap, a' mint *Aëtius* tanítja, tsak kézzel, kevés Oláj-

jal igen gyengén, nem-is fokáig: azután szárazon, jobban meg-nyómva, tovább-is nyújtva: utóljára elébb lágyotska, majd élefebb posztóval. Ez által meg-higittatván a' hójagos hárttyákban, és a' hús rostok közt meg-üledett takony; az edények-is eleve-nebb mozgásra ferkentetvén, a' benne; és köztök heverő hideg nyálas taknyot ki-hajtyák, a' nagyobb edényekbe által-takarítják, és a' vizellet úttyán (a' melly a' dörgölés-fel szem-látomást bővül) a' testből ki-üresszítik. Ugy vagyon, hogy ezek főképpen a' Viz-korságnak azon nemében segittenek, mellyet a' bőr alatt, és a' hús rostok, 's *musculusok* közt egybe alutt nyálas takony izerzett (*Anasarea*) De a' hasát széllal, 's vízzel fel-fúvó, 's egyéb részeket el-száraztó nemében-is a' Viz-korságnak, mellyet *Afcitesnek* mondanak, míg a' has kérgék a' feletébb való ki-feszülés miatt, erejeket el-nem vesztették, 's a' lélekzet vételt meg-nem nehezítették, sokat segithetnek. Közönségesen a' Viz-korságofok dörgölésében nem helytelen tanáttsa *Celsusnak* L. III. C. 21. hogy a' vízben mellyel őket dörgölni akarják, olvaszszanak-el egy kevés Salétromot, 's olajat-is tegyenek hozzá kevesset, a' dörgölés-is tsak gyermeki, vagy Afzszonyi kézzel légyen; az-az: gyengén; dél előtt tartson egy egész Óráig ha a' beteg engedi, dél után fél óráig. A' kiknek hozzá való erejek van, hafznofabban, tselekszik ha a' dörgölést magok kezeivel tészik magokon; hogy evel a' mozgással a' nedveségek belől-is meg-mozdittassanak. Vigyázni kell gondofon arra-is, hogy a' durvább dörgöléssel az el-gyengült vékony bőr meg-ne szakasztasék; mert a' febb könnyen gyógyithatatlan fenévé válik. Meg-esett némellyeken az-is, hogy midön az alsó részeknek febes dörgölésével az ott heverő fok viz hirtelen a' vérközzé hajatott, 's azzal hirtelen a' tüdök-

A' Viz-korságofok dörgölésében mikre kell vigyázni.

re rohant, attól a' betegek szinte meg-ful-
ladtak.

A' Vér veszettségében-is (Cachexia, Scor- Egyéb sok
buto) mig az a' testet ki-nem hánytta, és nyavaly-
a' nedvességeket elnem rothasztotta, az-az: lyákban-
Süllő nem vált a' Viz-korsúgosok módja is hasznos
szerint való dörgölés sokszor fokot használt. a' dörgöl-

A' Nyavallya-rontásban (epilepsia) Meg-
getés.
merevedésben (Catalepsi tetano) A' hideg-lele-
tesekben, mikor a' fázás után a' forróság-is
egészszén el-múlt) mert elébb fel-hevitvén
a' vért, ártana: a' forró nyavallyákban-is
mikor kezdődnek: de még a' vért fel-nem
gyúlasztották, úgy utólyára - is mikor le-
folytak, és nagy bádjattságot hagytak ma-
gok után, a' test színe tsendes dörgölgeté-
sének, sokakban szép hasznát tapasztalta
Van Swieten Ur. A' fő fájásokban-is na-
gyon enyhíti a' fájdalmat, ha a' beteg-
nek homlokát, vak szeméit, nyakát etzetes
vizzel nedvesített kézzel meg-dörgölik: Az
Óldal fájásban-is az ér-vágás után a' fájós
oldalnak, a' Máj-gyulladásokban a' máj kör-
nyékének, ha azon közben sok ofzlató vi-
zet isznak: a' vér pökésekben, a' tagok vég-
ső részeinek; a' Havi vér meg-rekedésében
a' tzombok belső felének, gyakor dörgölé-
sét egyező értelemmel ditsérik mind a' ré-
gi mind az újabb Orvosok.

A' bőr alatt közele fekvő mirigyeknek, A' bőr a-
vagy tsomóknak ki-bontására elein mig igen latt lévő
nagyot nem nőttek, és egészszén meg-nem Tsomók-
keményedtek, a' minden napi furrolgatásnál nak el-
semmi többet nem segített. A' Füleknak tö- ofzlatásd-
vein lévő parotis, vagy nyálas glandulákat, val leg-
midőn azoknak meg-dugulásfaiban minden bet segitt.
egyéb eszközök hijjában költek volna, nap-
jában kétszeri, etzettel, és vizzel való meg-
páralás után, fél fél óráig lágy posztóval
dörgölgetve egészszén ki-nyilni, és el-ofz-
lani látta Van Swieten. Conn. T. I. p. 199.
egyéb tsomókban-is ezt sokszor tapasztalta

addig mig-helyekben mozogtak; egészfen meg-nem kövesültek, a' sürolgatástól nem fájtak, és meg-nem tüzesültek (*Scirrhis*) Mert egyébként a' dörgöléstől, ezek felgyóladván, mérges fenévé válnának.

A' Tsömörben e-
gész Or-
vofság.

A' Tsömörben mit érjen a' dörgölés mi Magyarokul, a' kiknek ez tulajdon nyavalyánk, élő bizonyági lehetünk, *Koleséri Ur* egy kis munkájában ezt *Mediterraneus*, vagy közép földi *Scorbutus*nak nevezte, arra a' vér veszettségre nézve, melly a' Tenger mejjekieket vesztegeti minthogy ez-is, mint, az, leg-gyakrabban az előre el-nyúlósúlt, és meg-vastagult nyers nedveséggel tellyes testeket ostromollya, 's majd olyan szenyvedésekkel-is jár, mint amaz. Ez rend szerint, olyankor szokta a' meg-jegyzett személyekben magát ki-ütni, mikor reá ügyelés nélkül valamely nyálás, kövér ételből igen mohon esznek, vagy pedig az ételben, vagy italban valamit meg-útáltak kivált öszszel és tavaszszal, mikor a' ki-gözölés annyi vízontagságok közt forog. A' mikor minden ok nélkül, hirtelen az ő egész gyomrok meg-háborodik, és mint egy ki-fordul, 's hányni igyekezik, 's ha nem hányhat, a' gyomor szájának igen érzékeny inairól az egész test fel-borzad, mintha a' hideg akarná ki-lelni, és el-szigorodik. A' Nedveségeket hordozó edények, és meg-szűrő *glandulák* görtsbe-fogódnak, és a' meg-vastagult, és el-hült taknyos nedveségeknek úttyait öszsze szorittyák; mellytől az egész testet, főként pedig a' nyak tsigáit, hát gerintzeit, a' karokban a' hajláfakat, és izeket, a' hól az edények a' keresztül-kötő szijas inakkal egyébként-is le-vagynak szorittatva, feszíteni kezdik. meg-merevitik 's a' t. Ebben az állapotban azért, mint egy a' természet indításából, a' meg-tsemérlett emberek azonnal etzetes szappanyos vízzel keményen meg-dörgöltetik, a' nyakok, és há-

A' Tsömör mi?
és mitől
esik.

tok gerintzeit, vállok kezeit, homlokokat, vak-szemeiket, karjaikat, kivált a' hajlásokban le-egéfszen az ujjok begyéig. Midön *Miként* a' kenőnek kezei a' meg-dugúlt, és fel-da-dörgölik-gadott *glandulákon* vagy mirigyeken, erre-el. is tova-is retsegve járnak, míg által-szűrhetik, vagy fejhetik raitok a' benne meg-dugúlt vastag nedveségeket. Mellyre azok a' tsomok-is el-múlnak; a' beteg-is, megnyugtatón rontsolodott tagjait, el-alufzik, és más napra meg-újúlva serken-fel. De jegyezd-meg: 1.) hogy a' Tsömör el-dörgölés tsak ollyankorra való, mikor a' beteg inkább fázik mint forrózik, Mert a' forrózásban a' dörgölés könnyen forró-nyavallyában ejthetné ötet. 2.) Nem-is szükség a' *Az erős dörgölés ártalmas.* gyengén kezdeni, és úgy menni többre, míg azt a' beteg fájdalom nélkül szenvedheti. Mert a' keményebb rontsolásban könnyen meg-szakadoznak a' bőrben lévő, és bőr alatt közél járó gyenge edények, és makkotskák; a' ki gözölő utak-is benne el-romólnak, érzékek-is el-vész, és az egész test, az illyen erőszakos gyakor dörgölés miatt idő előtt meg-fzárad, és fonnyatt vénségre jut.

A' mi Tsömörünkhöz hasonló nyavallyát hoz elé *D. Köleseri Ur De Scorb. medit. p. 40.* Némelly szemmel látott utazó bizonyittásából, a' *Japponiai, Borneai, Sumatrai, Javai, Czeiloni, és Malaccai Szigetekben* született Indusokról. A' kik-is azt épen a' szerint, mint a' mieink, dörgölés által szoktak Orvosolni; a' hol-is az idegenek; mint mi köztünk-is, ettől a' Tsömör nyavallyától nem bántatnak.

§. CCCIV.

A' Feredés előszer az *Égyiptusoknál*, azután a' *Görögöknél* és *Rómaiaknál* annyira szo-

kásban volt, hogy a' mint *Lomnius* írja: *megvatsorálnī sem tartották szabadnak, hanem előre meg-mosódva és kenődve*: és kivált a' Rómaiak sem-mben a' magok gazdagságokat annyira mútogatni tsudáltatni nem kívánták, mint a' pompás feredő helyeknek építésében. De minekutánna a' kényesség el-kezdette lágyítani az Embereket, ennek-is, mint egyéb szorgalmatofságot és munkát kívánó *exercitiumok*nak bútsut kezdettek adni. Igaz-is, hogy régen, míg az iáték néző helyeken az Emberek erőfs *commotiót* tettek, olajjal gyakran kenődtenek, és a' mint *Romazinus* feljegyzi, nem len, hanem ször inget viseltenek, kivált azokon az egyébként-is meleg helyeken, fokkal inkább izzadtanak, és motskofultanak, és így a' feredezésre-is nagyobb szükségek volt, mint minékünk. De ugyan tsak ma-is a' feredésnek mind az egészség fenn tartására, mind fok nyavallyák' el-üzésére igen szép hasznai vagynak.

Midőn láttyuk, hogy tsak nem minden négy lábú állatok, a' madaraknak, és a' szárazon élő bogaraknak-is nagy része a' vizekben otton otton gyönyörködve mosódnak, könnyen el-hihettyük; hogy a' vízben való feredésre az embereket-is maga a' természet tanította. És talám, leg-első feredés vala az Eva Anyánk-é, mikor az Edennek egyik hideg folyú vizében magát, és első szülöttét a' füzülésnek motskaiból kifogata.

A' Feredésnek eredete. Közönséges feredő helyek mikor, és ki-által kezdődtek? *dő helyek* a' régi Írásokban nyomát nem talállyuk. *hol, és mi-Plató* valami Egyiptomi régi jegyzésekből *kor állit*-emliti, hogy hajdon az Ofzlopón túl (értattak. ti a' *Hercules* Ofzlopjait Spanyol Országoknak vég-

végző szegeletén, a' közép Tengernek bényílása mellyett, a' melly ma *Gaditanum*nak neveztetik, a' hol most a' nagy *Otzeán* tenger fekszik) lett volna egy *Athlántica* nevű nagy kies sziget; Mellyben, a' *Neptunus* joságából egyéb gyönyörüségek közt, mindenképen fel-ékesített meleg feredök-is voltak, Nyár-ra-is künn az ég alatt. tél-re-is benn fedél alatt: a' Királyok számára-is külön, a' köz népek számára ismét külön, külön a' Férjfiaknak, külön az Aszfzonyoknak, a' Lovaknak, és egyéb barmoknak-is külön. De ezeket minden emlékezetnek előtte, a' tenger el-borította. *Abrahám I. Mos. 18. 4.* meg-mosá a' három Angyaloknak lábait. Ezután leg-régibb az-az: Isteni rendelés *IV. Mos. 19.* melly szerint tartoznak nál-
 A' 'Sidók-
 vala a' 'Sidók Vizzel magokat gyakran megmosni. *Homerus* a' Görögök közt leg-régibb író *Odyss: L. VII.* a' kényes életnek gyönyörüségei közt nevezi a' meleg feredöket-is. Ugyan ő írja a' n. h. *L. X.* miként fereftette, vagy mofogatta-meg mesterségesen a' sok dolog és gond miatt el-bágyadott *Ulysses*, a' *Circe*: Szolgálója fényes réz Üstben melegített vizzel; *Ut labore animi rodentem eximeret membris*, hogy az ő elméjét rágó terhet tagjaiból ki-venné; ismét máfutt a' maga *Herofait* hideg vízben *in Iliad: pedig Polit: meleg vízbe feredezni befzéli*; Mellyekből láttzik, hogy *Homerus* idejében már gyakoroltattak a' Görögök-nél, a' Kényesebbek, és Mesterségesebb feredések. De eredetét ő sem emlitti. Más íráfokból, gyanithatni, hogy valamint egyéb életbéli Kényeskedő gyönyörüségeknek-is fel-találói a' *Syriai* gazdag Népek voltak, úgy a' feredő helyek, és meleg feredök-is az ő találmányok éfzen. És ezekről a' M'diaibéliekre; ezekről a' Persákra; a' Persákról a' Görögökre idővel, egyebek közt, az a' szokás-is által harapozot. De hogy ezt

a' Görögök egész ki-terjedésében azután-is fokáig nem gyakorlották, ki-tetített abból, hogy midőn Nagy Sándor Dáriust utollyára meg-győzte az ő feredő Házainak kézületin Susa Városában nagyon tsudálkozott. (a' mint *Pluthárchus* az ő életében fel-jegy-zette) Jollehet, a' *Strábo* bizonyította fze-rint, *Macedoniában* laktában-is a' feredésben nagyon gyönyörködik vala. *Tucidides*, és ő utánna *Polybius* a' *Laconokról*, vagy *Lacedaemon-béli* lakosokról (a' kik a' Görögök közt a' magok dolgait jobb lábra venni leg-előbb kezdették) írják, hogy ezek mezite-len, Olajjal bé-mázolt, és azután porral meg-hintet testel menvén-ki a' bajvívásra meg-motksósúlt testeket feredőkbe meg-szok-ták vala mosni: és, hogy ők ezt az Asiai *Plátó* jo-népektől tanulták. *Plátó*-is a' maga tökélle-tesnek képzelt *Republicájában* a' *Gymnasiu-mokban* mindenütt meleg feredőket paran-tsolt készíttetni, a' hová az ifjak hordjanak elég száraz fát, hogy ott mind magoknak, mind az Öregebbeknek hasznos feredőket melegithessenek; melly által a' betegeknek Or-vofság, az el-fáradott szántó vetőknek eny-hülés szereztessék. A' melly nekik sokkal hasznosabb lészzen, mint a' tudatlan Orvcs-nak gyógyító szere.

Hippocra-tes idejé-ben kö-zönséges szokásbán vala. *Hippocrates*, *Plátóval* egy idő tájban élt nagy Orvos *L. De rat. vict. in acut*: mint egész Görög Országban esméretes dolgot úgy tész fel a' feredőket közönségesen-is a' betegek számára, különösön-is, mind a' hi-deg, mind a' meleg feredőket bizonyos nya-vallyákban. Meg-is magyarázza, mindenik-vel hogy kellyen élni, és mi hasznokat le-beffen ebből-is, amabból-is várni. Hogy azután jó darab idővel a' Görögökről a' Ró-maiakra egyenesen ment által a' Feredésnek kézülete, ki-tetszeni mondja, *Varro* után *Baccius. De Thermis veterum*, abból, hogy

a' feredő házaknak minden reizeit ök-is görögül nevezték-el.

Elein a' *Subinasuk Quiritessei* vagy Ne- A' régi
mesi Rendjei, azután, hogy a' Rómaiak *Rómaiak*
vélek egyesültek, ezeknek fő emberei-iselein csak
(a' kik-is amazok példájára, szeretik vala a' hideg
magokat *Quiriteseknek* hivatni) a' *Vegetius Tiberis-*
bizonyítása szerint. *De remil. L. I. C. 10. sok* hen fere-
ideig mikor vagy a' Vadászatokban, vagy *dezték.*
a' hadi dolgokra való készületekben, vagy
egyéb testet gyakorló játékokban, futásban,
szökésben, tárgyér hajításban, bajvivásban,
fegyverkezésben, a' *Marius* mezőben magokat
el-fárasztották, elégnek tartották porral, és
veréjtékkel bé-motskosult testeiket az ott ál-
tal folyó Tiberis Vizeben ki-mosni; és a'
futásból kapott bádgyadtságokat úszás-által
el-hárítani. Ezen kívül kötelesek valának
az ifjak a' Nyári hólnapokban minden nap
az úszás mellerségét-is ott tanulni; és abban
magokat gyakorolni; hogy majd a' táborban
a' hol hidak nem vólnának, úgy hozván az
alkalmatosság, az ellenségre úszva-is által
üthessenek, vagy ellenben előttök a' vizen
által-is el-szaladhassanak: az utazásokban-is,
a' vizek ki-áradásával, ne akadályoztathassan-
nak. Ezt pedig nem csak a' gyalogoknak,
hanem a' Lovásoknak-is lovaikkal, és tse-
lédjeikkel együtt még gyenge ifju korokban
meg-kell vala tanulni.

A' Tiberis zavaros hideg folyó vizi-
ből áll vala azért akkor egyedül a' Római
mind Fő, mind köz rendü Lakosoknak egész
Feredőbéli készületek: A' hol, künn az ég
alatt, együtt meztelen vetkezve, feredez-
nek vala, a' Város, vagy *Respublica* fel-ál-
lása után, *Plinius* szerint *L. XXXVI. c.*
15. CCCCLIV. esztendőig; tartván at-
tól, ne hogy a' kényesebb Feredők bé-jö-
vetelével a' Római ifjuság-is, az Asisi,
és Görög népek példája szerint, el-pu-
húlna.

Mikor? és Nevekedvén mind eaddiglen, a' gyemi okból gébb szomszédok, és Országok fel-prédálákezüettek, sából, 's meg-hódoltatásából a' Városnak magoknak gazdagsága; 's ezzel együtt nevédsége, székiel-nös gyelleni kezdék a' Fő emberek az alatsonefereelőket rendüekkel a' Tiberisben együtt feredni. készíteni. Mellyre nézve, az említett esztendőben, közönségesen a' Tanács és Nemesség, el-végezék, hogy a' szomszéd hegyekről hoznának tisztább, és jobb vizeket a' Városba, mind az emberek italára, mind a' betsülletefebbek feredésére. Így viteté-bé a' maga Pratorságában Q. Marcius Rex. elébb Tusculumból az Appia nevü forrást, azután az Apienest, és Tepulat (az approbb völgyeket kerefztül bótoztatván; a' fellyebb emelkedő hegyeket által-furattatván, vagy meg-kerültetvén) a' Capitolium mellett lévő dombotskára. A' hol azokból a' vizekből néhány szép fel-szökő forrásakat készítettete: a' dombnak kerületiben pedig feles feredőtókat; 's azok mellé a' Nemes ifjútság számára különös test gyakorló helyeket-is tsináltata.

Idő telve, ditsérni kezdvén a' Feredést, az Orvosok fok nyavallyák orvoslására-is, a' feredő tók mellé holmi apró fetétes bóttokat, és házatskákat-is építének. Így készült vala Linteranumban, az Africanus Scipio Feredője, a' mint írja Seneca Lucellushoz a' 86-dik Levelében. Mellyben, ez a' nagy Uri ember, a' maga földéit maga kezével ásván, és kapálván; mikor estve megfáradva, és motskosúlva haza mégyen-vala, meg szokta vala magát mosogatni, és nyugtatni.

A' közön- Ki-terjedvén e' szerint tsak hamar a' séges fere- feredőknek haszna a' testnek mind gyakorlá-
 aő Házak sára, mind tisztaságára, mind gyönyörköd-
 hogy állit- tetésére, mind orvoslására; nem tsak az ifjak,
 tattak. és egézségesekek, hanem a' meg-aggott vé-
 nek, és betegesekek-is, férfiak-is, Afzszonyok-

nyok-is minden rendből valók olly nagy Izám-mal tojúnak vala azokra az apprótság feredőre, hogy azok közel sem valának elég-ségefek a' nép kívánságának bé-töltésére. *Az Agrip-*

Lítván ezt a' szükségét *Agrippa Augustus pa Feredő* Tsáfszárnak, igen gazdag, és bölts Ipja az *Házainak Aediliséget*, vagy *Építést* igazgató hivatalt *Viz Tsa-önként* magára vállalá; és a' *Virgo* nevü leg-tornáinak hidegebb forrást az emberek italára, és hi-Tójainak deg feredőknek a' Városba ismét bé-vivé, száma, és a' többit pedig egybe-árkoltatá, és meg-rom-fényes ké-ladozott tsatornáikat meg-igazítottá. Mel-szükere.

lyekből hét száz Tókot, száz öt fel-szökő kútakat, száz harmintz viz fogó Kastélyokat, egyebeket-is fokakat ditsőségefen készítete. Négy száz Márvány-kő oizlopokat, három száz rész-szerint réz, rész-szerint Márvány-kő jegyeket (*Signa*) tétette; ezekben az épületekbe. És a' mi, nem kevésbé vala tsudálatos, egy esztendő alatt vittete véghez mind ezeket. Ezeken kívül, a' maga, ezen *Aediliségének* emlékezetére, 59. napokig tartó játékokat, és 170. ingyen való feredőköt-is rendele. *Plinius* idejében már véghetetlen számúak valának Rómában az e' féle feredők, nagy részén ugyan a' személyes Urak Házainál; de közönségefek az-az egész népnek ki-tétettek-is felesen; Azon igyekezik vala t. i. mindenik *Imperator*, és gazda Ur maga mások felett való tehetségét ki-mutatni, és nevét Örök emlékezetben meg-hagyni, minél tsudálatosabb, és költségesebb munkát tud vala ezekben Világ eleiben terjeszteni. *C. Casár* és *Claudius Imperatorok*ról hagyta fenn *Plinius L. XXXVI. C. 15.* hogy ezek a' *Curtius*, és *Ceruleus* forrásokat 40. köni meszszeségről olyan magassan vitték vala a' Városba, hogy annak leg magassabb hegyein-is bővséges vizek ugranának-fel. Mellyre el-költöttek *Sestertium ter millies*: a' mi pénzük szerint, háromszor huszon öt száz ezer Aranyat.

Oka ezek-re a' közönséges Feredő Házokra tett keptelen költségek.

nyat. Ezeket a' viz tsatornákat, úgy mond továbbá a' n. h. *Plinius*, ha valaki gondofabb szemmel el-nézi, mind az ö vizeiknek bövségére a' közönséges helyeken lévő a' feredőkben, a' tótkban, a' kertekben, a' házakban, a' majorokban, a' mezőkben, a' tekervényes viz árkokban, akár úttyaikra, a' mint azok a' börtözoatokon az által-furt helyeken, meg-egyenesített halmokon, és völgyeken a' Városba bé-vitettek, úgy véllem, együtt meg-kell vallania, hogy ennél tsudálatofabb munka e' világon soha se volt. Olvasd mellé ezeknek a' miket fellyebb az V. Darabbau a' viz tsatornákról a' CCXX-dik §. alatt, és az I. Darabbau a' Cloákákról a' LXIX-dik §. alatt p. 270. irtünk vala.

Thermae
nevek mi-
ért lett, és
ezen név
alatt mi-
ket fejez-
tek-ki.

De hogy a' közönséges Feredőkre, mint mostani értekeződésünknek tzellyára viszfzá térjünk, tartsuk-meg. 1.) Ezeknek ugyan *Thermae*, az-az: meleg feredő nevet adtak vala: de együtt értették a' hideg feredőt-is; sőt azt az egész Udvar-t-is, a' hol a' feredők valának, és egyéb test gyakorlások-is folynak vala, így hívják vala. Ide gyül vala nappali mulattságra az egész Város Népe, nem külömben mint nálunk szokták a' nagy inuep napokon a' Templomokban: kik azért hogy lássanak valamit; és hallyanak, kik hogy ott magokat egyébként gyakorolják. A' honnan ezeknek a' feredő helyeknek *Xeniae*, Fogadó Ház nevek-is vala; és olyan nagy helyre terjednek vala ki, hogy némellyeknek tizenegy ezer lábni széles Udvarok-is vala. *Ammianus* a' benne lévő fok úttzák, és épületekre nézve *Provinciához Tartományhoz* hasonlittya.

Száma
Rómában
a' pomnd-
fabb kön-
zönséges
Feredő
Házak-
nak.

Tizenként ilyen szörnyü nagy *Thermakot* számlál az akkori Rómában *Sextus Aurelius Victor*. Ugy-mint 1.) az *Agrippajét* 2.) a' *Nerojét* 3.) *Alexander Severusé*, a' *Martius* mezon. 4.) a' *Hadriánusét*. 5.) az *Agrippinajét*. *Nero* Annájét. 6.) a' *Titusét* 7.) a'

7.) a' Trajánusét. 8.) az Antonius Caraçalájét, a' melly leg-nagyobb vala, és Antonianának mondatott. 9.) a' Severusét a' Tiberisen túl. 10.) az Aureliusét, Balneum Ampellidís név alatt. 11.) Priscillanæ nevűt mellyet Philippus Imp. készítettett. 12.) a' Diocletianusét a' melly minden-féle játékos helyekkel leg-szebb, és helyesebb rendelékesítettett vala fel. Negyven ezer Keresztény rabokat irnak, hogy ő ezen dolgoztatott volna. Ez, azután valo idökre-is leg-épebben meg-maradott vala; és IV. Pius Pápa a' Carthusianus Barátoknak ajándékozván, azok igen szép, 's pompás Klastromot építettek vala belölle. Mellyben a' feredőnek bizonyos részeit most-is láthatni.

Ezeken kívül, valának tsekélyebb készületeik: *Constantinianæ*, *Balnea Pauli*, *Lavacrum Olympiadis*. A' Városon kívül *Bajæ* nevű helyben, (a' hol a' természet mind meleg, mind hideg, forrásokat igen szépeket, és hasznosokat buzogtat-fel) *Bajanæ*. El-halगतván az Urak különös feredő Házeit; a' mellyek-is szélyvel a' Városon 630-ra számáltattak.

Alkotmányairól, és egyéb készületeiről ezeknek a' ditsőséges *Thermáknak* keveset irnak a' régiek; Kétség-kivül, mint a' köz nép előtt-is esméretes dolgokról. *truvius Pollio* a' maga *Architektúrájában* L. V. c. 15. ennyit említ. Hogy ebben száz különös osztások lettek volna, három nagy kerületekbe: a' mellyek kívül vár módjára egy másból folyó kö-falakkal be-valának kerítve. Ezek mellett pedig külömb-külobbféle szobák, és hajlékok valának, körül járható nagy tagos Udvarokkal. Ide gyűlnek vala magok mulattságokra, és egyéb adás vévés-béli dolgaiknak folytatására, (mint hogy egyéb piatzok, és sokadalmas helyek nem vala) minden Kereskedők, és mester emberek; különös hajlékokba ki-rakván a' magok

A' Vadsá-árujokat. Itt jelennek-va-meg a' *Philosofoknak*, *phusok*, és egyéb Tanítók-is (nem lévén a' *és a' Tani-Városban* egyéb Oskolák, vagy tanító helyeknek lyek) Es itt a' számokra kézfűlt székekbe *hellvei e-* (*exedris*) bé-ülvén, a' Sokadalmazó népnek *zekben.* jelentik vala ök-is a' magok árujokat. Innen azok a' Tanító helyek a' többitol, *Ludi litterarii: Gymnasia* nével-is különböztettek. Ezen belől a' más kerületben ismét más rendbéli Házak valának külömb-külobb végekre intézve; különös szolgák gondviselek alatt. Itt valának nagy tágos, ligetes, berkes erdők, plántán fákkal bé-árnyékozott sétáló helyek; szélesen ki-terjedő sik mezők a' futásra. Fövenyes Udvarok a' küzködésre nagy, tágos, méj, hideg tók az úfásra, mind az emberek, mind az lovak számára; és fok-féle játék néző pompás épületek (*Theatrumok*) A' belső kerületben vala az a' roppantott nagy Épület, a' melly különösen *Feredő-háznak* (*Balnea*) mondott. Ez, a' mennyire a' régi épületek romláfaiból, és némelly el-veszett iráfoknak darabotskaiból ki-lehet nyomozni, elébb négy nagy szakaszokra, azután 32. részetskékre osztattatott vala.

A' *Feredő* A' négy szakaszok közül az egyik a' hól *háznak* bé-mentek; *Tornátnak*, vagy *Pitvarnak* *alkotmá-* (*Xistus*) mondatott. Ez előtt észak felé, fok *nva,* és fenyves Oszlopokra, mesterségesen ki-terjesztve vala 300, lábni hozfszu, fél annyi szélességű szörnyü nagy szin (*Porticus*) A' *négy ré-* hová alkalmatlanabb időkben a' magokat mulatók, játékosok, és nézők bé-takarodván, *szei.* töltik vala az időt; Ennek északi részében vala egy nagy, és jó méj to (*Piscina,* *Natatio*) félig a' fedel alatt, félig az ég alá ki-terjesztve, a' hol a' nap-sénye-is érheti vala. Ebbe, viz Kastélyokból bizonyos tsatornákon a' jó hideg tiszta viz szüntelen nagy bövséggel foly vala. A' *Diocletianusé*nek *Piscináját* hozfszuságára 200. szé-

lességére 100, lábainak írják. Ezen által, boltzatokon, hidak-is valának; mellyeken az épületnek belsőbb részeire lehet vala menni. Nagyobb része az ide gyült embereknek, ebben a nagy hideg feredőben tölti vala az időt; ki azért, hogy úszni tanuljon; ki azért, hogy a maga testét úszással gyakorollya. A honnan ezt a feredést *Munkának*-is nevezi *Aristoteles*. Sokan a játékos helyekről-is egyenesen szállanak vala ebbe az hideg feredőbe. A hol magokat ki-mosván, és úszással egy darabig gyakorolván, meleg feredés-nélkül dolgokra mennek vala.

Ezen belől valának két sorba, négy *A' Feredő* négy különös kamarák; jobbról az *Aszfzo-Háznak* nyok, balról a *Férjfiak* számára (úgy mind-4. részei, azonáltal, hogy egyik forból a másba által-*ezeknek* a is lehet vala menni) mindenikben ilyen *Részeknek* rendel: *Tepidarium*, *Caldarium*, *Laconicum*, nevei, és vagy *Sudatorium*, *Frigidarium*; az-az: lágy különös meleg, Egész meleg, Izzasztó, és Hideg hasznai. feredő házak. A *Tepidarium*; elől dél-*A' Tepidarium mi* felé úgy vala fordítva, hogy az ablakain *volt.* kívülről-is a nap sugári egész esőben bé-süthetnének, és a szép nap-fénytől az egész ház kieszen élesztetnék; alól pedig a padimentuma alatt el-rejterett csévéken a forró meleg viz szüntelen foly vala által a másodikba; az-az: az egész meleg, vagy (*Caldarium*) feredőbe; és ennek a forró viznek fel-ható melegétől-is ez, a *Tepidarium* kívánatoson meg-melegszik vala. Ide mennek vala bé, a kiknek tetszett, a tornázból; és némelleyek befélgetéssel, sétálással, üléssel vagy egyébként töltvén ott az időt, míg gyengén izzadni kezdettek, és akkor a Tornázbá, vagy Udvarra ki-mentek: némelleyek pedig ki-vetkezvén ruháikból, és azokat ott künn hagyván (mellyekhez igen kemény büntetés alatt senkinek nem vala szabad nyúlni) által mennek vala, vagy az

egész meleg feredőbe, vagy az izzasztó Kamarába: Némelyek egyencfen szállanak vala a' *Frigidariumba*, Hideg feredőbe. Tartoznak vala pedig a' *Tepidariumban* egy más után addig várakozni: míg az irt Feredő házak annyira üressédnének, hogy azokba ök-is jól bé-férhetnének.

A' *Caldarium mi*
völt.

A' *Caldarium* vala egy márvány kövekből ékefen készült négy szegű nagy tó. Mellybe gráditsonként lehet vala méjebben le-szállani, és le-is ülni, a' mellyről ez *solumnak* is mondatott; A' Háznak falai pedig tükörös táblákkal úgy valának meg-rakva, hogy a' feredők, és mosódók abban magokot, 's másfokat-is egészszzen meg-láthattyak vala akár

A' *Laconicum mi*
völt.

mellyik részében a' Feredő háznak. A' (*Laconicum Balneum*) izzasztó Kamara oldal félt, a' meleg, és hideg feredők között vala (a' mint Pifa Várofsában egy régen el-süllyedt, 's nem régiben a' föld el-hordásával megtalátott, hires feredő házban láthatni) nyoltz szegre majd egész kereken úgy készülve, hogy a' felső boltozatján egy kerek lyuk szolgálna-ki; mellyet alól lántzokkal fellyebb húzható, 's alább-is ereszthető igen szépen ki-pallérozott pais forma öblös réz fedő annyira bé-dughat vala, a' mint a' felkelő meleg viz párát meg-tartani, vagy kibotsáttani akarják vala. Ennek táblázatja alatt a' forró viz réz tsévéken úgy mégyen vala a' meleg feredőbe, hogy a' tsévéknek számtalan apró lyúkatkaín, és repedezésein a' meleg pára nagy bövséggel jöne-fel. A' falai köz-is fok kürtök szolgálnának-fel; mellyeknek tüztől által melegedvén a' falak, azokat a' párázatokot úgy meg-melegithetik vala, a' mint ök kívánták, a' fenn függő réz fedővel pedig annyit rekeszthetnek vala benn, a' mennyi szükséges vala. Ebben az izzasztó kamarában azért bé-menvén az izzadni kívánó személyek, rész szerint a' körül lévő, rész szerint a' fellyül,

eső módon le-tsepegő viz páráktól, rész szerint az ő testekből ki-jövő verejtéktől úgy meg-áznak vala, hogy mint a' meleg vízben ülve, úgy meg-moshatnák, és tisztíthatnák magokat. Valának ebben ülő, és fekvő helyek-is; hogy kinek mint tetízenék úgy tölthetné ott az időtt. A' (*Frigidarium*) Hideg Feredő a' meleg feredőnek formájára vala készülve. A' honnan ez Hideg *solium*-nak-is mondatott. Ebbe szállanak vala többire, a' meleg feredőből, vagy izzasztó Kamarából ki-jövök, hogy a' meleg víztől el-lágyult Testeket újra meg-erősítsék *Martialis* L. II. epigr. 78. ezeket-is *Thermák*-nak nevezi.

A' *Frigidarium* má volt.

*Aestivo serves ubi piscem tempore quaeris
In Thermis serva Caeciliane tuis.*

E' két sor Feredő Kamarák előtt; a' földbe kevésbé bé-eresztve, vala egy nagy tüzelő kementzével, vagy Katlannal fel-készült Ház (*Hypocaustum*) mellyből mind a' két forra, mind vizet, mind meleg füstet vivő utak szolgáltanak. A' Kementze, vagy katlan felett valának három, egy másba gáló szörnyü nagy réz vagy on üstök (a' beléjek fér vala *Vasa milliaria*, *Exeres Edényeknek* nevezettek) egy más felett úgy helyheztetve; hogy az, egy kevésbé magasabban álló, nagy *Piscinából*, vagy hideg feredő tóhól a' felsőbe, szüntelen annyi viz folyhatna, a' mennyi a' három feredő Kamarákban kívántatnék; úgy mint fellyül bizonyos tsatornán a' *Frigidariumba*; alább, a' mint a' viz a' második üstbe le-ereszkedve kevésbé meg-melegedett, ha így kívántatott, más tsatornán a' *Caldariumba*: az alsóba le-follyva, a' mint ott a' tűz felett buzogva forrott, hol a' *Laconicumba* vagy izzasztó Kamarába, hol a' *Tepidariumba*, hol egyenesen a' *Caldariumba*. Lásd

ezeknek az Edényeknek készületétől bővebben *Senecat Lib. III. C. 24. Nat. Quaest.*

Valának a' gőzös, vagy izzasztó Kamarák mellett holmi báltotskák-is, a' melyekben a' onnan ki-jöttek, ha tisztelt ahhoz jól értő inasoktól meg-fésültetnek meg-beretváltotnak, meg-nyirettetnek, meg-keæettetnek, és némellyek kedves szagu *Tziprius* porral bé-is hintetnek vala. Hogy a' közönséges helyekre így szépen el-készülve mennének-ki,

Házi könyh szerü feredők.

A' különös Uri-Házaknál, mind ezek rövidebb készülettel mennek vala véghez. *Seneca* írja *L. XIII. epigr. 86.* hogy elein mig annyira nem haszonra, hanem pompára készült közönséges feredő Házak nem valának, nem annyira vigyáznak vala arra, mennyire legyen a' víz tiszta, vagy zavaros az esőtől, a' melegsége, nagy-é vagy kevés? a' Feredő Házak tziprák-é? világosok-é: Hanem egy közönséges fziñ alatt (*gregali sub lecto*) a' kiknek a' mosodásra szükségek volt, egybe-gyultek, és ot a' szentytől, mtsoktól magok kezeikkel magokat meg-mosogatták.

A' régieknek szemermetesége a' feredésben.

A' Feredésnek rendi, és módja-is nem mindenkor egy formán tartatott. Eleintén a' tehetősebb házaknál; hogy mikor ferednek őket más idegenek ne lássák, különös Házi feredőket tartottak; *Plutarchus* a' nagy *Cato* életében ditséretül említi, hogy ő még a' maga fiával sem feredett soha edgyütt. *Valerius Maximus* a' régiek bölts Rendeléseinek közé számlálja, hogy nállok sem az Apa a' maga fel-ferdült Fiával, sem az Ipa a' maga vejével együtt nem feredtek; mert az a' szent kötelesség a' melly köztök vala, egy más szemé előtt magokat meg-mezitelezíteni nem engedi vala. Ugyan ezen tekintetektől, a' közönséges Feredő Háznak fel-állitrafakor-is a' tisztetségesebb fő Aszszonyok számára félre való helyeken különös

nös Feredők építették vala: Minémüek valának az *Agrippinae* (mellyet a' Néro Annyá építtetett vala,) az *Olimpiadis*, *Priscillianae* a' Tiberifen túl, 's a' t. A' hová Férjfinak menni nem vala szabad. Erre nézve, tsintalanságból panaszol *Propertius*, a' ki Augustus alatt élt, L. III. Miért nem szabad a' spártabélieknek, egyebekben annyira tetsző törvényeik szerint (a' kik a' magok Leányait a' játékos helyekre a' Férjfiak közi, hogy ott magokat a' futásban, és egyéb játékokban gyakorolnak, mezitelen küldik vala) Rómában-is, a' Feredő házakban a' Legényeknek, a' Leányokkal együtt lenni. *Hádríanus* Tsáfzárrol írja az ő életében *Spartianus*, hogy ő a' maga közönséges *Thermaiban* az *Aszfzonyi Rendnek* külön Kamarákat leg-először készíttetett: Kétség kívül, mind addig, a' régi rendelés szerint, magok különös *Aszfzonyi Feredőjekkel* maradván. De nem sokáig kellett tartani, illy közel való esmérkedés között, ennek a' szemérmetségnek. Mert *Plutarchus*, mint a' Görög Irók vádgyát a' Rómaiak ellen, úgy téfzi-fel, hogy ők a' magok feleségeit magokkal együt mezitelen vinnék, a' Feredőkben. Mellyből ez a' szabadság, másokra nézvé-is szemtelen szokássá lett. Arra a' szemtelenségre mentek vala t. i. így ír *Clemens Alexandrinus in pedag Severus*, és *Antonius Fejedelmek* alatt a' Római *Aszfzonyok*, hogy vatsorálva, és meg-részegedve menyenek a' Feredőkbe: a' Férjfiakkal egy közönséges Feredőkbe. Mellyből az a' mértéketlenség-is következett, hogy azok a' szent *Aszfzonyok*, a' kik otthon szines szemérmetségből, a' magok Férjeik előtt le-vetkezni-is átallyák vala, a' Feredőkben, mások kedvéért örömeft ki-mutatják magokat merös-mezitelen; és midön másokat ki-zárnak, a' magok kedves mezitelen inassaikkal anya-szült mezitelen vethez-

Az újabbak szemtelensége

retik-le, és vakartatják magokat. Igyekeztek ugyan ennek a Feredöbéli szabadságnak az erkölcsököt zabolázó Törvények néhány-szor eleit venni; és keményen meg-tiltották, hogy egy Afzfzony-is, bujaság kedvéért, a' közönséges Feredöben bé-menni ne mérésszelne; mert e' miatt az Urától-is el-vettetnék, *Dofrát-is el-veztené L. fin. C. de Rep, et Authent. de nupt.* A' Férjfi pedig, a' ki erővel az Afzfzonyok Feredöjében menne, fejét veztené-el. De hijába estek mindezek; miglen a' Republica fel-fordulásával ezek a' közönséges feredök-is el-nem enyészének,

Elein a'
Feredést,
hogy foj-
tattják
vala.

Nem-is vetkeznek vala le elein, a' mint *Seneca* írja *Epist.* 86. L. XIII. a' Feredök, mint az az után szokásba ment, egész mezitelen. Elégnek tartják vala egyéb napokon a' föld művelésben a' portól, és izzatságtól meg-motskosult lábaikat, és karjaikat estvénként meg-mosni. Hanem, mikor a' Vásárookra bé-kell vala menniek a' Városba, olyankor egész mezitelen ferednek vala. Nem-is tartatik vala a' mezitelenség a' Férjfiakban akkor gyaláztatnak: mint a' nagy Herofok taragott és feftett képein ma-is látjuk. Így kell vala a' játékos helyekre-is kö-menniek; és ott mindenek szeme láttára magokat gyakorolniok. A' honnan, a' Feredökben-is a' szerint szállanak vala. *Titus Hadrianus* kegyes Tsászárok a' közönséges Feredökben a' köz néppel együtt, sokszor Anya szült mezitelen feredeznek vala. Találtattak ugyan némellyek, a' szemérmetesebbek közül a' kik (*Succincla fibula*) szemérem testeiket befedezve mennek vala ki a' játékokra. Mint *Cicero-is* említi *Off.* L. I. *Sceniorum mos tantam habet veteris disciplinae verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo.* Erről neveti *Martialis* L. VII. epigr. 81. *Menophilus*.

*Dum luai media, populo spectante, patetstra
Delapsa est misero fibula: verpus erat.*

Az Afzszonyok ugyan egy más szemel előtt nem igen szokták szégyenleni: De ezt az el-takarást a' Feredőkben némelyek még-is meg-tselekedték. Mint L. III. epigr. 81. a' Chionében meg-jegyzi *Martialis*. De idővel, mint előbb-is emlitem, el repült az Afzszonyi rendből-is ez a' nagy szeméremetesség; a' midőn nem csak a' magok Férjeikkel, hanem más Férifiakkal-is nem irtoznak vala anya szült meztelen feredezni; sőt, hogy egy más meztelenségében. bővebben gyönyörködhetnének, meg-rakták vala *specularis* kövekből (mellyek ma *Maria jegyinek* mondatnak) ki-pallérozott nagy tükörökkel, a' Feredő házak Ofzlopait olly mesterséggel, hogy a' Feredőnek akár melly szegeletében magokat, még pedig Oriási nagysághan, magok-is mindenütt láthatnák, máfokkal-is láttatnák Lásd *Senecat l. c.*

A' régibb időkben, míg a' feredés csak haszonra szolgál vala, nem ferednek vala mindennap; hanem ki-ki akkor feredett, a' mikor szüksége volt réá. Hanem a' Nagy *Pompejus* idejében mikor a' játékos test gyakorlatok-is jobban fel-állának, az Orvosok is ezt, fok nyavallyák ellen ditsirni kezdek, a' nép-is a' feredésbéli gyönyörüségeket bővebben meg-izelité, csak nem törvényes szokásba menne a' minden napi Feredés. Mellyre azután annál nagyobb alkalmatosságot szolgáltatának a' közönséges óltó Feredők, szabad vala ugyan-is ezekbe minden embereknek személly, és nem változtatás nélkül, minden nap tetzfések szerint bé-menni; és igen óltson egész kényeséggel meg-feredni.

Rendes ideje a' feredésnek ezen közönséges Házakban a' nyóltzadik, a' mi óráink szerint a' dél utáni két óra vala.

Rendes ideje a' közönséges feredéseknek.

A' mikorra a' Feredők az eléböt mottsoktól ki-tisztítottván, és ki-öblítettvén, friss meleg, és hideg vízzel újra meg-töltetnek vala; és egy magofs helyre tett tsengettyüvel hir adatik vala, hogy a' Feredők kéfzen vólnának. Mellyre mind a' játékosok, mind mások a' kik Feredés végett mentek vala oda, hogy a' Feredökből ki ne rekednének, és hideg vizre, minémü vala *Virgo* nevü forrás, ne szorúlnának, mindenünnen sietve mennek vala. Innen *Martialis L. XII. epigr. 163.* a' maga Jádzo-társához.

*Redde pilam, sonat ac thermarum, ludere
pergis*

Virgine vit sola lotus abire domum.

Találtattak ugyan tsak fokban, a' kik ezen nyóltzadik órán kívül-is magok gyönyörködtetésére szerezik vala feredni. Ezek számára, különösön-is, jó fizetésért; már hajualban-is meg-nyitják vala a' feredő Házakot; és késő estig is úgy tartják vala. Némellyek éjszakára-is ott töltik vala az időt; oda vitetvén vatsorájokat-is. Innen olvafunk az Iróknál dél-előtti, dél, délutáni, éjszakai feredésről-is. *Alexander Severus* idejéig hajnal előtt senkinek meg-nem nyitották a' Feredököt, és nap haladat után mindenkor bé-zárták. *Hadrianus Tsáfszár* a' szokott nyóltz óra előtt, a' betegeken kívül a' Feredöket meg-nyitattni senkinek nem engedte. A' kik a' Játékos helyeken gyakorolják vala magokat, el-fáradott és megmotskosúlt testeknek fel-élelesztésre és megmosásra egy nap háromszor, négyszer, söt többszer-is bé-mehetnek vala a' feredökben.

*Egyszeri
feredésért
mennyit
fizettek.*

A' Fizetés a' rendes feredéstől egy egy Személlyre tsak egy *quadrans* a' mi pénzünk szerint egy batka vagy fél pénz vala. Hanem a' gazdagok, 's mások-is magok vetéséből

séből, néha többet-is adnak vala, mint láthatni *Horatiusnál L. I. Sar. 3. 7. 138.*

Dum te quadrante lavatum

Rex ibis, az-az: mikor egy *quadrans*ért ferdel, úgy még oda mintha Király vólnál. A' kik a' mi Oráink szerint négy öt óra után kívánták a' Feredöt, Száz annyit, az-az Ötven pénzt kellett fizetnie, a' *Martialis* bizonyítása szerint *L. X. epigr. 74.*

Balnea post decimam lassa, centum que petuntur quadrantes.

A' gyermekek 14. észtendős korig a' feredésért semmit nem fizetnek vala: A' mint ódaloslag említi *Juvenalis Satyr. 2.*

Nec pueri credunt, nisi qui non cre lavantur.

A' gyermekek sem hiszik; hanem ha a' kik pénznélkül ferednek. Sokfor meg-esett az-is, hogy a' Fejedelmek különös örömeknek napjain bizonyos napokig nem tsak ingyen feredést engednek vala; hanem olajat és drága keneteket-is a' feredőhoz ingyen adnak vala. Néha pedig, mint *Caligula* a' maga Nényének *Drusillának* gyászos napjain, a' feredőket mindenütt bé-záratják vala,

A' Rend, mellyet közönségesebben a' feredésben tartanak vala (értem mindenütt a' meleg feredőket) a' vala, hogy az étel előtt esék. A' Persákról írja *Xenophon L. VIII.* hogy ök; minek-elötte ennének, mindenkor meg-ferednek vala. A' Görögökről *Aristotelesből Athenaeus L. VIII.* Szükséges, hogy a' testeket el-áesztárván, és meg-mosván úgy mennyenek vatsordni; mert tellyeséggel nem illenek, hogy meg-izzadott, porosult, és szagosult testet üljenek, vagy fekügyenek valamelly emberséges embereknek asztalához.

A' Feredésben mi-toda rend-et tartot-tak.

A' Romaiak szokását ebben néhány helyt hozzá elé *Plautus u. m. in Stichone Act. IV.*

Sten.

Scen. 1. in Persa Aët. 1. Scen. 3. 's másutt. Cicero-is de Orat. így szoll: *Cum loti accubuissest.* Ismét: in Orat. pro Dejotaro: *Huc te balneo prius quam accubuissest, ducere volebat.* Ugyan ő írja Atticus Barátjához Julius Cæsárról: *Ambulavit in litore, post horam octavam ivit in balneum, unctus est, accubuit, edit, bibit optare,* az-az: Sétált a' parton, nyóltz óra után, a' feredöbe ment, megkenette magát, afztalhoz fekütt, ett ivütt böven. Az Uticai vagy kissébb Cátoról-is azt jegyzette-meg Appianus: *Circa vesperam a balneo ad Canam transivit:* Estve felé a' feredöböl vatsorára ment. Severusról Xyphilinus: *Sub vesperam iterum lavabatur, Canabat que cum suis domesticis, et familiaribus.* Estve felé ismét meg-feredett, és vatsorált a' maga Háza-népével, és esméröivel. Ugyan ezent jegyzi-meg Trajanusról-is. Antonus Piusnak, a' ki a' maga testének szorofs gondvifelője vala, szokása vala a' rövidebb napokon, nap-haladat tájban a' játékos helyekre ki-menni, azután olajjal meg-kenetni magát, és meg-feredni: mellyet a' nap megfordulásával, kilentz, leg-felleyebb tíz óra tájban vitt véghez. Haly Abbas, hires régi Arabs Orvos, a' maga Amaléki, az-az: Királyi Rendeléseknek nevezett Könyvében, ennek a' test gyakorlás után, és étel előtt való feredésnek ezt az okát adja. Hogy ez-

Ennek a'
rendnek
természeti
oka.

Ebben
való rút
viszszá
etés.

Mint felettébb hibás, és éktelen szoká-
fokot a' maga idejebéli Afzszonyoknak, úgy
jegyzi-meg Seneca l. c. hogy a' Feredökben
esznek, isznak, részegeskednek, fajtalan-
kodnak, 's a' t. *N. Varro*-is eazel gyaláz-

za a' maga idejébél: *Saturi Cibo potuque distenti excoquere quotidianarum epularum cruditatem in balneis consuevere; exsuetudo sudore sitim quaerere, ac ita rursus ad coenas esculentiores reverti. Horatius L. I. epist. 7. Cruditumidi que lavamur.*

Perfius Satyr. 3.

Turgidus hic epulis atque albo ventre lavatur.
Juvenalis Satyr. I. ismét az Afzfzonyokról:

Turgidus, et crudum pavonem in balnea portas.
A' Forditásokat nem látom szükségesekeknek.

Elein a' Feredők csak lágy melegék va- Mennyire lának úgy, hogy a' *Plutharchus* tudósítása szokták szerint, *Sympos L. V. Quaest. 9.* Nagy San- vala a' fedor hideg-lelősön a' feredőbe szállva, ott redő vizet el-alutt. A' Galata-béli Afzfzonyok, hogy meg-melemosódás közben ehesenek-is a' pépes faza-giteni. kakat a' feredőkbe vizik vala. A' régi Római nagy Urak *M. Cato, Fabius Maximus, a' Corneliufok, a' feredők vizeit magok kezeikkel mérséklék vala. De azután, mint irtózva írja ezt-is, Seneca Lucillushoz irt 86-át Levelében L. XIII. annyira megszokták fokban egy darab időtől fogva heviteni a' feredők' vizeit, hogy nem valamely betsületes embert, hanem nagy gonofzságról meg-gyözzetett szolgát kellene elevenen abba ültetni. Meg-béjegi ezt az oktan szokást a' n. h. Plutarchus-is: hogy t. i. mint a' meg-dühödtek olly égető forrán szállanak a' feredőkben: úgy hogy csak egy atomus vagy leg-kifsebb részetske fints az ő testekben a' melly e' miatt meg-ne mozdulna, és egybe nem háborodnék.*

Ugyan csak, nem mindenek követték Sokan ezekben az időkben-is annak a' bolond fe- tak hi- redésnek módját Többen vóltanak a' kik degben fe- a' Piscinában ki-úszván és ki-feredvén ma- redtek. gokat, a' meleg feredőkre nem-is ügyeltek fokban. Valának a' kik a' Tepidariumból, fe-

a' *Caldariumba*, le a' *Laconicumba* nem mentek, hanem itt, ruhájok alatt jó gőzölésben vévén testeket künn az Udvaron magoknak egyéb mulattságot kerestek. Mások, a' kik tsendes testel és hideg vérrel mentek vala feredni, itt a' *Tepidariumba* kevéssé megmelegítvén magokat, úgy mentek által a' Meleg vagy *Izzasztó Feredőben*: jollehet ez utolsóinak amannál sokkal tsekélyebb kelle-

A' Meleg *Fereuben* te volt. A' kik a' játékos helyekről mentek feredni azok egyenesen szállottak a' *mikent* meleg feredőbe: és ott jól meg-áztatván, *szállottak* és ki-mosván testeket, a' réájok tapadt m-

tsoktól ahoz készült elefánt-tetem, vagy ezüst vakaró késekkel (*Strigili*) meg-vakar-tatják vala bőröket. Így, mikor leg-jobb *és után* izzattságban volnának, mind ezek, mind az *hogya? mi-* izzasztó kamarákban lévők, a' szegények *ért? es mi-* tisztá fa olajjal, a' gazdagok, tehetségek *rel kere-* szerint való drága kenetekkel, bé-mázolat- *tik vala* ják vala egész testeket. Vóltak a' kik fájós *ba mugo-* gyomrok környékit, és egyéb fájós teitei- *kat.* ket, minekelötte a' meleg feredőben szálla- nak vala, előre-is meg-kenik vala. *Cajus Crea-* sar a' meleg feredő vizek tsatornáiban töl- teti a' drága keneteket; *hogya? a' vizzel együtt* folyának-bé a' feredő *Soliumba*: *Nero en-* nél-is többet tselekeszik vala; mert a' tsa- tornákban töltött drága keneteken kívül, a' Feredő Háznak 's *Soliumnak* falait-is e' féle drága kenetekkel meg-keneti vala; *hogya? ezek-* hez súrolván hátokat és egyéb részeiket a' Feredők, annál kényesebben feredhetnének. És ezeket nem tsak ö maga tselekszi vala *Nero a' Plinius* bizonyítása szerint L. XIII. c. 3. hanem az ö Fő szolgálai-is. Sokan az erre való olajat vagy kenetet ott helybe a' *Capsariusoktól* vagy kenet árrufoktól vá- sárolják vala. A' gazdagabb Urak és Urí Afzfzonyok tzifra öltözetű szolgálkival vi- tetik vala magok után a' feredőkbe az ilyen drága kenetes szelentzék: abban igyekez-
vén

A' Kene-
tetek hol
vették.

vén vetélkedve a' magok amazoknál nagyobb Uraságokat ki-mutatni, minél drágább kenetre, és tzifrább fzelentzékre tettek vala szert. Ennek a' meg-kenettetésnek fő hasznai valának. 1.) Hogy a' testnek a' fok izzadás és gyakorlás által el-aszott rostja az olaj által újra meg-engesztelődnek. 2.) a' munka és meleg feredők által meg-indúlt veréjtéknek útjai bé - dugattatnának; és 3.) hogy mikor most mindjárt a' hideg vízben által fognak ennyire fel-melegedett testel menni, a' hidegtől ne-is irtozzanak annyira, ne-is haŕna-bé a' hideg — olly szabadon az ő testekbe. Mellyekből summáson ki-teszik: Hogy a' régieknél ez a' meleg feredés után való olajos kenő a' feredés el-múlhatatlan részének tartatott: 's hogy maga-is, a' kik meleg feredőkkel vagy párolásfokkal élnek, ha magokat így meg-kenetnék, feredésnek több hasznát fognák tapasztalni, Olvasd mellé ezeknek azokat-is, a' miket a' IV-dik Darabban a' CXCVI-dik §-alatt a' drága kenetekről irtunk vala.

Ennek a'
bé-kenés-
nek hasz-
nai.

A' meleg feredéshez tartoznak vala a' A' Smeg-Smegmák-is, kivált az Afzszonyi Nem ré-mák mik? fzéről. Így neveztettek azok a' szerek, és mire mellyekkel, a' szappannak Galliában esett valóok vafel-találása előtt, a' bőr szinét gyengítik 's tisztítják vala. Közönségesebben éltek e' végre Mezei, és gerezdes virágu bab (Lupini) lisztel vagy Lomentummal: mellyet etzettel fel-gyúrva, vagy méz sűrűségig együtt főzve, különösen Smegmának hivat. Evel tisztítják vala le-bőrök szinéről a' motskokat, rántzokat, fzeplöket, és egyéb föltos kiütéseket. Más féle Smegmájok - is vala Salétrom tajtékból (aphrometro) 's egyéb e' félekből. Ezekkel, hogy magokat a' feredőben annál jobban meg-moshafsák, megtisztithafsák, 's meg-kenhafsák 's a' t. szabad vala az Afzszonyoknak a' Feredőbe magokkal szölgálókat, útölja felé holmi furtta inasatskákat-is bé-vinni. Így meg-

mosódva, meg-tisztulva, és kenődve, az érzékenyebbeket hideg vízzel meg-hintezik vagy öntözik vala: másokat kevés ideig a' hideg feredőben szálitanak vala; hogy az ő el-lágyúlt és fel-melegedett testek a' viznek hidegsége által újra meg-keményedjék, bővebben ne izzadjon, tsendefebben meghüljön, és meg-frifsüljön. Így meg-frifsülve és elevenedve többire lafsu sétálással vatsorálni haza mennek vala. Némelly itsi bitsék kedves szagu szerekből készült porokkal-is (*Pastillis Diaspasmatis*) mellyeket fel-találtatófoknak helyéről Cziprusi poroknak is neveztek) ruháikat meg-hintetvén, szeretőjek tisztéletire úgy indúltanak. De ez köztök sem tartatott igen becsületes dolognak. A' mint láthatni *Horatiusnál Satyr. II. L. I. v. 27. Pastillos Rutillus olet.* — —

Cziprusi
porok.

Széles ki-
terjedése
a' meleg
feredés-
nek.

Ki-terjedett vala ez a' meleg feredőben való bujálkodás a' Városból kevés idő alatt egész Olasz Országba; úgy hogy alig vólt csak egy alá való Falu-is, mellynek maga meleg feredője ne lett vólna. Sőt, a' valamire való gazdák magok tartanak vala a' magok házaiknál olyan készületet mellyben mikor a' mezei dologról haza mennek vala, minekelötte vatsorához le-ülnének, egész Ház népeftől meg-feredhetnének. Altal ment vala ez a' szokás a' Birodalommal együtt Spanyol, Frantz, és Német Országokra-is. Kedvesebben esvén már nékiek-is a' meleg vízben való kényes mosodás, mint a' hideg folyó vizekben addig gyakorlott úszkálás.

Igyekeztek ugyan a' meszszebb látó bölts Fejedelmek ezt a' bujaságot néhány izben szorossabb zabolára fogni; magok előtt forgatván, *Plutarchus* szerint, a' Görögöknek régi jövendölését, hogy a' Római Birodalomnak ezek a' *Thermák* és *Gymnasiumok* érnek véget. Ki-költ vala a' *Thermák* ellen *Nero Császár* idejében egy *Charmis* nevű *Maffiliából* származott hatalmas beszédű Or-

vos. A' ki minden előtte volt Oryosoknak rendeléseit a' meleg feredök aránt kárhovatató; és hasonló vak-merőséggel a' meleg feredök helyett, téli időkben-is, nem tsak az ifjabb erős Férfiakat, hanem az erőtelen (*Consularis*) (Reg Tanáts Urakat-is hideg tókba merítetté vala. De keveset tehetének minden okoskodások.

Által vivén az 330-dik esztendőben K. *Hogy?* és Sz. után a' Nagy Constantin Tsászfár a' *Bi-mikor* rodalomnak Székét, 's azzal minden jöve-pusztuldelmeit-is Rómából *Byzantiumba*, a' gazd-tak-el agabb és pompásabb Urak közül-is fokban ál-zok a' kötal költözének, az othon maradtak-is ke-zönreges vesebber kezdének ügyelni magok testek tsi-feredő Ház-nosgatására; költségek-is annyira meg-fo-zok. gyatkozáék, hogy többé se a' játékos helye- ket, se a' Feredő Házakat fenn tartani nem lönek elégségesek. Azon-közben. a' keresz- tyén vallásnak bé-vételével véteknék-is kez- dék tartani azt a' közönséges feredést; 's jobbnak itélék azt a' költséget, a' mellyet addig a' Feredökre tésznek vala, a' Sz. Hel- lyeknek látogatására, templomok, Ispotál- lyok, Püspökségek fundálására, 's izegé- nyek táplálására fordítani. Ezekhez járú'a, az Eszaki vadon szokott Nemzeteknek: *Van- dalusoknak, Gortusoknak, Hunnusoknak* Olasz Országban lett bé-rohanások: és az első- nek ott jó darab ideig tartott uralkodások. A' kik-is, keveset ügyelvén az efféle ké- nyeskedésekre, a' közönséges Feredő Házak- ra sem löu semmi gondvifelés; Hanem azok magokba el-pusztulának, egybe-omlának, el- annyira, hogy már sok száz esztendöktől fog- va, ezen örökké-valóságot ígérhető ditsö- séges épületeknek nyomok, helyek-is alig láttasék. Egyébként, nem irtóznak vala *A' Keresz-* azok az első Keresztyének, az egészség, *tyen val-* és a' tisztaság kedvéért, a' meleg feredök-*lás, ezt* töl. *Irenaus* írja adv. *Hareses. L. 110.* *tsi, menyi-* mint az öreg *Polycarpustól* magától hallott dol- ben okoz-
VI. Könyv. N got, 16.

got, hogy egykor bé-indulván Sz. János Apostol Efésusban a' feredöbe mikor megértette volna, hogy *Cerintus*-is ott benn volna, feredetlen ki-ugrott, azt mondván: Félek, ne hogy a' Feredö Ház le-omoljék; minthogy az igazságnak ellensége *Cerintus* ott benn vagyon. *Tertullianus in Apolog.* c. 42. magáról így szól: Nem feredem éjszaka *Decemberben* a' *Saturnus* napjain; ne hogy mind az éjjet, mind a' napot elvesztessem: mindazáltal feredem az illendő egészséges órákon; a' melly bennem a' meleget-is, a' vért-is meg-tartsa. Azokról, a' Szentségre nézve felettébb szigorúan élő *Palaszlinai* Barátokról-is azt jegyzette meg *Evagrius Hist. Eccl. L. I. c. 1.* hogy gyakran feredtenek. Ama híres Római Nemes Szűznek a' *Ceciliának*, az *Augustinus* bizonyítáfa szerint, maga házánál vala Feredöje. Szokások vala t. i. a' Keresztyén Szűzeknek-is, a' tisztaságért és egészségért egy hólnapba egyszer meg-feredni; mellyet ő maga *Augustinus* sem tart benne véteknék.

§. CCCV.

A' régiek, mint szintén mi is ma, háromféle feredökkel élnek vala. 1.) Száraz feredövel, mellyet *Laconicum Balneum*nak neveznek vala, midön t. i. az Embert mezitelen meleg fövenybe takarván, vagy meleg házban, kementzében, vagy e' végre készített ládatskában rekesztvén izzasztják vala. E' helyet ma némeltyek ló ganéjba temetik nyakig az izzasztandó Személyt: mások meleg viz, bor, vagy meg-gyújtott égetbor gözzel vészik körül. 2.) Hideg vízzel. 3.) Meleg vízzel. E' két utólsót hol savanyu, vagy más *mineralis* vizekből,
hol

hol édes vízből magára, vagy holmi egyéb ma-
teriákat-is főzven belé, készítik vala. Láffunk
rövideden rendel mindenikről.

A' Hideg vízzel és Meleg vízzel való
Feredésnek módjairól és hasznairól alább ma-
gok helyein különösen kelletvén értekezöd-
nünk, itt láffunk két három szóval a' La-
conicumról. Ez a' Laconok, vagy Lacedemon- Ez a' szd-
béli Görögök találmánnya, és szokott fere- raxon iz-
désfeknek módja vala. De csak a' betegekre xaztus
nézve; mert az egészségeseket hideg vizek-Laconi-
re küldik vala. A' Rómaiak pedig, hogy cumnak
az ő gyönyörúségeknak e' részben-is semmi miről ne-
hégja ne lenne, ezt az egészségesekre néz- vezetett.
ve-is ilendőnek tartották a' magok közön-
séges Feredő Házaikba bé-tenni. Valóságos
tzelja, és igaz haszna, az Aëtius tanítása
szerint, Terrab. Serm. II. c. 9. ennek a' khl-
ső szárazon izxaztó Feredőnek a' vala: Hogy Mi hasz-
a' meg-gyült nyers nedvofségeket ez által na volt.
a' testben ki-főzzék, és az izzaztás által ki-
vigyék, olyan állapotban mikor a' betegnek
nints annyi ereje, hogy magát vagy a' nap-
nak sütő melege, vagy dolog-tétel, vagy Ennek
test gyakorlás által meg- izzazthassa. Két két mód-
módja van pedig, így ír Celsus L. II. c. 17. jai.
ennek a' meg- izzaztának. 1.) Lészen ez Szdra-
vagy meleg fővenybe való takarás által, a' zon, és
melly tulajdonképen Laconicumnak mondatik; páróiva.
vagy sütő kementzében való dugás vagy bú-
vás által. Néhol, mint a' Bajæ nevé hel-
lyen, a' földből fel-jövő meleg göznek va-
lami házban való meg-rekesztésével, és a'
betegnek abba való küldésével: mellyre néz
Horatius Epist. L. I. 15. Tulajdonabb érte-
lemmel Laconicum Balneum vala. 2.) mikor
meleg vízbe való bé-szállás nélkül tizta
meleg víz párákkal izzaztják vala-meg az
embert. A' helynek, a' hol ez léfzen va-
la, Vaporarium, Sudatorium, Aëstuarium, Stua-

pha nevei-is valának. Miből állott? és hogy ment véghez a' pompásabb közönséges Feredőkben? elébb látók. Mafutt ez fokkal A' párló könnyebb szerrel esett. A' miénk hol megferedők párolásnak, hol pára feredőnek mondják. Kö-
 hogy men- zönségefebb módjai mindenütt ezek valának:
 tek vég- Bé-ültették vagy állították az embert holmi
 hez. nagy hordóba, kádba, vagy deszka ládába meztelen, a' fejét ki-hagyva, és a' nyakánál körül takarva, hogy meleg párák felne jöheffenek. Alatt egy kis bé-zárható ajton más kis edénybe forró vizet tettek. A' beteget pedig hol előre, hol mikor a' párák fzenvedhető melegek lettek belé-állították vagy ültették, úgy hogy a' meleg párázatok egész testét körül foghafsák. Ha a' viz páralni meg-szünt, héy kováts köveket, vagy darab vafakat eresztettek belé okofon, hogy a' beteget meg-ne égessék. Könnyebb szerrel, le-ültették a' beteget egy kis székre; egy Köppeneggel, pokrottzal, vagy lepedővel, egy jó nagy abrantsra, hogy a' takaró az ő testét sohol ne érje, körül takarták, a' pároló kis edényt alája tették. A' pároló viz hol tisztán volt, hol bizonyos füveket, vagy egyéb szereket-is főztek belé, a' beteg állapotja szerint; hogy inkább lágyitson, engeszteljen, enyhítsen, tisztítsen, ofzlasson erősítsen 's a' t. Nemellyek tisztá téjjel, borral, vagy égetborral-is pároltanak. Valamint a' feredésnek a' nyár, úgy a' párolásnak a' Tavasz leg-alkalmatofabb idejének tartatott. Etellel teli gyomorral se a' feredőbe, se a' párolóba fenkit se tettek. Hanem étel után későn, mikor a' gyomor emésztés le-follyt, előre a' hasát ki-uresítve ültették belé; és tsak addig tartották ott, mig bádjadtságot kezdettek érzeni. Akkor le-törölvén verejtékeket, száraz ágyba fektették. Illő itt azt-is tudni; hogy az il-
 mlye vi- lyen pároló vagy száraz feredő, tsak az
 gyáztak. olyanoknak való, a' kiknek belső részeik épek,

épek, és a' veszettség csak az ö bőrök alatt, vagy húfok közt állapotott-meg. A' kiknek pedig ez által véreket akarják tisztítani, szükség előre vellek az ö vérek veszettségéhez illő fött vizet bőven itatni. Egy negyed résznél vagy egy fél óránál tovább ezt a' párolást ritka ember álhatja-ki.

A' Száraz vagy tsupa meleggel való izxasztásnak - is két módjai valának. 1.) Fövenyben. 2.) A' nap fényen. Az elsőt így adja elő *Aëtius L. I. Serm. III. c. 9.* „ A' „ ki fövenybe akar izzadni, meg-rostáltat- „ ván előre a' tiszta fövenyt jó bőven, me- „ legitette-meg süttös melegen; így takar- „ tassa-bé magát jó vastagon, a' fejét ki- „ hagyván; forduljon gyakran egyik hely- „ ről a' másikra; és hintessen mindenkor „ fellyül magára a' szőlőkkel, újjabb me- „ leg fövenyt. E' végre pedig jobb a' Ten- „ ger fövenye; minthogy vékonyabb és kön- „ nyebb a' folyó vizi fövenynél. Ha fol- „ lyó vizi fövennyel kell élnie, takaroz- „ zék-bé előre lágy puha bőrbe, és úgy te- „ mettesse-bé magát fövennyel. A' hol a' „ só bőven vagyon, jobb úgymond továbbá „ *Aëtius*: föveny helyett meg-melegített „ apró sóba fekünni; de szükség, hogy ez „ három ujnál vékonyabb ne legyen, hogy „ a' melegsége hamar el-ne oszoljon; mint „ hogy alól femmi meleg nem jö-fel „ *Keyfz-* „ *lerus* a' maga Európai utazásainak le-írásá- „ ban *Th. II. p. 368.* írja, hogy ö Olafz Országban *Puteolum*hoz közel látott a' ten- „ ger partján meleg fövenybe bé-temetve he- „ verni fok közfvényes és *rheumaticus* embe- „ reket. A' kiken, mikor a' föveny a' Nap- „ tól igen meg-hevült, fájdalmok kevés eny- „ hülésivel, azt a' tenger vizével meg-öntö- „ zik vala.

Száraz
fövenyben
miként iz-
xasztat-
tak.

A' Nap
fényen

A' Nap alatt való izxadásról ugyan *Aëti-* „ *hogy*, és „ *us l. c.* így ír: „ Ki-tészik magokat, kik kiket iz- „ meg-kenve, kik kenetlen, kik ülve, kik xasztot-

„ feküve , kik álva , kik sétálva a' sütös
 „ nap fényre. A' Feküvök közül , kik ágy-
 „ rá , kik fövenyre , kik bőrre , kik sóra
 „ feküsznek. *Kenezlen* a' Napnak mérték-
 „ letes melege a' ki-gözölést neveli , a' ve-
 „ rejtéket ki-húzza , a' has menést meg-ál-
 „ litja , a' húst meg tartja , a' kövérséget pe-
 „ dig el-fogyatja. Különösen a' hideg lágy
 „ dagadástokat , vizkotságot meg-apasztja ,
 „ lélekzet vételt sűrűbbé és ferényebbé té-
 „ szi ; mellyel a' fulladozóknak , és egye-
 „ nes nyakkal lélekzelőknek bajokat öregbi-
 „ ti : de a' hosszúszas hidegleléssel terhelte-
 „ tett főnek segit. *Meg-kenve*-is a' Napnak
 „ fénye majd ezeket mivel ; de a' 'sir miatt
 „ inkább szárazt , és a' bőr színét meg-fe-
 „ ketiti , a' titkos gözt sem engedi olyan
 „ szabadon ki-jöni ; meg-égetvén mintegy ,
 „ és tömöttebbé tévén a' húst. A' kik ül-
 „ ve vagy álva süttetik a' nappal magokat ,
 „ inkább el-égnek mint a' kik járnak , vagy
 „ futkároznak. Az ágyban feküvök evel
 „ keveset nyernek , inkább a' fejek meg-te-
 „ lik. A' kik bőrön feküsznek , nevezete-
 „ sebbek a' vizkorságosok , tsipő és vese
 „ fáiosok , tagok erejét el-vesztették , régi
 „ rühösök , étel kívánás nélkül meg-puffad-
 „ tak , has menősök , a' kiknek ágyékokban
 „ régi fájdalom uralkodik ; az afzszonyok
 „ közül , a' kik méhekről fulladnak , fejeér
 „ folyást viselnek. A' bőr , mellyre feküsz-
 „ nek légyen jó nagy , olajjal meg-kenve ,
 „ és vékony fejeér fövennyel bé-hintve : mi-
 „ kor a' naptól jól meg-hevültek , fordúllyan-
 „ nak a' másik oldalokra : erről meg-vizsza
 „ a' másikra. „ Ezeket csak azért tevém
 „ ide fel , hogy lássák ezekből a' máiak a' ré-
 „ giek szorgalmatoságát a' betegek gyógyi-
 „ tásában : és ne fajnálják azoknak dólgaikról
 „ egy kevésé betsületefebben itélni.

*Ló-ganej-
 ban való
 izzasztás.*

Miként izzasztják a' paraszt Lengyelek
Ló-ganej domba temetve a' magok frantzós,
 és

és fekélyes betegeiket? az Első Darabban a' 266-dik Levelen illetem vala. Szőlő Tré-Szőlő tré-bejbe, mikor az egymáson nagyobb, vagy bejben vakifsebb mértékben fel-melegedett, való bé-ló izzazotemetés az izek fájdalminak el-ozlatására tgs. a' meg-sugorodott inaknak meg-ereftzésére, a' kemény daganatoknak el-ozlatására, a' febekből meg-merevedett tagoknak hafzon veherésére alkalmatofsá való tételére egy nevezetes, és az újjabbaktól-is meg-ditsértett módja a' száraz feredésnek. Szárast, ozlat, nyit, erősit, fájdalmat üz, és enyhitt. De tartsuk-meg, hogy mindenkor a' beleket előre ki-üresítve, és ha szükség, a' vért meg-apasztva kell ezt az orvoslást meg-próbálni.

T ak múltólág hozom elé ez alkalmatos-Függőfer-sággal a' Régieknek azt a' tsudálatos Feredők a' ré-dőjét, mellyet *Pensile Balneum*nak, az-az: *gieknél*. függő feredőnek neveztek. Erről *Plinius*-ból annyit tudunk *L. IX. C. 54.* hogy ezt *Crasus Orator* idejében, kevéssel az előtt, hogy a' *Respublica* el-nyomattatott, *Cajus Sergius Orata* készitette vala; és hogy ez az *Asclepiades Orvos* idejében az ő ditséretéből a' népnek véghetetlenül meg-tetzett vala. Feddőzve emlékezik erről *Seneca Lucillus*hoz irt egyik Levelében: *quarum (Balnearum) suspensura inventa est, ut ne quid deesset ad Lautitiam.* Ezt a' tsudálatos Feredőt, mondom, tsak nevéről emlitem; minthogy er-ről a' Régiék-is egyebet emlékezetben nem hagytak; azért mi sem tudhatunk egyebet.

§. CCCVI.

A' mi a' savanyu és más különös erejü vizeket illeti: tapasztalta *Fr. Hoffmann*, hogy az, a' mi ezeket az édes vitzől meg-külömbözteti, többire mind szorit és erősit. Innen a' hol a'

testnek külső színe igen el-lágyult és erőtlenné, az e' fele vizekből készült feredő a' közönséges vízből készültnél hasznosabb. De midőn a' feredővel, hogy a' vér tisztuljon, bővebb *perspiratiót*, vagy izzadságot akarunk 's kellek tsinalnunk, ártalmasok, és gyakran mejjbeli szorulást, szív-dobogást, erős és hosszúas hidegleléseket 's a' t. okoznak. Mert a' bőrt, és a' testnek külső színét egybe húzván, azon a' szükséges *excretiót* be-zárják, de erről másutt bővebben.

A' Mine-rás meleg nyú, vagy *iszapös* izü források (a' mellyek *Források-minerás*, és orvosló vizeknek - is mondattaról való nak) az 'édes izü; vagy helyesebben iz *velekedés* nélkül való közönséges vizektől; fellyebb *a' Ré-gieknek.* *a' CCXIX. §.* alatt az V. Dárában ki-magyaráztuk. Ugyan ott a' *CCXIV. §.*-ban értekezödtünk vala arról is, mitől melegedjenek-meg némelly *Minerás Vizek* a' föld gyomrában. A' Régiék nem vehetvén-fel a' források melegséginek természeti okát, a' mint *Plinius*ból láttyuk *L. XXXI. C. 2.* azt hitték, hogy ez egyenesen valamelly ott lakó Istenységnek munkája volna. Az honnan öök az ilyen forrásokat *Szentnek*-is tartották, és Isteni neveket adtak nékiék, *Isteai* tisztelitet folytattak környüllettek, *Várafokat* építették melléjük, és mind az Emberek, mind a' Barmok számára fok babonás orvosságokat keresték benne.

Honnan esett hogy *Plinius C. 6.* honnan esett, hogy *Homerus*, ezekről a' a' ki a' meleg vízben való feredést, vagy *Termé-* mosódást annyiszor hozza elé, ezekről a' *szeti me-* meleg forrásokról sohol nem emlékezik. Mellyleg *forrá-* soka' azt hozza-ki, hogy ezek még akkor *sokról Ho-* orvosai haszonra nem fordítottak volt. *Hip-* *merus* *pocrates* sem szól sohol ezekről, a' ki egybenem emlé-ként a' meleg Feredőről eleget ír. *Plinius-* *kezett.* ból

ból olvassuk, az elébb nevezett helyen, hogy a' Bajæ-béli sütős meleg forrásokban némelyek az inaknak, lábaknak, és tsipőtsontoknak nyavallyáiban, a' ki-fitzamodott részeknek erősítésében hasznoson feredtenek. Meg-indittyák úgy mond, ezek a' hatat, meg-gyogyittyák a' sebeket; segittenek a' főnek, különöföbben a' fülnek nyavallyáiban, és hogy nevezetesen az a' meleg forrás, melly a' Cicero Puteolumi út mellett lévő tölle *Academiá*nak neveztetett ékes tanuló kertében, az előtt nem fokkal újjonnan fokadott vala; mikor azt még *Antistius Verus* birná, a' Szemek tsudálatoson használna.

Tartozkodtak egy átallyában ezektől a' Belső Forrásoktól az emberek, nem tudván mitől legyen beunek a' melegség, és ha valyon nints avall valami méreg elegyedve Feredőnek ugyan, a' mint *Plinius*-is jegyzi, idővel kezdették némelyek próbálni; de meg-ittya senki nem is gondolkodott e' folyó századnak elejéig. Ekkor az Európai Tudósok minden-felé a' Természetmunkáinak szorofsabb vizsgálására, adván magokat, ezeket a' meleg forrásokat-is ügyefebben kezdék szemlélni. Nevezetesen ana' Hálai nagy Orvos; és tudós *Professzor* a' *Friederik Hoffmann* fok munkát tön a' több forrás források közt ezek körül a' meleg források körül-is, és meg-mútoatá tsalhatatlanul, nevezetesebben egy különös Beszédében *De convenientia Elementorum, ac virium in Thermis, et Acidulis*, hogy a' meleg források-is éppen azon *Elementumokból* részesülnek, mellyből állanak a' favanyú, vagy tsipős izü vizek. Hitelesen azt-is, hogy benn mezfze, voltak, mint *amazok*; hanem az útban hültek-meg: a' melegek-is elein tsiptek, mint a' hidegek, hanem az útban, holmi repedezett, vagy poronyó helyeken kellestven a'

forrásokig által jönnek, az-az: *Aethereus Spiritus*, vagy *fixus Aër*, a' melly a' hideg Forrásokban tsip, és szagoskodik, ezekből ki-repülvén szag, és iz nélkül maradtak.

Az édes vizű forrásoktól miben különböznek. A' mik pedig ezeket mindeniket a' Közönséges édes vitzől különbözteti, nem egyébek, hanem holmi meszes, kénköves, sós, vasas matériák. A' mellyek kívül a' Testhez érve, mind szorittanak szárazságnak, és erősittenek; egyéb orvosló, vagy ártó különös erő pedig semmi nints, mint feredőkben, benne.

Italra mennyiben alkalmasok. Innen következett, hogy az újjabb időkben a' hol termés meleg feredőket nem találhatnak, a' Savanyú vizeket-is üstökben, vagy kováts kövekkel a' feredő Kádakban, kevés rövidségekkel, meg-melegittetik a' feredni akarók; söt némelleyek a' meleg forrásoknak vizeit, mellyekben az említett rézszék tisztábbak, és vékonyabbak, az időtől fogva sok régi belső nyavallyák ellen szép haszonnal ízfűzák-is. Ugyan csak, mind a' termés meleg források, mind a' meg-melegített savanyú vizek feredőnek szoktak inkább ma-is fordíttatni.

Mitől betegeszenek meg annyira a' Savanyú forrásoknál. Kérdésbe téfzi az elébb tisztelt nagy Orvos, Mitől esik, hogy sokan, a' kik inkább idő-töltés kedvéért, vagy mások barátságjért mint a' Curdért meszfűze földről jó egészségben mentenek vala az e' fele Forrásokra, onnan betegenn térnek vissza? Sokan elein mig a' vizet csak itták, jól frissen voltak, minnekutánna pedig, a' szokás szerint, az utolsó napokban feredni kezdetek, terhesen megbetegedtek? Ezekre ő maga így felel: 1.) Mert többire vaktában fognak a' Víznek italához, csak azért, hogy már ott vagyunk, 's láttyák, hogy azt mások-is ízfűzák, femmit nem gondolkodván előre arról, ha az nekik való-é, vagy nem? 2.) A' kik az ital alatt jól voltak, 's a' feredés közben meg-betegedtek, azok tisztátalan ned-

veiségekkel igen teli voltak, mellyeket a' meg-ivutt viz benne meg-bövitett és jobban-is ki-terjesztett, olyan véggel, hogy a' hason, vagy a' vizellett uttyán majd kifogja takarítani; Minek előtte pedig ez meg-eshetett volna, a' feredő viznek melegsége ezeket a' tisztátalan részeket jobban-is ki-terjesztette, 's egyszer'smind a' test színére tsalta, hogy ott verejtékül jöjjenek ki. De azon közben a' *minerás* vizekben *A' mine-* láltató szorító, és szárasztó matériák egybe-*rás, vagy* húzván a' bőrnek ki-gőzölő lyukait, ezen *Savanya* az úton ki-nem tisztálhattak; hanem azon *Vizzel* módon, sőt jobban-is meg-mérgesülve a' be-*való fere-* sö részekre fordultak; ott forroságot, sziv *désben* szorulást, és vergődést, bágyasztó nyugh-*mikre kell* tatlanságot, fő fájást, rendetlen hideg-*vigyázní?* lelést, 's egyéb e' féle reménytelen nyavallyákat gerjesztettek: a' bőrben, a' meg-rekedett vékonyabb részből fel-gyúladások, tüzes kelevények, fájdalmas, és vizketeges ki-ütések, fekélyes rüt sebek, 's a' t. lettenek. Ezekhez az ártalmihoz járúl a' *Minerás* viz feredőnek, hogy abban többire igen melegen szoktak belé ülni, a' melly a' tiszta viz Feredőkben-is, a' mint alább bővebben-is meg-fogjuk érteni, nagyon káros. Itt pedig, a' mennyiben ezek az idegen kemény részek a' vizzel együtt fel-hevültek, annak melegét jóval sütősebbé, és tartósabbá téstik, e'béli ártalmak-is nagyobb lésznek. Egyébként-is, a' *Hoffmann*, és más bölts Orvosok tapasztalásai szerint, nem tanátsos *Kiknek* a' *minerás* vizekben való feredés, a' kiknek *írthatnak* testek felettébb érzékeny, vérrel, széllyel *ezek leg-* meg-töltek, *Spasmusokkal*, vagy görts fogásokkal bajlódnak, mint közönségesen a' *Hypocondriacusok*, a' kik fekélyesek, frantzofok, közvényesek, fő fájások, havi-vér, vagy arany-ér folyásában vagynak, és ezeket nagy mértékben szenvedik. Ezek az ártalmok pedig, hogy leg-hamarébb, és na-

gyobb

gyobb mértékben az olyan *minerás* vizektől elszenek-meg, a' mellyek magok források körül, és folyainattyokban sok fejt követ, és vörös ízapot tsinálnak, kivált ha az emberek a' viznek előre való itala nélkül, és rosz *Dieta* tartással fognak a' feredéshez, és a' feredőkben orákig fzeretik lepfelni, önként meg-tetfzik.

Hogy lehet el-távoztatni ezeknek ártalmakat.

Hogy tehát a' *Minerás* feredőkből követkehető ártalmakat inkább el-kerülhessék, szükséges előre két hetekig - is a' savanyú hideg forrásokból magára böven innya, akkor hafakat ki-laxálni, 's úgy fogni a' feredéshez. A' feredés napjain-is, ha dél előtt a' szokott mód fzerint vizet isznak, dél után öt óra tájban feredőbe ülhetnek, és fél, vagy leg-felleyebb egy óráig, míg t. i. bágyatságokat, és únalmokat kezdik érezni (mert a' feredőben való mulatásnak idejét e' határozza-meg leg-hellyefebben) ott mulathatnak, akkor mindjárt ki-kelvén, száraz meleg ágyba mennyenek, hogy ott izzadhassák-ki jól magokat. A' kik dél előtt-is feredni akarnak, a' reggeli hét óra leg-alkalmatosabb, de ilyenkor nem kell a' vizből innya. A' Feredés napjainak számát a' feredő embernek fenn tartó, vagy nevedő eleven frissesége szaporithattya; komor bádjatsága kevesitti; mert ez útólsók, a' meg-ártásnak jelei. Illő lészén a' feredésben arra-is vigyázni, hogy a' feredő viz kezdettől fogva mind végig egy forma melegen tartassék.

A' feredő vizeket hogy kell előre meg-probálni.

Szükségesnek tartya továbbá *Hoffmann* a' feredő vizeket, minekelötte belé ülnének, kézzel-is meg-probálni; mert ha a' kéznek bőrit erősen egyben-húzza, meg-rántzosittya, és meg-élesitti, alig lehet ártalom nélkül abból tsak egyszer-is ki-kelni, annyi-val-is inkább a' feredést benne tovább folytatni. Ha pedig a' kezét meg-áztattya, és meg-lágyittya, úgy bátor ságos a' feredés-

re-is. Éppen ez okból, minthogy az utolsó jelek a' termés meleg forrásokban inkább meg-vagynak, mint a' kövel, vagy üstben melegített lavanyú vizekben, azokat a' feredésre ezeknél alkalmatofabbaknak itéli. Hoffmann ezek között-is a' hév kövekkel, és vas darabokkal szaporán fel-melegítetteteket bátorságofabbaknak tartja, mint az üstökben főrraltakat, mellyekből a' fel-forrásig a' víznek vékonyabb, és nemesebb része nagy mértékben ki-repült.

Igy intézve, a' minerás feredökből más-^{Kiknek} fok felett nagy hasznot remélhetnek, a' W. használat-^{W. használat} Wedelius itélete szerint, az olyanok, kik-hat leg-^{jobban?}ben a' tagoknak izei, és az ezeket egybe-kö-jobban? tö inak, és hártják a' benne kelletlenül bővebben meg-üledett nedveségektől el-vagynak lágyúlva, és erőtelenülve. Lásd ezekre azokat-is, mellyek az előbbi Dietetikánknak Második Darabjában a' CCCXXXVI - dik §-on kezdve, a' munkának végéig olvastatnak. A' hol az ételben, és italban-is mire kellyen az ilyen vízben feredöknek különösen vigyázni, fel-tétettek.

§. CCCVII.

A' bideg víz feredö 1.) A' külső akár-mi-némü okból támadt hévséget enyhíti, fokszor (igy ír Galénus) nyelvünk, torkunk és belső részeink szárazsága miatt egész el-tikkadva, bádgyadva és szomorkodva szállunk a' bideg feredöben, de majd meg-éledvén és nedvesedvén, meg-frissülve és vidámúlva kelünk-ki abból. 2.) A' bört meg-sü-riti es keményíti, hogy az aérnek minden kis változását ne érezhesse, és minden apróság commotióra ne jzzadhasson. 3.) Rész szerint hidegségevel, rész szerint terhével (melly az aéré-nél

nél 80-szor nagyobb) szorítván a' külső részeket, a' *spiritusokat* el-ozlani nem engedi, sőt a' vérrrel együtt a' belső részekre vízszá nyomván azokat, azt tselekszi, hogy a' belső részek meg-erősödiének, és a' benne folyó nedveségeket szaporábban készítsék, sebetebb keringésre indítsák, 's következésképen az agyvelőre-is bővebben hajtsák, és hogy ott az *animalis spiritusok* bővebben, jobban és hamarébb készülvén és válván-ki a' vér közül, az egész testben újj erőt és elevenséget öntsének. Tapasztaljuk - is bizony azt minnen magunkba, hogy mihellyt a' hideg vízbe szállunk, mindjárt erősebbek, serényebbek és vígabbak leszünk, az ételt majd inkább kívánjuk 's szaporábban meg-is emészttjük. Ezekből már könnyü lézen meg-érteni ókát annak-is; miért jovalják az hideg feredőt sok régi nehéz nyavaliyák meg-orvoslására-is olly igen az értelmesebb *Doctörök*.

A' hideg vízben való feredésnek hasznai, A' hideg vízben való feredés (*Psychrolu- fia*) egy-átallyában a' Természet sugárlása. Igy fereszté-meg első Anyánk magát, és első születtét a' szülés motskaitól az Édennek közelebb kaport valamellyik hideg folyó vízében. Két tekintetbe kell fel-vennünk a' hideg víz feredőt. 1. Mint *Vízet*. 2. mint *hideget*. Mint víz a' Testnek szennyeit - is el-mossa, bé-is szívódik a' test színén, mindenütt véghetetlen számmal ki-nyiló, *abforbens*, vagy bé-ivó edényetskéken, és által mégyen az ereken a' szivre vízszá ke-rekedő vér közü nagy bövséggel: mint ezt a' feredőknek bővebb vizelléfe-is tanittya. Melly szerint, így a' Feredő mint víz, az itálnak hasznait-is potoltya, a' testet-is áztattya, és nedvesitti. Mint *hideg* (még pedig az *aérnél* annyival hidegebb, a' men-nyi-

nyivel nehezebb) a' nagy meleg miatt el-
lágylt, a' kelletnél bővebb ki-gőzölés, és
verejtezés által meg-fonnyadott, és el-szára-
dott külső részeket rész szerint a' maga hoz-
zá-érésével, és nyomásával, rész szerint,
és foképpen, a' bé-szivűtt tiszta víznek hi-
degsége által öszvébb szorittya, tömötteb-
bé, erősebbé, ferényebbé tést; és midön
a' nedveségek így meg-hivesedve, és meg-
frifsülve a' szivre minden-felöl bé-hatnak,
abban-is újj életet, és elevenséget szereznek.
Egy szóval: a' Hideg feredő az egész Ter-
mészetet, mind a' testre, mind az elmére
nézve, nem különbben meg-újjittya, mint
az éjtszakai harmat a' napnak hévségétől el-
hervadt Plántákat.

Tapasztalták vólt egy általlyában a' Ré- A' Tsetse-
giek a' hideg feredésnek mind ezeket a' hafz-möknek
nait. Innen, fok, a' kényességhez még hoz-hideg víz-
zá nem szokott Nemzetek a' magok tsetse-zel való
mőit mihelyt e' Világra születtek, hideg fol-ki mosat-
lyó vizekbe küldötték feresztteni. Mellyről tatása.
Ascanius magasztalja a' maga embereinek
születésektől fogva vélek együtt nőtt nagy
erejeket az Aeneás Troja alól Olasz Ország-
ba vetődött Görög Vitézeinek, Virgiliusnál.
Aeneid. L. IX. v. 603.

*Durum a Stirpe genus Natos ad flumina pri-
mum,*

*Deferimus, seroque gelu duramus, et undis,
az az:*

E' törökös kemény Nemzet születtyeit.
Jeges vízbe dugja, 's úgy ettzi testeit.

A' Németekről, 's Británnusokról Ju-
lius Császár, a' Celtakról Turnebus, Rhodi-
ginus Vistor Alex: ab Alex. azt jegyzették-
fel; hogy azok a' magok tsetsemő gyerme-
keiket paisba tévén, a' Rhénus vízébe ereszt-
tik vala; hihetöképpen, hogy ott előre
meg-fereszték, 's ha a' pais vélek el-merült
fat-

Ennek o- letett gyermeknek tartják vala. Ezek az
ka. ilyeneket tovább folytatott hideg fereszté-
fekkel, és úzfásokkal az hadi fanyaruságok-
nak, hidegnek, melegnek változás nélkül
való ki-állására gyermekségektől fogva szok-
tatták vala. Lásd a' Németekről *Tacitus'st*
Hist. Germ. L. V. C. 14. A' Scythákról - is
éppen ezeket hagyta emlékezetben *Galénus*,
hogy azok-is a' magok gyermekeit, az ő
itélete szerint, több kárral mint háfzonnal,
születésekkor mindjárt hideg vízbe merítettik.
Az Ostriaki Tatar Áfszonyok szokásáról
Unzerböl feljebb az első Darabban a' CCXXI,
§-alatt szólóttunk. Helvetziában-is az első
hideg vízzel való feresztés ma-is sok hel-
lyeken gyakoroltatik. Tudok én magam itt
nálunk-is egy Grof, feles, ép, egészséges
Uri gyermekekkel, Férjfiakkal, és Áfsz-
nyokkal virágzó Házat, a' hol a' szülöttek
első feredője erős hideg víz szokott vala
lenni. A' mellytől ugyan a' mint magam
láttam akkor mint a' szenes tsutak egészszén
el-szederiefedtek, de meleg ruhákba azon-
nal jól bé-polálva, hamar visszsa nyerték
természeti fizineket. Közönségesen, a' *Floyer*
meg-jegyzése szerint, mikor az 1600-dik éfz-
tendőben a' Keresztségsben a' kis gyermek
fejének vízzel való meg-öntése bé-jöve, min-
den Kisdedeket egész testekkel hideg vízbe
merittenek vala.

A' régi Görög, és Római el-kényese-
dett Népek-is, azoknak példájok szerint,
a' kiknek nyomain járnak vala, a' mint
elébb-is látók, a' hideg folyó vizekben, és
mondva készített nagy Tókban, úzfás tanú-

A' meleg lás, és test gyakorlás végett csak nem min-
feredök u- dennap ferednek vala. A' meleg feredök-
tdn a' hi- ben való bujálkodásoknak idejében-is az iz-
aeg fere- zasztó meleg feredökből a' hideg feredökben
dök mit által menni, leg-alább hideg vízzel mago-
hafzndl- kat meg-öntötni, vagy hintetni el-múlhatat-
tak. lan

lan dolognak tartják vala. A' meleg feredő, így ír *Galenus* L. III. *De sanit. tuend.* csak el-készíti a' testet, hogy osztán a' hideggel hafznofabban élhessen. Midőn t. i. a' meleg viz ki-tágosította, és folyhatókká tette azoknak tisztátalan részeit; az izzat-ság által ki-vette a' forroságot a' belső részekről a' külsőkre, akkor a' hideg viz meg-száraztás, és aszalás nélkül, maga hideg-ségével öszvébb vonván, és tömöttebbé tévén a' testnek *fibráit*, vagy rostjait, megerősíti az edényeket, és a' meleg víztől szabad folyást nyert nedveségeknak ferényebb mozgására, és tökéletesebb el-készítésére fel-segíti; a' vellünk szüetett meleget (*calidum innatum*) a' melly a' test gyakorlásával, és a' meleg feredővel nagyon széllyel oszlott vala, a' belső részekre visszatakarítja; ott öszve-szedi; a' szivet megleveníti, annak szorúlását, és fojtogató nyúghatatlanságát tsudálatoson el-hárítja. A' mint, mind ezeket az el-ájultakban, midőn néhány tsep vízzel az ő ortájokat, és mejeket meg-hintettük, tsudálkozva szemléllyük. De jegyezd-meg; hogy mikor egy-szer az ilyen el-alélt személy fel-efzmélkedett, nem bátorságos őket tovább való erősítés végett, hideg vízzel még-is öntözni; mert sziv-*polypust* kapnak tölle.

Az el-ájultakat nem jó hideg vízzel sokáig öntözni.

A' nyavallyás állapotokban, hogy hideg feredőkkel *Homérus* előtt nem éltek, abból gyanítja *Plinius*, hogy erről ő nem emlékezik. *Hippocrates* ugyan L. II. *De Diæta* már ezt hozza elé. A' *Plinius* tartása szerint L. XXVI. C. 8. Hideg viz feredővel rendszeren orvosolni Romában a' nagy Pompéjus idejében leg-elébb *Asclepiades* kezelt, a' népnek nagy meg-tetszésével; mivel az előtt evel csak ritkán és nagyon félve élnek vala a' beteges emberek. Azután, a' mint ugyan *Plinius* emlitti L. XXV. C. 7. *Antonius Musa*, és *Euphorbus* két test-

Hideg feredőkkel kezelt, leg-elébb orvosolni.

vér Atyafiak kezdék a' meleg feredőben el-
 áztaknak testeket fok hideg vízzel öszve
 szoritni. Így gyógyítá-meg ez a' *Musa*
Augustus Tsáfzár-is, (midőn ő azok közül
 mellyek az ő gyógyítására kívántatnak vala
 femmit nem tselekedhetnék) hideg feredők-
 kel és hideg italokkal: a' mint emlékezetben
 hagyta *Dio Cassius Hist. Rom. L. LIII. p.*
517. Mellyért nagy ajándékokot-is kapa
 mind magától *Augustustól*, mind a' *Senátustól*.
 Ezzel a' nagy példával a' hideg vízzel va-
 ló orvoslás-is rend kívül nagy birre kapa.
 De, hogy ez az *Augustus* gyógyítáfa inkább
 tsak történetből, nem pedig a' *Musa* böl-
 tsefségéből esett, abból hozza-ki *Cassius*,
 hogy ő, ebbéli biztában másokat-is, a'ármi
 bajok vólt, mind hideg vízzel orvosol vala.
 Mellyel *Marcellust*, *Augustusnak* Nénnjétől
 való öttsét, vejét, és kedves barátját, mi-
 dőn egykor beteg vólna, orvosolva, meg-
 ölé. Ez a' *Musa* vala az, a' ki *Horatust*-
 is, midőn szeme vérmelségét a' *Eajæ* nevü
 meleg forrásokból fokáig hafzon nélkül or-
 vosolná, az ott valóknak nagy tsudálkozás-
 sával, az *Etruriai* hideg vízre igazítá. *Epist.*
15. L. I. El-jöve azután *Massiliából* egy
Theffalus nevü szájas, ravasz orvos. A' ki
 minden nyavallyákat az egek járásaiból és
 tsillagok állásaiból kezde magyarázni, és
 orvosolni: és az előtte élt orvosoknak min-
 den rendeléseit a' meleg és hideg víz fere-
 dőkről, femmivé igyekezi vala tenni; mig
 néti-is, egy más, ugyan *Massiliából* való
Charmis nevü, ellene szegezé magát. Ez-
 is a' meleg feredőket kárhóztatá; a' hide-
 get ellenben égig magasztalá, annyira, hogy,
 a' mint elebb-is illetém, nem tsak a' köz
 emberek, hanem az öreg Tanáts *Urak*-is,
 a' téli hideg napokon-is hideg tókban kutzo-
 rogni ne irtóznának. *Frigidaque etiam in*
hibernis algoribus lavari per fasit. Merfit ægrus
in lacus. Vidcbamus. így ír. *Plinius L. XXIX.*

A' *Musa*
 orvoslása
 hideg víz-
 zel.

Ennek vi-
 szontag-
 ságai.

c. 1. *Senes Consulares usque ad ostentationem rigentes.* De nem tarta sokáig a' Római Né- nek ez az eszelősége. Halgatni kezdé az ellenkezöt jóvalló böltsebb Orvosok tanátsát- is. A' kik közül vala a' nagy *Galenus*. Meg-esmérte ugyan *Galenus* maga-is számtal- lan fok szerentsés következfekből a' hideg feredöknek, jól élve, fok féle hasznait mind az egészféfekre mind a' betegekre nézve. De a' meleg feredökröl egy átaljában le- mondani, és akármelley állapotban egyedül vaktában tsak a' hideg feredökhöz ragafzkod- ni, nagy vakmerőségnek tartotta.

§. CCCVIII.

De ugyan ezekből egyszer'smind által lát- hatjuk azt-is, hogy a' hideg viz feredö nem mindeneknek légyen egyaránt hasznos. Ártal- mos ugyan-is ez. 1.) A' hideg és taknyos testü, színtelen és erötlen gyermeketskéknek, afzszony- káknak és leányoknak. Mert a' mi kevés me- leg van-is az ö testekbe, ki-öltja, véreket egy- be alutja, az edenyeket öszve sugoritja, az ina- kot el-eröteleníti; melly szerint hideglelést, *spasmusokat*, nyilaldozáfokat, nyavallya töreést, söt halált-is okozhat. Értsd ezeket a' betegség- ből újjonnan ki-gyógyúlt személlyekről-is, és a' kik a' hosszszas erös munka, éhség, álmo- tanság miatt vagy egyéb okból el-erötelenedte- nek. 2.) A' kik az izzadásra természet szerint igen hajlandók. Mert ez többhire a' vérnek tsipöségétül vagyon, a' melly tsipös *matériát*, ha ez uton gyakran ki nem hajthatná, a' maga meg-maradása iránt gondos természet, rövid idő alatt az egész testnek leg-közelebb pedig az

O 2

inak-

inaknak veszedelme következnek belőle. 3.) A' kikben az edények vérrel igen teli vagynak. Mert a' hidegnek ereje a' belső részekre szorítván a' nedveségeket, a' felettébb való kife-
szülés miatt azokban meg-dugulás, *inflammatio*, szakadás, 's több e' féle romlások történnének. 4.) A' kikben a' belső részek keményen és sok helyeken meg-vagynak dugulva, annyival is inkább, ha ki-is vagynak febesülve; mert a' külső részekről bé-szorított vér nagy sebességgel rohanván, az olyan febes és meg-dugult helyekre, azokat meg szaggatná. (5. Ártalmos ez akkor is, midőn a' vér akármilyen okból igen fel forrott, a' 3-dik izám alatt említett okokra nézve. Mind ezek pedig, valamelyeket a' hideg feredőnek ártalmiról meg-jegyzénk, a' nevezett személyeken annál hamarébb meg-eshetnek, minél hidegebb a' víz, tovább múlatnak, és kevesebb *commotiót* téstnek abban, hidegebb *aërbe* kelnek abból-ki, és azután-is későbbre igyekeznek magokat meg-melegíteni.

A' Hideg vízben Ha ki a' hideg vízben hasznoson akar feredni, vagy másnak e' részben helyes *ta-
való fere-
vésben* nátsot kíván adni. Tudnia kell úgy mond *Galenus*. 1.) A' Feredni akarónak idejét, *nikre kell* akkori állapotját, és *temperamentumát*. 2.) *vigyázni*. A' Feredő víznek minémüségét. 3.) A' rendet és módot, hogy kell a' hideg vízbe szállani; ott miként kell magát vifelni; meddig kell a' vízben múlatni; a' ki-keles után mit kell tsinálni? A' mi az *elsöt* illeti: közönségesen vigyázni kell, hogy a' külső hideg a' belső meleget meg-ne fojtsa, és a' testet idő előtt egybe ne kuporítsa. Ezekre nézve, ártalmasnak tartja *Galenus* a' nagyon hideg vízben való feredést a' kis gyermekeknek míg növésben vagynak 14. életendős

dös korokig. Azután-is 25. ezftendös korokig, hogy az ufzást meg-tanulják, tsak a' nyári jól fel-melegedett folyó vizekbe kell ökot botsátani. Ettől az időtől fogva testeiknek bővebb meg-erősítésére, és a' külső hideghez 's fanyarúsághoz való izoktatására, ha az elébb fel-tett öt számok alatt ki-nevezett akadályok közül valamelyik, vagy több-is, nem ellenzi, szükséges az ifjakot jó hideg feredőkre igazítani. 2.) A' Fere-
au viznek sem kell elein szüros hidegnek lenni; hanem a' gyenge melegből rendel kell a' hidegebbre, még hidegebbre, menni. Ez okból a' feredést nyárba, mikor a' folyó-vizek a' naptól jól meg-enyhültek, az *aër*-is jó meleg, tiszta és tsendes, leg-tanátso-sabb kezdeni. Igy menni által az öfzre, a' mint a' vizek-is, az *aër*-is naponként meg-hidegülnek, 's a' fzerint, ha lehet, meg-próbálni a' telet-is. A' Havafokról fok, nagy hideg kövek között le-folyó vizek vékonyságok, és éles hidegségek miatt a' feredésre soha nem bátorságofok; minthogy a' testben hirtelen, és méjjen bé-hatnak A' méj kútakból vett vizek soványok, és száraztók; a' szennyet sem veszik jól-le. A' tsekéjebb kutak vizei tisztátalanok. Az eső viz férgekkel és egyéb gazokkal teli van. Az álló tók vizei dohofok, minden-féle nyüvekkal bogarakkal undokok. Azért a' feredésre mind alkalmatlanok. Úfzni tanulni leg-jobbnak tartja *Arisztoteles* a' tenger vizét; minthogy a' többinél nehezebb, 's jobban fenn-tartja az úfzót; nem-is hat annyira bé a' börnek *poruffsain*. A' mi a' feredőben való szállásnak rendit és modját nézi: ezektől-is fok függ a' hideg feredésnek hafznaiban vagy ártalmaiban. Igen fel-melegedett és meg-izzadott testel erős hideg vízbe hirtelen által menni kész veszedelem: mint a' Nagy Sándor *Cydnus* folyó vizében történt példája-is bizonyítja. Illyenkor azért a' Fe-

redő ruháit meg-tágítva, mig keveset hivesult, lafsu sétálással várákazzék a' víz-parton: a' nap fényen inkább mint az árnyékban. Egyébként szükséges hideg feredővel élni akaró embernek, hogy a' dolog tételben rest ne légyen, étellel itallal mértékletesen éljen, se *Venus*sal, se éjszakázással, se elmebéli fáradsággal, se *purgatió*kkal és hányásfokkal magát el-ne erőtlenítse. A' vízbe való szállás előtt a' hasát ki-üresítse; teli gyomorral ne légyen; ha módja van benne száraz ruhával a' testit előre keményen dörgöltesse-meg, mig az jól fel-melegedett: így, fa olajjal kenesse - meg; ezzel tégyen egy kevés *commotiót*; és ugordjék egybe nyakig érő vízbe. Így, midőn a' víznek a' külső *aërnél* fokkal élesebb hidegsége, az ő mezeitelen testét minden felől egy pillantásban egyaránt meg-hidegíti; és öfzve szoritja; a' bellyebb nyomult nedvességek-is egyaránt igyekeznek magokat minden felől újra ki-venni. A' melly tufakodásával a' belső melegnek a' külső hideggel a' nedvességek mindennütt egyenlő erővel, egy formán rontsolodnak, a' dugulások együtt ki-bomolnak; innen-is tul-is tojattatván; a' ki-válni való részek egy formán, és egy arányú bővséggel kiválnak, az erő az egész testben egyszer'smind újítatik, a' meleg egyaránt terjed-ki az egész testre. De ha lafsanként ereszkedik bejebb, az előre való el-irtozás a' bőr színét megszigoritja, a' ki-gözölő utakat bé-zárja, a' nedvességek folyása-is egybe zavarodik: a' meg-fázott helyekről a' még meleg részekre rohan; és, a' meg-dugulások ki-bomlása helyett, kinos *fluxus*okat szerez. A' vízben is ne restelkedjék; hanem ha tud, úszson, ha nem tud, lábait 's karjait ide tova hánnyá, lotsóljon, tapfoljon, magát minden felől mossa, dörgölje. Így a' külső hideget néhány *minuták* alatt a' belső meleg meg-győzi; a' test színe-is jobban meg-mosúl, maga,

ga, a' test-is mint leg-hafznofabb gyakorlással úgy erősítették. A' vízben való mulatásnak határát a' Feredő Személyek maga tapasztalásai leg-jobban ki-mutatják. Ha a' dedergés, reizketés, fázás, néhány minuta alatt el-nem múlték, sőt inkább nevednék, azonnal ki-kell jöni a' vízből: azután is ha a' fel-melegedés után fázni kezdik, nem kell tovább benn mulatni. Hanem, utóljára kétszer, háromszor fejét-is egész-szen bé-merítvén, azzal jöj-jön-ki. Ha a' feredőből ki-kelve meg-súroltatja magát, és attól hamar fel-melegszik, szinelebb 's ele-venebb leszén, bizonyos jelnek tartja Ga-lenus, hogy a' vízben nem mulatott igen sokat: ha későre melegszik-fel, és szinesedik-meg, az a' kelletinél több benn mulatásnak jele. A' hideg víznek fáztatásából-is épen azok, de mérgefebb károk következnek, mellyeket az első Darabban a' 215-dik és 216-dik Leveleken az aérnek hidegségéről fel-tettünk. A' hideg feredőből ki-kelve se heverjen, hanem vagy dörgöltesse-meg újra száraz ruhával magát, és, a' régiek módja szerint, olajjal kenesse-meg; vagy gyakorolja mindjárt, míg jól fel-melegszik, hőre szine meg-nedvesül, 's lélekzet vétele meg-kezd szufzogósúlni: Akkor egyék, igyék bővön; minthogy a' hideg feredés az ételt-is nagyon kivántatja, a' meg-emésztést-is jól segíti. A' kifesebb, vagy Második *Plinius* *Plinius*, (a' kit a' nagyokb *Plinius* mint az *feredés-ö* annyának testvér bátyjától, *Cajus Caecilinek* rendi. *ustól*, született, szép elnéjü iffjat, maga fiává és örökösévé fogadott vala) írja *Epi-st.* 5. L. II. a' nagy *Plinius*ról, hogy ő elébb ki-szokott vólt fekünni a' napra, hogy ott fel-melegedjék; azután hideg vízben meg-feredett; ezzel ett keveset, vagy inkább kóstolt; mert igen kevés étü vala: igy majd egy tseppet alutt, és fel-ferkenvén, mintha más napra virradott vólna fel, ismét tanú-

Minémüláshoz fogott. A' nyavallyákban-is olyan-
 betegségeken a' külső részeken lött ki-gözölése miatt a'
 hasznos a' belső részek el-erötelenültek, és magok ter-
 mézeti hivatalok folytatására elégtelenek-
 ké lettek, a' hideg feredés vagy mosódás,
 a' mennyiben a' külső részeknek meg-hive-
 sitésével és öszvébb szorításával, a' mele-
 get, és ezzel együtt az éltető és erősítő Spi-
 ritufokot öszve-izedi és meg-erősíti, fok-
 szor nagy segítséggel vólt. A' nyári erős
 hévségeken, vért gyúlasztó italokkal való
 vízfza élésben, és fok izzadásban el-vezített
 étel kívánást ez egyedül fokakba meg-hozta:
 a' meg-szorúlt kemény hasat meg-lágyította;
 a' fenn akadott vizelletet meg-indította. A'
 hosszfas fáradtságban, és a' nap sugárainak
 fokáig sütő hévsége miatt esett el-bágyadás-
 ban és erőszakadásban *Paulus Aetius*, 's más
 tudós régi Örög Orvófok bizonyosabb fe-
 gitséget nem tapasztaltak mintha akkor jó
 hideg vízzel meg-öntik a' beteget; és, ha
 hozzá szokott vólt, belöl-is fok hideg vi-
 zet adnak innya. Mellynek én magam - is
 1788-ban *Juniusnak 11-ik* napján dél után,
 mikor nagy hévségben, bizonyos dolgain
 végett, parókás fővel, nagy füvek közt a'
 nap alatt fokatskáig galázoltam vala; és re-
 ménytelen, az erős fel-melegedés miatt,
 egész jobb felemnek erejét, és beszédemet-is
 csak nem egészfen el-veztem vala, tsudá-
 latos hasznát vevém; mert három órák alatt,
 a' hideg vízzel való öntözés, és néhány
 pohár jó hideg víznek meg-itala, minden ve-
 zedelemből tökéletesen ki-szabadita. A' ku-
 tya-módra való éhezésben-is, mikor az a'
 fok izzadásból esik, ha a' beteg nem felet-
 te sovány, és a' hidegtől nem irtozik; úgy,
 a' nagy orr, vagy havi vér folyásokban-is,
 mikor ezek a' belső hevülésből támadnak,
 a' hideg vízzel való öntözélt ditséri *Aetius*.
 A' dühött ebek marásiból származott dü-
 hö-

hődésben, még akkor-is mikor a' betegek a' víztől izzonyodtak, ha reménytelen nagy vízbe vagy tóba vették, hogy ott életek megtartására úzniok kintelenítették, sok régi meg-jegyzések szerint, sokakon segített. Az Amerikai vagy Új világi lakosokról be-
széli Americus Vesputius, hogy azok a' ma-
gok hideg-lelős betegjeiket, mikor leg-job-
ban fáznak, erős hideg vízbe meritik: ab-
ból ki-vévén sebeseen futtatják, vagy langa-
ló tűz körül hirtőlják: ezzel álomnak bo-
tsátják, mellyel meg-izzadván, a' hideg-le-
léstől meg-szabadúlnak. Szokásba volt itt köz-
tünk-is, a' mint az iráfokból látjuk, más
Országokban-is, hogy a' leg-keményebben
dedergő hideg-lelősököt, hátul, reménytelen
fok hideg vízzel nyakon öntsék. A' melly-
től esett meg-rettenés, és a' külső hideg
eszt veztvén a' belső hideglelős mozgá-
soknak a' hideglelés némellykor szerentsé-
sen ki-maradott. De voltak a' kik ettől nya-
vallya rontást kaptak; voltak a' kik szörnyű
halált hóltak. Az szüntelen tartó lafsu for-
rosággal el-szárazító náthás és *hecticus* hideg-
lelétekben, ha a' beteg egy darabig meleg
feredőben múlat, 's onnan által száll a' hi-
deg feredőben, az Augustus Tsászár példá-
ja szerint, leg-bizonyosabb hasznot reményl-
het. De tartsuk-meg, ez utósókra nézve, Kiket lehet
hogy ezt a' Curát nem közönségesen, hanem hideg víz
tsak az erős természetű, hideghez szokott feredővel
iffjakon, a' kiknek belső részeikben femmi orvosolni,
nevezetes meg-dugulások nem tetszenek, az kiket nem.
emészteni való nyers matériát az ő vérek-
ben a' bőv és vastag vízzel meg-főve len-
ni mutatja, a' nyári meleg száraz napokon
lehet el-probálni. Voltak a' kiknek a' hi-
deg feredő után fok lotsos, bűdös maréria
tisztult-ki a' hasokon, vagy nagy mérték-
ben meg-izzadtak, és ezzel hideglelésektől
egészen meg-szabadultak. A' Venusnak al-

kalmatlan tuzét-is a' hideg feredök nagyon tsendesiti.

§. CCCIX,

A' meleg viz feredö, a' bört meg-lágyítja, es a' motsoktól, melly a' ki 's bé-gözölgésnek nagy akadályára vala, meg-tisztítja, az edényetskéket benne ki-tágasítja, a' *spasmujokat* le-tsendesiti, a' börbe es bör alatt meg-üledett es sürödött taknyot fel-olvasztja es folyhatóvá teszi, a' vért, rész szerint a' maga melegével, rész szerint vizével, (melly a' ki-tágasult, *absorbens*, az az: bé-szívó vagy gözölgö edényetskeken ilyenkor nagy mértékbe megyen a' vér közi,) fel-melegiti, meg-higitja, vékonyítja, es sebefebb keringésre indítja, az ereknek meg-düglását ki-áztatja es ki-bontja, az izzasztás által a' vért olly erőssen tisztítja, hogy a' tisztátalanság a' viznek színét sokszor vastagon el-lepi. *Fr. Hoffmann*, bizony a' vér tsipőségének es egyéb tisztátalanságának el-vételére a' meleg vizben való gyakor feredezésnél nem tart egy hatalmasabb eszközt: Es az ezen elő-számlált okokra nézve mind ö, mind más bölt *Doctörök*, másoknak de ki-válva a' *hypocondriacus*, *melancholicus*, *scorbuticus*, *árénás*, köszvényes embereknek; úgy, minden külsö es belsö *obstrucliókban*, süllynek, vagy hó-számnak meg-rekedésében, *colicában*, álmodlanságban, bőrön való fe-kélyyek, fájdalmok es *spasmusok* ellen nagyon ditsérik.

A' Meleg feredök Valamint a' hideg feredök a' jó erőben lévő, es meg-állapodott idejü, erős, egész-séges férjfiaknak; Úgy a' Meleg feredök a' hasznos-tsetsemöknek, növésben-lévő gyermeknek, sabbak, meg-

meg-hanyotlott idejü véneknek, a' dolog tételben vagy egyéb test gyakorlásban nagyon el-fáradott és motskosult Személyeknek, unalmas életü, busongó, beteges, erőlen, gyenge és felettéb érzékeny testü betzéknek eleitől fogva igen nagy hasznu eszközöknek tartattak. A' Római Nép, *Plinius* szerint *A' Római* *L. XXIX. c. 1.* a' Város fundáltatása után *nép mikor* majd 1 C. esztendőig a' maga egészségét *kezdett* nagyobbára csak feredéssel, és holmi apro- *evel élni.* ság házi eszközökkel védelmezte: A' mikor *L. Aemilius* és *M. Licinius Consulok* alatt *DXXXV*-dikben botsátának leg-eléb magok közü Görög Orvosokat. Ki-vonják t. i. így okoskodnak vala azok a' jámbor Régiek, a' szüntelen való meleg feredök a' testben meg-gyült szükségtelen és tisztátalan, 's majdan nyavallyát szerzendő matériákat a' belső részekről, hogy ott kárt ne tégyenek, a' külső részekre szerentséfen.

Hogy pedig a' bőrben-is meg-ne ille- *Mi hasz-* pedheffenek, és ott viszketegséget, dagana- *nokot vett* tokot, rühöt, fekélyeket, *fluxusokot*, az *a' meleg* izekben köszvény fájdalemat ne szerez- *feredökből* zenek. azt-is a' meleg feredök leg-szebben véghez viszik; a' bőrnek *porussait* úgy kitágosítván, hogy azokra azokon a' káros matériák szabadon ki-takarodhassanak. Innen esett, hogy úmbár a' dobzódó Római Urak egyéb *Dietajokban* fokképen hibáztanak-is, de mind azoknak ártalmait a' minden napi meleg feredökkel, mezei és hadi test gyakorlásokkal, a' testnek tisztán való tartásával, úgy elháritották, hogy, a' mint *Plinius* bizonyítja, a' köszvény, és egyéb rosz *Dietából* származni szokott külső, belső nyavallyák ökök közel sem vesztegették úgy mint az azután következett Nemzetségeket. Testek külső szépségét, látásoknak, hallásoknak, íz-*éfe*nek, érzéseknek épségét, szájok lehel-*etinek* kedvességét, mejjeknek erőtségét, tejeknek, egy szóval, egész testeknek ékes-
sé-

ségét, a' feredökkel, és az ott gyakori szokott tisztogatásokkal, (a' mellyeknek mestersége a' feredökkel együtt el-enyészett) /z Elme-szerzik vala-meg. Elmebéli szennyvedéseikben iszényben-is, szomorkodásaikban, keferuségeikben, veufek-félelmeikben, gyűlölségeikben, szerelemtől ben külö-való nyughatatlankodásaikban is, mind a' me-nöson leg feredökkel szereznek vala magoknak hafznos, könnyebbülést. Így éleszté-fel meleg ter sztetélekkel és mosogatásokkal a' Circe Szolgálója a' bánat és sok gondok miatt el-álélt Ulysest Homerusnál *Odyss. X, Pistoclerust* is, midőn a' tengeren való hajókezésben megijedzett volna, meleg feredőbe vízzi *Bacchides. Plaut. Acl. II. Scen. I. v. 73.*

. . . *aqua calet, eamus hinc intro.*

Nam ut nulli veſta es, credo timida es.

Valamint t. i. az el-ájultaknak fel-élesztésére a' hideg víz, úgy szolgál vala nálok a' meg-ijedteknek el-tsendesítésére a' meleg víz.

Tsudálatos: így ír egy Könyvében *De Marasmo Galenus*, az a' Feredökben, hogy azok a' melegségeket-is, a' hidegségeket-is, a' a' meleg szárazságokat-is, orvosolják: a' nem szomjufereadőnek hozókban szomjúságot szereznek, a' szomjusz az emberi hozókban a' szomjúságot ki-öltjük. Ugyan ő testben. másutt *De Offic. Med.* így szól: A' szinte haldoklókat fel-melegítik a' feredök, ha szinte felette el-hűltek-is; az égőknek 's fel-hevulteknek sem szereznek semmi roszszat. Mit teheszenek az ember körül a' meleg feredök példákkal világositja *L. V. c. 4. De Sanit. ruend. Antiochus Medicus*, úgymond, feredökkel élve 80. esztendőnél tovább élt. *Te-lephus Grammaticus* szinte Száz esztendő korában holt-meg minden érzékenységeinek épségében, testének egész erejében, és tökéletes egészségben egész hólta napjáig. Megferedik vala pedig télben egy hólnapban kétszer, nyárban négyszer, a' közép időkben há-

Példák
erre.

háromszor: minthogy a' vénség a' szüntelen való feredést nem annyira áthatja-ki: a' melly napokon pedig meg-nem feredik vala, három óra tájban magát meg-keni vala kevés dörgöléssel; reggeli étele szin mézből és púpából áll vala. *Primigenest*, híres *Peripatericus Philosophust*, a' melly nap meg-nem feredik vala, a' hideg ok-vetetlen ki-leli vala. Ennek bőre nagyon száraz, és sütős meleg lévén, a' feredést leg-inkább meg-kivánja vala; még pedig úgy, hogy feredés előtt testét semmit ne gyakorlaná, sőt a' *porticus*ban se sétálna; hanem egvenesen szállana a' feredőbe. Ezekből, hogy többet elé ne hordjak, meg-tetszik, melly igen fokot tulajdonítanak vala a' Régiek a' *meleg feredésnek*. Mikor kezdetek magok mulattságokra evel élni? és hogy éltek vele egészségek fenn tartására? már fellyebb a' közönséges nagy feredőkben láttuk.

Orvosló eszközüil mikor kezdettek elő-Orvosi
szer fel-venni Meleg feredőköt nem tudhat-*eszközüil*
ni. *Hippocrates* idejében már hogy szokás-*mikor kez-*
ban volt, ki-tetszik az ö *II-dik Könyvéből dettek élni*
De Dieta: bővebben pedig abból mellyet írt a' *Meleg*
a' Forró nyavallyákban való Élet-módjáról *feredők-*
Balneum vero in multis morbis opem tulerit kel.
eo utentibus, ad aliquos quidem assidue, ad ali-
quos non item. Quandoque vero minus eo uten-
dum est, propterea quod homines ad hoc sint
imparati. az-az: A' feredők fok nyavallyák-
ba segitettek, a' kik véle éltek, némelyek
szüntelen, mások nem úgy: Néha nem-is
kell evel élni; minthogy az emberek nintse-
nek ehez kéfszen. 's a' t. A' hol jegyezd-
meg: annyi akadályt tsinál a' Szobákban,
hol a' vizet melegítsék: az eszközökben, a'
mellyek erre szük-égesek; a' Szólgákban, a'
kik e' körül forgolódnak, a' feresztésnek
módjában, 's egyebekben, hogy azokból két-
ség kívül ki-tetsék, hogy evel a' betegek
még akkor igen ritkán éitenek. *M. Varro-*
ból

ból írja *Plinius L. XXVI. c. 3.* hogy Rómában egy *Cleophatus* nevű Nagy Orvos kezdte előbb a' hideglelősöket meleg feredőkel, de félve, orvosolni; mellyel a' betegek előtt különös kedvetséget nyert. Követte őt ebben azután bátrabban *Asclepiades*. A' ki nagy ravaszsággal minden egyéb orvoslásoknak módjait ki-irtván, azok helyett a' feredőket, nevezetesen a' *fuggő feredőket* (*penfilia balnea*) hozá-bé, mint a' mellyek akkor az emberek előtt leg-nagyobb kedvetségbe valának, Azután máfok a' meleg feredők helyett, hogy tójták vala-bé a' hideget, előbb látók. Mig osztán, a' többek közt, a' bölts *Galenus* ezeknek-is ellenekbe tévén magát, meg-érteté, mikor? kiknek? és miért? légyen hasznos vagy ártalmas a' hideg feredő: ellenben, miként használtak a' meleg feredők számtalanoknak, a' kiket a' hideg feredők bizonyoson el-vesztettek volna. Hogy pedig, ebben, a' magát önként is nagyon ajánló dologban, annál-is inkább botlás nélkül el-járhatnának az emberek, a' maga írásaiban néhány helyeken úgy ki-be-féltette kiknek? mikor? és mi módon élve? lehessenek a' meleg feredések segítségül, kiknek nem? hogy, azokhoz az ujjabbaknak minden szorgalmatofsága e' mái napig-is alig ragaszthatott valamit, a' mit ő már akkor észre nem vett volna. Te a' ki ezekben kételkedel, olvasd-egybe azokat a' *Commentariuskot*, mellyek 1752-diktől fogva ez ideig nálam 31. Darabban és 3. Toldalékokban, az Európai leg-jóbb Orvosok, és Természet vizsgálók írásaikból ki-fzedettek. Mellyekben-is a' Meleg feredők fok helyeken fordulnak elé: és meg-látod miket, és melly keveset ujjítottak e' részben mindekidiglen.

Hogy a' Meleg feredésnek a' nyavallyák orvos'ásában meg-forduló természeti munkáit értelmesebben fel-vehesük, a' Feredőt előszer úgy kell nézni. 1.) Mint vizet. 2.)

A' nyavallyákban ez miként használhat.

mint meleget. Melly szerint az, mint víz leg-vékonyabb, által-ható, könnyen elegyedő, minden tsipőtség vagy öfztön nélkül való matéria lévén által-hatja, le-áztatja a' testnek porusait bé-dugó motskokat; meg-lágyítja az el-szúraddott és szigorodott bőrt; kinyitja annak mind ki-gőzölő mind bé-szívó edényetskéit; bé-hat maga-is a' bé-szívó ereken a' testnek belsőbb részeire: ott-is meg-higitván, meg-hivesítván, és édesítván a' meg-sűrűdött, fel-hevült, meg-tsipősült nedveségeket, meg-lágyítván, és engedtelvén az egybe kutzorodott edényeket, azokon minden-féle szabad útat nyit. *Mint meleg:* a' víznek minden természeti munkáit nagy mértékben segíti; és annak nedvesítő, engedtelő, enyhítő erejét ki-terjeszti az Inaknak és hártványknak leg-nagyobb szoroságai-ba-is, a' hová mint víz bé-nem hathat vala.

Mennyi vizet szívjon-bé a' meleg feredőből az ember teste, úgy próbálta-meg egy *Falconet* nevű *Anglus Doctor*, hogy a' maga kezét ebéd előtt két orával 112 *gradusni* meleg vízbe eresztette, és az 15. minuta alatt ivott-bé 98. *gran* vizet: ebéd után annyi idő alatt 43. *gran*. Más gyengyebb testekben ebéd előtt 64. ebéd után 38. *gran* tapasztalt bé-szívódni. Ugyan ez a' *thermometrum*nak 96-120. *gradus*sai közt lévő melegségében a' feredő vizeknek, a' víznek melegségétől annyira találta ki-terjedni a' vérnek tsomoját mint van az 1. az 507-hez. Mert, úgymond, ha szinte csak annyira volna a' víz meleg mint a' mi testünk, úgy-is nevededik attól a' bennünk lakó meleg, és a'val együtt nagyobb léfzen a' nedveségek folyása: minthogy az egyébként körülöttünk fekvő *aér* természet szerint hivesebb lévén a' mi testünknel, ennek melegiből szüntelen fokot el-ragad. Gondos volt ez az ember az iránt-is: ha a' meleg víz kevésbé nyomja e' körül a' mi testünket, mint a' hideg víz?

de ebben az ö *Barometruma* kevés különbséget mutatott. *Hafznait*, és *manikait*, a' meleg feredőknek az egészség dolgában ö-is azokban határozza-meg a' mikben régen *Galenus*.

A' Hideglelésekben Főbb tzelja lévén *Galenus*nak a' meleg feredők által a' *Hidegleléseket*, mint majd min-a' Meleg den egyéb nyavaliyáknak vezetőjét, ideje feredökből korán el-hárítani fel-vészi azokat név szerinti *hafz-* mint *hafz-* rint, és meg-mutatja rendel, mi féle *Hideglelésekben*, hogy kellefsék a' feredökkal élni, mi félekben ne leheffen élni. Mi azokra úgy ki-nem terjeszkedhetünk; hanem csak néhány jegyzéseket említünk, mellyek szerinti tette ö-is a' maga rendeléseit; mások is jó rendin ki-tanulhatják; mikre kelljen e' részben főképen vigyázni.

Előszér azt jegyzi-meg *Galenus*. Mint-hogy minden hideglelésekben, kívül a' test színe meg-szárad és egybe szigorodik: a' belső részek fel-hevülnek és szorongattatnak, ezeket mindeniket egy summában el-hárítja a' jól mérsékelt feredő viz. Mert midön kívül a' testet meg-ásztatja meg-nedvesíti és meg-engeszteli, ezzel be ölről a' forroságot ízerző gőzöknek a' külső részekre útat nyit, a' belső részeket kívánatosan meg-enyhíti. Ebből következik, úgymond *Macrobius*, hogy: a' kik a' meleg feredöböl ki-keleknek, rend szerinti hideget vizellenek.

Galenus, ezt minémü *Hideglelésekben* jóvállotta.

Minémü- ekkben tiltotta.

Másodszor, Szükségesnek tartja előre tudni a' *Hideglelésnek* minémüségét, és a' betegnek állapotját; 's erejét; ha vallyon néki való-é a' feredő? Ha a' *Hideglelés* nem tisztá, az-az: nem csak magába a' vérbe gerjedett, hanem valamelly belső résznek fel-gyulladásá, és meg-romlása okozta azt; a' nedvességek fel-melegítésével, és ki-terjesztésével azokat ezekre a' meg-romlott részekre nagyobb mértékben rohantatván a' meleg feredő, bizonyoson kárt tenne. Illyeneknek tartja ö a' vaktában, és mintegy lop-

va szüntelen emésztő hidegleléseket: a' melyek többire mindenkor valamelly belső résznek vezetéséből származnak. Artani mondja továbbá, a' meleg feredést mikor a' Hideggel valami külső vagy belső fel-gyulladások, tüzes orbántzok, régi főfájások, belső dagantok vagynak egybe-köttetve. Ugy, közönségesen artani tartja a' meleg feredést minden Hideglelésekben, a' Harmadnapin kívül, elein, míg a' hideg vagy fázás nevededik vagy egy állapotban van: a' bőr szine éles, száraz; a' vizellet tiszta, vékony, kevés. Mert elébb fel-mozdítván a' belső részekben a' nedveségeket míg a' külső részeknek szigorodásai meg-nem ereszkedtek, nem kophatván azok ki-felé magoknak utat, benn sokkal nagyobb szorongatást okoznának. Azért el-Mikor le-kell várni míg a' forróság szünni kezd, a' het evel a bőr szine meg-lágyul és nedvesül, a' vizellet hideglelő-bövebben könnyebb és vastagabban mégyen, fokot kár akkor kell osztán a' beteget feredőbe tenni. nélkül el-tetni. Ekkor-is szükségesnek tartja réa ügyelni. Ha vallyon a' beteg a' viznek első hozzá érésével nem irtozotté-meg? nem borzodotté fel? Mert ez az irtozás az el-halगतott hideglelést-is könnyen visszafizhozhatná, de új-jat-is szerezhethetne a' bőr színének egybe-kuszorításával. Azért ilyenkor belé sem kell eresztetni a' feredőbe. Azután-is mikor egy-fzer a' feredőben van, szemmel kell tartani. Ha vallyon a' szája azzal nem száradé inkább, a' nyelve nem élesülé? a' feje fájása nem öregbülé? a' belső forrósága nem nevediké? a' vak szemei nem kezdeneké egy-be szorúlni? nem kezdé mindjárt izzadni? Ha ezeket tapasztalják, ollyankor-is mindjárt ki-kell a' feredőből venni: és száraz, lágy, meleg ruhákkal gyengén meg-törölgetvén, száraz meleg ágyba által kell tenni. Ha pedig a' betegnek a' feredő viz jól esik, e' féle változású sintsenek, úgy a' feredőben meg lehet hagyni, míg az ő ereje el-bágyadás vagy

ájulás nélkül azt ki-álhatja. Ha elébb a' vak szemei, azután rendel az egész teste, tsendesen kezdve, kedve változása nélkül jól izzad, helyyin esett a' feredés; és ilyenkor napjában kétszer meg-lehet azt újítani. Ha azoközbe a' száját-is meleg vízzel gya-

Hogy kell kron öblögeti, jól tselekszi. Okoson taná-
a' betegnek tsolja továbbá, hogy a' feredőben a' beteg
a' feredő- minél tsendesebben lehet, úgy mulatson, tagja-
ben ma- it ne hánnya a-vefse, fokat ne beszéljen, ne
gát vi- ügyeljen; testét ne fúroltassa; hanem, ha azt a'
felni. motsoktól tisztíratni kívánja, az gyengén, lágy
 spongyiákkal törölgetve légyen, hogy a' mu-
 sculafok egész nyugalomban lévén, annál
 jobb móddal meg-ereszkedhefse, és ki-tá-
 gulhaffanak; a' természe-is a' maga munkait a'
 hidegleléft szerzett ellenkező matériának
 ki-választásában és ki-vetésében annál tsende-
 febben, és jobb móddal véghez vibefse. Né-
 melly erőtleneket minek-elötte a' feredőbe bo-
 tsátana, hogy a' kelletinél több izzadástól in-
 kább el-ne erőtlenednének fa-olajjal meg-is
 kenet vala. Különösön az erőtlen hideg gyom-
 ruaknak, hogy gyomrok környékét előre
 meg-kennyék, és úgy üljenek a' feredőbe,
 szükségesnek tartja vala: Ugy másoknak-is
 azon részeiket, mellyben nagyobb gyengesé-
 get érzettek. Azt pedig közönséges régu-
 lául adta vala ki, hogy a' feredőbe minden
 ember előre ki-üresített hasfal, és éhomra
 mennyen; ne hogy az étel nyersen vonódjék
 által a' vér közi, és a' májban dugulást fze-
 rezzen. Ugyan ez okból a' feredőből való
 ki-keles után-is tiltotta, hamar enni vagy
 innya: Hanem mikor ofztán a' feredőből vett
 háboru a' testben egészen le-tsendefedett,
 akkor innya vagy hörpölni meg-engedte:
 minthogy így a' fő sem terhelhetnék-meg,
 hányás sem követné. A' meleg feredőből
 való ki-keles után a' hideg vízzel való meg-
 mosfattatást, olajjal merőben való meg-kenet-
 tetést, és az így fojtatott izzadást, valamint
 közön-

közönségesen, úgy a' hideglelősökben - is el-múlhatatlan dolgoknak tartja vala. A' kik nedvességgel rend kívül teli voltak, azokon előre etet vágatni jóvállotta. Az igen megvezett véruket feredöbe nem botsátotta.

Az Egy napig tartó (*Febris diaria*) vagy rövidebb hideglelésekben, mellyeket a' fáradság, hévség, fázás, nem aluvás, éhség, fok gondog, harag, szomorkodás, szemérmeknek felgyüladása, a' bőr színének bé-dugulása, fok durva ételek szerzetek, csak lágy meleg vizzel való mosodást jóvállott, hogy ne izzadjanak; mert ez első állapotokban a' nagyobb ki-üresedés miatt az izzadás éppen nem volna hasznos. A' kiket pedig a' fok gondok, kefergések, harag, álmatlanság és egyéb efféle szenvedések miatt lelt-ki a' hideg, elébb lágy meleg olajjal kennyék-meg, 's úgy ültésék lágy meleg feredöbe. Ha a' hideglelés hideg nedves ködös időben kapott *catharusból* vagy náthából vagy on, addig nem jó feredöben menni míg a' nátha magában valamit nem ért; és a' beteg könnyebben nem érzi magát. A' minden napi hideglelésekben-is, kívált a' mellyek rendetlenül kerülnek-elé, csak azokban az idökben jóváltathatik a' feredés mikor a' hideg egészen ki-állott.

A' tartósbab, vagy több napokra ki-terjedö A' tartó-Hideglelésekben nem egy formán vitte Galenus fább, Forra' feresztést. A' Rothasztó Forró - Hideglele-ro-hidegekben, mellyek az erős, egészséges embert gekben, egyfizeriben, előre való kevés fázás után, hogy kell fok napokig szüntelen tartó forrósággal el-alkalmazölik, várakozik vala míg a' forróság tsende-tatnia fe-sült, és a' vizelletben fürödés kezdett láttat-redésl. ni. Akkor, ha az elébb fel-tett akadályok közül valamellyik nem ellenzené, gyenge meleg feredöbe téfzi vala. Ha pedig a' forróság bizonyos napokon, vagy a' napoknak részeiben könnyebbülne; ebben az időben

A' Har-mindenkor fereszti vala. A' Harmad napi madnapi-remes Hidegtelesekben, mint hogy ezek a' ban fe-fel-gyúladott epétől vagynak, a' melly min-refzitetni denkor ki felé liet, semmi főződés után nem legbátrab-várákozik vala; hanem mindjárt feredőben ban lehet. Szállítja vala a' beteget, hogy ennek a' ki-fictő rosz vendégnek minél hamarébb útát kélfiztene. Az égető forró hidegek-is a' Har-mad napival egy kút-főből vezik eredeteket; de az epe enyvefebb; azért magában való főződést-is kíván, míg a' feredő által útnak inditathatik. De gyakortábban az il-

A' rot-hasztó forró-hidegekben feredni épen nem lehet. Ebben az állapotban a' feresztésnek épen nints helye; Mert ez a' nyers takony későre főződhetnék annyira, hogy izzadásba mehetne: addig pedig ha a' meleg által szorosabb helyekre ki-vonattatnék vagy el-rot-hasztattatnék, veszedelmes volna. Éppen ez okból nem volna jó a' feredő, mikor ezt az epés taknyot a' természet a' hason szándékozik ki-tisztítani. A' Kettős minden napi, és kettős harmad napi hidegtelesekben a' hol az aérnek nagyobb melegsége vagy hidegsége-is ártalmára van a' betegnek, a' feresztést több kárt mint hasznót tehetne.

A' Negyed napban-is árt. A' Negyednapi Hidegtelesekben mások a' meleg feredést egészen el-tiltják: Galenus a' test dörgölést, feredést és gyakorlást együtt tartja jónak. De a' dörgölést egyedül-is

A' Heflicában, Pellisben, Him-löben, mi kor lehet elégnék mondja. A' Heflicás vagy el-száraz-tó Hidegtelesekből (Marasmoda) úgy írja Galenus L. X. Meth. hogy ő meleg feredőkkel néhány veszni hagyatott betegeket gyógyított-meg, a' meleg feredőből mindjárt hidegbe szállítván által, és nedvesítő 's hivesítő ételekkel és italokkal éltetvén őket. De mind olyanokat a' kik csak véreknél égető sós

sós tsipósége miatt száradtak volt-el; belső részeiknek pedig semmi romlások nem volt. A' *Pejlises és Himlős forró hidegekben*-is, melyek a' méregnek a' belső részekről a' külsőre való vitelével gyógyúlnak, midőn a' meleg viz által a' külső részekre elein út készíttik a' feredés-is jó hasznot tehet. Art ellenben olyankor, mikor a' méreg kívülről való el-ragadásától félhetni.

Kérdés: Nem volna-e jó a' hideglelésöket a' fázásnak el-következése előtt jó darab-bal meleg feredőbe ültetni, hogy a' fázás bé ne furhatná magát? Ugy láttzik első tekintettel, hogy a' hideglelésöknök épen erre volna szükségek. Probálták - is ezt sokan; de a' fázásnak akkori meg-fojtásával terhefebb forróságot, sőt veszedelmes forró-nyavallyát szerettek magoknak. *Rhazes* régi hires Arabs Orvos maga tapasztalásai szerint, ritka hideglelésben látta a' feredőknek valami hasznát; kárát fokszor.

Egyéb nyavallyákban, a' Hidegleléseken kívül, valahol a' kemény részekben áztatás, nyavallágyítás engeftelés, ki-nyulás, meg-nyitás, a' *Nedveségeknök* higitás, vékonyítás, édesítés, meg-fovés, fel-melegítés, útba indítás, víz-sza húzás, 's több e' félek kivántatnak, a' meleg feredők bizonyosabb hasznot ígérnek.

Közelebből, valamik a' szabad ki-gözöléstől, vagy izzadástól, vagy egyéb mérges matériának a' bőr színére való ki-ütésétől függenek, mind azokban a' feredés egyik leg kellemetefebb orvosi eszközü. A' *Hójagos Himlönök* szabadabb és könnyebb ki-ütésére a' *De Haen*, a' *Tiffot* és más élesen látó új Orvosok meg-jegyzéseik szerint semmi többet nem fejt, mintha a' Himlönöket kétfzer napjában fél fél óráig lágyító gyenge meleg feredőbe ültettetik; leg alább a' lábait térdig abban tartatják. Erre pedig különösön szükségek van a' fel-serdülteknek, a' kik száraz

temperamentummal, fel-gyuladó *melancholiás*

A' Hideg
eljövetelét
Meleg fe-
redőbe va-
ló üléssel
lehet e' tar-
tóztatni.

Egyéb
nyavallá-
gyítás, Meleg fe-
redő mit
hat.

A' Himlő-
zöknek
mikor jo-
valtathat-
tik.

vérrel bírnak: a' kisedeknek, ha az ö bőrök száraz, vattag, korpázó: annyival-is inkább ha beteguléseknek első napján a' kitsin, szapora kemény *pulsus* arra mutat, hogy az ö himlők nebezen fog ki-utni. Az ilyen gyermekeket azért *Tiffot* akkor mindjárt lágyító feredőben téteti, pároltatja, hol egészén, hol azokat a' részeit, a' mellyeken veszi észre, hogy nehezebben fogna ki-utni a' himlő; Sőt a' szobáknak falait-is, mellyben az ilyen betegek tartatnak, meleg vízzel gyakran meg-hinteti; meleg párákkal megtölteti. A' melly szorgalmatozságoknak, kivált azután hogy a' Himlő bé-oltásra mondván kezdik el-készíteni a' Személyeket, a' Himlőnek tsendesebb és jobb módal való ki-ütésében különös hasznát tapasztalták. Feredőben tétetik vala az el-szigorodott betegeket a' himlő le-hullásakor-is, hogy a' másodszori hideglelést ez által benne mérsékeljék. *Varner*, mikor negyed, ötöd nap múlva a' himlő ki-ütésével látná, hogy az visszafordulni akar, a' beteget nyakig meleg feredőben ereszteti vala; mellyre nem csak a' himlők újra ki-jöttek, hanem szerentsélen le-is folytanak.

A' Bőrön Ugyan ezen természeti okokból használ
való egyéb az édes meleg feredő a' bőrnek egyéb ki-
ki-ütésekben. ütéseiben, meg-édesedéseiben, daraboságában, fekélyekben-is, kivált ha görög szénát, korpát, bétát, árpa kását, vagy valami egyéb e' féle szappan természetü süvet-is főztek belé. Az *Oregek kinos száraz ruhét* semmi inkább nem egyhiti, mint a' meleg feredő, ha édes mandola, vagy rósa olajat-is eresztenek belé. Az az irtózatot meg hasadozása, el-száradása, le-hámlása a' bőrnek, mellyet *Élőfűnt ruhnek* mondanak, ha a' feredőben jól ki-ázott, és meg-töröltetett bőrt timsóval, szalomiával vagy egyéb ilyen le-törölő eszközzel meg-hintik, és bé-súrolják, a' *Paulus Ephesus* tanátsa szerint, fokszor meg-
 gyó-

gyógyúl. Hogy azok a' frantzoz var forma ki-utések, melyet a' régi Orvosok *Lichennek* hívtak, a' *Tiberius* Tsászárr idejéig nem láttattak, a' gyakor feredésnek tulajdonitja *Plinius L. XXVI. C. 1.* Magáról a' *Franzuro*-is fokban úgy hiszik, hogy elein mig a' vért nagyon meg-nem vesztegette, meleg feredésekkel meg-gyógyúlna. A' kéncsös kenők, a' máii mód szerint, a' testet jobban el-járják, ha a' beteg a' kenés előtt való nap reggel ágyából fel-keelve egy fertály, vagy egy egész óráig-is meleg fedetében ül, azzal ismét le-fekszik egy óráig, 's majd úgy fog a' kenődéshez: az után-is hat vagy nyolctz versen hasonló módon másod naponként meg-feredik.

Az izek fájdalmaiban közönségesen, a' *Az izek* meleg feredők (kivált a' termés meleg fere-fájdalmidők) nagy vigasztalást nyújtanak, ha a' be-ban mikor teg, minekutánna a' gyúladások valamit tsen-segithet. defedtek, nyakig belé ül; és a' fájós részeket, hogy a' nedves meleg, a' rágo materiának oda bővebb után ne nyithasson, az alatt etzettel teli spongyiával bé-takarva tartja. A' vese vagy hójagbéli fővenyek és *Hafznál* követsnek vizelletet fel-akasztó fájdalmiban, *küönösön* úgy a' vizelletnek egyéb okokból esett meg-Vizzellet-rekedéseiben-is semmi többet a' meleg fere-*nek meg-*dönél nem segitt; ha a' két veséje táját, vé-rekedésében. konyait, és ágyékát ott a' vízben holmi lá-ben. gyító kenőkkel le-felé kenegetik, vagy olyan kötövel bé-kötik.

A' *Havi vérnek* és *Arany érnek* meg-reke- *A' Havi* *déseiben,* különösön a' forróbb természetü Sze-*vérnek* *méllyeken,* a' *melmek* fel-gyuladásaiban, a' *Arany ér-* *melly* szárazsággal jár, és a' meg-vifelősödést *nek Dugú-* *gyakron* akadályoztatja: a' szüléshez készü-*lásaiban.* *lő* szárazabb természetü, és idős *Aszfzonyo-* *kon* (ha hideglelések nintsen) néhány na- *A' nehéz* *pokon* gyakorolva, úgy a' nehéz szülésben *szülések-* *váju* szókon-is a' gyenge meleg feredők, ha *ben.* *belé* ültetik, vagy basokat, 's az alatt való

részeiket evel gyakran ontözgetik, áztatgatják, lágyító kenökkel gyakran kenegetik, *A' Méhnek* hathatósan segítenek. *A' méhnek* széltől *fel-fúvó-* való fel-fúvódását vagy üzög gyermekkel *dásában.* (*mola*) lött meg-terheltetését-is el-háritják. Szükség mindazáltal mind ezekre nézve azt is jól meg-jegyezni; hogy a' feredök igen károfok volnának, a' kik az idétlen szülésre vagy vér-fojásokra hajlandok, vagy tisztátalan tsipös vérrel erősen meg-töltek; kivált vifelőfségek elein, és vége felé. *A' Tsetsben* meg-hibázott tejet-is, kivált mikor a' meg-sósúlt, vagy igen meg-vizesült, a' meleg feredés meg-igazitja. *A' el-gyengü* Szónak el-gyengülése ellen; az epe sár el-*léseben.* hányás után, mikor a' nyavallya szünni kezdett; a' Has szárazságától való gyengeségben, kivált ha a' beteg feredőhöz szokott volt: Nem külömben az olyan has menésekben-is, mellyek fok belső meleggel járnak; az édes víz feredök ditsértetnek; ellenben a' termés meleg feredök, és a' *minerás* vizekből melegítették, mind ezekben nagyon ártalmafoknak tartatnak.

A' Fő-fájásokban. *A' Fő-fájások,* nevezetesen a' fél-fő-fájások, mikor nem élesen, hanem lassanként fél a' fő; kivált, ha az alsó részek hibáitól vagy, a' mint izokott lenni többire, akár hideg, akár meleg okból légyenek: Úgy a' hosszú, testet el-száraztó és szennyestő hágy-mázos fő-fajdalmok-is, kivált, ha hideglelés, és álmatlanság-is van velek; a' meleg feredöröl, és a' főnek meleg vizes ruhákkal való borogatásától, nagy enyhülést véfznek, fok-fzor egészen-is meg-gyógyúlnak. *A' Fő-szedü-* *lésekben.* *dülésekben*-is használ a' meleg feredő, de úgy hogy egyszer'smind a' fejet hideg vízzel ontözzék. *A' nyavallya törösökön*-is segít; ha a' hasfokot előre ki-tisztitofsák, és az ételben italban el-távoztatják, a' mellyek a' vért a' főre bővebben vinnék. Minémü a' bor tisz-

tisztán, a *Venus*, harag, 's a' t. A' *Gutta In szakad-
ütetteken: In szakadatokon*, ha az elme tehet-
dásokban, ségei bellyén maradtak, fok jót lehet ebből
reményleni. A' *Reszketegségben*, melly a' *Reszketé-
hideglelésből* maradt fenn. A' *Gyomor*, és *sekben*.
Emlékezet gyengülésében, a' *melancholiában*, *Feledé-
meg-tébollyuúsiban*, *ördöngöfségben*, *meg-dühö-kenység-
ésben*, *felettebb ösztönözö Venusban*, *görts-
ben Aleg-
fogásokban*, *Convulsiókban*, mellyek a' *rendi-
tébujoadás-
nél* bővöb ki-üresedéseket követik; mind *ban 's a' t.*
ezekben, mondom, a' meleg feredökkel nagy
haszonnal élhetni.

Azt a' gonosz Kolikát, melly a' *Pictor-
okról* neveztetik, és a' melly a' vízfsza ve-
rettetett köszvényből származott, *Störck Ur*
meleg feredökkel, gyakran és fokáig ültet-
vén belé a' betegeket, és ahoz való meleg
italokot itatván vélek, leg szerentséfebben
gyogyította. A' *fog fájásban*, *nyeldeklö le-
esésben*, *torok fájásban*-is igen hasznos eszköz
a' meleg feredö, ha azon közben a' száját
etzetes vízzel vontatják. A' *meg-dagadott
vérezö fog hujokat* és *inyeket*, midön azokat
a' fös nedveség el-tölte, meg-gyógyítja, ha
a' beteg kétfzer napjában meleg feredöbe ül,
és a' fejét rosás olajjal és etzettel bé-keni.
A' *tüzes*, és *meg-dagadott Szemfájások* és *flu-
xusok*-is el-öszolnak, ha a' beteg elébb
egy darabig meleg víz párával teli házban
múlat, és a' szemeit meleg vízbe márttott,
de jól ki-nyomott spongyiával, vagy ruhá-
val borongatja, 's azután meleg feredöbe ül.
Segit a' Szemnek el-száradásában-is, ha azon-
közben az ortzát böv meleg vízzel öntö-
zik.

Ha ki *Nadajt*, vagy *Verszipót* nyelt-bé;
ha maga nyakig lágy meleg feredöbe ül, és a' *A' Nadaj-
szájába* gyakran friss hideg vizet veszen, és *nak lenye-
tart*, a' hideg vízre fel-jö a' *Nadály* a' szájába; *lésében*.
és így ki-vetheti. A' *mérges marások fájdalmit*
a' meleg feredöben való böv izzadás leg szeb-
ben enyhici. A' *fekete szaraz sebeket*-is hasz-

nos meleg vízzel gyakran mosogatni és áztatni.

Mind ezek az Orvoslások, *gyenge*, vagy *mértékletes meleg édes víz feredők* által mennek vala véghez, 's ma-is a' gondosabbak által e' szerint gyakoroltattatnak. De bizonyos állapotokban *sütősebb meleg feredőkben-is* ültetőkkel *mikor elte-rik* vala a' Regiek a' magok betegeit: Mikor t. i. méjjebbről szándékoznak vala megmozdítani a' Nedvességeket, és onnan hozni-ki a' test színére. Illyen állapotok valának 1.) Mikor a' nedvességek megfogyatkozásából száradott vagy bágyodott vala a' test; hogy a' nedvességek benn a' *m. scutulifokban-is* munkálodhatnak. Illyenkor, így ír *Galenus L. III. De sanit. tuend.* első nap *sütős meleg feredőbe* kell tenni a' beteget; mely a' test színét lafsan egybe húzza, a' bőrt felmelegítse, és meg-erősítse: második nap, hogy igen meg-ne izzadjon, ebből a' melegből szálljon hideg vízbe, hogy az egész teste szorúljon öszvébb. Egybe szoritja ugyan a' hideg víz magára-is a' testet; de mikor a' fok munka, étlenség vagy egyéb okból esett ki-üresedés miatt erőtlennült volt meg, nem volna bátorságos egyenesen hideg víz-e szállani; hanem meleggel kell előre fel-élesztetni. 2.) *Sütős meleg feredőbe* tettek a' betegeket olyankor-is, mikor az ő bőröknek, az erős hideg, vagy timfos, *minerás* feredők által egybe kuszorodott színét újra meg-akarják vala lágyítani; és az izzadásnak rajtok útát nyitni. Így bánnak vala. 3.) az olyanokkal-is a' kiken fok forma, kerek, széles, fel-füvadott, szélyel ofzlott, fejéres, veressés, egyenetlen, apró balhatsípésekhez hasonlító ki-ütések (*imperigines*) lesznek vala, forróság nélkül. 4.) Mikor a' fok részegség, és fok étel miatt nyers, emésztetlen materiával a' gyomor nagyon megterhelttetett. Illyenkor azt-is tanatsolja *Galenus*, hogy ki-aluván a' *Crapulát*, hánnya-ki

egy részét a' gyomrát terhelő nyers matériának; azután igyék egy pohár hideg vizet, hogy az által az ott maradott rész tisztítsék-el a' belekre; más napig nyugodgyék; akkor dörgöltse-meg a' lábait; 's kevés tsendes járás után, szálljon sütos meleg feredőben; és ott izzadjon-meg, az izzadás után mennyen hideg feredőbe; onnau ki-keelve kövér olajjal egész testét kenefse-meg. Ha az előtt eleget nem hányt völt, erre leg alkalmasabb eszköz lázzen a' meleg feredőben ivott fok lágy meleg viz; melly a' gyomorban maradott taknyos epét egészfzen kimosza. 5.) Sütos meleg feredőbe szállanak vala, mikor bőrök színét a' szöröktől, szeplöktől, 's egyéb foltoktól, feb-hellyek egyenclenségeitől, rántzoktól 's a' t. igyekezik vala meg-tisztítani. A' szörök le-koppasztására, A' Bőr a' Dioscorides meg-jegyzése szerint, elein Mé-színének litai földel, azután óltatlan mézsből és arany tisztítglétből készült porral süroltatják vala mago-saira a' kot. De többire e' végre -is Bab lisztet meleg fevesznek vala, magára, vagy etzettel gyúr-redőkben va, és igy a' szörös részeket véle bé-hintve, mikkel él-vagy bé-kenve, és azután jól meg-sürolva, tenek. Ez, úgy mond Dioscorides, a' növo új szörtis vékonyabbá téfzi, ki-jövését-is késlelteti. Egyébként-is a' testnek színét szép egyenlővé, lágyá, ék sejjérré téfzi. De ezek mellett lenni kellett különösön egyéb mesterségeknek-is testek ki-tsinosítására; (minthogy ma ezekkel a' mi afzfonyaink annyira épen nem mehetnek :) a' melly akkor közönséges völt, de azután a' feredök el-bomlásával feledékenységbe ment.

§. CCCX.

A' régiek, ha a' meleg feredővel az erős nunka és fok izzadtság miatt el-szárodott testet

tet akarják vala nedvesíteni, hogy az egyszerű be-szivott víz olly hamar ismét ki-ne gőz lög-hetne, a' feredes után tiszta meleg ruhával meg-törölvén a' bőrt, olajjal meg-kenik vala; ha pe-dig csak a' vala czéljok, hogy a' vért izzasztás által tisztítsák, akkor többire csak gőz feredő-vel élnek vala: ha a' bőrt a' kővér és 'siros mocsoktól akarják vala meg-tisztítani, szappant, hamvat, vagy valami *alkalicus* sőt főznek vala a' feredő vízbe, és bab lisztel dörgölik vala ma-gokat: ha lágyítani és enyhíteni szándékoznak va-la, búza korpát, szék fü virágot, májvát, len ma-got, borsó vagy zab izalmát; tésznek va a be-lé; ha pedig ellenben erősíteni vala kedvek, hol-mi jó szagu füvekkel, viragokkal és gyökerek-kei főzik vala a' feredő vizet. Némelleyek a' bőr viszketegségének el-űzésére tiszta tejből, némelleyek az egéiz testnek bővebb erősítésére bőrből-is készítenek vala feredőt. De minthogy a' bor feredő a' vért hirtelen erőffen fel-gyú-lasztja, a' jó szagu füvekkel főtt víz feredő e' végre inkább *commendáltatik*.

Meg-lévén az elébbi §-okban elé for-duló alkalmatosságokkal, ítéletem szerint eléggé magyarázva a' mik ezen §-ban em-lített szokásait a' régieknek bővebben vilá-gosíthatnák, itt azokat újra fel-rakni szük-ségtelennek tartom. Hanem csak némelley, úgy neveztetett, mesterségesebb Orvosi-Fe-redőkről szóllok kettőt hármat. *Mesterséges Orvosi feredőknek* nevezték az e' féléket, mellyekben, az Orvosi mesterségnek útastása szerint, a' fé-le szereket-is főznek vala, mellyek a' beteg nyavallyájához kívántattak. Így, valának lágyító, szorító, oszlató, erősítő, melegítő, nedvesítő, fájdalom enyhítő, 's egyéb fere-dők:

dök: mellyekkel övig vagy nyakig kádakba ülve élnek vala. A' lágyító, neavesítő, és Lágyítók. engefztelő feredőkben folyó-májvát, kórós-májvát vagy májva rosát, Mercurius füvet, violát búza korpát, Görög Szénát, medve talp tövifset 's t. e' féle lágyító szereket téz- nek vala. A' Szorítókhöz úti laput, szulák Szorítók. füvet, Tsipke rosát, etzetfa, megyfa, nász-pollya, vatzkor, tserefa, szilvafa, fenyőfa, birs-alma, pomagránát leveleket és gyümöltsököt, tserefa bugát, 's 'a t. téz- nek vala. Ha erősebben kívántatott, vasport, Timsot, Gypset, Kádmiát, Kulkántot-is adtak hozzá. Ha szorítás nélkül szándékoztak erősíteni, erre szolgál vala a' füst-fü, ports-fü, balha magu-fü, tói lentse, mandragora, kénkő. Az Ofz- Ofzlatók. latókhöz tartoztak, a' mellyek egyfzersmind melegítettek és erősítettek-is, mind az Isten-fája, ruta, mentha, fekete gyopár, sárga viola, majoránna, isop, levendula, sája, pezertze-fü, méh-fü, tzipros, csombor, kömény, tsaján, káposzta, laurus levél, 's több e' féle jó szagu, és tsipös izü plánták. Fájdalom enyhítés végett a' lágyító füvekhez Fejér ürmöt, kaprot, kerti köményt, mák-fejeket, fejér rosát, figét, olajat-is bővön tettek. Lágyító feredőkkel éltek a' fel-gyüladások egyhiteséte, 's hivesítésére, ha a' vértől voltak (mert a' vékonyabb tsipös matériának ide vagy amoda lett meg-ülepedésében, mint a' közsvényben ártanának) Nevezetesen a' vesék, vizellő hóiaq, méh, arany ér gyúladásaiban, és egyéb fájdalmaikban, az köveknek, fővénynek, és húgynak meg-rekedéseiben; nehéz szülésekben, hasfájásokban, a' bellekben meg-sült ganéjnak ki-olvasztására, meg-higitására, és ki-hozására: egy szóval, minden természet ellen támadott meg-keményedéseknek és sngorodásoknak meg-lágyítására. Szorítókkal a' hofzszas has-menésekben; a' méhnek taknyos folyásaisiban; a' felettébb való súly vagy arany

Fájdalom
enyhítők.

Ezekkel
mitsoda
allapotok-
ban szok-
tak vala
élni.

arany ér folyásokban; ki-fitzomodott és meg-nem erősödött tagok helyre állásában. *Ofzlatokkal* a' fázó borzadáásokban; meg-me-revedésekben, a' tagoknak, laboáknak, tökgollyoknak, hasnak természet kívül való megdagodásaiban, a' főben meg-üledett gutta-ütéssel fenyegető matériának el-ofzlatásában; a' kövér lágy testnek meg-soványításában; sziv szorongattatásokban: a' folyó rüt febeknek, mellyek az egész nedveségnek tisztátalanságából származtak, meg-száraztásában. De a' hasat előre mindenütt ki-üresítették.

*Olajos me-
leg utz fe-
redők.*

*Ezek
különös
széljai.*

Ezeken a' füves feredöken kívül készitettek *tiszta Meleg-vizből's olajból-is* a' nyavallya természetéhez képest elegyítve, különös feredöket (*Hyrekaum.*) Tzéljok ezekben a' vala, hogy az egyszer bé-hatott vizes nedveséget a' testben bellyebb vigyék, 's tovább meg-tarhassák; minthogy a' tiszta viz magára hamar ki-gözölgöne; de az olajnak enyves nyúlósága azt akadályoztatja. Innen az el-száradott szigorit, szennyes testekben az ilyen olajos feredökből nagyobb hasznot reménylenek vala. Ditsértek ezt a' hofzszas hideglelésekben, inak fájaldalmiban, mellyek a' tsontokat járják és hafogatják: a' kolikának kinnyaiban, mely az el-hülésből származott, kivált ha vad tsombort, *Laurus* levelet, *Czentúriát* - is főztek belé: a' *Convulsiókban*, görts fogásokban a' febekben és gyúladásokban, mellyekben nyavallya rontástól lehet félni. Különösen hasznosnak tartották a' méhnek belső sebeiben, és a' vizellet meg-rekedésében, melly a' forró epétől és nedveségek tsipőtségétől vagyon.

Vagyon emlékezek a' régi Orvosok írásaiban *Tiszta* faiban *Tiszta olaj feredöröl-is*, mellyel olyan-olaj ferekor éltek, mikor az olajos viznél még-is dök, tartósabban és méjebben akarták nedvesíteni, Ezekkel és hathatósabban engeztelni. Éltek evel, mi vegre a' felettébb való ki-üresedésből támadott: éltek

nyavallya törésekben, az inakot meg-sértett vagy-el vágott febekben. A' mikor az ilyen fájdalmok enyhítésére a' beteget vagy egészen meleg olajba ültetik vala, vagy a' fájós részit erefztik vala olajba; vagy marha hójagot töltvén meg-félig olajjal azt tészik vala a' sebire. A' köszvényben, izek fájdalmiban-is némellyek ez által igyekeztek magokat fe-gíteni. Hogy Olofzok, az irigy Frantzia Ke-reskedők vádjok szerint, ruh és egyéb bőrbéli vízketegségek ellen, a' magok fa ola-jokban elébb meg-ferednének, 's úgy vinnék a' vásárra, (a' mint ezen *Diæteticanak* IV-dik Darabjában a' 307-dik levelin-is erről emlé-keztem vala) épen nem hihető.

Tiszta Tej feredökkel - is élnek vala né-
 melly magok bőröknek szép sima lágy vagy Tiszta
 gyenge fejérségével ajánló afzszonyi rendek. Tej fere-
 dok.
 Leg elsőnek tartja *Galenus L. V. Meth.* e'
 végre az afzszony ember tejet, minthogy
 ez más tejeknél melegebb és nedvesebb:
 Ezután teszi a' ketske tejet; ezután a' Sza-
 már tejet. *Poppérol* a' Néro Tsászár kényes
 feleségéről hagyta emlékezetben *Plinius. L.*
XI. c. 41. hogy ő valahova ment mindenü-
 vé maga után ötfzáz fejös szamárokat haj-
 tatott, hogy azoknak tejekben egész telté-
 vel minden nap meg-feredhetnék; hogy az
 ő bőre annál fejérbb, és simább, teste lá- Ezekkel
 gyabb és gyengébb lévén, azzal Féjének in- mit nyer-
 tek.
 kább tettzhetnék. Mellyről emlékezik *Juve-
 nalis-is Satyr. VI. L. II. v. 461.* Orvosi
 hafzonra nézve-is ditsért: a' tej feredöt az
 Arabok Fő Orvosa *Avicenna* a' *He'ticában*;
 mikor a' betegek a' hofzszas forróság miatt
 el-száradtak. Vóltak a' kik az ilyen
 betegek számára, hogy az ő el-égert és el-
 olvadott véreket annál jobban meg-nyála-
 sithatnék és hivesithetnék, tej helyett hol-
 mi nyálas matériákat főztek-meg vízben;
 minéműek az árpa-kása, tók és dinnye mag-
 vak, herélt berbéts fejek 's a' t. és abba
 ültet-

ültették (de ezáltal) a' magok betegjeiket. Nem vették t. i. észre, hogy midőn ez ilyen víznek nyálafsága a' bőrnek színén a' bé-szívó edényetskék lyúkait bé-tapasztotta, azokon semmi víz bé-nem mehetett; és így a' feredőnek egész tzeljától el-eslek; nem csak, hanem midőn a' külső száraz meleggel a' bőrön által az ő nedveségeiknek tüzt nevelték, azzal veszedelmeket-is szettették.

Bor-feredőköt mi végekre készítették.

A' *Bor-feredő*, a' hol melegíteni, száraztani, és erősíteni kelletik, mindenütt jó. Ez valamennyit árt belső reudeletlen éléssel az inaknak és izeknek, annyit, sőt annyinál is többet használ ugyan azon részeknek feredőül, vagy külső kötőül, ha melegen rájuk teszik. Mert azoknak fájdalmat könnyíti, dagadáfaikat akadályoztatja, erejeket legiti: kivált ha egyéb fű szereket is főztek belé, mellyek a' bőr erejét segítsék. A' közhvényesek fájdalmat a' Pezertze füvel és Levendulával főtt boros kötök szépen enyhítik. A' Sebeknek ki-mosására a' tiszta meleg bort már *Hippocrates* és *Galenus* jóvalofsák. Az Új bor nem annyira melegitt, mint az ó bor; de inkább nedvesített. A' fajtából ki-jövő must mig még csak pesgésben van, a' meg-forrótt bornál inkább oszlat. A' trébejről vagy szőlő malatárdl, lásd a' miket fellyebb a' CCCV-dik §-alatt mint pára feredőkről, irtunk.

Emlékezik *Phrius L. XXIV. c. 4. Ver-feredőről*-is a' hol az Elefánt rühnek, és Belpoklofságnak orvoslásáról beszélgetvén, így ír: *Aegypti peculiare hoc malum; & cum in Reges incidisset, populis funebre: quippe in balneo s folia temperabantur humano Sanguine ad medicinam eam.* Az az. Egyiptomnak tulajajdona ez a' nyavallya, és mikor a' Királyokba akadott, a' népeknek halálos vala: mint-hogy ennek orvoslására a' feredők ember vérrrel

vérrel elegyítettnek vala. A' Nagy *Constantin* A' Nagy *Constantin* Tsálzárról-is azt jegyzették-meg a' régi *Constantin* Synatok, az *Hadrianus* Pápa bizonyítása sze-*tin* *Tad-*rint ad *Irenem*, hogy ő-is egykor bélpok-szár élt-é lofságba esvén, kis gyermekek vériből ké-e'féle fere- szitetett vala magának feredöt. De álmában dövel.

Szent Pál és Szent Péter Apostolok elei- ben állának, és meg-inték, hogy ezt az ár- tatlan gyermekek vériből készült feredöt ten- né félre; és a' helyett kereszstelkednék-meg, 's attól meg-gyógyúlna. Mellyet ő róla Zo- narás, Görög *Historicus*-is fel-jegyzett *T. II.* Mit mondhatunk ama tsudálatos *Bethesda* ne- *Bethesda* vü tórola' Jérusálemi Templom előtt, melly-*tó.* ben annyi minden féle betegek meg-gyó- gyúlnak vala: kivált a' Husvét innepia, mikor annyi fok ezer áldozatra meg-ölette- tett állatoknak belé-mofattatott meleg vérek- től csak nem egészen vérelesé, és hihetöké- pen meleggé-is, lett vala! *Ján. V. 2.*

§. CCCXI.

Továbbá a' feredés körül méltó lészzen még e' következő dolgokat-is meg-jegyze- nünk. 1.) Hogy a' meleg vízben való feredezés, a' hideg és fejer lágy dagadozásra és akármí- némü vizkorságra hajlandó testnek, úgy, a' gyenge fejü, náthás, fulladozó, könnyen ájuló, és száraz betegségben lévő szemellyeknek ártal- mos, és nyavallyájokat öregbíti; el-lágyítván és vizesítvén jobban-is az ő erőtlen, lágy és takon- nyal meg-rakodott testeket. 2.) Tiltatik ez pe- stisnek idején-is; félvén t. i. attól, hogy az *aër*ben illyenkor uralkodó méregnek a' bőrön a' vér gözi útát készitt. 3.) A' fok vérüeknek a' feredés előtt két három nappal ér-vágás által vé- reket meg-apofztani szükséges, ne hogy a' fere-

dönék melege és vize miatt meg-ritkult és kiterjedt vér, az edényeket ki-hasítsa, vagy *inflammatiót* tsináljon. 4.) A' feredő annál többet használ, minél jobb féle vízből készült. 5.) Soha igen melegen a' feredőbe ne szálljunk: mert felettebb való izzadást, bágyatságot, szomjúságot, főfájást, el-ájulást 's több e' féle gonoszokot okoz. 6.) Teli gyomorral sem bátorságos a' feredőben szállani; mert gyomor fájás, puffadás, szél, főbéli nehézség, érzékenységeknek meg-tompulása 's a' t. követik. 7.) A' hafat feredés előtt mindenkor vagy önként vagy valami gyenge *laxativa* által ki-üresíteni és tisztítani igen hasznos. 8.) Haragtól fel-gyúladva-is a' feredőben menni veszedelmes. írja *Fr. Hoffmann*, hogy ő tud egynéhány embereket, kikre e' miatt el-szárazító hideglelés, tagoknak meg-orvosolhatatlan fájdalmi, és tellyeséggel való-el-eséi következtenek. 9.) Se hideg testtel hirtelen meleg feredőben ugrani, se a' meleg feredőből hirtelen hideg *aerre* jöni nem bátorságos; mert úgy a' vér hirtelen felettebb meg-háborodik, így *pleuritis* és egyéb belső *inflammatio* következhetik. Okosabban tselekezzenek tehát, a' kik előszer tsak térdig, azután tzombig, köldökig és nyakig ereszkednek a' feredőben; vagy pedig azt előszer, mikor belé ülnek, gyenge melegen készítik, és szakafzonként úgy melegítik azután jobban jobban meg, és a' mint belé ültek volt, annyira meg-hűlve kelnek-ki abból, és egyenesen meleg ágyba mennek nyúgodni. 10.) A' feredőben se bort, se hideg vizet innya nem jó, hanem szomjúság óltására gyenge meleg theát, vagy egyéb e' féle vizes meleg italt kell börpölni. 11.) A' feredőben való mulatásnak

végit

végit némellyek a' verejtéknek a' homlokon való ki-lítésében határozzák; de a' testes, kövér, *melancholicus* emberek, és a' kiknek hoszszas és bőv izzadás kívántatik, abban tovább is el-ülhetnek, míg t. i. testek bágyadni és elméjük komorodni kezd. Egyéb iránt a' gyakor és hoszszas feredés a' testet el-lágyítja, meg-eröteleníti, a' természetit melegtől meg fosztja, és nyers vastag takonnyal meg-tölti.

Ezen §-ban fel-tett tizen egy Intések, mind a' Hideg, mind a' Meleg feredésekre nézve igen fontosok; és gondos meg-tartást érdemelnek. De mivel magokban - is elég világosak; a' fellyebb el-mondattakban is gyakran ele fordúltak, izó-szaporítás vólna itt ezeket újabb magyarázatra venni. Kár, *A' mieink* valójában nagy kár, hogy a' mi embereink *nek rejtés* ezt az nagy erejű, szélelő ki-terjedő hafz- *ge a' me-* nu, oltson szerezhető, kedvesen fogadható, *legfereők* házi gyönyörködtető és orvosló eszközt, tsak *el-hagyás* azért, hogy egy kis munkával és szorgalmatossággal jár, márt jó darab időtől fogva ennyire félre-tették. A' Napkeleti Nemzetek, közelebb hozzánk a' Törökök, hogy mind eddig Orvos Doktorok nélkül türhető egészségben élhették, a' frantzu, rüh és egyéb fekélyek, nátha, *Catharrus, fluxus*, köztök ritkábban uralkodnak, a' Mahuned törvényei szerint gyakorolhi izokott feredésnek tulajdonítja *Timony* Konstantzinápolyi lakos Frantzia Doktor: A' Napkeleti Népek fere- *A' Törö-* dözéseiről írt könyvetskéjiben 1762. Ennek *kök hafz-* tulajdonítja ő azt - is, hogy azok közt a' nos szor- *véghesterlen* únalmas benn-ulések közt - is a' *galmatos* Török Afzonyokon a' hószámnsk hibázása, *suga a'* a' *hysterica*, és más e' féle Nádrás nyavalyák *feredésben* alig hallattatnak; a' magtalansag-is köztök igen ritka.

A' víz- De azon közben meg-jegyzi különösön
 sza és- a' Török Afzifzonyokról, a' kik a' férfiak-
 nek által- nál gyakrabban-is ferednek, hofzfzafabban-is
 ma a' Tö- szoktak a' feredőben mulatni, hogy ez a'
 rök Afz- szokás nékiek igen fok, és terhes nyavallyá-
 szonyuk- kot szerez. Oka; mert az ő testeiket ez
 ban. a' fok azás felettébb el-lágyítja, és erőtele-
 niti. A' honnan az idétlen szülfek köztök
 igen közönségesek: a' nagy vér fojások, ájú-
 láfok, fő-szédülések, fő-fájások, sziv-fogadá-
 fok, akadozások, vizkorságok 's a' t. rend
 szerint való nyavallyák. Sokakon meg-efik
 az-is, hogy ebben a' hofzfzas, 's kelletinél
 több, melegebb feredőben való ülésben a'
 vérek úgy el-olvad, úgy meg-higül, hogy
 nem csak ábrázatjokban rút verefséget sze-
 rez, hanem a' szokatlan helyeken-is vesze-
 delmefen ki-üti-magát: a' főre tojúlván, halá-
 los álmod, gutta-ütést, és hirtelen halált
 okoz: a' dögleletes nyavallyáknak bé-szivá-
 sára-is őket mások felett el-kézfíti.

Mások-
 ban.

Illyen vizfontagságok közt follyt eleitől
 fogva ennek, az egészség dolgában fok ké-
 pen belé-elegyített, gyönyörködtető, házi
 eszköznek munkája. Egy régi feredő ház-
 nak omlásai közt illyen irással való követ
 írja Baccius, hogy hajdon találtak volna:

*Balnea, Vina, Venus, corrumpunt corpora
 sana.*

Corpora sana dabunt Balnea, Vina, Venus.

a' melly magyarul ennyit téfzen:

Feredő, Bor, Vénus ép tested' el-rontja.

Ez három az, melly azt épségben meg-
 tartja.

Hogy mennyenek természeti okok sze-
 rint véghez mind ezek? a' kinek értelme
 van, az eddig el-mondattakból könnyen által-
 láthatja.

A' meleg
 feredésnek
 különbö-
 ző hasznai

A' régi szokás a' Clyma vagy-is a' föld
 golyobifsáua nap alatt való fekvése, a' men-
 nyiben

nyiben az hidegebb, melegebb, mértéklete-
sebb; az embereknek *temperamentuma* - is a'
feredéseknek hasznait fok képen változtatják.
A' meleg feredőhöz szokott *Primigenes*, ha
valamelly nap meg-nem feredik vala, a'
Hideg okvetetlen ki-leli vala. A' napkeleti és
Deli tartományokat lakók leg-főbb gyönyö-
ruségeket a' meleg feredőkben találják vala;
's tartják még ma-is: Az északiak, és nap-
nyógotiak ezeket számba se vették. A' *Mi volt*
Németekről, különösebben a' *Brandeburgi* az oka
sé *Marchiát* lakókról azt jegyzi-meg *Mochsen* hogy a'
az eleitől fogva ott lollyt. Természeti Or-meleg fe-
vosi Historiában 1781-ben, hogy azok azokban redés *Eu-*
a' böldegtalan időkben 1144-től fogva 1417-ropdban
dikig; mikor a' fok hadakozások, tolvajko-igy ki-ma-
dások közt a' vastag tudatlanság, a' többek közt *radott?*
Német Országot-is el-borította volna a' Fere-
dők egyedül tsak a' Belpoklofok számára tar-
tatnak vala: a' mellyek-is holmi Serzetes Ba-
rátokra bizattak vala. Ezek pedig, mint a' ter-
mészet dolgait nem értők, ebből-is lelki-dol-
got tsináltak, 's ezer sületlen babonákat ra-
gasztottak ezekhez; mintha éppen magát a'
Lelket kellenék meg-fereszteniek. Ebből ofz-
tán, az egész Népre útálatos tsundaság terjede-
ki: Az Uralkodók *Marchiában* törvényül adák-
ki, hogy egy Nemes ember-is Nemesnek ne
tartattatnék, ha szakállát el-nem beretváltat-
ná, és a' maga testét szorgalmatoson meg-
nem mosná. A' mosodás ugyan, ezen tör-
vényre nézve, ment a' mint mehetett; De
a' szakálról, egészen a' 13-dik Százig le-
nem mondtak. A' mikor kezdék ezek a'
népek leg-előfzer Borbélyokat bé-venni: kö-
zönségesen mindazáltal, a' feredésnek hasz-
na, így-is tsak a' Belpoklofságban álla-meg;
és a' Barátok gondvifélése alatt marada. Azt
ugyantsak hozzá adák, hogy senki addig meg-
ne házasodhatnék, míg bizonyság-levelek
nem mutatna, hogy ő meg-feredett. De, el-
kezdvén ez a' ragadós nyavallya a' Barátok
közül-

közül-is fokakat veszteni, azok-is el-kezdtek magokat ettől a' feredős - Hivataltól húzni: és, ez más alább való embereknek adatott által. Ettől az időtől fogva mind e' mái napig, a' Németek közt, 's köztünk-is, ezt a' nagy hasznu mesterséget, még az együgyübb seb-gyógyítók, és szakál beretváltak-is szégyenlik magokévá tenni; más emberek-is kevés bé-kezdettek erre ügyelni. Láthatod ezekből-is az idők visszontagságait!

§. CCCXII.

Utólyára illő léfzen még a' feredés alkalmatosságával a' *Láb mosásnak* különös hasznairól-is holmiket említenünk. Szoros egyfésége vagyon ugyan-is a' láb szároknak az egész testet bé-borító bőrrel, az alzfzonyi méhvel, és a' belekkel; ezeknek ismét a' mejjel és az agyvelővel: úgy hogy a' láboknak hirtelen való meg-hidegülésére gyakran az egész bőr felborzad és egybe húzódik; a' *perspiratio* bé-záródik; a' hőszámnak és arany érnek folyása megreked; fő-fájás, has-szorulás, némellyekben pedig has-menés, *colica*, hányás-eröltetés 's a' t. támadnak: és ellenben mind ezek tsupán csak a' láboknak szüntelen való melegengetésére fokszor el-távoznak. Tapasztalt dolog az-is, hogy a' láb feredők az egész testet fel-melegíteni és izzasztani elégségesek: és hogy ezekből-is fok viz szívódjék által a' vér közü, melly annak lúgságát és vékonyságát 's következésképen az egész testben való sebesebb és szabadabb keringéfit szépen segíti. Egy szóval azért használhat holmi részből a' láb feredős mind azokra, mellyekre a' meleg feredőt használni mondottuk.

§. CCCXIII.

§. CCCXIII.

De kiváltképen való haszna a' láb mosásnak vagy feresztésnek ebben vagyon. 1.) Hogy ez által ki-tágasulván a' lában el-terjedő edények, és le-tsendesedvén az alsó részeket szorító *spasmusok*, a' felső részektől a' vér kövebben áll és inkább liet le felé, és így a' fejet, mejjét, 's gyomrot nem feszengeti és ostromollya annyira; 2.) Így le-ereszkedvén a' vér, az abból ki-takaradandó rész az alsó részeken könnyebben csinálhat utat magának. Innen vagyon, hogy a' lábaknak minden estvéneként jó darab ideig való feresztgetése mindenféle, de kivált a' szakaszoként elő forduló fő-fájások, szédülések, álmodlanságok, *phantasiák*, szem, fül, fog, és torok fájások, mejjbéli szorulások; nehéz lehelések, szív dobogások, száraz köhögések, vér pökések, orr-vérfolyások, *colicák*, vizelletnek, hasnak, hószámnak, arany érnek meg-rekedési ellen sokszor sokaknak tsudaképen használt; sőt némellyeket a' régi hideglelésből-is ki-gyógyított. De jegyezd-meg: hogy ezzel, midőn a' havi vér foly, vagy szintén indulni akar, élni nem bátorságos; mert alább húzván a' vért, ezen folyását fel-akasztja. Haem az előtt egynéhány napokkal kell ezzel élni: és a' mosás után a' meg hüléstől a' labaidot szorgalmatosan meg-kell óltalmazni. A' láb mosásnak hasznai közé számláltathatik még az-is: hogy ez által a' lábnak bőre tisztán és lágyon tartatván, könnyebben *perspirálhat*, és izzadhat. Már pedig tapasztalt dolog az, hogy a' míg a' lábak jól izzadhatnak, nem könnyen törnek fel és bogosodnak-meg a' járás miatt, köszvénytől sem bántatnak.

Ezekben a két §-okban jó rendin ki-
 vagynak befzélve, a' mellyek a' *Láb mosás-*
A' Fő mo- ra tartoznak, Moit azért a' *Fő mosásról*
száznak teszek ide holmiket. Az Olofz Afzonyok-
hasznai nak tartozó kötelefségek a' magok Házok
ról. népének fejeket meleg szappanos parluggal,
 vagy jó szagu füves feredokkal minden szom-
 baton meg-mosni, és meg-füsulleni. Ezt
 nálunk-is a' gondosabb Székelly Afzfonyok,
 és tisztább Oláhnék-is fok helyeken gyako-
 rolják. A' Fő börnek szabad ki-gözölése,
 melly fokot tégyen a' jó egészségre, bizo-
 nyítják azok a' külső belső változások, mel-
 lyek annak benn rekedését követik. Ha ol-
 lyankor, mikor a' fejünk izzadásban van,
 süvegünket vagy kalapunkot le-veszük azon-
 nal felfülni kezdenek vak-szemeink és hom-
 lokunk; meg dugúlnak füleink, dagadni lát-
 tatnak mind két szemeink, meg-dügül az ór-
 runk, merevedni kezd egész testünk. Ha
 éjtizaka, a' kik hozzá szoktunk, fejünköl
 háló-süvegünk ki-fordúl, rútul meg-náthód-
 va ferkenünk-fel, Melly fok, és nagyon eny-
 ves matéria takarodjék-ki a' fő börön, azt a'
 fok korpa, melly ennek egybe-száradásától
 fejünk börít bé-tapasztja, az a' fok 'sir, melly
 hajunkon le-foj, azok a' rút fekélyek, ólt-
 varak, koszok, orbántzok, mellyek ezek-
 nek benn rekedéseiböl a' nedvesebb termé-
 szetü kisdedeket, néha a' nagy embereket-
 is undokítják, szemeiket vérmesítik, fülei-
 ket evesítik 's a' t. ennek tsalhatatlan bi-
 zonyosságai. Hogy azért a' fő börnek színén
 ezek a' ki-gözölő és szivárgó lyukatskák,
 mindenkor szabadon ki-nyitva tartattatsanak
 felette szükséges. Ennek pedig meg-szerzé-
 sére a' főnek gyakor meg-mosása, és ki-fü-
 süllése egy-átaljában meg-kivántatik. Külö-
Mikre nösön azokra nézve, a' kik az említett nya-
szükség a' vallyá'ra természet szerint-is el-vagynak
Fő-mosás- készülve, ez nagy orvosság. Másokra néz-
ban vi- ve-is nem kényefség a' fő mosás; hanem ez
gyázni. az

az ő fejeket-is nagyon meg-könnyíti, és érzékenységeiket 's elméjeket minden munkáikban, elevenebbé, vigabbá tévzi. De megkivántatik mindenekre nézve, hogy ebben-is a' jó mód és rend meg-tartatásék. Közönségesen a' *minerás* favanyu források, és termés melegferedök fő mosásra alkalmatlanok. Édes vizek kivántatnak azért erre mindenkor. A' Természet szerint forró vagy heves *temperamentum*uaknak pedig ezzel sem tanítsos élni. A' kiknek fejek szédülés, fájos, erőtlen, náthás *fluxus*okkal többire még el-van-telve, azoknak-is nem jó a' fejeket gyakran mosni; mert jobban-is ki-tágasítvan a' fő bőrnek edényeit és kriptáit, a' nedvességeknak ide tágosabb utat készítené. Mellyre nézve az ilyenek, mikor valami okból meg-mosásék fejeket, jovaltatik hogy gyenge száraz ruhákkal, minden dörögölés nélkül, hajokat kényesfen töröljék-ki, 's a' ki-törlés után lágy meleg borral, mellybe rósát, és egyéb fűszerezásos szagu fűveket 's virágokat főztek, újra mosogassák-meg, és töröljessék-ki. A' hol a' fő nagyon motskos és nedves, szappanos lúg kivántatik. Az óltvaras gyermekek számára a' Frantzia Afzonyok, szappan helyett tojás székét habarnak a' lúgba. Mikor a' fertés tövü szörököt vagy haj-szálakat akarják ki-tépní, a' párlúgot ízölő venike hammával készítik, jó erősen, hogy annál mélyebről húzzák-ki a' bőrnek nedvességét. A' Bőr meg-erősítésére pedig Laurus levelet, székfüvet, fodor-menthát, Tsombordot, Levendulát, veres-rósát, 's egyéb e' féléket főznek a' párlúgba. Némellyek, hogy a' motskot inkább ki-vegye, *Senna* levelet, Borza gombát-is főznek belé: És ezzel másod naponként a' fejet meg-mosván, azután myrtus vagy Laurus olajjal meg-kenik. A' Fő mosó lúgnak nagyobb vagy kisebb melegségét az embernek akkori állapotja, szokása, és az idő

Orvosd-
gós Fő-
mosó lú-
gok.

határozzák - meg. Arra pedig mindenkor és mindenekben felette szükséges vigyázni, hogy a' nedves meleg után a' fő hirtelen meg-ne hüljön; hanem száraz meleg ruhákkal vagy sapkákkal bé-borítottassék. Szép, tiszta, tsendes, nem ködös, nem esős, vagy szeles időt - is jó lesz erre válni. Nemmellyek a' reggeli órákat azért jobbnak tartják, hogy inkább és jobb móddal meg-lehet így a' fejet szárazítani. De benn kell véle ülni, kivált télbe. Azért mások az est-veleli fő mosást, mikor az ebédi étel már jól meg-emésztődött, és a' főnek fel-melegedésével a' gyomor gözének oda fel-emelkedésétől többé nem tarthatni, bátorságofabbnak gondolják. Az Olofzok télben, és más hideg időkben vatsora előtt szokták fejeket meg-mosni. Az Afzszonyoknak különösen; minthogy az ő természetek-is nedvesebb, hajok - is tömöttebb, melly miatt éjszaka nehezen száradhatna - meg, az ebéd előtti fő feresztés hasznosabb; hogy nappal a' napfényen az ő hajok - is jobban megszáradjon, fényesebben - is maradjon. Mikor hószámolnak olyankor fejeket ne mosás; mert azt ez - is fenn-akasztja. Gyakron vagy ritkán esék a' fő mosás, a' hozzá szokás hordezza,

§. CCCXIV.

Látok eddig elé, melly igen szükséges és hasznos légyen az egészségnek fenn-tartására a' rendes *commotio*. De egyszersmind észre-vehetők azt-is, hogy szintén olyan, sőt fokkal szükségesebb e' végre az ottan ottan való *nyugodalom* - is.

Quod caret alterna requie, durable non est.

El-szárazítja el-erőtelenti bizony a' hofzszas *commotio* az egész testet ; meg- tsipösíti, meg- rot-
 hafztja a' nedveségeket : egy szóval, végső rom-
 lást okoz rövid idő alatt az minden élő-állat-
 nak, ha midőn a' fáradtságtól meg- interik, ak-
 kor nyugodalomra nem adja magát. De a' *kele-
 te korán való Nyugodalom* az el-száradt testet
 meg- nedvesíti, és meg- hizlalja ; annak el- fo-
 gyott erejét meg- újítja, tsipös vérit még- éde-
 sítí, és mintegy újjá szüli romlásra hanyotló
 életét. Kiknek ? mikor ? és mennyi nyugoda-
 lom legyen pedig szükséges ? minthogy azt a'
commotio rendire seilyebb szabott hat *regulákból*
 könnyen ki- tanulhatni, itt arról szóllani nem
 tartom szükségesnek. Ugy azt- is, hogy a' fe-
 lettébb hofzszas nyugodalom mit ártson az
 egészségnek, szántszándékkal el- halgatom ; re-
 ménlven, hogy ez - is a' CCCLXXXVII. *Sból*
 önként ki kerekedik. Hanem egy két szóval a'
 hofzszas ülésnek és állásnak ártalmait meg- emlí-
 teni el- nem múlthatom.

Maga a' Természetnek leg- böltsebb A- A' Test
 kötőja, a' mint olvassuk 1 Mos. 2: 3. min- nyugta-
 den hetedik napot *nyugodalom napjává* tette, *tásának*
 mind az emberekre, mind az ő igazó bar- *szükséges*
 maikra nézve. A' mellyet 2 Mos. 16: 23. *voltáról,*
 maga az Isten egyenesen a' testi munkák-
 tól való nyugodalomra határoz. Hogy pe-
 dig az emberek magokot inkább ehez a' ren-
 deléshez tartanak ; önön maga példáját téfzi
 elejekbe : Miképen el- végezvén hat napokon
 a' teremtésnek nagy munkáját, *meg- nyugovek*
 a' hetedik napon, *es meg- szentelé* azt. Nem-
 is csak a' Sidok közt tartatott - meg ez a'
 hetedik napi nyugodalom, hanem, a' mint
Clemens Alexandrinus Strom. v. a' Hesiodus,
Homerus, Linus, Calmachus meg- jegyzéseik-
 ből

ből említi, a' Görögök-is meg-tartották ezt. *Josephus Sidó Historicus* - is *contra Apionem* L. II. c. 10. így ír: Nints a' Görögöknek egy városa sohol, se a' *Barbarusok*nak: nints egy Nemzet, a' mellyben a' hetedik napon való nyúgodalomnak szokása ki-ne terjedett volna. *Tertullianus* - is midőn a' Pogányok vádja ellen a' keresztványeket mentené, hogy ők-is a' Sidók szokása szerint, a' Vasárnapot henyélléssel és evéssel ivással töltenék, ígyir egyebek közt; hogy ők magok a' Pogányok-is a' hét napok közti a' Napnak szentelt Napot bé-vévén, akkor a' Feredő Házakat be-zárják, vagy estig ki-nem nyitják; hanem tsak hevernek, és étel ital készítésiben foglatoskodnak. 's a' t. Így szólanak erről *Juvenalis Satyr*. V. 7. 106. *Perfus Satyr* 7. 18. Honnan ment volt bé a' Pogányok közj ez a' hetedik napon-való nem dolgozás, nem én dolgom vizsgál-

Az Ameri-
kai régi
népek szó-
kásáros

ni. Az Uj Világi vagy-is Amerikai régi Lakosok közt *Kolumbus*, *Kortéz* 's más ott meg-fordultak az ilyen inneplésnek semmi nyomát nem találták; sőt azt jegyzik-meg rólok, hogy elein az esztendő sem volt köztök holnapokra, hetekre el-osztva. De nem-is volt erre nekik szükségek; minthogy közönségesen dolog nélkül, tsak azokból éltek, mellyet a' Természet önként vetett eleikbe; ugymint; meg-ehető gyökerekkel, füvekkel, gyümölsökkel; vadak, halak, madarak húsaival 's a' t. Akár mint voltak azok, ezekre, és más világi foglalatofságokban el-merült emberekre, 's egyéb élő-állatokra nézve - is, ki-fszabta a' Természetnek Hatalmas Ura a' nyúgodalomnak idejét, az az: az éjszakát; a' nappalt dologra adván eleikbe.

Mi kárt tégyen az élő állatok testében? és hogy tegye azt a' kárt el-kerülhetetlenül annak szakodbatatlanul folytatott gyakorlása? fellyebb a' CCLXXXVIII-dik §. alatt

§. alatt ki-beszélletrük. Meg-értettük vala nem külömben a' CCLXXXVI. §. alatt azt is, mirtsoda veszedelmeket szüljön a' testnek hofzfas nyugtatása, vagy nem gyakorlása. A' mellyeket együvé olvasva ez a' §. egész-szen meg-világosodik.

§. CCCXV.

Az ülésben kivált a' tanuló és kézi műves emberek és várró afzszonyok módja szerint való öszve görfedésben, nem -lehet, hogy a' hasban helyheztetett részek, a' máj, lép, gyomor, belek és ezek által az alsó részekre menő nagy erek-is meg-ne szoruljanak. Melly miatt, sem a' gyomor illendőképén nem emészt-het, sem az emésztet és szél a' beleken maga rendi szerint végig nem mehet; a' vér-is a' májon és lépén szabadon által nem folyhat, sem az alsó részekre a' nagy ereken elegendő bővséggel el-nem szállhat; hanem a' belső részekben szükségesképen meg-kell állapotnia, gyűlnie, vattagulnia; enyvesülni, dugulnia, és vesznie. Mellyekből osztán gyomor erőtlenség, szél, szorulás, *bypochondriaca* és *histerica affectio*, *melancholica*, sülly, hónapszámnak meg-rekedése, *calculus*, lábaknak el-erőtlenedése és meg-köszvényeledése önként következnek.

Ennek a' §-phusnak - is, ítéletem szerint, elegendő értelmet szolgáltathatnak a' miket fellyebb a' CCXCIII-dik §. alatt a' A' hofz-fétalásról, a' CCC-dik alatt a' Lovaglásról szafon irtunk. Itt tehát tsak azt adom azokhoz: *tarró* hogy útóljára a' hofzszafon mozdulatlan egy nyugvás-máson való állásban, a' tagoknak, nyak-szirt-nak ártal-nek, és hát gerintzeknek izei merőben egy-miről.

be-forranak. Mellyet fellyebb annak a' szegény, gyermekségétől fogva pénz-váltóasztal mellett kützorgó görbe Sidónak, és némelly boldogtalan Pogány Szerzeteseknek példájaiából meg-mutattunk vala. Illyenné nevé régi kellett volt válniok azoknak a' nyomorult Szerzete-*Stylita* nevé Napkeleti Remetéknek - is, a' *sek* *ülve* kik az Ötödik 's több következt Százakban *töltött* igen lanyaru, többire gyökerekből és fű-*életekről* vekből álló eleség mellett; mellyet az ott *mit lehet* körül mulató más Szerzetesek visznek vala *sartani.* nékiek egy magos oszlop tetejére fel-kützorodván, éjjeli nappali imádkozások és elmélekedések közt 20. 30. esztendeig - is, fzentségek mutatására, ott élnek vala. Követik vala pedig ök ebben azt a' Syriai *Siméon* nevé tsudálatos Remetét, a' ki az ötödik Százban, sok egyéb hitel felett való maga lanyargatásai után, *Antiochia* mellett egy *Madra* nevé helyen, egy 36. sing magosságu oszlopnak 7. esztendőig a' tövén, 36-tig a' tetején töltötte vala idejét: és azt a' mást, ugyan *Siméon* nevé, a' ki - is a' 6-dik Százban ott *Antiochia* mellett gyenge ifjuságtól fogva 64. esztendőt hasonló foglalatoságok, és sok tsuda-tételek között egy oszlop tetején ülve töltött-el; a' honnan *Styliták*nak, azaz: Oszloposoknak nevezettek. A' mellyek, ha így voltak, egybe kellett volt forrani az ö tsontaiknak; 's azért szenyvedhették-el mint a' tsont bűványok ezt a' hofzfzas egy forma ülést. De ezeket

A' hofz-*mulólag.* Közelebb magát ki-adó ártalma a' *szas,* és hofzfzas ülésnek a' has, és a' mej üregében *sok* *Ülés* foglaltatott sok, egymást érő részeknek egy-*minemü* be-gyüródásából következik. Itt vagynak a' *nyaval-* férfiakban alatt a' vizellő hójag, az afzonyokban ez, és a' méh; fellyebb hátul a' két *ly.kot* vékonyunkba a' két vesék, fenn a' mej gödre *szerez.* alatt keresztul fekuve, kivált mikor telj van, a' nagy gyomor; e' mellett fekszik jobb felől a' máj, bal felől a' lép, alol vagyon a'

pancreas vagy fejer máj, hátul az alsó részeken le - menő nagy Élő és vér erek: középre foglaltak, egybe-hajtogattatva, a' minnen magunk testénél hatszor-is hosszabb belek: a' tejes erekkel, és azoknak makkotskáival telyes fodor háj, hátul a' hát gerintzéhez foglalva; elöl a' takaró háj 'satskóval befedezve. A' miket meg-eszünk meg-ifszunk mind azok-is itt lelik helyeket: Hát az a' fok szél, a' mely ezekből szüntelen származik, mennyi helyet nem foglal-el! Ezeknek mind különös, de egymás kezére jártzó munkái vagynak: úgy-is vagynak el-helyheztetetve, hogy a' magok rendes munkáit mindenik a' maga természeti állásában vigye véghez. Midőn tehát egybe-görfedve ülésben mind ezek egybe szorultak, és egy másra gyűrődtek, ki-varhatna ezektől a' természet tzeljával meg-egyező jó munkát! Ugy vagyon, hogy a' Természet azért-is tett al-felünkre két jó nagy, és lágy hús párnákat, hogy mikor kívántatik azokon ülhefsünk - is. Hafunkot - is azért hagyta tsont nélkül olly lágyon, hogy mikor dolgozunk úgy hozza, ele-is görbedhefsünk. És nints ebben egyébként semmi kár, ha egy végtibe fokáig nem tart. De mikor fokáig nagyon egybe-görfedve ülünk, az ekkébb megnevezett gonoszok, és a' mik azokból elvállhatatlanul következnek egy-másra - halmozodnak belső részeinkben. Mikor tehát ezek a' természeti foglalatoságokkal való helytelen élés miatt-is így esnek, mint reménylhetnek azok a' nád - szál derékra vágó szép Léánykák, és ifju Afzonykák, a' kik semmit nem ügyelvén a' természettől nékik ajándékozottatott négy tagba szakadt izmos, egészséges testek alkotmányára, magokat kemény hal tsontal rakott vállakba és derekakba úgy bé-szorítják, hogy fenn álva - is a' lélekzetet alig vehetik. Hát mikor a' varró, író, olvasó, vagy jádzó asztalok mellett

*Az egybe
görseve
való fok
ülésnek
veszedel-
mes volta.*

*Kivált,
Pofonyi
vállakba
szorított
derekkal.*

lett egy két órát-is így elé-görfedve igyeke-
 nek el-tölteni? meg -mútatta fok izben dol-
 gaik bóldogtalan ki -menetelét, mikor ott
 helybe szénte el-ájultak, vagy segítség nél-
 kül el-ájulva székjekről fé'-hólton le-is estek.
 Hogy ez rajtok nem egyébből, hanem a'
 meg-jegyzett okokból esett újjabb bizonyosá-
 ga, hogy mikor azok közül a' szoros kap-
 tsok közül ki -fejtettek, és egy keveset
 künn-is járkdlni kényszerítettek, azonnal meg-
 szabadultak elébbi szenyvedéseiktől, és új
 életet nyertek. Fel-tójjá t. i. ez az egy-
 be szorítás a'hasban fekvő részeket, közelebb-
 ről a' gyomrot, fokszor étellel, széllal meg-tel-
 ve, a' méjj üregibe; a' hol ez a' szivet és tü-
 dököt, a' mellyeknek természeti munkájokra
 egész szabad tágas hely kivántatik, ez által
 úgy egybe-szorítja, hogy benne az életnek
 egész munkája meg-fojlódik; 's ha maga
 idejében ettől az erőszaktól nem meneked-
 hetnek, szükségesképen meg-is kell füllad-
 niok: a' mint ez fokakon valósággal meg-
 is esett. Neveli az hoszszas ülésnek ártal-
 mát az a' hibás szokás-is, midön jobb lábo-
 kat bal térdeken által vetve, vagy pedig né-
 melly aszszonykák módija szerint, magok
 alá fel-kutzoritva Törökösön úgy ülnek a'
 széken. Mert így nem csak a' hasban lévő
 részekben, hanem a' tzombokban - is meg-
 gátoltatik a' vérnek szabad folyása; úgy
 hogy mikor lábaikat el- bontva fel -akarnak
 állani, alig tudnak talpon meg -maradni.
 Egyébként-is, mennyibe tsúszszon-bé lába-
 inkba 's Derekainkba a' hoszszas ülésnek
 ártalma, kívált öszv-görfedve, tapasztaljuk
 mindnyíjan minen -magunkban, mikor szé-
 keinkről fel-elve mindenünk úgy meg-mere-
 vedett, és úgy fáj, hogy alig tudunk meg-
 indúlni: és mint a' bégna lovak, egy ideig
 csak úgy baktatunk.

Hogy tehát az ülés, azokra nézve, a' *A' hosz-* kiknek hivatljok vagy mesterségek ülve *szo-szas ülés-* kott folyjni, ne annyira úrthafson, okofon nek *ártal-* tselekszik: Ha 1.) Ülések módját most jobb-*ma ellen* ra majd balra gyakran változtatják; dere-*miként* kokot ottan ottan ki-egyenesítik; és meg-hú-*lehet ma-* zódoznak; mikor lehet fel-*is kelnek*, és keve-*gunkon* fet sétálnak. 2.) Ha az ülés közben lábai-*fégíteni.* kot jól két felé vetik, és szélyel ki-nyújtják, Mellyre leg-alkalmatofabbak az olyan három lábú kerek székek, minémüvel a' Tsizmadiák elnek; vagy a' szánkázoknak hátúlsó fark ülések szokott lenni; vagy, a' melly ennél-*is jobb*, ha az ő székek egészen német nyereg formán készült, hogy azon mint a' lovan úgy ülhesenek. 3.) Ha minden kön-*töfsök jó böv, lágy, könnyen-engedő maté-* riából készült: derekoknak térdeknek kötö-*jét nadrágok szíjját, 's a' t. ilyenkor meg-* tágitják.

Az ülésel majd egy forma kárt tehet *A' fekvés-* a' *hoszas egybe kutzorodva való fekvés egyik ben mire* oldalon, hanyott, vagy hasmánt. Mellyet mi-*jó vigyáz-* kor ezekből szenvedést érzi testünk, álmunk-*ni,* ban hirünk nélkül-*is* gyakran igyekezik el-*hárítani.* Erre-*is* azért ügyelni az egészsé-*get néző dolog.*

§. CCCXVI.

Az *hoszszas állásban* a' vér természeti te-*hézsége* szerint a' lábakra rendinél bővebben szálván-*le,* az edényeket az erős ki-*szítés* által el-erőtleníti, azokban meg-*ülepedik,* meg-*sűrűdik,* meg-*vész,* és rút fertés sümöltsököt, láb-*dagadásfokot,* vizkorságot, szüntelen folyó és terjedő sekélyes sebeket, 's a' t. tsinál. A' lábokat és derekat merőn tartó *musculusok,* midőn olly fokáig egy formában ki-*szülve*

tartatnak, el-erötelenülnek, és meg-száradnak, és végtére a' járásban való munkára-is tehetlenné válnak. E' mellett, minthogy ez alatt a' vér a' főre szűkebben és nehezebben hághat, az *animális spiritusok*nak-is szűkebben lehet készülni, a' mi készülhet-is, a' lábat és derekat merőn tartó *musculusok*ba keltevéen szállani, mind a' testnek, mind az elemének ereje és ferénysége nagyon meg-apid. A' belső részek - is a' hosszszas le-függésben elgyengülnek. Vagynak, kik a' fok állásba megis tökösiitlenek. Böltsen mondja azért *Wedelius*: *Neque vita sedentaria, neque stataria bona.* az az: sem az álva, sem az ülve való élés nem jó. De a' kettő között még-is roszszabnak tartja *F. Hoffmann* az állást. Okosabban tselekezik tehát, a' kik ülve tanulnak és írnek ugyan, de közbe közbe egy egy keveset sétálnak-is: leg alább az elmélkedést sétálva téstik.

Az állás A' két lábbon való egyenes állás és járás, *Természeti a' fenn láto és egre fordítható abrázatu emberi szerinti* test ditsőséges alkotmányából olly egyenven-e' az sen folyó dolog, hogy fekete sártól megemberben. részegedve kellett lenni a' minapában amaz egyébként elég elmés és tudós *Frantzia Rousseaunak*, vagy a' mint közönségefebben nevezik *Rufsónak*, és azután az ötöt majmozó *Olofz Mosútinak*, a' kit ezen bolondságáról fellyebb *Dietecicánk Második Darabjának* 40-dik lapján-is meg-jegyzettünk vala; midőn nem állották közönségefen állítani, hogy az embernek - is mind a' medvéknek és majmoknak, négy lábbon, azaz: két karján és lábain kellett vólna a' természet tzelja szerinti járnia: hanem tsak büfzkeséghől szoktatta magát, hogy nagyobbnak tefsék és előre tovább lálson, az Egyenes, két lábbon

lábbon való állásra és járásra. Nem egyéb volt bizony ez, valósággal, benne, hanem magokot más tudók értelmétől akár hogy meg-külömböztetni kívánó, büszke, bolond képselődés. Az embernek térdiben elé-hajló hofzszu lábai, egyenesen füzött boka tsontjai, egyenesen elé-nyúló farok nélkül való lapos tenyere, fogásra nem járásra termett lapos körmei, hofzszu újjai és hüvejkai, rövid egyenes dereka; nehéz kerek kisdéd feje; mellyet elé nyujtva hordozni az ő vékony nyakának gyenge *musculus*sai kevés ideig bírhatnának-el; vízszta vonó *musculus*ok nélkül kézfüilt szemei, mellyek a' lehajtott fejü'oktalan állatok szemeit le-fügve is ki-düjjedni nem engedik, midön az emberé le-felé hajolva, vérrel egybe meg-telik, és a' fejéből szinte ki-guvad; fel-függefztett, nem pedig az oktalan állatok módja szerint a' hát girintzekhez kötött balei; szájjának, fogainak, torkának állásai, mellyekkel le-hajolva négy kézláb álva se enni se innya nem tudna; talpának könnyen meg-vastaguló, érzékenység nélkül való külső bőre: Mind ezek, mondom, hogy több jeleket, mellyek az oktalan állatok testét az emberekétől alkotmány szerint különböztetik, és mindenik életének és lételének állafokhoz és járásfokhoz alkalmaztatott különbözö tzéljait el-halgassam, nyilván meggyözhethnek minden józan ítéletü okos embereket, hogy az embernek az egyenes állás és járás természetü tulajdonsága legyen.

Azonközben az-is igaz; hogy az embernek természetü, és fok féle foglalatofságok közt forgó élete egyéb forma tételeit-és helyheztetéseit - is a' testnek gyakran meg-kivánják. A' meg-agott vének elé-hajolva le-görfedve, három lábbon kézfzerítetnek járnai és állani, mikor az ifjak két lábbon kényesen sétálnak, és ugrálnak. Az erőtlen tsetsemök egyikét elztendeig-is négy

kézláb mászkálnak, és farokon 's két karjaikon tsúfzkálnak. Az után-is, hogy két lábra kaptak, testek terhe alatt fokszor le-rognak, és mászni kényszeritetnek. De tarttuk-meg, hogy ha erejek volna-is a' járásra, nem volna jó őket ilyen gyenge korokban magokra hagyni, és fokáig jártatni; hanem emeliteni kell rajtuk, és ottan ottan le-kell őket ültetni és fektetni: Egyébként testek terhe alatt egybe - nyomúlnak, ki - fitzomodnak, görbén nőnek a' forgókban és ízáraik tsontaiban az ő lábaik; mint ennek, kivált a' szegényebb rendű, fok igazáfsal élő emberek közt, fok példáit láthatni. Innen vagyon, hogy azok közt - is a' kik gyermek-korokban fogattak az álló-munkákra, mint a' könyv - nyomtató fajtok mellett a' betű szedők, többire térdeikben meg-görbülnek, és fájósúlnak, szárok ikrája és lábok, feje dagadoz, gyakorta ki - is sebefsül. A tanuló vagy író tudófok közül-is, a' kik félvén az ülésnek ártalmától többire állva szokták munkájokat magos asztalok mellett követni, fokban bajoskodnak a' hát és láb fájaldalmokkal: mejjek - is meg-romlik gyakran, mikor azzal, asztalhoz támaszkodva, segíteni kívánnak lábaikon. Ezeknek-is azért, hogy mind két tzéljokot kevesebb kárral elérhessék, jól segitenek az elébb említett módok szerint magosabb lábakra készült ülő székek.

*Egyik
lábra való
támaszko-
dás.*

Egy nevezetes hiba az állásban az - is, hogy az ilyen álló emberek többire félre fordulva egész testek terhét egyik lábokra botsátják, kívánván az alatt a' másikat nyugtatni: 's gyakran a' gondos írásban és mélyebb gondolkodásban magokat fokáig úgy felejtik. Mellyel nem tsak az a' szegény láb szenyved erőszakot, hanem egymásra nyomult oldal tsontok-is fájnak; és idővel meg-görbülnek, és bogosúlnak. Ere nézve tanátosabb író asztalt két felől tartani,
hogy

hogy az állást azok mellett ottan ottan változtathassák.

A' Térdén állás természet tzelja ellen Térdén
 eső erőszakos dolog. Mellyel a' tzeombok-állás.
 nak és hát gerintzeknek ki- egyenesítő és
 merőn - tartó *musculussai*- is, az erős, és
 hosszvas egybe - vonódás miatt fáznak, és
 el - erőtlenülnek; a' vér kerengése is köztök
 és benne meg - reked, a' szírákról pedig
 és alsóbb részéről csak nem egészen el-
 fogódik; 's innen nem kevés szenyvedést-is
 okoz. Ugyan csak azoknak, a' kik a' magok
 sziveknek buzgóságot testeknek e' féle fa-
 nyargatásával - is igyekezik potolni, meg-
 bortsátható hiba; De azokban a' hitvány
 Oskola Mesterekben, a' kik, hatalmok muto-
 gatására, hibázó szegény tanitványokat
 egész órákig való térden - állással kinnözzák,
 talit érdemlő kegyetlenkedés.

Sok dolgok volnának még hátra, mellye-
 ket a' rabotás életnek folytatásai közt na-
 gyon oktalanúl, és az egészségre nézve
 károsan látunk gyakoroltatni. De azokra Egyéb
 bővebben ki - terjeszkedni itt se időnk, se káros té-
 módunk nintsen: nem-is bizunk hozzá, hogy telei a'
 puszta jó tanats - adással azokon sokat segít-
 hetnénk. Hány fitzomodások, törések, sza-
 kadások, fertődések, 's több ilyen színü
 romlások 's fél-szegségek nem esnek napon-
 ként a' nagy terheknek ügretlen fel-vételé-
 ből, fönn, vállon, honyalatt, fogakba való
 hordozásából? ki gzőzné azokat csak meg-
 is jegyezni, annyival-is inkább meg-igazi-
 tani. Azoknak a' kötelen való tántzolás-
 sal, 's egyéb tsudálatos test gyakorlásokkal,
 magokat kinnözó, 's mások pénzét el-tsaló
 korhelly Sidóknak úgy neveztetett komédiás
 játékok, valamint nekik rend szerint vesze-
 delmes, úgy a' jobban rendelt Keresztyén
 Társaságokban törvényes ki-tiltást érdemlő
 vétkes mulatságok.

M Á S O D I K R É S Z.

Az Álomról és Vigyázásról.

§. CCCXVII.

E *Tel, Ital, Alom, szükséges ez három, régi igaz magyar mondás. De ez három közt az Alom még-is leg szükségesebb. Mert az éhséget és szomjúságot álommal és nyugodalommal potolhatjuk; de az álmatlanságot semmivel nem. Akármilyen jól tápláltassék, akár mennyit nyugodjék és heverjen valaki, de ha nem alhatik rövid idő alatt el-vész. Tapasztalhatja bizony azt ki ki magában, hogy csak két, három éjtszaka egymás után ne aludjék, minden belső részei azonnal el-kezdenek lágyulni, gyengülni és hidegülni; gyomra nem emészthet; belei széllel meg-telnek, korrognak; vizeletje nyers színt vált; vére fel-gyúlad, és meg-tsipő ül; mint ezt a' testnek nyúghatatlan viszketése, azt a' *pulsus*nak sebesebb és erősebb fel-verése nyilván bizonyítja. E' félet, a' főre-is nagyobb mértékbe kezd a' vér rohanni, (mint ezt-is az ortzának meg-tüzesedéséből, az ereknek meg-puffadásából, a' szemnek ki-dagadásából és meg-vérmesedéséből észre vehetjük;) és így az az agyvelőt feszíteni, tsipni kezdvén nem csak álom nem jöhet többé szemeinkre, hanem végtére sokakban maga az agyvelő-is *inflammálódván*, veszedelmes hagymáz hideglelésbe esnek. Továbbá, az így meg-veszett vér a' táplálásra sem kezd alkalmas lenni. A' honnan, a' hosszúszas vigyázás után nem sokára*

a' piros szín halovány sárgaságra - is változik, és a' hús mindentelé el-lágyulván, le-kezd az egész testről forvadni.

Alunni mondatunk, mikor Érzékenysé-*A' Vigya-*geink semmit sem éreznek, Testünk sem *zás* miből mozoghat. *Vigyázni* mikor érezhetünk - is áll. mozoghatunk - is. Vagy bővebben: *Vigyázunk* mikor olyan állapotban vagynak érzékenységeink, hogy a' kívülről beléjük sugározó dolgoknak képeit és tulajdonságait férenyen és tisztán fel-vehetik, a' közönséges érzékenységnak helyén vagy tábláján, a' hol t. i. az agyvelőnek három üregei vagy gyömrái felett való bóltózatban mint az öt érzékenységeknak érző-inai öfzve - mennek, olyan rendel, a' mint vették vala, le-festhetik, az elmének szeme eleiben terjeszthetik, hogy azokat el - nézelvén, magatúlja szerint a' testben olyan mozgásokat indíthatson, a' minémüeket akar; azokat addig folytathattya a' míg akár. *Aluszunk* mikor mind a' vigyázó, mind a' mozgató erő ki-fogyott belőlünk, és mint a' holtak fe magunkról, se e' világról nem tudhatunk semmit. Mellyek szerint, a' *vigyázás* és *aluvás* csak az érzékenységekkel és szabad akarat szerint való mozgásokkal fel - ruházott Lelkes állatokra tartozik. Ezekben pedig olly természet szerint való ez a' változás, hogy soha nem találtatott sem ember sem egyéb állat, ha kinek csak egy más szemni agya-veleje, és valami érzékenysége, és maga akaratjából folyó mozgásai vagnak, a' mellyek efféle viszontagló vigyázás és aluvás nélkül folytatták volna életüket. *Almot* 's *Vigyázást* tulajdonit ugyan, de csak hasonlatofság, szerint, a' Nagy *Linnaeus* a' *Plántáknak*-is. *Vigyázásnak* hívja *Phil. Botan. p. 272.* midön az ő virágjaik a' nap-palnak fel-tettségével bizonyos órakor ki-

Hogy *u-*gyunk *mi-*kor *alu-*szunk.

Ezeknek *visz-*on-*taglái* *termé-*szet *szerint* *folly-*nak *minden* *Elő* *áll-*atokban.

*A' Plán-*ták *Alma* *és* *Vigya-*zás *mi-*ből *áll.*

nyílnak, és így, mint egy ki-nyílt szemmel töltik egész nap idejüket, estvére kelve bizonyos órákor ismét egymásra-borúlnak, és így bé-húnyt szemmel nyugofsznak egész éjszaka. Különösön pedig egy, más tudos Befzélgetésében *Amoen: Acau. Vol. IV. p. 333. De Somno Plantarum.* Alomnak nevezi azt az ö éjszakai állapotjokat, melly szerint az ö levelek a' nap el-haladásával az ö kőrójokra, kiben egy, kiben más módon, lelapúlnak, és a' magok honyok alatt lévő gyenge új levél vagy virág tzirákot az éjszakai hideg szélnek, és általános harmatoknak sértései ellen, mint egy pokróttzal bé-takargatják, hogy ott egész virattig tsendesen nyughassanak. *Vigyazásnak* hívja, mikor reggelre újra önként ki-teritik magokat és a' magok gyenge tsetsemöiket nap estig a' napot, mint egy fel-emelt fővel nézni kényszeritik. Nem-is lehet, úgy mond a' Természetnek nagy Buvára, ezt a' levelek széllyel-terjedését a' nappali hervasztó melegnek, az estvéli egybe-takarózást az éjszakai hivesebb égnek tulajdonítani. Mert ez a' változás a' Virág házakban - is, a' hol éjjel nappal egy forma meleg szokott lenni, a' plántákon éjjelre és nappalra kelve épen a' szerint véghez megyen, mint künn az ég alatt. A' napnak világosító sugárai sem szerezhetik ezeket; Mert ezek ollyankor-is, mikor télbe a' Virágházak táblái bé-vagynak téve, a' leg-nagyobb sötétségben - is, ha lámpáfsal közikbe megyünk, azon módon taláztatnak, hogy nappalra ki-nyílnak, éjszákára egymásra borúlnak. Bámúlva lehet tsudálni, így mond továbbá, melly igen meg-változzék éjszákára evel a' plánták el-aluvásával az egész mezőnek ábrázatja, úgy hogy, az ehez nem értök, a' melly plántát nappal jól esmértek, éjszaka meg-nem esmérenék. Kapott vala, a' mint írja *Linnaeus*, a' Természetnek ére a' nagy titkára egy *Lotus ornithopodioides*

thopodiodes nevű idegen ritka plántán a' Stokholmi Királyi Füves kertben, midőn annak nappal ki-tettző virágjait, estve felé, (addig egyéb szorgalmatofsági miatt nem érkezvén) néhány napokon meg-akarja vala vizsgálni, de se ő, se a' kertész semmi szorgalmatofsággal akkor réá nem akadhatnának, reggel pedig azok újra meg-láttatnának. Ezzel, alkalmatofságot vévén magoknak, más plánták körül-is vizsgálodni kezdettek: és mind azokat az ő virágjaikra's leveleikre nézve, nappal a' meg-irt módon vigyázni, éjjel alunni álhatatofon tapasztták, 's másoknak - is fok százaknak fok izben, a' meg-gyöződésig meg-műtogatták. Tíz módjait tapasztalta vala *Linnaeus* ennek a' plánták aluvásának és vigyázásának, az ő levelek és virágjaik különböző állások, formájok és helyekhez képest: a' mint azokat a' n. h. gondofon le-is irta. Meg-jegyezvén egyfzer'smind, hogy mind ezek tavaszszal a' gyenge új levelekben világofabban ki-tetfzenének, mind nyárba és őzfzel, mikor meg-vénültek és meg-fásúltak. Sok egyéb gyönyörüséges dolgokot-is beszél e' Bölts *Doctor* erről a' plánták álmáról; De nekünk a' magunk tzélunkra való tietés azokra ki-terjeszkedni nem engedi.

Ugyan ez elébb meg-jegyzett okból, *Mitsoda* mint agyvelő nélkül termett élő-állatoknak, állatok nem lehet álmot tulajdonítani, ámbár ezek is láttafsanak váltoslag nyugodni, és mo- nem mon-
dathatnak zogni, a' földi férgeknek; gelesztáknak, alunni, *polypus* foknak, hernyoknak 's a' t. Mert ezeket a' mozgásfokat, a' *Haller*, *Reamur* után tett itélete szerint, nem valami szabad akarat, hanem az ő testeknek alkotmányá szerint, a' napnak vagy egyébnek külső melege szerzi.

Tulajdon Egyéb fővel agyvelővel, és több vagy
képpen az hevesebb érzékenységekkel, és az ő életek-
Alvadás nek módja 's tzielja szerint, több vagy ke-
minémü vesebb, erősebb vagy gyengébb 's látszó
elő álla- mozgásokkal bíró állatokban, hogy mennyi-
tokban nek a' vigyázásnak és álomnak vizsontag-
van. ságai véghez, mint-hogy azoknak életekre
 kevesebb gondunk van, nem annyira tudhat-
 juk. Azt látjuk, hogy minden állat, mikor

Tsudálá- aluszik, a' meg-hólthoz hasonló. És, ugyan
tos álla- ez okból nem lehet tsudálkozás nélkül a'
pot. minen magunk állapotját, a' kik Isten képé-
 re teremtette azért lettünk, hogy ötöt órán-
 ként és naponként jobban jobban meg-esmér-
 hesük és a' szerint magasztaljuk 's ditsőítsük
 el-gondolni, mikor az álmat magunkban illy
 el-kerülhetetlennek tapasztaljuk: És melly
 kevés része legyen életünknek, az mellyben
 vigyázhatunk, és a' Teremtőnek tzielja sze-
 rint, (annyi fok életbéli szükséges dolgaink-
 nak az alatt leendő meg-szerzése mellett)
 az Istennek meg-esmérésére és tiszteletére
 fordíthatunk. A' kis gyermekeknek, meg-ag-
 gott véneknek csak nem egész életek álom-
 bol áll, a' közép idő vigyázásban alig tölt-
 heti életének felét. Ha a' vigyázásban eröl-
 teti magát, csak hamar az ezen ſban elé
 számlált romlásoknak Martyrja lesz. Ré-
 gi meg-jegyzése Hippocratesnek *De Viſt. acut.*
Vehemens vigilia potus et cibos tum crudos
tum incoctiores efficit. az az: Az erős vigyá-
 zás mind az ételeket mind az italokat nyer-
 sekké és meg-emészthetetlenekké teszi. *Van*

szas vi- *Sovieten Ur Comm. T. II. p. 138.* ki-beszél-
gyázás vén elébb a' vigyázásnak okait, így fejezi
mitsoda bé szavait: „ A' felettebb fok vigyázással
károkat „ meg-emészttetnek a' *Spiritusok*, gőzbe men-
okoz az „ nek a' leg vékonyabb nedveségek; a' többi
egészség- „ meg-sűrűdnek és öfzve száradnak, és fe-
nek. „ kete sár lesz a' testben belölök: melly a'
 „ két vékonyokban meg-feneketvén az agy-
 „ velőnek rendes munkáit egybe-zavarja:
 „ melly-

„ mellyből tébojgás el-futó és öldöklő dü-
 „ hös bolondoskodások származnak. „ To-
 „ vább menve, ismét így ír: A' *chylust* ké-
 „ szítő belső részeknek - is minden munkái
 „ ettől el-lankadnak. Mellyből ofztán meg-
 „ vefzett rosz nedvességek, rut, szennyes
 „ sárga tekintet léfzen: a' test el-nehezedik:
 „ minden mozgások egybe zavarodnak. A'
 „ melly romlások az egy kedves álmon ki-
 „ vül egyébbel meg-fem orvosoltattnak. Sok
 „ számu szomoru példáit láttuk ezeknek
 „ különösen azokban, a' kik oktalanul a'
 „ tanulásnak, írásnak olvasásnak adván ma-
 „ gokot, éjjel napot egyé tettek. Mert
 „ ezzel vagy igen rosz féle bojongo hideg-
 „ lelésekben ejtették magokat; vagy egé-
 „ szen futó dühös bolondokká lettenek. „
 Tsudálatos történetet hagyott emlékezetben
 önnön magáról *Boërhaave*, az a' tös gyö-
 keres, méjj tudományu, igaz beszédü, és
 képtelen szorgalmatofságu minapi Lejdei
 Orvos *Doctor* és *Professor*, a' melly efett rajta
 1732-ben, mikor egykor nyári napon nap
 fel-költétül fogva nap haladatig egy végtibe
 holmi nehéz dologról erősen gondolkod-
 nék. Elein, úgymond, tsudálatos kedve
 eredett elméjének minden dolgok folytatá-
 sára: melly után hat egész hétig se éjjel se
 nappal egy tseppet sem alhatott, semmire nem
 ügyelt, semmihez kedve nem eredett: akkor
 az inak egész testében szörnyen fájni kez-
 dettek: egy-átaljába attól, hogy a' belölök
 ki-rekedett *Spiritusok* akkor kezdték által
 fúrni rajtok magokat. Lásd *Pract: ad Inst.*
med. §. 763. Hogy? és miért következnek
 ezek természet szerint az erőltetett hoszfsas
 vigyázásból? a' következő §-sokból job-
 ban ki-fog tetzeni.

Különös
példá.

§. CCCXVIII.

Minthogy pedig akkor-is, midőn egyéb iránt tökéletes nyúgodalomba láttatik lenni a' test, ha vigyáz, az *animalis spiritusok*nak a' külső és belső érzékenységekbe izüntelen munkába kell lenniük; máutt-is, a' tagok mozgatója vegett, strá'sát kell állaniok, várván az elmének parantsolatját; ezen munka őket tsudálatofon meg-emészti, femmivé téfzi, és nem külömben ki-fzarásztja az inakból, mint a' hévség a' le-kaszált füböl, a' nedvelséget. Innen, a' vigyázásba szemlátomást-is fogy a' testnek ereje, lankadnak az érzékenységek, nevezetefen a' látás meg-homályosodik, az elmének ferény vidamsága unalmos mordságra változik: egy szóval, minden test és elmebeli munkák annyira meg-bomolnak, hogy az egész ember utólsó romlásra láttafsék hanyotlani. E' már az, mellynek az egy álmon kívül femmi ellent nem alhat, és orvofságul nem lehet. De a' tsendes álom, el-nyúgtatván minden érzékenységeket, nem tsak azt tselekszi, hogy a' *spiritusok* az alatt ne emésztesenek, hanem hogy az újj *spiritusok*-is szaporábban és bővebben készülheffenek, és az el-pusztultaknak helyét minél hamarébb tökéletesen bé-tölthessék: és így rövid idő alatt mind a' test, mind az elme újj életre, erőre; és vidám ferénységre kaphassanak. Erre nézve a' Régiek az álmot *occultum vitæ et virium pabulum*, az élet és erőtitkos eledelének-is nevezték. Nem tsuda tehát, hogy az alomtól meg-fosztatott szegény beteg olly ki-mondhatatlan kívánsággal óhajtsa, hogy

hogy bár tsak fel órát izenderethetnék; és ha azt meg-nyerheti, láttatik egy ideig majd minden fájdalmiról el-felejtkezni.

A' régi költeményes irások, a' mint A' *régiek* egyéb nevezetesebb dolgokat, úgy az Al-*vélekedése* mot - is egy valami különös Alom - Isten az Alom-munkájának tartottak. A' kinek fok fiainak oká-közüül *Comus* az éjszakai dorbézolásoknak, *ról.* és egyéb éjszakai tselekedeteknek, *Morphaus* az álmadozásoknak volna igazgatója. Az *Aristoteles* Oskolájából származott ujjabb *Scholasticus*oknak neveztetett Böltsek, azok helyett a' költött Istenek helyett, magok sem értették, mitsoda — *fica* természeti erököt tojván-bé, az Almot - is valami e' féle *sumnifica* eröböl magyaráztak. *Helmont* ezeknek ellenébe tévén magát, midön azoknak haszontalankodásokat eléggé ki-tsúfolta volna, más holmi, nem sokkal többet érö, természeti eröt, mellyet *Archæus*nak, Lélek forma eröneik hiv, téfzen az Alom és Vigyázás szerzőjének. *Wepferus*, ezt a' Lélektöl megkülömböztetve, *Præses*nek nevezi. *Stahlius*, *Stahlius*, és az ö nem kevés számból álló tudos kö-és az öt vetői, mint egyéb minden természeti mozgövezök gáfokat - is az emberben, úgy az Almot és erröl mit Vigyázást - is a' Lélek vagy Elme munká-tartottak. Ollyan megkülömböztetéssel, hogy azokra a' mozgásokra, a' mellyek az életre különösön tartoznak, és innen természetieknek - is neveztetnek, mint-hogy az emberi test alkotmánya szerint igen könnyen és akadály nélkül follynak, a' Lélek a' maga akaratját tsak futólag fordítja: azért ezekre nem-is annyira ügyel. Mellyböl hofzszas szokás után a' lesz, hogy nem - is kezdi maga munkái közü szamlálni: hanem minden gondját más rendbéli mesterségesebb mozgásokra fordítja: a' mellyek innen *Lelkes mozgásoknak* - is neveztetnek.

Ezek-

Ezekben azért mikor venné észre, hogy az érző és mozgató inak a' hosszúsas munka vagy erős ki-feszülés miatt nagyon megerötelenültek, és nem fokára el-is szakadnának, mint az okos hegedüs és tzimbalmos a' maga musikájának húrjait, ö-is ezeket meg-ereszti, míg természeti *tonus*sokat vagy erejeket vissza kaphatják. És e' volna az az állapot, a' melly bennünk 's egyéb élő állatokban-is *Alom*nak mondatik.

Willifius
értelme az
Alomról.

Mások, látván a' természeti, és a' Lelkes vagy akaratból származó mozgásoknak együtt folytakban azt a' végheletlen külömbséget, söt számtalanul épen elenkező munkájokat, lehetetlennek tartották a' kettőt azon egy kútföböl, az okos Lélekből származni. Azért más különös eredetéről kezdettek gondoskodni ez említett kétféle mozgásoknak. *Willifius*, a' múlt Százban virágzott éles elméjü *Anglus Medicus*, és nagyon szemes *Anatomicus* úgy találván hogy minden e' féle alunni és vigyázni szokott állatoknak kettős agyvelejek van: egyik a' főnek hátulsó részében a' nyak szirt felett, a' másik a' főnek tetején és a' homlok tsontok ürege felett: és hogy ezeknek belső készültek-is egymástól fokba különböznek: a' felső agyvelőnek a' melly többire a' hátulsónál nagyobb, és innen *Cerebrum* nevet-is vifel, külső része fél újni vastagságra körül szennyes színü, belöl tisztább feje és három üregekkel vagy gyomrokkal bir; a' hátulsó, kifsebb tsomogy agyvelő ennél tömöttebb, fejéreb, külső haj, és ürekségek nélkül való, és *Cerebellum* az az: kis agyvelő nével különböztetik, ezeket mondom így találván, olyan gondolatra kezdett menni, hogy ne talám, ez, amattól meg-külömbözve, az hát gerintz velejével együtt az életre tartozó mozgások számára készítene *spiritus*okat, amaz pedig különösen az érzékenységeknek és akarat íze-

szerint való mozgásoknak volna kútfeje. Melly szerint Inai-is mindeniknek különösök volnának. Erősítette ötöt ebben a' vélekedésben 1.) Hogy az elméfebb és ferényebb vigyázásu állatokban, minémü az ember, majom, kutya, a' nagy agyvelőt mindenkor nagyobbnak találta. az emberben pedig mint leg-elméfebb teremtettségben leg-nagyobbnak; az ostobákban, és a' mellyek teltek erejével birnak inkább mint elmés ferénységgel; mint az ökrök, lovak, bivalok, oroszlányok, nagy halak; a' kifsebb agyvelőt, *proportio* szerint, a' nagyobb agyvelőnél jóval nagyobbnak lenni látta. Annak a' nagy tzeethalnak, mellynek tsontjai a' Lejdai Ritkaságok közt tartatnak, alig volt mind együtt egy ökör agyaveleje. 2.) Hogyha a' kis agyvelő, vagy a' hát gerintz veleje meg-sebefsítetik, vagy öszvébb nyomattatik, azonnal meg-szannek minden életre-tartozó mozgások: ha pedig a' nagy agyvelőben méjjebbeske sebek, és erősebb öszve-nyomattatások esnek, úgy az érzékenységek és akarat szerint való mozgások alufznak-ki, és az elme hibázik; az életre tartozó mozgások pedig azon közben jól follynak; mint a' gutta-ütöttek példája bizonyítja: A' kikben, fejek fel-bontattván is mindenkor a' nagyobb agyvelőben találtatott a' hiba. Mind ezekből annál-is inkább el-hitette magával, hogy a' *kis-agyvelő* az éltető részek számára készitene különösön, és küldene meg-szünés nélkül durvább *spiritus*okat: A' mellyek innen ismét visszakerülnének a' vérben, a' vérrel a' kis-agyvelőre; és így kerengésbe-menvén, az elmének minden közben-járulása nélkül, *machinai* módon, meg-szünés nélkül mozgatnák az éltető részeket: A' *nagy agyvelő* pedig (mint az ő gyengébb és légyabb készülétekből ki-tettző vékonyabb tsévei-is mutatják) különösön készitene az érzékenységek és

musculusok vagy mozgató húsos rostok számára, amazoknál sokkal fájnabb *spiritusok*at: a' mellyeknek nagy része a' vigyázás által, az innen jövő inak végein a' testből végképen ki-repülne; és e' miatt azok az inak ki-üreksedvén, mind addig tehetetlenekké lennének, míg lafsanként újjabb *spiritusok*kal meg-töltheti ez az agyvelő a' maga inait. És, ez a' ki-üreksedés szerzené az érző és mozgató inakban azt a' tehetetlenséget, a' melly álomnak neveztetik: a' vigyázást pedig ezeknek újjabb meg-telése.

Boerhaavenak- Meg-tettett ez a' vélekedés a' nagy *Boerhaavenak-* is; és fok egyéb ide tartozó *is meg-* tapasztalásokból, 's elmés okoskodásokból *tettzet ez* ezt olly hihetővé tette, hogy ennek való- *az értelem:* ságára alig volna, a' ki kételkednék. Lásd *Pract. ad Inst. Med.* §, 593 — 600.

Az újjab- De az újjabbak minekutánna észre vet- *bak miért* ték volna az agyvelőnek gondofabb vizsgál- *nem álhat-* lásából, hogy a' nagy-agyvelőből különö- *tak arra* sön, az égy Izaglo-inon kívül, Iemmi féle *az erte-* in nem jön-e ki, a' kis-agyvelőből - is kü- *lemre.* lönösön a' nyóltzadik és kilentzedik pár inhoz tsak valami nyalábotskák ragadnának; hanem az inak eredete közönségesen mind abból a' résziből volna, a' hol a' két agyvelő öszve-ment, és egy testet formált; mentekben-is, a' mint az éltető, érző és mozgató részekre el-terjednek, fok helyyeken egybe-
mennek, tsomokba (*ganglia*) bonyolodnak, megint el-ágaznak; azoknak sebeiből és megszoritatófaikból következett különös romlá-
fokat-is egymástól nem annyira különbözni iök példákából ki-tanúlták volna, nem te-
hették magokévé a' *Villis* és *Boerhaave* értelmét a' het agyvelőnek különböző hafznai aránt. Hanem mind a' két agy-velőt azon egy végre szolgálni, az inakot - is, *spiritusok*at - is mind egy félének lenni állatták: és hogy az éltető részekben ugyan azok a' meg-szűnés nélkül folytatnák a' mozgá-
fokat,

fokat, a' lelkesítő részekben pedig ottan ottan ki-alunnának, azt az ösztönöknek különböző érdeklések és természetek tseledné. Tudva lévő dolog, így ír *Haller*, *Haller* hogy a' testben minden féle mozgások abból itéle az léiznek, hogy az érzékeny *fibrák* valami *Alomnak* ösztöntől érettetvén magokat öszvébb fu-szerző goritják, távozván az ösztön, ismét ki-okaról, nyujtják. Így, midőn a' gyomornak és beleknek körül forogó és mozgó inas rostjait, az étel, ital, szél, epe, és egyéb belejek szivárgó nedvességek, 's emezekből fenn-maradott tisztátalanságok; a' szivet, a' sziv fülekben egymásra tojult meleg sós vérnek belé rohanása, a' tüdöket a' sziv jobb gyomrából erőszakoson belejek tojult vér, és a' ki 's bé lehellett *aër*, az edények tséveit a' szivből szörnyü erővel belejek tojattott vérnek feszítése, 's súrolása, 's több e' félek, ösztönözni tsak egy pillantatig-is meg-nem szünnének, a' mozgás-is benneki-nem alhatik. A' Lelkes-mozgásokat révő *fibráknak* ösztönei: *minimüek*: a' külső dolgoknak az érzékenységek útjain a' közönséges érzékenységnek helyére bé-menő képei az elmének akaratja, indulatai, sokszor el-távoznak; leg-alább olly gyengén ösztönöznek, hogy a' vigyázással nagyon ki-ütesült inak észre nem vehetik, 's ilyenkor a' mozgások-is benneki el-halगतnak, vagy el-alufznak. Hogy ezek így légyenek, meg-tettzenek abból-is, hogy ha hirtelen valami szokatlan nagy, erőszakos ösztön járul aluvás közben-is az érzékenységekhez, és *musculusokhoz*, a' leg méjjebe alomból-is egybe fel-ugrunk, és minden érzékenységeink kiállanak a' vigyázatra, az elmének hire 's akaratja nélkül-is. Erre mutatnak a' nyavalyarontófoknak szörnyü mozgásai az egybéként akarattól fügő részekben; a' *Tarentatusok*, és Szent-Virus tántzát járók, a' szem hajaknak alkalmatlan repdesélei, a' görts

fogásfok - is 's a' t. Lásd bővebben, a' mint ezeket böltsen fel-adja *Haller Comm. ad Præl. Boerh. l. c.*

Vóltak, a' kik az Alomnak okát a' nagy agyvelőnek gyomraiban meg-gyült; és az vigyázásra való inak eredetit meg - szorító páráknak tulajdonították. De ezt-is helytelennek tartja *Haller*. Mert az egészséges agyvelőnek gyomrai mindenkor tökéletes üresen találtattak. Mikor pedig ezekben víz, takony vagy ki-omlott vér vólt, abból nem álom, hanem gutta-ütés, in - szakadás, meg-tébojodás, dühöség, halál, következtek. De vagynak úgy mond, olyan állatok - is, a' mellyeknek femmi ürekség nints agyok-velejében, még - is változlag alufznak és vi-gyáznak.

E' két En ezekről, úgy gondolkodom: Lenni utolsó vé- kell a' két agyvelő egymástól fokokban külö- lekedést böző kézszületének valami különös okának. miként le- És, ha szinte az Inak mind eredetekben, het egyez- mind folyáfokban együvé - elegyedetteknek teni. láttzanak-is, de könnyen meg-eshetett, hogy beljebb ezek a' kis agyvelőből, amazok a' nagy agyvelőből indúltak-meg; és útjok-ban-is az ö tséveiknek üregei egymásba nem fakadtak; nem lévén az Inaknak a' féle el-ágazásai és egybe fakadásai (*anastomoses*) mint a' más féle nedvességet hordozó edényeknek. Azt-is hiszem, hogy az Inak nedvességei vagy *spiritusok* közt fok különb-ség vagyon, egyik inban az fokkal durvább, vastagabb, nyúlósabb mint a' másikkban. Az általok folyó munkáik-is ezt így mutatják; de az ö eredetek 's kézszületek-is így hozza magával.

A' spiri- Ugyan-is. Közönséges Természeti tudo- tusok mi- mány; hogy az egész tettben minden ned- vóltának, vefségek rendes mozgásának belső, és és kézszü- egyenes kút-feje a' szívnek pillantatonkint letének való kemény egybe-vonódása és ki-nyílása. rövid le- Azok a' *spasmusok* vagy-is *convulsiók*, mel- lyeket

lyeket az elébbi meg-jegyzés szerint, a' rajzolása, külső és belső ösztönök történet szerint szer-az alkal-zenek, ezen épülnek. Tudni-illik: a' sziv matofság egy olyan török, mellyből az élő-ér ki-szerint. indulva, az egész testnek minden részeire, ezer, meg ezer apróbb, meg apróbb ágatskákra oszólva, ki-terjed, és vízi a' szivből erővel belé-tojatott vért. A' vér pedig egy vastag nyálas, enyves, sűrű veres materiából áll. De ez a' verefség uéki legkevesebb, és leg-durvább része; a' többi ennél mind fajnabb, vékonyabb, tseppenőbb nedvefség. Így, midön a' vér a' szivből ki-indult; a' törökön és ágazatokon jó darabig verefsen ment; de az ágak el-oszlásai és szorulásai szerint, mind világosabb, meg világosabb szint váltott, míg minden verefségét el-veztetette. A' veres rész, annyi hozzá-kivántató vizes nedvefséggel a' mennyi ötöt higon tarthatta, a' Venákon vagy vér-ereken vízfza kerül a' szivre; a' többi a' testben el-terjed az ágazatok szorulásai szerint, mind vékonyabb, meg vékonyabb részekre oszólva; mindenütt lévén nékik meg-felelő, és vélek egybe-ragadó Venák; mellyek a' még haszoura való nedvefségeket vízfza-keritik a' nagyobb Venákba: A' legvégsőbb el-ágazások pedig két képen végeződnek. Egyik ki-hat a' testnek, és a' belső részeknek színéig; és ott az addig follyt, véghetetlen rontsolódásban meg-romlott lát-hatatlan részét a' leg-vékonyabb nedvefségeknek gözbe botsátja: a' más, ennél-is vékonyabb ágatskák fel-mennek a' före; és ott meg-foghatatlan mód és mesterség szerint, egybe szövödvé-fonodva, formálják a' két agyvelőt.

Itt, ebben a' harmadik műhelyben kez- A' spiri-
dődnek már készülni azok a' fajnabb ned- tusokot,
vefségek, mellyek spiritusoknak neveztetnek. készítő
Mellyeknek se műv-helyeket, se készülete-mű-
ket, se magok miségeket a' mi durvább dol-hellynek

és a spirigok szemlélésére teremtetett érzékenységes fokok miink fel-nem foghatván, csak hasonlításból voltának, folyó okoskodás szerint kellett róllok szól's haszlanunk. Így tehát, midön egyebűn tudnainak júk mennyi fok vastagabb, vékonyabb véres képzelese, nedveségek kerülnek visszra az első utakra, hogy ott a chylust el-készithessék; az élöereknek vékonyabb ágazatin ismét mennyi finium nedveségek mennek által a vért a szivre visszra vivö Venákba, hogy a' vastag, és enyves vér tovább tovább mind inkább el-ofzolják, és meg - higúljon, a' fokszori szürogetés által jobban jobban meg-tisztúljon, mig utoljára a' leg-vékonyabb és nemesebb rész, a' le-irt módon, spiritusá válik. Ezeket előre így tudva, könnyen el-hihetem, hogy ebben a' harmadik műhelyben-is hasonló visszra-kerülések légyenek; a' tágozabb, keményebb, és rövidebb inakból a' durvább részek ismét visszra kerülnek a' vérbe, hogy azt jobban-is meg-higítsák, és, mint természeti jó kovász, az újjabb spiritusoknak bővebb és tökéletesebb szülésére fel-élefszék, és alkalmatosabbá tegyék. Illyen rövid és kemény inak lehetnek a' hát gerintz velejének inai; mellyek az éltető, és szüntelen mozgásban lévő belső részeken terjednek - el. A' vékonyabb részek pedig más, Venák helyett szolgáló inakon, talám azokból a' bogokból, mellyek az inakon fok helyeken láttatnak, (gangliis) visszra-fordúlva, külön kerengöbe visszra kerülnek az agyvelökre: a' hol jobban - is meg-szürettetvén és palléroztatván, más fokkal vékonyabb tsévjú inakon ki-küldetnek; és, rész szerint ismét a' vér és egyéb nedveségek közü elegyitetnek, rész szerint visszra mennek az kis agyvelöre, mig annyira el-vékonyúlnak, és úgy meg-tisztúlnak, hogy a' nagy agyvelöben, mint utolsó műhelyben spiritusokká, az az: csak nem egészeu elementaris tüzzé és vízzé, vagy Hippocrates szerint,

szerint, Lélekké válnak. Ezek a' leg-utolsó szorofságu inak lésznek már az érzékenységeknek és akarat szerint való mozgásoknak eszközei: Mellyekből osztán, a' gyakorlás által, azok az utolsó el-ofzlásig ment *spiritusok* ki-repülvén, magok az inak kiürülnek, egybe esnek, és tehetetlenekké lésznek, 's ezen okból *el-is alufzunk*; 's mind addig *alufzunk*, mig a' most le-irt úton és módon, bejebb újabb *spiritusok* készüülhetnek; azok ismét meg-tölthetik ezeket a' végső az érző 's vigyázó inakat.

Illyen forma gondolattal láttatott lenni *Galenus* az agyvelőkről és Inak *Systemájáról* már *velekedése* régen - is *Galenus* - is *De Ufu Part. L. q. c.* ezek aránt 14. (ha szinte a' nedveségeknek most tudva lévő keringéseket mint mi éppen úgy nem tudta - is) midön az inakot kemény, közép-szerű, és gyengébb készülletüekre osztotta: és a' *Lelkesítő spiritusokot* az éltető *spiritusokból* születtetteknek lenni mondotta.

Mikor a' *spiritusok* készülését így vet-Ezek *sze-tük-fel*, könnyebben képzelhetjük 1.) hogy *rint ki-fogyhatnak*-ki azok a' vigyázás által az ér-*tsinált* zékenységekből és mozgató részekből. 2.) *okai az* Láthatjuk okát 's módját-is, miként fogyatja-*Alomnak*, el a' hofzszas erőltett vigyázás az egész és a' hofz-testnek erejét; midön a' ki-repült *spiritusok* *szas vi-* helyébe hátulról más, meg más *spiritusok*-*gyázás* nak kelleik elé nyomulni; mig végtére ma-*ártalmi-* gokból az edényeken folyó nedveségből-is *nak*. valami annyira el-készült volt, mind ki-repitetik, és a' nedveségek ettől az éltető balsa-momtól meg-fosztatván, el - poshadnak. 3.) Vehetjük észre, miként nyomja-el az álom, a' külső érzékenységeinken el - kezdödvé, rendel egész testünköt: épen a' szerint mint a' gyomornak éhségét az egész testre ki-terjedni, másutt meg- mütattuk vala.

Hogy Tudni - illik ; Mikor az egész testnek *szoktunk* bádjadása a' le-irt okból el-kezdődik, és a' *el-alumn.* nedvességek különösebben a' mejjnek és felső részek *musculus*sainak vékonyabb edényeiben akadozni kezdenek, azonnal igyekezi a' természet ezt *asírás*, az az : nagyon ki-nyitott szájjal, minél méjebben és szélesebben eshetik, olyan bé-lehelléssel, hogy e' miatt minden *musculus*ok ki-feszüljenek ; és a' ennek üledni kezdő nedvességeket magokból ki-nyomják, el-háritani. Ezt az elől-járó álom postát követi a' szemeknek nem ügyelése ; mint a' mellyekben a' *spiritus*oknak leg-vékonyabb leg-tisztább, a' világosító tűz *elementum*okhoz leg-inkább közelítő része dolgozik vala, az utak-is a' ki-repülésre leg-inkább nyilván valának. Innen, a' tündöklő szemek el-homájosúlnak, mint a' holt emberben az egész ábrázattal meglapofsúlnak, (mellyről az igazán aluvókat a' tettetöktől tsalhatatlanul meg-esmérhetni) a' szem hajak el-nehezülnek, ellene álhatalanul le-koppannak, és el-zárják a' szemet. Ugy tettzett t. i. a' Teremtő Fő Böltsefégségnek, hogy ezt a' leg-kényesebb, leg-ditsőségefebb, és tsak nem Isteni érzékenységet, minekutánna egyszer a' nézéssel hafznot nem tehet a' rajta az alatt eshető sérelmek ellen e' képen bátorságba tégye. Vagynak ugyan némelly nyúl módra fel-nyilt szemmel aluvó emberek-is, de ez az ő szem-hajoknak hibája, A' szemnek illyetén el-ha'ását követik a' fülek. A' mellyek, még akkor egy kevésé az ökök érdeklő nagyobb beszédekre ügyelhetnek ; de tsak hamar ezek-is el-halnak : Oda lesznek ezzel együtt a' más három érzékenységek-is ; a' szó a' szájunkba szakad ; el-lágyúlnak, el-erötelenülnek testünkben minden *musculus*ok ; ki-ejtjük a' mit szájunkban vagy kezünkben tartottunk ; a' nyakunk, fejünknek terhét nem bírja ; elé bukik, le-e'lik, alsó-állunk, és a' nyál szájunkból kifoly ;

folly; a' térdeink el-bágyadnak, erejek elszakad; fenn tellyefséggel nem álhatunk, ha le-nem ülünk, vagy fekszünk, el-dölünk; de ülve sem maradhatunk; mert derekunk nem bír 's a' t. Mind ezek ellen, az elmének leg-sürgetőbb akaratja semmit sem tehet. Azért az elme maga-is félre áll: magára bojong és tébojog: nem tudja, mit tselekszük, minden okoskodásainak eszít veszt; únalommal bé-telik; semmi az előtti dolgaira nem emlékezik. Egy szóval: mint a' kiégett méts, egy tereméstől-is észre nem vehető pillantásban el-alufzunk, és a' holtakhoz hasonlókká lézünk. Mellyeket, ha ki-nek kedve van látni, ékefebben le-rajzólva találja *Virgilius*nál. *L. V. v. 838.* az *Æneas* tárfaiban.

Mikor a' vigyázásban vagy egyéb munkában el-fáradott, és keveset vatsorált egészes személy ilyen móddal el-alufzik; és néhány órákig egy végtiben tsendesen nyugfzik, fel-ferkenve semmi álmáról nem emlékezik, jó kedvel, meg-frifsülve kél-fel, az *rend szerint való tökéletes természet*i jó álomnak mondatik: Mikor pedig egészen el-sem alhatik, ottan ottan ébredez, újjabb újjabb terhes álmokat lát, egyik oldaláról a' másra gyakran forog, bágyadva únalommal kél-fel, az *fél szerint való, hibás, nyughatatlan álomnak* neveztetik. Ha az álom nem a' vigyázás vagy dolgozás után, hanem egyéb nem tudható ok miatt nyomott-el, az, *nyavalyás álomnak* tartattathatik.

Utóljára, ki-gondolhatjuk annak-is okát, honnan efsék, hogy a' vigyázásban el-vesztett *spiritus*béli fogyatkozásunkat az egy az álmon kívül semmi féle nyugodalommal ki-nem pótolhatjuk. Nints ugyan-is. 1.) semmi féle egyéb nyugodalomnak neme, mellyben a' testnek sok részei mozgásban ne vólnának. Az ülés, fekvés tökéletes nyugodalom.

dalomnak tetfzenek, de hogy az ember maga derekát, fejét, lábait, kezeit bizonyos állásban tarthassa, alattomba sok *musculusok*nak kell dolgozni. A' mellyek a' vérnek járását itt fiettetik, amott késleltetik. Az ülve feküve való befzélés, ügyelés, nézés, réz-hal'gatas magokban-is elégségek, a' testet, mintha dolgozott volna, úgy elfárasztani. Az erős gondolkodásban, és indulatoskodásban sokan úgy meg-izzadnak, mikor egyébként egész nyugalomban lenni látatnának-is, mint mások a' kapa vagy kaza nyelín. 2.) Vigyázva, akár mi tsendefen nyugodgyunk-is egyébként, kétszer hamarébb meg-éheziünk mint aluva. Az éhségnél pedig a' testnek *spiritusait* femmi inkább nem fogyatja. De, 3.) ha mind ezek meg-igazodhatnának-is, ha nyitva állanak az érzékenységek ajtai, azokon egymás után el-kerülhetetlenül ki-repülnek a' *spiritusnak* leg-nemesebb részei. Hozzá járul, hogy a' vigyázásban nem tsak a' test, hanem az elme is el-fárad; a' mellynek-is különös nyugalom kívántatik.

§. CCCXIX.

De hogy az álomnak hasznát a' vigyázva való nyugvás felett jobban - is tel-vehefsük, jegyezzük meg: 1.) Hogy ekkor, nem kívántatván egyébre az *animalis spiritusok*, mind a' belső részekre takarodnak, és így azoknak erejét nagyon meg-segitik; a' honnan *Hipocrátes* az álmot *cibum viscerum*, belső részek ételnek - is nevezi. Innen tapasztaljuk - is a. hogy az álom közben a' gyomor sokkal jobban és tökéletesebben meg-emészti a' bé-vett eledeleket; és ha sok, vagy nehéz emészthető étellel

lel és itallal meg-terheljük magunkot, a' bős termézet mindjára álomra hajt bennünket. De b. látjuk azt - is, hogy a' *pulsus* és a' ki 's bé lehelles az aluvó emberben meg-laffudnak ugyan, de egyszer'smind tellyefebbek, mélyebbek, egyenlőbbek és erősebbek lesznek. Melly világos jele annak, hogy most a' szív, tüdök, és élő-erek újj erőre kaptanak; és hogy a' gyomorba és belekbe jól el készült *chylus*ból ök - is jobb vére, a' jó vérből jobb és bővebb tápláló nedveséget és *spiritus*okat készíthetnek.

2.) Nints az álom által ki - tágasult és el - nyúgott testben többé semmi a' féle külső erőszak, melly a' vigyázókban a' természetnek rendes munkáját hol fiettet, hol meg - gátolja, hol egyébként meg - zavarja. Innen, a' nedveségeknek tsendesebb és szabadabb folyása lévén, az edények oldalait nem koptatják annyira, még is az egész testnek minden részeire szelben és bővebben ki - mehetnek; és így annak tápláló és nedvesítő részei a' magok nellyeken jobban meg-ülepedhetnek; a' *spiritus*ok az inakba és *fibrák*ba egyenlőbbképen el - terjedhetnek. 's a' t. Egy szóval, az álom közben sokkal bővebben tápláltatik, és inkább újjul a' test, mint a' vigyázva való nyugvás közbe.

A' régi Orvosok úgy tartották, hogy Az Álom az embernek, 's egyéb állatoknak - is éle - a' gyomortet 's egészéget a' (*Calidum innatum*) velünk emesztésit vagy bennünk születt meleg hordozná; és mennyi-hogy főzés által menne véghez az eledelek - ben segiti. nek - is a' mi természeti nedveségeinké való változása. A' melly meleg a' vigyázásban, és a' testnek egyéb gyakorlásában nagy részén ki - takarodnék a' testnek külső részire; és annyiban akkor a' belső részek el - hülnének,

meg-erötlenelnének: az álombéli nyugodalommal pedig ez a' meleg vízfőz-takarodnék a' külső részektől a' belső részekre; és azok ez által jobban melegedvén és erősöd-
 vén, az álom alatt hatalmasabban fojtatnák a' magok hivatalokat: És, hogy az álomra, főként ezért-is volna szükség, hogy a' vigyázásban a' gyomor emésztésben fenn maradt libák ez alatt helyre hozattassanak. Így tartotta ezt hajdon Hippocrates Epid. VI. n. 4. 5. a' hol így szól: *Interiora a somno calidiora.* A' belső részek az álomtól melegebbek. Ezen a' fundamentumon építette Sanctorius - is e' következő mondásit Sect. IV. aph. 47. *somno animæ es, vigilia naturales et vitales languescunt.* 48. *Vigilia animales roborantur, vitales et naturales læduntur.* az az: Az álomban a' Lelkes-erők, a' vigyázásban a' természeti - erők meg-lankadnak. 's meg-fordítva; A' vigyázásban a' Lelkes - erő öregbedik, a' természeti és életető erő erőtlenedik. Ebben az értelemben volt, de más fontosabb okokból a' nagy

Boerhaave Boerhaave - is *Infl. Med.* §. 590. A' hol így ír: „ Azon közben (hogy el-alutunk) „ az élő, és vér-erek (*arteriæ et venæ*) és a' „ szív mozgási erősebbek, tsendesebbek, „ egyenlőbbek, tellyesebbek léfznek: és „ ezek gráditsonként a' szerint nevednek, „ a' mint neveddik maga az álom.

„ A' lélekzet vétel-is lafsanként, méjjebb, „ keményebb, tsendesebb, egyenlőbb léfzen, „ és ezek a' szerint nevednek, a' mint „ neveddik lépésenként az álom. Azért „ a' mik ebből a' kettőből léfznek, mind „ azok tökéletesebben gyakoroltattatnak: a' „ vér-is nagyobb tökéletességre mégyen; a' „ melly meg - kivántatik annak leg - jobb „ kerengésére: a' gyomor emésztés, az el- „ választás, ki - gözölés, széllyel - osztás, „ táplálás mind tökéletesebben folyának: ki- „ váltképen a' nedveségek folyása a' Véres „ edénye-

Boerhaave
 itelele
 erről.

„ edényeken, mellyek a' szívhez közelebb
 „ vagynak, ferényebb, az oldalfélt, és a'
 „ szívtől távolabb esőkben, és az akarat
 „ után halgató *musculus*okban tsendefebb;
 „ 's máskint ebrefztendő lészzen.

Probául hozza-bé a' magyarázatban. 1.) *A' pulsus-*
 a' kis gyermekeket. A' kiknek, úgy mond, *ban, és*
 ha meg-tapafztod a' *pulsus*sokat akkor-is, *lélekzet-*
 mikor vigyáznak, akkor-is, mikor alusz-*vételben*
 nak, az álom alatt kevesefebbeknek, de egyen-*az Álom*
 löbbeknek, tellyefebbeknek és erőfebbek-*mi válto-*
 nek találod. Mellyről, ha nem látod, 's *zást té-*
 szufzogásokat nem halgatód - is, meg-esmér-*szzen.*
 heted a' böltöben ha aluszna ké. 2.) *A'*
 Hagymázos forró nyavallyákban lévőkört.
 Mert mikor a' beteg álomra láttatik kéz-
 zni, ha azzal a' *pulsusa* nagyobb, tellyefebb,
 és tsendefebb lett, mint vólt mikor vigyá-
 zott, meg-újító jó álmot várhat; ha pedig
 az álom alatt-is szaporán, élefen, és erőt-
 lenül vér, az álom semmit nem fog rajta se-
 giteni.

*A' Lélekzet vétel a' pulsus*sal rend sze-
 rint mejékeit jár. Az tsendes elmével és
 testtel vigyázo egészséges emberben a' mel-
 lette lévőkö-is alig vehetik észre a' lélek-
 zelésnek visszontaglátit: az aluvóban a' lélek-
 zelés, mihellyt el-alutt, mindjárt munkáfobb
 kezd lenni, és minél méjebben aluszik, annál
 méjjebről lélekel: egész mejje együtt moz-
 dül, halható hangal, nagy szufzogással alu-
 szik; 's ha nyeldeklöje, 's lebedegje le-eresz-
 kedett, vagy takonnyal meg - telvén, a'
 lélekzetnek útját az orr ürege fele meg-
 dugta, rúttól hortyog. Mind ezek nevedek-
 nek a' gutta-ütésekben; melly az álomnak
 leg - méjebb és leg - vefzedelmefebb neme:
 és ezek annál inkább közelitenek az örök
 álomhoz, a' mint tellyefebb, tsendefebb, és
 erőfebb lészzen az ő *pulsus*sok, és méjjeb-
 ről, tellyefebben, és munkáfobban kezdik
 lélekzet vételeket folytatni.

Hasonló szép, és bölts okokból magyarázza a' nevezett bölts Orvos, miként erősödjenek - meg a' több életető mozgások - is az álom által a' belső részekben? hogy melegedjenek azok inkább fel a' bé-takaradott valtagabb vérnek benne nagyobb erővel és sebességgel való folytatásától? a' gyomor miért emészten aluva jobban mint vigyázva? a' Vér, és minden egyéb nedveségek, magok, az életető és lelkesítő *spiritusok* is, hogy készüljenek az álom alatt bővebben és tökéletesebben mint a' vigyázásban? a' ki-gözölés, hogy? és miért lézzen az aluvókban bővebbé, mint a' vigyázókban? 's több e' félek.

Az Újjabb
tapasztalásuk
ezenekben
mi Nö-
lömséget
találtak.

De az újjabbak szorgalmatofsága ezeket, az egyébként igen elmés, és tudos magyarázatit *Boerhaavenak*, nem mindenekben találta a' természeti tapasztalásokkal egygyezni. Nevezetesen, hogy a' szívnek és élő-ereknek mozgása, és a' vérnek a' szívhez közelebb lévő nagy erekben sebesebb és erősebb folyása, 's ettől a' belső részeknek nagyobb melege volna az aluvókban mint a' vigyázókban, ellenkező módon tapasztalta: A' szívnek és élő ereknek nagyobb, kifesebb, erősebb, sebesebb, tsendesebb, szaporább, lassubb, tellyesebb, gyengébb mozgásait, a' *pulsusok* szokták ki-mutatni. Ezekből pedig úgy tanuljuk, hogy estvére minden embereknek sebes ebb, szaporább és tellyesebb *pulsusok* lézzen, mint volt addig nappal, és, rendszerint így-is aluszna-el, de az álom alatt mind sebessége, mind szaporasága, mind erősege, a' szerint a' mint az álom tsendesebb, és tovább nyúlik, úgy el-halga a' *pulsus*, hogy azon embert a' kit estve *pulsus*ából hideglelősnek mondhatz vala, mikor reggel, magát jól ki-aluva, fel-ferkent, az ő lassu, tsendes, egyenlő, lágy *pulsus*ából éppen más embernek gondolhatuád:
mikor

mikor az egy álmon kívül virradtig semmi egyéb hozza nem járult. Mikor 4. 5. óráig tsendefen alhattunk, *pulsusunkot*-is közepszerű, leg jobb állapotban találjuk. De ha ismét el-alutttunk, minél tovább alutttunk, annál inkább el-lágyul, és meg-lafsodik a *pulsusunk*, úgy utóljára alig lehesen valami mozgást benne élzre venni. *Hamberger* *Ali Kü-Physiol. Alea.* §. 1385. meg-számlálván egy *lombség* 8. esztendős gyermekben a' *pulsust*, vigyázva *van az a-* 100-nak, aluva 89-nek találta, egy más. 11. *lombok és* esztendősben aluva 80-nak, vigyázva 90-nek. *vigyázok* egy 14. esztendős fitzkóban aluva 64-nek, *pulsus* vigyázva 82-nek tapasztalta. Nagyobbsá-*között* gára vagy kifsebségére nézve mennyiben különbözzék a' *pulsus* az álom és vigyázás alatt, nehéznek tartja meg-határozni; mint hogy annyi idő alatt, melly a' két megjegyzés alatt le-folly, ezt a' mértéket jó rendén el-felejtettük. Meg-esik ugyan néha, hogy mikor Vatsorán kemény eledelekkel meg-terheltük gyomrunkot, vagy fok bort ittunk, vagy indulatok közt hamar le-feküdtünk, vagy indulatokat fel-gerjesztő álmodat látunk, mellyek aluvás alatt-is a' Szívet szintén úgy, vagy még élesebben ösztönözik mint a' vigyázás alatt, az álom alatt sem tsendefedhetik és lágyúlhat - meg a' *pulsusunk*. De ezt az álomnak magának helytelenül tulajdonítanak. A' kis szopó gyermekeknek aluvások alatt tapasztalt nagyobb, és tellyesebb *pulsusok*-at-is, mellyet említett *Boerhaave*, az ő fok téjjel meg-terhelt gyomroknak lehet tulajdonítani.

A' Léleket-vétel a' szívnek dobogásá- *A' léleket* val igen egy formálag jár, arra való lévén *vétel men-* a' bé-lehellés főképen, hogy a' tüdőkön a' *nyire vül-* szívének jobb gyomrából a' balba által menő *tozik.* vérnek a' tüdőkön út nyitafsék, a' ki-lehellés, hogy a' tüdőbe bé-tojult vér az ő edényein ez által által-tojattafsék. Melly szerint,

fzerint, a' mint, a' szivről erősebben vagy gyengébben, szaporábban vagy lafsabban, bővebben vagy szűkebben tojul a' tüdökbe a' vér, a' tüdök lélekzelésének-is a' fzerint kell fojnia. Ugy-is tapasztaljuk, hogy valamik a' vérnek febefebb, erősebb és bővebb kerengését a' szivben nevelik, mind azokra a' lélekzet vétel - is febefebb, erősebb és nagyobb lészén, és meg-forditva-is, egyik a' másiknak állapotját követi. A' tsendefen aluvó egészséges embernek alig lehet éfzre venni lélekzet vételét: és, minthogy, az egy gutta-ütötteken kívül, az örök álmorais a' természeti tsendes álomról szokott lenni az által-menetel, fokakban nagy gondot szerez az ö el - tsendefedett lehellések, ha vallyon természeti álom-é az, vagy halál.

Aluva Hogy néha némellyek aluva erőseoben, és mitől neméjjebről lélekzenek, azt fzerzi benne vagy hezedik- az, hogy étellel's széllel meg-tölt gyomrok, meg néha hanyott, vagy igen alá-eresztett fővel való a' lélek-fektekbe, a' *diaphragmát* mejjekbe fel-tojván, *zeies.* a' tüdöt meg-szorította: és e' miatt nagyobb munkával kell elégséges lélekzetet venniük: vagy az, hogy örrokon a' rendes lélekzetvételnél útját az oda gyült takony egyéb el-fogta.

Az álmor Mikor tehát ennyiben meg-értettük, hogy melégeb- az álmorban se a' szivnek, se a' tüdöknek bé részit-e' mozgása nem erősödik, hanem szemlátomást a' belső gyengül, önként meg-kell esmérnünk, hogy *részeket.* a' belső részek-is az álmorral nem melegülnek, hanem épen a' fzerint hülnek, mint a' szivnek mozgása, és a' lélekzet vétel tsendefednek. Azt látjuk, hogy a' forró-nyavallyákban szintén meg-gyülő szegény betegeket semmi oly kedvesen és hathatósan nem hivesíti, mint mikor egy fél órát tsendefen alhattak. Ez az ö véghetetlen szomjuságot-is a' jó hideg forrás viznél szebben meg-enyhíti. A' fokot aluvó emberek egészen el-

el-sárgulnak, és mintha meg-hóltak volna, úgy el-hulnek, Azokban az állatokban, mellyek az egész telet álomba merülve töltik, utóljára a' szív dobogásnak, a' lélekezésnek és a' melegségnek csak szikráját-is alig, sőt fokokban semmiképen nem érezhetjük. Egyébként-is természetzi tapasztalás, hogy a' meleg, a' szomszéd hidegebb testekre meg-gátolhatatlanul által-harapozik, míg azoknak véle egyenlő melegségek vagy hidegségek lészén. Így van ez az élő testekben-is, hogy, a' mint az álom által, az ide alább meg-fejtendő okokból, a' külső részek el-hülnek, a' belső részek melege ezzel nem csak nem nevedkedhetik, hanem inkább maga tulajdon melegét-is a' közlés által el-vefzti. Ezek szerint mit segíthessen az álom a' bővebb ki-gözölésre, azt sem lészén nehéz meg-határozni. De erről bővebben értekezödni alább jobb alkalmatofságunk lészén. Hogy fokszor álunkban reggelre kelve felmelegedünk és meg-is izzadunk, azt az takarozó alatt meg-gyült meleg pára feredö, nem az álom szerzi. Az, áthatatos tapasztalás, hogy ha estve csak azon ruhákban alutunk-el, mellyekben nappal jártunk, nem fokára meg-fázunk.

A' mi a' gyomornak az álom alatt való jobb és tökéletesebb emésztését, és a' nedveségeknek a' taplálásra, és egyéb hasznokra való tökéletesebb és bővebb el-készülését illeti, ezeket-is nem a' belső részek nagyobb erejéből, és melegségéből kell magyarázni, hanem hogy akkor fokkal nagyobb tsendefiségbe vagynak a' belső részek, mint, a' vigyázásnak idején, nem-is terheltetnek fokáig újabb étellel és itallal, se a' testnek, se az elmének erőszakos gyakorlásival az ő munkájok nem zavartatik, a' *spiritusok*-is ezek számára ki-nem idéztetvén, benn bővebben maradhatnak, a' kezek alá vett materiát tsendefesen és ügyefesen által-formálhatják, azokból,

azokból, a' mi hafzonra való, magok helye-
in jól ki-választhatják, oda a' hová szükség
tsendefen által tehetik. Ide járul, hogy
meg-ereszkedvén az álommal az egész telt-
ben minden *fibrák*, a' szükség felett való,
vagy egyébként ki-vetendő dolgok sem üzet-
tetnek olyan hamar rajtunk kerezstül mint
A' *tsendes* vigyázva. Mellyekből ofztán a' 2-dik szám
álmom mi- alatt fel tett bővebb, és jó móddal való
ként élefsz- táplálás, és a' *spiritusok*nak-is bővebb és
ti-fel mind jobb móddal való el-készülése, önként követ-
a' *testet* keznek. Nem külömben önként következik,
mind a' hogy az illyen jó móddal, és nagyobb
Lelket. hővséggel készült *spiritusok* által az el-hólt
Lelkes testnek ereje-is jobb móddal és tellye-
febben fel-éledjen, mint akármelly hofzszas
és tsendes, vigyázva való nyugodalomban.
Hozzá adja, nem-is helytelenül, *Thomas*
Morus, hajdoni Angliai tudos Nagy *Cancel-*
larius az álomnak eddig elé adott testi hafz-
naihöz, annak lelket meg-élefsztő hafznait-is
ezekben:

Somne quies vite, spes, & solamen egenis
Divitiibus noctu, quos facis esse pares
Tristitia demulces lethæo pectora rore,
Excutis, & sensum totius inde mali.

A' mellyek magyarul így esnek:

Oh Álom! szegények élete nyugalma!
Fáradtságainak leg-kedvesb jutalma!
Te öt egy éjtszaka dus-gazdaggá téfzed:
Felejtő harmattal midön meg-öntözed
Szívének fájdalmit egészen ki-vészted
'S Gyötrő bánatait tengerbe merited.

Ezért apolgatja olly édesdeden ezt *Ovi-*
dus Pöeta - is *Metam. L. X. Fab. 10.*
v. 629.

Somne quies rerum! placidissime somne Deorum!
Pax animi! quem cura fugit: qui corpora duris
Fejsa ministeriis, demulces, reparasque labori.

Oh nyugtató Álom! oh szelid Iltenség!
 Gondok nélkül folyó nagy Lelki békeféség
 Ki, kemény munkától el-ízakadt erőnket
 Meg-hozod, dolgozni újra segélsz minket.

És, talám, ugyan ez is volt a' Teremtőnek fő-tzélja az álom szerzésben, hogy vég-hetetlen vágyásu gyarló Lelkeinket magokot-is akarattok ellen ottan ottan meg-nyugtassa; és hogy ez által az őket epefztő unalmas gondolatokat, mellyekkel e' világi életben naponként el-kell telniek avagy tsak egy ideig belölök ki-türölhefse.

§. CCCXX.

A' ki az álomnak mindjárt le-irt munkáját így meg-értette, könnyen meg-ítélheti már azt-is, kiknek legyen az álom mások felett hasznos? és ellenben, ha rendinél több léfzen, az kiknek ártbaffon leg-bamarább? Szükséges ugyan is ez mások felett, 1.) A' még növésbe lévő gyermekeknek és ifjaknak: 2.) A' kikben, a' fibrák érzékeny elevensége miatt, a' nedveségek fzaporán készülnek ugyan, de a' bőrnek rickasága, vagy a' ki-gőzőlö édenyetskéknek tágas volta miatt, hamar-is szellyel ofzolnak a' testből; minémük az ifjak és többire a' *sanguineusok*, és az afzfzonyok, kik ez okból nehezebben-is szenyvedhetik az álomtlanságot, mint a' keményebb testü férjfiak. 3.) A' fzaraz és tsipös forró verü embereknek. 4.) A' kiket akárminémü vér folyás, hanyás, has menés, erőfs *purgatio*, hozfizas erőfs munka, vagy valami forró nyavallva el-erötelenített. 5.) A' fokot tanuló, elmélkedő, búfongó és kesergő Személyeknek. 6.) Az elszaradt testü erötlen

véneknek, kiknek aszszu testeket olly szépen nedveíti az álm, hogy innen *vita senum*, vénnek életének vagy éltetőjének - is hivatásfék.

7.) A' kiknek egyéb testek felett gyomrok hideg és erőtlen; vagy azt fok, nehéz emészhető étellel és itallal meg-terhelték: Mert a' mint *Lifter* szépen mondja: *Alimentum somni, somnus concoctionis: concoctio perspirationis auctor est*, az az, Az étel álmat, az álm jó emészteft, a' jó emésztés bőrön való ki-gőzölgéft okoz. Legalább, jóvaltatik az ilyeneknek, hogy ha nem alhatnak-is reggel, míg az emésztés jól véghez mehet, heverjenek az ágyba.

8.) A' kik akármi okból koplalni kényszeritetnék. Mert az aluvó ember fokkal későbbre éhezik - meg; teste sem száradhat, és vére sem tsipősülhet olly hamar - meg. Innen vagyon, hogy az ollyan állatok, mellyek a' teli hideg előtt a' földi rejtek helyekben el - búvnak, mint a' medve, havaí eger, fűrj, 's a' t. a' természet bölts rendeléséből az egész telet alvással szokták eltölteni.

9.) Télbe, és a' nedves erős időben is szükségesebb az álm, mint a' nyári meleg napokban, és a' száraz tiszta időben. Mert rész - szerint az álmközben való tsendes nyugalom, rész - szerint az ágnak melegsége nagyon segíti az aérnek hidegsége és nedvesége miatt meg - kevesült *perspirátionak* meg-bővülését.

A' Tsetsemö 1.) Tsetsemö gyermekeknek anyyok mé-
mök életét hében mind álmommal kell töltetni életeket.
az Alom Mert ott semmi Erzékenységeikkel nem él-
tarbja. hetnek; Azokat a' mozgáfokot-is mellyeket
fél idejeken túl hajnal felé kezeikkel 's lábaikkal
tenni kezdenek, vigyázásnak nem lehet

tartani; hanem ezzel hol az ő egybe-görfedit tagjaiknak libbatságát akarja a' természet el-háritani: (a' minémü mozdulások almunkban-bennünk - is fokszor esnek) hol az anyák-ból, az akkor tájra el-készülő új *chylus* men-vén a' vérrel együtt beléjek, ennek szokot-lan ösztönére rázodnak így meg. A' melly *Növéseket* hofzszas álom, egy képzelhetetlen kitsin-*segíti.* ségü tzirábol kilentz hólnapok alatt 8-10. fontni nagyságra neveli az ő testeket. Szü-lettetések után is, ha egyéb bajok nints, 's eleget szophattak, néhány vigyorodásaik után menten el-alufznak; és mig az éhség újra fel-ebreszti, szüntelen alufznak. Egyebként-is még-akkor, nem volna alkalmas az ő testets-kéjek, az edények nyúlós lágysága, és a' nedvesége taknyos hidegsége miatt, a' bő-vebb vigyázásra meg-kivántató *spiritusoknak* el-készítésére. Nevekedvén néhány hetek alatt az ő belső részeiknek emésztő, érzé-kenységeiknek ügyelő, tagjaiknak mozgó ereje, gyakrabban kezdenek fel-ébredni, inább-is ügyelnek, tovább-is el-jáztodoznak. Mellyel mind álmok, mind növések meg-tsök-ken; és, a' mint kevesebbet kezdenek alunni, úgy kevesebbet-is nőnek: mig e' világi szor-galmatofságok az ő álmokott-is csak éjszakára szoritják, és ezzel növések-is meg-állapodik. A' kik gyermeki idejeket hafoknak fájfá, vagy egyéb rosz gondvise'es miatt, fok sürí-sal, és kevés alommal tölthették, azok rend szerint kitsínen, soványon, és szigorúan maradtak. A' régi nagy testü Németekről-is azt jegyzi - meg *Tacitus*, hogy gyermek korokot ételbe italba álomba és feredezés-be töltik, és azért nőnek olyan nagyot. Azok az Brasilia oriás termétü nagy emberek-is felettébb resteknek, 's nagy aluvóknak tapaszaltattak. Ezy szoval: a' növésben az álom különös feigtség.

A' száraz 2). Az eleven ferénység a' *spiritusok*nak testü, for- mindenféle könnyü szaladható vékonyságától ro vérü, vagyon. A' honnan az ilyenek mind a' teferény sti mind az elméi munkáikat hevenyiben kap- emberek- ják, 's egy darabig szaporán 's jól- is el- nek az vizik: de hamar el-lankadnak, 's ha még- Alom md- is erőltetik magokat, épen tehetlenekké lézfok felett nek. A' melly jele, hogy az olyan sebes miért *spiritusok* a' melly szaporán és szépen el- szükséges készültek, a' testből olyan hamar ki- is repülnek. Azért az ilyeneknek a' gyakor, de rövid álmra máfok felett szükségek van. Egy sár forma, vastag, enyves sekete vérrel el-tölt *Melancholicus* egy hétig-is el-bojong minden álm nélkül. Mert az ő enyves vastag vériből, a' mi kevés *spiritus* vóit benne, nehezen és későre válhatik-ki; és, ha szinte szükebben - is, de az érzékenységeket és mozgáfokot ugyan tsak fokáig fenn tarthatja.

3.) Az ilyen száraz, és forró, tsipös, vagy *choleras* vérnek vezélljét melly nagyon siettefse a' fokáig nyújtott vigyázás, elébb a' CCCXVII-dik §. ban meg-jegyzettük vala. Mikor pedig már most az elébbi §-ból meg-értettük, hogy semmi a' vért inkább, és hasznosabban nem hivesíti és édesíti mint az álm, könnyü el- hinni hogy ilyen állapotjában a' vérnek, akár a' hozzízas gyakorlásból, akár természeti készülettéből lett illyenné, az álomnál hasznosabb balsamoma nem lehet.

A' szerfe-
lett való
ki-üresse-
déseken
az Alom
mit hasz-
nálhat.

4.) Ezek a' nagy ki-üresedések két képen tsúfznak-bé az álm dólzában. 1.) Annyiban a' mennyiben a' felettébb való ki-üresedés által el-erőtlenült test a' meg-maradtott kevés vért az agyvelőre elegendendő erővel és bövséggel fel-nem rojhatja. De magában sem elégséges a' nedvességeknek annyira való el- készítésére, hogy azokból a' vigy izáfra meg kívántató *spiritusok* jó moddal, és bövséggel el-készülhessenek. Így, a'

nagy vérfolyások, bővebb ér vágások, purgálóások, hányások, izzadáások 's a' t. után rend szerint alhatnánk. De mikor egyéb fortélyos környül-állások nem ellenzik, ezen hióának meg-igazítására-is, az álomnál femmi se hamarébb, se kívánatosabban, nem segíthet. Mert épen e' szerzi meg-azt az erőt, mellynek meg-fogyatkozásából imént el-álmosodtunk vala. Különösön, mit hasznájon *A' Forró* az álom a' forró nyavallyákbaa, midön az *nyavallyákban,* agy velöre febes árviz módjára szüntelen *lyákban,* tsapódó forró vérnek öftöne a' szegény be- *a' tsendes* teget se éjjel se nappal alunni sokáig nem *álomnál* engedte, és ezzel minden erejeből annyira *femmi* ki-fogyatta, hogy az ágyba meg-fordúlni, *nint's jobb.* vagy kezeket mozdítani sem elégségesek: minden nedveséget annyira ki-száraztott belölök, hogy börök-is szinte a' tsontaikhoz ragadott, ebben az el-fogyatkozott állapotban, mondom, mennyit használhaszon az álom, mikor utóljára néhány oráig tsendefen alhattak, ha szemeinkel gyakran nem látuk volna, lehetetlen volna el-hinnünk. Ezerfzer láttam, így ír *Boerhaave Prael. ad Inst. Med. §. 599.* hogy midön a' himlőkben, agyvelő gyúladásokban, égető forró-hideglelésekben, óldal fájjásokban az iffják nyóltz napon és éjjen semmit nem alhattak volna, minekutánna jobban kezdettek lenni, egész testek terhének majd harmad részit el-vezteték; úgy hogy, a' legkövérebbek mint a' száraz tsont-tetek olyanokká lettenek: a' kik mig nyavallyájok tüze kegyetlenkedett alig tartóztathattak az ágyba, úgy hányták vetették magokat, álmok-erefszkedvén, kezeiket-is alig birhatták, éjjel nappal egyet aluttak, el-annyira, hogy jó barátaik veszedelmes gutta-ütéstől kezdenék féltetni, nem értvén a' dólgot, hogy az illven el-alélt betegek meg-erősítésére femmi féle orvofság annyit nem használhat mint az illven tsendes, hofzszas

alom; ha az alatt gyenge leves ételeket-is adogatnak nékiek.

Nem tanátfos azért, a' *Van Svieten* Ur itélete szerint, *Comm. ad Aph. Boerh. T. II. p. 345.* a' forró nyavallyákban elegyedett álmatlanságot csak egy nap-is el-mellözni; hanem haladék nélkül azon kell lenni, hogy a' betegnek minél hamarébb lehet álmatlanságot megszerezhesünk. Mert, ambár az agyvelőnek könyebb szerű fel-gyulladását, a' melly ezt az álmatlanságot okozta, nem tarthatjuk - is nagyon veszedelmesnek; de az álmatlanság maga, ha fokáig így marad, ki-pufztatja a' mi nedveségeinkből a' vékonyabb részeket, megemésztü a' *Spiritus*okat; mellyeket az álmon kívül semmi újra nem szulhet: a' hátra maradott vastag, sűrű, erőtlen részek megvastagúlnak, a' szorofsabb edényetskeket meg-szűnés nélkül való durva furláfok által elrontják; semmi közben eső nyugodalmok nem lévén; az erő el-szakad 's a' t. Ide járú-nak a' hofzszas vigyázásnak több ártalmái-is: mellyek az agyvelőt nem fokára méjijebben - is fel-gyúlasztják; és minél tovább, annál nagyobb veszedelembé hozzák. Nem is illő azért, úgymond a' nevezett Fő Orvos, az ilyen betegnek álmatlanságát majdon felváltó hofzszabbatska aluváfokon meg-ijedni. *Galenust* hozza bizonyosságul elé *Comm. T. III. p. 325.* mint szemmel látott tanut, hogy midön két három nap nem aluttak volna az betegek, azután egyvégtibe egész nap és éjszaka mint a' holtak úgy aluttak, nagy könnyehbedésekkel. A' gyermekek közt pedig látott olyanokat-is, a' kik két egész nap és éjszaka egyszer sem ébredtek-fel, igen szép meg-újjúlásokkal.

(Az Elmé- 5.) Az olvasás, irás, tanulás, gondol- nek erő- kodás, busfongás, harag, és egyéb meg-fenek- terett lett erős indulatok, nem tsak álmatlanságot nem engednek jöni az érzékenységekre, hanem fergestől,

fergettől, és, mint egy üstöknél fogva bejebb-ban a' vá-
 ról-is elé húzzák a' *spiritus*okot a' közön-gyázás
 séges érzékenységnék táblájára: fokáig ottmiert an-
 tartoztatják, és az ideaknak minden felé való nyira
 forgatásával annyira egybe rontják, úgy veszedel-
 meg-eméltik, hogy utóljára magok a' ki-mes.
 urefűlt érző inatskák-is, fonyadni, fenyved-
 ni, kezdjenek. Melly oktalan tselekedeti-
 vel midön magát-is veszedelembe forgani
 élzte vette a' Lélek, nagy ohajtások közt,
 ki-terjesztet kezekkel kívánná vízszá hivni,
 az ötor végső veszedelméből ki-ragadható
 áldott álmot; de fokszor hiában esik minden
 nyekerete: mert már a' hofzszas vigyázás,
 az CCCXVII. §-ban meg-mondott minden
 öldöklő fegyvereivel rajta termett. Bizonyos
 dolog, így ír *Van Svieten Ur Comm: T.*
Ill. p. 466. hoy egy *Philosophus* midön a'
 maga elmélkedéseiben fok oráig el-merült,
 inkább el-erötlenedik mintha testét az alatt
 erős munkával gyakorlotta volna. Oka: Mert
 a' test gyakorlás erősebb mozgást szerezvén a'
 nedveségeken, azokat az agyvelöre-is bő-
 vebben hajtja, melly szzerint *spiritus*oknak
 nagy részét ki-pótolja. De a' méj gondol-
 kodásban a' test, mint a' holt, egyet sem
 mozdúl, a' nedveségek folyása késedelme-
 zik. A' honnan kevesebb *spiritus*ok készül-
 hetnek: azonközben, a' mellyek készen vól-
 tak, a' hofzszas vigyázás által azok-is meg-
 eméltetnek. A' melly fogyatkozás semmi

Ezt csak
 egyéb úton és módon meg-sem igazodhatik, az egy
 hanemha egy darabig el-aluszik, és időt Alomgyö-
 enged a' *spiritus*ok szaporodásának.
 gyithatja
 meg.

6.) A' Vénység a' test fibráinak meg-
 szárodásból következik: Melly miatt az
 inakra vezető szorosabb edények-is benne
 fok helyeken egybe-afznak; a' nedveségek
 az agyvelöre szűkebben mennek; 's követke-
 zés képen a' *spiritus*ok-is kevesebb mér-
 tékben készülhetnek. E' mellyet, nem lészzen

A' Vénység
 miért ki-
 vudn több
 aluvást.

az edényeknek - is a' nedvességek - készítésére elég erejek. A' honnan ezek-is vastagon, taknyoson, hidegen maradnak; és alkalmatlankok léfznek árra, hogy belőlök elegendő, eleven, jó *spiritusok* készülhessenek. Azért, a' mint a' vénséggel együtt nevednek ezek a' fogyatkozások az ő testeikben, úgy apadogal benne a' *spiritusok* bővsege és eleven-sége-is: és tovább tovább a' vigyázásra mind elégtelenebbek léfznek. Innen a' vénség reud fzerint álmos - is szokott leni. Mikor pedig valamit vigyázniok kell, avál hamar is el-erőtelenülnek vénségek veszedelmét-is fiettetik. A' gyakor, kevés álom azért a' Véneknek el-kerülhetetlenül fzukséges. Gyakor, és

Ebben kevés álmot mondok. Mert ha az álomnak *mire kell* igen néki erefzkednek, az, az egyéb ként-vigyázni. is benne felettebb gyűlő taknyos nedvesség az által faporítván, azokat a' kevés, erőtlen *spiritusokot* benne vég képen ki-öltja: és úgy el-alufznak, hogy soha többé fel sem ébredhetnek.

7.) Mennyiben segíthessen az álom az erőtlen gyomron, már fellyebb illetük vala.

A' rosz Úgy hízik vala t. i. a' Régiek *Hipocrates*, *hideg gyom.* *Galenus*, máfok-is, hogy a' gyomor főzés mor, az által emésztené: az álom alatt pedig a' belső *álom által* részek melege a' fzerint nevednék, mint *mennyibe* hűlnének a' külső részek: és így a' hideg *segítetik.* erőtlen gyomron az álom igen fokot segíthetne. Erre magyarázták azt-is, hogy étel után mikor jól laktak, minden állatok alhatnának: még pedig a' bé vett eledelnek fok-sága és keménysége fzerint, mind inkább. Mellyet a' természet a' gyomor emésztesének segítésére botsátana réájok. De az ujabbak, jobban ki-tanulván, hogy a' gyomor emésztesé-is nem főzés által léfzen; a' belső részek sem melegebbek aluva mint vigyázva; a' gyomornak emésztesét-is mint a' természetnek egyéb munkáit-is, az álom alatt jóval gyengébbnek, és lafszbbnak tapasztalták, mint a' vi-

gyázás alatt; a' honnan aluva későbbre - is eheznek - meg minden állatok mint vigyázva. Hanem, tsak amyiban tartják a' gyomrót álom közben jobban emészteni, hogy az emész-
ténnek ugyibe való le-follytására több ideje, és nagyobb tsendefsége lévén, a' keményebb, és több eledeleket-is lafsanként tökéleteseb-
ben meg-emésztheti.

Azt pedig hogy étel után, kivált a' fok *A' bövebb* étel után álom jön az állatokra, Némellyek *étel után* annak tulajdonították, hogy az ételtől fel-miért al-
dagadott gyomor meg - nyomná hátul a' le-mosodnak menő nagy élő-eret, és e' miatt, míg a' gyo-el-minden mor valamit apadhat, a' főre nagyobb bőv-*Elő - ül-*
séggel kellene menni a' vérnek. A' melly, *latok.* öszvébb szoritván az agyvelőt, a' vigyázásra meg-kivántató *spiritusok* szükebben készül-
hetnének; 's ebből következnek ez az étel után való álomság. Mások, tapasztalván hogy fok állatok, a' kiknek gyomrok nem úgy fekszik, hogy fel-dagadva-is ezt a' le-
menő nagy *arteriat* meg-nyomhatná, étel után még-is szintúgy alhatnának; az emberekben is mikor az ételtől így meg-dagad a' gyo-
mor, fenekével nem hátra, hanem elé-for-
dúl, hátul pedig a' felső horgas fe'é marad: melly alatt a' nagy élő-ér egész szabadság-
ban vagyon, egyébbé keresték ennek az étel után tamadó álomságnak az okát. *Haller* úgy tartotta, hogy ilyenkor az ételnek és itálnak ösztönére a' *spiritusok* a' főröl - is ide fietnének: és így ott meg-fogyatkozván, álomságot hagynának magok után. Mások, talám helyesebben-is, ezt az el-álmodást a' *diaphragmának* a' fel-dagadott gyomor által a' mejj üregibe lött fel-nyomulásából, magyaráz-
zák: midön ez a' tüdököt kifsebb helyre szoritotta, és a' főröl le-jövő vérnek a' sziv jobb gyomrából a' bal gyomrába szaba-
don és elég bővön lejendő által follyását benne meg - akadályoztatván, az a' főre viszta tojul, és az agyvelőt meg-nyomja.

Mások megint arra vizsik, hogy az ételből és italból készülő új *chylus* a' vér közti elegyedésén, azt egy ideig alkalmatlanná tenné a' benne lévő *spiritusok*nak ki-adhatására: de az agyvelőn sem szűrődhetnék ez alatt szabadon által; hanem abban fok helyeken meg-dugulna, és a' közel lévő edényetskéket is meg-nyomná: mellyek miatt a' *spiritusok* készüllete és folyása-is, míg ez az enyves taknyofság valamit ofzolhatna, meg-kevefednék, az inakot egészen meg nem tölthetné. Es e' volna az oka ennek az étel után való álmoságnak. De akár mint légyenek ezek, elég hogy ebből az étel után következő álom kívánásból a' gyomornak az álomból nyert nagyobb melegére, erősebb 's jobb emésztésére semmit-is nem lehet ki-hozni. Ugyan csak igaznak marad, hogy az álom a' gyenge és hideg gyomorokon fokot segíthet; annyiban is a' mennyiben a' gyomornak efféle el-syengülését és el-hülését többire az eddig megjegyzett hat okok szokták szerzeni: mellyekre az bővebb álmot szükségesnek lenni meg-mutatók: annyiban-is hogy az álom alatt több ideje és módja van az erőtlen gyomor-

A' *Sanctorius* maga köteletségét le-fojtatni. De hogy ez a' bővebb, de fokszor meg-újított rövid jegyzesei álom valósággal-is hasznos legyen a' magunk szerint a' tapasztalása-is meg-mutatja mikor magunkat *meriteles* tsendesen jól ki-alhattuk. Azt írja *Sanctorius* a' maga fontoló *machinájában* tött jegy-gyumron zései közt *Señ. I. aph. 3.* hogy a' lathatatlantlan, vagy érezhetetlen ki-gözölés mértéke *mitsoua* hordozza a' jó egészséget. *Señ. III. aph. 19. 20.* hogy álunkban két annyit gözölünk *úton, és* mint vigyázva: *aph. 48.* hogy a' hol a' gyomor emésztésében valami akadály vagyon, *segít ket.* ott a' ki gözölés-is kéfik. *Señ. IV. aph. 30.* hogy ha vatsora után öt orával mindjárt fel-ébredtetünk, alig gözöltünk-ki fél fontot; ha nyoltz orával ébredünk-fel, bárom fontott találatunk ki-gözölni: *aph. 31.* hogy

ha izokáfunknál rövidebben aluttunk, a' ki-gö-zölésnek mindenkor lett valami héjja. *Setl. V. aph. 11.* ha vatsora után az ágyban tiz orát nyugodtunk, leg jobban ki-gö-zölög te-itünk. Ezek szerint, minthogy a' gyenge gyomornak emésztése későbbre folyhat-le, a' ki-gö-zölés-is az ilyenben későbbre mehet rökéletes mértékre: jól tselekszik ha az ágy-bol későbbre kelnek-fel; ha szinte végig nem alhatnak-is az éjszakát; minthogy az ágyba a' meleg takarozók alatt jobban gö-zölöghet-nek mint fenn járva. E' félére vigyázott; ha szinte ezeket így nem tudta-is *Celfus L. I. c. 2.* A' ki, úgy mond, jól emésztett, reggel bátron fel-kelhet: a' ki-keveset emésztett, reg-gel nyugodnia kell; és ha reggel kételen fel-keller-is kelnie, azután ismét alugyek: a' ki-je-nmit nem emésztett, egészen nyugodjék; se ne cölgozzék, se egyebekben ne foglalatostkodjék.

3.) *Vigilia vorax.* A' Vigyázás nagy Éhség el-ehető, így szól *Hipocrates Epid. d. IV.* Mi-len az kor estve fokatskáig fenn voltunk, már éjfel-aluvs tájba ehernénk; ha pedig estve el-aluttunk, mennyi-reggelig, vagy más nap ebédig eszünkbe se ben hasz-jut az étel. Nappali vigyázásunkban 12. óra nálhat. alatt kétszer, háromszor, söt, ha dölgozunk, négy-szer-is meg-ebezünk: aluva két annyi idő alatt sem kívánunk semmi ételt, semmi italt. Az éhségnek és szomjuságnak érzése nehezen enged álmat jöni szemeinkre. De ha egy-szer el-alhattunk, mind a' kettöröl egybe el-felejtkezünk. Sok hasznát véfzi ennek a' fogásnak nálunk-is, kivált télbe, a' dologta-lan tzigányság: sok élőállatok a' kikben az ö természeti belső meleg a' külső meleg-nek segítsége nélkül az életet fenn tartani uem elégséges. ha erejek 's készületek van réá, az öfzi hidegnek bé-lépésével által-nyo-múlnak a' déli melegebb tartományokra. De a' mellyeknek ere tehetségek nints, télre el-rejtik magokat méjjen, a' földnek és köfzik-aluvo láknak *Allatok.*

Égész

télre által

aluvo

láknek melegebb lyukaiban; és ott egész télen, a' tavaszi melegnek fel - derüléséig, minden étel, ital, és ki - üreفسedés nélkül, egy - végtibe alufznak. A' medvék, Borzok (kik - is medve familiából valók) *Boerhaave* szerint *Prael. ad Inst. Med.* §. 597. Nyári és őszi prédájokból meg - hizva, magok barlangjoknak fenekére bé - feküsznek; és ott, mint a' holtak a' tél közepéig nagy hortyogással úgy alufznak; A' melly idő alatt ki - takarodván testekből a' kövérség a' bőrök alá, ott vastag hár vagy szalonna lesz belölle (a' mint láthatni ha ez alatt barlangjokban meg - ölettetnek) melly az ő testeket hivesen tartja, és a' rothadáástól védelmezi: Tavasz előtt egy hólnappal magában fel - meiegedvén a' hűfok, tisztá 'sirt kezdenek izzadni. Melly őket úgy el - foványítja, hogy tavaszszal alig akadt - meg tsontiaikon a' bőrök, mikor elébb barlangjokból ki - búttak. *Ælianus*, úgy írja *Hist. Anim. L. VI. c. 3.* hogy illyen méjjen csak 15. napokig alunnának a' medvék, azután fel - ébredve 40. napokig jobb láboknak talpát nyálnak, és ezzel minden eledel nélkül élnének; úgy hogy fokszor a' beleik ürege - is egybefórrana: az alatt meg - is köjkeznének. *Nova Zemblában*, a' hol a' tél az esztendőnek három részt teszi, hat hetek alatt alig rejtik - el magokat, azután prédára ki - járnak. A' mint *Linschoten* és *Pecklinus* meg - jegy - zették.

A' Havasi murrogó, *Marmotta* nevü nagy egerek, nálunk - is a' Pele nevü Szürke E - vetek, Nyárban előre a' fák gyökerei alá magoknak jó tágas méi lyukat, és száraz szénából abba ágyat készítvén, késő ősze, familiánként fokban együvé feküve, hogy egymás melegét inkább segithessék, el - búv - nak, és egész tavasz közepig olly méjjen alufznak, hogy az alatt ha lábaikat el - vágod, a' *Pecklinus* bizonyítása szerint, arra sem ébrednek - fel. Így alufzak - ki a' telet a' menyéteknél fok

fok nemei, a' rólák közül-is némellyek. A' *Castorok* vagy *Hódok*. Tövis dísznök vagy Dísznó szöggyök. A' *Vakondokok* vagy *Patkányok*. A' *Tőkenös* békák-is ösfízfel, a' mint hülni kezd az idő, a' földbe magokat addig béc-vájják, és temetik, hogy télbe a' föld fagya oda bé nem hathat. Ott minden étel és lélekzet vétel nélkül múlatnak egész tavaszig, míg a' föld fagya egészen felengedett. Akkor, az engedésnek gráditsa szerint fellyebb fellyebb emelkednek, míg egyszer a' föld színén lelik magokat. Hogy pedig az alatt lélekzet nélkül élhettek, annak tulajdonitja *Duzerney* után *Buerhuave*, hogy ennek az állatnak, a' tüdőjin kívül, négy szive van, és ez alatt a' vér csak ezekben kereng, a' tüdököt el-mellözve. (Illyen formán alufznak lélekzet vétel nélkül kilentz hónapokig annyok méhében a' tsetsemök-is) Így telelnek-ki tsupa álommal a' tóknak száraz partjaiban áított méjj lyukakban a' békák; a' pintzékben az épületek talpjai, és ló ganéj dombok alatt a' *Varas* békák, a' gyepükben, és patkányok lyukaiba a' fűrjek, a' fáknak odvaiban a' kakukok, és némelly vad galambak, a' parti fetskék fokban együtt a' tók szélein nád száakra tsippezkedve, és aval együtt a' sárba béc-merülve. A' honnan, az *Olaus* megjegyzése szerint *Hist. Gen. septem. L. XIX. c. 11.* fokszor halmonként huzattatták-ki a' halász hálóval, és a' meleg házakban mind fel-elevenedtek. Így búttak-bé alunni egész télre a' közsziklák és hegyek lyukaiban a' házi fetskék, denevérek, kigyók 's egyéb tsúfzó mászó állatok: mellyek ott fokszor halomra rakodva találtnak. Így rejtették el-magokat a' tok sárjaiban a' hideget nem szenyvedhető tzigány halak (*Tinca*) Így élnek aluva a' legyek egész télen, ha a' házok melegtől fel nem élesztetnek. A' *Hernyó*, az a' nagy ehető féreg, (a' melly minden hús óra alatt meg-ehtik

ehetik két annyit nyomó káposzta vagy fa levelet a' mennyit nyom az ő egész teste) öfzfzel jó elein bé kérgezvén magát, egybe fugarodva egész télen és tavaszon által a' nyári meleg bé következéséig étlen aluva hever; a' mikor pillangó formában ki-repül. Így kívánt t. i. a' fok formájú Fő Böltesség fok teremtéseinek életekről, az alatt az idő alatt-is mikor a' természetnek folyása szerint többé magoknak ételt nem kaphatnának, az álom által gondot vifelni.

Az emberek közt-is feles példáit jegy-zették-fel az írók, a' minden étel, ital, tisztulás nélkül egy végtiben fok hetekig, sőt holnapokig folyt álomnak. Mellyek közül Sokáig aluva élt emberek. némelleyeket mi-is ezen *Dicit*: Első Darabjában a' 28. és 29-dik leveleken említettünk vala. Ugyan ott a' 434-dik levélen szollottunk vala az egész télen legyek modjára alu-

Az Epi-*menides* *Lucomoriusokról*. *Epimenides Theologus* ról azt olvassuk némelley historiákban hogy 47. esz- ez egykor hosszvas járásában nagyon el-*tendig tar-* fáradva kréta szigetében egy ballangba bé-*tott Alma-* feküvén ott egy végtiben 47. esztendöket *ról mit le-* alutt. Emlékeznek eröl *A. Gallius*, *Diogenes Laërtius*, *Lucianus*, *Plinius*. Mellyről közmondásá-is lett vala a' régi Görögöknél.

Ultra Epimenidem dormis. Epimenidem somno vicisti. Epiménidesnél-is többet aluszol. Meg-gyözted álommal Epiménidestis. Kételkedik ennek a' történetnek valóságán a' nagy *Erasmus*, és tsak azokra a' *sophistákra* néző költött historiátskának tartja, a' kik annyi fok álmadozáshoz hasonló okoskodáfokat vittek-bé a' Theologiába, mintha épen az Epiménides lelke költözött volna által beléjük.

Az 57. Illyen forma *Fabulának* tartja maga *Plinius-is* *esztendeig* *L. VII. c. 52.* annak a' melegben el-fáradott aluvó gyermeknek álmát-is, a' kiröl bezéllik, hogy *gyermek-* egy ballangban 57. esztendeig alutt volna; *töl.* és így élete 157. esztendökre terjedett vol-

na. Az Éfésusbéli hét atyafiak 190. ezten- *Az Éfese-*
 dös álmát-is bátron ezek közü számlálhatjuk. *susbélihez*
 Nem tartja ugyantsak lehetetlennek *Boerhaave* *Atyafiak*
Pract. ad Inst. Med. §. 599. hogy az ember 190. *esz*
 fokáig el-ne élhetne így aluva, minekutánna *álmokról.*
 egyízer a' ki-gözölés rajta egészen meg-szünt,
 tsak meg-ne akadjon a' nedveségek kerengése
 benn a' nagyobb, véres és *serofus* vagy favos
 edényeken.

Modjáról, miként segitthessen az álom *Hogy pó-*
 étel és ital helyett az élő állatokon az ed- *tólhatja*
 dig el-mondottak szerint, így gondolhatni. *az álom*
 Az álomban minden nedveségek folyása *az ételnek*
 tovább tovább mind inkább meg-lafsodik. *és italnak*
 Minden tisztulások meg-szünnek; a' vér mind *hasznait.*
 inkább el-vizesül és el-taknyosul, és el-
 lagyul: az edények falait kevesebbé és gyen-
 gébben kezdi koptatni, úgy hogy új tápláló
 részekre többé ne igen légyen szüksége:
 ugyan ez okból a' szívet-is mind gyengébben
 kezdi ösztönözni. Így, a' sem kezdi a' vért
 egész erővel mozgatni, mellyel a' nedves-
 ségek folyása az egész testben meg-lafsodik:
 nyálafság és hidegség mind nagyobb nagyobb
 erőt vízen, a' ki-gözölés meg-szünik, a'
 nedveségek bejebb, tsak a' tággabb edénye-
 ken kezdenek kerengeni: kevesebb, kevesebb
spiritusok készülhetnek: azok-is minél tovább
 annál inkább el-vizesülnek, meg-gyúlsúlnak,
 hogy a' vigyázásra és mozgásra szolgáló vé-
 kony inakon már alig mozoghatnak. Sőt,
 azokból végtére egészen - is ki-maradnak.
 Így tehát nevedkven az álommal az álom-
 nak oka, az ételre és italra mind kevesebb,
 kevesebb. szükség léfzen.

9.) A' téli mértékletes hideg és nedves *A' Téli*
 idő a' mennyiben a' ki-gözölést kevesíti ma- *erős hideg-*
 gában - is szerzi az álmot. Gondunk - is *ben miért*
 kevesebben van télben mint nyárban; azért *nyom*
 tsendesebben - is alhatunk: a' tsendes álom *úgy-el az*
 pedig leg többet segit az egészségre. *Étel-*
 álom.
 lel.

lel-is, a' napok rovidségéhez képeft, többel, 's durvábbal élünk mint nyárban; azért, hogy, azt jobban meg emészthetsük, az ál-mot-is hofzszabban kell nyújtanunk. De fő-képpen a' téli szükebb *perspiration*nak szük-ségefebb télbe rovább nyújtani az ál-mot. Az ál-mot, úgy mond *Sanctorius*, *Seft.* IV. *aph.* 42. *télben hasznosabb mint nyárban. Nem azért, mintha a' hasok ekkor melegebbek vólnának, vagy hogy az ál-mot hofzszabb: hanem azért hogy reggelre, virradta előtt a' test rend szerint fel-melegedik, és mint ilyen, leg-bövebben perspiral.*

§. CCCXXI.

Ellenben, minthogy az ál-mot a' testet erő-sen nedvesíti, a' fok vizes nedveség pedig a' *fibrák*at 's következésképen az egész testet nagyon lágyítja és erőteleníti: a' lágy és erőt-len *fibrák*, sem a' *chylus*nak, sem a' vernek el-készítésére, és a' testben mindenféle önként gyűlő tisztátalanságoknak ki-takarítására nem elégségesek; következik, hogy a' rendkívül való fok ál-mot miatt, az egész testnek nyers, hideg takonnyal, és mindenféle tisztátalanság-gal rövid idő alatt el-kell telnie: az inakban folyó nedveségnek szükebben kell készülnie; a' mi készülhet-is, annak-is vastag taknyof-sága miatt, az agyvelőn és az inakon késő-re és nezbezen lehet mozdulnia, és fok helyeken meg-kell dugulnia. Mellyek miatt ofz-tán az egész test nem sokára még jobban-is e'-erőtlenül, el-lomhul, meg-restül; az ér-zékenységek meg-tompulnak, és a' magok hiva-tallyának folytatására elégtelenek lesznek; az elm.e meg-ostobávu; a' fő el-kábul, el-nehe-zedik,

zedik, és náthával meg-rakodik; a' lélekzelés mind nehezebb nehezebb lesz; az álomság jobban jobban körül vész, nevekedyén t. i. az álom által az álomnak oka, az az: a' *spiritusok*nak taknyos vastagsága és meg-fogyatkozása; míglen őszán az élet egészen álommá, az álom pedig halállá változik. Ugyanis, az aluvó ember a' meg-hólttól csak annyiba különböz, hogy ebben a' szív mozgása is egészen meg-szünt, amabba pedig még nem. De ez-is végtére az álom miatt melly könnyen fel-akadhaszon, a' ki az álomba merült testnek le-írt állapotját el-gondolja, meg-ítélheti! Innen, *Cicero* - is *de senect.* azt mondja: *Nil videmus morti tam simile, quam somnum.* az az. A' halálhoz semmit olly hasonlót nem látunk, mint az álom. *Ovidius* nevezi ezt *sororem mortis*, halál húgának: *Gelida mortis imaginem*, fagyos halál képenek. Ama' jeles *Anglus Poëta Ovvenus*-is erről így énekel:

*Si somnus nihil est, gelida nisi mortis imago,
Quo plus in vita dormio, vivo minus.*

az az: Ha az álom nem egyéb, hanem a' fagyos halál képe, ez életben minél többet aluszom, annál kevesebbet élek. Mind ezek pedig hogy a' *phlegmaticum temperamentum*mal bíró embereken leg-könnyebben meg-esheisenek, önként meg-tettzik.

Közönségesen meg-állított igazság, hogy minden dolog középízerü mértékben válik arannyá: Valami pedig, a' maga rendiben, a' határt által hágya, már hiba; és az életben káros: Ez pedig a' leg-nagyobb haszna

dolgokban leg-hamarébb, és leg-inkább kimutatja magát. Így tapasztaltatik ez, az életre és jó egészségre nézve - is az elébb

A' fok meg-irt jegyzések szerint. Alom nélkül nem

Alom mi- élhetünk. De a' természet rendes útján,

ként semmi titkofabban, és nagyobb hizel-

vesztheti- kedéssel el - nem veszthet bennünket, mint

el az em- az álom, ha oktalanul rajta el-indulunk: a'

bert. mint éppen most az elébbi §-nak 8-dik száma alatt le-rajzoltuk. Csak egy lépés van t. i. a' méjj vagy leg tsendesebb álom, és az valóságos halál között: Hogy a' lelkesest, a' méjj álomban meg-van halva minden jelek mutatják. Hátra van az éltető vagy

Az Alom természeti rész; mellynek kútseje a' sziv:

és a' Halál természetes rész; mellynek kútseje a' sziv:

egy más- De ez-is amannak halálával melly ször szá-

tól men- lon akadott légyen meg, azon le-rajzolásból

nyibe kü- meg-tettzik, *Georgias Leontinus*ról arról a'

lőmböz- száz esztendőknél - is tovább élt régi nagy

nek. *Philosophus*ról írja *Aelianus Var. Hist. L. II. c. 35.* hogy mikor utóljára meg-betegedvén erősen roszszúl volna, és mellette lévő baráti kérdeznék: hogy érzene magát? így felelt: *Jam me somnus incipit fratri suo commendare*: az az: már engemet kezd az álom a' maga bátyjának ajánlani, értvén az alomnak bátyján az halált. Innen *Homerus - is Odyss. V.* az Alomról így szól: *suavissimus, morti proxime similis.* az az: hogy ez legkedvesebb; és a' leg közelebb lévő halálhoz hasonló. *Menander* az álmodat a' halál kisdet titkának nevezte. *Virgilius Aeneid. L. VI. 7.* ezt így említi:

Dulcis et alta quies placidae simillima morti.

Édes és méjj nyugodalom: a' tsendes halálhoz leg hasonlatosabb. *Ovidius Amor. Lib. II. Eleg. IX. 7. 41.* egyéb rzállal, azokhoz, a' kik az álmodat ez életben nagy jutalomnak nevezik, így szól:

Stulte! quid est somnus? gelidae nisi mortis imago.

Nagy Sándorról jegyzette-fel *Plutarchus* az ő Életében, hogy a' néki azzal hízeltkedőknek hogy ő Isten volna: azt szokta vala mondani: Hogy halandó ember vagyok, nem Isten, vészem észre az álomból, melly a' halálnak képe. Ugy-is vagyon valósággal, akár belső okát, akár külső mivóltát tekintsük az aluvó embernek, hogy közte és a' meg-hólt között kevés különbség vagyon. *Epaminondas*, a' *Thebæ* Városiaknak hatalmas Fő-Vezére, mikor egy katonáját a' Itrásán aluva találta vala, azt kardjával által veré; mellyért pirogattatván másoktól, miért tselekedte ezt a' kegyetlenséget? ezt felelé: *Talem eum reliqui, qualem inveni.* Ugy hagyám ötet a' mint találám. Jelentvén, hogy, kivált ebben a' hivatalban, az aluvó és hólt ember között semmi különbség nem volna. *Plato* L. VII. *De Legib.* mind ezekre nézve így ír: A' sok álom se a' testnek, se az elmének, se e' világi életnek nem hasznos. Mert akár ki-is, mikor aluszik, semmire kellő, épen mintha nem-is élne. Azért valaki élni, és, kivált ha böltselkedni kíván, minél többet lehet annyit vigyázzon: csak épen, hogy maga egészségének meg-maradására vigyázzon. A' régi költeményes beszédek közt olvassuk: Hogy egykor, egy *Endymion* nevü igen szép formájú gyermeket megszeretvén a' Hóld, azt kéré a' bátyától *Jupitertől*, hogy a' mit ez a' gyermek kérne, azt néki adná-meg. Réá álla *Jupiter*. A' gyermek pedig azt kéré. Engedje-meg néki, hogy ő örökké alhafsék: tzelja lévén, hogy így aluva örökké gond nélkül maradjon, és soha meg-ne vénüljön. Meg lett: És így *Cáriá*-nak egy hegyén, a' *Latmiumban*, mind e' mái napig aluszik. Emliti ezt az *Endymion* álmát in *Moral.* L. X. *Aristoteles.* meg-akarván ebből mutatni, melly alá-való dolog legyen, még az Istenekbe-is, a' tiszta képzetödéseből álló élet: annyival-is inkább

Az *Endymion*
Alma.

Az Almot
életnek
sem lehet
tartani.

máfokban, melly nagy boldogtalanság azt kívánni, hogy örökké, mintha alunnának minden gond és dolog nélkül élhessenek. A kikirol példa-beszéddé-is lett: *Dormiunt somnum Endymionis*: az *Endymion* álmát alufszák. *Cicero-is de Finib. L. V.* így szól: Semmi a' mi természetünkkel úgy nem egyez, mint hogy dolgozzunk. Azért ha időnköt a' leg-szebb álmadozásokkal tölthetnök-is, az *Endymion* álmát még sem kén kívánnunk: és ha ez rajtunk esnék, halál gyanút kellene tartanunk. Ugyan ö *Tusc. Quest. L. I.* így okoskodik.

„ A' kik a' halált leg-könnyebbnek akarják
„ tenni, az álomhoz hasonlítják: mintha va-
„ laki 90. esztendő akarna élni, 's abból
„ a' mi 60-non túl esik, tsupa álommal kíván-
„ ná el-tölteni. Mellyet a' difznok sem
„ kívánnának, annyival kevésbé egy értel-
„ mes ember. „ Nem de nem nagy oktalanságé azért az álomban gyönyörüséget keresni! és tsak azért alunni, hogy világi gondainktól az alatt menekedhessünk, és inyünk fzerint való kedves álmokat láthassunk, mikor más felöl illy nyilván látjuk, melly igen veszedelmes ki-menetele légyen az illyen fok alvásnak, mind a' testre, mind a' világi életre nézve. Bölts Salamon Péld. 24: 33. 34. az álmon igen kapó emberekről azt jegyzette meg, hogy mikor ök az ágyban magokban így beszélgetnek. Még egy kistsit alunnom kell: meg egy kistsit szünyadnom kell, azon közbe mint a' könnyü úton járó el-jö az ö szegénységek, és az ö szükségek mint a' paisos

A' fok ember. Egyébként-is, a' magát nagyon álom-
'Alom az ember, ha az ö formáját, moz-
esztu-is dulását, dolgait, beszédét, gondolatit el-né-
el-veszti zed, fél bolondnak ítéltetted inkább, mint
a' maga okosnak. Ésmért *Boerhaave* Lejdában egy
rabjainak. jól tanult Orvos Doctort, a' ki különös gyö-
nyörüségét érezvén az álomban, el-bútt tsendes fetét helyekre, és ott tsak nem szüntelen alutt, mellyel minden *animalitasát*, az

az érzékenységeit, ügyelését mozgását úgy el-vezette, minden tudományát úgy el-felejtette, hogy utóljára az Ispotályban mint bolond úgy holt-meg.

Azt magunk-is száfszor tapasztalhattuk Erre mi-magunkban, hogy mikor kelletin túl aluszunk, *tsoda lé-* el-kábul; el-nehezedik a' fejünk, szemeink *pésekkel* ki-dagadnak, szemünk allja meg-puffad, érzé- *mégyen.* mensegeink meg-tompúlnak és úgy el-bágyadnak, hogy fel-ébredésünkkel-is alig tudjuk helyre-hozni magunkat, az eszünk-is úgy el-ügyetlenül, hogy az előttünk forgó dolgokat későre és nehezen tudjuk fel-venni, azt sem tudjuk, hol vagyunk, mint tsinalunk; tsak netetünk mint fél bolondok; minden eszünk kedvünk tsak az álom. Egyéb részeink- *Az egész-* ben-is a' *musculusok* úgy meg-sibbadtak, *tet el-* úgy meg-merevedtek, hogy ugyan fájnak *rontja.* belé ha valaminket mozditani kell: A' melly *Ez hogy* attól vagy; hogy a' rendes határig vitt *és mitől* álommal az addig készült vékonyabb ned- *esik.* vefségek ki-gözőlvén, a' többi meg-sűrűdtek, és a' vékonyabb vér-edényekben akadozni kezdetek: egy másra gyűltek, az élő-ereknek ezeknek meg-felelő óldalos vékony ágaiba visszajátojáltak: a' midön a' *musculusok* mozgásai az álom alatt egészen meg-szüntek, és ezek sem segithettek rajtok; A' honnan, mind az agyvelőben, mind a' *musculusok* rostjai közt fel-puffasztván a' magok edényeit, azok mozgató inakot meg-szorították, egybe-nyomták, a' *spiritusokot* beléjük jöni meg-gátolták: Mig osztán, valami okból fel-ébredvén, sok feszengések, ástozások, és egyéb rendetlen mozgások által nagy nehezen újra folyásba inditathatnak. A' melly, ha fokáig így maradna, egy átaljában sok egyéb-terhefőbb nyavalyákat, az egész testben vér-veszetséget, a' főben gúttá ütést-is 's a' t. könnyen okozhatna. Ide járúl, hogy az álom alatt minden ki-tisztulni való nedvességek-is benn

A' rendi-
nél több
aluvásnak
ismertető
jelei.

maradnak. Ezekből-is azért különösen számtalan nyavallyák származhatnának, ha felébredésünkkel majd ki-nem üresítenének: mint ezeknek-ik okait, alább bővebben megfoglaljuk érteni. Innen vagyon közelebről, hogy az igen fokot aluvók rend szerinti sárgák, haloványok, puffadt szennyes ábrázatauk bágyadt nézésűek, tehetetlenek, restek, feledékenyek, ügyetlenek, fekélyesek, dagadoznak, fokban közüllök meg-vizkorságosulnak; némellyek felettébb ei-hiznak, 's végre gutta-ütésben el-vefznek.

§. CCCXXII.

Hogy azért e' nevezetes dologban botlás nélkül való lábakkal járhatunk, az az: se az igen fok, se az igen kevés álommal magunknak kárt ne tégyünk, hanem inkább abból keltekorán szükséges meg-újjulást nyerhesünk, szükség léfzen már arról-is tudakozodnunk. 1.) Kinek mennyi időt kellesek álomra szakasztani? 2.) Mit kellesek tselekedni, hol és miképen kellesek fekünni, hogy az álom által ki ki maga kívánt végít elérhesse? A' mi az első illeti: Azt egy valaki így határovoza-meg.

*Quinque horas dormisse sat est juvenique senique:
Sex mercatori, septem de stemma natis,
Octo damus pigris.*

az az: Mind ifjúnak, mind vénnek öt órát; a' kereskedőnek *batot*, az Urnak *betet*, a' restnek *nyóltzat* alunni elég. Mások a' gyengébbeknek *nyóltzat* vagy *kilentzet*, az erősebbeknek pedig csak *ötöt* engednek. De bizony óra számra szabni az álomnak idejét haszontalanság mert a' mint §. CCCXX. és CCCXXI. vilá

gofon

gofon meg-mutatók, egy embernek több, másnak kevesebb, sőt azon egy embernek-is egyszer több, mászor kevesebb álom kívántatik. Leg-jobb azért e' részben - is a' természetre vigyázni akár kinek; midőn el-kezdi nyomni az álom, le-fekünni és az álmot addig nyújtani, míg szemeiről az önként el-mégyen, és testét meg-könnyülve, meg-frisülve, erőjét meg-újúlva; érzékenységeit fel-ébredve és elméjét meg-vidámúlva tapasztalja. Ekkor pedig mindjáraft keljen-fel, mert ha csak az ágyba heverész - is, annyival inkább, ha magát ismét álomra botosítja, azonnal oda lépzen mind a' testnek, mind az elmének elébbi vigora, és a' fok álomnak fellyebb le-festet ártalmi bé-kezdenek tsúfzni.

Mikor kellyen estve le-fekünni? azt *Az estvéli* valamint minden oktalan állatokban, úgy az *le-fekvés*-emberekben - is a' jól szoktatoit természetnek és reg-maga meg-jelenti: mellyet, ha a' szerint kö-gelí-fel-kevet, bizonyofon tsendes és meg-újító álma lépzen ide-léfszen: Ha pedig ezt akkor el-múlatja, az jét a' ter-után nehezen tudja magát álomra verni: *mész* de ez-is nyughatatlan és bádgyasztó lépzen. *maga ki*-Meddig kelljen az álmot nyújtani, azt-is ez jelenti. a' hiv Mester tsalhatatlanul értésünkre adja; 's ha utánna halgatunk, bizonyofon jól foly dolgunk: ha nem halgatunk, hanem megint tsak alufzunk, az, elébbi §-ban meg-irt rosz vendégek azonnal mellink kezdenek eregelni. Így kelnek 's feküfsznek a' természet inditá-fa szerint, az végső északot lakó népek: a' hol a' *polus*nak 64 és 66 *gradus*sai közt a' nyári leg-hofszabb napok-is alig tartanak 4. orát; a' téli hofszabb éjszakák pedig más fél holnapra-is ki-terjednek. A' melly idő alatt a' Lakofok ottan ottan fel-kelnek, és a' hóldnak (a' melly az alatt nállok egészen

soha el-nem halad) és mészeknek világánál dolgoznak, míg el-fáradnak, akkor le-feküsznek, 's alufznak egy darabot, 's ismét dologhoz fognak. Mesterségefebben hordozza az aluvásnak idejét a' láthatatlan ki-gözölésnek hordozza minémúsége és mértéke. Mert, ha éjjel ma aluvásnak gunkot eléggé ki-nem gözölhettük, álmunk-határát is háborúan foly, testünk-is el-bágyad álomba a' láthatatlan maradunk, karjaink, lábaink fáznak, zint-göznek ha meg-verték volna: Mellyből, a' *Sanctorius* meg-jegyzése szerint *Scd. IV. aph. 12. 33.* nem sokára betegség következék. És ezek, úgy mint a' jó ki-gözölés és a' jó álmom, úgy egybe köttettek, hogy a' mik az álmod akadallyoztatják azok a' ki-gözölést-is akadallyoztatják. *ibid: aph. 8.* úgy hogy, a' nyughatatlan álomban a' szokott ki-gözölni való materiának harmad része benn-marad. *aph. 5.* a' szokott ki-gözölésnek meg-apadása pedig előre nyughatatlan álmodot és alkalmatlan éjszakát jelent. A' kik alufznak és nem álmodnak (melly a' nyugodalmas álmodnak jele) jól gözölnek: és úgy, meg-fordítva-is *aph. 28.* Mikor pedig jól ki-gözölheti testünk magát, akkor az álmodtól meg-újjulunk: De a' tsendes álmod annyira segiti a' ki-gözölést, hogy hét órák alatt az erősekben, ötven *Unciátra* vagy száz lótra-is fel-mégyen. *aph. 1.* és hogy egy arányu idő alatt, mikor tsendesen alufzunk, ki-gözölünk annyit, mint ha az alatt serényen dolgoztunk volna. *aph. 6.* Az aluvok hét órák alatt két annyit ki-gözölnek, mint a' vigyázok. *aph. 2. 19. 20:* mert azokban fokokban ezt 40. *Unciának*, ezekben csak 20-nak találta. A' reggeli álmodban, ha az első főzés véghez ment, egy óra alatt ki-gözöl egy font; ha e' végben nem ment, alig gözöl-ki egy fertály. *aph. 7.* Ha vatsora után öt óra múlva fel-ferkenve megfontolod magadat, alig gözöltél-ki fél fontot: ha nyoltz óra múlva fontolod-meg, három font ki-gözölésedet találod *aph. 30.*

A' szokás felett rövid álomban mindenkor marad benn valami a' ki-gözülni való matériából; melly ha azután való napokon bővebb ki-gözüléssel nem segitetik, hidegclést szerez *aph.* 31. Ha a' test vatso-ra után tiz óráig nyugszik, leg-jobban gözöl: ha azon túl-is az ágyba maradunk, mindjárást kezdenek apadni mind az érezhető, mind a' nem érezhető gözölések *Seft.* V. *aph.* 11. Hogy elegendő képen ki-gözült testünk, jele, ha könnyebben érzi magát *Seft.* I. *aph.* 38. Ezt jelenti az álom után való friss elevenség, és a' beszédnek tisztasága; a' melly jele, hogy azon éjszaka leg alább három fontot ki-gözültünk *aph.* 43. 's t. e' félék. Addik kell tehát, a' *Sanctorius* tanátsa szerint *aph.* 33. az álmot vagy heverést reggel nyújtani, míg a' ki-gözülés tökéletesen le-follyhat. Mert maga, az ágyban ide tova való forgás-is nagyon segéli a' ki-gözülést *aph.* 14. Együtt folyt t. i. a' testben a' ki-gözülni való matériának 's az agyvelőben a' *spiritus*oknak készülése; és egy idő alatt-is szokott tökéletességre menni *Seft.* I. *aph.* 73-74. de a' kárt-is, ha együtt járnak, kettősön teszik. Lásd *aph.* 46. 51. És a' szerint, a' mint a' ki-gözülés egyszer hamarabb véghez mégyen, mint mászor, az álomnak-is egyszer kurtábbnak kell lenni, mint mászor; ahoz alkalmaztatva a' mint a' ki-gözülést akadályoztató okok elé-adják magokat; minthogy ez a' kettő mindenkor mejjékest jár; és egy máson hiven segitenek. Ebben forog azért az Álom ideje ki-fszabásának minden titka. Add hozzá ezekhez a' miket fellyebb a' CCCXX-dik §-alatt az bővebb Álomnak bizonyos állapotokban, és bizonyos fzemélyekre nézve szükségesebb voltáról feltettünk vala. *Boerhaave Præc. ad Inst. Med.* meg-jegy-
§. 95. úgy itél, hogy a' jó egészséges em-
ber 24 órák alatt készíthet annyi *spiritus*okat,
a' mennyi néki 16 óráig való dologra elég:

Ennek
fundamens-
tumos
oka.

melly ízerint, 6-8 óráig való álomra szük-sége van. A' betegesek, erőtlenek, öregek, a' kik egész éjszaka nyughatatlanúl és tsak félbe-szerbe aluttak; egyik felekről a' más-
ra fokot forgottak, kilentz órákot-is jól el-tölthetnek az ágyba; Mert fokszor az a' kis álom, mellyet reggel kaphatnak, jobban meg-újjítja őket, mint az egész éjszakai bo-jongo álom.

§. CCCXXIII.

A' mi a' *Másodikat* illeti: Bizonyos az, hogy minél mélyebb és tsendesebb az álom, annál egészségesebb: és ezt, a' mint óhajtja, tsak meg-ne akadályoztassuk, a' természet ön-ként úgy véghez-is viszi. De hány ezeroszer nem tapasztalta ki ki magába, hogy le-fekü-vén, vagy tellyeséggel álom nem jött szemé-re, vagy ha jött-is, de egész éjszakai álma nyughatatlan vólt, elméje a' fok nehéz álmo-zásba egészen el-fáradott, és reggel, akár meddig hevert-is ágyába, bágyadva, és mint-ha minden testét meg-verték vólua, úgy kel-letett fel-kelnie! Igen szükség léfzen azért ez alkalmatossággal egy kevésé gondofabban ki-keresnünk azon okokat, mellyek a' természet-nek rendes munkáját az alvás dolgába így meg-szokták zavarni: hogy így azokat előre észre vévén, a' mennyire lehet, el-kerülni tudhaffuk, és álunkot tsendesé 's meg-újjí-tóvá tehessük.

Hogy az Almot akadályoztató vagy meg-háborító okokról jobban itélhessünk, szükséges előre ki-tanúlnunk azokat az oko-
kot-is, mellyek a' nem alhatokban-is Almot szerezhetnek. Közönségesen úgy jö-ki az
Álom-

Alomnak és Vigyázásnak eddig elé-beszéltet mivóltokból: hogy az *Alom* a' Vigyázásra szükséges *spiritusoknak* meg-fogyatkozásából lesz: Meg-fogyatkoznak a' *spiritusok*, ha az agyvelő az el-fogytak helyett ujjabbakat nem szolgáltathat. Készíti pedig az agyvelő *Az Alom* ezeket a' *spiritusokot* a' kívülről belé menő, természet és rajta által szűrődő vérnek leg-vékonyabb szerint és tisztább részeiből. Meg-kell tehát fogyat-hogy? és kozni a' *spiritusoknak* magában az agyvelő-mikből ben-is 1.) ha a' vér elegendő erővel és bőv-követke-séggel rá nem mehet. Így alutá-el magát zik. örökösön, maga választáfa szerint, a' bölts *Seneca* meleg feredőbe ülve creinek meg-nyit-tatáfaival, mikor az átkozott Néro úgy szinelvén, hogy a' *Piso* ellene való öszve es-kiivésében ö-is résztes vólna, valosággal, hogy régi Tanítói jó intéseit, és jó példa-adásait már tovább nem szenvedhetné, meg-paran-tsolta vala, hogy másként- is meg - kellene halnia. Így akará kedves férjét ebben- is követni az ő nagy Lelki, tudos felesége *Pisonia Paulina*-is, ha, a' Néro rendeléséből, a' katonak által a' feredőből ki-nem vo-nattatik vala. Közönségesen úgy tartják, hogy két font-vérnek egyszeriben való ki-vételé-vel az ember halálos álomba merülne: az igen erős *purgatiótól*-is mint az *opiumtól* vég képen el-alunnik Lásd *Haller Comm. ad Inst. Med. Boerb. §. 591. n. 15.* Mellynek egyedül az az oka, hogy a' vér az agyve-lőről el-vonattatik: *Dreleucourt* mászszor- is említett Lejdai nagy hirü nevü *Med. Professzor*, akarván ezt nyilvánban meg-mutatni egy nagy fene komondort, deszkára hanyott, szoroffan le-kötözött, és a' nyaka két oldalain, a' vért a' före vivő nagy élő-ereket (*Carotides*) ki-mezitelenetvén, tzernával külön külön meg-kötötte; és mulatsággal szemlélte, mütogatta másfoknak - is, hogy mihellyt ezek az erek kevésbé így kötve állottak, a' komondor azonnal méjjen el-alutt, ha a' kötést meg-erész-tette,

tette, mindjárt fel-ébredett: és a' mint ezt fokáig, váltóslag folytatta, a' szerint most el-alutta, most fel-ébredtette a' komondort. Mellyből eléggé ki-tettzett, hogy itt az álom a' Vérnek az agyvelőre való nem mehetéséből, a' vigyázás a' vérnek az agyvelőn való szabad és bőv fajásából következett. El-aluszik 2.) Ha a' vér olyan vastag és enyves, vagy nyúlós, hogy az agyvelőben magát bé-nem fúrhatja, és azon szabadon nem folyhat: 3.) Ha valami magát az agyvelőt úgy egybe-nyomta, hogy, a' minden hiba nélkül lévő elégséges vér-is belé nem mehet, és rajta szabadon nem folyhat. Valamik azért ezeket az akadályokat szerezhetik, azok mind álmod okozhatnak. 4.) Álmod hoznak minden külső és belső okok, mellyek az érzékenységeket, és agyvelőt kényesfen simogatják, vagy leg-gyengébben ösztönözik. Ellenben mind vigyázásra visznek. 1.) valamik elegendő vért készíthetnek, és azt a' főre illendő erővel viszik. 2.) Valamik azt úgy meg-bígitják, és vékonyítják, hogy az agyvelőn szabadon és bőven folyhatnak. 3.) Valamik az agyvelőt a' maga természeti ki-terjedésében meg-maraszthatják. Vigyázásra gerjesztik. 4.) Az érzékenységeket és az agyvelőt, a' mellyek azokat a' magok erős sértegető ösztönökkel szüntelen mozgásra gerjesztik. Ezekben pedig, jegyezd-mez;

Hogy? és
mitsoda
okokkal
akadályoztatik.

Ezek szer- hogy az Elme semmi akarattal változást rint, Al-nem tehet. Mellyek szerint Álmod szerznek mot okozó 1.) A' felettébb nagy ér-vágások, egyéb vér külső tör-folyások; hogy egyéb nagy ki-üresedéseket tenetek. most ne emlitsék.

A' felet- A' láb vizek, mikor az alsóbb részeket tébb való-ki-tágasítván a' felső részekről a' vért ide le-ki-üreses- szállítják. A' hofzfas nem alhatás és el-dések. fáradás. A' szegény katonák, mikor 48. A' hofzas órákig a' Váráknak ostromlása alatt nem al-vigyázás; hattak a' leg-rettenetesebb agyu bögefek és vagy nem szakadozó kartátsok tsattogásai közt-is, tsak alhatás.

annyi

annyi időt nyerhefsenek, hogy a' földre le-
 fekhetsenek, tsendefen el-alufznak. Az erő- *Az erős*
 sen el-fáradott utazó csak egyszer le-tehese *fáradtság.*
 fejét, olly méjjen el-alufzik, hogy ha a'
 házat le-rontod-is körülette, fel-nem ébred.
 A' nap estig fokot izzadott rabotás ember,
 mikor este egy keveset ett, mint a' holt úgy
 el-alufzik. 2. Mellyek a' vért felettébb meg- *A' vérnek*
 nyúlósítják és süritik: Mint a' hozzas vigyá- *meg-sürü-*
 zás; fok izzadás; maga az álom: a' nátha: a' *dest meg-*
 bővebb ebéd és vatsora: kivált ha ezek ke- *édesedéjt,*
 ményebb és durvább eledelekből, téjből és *el-hülest,*
 egyéb nyálás, nyúlós, lisztes, kotsonyás, lágy *és taknyo-*
 kövér, a' gyomorban nem hamar etzetesülő *sodást*
 vagy tsipösülő matériákból voltak, a' faláták, *okozó*
 májvák, mandola tok, dinnye, mák sálata mag- *minden*
 vak beleiből készült tejek, és egyéb e' félek. *eszközök.*
 Ide tartoznak a' hivesetske nedves aër, és
 a' gond nélkül való heverés: a' kövér, édes
 új borok és ferek. 3.) Almot, de nagyon *A' Tél*
 gyanus, és gyakorta veszedelmes álmot sze- *erős hi-*
 reznek, a' mellyek a' vért, kivált az igy *degben*
 meg-bővült és vastagult vért a' főre erőzsa- *való nagy*
 kofon, és nagy mértékben tojják; vagy von- *meg-fü-*
 ják; vagy onnan az oda tojult vérnek viz- *zás.*
 szá jövetelt nem engednek: Minémük a)
 az erős téli hideg, ha fokáig ki-kell állanunk;
 annyiban - is, hogy a' nedveségeket el-hüt-
 vén, meg-alutja: annyiban-is, hogy azokat
 az alsó részekből a' főre szoritja. A' nagy
Boerhaavét 1709-ben felette erős téiben egy
*Chirurgus*sal Lejdából két mértföldnyire egy
 el-tört lábú Uri Afzszonyhoz mentében,
 kotsífsával együtt olly ki-mondhatatlan édes
 álom nyomta-vala-el, hogy, ha néki erefztet-
 ték volna magokot, midnyájan bizonyofon
 örök álomba merültek volna. De ö maga,
 tudván ezen édes álomnak okát és veszedel-
 mes ki-meneteletét, maga-is el-szállott a' sze-
 kérből, a' többit-is le-szállította, és gyalog
 ferényen menve, úgy mozdították-meg nagy
 nehezen el-hült véreket; és űzték-ki magok-
 ból

A' hideg- ből azt a' szörnyü veszedelmes almot. **6)**
röl meleg- Ugyan ez okból esik, hogy mikor hidegtől
re való bé- meg-fázva meleg házba megyünk, és ott
menetel meg-kezdünk melegedni, szörnyen meg-álmo-
egy első- sodunk. Mellyet okoz a' hidegben egybe-
ben. szorúlt vérnek akkor hirtelen esett nagy ki-
 terjedése, és agyvelönkre lött ki-áradása.

A' méj mar gutta-ütésre válhatnék. **7.)** Illyen mód-
pintzek- dal allattak-el fokakat örökösön, a' pintzék-
nek, bé- ben és bé-zárt hideg házakban bé-vitt rakás
zárva eleven szenek; forrásában lévő boroknak és
állott fereknek, az akkor ki-mészelt vagy épült
házaknak nyers falu házaknak kénköves vad gözei.
eleven- **8.)** Ettől nyomja - el az álom a' fok bort
szennel vagy égetbort ivókat-is, midön t. i. ezek a'
melegített tüzzel tellyes italok az ö véreket hirtelen
szobak- ki-terjesztvén, sziveiket-is élesen ösztönöz-
nak. 's a' vén; azt, az ö agyok velejére rohantatják.
t. gözei. Sokan alufznak örök álmot ma-is az erős

A' fok seprő égetbortól. Az örző fene komondo-
erős bor, és rokot, a' tolvajok, erős éget-borral meg-
égett bor- áztatott kenyeret vetvén nékik, mint a'
ital. hóltakot úgy el-alatják. Látta *Boerhaave*, hogy

a' leg-jobban ki-tisztult seprő égetbortól
(alcohol) hat óra alatt gutta-ütésbe esett, és
 végképen el-alutt az ember, próbálni akar-
 ván, mennyit ihatnék-meg ö ebből ártalom
 nélkül. **9.)** Így álomsítják-el a' köztök já-
A' vad rokot a' vad-sállyanak, virágzó babnak szagja.
sállya Sokan vesznek-el boldogtalanul, majd minden
virágzó- télen, mikor részegen, erős hidegekben, künn
rab. ide tova le-dölve, el-alufznak: álmon kezd-
A' részeg- ve, gutta-ütésen végezve. **10.)** A' miatt ál-
ség. mosodnak-el, kivált az iffjabbak, és véresebb

A' Cáni- természetüek, a' nyári heves *caniculai* napok-
culai nagy ban. Így nyomja-el fok éles forró nyaval-
hevség. lyákban a' beteget a' méj álom, melly az Or-
Az elles vosoknál *Carus*nak neveztetik. Ezen az úton
forró nya- segíti az álmot fokokban az estvéli pipázás-is,
vallyák.

A' pipázás

11.)

„.) E' féle álmodt szerzenek a' fűszerfűszamok- *A' fűszer-*
 is, bővebben élve, mind vért gyúlasztó, és *fűszamok*
 szívet ösztönözö tüzes szerekkel, mind a' erős
 nedvességeket a' főben ki-terjesztö szagjok-*szagja.*
 kal. Beszéltek, így ír *Boerhave l. c.* nekem
 a' Patikáriusok és Fűszerfűszammal kereske-
 dök, hogy valamikor az Asiából érkezett
 fűszerfűszamokat, kámfort, safránt, rakosgatják,
 és hirtelen fel-bontatják, mindnyájau nagy
 álom szokta ökö el-nyomni. „.) Így szerez *As Opi-*
 az *opium*, fél gránig bé-vive, jó kedvet, egy *um; ki-*
 gránig méjj álmodt, úgy hatítzta, a' hozzá *vált az*
 nem szoktakban. Melly nem egyéb hanem *Egyipto-*
 az Asiái nyers máknak késsel meg-sértett *mi.*
 fejből matska méz módjára ki-szivárgott, és,
 a' nagy melegétől tseppenként egybe-afszított
 leve. Vagyon ugyan közönségesebb *opium-*
 is, melly az egész nyers máknak ki-sajtol-
 levéből darabokba száraztatik. De e' nem *Leghatal-*
 épen olyan aludó, mint a' melly *Egyiptomból*
 tsepekbe hozatik: Ez, méltán a' leg-hatal-
 malább tüzü fűszerfűszamok közü számláltatha-
 tik: mint nagyon keferü ize, és hevitö tsi-
 pössége bizonyítja. Ez, szagjával-is álmodt
 szerez; a' másik nem annyira. Így aludják-
 el a' vízben a' halászk a' halakot, nekik
 bé-hányt *opiumos* maszlaggal; hogy mikor
 azok el-aluva, hanyott a' víz színén lebeg-
 nek, ki-szedhefsék. „.) A' safránynak-is *A' sa-*
 e' féle álmodt szerző izéről és szagjáról másutt *frány.*
 bővebben szollottunk. Három hajósokot a'
 fűszerfűszamok szagjától halálosan el-aludtak-
 nak, a' negyediket szinte hóltnak látta, a'
 maga indiai utazásában p. 456. *Mærklein.*
 „.) E' féle vért ki-terjesztö erejekkel szerzik *A' vad-*
 az álmodt a' tejes levü mérges vad saláták: *saláta,*
 a' meleg ágyakból saláta helyett néha törté-
 netből ki-szedett álmodt fű burjánok: az *Álomfü-*
 szölö, nagyfü gyümölsök: a' kender, *Álom-Belind,*
 fű, és *Belendfü* magvak. A' melly három *Ebfözölö's*
 utólsókról különös meg-jegyzés, hogy az a' t.
 álmodt még az *opiumnál*-is bizonyosabban
 szerzik

fzerzik, még pedig a' főnek el-kábitása nélkül; és, ha tsak kevés mértékben vették-bé, igen gyönyörűséges álmadozások közt alutják az embert: bővebb mértékben pedig, mind ezek, mind egyéb illetén erejű álm szerzők, dühös bolondokká teszik az embereket; bé-tojván a' vért magában az agyvelőbe; mellyet addig tsak kívül nyom vala. A'

Dutruoa napkeleti Indiakon terem egy *Dutruoa* nevű-
*nevü tsu-*fü, mellyet a' *Maldiva* szigetekben *Modolnak*
dqlatos hívják; mellynek, mint a' Megynek olyan
Álom-fü forma kerek, de zöld, és szeplős magvakkal
Inaiaban. teli gyümöltse szokott lenni. Ezt a' gyümöltst, mikor frissen és vigan akarnak élni a' magok Latraikkal az *Indus* Álfzonyok, levesbe, vagy valami italba meg-úztatják, és meg-ítatják a' magok-férjeikkel. Mellytől azok fél óra múlva el-alusznak; de aluva-is beszélnék, tréfálódna, nevetnek; mellyről más nap ök magok semmit nem tudnak. Tart ez a' bolondság rajtok 5. vagy 6. órát. A' melly idő alatt, ö szemek láttára, az ö Feleségeik tettések ízerint mulatják magokat. *Pyrard* bizonyítása után írja *Unzer*, hogy *Godban* ennek a' gyümöltsnek segítsége által fok derek leányok lesznek jó anyákká.

A' felette
 nagyon
 való meg-
 hizás.

Továbbá: álmofsá téfzi az állatokat a' felleltébb való el-hizás: midön ez egyéb testekben meg-szorítván a' vérnek útjait, azt a' főre, a' hol semmi e' féle akadályt nem talál, felettébb nagy mértékbe tojja. Innen vagyon, hogy az igen meg-hizott fertések, utóljára majd semmit nem esznek; hanem szüntelen tsak alusznak. *Dionysius*ról, *Haracraei Tyrannus*ról jegyzette-fel *Atheneus* L. XI. p. 272. hogy ezt nagy kövérségéből származott méjj álmából nem ébrefzthették másként fel, hanem tököst szúrdaltak belé. Ez, köztünk-is községes tapasztalás, hogy a' nagyon kövér emberek mások felett álmofok; és a' guttátsára hajlaudobbak. Vala, így ír *Boerhaave*

huave l. c. itt Lejdába egy felette el-hizott Orvos Doctör, a' ki a' maga bádjattságát és álmoasságát a' vérnek bövségétől gondolván lenni, azt gyakor ér-váogatással igyekezi vala el-háritani. Mellytől úgy el-almofodott vala, hogy velem való beszélgetése közt tizszer-is el-alutt. A' kit ugyan tsak holmi sókkal, és üröm *essentiával* éltetve, meggyógyítottam. Annak példajára, miként *Az agy-velőnek nyomattatása, említ Boerhaave egy Párisi megnyomattatása.* szegény Afzszonyt, a' kinek egy darab helyről ki-törvén a' koponya-tsontja, tsak a' takaró-hártya fedi-vala-bé az agyvelejét; mellyet ha kézzel meg-nyomták azonnal el-alutt az Afzszony, és valamig így nyomva volt agya-veleje, addig mind alutt: ha fel-ereztették, azzal mindjárt fel-ébredt: A' mellyet kevés fizetésért sokszor meg-engedett magán probáltatni. A' tsetsemöknek nyóltz darab-ból álló, még egybe-nem-sörrott koponyájokot, hogy a' fejek kifsebb, és szebb forma kerek légyen, sok gonosz, vagy értetlen Bábák fő-kötökkel keményen egybe-szorítják; mellyel ökök méjjen el-alutva, a' guttával-is meg-üttetik: a' melly veszedelmes álom azonnal el-ofzlik; ha észre vévén magokot, a' kötést meg-öldiák. Mellyből-is meg-tettzett, hogy azt a' halálos álmot azon a' kisedekben nem egyéb, hanem agyok-velejének oktalan meg-szorítása szerzette volt. 4.)

Alom követi természet szerint az embert, ha az érzékenységek és az agyvelő minden alkalmatlan ösztönözéstől meg-menekedtek, vagy kedvek szerint érdekeltetnek, és ezzel az elme magát egész tsendefségbe tehetete. Kevés idő az, a' mellyben az eleven vigyázásra meg-kivántató *spiritusok* elég bövséggel, és eléggé ki-pallérozódva lehetnek az érzékenységek inaiban. Azért, többire mindenkor-is hajlandók vagyunk az álomra. Ha látom, hogy amaz áfit, melly az álomnak egyik

Bizonyít-
jak a' Sy-
bariták
kényes-
sége.

A' Mor-
pheus,
vagy
Alom
Isten alu-
vó Háza-
nak fek-
vése.

elő-járó postája, magam-is ásítok. A' melly jele, hogy már az én természetem-is vágyik az álomra. Ugyan csak, innen-is túl-is ösztönöztetvén érzékenységeink, nem mindjárt fogy-nak-ki úgy minden erejeből, hogy az ösztön-re ne mozdúlhassanak. De egyébként, ha az ösztöntől szabadulhatnának, örömeft el-nyúgodnának. A' Sybaritákról, *Calabriának* régi gazdag és kényes lakosairól emliti *Athac-neus L. VII. c. 12.* hogy azok a' magok Várofsaikban femmi kalapáló és zakatló me-ster embereket nem szenyvedtek: kakafokat fem tartottak benn a' városban, hogy annál tsendesebben alhatnának. Egy *Myndrides* nevu Fő emberekről írja *Seneca L. II. De ira.* Hogy sérelmesen panaszolta volna, mi-ként nem nyughatott semmit egy bizonyos éjszaka, minthogy egy rófa levél, mellyre fekütt vala, az ő oldalát sértette; mig azt onnan ki-nem vétethette Erre nézve, minden külső és belső ösztönözéstől üres helyre, az *Cimmeriusok* fetét ország-hoz közel téfzi. *Ovidius-is Metamorph. L. XI. v. 590. — 623.* *Homerusból Odys. II.* az Alom-Istennék *Morpheusnak* aluvó barlangját: A' hol t. i. a' lány meleg Napkeleti szelek tsendesen fúvdogálnak; fem a' hideg, fem a' meleg al-kalmatlanságot nem szereznek: a' hová se a' fel-kező, se a' déli, se az el-enyésző napnak sugári bé nem sütnék; hanem fetétséggel elegyes köd, és nedves ki-gözölések töltik - bé az egész házat; se a' kakafok a' hajnalt kukoré-koláfsokkal nem sürgetik: se az ebek ugatá-fokkal, vagy az ezeknél-is vigyázobb lúdak gágagáfsokkal éjjel nem lármáznak, se a' vadak, se a' barmok bögései, se széltől hajto-gattatott élő-fák ágainak tsikorgási, se a' tzi-vodó embereknek szavai nem hallattatnak.

A' Hdxi Egy szóval: a' hol tökéletes tsendesség la-közönsé-
ges ta-
pasztalá-
sok. tettz, a' hol az ő érzékenységeit femmi külső

külső ösztön nem ébredt: a' hová semmi világosság bé - nem sűt; semmi szó bé-nem hallik, az ő testét semmi nem sértegeti, elméjének sem ötlődik semmi eleiben a' minn meg-iudúlhatna, az, ott bizonyosobban és hamarébb el-alufzik, akár éve, akár étlen fekűt vólt-el, akár alutt vólt az előtt való egész éjzaka, akár nem, mint másutt akár hol. A' *Philosophusok*nak leg-méjebb gondolkodásai, tsendes helyen álmra válnak, ha olyan könyveket olvasnak, mellyek az indulatokat benne ottan ottan fel-nem indítják. Így, a' mi dolgainkot nem illető históriáknak verseknek olvasása, a' tsendes be-félgetéseknek, és Sireni énekelgetéseknek, tsergedező patakoknak, egy forma hangzásai alatt észre vészszük, mikor el-aluttunk fokban kezeiknek vagy lábaiknak gyenge súrolgatása nélkül el-alunni épen nem tudnak. A' kis gyermek, dajkájának lafsu éneklése alatt, ha azon közben a' böltsöben való rengetéssel fárasztik, ügyelése-is el-vitettetik, basának erős fájdalmi közt-is, ritka mikor el-nem alufzik.

Ezeket az álmot szerző okokról így meg-jegyezvén, már az álmat-akadályoztató okokon könnyebb szerrel által mehetünk, 's következésképen jobban ki-tsinálhatjuk mitsoda útakon és módokon nyerhefsük-meg, hogy tsendes, és meg-újító álmaink légyenek.

§. CCCXXIV.

Jóllehet az álmat sok és külömb-külobb-féle okok meg-zavarhatják: a' nevezetesebbek mindazáltal e' következők. 1.) Ha szokásunk ellen nappal aluttunk. 2.) Ha maga idejében, az az: mikor természetünk kívánta, fekönni nem mentünk. Ollyan ugyan-is az álm,

mint amaz éjtzaka itt alatt bojongó tsillagotska (*stella fatua*,) melly a' kergető előtt fut, az előtte futót követi: mint ezt a' tanulásban telhetetlen, vagy egyéb gondok miatt estve fokáig fenn ülő emberek fokszor fájdalommal tapasztalják. 3.) Ha üres gyomorral feküdtünk volt-le. Azt írja *Sanctorius*, hogy a' ki üres gyomorral mégyen le-fekünni, azon éjtzaka roszszul aluszik, feje el-nehezedik, szédül, vak szemei lüknegnek, karjai feszülnek, búsa el-lágyul, szive rágattatik, sőt némelyeket a' nyavallya-is ki-tör. A' mellyek rész szerint attól esnek, hogy az epe az üres beleket rágja, rész szerint pedig, hogy a' vér magában meg-tsipősül-vén, az ereket, az agyvelőt és az inakat bozszantja. 4.) Ha teli gyomorral miudjárt le-feküdtünk. Mert így, jóllehet hamar el-aluszunk, de két, három óra múlva fel-ferken-vén, az éjtzakának hátra lévő részét nyughatatlansággal töltjük el. 5.) Tapasztalt dolog az-is, hogy a' kik estve csak valami gyenge leves ételt észnek, azon éjtzaka roszszal alusznak, mint a' kik hússal, vagy egyéb vastag, de jótele *chylussá* való eledelekkel jól laktak.

Az Almot 1.) Erővel alunni nem lehet. A' szomiként kás, igaz hogy fokot legithet minden dolgoakadal- kon. De ha nappal-is jó darabot aluttál: lyoztat- azonközben, mint mászor többet nem dol- ják és ha- goztál; vagy az éjtzakát tsendefen végig nem boritják- aluszod, vagy a' fok álomnak §. CCCXXI. meg. az fel- rakott kárait magadra vonszod.

időköz- ben való aluvs. 2.) Mert a' hofszas vigyázásnak a' CCCXVII. §-ban ki-nevezett ártalmi nyom- ba kezdik követni a' magok vezéreket. A' termé-

természet ritkán engedi büntetés nélkül az *A' késő le-*
ö jovallásait meg-veteket. *fekvés.*

3.) Mikor a' vér annyira el-vékonyult, *Az üres*
 és meg-higült, hogy az agyvelőnek edényeit *gyomor.*
 könnyen el-járhatja, akkor a' maga ösztöné-
 vel az agyvelőnek fe enged nyugodalmot;
 de *spiritusokot*-is szolgáltat az érzékenység-
 nek annyit, a' mennyit kíván a' vigyázás.
 Azért, a' mint elébb-is látók, az álomra
 meg-kivántatik, hogy a' vér az újj *chylusból*
 annyira meg-vastagúljon és nyúlósúljon,
 hogy az agyvelőbe-is méijen bé-ne hathaf-
 son; a' *spiritusok* se válhassanak - ki olly
 könnyen és bővön a' vér közül. De az étel
 ital kívánás - is ollyn szenyvedés a' testben,
 melly álmat jöni a' szemre nem enged. A'
 kis gyermekeket rend szerint gyomrok ki-
 üreksedése ébreszti - fel: és mikor jól szop-
 hatnak azzal megint el-aluszhatnak. Én magam-
 is néhányszor jártam úgy, hogy estve, nem
 érezvén femmi éhségemet, étlen le-feküdtem;
 de femmi képen el-nem alhattam, míg fel-
 kelvén, valamit nem ettem. Lásd a' miket
 az V - dik Darabban a' CCLXXXII - dik
 § - ra a' vatsorának szükséges vóltáról, és
 minémáségéről az éjszakai nyugodalomra néz-
 ve, bővebben-is beszélgettünk vala.

4.) Hogy szerezzen a' kemény eledelek-
 kel vatsorán jól meg-töltött gyomor, a' *dia-*
phragmanak fel-tojásával, étel után mindjárt *vatsorá-*
 álmoúságot, most elébb látók. Azt-is *val meg-*
 könnyen képzelhetjük, hogy le-feküve még inkább *terhelt*
 fel-tojja az így meg-tölt gyomor az irt köz *gyomor-*
 hártját, mint ülve vagy álva. Minthogy *val hamar*
 pedig vigyázva szaporábban emésztt a' gyo- *való lefek-*
 mort mint aluva, jó lesz ez okból-is három *vés.*
 négy orát vigyázva várakozni, hogy az alatt
 ki-follydogatván a' gyomorból a' meg-emész-
 tödött *chymus*, valamit apadjon. Úgy ofz-
 tán a' meg-maradt részszel az álomban inkább
 bír a' gyomor, és nem vész az annyira meg
 benne.

benne. Melly az álomnak tsendefségét leginkább meg-háborítaná. *Sanctor. Sect. IV. aph. 41.* De az alatt az agyvelő-is szabadul a' réá tojult vérnek nyomásától; és hátra lévő álma tsendefebb lészén. De leg jobb minden tekintetre nézve vatsorára se fokot, se durvaságot nem enni.

Az igen gyenge leves ételek. 5.) A' leves gyenge ételek nem elég-ségelek a' vérnek azt a' nyáláságot és vastagságot meg-ízerzeni, melly az agyvelőben álmot ízerzene. És így az üres gyomorral majd egy forma munkájok van az álomnak akadályoztatásában. Jobban esik azért az álomra nézve-is, a' tápláltatásra nézve-is, ha a' levefek után valami nem nehéz emészthető keményebb éteit-is eszünk.

§. CCCXXV.

De 6.) semmi az álmot olly gyakran meg-nem zavarja, mint az ételnek a' gyomorba való meg-veszése; és a' fok szelet tsináló, vagy a' gyomrot és beleket tsipősségekkel ősztönözö eledelek; főként ha vatsorán esz-szük azokat: Minémüek a' bab, borsó, lentse, fuszullyka, répa, káposzta, gomba, hagyma, fokhagyma, ugorka, dinnye, nyers gyümölts, édes must, jól meg-nem forrott bor, ser, 's több e' félek. 7.) Mind azok, mellyek a' vér tsipősségét és hígságát nevelik, vagy azt sebesebb keringésre indítják, kivált az agyvelőre nagyobb mértékbe rohantatják. Illyenek az igen sós és fűszerzamos ételek, a' harag, hofszas vígyázás, forró hideg, erős commotio, nagy hévség, meleg víz, herbathe, kává, 's a' t. 8.) Mellyek a' bőrön való ki-gözl-

gözülgést, akármi úton módon meg-gátolják; mellyek alább elő fognak bőven számláltatni. *Perſpiratio ſolito minor noctem moleſtam et ſomnum inquietum pronunciat*, így ír Sanctorius. Ezt tseleksi pedig a' többek közt a' hideg nedves cőr és lábunknak fázaſa-is. *Pedibus frigidis et capite calido vigiliae, et nullus, ſomnus*, az az: Hideg lábbal és meleg fővel vigyáznod kell és épen nem alhatol, Boerhaave ſzavai. 9.) Az elmének erős indulati, mint a' harag, ſzeretet, búbanat, félelem, méjjen gondolkodás, fok gondok 's a' t. Erre nézve vatsora után nem is tanátsos ſemmi nevezetes dolgot elménkre venni. 10.) A' vérnek az egész teſtben való meg-bővüléſe: melly álmoſſá téſzi ugyan az embert, de tſendes és hoſzſzas álmot nem enged. Nevezetefen pedig, el-véſzi és igen nyúghatatlaná téſzi az álmot, midön a' vér a' beleken el-terjedő nagy érbe (*vena portarum*,) meg-gyűl, meg-ülepedik, és meg-véſz, mint ſzokott lenni a' vak ſűllybe, hoſzámnak meg-rekedésében, *hypocondriaca* és *melancholica affectio*kba. 11.) Az érzékenységeknek, zörgetés, zakatlás, kiáltozás, fájdalom által ottan ottan külömb külömbféle módon való érdekeltetéſe. Külömb külömbféle érdekeltétét mondok; mert a' ſzüntelen egy forma *ſenſatiora* tsyk hamar nem kezdvén ügyelni az elme, az alatt pedig egyéb dolgokot-is el-felejtvén, még hamarébb és jobban el-aluſzunk mint a' tökéletes tſendefſégbe; mint ezt a' két húron járó muſikán, énekléſen, prédiká-tziön, eſő kopogáſon, talpunk vagy egyéb rözünk hoſzſzas vakargatáſán, egy féle dolgokról való hoſzſzas, tſendes és minden indulatok

nélkül való gondolkodásban vagy olvasásban gyakran tapasztaljuk.

A' Gyomor fájás. 6.) Akadályoztatják ugyan az álmodást a' testnek minden féle fájdalmi és szennyvedései, De különös a' gyomornak fájdalma. Mint-hogy ennek olly izoros egyfésége van a' fővel, hogy mikor egyiknek baja van attól a' más-is okvetetlen szennyved: ha ennek jól van dolga, a' más-is jól vagy. Mikor valami utálatosságot meg-láttunk, vagy valami utálatos szagot meg-érettünk, már fel-háborodik a' gyomrunk, és fokszor hányunk - is. A' jó szagú és ízű ételeknek csak látásokra és szagjokra - is foly a' nyálunk. Nem tsuda tehát, hogy mikor az étel és ital gyomrunkban meg-vefzett, és az belől, különösen annak felső, fok inakkal egybe szövődött érzékeny száját sefziti, tsipi, vagy *A' beleknek sefzelei.* másként utáltatja, szelekkel a' gyomrot és beleket meg-tölti, *spasmus*okat görts fogá-fokot támalzt benne, és ezzel a' szelet bizonyos helyekre szoritja, által-meneteleket meg-gátolja 's a' t. ha az ezekből vett szennyvedés álmodást nem enged jöni szemeinkre. A' gyenge gyomru embereknek, soha sem, vagy ritkán, lévén az illyen rosz emésztésből származó szennyvedélektől ürefsek az ő belső részeik, álmodások-is rend szerint mindenkor nyughatatlan: és egy végtibe csak kevés ideig tarthat. Úgy hogy, ha fok dérib darab, kivált reggeli kis szenderedéssel egybetoldozott rövid álmodásokkal hosszabban nyújtott ágyban - maradások által nem igyekeznének magokon segíteni, az álmatlanságtól bizonyoson el-vefznenek. Hogy fok kis gyermekek nem alhatnak, 's annyit fírnak többire mindenkor az ő gyomrookban meg-vefzett, vagy egyéb nem nekik való étel az oka. Az okosság hozza tehát magával, hogy vátsorán minden e' féle ételeket, melyek

lyek a' gyomorban meg-veszhetnének, és széllel a' gyomrot és beleket fel-fúvnaék gondofon el-távoztatfsanak. Ide járúl, hogy az álommal a' gyomornak és beleknek ki-hajtó erejek - is fokot restül, és ezeknek az alkalmatlan öfztönöknek idején-korán való ki-idézésével fem annyira fegethetnek magokon. Mellyel-is fzenyvedéfek terhedefik.

7.) Néhány izben meg-jegyzettük vala, hogy valamig a' vér az agyvelőnek külső kérgin, vagy véres-edényetskéekkel elegyedött szennyesebb fejer részen szabadon folyhat, és botsáthatja az agyvelőnek belsőbb részeire a' nedveségeket, addig nem alhatnánk. Valamellyek azért a' vért úgy elhigitják és meg-vékonyitják, hogy ezen a' kérgen szabadon által-follyhafson az agyvelőnek finumabb készületü belső részeire, azok az álmot mind akadállyoztatják. Mi- *Az lefsvéli*
 némüek a' vatsorai vékony levefek, étel nél- *sok vizes*
 kül ivutt fok vizes bor, meleg viz, különö- *bor ual*
 sön pedig a' Herbathees kává: Mellyeknek *ételnélkül*
 álom üzö erejeket a' magok helyvein már ré- *a' Herba-*
 gen meg-jegyzettük vala. Erre nézve, úgy *thee, kave.*
 mond *Boerhaave*, mikor ollyas szorgos dol-
 gaink adják-elé magokat, hogy egy végtében
 éjszaka fokáig vigyázva kell maradnunk, fem-
 mivel az álmot úgy el-nem üzhetjük, mintha
 vatsorát nem efszünk, hanem minden fél órán-
 ként három négy lótni vékony hus levet,
 vagy Herbatheét, vagy egyebet melegen fel-
 hörpölünk. Így, három napot és éjszakát *Mennyire*
 egy végtibe vigyázva jól el-tölte *Scherardus*. *bátorsá-*
 De nem tanátsos a' természetet ezzel így-is *gos ezek-*
 gyakron erőltetni: mert felettébb el-erőtle- *kel a' vi-*
 nitt; és az életet-is rövidebbé 's nyomoru- *gyazást*
 sáogsá téfzi. Ettől efsik az-is, hogy mikor *erőltetni.*
 a' bors, multár, repülő vékony sók, az öröm, *A'vert fel-*
 harag, erős kívánság, erőltetett hofzfszas *gyulafztó*
 vigyázás, az igen nagy fel-melegedés, akár *szerek.*
 mitől légyen, a' forró-hidegnek bizonyos *A' forró*
 X 5 *neme hideg.*

neme (*coma vigil*) vérünket nagyon fel-indították, meg-higitották, és tsipösítik, és azt az agyvelőnek kérgén erőszakoson kellettínél nagyobb mértékben által-tojták, 's egyfzersmind benn az agyvelőt ösztönözik és felhevítik, az álom még tsak nem-is közelíthet fzemünkhöz. Ha pedig ezeket az okokat el-háríthatjuk, ismét tsendes álmunk lesz.

A' láthatlan
göznek
meg-rekedése.

8.) A' bőrnek színén kívül belől láthatatlanul ki-gözölni szokott vékony matériának, melly szoros egybe köttetése légyen az álommal, fellyebb a' CCCXII-dik §-alatt a' *Sanctorius* tapasztalásaiból megjegyzettük vala, mellyről majd alább a' CCCLV-dik §-ban bővebben-is fogunk értekezödni. Midön t. i. ezt a' göz benn-rekesztetik, az inakra fordul, és azokba-is bé-fúrja magát, 's maga tisztátalan sós részeivel azokban olyan únalmos nyughatatlanságot izerez, hogy álomra botsátkozni a' miatt, a' vigyázó *spiritusok*

A' lábak
végso
részeinek
fázása.

meg-fogyatkozásával se lehessen. Három módon tsúfzhat pedig bé a' ki-gözölésnek benn rekesztésébe, és az álomnak akadályoztatásába a' *lábaknak fázása*, mikor az alatt a' fő nagyobb melegben tartatik. 1.) Mikor a' hideg a' testnek ezt a' részét külöösön ösztönözi, nyugodalomban lévén az alatt a' testnek egyéb részei. Ez az eleven érzés, mint egyéb elevenebb érzések-is, a' közönséges érzékenységben nyugodalomot a' *spiritusoknak* nem enged. 2.) A' lábak érző inainak az egész bőrben el-terjedett inakkal szoros egyefsége lévén, evel a' meg-fázással az egész bőrnek színe öszve szigorodik, és a' ki-gözölés edényetskéin az utak bé-zárodnak. 3.) A' hideg az alsó részeket öszvébb húzván, a' vért innen a' főnek melegben lévő tágas edényeibe taszítja, és ezzel az agyvelőt szokatlanul ösztönözteti. Ide mutat a' *Sanctorius* tapasztalása-is *Sect. III. aph. 13. Qui dormiunt pedibus et coxis detectis, Noctis*

Noctis spatio libra perspirabilis exhalari prohibetur. az az: a' kik lábaikat és tsipöiket kitakarva alusznak, azon éjszaka a' ki-gözőlni való matériából egy font benne marad.

9.) Az elmének erős indulati, a' harag, félelem, búbanat, aggodás, erős szeretet, közölről várt nagy reménység, fok terhes gondok, méjj gondolkodás, éles vigyázás 's a' t. mind olyan szerü dolgok, mellyek a' vigyázó *spiritusokot* rend kívül pufztitják; és a' jelen-valóknak el-pufztításával a' belsőbb inakból a' még tsak félig készült durvább *spiritusokot* - is ezeknek helyére ki-szivják. A' mellyek, midön egyszer ide magoknak tágasabb utat tsináltak, önként-is nem hamar szünhetnek-meg az érzékenységek helyeire ki-nyomulni, és ott a' belső érzékenységben az oda bé-férkezett dolgoknak képetskéit az elmének eleibe tafzigálni.

10.) A' felettébb meg-bövült vér, midön a' nedvességek kerengésének közönséges törvénye szerint az agyvelöre - is ki-áradott a' maga öfzve nyomásával, az a' mint elébb-is látók álmoisá téfzi. De egyszer'smind, midön azt öfztönözi, az álmot el-is üzi. A' nagy kapu-érben egy másra tojult pedig, rész szerint azzal, hogy a' belekről is egyéb belső részekből beléjek által-menendő vért visszafra tojja, rész szerint, hogy ott vészve és tsipösülve a' maga öfztönével, a' belső részekben-is fok fzenyvedéseket okoz, mellyek (*per consensum*) a' mint elébb a' hatodik szám alatt-is meg-irtuk, a' főben-is nyughatatlanságot szereznek: rész szerint, hogy így meg-vészve a' több vér közü elegyedik, és azzal az agyvelöre kerülvén azt ott helybe - is sértegeti, az álomnak tsendességét fok képen háborgatja.

11.) A' *spiritusok* ugyan az érzékenységek inakból a' nedvességeknek, a' szivnek ereje, és

A' félye-
des.

és a' *musculusok* mozgása által, az edényeknek minden ágazataira, a' leg-utolsó elfofzlásig ki-terjedő kerengése és végig hajtattatása miatt, az élő emberben soha egészen kinenem fogyhatnak. Hanem mikor az érzékenységeknek inaiban annyira apadtak, hogy azokat egészen meg-nem tölthetik; és e' miatt azok lankadni és fonnyadni kezdenek, már álmodni kezd kívánni a' természet: 's ha tsendefen maradhat el-is aluszik. De ha azokhoz, a' beunek folydogáló *spiritusnak*, és az elme akaratjának ösztönénél élefebb, és keményebb ösztön járul, a' hátrább lévő *spiritusok*-is ide rugaszkodván, ezeket az el-lankadott inakat hirtelen meg-töltik; és az érzékenységeket, az elmének hire 's akaratja kívül-is fel-serkentik; és vigyázni kényszerítik. Első álomban méjjen el-alutttál; talpba vagy ódalba rugnak, vagy fel-ráznak, 's kiáltják, ég a' házad: rajtad az ellenség! 's a' t. már minden érzékenységeid talpon-állanak: réád-tsapnak, meg-riasztanak, hideg vízzel meg-öntenek, 's a' t. egy pillantatba fel-ébredtél. Annyival-is inkább tehát tartoztathatod az álomtól még el-nem alutt érzékenységeidet: ha szemed, füled, orrod, ajakaid, tested külső színe szokatlanul ösztönöztetnek, 's ha akarsz-

A' külső
nyughatatlanság.

Peldük
erre Her-
cules.

Nagy
Sándor.

is, alunni nem engednek. Nagy ereje van ebben az elme erősebb indulatának-is, kívált, mikor az álom alatt hirtelen rajta történhető veszedelem forog előtte. *Hercules*ről iratik, hogy ő félvén ellenségeinek álma alatt eshető réá-ütésektől, mindenkor balhonyával Ivére vagy nyúlja kávájára támaszkodván, jobb keziben buzogányt fenn tartván, álva szokott vala alunni, hogy egyszer-is méjjen el-ne alhatnék. Nagy *Sándorról*-is azt hagyta emlékezetben *Ammianus Marcellinus*, hogy mikor félelmesebb vagy fietőbb dolgai voltak, ágyába le-heveredve és karjait ki-nyújtva egy ezüst gollyobítt tartott markába, hogy
mikor

mikor el-alunnék, és az a' markából az alatta lévő réz tába le-esnék, annak tsendülésétől mindjárt fel-ébredne: a' darvaktól vévén erre példát. Azt írja t. i. a' Darvakról *A' Darvak Aelianus Hist. Anim. L. III. c. 13.* hogy Ezeknek mikor özfzel Traciából, hol teremnek, vigyázású Afrikába a' hideg előtt a' tengeren által köl-hogy töznek, és hofzfas repülésekben el-fáradva folyly. éjzaka a' földre meg-szállanak, a' többi mind álomra adják magokat, hanem hármon vagy négyen a' többi körül vigyázásra kiállanak, és hogy az álomtól ilyen hofzfas fáradság után el-ne nyomattasnak. egyik lábokon álva, a' másikba gondoson követ fognak, hogy mikor el-találtak alunni, és azt le-ejtik, annak zördülésére azonnal fel-ébredjenek. *Albertus*, az aluvó darvakról írja, hogy azok fejeket szárnyok alá dugva, egyik lábokat fel-húzza, és abba követ tartva, fél-lábon álva alunnának: a' vigyázók pedig, a' melly minden tizedik, a' ferget fel-tartott fővel körül járnak; és ha vagy embert, vagy egyéb állatokat közelíteni látanak, akkor fel-szóval kiáltanak; hogy a' többi - is fel-ébredvén, el-repüléssel megmenthetnék magokat.

De szükség ebben az erővel gerjesztett Hofzfa-és tartott vigyázásban - is meg-jegyzeni: son vinni Hogy, sokáig ezt sem viheti. Így kinez-a' vigyázák vala egyebek között, Frantzia Ország-zást sem-ban az átkozott Dragonofok a' szegény Hü-mi erögónottáktól, szüntelen doboltatván, sipoltatván szakkal az ő füleikbe, hogy el-ne alhatnának, hanem, nem lehet. el-kényszeredvén az álomtlanságban, kéntelenitnének Vallásfokat meg-tagadni. *Haller Ere példák. Comm. ad Præf. Inst. Med. Boerh. §. 592.* Így ölék-meg álomtlansággal, *Valerius Maximus* szerint L. XI. c. 2. a' Cartágóbéliek a' Romaiknak Szántó-Vető emberből lett nagy hadi vezérét az *Atilius Regulust*, lemetzvéen elébb az ő szem hajait, 's azután holmi

holmi hegyes szegekkel meg - vert hordóba rekesztvén, hogy annak hegyes szuráfai, akár merre mozdúlna, néki álomot femmiképen ne engednének.

§. CCCXXVI.

Nagyon függ az álomnak tsendefsége és nyúghatatlansága. 12.) *Az aluvásnak idejétől-is.* Mert az éjtszakai álom, mind azért, hogy a' bölts természet az éjtszakát álomra, a' nappalt pedig munkára rendelte, és kétség kívül a' mi testünket-is úgy formálta, hogy nappal dolgozzunk, éjtszaka pedig alugyunk; mind azért, hogy az éjtszakai híves és nedves *aërbe* és tsendefségbe jobban el-nyúgodhatnak az érzékenységek; fokkal inkább meg-újít, mint a' nappali. Tapasztaljuk azt-is (igy ír *Fr. Hoffman,*) hogy az éjféel előtt való álom mind a' testnek, mind az elmének erejét szebben és hamarébb élefszi és frissiti, mint az éjféel után való. Rosszul tselekszik tehát, a' kik a' tanulásra vagy egyéb mulattságra az éjtszakának első részit fordítják. A' hajnali álom tsak azért olly betses, hogy ettől fogva a' nappalnak terhét könnyebben el-győzhetjük.

Az éjtszakai iaö 12.) Úgy írja-le a' *Poëta*, a' mint elébb is említök az Álom-Istennek aluvó ballangmit *teszen* ját, hogy abból épen egy tsendes éjtszaka az Álom-váljék. El-múlnak a' bé - fetétedéssel mind *nak szer-* azoknak a' foglalatofságoknak alkalmatofságai, *zésére*; és mellyeket a' napnak világánál addig folytat-lasználá-tunk vala. Nem lát, bé-koppan a' szem a' vigyázásnak leg-szükségesebb eszköze. *sára.* Ma-ga-is alig győzne több munkát a' test, mint

a' mennyit nappal betsüllettel le-folytatott. Azért, a' jó ember alig-is várja, hogy este legyen, és le-nyúghassék. Azon kívül is a' mit éjszaka dolgoznék, annak gyertyánál, ülve, még pedig az asztal mellé görfedve kellene lenni: a' melly az egészségnek mindenik artalmos. Alunni mennek éjszakára minden szelid állatok. A' mellyek éjszaka ki-járnak, azok útálatosok; és nem azért járnak-ki, mintha az éjszakai álom nekik-is kedvesebb nem volna; hanem féltekbe, hogy a' setétben lapponva, mikor egyéb állatok aluszna, a' prédát inkább el-ragadhassák. El-szünnek az emberek társaságában éjjel a' fok tseté-paté, ha mellyek imitt-amott hallatathatnának-is, párnába nyomott fuleink nem halják. Vatsorán étellel itallal meg-elégetett gyomrunk sem alkalmatlankodik. Egy szóval: az egész készület este álomra hív benünket. Az éjszakai nedves hives aer megerefszi a' testnek ki-feszült fibráit, és tsendesebb folyást szerez minden nedvességeknek: ki-tágítja a' bőrnek porusait; a' ki-gözölő materiának szabadabb botsatására. A' honnan éjszakai álomban a' *Sanctorius* tapasztalása szerint *Señ. III. aph. 4.* ez az láthatatlan gőz többire három fontra-is felmégyen: a' melly a' leg-jobb mérték. És, mind ettől, mind az erőnek szaporodásából reggel könnyebbnek-is érzik a' testt. Mellyre nézve *Valerius Flaccus* a' 4-dik Százban virágzott Frantzia Országai, sokak tartása szerint keresztyén, ékes Poëta-is így hozza-bé az éjszakát. L. V.

*Nox hominum genus, et duros miserata labores,
Rerulerat fessis optata silentia rebus.*

Az az; meg-szánván éjszaka az emberi nemzetet, és annak kemény munkáit, visszahozta vala a' kívánt tsendeséget a' megfáradtak számára; valamint tehát az éjszakai setétség a' nyugodalomra, úgy a' nappali vilá-

világosság a' dolgozásra és vigyázásra magától a' Teremtőtől rendeltetett. A' minthogy, a' jól szoktatott szemek a' mint kívánják estve az álmat, úgy magoktól fel-pattannak reggel a' napnak fel-jövetelével. Az Ördög fetétség fejedelmének; ennek munkái fetétség munkáinak mondatnak a' Sz. Iráfokban,

Ut jugulent homines surgunt de nocte latrones.

Az igaz életü jó emberek világosságnak fiai, léányi, és világosságban-is szeretik folytatni minden dolgaikat: ha tsak a' kételesség nem szoritja arra, hogy néha nappali dolgaikat éjzakarára - is ki-terjefszék. A' Déli álomról alább különösön fogunk szólni.

§. CCCXXVII.

13.) A' fekvésnek módja-is fokot téssen arra, hogy tsendes, vagy nyúghatatlan álmunk legyen. Mert *ha fejünk igen alatt esik*, a' vér, még pedig annak durvább része-is, az agyvelőtt igen meg-szálja és el-tölti; a' melyből nehéz álmodozások, főnek nehézsége, az érzekenységeknek meg-tompulása és az egész testnek lankadsága következik. *A' banyott fekvésre leg-kevesebb erő kívántatik*: innen a' betegek igen szeretik így fekünni, midön meg-fogyatkozott ereiek: úgy a' retek 's puhák-is. De nem jó; mert a' hasban tétetett részek a' *diaphragmát* fel-tojván, a' szívet és a' tüdőköt a' mejjben meg-szorítják, és a' vérnek szabad folyását rajtok meg-akadályoztatván, nehéz lélekzelést, sziv dobogást 's a' t. okoznak. De e' feletr, a' hátnak belső részin lemenő nagy edényeket, a' veséket, és azokból

a' vizelletet a' hójagra vivő tsöket (*ureteres,*) a' tejes ereket, a' *ductus chyliferus*-is megnyomják; melly miatt a' vért az alsó részekre szűkebben mehetvén, a' felsőkbe meg-gyül, es nehéz lehelléft, hortyogáft, fel-ijedéft, mejjibéli szorúláft, meg-nyomattatáft, 's több e' féleket támaszt; E' mellett, a' vizellet sem válhatiki szabadon a' vér közül; a' *chylus* sem folyhat a' belekből által a' vér közi. *Ha basmánt fekszünk*, és szájunkot 's orrunkot párnába nyomjuk, jól nem lélekzelhetünk; a' vér-is szemeinkre ereszkedvén azokat kívül meg-vérmesíti; belől a' szem gyökerinek közepin a' szem belső részeire a' főből ki-övä élő-eret felettébb megtöltvén és ki-feszítvén, a' körül lévő inakat, mellyeken a' látás szokott lenni, a' tsonthoz szoritja, melly miatt a' *spiritusok* az agyvelőre rajtok nem folyhatván a' szem világa néha egy ideig, néha végképen el-is vész. Ha pedig a' hasmánt fekvés alatt feitünköt félre tekeriük, nyakunkban a' félfelől eső inak és *musculusok* a' feszülés miatt fáznak és el-erötelenülnek, a' főre menő és onnan visszsa jövő edénvek megszorulnak, és a' vérnek a' főre 's a' föröl visszsa a' szívre szabados menetelt nem engednek. Ugyan ezen okokra nézve, az asztalra le-búva alunni-is ártalmos. Leg-hasznofabb azért oldal-félt fekünni: még pedig estve teli gyomorral jobb oldalunkon, hogy a' máinak nyomása a' gyomornak emésztésit és a' *chylus*nak abból való ki-folyását annyival-is inkább meg-ne gátolja. De időre hogy ezen oldalunkon a' fekvés alatt egybe szorúlt ereken a' vérnek ismét szabados út engedtesék, szükség lészzen bal oldalunkra-is fordulni; a' minthogy a' maga meg-

maradása iránt gondos természet ez okra nézve a' fekvést hirtünk nélkül-is gyakran változtatja.

Az Ülve 13.) Fenn álva nem alhatunk; mert mivelő alvás kor el-aluttunk, le-rogyunk, fenn ülve mit ér. szűnnyókálhatunk; És ez, a' mennyiben így a' főre a' vérnek csak tisztább része és kevesebb mértéke, 's tsendesebben-is mégyen, félig vigyázó kedves álmadozások közt folydogal, akkor jól-is esik. De az igaz álomnak helyét ki-nem pótolhatja, a' CCCCXVIII.

Le-feküve S-ban meg-mondott okokra nézve. Le-kell alunni leg azért szükségesképen fekünnünk, ha elménkhafzno- nek 's testünknek vigyázásban el-szakadott sabb. erejét helyesfen meg-akarjuk szerzeni. A'

Fennebb fennebb-álló fővel való fekvés máfok felett, álló fővel különösön szükséges az olyanoknak, a' kik fekunni vérrel igen meg-töltek, fő-fájások, rövid kiknek nyaknak, hafokban nagyon kövérek, estve szükséges. nehéz emészthető ételekkel gyomrokat nagyon meg-terhelték, fok bort ittak, fok terhes rettetgető álmokat szoktak látni. Estve indulatokkal és terhes gondolatokkal feküsznek-le, mellyek a' vért már akkor-is az ő fejekre nagyobb mértékbe fel-húzták vala; a' fulladozóknak; a' kik akármí okból a' gutta-ütéstől tarthatnak. Mert az egyenesfen ki-nyújtott testel és leeresztett fővel való fekvésben a' vér, segitetvén a' nedvességeknak természeti folyások által-is, bővebben mégyen a' főre, 's későbbre-is kerül onnan vízfsza mint mikor a' fenn álló főre, a' vérnek természeti nehézségével-is küszködve, tojja-fel a' sziv. Vízfsza-is könnyebben és hamarább jöhet. De illő rész vigyázni, hogy ez a' főnek helyebb állása ne csak nyakunk félre töréséből állyon; mert ettől nyakunk gerintzeinek-veleiben a' le-hozó nagy-vér-edények meg-szoritatnak: Hanem derekunk közepén kezdőd-jék,

jék, és fejünk tsak egy kis párnával tetefsék valunk ki-állításával egyenlővé.

A' hanyott való fekvés, minthogy ki-*A' hanyot-* egyenefedve alatt eső fővel szokott lenni, *tan való* azoknak, és azon állapotokban mellyekben *fekvés fok* a' fennebb álló fővel való alvást épen most *képpen* jóvallok, leg inkább kell távoztatni. Tapasz-*ártalmos,* talt dolog az-is, hogy a' kik így hanyott heverni nagyon szeretik, mejjeknek széllyel feküvése miatt nehezebben és szükebben vehetik a' lélekzetet. De, a' mint a' puha ágyakban a' hátok belső részén le-menő nagy erek, és a' vesék nagyon fel-melegedvén, kitágasultak, és el-puhúltak, a' vér bennek sizer felett meg-gyül, egybe áll, és meg-vastagodik. A' honnan, az ő vesejék *arend-* val vagy követsel, többire, meg-rakodik; méheken és al-feleken rendetlen nagy vér folyásokat szenyvednek; és a' nemző magvok éjszakai álmadozások közt hírek nélkül is el-solly. A' kik testekben nagyon erőtle- *Kiknek* nek; az ájulásra hajlandók; és látások, sze-*meg-en-* meknek egyéb hibája nélkül gyenge, azok *gedhetőbb.* fél hanyott inkább seketnek. Különösön, valamint káros, úgy rút dolog, ki-tátott szájjal hanyott feküve alunni. Mert ez ál- *Ki-tátott* tal nem tsak az éjszakai tisztátalanságokkal *szújjal* inkább meg-rakodott hideg aer minden meg-*alunni* szürbődés és igazodás nélkül egyenefesen rohan *mert nem* az ő tüdőjökre, nyelveket, torkokot meg-jó, száraztja, és beszédjeket süketefsé és rekedzővé teszi; hanem a' vérek 's gyomrok-is nagyon el-hül; és az ételnek meg-emésztésére fokkal alkalmatlanabb leszén; nem különben mint mikor fedél nélkül főzik a' fazakakban a' húst. Ide járúl, hogy az ő kitátott szájon, mikor álmokban észre nem vészik, a' kigyók, békák, vakondokok, 's az egerek-is könnyen bé-másfzhatnak az ő gyomrokba. Mellyeknek-is nem kevés példait jegyzették-fel fok hiteles írók. Különös meg-egyzése *Behreusnak fel. Diates. p. 446.* hogy

az ilyen ártalmos állatok, kigyók, varas békák, mikor a' szölő és buza virágozik künn nem járnak.

A' Has- *A' Hasmánt való fekvésnek* ártalmi közö
mánt való számlálatnak homlokunknak és órrunknak
fekvésben terhes náthával való meg-telése, az orr-vér
mi ártal- fojások, a' has *musculus*sai, a' mellyeknek
mok mozgásaik a' gyomor emésztését, beleknek
vagynak. meg-szürését, és a' szélnek 's emésztetnek
 végig való hajtását különösen segitik, meg-
 szorúlnak, a' hasban lévő részek hátra nyomúl-
 nak, és a' beleket, a' veséket, és a' nagy
 vér-ereket a' hát gerintzekhez szoritják; és
 a' rajtok folyó nedvességeknek útjait szo-
 rofsabbá teszik. Mellyből ismét véghetetlen
 fok gonosz következhetnek. Meg-esik ugyan
 néha, hogy a' belek erős fájdalmat ez a' has-
 mánt való fekvés kevéssé szünteti; öszve
 szoritván a' beleket, hogy a' *spasmusok* és
 szelek annyira ne feszengethessék és teker-
 hessék. Mellyel így feküve el-is alufznak;
 és azt mászor-is próbálgatva, így szoknak.
Afzitalra De szántszándékkal követni soha sem tanátsos.
le-húva Szóll ez a' Letzke azoknak-is, a' kik akár-
alunni-is mi rosz szokásból, az afzitalra búva alufznak.
Adros. Sőt ezeknek annál roszszabbúl van dolgok,
 hogy az ülésben lábaikra a' vér szabadon le-
 nem mehet, az öszve görfedésben a' hasbéli
 minden részek öszve-szorúlnak; a' honnan a'
 fejek vérrel meg-telvén, fáj, el-kábúl, szemek
 ki-dagad, meg-vérmesül, mejjek meg-szorúl,
 el-fullad 's a' t.

A' Legjobb Leg-bátorságosabb azért, minden tekin-
fekvésnek tetekre nézve, oldalon feküve derekunkot,
módja. lábainkot, karjainkot kevéssé meg-görbésztve,
 's karjainkot oldalunk mellett el-nyuitva,
 vagy tenyérrel hasunk ajjára fordítva (nem
 feiünkön fellyül vetve, vagy meiiünkön egy-
 be-ölelve) alunni. Minthogy a' bé-görbésztő
musculusok az egész testünkben erősebbek
 lévén

lévén a' ki-egyenesítőknél, ebben az állásban vagynak a' magok termézetki ki-rágulásokban. Ebben pedig közönségesebben ezt a' régulat tartják *Babstla Fieraval*:

Dormiture, latus dextrum preme, mane finistrum.

Az az: Aluvó feküdj-le a' jobb oldalodra. Mellyik

Reggel felé fordully-által a' balodra.

*oldalón
jobb estve
el-alunni.*

Mert ha teli gyomorral bal oldalunkra fekünnénk, a' fejjül rajta fekvő nagy máj gyomrunknak onnét felöl eső száját megnyomná, és a' fzelet, 's meg-emésztödött materiát szabadon ki-follyni nem hagyná: ha pedig reggel ki-ürefsült gyomorral fekünnénk jobb oldalunkra, az epe-is vízfzja foly-na a' gyomrunkba; fel-húzván az által nyomult üres gyomornak szája a' 12. újni béllal az epének ott közel bé-fakadó tsőjét: a' *chylus* 's szél sem mehetne-le az egymásra nyomult belek tsatornáin. De midön estve egy darabig jobb oldalunkon feküttünk, az alól eső máj sem nyomhatja gyomrunkot, a' *chylus* vagy *chymus*-is szabadon ki-follyhat. Ki-ürefsülvén reggel felé gyomrunk a' réz fekvő májnak terhe sem tsinálhat semmi bajt, az epe tsője sem vonodhatik-fel, a' gyomor szája-is magától le-nyúlik: és a' hátra lévő nedveséget könnyen ki-botsátja: a' belek-is, mellyeken azon túl le-kell follynia, fellyül esvén, mind a' *chylust*, mind a' fzelet szabadon botsáthatják. Ezek ugyan, kétség kívül így vagynak. De az újjabbak, látván hogy a' gyomorból reggelnél vagy éjfélkornál-is hamarébb ki-follyhat annyi *chymus*, hogy a' legulat májnak nyomását azután kár nélkül el-szeny-miokból vedheti: más felöl pedig, hogy jobb oldalunkon feküve a' bal tüdő a' szivre nyomúlna, és annak mozgását nehezebbé tenné; a' jobb oldalunkra nyomult beleken-is fokáig állának meg-szorúlva a' szélnek és emésztetnek útjai, tanátsofabbnak tartják, hogy, ha annyi

idönk van réá, még el-aluvásunk előtt forduljunk által jobb oldalunkról bal oldalunkra; ne hogy, így el-aluva, fokáig jobb oldalunkon feküve maradjunk. Egyébként, minthogy ritkán esik, hogy akár mellyik oldalunkon-is, a' külső részeknek meg-nyomása miatt, fájdalom nélkül fokáig alhafunk, e' nélkül a' mesterség nélkül-is kéntelenek vagyunk egyik oldalunkról a' másikra gyakran által fordulni. Mellyet, ha akaratból nem tselekedhetnénk-is, a' természet álmunkba-is ottan ottan véghez vitet. Az-is nem mindenkor esik, hogy annyira teli gyomorral mennyünk le - fekünni. Azért nem - is illő ezen fekvéseknek módjairól felettébb szorgalmatoskodni. A' szokás e' részben - is fokot el - igazit. Az erre 's tova való forgás, ágyunkban-is test gyakorlás helyett esik: 's mikor egyébként sem alhatunk semmi kárunkra nem szolgál: Söt gyakorta a' reggeli tsendefebb álmra szépen el - kézfitt benünket.

§. CCCXXVIII.

Utóllýára 14.) tsendesé tehetik 's megis zavarhatják az álmot a' *Háló bázak*, és az *Ágy*, mellyben fekszünk. Mert a' mint *Sanctorius* meg - jegyzi, csak szokatlan helyen és ágyban fekünni - is nyúghatatlaná téfzi az álmot: annyival inkább, ha az aluvó házban vagy rosz gőz, vagy igen hideg, vagy igen meleg, vagy rendkívül nedves *aër* van. Okoson tselekszik azért, a' kiknek módjok van benne, ha ágyasháznak jó tágas, fenn való, tiszta *aëri*, száraz, gyenge meleg szobát választanak, a' mellyhez közel sem tó, sem perváta, sem egyéb rothatt gőzt botsátó dolgok

nintsenek; és éjtszakára az ablakokat bé-zárják; ne hogy az akkor következő hideg az estvéli meleg miatt könnyü szerrel találván bé-takarva testeket a' *perspiratiot* meg-rekeszse, és így az álmod meg-zavarja; vagy pedig az *aérnek* meg-hülésével fellyülről le-ereszkedő mérges gőzök, vagy valami ártalmos állatok az ablakokon bé-meheffenek.

A' mi az *Ágyat* illeti. Ki mitsoda ágyhoz szokott, abban nyugszik leg tsendefebben. A' nyomorúság és iga alá szokott katona és munkás szegény ember a' kövön is jól aluszik, midön a' heverő kényes és beteges a' fosztott tollu derekajon sem nyúghatik. A' ki kemény ágyhoz szokott, a' puhában; a' ki-puhához, a' keménybe nem alhatik, sőt ugyan öfzve rontsolódik. Egyéb-iránt az igen rövid, szenyves, nedves, bűdös, tetves, balhás, palatzk-férges ágy mindeneknek nem tsak igen alkalmatlan, hanem ártalmos - is. A' takaródzó - is, ha igen nehéz, a' testet el-fárasztja, és a' bőrön való ki-gőzölgést meg-akadállyoztatja; ha igen könnyü és vékony, az *aérnek* éjtszakai változást röllunk el-nem fordithatja. Jegyezd-meg, hogy a' fejet egészen bé-takarva alunni sem tanátsos; mert a' testből *perspiráló* rothadt gőzt az *aérrel* együtt bé-kelletvén szivni, az a' tüdököt meg-rontja.

14.) *Aluvó házaikat és ágyaitokat, így A' Háló* ir egy régi *Comicus in Morak* meg-aran-házak minyoztatjátok és ezüstöztetitek: holott az *némüsegei* Istenek semmit ingyen az egy álmon kívül az *Alom*-nékünk nem engedtek. Miért tesztitek hát *nak* hasz-ezt-is magatoknak ilyen drágává: Mikor az *nait* *na*-Istenek az álmod nékünk gondjaink és fárad-gyon *vál*-
 Y + ságaink *toztatják*.

Rofz
gözőkkel
könnyen
veszedel-
met okoz-
hatnak.

ságaink meg-édesítésére adták, miért tsinál a' habonás fő abból magának hóhérlást! Mikor a' betsületefebb Háló házakban és ágyakon azokat az ékefégeket éjjel fe ök aluva, fe mások ökököt látogatva, nem láthatják, azon ékesgetés nem tisztá bolondságé? De hogy abban szép tisztá, jó aer légyen, mellyet álmunkba-is ártalom nélkül, ki 's bélehelhefsünk az hafznos gondofság. Számítalanok a' példák, hogy az avas fagygyunak, olajnak, füstölgő gyertyáknak; eleven izeneknek gözítöl, bé-zárva fokáig állott, újjonan épült, vagy ki-mefzelt, nyirkos falu, alatt való, régi, tisztátalan Háló-házaknak gözítöl, és mikor azokat hirtelen nagyon bémelegítették, fokban kaptak veszedelmes, söt egészen meg-ölo álmot. Az Ispotályok, tömlötzek dögös göze hány ezereket nem veszett-el? Lásd ezekről ezen *Dietetic*knak első Darabjának 3-dik Részit. Az egyébként fizivet élesztö violáknak; rofáknak, ros-marintoknak, sejér liliomoknak, tuba rósáknak, borza virágoknak, fáfránynak 's több e' féléknek szagjoktól, mellyek a' vért a' főben nagyon ki-terjesztik, mikor az ajtok és ablakok egész éjjel a' szobákban bé-zárva tartottak, fokakat halálfon el-aluttak. A' régi rothadt, dögös, poshat tisztátalan aerü Házakban a' lakofok idővel magok-is élve elrothadtanak. Hogy tehát a' Háló hazak, mellyekben életünknek leg-alább-is harmad részit, még pedig aluva, minden veszedelemnek észre vehetése nélkül, töltjük, femmi e' félékkel meg-undokitattak ne légyenek, nem tsak az egészségre, hanem az életre magára nézve - is felette szükséges. Mind ezek a' romláfok, hogy annál hamarébb megeshesenek, minél kifesebbek és inkább bévagynak tsinalva a' Hálóházak, természeti következés. A' tulajdon maga göze az embernek, kitsin helyen meg-szorúlva, megöli ötot. I. *Dietet.* l. 263. Hát még ha a'

per-

pervátája, húgyós edénye, motskos szennyes ágya-is ott együtt van vele, mint fok nagy Uri házaknál útálatos szokásban van, minémü álmod várhat a' ki ott hál! A' fok tseté paté, zergetés, lármázás 's a' t. az érzékenységeket el-nyugodni nem engedik. Ez e' féléktől-is azért ürefseknek kell lenni a' háló házaknak. Egy rúttól hortyogó, vagy álmában nagyon beszéllő ember miatt az egész ház nem alhatik: Mind ezekre nézve, a' hol mód van benne, a' nappali vagy ebédlő házban, a' hol annyira járnak, sem jó hál-ni. A' nagyon bé-melegített házakban hamar el-aluszunk, de nagyon háboru és rövid álmunk lesz, a' fejük el-kábúl, náthával el-telik, és többire terhes fő-fájást-is kapunk. Ha nagy hidegből megyünk az ilyen meleg házakban alunni, könnyen halálos álmom vagy gutta-ütés követhet. Az igen hideg házakban, ha józanon vagyunk, a' hidegnek érzése nem hamar enged álmod; ha részegen alutunk - el, féltő, hogy örökké aluva maradunk. Láttam én néhány példákot, hogy az erős télben-is künn, vagy tüz nélkül való házakban háló tselédek, ki-gözöléseknek benn rekedése, és a' vérnek a' bé-lehellett hideg aértől lett egybe-sülése miatt, meg gyógyíthatatlan hagymázos forró nyavallyát, oldal, és agyvelő gyúladásokot, kinos fluxusokat, kaptanak. Láttam, a' kik e' miatt el-szaradtanak, tehetetlenekké lettenek, és ezekben is meg-bomlottanak. Hogy alsó Magyarországon, a' heves napokban fel-melegedett mezei emberek, künn éjszakára nagyon meg-hidegülő aérben takarozó nélkül alusznak, azt a' veszedelmes hagymázos forró nyavallyát, a' melly *Febris Hungarica* Magyar hideglelés neven forog a' külső Orvosok írásiban annyán el-kaptak, ettől vagon. Meg-kivántatik azért, hogy a' háló házak fe *Millyenek* igen hidegek, se igen melegek ne légyenek. nek kell Az ágyakat-is jobb az embernek maga testé- lenni az

egészséges nek meleg gözivel, jó takarozók alatt meg-
*Háló ha-*melegíteni, mint eleven szenes ágy melegi-
zaknak. tökkel. Mert az eleven szennnek kénköves
száraz göze az ágy némüeket, abból az alu-
vóknak testeket - is által járja, és el-kábitó
nehéz álmodt szerez. A' Meleg vizes ágy-
melegítők bátorságofabbak. A' kevésbé hí-
ves aer, az álomra rendeltetett hívesebb éj-
szakák példája szerint, az aluvásra leg-alkal-
matofabb. Ha nyárba a' szabad aerü, jó
tágas aluvó házakba, az ágyakhoz nem közel,
az ablakba kedves szagu's illatu almák, kört-
véllyek, baratzkok, rósák, violák, *refeuak*
tartatnak, azoknak éjjel el-terjedő engedel-
mes jó illatjok az álmodt nagyon tsendefsé és
kellemetefsé téfzi. Télbe a' háló házaknak
gyantával vagy egyéb jó szagu szerekkel
való gyakor meg-fütlölése-is jóvaltatik. Kö-
zönségesen pedig télbe, nyárba, hogy a' háló-
házok minden nap dél előtt jól ki-szellöztes-
senek, meg-öntöztesenek, és ki-sepertes-
senek, szükséges.

*Az Ágya-
 kot hol
 kell tar-
 tani.*

Az Ágyakot-is olyan helyekre kell ten-
ni, a' hová az ablakon vagy egyéb lyukon
kivülről a' hideg szél az aluvónak fejére,
nyakára, a' takarozó alól ki-érő vállaira,
mejjére ne fuvhafson. Mert azokban a' ré-
szekben kinos *fluxusokot* szerez. A' ke-
mentzéből ki-sütő tüznek és gyertyának vi-
lága, a' nap sugári - is nagy akadályára
vagnak, ha a' szemeket érik. E' mellett,
hogy testünknek, épen a' bőr színéig ki-
mitsoá-
soknak ható, lágy tévékkel és érzékeny inakkal
tellyes részei, a' kemény földön vagy fán
kell lenni. nagyon egybe ne nyomúljanak, és ne fájja-
nak, a' földnek hidegségét és nedvességét-
is ne érezzék, szükséges alól puha és száraz
derekallyakot és párnákokot tenni; fellyül
úgy bé és körül takarozni, hogy a' külső
hideg hozzánk ne férhesen, testünknek me-
leg göze - is körülöttünk meg - maradjon ;
melly-

mellyben, mintegy meleg feredőben, testünk maga kényére nyughassék, Derekally helyett szolgálják a' széna, szalma, tollu, szőrös, lágy bőrök, és egyéb e' félék. A' széna puha, de ritkán elég száraz, hamar nedvesedik, egybe tapúl, fel-melegszik, és meg-rotbad. A' szalma nem hamar veszen nyirkoságot, nem-is verődik hamar egybe, de kemény, kivált a' ros szalma, mellyhöl állandak többire a' fekvő süp kévék. A' búza szalma hamar egybe romlik. A' zab szalma, (mellyel szokta vala itt Erdélyi útazásaiban II, Josef Császár akkori Felsőleges Urunk a' maga lágy bőr sákját meg-töltetni) lágyabb, nem-is könnyen romlik öszve, de hamar egybe tapúl: Leg alkalmatosabb azért derekallynak a' tollu, szarv száraitól le-fosztva; minthogy ez száraz-is, puha-is, egybe sem romlik, ha egybe verődött könnyen széllyel rázódik, könnyü-is. A' hattyu, és kótsok madár tollak, a' lúd tollak felette ditsértetnek. Takurozónak a' lepedő magára ritkán elég. A' pokrótz, kivált az itt való mesterseg szerint, durva éles gyapjúból szövve, és jól öszve-ványolva, nehéz, éles, kemény, nem-is könnyen takarodik körülünk. A' paplanban, ha gyenge tiszta gyapottal, vékony ruhák közü, puhán fértzelték, semmi hiba nints. A' dunyha nagyon el-temet, egyenetlenül-is melegitt, midön erre-is tova is el-nyomúl a' pillyhe-tollu benne: kivált a' vállainkot alig lehet evel jól bé-takarni.

Továbbá, meg - kívántatik a' nyugodalmas jó ágyban, hogy a' fája elég hosszú és elég széles legyen; mellyben tettzésünk szerint egészen ki-is nyújtozhassunk, öszve-is kutzorodhassunk; ide tova meg-ütközés-nélkül fordulhassunk, és jól bé-takarózhassunk. A' derekallyok tsomófok, göröntsösök, félre nyomúltak, mellyről testünk erre tova tsúzfizon, ne légyenek: szárazon, puhán tar-

Egyéb meg-kívántató dolgok a' nyugodalmas ágyrészületben.

tafsanak. Mellyre nézve nagyon szükséges az egész ágynémüket ki-fzedni, estve reggel jól meg-rázogatni, gyakran meg-fázasztani, és ki-fzelloztetni. A' párnák, kivált a' fejünk alá való kis párnák, minél puhábbak lehetnek, olyanok légyenek; hogy fejünk nagy terhe igen erősen ne nyomja koponya tsontainkhoz az alol eső edényeket és inakot. Ok nélkül való réá-fogás, hogy a' pillyhe derekallyok magokba ízáraz betegségre, és vesebéli kövek szülésére készitenék a' testet. Különös meg-jegyzés volna, ha úgy volna, hogy a' kik ketske bőrön fekszenek nyavalya törést kapnak. Lásd *Behreus Sel. diat. Sect. VII. c. 2 n.* . A' szokott ágynémüeknek el-változtatása-is, ha szinte jobbal lenne-is, sokakban nyughatatlanná tévzi az álmot. Egy sókaig katonáskodott Uri emberről említi *Behreus l. c.* hogy katonaságában meg-fzokván a' szalmán való fekvést, minnekutánna haza szállott, 's jó puha derekallyos ágyban hálta, egész éjszakákat álom nélkül töltött: utóljára szalmából vettervén magának ágyat, alig feketett belé, azonnal méjjen el-alutt. Nem jó a' testet nyárba-is, mikor aluszunk, éjjelre takaratlan hagyni: mert a' ki-gőzölést az hajnali hideg benn rekefzti. *Sanct. Sect. II. apb. 40.*

Vallyon Nevezetes kérdés a' Természet Visgálók magunk-közt. *Ha vallyon mikor egyszer méjjen el-alut-ra, külső tunk, fel-ébredhetnek-e valaha magunktól, vagy ösztön szokásból, csak abból, hogy az álom által a' nélkül spiritusok meg-töltik a' vigyázó inakot, ha valaha mind végig egész tsendesen alhatnánk, és semmi fel-ébred-szokatlan ösztön nem járúlna testünkhöz? Boer-nenk-e mi-haave Præl: ad Inst. Med. §. 590. kételkedik: kor egy-és inkább arra hajol, hogy soha sem. Haller, szer jól Hamberger, Marker, 's mások sem igen bá-el-alut-tunk? torkodnak ellenkezöt állatni: látván, hogy minél többet aluszunk, tovább tovább mind álmosabbak leszünk. De az álomnak eddig le-*

le-irt okai-is ide mutatnak. Egy Nemesség sz. részés végett melzfziről hozza ment gazdag ifjút meg - részegítetvén a' Fejedelem, aluva, egy igen tsendes, fetét helyre viteti: a' hol az három nap és három éjjel szakadhatatlanul alutt. Mert valahányfzor fel-ébredett, látván a' nagy fetetséget, éjjélkort gondolván mindjárt ismét el-alutt. Így merülnek-el tsendes, méjj helyekre el-rejtezve, sok élő-allatok abban a' hofzszu álomban, mellyel az egész telet ki-alufzszak, De tettzett a' Természet bölts Urának úgy igazítani ezt a' dolgot. hogy mikor a' fel-ébredésnek ideje el-jött, akkor a' külső ösztönök önként megjelenjenek. Mint a' téli hofzszu álmat aluvok számára, a' tavaszi meleg: számunkra a' fel-jött napnak erős sугári; a' reggel el-kezdődő tseté paté, egybe nyomúlt ódalunknak 's hátunknak fájása, sibbadása, és fel-gyúladása; beleinkben az egymásra tojúlt emésztetnek ki-vetésre való ösztönözése; vizöllő hójagunk ki-üresítése: mejjünket folytogató torkának ki-köhögése: orrunk üregibe meg-tápúlt takonynak ki-prüszkölése 's több e' félek. Hogy rend szerint mindenkor valami e' féle ösztönre esék fel-ébredésünk, azt mindnyájunk magában tapasztalhatja.

§. CCCXXIX.

Minthogy az álomlátásnak sokan olly sokat tulajdonítanak; és a' tudatlan babonaság holmi *boszorkány*, vagy *lúdértz nyomást*-is erősít; illő lélzen ez alkalmatossággal röviden azt-is meg-vi'sgálni, mit kellelsék valósággal ezekről ítélni? Az Álomlátás kétféle: 1.) *Természet felett*, vagy *Isteni jelentésből való*. E' féle álomlátásokat a' sz. Írásokba felesen olvafunk.

De az én ítéletem szerint a' több tsuda-tételekkel és a' prófétálással együtt ezek - is megszüntenek. Ma azért. 2.) minden álomlátáson csak természet szerént léznek. Ezek pedig az értelmesebb *Philosofusok* ítélete szerint nem egyébek, hanem a' maga természete szerint szüntelen munkálkodó elmének ébren gyűjtött *idea*-jából tövel hegyel öszve-fűzött képzelődései. Azt bizony álhatalatosan tapasztaljuk, hogy minél nyúghatatlanabbul aluszunk, annál több és nehezebb álmokat látunk; midőn pedig tsendesén és méjjen el-alhatunk, csak egy ál munkra - is alig emlékezünk. Hogy pedig egyik Ember többet álmodik, mint a' másik, vagy álmaira jobban reá emlékezik, attól vagy on, hogy ebben jobban el-nyúgofznak az aluvás közben a' külső érzékenységek, mint amabban: a' honnan a' keveset álmodó embert az álom jobban - is megszóka újjítani. Tapasztaljuk továbbá azt-is, hogy a' melly dologról estve, vagy az előtt erőssen gondolkodtunk, többire álmunkban - is azzal bajlódunk: leg-alább arról bojong - el a' képzelődésnek törvénye szerint az elme egyéb dolgokra, mellyeket az, vagy hasonló alkalmatossággal láttunk, hallottunk, vagy tapasztaltunk, mint ezt *Claudiánus Poëta* - is ékesen éneкли:

Omnia quae sensu voluntur vota diurno,
Pectore sopito reddit amœna quies.
Venator defessa toro cum membra reponit,
Mens tamen ad silvas et sua lustra redit.

*Judicibus lites. Auriga somnia currus,
Vanaque nocturnis meta cavetur equis.*

*Furto gaudet amans: permutat navita merces:
Et vigil elapsas quaerit avarus opes. 's a' t.*

Erre nézett bölts Salamon is, midőn Préd. v. 3. 6. így írt: *Az álom a' sok foglalatofságból szokott következni: és a' sok álomban hiában-valóságok vagynak.* Mellyre nézve maga az UR ISTEN Jérem. XXIX. tiltja is a' 'Sidóktól, bogy a' magok álmaira ne figyelmezzenek. A' bölts Sirák pedig R. XXXIV. V. 2. azokat, kik az álomlátásba bíznak, hasonlónak mondja azokhoz, a' kik az árnyékhoz kapdosnak és a' szelet izzik. Ama' Pogány, de másfelől bölts Cátó is így ír:

Somnia ne cures, cum non sint signa malorum.

az az: Az álomlátást számba se vedd, mert azok semmi rossz dolgot nem jelentenek.

Az *Athlantesekről*, Afrikának némü né-*Álomlátás* mü lakosairól írja *Herodotus Hist. L. IV. nélkül* hogy azok soha semmi álmodni nem látnak. *aluszik - é* *Aristoteles De Hist. Anim. L. IV. c. 10. Plinius valaki.* *L. X. c. 75.* más embereket-is jegyzettek meg mind férfiakot mind asszonyokat, a' kik nem álmodtak: mikor pedig utóljára álmodni kezdettek látni el-betegesedtek, és meghóltak. *Nerorol*-is azt jegyzette-fel *Svetonius* az ő életében c. 34. hogy ő sem szokott volt addig soha álmodni, míg az annyát meg-nem ölette. A' nappali serény dolgozásban elfáradott mezei emberektől sem haljuk soha, hogy a' magok álom-látásfokot beszéllenék. Mások-is mikor este tsendesen el-alhattak

első

kik szoktak jók almot látni. első méjjebb álmokban ritkán álmodnak. Az álmolátás azért inkább azoknak szokott tulajdonok lenni, a' kik a' nappalt dolog nélkül, hiyalkodva töltik, bövön vatsorálnak, estve fok gondokkal, képzelődésekkel megterhelt fővel mentek lefekünni, reggel későn költek fel, déli álmot aluttak, vagy egyébként az elébb ki-beszélt 14. okok közül valamelyekkel a' magok álmokat nyughatatlanná tették: Mások - is mikor ki-alutták magokat azután kezdenek álmodozni. Mellyekből így jöki, hogy az álmolátás nem egyéb, hanem fel álom, fel vigyázás. És, a' mint ez, vagy amaz rész nagyon nagyobb mértékben, úgy foly az álmodozás minémüsége-is. Ha az álom nagyobb, úgy csak alig álmodunk, és csak homályosan egy egy kitsint: de azt is mindjárt el-felejtjük: ha a' vigyázás van jobb erőben, úgy nagyon eleven álmodozásaink vagynak; jobban és tisztábban eszünkbe jutnak fel-ébredve-is álmaink. Mikor azon egy dolog körül jó darabig olyan formán és rendben follynak álombéli képzelődésink mint vigyázva - is lehetnek volna, az olyan álmot rendes, ügyes álmolátásnak (*insomnium ordinatum*) szoktuk nevezni: mikor pedig külömb-külföle, egy máshoz nem tartozó dolgok közt tébollyog az elmének, és, mint a' vak, egyről a' másra botlik, azt sem tudja hol van, 's mit csinál, azt rendetlen, tébollygó, nyughatatlan álmodozásnak (*insomnium inordinatum, confusum*) mondjuk. Mikor olyan dolgok körül foglalatoskodik az elme, mellyekkel az előtt vigyázva is baja vólt, mint a' *Claudiús* álmodozói, az *Természeti álomnak*: Mikor pedig olyan titkos dolgok ötlődnek eleiben, mellyekre a' természetnek rendi szerint vigyázva semmiképen nem akadhatott volna, azt *Természet felett való álomnak*, vagy *Isteni jelenésnek* hívjuk. Minémüiek valának az ó Testamentumban a' Proféták látásai, és Istennel való beszél-

Az Álom-
látásnak
külömb-
ségei.

befélgetései. A' Mofesé a' puztában mikor a' tsipke bokrot égni látá II. Mos. 3: 2. 's a' t. A' B. Szüz közöntése, Luk. 1: 28. A' Iofefé, Mát. 7. 20. 2: 12. 13. Idvezitönk kísérteti, 40. napi böjtölése alatt a' puztában : a' menykötöl le-üttetett Sz. Pálnak el-ragadtatása; mint szintén az ötöt, akkor kapott vakságából, Damaskusban gyógyító Tanítványé, az Ananiásé-is Ap. Tsel. 9: 10. a' Sz. Iános Év. Mennyei jelenései 's a' t. Ezek közü számlálhatni, azoknak a' bünben buborékoló nagy bünösöknek egy álom látásra hirtelen, minden tzéljok kívül esett meg-téréfeket; a' kikről az újjabb historiákban - is néhány nevezetes példákot olvasunk. Az e' féle rosztól el-rettentő, és jóra utat mutató álom-látásfokot azért ma-is igen illő számba venni.

§. CCCXXX.

Meg-elik ugyan néha, hogy mikor még az ézekenységek jól el nem nyugodtak, aluvás közben vévén valamit észre, arról kezd álmodni az elme, és így olyan dolgokra-is mégyen, mellyekről nappal ingyen sem gondolkodott: Meg-elik az-is, hogy az éjtszakai tsendelsegben, midön minden ézekenységek tökéletesen és hofzszafon el-nyugodtanak, és így semmitöl meg-nem zavartatik az elme, a' képzelődesnek *regulái* szerint hofzszas okoskodás által úgy ki-tsinálja az előtt való dolgainak ki-menetelit, hogy valósággal úgy - is mennek azok azután-is véghez. De ezeket, a' ki az elmének természetit, és a' képzelődesnek 's józan okoskodásnak törvényeit avagy tsak valamenyire érti, Isteni jelentésnek nem

tartja. Gyakrabban meg-elik, hogy történetből holmi olyan dolog adván elő magát, mellynek az álommal valami hasonlatossága vagyon a' babonát szeretőktől álom bé-telének tartatik. Továbbá, bizonyos dolog az-is, hogy fokszor az álmok tsupán csak az álmodónak *temperamentum*ából következnek. p. o. A' *sanguineus* gyakran van vendégeskedésbe, musika szók, szép aszszonyok és minden vig-ságok között, gyakran látja magát az aerbe repülni, melly a' *spiritusok* könnyüségét és a' vérnek az agyvelón való szabados folyását bizonyítja: a' *plethoricus*nak vagy vérrel igen bővölködőnek gyakran folyó álmába orra vére: fokszor lát vért, es egyéb veres dolgokat: a' *phlegmaticus* fehér dolgokkal bibelődik, elvettetett szolgálai állapotba vagyon, vízbe úsz, fertőben kevereg; mellyek a' *perspiration*nak meg-rekedését-is követik: a' *cholericus* tüzzel, sárga dolgokkal álmodik, ítélő székben ül, hadba vagyon, *commendoz* veszekedék's a' t. A' *melancholicus* fetetbe bojong, fok fekete dolgokat, keserteteket, ördögököt lát, magát selakasztani, lö vételre sententziaztatni, vagy egyéb életének végét vető veszedelemben forgani álmodja. Ugy a' ki egybe sugorodva aluszik, álmában nem futhat, a' ki el-nyújtózva, jól szaladhat: a' kinek hús vagy valami egyéb akadt foga közti, nagy hosz'zu dolgokat tép ki foga húsából; ha holmi *fluxusotska* szálja meg foga töveit, fogait ki-hullani vagy kiromolni látja's több effélék. Mellyekből ha ki valami valóságot akarna előre meg-határozni, nagyon meg-tsalatkoznék.

Belső okairól az Álomlátásnak ilyen *Az Álom-* formán lehet gondolkozni. Mikor az ember *látások-* egészen, vagy leg méjebben el-alufzik, *nak ter-* mind a' külső érzékenységekben, mind a' *mészeti* *musculusok* mozdító inaiban egészen el-nyú- *belső okai-* gódtak a' *spiritusok*: a' belső vagy közön- *ról.* séges érzékenységnek tábláján-is meg-füntek minden mozgások, úgy hogy, se kívülről nem mehet oda bé femmi, se onnan ki-felé; az Elme-is magára marad; femmit észre nem vehet; hanem tsak az addig bé-fzedett *ideák-* nak rakosgatásával, és azok szerint magá- ban tsinált okoskodásával kell töltenie az időt. Melly szerint, az alatt femmi álmot nem láthat. De az ritkán történik, hogy mind a' külső mind a' belső érzékenységekben így el-alugyanak minden mozgató *spiri-* tusok; hanem az inaknak sok rostyaiban maradnak mozgásban: és sokszor annyi hövség- gel, hogy kevés ösztönre-is, mint vigyázva, olyan munkákat vihefsenek véghez, és újjabb *ideák-* is gerjesztethesnek a' belső érzékeny- ségnek tábláján; mellyek az elmének a' külső dolgok körül való képzelődésekre matériát szolgáltathatnak. Mellyek, minthogy az akkori külső dolgok folyásával nem egyeznek, nem-is follynak a' józan okoskodásnak regulái szerint egy másból, nem mondattathatnak vigyázásnak, hanem tsak álom-látásnak. Meg-esik sokszor, sőt rend szerint úgy van, *Egyik* hogy a' szemnek inaiból úgy ki-fogytak a' *érzékeny-* *spiritusok*, hogy ki-nyilva sem láthatnak, a' *ségünk* mikor a' fülnek halló inaiban felesen ma- *vigyáz-* radtak, nem-is tsendefedtek volt le-egészen: *hat mikor* és a' hallásbéli mozgások a' közönséges ér- *a' többi* zékenységben az el-alvásal-is, avagy tsak *alufzik.* valami részből, fenn maradtak. Így lehet gondolkodni egyéb érzékenységekre nézve is. E' mellett, az érzékenységek közül egyikbe kevesebb idő alatt szaporodhatnak a' *spiritusok* annyira, a' mennyi az ő vi- gyázásokra külön elég volna. De, mint- hogy,

hogy, a' vigyázást minden érzékenységek
 együtt tehetik, addig ennek-is tsak álom-
 ban kell maradnia míg a' többi-is el-képzül-
 hetnek; ha tsak valami különös ösztön által
 különösen meg-nem indítatott. De, ha egy-
 szer meg-indítatott, a' többinek aluvások
 alatt-is folytak az ő munkái. Mellyeket
 előre így értve, nem tsak azt képzelhetjük,
 hogy láthassa az elme az álmokat, hanem fok
 egyéb tsudálatos dolgoknak okát és módját-is,
 mellyeket fok aluvók álmokban olyan oko-
 son és szép rendel le - folytatnak mint a'
 vigyázók, fajdithatjuk. Tudni-illik; mikor
 Ennek ideajából az ideák a' közönséges érzékenység tábláján,
 az Elme ez vagy amaz külső érzékenységnek fel-adá-
 sával álom alatt-is úgy, és olly elevenen
 fokot dol- fordulnak eleibe, mint a' vigyázatban szokott
 gozhatik fordúlnak lenni, az elme azok szerint a' maga akarat-
 a' külső ját, és indulatait színt úgy meg-teszi, mint
 dolgakkal vigyázva. Ha azért ilyenkor azok az inak-
 meg - egy- vigyázva. is mellyek ennek a' tselekedetnek végben vite-
 gyezőleg. lére rendeltettek, *spiritusokkal* teli állottak,
 és szabadon voltak, úgy véghez mennek ben-
 nek, és általok az akarat tselekedetek mint
 vigyázva. Így, rendesen nyögnek, sírnak, ki-
 változnak, agyarkodnak, beszéllenek, énekelnek
 fok emberek álmokban. Nem tsak, hanem az
 ágyból fel-kelekednek, aluva, bé-ragadott szem-
 mel, a' házat, a' mint az előtt vigyázva szok-
 tak volt, a' szerint, minden meg-ütközés
 vagy tapogatózás nélkül, öszve-járják: fok
 nappali dolgaikat le - folytatják, 's azzal
 ágyaikba megint visszafut mennek, és alufznak
 mint az előtt, úgy hogy ezen közbe foly-
 tatott dolgaikról reggel semmi részből nem
 Almok- emlékeznek. Alomban vándorlókna, járókna
 banjárok- és beszéllőknek-is szoktak erről neveztetni. Tel-
 nak és be- lyefek e' féle tsudálatos példakkal a' Histo-
 riák. Mellyekből a' gondos olvasók kedvé-
 nehány ért egynéhányat az Unzer Heti Német írá-
 tsudála- fainak II. Darabiából méltónak tarrok ide
 tos példai. által fordítani. Nevezetes vala ezek közül
 az

az a' kiről *I. Diet. l. 34.* egyéb tzeállal szól. Egy neve-
 lottunk vala. Hasonló tsudálatost ír p. 295. zetes.
 egy maga szemmel látott és füleivel halga-
 tott Barátjának hozzá küldött Leveléből. Ez-
 is egy Léány vala. A' ki mihellyt eltve Más nem
 különben
 tsudála-
 tos.
 dolgait végzette, le-ült és mindjárt el- szün-
 nyodott, és tsendefen befélgetni kezdett a'
 maga hazájabéli, ott jelen nem lévő barátai-
 hoz. Ha valaki azokra felelt; avat beszéd-
 ben eredett: mikor ezzel meg-bizta magát,
 kérdett-is, felelt-is örömett, rendes és okos
 ki-fejezésekkel. Különös érzékenysége volt
 a' *virtust* és gonofzságot néző dolgokban:
 és böltsen, 's jól meg-külömböztetve felelt
 mindenekre, a' miket eleiben vetettek. A'
 képzelődésnek rend kívül való erejének kel-
 lett lenni benne. Mert a' melly nótákat a'
 Klávikordiumon, ébren, egyszer, leg-fellyebb
 kétfézer hallott vólt, ebben az leg-méjebb
 álmos állapotjában, a' mint a' tudosító maga
 jelen lévén halgatta, úgy el-jáztodta, hogy
 tsak egy betüben vagy leg-kifsebb hangban
 sem hibázott. Ha valami idegen, a' kívül
 valami, de kevés, esméretsége vólt, ebben
 az állapotjában hozzá szóllott; elébb nagyon
 meg-ijedett szavának füleiben hatott szokat-
 lan hangjától; de azután észre vévén mi
 hibája van, hamar meg-efzmélte magát.
 Ezen közben ez ő álmosága szüntelen neve-
 kedett, míg e' világon tapasztalt leg-erősebb
 álomná vált. Ebben az állapotjában-is, a'
 mint mondotta, jól meg-külömböztethette a'
 szót, az érzést, és a' ízapot. Lehetett il-
 lyenkor körülette leg-nagyobban beszélni,
 kiáltani, nevetni, úgy hogy ő meg-is fel-nem
 serkent, se nem kiáltott, se nem nevetett. Söt
 ha trombitáltak, pistolt ki-löttek-is mellette,
 úgy sem ébredt-fel álmából. El-mehetett, ha
 valaki kívánta, sétálni-is, azon kívül hogy
 nagyon el-bágyadva, és el-kábúlva lenni tet-
 zett. Körül-is foroghatott másokkal, firt, ne-
 vetett, könyörgött, nem tsak, hanem minden

elmebéli indulatokat - is ki - mutatott. De semmit nem látott, se nem izelt, egyéb érzékenységei pedig tökéletesen meg-voltak. És, a' mi még ezeknél - is tsudálatosabb, salvárit köt; és minden házi - munkát véghez viszen vala, ki-mútathatja vala minek hol van a' helye. Éjszakai álmában Isteni és viági dicséretet énekelni, nála nem vala újság; Azon közben ő ezen maga dolgairól, és a' mit mások az alatt véle tselekedtek, fel-ébredve, leg-kifsebbet se tudott. Van néki, így ir a' tudósító, egy húga vagy öttse, a' kinek-is majd ilyen tulajdonsága van: és gyakorta hallotta ő, hogy álmokban együtt rendszeren beszélgessenek: mellyről reggel egyik sem tudott semmit. Különös megjegyzés; hogy ezeket a' személyeket, újra fel-ébresztteni felettébb fok bajjal esik vala. És minél inkább erősítik vala az ő képzelődéseiket a' vélek folytatott dolgokkal, annál nehezebben lehetett őket fel-serkenteni. Ha neveken szólitják, arra semmit nem ügyelnek: azon kívül hogy ha fokáig így hívják, utóljára fel-serkennek. Hogy pedig ez abban a' mit ő ez alatt maga tselekedett, és mások tselekedtek véle semmire se emlekezzék, ki-lehet hozni abból, hogy egyébként a' betsületre nagyon vágyik; és ha veszi észre, hogy valaki idegen, ezeket az ő álombéli beszédeit hallotta, egész nap el-fir miatta, és annak az embernek, a' ki őtet ebben az állapotjában látta, ha el-kerülheti eleiben se mégyen. Ugyan ő, a' *la Nothe le Vager* Ur bizonyítása után írja, hogy egy *Ferre* nevü *Rouen* városi lakos az eleiben adott kérdésekre minden nyelven, görögül-is, Indusul-is, megfelelt, még pedig azoknak szóllások módja szerint. Vagynak más jegyzések-is, hogy az emberek a' magok tébollyó elzelőségekben görögül beszélettek, mellyet az előtt soha sem tanultak volt. Egy, de *Pile* nevü *Azfszony Gaseoniában* nyavallyájának kezdetitől fogva végéig Spanyol nyelven leg-szebben beszélt,

Más,

Más,

holott ő azt a' nyelvet soha addig nem tudta, meg - gyógyulása után se emlékezett erről semmit. Váltak mások - is a' kik álmokban különös tudományt mutattak sok dolgokban. A' melly több a' beszédnél; mint hogy ebben maga az értelem és az okofság forgott. Egy 17. esztendő leányról jegyzték - fel *Más.* a' Brosloi Gyűjtemények, hogy álmában nem csak minden féle tudálatos maga viseléseket meg - tett, hangoson nevetett, firt, hanem egyéb indulatokban - is a' leg-furtsább komédiákokat egészen ki-majmozta. Utóljára leg-okofabb és böltsebb beszédeket folytatott mind az erköltsi mind a' Sz. Iráti dolgokról: és mikor valaki belé - szóllott, annak egész okofsággal felelt: és egész fél óráig - is el - beszélt a' maga Nénnynek, 's másoknak, a' kik jelen - vóltak, igen tudóson, az aszszonyoknak leg - illendőbb magok - viselésekről. Enekelte ebben az állapotjában hangos notákon az kerefsztyéni ditséreteket, legkifsebb hangnak el - hibázása nélkül, szakadhatatlanul, ha szinte mások az alatt egyéb musikákkal játsodoztak - is. Néha az ágyban el - kezdvén a' klávikordiummal való játzást, azt álmában - is fojtatta, ki - felejtve néha valami fogákokat. El - játzott aluva egész darab Komédiákat szóval - is, maga viselés - sel - is, a' szerint mint ifjabb korában tanulta vala: a' kötésben, szövésben, varrásban, rajzolásban, írásban, mustrákat könnyen ad vala. Az ágyra tett aszta - kezkenöket, papiros képében mint a' leveleket egybefogta, petsételni gyertyát kért: kérdettetvén mit akar, azt felelte, hogy a' barátjának irt; és a' levelet szépen ki - készítve, tisztán felolvasa, egybe fogta, Frantzia titulust irt néki, bé - petsételte, a' postára el - küldötte, tiszta képzelődéssel. Néha álmában azt látván, hogy valami reménytelen látogatói érkeztek, éjszakai kis palástyát fel - vette, a' kapáját a' fejére elé - húzta, a' bé - jövőnek tisz -

- teletére az ágyban fel-ült, azt alázatos közfönettel fogatta, és hozzája mutatni méltoztatott kegyelségét igen helyyes, és szép szókkal meg-közföntö: maga újjabb dolgait neki elé-beszélette: és, mintha valósággal jelen lett volna, véle okofon beszélggett: Utóljára magát gratiájában ajánlva, tole el-bútsúzott.
- Mds.* Egy *Oporimus* nevü tudos Könyv nyomtatoról írja *Plater*, hogy ez eltve egy Görögül nyomtatandó könyvnek igazításához fogván, abban el-alutt; de a' *textust* így-is tsak olvasta; jollehet reggel fel-ébredve erről semmit nem tudott. Magáról-is azt bezzéli az a' *Plater*, hogy ö-is aluva fokszor fojtatja tanulását, és a' tzipterálást. *Krüger*, minapi Lipsiai tudos *Professzor* az *Algebrai* számvetés-közben el-aluván, azt álmába néhányszor helyyesen ki-fojtatta. *Clauderus* emlitt egy Oskola mestert, a' ki aluva fel-költ, az napi *exercitiumát* el-készítette, aval le-fekütt, de reggel fel-ébredve erről semmit nem tudott.
- Mds.* *Blankard* többet ír egy tudós Anglusról, hogy t. i. az éjszaka álmában derék verfeket irt, holott egyébkor a' vers tsinaláshoz leg-kifsebbet sem tudott.
- Mds.* *Henrich ab Heer* esmért egy embert, a' ki ifjuságától fogva mindenkor álmában járó volt, és néha mikor maga verfeinek igazgatásában nappal femmire nem mehetett, aluva fel-költ, író afztalához ment, annak fedelit ki-zárta, írását onnan ki-vette, íráshoz fogott, és mintha le-irta volna, azt nagyon fel-olvasta, nevetett, örült, melly jól találta verfeit; akarta, hogy az házban lévök-is véle együtt nevesenek: Azzal egybe fogta pappirofsát, bérette, és el-zarta író afztalába, le-vetkezett, és az ágyba le-fekütt: A' hol mind addig alutt, mig más valaki fel-ferkentette: a' mikor egész éjszakai dolgairól leg-kifsebbet sem tudott. Mikor reggel a' maga kezével irt verfeit meg-látta, azon fel-borzadott: és mesterséges fogáfsokkal kellett barátainak
- el-

el-hitetni, hogy azokat valósággal ő tsinálta. Ez az ember álmában fel-kelve a' böltösből maga gyermekét fel-vette; a' val karjain hordozva, a' házat egybe járta; a' mikor ha tettzett a' felesége véle minden titkait kibeszéltethette. A' Szemei mindenkor kinyilva vóltak, de semmit nem látott. Vénységére ezt az álombéli járást el-múlatta; hanem tsudálatosan minden nevezetesebb történeteit a' maga életének, mellyek réá fognának azután következni, álmában előre meg-látta és el-beszéltette. *Hildanus*ból írja; *Más.* hogy *Basilis* vidékén egy paraszt afzfzony álmában éjszaka fel-költ, és minden házi dolgait véghez vitte: egyszer a' mezőre a' juhászhoz-is ki-ment. Mellybe reggel semmit is nem tudott. *Schenkius*-is esmért egy patikarios inast, a' ki rend szerint éjfélnélkor álmában fel-költ, a' patikát ki-seprette, az ajtókat és ablakokat ki-nyitotta, 's azzal lefekütt. *Allemann* után beszéli, hogy egy *Más.* ilyen éjszaka járó, aluva a' maga kardját oldalára kötvén, a' *Seine* vizén által úszott, 's azt az embert, a' kit nappal meg-ölni szándékozik vala, meg-ölte, a' val a' vizen megint vízszá úszott, úgy hogy, mind ezekben reggel semmit sem tudott. Hasonló történetet ír, egy *del Rio* nevü léfuitának szavai után, egy *Gudisalvus* nevü Oskola mester-ről: a' ki a' gyermekeket Katékéfisre szokta vala tanítani: és egy klastromban szokott vala hálni. A' hól, midön álmában-is a' gyermekeket ottan ottan nagyon tanítaná, integetne, vélek tréfáloznék, énekelne, úgy mint az Oskolában nappal szokott vala, 's a' *Frater*, kinek tzellájában hál vala, e' miatta nem alhatnék, intené ötet, hogy ne lármázna; mert egyébként jól meg-vefzfözbné. Ezt elméjére vévén az Oskola-Mester, azzal ugyan akkor el-aluszik; de éjszaka felkél, egy hozfizu ollót kezében véfzen, és meg-indúl a' *Frater* agya felé: mellyet a'

bé-sütő hold világnál el-nézvén a' *Frater*, bé-fordul az ágya megí. Oda érkezvén *Gunaisalvus* az ollót néhányszor belé veri a' feje alatt lévő párnába, 's azzal ismét lefekszik. Más nap reggel ezen dolgába ő semmit nem tudott; hanem azt beszélette, hogy a' *Frater* meg-akarván őt veszfzözni, ő az ollóval oltalmazta magát. A'melly nevezetes tanuság vala, mely veszedelmes légyen az e' féle éjszakai járókkal egy házban hálni. *Más.* *Horstius* esmért *Helmstaubau* egy olyan éjszakai járót, a' ki aluva a' gráditson le-ment, a' konyhára az udvaron jó-meszfze el-ment; azután nagy vigyazáfsal a' kútba bé-szállott; 's mikor a' lába a' vizet érte, kiáltani kezdett: *ó lábom! ne hagyjatok!* mellyre oda fzaladván mások, a' vederral, egészen megmerevedve huzták-ki. Egy más ifju nemes legény éjszaka mezitelen fel-kél az ágyából, az ingét a' honya alá veszi, az ablakra felhág; meg-fog egy kötelet, melly a' tsigáról ott le-függ vala; azon fel-mász a' ház tetejére, ott holmi szarka fiakot fézfzkekből kifzed; az ingébe bé-takargatja; azzal vízfzfa száll, és bé-teszi az ingét az ágy alá; 's maga le-fekszik, 's reggel elé-beszéli a' maga két bátyainak, a' kik-is véle egy házba háltak vala, hogy ő álmában valami szarka fiakot fogott, keréfi az ingét; 's a' mikor a' szarka fiakot az ingébe takarva az ágya alatt valósággal meg-találta vólna, azzal egészen el-bámult.

Más.

Egy tanuló Legényke, azt látja álmában, hogy az ő Urának kánári madara ki-fzalad, aluva fel-kél: fel-hág a' madár után a' ház fedelére, 's ott a' tsatornában el-alufzik; el-jö az alatt egy nagy égi-háboru, fel-vészi a' viz a' fínakot, de ő erre sem ébred-fel: mig délbe, egészen el-ázva, egy ingbe ismét vízfzfa jött. Ugyan ez a' Legényke, más-szor fel-költ álmába; el-ment egy magos torony mellé, mellynek ablakához közel ő

az előtt egy fetske fészket meg-jegyzett vala; talál ott egy nagy építő lajtorját, melyet ébren meg-fem mozdíthatott volna: azt az torony mellé viszi, oda támasztja, felhág rajta a' torony ablakára, jöllehet a' lajtorja hat öllel-is rövidebb volt, mint az ablak magósága: ott végtére fel-ébred, és felettébb tsudálkozik, mi veszély vitte ötet oda. Egy Frantzia Nemes ember álmában *Más jeles* gyakran fel-szokott vala kelni, és mintha a' *történet.* maga sólyomját nyughatatlankodtatná, annak beízell vala: Egykor utazván, meg-száll egy fogadóban, és egy házba esik hálása egy szekeres emberrel. A' kinek előre mentségül jelenti a' maga szokását. Mellyre, a' tsintalan szekeres. Jól van Uram; mert én-is úgy vagyok, hogy éjszaka álmomba fel-kelek, és mintha valahol meg-rekedtem volna, úgy hajtom a' lovaimot. Fel-kél éjszaka a' Nemes ember egy ingbe: szállítja a' folymát, és, mintha az éh torkában ételt vetne, kiált nagyon *Hapasa. Hapasa. Hapa's* több e' félet. Meg-únván ezt a' játékot a' szekeres, fel-kél ö-is: viszi a' korbátságát; beszélni kezd a' lovaihoz serényen, mintha a' sárba meg-rekedett volna. *Harri juju*, nó barna nó vén, *oho! ohuf!* rajta most, nosza rajta, *tzú! tzú!* Isten segítségével, 's ha mi e' féle nodító kotsis beszédek lehettek. Azonközben vágni kezdi a' korbáttal egy ingre derekasint a' Nemes embert. Mellyre az fel-ébred, és az Istenhez kezd fohászkodni. És, ezzel az ö éjszakai bolondoskodásának egész életében egyszeriben vége leve. Más e' féle emberekben-is tapasztaltatott, hogy ilyen orvoslásnak módja rajtok leg többet segített. Eddig *Unzer. Petrus. Salius*ból jegyzette-ki *Más.* *Marherr* hogy ö esmért egy ifjút, a' ki álmában ezt látván, hogy bizonyos dolgaira nézve lovaglania kellene; ágyából fel-költ, fel-öltözött, tsízmát húzott, farkantyut kötött, az ablakra fel-ült, és kereftül vetvén lábait,

Más.

lábait, innen - is túl - is a' kö fált, mint a' lovat, farkantyuzni, nógatni kezdette, mint - ha meg - akarna rugalzkodni. Mellyre, fel - ébredvén a' veszedelemtől nagyon meg - ijedt, minthogy a' felső osztályba lakik va - la: és maga orvosoltatása végett *Saliushoz* folyamodott. Más - is orvosolt e' félet *Salius*, a' ki természete szerint - is hajlandó lévén a' veszekedésre, álmában fel - költ, fegyverre kapott, és mintha valakivel viv - nék, mezitelen fegyverét forgatta, és a'

Hogy? és mit ért duhosön vágta, szúrta. Hogy az mi móddal éjszakai vándorok ilyen állapotjokban olyan tseleked - helyeken veszedelem nélkül el - járnak, a' hová hetnek ébren el - menni semmi képen nem tudtak alvva e - volna: és olyan dolgokat vihetnek véghez, zek az em - a' mellyek a' vigyázó embereknek tehetsé - berek e' gek felett vagynak, az *Sennertus* szerint abból féle lehe - elik, hogy ilyenkor képzelődéseknek minden tetlennék erejét erre az egy dologra szegezvén, és a' kör - tettző nyúl - állásokról, 's a' történhető veszedelmek - dolgokat. ről semmit nem tudván (mellyek a' vigyázók elméjét fokfelé rángatják) olyan fogások fordulnak eleikbe, mellyeket egyébkör ki - nem ta - láltak volna: egyenesen minden tartozkodás nélkül mennek el - intézett tzéljokon; és azt

Miert szerentséfen - is le - folytatják. De ha azon köz - nem bátor - ben fel - ferkentetnék észre vévén magokat, ságos őket mitsoda veszedelmes helyen vagynak, azonnal ilyenkor le - esnek, és el - vesznek. Egy ember meg - látja, fel - ferken - hogy az ő éjszaka vándorlani szokott barátja teni. egy folyó vízben, méjjen bé - ment, és ott áll: ő, féltvén hogy mindjárt bejebb lépik, és el - vész, meg - szóllítja: az ember arra fel - ébred, és azon pillantatban le - rogyik, 's belé fullad a' vízben. Békét kell azért akkor nekik hagyni, mikor már ilyen veszedelmes helyen vagynak; mert magoktól azon a' nyomon a' mint oda mentek vólt, tsendefen vízfzfa jönnek, és a' magok előbbi helyekre le - feküsznek. Hanem, mikor ki - indultak, vagy még veszedelmes helyre nem érkeztek,

a' Sennertus tanácsa szerint, meg - kell őket szóllítani, 's ha fel-nem ébrednek, kézzel is vissza kell húzni; 's ha arra valók, ugyan jól rájuk kell vagdalni: hogy a' verésből kapott képzelődés az ő bojongó járásra való hajlandóságoknál erősebb lévén, álmokban-is elől járjon, és őket a' ki-indulástól elrettentse. Mellyet akkor-is jó lesz kímélés nélkül rajtok véghez vinni, mikor már a' veszedelemből ki-jöttek, de még ágyakhoz nem érkeztek. Mert azután nehéz volna elhiteni vélek, hogy ők e' féléket tselekedtek.

Tsudálatos historiák! Mellyeket az emberi természetnek eddig esmért mivoltából alig lehet értelmesen meg - magyarázni. A' Belső mi az érzékenységeket és testbeli mozgáso- természeti kot illeti; az elébb meg - jegyzett, részben- okairól ként, és félig - meddig való el - aluvásból; az ezeknek el-nyugodott érzékenységeknek - is az erő- az álmos sebb ösztönre méj álma közben-is esni szo- tselekedete- kott fel - ébredéséből; és az elmének ez teknek, ilyen erős fel-mozdulások közben kapott a' mit tehet képzelődésnek régulája szerint, a' mint az gondolni. Oskolákban szokták szóllani, *per associatidnem idearum consimilium* folytatott újabb munkáiból, főként, mikor azt-is tapasztaljuk, hogy az ilyen álombéli beszédek és tselekedetek az olyanokban, és az olyan dolgokban e'enek, mellyek azoknak az embereknek vigyázva-is meg szokott, és innen könnyen folyó tselekedeteik voltak, vala-ennyire fajdithatjuk. Hogy pedig az elme illy gondoson folytatott munkáira, fel - ébredvén így nem emlékezik, 's csak álom válik belőle: azt az utóljára meg-lepett tökéletesebb méjj álom tselekezi. De mikor haljuk, látjuk, Idegen a' meg-hólnak tartható aluvó embert, olyan nyelven nyelven, a' mellyen soha nem tanult volt, nem ta- még pedig annak született hangja szerint, nult, olyan felséges dolgokat, mellyekről soha bölts dol- addig talám nem-is gondolkodott, beszélleni: gokról va-

ló beszél- az elmének leg-felsőbb tehetségeit-is meg-
 lés eg próbált számvetésekben, vers irásokban,
 tsudálató-akadék és hiba nélkül menni, az elmét szem
 sabb, és nélkül látni, fül nélkül hallani, 's mind
 meg-fog- azokat folytatni, mellyeket a' leg elevenebb
 hatatla- érzékenységek közben járulása által - is alig
 nabb. vihet vala véghez, 's a' t. akárhogy erőlkö-
 ködjünk, belé sülünk: 's meg-kell, akarva,
 nem akarva vallanunk, hogy mi légyen ben-
 nünk az a' mit tulajdonképen Elmének vagy
 Léleknek hívunk? mi magunk - is miből ál-
 lunk? felényire sem tudjuk. Úgy hogy, ha
 valamelly nyughatatlan fő, az eddig ment
 világi Böltsefégnék gyűjteményéből ezt meg-
 igyekezné magyarázni, nem mindjárt lehetne
 Eretnekséggel vádolni, ha *Pythagoras* után,
 a' Lelkek által költözéséhez folyyamodnék-
 is. Közelebb, nem fundamentum nélkül gya-
 nakodhatnék valami más belső, vagy Lelki
 testről; mellynek érzékenységei által ilyen-
 kor, mikor a' Lelkes-test leg-méjebben el-
 alutt, az elme a' maga munkáit illy felsé-
 gefen folytatja.

De térjünk visszra ezekről a' meg-fog-
 hatatlan dolgokról az Álom-látásoknak vala-
 mivel könnyebben meg-fogható természeti
 eredetire, folyásaira, és ki-meneteleire vagy
 A' rendes, bé-tellyésére. Közönségesebben, ezek, a' régi
 természeti magyar-közmondás szerint esnek: *Ofztöve*
 Álom-lá- dísznö makkal álmadoz. A' mire uagyon vá-
 tásoknak gyunk, vagy a' mitől félünk, vagy a' mivel
 ereuetiről napestig bibelődünk, közelebb a' minémü
 es folyá- terhesebb gondolatokkal eítve le-feküttünk,
 sárol. azok körül, és, a' mik ezekhez valamiben
 hasonlitanak, bojonganak álombéli képzelő-
 déseink-is. Terhelni kezdi beleidet az emész-
 tet, fefziti hojagodat a' vízzellet, meg-gyült
 a' nemző mag testedben: Ezeknek ki-veté-
 lek, és alkalmatoiságok körül forognak ál-
 maid - is. Meg-fzomjuhoztál; szép források
 és tsergedező patakok mellett jársz. Ki-
 üref-

ürefszült gyomrod, terített asztalok forognak előtted. Meg-fázol álmodban, dedergő, rongyos tzigányokat látsz. Az aernek éjszakai meg-hivefedése és nedvededése miatt, kivált, mikor esőre készül az idő, elbágyatsz, roszszul gözölögsz: meg-hólt emberek forognak előtted. Sajnálod kedves barátodnak, társodnak a' halál által tölled lött elfszakadását; az elein, míg el-felejtheted, álmodban fokszor meg-jelenik tenéked. A' tanuló gyermek álmában-is a' letzkéjit tanulja. Meg-nyomtat erősen valami részedet, úgy tettzik, mintha ott valaki meg-ütötte vagy kövel meg-hajította volna: fel-ébredsz reggel, hát valósággal-is meg-van kekulve a' helye 's a' t. Ezek, a' mint látod, rendszerint follynak. Egyebekben-is, ha valaki nappali, régibb vagy közelebb való látásait, hallásait, ügyefebben fel-vélzi és elméjének álmában egybe-zavart képzelődéseit azokban nyomozni kezdi, ritka mikor azokat diribbe-darabba fel-nem találhatja. *Zeno Eleates*, egy a' leg-hiresebb régi Görög Böltsék közül, azt szokta vala maga tanítványiak mondani, hogy az magok almadozásaiából vehetnék leg-jobban észre, mennyire épültek a' *philosophiában*, ha akkor semmi helytelen kívánságokat és indulatokat magokban nem éreznének. Mert ekkor, magára maradván az elme, a' maga belső indulatit szabadon, igazán ki-mutatja, és a' mellyeket vigyáztában nem mért volna ki-mondani, vagy meg-tselekedni, azok forognak álmában szemei előtt. *Diog. Lüert. L. IX. c. 5.* Az e' féle álmokból azért, a' hól a' józan okofságnak-is alig akadt meg-valami szikrája, együgyüség volna profétziát tsinálni.

A' termé-

Mit mondjunk azokról a' méjjebben járó szet felett álom-látásokról; mellyeknek bé-tellyesedések-történni, röl fok tsudálatos példákat rakott-fel a' bölts láttató *A-Cicero L. I, De Divinatione*. Nevezetes vala lom-litá-ezek sokról.

Ennek egy különös példája. ezek közt a' *Simonidesé*. A' ki midőn egy, úton el-vettetve talált egy esméretlen holt embert, el-temettetésén, azzal hajóra akar

vala ülni, hogy tovább menyen, álmában az az ember meg-inti ötet, hogy maradjon-el; mert a' hajó törést szenved; és a val néki-is el-kellene vefzni. Meg-marad *Simonides*. A' többi el-mennek. A' hajó öszve török, és mind el-vefznek. Két *Arkádiai* barátos emberek együtt útnak indulván, *Mégarában* meg-szállanak hálni: vatsorát esznek, 's ezzel egyik a' kortsomán marad, a' más másuya mégyen. Ez, akkor éjszaka azt látja álmában, hogy, az ő fogadóban maradt tárfa könyörög néki, ne hagyja, mert a' fogados meg-akarja ölni. Mellyre fel-ietten, fel-is kél, de meg-gondolván magában, hogy álom, semmibe hajtja, és el-alufzik. Ezzel ismét meg-jelenik a' tárfa, és kéri; minthogy életében nem segített rajta, ne hagyná leg-alább a' gyilkost bocsfzuállítás nélkül. Az ő meg-öletett testét a' kortsomáros egy szekérbe tette, és ganéjjal ott bé-temette. Azért, kéri, hogy reggel mennyen a' város kapujában, míg a' szekér ott ki-menne. Ezen meg-indulván: fel-kél; és egyenesen mégyen a' Város kapujába: hát érkezik a' szekér-is. Kérdi, mit visznek a' szekérben? Mellyre a' szekeres el-fzalad. Fel-hánnya a' szekerit, 's ott találja halva kedves barátjának testét: és így bünteteté - meg a' Kortsomároft. Ő maga azért *Cicero*, semmit nem kételkedik, hogy

Cicero fok álmok valósággal bé-ne telnének. Vagy-
itélete az nak ugyan, úgy mond, tsalárd álmok-is,
e' fele vagynak homályosok-is, mellyekből semmit
álm-látá- ki-hozui nem lehet; de ezekért az igazokat
sokról. el-nem tagadhatjuk. A' minémü jelentős ál-
 mokot sokkal bővebben látnánk, ha estye

étellel meg-terhelt gyomorral, és borral meg-zavart elmével nem mennénk fekünni. A' *Socrates* szavait hozza ezekre elé a' *Plato*

Policiájából L. VII. mellyeknek summája ez: Mikor a' Léleknek elmével és okofsággal fel-ruházott része az álomban el-lankadt; az a' rész, a' melly vad, durva, fene, mértékletlen, az ételből italból fel-fúvalkodik, és ál-mában mindent baromi indulattal, szabadon folytat. Ha pedig valaki mértékletesen éve és iva fekszik - le, a' tanátsal és okofsággal bíró rész emeli fellyül a' maga fejét; és mikor érzene, hogy, se semmi nélkül nem szükölködnék, se semmivel nem terheltetnék, mellyek az ő látását félre-vihetnék, gyönyörködő gondolatokkal el-telik: és, azt a' harmadik részt, mellyben a' haragoknak tüze van, le - tsendesíti. Így, mikor a' Léleknek két vakmerő része el - tsendefedett, az a' harmadik rész, mellyben az okofság és elme világoskodik, fel - éled az álmodásra; és az ő látása meg-élefedvén, a' mik eleiben fordulnak, azokat tsendefen, igazán el-látja. Mellyekre nézve különösen jóvalja Pláto, hogy testünknek minden fel-háborítása nélkül mennyünk alunni; hogy semmi se légyen bennünk, a' mi elménknek tsendefiségét megzavarhatná; és a' valóságnak látásától elfordíthatná. Erre nézve, a' Pythagorást követők, meg-is tiltották, hogy babot ne ennének; mivel ez az étel, nagyon fel-fúv, és ezzel az elmének-is tsendefiségét, 's igaz látását nagyon akadályoztatja. Midőn tehát az álom által a' testnek tárfaságától, és pestifétől külön vált a' Lélek, akkor meg-emlékezik az el-múltakról: nézi a' jelen-valókat; előre látja a' következendőköt: mert az aluvónak teste, mint a' holt úgy hever; éled pedig, és él a' Lélek 's t. e' félek. Mellyeket, hoszfzas bölts okoskodásai után így fejez - bé a' bölts Cicero. Meg-érthetni ezekből, hogy légyen bennünk az Isteni Lelken kívül, a' miből ered, emberi Lélek. Az emberi Léleknek pedig az a' része, mellynek érzékenységei, mozgásai és indulatai

*Hippocra-
tes véleke-
dése az
Álom
magyará-
zatról.*

vagynak, a' testnek egyéb tselekedeteitől nints megkülönözve. Az a' része pedig a' Léleknek, a' melly az okofságból és értelemből részesült, akkor virágzik leg-szebben, mikor a' testől leg-távulabb eshetik. Illyen forma-gondolattal vólt az előtt már sok idővel a' mi Hippocratesünk-is, a' mint láthatni abban a' kis könyvetskéjében, mellyet nevezett: *De Insomniis*, az az: Az álm-látásokról. A' honnan ő a' böltsefség nagy részének tartotta az álmokból jól itélni. O maga feles álmoknak nemeit-is magyarázgatja. Mind azoknak másként tsak az a' veleje; hogy hal az ember a' maga álmát nappali dolgairó-szép rendel jó darabig folytatja; szép, fe-jér, magának-is tettző jó dolgokról álmodik-az benne jó egészséget jelent: ha pedig ezek, kel ellenkező dirib, darab, ijesztő, únalmas: fekete, motskos, rút dolgokat lát, már akkorozszul van, és nagyobb nyavallyája-m minden orán követi. Mellyekhez képest, nek kevés szorgalmatofsággal, a' nappali életnemódját-is ki-rendeli; és úgy hívzi: hogy ha ki ezekkel, az Istenek segítségé által, gondol fon él, egészségét állandóul meg-tartja: mellyet ő, a' maga olyan találmányának mond; mellynél az emberi elme többre nem mehet. Fenn járó gondolatok ezek-is. Azért mi itt ezeket sem vizsgáljuk bővebben. Vóltak sokan a' régi Pogány Böltsek közt, találtat-tak azután a' Keresztyének közt-is, a' kik elméjekkel fellyebb nem emelkedhetvén, az e' féle jelentős álmokat az emberek közt hol-mi láthatatlan formákban járó, és sokakkal barátságot vetett *Genusok*, vagy *Örző an-gyalok* sугarlásainak tartották. Ebből a' kútfőből eredtek az *Enthusiasták* és *Inspira-tusok* tévelygései-is és az okofabb vén Né-met *Afszfonyok* *Ahndungjai*-is, az az: előre való meg-érzései, és álmodásai sok dolgok-ban. Sok tsúdálatos példákat jegyzett-fel az ilyenekről-is Cicero az elébb nevezett köny-vében.

*Mások
képzelő-
dése.*

vében. Közelebb pedig Unzer a' maga *Heti Irásainak* második Darabjában, a' 85-dik szám alatt. De nekünk azokra-is ki-terjedkedni most nints módunk. Ez után talám, mikor alább az Elmének indulatairól beszélgetünk, szólhatunk ezekről-is valamit.

Most azért, itt, az Almadozásról eze- *A' nyug-*
ket jegyezzük - meg 1.) Hogy a' fok álom-*hatatlan,*
látás mindenkor nyughatatlan aluvásnak jele: *es fázró*
a' nyughatatlan alúvás pedig előre-is jelen-*almadozá-*
tőleg, következésvél-is szerzőleg, minden-*sok mitől*
kor ártalmos az egészségnek. 2.) Azok a' *esnek? es*
vér meg-háborodások, mellyeket a' terhes *mit jelen-*
álom-látása fokszor szerez, az emberekben *tenek.*
foha sem lehetnek ártalom nélkül. Sokszor
meg-esik, hogy az álom-látások olly kinok és
gyötrelmek közti víszik az értelmesebbeket-
is, hogy a' magok életekről-is szinte kétség-
beu esve serkennek-fel nagy szerentséjekre.
Hogy pedig ezek nem tsak az elme kép-
zelődései, hanem valósággal a' testnek - is
gyötrelmei légyenek, az ő akkori szenvedé-
sekből a' külsők-is láthatják; de magok - is
ézfere vehetik, mikor fel-serkenve sziveket
olly kemény vergődésbe, *pulsusokot* olly
szaporán és erősen verve találják, a' miné-
mút a' leg-forróbb nyavallyákban - is alig
tapasztaltak: testek úgy egybe-romlott, mint-
ha bóttal verték volna meg. Az álom-látás-
ban való meg-rettenéstől a' kis gyermekek
hányszor nem kaptak nyavallya-törést. A'
meg-ért-eszű nagy emberek tsupán tsak e'
féle erős almadozásokból pestist kaptanak:
meg-himlöztenek; sőt egybe meg-hóltanak.
Mellyekre, ha a' hely engedné, példákat-is
hozhatnék elé. Tsak múltólág emlitek a'
Waldschmid bizonyítása után egy Léányt,
a' ki éjszaka azt látván álmában, hogy ő
*rhabarbarum*at vett-bé, attól éjfélt után jól
meg-purgálódott. Egy szóval: az álom-
látások fokféle képen munkálódnak az egész-

ség rontására : hasznot pedig soha sem hajtának. Nagyon kétséges hiteli álmok azok is, mellyekben ilyen vagy amollyan fejbéli öfz öreg emberek holmi orvofságra tanították a' betegeket, mellyektől azután meggyógyultak. A' fok álom-látástól azért mindenkor illő félni. 3. Minél elevebben álmodik valaki; minél jobban jutnak álmai eszébe, annál kevesebbet használhat néki az álom. Erre nézve igen szükséges a' fokot álmadoknak el-távoztatni valamellyek, az előbbi megjegyzések szerint, az álmot nyughatatlanná tehetik. Közelebb, a' durvább, nehezebb emészthető eledeleket, kivált, a' mellyek a' hasat fel-puffasítják, mint a' bab, faszullyka, lentse, borso, répa, káposzta fók, és veres hagymák 's a' t. vatsorán nem jó enni. Vatsora alatt, 's azután-is femmi nehéz meg-fejtésű, vagy indulatokat gerjesztő, vagy rettentő dolgokról nem! kell olvasni, vagy bezzélni. Hanem, a' nappalt illendő szorgalmatofságok közt el-töltvén, 's mértékletesen vatsorálván, egy vagy két óra múlva valami gyönyörködtető kis Historiátskát, versfetskét, vagy éneketskét vévén elmédbe, azzal jobb oldalodra fekügyél-le. Így kedvesen, hamar, jól el-aluszol, keveset álmodol, és reggel más napi dolgaidra meg-újjult testel és elmével ferkenfz-fel.

*Mikre illő
vigyázzunk,
hogy tsendes,
és meg-újító
álmunk
lehesen.*

Petrarcha-nak böltsintése az Almadozókhöz. E' mellett, illő azt-is meg-gondolni a' mit mond a' Bölts: Hogy, a' fok álmodozást a' fok gondok szerzik; a' gondoktól-is azért igyekezd elmédet szabadítani. Mire valóközökhoz. is lehetnek, így ír *Petrarcha*. Erre a' rövid „ életre azok a' véghetetlen szorgalmatos- „ kodások, mellyekkel nem csak nappal „ emészttitek testeiket, hanem fok oktalan „ álmodozásaitokkal az éjszakát-is magatok „ rontására fordítottok. Nevetik bolondos- „ kodástokat a' Fenn-lakok, midőn nézik „ miként akarjátok meg-előzni az Isteni bölts „ gond-

„ gondvifelésnek rendit magatok tanátsival;
 „ még pedig olyan állapotokban, mikor
 „ magatokkal - is jól tehetetlenek vagytok;
 „ sőt azt sem tudhatjátok, ha vagytok-é vilá-
 „ gon vagy sem. Azt sem gondoljátok-
 „ meg a' mit mondott *Flaccus Carm. L. III.*
 „ *Oaa XXIX. Prudens venturi temporis exitum;*
caliginosa nocte premit Deus.
Ridetque si mortalis ultra fas trepidat.

„ hogy t. i. igen bölts okokból tettett az
 „ Istennek a' jövendő dolgok ki-menetelit fe-
 „ tét éjszakával el-takarni: És neveti a'
 „ halandó embert, midön oktalanúl szer fe-
 „ lett retteg. Minden időt, úgy mond to-
 „ vábbá *Petrarcha Dialog 87.* a' magatok
 „ veszedelmére vontok: az el-múltakon gyö-
 „ trödtök, a' jelen - lévökön törekedtek, a'
 „ jövendőtől féltek és rettegtek. Illyen ok-
 „ talan szorgalmatoskodástoknak illendő
 „ aratását-is veszttek: Vigyázva, testetek fa-
 „ rasztását. Aluva az álmadozást. Nem de
 „ nem úgy vagyoné, hogy midön ezer álom
 „ között egy sints igaz! ha meg-kell-is va-
 „ lamellyikben tsalatkoznod, sokkal jobb a'
 „ tsendes álomtól meg - újjúlni, és édesen
 „ alunni, mit sem keferü álmokat látni, és
 „ álmodra való gondos ügyelés miatt éjsza-
 „ kádót-is el- veszteni. Sokal édesebben
 „ esik, ha keferü álmaidban meg - tsalat-
 „ koztál, mintha édes álmaid fordúlnának ke-
 „ ferüségdre. Akarszé hát ezektől men-
 „ kedni, vesd-meg ezt a' haszontalanságot;
 „ és tsendesen aluszol.

§. CCCXXXI.

A' mi az éjtszakai meg-nyomattatást, vagy inkább mejjbéli szorulást illeti: Ezt régen, mig a' természeti dolgoknak szemesebb és szor-

galmatofabb vi'sgálása az Emberek elmejét a' babonától meg - nem tisztította vala, magok a' *Medicusok* - is fokban, mint szintén ma a' tudatlan emberek, valóságos boszorkány, vagy lü-dértz nyomásnak tartották. Vagyon olyan lü-dértz a' melly fellyül fekszik az emberre, vagyon a' melly alája veti valakinek magát; a' honnan az *incubusnak* ez *succubusnak* - is szokott deá-kul neveztetni. Ez a' Férfiakat, amáz a' Leányokat és Afzszonyokat szokta gyötreni. A' 'Sidó *Doſtorok*, mint az e' féle költeményeknek nagy mesterei, azt beszélik; hogy az ISTEN a' teremtésnek hatodik napján estve akart még az Embernél holmi tökéletesebb állatokat - is teremteni; de ott érvén a' szombat, el-nem végezhetette, 's ezekből lettenek volna oſztán az ilyen házi ördögök, kísértetek, *incubusok* és *succubusok*. A' Pogányok - is a' magok *Faunussaikot*, Erdei Itteneiket e' féléknek gondolják vala, kik az olyan szemellyekkel, a' kiket szeretnek, vígan játszóznak; az olyanokat pedig, a' kiket gyűlölnek, meg-gyömötlük, szorongatják és tsípdefük, és azok a' kékségek, mellyek néha reggel imitt a' testen láttatnak, és a' tudatlan afzszonykáktól boszorkány szívásnak mondatatnak, ettől volnának. Azokat a' nagy fejű (*Rachiticus*) gyermekeket - is, kiket a' tudatlan Község váltott gyermekeknek hív, az ilyen *incubusoktól* származni gondolják vala. A' Keresztyének közzül - is ezen *incubusokot* és *succubusokot* fokban tiszta képzelődésnek, fokban pedig valóságos dolognak tartják. Nem - is tsalatkozik egyik rész - is meg a' maga ítéletiben;

ben; mert néha ugyan az e' fele megnyomattatott személyek felébredvén semmit nem látnak, de néha megint a' szemes Gazda reménytelen az ágyon lépven a' jó incubust, Riró vagy Borbély kézre kőríti.

Az *Incubusok*, *Succubusok*, *Faunusok*, Az *Incusatyrusok*, *Tiryusok*, a' kik közül az *Örebusok* *fucgek* *Silenusok*nak nevezettek, a' *Damonok*, *cubusok*'s a' régi költeményes Historiákban úgy adat-más e' fele nak elé, mint Fél-Istenek, az az: Fél em-késértek berek és Fél-Istenek; a' kik természetek szem-i fele rint halandók: de láthatatlan testek van. Nap-állatok. pal a' fetétes erdőkben, és ligetekben, barlangokban szeretik lappongani, és tsak éjszakára jönnek-ki az emberek közü. Nagy ekete emberek 's egyéb Élő-állatok formájában, és akkor *spectrumok*nak, kísértetnek nevezetnek.

Különösön a' *Satyru*sokról azt írják, hogy ezeknek, egyébként emberi testek volna, hanem a' vállaikon szárnyok van, a' lábok olyan, mint a' ketskéknek; kezeiken lévő körmeik mint a' fajoknak. Az *Incubusok*ot ritkán lehet látni még azoknak-is, a' kiket megnyomnak. Mind fellette buja, idétlen beftiák. A' Sidó Rabbínusok, nevezetefen Rabbi Abraham, mitsoda vélekedéssel voltak ezeknek eredetéről elébb meg-jegyzetük vala: és hogy ezen okból egész Szombaton el-is rejtenék magokat; hanem a' Szombatnak el-telésével jönének-ki az emberek közü. *Paracelsus L. I. de Gener. Ren*: egyéb bolondságai közt, ezeknek eredetéről azt befzéli, hogy ezek, nevezetefen az *Incubusok* és *Succubusok* az embereknek álmokban nagy gyönyörűséggel ki-omlott nemző magvokból lennének. Mellyet a' gonosz Lelkek el-fogadván úgy fzülnék ezeket az alkalmatlan állatokat. Mind ezek büfzhödt házugságok.

Mi való-gok. De még-is nem lehet egybe el-tagadni sűg tehet az e' féle állatoknak létét. Midőn olly fok ezekben. betsületes aszfszonyok, 's léányok, a' kik ezektől ök magok nem egy izbe fzenyvedtek, mint szemmel látott, és kézzel tapafztalt tanuk, ezeket hitek után-is ennyire erőfítik: a' kékségeket, körmöléseket, mellyeket ezek ejtettek testeknek külömb külömb részein mütogatják. Sokan a' házban ébren lévők-is hallották az ö nehéz pihegéseket és nyegéseket, mikor ezek a' kegyetlen vendégek öket gyúrták és gyömötlötték. *Heurnius*, a' 16-dik Száznak vége felé virágzott nevezetes *Med. Prof.* Lejdában, mint önnön maga fzeimeivel látott dolgot úgy írja *Prax. med. c. 30.* hogy gyermek korába egy tisztes Matronauál hálván, ejszaka el-jött egy fekete ember, az aszfszonyra reá fekütt, és azt rútúl meg-gyömötölte: azzal fel-költ, és kiment a' házuól. Reggel panaszolt az Afzfszony, melly fokot fzenyvedett az *Iacubus*-tól (Németül *Alp*:) de ö nem mert szólani a' fekete emberről; mert az ötet, mikor elment, meg-fenyegette vala. Meg-eshetik ugyan, hogy azok a' mütogatott kékségek és körmelések, talám az embertelen gazda durva kezeinek nyomai voltak: De egyébből meg-eshettek. Ide tartozik, hogy ezek a' terhes *affeliok* Ördög uzó orvofságokra fokszor egészen el-múltanak: ha pedig ördög munkái nem lettek volna, el-nem múltak volna. Emlékezik *Augustinus* - is *De Civit. Dei L. XV. c. 23.* valami e' féle *Incubus* és *Succubus* Ördögökről: a' kik közül az ollyanok, a' kik fellyül az aszfszonyokra tekusznek; és némellyekkel valósággal közösulnek is, *Incubus*oknak, a' kik pedig férfiak alá adják magokat, és havi vér folyást fzenyvednek, *Succubus*oknak neveztetnek. Mások benne ezt tiszta nyavallyának tartják; és, a' mit magokon esni mondanak, az tsupán tsak az ö ilyenkori buja képzelődéseknek gon-

gondolatjok. Leg alább, azoknak a' régi utálatos, és kegyetlen *Incubus*oknak nagyon el-kellett fogyniok; vagy-meg kellett változniok. Mert, a' mint egy darab időtől fogva uémelly ilyen kísérteteken által ment szegény Léányok és özvegy menyetskék beszéllik, nekik azok közel sem tettettek olyan rútaknak, nem-is bántak vélek olyan kegyetlenül, mint a' régiek beszédéből hallották. A' gyermekek-is, mellyeket magok után hagynak, femmi váltott formát nem mutatának.

A' Baj, maga valóságban ebből áll: A' A' Meghanyott fekvő ember (mert többire így jö nyomattal) egyszer pihegni, szuszogni, nyegni, *tds igaz* nyöszörögni kezd; mind nehezebben kezdi *tapasztal* venni a' lélekzetet, mintha erősen meg-*lújsal,* nyomták volna a' mejjét; úgy tettzik neki, *miből áll.* hogy látja-is jól a' ki réá fekütt, és rajta erőszakot akar tenni, vagy fojtogatja, tsipi, harapja, meg-akarja ölni őtet. Szóllana, kiáltana, hogy ne hagyják, de nem lehet. Tsak nyög, makog, mond el-fúlladva valamit, de fenki se érti: fel-kelne, fegitene kezeivel-is magán, el-szaladna, de nem lehet. Jóllehet ez alatt magát egészen ébren lenni érzi. Mig utoljára, vagy a' maga nagy kinnyaitól, vagy mások meg-riasztásából, 's fel-rázásából fel-ebred, és nagy nehezen fel-ül, és ügyelésre kezdi venni magát. Mellyet ő egyébnek nem gondolhat, hanem egy átaljában Lüdértz vagy Boszorkány nyomásnak. Szépen le-irja ezt a' változást *Virgilius Aeneid. L. XII. a' vége felé: At velut in somnis oculos ubi languida pressit. Nocte quies &c.*

§. CCCXXXII.

De valósággal, ha az ilyen meg-nyomattatásba elő forduló jeleket, és ennek meg-
ORVOS-

orvosiasának módját meg - tekintjük, semmi nem egyéb ez: hanem vagy a' vérnek fok-sága, sűrű enyvesége, vagy a' hanyott vagy igen le - eresztett fővel való fekvés: vagy a' gyomornak fok és nehéz emészthető eledel-ekkel való meg - terhelése, széltől való meg pufadása, vagy a' szívbéli vagy szív körül való *potypusok*, *spasmusok* 's több e' féle okok miatt, a' vérnek a' főben, kiváltképen pedig és leg gyakrabban, a' tüdőben lött meg - dugulása. A' honnan, vízfőzta kelletvén a' vérnek a' szívre tojulni, ott meg - gyűl; melly azonnal nagy mejjbéli szorulást, el - fulladást 's következőképen az egész test erejének hirtelen való el - szakadását okozza. Ez ha (a' mint a' *sanguineus*, bőv vére, szerelmes és bújja szemelvényekben könnyen meg - eshetik,) valami bújja álomnak alkalmatosságával talál történni, egybe foglalván a' meg - nevezett babonát hívó tudatlau elme a' két *sensatiot*, *incubust*, vagy *succubust* képzel magának, vagy lüderztől gondolja magát gyötrettetni, nem tudván egyéb okát a' rajta történt változásnak. Néha pedig mind ezek tsupán csak a' *melancoliába* megháborodott elmének *phantasiái* és a' testben nints semmi ezeknek meg - felelő változás. Hogy az ilyen meg - nyomattatás csak e' féle mejjbéli szorulás, nem pedig valóságos boszorkány vagy lüderzt nyomás legyen, világosabban megtettzik még ez abból, hogy ha a' mindjárt említett okok illendő eszközök által el - hárítatnak, a' nyavallya - is egészen meg - szűnik.

A' Meg - *Aëtius L. II. Serm. 2. c. 12. Posidonius*
nyomó, régi orvos után, erről így emlékezik. *Qui*
nem ké - *Incubus appellatur non est daemon, sed magis*
pra-

praeludium morbi Comitialis aut infanice aut si- sèrtet ; derationis. az az: A^o mi *Incubus*nak nevez- hanem tetik az nem ördög, hanem inkább előljáró nyavaly- jele a' nyavallya - törésnek, meg-tébollyodás-lya. nak, vagy gutta-ütésnek. Azért úgy mond: illö - is evel elein gondolni: mert ha eröt véfzen és gyakran kezd elé fordúl- ni, a' nevezett nyavallyák közül valamelyiket maga után húzza; meg-gyülvén az agyvelőnek gyomraiban lafsanként a' vastag nedvességek. Azért, ha a' vének fok, a' karjokon vágja- nak eret; és jó erös *purgatio*kkal a' hibás nedvességeket belölok ürefítsék-ki. Éljenek vékony, és szelet nem tsináló eledelekkel, 's a' t. Ma azért, valakik a' vén szülék oskoláin kívül - is tanultak valamit, semmi ördögi praktikát az e' féle meg-nyomattatás- ban nem keresnek, hanem tiszta testbéli nyavallyának tartják.

Nem egyéb ugyan-is ez a' Meg-nyomat-*Hogy ez,* tatás, minden külsö és belsö jelek szerint, *tsupa* hanem tsak nehéz álom-látás. Melly az *Nyaval-* embert első álmában ollyankor lepi - meg, *lya légyen* mikor a' maga gyomrát estve nehéz emézt-*mikből le-* hetö, fok szelet szerző étellel, és, kivált *het eszre* jól meg-nem forrott bor, vagy ser itallal *venni.* naryon meg-terhelte: ezzel valami hitvány ágyba hamar le-feküdt, hanyott, a' fejét igen alatt hagyva, vagy félre tekerve alutt- el. Ide járúlt, ha a' vére - is kellete felett meg-gyült völt, únalmas, szomorú, vagy szerelmes gondolatok között alutt-el. A' régiek ezt holmi vastag, taknyos, vad göznek, a' melly némellyek szerint a' szív környékén, máfok szerint, az agyvelőnek üregeiben gyült - meg, tulajdonították. Máfok ezt a' vérnek a' szivre és agyvelöre lött tójulásából magyarázták. De a' mik erröl mi töllünk most említették, bizonyosabbak: Fektes-le és alafs-el, így irr *Unzer l. c.* ilyen ké- születtel akár kit, kevés idő múlva el-jö az

ö *Incubussa*. Ezek nélkül pedig alig törté-
Természe-
nik ez valakin. Eszmérem, így ír *Van*
ti okokból Swieten. Comm. T. III. p. 291. néhányakat,
miként a' kiken az e' féle meg-nyomattatás, olyan-
követke-
zik. kor történt, mikor hanyott fekuve aluttak, és
a' fejek alól a' párna ki-esvén, hátra hajlott
nyak-fzirtal fokatskáig fekütek: vagy oldal
féltek fekuve, a' fejek hátra fordúva esett.

Talám abból, hogy így hátra fordulva álván
a' fejek, az agyvelőnek egész terhe a' főnek
hátruló részére nyomúlván, alatt azokat az
oldal öblököt (*sinus laterales*) a' mellyekbe
az agyvelőnek takaró-hártyáit el-járt vér,
minekutánna *spiritusokkal* tellyesebb részét
le-tette, öszve gyül, hogy onnét a' nyak
két oldalán lévő nagy ereken (*venas jugula-*
res) a' szivre le-száljon, és vízfsza kerüljön,
meg-nyomta, és öszve szoritotta, hogy az
agyvelőlől vízfsza jöni akaró vért bé-ne
vehetség. A' honnan, az vízfsza tojúl az
agyvelőbe, és azt meg-nyomja, öszve szo-
ritja; mellyből méj álom-is következik: de
az inak eredetei-is, kivált a' mellyek a' szól-
lásra, a' mejnek léleket vételére, és a'
tagoknak mozgatására tartoznak, öszve nyo-
mulnak; magokba semmi *spiritusokat* bé-nem
vehetnek: és ennyi részben mint-egy fél
gutta ütésben esnek. A' mellyből, ha nagyobb
mértékbe esik, és fokáig tart, hogy a' sziv-
nek mozgó inai-is bé-zarodnak, egész
gutta-ütés könnyen következik. *Ioh. de Gor-*
tez úgy tartotta, hogy ebben a' fekvésnek
módjában a' nagy agyvelő nyomná-meg a'
kis agyvelőt, és attól szorúlnának-meg a'
nyelvnek, mejnek és tagoknak mozgó inai.

Mások ezeket a' terhes változásokat meg-
érthetőbb képen, csak abból magyarázzák;
hogy a' fok ételtől és széltől fel-füvódott
gyomor így hanyott fekuve a' mejbe fel-
nyomúl, a' tüdököt és a' szivet kifsebb helyre
szoritja, így a' vér benne egy másra to-
júl; a' mejjet, mintha valami nagy terh nyom-
ná,

Leg hite-
lesebb és
vilago-
sabb szer-
ző okai.

ná, minden felől szoritja, a' lélekzet vételt és a' szólhatást el-főjtja; a' főrol visszsa jövő vért bé-nem veheti; hanem az az agyvelőre visszsa tojúl; mellyet segitt a' főnek hanyott fekvéte és alá erefzkedése-is. A' chylussal ilyenkor bővebben meg-elegyedett nyers vérnek enyves vastagsága-is, 's a' t. Hogy ezek a' terhes változások ebből, és nem egyéb boszorkányos okokból legyenek, meg-tettzik közelebb abból, hogy ha az ilyen gyötrődések közt lévő ember magától, vagy mástól fel-ferkent-is, igen nehezen tud meg-eszmélkedni: a' feje-nagyon elvan kábúlva, az álmodt későre üzheti-el; míg t. i. a' vér az agyvelőről lafsanként el-takarodik, és a' tüdőkön-is magának szabaddab útát tsínálhat. Ezek, ha a' boszorkány nyomta volna meg, mihellyt ettől meg-szabadult, azonnal el-múlnának. Ha pedig valami taknyos vastag gözőknek a' sziv körül vagy az agyvelő üregeiben lött meg-gyüléséből támadtak volna, úgy későbbre ofzlának-el. Minthogy az ilyen nyers 's vastag gözők nem olly hamar vékonyúlhatnak és főződnének -el annyira, hogy a' bé-szivó edényektől bé - szivodhassanak, és a' testben el-ofzolhassanak.

Tapasztaltattak e' féle meg-nyomatás *A' szopó* forma nehéz álmok fokszor a' szopó kis *gyerme-* gyermekekben-is mikor fok vastag tejet szop-*keknek ne-* va, a' böltsőkben alatt hagyott fővel hanyott *hez ül-* feküve, alufznak, kivált, mikor a' dajkák *mok-is e'* fok nehéz emészthető, és szelet tsínáló éte-*féle.* lekkel jól lakva szoptatták. Néha a' geleszták mozgásai-is okoznak az ő belső részeiben különös nyavallya töréseket: mellyek is ilyen formán adják-ki magokat: és a' geleszták ki-tisztításával önként el-múlnak.

Mikor, történetből, egy egyébként egész- *A' gyakor* séges emberen, csak a' Diétának említett el-*meg-nyo-* hi.

*matta tús- hibázásából esett ez a' baj: nem nagyon
nok kön- félelmes: Mellyet ki-hozhat abból-is, hogy
nyen es- fel-ebredése után ismét frissen van. De ha
l einek ve- gyakran kezdenek a' meg-nyomattatások él-
szedelmes fordúlni, és nagyon el-nyomják az embert,
kovetke- soha sem bátorságos magába hagyni. Mert,
zefer. a' nyavallya törésre, vagy a' gutta-ütésre
igen rövid által-lépés van ezekről. Leg
alább, a' kiket gyakran tartanak az ilyen
el-nyomattatások, úgy el-ostobáúlnak tőle,
hogy csak nem minden okofságokat el-vefz-
tik. Leg először-is azért felette szükséges
a' szerző okokat gondoson el-tavoztatni.
Mihellyt valamit e' félét kezdenek érezni,
kézzel lábbal azon legyenek, hogy az ágyban
fel-üljenek, és fekvéseket változtassák: ha
lehet, fel-is keljenek, és keveset járva 's
beszélgetve, úgy töltsék az időt, 's fekügye-
nek-le jobb móddal. Másoknak, a' kik velek
egy házban vagynak, és észre veszik ezt
az ő bajokat, felebaráti kötelelségek, ökö-
t azonnal fel-ébredtetni; elébb neveken szól-
litva, azután ha erre fel-nem eszmélnek,
magokat rázzák-fel, hátoknak, karjaiknak,
lábaiknak dörgölésével, a' minél hamarabb
lehet, igyekezzék ezekre hozni. A' fok
vérüeken, az *Aërius* tanátsa szerint, eret
vágni, hasokat ki kell *purgálni*: Véreket ahoz
való szerekkel vékonyítani és tisztítani:
Beleiket a' széltől szabadítani: lábaikat est-
vénként lágy meleg vízben gyakran mosogat-
ni: Jó tágas, tiszta, száraz, gyengén meleg
házban, és ágy némüekben fekünni.*

Az Ál- Az Almokban ijedező szopó gyerme-
mokban ketskére nézve-is a' dajkáknak és szuléknek
ijedező ez a' kötelelségek, hogy szopások után, ha
szopó alhatnának-is, hamar le - ne fektefsék: ha-
gyermek- nem karjaikon jó darabig hordozzák: szo-
ken mikel pogattassanak vélek tiszta szín mézet, vagy
lehet segi- rosa mézet. Adjanak nekik Bafa rosa gyö-
teni. kőr, gyöngyház, kláris, vagy rákszemport,

's egyéb e' féleket; mellyek az orvos könyvekben ijedezés nyavallya rontás ellen jóvaltatnak.

§. CCCXXXIII.

Ütölyyára, lássunk egy szóval ama' nevezetes kérdésről-is: *Vallyon t. i. a' déli álom egészséges-é, vagy ártalmos?* Ezt többire a' *Salernitána Scolával* ártalmosnak tartják a' *Doctörök*; és azt mondják, hogy az éjtízakai háznos álmot nyughatatlanná tész; az inakot meg -eröteleníti; a' tettet el-lombávitja; a' fejet meg -nátháütja; az érzékenységeket megtompítja 's a' t. Sőt hoznak olly példákot-is elő, hogy ez fő fájást, fulladozást, vizkorságot, száraz betegséget 's több e' fele nyavallyákot okozott. Innen ha valakinek a' déli álomra el-múlhatatlan izüksége volna-s, azt étel előtt inkább *commendáilyák*, mint sem étel után. Azt írja *Boerhaave*, hogy a' *Bádenfis* Hertzeg egykor sok *Medicusokkal* lévén együtt, kérdésben tette, mit itelnének a' déli álomról? a' többi mind ártalmosnak mondották, hanem egy *Felix Pláterus* ne-ü öreg *Doctör* a' maga példajával ellenkezőt próbált; mert én, (úgy mond) a' 70. esztendőöt meg-haladtam, és a' mennyiben emlékezem, soha beteg nem voltam, jóllehet egy napot sem töltöttem úgy el, hogy ebéd után egy egy kevesett ne aluttam volna. Ezen példából, és hogy maga a' bölts természet-is étel után minden élő állatokat álomra szokott hajtani, és minden egyéb munkára alkalmatlanná tenni, úgy ítél *Boerhaave*, hogy

délbe

delbe egy fertály órátskát szenderedni, meg pedig étel után, nem olly ártalmos, mint közönsé-
 sen az emberek gondollyák, sőt, a' mennyiben
 ez a' dél után való munkára - is meg-újítja
 mind a' testnek, mind az elmének erejét; má-
 foknak - is, de kivált a' fokot éjtszakázó, tanu-
 ló, erős munka miatt el-fáradt, száraz és
 forró természetü, beteges, vagy növésben
 lévő és így szokott személyeknek, orvosság
 gyanánt lehet. A' melegebb tartományokban,
 's másutt - is a' hozszu és heves *caniculái* na-
 pokban, ez szépen használ. Innen az Olofzok
 ritkán - is mulatják - el ezt. De jegyezd-meg,
 hogy a' déli álmnak leg fellyebb - is fel orá-
 nál többet nem kell tartani. Nem - is kell e'
 végre le-fekünni, vagy ha le-fekszel - is, mint
 egy félig ülve legyen az, és nyakadot egynefen
 tartva. Mert ha igen alá eresztett, le-hajtott
 fővel, vagy asztalra búva aluszol; fejed szem-
 látomást el-nehezedik, mejjed meg-szorul, 's a'
 t. lásd §. CCCXXVII.

A' Déli álm nem egyéb, hanem az
 éjtszakai álmnak pótolékja. Melly szerint,
 kiknek legyen e' szükséges és hasznos? kik-
 nek nem? az eddig el-mondottakból kön-
 nyen meg-határozhatja magától-is akárki.

A' Déli *Haználhat* t. i. ez módjával élve mind a-
 álom kik- zoknak, kivált ha magokot ehez szoktatták-
 nek? és is, valakiknek fellyebb a' CCCXX-dik §-ban
 mennyiben a' bővebb álmat mások felett hasznosnak len-
 hasznos. ni meg-jegyzettük vala: Art pedig mind a-

Kiknek? zoknak, a' kiknek a' fok álmat a' CCCXXI.
 és mennyi- §-ban ártalmosnak mondottuk vala. A' Py-
 ben ártal- thagoras Jegyei közt találtatik ez - is: Me-
 mos. ridie ne dormito. Délbe ne alugy. A' melly,
 ha szinte hasonlítás szerint mondatott - is
 azok-

azokról, a' kik a' déli napfényhez hasonló világos Igazságnak látására - is bé - húnnyák fzeimeiket; de az egészségre magára nézve is nints ok nélkül mondva. *Hippocrates De Hippocrate Diet. L. III.* a' napali álmot mind előre tes a' nap-
 való jelentésére, mind következésére nézve pali álmot rofznak tartja. „ Mert ez, úgymond, jele, közönsé-
 „ hogy a' meg-telés a' munkát (mellyeknek gesen dr-
 „ az egészség meg-maradásában egyaránt almosnak
 „ kellene fontolódni) meg-haladta. Innen, tartotta.
 „ elein hoszfazon és édesen - is alufznak:
 „ De midön az álm, melly a' testé, a'
 „ mérték felett gyült nyers nedveségeket
 „ a' húsba széllyel öntötte, vagy belé ol-
 „ vasította, az mind ki-választására, mind
 „ bé-fogadására a' szükséges nedveségek-
 „ nek, elégtelen lészen: hanem, az mind
 „ az elmét, mind a' testnek tsendefségét
 „ öfzve zavarja; és a' nyavallyát maga-
 „ után kézen fogva húzza. A' meg-telésnek
 „ pedig jelei, hogy némelyleknek egész testek,
 „ némelyleknek testeknek e' vagy ama része
 „ fáj. A' fájdalom pedig inkább el-bágya-
 „ dásból, vagy meg-restülésből áll, mintha
 „ erősen meg-fáradtak volna. „ Artalmosnak
 mondották azután a' Déli álmot minden
 ki-fogás nélkül *Galenus, Avicenna,* 's más
 régi Orvofok-is közönségesen. A' kik után,
 a' XI - dik Száznak végin a' *Salernumi Or-*
 vofok oskolája-is, midön a' keresztes hadból
 visszfa tért Normándiai Hertzeghez Robert-
 hez, a' *Gvilielmus Conquestor* leg-nagyobb
 fiához, (a' kit holmi fenn forgó jufsára néz-
 ve, hizelkedésből Anglia királysának nevez)
 Midön karjának mérges nyiitól kapott ve-
 zzedelmes sebjében semmit nem segíthetne,
 egy kis könyvetskét küldé az ö egészségének
 meg-tartásáról, (ilyen név alatt: *Flos*
Medicinæ, az az: orvosi Tudománynak vi-
 rágja) ennek a' könyvnek: mondom, mellyet
 akkor egy közülök való *Iohannes De Meuo-*
 VI. Könyv. B b lano

Galenus,
 's más
 régi Or-
 vofok-is
 rofznak
 tartották
 a' Déli
 álmot.
 Ezek után
 a' *Salern-*
nitána
 oskola-is.

lano versekben-is foglalt vala , mindjárt a' kezdetén így ír :

Si vis incolumem , si vis te reddere sanum.
és holmiket közben téve. *Somnum fuge me-*
ridianum.

Az az : Ha jó egészségben akarsz meg-vénülni
A' Deli aluvást, szükség el-kerülni.

Mellyet alább C. III. okaival együtt így
tészzen-fel :

Sit brevis, aut nullus tibi somnus meridianus
Febris, pigrities, capitis dolor, atque catarrhus,
Hac tibi proveniunt ex somno meridiano.

Az az : Vagy rövid, vagy femmi déli álmód
légyen

Ne hogy hideg, reftség, 's nátha körül
végyen

'S Fő-fájás. Mert e' négy, e' kutföböl
mégyen.

Hogy
eredett?
és miből
allott ez
a' Saler-
nitana
Schola.

Vette vala nevezetét ez az hires Oskola',
hogy mulólag említsem, *Salerna* Várofsárcól
Nápolyban, a' melly a' régibb időben *Urbs*
Picentinorum nevet viselt. Nem vala t. i.
abban az el-vadúlt időben egész Európában
sohol tsak egy hely-is, a' hol az Orvói Tu-
dományt mesterség szerint tanítanak. Ha-
nem ezen Város mellett egy *Cassine* nevü
hegyen lévő Klastromban lakik vala egy Afri-
kából *Carthagóból* származott *Constantinus*
nevü Barát; a' ki Egyiptomban 39. ezten-
dőköt lakván, a' Görög, Arabs, és Déák
nyelvet-is jól érti vala, és fordítgat vala
holmiket az Orvosoknak ezen nyelveken
lévő Irásaikból, Történt pedig, hogy ez a'
Város maga Oskoláját jobb rendben igyekez-
vén venni, az Orvói Mesterség tanítására
ezt a' Barátot a' *Cassini* Klastromból le-hozá.
E' kezdé Európában az Orvói Tudományt
leg-elébb letzkézéssel tanítani: és egy köny-
vetskét ada-ki, Mellyet MLX-ban egy *De-*
fiderius nevü *Abbasnak* ajánlott vala. Melly-
ről,

ről, ennek az Oskolának akkor mindjárt igen nagy hire léve. Es MC. Rogerius akkori Nápolyi Király és Salerni Fejedelem jobb rendbe-is véve: *Frideric. Aenobarbus Imp:* pedig, el-foglalván Nápolyt, nagyobbban kiterjeszté; és azt adá-ki, hogy senki Orvosi Tudományt ne gyakorolhatna, a' ki ezen Salerni Oskolától maga alkalmas voltáról bizonyosság levelet nem mutatna. De az időknek mosthaságai közt, akkor nem sokára ez a' Salerni Orvos Oskola-is végképen el-romlott. Annyira-is ment vala ezeknek az *Ezeknek* együgyü versfeknek betsülete abban a' tudat-az együ-
 lan világban mindenek előtt, hogy a' 14-dik gyü ver-
 Százban - is *Arnoldus de Villa Nova*, egyéb-*seknék kép-*
 ként az akkori időben nem tsekély tudomá-*telen fel-*
 nyu Orvos, nem talált semmit méltóbbat, *kapása mi-*
 mellyel az akkori Nápolyi és Siciliai Király-*ből esett.*
 nak *Frideriknek* inkább kedveskedhetné, mint-
 ha ezeket a' Salerni Versfeket meg-magyaráz-
 va *Salernitana Oskola* név alatt néki ajánlaná.
 Tsudára méltó, melly igen méj gyökeret
 verjenek az e' féle régi meg-szoktt dolgok
 az emberek fejében! midön látjuk, tapasztal-
 juk, hogy a' tudományok közt, a' inai idő-
 ben talam leg-szebben virágzó Orvosi Me-
 sterségekben, ezeknél, az egészség meg-tar-
 tására-is ezerszer ügyesebb tanácsokat adó
 Iráfok, ha ezekkel nem szinlik magok joval-
 láfait, kevés hitelt és betsületet ígérhetnek
 magoknak. Elég az, hogy a' Salerni Osko-
 lának elébb fel-jegyzett itéletét az Déli álom-
 ról, az ujjabb időbéli Fő Orvosok sem ta-
 lálták egészen helytelennek. *Frid. Hoffmann. Az ujjab-*
Syfl. Med. T. I L. 2. c. IV. §. 37. A' bak itéleté
 Déli álmot tellyesféggel egészségtelennek *a' Déli*
 mondja: mint a' melly nem csak a' főnek, *álomról.*
 hanem az inak egész alkotmányának-is gyen-
 geséget okoz: és a' testet Náthával meg-tölti.
 Lásd azokat-is, a' miket fellyebb a' *vatsora*
 után, kivált a' bövebb vatsora *után* való
 hamar le-fekvésnek ártalmiról meg-irtunk.

Mert a' dolog mind egy. Mennyire lehesen e' részben az állatoknak étel után álmokra való hajlandóságából, a' déli álomnak hafznára itélni, azt is ennek az álomnak elébb meg-jegyzett okaiból ki-hozhatni.

De, valaminthogy egyéb dolgokban-is, egészen közönséges reguláritkán található:

Kik 's Úgy van ez a' Déli álomra nézve-is. A' mikor al- szokás második természet. Azért, a' kik hatnak bá- régtől fogva déli álomhoz szoktak, mérték- tran Deli letes ebéd után, egy két óra múlva, fél álmot. orányit bátran alhatnak. Ugy azok-is, a' Sanctorius tanátsa szerint. Sect. IV. aph. 38. 39. a' kik testeknek reggeli nehézségéből, karjaiknak feszítő fájdalmiból, nyughatatlan álmaikból, 's ok nélkül való rosz kedvekből, veszik észre, hogy tegnap nem gőzölte volt ki magát eléggé az ő testek. Mert a' Déli álom a' ki-gőzölést olly nagyon feгети, hogy egy óra alatt néha fél font, mikor pedig a' tegnapi gőz benn maradott volt, egy font-is ki-gőzöl. Ha a' déli álom után a' fő könnyü, jele, hogy a' tegnapi gőzből femmi benn nem maradt aph. 44. Minthogy az álom minden egyéb eszközök felett táplál, nedvesit, élefst és hivesitt, önként következik, hogy ez a' növésben lévő kis gyermekeknek, az el-éhezett, fokat izzadott, és el-fáradott személlyeknek, és az egybe száradott öregeknek élefstő balsam gyanánt lehet. Kivált, mikor az előtt való éjszakán-is nyughatatlanul, 's elég ideig nem alhattak. A' gyenge, hideg gyomrú embereknek jóvalja Behrens, hogy egy puha párnátskát-is fogjanak illyenkor a' gyomrokra. Közönségesen mindeneknek, hogy ruhaikat jól ki-tágasítva kezdjenek a' déli álomhoz. Minthogy az álom alatt minden állatokuak meg-dagad a' testek.

H A R M A D I K R É S Z.

A' Testben meg-maradandó, és
abból ki-tisztulandó Dolgokról.

§. CCCXXXIV.

HOgy a' mi testünk illendő nagyságra nevedhesék, és azután-is el-ne apadjon, vagy romollyon, arra az étel és az ital szükségképen meg-kivántatik. De nints sem étel, sem ital e' Világon olyan, melly a' mi természeti nedvcségeinké egészen által-változhafék. A' Magzat anyja méhében az ő anyja vérinek leg tökéletesebben el-készült részeivel tápláltatik, még-is mihellyt e' világra születik, azonnal fok otsmányság takarodik-ki belőle. Annyival is inkább tehát a' külső durva eledelekbe mennyi légyen olyan rész, melly a' mi testünk táplálására, vagy természet szerint nem alkalmazatos, vagy az alatt, míg azokból *cbylus*, a' *cbylus*ból vér, a' vérből tápláló inakban folyó és egyéb szükséges nedvcségek készülhetnek, önkent meg-vész, vagy ha meg-nem vész-is, szükségünk reá nem lett volna; akár ki könnyen meg-ítélheti. Az e' féle haszontalan, megveszett és szükségtelen részek már azok, melyeket bizonyos időben külömb külömb-úton ki-szokott a' maga meg-maradása iránt gondos Természet a' mi testünkéből takarítani. Hogy ha már vagy ezen ártalmas részek bennünk rekednének, vagy ezekkel együtt a' táplálásra és a' test egyéb munkáinak folytatására szükséges részek-

is belölünk ki-takarodnának, lehetetlen volna az egészségnek, sőt az életnek-is el-nem romolni. Ellenben, ha a' benn maradni való részek benn maradnak, a' ki-takarodni valók magok idejekben ki-takarodnak, nem képes lesz a' mi testünkhöz semmi belső okból származni szokott nyavallyáknak közelíteni. Innen *Fr. Hoffmann-is op. T. r. p. 117.* így ír: *Totius vitæ ac sanitatis fundamentum perpetuis ingestionibus & egestionibus superstructum est,* az az: Az életnek és egészségnek egész fundamentuma a' szüntelen való hozzá-adáson és ki-vetésen épült. *Hippocrátes-is;* az egész Orvosi Tudományt tsak az okofon való hozzá adásba és el-vézésbe állani tartotta: és azt mondotta, hogy a' ki ki-tanulta, hol, mikor, mennyi és miféle *materiát* kellesték ki-üresíteni a' testből, vagy hozzá adni ahoz, az a' *Doctóri* mesterségnek leg felsőbb pontját elérte. Ilő azért, hogy mi-is, ezen részben, e' nevezetes és farkalatos dolgokról egy kevésé jobb m. d. dal értekezödnünk.

Mire . Melly képzelhetetlen kitsinségü tzirából *valók* nevedekjék kilentz holnapok alatt 8-10. font-*legyenek a'* ra anyánk méhében a' mi testünk; azután-*testnek* is miként növjön az a' külső eledelekből *tisztulá-* 120-200. fontra mig 20-25 esztendőök alatt *sai.* növésünk meg-állapodik, fellyebb ezen Munkánknak II-dik Darabjában a' LXXXII-dik §-ban meg-jegyeztük vala. Ugyan ott a' CCCLXXXIII-dik §-bau ki-beszelletrük vala melly véghetetlen munkát kellyen véghez vinni a' mi testünk alkotmányának mig azokat az ezerféle készületü és természetü teleteket, mellyeket, mint eledelt magába véfzen, úgy el-öfzlathatja, hogy a' magának való rélzetskéket azokból ki-választhassa, 's oda a' hová szükség által tehesse. Ezt a' munkáját

káját a' mi Testünknek a' régi Orvosok A' Három Főzésnek, Meg-emésztesnek nevezték volt: 's rendbeli ma-is ezen nevek alatt forog. Három, de főzés sze- egy másból folyó Műhelyekre vagy kony- rint, min- hára szabták pedig ezt a' főzést vagy emész- deniknek tét; a' mellyeket ismét *útaknak* mondták, *kell lenni* Az első út vagy főzés kezdődik a' szájban, maga a' mint az eledeleket meg-eszszük, és meg- tisztul- ifszuk, foly pedig főképen ez a' gyomor- sainak. ban, és a' belekben: mig azokból a' sokféle *Az első* eledelekből egy tele es egy színü tisztá édes *főzésnek,* réj készülhet. A' miből ilyen édes vékony *vagy* tej vagy *chylus* nem lehetett, az, mikor a' *Emészto* beleken végig ment, mint haszontalan son- *útnak* koly fenn marad, és *ganéj, emészto,* vagy *tisztulá-* *szar,* és *szél* név alatt al felünkön ki-tisztul. *sai.* A' ki-választott tisztá vékony tejes rész pedig az Első Darabban a' XIII-dik XVIII- dik §okban le-rajzolt úton és módon, a' *második konyhára* vagy *Műhelyre* által-külde- tik. Ez a' *Műhely,* a' sziv, a' belöle ki- *A' Máso-* menő, és beléje-vizszá kerülő két nagy vér *dik főzés-* edényekkel, a' tüdökkel és a' Majjal, Léppel *nek Mű-* egyetemben. Itt ezer, 's meg-ezer febes *helyei,* és kerengetés, törés, rontsolás, ki-választás, *útjai.* öfzve-elegyítés, szürögetés által a' téjből piros vér készül: Az a' rész pedig a' mi *Ennek* illyenné nem lehetett, a' két veséken külön- *tisztulásai* választatván, az arra rendeltetett két tsötské- *miből ál-* ken le-száll a' vizes, vagy vizellet hojag- *lanak.* ban; és, mikor ott annyira gyült, hogy maga terhével vagy tsipös sófságával alkal- matlan kezd lenni, *vizellet, húgy,* vagy *pis* név alatt a' szemérem testen ki-botsátatik. És ez, a' *második útnak* vagy *konyhának* *tisz-* *tulása.* Mikor ebben az útnan, a' vér az ő húgyas részeitől meg-tisztult §. XXXII. és a' tovább való kerengés közben az ő hat, hat, apró gollyobisötskákából álló véres, durvább részetskéi-is el-romlottak, ki-ter- jed az ezekből lett nedveség. Az edények- nek vékonyabb és szűkebb tsévéjü ágatskái-

ra-is; mellyekben, míg véres volt, bé-nem férhetett; és azokban hasonló febes folyás, és rontsoltatás által tovább, tovább, mind inkább meg-vékonyúl, viz-szinüvé leszen; és *serumnak* vagy *Vérjavójának* mondatik: az utak pedig, mellyekben e' jár, és tovább

A' Har- való tzelra, az az: a' táplálásra, érzésre, *madik fü-* mozgatasra, nemzésre, szaporodásra, és éfzre- *zés* vagy vételre vagy vigyázásra alkalmas nedves- *Müvhelly* séggé válhatik, bővebben ki-fözödik, *Har-* hol kez- *madik Müvhellynek*, vagy útnak neveztetnek. *dödik,* és Ebben az harmadik útn van az agyvelő, *végezö-* és széllyel a' testben a' *dik.* *glandulák*, tök-gólyok, és az edényeknek leg-vékonyabb ágotskái, a' mellyekben, a' mint a' nedvességek jobban jobban ki-palléroztátnak, nagyobb

Ennek nagyobb tökéletességre vitettnak. Magának *tisztulá-* pedig, ennek az egyébként tizta, és jó, *sa:* első- de fokságával, vagy terhével, vagy sólságával, a' természetnek tovább való rendes

Másod iz- főzést vagy munkáját akadályoztató része, *ben.* a' tagasabb edényekben hátra marad, és, hol or-vér folyás, hol hófzám, hol arany-ér név alatt, az egészségnek nagy háznával a' testből ki-tisztul; vagy ér-vágás, köppölyözés, nádally-szivás által ki-üresítetik. A' bejebb-hatott savós részből osztán, rendel ismét néhány féle, az utolsó tzelra, rész szerint alkalmatlan, rész szerint szükségtelen részek válnak-ki: Minémük a' belső részek színén el-terjedett különös gyenge eretskében találtató viz; az or, száj, torok, gyomor, belek belső részein ki-szivárgó nyálas viz, és vastagabb enyves takony: a' gyomor alatt keresztül fekvő ikrás testben, (*pancreas* a' melly *fejér májnak*-is neveztetik,) gyülő vékony, nyálhoz hasonló sós-viz; a' májban a' kétféle epe; a' Nemző részekben a' mag; a' fül lyukakban a' fül sár; a' bőr alatt, és húsos részek közt lévő hójagos hártában az olaj vagy kövérség; a' testnek külső színének *pórusain* az verejték és látat-

hatatlan-göz, 's a' t. Ezek-is, mondom, minekutánna itt-is, amott-is, a' testben egy mást eszközölttek, mint a' természet utolsó tzeljaira nem tartozó dolgok, magok útjain a' testből ki-tisztulnak. És, addig mig ezen hivataljaikat meg-tették, a' Testben meg-maradandó részek közti számlálatnak: Minekutánna pedig ezeken által estek, ki-vetendő vagy tisztulandó dolgokká lesznek: minthogy tovább való benn mulatóikkal a' Természetnek hátra lévő munkájiban nem csak nem segíthetnének, hanem nagy akadályt, és veszedelmes kárt okoznának.

A' Testben meg-maradandó materiák tehát, A' Testben tulajdonképen azok, a' mellyekkel táplálta-meg-matunk, és a' spiritusok, mellyekkel élünk, radandó mozgunk, érzünk, és vigyázunk. De hogy materiák, ezek-is, csak útagzólag mulatsanak bennünk, ezek sze-ki-tettzik abból, hogy néhány napi éhezés, rint, mi-vagy terhes forró nyavallya után úgy oda ből állalészen minden hűsünk, hogy alig akad-meg-nak. tsontaikon a' bőrünk; két három napi vigyázással úgy ki-fognak a' spiritusok testünk-ből, hogy ha az álom, közben nem járúlna, mint az égő gyertya úgy el-fogyna, és ki-alunnék életünk. Melly szerint, nintsen *Semmi* valójában semmi meg-maradandó a' mi egész *nints ál-*testünkben: jö, megyen minden bennünk vala-*landóul* mikből állunk. Hanem, egész életünk, lételünk *meg-na-*és egészségünk dolga abban fordul-meg, hogy, *radó.* a' mint kívülről jönnek belénk az idegen materiák, azokból, a' mik a' mi természetünkkel kevés bé egyeznek, hamarébb ki-tisztuljanak, a' mellyek annak fenn állására inkább tartoznak, azok bizonyos idökig, és mértékkel bennünk meg-maradjanak; azután azok-is rendel ki-takarodván, újjak jöjjenek helyekben. Hogy ezek, nem csak a' gondolatban, hanem a' természetben magában-is így folyának, azzal próbálja a' Nagy *Frid. Hoffmann,* hogy, ha egybe-számláljuk a' mit egy meg-

állapodott idejü , erős , egészséges , dolgos ember egy hét alatt meg-efzik és meg-íszik, fokszor egy mására-is fel-megyén, úgy hogy, abból az ő testének terhe még-is nem nevedett; mellynek egyéb okát nem gondolhatni , hanem hogy más úton az alatt annyian ki-kellett az ő testéből takarodni. Ugyan csak szorofsabb értelemben *Test tisztulásainak* neveztetnek a' következő 41 §-ban ki-nevezett tíz dolgok.

§. CCCXXXV.

A' testből ki-üresítendő *materiák* ezek a' *Ganéj, Szél, Húgy, Láthatatlan gőz, Verejték, Nyál, Takony, Fül-sár, Nemző mag, 's gyakran a' Jó Vérnek-is egy része.* A' *Ganéj* vagy *árnyékszékre vetendő seprőlék*, nagyobb részén a' bé-vett eledeleknek fonkollyos, durvább és a' táplálásra nem alkalmas része, melly vastagsága miatt a' tejes edényekben bé-nem ferkezhetvén, mint a' szitáló malom'sákján a' korpa, a' beleken végig hajtattatik, és alól ki-vettetik. De ezzel együtt az epéből-is, melly az emésztés kedvéért a' májból a' belekre szüntelen szívarog, úgy a' beleknek belső részeit természet szerint befedni szokott *mucusból-is* sok takarodik ki ezen az úton. Mi kárt teheszen azért az egészségben mind a' felettebb való szorulás, mind a' rendkívül való has-menés, könnyen ki-tanúlhatjuk; 's következőképen a' székek közép módon való járásának hasznos és szükséges voltát-is észre vehetjük.

Az első Hogy a' *Ganéjnak*, mint az *Első-főzés utának* seprőlékjének ki-tisztulásának okát és módját job-

jobban fel-vehetsük, szükséges előre tud-alkotmá-
 nunk. 1.) Hogy az embernek béle egy, *nya*, az
 egymásból folyó hat akkora hofzfu tsö az: 1) a'
 mint maga az ember, az az, hat öl. A' Beleknek
 melly-is, öt rendbéli egybe-rételt hártják-*kefzülete*.
 ból formáltatott. Mellynek felső része, a'
 mint a' gyomornak alsó szája belé-nyilik,
 12. újnira, húfobb, simább, és vastagabb:
 és innen 12. *újni bélnek* (*intestinum duodenum*)
 nevezetik. Ebbenn, 3 újnira a' gyomor
 szájától, fakadnak-bé a' májból a' két féle
 epének tsévéi, és a' fejer májból folyó,
 nyál természetü, sós viznek tsévéje. A' mel-
 lyeknek nedvességei ott mindjárt egybe-ele-
 gyedve follynak alább az alsobb részekre.
 Alább, mind tsöjének üregére, mind hárt-
 tyára nézve, meg-vékonyúl és 13-16 arasz-
 nira egybe-hajtogatódva, a' köldök tájáig,
 így mégyen, *üres-bél név* alatt (*intestinum*
jejunum) A' köldökön alól ismét, tart, hason-
 ló formában, 15-20 araszt, és *agyék bélnek*
 mondatik, (*intestinum ileum*) A' difznókban
 annak kolbász, ennek véres hurka a' neve.
 A' jobb vékonyunkban, meg-vastagúlt hártya-
 val, ki-öblösül, 's gömbetze lesz; Úgy
 készülve, hogy le-felé a' rajta folyó nedves-
 séget el-botsáfsa, fel felé semmit se. A'
 melly, minthogy nyilására alig lehet réá
 akadni (*intestinum caecum*) *vak bélnek* nevezte-
 tik. Ez 3. 4. újnira úgy nyúlván, ismét egybe-
 vonódik, és tágafabb, rántzofabb, hoportso-
 fabb, keményebb falu tsöül fel-mégyen épen a'
 gyomor alá; ott keresztül-fordúl a' bal öl-
 dalunkra, onnat le-mégyen az agyékunkba;
 és 5-7. araszni hofzszuságra (*intest. colon*)
vastag bélnek, *Májos hurkának* mondatik.
 Itt 2-4. újnira, fel felé fordulva, meg-
 hajol; és kövér, vastag, sima, két tenyéni
 hofzfu, egyenes tsövé válik, és (*intest.*
rectum) *kövér bél*, vagy *végbél név* alatt
 az al-felünkön ki-nyilik. 2.) A' bél tsönek
 öt hártái közül a' külső érzékenytelen,
 fziyas,

szijas, tomott: az alatta való háló forma hojagós: a' harmadik húfos érzékeny fibrák-ból úgy készült, hogy néhány szálak, a' hol a' fodor-hájhoz kötődött, tömöttebben, egyebütt gyérebbe hozfzan meunyenek-le; más rendbéliek pedig, mintha lellyem szálakkal, fellyul el-kezdve, tömötten körültekerték volna, úgy mennek le-fele a' belek tsatornáin: A' mellyek, mint a' geleszta, szüntelen, rend szerint le-felé folyó 'srófos mozgásban vagynak; a' melly benne (motus peristalticus) körül-forgó mozgásnak mondatik. E' hajtja végig a' belek tsatornáin a' gyomorból le-folyó chymust, vagy emésztett barnás-fejér tejet: e' nyomja és hajtja-bé a' tejes erekbe a' meg-emésztődött materiának tisztább és vékonyabb tejes részét, a' tejes edényetskékuek a' belek üregiben számtalan sűrűséggel ki-nyíló szájatskáikba: ez üzi, hőmpölygati végig a' beleknek alá, fel, keresztul-kosul fok képen egybe hajtogatott tsőjin az eledeleknek emésztetlen maradott, durvább, és ártalmos részeit: e' fogja-bé és szoritja egyben a' végbélnek nyílását, hogy az addig le-follyt tisztátalanság és szél, mig nagyobb tsomóra nem gyaltak, ki-ne folyhatsanak: Ezen belől fok inatskákból, makkotskákból, hoiagotskákból, és eretskékből egybe-szövődött, a' többinél tágafabb, rántzos hártya vagyon. Belől az egész tsőnek üregét mint a' bársony olyan forma bojtotskákkal készült lágy hártya fedibé. Ezek a' bojtotskák az edényeknek ki-nyíló végeetskái: mellyeken a' belek üregibe a' vérből fok viz, és mucus vagy enyves sűrű takony szokott ki-szivárgani, rész szerint, hogy a' chymust higítsák: rész szerint, hogy a' durvább földes emésztetnek súrolása ellen a' beleknek érzékeny belső részeit védelmezzék, és az utat rajtok síkon tartásák. 2.) Miképen szivodják - ki mig a' belek tsatornáin végig megyen az eledeleknek hasznos része?

része? hogy mennyen az által az a' vér közü? az Első Darabban a' XVI-dik §-ban meg-mondottam. Ugyan ott a' XVII-dik §-ban meg-említettem vala az-is, mi légyen a' ganéj, melly az árnyék Izéken ki-vette-tik? Az epének mennyiségét, a' melly napon-ként a' belekre le-folly, 16. lótra veti *Az epének Glif-segítsege* son: és, úgy tartja, hogy ebből a' vér közü *az Első útak fö-zésére.* femmi által nem mehet annak minden ned-
 vefségek felett való enyves-sűrűsége miatt; a' melly a' viznél nyoltzfzor nehezebbé teszi az epét; és azt tselektízi, hogy nyoltz annyit nyomó testek-is, mint van ő maga ez epe, annyi tsomóba benne le-nem merülhetnek: Ezekből, mondom, gondolhatni, hogy az epe-is az emésztettel öszve-elegyedvén, az al-feleken mind ki-mégyen. Ez rothasztja, 's bűdösíti-meg a' hasban a' ganéjt: e' festi azt sárgán vagy barnán: Ez ösztönözi, a' fejér májnak fos nedvességével meg-elegyed-ve, a' le-hajtásra, és ki-vetésre a' beleket. Hogy az epén kívül, viz és mucus-is fok *Egyéb hozzáad-ruló esz-közök.* elegyedjék az emésztet közü, azt a' ki-vet-tetett ganéjnak enyveségéből, és lágyságá-ból-is ki-hozhatni. De fokszor ez magára-is, mikor a' belek, a' benne meg-rothadt tsipös epének, vagy egyéb erőfen ösztö-nözö sós, rágo matériáknak ösztönétől erő-*Meg-jegyzés, a' be-ek tisz-tulairól.* sebb, sebesebb mozgásra inditnak, ma-gára-is rakással megyen-ki: mint ezt a' fe-jér vérben láthatni. Meg-esik az -is, hogy egész belső hártya tső formában válik-le a' belekről, és darabokban úgy megyen - ki: mellyet, az ehez nem értök, a' bél darabjai-nak gondolnak. Ezt vakarják-le hövön, a' belső ket lágý hártýákkal együtt, a' ki-for-dított dísznó belekről, mikor azokat kol-bász töltelékhez meg-tisztítják; vagy a' juh 's ketske beleket bél hűrnak meg-sodorják.

Az Epe, a' Héber minapi gondosabb *Az Epe* meg-*magá,* vizsgálása szerint, a' mint az fel van *mi-téve a' de Haen Ur Pathologiájának végén, ből áll.* fok

fok vízből, fok vékony *aethereus* pergelt olajból, fok *fixus* vagy egybe-alutt *aer*ből (mellyet az ő véghetetlen fel-babzása, mikor fel-melegedett, ki-mutat) kevés húgyos vékony sóból, annál-is kevesebb kemény *alkali* sóból, mezses földből, és egy kevés konyha sóból áll. A' nyál fok sófotska vízből, kevés vékony fejer földből: a' *takony* kevesebb vízből és több fejer földből képzül: a' *mucus* csak sűrűbb takony; de a' vérnek savós vagy kotsonyós részével-is kevés mértékben megvan elegyedve. Ezek mind egybe elegyedve és verődve, mikor vékonyabb, tisztább részeiktől meg-fosztódtak, mint fonkollyok, tesz az *Emésztetnek* vagy *Ganéjnak* matériáját. Mikor ezek a' beleken végig mentek, és a' vég-bélben nagy tsomóban, és megtsipösülve, 's rothadva egy-másra verődtek, ott a' magok tsipésekkel, terhekkal, és feszetésekkel alkalmatlanok kezdenek lenni; a' szélnek útját-is meg-dugják; azért ezeket a' természet tovább nem szenvedhetvén, minden felöl egybe szedi a' maga erejét: kemény bé-lélekzelés által a' *diaphragmát* le-nyomja, és a' hasnak minden *musculussait* egybe-húzza, a' derekat elé-görbíti, a' tzombokat felkutzoritja, hogy a' belek a' hasban minél kifsebb helyre lehet egybe-szorúljanak, és a' benneek lévő alkalmatlan matériát, a' mere utat kapnak, az az: le-felé, magokból kihyomják: olly erővel pedig, hogy az alfeleknek *sphyneterei* vagy egybe szorító *musculussai* ennek ellent ne állhassanak. ● Ebből áll; így foly-le természet szerint az Első utaknak tisztulása. *Homberg* nevű Parisi *Chemicus* forró víznek melegsége által, üveg lombikból *destillalván* 12. löt ember ganéjt, vett-ki belöle 11 löt büdös vizet, maradott fenn csak egy löt száraz föld.

Néha fok Mentek-állal ugyan a' beleken néha egyéb ide-egyéb fok külömb külömb természetü és for-

formájú materiák, kövek, kövérségek, vagy gen mate-
fagyú tsomok, búlos és ikrás makkok, darab riák-is
hútok, hártyák, ón gollyobifok, ágyu tö-mentek
redékek, nyíl vafak, arany ezüst réz pén-által a'
zek vas tok, hegyes tör végek, kis ollótskák, beleken.
gyémánt követskék, apró tsontok, díszno fo-
gak, szilva tseresnye és fú magvak, szalma
szálak, darab börok, ször és fonal szálak,
üveg darabok, 's egyéb e' félék, mellyeket
történetből, vagy bolondságból az előtt le-
nyeltek volt azok az emberek. Takarodtak
itt ki fok féle geleszták, férgek, kigyók,
ángolnák, tsikok, tsigák, hernyók, bogarak,
söt egerek, vakondokok, varas és más féle
békák, gyékek, nem tsak, hanem apró ku-
tya köllykek, söt emberi magzatok-is. Mint
ezeket nem kevés tsudálkozásal olvashatni,
hiteles írók bizonyítása után, *Gurfschiusnál*
chylologia c. X. De ezek mint a' természet
rendes útján kívül történt dolgok, a' mi
Diatánkra nem tartoznak.

Mennyiségét az emberi rendes emésztet-
nek hordozzák az eledeleknek mennyisége és
minémisége. Az első utaknak kifsebb vagy
nagyobb creje, és az évő ember dolgos
vagy beverő életeknek módja. Mert a' ki
fok, durva nehéz emészthető eledeleket ett,
hideg gyenge gyomorral bir, veszteg ülésel
és heverésel tölti idejét, minthogy félig-is
alig emészthette-meg a' bé-vett eledeleket,
jóval bővebb és higabb székjei léznek. A'
ki akármit-is, keveset ett, kevés fonkolly-is
marad feftn belöle A' könnyü emészthető,
vékony, leves eledelek-is kevesebb emésztetet
hagynak hátra. Kivált ha jó és erős a' gyo-
mor. A' dolgos, rabotás emberek-is az ö
durva eleségek és böv ételekhez képest, ke-
vesebbet emésztenek-ki. Minthogy abból az
ö beleik minden haszonra való részt ki-vet-
tek. Közönségesen ez a' Has-tisztulás min-
den egyéb tisztulásoknál kevesebbet talál-
tatott :

*Mennyi-
ségét az
Emésztet-
nek miből
lehet meg-
háároz-
ni.*

tatott: mint alább mérték szerint-is megfogjuk látni.

Minémü- *Minémüségétől*-is az Eméztetnek fok
segéit - is függ az egészség dolgába. Azért nagyon
szükséges szükségesnek tartja *Berth. Rainartni De Prin-*
cipum valet. tuend. c. I. p. 79. a' hasnak

tisztulását, kivált a' fejedelmi és más nagy méltóságu személyekben, a' kiknek életektől és egészségektől annyi függ: e' mellett, annyi fok minden féle eledeleket, többire mértéketlenül egybe-efznek, nem tkaak beteg, hanem egészséges korokban-is, egyébbel meg-nem elegyedve, a' ki-vetés után minél-hamarébb lehet, ottan ottan meg-visgálni: minthogy leg-gyakrabban az első utakban esett hibákon kezdenek tsirázni a' leg-nagyobb nyavallyák. Mellyeket, ha jó eleve észre vészfen, fokkal könnyebben el-fordithat, mint mikor ofztán a' hiba a' második és a' harma-

Mikre illő dik útra-is által hatott. Észre lehet ezeket
az Emész- venni, az eméztetnek egybe-állásából, színé-
tetnek ből, szagjából, mennyiségéből, és ki-veté-
Minémü- sének idejéből, 's módjaiból. Egészséges és
segeiben tökéletes eméztet mutat. 1.) Ha az olyan
vigyázni. forma sűrűségü, mint a' főzött méz, vagy a' fazakas agyag; és egy formán minden lotsotság, eméztetlen, nyers, taknyos vagy egyéb idegen materiáknak, gollyobifoknak közibe való elegyedése nélkül, jó darabba állott - egybe. 2.) Ha barnás vagy fejeeres sárga szín. 3.) Nem felettébb, útálatoson, hanem szokott szaggal bűdös. Mert a' rút dögös bűdös szag rothadást, és nem jó eméztést mutat; a' minden szag nélkül való létel annak jele, hogy az eledelek illendőképen meg-nem eméztődtek; és főtelen nyers, hideg *chylussal* röltötték-meg az edényeket. 4.) Ha kevés ofztönözésre, nem nagy erőlkedéssel, szél, dörömbözés, és lots nélkül egy summában, bizonyos időben megyen - el. 5.) Ha a' bé-vett eledelek mennyiségének és

minémuségeinek meg-felel. Hippocrates - is Cuac. prænót. Nro. 601. így ír: *Alvi dejectio optima est mollis, compacta, subflava, non valde grave olens, prouiens hora consueta, copia pro ingestorum ratione. Tali etiam dejectione existente, inferior venter sanus est.* Ha ezektől a' jelektől el-távozott, már az emésztetnek hibázásáról lehet gondolkodni. Illő mindazáltal itt azt-is előre tudni. 1.) Hogy az embereknek természetek e' részben-is fokot különböz. Némellyeknek leg-jobb egészséggel rend szerint keményebb és ritkább, másoknak, lágyabb és gyakrab székeik szoktak lenni. A' kemény nagy darabokban ki-tisztult ganéj, erős, ép, egészséges gyomrot, és hasonló készületű beleket; a' lotsos vizes, zavaros, sok széllel elegyedett, és sok bél korrogásokkal, belső tekerésekkel, rendeletlen időben ki-fetskendező tisztulások ellenben mind a' főnek, mind a' gyomornak és beleknek, mind a' májnak nagy erőtlenségét és megdugulásait jelentik: A' ketske, juh, vagy nyúl ganéj formán gollyóbifokba egybe sült és verődött ganéj hasonképen rossz emésztésnek, és dologtalan, ülő, heverő életnek jele: Nem emészthetvén t. i. a' gyomor ügyibe meg az eledeleket, nem folyhatnak azok maga idejében végig a' beleken; hanem ott magokban meg-tsipösülvén és egybe aszván a' magok szokatlan ösztönökkel egybe-zavarják a' belek fibráinak körül forgó mozgásait, és így alá's fel addig hömpölyögtenek míg gollyobisba sodrodván, a' vastag belek öbleiben egymásra verődnek, és a' veszedelmes kolikára a' beleket egészen el-készítik. Az fájdalommal ki-menő emésztet, vagy a' sokáig benn tartoztatott, egybe-sült, és nagyobb tömőben egyben verődött ganéjnak feszítésétől és sértésétől, vagy a' süjös (*hemorrhodalis*) ereknek a' vég bélben esett fel-gyulladásából, vagy meg-sértődésétől, vagy az rend kívül meg-tsipösült epének's egyéb meg-etzetesült,

vagy másként meg-romlott nedveiségeknek rágásától, vagy az oda tojult fok szélnek kifeszítésétől vagyon. A' véres *temperamentum* emberek egészséges korokban-is rend szerinti tömöttebb, bűdösebb és több ganéjt, és gyakrabban vetnek-ki. Az epés, *cholerás* forró természetűek - is fok, de higabb, sárgább, és bűdösebb; a' *phlegmás*, taknyos hideg testűek hígot, fejelest, kevésbé bűdöst, taknyost hígot, fok széllel elegyedtett; a' *melancholias* száraz hideg *temperamentum*uk feketét, szárazt, keveset, nem bűdöst, fok szelet vetnek-ki. A' gyermekek a' fok ételből fokot felig meddig emésztődöttet gyakorta apró gelesztákkal elegyest fejelest, lágyat, hígot, lotsolt; a' vének-is többire lágyat, fejezt keveset, és későbbre tisztulnak. Egyébként, az ifjú, véres egészséges embereknek, ha az ő emésztetjek jól egybe - állott higatska; a' véneknek, ha a' keményetske a' székek az jobbnak tartatnak.

2.) A' bé-vett eledeleknek mennyisége és minéműsége-is az egyébként egészséges emberekben, természet szerint, minden betegségre való gyanúság nélkül, az említett jeleket fokképen változtatják. A' ki fok kemény száraz eledeleket ett, kivált kenyeret egyéb bé-szárazon, fokot emészt-ki: az ételtől elszakadtak alig tisztulnak valamit. A' kik teriak - is fokhagymát, veres, vagy párhagymát, vagy ebben fok egyéb szagos eledeleket, fenyevedt kövér hűlt, változdit állott tojást, eznek bűdöset; ha *fenna* levelet vettek-bé taknyost; ha *rhabarbarumot*, sárga gyömbért, fok sáfrányt ettek vólt, *sárgát*; ha tsupa tsak kerti zölde-gekkel vatsoráltak, *zöldet* emésztene-ki, a' kik bűdös vagy kénkö port vett-bé *fenyest*; ha *kafsia* belet, *áfonya* gyümölcset ettek, vagy *vas* természetű borvizet vagy orvofságot ittak *feletere*; ha fok feje, keletlen tézta miveket, új fajtot, tejet, erős etzetes ételeket, vagy nagyon savanyú gyümölcset ettek, néhány

izben egy más után bővön, fejer székjek leszen. A' kik nagy vatsorákat szoktak tartani, kivált húfos eledekből, fokot, higit, lotsoft megyen a' hafok: a' kerti fött veteményektől higit vizeft tisztúlnak. Egyéb-Ezeken a' ként, ha minden e' féle tudható okok nél-meg-jegy-kül változik az emésztetnek öfzve állása, zett oko-fzine, szagja, mennyisége, mindenkor fél-kon kívül hetui az első főzésnek meg-hibázásából har-esett-meg mad nap alatt réánk következő terhesebb nya-változafai vallyától. Régi meg-határozott tapasztalás az Emész-az Orvosoknál, hogy az első utakban vagy tetnek kö-főzésben esett hibákat a' más két utak nem zel lévő elégségesek meg-igazitani. Ki-vévén, mikor nyava-egy régen húshoz szokott gyomrot, tejes lydt jelen-ételekkel, sajttal, tojáfsal, gyümöltsökkel, tenek. kerti zöldségekkel vagy egyéb vetemények- Az Első utak hibá- kel, nagyon sós, de egyébként jó termé-it mikor ízetü eledelekkel meg-terheltek; a' mellyek és hogy ugyan, hogy az első utakban rofzúl emész-igazit- tödtek volt-meg a' belölök ki-kerekedett fok hatjdk- szél, gyomor fel-fúvodás, bél-korogás, száj-meg a' száradás, szomjuhozás, has tekerés, lotsos 2-uk és has-menés, kétség kívül helyheztetik. De 3-uk utak. De minthogy az ezeket tévő részek nem voltak keményen és szijjafon egybe-forrva; és a' vizet könnyen magokban véfzik, attól egé-fzen széjjel áznak, és az edényeken könnyen szabadon folyható nedveséggé válhatnak, minekutánna így hibáfon által mentek-is a' vér közi, a' bőv viz ital a' második útban ártalom nélkül való, egészséges vér készülhet belölök: ki-váfván, és tisztulván a' vizellet útján az, a' mi ha a' harmadik útra által ment vólna, ott nyavallyát okozott vólna.

Ezen az úton és módon, a' bőveb ital egyéb hibáiban-is a' rofa emésztésnek fokot segithet. Szükséges továbbá itt még azt-is jól meg-jegyezni; Hogy a' gyomor főzésé-nek el-hibázását nem azon eledelben kell keresni, mellyet közelebb akkor ettünk vólt;

hanem az előtt két három nappal ett eledelekben kell inkább annak okát keresni; és azoknak mivóltok szerint kell a' segítő eszközökről-is gondolkodni.

Az egészséges Has és módjéről tartjuk-meg: Rend szerint a' kik tisztulásnak számaról napjában háromszor jól esznek, háromszor, a' kik kétszer esznek, kétszer, a' kik egyszer esznek, egyszer tisztulnak: a' kiknek ételnek fe szere fe száma nintsen, hafok tisztulása-is a' szerint mégyen.

Ritkább és néha fok idő-kig el-haladó Has tisztulásoknak tudálatos példái. De vagynak felesen olyan erős, száraz, érzéketlen, tágas-belü emberek-is, kivált a' kik az olvasásban, írásban, elmélkedésben vásban, vagy egyéb e' féle ülő, és az elmét el-foglaló munkában nagyon el-merültek; és elein a' természetnek ösztönére nem ügyelvén, idővel úgy szoktatták hafokat, hogy két, három söt hat hét napok múlva szoktak egyszer, egészségek addig való sérelme nélkül kemény, fok, egybe verődött ganéjt ki-vetni. Sok e' féle példákat hoz elé *Gurischius Chylolog. c. IX. §. 13.* A' többek közt emlitt egy betsületes Ázfszonyt, a' kinek rend szerint két három hétben szokott vala egyszer székje lenni. Mátt, egy 80. esztendőst, a' ki tsak tizedik nap szokott mindenkor tisztulni, a' mikor roszszul kezd ettől lenni: És ez néki gyermekségitől fogva szokása volt: úgy hogy, 70. esztendőskoráig, 's tovább-is, hol tsak nyóltzadik, néha tizenkettödik nap tisztult egyszer. Egy jó erős, egészséges, minden nap lovagló ifju emberől írja, hogy az-is 12. napok múlva szokott volt rend szerint székre menni. Egy Norimbergai Ázfszonyt harmintz esztendősk alatt olyan has-szorulás tartott, hogy tsak két két hétbe szokott vala a' hafa egyszer menni. Egy 86. esztendősk Uri emberről-is emliti, *Listerből*, a' kinek ez jó barátia vala, hogy ez-is egész életében, elein fok esztendőskig egy

egy hétben egyszer, azután gyakorta 14. napban szokott vala egyszer tisztulni. Más, minden nap jól evő, jól ivó egészséges Uri ember, minden alkalmatlansága nélkül, tizedik tizenkettődik nap tisztul vala egyszer fokát, és igen büdöfset. Más, a' *Fernelius* bizonyítása szerént, a' kit ő maga-is jól esmért, rend szerint tizenkettődik nap tisztul vala egyszer; de néha 40. napokig-is el-ment, hogy egyszer sem ment-ki árnyék székre, minden egészséghibázása nélkül. *Henr. ab Heer.* nevü nevezetes Belga Doctor esmért néhány Méltóságos, szép, egészséges minden esztendőben szerentséfen szülő Uri Afzszonyokot, a' kik, minden szenvedés nélkül, 20-dik nap tisztultak egyszer: a' mellytől gyermek-ágyat fektekben-is semmi alkalmatlanságok nem vólt. Ugyan ő emlitt egy Papi embert-is, a' ki gyermekségétől fogva rend szerint 24. napok múlva szokott vala csak, egyszer székre menni. Egy Nemes Léány három hólnapokig-is el-vitte, hogy székje egyszer sem vólt. Egy más Nemes Kis - Afzszony két egész esztendeig se a' hasán, se a' vizellet útján, se izzadás, se havi vér által leg-kifsebet semmit sem tisztult. Egy nagy, erős egészséges Német Ur, a' ki rendes ebédje után-is egy sült kappant akár mikor jó iziün meg-ehetik vala, 24. napba csak egyszer megyen vala-ki, félre való gondjára. Egy, bal feliben gutta-ütésbe esett afzszonyról emliti, hogy az vizelletet gyakran akarhatja kívül-is el szalasztja vala; de a' hasa soha nem tisztult, hanem ha előre valami tréfával vagy játtzi dologgal nevetésre inditatott. Egy *Vonustai* Fejedelem-is soha másként nem tisztulhatott, hanem ha a' szolgája, a' kit e' végre tart vala, a' *Campanella* bizonyítása szerint, meg-veri vala. Sok egyéb tsudálatos példait-is láthatni a' hoszfszas, de fokokban veszedelmes has szorulásoknak a' nevezett Irónál: mellyeket ide bővebben által irni a'

rövidség sem engedi: nem-is annyira tartoznak, mint ritkább történetek, a' mi jelen való tzelunkra.

*Az egész-
sággal leg-
jobban
egygyező
idejei a'
Has ki-
risztuld-
sainak.*

Ideje, az egészséggel leg-jobban egyező has tisztulásnak a' reggeli idő fel-kelesünk után, és az estvéli idő le-fekvéfünk előtt: *Reggel* azért-is, hogy az éjszaka hofszafon benn mulatott, és már tökéletesen ki-emész-tödött fepröléknek terhétől és alkalmatlansá-gától belső részeink haladék nélkül meg-szabaduljanak, és nappali foglalatofságaink-ban akadályt és únalmot ne okozzauak; azért-is, hogy a' vigyázó természetnek ek-kor magát rendesen jelentő ösztönét és vágyá-ását majdon réánk tóduló gondjaink fejünk-ből ki ne üfsék, és rosz szokáit ne váltson természetünk: melly miatt sokan kaptak ter-hes, vakmerő has szorulást, és kinos kólikát. Mert, mikor egyszer az emésztet a' vég bél-be le - szálott, ha ott ki nem mehet, meg-fordítja a' belek *fibráinak* le-felé hajtó körül-forgását, és fel vagy visszfa-fordítja a' be-leken, azoknak nem kevés szenyvedésekkel az emésztetet: nem-is könnyen lehet ösztán leg-jobb eszközzel-is ezt az így meg-fordult és egybe-zavarodott mozgást benne helyre

A' Estvéli állítani. Estve azért; hogy a' nappali étel-*Has* tiszt-ből bővebben gyült, és a' test gyakorlása *tulást* mi-által jobban fel-melegedett belső részekben, *ert* nem az epének-is bővebb 's melegebb le-follyásá-*tanácsos* tól inkább meg-rothadt ganéj, éjszakára, *el-mulat-* mikor az álom által a' beleknek ki-hajtó ereje *ni.* nagyon meg-gyengült, az érzések-is tsak nem egészen ki-aludtak, beleinkbe ne maradjanak, ott inkább-is el - ne rothadjanak, és magok rothasztó bűdös gőzöknek fel-emelkedésével az újjabban bé-vett eledeleket meg-vefztegef-sék: torkunk, szájunk, tüdőink lehelletét meg-ne büszhessék: a' melly-is többire ettől a' benn szorult ganéjtól vagyon. Ha egy meg-szorult áerü bűdös árnyék székbe akarmi tizta ma-
teriát

teriát tsak néhány orákig bé-részünk, annak dögös izagia azt úgy által járja, hogy alig lehetsen valaha belole ki- venni. Így kell gondolni, a' belekben és gyomorban lévő jó és tisztá eledelek állapotjáról- is, mikor a' dögös gőzök az alsó belekről fel-jöttek. Ezek, mint egyéb bathatós szagok, épen azon az úton és módon fel-hatnak az agyvelőre-is: a' hol a' fejet nagyon el-nehezitik, és fok féle zürzavarba hozzák: hogy most a' ganéjnak a' belekben lévő alkalmatlanságairól, és az ebből támadó fok szélnek és ösztönözö fájdalmoknak, mellyekről fellyebb az álomnak tsendefségét meg-háborító okok rendiben emlékeztem vala, ne szóljak.

Fő tzélja lévén a' természetnek az étel és ital dolgában, hogy azok által testünk tápláltatásék, erünk, egészségünk és érzékenységeink a' gyakorlással meg-ne fogyatkozzanak; hanem tökéletes ép állapotban tartatsanak, szükséges, hogy az bé-vett eledlek a' mi belső részeinkben mind addig múlatsanak, mig azok ezeken az munkákon jó móddal által estek.

§. CCCXXXVI.

Ugyan-is *ha igen bigon mégyen a' bas,* bizonyos jele, hogy sem a' gyomor nem emésztette jól meg az eledeleket, sem a' meg-emésztődött rész vagy *chylus* nem válhatott a' seprőléktől külön, és nem folyhatott a' tejes edényeken által a' vér közü. Melly miatt, nem lévén a' vérnek mivel újjítatásék, sem a' testnek mivel tápláltatásék, rövid idő alatt el-kelletik a' testnek erőtlenülni, lágyúlni, színtelenülni, hitvankozni; egy szóval mindazoknak

a' romlásoknak, melyeket fellyebb §. CCLXXVII. az ehségről meg-jegyzettünk, bé-kelletik következniek. Minél higabb pedig a' has, és az eledelek hamarébb 's kevesebbé meg-emészterve follynak által a' beleken, annál fietőbb labakkal jönnek elő a' meg-nevezett veszedelmek-is. Ellenben, a' szorulásban ugyan minél keményebbek és ritkábbak a' székek, annál inkább ki-szivodik az eledelekből minden tápláló nedvesség, de másfelől, a' hosszszas belső melegség miatt, a' hátra maradt seprőlek, kiváltkepen pedig az epe, meg-rothad és meg-tsipösül; és rothadt gözivel a' gyomrot és belekét el-töltvén, rágja, szellel fel-puffasztja; mejjbeli szorulást, nehéz lehellest, szív dobozást, szív fájást, belső részekben való nyilaldozást, keményebb szorulást, veszedelmes colikát 's a' t. tsinál. Sőt a' gyomornak és beleknek a' fővel való szoros egyesége miatt, fő szédelgést, fül zúgást, szem világnak elveszélit vagy kaprozását-is sokszor okoz. *Nibil est quod perinde caput afficiat ac virtiginosis affectibus occasionem prebeat, ac faeces in intestinis diutius retentæ*, így ír *Mercurialis*. E' mellett a' Ganéjnak tsipös rothadt göze által mégyen a' ver közti is, és azt nagyon fel-gyúlasztja, meg-tsipösíti, és rothadásra készíti. A' honnan, a' hosszszas kemény szorulást fő fájások, szemnek vermessége, egész testben való nyúghatatlanság, vizketegség, nyilallások, fájdalmok, forró hideglelések, és sok egyéb veszedelmes nyavallyák-is szokták követni.

A' Hasnak Ez a' §. magában - is jórendén elég vi-
rendes já-lágos; de, minthogy bővebb magyarázatja
a'

a' has-szorulásnak, és has menés okainak ki-rúsa az
nyomozásából kerekedhetik-ki, itt külö-egészség-
sön nem illetjük. ge igen
szükséges.

§. CCCXXXVII.

Hogy azért sem a' has-menés, sem a' szoru-
lás a' mi egészségünkben kárt ne tehesen, lát-
suk, *mitsola ezközök által lebeffen a' hasnak já-
rását jól mérsékelni.* De minthogy mind a' has-
menést, mind a' szorulást szülő okok külömb
külömb félek; sőt néha egymással-is ellenkezők,
hogy t. i. a' mi egyszer 's egy személlybe szo-
rit, mászor és a' másba a' hasat meg-lágyítja,
illő léssen előszer ezen okokról értekezödnünk.
Hogy így észre vévén, kiben, mikor, mellyik
okozta légyen a' szorulást, vagy hasmenést,
annak el-hárítására annál alkalmatosabb eszkö-
zöket választhassunk. A' szorulásnak közönsége-
sebb okai ezek. 1.) Az epének a' belekre való
nem folyása, akár a' meg-dugulás, akár az el-
nem készülhetés miatt légyen az. Ez a' *pbleg-
maticusokban*, fokot veszteg ülőkben, savanyu
vagy erős etzetes étellel és itallal gyakran
bövön élőkben 's a' t. közönségefebb oka a'
szorulásnak. 2.) A' belek *fibráinak* el-lágyulása
és gyengülése; melly többire a' beleket belől
bé-fedező és a' tsipettetéstől óltalmazó *mucus-
nak* vagy takonynak meg-gyülésétől vagyon.
Ez - is a' mindjárt nevezett személlyeket, főként
pedig az aszszonyi rendet és a' gyermekeket
szokta inkább tartani. Használ mindenik ellen
a' gyakor és erős *commotio*, fűszerzamos és sós
ételek, sült-hús, méz, nádméz, minden keserű
vagy hamar meg-keseredő *materiák*, a' korpás
C c 5 kenyér

kenyér, répa, retek, torma, káposzta, mustár. A' Pátikából-is minden *alkalinus* és közép természetű sók, *Falappa*, *Rhabarbarum* 's a' t. mellyek sok vizet hajtanak-ki, ezzel a' beleket szépen tisztítják és erősítik.

A' *Has-szorulás*nak hívjuk, midőn az emésztésből fenn-maradott seprőlék a' szokott időn túl-is bennünk marad; és a' maga terhével, durva ösztönével, és rősz göcivel a' belekben nagy nyughatlanságot, a' ki-verésre szüntelen való únalmos tehetetlen kívánságot szerez; e' mellett a' belek tsatornáit is meg-dugja, a' körül forgó mozgást visszafordítja, és *spasmusokkal* görts fogásokkal az utat mind maga, mind a' szél előtt el-zárja; melly-is az elébbi nyughatatlanságot nem csak öregbíti; hanem ha tovább-is így marad, kinoszá és veszedelmessé tévzi. Meg-

A' *Hasmenéssel együtt-is lehet.* ezik az-is fokszor, hogy a' benn rekedett száraz vagy enyves emésztet nem dugja ugyan el-egészen a' vastag belek tsatornáit, mellyekben szokott rend szerint a' szorulás lenni; hanem külső oldalán lévő öbleiben apró gollyobifokban, vagy enyves, szurkos tézta formán belé-verődik, oda tapad, és belől csak annyi ürekséget hagy-meg, mellyen a' higabb emésztet által meher, és nem csak mindennapi széklet, hanem valóságos has menést-is enged; a' mikor azon közben a' has a' tisztulással majd semmit nem könnyül, fel-fúvódva és meg-keményülve marad, és a' bővebb ki-üreksedésre való ösztön

Mikor? el-nem halgat. Így van azoknak állapotjuk, és kikben a' kik hasoknak bal feliben lép dagadás név alatt, az ágyékokig egészen le-nyúló nagy, kemény daganatot viselnek. A' melly semmi nem egyéb, hanem az ott le-menő vastag bélben egy-másra verődött ganéj: a' minthogy egyedül csak a' lafsu és erőltetés nélkül való hosszszas *laxalga*tás által-is gyógyíthatik-meg.

meg. Lehet azért valakinek egyszer'smind nagy, és bágyasztó has menése, és kenény has szorulása-is.

A' mi a' Has szorulásnak fel-tett okait A' Has-illeti. 1.) Az Epe két képen tsúfz-bé a' szorulás-has járásában. α) Mikor a' kövér, enyves, nak nehífos, szíváj eledeleket a' maga ofzlató vezetesebb szapanos természetével el-olvasztotta, és a' okai. vizes nedvességekkel elegyedhetökké tette. Melly szerint midön a' belek azoknak tejes vékony részeket ki-szívták, a' haszontalan sepröléket sűrítették, keményen egybe verték, és ez által azt nehezebb le-szálhatóvá tették. Ez nem káros has szorulás. β.) Mi-Az epének kor az epe a' májban, vagy annak hójagjában nem lét-benn-rekedett, vagy igen meg-édesedett, ofz-ból ez lató és ösztönözö erejét el-vesztette. Mert hogy kö-az epe nélkül jól el-nem ofzlott, enyves verkezik. eledelek a' belekhez tapadván, nehezen baj-tattattatnak végig a' belek tekervényes tsatornáin. Mellynek jele a' tésztás, ragadó, sejtér enésztet. E' mellett, minthogy a' belek le-hajtó fibrainak elevenebb mozgását az epének tsipös sava szerzi, e' pedig az el-vékonyult édes epében nagy részint ki-alutt, ezek-is későbbre és nehezebben hajthatják ki magokból azt az enyves ragadó sepröléket. E' többire az olyanokon esik még, a' kik igen kevés Commotiot téstnek, azon közben fok etzetes, savanyú, fojtos, kelet-len téstás tejes eledelekkel és gyümölsökkel bövön vendeglik magokat, ki-öltja t. i. és el-változtatja ezeknek savanyú sava az epének alkalis és közép természetü ösztönözö savát.

2.) Sokakban meg-esik az-is, hogy a' A' belek-jó epének és test-gyakorlásának meg-fogyat-nek tak-kozásából a' takony nem tsak a' beleknek nyos belső üregiben, hanem azoknak hártyáiban-lágyságd-is úgy meg-gyül, hogy a' belek valósággalból és meg-

erottensé- gebol. meg - vizkorságosúlnak, és mint az el-ázott bőr tsak nem minden *elasticitassokat* és érzékenységeket el-veztik, és nem elégségek a' beléjek tojult ganéjt elébb mozdítani.

§. CCCXXXVIII.

3.) A' beleknek természeti érzékenytelen szárazsága, vagy fokféle tekervényes hajladozása - is, a' teies és más bé-szívó ereknek tágaságával együtt. Ezen ok miatt fokaknak egész életekben kemény hasok vagyon, és két, három napon - is alig vagyon egy székek, egészségeknak majd minden változása nélkül; sőt némellyeknek két három hétben vagyon egy egy izékek. Ezeknek árt az mind, a' mi a' ket első rendbelieknek használ: Használ pedig mind, a' mi a' rothadásnak ellent áll, és a' testet nedvesíti 's lágyítja; minéműek a' faláta, endívia, *spinácia*, paréj, *cichorta*, tzekla és egyéb zöldségek, gyengén savanyu gyümöltsök, mind nyersen, mind aszalva, tej, savó, újj méhser, édes must, apró malo'saszöllő, ifjú állatoknak húsa, kivált főve és jó kövéren, kövér hús lével főtt árpakása vagy riskása, vaj, híg tojás, a' lentse és borsó - is jól meg'sirozva, a' fok viz ital, a' napjában kétszeri jól lakás, főként leves ételekkel. A' Patikából pedig a' *Manna*, *Káffia*, *Tamarindus* ezek számára leg alkalmatofabbak.

A' belek 3.) Vagynak a' kikben a' beleknek min-rostjának den hártái természet szerint érzékenyterősebb lenebbek, szárazabbak, szíjjafabbak; belső mozgásá-üregék-is tágosabb, egész tsöje-is hofszabb, hól; és a' több, és szegeletesebb hajlásokat téfzen; a' tejes edé-tejes nedvességeket bé-szívó eretskék - is

tága-

tágabb szájjal nyílnak-ki a' belekben, úgy nyek' sok-hogy a' chymusnak vastagabb részit-is bé-ságokból, nyelhetik; nem - is tsak a' vékony belekből, és tágs-hanem a' vastag belekből-is bővön mennek ságokból. által a' tejes tsatornákba. Innen esik, hogy későbbre - is verekedhetik által a' fenn maradtott ganéj az ilyen beleknek tsatornáin, inkább is egymásra gyűlhet, minden hafzorra való levétől mez-foztatva későre kemény nagy darabonként vettetődik-ki. Ilyen állapotban kell gondolni, a' kik magokban egészségek sérelme nélkül olly hofzfas ideig el-hordozhatják hafok emésztetjét. Ez ugyan, mint az ő természetekből folyó dolog, így tudva, nem annyira ijesztő: de vagynak példák, hogy utóljára úgy meg-sült, úgy egybe-verődött az ilyenekben-is a' ganéj, hogy a' leg-hathatósabb orvofságokkal-is nehezen, sőt némelyekben tellyeséggel nem, lehet útat nyitni néki. Nem tanátsos azért, kivált a' hozzá nem szoktaknak, ezen fzin alatt, hafok meg - szorulásával tsak egy két napon-is túl halgatni. Ebből az okból esik, hogy télbe mikor az hideg testünköt öfzve húzta, és tömöttebbé erősebbé tette, többire keményebb és ritkább székeink vagynak. Sokan ebből előre-is meg - jövendölik a' hidegnek következését.

§. CCCXXXIX.

4.) A' szorulásnak okai közé számláltatik az igen bőv *perspiratio* és gvakor izzadás-is. *Alvi laxitas, cutis densitas; cutis laxitas, alvi densitas*, régi közmondás a' Doctöroknál. Innen vagyon, hogy az erőffen dolgozó parasztok többire szorulásban vagynak: az árvékban heverőknek pedig, ha ezváb akadállvok nintsen, hígot mégyen a' hafok. Vagynak, kik-

kiknek semmi egyéb gyomrot meg-nem indíthatja, hanem ha reggel mezítelen lábakkal a' hideg földön teglás vagy márvány köves *pavimentumon* fél fél órát séjtálgatnak. Mellyenek semmi egyéb okát ki-gondolni nem lehet, hanem hogy a' láboknak meg-hülése miatt az egész bőr öszve húzódván, a' *perspiratio* meg-reked, és az itt ki-takarodandó nedvességek a' száraz belső részekre fordulván, azokat meg-likitják és nedvesítik. Ebből következik az-is, a' mit *Hippocrates aph.* 83. §. iv. meg-jegyzett, hogy t. i. a' kik éjtszaka fokát vizellenek, jóllehet az előtt való nap fokát nem ittak vólt, kemény és kevés székek vagyon. Mert a' fok vizelés-is a' belső részeket meg-szárazítja és soványítja.

A' beleknek szárazabb voltából. 4.) Az *Homberg* elébb fei-jegyzett *de stillatiojából* ki-tettzett, hogy az emberi eméztet maga-is nagy részén vizből áll. Ha azért a' nedvesség akármi úton a' belső részekben meg-fogyott, a' ganéjtól-is inkább magokba szívják a' nedvességeket; mellytől az meg-is kevesedik, meg-is szárad, 's mindenik okra nézve későbbre, 's kevesebb mértékben mehet által a' beleken. De az a' sikito nyál és kotsonyás takony-is, melly a' belek üregét fikká szokta tenni, e' miatt elfogy, és az által-menetel annyival-is inkább akadályoztatik. Ugyan ezen úton és módon a' nedvességeknek a' test külső színére lett bővebb vettetéseketis ritkább és szárazabb székek szokták követni. Valamik azért a' láthatatlan ki-gözőlést segítik és bővítik, a' *Sanctorius* álhatatos meg-jegyzései szerint, a' has tisztulást kevesítik és keményítik; ellenben, a' mellyek a' ki-gözőlést akadályoztatják, hafat lágyítják és bővítik. Innen

vágyon, hogy a' meleg feredések, erős tüzes italok mint az aszizu szőlő bor, égetbor 's a' t. ki-gőzölést bővitve meg-szokták rend szerint szoritani a' hafat. Az erősötske a' fők vizet vivő *purgatiokot*-is többire haszforulás követi. Az erős dolgoz, bővön izzadó mezei munkásoknak rend szerint keményt megyen a' hafak. *Hippocr. Prorrh. L. II. c. 13.* A' has meg-sikülésben gyógyulás jelének tartja, ha a' betegek, az ital mértéke szerint, bővebben kezdettenek vizelteni; minthogy ezzel fogy a' bélek nedvesége.

§. CCCXL.

Has-szorulást tsinálnak. 5.) A' száraz, sovány, erős, savanyu, fojtós ízű ételek és italok is. 6.) A' kevés étel és ital. Mert nints miből készülni e' féle sepröléknek, 's ha mi kevés készült-is, a' bélek illendőképen meg-fogni és magokon végig hajtani azt nem tudják. Ettől vágyon az-is, a' mit ír *Celsus L. 1. c. 3.* hogy a' kik csak utóllýára szoktak asztalnál innya, többire szorulásban vágnak; a' kik elenben étel közben gyakran isznak, hafok szabadabb szokott lenni. Ez annak - is az oka, hogy az ételtől el-szakadott betegek székre olly ritkán kelnek-fel; és ha őket ilyenkor *laxativákkal* erőltetnéd erejeket még jobban el-fogyatnád, és nyavallyájokat nevelnéd. 7.) Azt-is írja *Celsus a' n. b.* szükség még azt - is tudni; hogy a' bányás a' hasnak menését meg-állítja, meg-állását vagy szorulását meg-indítja. Meg-állítja, a' melly mindjárt étel után léssen. meg-indítja a' melly azután későre következik. Oka pedig ennek ez: mert ha

ha ki-hányod, a' mit ettél, nints mi szálljon-le a' beleken, ha pedig már az étel megszűze le-szállott volt a' beleken, midőn a' hányás köz-ben rázódik, alá felé inkább liet. Másként a' gyakor hányás akármikor légyen-is szorúlást tsinál; mert a' belek *fibráiban* rendszerint le-felé fordítja, és így az étel nem szállhat-le azokon. 8.) Az étel után való hosszúszas nyúgodalmot-is szorítani mondja *Celsus*. Mert így az eledelek tovább hevervén a' gyomorba, és tsendesebben szállván-le a' beleken, jobban meg-emészthet-nek, és inkább ki-szívódhatik azokból minden nedveség: melly szerint a' meg maradt kevés száraz seprőlék későbbre és nehezebben vettet-hetik-ki. Használ mind ezek ellenkező *dieta*.

A' szorító 5.) A' száraz sovány ételek, mint a' *és száraz-sovány* régi fajt, túró, száraz kenyér, aszalt *tó elede-* savanyu alma, kökény, som; nászpollya, *lektől.* barkotza, gesztenye, Birsalma, magokba szivják a' beleknek nedveségeit; a' fojtós savanyuknak-is ez a' természetek: De e' mel-lett ezek a' nedveséget belekbe szivárgo edényetskéknek szájait-is bé-zárják: a' belek hártyáit azokba egybe huzzák, és azokban az utat meg-szorítják, a' körül forgó *fibrákat* öfzve kutzoritják, a' rendes mozgást benne el-rontják: Mellyek a' fenn maradott seprö-léknek le-szállását mind nagyon akadályoztat-ják. 6.) Az *Effsausokról* (a' kik különös

Az igen- *kevés, és* *gyengeéte-* *lektől.* *kegyességü* Sidó szerzetesek valának) írja *Eusebius Præpar. Evang. L. IX. c. 7.* hogy azok igen vékony és evés eledelekkel élvén egy hétben csak egyszer szoktak volt félre való gondjokra ki-menni. Ugyan ez okból a' betegeknek és betegségből gyógyulóknak-is vagy egyéb okból el-ehezteknek ritka tisz-tulások van. 7.) 8.) Tettzik ezekre a' ma-
Celsus *meg-hotá-* ga szavait *Celsusnak* által fordítani: azokról

a' mellyek a' hasat meg-szoritják. „*Meg-rozása a' szoritják, úgymond, a' hasat a' dolgozás, szorító az ülés, a' fazakasok krétája vagy fejer földje, eszközkö-* „*ba a' testet vele bé-kenik: a' meg-kevesített ról.* „*étel, és ha tsak egyszer esznek napjában, a' kik kétszer szoktak vólt enni: a' kevés ital, az-is tsak akkor, mikor az ételt el-vegeztek; az etel után való nyugodalom. Ellenben meg-lágyitják, az etel után való bővebb járás es több etel az etel közben való gyakrabbi itai.* „s a' t. mellyeket erről már elébb fel-tettünk vala. A' teresnyének izölő sze-
meknek szilváknak-is oktanul le-nyelt mag-
vai-is fokokban a' vég-bélben úgy egymásra
verődtek, hogy az útat egészen el-zárván
fával vagy vas vefszökkel kellett onnan ki-
válni. Ollyan példákat-is számlál *Garischius,*
a' kiket ettől semmiképen nem lehetett meg-
szabadítani, hanem nyomorúltul fok kinlá-
tások után el-vesztenek. Nem említem azo-
kot a' példákat - is, a' kik belek tsévéinek
egybe-forrása, vagy a' le-hajtó mozgásoknak
egész vízfsza fordulása miatt (*Itaca passio,*
Miserere nyavallyája) semmit le-felé ki-nem
emészthetvén minekutánna egy-ideig ganéjo-
kot-is szájokon okádták volna ki, úgy ér-
ték nyomorúlt életeknek végét. Hogy az
A' szfzonykák többire has szorulással bajlod-
nak főbb oka a' fok ülés, és kevés ital.

A' belek tsatornainak megdugulásáról.

A' has szorulásnak okai közü számláltat-
tók a' rosz szokás-is; Mert ha kétszer,
bíromszor meg-vetik a' természetnek östönét
a' ki-vetésre, el-halga, és egyéb dolgokra
fordítja a' maga ügyelését: valamig tsak
az ebből következett belső nagyobb nyughat-
atlanságok engedik. Akkor pedig, az emész-
tetnek rend kívül való meg-száradása, és a'
körül-forgó mozgásoknak fel-felé lött for-
dulása miatt, akár mint kíványák-is a' le-ülést,
a' természetnek vágyáfit haszontalannak
tézik. Példák lehetnek erre a' tanulásban,

elmélkedésben, és egyéb foglalatofságokban el-merült fok betsületes Személyek, a' kik, vagy oktalan szemérmetségből, vagy rejtésből, vagy el-kezdett dolgok fiettetéséből, vagy hogy fejekben le-rajzolt gondolatainak rendit el-ne vétsék a' természetnek ezt a' ki-vetésre való ösztöneit fokáig el-mellőzik: mellyeket azután fok oráknak fájdalmas el-vesztésével-is nehezen kerithetnek elé. Két különös okok járulnak t. i. együvé a' has ki-üresítésében: egyik az emésztetnek terhe és ösztöne; más az elmének képzelődése. Mihellyt azért az ösztönnek alkalmatlanságát észre-vette, és a' has szorulásnak, ha fokáig tart, veszedelmes ki-menetelét el-gondolta a' jól szokott okos el-me tétre tévén egyéb gondjait, a' *spiritus*-okat minden felöl öfzve-fzedi, és mind a' befeknek le-hajtó *fibrá*iban, mind a' hasat egybe-szorító *musculus*okban olyau rohanásfokot téfzen, hogy azokkal az alkalmatlankodó ganéjt, a' merre az utat kap, a' belekből ki-nyomja. Az ügyes dajkák a' magok szopó gyermekeiket magok biztatásfokkal, ki-üresedésre való serkengetésekkel, és erőlködésekkel fokkor veszik ki-tisztulást, mikor egyébként nem tisztulnának. Vagynak ugyan olyan állapotok-is, hogy az belekben igen meg-tsipösült, és egy másra gyült, lotsos emésztet, vagy a' ki-omlott epe, az elmének akarattja ellen is el-tsapja a' hasat: de rend szerint a' hasnak járását az elmének akarattja fiettetetheti-is, késleltetheti-is. Hogy éjszaka álmunkban székre nem kívánczunk nagyobbára az elmének közben nem járulhatásától vagyon: reggel ismét, mikor felferkentünk, és belünk fzenyvedését észre vettük, elménk fietteti a' ki-üresedést: ha újra el-aluttunk, azzal megint el-múlik, ki-kivánczolásunk. Nem bítorságos azért e' részben magunkot egészen a' természetre bíznuuk; hanem akarattal-is valójában igyekez-

Az Elmének képzelődése a' hasnak tisztulásáiban mit téfzen.

keznünk kell hogy beleinket ettől a' terhtől *Hogy lehet* maga idejében meg-menthessük. Olly nagy *hasunkat* meg-könnyebbulését érzi t. i. ehből maga-*rendesebb* is a' természet, hogy ha kétszer háromszor, *tisztulds-* egyéb gondjainc telre tételével ezt meg-*ra szok-* tselekekszünk, azután ennek végben vitelére *talni.* maga a' természeti-képzelődés-is önként fel-ferkent bennünköt: még pedig, a' mint a' tapasztalások bizonyítják, azon órákra, melyekben elébb ki-üresulünk vala.

Erre nézve, minthogy nappali foglalatozságunkra nézve, a' reggeli óra mikor felköltünk, éjszakai nyúgodalmunkra nézve, minek előtte le-fekünnénk, ha szinte hasunk, akár a' roszúl szokástól, akár egyéb szorúlást szerző okoktól kevesse, vagy femininében nem sürgetne-is, szükséges az árnyék-székre kimenni, és egész igyekezettel azon lenni, hogy hasunk terhét le-tehessünk. Ezt pedig, ha szinte igyekezetünk néhány napokon haszontalan lenne-is, azon órákon még-is minden nap megkell próbálni. Mert, vagynak nem kevés példák, hogy tsupán tsak ezen egy eszköz által nyomoruságos has-szorúlásoktól, és rendetlen járásoktól, meg-szabadultak az emberek: és, egészségeknék nagy hasznával, reggeli és estvéli rendes ki-ürefedésre szoktanak. Ha kikben a' természet még-is restelkednék, az Unzer tanátsa szerint, reggelenként éhomra egyenek-meg egy egy darabotska irós-vajjal jó vastagon meg-kent szelet kenyeret; vagy, iganak hideg szilva levét, 's egyenek két három szem húfos szilvát. Ezekre hörpölyenek néhány fintsia sütös meleg *théat* vagy vékony kivét; vagy, szivjanak-fel egy két pipa dohányt: járjanak a' húzba elé 's hátra fel, vagy egy óráig-is; akkor ismét menyenek árnyék székre, és próbálgassák, ha menne a' hasok. Azon közben éljenek a' hasat lágyon tartó eledelokkal; le-fektek-

*Külső
segítség a'
Hasnak
meg-
indítá-
sására.*

kor vegyenek-bé egy egy kevés közép természetű söt, vagy ialétromot. Így menvén néhány napokon, ritka hogy meg-ne nyerjék kívánt tzeljokot. Nagy hajlandósága vagon, a' mint elébb-is emlitém, az emberi természetnek arra, hogy holmiket bizonyos órákban tselekedjék: az e' félékre örömeit is réá szokik: de semmiben hamarébb meg-nem bakolja magát mint a' hasnak ki-ürefütésében, ha ebben néhány izben egy más után meg-tsalattatott.

§. CCCXLI.

A' *Has-menésnek* majd ellenkező okai vagnak. Mert ha az epe az epe hójagban igen meg-gyül, és meg-rothad, miut a' nyári száraz hevsegekben, forró hideglelésekben, nagy haragban 's a' t. sokszor meg-elik, midön valami októl fel-háborítatván, az a' belekbe ki-omlik, nagy rágással és hányással járó hasmenést tsinál. A' nyári, kivált az édes kedvü és könnyen rothadó gyümöltsök; az ételben és italban való telhetetlenség; édes must; forrásba lévő bor és fer; meg-veszett tojás; rendkívül 'siros ételek: a' *perspirationnak* vagy izzadságnak benn rekedése: a' hoszszas keferüség; a' beleknek belső síksága, rövidsége és egyenes útja-is ennek igen esméretes és közönseges okai szoktak lenni. Ez utolsó természet szerint vagon némellyeken, és soha meg sem orvosoltathatik. A' melly a' hoszszas keferüséget követi, annak-is, a' *Baglivius* ítélete szerint, többire halál a' vége. Néha, kivált a' forró nyavallyákba, a' has-menés valamelly belső résznek meg-keelésétől és rothadásától vagon. Ez-is igen veszedelmes.

§. CCCXLII.

Egyéb iránt meg-jegyzésre méltó dolog az, hogy a' has-menés, ha szinte nagy erőltetéssel es vérrel vagyon-is, gyakorta a' természetnek fegyvere fok nehéz nyavalyáknak elűzesere: ki-tisztítván t. i. ez úton a' testben szerteszellyel meg-vezett *materiákat*, mellyek rövid időn jobban-is meg-vezvén és el-szaporodván bizonyoson nyavallyát okoztak volna. Nints-is az egész testben semmi rész, mellyről a' *materia* a' belekre nem vitettethetnek és ott ki-nem takaríthatnók. Mellyre nézve, azt ilyenkor meg-állítani igen veszedelmes dolog volna; sőt inkább valami gyenge *laxatívával* illő leszen e' hafznos munkában a' természetet segíteni. Az ilyen egészségre vezető hasmenést meg-esmerhedd. 1.) Ha ez alatt erő nem fogy, sőt tested könnyülni és elméd vidúlni láttatik. 2.) Ha az ételbéli kívánság jó, és a' gyomorbeli emésztés jól véghez mehet.

Hasmenésnek tartjuk, mikor bizonyos idő Tulajdonalatt a' hafunk gyakrabban, és higabbat me-képen mit gyen, mint az előtt szokott vala. Melly nevezünk: Szerint, nem mindenkor lehet has-menésnek *Hasmenés-tartani*, ha másfoknál gyakrabban megyünk-is nek. ki, és higabban tisztulunk-is. Mert ez, *A' Hasnak* jegyezd-meg, a' leg-jobb egészséggel termé-higabb, szet szerint van azokban a' kik gyengébb, és gyak-hidegebb, nedvesebb, érzékenyebb gyomor-rabb tisztal, és belekkel ruháztattak-fel, és tempera-tuláfai mentumok szerint kevesebbet gözölögnek; sokakban izzasztó munkákat ritkán tesznek: fok ital-természet noz leves ételékhez szoktak. Régi, de az-szerint

utánni tapasztalásokkal-is meg-bizonyosodott jegyzései Hippokrates-nek *aph.* 53. *Sect.* II. hogy a' higabb has az ifjakkban mindenkor jobb, mint ha az ritkább és kemény. Ugyan ott előbb *aph.* 20. írja: hogy a' kiknek ifjúkorokban big hasok van, vénségekben száraz tisztulások lézen: a' kiknek ellenben ifjúkorokban száraz a' halok, vénségekre megbigél. Másut ismét: *De Aere aq. locis* azt jegyzette-meg: hogy a' kiknek hideg, nedves vagy taknyos tejek van, a' hasok gyakran el-tsapodik; ide sójván-le a' föröl a' takony. Különösen ennek tulajdonítja *aph.* 30. *Sect.* VII. mikor lafsu fő fájás közben fok tajtékosít vagy habost, fejërest vagy sárgált tisztul a' has. Nem mindenekben kell azért, és nem-is mindenkor a' higabb és

Sokakban
orvosság,
helyett
szolgálnak.
Az artal-
mos has-
mitsoda
jelekből
lehet meg-
ítelni.

g, akrabb has-menést rofznak tartani. Mert, a' mint Celsus *L. IV. c. 19.* meg-jegyzette: A' Hasmenésben sokszor az artalmos, gyakran a' felette meg-gyült nedvessegek tisztulnak-ki, az egészségek nevezetes hasznára. Nem-is a' hasmenésnek meg-áltásan minajárt mos has-szorgalmatoskodni, tsak hüegletés ne legyen vémenéseket le, és hét napok alatt szunnyek-meg. De ha sokáig tart, fekelmes; mert neha nagyragásokat, es hüegletést támaszt, akár az epetől, akár a' takonytól, akár a' nyers neávessegektől származott legyen. Azért illyenkor nem hátorságos a' hasmenést semmibe hajtani; hanem alkalmazhatóbb életnek módjával, és ahoz való orvosi szerekekkel illő meg-igazítani: annyival-is szorgalmatosabban, a' mint böltsen hozzá tézsi Galenus, ha az nem tsak nappal tart, hanem éjszaka-is a'munkból gyakran fel-költ, és ki-menni kenszerit; minthogy az ülmatlanság erőnköt el-fogyatná: es ha tapasztaljuk, hogy az eledelek tsak félímedig emésztiödvé mennek keresztiül rajtunk; mert ez által a' tápláló jó nedvessegektől-is meg-fosztatunk.

A' Hasmenésnek Mikor tsak magára, kevés has rágással, erőnk el-szakadása nélkül szokásunknál bigabbat

bat és gyakrabban kezd menni a' hasunk, négy kü-
*Diarrhae*nak Has menésnek: mikor fájdalmas lömböző
 has tekeréssel, gyakor erőltetéssel, tsak egy *graütsai*,
 egy keveset, taknyost, és vérrel elegyest és nevet.
 tisztult, a' ki-tisztulás után - is végbelünket
 egy darabig tekeri, *Dysfenteriá*nak, Vérhas-
 nak, vagy Vérnek; mikor, a' meg-étel
 után tsak hamar, majd azon módon a' mint
 meg-ettük vólt, emésztetlen, fokszor még
 daraboson, fájdalom nélkül sikúlnak és foly-
 nak által az eledelek beleinken, *Leienteria*nak
 Has meg-sikulásnak: mikor félig meg-emész-
 tödtek, és mint a' hig pép vagy tej, nem-is
 mindjárt a' meg-étel után, menne-ki belölünk
*Cathaca*nak Highasnak szokták a' Hasmenést a'
 Déák Orvosok-is nevezni: fős, a' mint ezek
 egymás után fel vagynak téve a' szerint mind
 szorgalmatosabb reá ügyelést érdemlő dol-
 goknak tartják. A' mig tsak affélek tisztul-
 nak-ki a' belekből, a' mellyek az ételből és
 italból lettek, vagy ott termettek, mint a'
mucus vagy enyves takony, a' viz és szél
 epevel elegy mennek - ki, addig keveset le-
 het a' has menéstől tartani; mert ezek hel-
 lyett hamar mást készit a' természet: sőt ha
 kevés vér elegyedett-is közikben, tsak igen
 nagy rágással és éles fájdalmokkal, 's hideg-
 lelésfel együtt ne légyen, a' mellyek a' *Hip-
 pocrates* itélek szerint, *aph. 2. Sect. 1.* a'
 beleknek fel-gyúladását jelentenek, a' fem
 nagyon félelmes; de úgy, ha ez, a' mint
 másutt *Prorrh. L. II. c. 4.* meg-jegyzette,
 tsak egy nap tart, leg-felnyebb hét napnál
 tovább nem terjed. Mert a' hofzszafabb
*Diarrhae*ből *Dysfenteria*, a' *Dysfenteria*ból vagy
 Vérhasból *Lienteria* válik; a' *Lienteria* vagy
 Has meg-sikulás pedig soha sem bátorságos: felni.
 mivel ezt, a' tápláló rész ki-fogyván a' test-
 ből, el-száradás vagy vizkorság követi.
 Ugyan ö a' *Hecticas*okban a' Hasmenést közel
 lévő veszedelem jelének tartja *aph. 14. Sect.*
V. A' Vén emberekken-is a' hofzszas has-

Mikor
nem fel-
hetni a'
hasnak
gyakrab-
meneszei-
től.

Mikor
illő ettől
felni.

menést, kivált a' has meg-likülést nagyon féltelmesnek írja *Prorrh. L. II. c. 13.* A' terhes Afzszonyokban-is ez többire a' hozzászias hasmenés idétlen szülfésen végződött *aph. 34. Sect. V.* Az Oldal és tudó gyúladásban-is ő ezt rofznak tapasztalta *aph. 16. 17. Sect. VI.* Má-

Különös
Meg-jegy-
zések e-
zekben a'
veszedel-
mes Har-
menzsek-
ben.
lokra nézve *L. de Hamoribus.* azt mondja: hogy nem sokságából kell meg-ítelni, mi ki-menetele lesz a' hasmenésnek, hanem mennyi időtől fogva tart. Olyanok tisztulnaké-ki a' minemiük kel-
lenek; es ha könnyen szenvedé - é a' beteg? A' mi ki-megyén, az igen vizesé, feje, vagy zöldé, sárgaé, felette verese, vagy tajtekose. Ezek a' tisztulások mind rofzszak: Rofz az-is, ha kevés, ha enyves, ha fejer ha, gyengen sárga, ha könnyü. Ezeknél-is veszeuelmesebb, ha fekete, vagy köver, vagy kek, vagy zöld, vagy rofz szagu. *Prognost.* Hozzá téfzi ezekhez *Celsus L. II. c. 8.* ha minaxi orán, ejjel nappal, dörömböz-fszel vagy a' nélkül megyén a' has; ha erőssen szomjuzznak a' betegek, ha az itatra nem vizellenek; a' melly jele, hogy a' nedvesseg mind a' belekre, nem pedig a' hojagra ment: ha a' száj ki-sebefsult. Közönségeten rofznak tartja *Hippocrates (sinceras dejectiones)* az egy színü és máteriaju has-tisztulást. Mert ebből a' tettzik-ki, hogy a' beleknek mindeu ereje el-van szakadva, és nem vólt elégséges ezeket az oda folyt nedvesseget, az egyéb benne taláttató nedveiségekkel egybe-elegyíteni.

Az egész-
ségekben tes
a' tisztá,
üvegfor-
ma ta-
kony,
és tán,
tisztá vér
tisztuld-
fok néha
jót jelen-
tenek.
Azonközben illő tudni, hogy *Hippocrates* és *Celsus* ezeket a' jegyzéseket a' betegek a' tisztá, körül tették. Az egészségekben pedig fokszor meg-esik, hogy a' belek üregét béma fedő takony olvasztott üveg formában tisztakony, és tán, nagy rakással foly-ki a' belekből, és tisztá vér hogy fokban tisztá piros vért-is bővön emész-tisztuld-tenek-ki. Láttam, így ír *Van Swieten* *Ur* fok néha *Comm. T. II. p. 374.* lok, bővön, és dolog jót jelen-nélkül élő férfiakot, a' kik egy esztendőben három-

háromszor, négyszer hasokon fok tiszta vért szoktak vala ki-emészteni egészségeknek sérelme nélkül: sőt, nagy meg-ujjulásával. E' pedig leg-gyakrabb azokon esik-meg, a' kiknek valami nevezetes tagjok el-tsonkult volt. A' véresebb afzszonyok-is, mikor idővel a' havi tisztulás rajtok el-szünt, ilyen véres has tisztulásokot egészségeknek nem kevés hasznával, magokban fokban tapasztalnak. A' belső nagy kelevényekben-is meg-törté. Néha a' nik, hogy a' tiszta genettség a' belekbe fa-tiszta kad-ki, vagy másként (per metastasin) által-genettség, szállítás által oda vitetvén a' hason tisztán es tiszta takarodik-ki. Melly a' Vérhasban-is, mi-viz-is kor a' beleknek sebes belső részei meg-költek ártalom és meg-genettségessültek volt, kár nélkül tapasztal-tattott. A' vizkorságosfokot fel-fűtt fok tisztul-ki viz-is, a' Hippocrates régi meg-jegyzése sze-a' hason. rint aph. 14. Sect. VI. elein a' hason fokszor szerentséfen ki-üresült: de azután a' hasmenés nekik-is veszedelmes volt.

Ugyan csak, az egészségeseknek-is min-A' szokadon némü has menésekre nézve illő szemünk lau, hoszelőtt tartani Hippocratesnek elébb említett szas has-reguláját: Hogy, ha néhány napok alatt a' menes az has tisztulásból semmi könnyebbségünket egészsége nem érzettük, sőt erőnköt, kedvünköt fogyni sebbe-is tapasztaltuk; ha szinte a' fájdalmok nem mindenkor szorgatvának-is, igyekezzük, minél hamarabb rá ügye-lehet, hasunk járását rendbe venni, és a' lét érde-ránk törekedő gonoszokot el-háritani. E' mel. végre pedig, ugyan az ő tanátsa szerint Mikre kell szükséges vigyáznunk az Hellységre-is, a' ezekben hol lakunk, az Esztendő szakaszra-is, mellyekben vagyunk; életünk korára-is hányadik vigyázni. esztendőben járunk: a' nyavallyára-is, mellyel bajlódunk, mennyiben sérjen ezekhez a' ki-üresedés, mennyiben nem? Vagynak t. i. olyan alatt való, nedves, meleg, dögös helységek, a' hol a' tapasztalások szerint a' lakosokat a' big has tartja egészségben,

másutt a' fenn való, száraz, hideg szeles, vékony egü tartományokban, a' kemény székek, és ritka tisztulások egygyeznek jobban az egészséggel. Az ezftendő izakafszai közt a' tavasz bővebb ki-üresedést el-szenyved, mint az ősz, mikor a' nyári melegtől el-lágyult és el-gyengult a' természet. Ele-tünk rendiben a' gyermeki állapot leg-könnyebben és hafznoábban tisztul: a' meg-száradott testu, és el-erőtlenült vének ellenben ezt tsak kevés ideig, és kevés mértékben álhatják-ki. A' Nyavallyák közt a' felgyúlasztó éles, nagy forróságot, és háborúságot szerzők, nagyobb, több, és fietőbb tisztulást kívánnak: az hideg, taknyos, rot-hasztó, el-erőtlenítő nyavallyák, kívált ha az előtt-is egyéb nagy ki-üresedést szenyvedtek vólt a' betegek, veszedelem nélkül ritkán álhatnak-ki a' hofzszas has menést. Némelly nyavallyákban elein, másfokban utol-jára segít a' has menés: ért ellenben, ha ez meg-fordúlva esik az emberen. Az ételnek italnak minémúségei és mennyiségei-is ezeket fok képen változtatják. Az-is régi jó megjegyzése Hippocratesnek, hogyha a' has-meg-fikülésben bővebben kezd menni a' betegtol a' vizellet, gyógyulásnak jele. Ismét: *Prorrhét.* L. II. ha a' betegnek hasát meg-tapogatva, abban semmi mozgást nem érzelz, és a' hafa menése végén szél-is kezd töle menni, már gyógyulását bátran jövendölheted. A' szem-fájásokban-is, az ő tapasztalása szerint *aph.* 18. a' hasmenés fokakon segített.

Mikor ie-
het jó je-
nek tartani.

Az Elmé- Utoljára, még ez egyet ide tenni mélnak erős tónak gondoltam: Hogy, légyenek olyan képzelődésből tá-uralkodó képzelődései. és a' *spiritusok*nak madott valamelly külső okokból esett mozdulásai. a' Has me- testnek semmi egyéb eddig meg-jegyzett nesek ön-belső hibázása nélkül, hirtelen támasztottak. Ezek, kevés ügyelést érdemelnek. Mert a' ként el- Ezerint

szerint

fzerint a' mint tamadtak, magoktól - is el-
 halgatnak. Néhány jeles példát hoz elé Ennek né-
 hány jeles
 példái.
Garischius Chylog. c. III. §. 50. az illye-
 nekrol. Egy Lipsiai Orvos *Doctor* valami-
 kor magát ki - tisztítani akarta, tsak a' pati-
 kába ment, és maga szeine előtt holmi has
 lágyító Liktáriumot készítetett: mellynek
 szagjától és látásától ő maga derekason meg-
taxatódott. Váltak a' kik a' tizta marha hús
 levet: voltak a' kik a' kenyér béhlől készült
pilulákokat laxáló orvofságnak gondolván, úgy
 meg - *purgálódtak* töle, mint mások az igaz
laxantiáktól. Egy régi negyed napos hi-
 deglelés afzszony meg-izelitvén a' néki hideg-
 lelés ellen rendelt orvofságot, négyszer,
 ötszer keményen hányt, le-felé-is hatszor,
 hétszer keményen *purgálódott.* Egy más
 afzszony egy ágyban egy takaró alatt fekü-
 vén egy olyan afzszonyal, a' ki akkor estve
purgáló orvofságot ivutt vólt bé, amannak
 gözítulé, vagy maga képzelődéséből, akkor
 éjjel derekason meg - *purgálódott.* Egy 18.
 esztendő Uri Leány, azt látván álmában,
 hogy néki *rhabarburum* port adtak - bé, a'
 mellytől ő igen irtozik vala, nagy has te-
 kerések közt fel - ébredett, és hat, hét ke-
 mény székjei lettek: Váltak, a' kik a' harag-
 tól, ijedéstől, félelemtől, menydörgéstől,
 mintha derék *purgatiót* ittak vólma-bé, úgy
purgálódtak. Váltak, a' kik tsak kezekben
 forgatva a' *purgáló* pilulákokat hatalmason ki-
 tisztultak. Egy elmés, trefás ember holmi
chemiai mesterséggel készült olajjal gyengén
 meg-kenvén a' maga tenyerét, ha valakinek
 kezét tsak hozza - érve - is meg - fogja vala,
 úgy hogy az eröb előre semmit ne tudna,
 azonnal eröltetni kezdi vala a' hasmenés,
 és majd minden fájdalom nélkül nagyon meg-
purgálódott. Egy öreg Anglus Orvos tsak
 valami *purgáló* pilulákokot köt vala estve az
 emberek talpaira, 's attól reggel derék szék-
 jeik lettek. Emlitt olyan példákokat-is, hogy
 a'

a' térfiak estve *purgáló* pipulakot nyelvénle, és így feleségekkel hálván, azok-is ettől a' szerint *purgálódtak*, mintha ő magok-is *purgatiót* vettek volna.

§. CCCXLIII.

De ha ezekkel ellenkező jeleket kezdünk tapasztalni; izükség azt minel hamarébb megállítani. Hirtelen mindazáltal erősen szorító orvosságokkal meg-fojtani, soha nem bátorságos. Az epének fel-gyulladását és ki-omlását szépen mérsékli a' tzitrom lev, bor-kő, zabbal, árpával, szarvas szarval, és egy néhány szem szilvával főtt víz, és egyéb gyenge savanyu ételek és italok. A' melly a' gyümöltsöknek, vagy egyéb ételeknek a' gyomorba lött meg-veizésétől vagyon, előszer azon meg-veizett *materiát* egy kevés *rhabarbarummal*, Anglia sóval magokra, vagy rák szemmel-is meg-elegyítve ki-tisztítani jó lézen. Azután holmi savanyúság óltó porotskákkal, minémü: a' rák szem, veres klári's, tojás haj, szarvas szarv el-készítve kréta, szuvat, *bolus armena*, 's a' t. áni's-maggal fa hajjal, szeretsen dióval 's a' t. meg-elegyítve estve reggel, sőt ha a' dolog kívánja, gyakrabban-is élegetni, hogy az el-gyengült belső részek újra meg-erősödjenek, nagy haszonnal lehet. A' jó ó bor, terjek, birs-alma sülve, vagy *liciumnak* készítve, a' gyömbér, *cascarilla*, bekészített tzitrom és narants haj, 's több e' félek, mellyek az erősítés közbe egy kevésé szorítanak-is; illyenkor hasznosok. A' *perspirationnak* meg-rekedése többire a' belső részeknek

nek el-gyengülésével, és a' gyomornak meg-veszésével együtt vagyon: A' meg-nevezett orvosságok azért ebben-is *commendátatnak*. De kívülről a' gyakor *commotio*, lovaglás, meleg feredők, a' bőrnek dörgölése, és az egész testnek, kiváltképen pedig a' lábaknak jó melegben való tartása, sokat segitenek: úgy egyéb házi és patikai orvosságok -is, mellyek a' *perspirátio*t nevelni és a' testet gyengén izzasztani szoktak. A' szöllő, vagy édes must tsapta -el hafadat, ezt a' jó ó bor és égetbor ital leg jobban meg-állítja. Ha a' has menés nagy tekeréssel vagyon, és fok enyves fejer takony forma *materia* vagy vér-is takaradott-ki, minthogy ilyenkor a' belek meg-fosztatván az őket védelmező *mucustól*, mintegy ki-sebesülve vagynak, leg több vigasztalást várhatunk az olyan eszköztől, mellyekben e' féle ízetlen enyveség bőven vagyon, minémük, az édes mondola, len mag, mák és fris sa olajok, az újj hig tojás; kotsosnya; az árpakásának és riskásának vastag leve, főként ha egy kevés áni's, vagy kömény magot -is főztenek belejek; a' májvának akármir részével, vadmáknak vagy székfűnek virágával főtt vizek; egy rész tej és két rész viz együtt meg-foralva. De jegyezd-meg: hogy ilyenkor mindenfele érelnek és itálnak gyenge melegnek kell lenni. Lehet illendő kristéllyel és külső kötökökkel-is segiteni. De minthogy ezek inkább tartoznak a' *praxisra*, mint sem a' *diätetikára*, itt szánt - szándék kal el-halगतjuk. Ha mind ezek semmir rem használnak, lehet osztrán keményebben szorító eszközökhöz -is folyyamodni; vagy pedig harmad, negyednapba valami gyenge hánytatóval

val élni. 7.) A' kiken a' hasmenés természet szerint vagyon, azoknak a' meleg feredőkön és jó gyomor erősítőkön kívül, a' ször inget, gyakor lovaglást, és szekerezést nagyon *commendállják* az értelmelebb *Doctörök*.

A' na- Mikor a' hasmenést és rágást a' belekbe *gyobb és ki*-omlott rothadt epe, vagy meg-rothadt 's *felme-* hüdöfsült húfok, halak, tojáfok, mérges *sebb Has-* gombák vagy egyéb rágó matériák szerzet- *menéfek-* ték, a' fok lágy meleg viz ital, vékony *ben mikor,* marha vagy tyúk hús levek leg-*közelebb* minemü kapható orvofsagok; és leg bizonyosabb *Házi esz-* legítseget nyujthatnak-is. Ha az a' rágó ma- *közökkel* téria egyszer'smind enyves-is: a' betegnek *lehet job-* szája keferü, nyelve fejer, motskos, a' *ban segi-* hafa büdöft sárgáft tisztúl (mint ez az öfzi *teni.* járovány hasmenéfeben szokott lenni) a' hideg vizet és savanyut kíványa, olyankor veres szölö vagy borza gyümölts julepet-is jó lesz a' meleg vízbe elegyiteni. Ha már a' rágó materia felettébb meg-rágta és kop-pasztotta a' beleket, a' sürübben fött hus-levek, nyulós árpa, zab vagy réskáfa levek inkább használnak. A' fejer viazfzat téjben el-olvasztva, a' nagy tekeréssel járó véres hasmenéfeben fok tábori Orvosok különö-sön jónak tapasztalták. Azt az arméniai gyenge, vékony, verhenyö földet, melyet a' Patikában tscenónként *Bolus armena* név alatt tartanak, a' hasmenésnek majd minden nemeire ditséri *van Swieten Ur Coan. T. II. p. 89.* Fél köntinget egyszer bé-lehet adni gyenge meleg vízben reggel, délbe, este. Ha a' beleknek el-hüléséből és lágyulásából, a' fok nyáltól, és takonytól tikültak-meg a' belek, és vesztették-el az étel kívánást, ilyen állapotban se bizonyosabb se hamarébb való fegetséget nem tart az elébb említett nagy Orvos *l. c. p. 390.* mintha a' gyómort előre, vagy alá, avagy fel, vagy min-

mindenik felé minél hamarébb lehet, ki-tisztítjuk : még pedig, a' *Sydenham* tanátja szerint, kétfézer háromszor-is egy más után, valamig nagyon bűdösset, sárgást, epéft, feketéft, rosdaft tisztul a' has. *Hippocratest* hívják mind ketten magok mellé bizonyosságul. A' ki-is *Diat. L. II.* így irt errol: A' meg-keményült hafat a' hányás meg-indítja; a' rendinél bővebben menöt meg-állítja; azt nedvesítve, ezt száraztva. Mikor tehát valaki a' hafat hamar meg-akarja állítani, a' meg-ett ételt, minek előtte a' gyomorban félllyel áznék és alább szállana, ki-okádnia szükséges. Emlékezem, így szól, *van Swieten* hogy ezzel a' móddal, a' semminek nem engedő vekmerő hasmenést néhányakon szerentséfen meg-állítottam, harmad negyed napig minden reggel meg-hánytatván ökö, eltvénként pedig kevés *opiumot* adván-bé nékiek. Azután, mikor az emésztetnek ter-*A' szorító* méfzeti szine kezdett lenni, vagy az elede-*eszközök* lek a' szerint kezdenek által menni darabo-*a' has-*son a' mint meg-ették vólt, az ö bizonyitása *menésék-*szerint a' szorító és száraztó eledelek és *ben* mikor Orvofságok-is fokaknak tsudálatofon használ-*hasznosok* tak. Egy gazdag kereskedöt *Lovaniumban*, minekutánna hólfzas has menéséből semminémü házi és patikai szerekkel meg-nem gyógyíthatták vólna, *Spirichius* nevü *Doctör* egy darab ideig tsak Náfzpollya vagy Barkotza gyümöltsel éltetvén, tökéletesfen meg-gyógyítá: mellyért 300. arany jutalmot kapá töle. Nálunk-is az asztalt fonnak, vad kökénynek, tsere maknak, száraz Náfzpollyának; a' magok rendeletlen életekből hasmenésfel gyakran bajlódo köznépek, történetből inkább mint okofságból, fokszor nagy hasznait tapasztalták: de többszer keserves *Mikor* kárait-is vallották; minthogy ezekkel min-*ártalmo-*den előre való ki-tisztulás és réá ügyelés *sok.* nélkül éltek; és a' hason ki-tisztulandó mérge-*matériát* beun szorították: mellytől az

ö belső részeik halálos fel-gyüladást és tájagos kelevényeket 's daganatokat kaptak. *Hippocrates De vict. rat. in Acut.*, az e'féle oktalanul meg-szorított hasmenésekben külső belső kelevényeket, fekélyeket, ruhót. hidegleléseket, tök-gollyók dagadárait, tífó-fájásokat, némellyekben óldalfájásokat, és nyavallya ronásfokat-is tapasztalt származni: ha csak a' gondos természet fok izzadással, vagy fok vastag zavaros, vagy igen vékony vízelléssel el-nem hárithatta ezeket a' gonoszokat rólok. Ő, *De Diet.* az ilyen hólszas hasmenéseknek ételül erősen meg-piri ott kevés száraz kenyeret, italul kevés tiszta bort rendel. *Sydenham* javasolja a' hév vassal néhány izben meg-ettzett víz t magára, vagy felényi téjjel meg-elegyítve. A' végbelek erős ösztönözésében és tekerésében az enyhítő és lágyító kristellyek leg-hamarább segíthetnek. Ha a' téjbe kevés opiumot főztek-meg, az az: 6-8 lótni téjben 2. lótni terjéket főztek-el, és ezt vetik-bé Kristély helyett, tsuda könnyebbülést ígér belőle *van Swieten Ur Comm. T. II. p. 394.* akár minémü kinos has tekerésekben tselekedjek ezt.

A' kinos
fájdal-
mokban
mivel le-
het leg
hamarabb
segíteni,

§. CCCXLIV.

A' mi színét és szagját illeti a' ganéjnak, jól lehet ezekből a' szemesebb Orvosok a' nyavallyának okairól fokszor fokot tanulhatnak. De mind ezek az egészséges embereken - is az ételnek és itálnak minémüségére, a' természetnek külömségére, a' benn mulatásnak idejére, 's több e'féle környül-álló dolgokra néve annyira különböznek, és olly könnyen változnak, hogy az egészség mivóltában ezekből valamit meg-határozni alig lehessen. Az etzet,
bor-

bor-viz, vaspör és egyéb savanyúságok feketén, a' saláta 's más zöldségek zölden feltik azt, a' résztes kövér és 'siros ételek után sejeren mégyen el 's a' t. A' kenyértől, vitztől, és kerti zöldségektől semmi szagja nints; a' fok hús, hal, és tojas ételtől pedig igen bűdös.

Lásd ezekről a' miket fellyebb a' CCC Szine, és XXXV-dik §. alatt a' has emésztetnek szagja az ménémüsegeiről irtunk vala. A' kenyér vagy emberi liszt némü eledelek, kivált a' mellyek ser emésztet-seprövel költek vagy élesztettek - meg, és a' nek az gyomorban tovább való tsendes meg - kelés egeszsege-(fermentatio) által emésztödtek - meg, vagy sekben tsak kevés majorság húfsal vagy fris hallal mennyiben elegyedtek, az olyanokban a' kiknek minden jelenenek. nap egeszseges hígotka székjek van, semmi alkalmatlan szagu ganéjt nem szerzenek, söt valami magát kedveltető különös szagot bortsának. Közönségeien, a' izagok a' savanyu Bűdös sónak a' kénköves materiával való elegyedé-szagja séből kerekednek-ki: mint ez azonnal meg-mitől van, tettzik, ha a' kénköves lúgban kevés etzetet vagy egyéb savanyuságot töltenek. Minél kénkövesebb pedig a' lúg, és kevesebb a' savanyu, annál nagyobb a' bűdöség; ménél több és erősebb a' savanyu, és kevesebb a' kéükö annál kevesebb a' bűdöség. Az az: útálatos bűdöség-is, a' melly a' fok húfsal, kivált állott húfokkal, tojasokkal, kövérségekkel élökben, az erős borok itala, és hofszas benn tartoztatás után egesz árnyék székeket meg-undokitt, az étel és ital-beli kénköves, kövér részeknek a' savanyukkal és az epével a' Vak-bélben hevertékben való egybe-rothadásából szokott támadni. A' Hypochondriacások, minthogy az ő belső részeik etzetességgel többire el-vagnak telve, majd minden izag nélkül való, hig, sejer ganéjt emésztetnek - ki. A' Forró természetű és fok epét gyűjtök ellenben felette bűdös-

Amerikai fet és sárgát. Egy *Erzquiepatl*, Anglusúl *irtozatos Squunck*, *Stonck* nevü India állatról írja *Rajus* *büdös al-Synops. Quadruped. p. 132.* hogy ha valaki ezt kergeti, iszonyu büdös szelet fingik-ki a' maga hasából, söt maga - is ez az állat egészen, az ő húgya, ganéja - is, olly büdös és dögleletes szagu, hogy a' mi Európánkban ehez hasonlított nem-is képzelhetni: 's mikor veszedelemben forogni látja magát, a' húgyát és ganéját nyóltz lépésnire - is hátra fofsa; melly miá fenki hozzá nem közelithet: ha pedig ez valami ruhát ér, rút sárgán meg - felti, és soha ki - nem vehető dög szaggal meg - ündokitja. Maga pedig az állat egyébként ártatlan, és jó izü meg - ehető hufsal bir.

§. CCCXLV.

Szél nélkül, minthogy mindenfélé' ételek és italok *aérrel* tellyesek, a' belek, soha nintsenek. De hogy az egyben bővebben gyül, mint a' másban, oka. 1.) A' gyomornak gyengesége, melly miatt az eledelek jól 's hamar meg - nem emésztödvén, a' gyomorba és belekbe meg - forranak, poshadnak és rothadnak; és így fok *elasticus* gőzt vagy szelet botsátanak - ki magokból. oka 2.) Az ollyan ételekkel és italokkal való böv élés, mellyekben természet szerint több *aér* lakik, 's egyfzersmind a' meg - kelésre, meg - forrásra, és az el - rothadásra igen hajlandók. A' minémüek a' nyers és száraz belül gyümöltsök, gyökeres és hüvellykes vetemények, keletlen téfzta müek, jól meg - nem forrott és tisztult serek és borok, állott vastag vizek 's a' t. fok szelet tsinálnak. 3.) Azok - is, mellyek a' gyomrot el - gyengítik, mint a' fok me-

meleg viz ital, 'siros kövér ételek és levelek, fok álm, heverés 's a' t. úgy 4.) a' mellyek szoritanak. Mert a' mint fellyebb-is meg-jegy-zők, a' benn szorult rothadt emésztet fok *elasti-cus* gözt botsát magából.

Szélnek hívjuk azt a' belekben ki-ter- *A' szél*
 jedett, és a' ganéjnak gözitől többire meg- *miből áll*
 is bűdöfsült aert, melly a' körül forgó *Fi-az embe-*
bráknak szorongattatása által abban alá's fel- *rek beisi.*
 hajtogatván, itt-is amott-is rút korro- *ben.*
 gáft tészen.. Úgy készültek t. i. ezek a'
 körül forgó *Fibrák*, hogy a' nyelv gégeének
 felső végit-is, a' gyomornak felső száját-is,
 a' vég-bélnek alsó lyukat-is keményen bé-
 köfsek, hogy azokon fe fel, fe alá, az el-
 mének tettzése nélkül, semmi szél ki-ne
 mehessen; egyébutt pedig, rend szerint
 ugyan le-felé Irofoson izüntelen mozogjanak,
 de ottan ottan meg-is forduljanak, és a' mi
 benuek van, most alá most fel - hajtogafsák;
 és, a' mint a' görtstől ezek a' *Fibrák* itt-is, *A' korro-*
 amott-is kaposatnak, és szorofsabb vagy tá- *gás, vagy*
 gafabb a' szelet nyiláson, most tágafabb, *dörömbö-*
 most szorofsabb helyekre, most keményeb- *zés a' be-*
 ben most gyengébben meg-szoritva hajtogat- *lekben*
 ják a' belekben, fokszor olly külömb külömb- *hogy tá-*
 féle hangú vartyogáfokat és kuntzagáfokat *mad.*
 szerzenek, mintha ugyan egészen békás tó
 záratott volna belénk; és annak jó kedvű
 lakofsi egész *Bandákba concertet* igyekezné-
 nek ett musikalni, Tsudálva nézte a' belek- *Különös*
 ben ezt a' mozgáft és mozgátást *Helmont* egy meg-jegy-
 nyomorúlt gyermekben, a' kinek köldöke *zés a' be-*
 bellyén két tenyérnnyire a' belek annyira ki- *leknek*
 fútták vala magokat, hogy a' hasnak bőrén, *mozgása-*
 mint valami által-láttzó vékony hártyán, *iról.*
 jól lehetett látni, miként járt a' belekben az
 emésztet, és a' szél alá-is, fel-is mig a' vég-
 bélen ki-mehetett. Lásd *van Swieten. Comm.*

A' fájdalom- T. II. p. 736. Ugyan ezen *fibrák* fok helye-
 mok, döm-ken, részenként, egyszer'smind - is váltoslag-
 bőzések, is magokot fokszor görtsbe szoritják, és
 fel-bőfö- a' belek tsatornájában lévő szelet erőszakoson
 gések, fin- most erre, most tova nyomják: A' mikor a'
 gúfok a' közbe szorúlt ki-terjedett *aër* maga feszítésé-
 belekben vel, ha valamerre el-nem fúrhatja magát, erős
 hogy lész- fájdalomot okoz: midön pedig egyik görts a'
 nek. másnál erősebb, a' gyengébben által-furván
 a' szél magát; mikot más nagy, tágas üreg-
 be rohant, ott nagy vastag hangú korrogáft
 szerez; ha pedig szükebb, kisebb üregbe
 ment által, vékonyabban és gyengébben
 hangzik: Mikor a' gyomorból fel-felé olly
 keményen tojul, hogy az a' nyelvö gégének
 felső *Sphincterén*, vagy erős bé-kötő *fibráin*-
 is ki-lövödik, *fel-bőfögésnek* mondjuk; mi-
 kor a' természet rendelése szerint, az emli-
 tett körül forgó *fibrák* a' beleken végig haj-
 tották, és ott ugratják - ki, *poszszantásnak*,
el-ütésnek, vagy *ingásnak* nevezzük.

Hol veszi Hol vegye magát a' belekben és a' gyo-
 magát a' morban ez a' szél, könnyü meg-érteni, ha
 gyomor- el-gondoljuk 1.) hogy az eledeleknek és
 ban és be- italoknak nagy része *fixus*, azaz: meg-kemé-
 lekben ez nyult *aërből* áll. A' melly mikor az egyéb
 a' szél. részek közül ki-fejtette magát, iszonyu
 nagyra ki-fzokott terjedni. 2.) Hogy az
 étellel itallal, és a' ki's bé-lehelléssel - is,
 véghetetlen *aërt* nyelvünk - le. Lásd a' mi-
 ket ezekről ezen *Diætericanak* első Darabjá-
 ban a' 182-184 levelein, és a' II-diknak 381-
 dik lapján irtunk vala. Nints-is ez a' szél
 böltök okok nélkül a' belek tsatornáiban. Mert
 hogy ezeket a' körül forgó *fibrák* egészen ösz-
 ve ne szorithassák, és az útat rajtok el-ne
 rekeizthessék, ez a' benne alá's fel-járó,
 és az ö falait szélllyel feszítő szél tselektzi.
 De annak belső enyves hártái-is, e' nélkül
 egymást érvén, mindjárt egybe-forranának.
 A' tejes eretskének szájatskái - is e' nélkül
 ki-nyilva nem állhatának.

Ott mire
 vatio.

Az eledleknek meg - emésztésére - is *A' eledlek* nagy segítségül van a' gyomorban és belek-*meg-*ben ez a' közikben elegyedett *arr.* E' fészen-*emésztésé-*geti és szaggatja széllyel azoknak szijas ke-*re egyik* mény részeit, midon a' belső melegről ki-*fő eszköz.* terjeszkedett. E' nyit útát azokba a' víznek hogy belölök hig, vékony téj válhassék. A' meg-*kelés* vagy forrás-is, a' melly az emész-*tésnek* leg-ditséretefebb módja, e' nélkül véghez nem mehetne. A' szél tehát tsák *Mennyi-*akkor lészzen a' testből ki-tisztulandó maté-*ben tartat-*ria, mikor kelletinél több, és a' belekben *hatik a'* nints tovább szükség réája. Kelletinél több *testből ki-*szelet gyűjt rend szerint az erőtlen, hideg *tisztulni* gyomor, a' puha, lágy, nyálás, dologgai *való ma-*és egyéb mozgással eléggé nem-gyakorlott, *tériának.* hofzizas forró hideglelésben, nagy vér fol-*A' kelle-*lyáfokban, vagy az öregség miatt el-*gyen-*gült testekben. Lásd I. D. l. 92. Az erős *tinél több* jó gyomor, az eléggé gyakorlott testben a' *szél a'* bé-vett eledleket magában se meg-*gyomor-*kelni vagy forrani, se meg-poshadni nem hagyja: *ban és* hanem a' mint azoknak részeit, 's ezek *belekbek* közt az *aért-* is, szaporán, jó móddal *mikrök* széllyel oszlatja: azon munkával a' termé-*gyül.* szet tzelja szerint megint egybe-*rakja,* az *aért* külön válni nem engedi; hanem a' több *részekkel* megint jó móddal úgy egybe-*ele-*gyiti, hogy a' *chylusban* ismét *fixus,* vagy meg-*keményült* *aéré,* nem széllé, váljék; és úgy mennyen által a' Vér közü; a' többit pedig a' mi fenn maradt, a' beleken szaporán végig hajtja, és az alfelen minden alkalmatlankodás nélkül ki-idézi. Melly fok *aérel* légyenek meg-elegyedve minden nedveségei testünknek, elébb I. D. l. 180, meg-jegyzetük vala. A' melly hogy ott ismét külön ne váljék, főképen a' testnek illendő gyakorlása tselekszi. Valamik tehát a' gyomrot és a' testet el-lágyitják, és meg-erötelenitik, azok az emberekben mind szelet szaporitának.

A' eledelek rendiben italok rendiben - is a' természet szerint felmen a' felék, a' mellyek több aert foglalnak magokban, mint sem a' jó gyomor - is könnyen el - ofzlatná. Vagynak, a' mellyekből hamarébb ki-válik az aer és külön veszi magát, mint sem a' több részek meg - emésztödhetnének. Igy, fel - fúvni, vagy egyebeknél több szelet tsinálni írja *Celsus* L. II. c. 26. a' hüvellyes veteményeket közönségesen; minden kövérségeket; minden felettébb edefeket; minden levéseket; a' mustot; igen új borokat; a' kerti vetemények közt különösön a' fok-hagymát, veres-hagymát, fejes káposztát. Minden gyökereket, kivált nyersen (mert a' meg-főzés vagy meg-sütés a' szélnek fok részét ki - hajtja) az egy *fiseren* és *pezsternákon* kívül: Minden *bulbusokot*, vagy hagyma forma gyökereket: a' száraz figeket, annyival inkább zöldeket; a' szőlő újontában; minden diókot vagy kö-haju gyümölcsöket, a' fenyő diót (*pineas*) ki-véve: a' tejet, sajtot, és egyéb tej némüeket: egyebeket-is mindeneket, mikor csak félig főve vagy sülvé (*subcruda*) eszik-meg. A' forrás közben meg - fojtott borok és serek, hogy édes éles tsipöfségekkel a' száznak inkább tetsenek, midön a' gyomorban a' beléjek rekedett aer majd ki-terjeszkedik, veszedelmesen fel - fúvják a' gyomort és beleket. A' keferü sávek és komlo nélkül főtt serek is ebben a' részben károson hibáznak; kivált ha jól meg - nem-költ, és száraztott szaladból, nem - is jól meg - főzve készültek. Sok szelet tsinálnak közönségesen a' mézes és nádmézes tészta némüek, minden pépek, különösön a' kölös káfa. Több szelet szülnék az ollyanok - is, a' mellyek már kelésbe vagy forrásba vagynak, mint míg forrani vagy kelni nem kezdetek: kevesebbet, mikor keléseket vagy forrásokat el - végezték. Az enyves, nyálos matériájú eledelek-is töhbet (a' mennyiben a' meg - rágás

közben-is fok aer elegyedik közikben) mint a' mellyek poronyók. Különösön meg-jegyzi a' Nagy Hoffmann a' juh vagy örü húsról, hogy semmiből hamarébb kölikát nem kapnak az emberek, mintha ezzel meg-töltvén gyomrokat hideget isznak réá. A' téj-is több szelet tsinál, mint a' sajt: a' házi tsendefen éledegelő állatok húsa-is többet, mint az erdei vadaké: az állott-húfok és tojásfok-is többet mint a' frifsek. Szelet szaporit, a' hozzá nem szoktakban a' vízzel elegyített bor-is. De ez nem magától a' vizes bortól vagyon, hanem tsak attól, hogy az előtt gyomrokat 's beleket a' tiszta és erős boroknak erősebb ösztönéhez szoktatták vólt. Valamint a' kik erős égetborhoz szoktak vólt, azokon a' leg jobb tiszta bor - is keveset segithet. De mindenek felett szaporitja a' gyomorban és belekben a' szelet a' lágy meleg viz és a' thea ital, gyakran és bővön élve; annyiban-is, hogy ezek az emészto és ki-hajtó fibrákat el-gyengitik: annyiban - is, hogy a' viz melegen maga - is tsak nem egészen kiterjedő aeré válik; és így az erőtlen gyomorban meg-seneklett szelet, a' helyett hogy el-ofzlatná, vagy elébb mozditaná, annyira szaporitja, hogy attól a' gyomor maga - is szinte ki-hasad, és a' nagy feszítés miatt a' mi kevés ereje vólt, azt-is el-veszti; de a' körül fekvő belső részeket-is meg-szoritja: egybe-nyomja; a' nedveségek folyásár azokon meg-gátolja, más felé forditja; és mind azokat a' változásokot 's szenyvedéseket, mellyek a' következő §-ban emlitetnek, rohanva húzza az ilyen tsemegével élni szerető bóldogtalan személlyekre. Mellyeket - is fokkal nagyobb mértékben tselekszik, ha a' Hollándusok szokása szerint, téjjel elegyítve és tsak gyenge melegen iszszák. A' sütös meleg, a' mennyiben a' maga tüzével a' fibrákat ösztönözi és öszvébb húzza e' részben valamit segithet.

A' *Prester* Nem vizsgálom, nints-is itt helye, hon-
kigyón k nan esék, hogy a' kiket a' *Prester* kigyó
marasától meg-mart, mint a' szegény *Nafiuust Luca-*
tsudaila- nusnál L. IX. hirtelen úgy fel-füvodjanak,
son fel-fü- hogy szinte ki - hasadjanak: a' melly rajtok
vodik az holtok után - is úgy marad? Sem azt nem
egész tejt. kérdezem, mitől légyen? hogy a' kik egér-
 követ, vagy *sublimatus mercuriust* vettek-bé,
 gyomrok, hasok annyira fel - dagad? Ezek
 a' természetnek titkosabb munkái: Közelebb
 tartozik a' mi értekezésünkre, hogy kellene
 azt meg - nyerni, hogy beleinkbe Izer telett
 fok szél ne gyüljön? és a' mi egyszer ott
 van, az maga útján és idejében, onnan szeny-
 vedés nélkül ki-takarodjék?

§. CCCXLVI.

A' szél, ha maga idejében a' belekhől
 ki-mehet, az egészségnek semmi kárt nem té-
 fzen. De ha benn reked, has korrogást, puff-
 fadságot, álmotlanságot, nehéz lehellest, mejj-
 béli szorulást, szív fogást és dobogást, fő széd-
 delgést, fül zúgást, iszonyu belső nyúghatatlan-
 ságot (melly miá most el-pirul, most el-sárgul,
 most izzad, most fázik, igazat nem lát, sőt
 el is ájul az ember:) kinos kolikát, nyíllásokat,
 lép és vesék dagadását, hazudó tsomokot és
 fájdalmokat, eméztére való tehetetlenséget,
 tagoknak elesését, vizkorságot, 's több ezek-
 hez hasonló 's ezekből következő veszedelmes
 nyavallyákat, sőt hirtelen való halált-is, szá-
 okoz: a' mint mindenikre, ha a' rövidség engedné,
 példákat-is mondhatnánk.

Nem bátorságos tehát, ha életét szereti, e'
 veszedelmes Tyrannust senkinek magában fokáig
 szenyvedni; hanem valami szin alatt, akár hol-
 is

is el-kell borsátani. *Claudius* Római Tsáfzár, látván egykor, hogy egy betsületes Tanáts Ur a' Tanáts gyűlésben, ettől szinte meg-halna, helybe Törvényt irt és adott ki arról, hogy az napságtól fogva, akármi közönséges helyen a' szelet magától minden ember szabadon borsáthaffa. Nints-is bizony ebben, ha a' dolgot jól fel-vézfzük, közelt-is annyi gyalázot, mint mi magunkban képzeljük. A' honnan a' pallérozottabb Nemzetek ezt igen kitsiny dolognak-is tartják. De mint-hogy fokszor, ha akarnók-is, el-borsátani a' szelet, nem lehet. Tanátsosb kivált azoknak, kiket a' szél inkább jár, az olyanoktól, mellyek szelet tsínálnak, a' mennyiben lehet, meg-tartózkodni, 's azon közbe gyenge gyomrokot illendő eszközökkel ottan gyámolgatni.

Valamint az, ha a' ganéj minden tar- *A' szél*
toztatás nélkül kerefszül fojna beleinken: *miért nem*
úgy az-is, ha a' meg-büdöfsült szelet a' *mehet sza-*
környül-állások szerint, benn nem tartoz- *badon vé-*
tathatnák, nagy alkalmatlanságára volna éle- *gig bele-*
tünknek. Ezeknek meg-előzésére azért a' *inken,*
mint elébb meg-jegyzém, tettett a' Fő
Alkotónak ennek az útnak mind felső mind
alsó száját (*muscularis*, tömött *fibrákkal* vagy
sphineterrel úgy körül kötni, és bé-zárni,
hogy magokban mind a' ganéjt mind a' sze-
let sokáig meg-tarthassák; 's ezektől mig
felettébb egy-másra nem gyűltek, szeny-
vedésünk ne légyen: akkor-is az elmének
hire 's akarátja nélkül ki-ne mehésenek.
Tsudálkozunk mennyi véghetetlen szél fész-
kelheti-bé magát a' belekbe, midön annak
ki-takarodását alól-is fellyül-is haljuk a' be-
lek tsatornáiban a' nélkül, hogy attól addig
nevezetes bajokat érzették volna. Rirkán-is

Megára esik hogy tsupán tsak szélnek foksága magára nyavallyát. Hanem akkor van lyut rit-ettől bajunk, mikor a' beleknek tsatornait kün sze- valami meg-szorította, és a' szélnek útját rez tsak benne el-fogta, mint p. o. a' Hasnak külön ne sö erős meg-szorítása, az öfzve görfedve szoruljon. való fokaig ülés, a' ganéjnak öfzve verödése,

Mikről félek, vagy külömb külömb helyyeken egy- szokott fzer'smind a' görtsök azt meg-fogták, és a' külön rüt kor ogtatáfsal é; dörömbözéssel szorúhú. erre-is tova-is hajtogatják: mellyek nem tsak

A' belek korrogá- sában mi a' bletsületefőbb emberek, úgy hogy e' miatt szegyen máfok tárfaságában ki-menni fokszor átalják. vagyon. Leg nagyobb bajunk pedig akkor van a' széltől, mikor azok a' görts fogáfok a' szelet

A' kolika beleinkben egy vagy több helyyekre szorit- fájdalmo- ják, és oda bé-zárják. Ebből támadnak kot hogy azok a' kinos fájdalmok, mellyet a' colon szerzi a' nevü vastag bérről (mellyben ez leg-gyakrab- szél. ban történik) kolikának szoktunk közönsége-

A' Nddra- fen nevezni. Meg-esik fok érzékenyebb nak hel- hypocondriacus férfiakban és hysterica afzszolyéböl való nyokban, a' kiket gyomrok és belek erőtlen ki mozdú- hidegsége miatt, a' szél leg-bövebben szokott láfa, es ostromolni, hogy ezek a' spasmusok vagy helyyre görts fogáfok alatt az ágyékokban, a' vég- kenése. bélben, a' hol a' méh vagy nádra-is van, el-kezdödvén úgy kapdofsák fellyebb fellyebb a' belek tsatornait, és hajtják fellyebb a' bé- szorúlt szelet tsomonként, úgy hogy néha kívül tapagatva-is lehessen érezni, míg fel-tojják a' gyomorba, onnan, némel- lyekben a' nyelő gégeben-is: Melly ott ki- nem mehetvén a' nyelő gégét-is meg-tsomoz- tatja. Ezt a' mi együgyü kenő öreg afz- szo-

szonyaink a' Nádra fel-emelkedésének vagy bújdosásának mondják: és, a' mi ennél-is nevetségesebb, a' férfiakra-is épen a' szerint által-vitzik: és midön kenéssel benne-is ezt a' szelet el-ozlatták, fel-böfögtethették, vagy le-felé el-hajtották, az ö Nádrájokot helyre kenni ditsekednek. Mellyet-is fok együgyü férfiak magokról másoknak-is a' szerint beszéllenek: Vastag tudatlanság! Én ezekkel itt nem bilelödöm! Szükségesebbnek tartom azokról a' dolgokról értekezödni, a' ^{Hogy} ^{nyerhet-} ^{nök-meg} ^{hogya'} ^{szel be-} ^{lünkben} ^{meg-ne-} ^{rekedjen,} mellyek a' beleket e' féle görts fogásba szokták vinni; minthogy a' szélnek önként való ki-risztulásában ezek szoktak inkább akadályul lenni: következképen a' szélnek ártalmait ellen-is úgy védelmezhetjük leg-jobban magunkot, ha azokat el-távoztathatjuk vagy meg-igazithatjuk. Leg közönségesebben gerjeszti ezeket a' görts fogásokat a' gyomor-nak rosz emésztéséböl származó etzetefiség ösztöne. Leg első Orvosság lészzen tehát a' széltöl való szenedések ellen, ha testünknek szorgalmatosabb gyakorlásával el-nem mulatjuk gyomrunkot, és egyéb belső részeit előre meg-erösíteni. 2.)-dik lészzen, ha a' nehéz emészthető, és több szelet tsináló ételeket és italokat, kivált a' mellyek egyszer'smind tsipösök-is, vagy a' gyomorban hamar meg-forranak és meg-etzetefednek, a' mennyire lehet, el-távoztatjuk. 3.)-dik, ha akár mi jó étellel nagyon egyszer-is gyomrunkot meg-nem terheljük. 4.)-dik, Ha hafuk tisztulását minden nap szabadon tartjuk, és a' természetnek ösztönét a' szélnek ki-botsatására el-nem halgatjuk. Mert ha ezt egyszer, kétszer el-mellözzük, visszsa fordítja a' beleknek mozgásait; és szájunkon kell azután, nem kevés bajjal kiböfögnünk azt, a' mi elébb épen a' vég bélnek nyilásig leverekedett vala. Ugyan ez okból, szükség lészzen távoztatnunk azokat az alkalmatoságot-is, mellyek az elébb meg-jegyzett ^{Szelet} ^{ozlato} ^{szé-} ^{hüzi sze-} ^{rek.}

mok szerint has-szorúlást okozhatnának; és olyanokkal kell élnünk, mellyek hafunk járását-is szabadon tartják; a' szelet-is különös erővel ofzlatni tapasztaltattak: a' minének: a' székfü virág, Anis mag, vagy kerti kömény, kapor, Bádián, Narantshajnak a' sárgája, 's a' t. Az erősebben melegítő és ösztönözö fűszerfűszamok a' gyenge hideg gyomron ugyan annyiban hogy, jobban emésztenek és annyi szelet ne tsináljanak, előre jól fegethetnek, de ilyenkor, mikor már megfűszamok e' vagynak a' belek széllel telve, könnyen végre mi-nagy kárt tehetnek; erősebb *spasmus*okot ért nem gerjesztvén, a' szelet-is inkább ki-terjesztve a' belekben a' magok hevítő és szárazító ösztönökkel: a' melly, jól jegyezd - meg, az éget borban és leg-hatalmasabb szelet üző Tseppekben, sőt magában a' leg-jobb aszszu izölő borban-is, különösön, mikor a' *spasmus*okot az etzetes ösztön gerjesztette volt, nem egyszer tapasztaltatott; hogy t. i. ezekre a' gyomor annyira fel-füvödött, és olly sziv szorougató fájdalmok támadtak, hogy az ember végső veszedelemben látott forgani: mig ofztán idővel azon szelet üző orvofságokot magokot-is, tulajdon izekkel és szagjokkal, a' gyomorban rekedt széllel együtt, fel-böföghették. Mikor azért rekedett a' szél így belénk szorúlt, semmiből több szelet leg-segítséget nem várhatunk, mintha az említett jobban ki-gyengén élesztö, enyhítő és ofzlató szerezaditja, ket thea módra édes forró vízzel meg-öntjük, és gyenge melegen bövön ifszuk. Az az édes mondola erősebb görts fogásokban az édes mandola es a' Len olaj, vagy, a' melly, a' *Van Swieten* ítélete mag ola-szerint *Comm. T. II. p. 242.* ennél-is jobb, ink. a' frifs len mag olaj, leg hamarébb és bizonyosabban fegetenek. Így ö maga *Swieten* Ur, néhányakot szabadított-ki, mikor egyéb eszközök semmit nem hafználhattak a' halál torkából, egy két font len mag olajat meg-itaván vélek: melly az ösztönözö tsipőségét-

gét-is bé-nyelte, a' görtstől egybe szorúlt beleket-is meg-engesztelte. Ha észre vehet-*A' patikai* jük *alkalts* vagy ellenben savanyű természetű *szerek* légyen a' tsipőfség? akkor, mint elébb-is a' *közül ezt* hasmenés és vér has ellen jovallattuk vala, *miktől* azt a' tsipőfséget kelletik ellenkező ereju *várhatni.* szerekkel ki-óltani vagy el-változtatni. A' kikben a' szél a' meg-etzetefedett ételből és italból támadott 's rekedett-meg az elébbi meg-jegyzett okokból, az égetbor, a' bor, kivált ha savanyutska, a' patikai *spiritusok* kal készült *Ejfeniák*, idegen országi fűszer-számok (a' mellyek-is mind savanyű *spiritus*-sal birnak) a' feszülést és nyughatatlanságot öregbitik: A' Kréta, rákízem, tojás haj porok pedig ezt könnyebítik: A' *Alunna*, ez a' leg ártatlanabb has lágyító *ezfzköz* a' húfos szilva. Tamarindus, a' széllal vég nélkül bajlodó *hypochondriacusok*btm és *hyslericak*ban, meg-etzetefedvén, fokszan még több szelet, és nagy rágást tsináltak.

Görtsfogást szerez a' belekben az erős *A' hideg* hideg viz ital, és a' testnek' külső meg-fázá-*a' szelet* sa-is, kivált a' lábaknak meg-fázása, ebből a' *benn re-* nagy egyefségből, melly van a' belek és láb *kezeti: a'* inai között. Esmért *van Swieten* Ur olyan *meleg ki-* embereket, a' kik mihellyt mezitelen lábbal *szabudit-* hideg pádimentomra állottak, vagy kezeikkel *ja.* fokáig hideg vízben kutúltak, vagy nedves hideg ruhákat forgattak, kegyetlen bél-fájá-fokot kaptanak. Ezeken, sőt más kolikáfo-kon-is, minthogy az inak a' meleget különö-sön szeretik, irtoznak pedig a' hidegtől, a' külső fütös melengetés, vagy meleg feredőben való ülés legtöbbet segít. *Sydenham* eleven kutya kölyköket rétetvén a' bete-geknek mezitelen hasokra, azoknak hofzas melegsége által fokaknak nagy enyhülést szer-zett.

A' karoknak, láb száraznak száraz me-leg ruhákkal való dörgölése-is itt hasznos léfzen.

A' kristel- léfzen. Ha a' fájdalom a' köldökön alol
lyek mi- vagy a' bal vékonyában feneklett-meg, az
kor kiudn- néhány izben újított lágyító Kristélyek, ha
tatnak. fellyül van a' köldökön, és a' gyomorra-is
 ki-terjedett, a' has-is azon közben lotsoft és
A' Hány- higit mégyen, és székre-is gyakran kíván-
tatás mi- kozik, a' mint elébb a' Has-menésben-is meg-
kor segít. jegyztük vala, a' Hánytatók segíthetnek
 leg-hamarébb. *A' Rhabarbarum Tinclura-is*
laxalo tzállal ilyenkor haszuofon adatik. *A'*
Egyébek. Saletrom vagy egyéb közép természetü sók-
 is, apró *dofisokba* gyakran adogatva koliká-
 fokon jól segiteni tapasztaltattak.

Régi tapasztalás az-is *Hippocrates*nél *aph.*
 46. *Secd.* II. hogy ha valamely testben egy-
 szer'smind különböző helyyeken erős fájdalom
 támad, az erősebb el-halgattatja a'
 gyengébbet. Altal húzza tudni-illik az erős-
 sebb fájdalom az öfztönözö *spiritusokot* on-
 uan-is magára, és evel a' más meg-szabadúl.
 Ezen az okon már régen-is jóvallotta *Galenus*
De Meth. L. XII. hogy a' kolikában kinlódó-
 dóknak hasokra hánnyanak száraz köppöllyö-
 köt. Már az előtt-is, a' mint láthatni *Cel-*
köppöllyök *fusban* L. II. c. 11. közönséges szokás vala.
 és *tsuprok* Ő maga *van Swieten* Ur-is, a' mint írja *Comm.*
fel-vetése T. II. p. 244. ennek a' köppölly hányásnak
 a' *kolika-* tsúdálatos hasznát tapasztalta. A' mi asz-
 ban *mi-* szonyaink köppöl helyett tsuprokot vetnek
ként hasz- a' kolikától meg-szoritatott betegeknek ha-
nálnak. sokra; és ezzel ökört fokszor egy pillantatban
Az Indi- minden kinoktól meg-szabaditják. Az *Indu-*
sok Mo- sok foktapasztalások után a' kolikában kinlódó
 embernek hév vafsal sütik-meg talpokot,
 vagy a' hasokon *moxat* égetnek-el: (a' melly
 fekete üröm beliből készült toplo tapotska,
 tsürök formán egybe hegyezve) mig a' böre-
 is füstölög; és evel hirtelen minden kintől
 meg-szabaditják. Némellyek tövel szárdal-
 ják a' betegnek testét. Nálunk-is némellyek
 ugyan

ugyan ezen fundamentumból, hójag szívó flastromot tétetnek a' betegnek talpaira.

Különös

Tartsuk-meg ; valamig hideglelés és for-meg-*iegy*-
roság nélkül tart a' kolika, akarmi kinoszés: a'
légyen-is, és gyakran kerülyön-is elé kevés-kolikának
sé félelmes. Illyenkor az ér-vágás és hiva-ki-mene-
fitő szerek-is hafznofon közben járúlhatnak. *telérül.*
Mikor innen-is, túl-is korrogni kezdettek a'
belek, jó jel; mert ez azt jelenti, hogy már
tágulni kezdenek a' görts fogások. Meg-esik
gyakron az-is, hogy a' kolikás betegnek fáj-
dalmi hirtelen el-múltak, a' szél-is meg-in-
dult, és már a' körülötte lévőeknek nagy
öröme, gyógyúlnak láttatik; de azon-
közben testének végső részei meg-hidegültek,
a' *pulfussa* el-gyengült és akadoz, izzadsága
hideg, ábrázatja el-változott; mellyek tsal-
hatatlanul mutatják, hogy már fenét kaptak
az ö belei: és e' miatt kevés idő múlva
reménytelen ki-múlik.

Utóljára a' gondos Olvafok mulattságára
nem ítélem helytelennek ide tenni, a' mit
ir *Gurischius Chilolog.* c. IX. §. 8. Hogy *A' fing*
t. i. midön egy kéz Orvos egy iffjunak vég *meg-gyü-*
bele szélin ki-nőtt sümölytét tüzes vafsal le-*hat e'.*
akarná égetni, az al-feliből ki-pukkant szél
a' tüzes vafon lángot vetett, a' nézők nem
kevés nevetségére. Mellyből ki-tettzett
hogy a' köznép tartása szerint a' fing-is meg-
gyúlhat. Ugyan ott emlitt olyan két tör-
téneteket-is, hogy a' bé-zárva állott árnyék
székekben a' fel-háboritatott émésztetből
fel-jövő kénköves gőz, mikor gyertyával
bé-mentek volna, mint a' gyenge égetbor
repülő kék lángot kapott, és keves idő múl-
va magától ki-alutt. Melly-is a' belekben
hofszfazon meg-kotlódott fing meg-gyül-
hatásának lehetőségét bizonyítja.

§. CCCXLVII.

A' *Vizelet* vagy magyarosabban *Húgy*, rész szerint az ételnek és itálnak szükségtelen része, rész szerint a' vérnek a' nagy meleg és rontsolódás miatt meg-poshadt, el-rothadt, és el-vékonyúlt vize, sava, olajja, és földé. *Viz* abban az, a' mi a' többit folyhatóvá teszi, *Só* a' mitől szagja és tsipősege vagyon, *Olaj* a' mi sárgán, vagy a' forróságban vereffen felti azt, *Föld* és az olajnak fonkollyosabb része a' miből seprőlékje lesz. Ezt a' vér közül választják és szürik - ki az e' végre tsudálatos mesterséggel készült vesék, és két tsön le-eresztik a' vizelő hójagban. A' hol midőn ez annyira gyül, hogy terhével, feszítésével és tsipőségével a' hójagnak alkalmatlanságára kezd lenni, a' hójag keményen egybe húzodik, és a' rendes úton azt magából ki-hajtja.

A' *Húgy* a' Második, az az: a' Vért készítő vagy főző útnak tisztulása, nem különben mint a' ganéj va. a az elsőnek. Sok durva idegen káros részek mentek vala t. i. a' belekből a' *chilussal* által a' vér közli. De az alatt - is mig a' vér annyira készült és vékonyúlt, hogy a' harmadik útra, a' melyen a' tápláló matériák, éltető és érző *spiritusok* készülnek, által meheffen, fok részek romolnak és változnak abban úgy el, hogy a' természetnek tovább intezett munkái káira alkalmatlanok légyenek. Ezeket azért a' nagyobb tsevejü Véres edényeken kerengő durvább Vérből a' két Vesék által választják ki, ez a' maga meg-maradása aránt szüntelen gondos Természet. Vagynak ezek a' vesék

A' Húgy
miből
áll.

Hol, és
hogy
választa-
tik a' ver-
bul.

a' beleken hátul a' mint a' fattyu-oldal tson-
tok végződnek, a' hát gerentzei mellett két
felől. A' hol az alsó részekre menő nagy
élő - és vér - ereknek oldalaiól ki-menő, jó
vastag, de rövid ágak elébb három, azután
bejebb számtalan apró ágatskákra oszolnak,
és 8. 10. 12. tömötten és keményen egybe-
forrott, hús színü bimbotskákban vagy mak-
kotskákban öszve tsombojodnak. Magok
egyegy bé - felé fordult, hegyel fel-álló. 5.
vagy 6. újni hoszfsúságú, 3. újni szélességü,
másfél újni vastagságú, fufzujka szem forma
testek. A' közepében mindeniknek egy egy
kis medentze forma üreفسég vagyon (*pelvis*)
mellybe az elmitett makkotskák bé-nyilnak,
és szivarogják szüntelen a' benne meg-for-
duló vérből ki-válaszott vagy ki-fejt hügyos
vizet; vizfsza adván a' tiszta vért a' vér-erek-
nek. Ebből az üreفسégből egy egy fejer, érzé- *Mitsoda*
keny hártýából kézfült tső (*urateres*) szólgál-le *úta*kon
az agyék tsontok felett középbe a' végbelen *száll-le* a'
elöl, az afzszonyokban a' végbél és méh közt *vizellő*
lévő vizellő hójagba; és botsátják-le az em- *hójagba*,
litett úton módon külön vált hügyot. Mel-
lyet-is; minekutánna ott két három fontra
gyült, és, e' magára üreفسen egy kis tyuk
tojásnál a' nagy emberekben-is ritkán nagyobb,
néha tsak egy dioni hójagot a' maga terhé-
vel és feszítésével, vagy tsipőfségével, ösz-
tönözni kezdi, annak érzékeny inas, és
hús - rostos hártýája minden felől kemény
görtsbe fogódik, a' méjjebb bé-lélekzeléssel, *Onnan*
's a' has *musculussainak-is* egybe-vonodásával *hogy vet-*
az egész has ürege-is meg-izoritatik, a' hó- *tetik-ki*.
jagnak alsó végéből a' szemérem testre ki-
nyúló, az afzszonyokban két újni hoszfszu,
a' sérflakban az ő vesfszejeának alsó felén
végig menő tsön (*uretram*) (mellynek felső
része *musculusból* kézfült kötővel eddig úgy
bé-záratott vala, hogy abból tsak egy tsepp
hügy - is erbltetés nélkül ki - főjbatna) sebes
follýáfsal egészen ki-tsorog.

Mitsoda Közönségefebben úgy taláztatott, hogy a' *részeket* Húgynak három negyed része tiszta víz. *foglal ma-* *Hoffmann* 32. Uacia vagy - is két piatzi font *gában.* egészséges a' húgyot széles száju edényben, lafsu tüznél ki-gőzölögtetvén, maradt hátra méz sűrűségű matéria, tsak hat könting: mellyet erős tüzzel-is nehezen szárazthattott-meg egészen. Mellyből ki-tettzett, hogy a' húgyban, az italon kívül, egyéb kövér rífze-is elegyedtek. Mászor 12. lót vizelletet mesterségelebben *destillálván* vett-ki tiz lót, és hat könting *phlegmát* vagy nyálos vizet: maradott szárazon $6\frac{1}{2}$ *scrupulusni* matéria. Mellyet keményebb tüzzel inkább meg-égetvén, talált benne *repülő sót* fél köntinget, *pergelt bűdös olajat* tiz *gránt*, *közönséges sót* 18. *gránt*. *Syst. Med. T. III. c. 14. p. 376.* Mellyekből ő úgy határozza-meg, hogy 30. rész viznek a' húgyban, egy része áll tsak kemény matériából. Bövebb meg-visgálás szerint pedig taláztatik a' húgyban. 1.) Só három féle, az az: *α.)* Konyhai vagy *közönséges só*, melly az étellel ment vólt által a' vérbe. *β.) Savanyu természetű só*: melly a' plántákból vett eledelekből és egyéb favanyuságokból elegyedett oda. De ez durva köves *alkalis földel* úgy egybe-van forrva, hogy külön meg-mutatni nem lehet, hanem tsak *chemiai* mesterséggel lehet ott létét kintsinálni. Ez rakodik szennyes kö kéreggel a' vizellő edény oldalaira; ebből léfzen a' Vesékben 's hójagban-is a' kö. *γ.) alkalis* vagy rothadásból való só; melly a' vérben magában született, és annak tulajdon fava. 2.) *Olaj*-is, vagy *kenő* két féle vagyon a' húgyban, úgy mint. *α.)* Vastag, nyálas fik kövérség: melly-is fokszor bűdös, enyves, szürke takony formába rakodik a' vizellő edény oldalaira, és vastagon ülepedik-meg a' fenekén: származik ez a' fok nyálas kövér eledelekkel való bövebb élésből; és, mikor az erős fel-melegedésben a' testnek

kövérege meg-olvadott, és így higon szivodott vüzfza a' vér közü. Ez az, a' mit a' húgyban nehezen lehet egészen meg - száraztani. β .) Vékony, tiszta, meg - gyúló, és gözbe menő olaj: Az a' belső nagy melegben és rontsolodásban magában a' vérben születik: minél nagyobb és tartosabb a' forróság annál bővebben. E' gyúlasztja-fel úgy az erős munkában és forró - nyavallyákban az egész vért. Ettől vagyon a' húgynak sárga szine, húgyos éles szaja, sütos melegsége, mikor t. i. ez a' repülő sóval-is meg-elegyedett. E' szerez abban egyéb jó és rossz szagokat-is, az eledelek természeté szerent. Ez a' minék pergelt vagy égett bűdös (*empyreumaticus*) szagja van, mikor a' húgy maradékja erősebb tüzzel égettetik. Ez ha égetbor *spiritust* töltenek rá, és azt meggyújtják, mikor az ki-égett, maga-is meggyúl, és ég mint az olaj. Ebből lesz az a' tsudálatos *phosphorus* vagy olvasztott viafz forma matéria, mellyet 1669. történetből, *lapis philosophicus* keresvén egy Német *Brandt* nevű *Chemicus* talált vala fel. A' melly, viz alatt tartatva, hűz esztendeig is el-áll, és ott mint a' tűz világoskodik; mellyel, meleg vízbe meg-lágyitva, nem égető tűz betüköt-is lehet irni. Készül ez mikor az egészen ki-száraztott húgynak seprője, holt szén porral elegyítve erős tüzzel hofzfazon meg - égettetik. Lásd *Böerhaav. Elem. Chem. T. II. Proc. 101. p. m. 283.* 3.) Föld-is két féle van a' húgyban: vastagabb és vékonyabb. A' vastagabb 's durvabb köves föld; melly az elébb-is megjegyzett savanyu sóval egybe szokott sokszor forrani; Ez a' *chylussal* lopta magát által a' vér közü, midön az egyéb durvabb részek ganéjal a' beleken ki-takarodtak. Ez a' föld a' savanyu gilitzkő olajtól, ha rá tseppentik mint a' Kréta fel-forr. A' melly jele, hogy *alkalis* természetü. A' más, vékony

föld, magából a' tiszta vérből lesz. Ez az a' melly vékony takony vagy felhő formába, mikor a' vizellet egészen meg-hült, és tsendes helyen állott, külön egybe-áll; 's ha fenn lebeg *nephelenek*, ha középsben úz *eneoremanak*, ha az edény fenekén mint a' gyenge gyapju meg-üledett, *hypostafisnak* izokott neveztetni; közönségesen pedig *seuimentumnak* sepröléknek mondatik.

A' sárga-sárgban a' sárgán festő epe honnan elegyedik a' húgyba. Elegyedik némellykor a' májban (mert a' belekből oda nem mehetett) a' vér közti feles epe-is; mellytől a' húgy-is nagyon meg-sárgúl, és a' belé mártott fehér ruhán, ha meg-szárad-is, mint a' sáfrány sárgán marad. Ez a' testnek színét-is, kivált a' szemeknek által-láttzó fejejét rüt sárgán festi. Ez a' sárga epe az emberek vériben, 's következképen húgyokban-is, rend szeriut nints meg; hanem mikor oda elegyedett, Nyavallya: a' barmokéban pedig rend szerint terem: Ezért kivált tavaszízal, mikor ez az epe az új fűveknek természeti favával-is meg-van elegyedve, a' Berlińi Frantziák a' melegen ki-jövo teheti húgyot a' hofzfas nyavallyákban nagy erővel birni gondolják, és aranyas tséfszékkal el-fogván, mohon izszak. Lásd *Frid. Hoffmann. Syst. Med. T. III. Sect. I. c. XIV. §. 11.*

Ezeket a' tevörészek it a' húgy-nak tudni a' Dieta rendiben mit használnak. Ezeket a' tévő-részzeit a' húgynak azért volna szükséges a' *Dieta* rendiben, a' mint a' húgy-szoktunk, bővebben-is vizsgálunk, hogy a' vérnek minémüségét, mellytől függ egészségünk állapotja, leg-bizonyofabban és leg-hamarabb ebből vehetnök észre; és a' *Dieta* nak alkalmaztatásával így segíthetnék leg-jobbban, 's idején korán magunkon. A' nyavallyák rend szerint a' vérben kezdődnek; a' vér pedig vagy ezeknek a' részeknek ki-nem válásából, vagy egyik résznek a' másik felett való el-szaporodásából, és ki-nem tisztú-

tisztulásából szokott meg-romlani. Mikor Nyers a' vizelletben ezek a' részek, ha fokáig húgynak tsendes helyen állott-is, ki-nem valnak. mi mon-Cruda, az az : nyers, fótelen vizelletnek mon-datik. És ez, annak jele, hogy se az első, se itt a' második útban a' nedvességek jól ki-E' mit je-nem főzödtek volt. Akadályoztatja ugyan lent. a' húgynak meg-szálását a' hideg-is: Innen, ez tébbe az egészségesegekben - is fokszor fokáig vastagon és zavaroson marad; de mikor vagy a' ház melegétől vagy az újjabb, köziben erefztet melegebb vizellettől fel-melegedett, ha egyébként jól ki-volt főve, magától szépen meg - száll, és meg - vékonyúl. Nyárban, mikor az erős munkában, vagy nagy hévségben fokat izzadtunk, a' húgunk nagyon meg - verefsül és szagosúl; s néha mint a' Kriktilly olyan tisztán megyen-ki, azután pedig rútul meg - zavarodik és meg-vastagúl: de ennek - is, ha meleg vizet töltenek belé, vagy reggel vizefőbb meleg húgy ment hozzá, tisztasága megint helyyre áll. De ezekről majd alább a' CCCL-dik §. alatt, a' hol a' húgynak színéből, szagjából és együtt állásából, mind az egészségesegek, mind a' betegek állapotja aránt némü némü ité'eteket fogunk tenni, bővebben értekezöd-jünk.

§. CCCXLVIII.

Hogy ha már ezen hafzontalan és meg-vezett matériák a' vér közül a' vizellés által ki-nem tisztulhatnának, akár ki által- látja hogy 1.) a' viz a' testben úgy meg-gyülne, hogy vizkorságnak kén lenni belölle. 2.) A' vér úgy meg - tsipösülne és rothadsággal úgy el-telnék, hogy az edényeket-is, kivált, a' hol gyen-gébbek, mint a' többek közt, az agyvelőben,

ki-rágná és meg-emésztené. Innen vagyton, hogy ha sokáig nem vizeünk, nagy nyúghatatlanság, bagyadság, szív rágás, fő fájás, álmodlanság vészere körül; utóljára pedig, a' mint a' példák tanítják, nyavallya-törés, mély álom, gutta-ütés, és így, leg tovább húsz napok alatt, halál követne bennünket. Ha pedig a' hójagban vagy az ide szolgáló tsöben rekedneme a' vizellet. 1.) Annak seprőlékje egybe verődven *arénává*, kövé válnék: 2.) Magában továbbra-is annyira meg-tsipösülne és rothadna, hogy *inflammálná*, ki-rágná a' nevezet részeket: 3.) Terhével és feszítésével a' hójagot úgy el-gyengítené, hogy az ezt azután magából ki-nyomni és hajtani nem volna elégséges. Innen a' vizellet' hosszú tartóztatása után igen nehezen, és csak keveset vizehetünk. Sőt 4.) az a' hójagot ki-hasítaná, mint a' többek közt, ezt ama' híres *Astronomus Tycho de Brach* példája bizonyítja. A' ki Rudolf Császárral, és több nagy Urakkal 's Uri Afzszonyokkal Prágában egy Ur afztalánál lévén, midön a' pohározás sokáig tartana, ki-menni szégyenlette, és a' vizeletje úgy egymásra gyűlt, hogy a' hójagját ki-hasította, a' melly miá meg-is hólt.

De ellenben, a' vizeletnek rend kívül való bőv menése-is romlására van az egészségnek. Mert ez által a' vér közül a' viz igen ki-takarodik, és így a' ver úgy meg-sűrűdik, hogy a' szorosabb ereken nem folyhat, meg-dugul. E' mellett, a' belső részek-is igen meg-száradnak, és belső égés, erős szomjúzás, nem emészthetés 's több e' félek támadnak az emberben. Meg-kívántatik azért az egészségre, hogy a' vizelet-

zellel mindenkor szabadon járjon; de ellenben igen bőv se légyen.

Négy féle meg-hibázása szokott esni a' Hány fele-vizellet járásának. 1.) Mikor tellyefséggel *kepen* szobenn reked (*Ischuria:*) és ez leg-veszedelkott a' vi-mesebb. 2.) Mikor akadozva, fájdalommal, *zellelnek* vagy az italhoz képeft igen szükön megyen *jávd meg-*(*Dysuria*) Ez orvosolhatóbb. 3.) Mikor az *hibázni*, italnak mértékét sokkal meg-haladta (*Diabetes.*) Ez-istöbbire rosz következésü. 4.) Mikor azt nem lehet tartoztatni, hanem akaratt ellen-is ki-folly (*Incontinentia urinæ*) Ez-is rút motskos dolog: És ezekre nézve mind ezek haladék nélkül való el-háritást érdemlenek.

§. CCCXLIX.

Hogy ezeket véghez vihesük szükség leszzen előre meg-tudnunk, mitsoda okok szokták a' vizelletet vagy fel-akasztani, vagy rendkivül bőven hajtani? Fel-akasztják és benn rerekesztik a' vérben a' vizelletet. 1.) A' *sok izzadás:* mert annak vékonyabb része ezen az úton ki-takarodván, a' vastaga osztán ki-nem szűrődhetik. 2.) A' *sok száraz étel, és igen kevés ital.* Mert így nints mi ki-mossa a' vér közül a' húgnak materiáját. 3.) A' *vérnek kövér, vagy taknyos nyúlósága.* Mert ettől a' vesék-is meg-dugulnak, de a' viz sem válhatiki belölle. Innen vagyon, hogy a' vastag bokrok, jól meg-nem forrot ferek, poshadtt vizek, téfztás eledelek, gesztenye, dió, mogyoro, lentse, borsó, a' sok álom, heverés, a' vizelletet sokszor fel-aszasztják. Fel-akasztják a' vi-

zelleket. 4.) A' vizeletnek hosszszas tartóztatása. 5.) A' vérnek rendkívül való meg-bövülése, és forrósága. 6.) A' veséket, a' hójagra szolgáló tsokot, vagy a' hójag száját meg-szorító spasmusok, vagy bé-záró kövek.

Rend kívül bőven hajtják a' vizeletet.

1.) A' bőrön való láthatatlan gőznek benn rekedése, jóllehet ez magában kárt nem tesz. 2.) A' fok meleg lév thea kávé börpölés, mellyek a' veséket el-áztatják és táskásítják; ugyan ez okból, a' hosszszas hanyot fekvés és beverés-is ugyan meg-bövíti a' vizeletet. 3.) Rend kívül hajtják azt az olyan ételek és italok-is, mellyekben vért vékonyító, és a' veséket különösen ösztönöző erő vagyon; mint a' baratzk, szilva, tserefnye, és fenyő magvak, a' répa, retek, peter'sellyem, kápolzta, hagyma, torma, spárga, és komló jövések, a' só, éget bor, terpentina olaj 's a' -t. hosszszas és böv éléssel. Igen bőven mégyen az. 4.) Ha a' vér egybe sült és meg-sűrűdött: mint a' melancholiában és fok forró nyavallyákban láthatni. Mert így az ital jól a' vér közé nem elegyedhetvén, mihellyt a' vesékre kerül, ott azonnal ki-szűrődik. 5.) A' belső részeket szorongató spasmusok-is igen bőven hajtják ezt, nagy erővel és bövséggel tojván a' vért a' vesékre; mint a' bysterica és hypochondriaca nyavallyákban szokott lenni. Midőn a' vérnek rend kívül való tsipős sófsága, a' scorbutusban, a' vesékben az ereket kirágja, vagy a' száraz betegségében a' vér miut egy el-olvad, akkor-is igen fok vizelet takarodik - ki; úgy, mikor a' forró nyavallyákban a' vért fel-gyúlasztó materiát, ezen az úton takarítja - ki a' természet. De ezek a' praxist inkább ille-

illetik mint a' dietát, azért mi-is itt ezekről többet nem szólunk.

A' gyakran való kevés vizelés, ha tiszta a' vizellet, a' hójag száját bé-kötő *musculus*nak erőtlenségítől vagon; ha veres és erősen szagos az, a' húgynak erős tsipősege, vagy a' belső forróság annak oka: ha fok takony forma materia száll abból - le az edény fenekire, a' hójagban termet körül kell gondolkodni.

Az 1. és 2. okokból esett meg-rekedé- *Az első*
sétől vagy fel-akadásától a' Vizelletnek rit-két okok-
kában van bajok az embereknek; nem-is olly *ban mik*
bamar veszedelmeznek. Ugyan tsak jovalta-*segutenek.*
tik, a' tudva lévő okoknak távoztatása mel-
lett, a' nyugalom, hivesebb helyen való
múlatás, a' fok vizes itallal, kerti zöldségek-
kel, és kedves savanyu, jól meg-ért gyü-
möltsökkel való bőv élés. Ezekhez az
okokhoz számlálhatni, a' hofzfas has-meg-
fikulást-is, mellyben-is a' vizellet fokzor
egészen el-apad. Hafznál a' hasnak újra lött
meg-fogódása. A' 3-dik szám alatt említett *A' harma-*
okok közti tartoznak különösön a' görög din-*dik aka-*
nye, Sido teresnye (*alkakenyi*) tsipke rófa *dállyt mik*
gyümölt. Anis, kerti kömény, tök és *hdrithatui*
dinnye magvak, a' tzeller, turbollya, a' el.
vékony tej-savo, gyengén savanyu vékony
vizes borok, és másodlás ferek. Mikor a' *Mikor a'*
fovány száraz szorító eledelék akadállyoztat-*szorító*
ják a' vizelletet, Minémük a' kementzéből *száraz*
ki-vett meleg lágy, vagy nagyon meg-ke-*ételek,*
ményedett régi száraz kenyér, a' fovyány vagy *kö-*
száraz fajt, éretlen fojtós gyümöltsök; az *ves vizek*
ollyan kútnak és forrásöknak vizei, mel-*itala aka-*
lyek a' főzés közben az Üst vagy fazék *ddllyoz-*
oldalára fok köves kérget raknak; és a' hafat *tatjak a'*
puffasztják, hafználhatnak vizelletnek bővebb *vizellest,*
hajtására elébb a' 3- dik szám alatt ki-ne-*mikhez*
vezett eszközök. A' vizelletnek hofzfas *kell fog-*
tar- ni.

Ha a tartoztatásában segitenek a ferényebb *hárs*, *hofszas* rázódás, az ágyéknak dörgölése s meg-szobenn tar-ritása, gyakor le-kutzorodással való erőlkötötás mi-dések. Utóljára el-igazítja az egész bajt a att aka-catheter vagy bé-erésztt tső. Artanak dott fenn valamik a vizeletet ösztönözik. 5.) Mikor a vizelet a szomszéd edényekben meg-gyült fok vér let, mivel szoritotta - el a vizeletnek ki-válthatását, lehet meg-vagy ki-jövetelét (mellyet a vér bövségé-índítani. nek közönséges jeleiből éfzre vehetni) a lábón való ér-vágás és salétromos s egyéb

Ha az a hivesítő szerek jovaltatnak.

vér fok-

ságtól va-

gyon, mit

kell tsele-

keüni.

Hogy a

hójagon

fellyül re-

kedett-

meg a

húgy mi-

ből lehet

tudni.

Hogy az

mag'ba a

hójagba

rekeuett-

bé, mitso-

da jelek

mütat-

ják.

A' spaf-

misok

vagy

Görts fo-

gások

mikből

tettzenek-

ki.

6.) De leg-gyakrabban benn-reked a vizelet, mikor annak útját a *spasmusok* vagy görts fogások öfzve-szorították; a kö keüni. vagy egyebek meg-dugták. Ezt, ha fenn a

vesékben vagy a le-erészttő tsevékben eíett, meg-lehet abból tudni, hogy az ágyékba femmi teliség, feszítés vagy dagadás nem érzik, a bé-erésztt tsön sem jö femmi ki: minthogy a hójagba femmi húgy le-nem száihatott. De többire a vizelet magába a hójagban reked-meg; leg-gonofzabbul akkor, mikor a hójagnak száját a fel-gyúladás, görts fogás, réá sekütt kö, vagy va-

lami ki-nüött tsómok el-fogták. A' Görts fogásban, az *R. A. Vogel* minapi Gottingai tudós *Professzor* meg-jegyzései szerint, kino-son érzi a beteg a maga agyékában ezt az egybe-szorúlást; a vizezés meg-szünés nélkül erőlteti, ottan ottan kinozza-is, de tsak egy, két tsepp megyen, az - is nagy fájdalommal; a szél - is benn reked; éles,

feszítő fájdalmok fogják-el az egész ágyékat; mellyek a tök gollyokra és tzombokra - is le-hatnak. Könnyebb szerhen szerzik ezt az öfzve vonódást az eles forró hugynak öfz-töne, melly a külső nagy hévség gyúladzó s tsipos ételekkel s italokkal való böv éles nyárban támad: és mikor a fzelet e' félo éles öfztönü és gyúladzó szerekkel akarjuk magunk-

magunkból ki-hajtani. A' gyakor közöskö- Ezeket
 désből - is mind a' férfiakban, mind az asz- mik ger-
 szonyokban, e' féle vizellet benn rekedést jeztik.
 jegyzett - meg Vogel a' maga orvoslásaiban.
 Nagyobb mértékben benn rekesztik a' húgyat A' Hójug-
 a' hójugban heverő, és a' hójug szájára for- ba termett
 dult. kö vagy fővény; a' havi vérnek és kötöl és
 szokott *hemorrhoides*nek benn rekedése, és egyéb
 a' több körül lévő részek közt a' hójug edé- okokból
 nyeire - is lött tójulása, és azokban esett esett meg-
 fel - gyúladása vagy meg-rekedése; a' *scorbu- szorittá-*
tust és közsvént okozó matériaknak a' hójug- sából az
 ra lött fordulása; a' fellyebb való kelevé- vizellet
 nyekből a' hójugba le - szivárgó évség; a' útjának
 kankutzának, dobnak, kankonak, 's egyéb hogy re-
 e' féle frantzuhoz tartozó uyavallyák hely- ked benn
 telen orvoslása, és ezeknek benn szorult a' vizel-
 mérgétől a' vizellő tsönek, *prostat*oknak, hó- let.
 jug szájjának, a' méh útjának vég- bélnek
 meg - kelése, és ki - febelsedése, vagy itt - is
 amott - is ki - nőtt vad húfok, tsomók, és
 egybe források: az erős kolika, *hysterica*
 nyavallya. Egy szegény Apátzáról írja van *Tsudála-*
Swieten Comm. T. III. p. 228. hogy ez tos vizsz-
 hasának szorongató és fel-fúvo fájdalomi közt sza for-
 vizelletének egész meg-rekedésében esvén dülása, a'
 40. napokig minden húgyát a' száján okáda- benn reke-
 ki, és az alatt semmit nem vizellett; a' dett húgy-
 bé-ereszte t tsön- is egy két lótni vizet na-
 nak.
 ponként alig lehetett ki - venni. A' melly
 baja ugyan azután el - múlt; de hat hetek
 múlva ismét úgy meg - gyült a' vizelletje,
 hogy a' tsöt sem lehetett a' hójugjába bé-
 eresztetni: a' mikor ismét mint elébb a' sze-
 rint okáda - ki vizelletét; még pedig úgy,
 hogy az semmi egyéb gyomrában lévő ma-
 tériákkal öszve nem elegyedett. Nem ke- Más, ha-
 vésbé vala tsudálatos annak a' Pataviumi *sonlo tsü-*
iffu, sovány testü, gyenge eledelekkel élő dálatos
 Apátzának nyavallyája; a' ki egykor éjtza- példa.
 ka harangozván holmi képzelődésből meg-
 ijeü, és lafsanként *melancholi*ában esik: Melly-
 ből

ből midőn orvosolgatná az Orvos, reménytelen a' vizelletje egészen benn-reked, úgy hogy hat hónapok alatt egy tseppet sem vizellett: azután vizelleni kezdett, de a' hafa menése négy hónapokig egészen elállott: azután a' hafa meg-indult, de a' vizellet ismét meg-rekedt, azzal együtt majd a' hafa-is; hanem a' gyomra környéke iz-zadni kezdett, minden nap néhány fontokig; a' melly izzadság mind színére, mind szagjára nézve valóságos húgy matéria volt. Külső okai a' közti a' vizellet meg-rekedésnek tapaszta-tattak az ágyéknak erős meg-ütése, a' láb közinek minden frantzós nyavallya nélkül a' nyeregben vagy másként esett meg-romlása, a' viz ki-eresztő tsonek helytelen erőszakos bé-dugása, izzadó meleg testtel sok hideg viznek meg-ivása, a' köris bogár por bé-vele: s több e' félek. Hogy a' scorbutica vagy közhvényes matéria szerzette volt a' spasmut, ki-hozhatni ezeknek a' nyavallyáknak megelőzéséből.

Külső okai a' húgy benn-rekedésének.

Hogy a' A' kötől esett meg-rekedésnek jelei, ha a' kö fogta a' vizellet útját, melyből lehet ki-tanúlni. A' vizellet erőltetés szantelen való, és olly nagy, hogy épen ne lehessen annak el-folyását tartoztatni, de csak tseperegve megyen-el valami, és mindjárt meg-reked. A' fájdalom az egész veszfzöt el-fogja, kivált annak makját holmi vizsketéssel, hogy kénszeritesenek azt ki-fejéssel-is próbálgatni; és mikor húgyozni akarnak tizombjaikat egymásra kaptsolják, tsipő tsontjaikat öfzve nyomják, és fejeket a' földre le-hajtják, mig egy kevés zavaros taknyos húgyat kibotsáthatnak. Ezek a' kinok ottan ottan hirtelen fogják, és képtelen erőltetéssel a' beteget, hogy e' miatt néha a' végbél-is kifordul. Az alszfonyi népnek a' vizellő tsonek rövidsége, és tágafsága miatt ettől kevesebbet szenvednek. Ha az egybe-verődött fővény vagy apró követs dugta-meg a'

vizellet útját, ilyenkor a' vizellet jól indul, A' főveny-
 dhanem azután hirtelen el-reked mig a' követs töl esett
 dhozszias erőltetésre vagy ki-jö, vagy tsövel hügy meg
 vviszta tasztatik a' hójagba. Ha valami rekedés-
 dbelső ki-növések miatt nem jöhet-ki szaba-nek jelei.
 bdon a' vizellet, azt észre vehetni, ha ofztán A' belső
 ágakra oltolva megyen-ki: fokszor mikor ki-növé-
 salól jól meg-nyomorgatják a' veszföt a' tso-seknek je-
 mot-is érzeni lehet, és valami évség-is szi-lei a' vi-
 várog-ki belöle. zellő tsö-
 ben.

A' *spasmus*okot a' patikai szereken ki-
 rvül fel-oldozzák kívül az olajos kristegek; A' *spas-*
 az ágyéknak és láb közinek téjben meg-fő-
 szott ízékfi virággal, vagy hammu alatt sült *musoktól*
 veres hagymával, és egyéb lágyító matériakkal *esett-meg*
 vvaló kötözése, terpentina olajjal való kene-
 ggetése, a' meleg feredöbe való ülés. *rekedést*
 s azon közben a' vérnek bövsége és fel-gyüla-
 bdáfa-is látzik, az ér-vágás. Belöl, a' Máj-
 vva levélből és virágból készült thea; vagy *mikkel le-*
 ennek gyökerével, édes gyökérrel, farsával, *het el-há-*
 Tzikoria, páfint, Kerti kömény gyökerekkel *ritani.*

reszelt szarvas szarval fött viz bövön iva. A' köris
 Ha a' vizelletnek éles tsépörsége szerzette *bogarak*
 eezt a' *spasmust*, (mellyet annak veres szine *bé-vétele-*
 és égető ösztöne a' vizelő tsöben ki-jelent) *ből táma-*
 ezeken a' jóvallott eszközőkön kívül a' rák *dot vizel-*
 szem, és egyéb savanyuság óltó porok-
 is *let erőlte-*
 Megitenek, fok vizzel együtt bé-iva. Ha *tésben.*

A' kövis bogár porok bé-vétele miatt kimoza A' kövek
 sa' vizellet erőltetés, fok meleg tejet innya, *vagy fő-*
 magára vagy sótanan iros vajat-is olvasztván *venyek*
 belé hasznos leszen. Ha a' kövek vagy *meg-dügá-*
 éles fővenyek sértegetése okozta, ollyankor *sában*
 az említett enyhítő eszközőkön kívül ha- *hogyan lehet*
 szonnal adatnak: a' közönséges só *spiritus* *vaiamit*
 hat tsepp egy pohárotska vizzel elegy nap- *segíteni.*
 tjjában néhányszor: az Angliai vagy Ebsha-
 ami keferü só: a' patikákban így nevezterett
sparcira brava gyökér porrá törve fél köntin-
 gig, három óránként. A' Medve szölö le-
 velé-

velének vagy *china chinának* a' porai ismét a' fzerint véve.

Egyéb akadályaira a' vizellet folyásnak, minthogy másként-is többire gondofabb Orvosi kezeket kívánnak, itt ki-nem terjesz-
A' terhes, kedünk. Tsak ez egyet emlitem: A' vize-
fel-dagadt lös afzfzonyokban kívált utólja felé az ö
hasu ufz- méheknek fel-dagadása fokszor nehezé té-
szonyok fzi, söt néha egészen-is bé-rekeszti a' vi-
benn re- zelletet. Használ a' hanyot fektetés és hü-
kedett hü- foknak fel-emelése. Ha e' nem segít, *cathe-*
gyoknak *terhez* kell haladék nélkül folyamodni.
ki-ereszte- Meg-történik némellyekben az-is, hogy elé
se egy kü- fordulván a' terhes méh, vizsza töri a'
lönös vizellő hójagot, úgyhogy annak szája éles
mód. szegeletre törödvén semmi hügyot által nem
 botsát. Illyen állapotban a' *cathetert* sem
 lehet bé-ereszteni, egyebek sem segíthetnek.
 Ha két első újjodot a' testben minél méjeb-
 ben lehetet bé-ereszted, és alol le-felé hal-
 kal jó erősen úgy nyomod, hogy a' méh
 maga-is vizsza húzódjék, a' hójag nyaka-is
 ki-egyenefedjék, azon közben a' másik te-
 nyerreddel a' betegnek ágyékát tsendefen bé-
 felé nyomdogalod, a' régen benn rekedett
 vizellet nagy zuhajjal bé-tett kezéd fejére
 omlani kezd: mint ezt én magam két neve-
 zetes történetekben, a' körül-álloknak nem
 kevés tsúdájára, néhány izben próbáltam.

A' hügy- Benn rekeszti a' vizelletet néha a' tisz-
nak tisz- ta képzelődés-is. Ennek egy nevetséges pél-
ta kép- dáját tette-fel Unzer fokszor említett *Der*
zelődés- *Artzt.* nevü jeles irásának II-dik Darabjában
ből való a' 79-dik levélen. Hogy t. i. egy fekete
benn ma- sárral el-tölt ember azt hitetvén - el magával,
raddásra hogy az ö hasában tenger volna, és mé-
egy külö- helyt ö a' vizelletet el-botsátána, az az :
nös példa. egész világot el-borítána, tellyefséggel nem
 vizellett. Hanem idővel jó baráti azt talál-
 ják-fel, hogy az ö ablaka alatt né-
 hány szalma 'süpot reménytelen meg-gyúta-
 nak,

nak, és kérik ötöt mindenre, hogy ha valaha, most szolgáljon e' világnak, és vizelletét borsáfsa-el; mert egyébként az egész világ mindjárt tűzbe kezd borulni. Megtselekszi: és ezzel ő maga meg-gyógyúl.

A' mi a' *Vizelletnek szokás felett való menés* ^{A' vizel-} ^{letnek} ^{rend kívül} ^{való böv} ^{menés} ^{mit okoz-} ^{zák.} ^{Ebből mi-} ^{nemü ká-} ^{rok követ-} ^{keznek.} ^{Ez a'} ^{nyavallya} ^{kiket tart} ^{irkáob.} ^{Hogy ve-} ^{den rosz} ^{következés} ^{nélkül,} ^{a' hig} ^{húsúak} ^{szeuelem} ^{nélkül so-} ^{százban} ^{élt tsudálatos} ^{eszü.} ^{és maga} ^{vise-} ^{küig,} ^{lésü} ^{Olofz} ^{Philosophus} ^{Medicus} ^{magáról} ^{irja} ^{nagy} ^{mér-} ^{a' maga} ^{életében,} ^{hogy} ^ő ^{40.} ^{esztendök} ^{le-} ^{tekben} ^{el-} ^{follyása} ^{alatt,} ^{minden} ^{nap} ^{60.} ^{söt} ^{gyakorta} ^{tartott,} ¹⁰⁰ ^{Unciát-} ^{is} ^{vizellelt;} ^{úgy} ^{hogy} ^{attól,} ^{arra} ^{pél-} ^{az} ^{dák.}

az ő teste femminében nem apadna, se nem szomjuhoznék. Tsúddlatofabb dolgot jegyzett-ki ennél- is *Caruanus*nak más Munkájából *De Variet. L. 44.*, *Schenkius l. c.* egy 18. esztendő Léányról, a' ki 60. napok alatt minden nap vizellett mint egy 29, 36. fontnit; nem vészzen vala pedig egy nap-is ételül italul 7. fontnál többet-bé. Melly szerint, ezeken a' hatvan napokon, az étele és itala felett vizellett-ki 1740. fontot, holott az ő egész testének terhe alig tett 150 fontnál többet. Ezt, nem helytelenül tulajdonítja ő, mind az akkori idő járásának, mind a' Léány lakó szobája hives és nedves üérének; mellyből az ő teste mint a' száraz borkö-só vagy a' spongyia úgy szívja vala kívülről magába ezt a' fok vizet. A' mint hogy az után az időnek és szobájának változtatásával ebből a' bajából ki-is gyógyult. Egy más ember *Olofz Országnak Siena* nevü Városában minden nap vizellett négy, öt kannát, a' ki alig ivutt-meg egy fertály vizet. Egy más betsületes embert - is emlitt *Schenkius* a' többek között, a' ki egy egy nap többet húgyik vala egy olyan vedernél, melly 40. fontot fog magában. De ez nem-is ifzik vala kevesebbet, és szüntelen szonyuzik vala, még néhány napok alatt ki-fogyván minden erejéből, e' világból ki múlt. *Diabetes*-nek nevezik az Orvosok ezt a' fok vizellést; és olyan meg-sikülésnak és el-lágyulásnak gondolják a' vizellet útjában mint a' hasmeg-sikulást a' belekben: 's a' mennyiben ezen az úton-is meg-fosztatik a' test a' tápláló nedvességektől, veszedelmesnek-is tartják. De ritkábban történnek e' félek. *Galenus* írja, hogy ő egész életében kettőnél többet illyent nem látott. *Schenkius* külömb külömb Írókból többeket-is hoz elé. Egyet ollyant is, a' ki a' fok borfos kolbafz ételből esett vala ebbe a' nyavallyába: a' ki ebből ugyan- tsak hamar újra ki-gyógyult. Egy más *Olofz*

Hogy a'
rend ki-
vül fok
vizelles
miatt el-
veszte az
embere,
ere példák.

Mitől
esik ez a'
fok vizel-
lés.

Urat, a' ki rosz féle forró hideglelésben esvén, jóllehet nem fokot szomjuzott, de az erős hideg vizet még-is szüntelen kérte, és ha fagyos hideg nem volt, vízfsza vetette. Mellytől a' veséi úgy el-hültek és el-erőtlenedtek, hogy a' viz minden változás nélkül azon szinnel, izzel, szaggal ment keresztiül rajta, a' mint meg-itta: Nem tsak, hanem mikor a' hidegire nézve meghigitott rófa julepet-is adták-bé néki, az is azon szinnel, szaggal, és a' mint némellyek meg-kóstiták, izzel-is épen azzal mentki a' vízzel maga útján mint vala tsészében, mikor bé-adták vala: mig néhány napok alatt e' világból ki-száradott.

A' veséknek és vizellő hójagnak környékét szorongató *spasmusok* vagy görts *teuericak* és rések-is mit tégyenek a' fok vizelletre, *hypochondriacal* szemléljük fok *hysterica* aszszonyok-*driakusok* ban és *hypochondriacus* férfiakban, midőn az mi öl vil-elme indulatai ezeket a' *spasmusokot* benne *zellenek* meg-indították; úgy hogy, kevés idő alatt, *többet* minden egyéb okoknak közben járulása nél-*másoknál.* kül, néhány font tisztá, szag és iz nélkül való vizet ki-húgyozzanak, holott már előre az ő veséjeket ezek a' *spasmusok* úgy megszorították volt, hogy tsak épen a' húgynak leg-vékonyabb vizét botsáthatnák által. Innen az ilyen vékony, fok, és gyskor vizellés az említett nyavallyáknak leg-tulajdonabb meg-esmértető jelének-is tartatik.

Ellenben, fokszor tapasztaltatott, ki-*A' Tj* vált a' kis gyermekekben, mikor boszfzason *szinü* vi-
puha tollas böttsökben, hanyott feküdtek, *zellek,* a'
mellyel az ő veseik el-táskásultak, vagy *kis gyer-*
az el-lágyult belekből, a' geleszták ösztöné-*mekekben,*
re a' nyers *chylus* a' vér közli kellestinél bö-*'s a' nagy-*
vebben ment által, kogy mint a' téj olyan *okban-is*
fejért és vastagot nagy bövséggel vizellet-*nehu,* mi-
tek. Én magam emlékezem, hogy midőn *tól van.*

gyermek koromban bizonyos nyavallyában hofzizafon hanyott kellett vólt fekünnöm, a' körül álloknak nem kevés tsudájara egyszeriben fok téj formát vizelettem. Másfokban - is nem egy izben látta ezt, de tulajdon magában - is néhányszor tapasztalta *van Swieten Ur*, a' mint írja *Comm. T. II. p. 274.* hogy, mikor reggel bővebben találak vólt enni, és azután hamar erős és hofz-fzas járált tettek, fok zavaros, és tsak nem egészen téj színű vizeletjek takarodott - el; a' melly, kevés ideig álva, fok fejér, a' *chylus*hoz hasonló, sepröléket tettele, egészségeknek egyéb sérelme nélkül. Melly - is a' nyers *chylus*nak a' ki - tágasúlt vesékre a' test gyakorlása által, a' vérrel együtt erőszakosabb tójulásából következett. De ha ez fokszor így esnék, úgy mond, nem vólna jó: mert ki - takarodván itt a' tápláló *Celsus chylus*, a' test el - száradna. Azért jóvalja, hogy a' kiknek ebből vagy egyéb okból rendfelett meg - bővült a' vizeletjek, kövefsék a' *Celsus* tanátsát *L. IV. c. 20.* hogy t. i. távoztassák azokat az okokat az egész *dieta* rendiben, mellyek a' vizeletet bővebben tsinálhatnak, vagy üzhetnek: testeket erejekhez képest az izzadálig fokszor gyakorolják: minthogy az izzadás a' vizeletet kevesíti, mint a' mezei dolgofok példája tanítja: a' kik a' nyári rabotás kézi munkában fel - melegedvén véghetetlen fok vizet meg - isznak, még - is kevelet húgyoznak: e' mellett, magokat tartssák melegben, hogy a' ki - gözölés egész testek színén szabadon és bővön folyhasson. Mellynek meg - nyerésére a' test színének dörgölése - is jóvaltatik. Hideg vizben ne feredienek, melegben - is ritkán; és tsak kevés időt mulatva a' feredőben. Éljenek szorító száraz ételekkel és fojtófotska veres borokkal télben hidegen, nyáron nem fagyofon, ugy - is tsak kevés mértékben. Alugyanak, nem hanyott feküve,

Celsus tanátsa ezekben a' nyavallyáikban.

reggel hofzfafabban, és a' dologhoz tsak a' napnak jól fel-jövele után fogjanak, serényebb follytatással pótolván - ki azt a' mit addig el - múltak. A' hasnak gyakrabb és A' magok higabb tisztulásai - is kevesitik a' vizelletet; *alá hú-* az elébb meg - mondott okokból. Ezek az gyozókintések ki - terjednek az olyan puha, tel - *hal mit* hetetlen gyermekekre, és nagyobb tányra em - *kell tse-* berekre - is, a' kik éjtszaka álmokban magok *lekedni.* alá szoktak húgyazni. Az olyanokra nézve pedig, a' kik vizelletjeket nem tartoz - *A' kik* tathatják, ezek mellé jóvaltatik, hogy vifel - *vizellet-* jenek nagy marha hójagba tett spongyiákat; *jeket nem* és azokat, hogy meg - ne szagofodjanak, fél - *tarthat-* re fordulva, ottan ottan nyomják - ki; *nem jük.* lévén mód az ő meg - romlott hójagjoknak száján egyebekkel fegiteni.

Meg - esik néha az - is, hogy húgy képibe *A' vér* tisztá vér jöjjön - ki, vagy nagyon veres *vizellés,* vizellet, a' nélkül, hogy a' vesékben se az *iktól* ott termett követskéktől, egyéb sérelemből *esik.* a' vér ezek meg - szakadtak. Ez a' fok verü, puha testü embereken az erősebb gyakorlásból, vagy szekerben való dötözögös sebes rázodásból nem ritkán tapasztaltatik. A' meg - rekedett arany ér, és havi vér - is fordulnak néha ide, ki - tágasítván az edények vizet szivárgó szájait, nem külömben mint a' havi tisztulásban a' méhben szoktak tselekedni. De a' nyugalom, kevés étel ital, meg - *Hogy* hivedés, 's ha szükséges az ér vágatás által *műlik - el.* az egészségnek tovább való sérelme nélkül könnyen meg - orvoslódnak. Az erősen vonó ökrök - is e' féle vérest fokszor kár nélkül húgyoznak. A' forró, rosz féle hideg - lelésekben, és a' gonosz himlök többire halálos jel, mint a' melly az egész vérnek rothadó egybe olvadásából következik.

§. CCCL.

A' mi a' vizelletnek. színét, szagját, vékonyságát, és zavarofságát illeti; tartsuk - meg, hogy az éhomra lévő egészséges emberben természet szerint, a' vizellet szalma szín, éles húgy szagu, tiszta, vékony; de ha áll, holmi pillye forma seprőlékje leszén, melly hol a' vizellet közepében áll, hol az edeny fenekére száll: étel után egy két óra alatt olyan mint a' viz, és semmi szagja és seprőlékje nem leszén, ha fokáig áll-is: az éh emberben pedig láng szín, meleg, és erőssen szagos: A' nyavallyákban pedig ezen minémüségei a' vizelletnek, a' nyavallyák okaihoz képest, fokképen szoktak változni: a' mellyekből fok belső nyavallyáknak okát és természetét, az értelmesebb Orvosok fokszor szépen ki-tanúlhatják 's meg-határozhatják. De másfelől igaz az - is, hogy mind színe, mind szagja, mind tisztasága és vékonysága, mind vastagsága és seprőlékje, olly hamar és kitsiny okból meg-változik a' vizelletnek, mind az egészségben mind a' betegségben, hogy ha csak ebből akar valamit meg-határozni, a' leg szemesebb *Doctor* - is fokszor meg-tsalatkozik. A' honnan már régen közmondás is lett: *Urina est meretrix & mendax*, az az: a' vizellet hazug és kurva. Annyival - is inkább tehát, nevettségre méltók azok a' tsátsó emberek, a' kik azt sem tudják, mi a' vizellet, még - is bátorkodnak abból meg-határozni, minémü belső nyavallyája legyen valakinek, meg-el-é vagy meg-hal? vizelő's é - vagy sem? fia

leszen-e vagy leánya? 's a' c. ha szinte az embert soha nem látták, és ennél egyebet arról nem tudnak-is.

Ugy vagyon, hogy eleitől fogva nagy Az Uromtskára voltanak a' ditsőséges Orvosi Mescopius Isterségnek azok a' tudatlan, fertelmes, va-vagy rasló parazsok, babónás szulék, tsátsogó Hogy né. borbélyotskák, sőt némelly pénz haláztózo Orvagonofz lelkü rendes Orvolok-is, a' kik nem sokról mit átallozták magokról azt adni-ki, hogy ök az kellek embereknek üvegekben akár honnan, akár tartani. hogy hozzájok vitt, és akár mikori hügyoknak meg-tekintéséből, minden egyéb jelek aránt való tudakozás nélkül, meg-tudják tsalhatatlanul határozni, kinek mit-oda nyavallyája, és mellyik részében légyen? és a' szzerint jó pénzért Orvofságokat készek osztogatni. Uromantia vagy Uroscopium volt eleitől fogva (mert régi) ennek a' Mesterségnek különösön a' neve: És olly fokot tartottak erről a' babonát és meg-foghatatlan titkokot a' valóság és szemmel látható dolgok felett szzerető emberek, hogy az e' féleken nem kapó jobb lelkü, 's ezerszer többet tanult, látott Orvosoknak le-tsútlásával, minden okofságot meg-tagadva, és szemeket a' déli világosság előtt-is bé-húnyva, örömöknek tartották, azoktól az együgyü, bolond, szemfényvesztő Uromantáktól vezéreltteni. A' jobb lelkü, és a' Természetnek csak nem minden titkait hiüzi szemekkel tsaldrd-vizsgáló, 's Salamoni böltseséggel meg-ítélő ság. Bölts Orvosok bizony minden szorgalmatoskodásaik után-is kéntelenitettek meg-vallani, hogy tsupán tsak a' hügyből, kívált olly bolondúl nézve mint az Uromanták szoktak, egyéb jelek és környül-állások öszve vetése nélkül, tsak egy nyavallyában sem lehet helyes itéletet tenni. Jó rendin végire járta-Hogy neknek annak-is, miből áll ezeknek a' tsátsogó gyer-veg-em-hez.

embereknek szemfényvesztések. 1.) Tartanak t. i. magok körül minden e' féle hiresebb *Uroscopusok* bizonyos tökéletlen embereket; a' kik mikor észre veszik, hogy valahonnan e' féle hügy hozó emberek érkeztenek, hol egyik, hol a' másik azokkal távulról meg-esmérkedik, vagy a' Hügy Orvos tornáztában ö-is, mintha most érkezett volna, bé-kötött hügyos üvegeivel meg-jelenik, és míg az Orvoshoz bé-botsáttatnának, mútogatják egy másnak a' hozott hügyot; és beszélgetnek, mellyik honnan jött, mit akar? mikor indult? és mi baját gondolja ez-is, amaz-is, a' maga emberének, a' kinek oda hozta a' hügyt? 's egyéb e' féleket tökéletlenül ki-halásván belölok. Ezzel, mintha hirtelen egyéb baja jutott volna eszékbe, a' többek kozzul ki-tünik, más ajton az Orvoshoz bé-kerül, és meg-beszéli, mit értett azoktól, a' kik hügyot hozottak, mit, a' ki sárgát? mit a' ki zavarost, vagy tisztát? mellyik mi féle ruhában van 's a' t. Így ö elébb áll, és a' hügyot hozók a' *Doktorhoz* rendel bé-botsáttatnak, edényeiket bé-mutatják, és tsudálva halja ez-is, amaz-is, melly egyenesen találja az az ötet az előtt soha sem látott, 's véle nem szlólott Orvos, tsak az üveg meg-nézéséből az ö betegjének Nemét, idejét, nyavallyáját, 's egyéb állapotját. 2.) Vagynak bizonyos meg-jegyzéseik az emberek ábrázatjában, maga viselésében, fze meik és fejek forgatásaiban az alatt, mikor ö egyéb nyavallyákról tsatsog, magát ditséri, tsudateteleit számlálja, azokra esküszik, más Orvosokat gyaláz 's a' t. Mellyekből ki-hozza, mi tettik azokból a' hügyot hozónak, mi nem, ha szinte amaz semmit nem szlólott-is. 3.) Vagynak, a' kik egybe-szedett álhatatos ábrázattal a' fennebb járo Orvosi, se töllok sem amazoktól nem értett dolgokról különös böltsefségnek, kegyefségnek, szeutségnek mutatásával önként fel-indítják

a' követeket hogy, kérdetlen-is ki-beszéliék, mi baja legyen annak, a' kiknek dolgában ők járnak. Némellyektől pedig oldaloslag egyebet tudakozván, olyan feleleteket tsalki, mellyekből jól észre veszi, mi baja legyen az ő húgyos betegjének? az sérjli, afzszony, vagy léány, mennyi idős, izúz, vagy meg-rontatott legyen-é? Így ofztán nagy garral ki-mondja a' maga tsalárd mestersége szerint formált itéletét; 's fokszor pontban találja, a' mi amannak a' fejében vólt. De fokszor olyan emberrel lévén dolga, a' ki ezt az ő mesterségét érti, tsufoson belé sul minden hübájos mesterségibe. Mind ezekre nézve találtattak mind időben fok derék tanult betsületes Orvosok, a' kik ezt a' húgy nézest, mint tsalárd beste'len mesterséget az Orvosi tudományból egészen ki-vetették. De mások; ha szinte az evel való rút visszsa élést ők-is nem kevésbé utálnák; és jól látnák, hogy azon emberben mind egészséges mind beteg állapotjában a' húgy mind mennyiségére, mind minémüségeire nézve, fokszor észre sem vehető kis okokból-is, melly hirtelen és nagyon el-változzék, ehhez magában ragaszkodni, és ebből valami derék következést tsinálni, bolondságnak tartották. De azon közbe meg-vallották, hogy a' több jelekkel együtt véve, a' Vérnek, melly az életnek az egészségnek fundamentoma, minémüségét semmiből közelebbről és bizonyosabban észre nem lehet venni, mint a' tisztá, kivált öblös fenekü Üveg edénybe, mértékletes étel után 5-10. orákkal ki-eresztett húgy-nak mennyiségéből, színéből, szagjából, ízéből, tisztán maradásából, meg-szállásából, és le-tett feprölékjének minémüségeiből, mikor az néhány oráig tsendes helyen állott, és magában egészen meg-hült.

Miért ment volt ez olyan utiában.

Mennyiben ele-gyehetik ez a' húgy-vezes az Orvosi tudomány-ba.

A' ki a' húgyból akar a' testnek akkori állapotjáról valami bizonyost itélni, tudnia kell,

Mikre kell, úgy mond *Buerhaave Int. Mea. §. 991.*
 illő a' 1.) Hogy a' húgy ebben az emberben egéf-
 Húgy- séges korában-is, más hasonló egészséges em-
 nézesben berek húgyától fokszor fokban különböz,
 a' betsü.e- de különböz a' korofságnak, vagy időnek,
 ten okos a' Nemnek, *temperamentumnak*, esztendő
 orvosnak szakaszszának, a' Nap részeinek, a' Hat nem
 vigyázni. természeti Dolgokkal való élésnek, és az
 bé-vett Orvofságnak külömbiségei szerint.
 2.) Ezeket így szeme előtt tartván, egyéb
 jelekre-is, mellyek az egéfszéges vagy bete-
 ges állapotokban ki-szokták magokat mutat-
 ni, együtt gondoson ügyelnie kell. Egyéb-
 ként az *Uroscopiumnak* az egéfsz mesterségét
 tsalárdsággal tellyesnek állatja. E' szerint
 pedig, így szól alább §. 1017. „ A' húgy
 „ nekünk igazán ki - jelenti a' Vérnek mi-
 „ némiségét (*symptomata*) akkori állapotját,
 „ a' nedvességeknak nyerfességit, vagy
 „ főződését, a' káros részeknek ki - válását
 „ és ki - tisztulását: a' Veséknek, húgy le-
 „ eresztő tsöknek, húgy hójagnak, a' Nem-
 „ zésre, el-fogadásra, vagy szülésre tartozó
 „ részeknek hibáit: és némelly nyavallya-
 „ kot, mellyek az epétől léfsznek. Ezeken
 „ kívül, valamiket magára csak a' húgyból
 „ jövendölnek, azok mind felettébb bizony-
 „ talanok; és nevetségre méltók. „

Mennyi- Mennyiségéből a' Húgynak, az itálnak és
 sége, szi- Leves ételeknek mértéke szerint, mit lehef-
 ne, szagia, sen itélni, az eddig ki - beszélt dolgokból jó
 ize a' rendin ki - találhatjuk. Szine, Szagja, Ize,
 húgynak egy darabig a' reggeli kávézás, théázás
 mennyi- vagy égetbrozás után, úgy ebéd és vatso-
 ben jelen- ra után-is mint a' viznek, majd semmi sint.
 tene k az Azután óránként változni kezd, és a' gyö-
 egéfszége- mor emésztésének végződésével az egéfszé-
 sekben. ges nagy emberekben szalma vagy friss tzitrom
 haj színü; a' szagja gyengén húgy, de nem
 útálatos, éles; az Ize kevésbé sós, és vala-
 mennyire keserü léfszen. Mikor melegségre,
 tisz-

tiszta; ha áll-is, nem hamar tézzen seprölék: a' le-tett seprölék - is nem száll vastag por vagy iszop formában az edény fenekére, hanem mint a' gyenge fejér gyapju puhán, tsak úgy ereszkedik-le, vagy mint a' fejér felhő középben áll-egybe egészséges a' vizellet. Ha az ember fokáig 16-20 oráig böjtölt, a' vizelletje-is mind fetétebb, fekete, sárga, büdösebb, és élefebb, tsipös, húgy szagu lézzen; sepröléket sem tézzen. Melly attól vagyon, hogy a' bene lévő sók és olajok a' nagy belső forróságban, és enyhítő viz nélkül való rontsoltatásban, egybe-olvadtak, és méjjen egybe-elegyedtek egymással.

A' gyermekek vizellete rend szerint *Az idő,* vastag, és többire szöke. Az *Aszfszonyoké és az élet-tiszta,* de a' férjfiakénál több fejér sepröt nek módja tézzen-le. A' véres és taknyos *temperamen-ezeket* mütumban közönségesen így találhatik. Nyár-ként *hor-*ban verefsebb, szagofabb 's kevefebb, Tél-dozza. be világofabb sárga, és bővebb az vizellet. Az ételnek itálnak mennyisége és ménémüése: a' testnek gyakorlása, az indulatok, a' testnek tisztulásai, 's egyéb e' félek, a' Nem természeti dolgokkal való élésnek változásai olly fok képen változtatják a' vizelletet, hogy az egészségesekekre nézve ennek nézése alig láttatik szükségesnek. Az Ananás, mint a' vér veres vizelletet tsinal. A' *Rhabarbarum* elébb sárgán, azután sáfrány szine, utóljára verefsen festi azt. A' spárga jövés büdölsé, viola szaguvá, és vastaggá tézfi. A' fenyő magtól, és az abból készült Liktáriumtól terpentini szagja lézzen.

Egyébként jó tudni: Hogy ha a' Húgy Nyaval-néhány orák múlva-is viz forma tiszta, min-lyára vaden szín és szag nélkül való, seprölékje sem ló hajlan-lézzen, az egész természetnek el-hülését, *döságot* gyengeséget, és a' gyomornak erőtlenségét mutató

Az állan- jelenti: Es attól van, hogy a vastag, nyers
 dó viz- chylus nem válhatott tiszta vékony vérré,
 szín, es melly a' veséken egészen által-szuródhefsék;
 tisztaság hanem annak csak a' vize ment által, a'
 mint je- vastagabb tisztátalanságok pedig benn ma-
 lentenek. radtak, vagy, hogy a' spasmsok meg-szo-
 ritották a' Veséket, és azoknak tsévéit, és,
 az egyébként jól el-készult vérnek - is csak
 vékonyabb vizes része mehetett által. Így
 azért meg-fosztatván a' vér az ötet higitó
 és vékonyító tisztább részétől, a' többi
 tisztátalanul és vastagon benn-maradván, az
 egész testet el-bűdjasztja, náthával, fluxu-
 sokkal, dugulásokkal el-tölti, a' főben fájdal-
 mot, a' belekben köikát, a' belső részeken
 rágást szerez: A' forró-nyavallyákban
 pedig azoknak hosszús tartását, nehéz meg-
 íteltetését, és kétséges ki-menetelet jelentik.

A' nagyon A' nagyon sárga, annyival inkább ha veres,
 sárga sötös meleg, vékony es tsipcs, a' belső
 vagy ve- nagy forróságtól vagy on; és forró nya-
 reslátig vallyával fenyeget: még pedig minél veres-
 szín, es seb és szagofabb, annál keményebbel. Mert
 sötös me- ez a' húgyban lévő viznek meg-fogyásától,
 legség 's éles sóknak és égető kénköves ola aknak el-
 tsipőfség; bővülésekből felettébb való meg-vékonyodá-
 mikre mu- sokból, és gyúlasztó sértegetésefektől vagy on:
 tatnak az és bé-hatott az edényeknek és az inaknak
 egyébként azon szorofságaiban-is, a' hol egyébkor a'
 vekony nedvességeknek leg-tisztább és engedelmesebb
 húgyban. része szokott folylni; mellyeket-is fel-gyú-
 lasztanak, és könnyen el-is rothasztanak.

Ha az Ha az ilyen lang színü veres, vékony vi-
 ilyen zellet semmi sepröléket nem téfzen-le, jele,
 húgy sem- hogy a' vérben ezek a' gyúlasztó és rágó
 mi sepröz részek keményen egybe vagynak kötötve;
 nem té- és félő, hogy a' főzés által-is külön nem vál-
 szen-le, hatnának, 's a' testből ki-nem idéztethetnének;
 mitől fel- addig pedig annak gyenge ödényeit el-rontják
 hetni. és rothadásba veszik. A' honnan az ilyen
 húgytól nagyon - is félnek a' fzemesebb Or-
 vosok. Ha pedig az sok nehéz, vastag, a'
 tört

tört téglá porhoz hasonló sepröleket teszen- *A' tört*
 le, abból azt hozza-ki, hogy a' vérnek em- *tégla por*
 litett sós, kénköves, földes részei egyszer- *forma*
 'smind durvák - is, erősen-is egybe vagynak *seprölek*
 ragadva, úgy, hogy midőn benn a' nagyobb *mitől*
 tágaságu ereken lebeszen, és ki-feszítve vi- *vagyon*
 tetnek azoknak - is belső gyenge hártýát - *is és minék*
 magok élefségekkal meg-szaggatják le-vászlal- *jele.*
 ják; sőt a' benne lévő gyenge véres eretské-
 ket-is fok bellyeken ki-hasítják, hogy a' le-
 koppasztott hártýátskák vérefsen elegyedje-
 nek a' Vér-közi és a' Veséken-is úgy szüröd-
 jenek által. Ez a' téglá por forma seprölek
 különösebben a' Napos, kemény forró hideg-
 lelésekben tapasztaltatik; és mindenkor ne-
 ház gyógyúlhatást jövendöl, 's aval-is ijeszt,
 hogy az a' nyavallya el-száraztó fok izza-
 dásra, vizellésre, vagy has menésre megyen
 által, vagy víz-korságot hágy maga után.
 Miud ezektől pedig annál inkább félhetni,
 minél korpásabb, hártýásabb, rostosabb és ve-
 ressebb az olyan seprölek,

A' feketés barna szín a' vizelletben és *A' feketés*
 annak seprölekjében, a' már el-kezdődött *barna*
 belső rothadásnak munkája, kivált ha együtt *szín mit*
 lüdös és kevés. A' nagyon fekete, a' *hy-jelent.*
schondriacusokban nehéz nyavallyának, a'
 lideglelősökben veszedelemnek jele. Ha
 r eg-ízállyva maga tisztán maradt, hanem csak
 a' seprölekje állott egybe, vékony feketés
 gyapju módra, a' vizelletnek közepén, a'
 izulás után való tisztulásnak és havi vérnek
 lenn rekedéseiben, néha jóval biztat,

Ha a' vizellet vastag, és állva-is sem- *Ha a'*
 mi, vagy igen kevés sepröleket teszen-le, és *vastag*
 mindenkor zavaroson marad, mint a' barmo- *vizellet*
 ké, a' testnek kelletinél bővebb étellel és az *állás*
 itallal való terheltetésének, a' heverő kényes *után-is*
 életnek, puha ágyban való hanyott heve- *zavaro-*
 résnek, 's nem sokára következő forró-nya- *son marad*
 vallya-

mint a' vallyának jele. Ha sárga, és majd fok barmdik feprölékje lészzen, a' belső nagyobb melegabból mi- nek, és meg-fogyatkozott vizes nedveséget lehet nek mutatója. Ha ez hidegleléssel és forróki-hozni. sággal együtt van, a' természetnek erős igye-

kezétét bizonyítja a' nyavallyának meg gyözésében. Melly szerint, a' meg - valagult nedveségeknak erős és febes kerengetésével és rontsoltatásával, azokat a' durva földes, és fok olajos részeket, a' vérnek különvált és egybe-sült favojával vagy kotsonyájával széllyel ofzlatja, vagy az Orvosok kifejezése szerint meg - főzi, és majd midőn ezzel az edények falait meg-szorított *spasmusok*-is engedni kezdetek, a' vizellet bővön zavaroson kezd menni, és kevés idő alatt fok sepröket-is téfzen, ez a' forró hidegekben jót jelent; 's minél hamarébb és nagyobb mértékben meg-lészzen, és a' le-tett seprölék gyengébb, egyenlőbb, és fejérb. és dobosobban ülepedett-meg, annál jobbnak tartathatik. Mint közönséges régulat úgy téfziefel *Galenus I. IV. c. 4. De Sanit. tuend.* Tarts-meg ezt minden zavaros húgyok aránt, hogy minél hamarébb meg - szállottak, annál jobbak, minél későbbre, annál roszszabbak: ha tellyefséggel meg-nem szállottak veszedelmefek. Rosznak tartja *Hipocrates* után

A' melly húgy tisztán jönki, de az után magába maradt. A' Fejér, vastag, fok seprö - is, mint az iga vonó barmoké, a' melly, mikor roatk, 's meg-szállva újra fel-zavarták, fokáig zavaroson marad, soha sem jó: még roszszabb, ha vastag sárga vólt; mert ez a' rothasztó epének el-áradását jelenti a' vérben. A' melly húgy a' ki-eresztés után hamar sűrű takony forma materiát téfzen-le az edény fenekére, hójagbéli követ mutat. A' mint hogyha az ilyen húgy különösen meg - száraztatik, a' mi fenn marad, kövé tartarüssá valik. Erre mutat

mutat a' kövérnek tetröz és a' maga színén Ha egy-
 apró fővényekből egybe-állott olajos hártvány szer meg-
 tsináló vizellet-is. Ha a' vizellel enyve-szállott, s
 fen együtt jö-ki ez a' sűrű materia és egy azután
 tsonoba majd az edény fenekére száll, és fel-zavar-
 oda ragad, a' vizellet útjában ki-fakadott va meg-
 belső kelevénynek genetsége lesz. A' nem száll,
 melly húgyban daraboson hártványkák - is ez - is
 láttzanak, a' hójag belső febeit jelenti. A' nem jó.
 pedig, hogy a' duhódt ebektől meg-ma- *Az edény-*
 rattattak húgyban, mi'or köris bogár port *fenekere*
 vettek-bé, apró kutya kölykeket láttattanak, *mindjárt*
 tsak a' képzelődésnek szüleménye. Melly *le-szálló*
 szerint a' köris bogár por a' maga éles *takony*
 ösztönével le-rágván a' húgy útainak belső *minek*
 veszedelmező taknyos gyenge hártványát, azt *jele.*
 apró tsonokban úzi-ki, mellyből a' ba- *A' duhótt*
 bonázo képzelődés kutya kölyket formált. *ebek ma-*

Ha a' vizellet erősen öszve rázva fok-
 és állandó habot tsinál, jelenti, hogy a' só *rása ellen*
 és olaj benne durva és keményen egybe *vett-köris*
 van ragadva. Mellyből a' tettzik - ki, hogy *bogarak*
 a' meg - főzés által-is nem hamar oszlathatja *hártvány*
 ezeket széllyel a' munkás természet. Ez *e' ki apró*
 gyakrabban a' tüdőknek nyavallyáiban, és *kutya-*
 a' főnek náthás fájdalmiban tapasztaltatik. *kölyket.*

A' sárga színü, de iz és szag nélkül *A' fok ha-*
 való vizellet a' természetnek el-szakadott *bot tsiná-*
 erejének, és közel lévő halálnak postája. *lo húgy*

Sok szép és nevezetes hasznui jegyzé- *A' iz és*
 feket találhat, a' ki után kíván járni, eze- *szag nél-*
 ken kívül, a' Húgyból való ítélet-tételre az *kül való*
 Orvosok könyveiben. Nekünk a' mi *húgy mit*
 zai tzelunkra és a' Húgynak historiájára en- *er.*
 nyit tudni elég. A' többit ajánliuk a' Bete-
 gek ágya körül forgolódo gondofabb és szor-
 galmatofabb Orvosoknak vizsgálásába.

§. CCCLI.

A' *Perspirátíot* vagy a' *Bőrön ki-jövő láthatatlan gőzt* a' Régiek nem tudták. Hanem a' múlt századnak elein egy *Sanctorius* nevű Olofz Doctor vette ezt leg előszer észre. Látván t. i. *Sanctorius*, hogy az emberek fokkal többet észnek és itznak, mint a' mi látható formában belőlök ki-takarodik, még-is nagyságokra es nehézségekre nézve majd semmit nem nőnek, gyanúságban esett, hogy valaminek láthatatlan gőz formában kell a' testből ki-takarodni. Hogy ebben bizonyosabb lehetne, a' maga étetet, italát, taknyát, vizelletit, ganéjját 's a t. szorgalmatosan meg-fontolta. E' mellett egy tont forma széket-is tsináltatott, mellyben a' maga testinek nehézségét ottan ottan meg-mérhetné. Ezt, harmintz esztendőknék el-follyása alatt, mindennap nagy patientiával véghez vitte: a' mellyből nem tsak az gyanított láthatatlan gőznek bizonyos létét, hanem annak mennyiségét, szaporító és apasztó okait, 's e' szerint az egészség körül lévő változásokat is, szépen ki-tanulta. Ez időtől fogva már említett láthatatlan gőznek léte az egész világ előtt kétség kívül tétetett dolognak tartatik.

Hippocra- Olvassuk *Hippocrates*nek néhány helyve-
tes, *Ga-* ken olyan szavair, mellyekből ki-tettzik,
lenus tud- hogy a' testnek ki-'s bégőzölése már nála-is
tak-é va- tudva vólt. Mint p. o. *Epid. L. IV. A' Hús*
lamit erről vagy a' test mind a' hasból, az az: a' belső üref-
a' láthatat ségekből, mind kívülről szívu magában: az
lán ki-gő-érzés-is mutatja, hogy az egész test mind kívül,
zölésről. mind belől gőzölő legyen. De Anim: A' kik
bűvön

bövön gözölnek gyengébbek és egészségesebbek, és könnyen gyögyulnak: a' kik rojzszul gözölnek, azok minekelölte nyavallyuban esnének erősebbek; de ha betegek lesznek, nehezebben gyögyulnak. E' pedig mina az egész testre, mind annak részeire nézve így vagyon. De, úgy láttzik, hogy ő ezeket csak olyan formán gondolta, mint mikor a' száraz spongyia kívülről a' nedveltséget a' maga porassain befzivja, és meg-nyomattatva, vagy lel-melegdedve ki-gözöli. Közelebb ízóllott ehhez *Aristoteles L. De spirit. c. 5.* A' hol a' testnek színét bé-borító bört *arteriakból, venakból, és inakból* mondja állani; és hogy a' ki-gözölés ebből léfzen. Viágofabban kifejezte mind ezeket *Galenus De usu Pulsuum c. 5.* „Valamint, ugymond, azokon az „tsévétskéken, mellyek a' börben végezö-
 „nek, ki-takarodnak azok a' tisztátalansá-
 „gok, mellyek párába vagy füstbe mehetnek,
 „úgy nem kevés részt vesznek-bé a' körü-
 „lünk fekvő aërből. Es ez az a' mit ír
 „*Hippocrates*, hogy az egész test ki-is bé-is
 „gözölög. A' hol le-írja továbbá azt-is,
 „hogy ragadnak egybe az *arteriak* végei a'
 „*venak* végeivel; hogy tójják által az *arte-
 „riak* a' szívnek ereje által, a' magokban fol-
 „lyó valóságos vért, (nem aërt, a' mint *Era-
 „jistratus* után sokan gondolták) az *venakba*;
 „azok, hogy viszik azt viszsa a' szivre;
 „de nem annyi mértékbe, a' mennyibe bé-
 „tőjta volt azt a' sziv az *arteria*-ba, hanem
 „kevesebbe. Mett számos nyilásai vagy-
 „nak az *arteriaknak*, mellyek rész szerint
 „mint lélekzelő lyukak úgy vagynak azoknak
 „hartyáin, rész szerint ki-nyílt szájjatskák-
 „kal szolgálnak-bé a' belékben és gyomor-
 „ban, és végződnek-el annak a' külső bö-
 „nek színén. „Ezek olly világos ki-feie-
 zések, hogy épen nem kételkedtünk, hogy
Galenus mind a' vérnek kerengését, mind a'
 ki-gözölésnek útjait és módjait a' szerint

ne értette volna, mint a' máiak tartják. Sőt azt-is könnyen el-bíhetjük, hogy *Sanctorius*, a' ki egyebekbea *Galenus*nak nagy követője volt, innen vett légyen alkalmatosságot ennek a' láthatatlan ki-gőzölésnek gondofabb meg-visgálásra.

Sanctorius a' *Sanctorius* (egész nevével *Sanctorius a' kirius Sanctorii*) születésére nézve *Justinopolis* ma *Trieste*, vagy a' mint ma hívják *Friuli* Olasz nevezetik, volt. Kevés ideig *Patavium*ban Orvosi Tudomány-tanítást tanított; azután *Vientz*be ment Közönséges Városi Orvosnak. A' hol írta azt a' kis, de nagyon fontos munkáját *De Statica Medicina*; és leg-először ki-adta 1614-ben: Mellyet azután sok helyeken számtalanszor újra ki-nyomtatták; és majd minden tudos Európai nyelvekre által fordították. E' határozta-meg tsalhatatlan tapasztalásokból leg-először ennek a' bőr színén folyó Láthatatlan gőznek (*Insensibilis perspiration*nak, a' kiről ez közönségesen, *Sanctoriana perspiration*nak-is neveztetett) nem csak valóságos létét, hanem materiáját, útjait, 's mérékét-is 24. órák alatt; és hogy mit különbözzék ennek mértéke nappal, éjszaka, aluva, vigyázva, éhomra, jól lakva, ilyen vagy amollyan eledelkkel és italokkal élve? mit a' testnek gyakorlásai vagy heverterése? mit az elmének indulatai szerint? Mi hasznokat tégyen az egészségre ennek a' gőznek szabad és illendő mértékkel való ki-takarodása? mi károkat okozzon ennek benn rekedése? Mitsoda eszközök okozzák ezt-is, amazt-is? és mitsoda jelekből lehessen észre venni, minémü állapotban légyen akár mikor ennek a' ki-gőzölésnek folyása mi ben-
Boerhaave nünk? *Boerhaave Prael. ad Inst. Med. S. 426.*
 ezt az ő ezen *Aphorismussait* *Sanctorius*nak az egész
Munkás-Orvosi tudományában nem tartja alább való-
 kúkat igen ak a' *Hippocrates Aphorismussainál*: sőt ha
 nagyra r demeiket egybe kellene hasonlítani, erről
 btesüli. ér töb.

többet tartana, mint a' Hippocrateséröl. De Mi fo-
nem ok nélkül fájlalja *Haller Bibl. Anat. T. gyatkozá-
l. p. 324.* 1.) hogy a' maga tapasztalásait, fok
mellyeken építette ezen rövid meg-hatá-vagynak
rozásait, ki-nem adta: és, hogy olly szo-benne.
rosan követvén *Galénust*, fok *philosophusi*,
képzelt okoskodásokot, söt néhol majd egé-
szen lehetetlen dolgokat-is elegyített ezen
egyébként nagy hasznu Munkájában. 2.)
hogy a' kívül bé-szivutt nedvességekre, a'
ki-pökdösött nyálra, ki-fütt, és ki-hárogott
takonyra, a' bőr színének motskofodására
a' ki-tisztulásoknak mértékében nem ügyelt
légyen. Az ételnek, italnak, vizelletnek
mértékét-is a' ki-gözölésnek mértékével nem
elég gondoson vetette-egybe. Ezekre néz-
ve, és hogy ö ezeket *Sanctorius* tsak az
Olofz Ország i aerben, és életnek módja sze-
rint tett tapasztalásaiból állatta, Párisban
Dodart 20. esztendőök alatt, Londonban *Keil*
10. esztendőök alatt, Hollándaiban *Gorter*
fok ideig, Hiberniában *Robinson*, azután is-
mét Angliában *Home*, a' déli heves *Caroli-*
nában *Linings*, ezeket az ö meg-jegyzéseit
ujjabb és gondofabb vizsgálásba vették; 's
némellyekben, különösön a' vizelletnek és
ki-gözölésnek mértékében különbözöleg ta-
lálták. Mellyeket, mi-is egygyütt el-nézel-
vén, a' mi *climánkhoz* alkalmaztatva igye-
keztünk magunk és olvasóink hasznunkra for-
ditani.

Az újabb
idökben
mások, kik
vettek
ezeket a'
dolgokat
gondofabb
vizálás-
ba.

§. CCCLII.

Honnan jöjjön? miből álljon, mennyi
légyen? ez a' láthatatlan gőz, és mi haszna
légyen ennek az egészség fenn állásáról? lás-
suk mi-is egy két szóval. *Jö ez az élő ereknek*
a' testnek külső belső részein mindenüt szörnyü

sűrűséggel ki-nyíló végetskéiből, a' bőrnek sirt tartó kriptátskáiból, és az inakból. Mert a' mint J. Gorter Belga Doctor, (a' ki is ezen láthatatlan gőzről igen tudós könyvet írt,) szépen okoskodik, épen nem hihető, hogy a' főből az inakon szünteleln mindenféle folyó *spiritusok*, mint a' vér az ereken, más rendbéli inakon megint visszra kerülnének a' före, hanem kétség kívül azoknak nagy része a' bőrnek színén ki-gőzölög. Mert egyéb iránt, azok el-nem fogyhatnának, meg-sem veszhetnének, már pedig bizonyos az, hogy ha az étel, ital, álm, nyugodalom által ezek mindennap nem újítatnak és szaporítatnak, el-is fogynak és haszontalanná lesznek. *Materiája* ezen gőznek, azt mondja *Sanctorius*, hogy a' *harmadik főzésnek excrementuma*. Az az: Valamint ez első főzésnek a' gyomorban és belekben marad holmi fonkollyos, haszontalan meg-veszett része, melly a' Ganéj: és a' *második főzésnek* -is, az az: a' vér készülesnek az erekben, melly a' vizellet; szintén úgy maradni kell a' harmadik főzésnek -is, az az: midőn a' vérből tápláló és az inakon folyó finum nedveség készül, melly ez a' *láthatatlan gőz*. De hihető az -is, hogy a' tiszta és hasznos nedveségekből -is, minekutánna a' magok hivataljokot a' mi testünkben el-végezték, felesen gőzölög így ki mi belőlünk. De hogy ezen gőz *matériájának* jobban -is végéte mehetne *Leeuwenboek*, a' fél karját egy ahoz készített üvegbe eresztve viselte jó darabig. Így azon karjának gőze az üvegben meg-gyűlvén, és öszve folyván, színére, szagjára, ízére nézve víznek láttatott lenni: hanem azután *chemiai*

mesterséggel jobban-is examinálván azt, holmi volatilis só és földet-is talált abban.

Boerhaave úgy vélekedett, hogy mind A' li-gő- az arteriak, mind a' veyak tiz rendbe ofzol-zölő edénának-el, mind vékonyabb, meg-vékonyabb nyetskek ágatskákra, és hogy a' több ofztályokban kefszüle- az arteriak végei a' venák végeivel egybe-te, ragadván kerengőbe mennének rajtok a' nedvefségek; hanem ez az utolsó ofztály a' bornek vagy a' hártványknak színén el-végzödnek, és nyilnék-ki: és ott párába vagy gőzbe botsátanak a' beléjek ment leg-vékonyabb nedvefséget. Valahol azért kívül-is a' testnek színén, belől-is az üregekben béfszinlő hártya vagyon, az e' féle utolsó ofztályu edényetskékkal mindenütt tellyes, és képzelhetetlen apró lyukatskákkal teli van, (mellyekből akkora helyet, mellyet egy fem fővény bé-fedhet Leeuwenhoech után 125000-r téfzen Boerhaave) Mellyeken szüntelen vékony sűrű gőz takarodik: mellyet-is, képtelen apró részei miatt, látni vagy érezni nem lehet. E' kezünk alatt forgó láthatatlan gőzön azért nem egyéb értetik, hanem a' mi látlan gőznek materiaja. kívül a' testnek színén így jö-ki; és a' törül fekvő aërben el-repül, és el-ofzlik. A' belső üregekből a' hova az aër nem hatat, ezt a' gőzt a' venáknak oda hasonló módon ki-nyiló végei, a' mint ki-jött, a' szeint ismét bé-szivják, és visszra viszik a' ennebb kerengő nedvefségek közü, hogy ott leg-ne gyűljenek, és vizkorságot ne izerez- enek. E' féle ki-gözölés órrunknak 's szan- knak lehellete - is, melly a' melegben lát- atatlan a' hidegben látható pára. Ha nyár- a jég-verembe izálfaz, és kezedet a' jég lehet ezt Miként 5zi dugod, majd nagyon füstöl- ni kezd, mint-láthatóvá a égne. A' melly füst-is nem egyéb, ha- temm. em kezedenek a' külső melegben nem látható bze a' hidegben meg-sürödve. Az aequator körül

körül való meleg *climában* lakó Indufok, mikor a' hideg-zónába által-jöttek, tsudálják miként füstöl az ö egész testek, mintha ugyan tűz égne benne. Így festik a' Poëták-is mezeitelen a' magok gözőkkel, mint egy homállyal körül fogva, a' magok Isteneiket. Mellyhez hasonló formában láthatna akár ki is magát, ha hirtelen nagy hideg venné körül, mikor a' test gyakorlásban nagyon felmelegedett: Ezt szájunk és órrunk párájában, mikor hidegül az aé, láthatjuk. Ez az a' mi a' meg-fáradott lovaknak egész testekből a' téli hidegben vastag füst formában fel-emelkedik; melly a' melegben és tsendes járában rajtok-is nem látható. Ha, úgy mond *Haller Comm. ad Pralect. Inst. Boerh. §. 426.* az élő-érben vagy *arteriában* a' tiszta vizet tsévével bé-tojod, majd meg-látod, miként szivárog az ki mindenütt tömötten a' bőrnek színén. Így megyen, de sokkal vékonyabb részekre oltolva, ez a' gőz a' szivnek mértékletesebb tojása által végig az élő ereknek ágain. A' bőrnek gondosabb fel-bontása és meg- vizsgálása szerint, úgy taláztatott, hogy ezeknek a' ki-gőzőlö eretskéeknek végei minnekelotte a' bőr színén ki-nyilnának számtalan apró, köles szemnél - is apróbb makkotskákba tsombojodnak. Ez hihetöképen azért esett, hogy az eddig el-jött nedvességeket meg- szürjék, és a' mi még hafzonra való léfzen benne, azt ki-választván, az itt hasonlóképen meg-forduló *venaknak* ágatskái a' vér közü vízfza botsáfsák: a' mi ki- vetni való, azt még annyi kisedet tsévetsékében a' bőrnek színén ki-repítsék: és hogy mikor a' testnek keményebb gyakorlásával, vagy egyéb okokból a' nedvességek sebesebb és erősebb folyamatban indultak, olly könnyen ki-ne rohanhafsanak. Ennek a' gőzének a' bőr színe alatr esett meg- akadása okozza azokat a' vízfketéseket, tsajános feltsattogzásokat, tüzes fel-gyuladásokat's a' t

Hogy
nyilnak-
a' ezek
gőzőlö
edények
a' bőrnek
színén.

Hogy az
a' gőz
tsuk a'
bőr szí-

mellyet a' kik a' magok fel - melegedett *nén akadt-*
 testeknek gözére illendő gondot nem vifel-meg *mik-*
 nek, hanem akár mikor-is, mihelyt melegeket *ből lehet*
 érzik, egy ingre vetkeznek, estvéneként a' hi-tudni.
 ves szellön így sétálnak, éjszaka jól bé-nem
 takaroznak, reggel-is meleg ágyokból félig Ez *mitől*
 izzadt testel ki-búván, tsak nem mezeitelen *szokott*
 mennek-ki a' külső hidegre. 's a' t. gyakron *esni.*
 szenvednek. A' nedvességet, a' melly ezeken
 az útakon szakadhatatlanul ki-gözöl. *Leeuwen- Tévé*
hoecken kívül *Lifter*, 's mások-is, a' kik külömb-*részzeit*
 külömb féle mesterséggel ezt üvegbe meg-zár-*ennek a'*
 va meg-gyújtotték, vagy erős hidegben tü-láthatat-
 körökre lehelvén, ott meg-fagylalták, tsak *lan göz-*
 gyengén sós izü tiszta viznek találták, és *nek mik-*
 olyan apró részetskéből állani határozták, *ből gya-*
 mellyből 15-ből lenne egybe folyva látható *nithatni.*
 verejték. De lenni kell a' viz és só része-
 ken kívül ebben a' gözben holmi vékony
 repülő olajnak-is, a' melly ezt szagozsá téfzi,
 és a' kopokot a' vadak nyomain, a' hiv
 kutyákat a' magok Uraik után olly tsudálat-
 tofón el-vezérli: az emberek magok-is ma-
 gokon kivált a' puhább testü afzszonyokon,
 és testeknek melegebb részein honyok alatt,
 ágyékokban, és lábaik között fokszor nem
 kedvelen éreznek. Azok a' vizketegségek
 pedig, és tüzes gyúladáfok, mellyeket ez a'
 hór szine alatt okoz, kénköves repülő só-
 is bővön mutat ebben lenni. *Sanctorius I.*
 15. ezt a' gözt két részekre osztja: kön-
 nyebbre és nehezebbre, vagy vékonyabbra
 és vastagabbra; mellyből az el-repül, ez
 a' test körül meg-marad: és, minél kevesebb
 ez a' vastagabb rész, annál jobb a' ki-gö-
 zölés.

§. CCCLIII.

Mennyire mennyen 24. alatt ez a' látha-
 tatlan göz, igyekeztek a' tudósok azt-is meg-

határozni. De az *aérnek* különböző mege-
sége, az ember testinek temperamentuma, az
ételnek, itálnak 's egyéb *dietának* minémü-
seihez képest, ezt hol többnek, hol keveseb-
nek találták. De ugyan csak, többire úgy
tapasztaltak, hogy e' többire ment, mint a' vi-
zellel. A' meleg száraz időben több ez, mint
a' hideg és nedves időben: a' Férfiakban - is,
mint az Afzszonyokban; a' nagy emberekben-
is, mint a' gyermekekben, az ifjakban - is, mint
a' vénekben, a' *cholericusok*ban - is, mint a' *san-*
*guineusok*ban, *sanguineusok*ban ismét több, mint
a' *phlegmaticusok*ban; a' *melancholicusok*ban pedig
ez leg kevesebb. De azon egy emberben - is
ennek mértéke hol több, hol kevesebb.

Menyisé- *Menyiséget* ennek a' láthatatlan göznek
get, mi- így szokták meg - határozni: Meg - mérik a'
tsoda magok testeket ahoz készített fontoló *machi-*
mesterség- naban minden 24. órák alatt, reggel mikor
gel tanul- egészen éhomra vagynak; azután meg - mérik
zak - ki. olyankor - is, mikor jól laktak; és mindenik-
szer fel - jegyzik testeknek terhét. Vóltak, a'
kik ételeket és italokat - is külön meg - mérték,
és mindenkor úgy találták, hogy az ő testek
éhomra igen egy formán nyomott, étel után
pedig annyival nehezedett, a' mennyit nyo-
mott a' bé - vett étel és ital. A' mi tehát
abból minden 24. órák alatt oda lett, annak

Olofsz or- a' tisztulásokban kellett mennie. Így meg -
szágban. fontolgtván minden este reggel magát *San-*
dorius I. 6. testinek terhét reggel minden-
kor 120. fontnak találta. A' mikor Étele
és itala egész nap vólt. 8. font. Húgya és
ganéjja vólt 3. font, a' melly tett 60. *Un-*
ciát vagy 120. lótot: mellyből 4. *Uncia* has
tisztulás, 16. *Uncia* vizellel vólt. És így 5.
fontnak kellett láthatatlanul a' bőr színén ki-
gözölni. Mellynek egy hatod részét ő az
orr és száj lehetinek tartotta: a' mint ezt,

tiszta tükörré lehelvén el-intézhetette. Ugyan
 csak ö-is úgy tapasztalta I. 7. hogy ez a'
 mérték az embereknek különböző természetek,
 idejek, indulataik, életeknek módjai, és az
 aërnek minémüségai szerint nem mindenkor
 egészen egyenlő. L. I. aph. 59. Rend szerint
 pedig a' ki-gözölést a' több látható tisztulások-
 kal úgy veti egybe, mint van az 5. Szám a'
 3-hoz. *Dodartus* a' Parisi hivesebb aërben a' *Parisban.*
 láthatatlan vagy érezhetetlen gőz, és a' lát-
 ható tisztulások között csak annyi külömb-
 séget jegyzett-meg, mint van a' 15. a' 12-
 höz, vagy a' 10-hez, ott, a' láthatatlan gőz
 egy éjszaka-is ritkán haladta-meg a' 30. *Un-*
ciat: a' húgy többire az ital mértékével
 egygyezett. *Keil* Angliában, a' Párisinál-is *Angliá-*
 hivesebb aërben, a' has tisztulását 5. *uncia-*
 nak, a' vizelletet $2\frac{1}{2}$ fontnak, a' ki-gözölést *ban.*
 hol 30. hol 31, *uncianak* tapasztalta: a' mi-
 kor 24. órai ételle és itala volt 75. *uncia.*
 Ezt a' kevésbb gözt, és bővebb vizelletet
 Angliában az aërnek külső hidegségén ki-
 vül, melly a' bőr színét öszvébb húzta, okoz-
 hatta a' vizelletet erősen üző *puntsnak*, és
 fok theanak itala. *Robinson* Hiberniában a' *Hiberniá-*
 nyári meleg napokban a' húgynak és gőznek *ban.*
 mértékét *Sanctoriussal* majd egy formában
 tapasztalta. *Gorter* Hollandiában tiz napokig *Hollan-*
 egy más után az esztendőnek külömb külömb *diában.*
 részeiben tett próbái szerint úgy találta,
 hogy ha az étel és ital 24. ora alatt volt
 91. *uncia*, a' ki-gözölés volt 49. az vizellet
 36. a' has-tisztulás 6. *uncia.* Melly-is a' *San-*
*ctorius*étől nem sokat különbözött. *Hoffmann-*
 is Német Országban *Halaban* a' maga testé-
 ben kívánvan ezeknek valóságát ki-tanulni, *Némes*
 a' mint írja *Op. T. II. Sect. I. c. 10. S. 4.* *ország-*
 egykor *Decemberben* két hétig egy végtiben *ban.*
 mind a' maga Házában mulatván, és egy
 forma *dietat* tartván, ételét és italát-is min-
 den nap gondofon meg-mérvén, úgy tapaszt-
 talta, hogy 24. orák alatt hét font ételből és
 ital-

italból vizelletul tisztult-ki mint egy 4. font, a' hasán, a' mint látásból meg-ítélhette, 8. unciu, néha valamivel több; úgy hogy, a' két úton való látható tisztulásfokot 4. fontra és 12. unciára vetette. Melly fzerint láthatatlanul a' testnek színén, szája és orra lehelletin, és ki-sútt taknyával 's ki-pökdösött nyálával ki-kellett az alatt menni 4. fontnak és 4. uncianak, minthogy semmivel-is nem nyomott egy nap-is reggel többet az ő teste, mint mikor a' próbákhoz kezdett vólt.

Ex a' göz- Egy fzoval: mindenütt való tapasztalás-
mindenütt fok fzerint ez a' láthatatlan göz a' test tisztulá-
való ta- tulásainak leg nagyobb részét téfzi. Ha pe-
pasztala- dig még azt-is ide számláljuk, a' mint hogy
sok sze- szükséges képen ide - is kell számlálni, a'
rint a' mit testünk szine a' külső nedves aerből bé-
testnek szivutt. (a' melly-is naponként leg - alább-is
legbővebb egy fontra fel-megyén) a' láthatatlan göz-
tisztu- nek mértéke az ételhez és italhoz *proportional-*
lása. va annyival többre mégyén.

Az éjsza- Nagy külöbséget jegyzett-meg *San-*
kai és *Etorius L. I aph. 59.* a' nappali és az éjsza-
nappali kai ki-gözölés mértéke közt-is. Hogy t.
ki-gözölés i. mikor az egész napi göz 5. fontból vagy
egymás- 60. unciából állott, abból ment - ki éjszaka
tol mérték 3. font vagy 40. uncia: melly fzerint nap-
fzerint, palra alig esett 20. uncia. *Keil* a' hideg
mennyi- holnapokban és napokban a' nappalit az éj-
ben kü- szakaival jó rendin egyezni tapasztalta: a'
lombö- nyári és őszi meleg napokban pedig az egész
zött. napi 41. unciából állott: Melly fzerint éjsza-
kára alig maradott egy harmad rész. *Gorter-*
is Hollandiában ezeket a' *Keil* Angliai jegy-

A' reggeli zéseivel igen egy formálag találta. A' nap-
órákon paliról pedig azt jegyzette-meg *Gorter,*
legbővebb. oránként meg-fontolván magát, hogyha reg-
Etel után gel 6. óraker fel-költ, és 10. vagy 12. óra-
leg keve- kor fekünni ment, a' dél előtti órákon két
sebb. annyit gözölt-ki a' teste, mint a' dél utánna-
kon; étel után pedig három óra alatt alig
gözölt

gőzölt valamit: hanem a' déli álom, kivált mikor a' tegnapi gőzből benn rekedett volt valami, azt néha egy óra alatt 4. *uncidra*-is fel-vitte; Vatsora után, míg a' gyomor emésztése tartott, egy óra alatt alig gőzölt-ki egy fertály: azután-is, mikor a' tsendes álom alatt a' nedvességek jól el-készültek, de, mint minden egyéb ki - üreksedések, a' *fibrák* mozgásának meg-lafsudásával a' kéz ki-gőzölni való materia szükebben takarodott; a' reggeli órákon pedig olly bővön meg-indult, hogy egy óra alatt egy font-is ki-gőzölgött. Így kell azért érteni, a' mit mond *Sanctorius* IV. 18. hogy t. i. az aluvó kétízer-is többet ki-gőzöl, mint a' vigyázó. *Az aluvó ember mi-ként gőzöl többet mint a' vigyázó.* A' gyenge meleg feredő vízbe üléssel pedig, úgy téiben-is a' tűz előtt meleg szobába műlatva egy óra alatt másfél fontra-is fel-ment. *A' meleg feredőben, és a' tűz előtt men-lést segítő és akadályoztató okokról fogunk nyire értekezödni többet.* *öregbedik.*

§. CCCLIV.

Hafznát e' láthatatlan gőznek illy szókkal írja - le Gorter. A' jó és illendő mértékkel lévő láthatatlan gőz, az egészséget fenn tartja, az erőt neveli, a' testnek baszontalan terbét el-vészi, az embert serényyé és vidámmá teszi, a' nyavallyákat el-üzi: egy szóval, hosszú életet és nyers vénséget okoz: úgy hogy, ha véghez tudnók vinni, hogy ez mindenkor jól járjon, az ember soba meg-nem betegednék, sőt a' mi nagyobb, ha valami külső erő életit el-nem rontaná, soba meg-sem balna. Nagy dolog ez! de még-is igaz.

igaz. Ugyan-is, ha az ember gyomra mindent jól meg-emészthetne, a vére soha sem igen meg-nem gyűlne, sem meg-nem veszne, a nyavallyának oka benne nem volna: De hogy mind ezek így véghez mentenek, a jó *perspiratio* tsalhatatlan jele. Mert kétség kívül tétetett igazság a *Doctörök* előtt, hogy az első, az az: gyomorbéli emésztésnek hibáját, a második emésztés, az az: edényekben lejendő vér készülés soha helybe nem bozza, sem pedig a vér készülésben esett hibát, a harmadik emésztés, az az: midön a vérből tápláló és az inakban folyó nedveség készül, meg-nem igazíthatja. Azért igaz az-is, hogy ha ez utolsó emésztés jó, a két elsőnek-is jónak kell lenni; hogy pedig e jó, tsalhatatlan jele a jó *perspiratio*.

E mellett, ha azokat a jeleket, mellyek kívülről mutatják, hogy ez a láthatatlan gőz jól és illendő mértékben vagyon, meg-tekintjük, épen azok mellyeket fellyebb. §. VIII. a tökéletes jó egészségnek jeléül tettünk vala. Ellenben, midön ez a láthatatlan gőz, valami okból meg-kezd apadni, épen azon jelei vagynak, a mellyekkel a nyavallyák szoktak kezdödni: úgymint, a testnek el-nehezédése, el-lombulása, és erőtlenedése, az elmének únalma és mord kedve, a nyúghatatlan álm, az *appetitus*nak el-veszése, a beleknek széllal való meg-telése és korrogása, nyers vizellet 's a t. Ezekből azért még világosabban ki-kerekedik az, hogy ez a láthatatlan gőz, olyanféle dolog, hogy ez az egészséget mint egy bé-fejezi és tökéletességre viszi. De másfelől ha benn talál rekedni a nyavallyáknak sints ennél egy hatalmasabb oka. Nints egy belső
nya-

nyavallya - is, melly ezen ne kezdődnek. És minel inkább meg - van e' rekedve, a' nyavallya - is annál nagyobb: 's valamíg a' betegben ez helyre nem kezd állani, minden jó jelek hiában valók. Innen, ha betegnek száraz és bőre lágyulni és nedvesülni kezd, mintha megkenték volna, igen örülnek azon az értelmesebb Orvosok. Különösön, a' náthák, *fluxusok*, *spasmusok*, nyilallások, tsontbéli fájdalmok, mindentéle köszvények, belső hévségek, forró hideglelélek, tüzes orbántzok, kelevények, rüh és egyéb bőrön lévő fekélyek, hideg dagadozások, vizkorság 's a' t. egyenesen ezen benn rekedt láthatatlan gőznek materjájától léznek. Az őszszel 's tavaszszal kegyetlenkedő nyavallyáknak - is közelebb való oka, a' *perspirationnak* gyakor meg - rekedése szokott lenni. No tehát, ha életünket és egészségünket szeretjük, minden mesterségünket megvefsük, hogy ez a' gőz bennünk ne rekedjen, hanem mindenkor szabadon és illendő bővségben takarodhassék - ki.

Felgyebb néhány helyeken különösön a' CCCXIV - dik § - alatt ki - beszéltük vala, miként válljanak az élő-ereknek utolsó vagy leg-végső ágatskái (Mellyeket *Leeuwenhoeck* egy haj - szálnál 2000000 - szer vékonyabbnak tart) a' főben agyvelövé: az agyvelöhöl miként, és mi végre formálodjanak az Inak és terjedjenek-el a' testnek minden külső belső részeire? Meg - jegyeztük vala azt-is, hogy ezek az inak olyan szörnyű érzékenyek, hogy fájdalom, egybe kutzorodás és el - romlás nélkül semmiféle ösztönt magokban, se kívül se belől, el-nem szenyvedhetnek; és hogy ezeknek belől semmi mesterséggel nem látható, sőt nem - is képzel-

Miért zelhető ürekségei legyenek : Mellyeken , a-
tartatik zokhoz az üregekhez és érzékenységekhez
ez a' lát- alkalmaztatott nedvességek folytak : mel-
hatatlan lyekből táplálódik, elevenedik, és érzékenye-
göz Har- dik az egész test : Hogy azért, a' testnek mun-
madik ut kálsága által, a' Termézet ezt az utolsó tzel-
ragy is el-érhesse, szükség vala, hogy a' vesékben
fizes tisz- húgyos részitől meg-tisztult durva vastag vér
túlásá- az edényeknek tovább terjedő, szorofsabb,
nak. még szorofsabb, és tekervényesebb ágazata-
 iba mind addig kerengjen, rontsoltsáék, szü-
 rögettséék, mig olyan vékony, olyan en-
 gedelmes, minden sértő és ösztönöző részek-
 től tiszta nedvesség maradt hátra, a' melly
 ezeknek az inaknak tsévén szabadon és min-
 den alkalmatlanság nélkül folyhasson. Mel-
 lyet-is, hogy meg-nyerhesen, szükségesnek
 találta, hogy minekelötte oda által menné-
 nek, azoktól a' láthatatlansáékig ugyan el-vé-
 konyult, de még fok durva tisztátalan ré-
 szektől, mellyek a' hátra lévő kényes mun-
 kában akadályt szerezhetnének, harmadszor-
 is meg-tisztítsa, 's úgy botsáfsa visszsa an-
 nak enyvesebb részét a' testnek táplálására ;
 tisztább részit pedig küldje az agyvelöre,
 hogy éltető, érző és vigyázó *spiritusok* lé-
 gyenek belöle. Ezeket így fel-véve, által
 láthatjuk ennek a' láthatatlan ki-gözölésnek

Ex, nem el-múlhatatlan szükséges voltát. Meg-fog-
tsak az hatjuk azt-is, miként tartsa ez fenn az
egészség- egészséget, mikor szabadon és rendes mérték-
re, hanem ben ki-mehet : ellenben miért bomoljék-el
az életre- az egészség olly hirtelen, és nagy mértékben
is el-múl- ennek benn maradásával, ha ez tsak egyik
hatatlan részünkben esett-is, mikor azokkal a' tisztá-
szükséges. talansáékokkal elegyedve és meg-undokitva
 mennek által azokba az érzékeny, és szoros
 tsévéjü edényekbe mind a' tápláló nedvessé-
 gek, mind az éltető *spiritusok*. Lásd *San-*
ctor. I. 86. Nem léfszen nehéz, az e' félék-
 hez valamit értöknek, magokkal el-hitetni
 azt-is, hogy valósáékig lehetnek azok a'
 roz

rozsz következései ennek a' gőz meg - rekedésének , mellyek ezen §-ban meg-jegyezetttek ; és több százak, a' mellyek olztán ezekből önként következnek. De itt a' rövidségre nézve bővebben ki - nem fejeztethettek.

Hogy ez a' gőz által való tisztulás ben- *A' szabad,* nek jól és elegendő mértékben véghez ment, *és eleget* a' kik magokat fontolgatva próbálgatták, tsal- *dendő ki-* hatatlan jelnek tapasztalták , ha reggelenként *gőzölést* éhomra a' fontba az ő testek mindenkor *mitsoda* azon mértékünek találtatott, mint vala az *jelekből* előtti egészséges korokban I. 15. Ide já- *lehetésre* rúlt I. 30. ha ugyan akkor a' magok érzé- *venni.* sekre nézve - is testeiknek egy forma, vagy még nagyobb könnyüéseket tapasztalták : Mert ez, az erőnek helyt tartását, 's nevedését jelenti , akkor-is mikor az ő testeknek terhe a' bővebb táplálódásból a' fontban valamivel többet nyom - is. Másokban a' jó és illendő mértékben lett ki - gőzölést jelentik. Ha a' hegyre menve testek szokások felett könnyüinek tetteik. I. 17. Ha egész éjszaka izzadás nélkül tsendefen aluttak. I. 62. az ágyba ide tova fokot nem forgottak, reggel meg-újult erővel és érzékenységekkel, könnyü testel, vidám elmével, dolog tételre való készséggel költek-fel. A' látható tisztulások, has-menés , vizelés kevesedtek, és jól ki-főttek ; nem szomjúhoznak, nem ehtnének : de ha tettzenék, jó izün ehtnének, 's több e' félék ; mellyekről ezen Munkánk I-ső Darabjában az VIII-dik és IX-dik §. §-ban a' Jó-egészségnek és Hofzszú életnek magyarázásában bővebben szóllottunk vala.

Meg-apadását vegy beun - maradását en- *Meg-reke-* nek a' göznek észre vehetjük testünknek a' *déset* , le-irtakkal ellenkező változáfaiból. Ha roz- *vagy apu-* szul alluttunk , éjszaka forroztunk , fokot *dasát mik-* hánykodtunk, fok rettentő unalmos álmokot *höl tud-* láttunk , fokot vizellettünk , vagy székre- *hatjuk-* is meg.

is fel - költünk , szomjuhoztunk , reggel fel-ferkenve a' karjaink fájtak, meg-merevedtek, testünk el-van fáradva, a' fejünk fáj, feszül, el-van kábúlva, vak szemeink lüktögnék, ortzánk szokásunk felett piros, meg-puffadt, vagy el-fonyadt, orrunk meg - dugúlt, szemünk meg - vérmesült, bé - tsipázott, nyelvünk meg-motskosult, semmi dologhoz nints kedvünk, vizelletünk viz színü, vagy igen veres, és forró, gyomrunk fel-füvödött, szívünk dobog, 's a' t. Ezek ha öt hat napokig így tartanak, a' *Sanctorius* meg-jegyzése szerint, a' következő nagyobb nyavallyáknak tsalhatatlan elől-járó postái. Azért haladék nélkül azon kell lennünk, hogy ezt a' tisztulást mi magunkban megint helyre állítsuk, és újra meg - rekedni ne engedjük. *Per spirabile retentum*, így szól *Sanctorius* L. I. aph. 46. *in putredinem vertitur & acrimoni-am*. Az az: a' benn rekedett gőz rothadásba megyen, és rágo tsipősséggé lesz. Amelly, ha vagy a' termézfettől, vagy a' hideglelésnek forróságától el-nem oszlatatik, azonnal gonosz forró nyavallyát gyúlaszt a' testben.

Emnek
10sz követ
kezelei.

§. CCCLV.

De hogy lehetne ezt véghez vinni? Egy átallyában, úgy ha azokat a' dolgokat, melyek ezt meg-rekesztik, el-kerülnök, és tsak azokkal élénk, melyek ezt fenn tartják és öregbítik. De óh fájdalom! olly számosak bizony ezen gőznek szabadon való járását akadályoztató okok, hogy azokat mind tsak kitanúlni - is annyival inkább el-kerülni emberi erő felett vagyon. *Gorter* azoknak számát 12345-re fel-viszi: és meg-mutatja, hogy

azokat mind, a' leg szemesebb ember sem kerülheti-el csak egy óráig-is. Ez az oka, hogy az embernek változás nélkül való egészsége csak egy óráig-is egész életében alig lehet. Az előttünk esmérletes okok közt a' nevezetes-bek ezek. 1.) Az aérnek hidegsége és nedves-sége, a' mellyek minél nagyobb mértékben vagynak, annál rozszabbúl *perspirálunk*. Nevezetesen a' hideg szél, ha csak egy kis nyílalláson éri-is valamelly részünket, mellyet a' hideg-hez nem szoktattunk, az egész bőrünk mind-járast öfzve sugorodik; és bé-záródnak a' *perspiráló* utak. 2.) A' köntösnek, és ágy leplnek hidegsége, nedves-sége, és szennyes motskof-sága. 3.) A' heverés. 4.) A' fok alvás. 5.) A' rendinél kevesebb alvás, és az ágyban ide s' tova való gyakor forgás. Ez, oka-is jele-is a' *perspiratio* meg-akadásának. Minél tsendesebben aluszol, és kevesebbet álmodol, annál jobban takarodik testedből ez a' láthatatlan gőz, minél többet hánykódoz, és gyakrabban ébredsz-fel, annál inkább meg-akadott e' te benned; mellyet tested' bágyadtságáról, szemed ki-tsipázásáról, és vizeleted nyereségéről, reggel még világosabban észre vehetsz. 6.) Akadályoztatja ezen gözt a' gyomornak akár étellel akár itallal való meg-terhelése. Mert, a' mint fellyebb-is mondám, ha a' gyomor az ételt és italt jól meg-nem emésztheti, vastag poshadt materia válik azokból, melly hogy ki-gőzőlögheffen azután-is olly tökéleteségre nem mehet. Másként-is, az új *chylus* mindenkor meg-taknyoútja és vastagítja a' vért, és így mint egy meg-köti abban a' ki-gőzőlögni való vékony materiát, valamig maga vérré válnak.

hatik. E' pedig, midön gyomrodát étellel erősen meg-töltöted, addig míg újra ismét enned kell, véghez nem mehet. Ugyan ez okból, az időközben való étel-is apasztani szokta a' *perspiratiot*. De mindenek felett apasztják ezt. 7.) Az olyan ételek és italok, melyekből természet szerint nyúlós vastag *chylus* lésczen, vagy egyébként meg-nyúlósítják és taknyosítják a' vért: A' mellyek közt e' következőket nevezetesen meg-jegyzette *Sanctorius* a' lentsét, borsót, ugorkát, dinnyét, gombát, szöllőt, disznó húst, rétze húst, lúd húst, erőfs etzetest, az álló vizeket, zavaros újj borokat, és jól meg-nem forrott sereket. 8.) A' hányás, has menés, sok vizelés, nagy vér folyás, gyakor *venus*, sok pökdösés, úgy 9.) Az únalom, szomorúság, félelem, fájdalom is, ennek nagy akadályára vagynak. 10.) A' hóld-fogytára-is, sokak *observatioja* szerint, mindenkor kevesebb a' *perspiratio*, mind hóld töltire, innen a' mi testünk, két három fontal minden újságon többet nyom, mint mikor a' hóld teli van: másként-is el-bádgyadunk, *appetitusunk* el-vész, és únalommal tele vagyunk, mellyek a' *perspiratio* meg-akadásának bizonyos jelei. És ezt, hogy nyavallyát ne okozzon, két három napi nem ehetés, éjtszakai izzadás, sok zavaros vizelés, arany ér, vagy havi vér folyás által szokta a' bölts Természet mindannyiszor el-hárítani.

Kiknek A' jó erős, inas, kemény húsú, elég-nem árt-gé gyakorlott hideghez, meleghez, szükebb, hat a' göz-bövebb, durvább, vékonyabb eledelekhez, nek keve-álmhoz, vigyázáshoz 's a' t. előre egy aránt *fed-se olly* meg-szoktatott, nem kényes testen mind hamar. ezek

ezek az elé számlált, és egyéb ezekhez tartozó akadályai a' ki-gözölésnek nem könnyen vehetnek erőt, Mert mikor az első két főzés jól véghez ment, ez a' harmad k önként követi. Minél gyengébbek, érzékenyebbek, kényesebbek, betegesebbek, és *dieta*sfabbak az emberek, annyival könnyebben és nagyobb mértékben beléjük reked ez a' tisztulás.

Meg-esik ugyan fokszor az egyébként ép testuekben-is, míg a' nyers nedvességek az ö belső részeikben felettébb egy masra nem gyültek, és meg-nem feneklettek, különösen, mikor csak va' ni külső okból rekedett vólt benn ez e' ki-gözölni való materia, hogy a' munkás Természet azt vizsgálja fordítja, és a' látható tisztulások közü el-fordítván lotsos hig hasmenésekben, vagy fokvitatag vizelletekben a' testből idején korán kár nélkül ki-idézi; vagy jobban néki erőlködven, izzadásba vilzi: Mellyel a' nagyobb nyavallyák bé-félszkelődését jó darab ideig tartoztatja. Mint ezt én magam-is magamban, 's másokban-is száma nélkül tapasztaltam. A' Vénekben, a' kik testek szárazabb vólta miatt rend szerint szükebben gözölnek, ennek ártalmát a' Természet, úgy mond *Sanctorius* I. 82. a' gyakor pökdséssel fordítja - el. Nem bátorságos mindazáltal magát fenkinek fokáig éppen csak a' Természetnek ezen gondoságára bizni, és femminében nem ügyelni ennek a' göznek közben járúlható nevezetesebb akadályaira.

Az 1. és 2. számok alatt ki-nevezett akadályaira a' Láthatatlan ki-gözölésnek illő léfzen meg-olvasni ezen Munkánkban az I-ső Darabnak LXXV - dik és LXXVI - dik §. §-ait. A' hol azt - is elé adtuk minémü utakon és módokon lehessen ezeket az ártalmokat magunkról el-fordítani. Az egy forma, tiszta, hideg *aër* így ír *Sancto*:
VI. Könyv. I i 7145

Ennek ártalmait a' Természet mi-tsoða utakon és módokon el-fordítja nemeltyekben el-fordítani.

Mi magunk ez ellen mi-ket tselekedhetünk.

A' hideg a' rius I. 7. akadályoztatja ugyan a' ki-gözö-ki-gözö- lést, de a' ki-gözölő lyukakat tömöttebbé a' *lést men-* fibrákat erősebbé teszi; azért a' benn ma-nyiben se-radott materialnak se terhét se ártalmát nem *giti vagy* érezzük. De ha a' nyári melegben hirtelen *akadál-* hideg következik, és ha azon nap csak an-lyoztatja. nyit ifzunk, mint mászor, a' gőznek harmad része benn reked: A' melly gőz, ha látható-képen ki-nem tisztul, meg-rothad, és a' vérben veszteséget szerez. Alább. 12. A' friss, de hivesetske szellő a' fel-melegedett testek-nek inkább árt, mint az aérnek és viznek hidegsége: mert azzal nem lézzen a' test könnyebb, hanem el-lágyul és meg-dugul.

A' motsok A' fzeny és motsok bé-tapasztván testünk-nek ki-gözölő lyukait nem engedi ki-jöni az addig el-jött tisztátalanságokat. 3.) 4.) 5.)

'*S egyeb* Ezek-is mennyiben? és mi módon maraíz-*akadályai* szák benn a' gőzbe menni való tisztátalan-*a' ki-gö-* ságokat, vagy inkább akadályoztatsák a'
zölésnek. nedveségeknél annyira való ki-főződését, hogy ez a' tisztátalanság külön válhassék, és a' rendelt úton ki-mehessen. ezen Darabban fellyebb ki-beszéltük: Erre nézve mondja *Sanctorius* II. 31. hogy a' faláta többet táplál mint a' tsirke hús, ha olyan fokat eszünk belőle, hogy meg-rothadjon, és hig hasmenést szerezzen. A' *Heverésről* lásd a' CCLXXXVII - dik § - t. A' *fok Aluvásról* a' CCCXXI - diket. A' *rendinél kevesebb, és nyughatatlan aluvásról* a' CCCXXIV - diket.

Ebéd, 's A' mi a' 6 - diket illeti: tapasztalták önnön *vatsora* magokban a' fonton-is *Sanctorius. Dodárt.* után egy *Keil. Gorter.* hogy Étél után, kivált bővebb *darabig* étel és ital után négy órákig csak alig gö-
miért gö- zölt a' test; úgy hogy az első három órák
zölünk alatt 14. *unciani* alig takarodott-ki: de majd
kevesebbé. öt órák múlva, mikor a' gyomor ki-üresedett tizenkét órákig két egész fontot könnyebbült az ő testek. A' *fok* viz italtól III. a. 67. sőt az igen fok bor italtól-is nagyon meg-apadni tapasztalta a' ki-gözölést

Sanctorius után *Gorter* - is. De akár mit - is ebéd és vatsora közben, mikor az emésztés foly, bővebben innya, a' ki-gözölésre nézve nagyon károsnak tartja *Sanctorius* L. III. *aph.* 97. 102. Úgy ha vatsorán annyival kevesebbet nem isznak. *Gorter* ettől magában a' szokott ki-gözölésnek kevés hibázását tapasztalta. c. XII. §. 21. Maga *Sanctorius* is fellyebb *aph.* 63. Illyen ki-fogással ítélte vala: Mikor vatsorát nem ett, egy harmad részszel akkor éjjel kevesebbet gözölt III. 2. *Keilius* csak keveset vatsorálván 12. *unciat* alig gözölt. *Home* semmit nem vatsorálván reggel két fontal találta magát nehezebbnek. 7.) Minél szijjasabbak, enyvesebbek, keményebbek, a' bé-vett eledelek, annál későbbre és nehezebben válhatnak a' gyomorban és az *lő* kierekben olyan vékony nedveséggé, hogy a' szoros ki-gözölő edényeken végig foly-hatsanak. 8. Az itt ki-nevezett úton maga vékony nedveségeitől meg-fofztatott test-is rozszabbul gözölöghet. Melly szerint a' ki-gözölésnek akadályára vagynak mind azok az eszközök, mellyek akár minémü szer felett való ki-ürefsedéseket szerzeni alkalmatosok. A' kik, úgymond *Sanctorius* I. 13. lathatóképen kelletinél többet tisztúlnak, kelletinél kevesebbet gözölnek. *aph.* 14. Sokat ganéjlani, húgyozni, rendinél többet izzadni, kevesebbet gözölni nem jó. *aph.* 54. A' has folyástól és hányástól meg-akad a' ki-gözölés; mert másuvá fordítatik. *aph.* 94. A' kik többet vizellenek, mint isznak, vagy keveset. vagy semmit sem gözölnek. *aph.* 104. A' melly testek bővön gözölöghetnek se has-tisztításra, se érvágatásra nintsen szükségek. L. III. *aph.* 10. Az egészséges ember egy nap többet ki-gözöl, mint a' hasán fél holnap alatt tisztul, ha szinte egy nap egyszer jól egybe-állott emésztetje megyen-is. Innen, igen hibás meg-rögzött vélekedésnek tartja *Boerhaave* a'

köz népekben, midön ök a' magok egéfségek jól járását azon építik, ha nagy raká-fokot ganéjlhatnak, és fokot húgyozhatnak.

Elmének 9.) Az *elmének indulatai* mennyire hordozzák *indulatai* a' mi testeinknek mozgásait, magunkban - is ezt minden nap tapasztaljuk; de kivált a' gyenedenek fe-gébb és érzékenyebb testü *hysterica* szenylett *vál-*vedések közti tétetett afzszonyokban és *Lé-*toztatják. ányokban tsudálkozva szemléljük. Tapasztaljuk azt-is, hogy a' ki - gözölésnek, akár mi okokból esett, benn rekedése-is önként únalmos indulatokat támaszt az elmében. Lásd *Sanct. L. VII. aph. 8.* De ezekről majd alább

A' Hóld- az Elme Indulatainak fejtegetéseivel többets-
nak vál- két-is tanulhatunk. 10.) *A' Hóld* hogy? és
tozúfai mennyiben munkálódják a' testeknek szukebb
mit tehet- vagy bővebb ki-gözölésében az I-ső Darab-
nek ennek ban a' 312-314-dik leveleken, a' mennyire az
a' göznek eddig való tapasztalásfokból lehetett, fel-
járdsúra. jegyzettük vala. Lásd *Sanctorius - is L. I.*
aph. 65. Akadályoztatják a' ki-gözölést,
Az ehezés hogy többel az Olvasót ne terheljem, az
böjtöl's-is ehezés és böjtölés-is. Mert ettől a' belső
fogyatja. részek-is meg-erőtlenednek; a' ki-gözölő
materia-is el-fogy. Az igen kevés ételt-is,
mint hogy azt a' gyomor meg-nem foghat-
ja, meg-sen főzheti, melly miatt az, a'
Sanctorius ítélete szerint *L. III. aph. 83.* fe-
meg-nem újitt, se ki-nem gözölög. De ha
a' hoszszas böjtölés után jobban lakunk, a'
szokott göznél, úgy mond *aph. 71.* majd
egy fontal többet ki-gözölünk.

§. CCCLVI.

Segítik és öregbitik ezen láthatatlan göz-
nek ki-takarodását mind azok, a' mellyek a'
mindjárt le - irt akadályokkal ellenkező tulaj-
donságnak. Ugy mint, a' meleg, száraz aer,
tisztá, száraz, meleg és könnyü öltözet és
taka-

takaródzók: a' mezei vadaknak és madaraknak poronyó húsa, kivált sülve, a' tiszta, arany ízű vékony ó bor, ro'sólis, thea, kávé, fűszerizámok, mértékletes éléffel, a' reggeli átítózás, és nyújtózódás, a' *commotion*nak minden nemei; a' ritka *venus*, a' maga forsával való meg-elégedés, a' reménység, öröm, szeretet, 's több eüetiék.

Szabadabbá és bővebbé tészik ezt a' *Hogy* láthatatlan gözt. 1.) Valamellyek a' ned-ket ezt a' vefségeket a' testben bővitik, és vékonyit-láthatatják. 2.) A' bört és annak színét lágyítják, *lan* gözt hogy annak lyukai az oda bővebben tojuló *szaba-* nedvességeknak útát könnyebben engedjenek: *dabbá* és es bizonyos idő alatt azokból magokon *bővebbé* többet által bortsáfsanak. 3.) A' mellyek a' *tenni.* nedvességek kerengését a' testben sebesebbé tészik, és ki-selé hajtják. 4.) A' mellyek azt kívül serényebben és bővebben el-ragadják, hogy a' hátra lévő rész akadály nélkül bővebben ki-jöhessen.

Az I-sü módon szaporítják a' vékony *Első mód.* nedvességeket a.) azok a' könnyü emészthető eledelek, mellyek a' száznak, gyomornak, és beleknek nedvességeitől és az italtól hamarbb és tökéletesebben széllyel áznak; és nem ragados, hanem könnyen tseppenő vékony nedvességgé válnak. Minémüek: az örüh-hús, ifjabb vadaknak és madaraknak poronyó nem kövér húfok, kivált sülve: a' jól meg-költ és sült kenyér, kivált a' kétszer sült kemény buza kenyér. Ez illyen kemény eledlekről mondja *Sanctorius L. III. aph. 64.* hogy jobban gözöl a' test, mint a' leg-gyengébbnek tettző levefektől; mellyek a' magok lágyaságok, és nyúlós kövérségek miatt ennyire nem igen vékonyitathatnak-el. Azért inkább a' hason és vizellet útján tisztúlnakki. Nagy segítségére vagynak az eledel-
nek

nek ennyire való meg-eméltzésének, *Sanctorius* szerint *L. III. 82.* a' hagymák, fokhagymák, gyengébben ösztönözö és melegítő fűszerek. A' mint ezt mi-is ezeknek históriájából már fellyebb meg-értettük vala. Különös a' mit ír *Sanctorius aph. 81.* hogy a' valamennyire zavaros must, ha a' gyomorban meg-forr, nem tsak maga gözöl-ki bővebben, hanem egyéb eledelek ki-gözölését is segíti. *β.)* A' viz mind magára mind egyéb italokban a' nedvességeket, a' mint maga leg-vékonyabb, leg-inkább-is vékonyítja: tsak annyi mértékkel igyák, hogy a' belső részeket nagyon el-ne hűtse, és felettébb meg-ne terhelje.

Második
mód.

II. A' bört és annak színét lágyítják, és az oda tojuló göznek ki-botsátására alkalmatofabbá teszik, a' külső és szobákbeli aérnek, a' köntösnek, ágylepeknek annyi tömötsége, hogy testünknek önként való meleg gözét körülünk tartóztassák, és azt mint egy meleg feredövé változtassák: tsak hogy azon közben testünket szorításokkal és erős nyomásokkal ne terheljék, nyughatatlanságba ne hozzák; mindenek felett pedig az édes vize ekből készült gyenge meleg feredök. Lásd a' mik fellyebb a' meleg feredökről irattak. Az álom hét vagy nyóltz óráig tsendefen nyújtva; (mert azon túl el-lágyítván a' fibrakot, a' *Sanctorius* és mások tapasztalása szerint, a' ki-gözölést-is nagyon kevesíti) böv gözölést szerez.

Harmadik
mód.

III. Sebesebbé teszik, és egyfzer'smind a' testnek külső színére hajtják a' nedvességeket: a' meleg feredök, és a' testnek mozgás által való gyakorlása: A' hová tartozik a' test színének dörgölése, a' reggeli nyújtozodás, ástozás, és prüszkölés, köhögés, bákogás, vakarodás-is. Ide tartoznak az aérnek és hideg víz feredönek hidege, az egészséges testben a' mennyiben azt öszvébb szorítja és meg-erősíti, és a' természetnek
belső

belső munkáira mind eddig a' ki-gözölgeté-
sig tehetősebbi tészr. De fel-melegedett,
meg-fáradt, és gözbe borúlt testtel hirtelen
hidegre ki-menni, vagy hideg feredőben
szállani, valamint gyönyörűséges, úgy ve-
szedelmes. *Sanctor.* II. 11. 14. *Rye* Ur Hi-
berniában, mikor a' téli állandó hideg napok-
ban 24. óra alatt 8½ font ételt vett volna
bé, 4. fontot és 8. unciát gözölt. Melly-
nél az Olofz országi meleg aérben *Sanctori-
us*-is ritkán gözölt többet. Az elmének
vért ki-terjesztő és fel-gyúlasztó indulatai-
ról a' magok helyein majd alább. Ide tar-
tozik az olyan mértékletes *Venus*-is, melly
az egészséges testnek erejétől önként, nem
pedig a' buja elmének képzelődéséből gerje-
dett. De erről-is majd alább.

IV. El-ragadják a' ki-gözölt nedves- *Negyede-*
ségét, és ennyiben a' többinek után jötít *dik mód.*
fiettetik (nem különben mint a' szél a' ned-
ves földnek száradását) a' külső száraz me-
leg aér: a' száraz, puha, gyenge, könnyű
öltözetek, és ágy-lepek; a' kívül réá hintett
száraz gyenge porok. 's a' t.

§. CCCLVII.

A' *Verejték* vagy *izzadság* - is azon
helyekről jő, a' honnan a' láthatatlan gőz;
hanem hogy ez azokon a' részeken, a' hol
szőr terem, leg hamarébb ki-üti magát,
azután pedig homlokunkot és, orrunk kör-
nyékit tartja inkább. Nem-is szokott ez ter-
mészet szerint soha támadni, mint az. És így
az egészségre, csak annyiban tartozik ez,
a' menyiben a' *diatában* ejtett nevezetes hi-
bákat, sokszor míg nagy nyavallyát tsinálná-
nak, el-szokta háritani. Köz-mondás a' Do-

toroknál. *Ubi sudor, ibi morbus*, az az: A' hol izzadás van, nyavallya van ott. Valamikor izzadunk, vagy a' vér folyása febesült úgy-meg, hogy a' láthatatlan gözt botsátó szoros utakat erőszakoson széllyel feszítvén, azokon a' vérnek vastag *seruma* vagy savós és vizes része, sőt néha, mint az erős *commotiok*ban láttatott, maga a' piros vér-is, a' bőr színére ki-follyhasson; vagy a' bőr úgy el-nem lágyult és tászkásult, hogy a' vastagabb nedvességeket - is önként által szűrje; mint az erős hévségekben, meleg feredőkben és ágyakban látharni, vagy a' vér úgy el-nem hígult vagy olvadt, hogy a' szorosabb utakon - is kiszívároghasson, mint a' hosszús hideglelésben, *scorbutus*ban, és *beñicá*ban fokszor meg-esik. Mind ezek az állapotok, a' mint akár ki - is könnyen fel-veheti, a' jó egészséggel együtt nem lehetnek. Kivált ez utolsó magában-is nagy nyavallya. De a' két első-is, ha fokáig tart és nagy mértékben vagon, el-fogyatja és elerőteleníti az embert, meg-fosztván a' tellet mind a' tápláló mind az inakot elevenítő jó nedvességektől. Mellyre nevezve jó ezekben-is a' természetet úgy igazgatni, hogy a' tzelel túl ne lépjék: Mellyet az idején korán való nyúgvással, híves helyeken való mulatással, hideg vízben való feredezésel, hívesítő ita-lokkal és etelekkel 's a' t. veghez vihetni. Hirtelen mindazáltal az e' féle izzadságot sem bátorságos soha vissza verni. Mert, ha szinte nem az egészség hozta légyen-is azokat magával, és terhére esék-is ez a' természetnek, de a' hirtelen lévő változást romlás nélkül el-nem szenyvedheti. Másként-is, tapasztalt do-

log az, hogy az ilyen izzadás által, sokszor olyan meg-vezett materia takarodik - ki a' mi vérünkööl, hogy ha a' benn rekedne, igen nagy nyavallyát szerezne. Illyenkor azért nem csak benn rekeszteni nem volna ezt tanátsos, sőt e' hasznos munkára minden úton módon segíteni kell a' természetet.

A' Verejtéknek eredetiről elein] úgy gon- A' Verej-
dolkodtak a' Természet' Visgálok, hogy ez tek vagy
azokból a' bőrben találtató apró makkotskák-izzadság
ból jöne, mellyek rend szerint holmi vé-mitsoua
kony fagygyas kövérséget tartanak a' bőr-úton jö-
nek lágyítására, mikor a' test nagyon fel-ki.
melegedett: azért-is volna a' verejték olyan
lágú és kövér tapasztása. Azután Malpigi-
us ezt a' bőrben csak épen e' végre készült
cryptakból, folliculusokból, hójagotskák-
hozta-ki: És ezt állatta, hogy ezeknek a'
hór színére ki - szolgáltató lyukai, kívül, hogy
valami beléjek ne mehefsen, iszonyú apró
hal pénz forma tsútsos száraz hártúval úgy
vólnának bé - fedettelve, hogy magok alól
a' Verejték materiáját ki - bortsáthassák, a'
mellyek, mikor valami októl a' verejték
benn reked, hegyesen ki - dagadnak, és élefsé,
szárazzá, és mint a' lúdnak bőre olyan
hoportsofsá téfzik a' a' testnek színét az
emberekben - is. Mellyben ötöt mások - is
fokan követték. Hanem, minekutánna a' köze-
lebb múlt századnak vége felé Frid. Ruyehius
Hágai, nagyon elmés és fáradhatatlan szor-
galmatosága Anat. Professor fel - találta a'
szélnék, feltett viznek, és viafznak az élő
erekben való bé - vetésének vagy bé - tojásának
mesterségét, az e' féle bé - vetésekből elébb
ö, majd mások - is ki - tanútták, hogy a'
Verejték sem nem azokból a' fagygyas mak-
kotskák-
ból, sem nem a' Malpigh hójagots-
kaiból jö, hanem egyenesen az arteriaknak

azon Végeiből, mellyek a' testnek természeti tsendes állapotjában a' láthatatlan gözt *Miből áll.* tsátják vala. Melly szerint matériája - is a' Verejtéknek femmi nem egyéb; hanem a' Vérnek higabb savós része, a' melly addig elé bejebb, ezeknek az vékony edényeknek törsökös részeiben foly vala; a' mellyből ofztán küjebb ez a' vékonyabb láthatatlanul ki-gözőlő rész ki-választatott. Elegyedik mindazáltal ehez, a' test színének nagyobb fel-melegedésében, a' bőrnek említett mak-kotskáiban és hójagotskaiban (*folliculis cryptis.*) fel-olvadott és meg-higult fagy-gyas olajából a' bőrnek színén a' savós vizes részből gyakorta nem kevés; a' melly ezt kövérré téfzi, és nagyobb :seppekbe formálja. A' szőr szálaknak töveiről-is, a' mint azok a' bőrön keresztül búvnak, kivált hony alatt, az ágyékban, és a' fönn, feles e' féle síros matéria szokott a' Verejtékhez elegyedni: A' melly a' haj szálakon bővön le-folly; és a' hol éri a' köntöft, 's a' süveget - is el-motskolja. De hogy ezek a' verejtéknek tulajdon részei ne légyenek, meg-tettzik abból, hogy azokon a' részeinken, mellyeken femmi e' féle *glandulák, folliculusok,* vagy krypták nintsenek, mint az újjaink begyein, tenyerünkön, talpункon, homlokunkon, leg-hamarébb meg-izzadunk: a' Verejtékben-is, mikor tsendelen jött-ki, femmi *Természet* a' féle kövérséget nem tapasztalunk. De mire-
szerint is kellett volna a' verejtéknek különös ké-
senki nem szület? mellynek természeti állapotbau egy
izzadhat. egészséges ember-is hasznát ne vehetné? mint a' melly tsak ollyankor üti - ki magát, mikor valami külső erőszak járult a' testhez: minémük a' külső vagy belső erős fel-melegedés, fok meleg viz, vért gyúlasztó és öfztönözö italok, el-fárasztó test gyakorlás, vagy a' bőrnek el-táskáfodása: a' mellyek az egészséges test állapotjával mind ellenkeznek. Ha pedig a' láthatatlan göznek útjával a'

Verejtéknek útját egyeztetjük, minden fő tö- A' látha-
 rés nélkül meg-érthetjük, hogy esék, hogy *tan*
 egészséges tsendes állapotunkban nem izza-*gözből*
 dunk? hogy válják a' látható gözből látható *hogy ud-*
 verejték? Miért légyen a' verejték elein tsak *lik verej-*
 vékony viz forma? hogy enyvesedjék és *tek.*
 vastagodjék tovább való erőltetéssel úgy meg,
 hogy az inget-is el-motskolja el-sárgítsa, és ha
 belé szárad, meg-kérgecsitse? miként vitettet-
 hefsék az utolsó erőltetéssel annyira-is, hogy
 nem tsak a' vastagabb savós része mennyen-
 ki a' vérnek ezeken az útakon, hanem ö
 maga a' piros vér ki-kezdjen szivárogni;
 Mint meg-történt Idvezitönkön a' Getsemá-
 né kertben ki-állott gyötrelmei közt: má-
 fokon - is némellyeken, a' mint az Orvosok
 jegyzéseiben láthatni. Fekete verejtékről-is
 emlékezik *Haller Comm. ad Præl. Boerh. §.*
 425. hogy a' *Borrichius* bizonyítása szerint
 egy száraz betegséggel nyavallygó aszfszony-
 ból Hafniában jött volna. De ennek okát
 ö-is nehezebbnek tartja ki-találni. Ki-
 találhatjuk továbbá annak-is okát, miért
 tsendefedjék-el az izzadás a' testnek meg-
 nyugtatásával és meg-hivesítésével? Miért
 egyezzek az izzadás olly roszszúl az egéz-
 séggel? Honnan légyen az a' külömség a'
 verejtékekben, a' melly tapaszaltatik az ég-
 nek, a' földnek, az emberi Nemnek: az
 élet idejének, a' *temperamentumoknak*; a'
 Hat Nem természeti Dolgokkal való élésnek,
 az étel főződés idejének: a' test részeinek,
 mellyeken az izzadás ki-jött, külömségeik
 szerint? Meg-magyarázhatjuk. Mit használ-
 haszon? mit árthaszon a' nagyobb vagy kif-
 sebb mértékben való izzadás az egészséges
 testnek? Miért van, hogy minél melegebb a'
 tartomány, mellyben laknak az emberek, an-
 nál több, vastagabb és bűdösebb a' verej-
 tékjek? Mitől légyen, hogy, a' mint írják
 az utazók, midön a' *Tropicust* meg-haladták
 az Európaiak nagy tsepenként omlík - ki a'

Véres verejték.

Fekete verejték.

Megjegyzés az verejtékes dolgában.

verejték az ő testekből, melly a' tetveket meg-öli? Hasonló, de szag nélkül való, izzadást szenvedjenek azok-is kilentz hónapok alatt, a' kik *Jamaicában* által vitettek? Télben nálunk-is, miért nem olyan a' Verejték mint nyárban. Az Európaiak verejték-jének-is, miért van más természetű, mint az Amerikaiakénak. A' Férjfiakénak-is, miért más a' szagja, mint az Afzszonyokénak? Miért van más szagja 's ize a' verejtéknek hónyunk alatt; más ágyékunkban, más a' lábainkon; más lábunk újjai közt? Miért van más, és sírosabb verejtéke fejünk hajás részének, mint egyéb testünknek? Mitől légyen hogy a' kik fok savanyut esznek, kivált a' puhább testü gyermekek, etzetes szagot, a' kik fok húst budösset, a' kik fok fokhagymát fok hagyma szagot verejteznek? A' Hallal élő Lapponoknak verejtékjek egészen hal szagu? A' Sidókat verejtékjek szagjáról távolról meg-esmérhetni? Közönségesen, a' kik testeket erősen gyakorolják, rend szerint több, sófabb, sárgább a' verejtékjek; a' melly fokszor az ő testek színét-is fel-rágja, és ha a' szembe ment, azt fel-gyúlasztja? Mitől van, hogy étel után, míg a' *chylus* nyersen elegy foly vérünkkel, majd tsak

Mitől nem tiszta vizet izzadunk? Azután mikor *húgy szá-* az étel meg-emésztődött szagafabbat, tsipö-
gu a' ve- febbet és vastagabbat izzadunk, majd olyan
rejték. formát mint a' húgy szokott lenni? Nagy

közösülése van t. i. a' húgynak az verejtékkel. A' ki fokat izzad, söt ha tsak gözölög-is, keveset húgyik. A' ki fokat húgyik keveset gözölög. Söt, a' mint fellyebb-is meg-jegyzettük vala, vagynak példák, hogy a' tellyefséggel ben rekedett húgy a' verejtéknek útjain takarodott-ki. A' Thea és egyéb meleg vizes italok-is a' melegben verejték, a' hidegben vizellet utiára takarodnak-ki. A' ki-ütő forróhideglelésekben a' viz forma tiszta vékony vizellet veszedelmesnek, miért tartatik? Mert

a' bőr bé-zárodott, és a' mérges mat'ria ott ki-nem mehet. Az hideglelős izzadá-sokban pedig, miért jó jel, ha a' húgy kevésé tsipös és seprölékes. Mert ez annak jele, hogy a' viznek nagyobb része verejtékbe ment. A' kik *Chemiai* Mesterséggel meg-*A' Verej-* vizgálták mind a' húgyot, mind a' verejtéket, *tek mit so-* azoknak tévő részeket-is majd egy formák-*da része-* nak találtak; azon kívül, hogy a' verejték-*ket tart.* ben mindenek finumabbak voltak. Ezt az útját és materiáját jelentik a' verejtéknek a' nyavallyás izzadások-is: Minémüek a' *Hefticá-* *Nyavall-* *lyás iz-* *zauások.* ban, *scorbutus*ban, sok ideig tartó napos hideg-*lyás iz-* *zauások.* lelésekben; a' belső részeknek zárva álló ke-*zauások.* levényeiben, az Anglia izzadásban 's a' t. tapasztaltatnak. Mert ezek magának a' vérnek meg-olvadásából és rend kívül való el-vékonyodásából következnek. A' mellyek-is kétség kívül mutatják, hogy a' vérnek febe-sőbb kerengése egyenefsen ki-hatott ezekre az egyébkor csak gözt bortsátó edényekre. A' gyenge meleg viz vagy pára feredöktől, a' magunk testének meleg gözítől, kivált mikor ortzánkot és szájunkot-is bé-takartuk esfert izzadá-sok-is ezeket mutatják. Mert ezek-is nem egyébtől, hanem csak a' bőrnek és abban ezeknek a' gözölő szoros tsévets-kéknek nagyobb el-lágyulásából és ki-rágasulásából léfznek.

Mind' ezekből önként ki-kerekedik, hogy *Az egész-* az izzadás az egészséges testnek soha sem *séggel mi-* tulajdona: és hogy ez abban, akár szerző ért *egyez-* okait, akár ki-meneteleit gondoljuk, min-*roszszúl-* denkor egy egy kis nyavallya, 's ha fokig az iz-*zadás.* tart veszedelmes-is. Hanem fokszor meg-*zadás.* esik, hogy ez-is, valamint egyéb sok nya-*vallyák-is,* más hátra lévő nagyobb nyavall-*lyákat szerentsésen el-hárit,* *Mikor* *nevezetesen a' hasznat-* *hat.* mellyek a' láthatatlan gözek benn rekedésé-*hat.* ből jertenek.

§. CCCLVIII.

Illyen állapotban van a' test. 1.) Ha a' láthatatlan gőz akármilyen okból bennünk meg-rekedt volt. Ez az oka, hogy öfzszel és tavaöfzszal éjtszakánként gyakran izzadunk. 2.) Ha igen bőven tápláló, kevéssé *perspiráló*, és a' vért gyúlasztó ételekkel és italokkal élünk. Illyenkor, akár mi kis *commorio*, és külső meleg, nagy belső hévséget szomjúságot és bágyadtságot szokott okozni. De ha azon közben jól meg-izzadhatunk, egészen meg-frisülünk és meg-hivesülnek belső részeink. A' melly bizonyos jele, hogy az izzadás itt igen hasznos volt, és épen ér-vágatás gyanánt esett. 3.) A' hószűz szorulásban, vizelletnek, hószűz után való tisztulásnak, folyó súlynek meg-rekedésében-is a' bőv izzadás igen sokat használ. De 4.) Némelly egyéb iránt friss egészséges embereket olly puha és rosta forma bőrral borított-bé a' Természetnek Mestere, hogy minden kitsiny okra omlik-ki belőlök a' verejték. Ezekben-is, minthogy egyéb testek-is úgy van készölve, hogy a' verejtéknek igen sok materiája készöllyön ö benne, az izzadás semmit nem árt. Sőt ha nem izzadhatnak, attól vagynak roszszul. Segithetjük az izzadást a' diétának rendiben, mind azokkal, mellyeket fellyebb a' láthatatlan gőz segítségére meg-neveztünk vala. Valamíg az izzadás könnyíti és eleveníti a' testet, leg alább nem bágyasztja és fogyatja azt, mind addig nints az ártalmára az embernek.

A' közelebb múlt izzáznak vége felé egynéhány, egyébként nagy tudományu és el-hirefedett Orvosok, majd minden nyavallyákat a' Nedveségeknek meg-sűrűséből akarván ki-magyarázni, és annak megvékonyításából kívánván meg-orvosolni, az izzadást közönséges *praeservativának*, és egész *panaceának* tartják vala. De hogy ebben azok a' jó emberek nagyon hibáztak mások elleve mondhatatlanul meg-mútogatták. A' mint ezek a' tőlünk eddig elé beszéllett dolgokból-is ki-tettzenek. Tagadhatatlan, hogy bizonyos nyavallyákban az izzadás-is fo-dllatokat fegethet. Minémük, az itt ki-nevezett állapotokon kívül, tsak nem minden féle hi-séges az deglelések; mikor t. i. a' bőr színének egy-izzadás. be szigorodásából a' ki-gözölő matéria egészen benn rekedett; a' belső forróságtól a' vér egybe sült, 's néhány órákig való küszködése által a' Természet mind a' két okot meg-gyözvén, böv izzadást támaszt az egész testben. Sok példákat hord elé *Hippocrates* a' maga irásaiban a' forró nyavallyákról, hogy izzadás által gyógyúltanak-meg. Mi azokra ki-nem terjeszkedbetünk. A' Pestisben-is *Syndenham* igen hasznosnak tapasztalta, ha a' beteg nyavallyájának vége felé 24. órákig szüntelen, vastagon, és büdölsen izzadott. Ezt a' petetsben-is, a' már felettébb el-alélt betegeken fokszor segiteni tapasztalta *Frid. Hoffmann*. A' dühödt állatok mérges marásaiban-is a' mérget izzadás által leg-jobban ki-takarodni hitték a' régiek. A' honnan a' Terjéknek, és egyéb izzasztó szereknek különös betsületek mind e' mai napig meg-maradott. Egyebeket a' mik ide tartoznak Lásd elébbi Munkánk II-dik Darabjában a' CCCVI-CCCIX §§-aiban, A' hol az izzadásnak hasznai bövön ki-magyarázva találhatunk.

§. CCCLIX.

A' Nyál vizből, sóból és egy kevés fehér földből készült nedveség. Választják ezt a' vér közül ki tsuda mesterséggel a' fülön elől az állkaptzak végénél lévő, és bizonyos tsótskén két felől a' felső második záp fogak táján a' szájba ki-nyíló két nagy glandulák, más két hasonló nagy glandulákkal, mellyek az első és második pár záp fogaknál belől az állkaptzához vagynak ragadva, és a' nyelv alatt lévő dombotskán láttzó két kis lyukon nyílnak - ki a' szájban. Más apró glandulákból - is a' nyelv alatt, és az ínyek 's ajakak belső oldalaiból, ez holmivel szaporítatik. Nyúlósága pedig vagyon azon híg takonytól, mellyet a' nyelv tsapja és a' lepedegek szivárganak.

A' Nyál A' Nyál a' testnek látható tisztulásai honnan jön közt leg vékonyabb részekből áll. Hanem mi- és miből kor ki-pökjük szájunknak üregében az ételnek itálnak hátra maradott apró részetskéivel, nyeldeklönk, lepedegjeink, nyelvünk és inyünk taknyos nedveségeivel meg-elegyedve lévén, vastagnak láttzik. A' nyálvallyákban fokszor ugyan maga-is vastagon nyúlófon jön a' szájba; de ezt nem a' nyelvnek természete hozza, hanem a' test egyéb nedveségeinek előre lött meg-romlása szerzi. A' gyermekekben és öregekben - is a' nyál rend szerint vastagabb. Az egészséges ifjú, vagy közép idejű emberekben reggel éhomra, előre szájakat jól ki-mosva, ez mint a' víz által láttzó, kevésbé nyúlós, és szöke, minden íz és szag nélkül való: A' melly ha edénybe külön véve egybe rázat-tatik,

tatik, csak nem egészen habos tajtékká vá- Tevő
 lik; és fokáig úgy-is marad: a' tüztől annyi részei.
 megre, mellyben a' viz fel-fórt, nem áll
 vagy sül-egybe mint a' vérnek savós része,
 hanem hűz rézből 19. tiszta viz párába
 megyen, és egy része marad vastagabb ma-
 tériában az edény fenekén. A' kik *Chemiai Szappan*
 mesterséggel ezt a' matériát továbbra-is vis- természe-
 gálták, egészen szappan természetűnek ta- tű.
 lálták; melly a' kövérséget a' vízzel belsö-
 képen egygyesíteni szokta: Mellytől az egész
 nyál-is ilyen szappan természetet veszén,
 és majd egészen habbá mégyen. A' kik eb-
 ben a' vizsgálódásban tűz által többre-is
 mentek, ennek a' víztől meg-fosztatott ma-
 tériának nagyobb részét vékony fejer föld-
 nek, a' többit holmi különös olajnak, és ke-
 vés fe nem savanyu, se nem húgyos termé-
 szetü repülő sónak, és meg-kötve vagy meg-
 aluva állott aérnek találták. A' beteges és
 hibás nyálakban ezek a' részeket jóval bö-
 vebb mértékben és durvább állapotban talál-
 ták. Más nedvességek selett való tisztasága Tisztasá-
 és vékonysága a' jó nyálnak attól van, hogy ga mitől
 ezt a' nyaknak két oldalán a' főre fel-menő van.
 két nagy *Carotis arteriáknak* (mellyek a' vér-
 nek leg-tisztább és leg-könnyebb részit in-
 ditották a' főre, hogy ott *spiritusok* készül-
 jenek belöle) az ortzákra által ágazott, és
 ezekre a' nyálas *glandulákra*, mellyek közü
 számláltatik, a' ki-nevezteken kívül, az áll-
 kaptzának első hajlásában fekvő nagy *glandu-*
la-is, választatott-ki.

Izét az egészséges nyálnak a' maga szá- Ize mitro-
 jában senki nem érzi: talám azért, hogy dás.
 akár mitsodás légyen, a' magunkéhoz gyer-
 mekségünkötől fogva hozzá szoktunk. A'
 másét kóftolni mindenikünk útálja. De a'
 hosszfas hideglelésekben, a' sós *skorbutusban*,
 és a' mikor hosszfason fok sótt ettünk, és
 elegendő vizet nem ittunk, nyálunk - is
 az únalomig meg-sósúl: a' száraz betegség-

ben, fulladozásban pedig, és a' só nélkül való kövér és téisztás eledelektől meg-édesül; az állott, fenyvedt húfoktól, rothadt bűdös izt vált. A' hozzászás éhségben úgy meg-tsipösül, hogy a' száját, nyelvet fel-rágja, és a' fog húfokat annyira meg-emészti, hogy a' fogak - is mind meg-lódúljanak. E' szerzi a' gyomorban - is ilyenkor a' maga rágásával azt a' tsudálatos szenyvedést, mellyet éhségnek nevezünk; mellyet a' forró-hideglelésekben-is fokszor tapasztalunk.

Mennyisége 24. órák alatt.

* Mennyiségéről az egészséges nyálnak 24. órák alatt, *Nuckius* után mások - is többire úgy itélnek, hogy az, mintegy 12. unciára menne. Egyébként bizonyos meghatározást tenni ebben alig lehet, mert a' mint a' gyomor üreksül, ez annál nagyobb mértékben foly a' szájba, sőt a' kedvesebb, kivált a' savanyú ételeknek szagjára, vagy látására megszűre ki-fetskéndezek: az étel közben - is, a' mint az eledelek keményebbek és erősebb's hozzászás rágást, 's szájba való forgatást kívánnak, fokkal bővebben omlik-ki: a' fog-fájásokban egy óra alatt 8. unciára - is könnyen fel-mégyen: a' só és egyebek - is, a' mik a' száját belől tsipik, mint a' bórs, gyömbér, kalmus, vad-tárkonv gyöker, 's több e' félék patakkal húzzák a' nyálat a' szájra. Hogy pedig ez a' szájunkból, a' mint oda jött, a' szerint ki-nem foly, attól van, hogy ottan ottan le-nyeljük, étel közben pedig az ételnek közibe ragjuk.

§. CCCLX.

Hajzna a' *Nyálnak* különösön az, hogy a' szájnak belső részit nedvesen tartsa, a' szomjúságot oltsa, az étel ízét érezhesse, az ételbéli kívánságot ébresztsze; az emésztest segélye.

lye. A' honnan, ez a' gyomor természetzi bal-
 samumának - is nevezetik fokaktól. A' Takony
 pedig a' száznak és toroknak belső részeit ol-
 talmazza és sikitja, hogy nyelvünköt szabadab-
 ban forgathassuk a' nyelést könnyebben tehes-
 sük, és a' tsipős, 's éles száraz falatoktól - is
 torkunk meg - ne sértettefsék. Nagyon oktala-
 nál tselekefsznek tehát a' kik ezt el - pökdöfik
 és ki - hákogják. Sok példáink vagynak, hogy
 a' gyakor pökdösés miatt, nem ehettek, nem
 emészthettek, meg - melancholicusultak és el - szá-
 radtak az emberek. Nem - is kén azért a' nyá-
 lat, igazság szerint, a' ki - tisztulandó veszett
 materiák rendiben tennünk. De minthogy né-
 ha olly bövséggel foly ez szájunkba, hogy
 ha mind el - nyelnök rend kívül el - áztatna és
 el - gyengítené a' gyomrunkat és beleinket: ki-
 vált a' takony, az emésztésnek nagy akadál-
 lyára lenne. Ollyankor azért egy részét ki-
 kell annak pökni; és ennyiben itt meg - emli-
 tethetik. Illyen bövséget okoz már a' nyál-
 nak. 1.) A' rosz szokás. Mert minél gyak-
 rabban szívja és pökdöli valaki a' nyálat, an-
 nál inkább bővül az, mind jobban jobban oda
 szállván a' nedveségek. Mint ezt fok pipázó
 emberekben láthatni. 2.) Midőn a' belső részek
 erőtlének, és a' tejes erek a' belekben meg-
 dugultak, akkor - is igen foly a' nyálunk; a'
 mellyet közönségesen, de helytelenül, gelesz-
 ta hügygyozásnak hívják. Meg - bőviti a' nyá-
 lat, 3.) a' láthatatlan göznek benn rekedése-
 is: úgy. 4.) Az éhség - is, a' mikor igen tsí-
 pös - is a' nyál, úgy, hogy ha el - nyelnéd,
 gyomor rágást okozna. Ettől vagyon, hogy
 a' kívánatos izü és szagu ételekre - is nagyon

szokott fojni a' nyálunk. Továbbá minthogy a' meg-döglött mérges gőzök igen szeretik a' nyálat, a' Pestisben, 's egyébkor-is, mikor e' féle meg-büszhött helyen járunk, nem tanátsos a' nyálat-el nyelni, a' mint erre maga a' Természet-is tanít bennünket. Felettből való elbővülése ellen a' nyálnak orvosság gyanánt lesznek mind azok, a' mellyek a' gyomrot erősítik, és a' *perspiratit* öregbitik.

Hafzna Fő hafzna a' Nyálnak a' gyomor emész-
a' Nyal- tésének segítése. Innen, minden állatokban
nak. valamelyeknek emészto gyomrot készített a'
Böls Természet, nyálat-is készített. A' négy
lábú állatokban az ő nyelő gégejeknek alsó
végén van az erre való készület. A' madar-
rakban az ő begyeknek látható belső mak-
kotskái szivárognak ezt. A' kigyókban az ő
fogaik tövein ilyen nedvességet szivárgó
hólyagotskák tálatatnak. Én az embere-
ről szollok. A' kikben, midőn az étel és
beszéd közben az alkaptzákot, a' nyelvet és
pofákat mozgató *musculusok* által ezek a'
nyálos *glandulák* szorongattatnak, vagy
egyéb ösztönöztes által a' nyál a' szájba
vonattatik, a' rágás és nyelv forgatás által
az eledelek közti méjjen bé-elegyitetik: és
azoknak száraz kemény részeit maga hat-
hatós vékony vizével; kövér síros részeit
szappan természetü olajos savával; szijas
sziváj részeit a' benne és az eledelekben lé-
vó 's a' rágás közben közikben elegyitetett
a'rral, majd, midőn az a' belső melegtől ki-
terjedt, széllyel feszengeti, egy termé-
zetü, egy ízű és szagu hig folyó nedvességgé
tsinálja; addig pedig ki-fejtvén, és el-ol-
vasztván az eledeleknek természeti kedves
savokat az eledeleket izessé teszi, és az
által az egész természetet fel-éleszti: Hogy
igy a' szájban, mint egy félig meg-emész-
tet-

tette, fázjon-el az eledel a' gyomorba: ott ennek élelztése által meg-keljen vagy forjon, jobban - is meg - higuljon, és tökéletességben ofzoljon, 's e' szerint igaz, jó *chylussa* váljon. Minek utánna pedig a' szájban, gyomorban és belekben a' le-irt útakon és módokon a' Nyál a' maga kötelefségeit meg-tette, által megyen a' *chylussal* a' vér közi. Azzal együtt megint kerengöbe vitetik: annál - is jobban el - készül, és mind jobb jobb nyál leszfz belöle: mig utóljára láthatatlan gözzé válik.

Ezeket így értvén a' Nyálnak hasznai- Ki-pök-
 ról, könnyen el - hihetjük, hogy ennek ki- dősésének
 pökdösése, annyival-is inkább elé - szivása, ártalmi.
 nagy oktalanság légyen. Ez a' szájban szom-
 juságot, iz nem érzést, a' torokban nem nyel-
 hetést, nem szólhatást; a' gyomorban étel
 nem kívánást, nehéz emésztést, az egész test-
 ben el-száradást, fekete sárt vagy *melancholiat*,
 's egyéb terhes nyavallyákat szerez; mel-
 lyek a' rosz emésztéstől, és a' vérnek higabb
 részétől való meg - fosztatásából származnak.
 Meg-érthetjük azt-is, hogy a' nyálnak meg-
 fogyatkozását, miért ne lehessen bővebb víz
 vagy egyéb italokkal ki-pótolni? Fel-vehet-
 jük annak okát és módját-is. Mit tégyen a'
 pipázás, az emberekben, midön evel nyálokot
 ki-pökdöfik, az étel nem kívánásra, és éh-
 ség jobban türehetésére? Mellyel a' jó pipá-
 sok ditsekednek: A' Braíliai Indufok, a'
Lery meg-jegyzése szerint, éhség ellen a' pi-
 pával szánt-szándékkal élnek. Mit várhat-
 nak a' pipázásból az azon kívül-is fokot
 pökdöső *hypochondriacusok*, száraz vérü *me-
 lancholicusok*, és sovány testü *cholericusok*,
 midön a' mi kevés nyálok völt, azt-is a'
 pipázással elé - szivják és ki-pökdöfik. Egy-
 kor, így ír *Boerhaave Præl. ad Inst. Med.*
S. 66. a' Frantzia Udvarba ez a' szokás
 tsúfzott vala bé, hogy szájoknak kedvesebb
 szagjáért az Udvariak szüntelen holmi viafz-
 ból,

ból, *maflix*ből, *cardamomumból* és egyéb kedves szagu szerekből készült pogatsátskákat ráfogatnak vala. Melly miatt, fokot kellettven pökdösniek, a' *hypochondriacusok*nak és *hecticusok*nak száma felette el-fzaporodott vala. Altiában-is, a' hol *maflixot* ráfogatni közönséges szokás, ezeknek fok példáit láthatni. Az ilyen állapotokban egyedül segíthet a' nyálnak le-nyelése. Az Isteni törvényekben V. Mos. 25: 9. a' nyálnak földre való pökdösése az útálatofságok közitéterik.

Min'mű Vagynak mind az által bizonyos nyállapotok vallyák, mellyekben a' nyál, vagy inkább nem jó a' a' vérnek el-poshadt savós része ezeken az nyálat le-nyelni. Itakon hafznofon keres magának ki-menetelt. Illyenkor ártalmos volna a' szájba folyó nedvefséget mind le-nyelni. Így vagynak a' hideg roz gyomru, rozfzül gözőlö, *phlegmás*, fenyvedt inyü emberek, a' kis gyermekek, mikor a' fogok jö, vagy a' szájok ki-febefsült, vagy gelesztáfok. A' kiknek olyan fok taknyos nyál foly a' szájokra, hogy nyelveket-is alig forgathatják benne, söt majd meg-tikkadnak töle, falatjait-is az útálásig el-motskolja, és a' szájokból magára-is ki-folly: Mellyet ha mind le-nyelnének, a' gyomrok jobban-is el-romolnék; de hafok - is felettébb el-tsápodnék. Mikor hánytatót vettünk, akkor-is előre mindenkor fok nyálunk foly-ki. Úgy egyébkor is, mikor valamit útállunk. Az ilyen nyálot - is jó ki-pökni. A' Pestifés időben mit érjen a' nyálnak szorgalmatos ki-pökése, fellyebb meg-jegyzettük vala. Az erős fog-fájásokban-is, és mikor szájunk torkunk fel-gyúladott, több nyál jö a' szájunkra, mint azt útálás nélkül le-nyelhetnök. Tapasztaltattak bizooyos járovány forró nyavallyák - is, a' mellyek fok nyál folyáfsal gyógyúltak - meg. Az öszve folyó hójagos himlöben, mikor 11-dik napra a' himlö kérge meg-

meg-kezd száradni és feketülni, ha bőv nyál folyás által, vagy a' kezeknek láboknak megdagadásával nem segíthet magán a' természet, ok vetetlen halál követi. A' Frantzós nyavallyák kénesövel leg-jobban nyál folyás által orvosoltatnak; mikor 6-8 hetek alatt minden nap ki-folly 5. 6. font nyál forma nedveség az ő szájokból. Ki nem látja, hogy ha ezt újra le-nyelnék az olyan emberek, el-kellene veszniek miatta. Több történetek-is vagynak, mellyekben a' bővebb nyál, fojás, és ki-pökdösés orvofság gyanánt szolgál a' betegeknek. De az egészségesebben ez egyik-is soha fints ártalom nélkül. *Mikkel lehet a'* nálnak a' gyakor pökdösés ellen a' jobban *sok nyál-* szoktatás: azoknak el-kerülése, mellyek a' *folyas* nyálat a' szájra vonnák: a' gyomornak erő-*ellen segí-* títése: a' ki-gözőlésnek segítése. *teni.*

§. CCCLXI.

Az Orr-takony a' Nyállal egy féle materiájú. A' Régiek ezt egyenesen, egy bizonyos lyukon, az agyvelőből gondolják vala ki-fojni. De ma már tudjuk, hogy ez az orrnak belső tekervényes nagy üregit bé-fedő lágý hörből szívárog-ki; hanem, a' mennyiben az ezt szívárgó erek és inak az agyvelőről jönnek, lehet mondani, hogy a' takony az agylőről jő, és annak mint egy *excrementuma*, tisztalása. E' félett a' szemről-is a' könyvek nagy része az orrba szokott le-ereszkedni; úgy, a' fül dombján belől lévő üregből-is száll ide valami materia. Ugy hogy, a' takony által egyszer-smind minden főbéli érzékenységek tisztulnak. Ez, mikor a' vérnek illendő hígsága és melegsege van, gözbe szokott menni; ha pedig va-

lami okból a' vér meg-kezd hülni és taknyosulni, meg-vastagodik és egymásra gyűl; melyet hogy szüntelen ki-ne szivárogon, az orr lyukakban termő szőrök tartóztatnak.

Az orr Melly nagy hafznu Érzékenység légyen
takony az Élő-állatokban a' Szaglás, az I. D. l.
honnanjö. 135. és V. D. l. már ki-befzéilettük. Ugyan
 ott meg-jegyzettük vala, melly igen tsudálatos mesterséggel tette a' bölts Alkotó ennek kézfületét a' kívül kitsinnek tettző Orrnak, belől tágozon, üregében és öbleiben, úgymint: a' két szemöldök felett ki-álló homloknak és az ortzának szem alatt fel-dombosult barlangjaiban, és az onnak közepén le-ereszkező ékfzeg forma puha tsontnak böltsotkskáiban, és mindenik válafztékban ki-tsütsörödött vékony levelekből álló spongyiás négy tsontotksáknak fzinén, mellyek ott benn mind egy másba szolgálnak, és egy másból folyó lágy, vastag, taknyos, felette érzékeny hártývával bé-vagynak vonnattatva. Ebbe, az orrnál magánál hatszor is nagyobb helyre ki-terjeszthető hártýába a' szaglás végett fellyülről az agyvelőnek mint egy a' fenekéről holmi rosta forma tsontnak apró lyukatos, de a' nyers tsonton nem tettző lyukatskáin nem egy, hanem fok lyukain jönnek-ki az agyvelőből fok lágy takony forma inatskák. A' melly inatskák el-hagyván azokat a' kemény takaró hüvelyeket a' lyukakban, mellyek más inakot magokban foglalnak, mezitelen el-terjednek annak a' taknyos hártýának minden *punctumain*. De egyszer'smind a' főre menő *Carotis* nevü Élő-ereknek kívül a' külső részeken el-terjedő ágaiból (mellyekből a' nyál-is ki-válik) fok ezernyi ezer apró ágatskák oszolnak-el ebben a' hártýában, és nyilnak-ki rész szerint egyenefsen, rész szerint apró makkotskákba csombojodva, és gözőlik meg-fzűnés nél-

nélkül a' magok nedveségeiket ennek a' hárt-
 tyának, és az ebben lévő érző inatskáknak
 nedvesítésére. A' melly nedveség, mikor *Mihöl all*
 jól el-készült láthatatlan gözbe mégyen, és mi
 mikor kelletinél több és meg - vastagult *Orr haszná*
takonynak mondatik. A' régiek egyező ér-
 telemmel hittek, mind a' közelebb el - múlt
 száznak közepéig, hogy a' takony azokon
 a' lyukakon, mellyeken az érző inak jönnek-
 ki, egyenesen az agyvelőből szivárognak-ki.
 (És erre nézve az ostoba emberekről azt - is
 szokták vala mondani, hogy agyvelő helyett
 takonnyal van teli a' fejek, az okos
 ravasz embereket pedig *emunctæ naris*, ki-
 fűtt orruaknak nevezik vala) míg egy *Schnei-*
derus nevű *Wittenbergai* tudos *Ant. Pro-*
ffessor a' Nátháról irt könyvében meg-bizonyi-
 totta, hogy a' takony ott az orrnak üregi-
 ben terem. Ugyan csak annyiban szolgálhat
 az agyvelőnek tisztábbságára, hogy a' neve-
 zett *Carotis* élő-érnek agyvelőt formáló belső
 ágába ez által valamivel tisztábban mehet
 a' vér.

§. CCCL.ΔII.

Hasznai az orr-takonynak ezek. 1.) Hogy
 az igen érzékeny inakból készült szagló hárt-
 tyát lágyon, nyersen tartsa, az *aérnek* - súrlá-
 sától óltalmazza, és holmi férgeknek, bogarak-
 nak az orrunkban búni ne engedje, ha mi oda
 ment azt - is onnan ki-mossa. 2.) Hogy az
 agyvelőt és főbéli érzékenységeket tisztítsa.
 Ez az oka, hogy ha ez valami okból vagy az
 agyvelőben vagy azon kívül meg-reked, igen
 fok, és nehéz főbéli nyavallyák követik az
 embert. Meg-reked pedig, ha vagy a' vér
 igen el-hül, és el-taknyosodik, vagy az ezt

szívárgó hárttyát a' hideg öfzve húzza, a' piszok, por tabák vagy egyéb valami, annak lyukait bé-tapasztja. Ez utólsónak el-háritására rendelte a' Természetnek bölts Mestere a' *Prüfz-szentést*. A' mellyre, különös szédülést tapaszta-
 talván fejekben az emberek, eleitől fogva fok-
 képen - is igyekeztek erre serkengetni a' szun-
 nyadozó természetet: úgy mint, a' nap fényé-
 vel, tolluval, orrok szőre tsépegetésével, és kü-
 lömb kölömb féle prüfzszögtető porokkal. Ma
 e' végre többire *por tabákkal* élünk, a' melly,
 ha jól készítetik, a' több prüfzszögtető porok-
 nál hasznosabb - is, bátorságosabb - is.

De olyan az emberek természete, hogy
 ha valaminek egyszer kétszer névezetes haszná-
 tapasztaltak, azzal mindjárt viszsza kezdenek
 élni. A' *Por tabákkal* - is, úgy látjuk, hogy
 már ma mint tsemegével úgy élnek; a' kinek
 kell - is, a' kinek nem - is, a' mikor kell - is, a'
 mikor nem - is, úton út félen, tsak nem min-
 den *minutában* hányják ezt bé órrák lyukai-
 ban: és mint igen kedves portékájokkal, udva-
 rolni egymásnak ezzel igen szeretik; alig lé-
 vén valaki, a' ki eunek eredeti hasznára valami
 ügyet vetne. Mit nyernek véle? azt, hogy
 időre a' leg jobb por tabáktól sem prüfzszent-
 hetnek; sőt, hogy orrok még jobban bé-dugul,
 és szaglásbéli érzékenységeket - is fokan el-vefz-
 tik. Mert a' fok tabáktól a' taknyot szívárgó
 edények bé-dugulnak, és a' takonynak tsak
 vékonya jöhet-ki, a' vastaga pedig benn reked,
 és öfzve szárad: a' szagló inak - is meg-ke-
 ményednek; és így az az érzékeny hárttya mint
 a' botskor bőr olyanná lészzen. E' félet, a' ta-
 bák tsépésére, és az orrnak gyakor fuvaklására,
 a'

a' nyál-is ide izokik, a' gyomorben emész-
tésnek igen nagy karával. Mind ezektől pedig
leg inkább tarthatnak azok, a' kik egyébként-
is izáraz természetűek. Sokan, nem érezvén
utólyára a' rend szerint való tabáknak femni
erejet, *száraz, liszt forma, erős por tabákot*
szívják. A' melly oda-is fel-hatván a' hová a' va-
ttagabb 's nyirkosabb tabák el-nem érkezhettek,
egy darabig jól izolgál; de nem fokára, hason-
loképen meg-dugván 's el-szárazítván ez-is az
eddig elő epségben maradt részét a' szagló és
taknyot szívargó hártjának, az el-kezdődött
kárt bé-fejezi. Azon közben, a' bé-lehellet
aérrel le-mégyen ez a' tüdökre-is; és köhö-
gést, tikatsolást, fulladozást, okádozást, a'
tüdöknek *inflammatioját*, meg-kövesedését, vagy
meg-kelését, 's következesképen száraz beteg-
séget-is fokaknak okoz. Mások megint, hol-
mi erős rágó materiákat, fejer hamvat, eger
és galamb ganéjt, szegfüvet, borsot, zázpát
's a' t. elegyitenek por tabákjok köze. A'
mellytől ugyan inkább prüszkölnek, de az or-
rok-is fokszor rútul ki-sebesül és meg-bü-
dösül. Vagynak olyan példák-is, hogy az
ilyen erős por tabákra való kemény prüszfö-
gésben a' főre sebesen tsapódó vértől, meg-
süketültek, meg-vakultak, meg-bolondultak,
hóltig való álmoságban és gutta-ütésben-is
estenek az emberek. A' mellyek másokon-is,
de kivált a' gyermekeken, aszszonyokon és a'
hypochondriacus férjfiakon, a' kikben a' vér egyéb-
ként-is a' főre igen liet, és a' *spasmusok*, *con-*
vulsiók nagyon uralkodnak, igen könnyen meg-
eshetnek. Mind ezekre a' por tabákos embe-
reknek illő volna egy kevésbé, a' mint szok-
tak, jobban vigyázni. A'

Soksga mit árt. A' rosz gyomru, nyers nedvefségekkel el-tölt testü, és roszszúl gözölö szemellyekben, valamint a' nyál, 's a' nyeldeklönek, lebedegeknék, és az inyeknek taknya, úgy az orr-takony-is, olly vastagon, bővön 's tsipös sófon megyen az orrnak hártýára, hogy azt a' szaglásra-is alkalmatlanná ten né, ki-is follyna az orr lyukakon, hátul-is az orrnak torokba szolgáló nagy üregén bé-follyna a' tüdökre, és meg-tikkasztaná, 's gyomrunkat-is el-rontaná, ha az orrunkat ottan ottan ki-nem fúvnok, vagy hátra sziván a' meggyült taknyot, ki-nem hákognök, vagy prüfzszentéssel ki-nem vetnök. Éjszaka mikor minden egyéb tisztuláfok-is meg-szüntek, az a' takony-is bővebben gyül, és úgy megsürüdik vagy egybe-is sül a' szagló hártýának szinén, hogy mig háromszor négyszer jól ki-nem prüfzköljük, vagy ki-nem hákogjuk magunkat, alig szúfzoghatsz, szaglátsz sintsen. Ennyiben azért ez az egyébként fziükséges nedvefség-is a' ki-tisztulandó dolgok közi tartozik.

A' prüfzszentésnek hasznairól az orrnak és agyvelönek tisztítására fellyebb a' por-tabáknak historiájában annyit irtunk vala, hogy itt bővebb világosításra nints szükségünk. Az erős, fejet el-fojtó náthában, kívált mikor fórrót fúv-ki az ember az orrán, és semmi leve nem jö; úgy a' hoszszas erős prüfzsözégésben-is, ha ki a' tenyeréből lágy meleg vizet sziv-fel az orrában, 's a' száján ki-veti, igen fokot segít.

§. CCCLXIII.

Nem lészzen talám únalmára az Olvasónak, ha ez alkalmatofsággal a' *Prüfzszentésre* való jó kívánásnak eredetiről-is holmiket megemlitünk. Ez a' szokás, a' mint egy *Balcerini* nevü Tudós Olofz írja, nem tsak Európá-

rópában, hanem Amerikában, Ásiában - is csak nem eleitől meg - volt. A' 'Sidó Rabbinusok azt mondják, hogy az Isten Világ teremtetése után hét tsudakat tett; mellynek egyike e' volt, hogy midőn az emberek mind prüszszentés által múltának - ki e' világból, azt a' Jakab Pátriárka könyörgésére meg - változtatta, hogy a' prüszszentés neki, 's ő utána másoknak - is, nem halált, hanem inkább meg - gyógyúlható nyavallyát jelentsen: 's ezért kell ma a' prüszszentésre jót kívánni. A' Pogányok pedig *Prometbeus*rol azt írják, hogy az ő általa föld - ből formáltatott emberek, a' meg - elevenedésnek jelét prüszszentés által adták: 's e' volna az oka a' prüszszentők közöntésének. *Tucydides* régi Görög Hístorikus azt írja, hogy az ő idejében Áthénás Városában olyan pestis volt, hogy a' kik abban prüszszögni kezdettek, azok hirtelen mind meg - hóltanak. Innen, midőn valaki prüszszenteni talált, mindjárt, az Istenek hívták annak segítségére. Sokan ezt tartják a' prüszszentésre való jó kívánás leg első eredetinek. De hogy ez már az előtt - is sokkal meg - lett légyen a' *Homerus* és *Herodotus* írásaikból meg - tettik. A' *Keresztyének* közi; a' *Vergilius* ítélete szerint, ez 590 - dik Esztendőben az I. Gergely Pápa idejében tsú - szott - bé, a' mikor - is Rómában hasonló pestis volt a' mindjárt említett Áthénás városbéli pestishez. Vagynak a' kik, ezen szokásnak régiségetől és közönséges voltától indítatván, ennek eredetét a' természet tickai közt kerelik. De *Ballerini*, ezt a' babonázást szerető tudatlanságnak helyesebben tulajdonítja. Közönséges voltát pedig a' Tudósok és tudatlanok közt,

közt, onnan magyarázza, hogy e' dologban is, mint száz egyéb felekben, a' kevés számból álló értelmes emberek, a' tudatlanok fokságát követni, jobbnak tartották eleitől fogva, mint sem Vallástalan embereknek tartatni, és másokkal magokat gyűlöltetni. Innen vagyon, hogy ma-is minél tudatlanabbak az emberek, erre annál nagyobb hálálkodást tésznek. A' Törökök a' prüszszentésre jót nem kívánni, szentség törésnek tartják: az Anglusok ellenben erre keveset ügyelnek.

A' Prüszszentésre való hálálkodás, ha tisztességre ta szivből származnék, mint hozzánk való tenni szo- jó indulatnak mutatása, el-mehetne. Egyéb- kott hálál- ként szentfényt vesztő hízkeledés, és együ- kodás mit gyü babonázás. A' régiek ezt valami szent- er.

és előre nagyot jelentő dolognak tartották: és mikor valamihez akartak kezdeni, ha magok vagy mások az ő jobb kezek felől prüszszentettek, azt azon dolgoknak szerentsés ki-menetelére magyarázták. A' reggeli prüszszentésből azon napi dolgaiknak rossz folyását, a' déliből jó ki-mentelét jövendölték. Sokan ezt az igaz mondás megpetséltésének: ellenségétől való meg-szabadulás jó jelének tartották. Ha a' vendég-ségben valaki az étel ki-vitele után prüszszenteni talált, ha azonnal vízszia nem hozták a' tálát, és abból újra nem kóstolt, annak veszedelmére magyarázták. A' régi keresztényekről-is azt jegyzette-meg *Augustinus De Doctrina Christi.* hogy ha reggel mikor az ágyból fel-akarván kelni, a' farujokat bé-vitték, prüszszenteni találtak, az ágyba ismét vízszia fekütek; ne hogy az

Ennek nap valami rossz érje őket. *Aristoteles Probl.* oka mi 33. c. 7. 9. ennek a' régiek babonájának ilyen okát tész-fel: Három része van, úgy volt. mond, az emberi testnek; a' Fő, a' Mejj, és

a' Hás. A' Hasból szél, a' Mejjből lélekzet, és fel-böfögés, a' Föböl prüfzszentés jö-ki: és minthogy a' fö, Isteni és szent rész, azért az ebből illyenkor ki-lövödö *spiritusokot*-is szentnek jelentösöknek tartjuk, és tiszteljük. Ezen kívül, a' prüfzszentés a' fö jó egészségének-is jele: azért mint ennek a' szent résznek egészségét bizonyító jelre gondofonis ügyelünk, és köszönünk. Hippocrates a' prüfzszentést a' fel-melegedett vagy meg-nedvesedett agyvelőnek üregiböl, vagy gyomoraiból ki-lövödött szélnek tartotta. Mind hiába-valóság! Már régen ki-tudódott, hogy a' prüfzszentés semmi nem egyéb, ha-nem a' izagló taknyos hártzában el-terjedt, egészen meztelen, és innen felettébb érzékeny inaknak akármí által lett ösztönöz-tetésére, a' mejj, has, és a' köz hártya *musculussainak* előre való ki-terjedések után birtelen mind egygyütt keményen esett egy-be húzódása, mellyel a' mejjen bé-lehellett fok aért erőszakoson úgy fel-lövik, hogy az nem csak az orrnak minden üregeiben találtató taknyot és piszkot ki-sepri, ha-nem az agyvelőt magát-is meg-mozgatja, és a' nedveségeket abban-is ferényebb fol-lyásra indítja. Melly által kettőjig, háromig a' takonnyal meg-terheltett főnek reggelen-ként nagy könnyebbséget ízerez: de mikor tizig, húszig-is el-megyen, az említett részeknek *musculussait* nagyon el-eröteleni-ti, az agyvelőre-is olly fok vért toj-fel, hogy könnyen gutta-ütés, meg-vakulás, és süketülés lehet belőle. A' vérmes szemüek-nek, vért pököknek, *hecticusok*nak, meg-sza-kadtaknak, terhes aszonyoknak, a' fok prüfz-köles mások felett ártalmos. A' szem bel-ső szegeletének nyomására a' prüfzszögés el-szünik. A' tsuklást a' prüfzszögés meg-ál-lítja.

A' prüfz-
szentés
hogyan lé-
szén, és
mit hasz-
nál.

Ha igen
fok, mit
árt.

§. CCCLXIV.

A' *Fül Sár*. is a' Fül külső üregit beborító hárttyából úgy szívárogo - ki, mint a' takony az orrban. *Materiája*, mikor ki - jön, az édes mondola olajhoz hasonlít, hanem az állásban meg - szárad és meg - keseredik mint szintén az epe. *Hafzna*, hogy a' fül üregit es dob hárttyáját lágyan, nyersen, síkon tartsa; a' kopástól, és sérüléstől oltalmazza: a' férgek és bogarakat belé bűni ne engedje. Hibáznak azért, a' kik fülököt minden órában vájják, és mosás; még pedig, vagy kis újjakkal, a' melly az erős feszengetéssel a' fül portzogóit könnyen meg - fitzomatja, vagy fával, a' melly szálkát bortsáthat a' bőrben, vagy gyombos tövel, a' mellynek gombját, ha benn marad, ki - venni igen nehéz lesz. De ellenben, a' fület soha ki - nem tisztítani - is nem tanátsos. Mert ha a' fül sár igen meggyűl, meg - tsipősül, és öfzve szárad, nehéz hallást, fül zúgást és fájást fog okozni.

A' *fül-sár* mi és *hibáson* nevezik *Fül vásárnak*, hogy olajos természetű legyen, ki - tettzik abból, hogy mikor meg - keményült mint az olaj vagy viasz ég. Szívárogo ide a' fülnek üregét befedező felette érzékeny vékony hárttyának számtalan, a' köles izemnél - is a' probb makoktskáiból, melly a' fülnek portzagós tson - taiba - is kevésbé bé - véfettetik. Vastagsága rész szerint magától, rész szerint a' fülbe meg - szállott porból lesz. Ha ettől a' sártól a' fül egészen ki - tisztítatik, izzonyu fájdalom követi: meg - száradván az alatta lágyon állani

lani szakkott, felette érzékeny, majd minden kérges akaró nélkül való, és a' tsontokon meg-^{gy}ült bőr, és azokban lévő gyenge inak szinte az el-fzakadáig ki-feszülvén. Mellyből süketség - is könnyen következhetik. Ha pedig nagyon meg-gyült, a' fül lyukában ez a' sár, az ott termő rövid szőrököt nőni nem engedi, hanem bé-kondoritja; mellyek hegyeikkel az érzékeny hártját ösztönözik, és a' fülben el-álthatatlan viszketegséget okoznak, és kényszerítik az embereket kis újjok körmével - is füleiket azonnal ki-vakarni. Ha ezt nem tselekszük, meg-süketülnek. Ezen neme ellen a' süket-ségnek használ ha szappanos lágy meleg vizet, mellyben kevés szalamiát - is olvasztattak-el, eresztenek a' fül lyukában. Ez azt a' viasz természetü sárt meg-lágyítja, és könnyen ki-vehetővé teszi. A' *Chnainak*-ról említi *Haller Comm. ad Inst. Boerh.* §. 551. hogy azok a' magok füleikben holmi ferte etsetskét körül forgatván, olly nagy gyönyörüséget éreznek belőle, mellynek csak az egy afszonyokkal való élést lehet eleibe tenni.

§. CCCLXV.

Hogy a' Jó vér - is az egészséges testben rendinél bővebben meg-gyülhessen, a' gyermekeken, ifjakon, férjfiakon, afszonyokon, gyakran a' testnek egész meg-újjulásával eső vér-follyások és ér-vágatások, és ezeknek el-múlatásából és meg-rekedéséből következő nehéz nyavallyák, világoson tanítják. Oka pedig a' vér illetően hővségének, a' kevés *commotio*, és azon közben a' könnyü emészthető és bőven tápláló ételekkel és italokkal való

gazdag élet; a' kevés *perspiratio*, és kevés vízellés, a' hasnak hoszfzas szorulásával vagy keménységével együtt. *Külső jelei.* 1.) Az elő számlált okoknak meg-elözéte. 2.) A' *Sanguineusokban*, az álmotság, az ábráznak meg-telése, feszülése, és szokatlan pirosága: a' *cholericusokban* és *melancholicusokban*, az ereknek nevezetes ki-dagadása és keménysége, a' nyug-hatatlan álommal es nehéz álmodozásokkal együtt. 3.) Az egész testnek bágyadsága és nehézsége. 4.) Az elmének nyughatatlan hánykodása, és dolog tételhez való kedvetlensége. 5.) Minden kis *commotiora* való el-fáradás, piheles, és szív dobogás. 6.) A' főnek nehézséggel járó meleg fájdalma. 7.) A' vérnek e' vagy amaz úton ottan ottan való meg-indulása, a' testnek meg-újulásával.

§. CCCLXVI.

Igy meg-szaporodván a' vér, az edényeket, mellyeken keringeni szokott, rend kívül meg-tölti, ki-feszíti, és el-erőteleníti; a' meg-puffadt ágak, a' köztök és rajtok el-terjedő aprób ágatkákat meg-szorítják, a' vérnek folyását rajtok el-fogják. Melly szerint a' vérnek egyenlő keringése a' testben nagyon meg-bomlik, sok helyeken meg-akad, és meg-állapodik: mellyből a' lesz, hogy a' vér mint egy meg-kezd alunni, nyúlófulni, vastagulni, s következés képen veszni; semmi tisztátlanság abból ki-nem gőzölöghet, sőt a' vizellet-is gyakran benn reked. A' honnan osztán, el-kell lomhulni, nehezedni, színtelenülni jobban-

ban - is az embernek : a' *melancholia*, sülly, köszvény, *calculus*, nátha, külömb külömbféle hideglelések, körül kezdik azt venni. Ha pedig valami októl febes folyásra indítatik a' vér, tor, ront, szaggat mindenfelé; veszedelmes *inflammatiokot*, vér - folyáfokot, gutta-ütést 's a' t. okoz.

Nem bátorságos tehát, ha egészségünket szeretjük, okot szolgáltatnunk, hogy a' vér mi bennünk így el - bővüljön. Ez ha annak terhét a' fellyebb említett jelekből, érzeni kezdjük, igen szükséges magunkat ellenkező *diatára* fogni: sőt ér - vágatásokkal, *laxativákkal* is, kivált őszszel és tavaszszal, a' mikor a' vér leg inkább szokott szaporodni, azt ottan ottan apasztani, igen hasznos lesz.

A' Vérnek felettébb való meg-bővülése, *A' kellettimsoda* okokból szokott következni? *mitso-nél bővebb* da jelekből esmértethetik - meg? és ha szük-jó vér ségtelen része ki - nem ürefedhetik, *mitsoda mennyi-károkat* szokott az egészséges testben szer-ben tarzeni? Ezen *Diateticának* I-ső Darabjában a' *tozik a'* 115-dik levélen meg - irtuk. Ugyan ezeket *ki-tisztú-elébbi* Munkáknak Második Darabjában a' *landó dol-CCLXXXVIII - CCLXXXIX §. § - ban bö-gok köz-i* vebben - is ki-beszélettük vala. A' hol azt is elé - adtuk vala mikor? és hogy kell a' vérnek e' féle bövséget, ha a' természet maga az orron, méhen, vagy másutt támasztott vér - folyáfok által véghez nem vinné, ér - vágatással, és köppöllyöztetéssel, *purgatiokkal* fogyni? Az itt fel - teteknek bővebb világosítására azért most - is elégnék tartjuk Olvasóinkat azokra vizsza igazítani: és itt több beszédekkel nem terhelni.

§. CCCLXVII.

A' testből ki tisztulandó materiák közé számláltathatik némü némü tekintetbe a' *Nemző mag-is*. Szoros értelemben ugyan, így csak a' Ferjfi Magvát nevezhetnök: de rövidségnek okáért, az *Aszszonyok* favóább nedveségit-is e' névben foglaljuk. E' féle nedveség, sem a' *Gyermekekben*, sem a' vén *Emberekben* nintsen: hanem kezd e' mindenik félbe készülni akkor, mikor az ö növések megkezd állapotni, és osztán mikor a' vénség meg-szárazítja, el-hüti és erőteleníti a' testet, ismét nem készülhet. Rendes idejek azért ennek a' *Férjfiakban* a' 16. és 65. az *Aszszonyokban* pedig a' 14. és 50. *Esztendők* közé. A' forró és heves természetűekben ez hamarébb kezdődik, de hamarébb-is meg-szünik, mint a' kik hideg és nyálas testűek. *Tszudálatos természetű Nedveség* ez. Mert mi-hellyt ez készülni kezd az ifjakban, testeknek fok része, szavok, magok viselese igen nagyot változik: és midön ez egy kevésbé egy másra gyült, nem tudom mitsoda ösztönözés által, a' vért annyira fel-gyúlasztja, olly nyúghatatlan-ságot szerez mind a' testben, mind az elmeben, és a' párosodásnak vagy *venus*nak kívánására annyira fel-indítja mindenik félt, hogy fokban ezért betsülleteket, világi szerentséjeket, sőt életeket-is kotzkára vetni semminek tartják: némellyek ettől csak nem meg-dühödnek. De mi-hellyt, tzelokot el-érvén, ezen néhány tsep takony forma nedveséget magokból ki-ereszt-hetik, azok az iszonyu változások ö benne

egé-

egészen, mintegy pillantatban, le-tsendesütnék. Ezeket a' több *excretiókban* nem tapasztaljuk. Mi végre rendelte légyen pedig ebben a' Természet bölts Auçtora így, könnyü megérteni. Ugyan-is, ez által kelletvén az Emberi Nemzetnek szaporodni, szükség vala a' gyermek viselésnek, szülésnek, és fel-nevelésnek únalmos el-képzelését, a' *venusnak* illy kimondhatatlan kívánásával, avagy csak egy ideig, az emberek fejiből ki-törteni. De azon közben nem lehetett el-kerülni azt-is, hogy ez a' nagy *momentumu* dolog, az egészség dolgában-is nagyon bé-ne tsúszna, kivált mi bennünk Emberekben, a' kikben ez a' kívánság nem köttetett bizonyos időkhöz, mint az okatlan állatokban.

A' Természetnek minden munkái szé- *A' Venus* pek, betsületefek. Hanem a' vizsgálta for-gyagor-dulatú rosz Elme azok közül maga rosz lásról tzeljának eszközeivé tévén némellyeket, on-miert nem nan ragadott rút, bestelen név rájuk. Így *befszélhe*-történt ez a' szeretnek azon főbb mun-tünk egyekájában-is, melly a' szeretnek régi költött *nefsen*. Isten Afzszonyáról vagy Istenéről (mert a' leg-régibb Iróknál mint férjfiu úgy-is adatik elé) *Venusnak* neveztetett. Ez, mint az emberi nemzetnek el-szaporodására és fen maradására a' Fő Böltsétségtől ki-rendelt, el-kerülhetetlen dolog, magában igen betsületes és tisztességes, minthogy a' Házafság mindenek előtt tisztességesnek és szentek-is mondatik. Hanem, a' fajtalan rút erköltsü emberek a' magok útálatos vizsgálta élésekkel ennek nevére-is olly gyalázatosfá tettek: hogy erről a' dologról tulajdon nevekkel befzelni, kivált nálunk, szemtelenségnek tartafsék. Mi jobb tzeláll, a' tisztább és betsületesebb elméjü Olvasóknak kívántunk az

egészségnek ebből folyó állapotjáról (mint mások-is tselekedtek, valakik *Diete cat* írtak) keveset szólni. A' méh a' бүдös virág-ból-is édes mézet fzed, a' pók a' leg jobb *Mi' itt ezt* szaguból - is mérget sziv. Nem tzelom né-
miért, és kem itt ezt a' dolgot úgy venni-fel, mint az
mennyi- emberi nemzet szaporítására intéztetett.
ben vesz- Hanem tsak úgy a' mint az evel való okos
szük-fel. élés egyszer'smind az egészséget - is segiti,
 leg - alább nem rontja; az oktanul való
 élés pedig nem tsak az egészséget el-rontja,
 hanem az életet - is nyomorúttul el - veszti.
 A' melly a' Nemző és fogadó nedvességnek,
 (ha lehet) egészen benn tartásából; vagy
 tsak annyi mértékben való ki - botsátásából
 függ, a' mennyit a' testnek erője el - fzeny-
 vedhet.

A' Férj- A' Nemző Nedvesség a' Férjfiakban
fiakban a' *magnak* - is mondatik: abból az okból, hogy
Nemző ez az aszfzonyi méhben, mint valami szán-
nedvesség tott földben, bé - vettettetvén, ott ki - kél,
Magnak és magzatnak fel - nevededik. Fel - ragadott
miról ez a' mag név az aszfzonyi méhnek ilyen
mondatik. forma nedvességére-is: mivel sokáig olyan
 értelemben voltak a' Természet vizsgálók,
 hogy a' magzat a' közösülésben a' Férjfi
 nedvességnek az aszfzonyi nedvességgel ab-
 ban a' tűzben esett meg-elegyedéséből lenne.
 De ma a' Nemző-mag tsak a' férjfiakban tar-
 tatik lenni: az aszfzonyi nedvesség pedig,
 mint a' kövér első a' szántó földre nézve,
 tsak úgy gondoltatik. Mi külömbséggel,
 alább meg - említjük.

Ez miből A' Férjfiu magról *Hippocrates*, a' mint
dll. ki-jegyzette *Tifst De Mansturp. p. 151-164.*
 „ úgy ítelt, hogy ez az egész testnek min-
 „ den nedvességeiből, az ő részei szerint,
 „ ki-vált leg-erősebb és leg - finomabb ned-
 „ vesség: mellyet bizonyít, hogy mikor
 „ azt tsak kirsi mértékben - is ki - botsátjuk,
 „ erőtlenek leszünk. A' melly, úgy mond,
 „ így-

„ ily esik : Az egész testből erek-is inak - is
 „ szolgálnak a' szeméremre : mellyeknek sűr-
 „ lódások, fel-melegedések, és meg - telések
 „ ott valami viszketegség forma érzést sze-
 „ reznek : mellyből az egész testre gyönyö-
 „ rüség terjed - ki. Így az emberben-is, a'
 „ mi leg erősebb és leg-kövérébb a' tajté-
 „ kozó nedvefségből ki-válik, és a' hát gerintz
 „ velejébe megyen. Másutt hozzá adja ; hogy
 „ a' mitsodások voltak a' részek, a' belölök
 „ jött nedvefség-is olyan : és ettől van, hogy
 „ a' mi abból lesz, az-is ilyen léfzen „.
 Galenus - is így ítélte erről : hanem különös
 ereket és inakot gondolt, a' mellyek ezt
 bé-szívják, és a' tök-gollyókra vizik. És,
 nem csak a' magzó nedvefséget, hanem az
 életető *spiritus*okat-is sokat tartott avar oda
 menni : és ettől volna, hogy a' kik gyakran
 közösiülnek, el - erőtlenülnek ; ki - fogyván
 egész testekből a' mi leg-tisztább volt. Ugyan
 ő, a' régi *Philosophusok* tettzését számlálván ez
 aránt elé, azt írja : hogy ezt az élet adó
 nedvefséget *Aristoteles* az utolsó emésztet ol-
 lyan tisztulásának tartotta, mellyben a' féle
 valami vagyon, a' minémü ott-is van, a' hová
 vetterik. *Pythagoras* ezt a' leg - jobb vér
 tajtékjának : *Alcmaeon* az agyvelő részetskéjé-
 nek : *Plató* a' hát gerintz veleje folyásának :
Epicurus a' test és elme ki-tsipett részetské-
 jének, mondották. *Democritus* majd egyet
 értett *Hippocratersel*. Közönségesen a' kik
 erről szólottak, ezt a' Nemző magot mind
 igen drága, és nagy végre készített nedvef-
 ségnek tartották. Az újjabbak közül *Fr.*
Hoffmann erről így ír : Ezekből (a' miket t.
 i. elébb el-beszéltt vala) nyilván ki - tet-
 tzik, melly nagy egyebsége légyen az agy-
 velőnek a' tök-gollyókkal : a' minthogy min-
 denik a' vér vizének leges - leg - finumabb
 részét válásztja - ki a' vérből ; a' melly erőt
 és mozgást ad a' test részeinek ; és az elme
 munkáira-is szolgál. Azért nem lehet más-

El-fetsé- ként lenni, hanem hogy ennek szér felett
töltése való ki-üresedése, mind az elmének, mind a'
miért an- testnek ereje meg-erőtlenitse. Ez a' magzó
nyira ad- nedvesség, azzal együtt, a' melly az agy-
rus. velőben készül és ki-választatik, a' testnek
 minden inain el-terjed; és szinte olyan
 természetü és tulajdonságu mint az. Melly
 szerint, minél bővebben pazéroltatik-el ez,
 a' főbéli lelkesítő *spiritus*oknak annál keve-
 febb készültek lehet. *Joh. Gorterus* erről en-
 nél-is többet mond: A' Nemző mag leg-
 nemesebb, és leg-tökéletesebb el-készült
 utolsó főzésbéli nedvességből készült nedves-
 ség a' testben: a' melly, talám éppen a'
 szerint mint az éltető és lelkesítő *spiritus*ok,
 leg-szükségefebb-is, mint egygyeségek-is
 mutatja. — melly nélkül mikor ez oda lett
 a' több nedvességekből, tsak (*vappa*) erejét
 el-vesztett matéria lészzen. *Tisot* maga-
 is alig tudja meg-batározni, éltető *spiritus*-
 nak lehet-e ezt inkább tartani, mint egyéb-
 nek. Az Alkotmánynak fok részkekből álló
 ki-beszélhetetlen nagy mesterséggel való ké-
 születe-is, melly által készitetik, tartatik, an-
 nak tökéletességét, nagy hasznát, és szük-
 séges voltát bizonyítja. Ha egy afzszony-
 ból annyi vért ki-vennél, mint a' mennyi
 tejet egy Dajkából egy nap a' gyermek ki-
 szopik, bizonyoson meg-ölnéd. Már pedig,
 a' *Galenus* tartása szerint, egy *uncia* Nemző
 magnak ki-erészése nagyobb erőtlenséget
 okoz, mint 20 *uncia* vérnek el-follyása. A'
 melly-is mutatja, mennyivel legyen ez a' vér-
 nél érdemesebb része az élő testnek.

Meg-vagnak ezek a' *spiritus*os részek
 A' részek, a' jól el-készült vérben, úgy mond *Tisot*
mellyek- előre-is *in potentia, de in actum.* a' Nemző
ben, és a' részek alkotmánya által vitetik. Midön t. i.
mellyek a' vesék ágain alól a' nagy élő érből ki-
dial ez nyiló két vékony ágatskák a' vérnek e' féle
 a' nedves-*spiritus*okkal gazdag részét ki-választván,
 ség kézi- azt a' tök gollyókra (a' mellyek-is ezeknek
 tetik kép-

képzeltetlen apró ágatskákra el-ozlott szálaiból ki-fejthetetlen módon tsonbojodtak-egybe) onnan, a' gollyókból puhábban kinőtt pótalékokba (*epididymus*) által szivárog. Ezek egy egy tsöben öszve menvén (*vasa deferentia*) azokon fel-kerül újra az ágyékba: és ott a' hügy hójagnak alsó hátulsó részéhez kívül hozzá főrrott, gyenge fejér, kívül vékony belek tsonoját mutató, fenn kettös, alatt egybe menő hójagotskákban (*vesiculae feminales*) ki-szivárog, és együvé gyül, és ott inulat míg a' *Venus* gyakorlásával a' Vefzszönek tövinél abba bé-nyiló útatskán ki-veteti. Ezeknek az útatskákknak bé-nyilásán feliyul mindjárt a' vefzszönek tövinél hátúl egy nagy *glandula* vagy húfos makk-is nyilik-bé fok apró lyukakkal (*Prostata*) és holmi vizefebb, fejér téj forma, fik nedvességgel szaporitja a' ki-vetendő Nemző magot. A' Hát gerintzek velejéből minden felöl inak is fokak szólgálnak a' Nemző nedvességet készítő útakra: mellyeken, egy-átaljában, tiszta éltető *spiritusok*-is böven elegyitetnek e' közü. Ezen épült az a' meg-béjeggzett **Megjegyzés.** gonosz mesterség-is, hogy mulólag emlitem, mely izerint, vefzedelmek siettetésére, né-mellyek a' *Venus*ban restelkedököt alfeleknek jól meg-vefzszözésével vagy korbátslásával igyekezik fel-ferkenten: bövebben rohanván a' fájdalmas részekre, 's azzal együtt a' Nemző részekre-is a' *spiritus*sal tellyes vér. Ettől vagy az arany-ér folyással bajlodoknak-is a' *venus*ra mások felett való hajlandóságok. Ezek az említett utak meg-vagynak a' kis fü gyermekben és nevedékeny ifjakban-is; de tsak holmi nyálas ned- **Ennek a'** vefség szivárogdogal benne. Hanem, mi-nevedessé- **kor** növésekben meg-állapodtak, és a' sziv- **nek truda-** nek és az élő ereknek *fibrái* annyira erő- **látos** sódtek, hogy a' nedvességeket az egész test- **munkája** ben egy forma kerengöbe vehetik, akkor az egész **ezen** a' szoros és tekervényes útakon által **testben,** és **L 1 5** **toj- elméber.**

tojják a' vérnek nemző *spiritussal* meg-gazdagult részét-is ; és az e' végre szolgáló részek külön - is kezdik ezt választani. Ugyan ekkor fok egyéb tsudálatos változások-is történnek a' testben. A' vékony hangos szavu fitzkóknak meg-tsattan és rekedező léfzen a' szavok : bajuszszok , szakállók , hónaly szörök , fonok kezd nőni : bátrabbak , erősebbek , katzérobak léfznek. Nemző részeik ottan ottan fel-dagadnak , és a' *venust* nyughatatlanúl kezdik kívánni. A' szarvasoknak és egyéb him négy lábu állatoknak szarvok kezd nőni : még pedig , a' melly újra tsudálatos , a' szarvasokban a' melly szarvok egy esztendőben nőtt , azt más esztendőben elvetik.

Hogy ezek a' nagy változások nem az időtől , hanem különösön a' Nemző magnak a' vér közé lött *viszsa* szivodásából támadtak , kétség kívül ki - hozhatni abból : hogy minél nagyobb mértékben estek ezek a' megirt változások a' him állatokban , egyéb jelek szerint-is annál bővebben készül benne a'

E' nélkül Nemző mag : ellenben minél kevésbé valami lesz a' toztak-meg , a' *venus* táborában annál gyengébb *ferfiakból* , vitézeknek tapasztaltattak. De leg-inkább , és bizonyosabban ki-tettzik ez abból , hogy ha a' leg véresebb finakokat elein ki - herélték , se szavok még-nem vastagodik , bajuszszok , se szakállók nem növ : 's ha ez a' ki-herélés rajtok azután esett , úgy-is gyengén marad a' szavok , 's szöreik-is el-húllanak : bátorságok el-vész : az aszszonyokon nem kapnak , tyúk ültető katipilák léfznek. A' bika - szarvas borjuknak , ha ki-herélték femmi szarvok nem növ ; ha már nőtt volt valami , az - is el - nem esik. A' fene mén lovak vagy tsödörök tunya hámos lovakká , a' kegyetlen bikák jámbor jármos ökrökké : a' buja kofok szelid örökké , a' vitéz kakótza tsirkék élhetetlen kappanokká léfznek. Múlolag emlitem , hogy találtafsanak néhol egy ,
vagy

vagy mind két tők gollyok nélkül való ép Egy vagy egűzséges egész férjfiak - is. Ez attól esik, *semmi tok-* hogy a' tők gollyók, mellyek a' tsetsemök-gollyók ben rend szerint benn a' hasban a' vesék nélkül ter-
 alatt állottak-meg, idővel izületések után *met férj-* erefzkednek-le a' tők 'satskóban. Mert az *fiak.* igen ritka példa, hogy gollyókkal tellyes 'satskóval születtefsenek a'tsetsemök: meg-
 elik pedig könnyen, hogy ha szorofsak az ágyék tsont felett az utak, és a' has üregét el-záró hártya nem könnyen nyúlik (mert en-
 nek a' gollyóval együtt kell le-erefzkedni a' tők 'satskóba) a' gollyók egyik, vagy néha mind a' kettő, az embernek egész éle-
 tében fenn reked, és a' 'satskó ürehsen ma-
 rad. De a' mellett, benn a' Nemző mag benne szint úgy el-készül; sőt néha a' bel-
 sö melegben bővebben: és az ilyen termé-
 szettől meg-heréltnek tettző emberek néha gonoszabb férjfiak, mint a' nagyon le-függő gollyókkal birók. Mellyel a' magok felesé-
 geiket herélt emberekkel öriztető Törökök fokzfor rútol meg-szedik magokat. Innen, a'
 mint *Busbegius* Ep. III. fel-jegyzette, nem-is igen bátoroknak kivált a' Súltanok a' magok Feleségeiket egyéb *Eunuchusok* rábizni, ha-
 nem a' kiknek férji testek egész töből el-metze-
 tett. Mellyet II. Soliman Tsászfár törvénybe-is irata: és az udvarnál e' mái napig a' sze-
 rint gyakoroltattatik. Másokban-is a' nagy tők gollyók, ennek a' nemző magnak kéfzi-
 tésére tsak annyit tesznek, mint a' nagy tölgy a' tehenekben a' bővebb téjnek adására. De
 találatnak három, sőt négy gollyókkal fel-
 ruháztattak-is; A' kikben ezek által a' Nem-
 ző magnak nagyobb készülete lévén, a' *Ve-*
nusnak-is heroicebb szolgálhatnak.

Az Afzszonyi Nemben nintsenek e' fé- *Az Afz-*
 le gollyok, sem valóságos Nemző mag. *szonyi*
 Hanem ezek helyett, majd hasonló készület-
 tel, az irt helyről, benne-is két élő ér *készülete.*
 ágatskák erefzkednek-le az ő ágyékokba két
 felé

felé a' tojásos hártyákra, mellyek benne ez előtt afzszonyi gollyóknak tartottak, és a' méhre, vagy Nádrára magára; és ott azokat a' hártyákat, 's tojásnek tartatott köles szemni apró sárga hójagotskákat, a' fogadásra meg - kivántató nedvességgel meg - töltik, a' méhnek és az ő trombitájának 's hüvellyének belső részeiken el - terjedtt *cyrptatskáikot* vagy hójagotskáikot holmi favó forma vékony nedvességgel ásztatják. A' melly nedvesség mikor az irt részek a' *Venus* tüzetől fel - gyúladva a' ki - vetésre öfztönöztetnek, onnan magok - is ki - omolnak; 's innen, de hibáson, a' régiektől Afzszonyi Nemző magnak neveztetek. Mikor ez a' fogadó nedvesség, az ő növéseknek meg - állapotásával benne - is készülni kezd, ök - is nagy változást szenyvednek, ha szenyvedésnek lehet ezt benne mondani. Mert szemérmekből hólnaponként vér kezd ki - folyni: a' körül, és a' honyok alatt szőrök kezd növeni: a' két tsetsek fel - kezd domborodni; a' *Venus* tüzetől gyúladozni kezdenek. Kartzérok, játikofok, tréfások, vigyorgók léznek 's a' t.

Se az Ezek a' Nemző nedvességek, a' mint
 növésben elébb - is meg - jegyzém, a' gyermeki lágy,
 lévő, se taknyos hideg testben a' Természet rendes
 a' meg- módján egyik Nemben - is nem készülhetnek:
 aggott a' véneken pedig, az ő testeknek el - hülé-
 szemel- sével és meg - száradásával az ezeket készítő
 lyekben utak - is el - száradnak, és e' miatt lafsanként
 nem terem ez a' nedvesség 's *Venus* kívánás - is ki - apad
 e' fele belölök, nem külömben mint az eleven szén-
 nedvesség. ből ki - alufzik a' tüiz, és tsak a' hamva
 marad.

De valamint egyebekben, úgy a' nemzésuek, és el - fogadásnak munkájában - is nem akarta a' nagy gazdagságu, bölts Természet magát bizonyos határok közti szorítani. Találtattak ugyan - is mind a' két Nemből nem ke-

kevesen, a' kik rendes idő előtt-is, azután-is Idő előtt fokáig a' venust gyümbölsösön gyakorolhat-való te-ták. Feles e' féle példákat rakott-fel, külömb *hetségek* hiteles Irókhól *Schurrius Spermatoz.* c. IV. példai a' §. 15-16. Én onnan mindenikre nézve csak *Venus* kettőt, hármot említek. Egy 9. más 10. *dolgyában.* esztendő gyermekek a' magok dajkáit sze-rentséfen terhben ejtették. Egy jó szivü afzszony fel-fogván egy ki-tétetett gyerme-ket, és azt fel-nevelvén, magával hálatta, és éjjel véle játszozott. Egykor meg-réfze-gedvén a' játék közben magára vonja a' tiz esztendő gyerköztét; mellyet több éjszaká-kon-is tselekedvén, azon veszi észre magát, hogy hát nödögel a' hafa. Egy 9. eszten-dös fiu gyermek *Misniában* egy 8. esztendő léánykát valósággal meg-vifelösített. *Bergenben Norveigában* egy léányknak 12. esztendő szűkötől gyermeke lett. *Mosellanumban* egy 8. más 9. esztendő léánykák gyermeket szül-tenek. *Ant. Ulmusból* írja, hogy az ő 7. esztendő léányát a' szolgálja meg-vifelösítet-te. Más-is emlitt 10. esztendőt, és 2, vagy 3. hónapot, a' kit hasonló képen a' gazda szolgálja terhben ejtett. *Norimbergában* - is egy Szabónak 10. esztendő léánykája egy 14. esztendő Inaskától gyermeket kapott; 's három hónapu vifelős korában feleségül hozzá - is ment. B. Salamon Királyról - is ugy jö-ki a' *Hieronimus* kronikájából, hogy még nem volt 10. esztendő, mikor a' Daj-kájától Roboámot nemzette. Akház Király - is nem volt több 12. esztendősnél, mikor Ezékiást nemzette. *Plinius* írja holmi In-diai népekről, a' kiket *Mandros* és *Calinga-foknak* hívják, hogy azok közt a' Léánykák már 7. esztendő korokban fogadnak. *Theve-not* az újabb időkben - is talált ott Indiában olyan Népekre, kik közt a' 9. esztendő Léánykák rend szerint férjhez mennek, és esztendő múlva szülnek. A' *Yacaiaknál* 13. 14. esztendő korokban a' fiak és Léányok egybe-házalódnak.

Idő után A' Vénekről-is hasonlóképen fok példái s *sokaig* kot nevez az említett *Schurrigius*, hogy 60. való meg-söt 70. esztendős korokban, 's azon túl-is tartása a' derék gyermekeket nemzettek a' Férjfiak. *Vénus Masiniffa* Királyról hagyta emlékezetben *Pligyakoriánus* L. VII. c. 14. hogy 86. esztendős volt sárva való mikor egy fia született. A' Nagyobbik *Cato* is a' 80. esztendőt meghaladta volt, mikor az *Utcai* vagy kisebb *Catonak* nagy attyát a' maga Házi szolgájának *Salomiusnak* Léányától nemzette. *Abrahám* Patriarcha 100. *Sara* 90. esztendősök voltak, mikor *Isák* fiok született. *Schenchius* írja *Obs. Med. L. IV. p. 616.* hogy egy 60. esztendős tisztos *Uri* aszfzonymnak 70. esztendős férjétől egy nyomorék gyermeke lett. *Timæus a Guluenkle*, *Joachim Narim* névü Püspökség *Cancellarius*-sát Angliában nevezi, a' kinek 76. esztendős korában egy szép fia született. *Borussiában* ő maga-is esmért egy *Nemes* embert, a' ki az attyának 71. esztendős korában született. Másról, egy maga szives barátjáról írja, hogy az fok gyermekü attyának negyedik feleségétől 75 -dik esztendejében járva született vala. Egy 90. esztendős Németet maga látott *Marcellus Donatus*, a' kinek tiszta életü feleségétől gyermeke született. *Nicolaus de Pallavicini* Századik esztendejében fiat nemzett. *Levin. Lemnius De occult. Nat. Mirac.* jegyzette - fel L. IV. c. 24. hogy néki egy *Hajós* tiszt beszéltette volna, hogy ő *Stockholmban* jártában a' *Gustavus* Király hivataljából egy olyan férjfinak volt lakadalmába, a' ki maga akkor száz esztendős volt, és feleségül egy 30. esztendős aszfzonyt vett. A' melly ott *Svétziában* mászor-is meg-efett, hogy 90. esztendős öreg, 18. esztendős Léányt el-vévén feleségül, 's attól olyan, mindenképen az ő formáját viselő Léánya született, hogy senki kétségben nem hozhatta, hogy valósággal tőle való legyen. Egy *Podarras* névü *Notarius*,

a' *Varlizi* bizonyítása szerint, *Valet. Sen. Salamon* 90. esztendős korában a' maga feleségét terhben ejtette. Ugyan ö írja a' n. h. p. 43. hogy egy 96. eszt. aszszony megvifelősült. *Vinari*ban 1677 - ben; egy 77. esztendős embernek 80. esztendős feleségétől fia született. Egy Vén, 80. eszt. Özvegy ember 25. eszt. Léányt feleségül vészen: de hamar terhes nyavallyában esik: és midőn abból ki-gyógyúlt volna, egész fejér-haja, szakállá el-húlla, a' bőre szine is lé-kopék: de mindenik helyett más újabb növe, ereje-is egészen helyre állá. Az a' hires hoszszu életü *Thomas Parr* nevü Anglus 1483 - hen először 80. esztendős korában házasodott-meg, és 30. esztendeig élvén első feleségével, két fia születtek. Ez a' felesége meg-halálozván, tiz esztendő múlva, mikor maga 120. esztendős volna, második feleséget vett. A' kivel 1635 - tig élt. 115 - dik esztendős korában, mikor özvegy volna, a' *Catharina Milton* szeretetétől meg-tsalattatván, dolgát véle-is egész férjfiui erővel végezte. Lásd *Thom. Bartholin Cent. 5. Hist. 23.* Ugyan ö a' n. h. írja: a' *Felix Platerus*, a' múlt százak elein élt, Baseli Nagy Orvos Doctornak és *Professor* - nak, attyáról, hogy ez-is száz esztendőt meghaladva épített vala egy fiat. Maga *Felix Platerus* - is azt írja az attyáról, hogy második feleséget 72 - dik esztendős korában vett, a' kitől öt Fiai lettek, és 80. esztendős korában egy Léánya született. Ennek pedig az atya, néki Nagy atya, száz esztendős korában nemzett egy fiat; a' kinek házaságát-is meg-érte. Egy *Normandiai* 99. esztendős kertész meg-házafodék, és más esztendőben, épen az nap, mellyen a' felesége néki egy fiat szült, meg-hólt. *Andr. Christiani* száz esztendős korában a' *Maleni Templom* - ban egy Léánykának, a' kit hívtak *Johanna Jani*, körefzt - atya vala. A' kit azután

magának feleségül el-véve, és egy fia 's két leánya-is lön töle: a' mikor ő 127. esztendő korában meg-hala. Sok egyéb ilyen példákat-is jegyzettek-fel az írók, hogy ez a' nemző tehetség az öregekben a' 60. 70. esztendő korokon túl-is meg-maradott. Mi ezeket elégnék tartottuk ide iktatni.

A' Nemző
magnak
színe.

Materiaja ennek a' Nemző nedvességnek vagy magnak benn a' mag hójagban sárgás-fejér, sűrű takony forma, ényves, a' testnek minden egyéb nedveségei felett nehéz, és a' vízbe nagyobb részén le-mégyen; hanem a' könnyebb része a' víz színén pök háló forma gyenge hinárt tsinál. Mikor ki-vettetik a' *prostatá glandulából* fejér savó forma, sikkabb, higabb vízezebb nedvességétől, ez-is fejérebbe és higabbá

Szagja.

léfzen. Szagja különös van: melly a' büjább állatokból, kivált mikor a' *Venus* tüzetől fel-gyúltak, távolról-is meg-érzik, és bak szagnak mondatik. Sőt a' közösüléssel a' nőstényeknek egész húsát-is úgy által járja, hogy az egyébkor kedves izü teher, juh, ketske, szarvas, öz háfok is ilyenkor kedvetlen bak szagot illatoznak. Vagynak a' kik ezt ilyenkor az aszfzonyokon-is meg-

A' Nemző
magnak
elő álla-
totskai.

érzik. De tapasztalták a' Természetnek gondosabb vizsgálói, midőn ezt a' Nemző magot a' látált nagyon öregbitő üvegen vagy *microscopiumon* nézték, hogy ebben képzelhetetlen fok, angolna forma, apró élő-állatotskák-is úszkálnak nagy ferénységgel minden felé, mindenegymással való egybe-ütközés és keveredés nélkül. A' fejek kevésé buta, a' testek; kivált a' farkok felé, mellyet két felé mozgatnak, szertelen vékony; úgy hogy a' *Leeuwenhoek* ítélete szerint, a' ki egy más ifju *Hamnius* nevű *Medicustól* utafztatván, ezeket leg-elébb vette észre, és murattamag másoknak, ezekből száz ezer alig tenne akkorát mint a' leg kisebb szem sövény: Szám szerint véve pedig egy Allatnak Nem-

zö magvában több ilyen élő állatok találta-
sának, mint a' mennyi emberek vagynak az
egész világban, úgy hogy, mindenik afz-
szonyi tojásra jut ebből leg alább-is tíz ezer.

Formájokra nézve ezek minden eddig
meg-jegyzett élő állatokétól különböznek.
A' honnan különös nével *Animacula sperma-
tica*, Nemző magi állatotskák - is nevez-
tettek. Tapasztalta *Leeuwenhoeck* azt-is, hogy
ezek az állatotskák valamivel más formák a
kutyákban, más a' tekenős békákban: egy
szóval az állatok nemei szerint mind külö-
nözök. De azon egy Nemben mindenkor
egy formák. Azok pedig, melyekről fel-
lyebb szólánk, az emberekben minden kü-
lönbözés nélkül egy formának tapasztaltat-
tak. Látták ezeket azután mások-is sokan.
Ugy hogy ezeknek lételekről már ma alig
kétkeledik valaki. Számofabbaknak és fe-
rényebbeknek látta ezeket az állatotskákat
Leeuwenhoeck az egészséges, ifju, erős, me-
leg testü állatok magvaiban. Mint az idő
töltöttékében. Az igen vénkében pedig
alig vehetett észre e' féleket. A' betegség,
és gyakor *venusban* el-fogyatkozta kében - is
nem láttattak. Hanem azután ha gyógyulni
kezdtek és magokat meg-tartoztatták, ismét
láttatni kezdettek. A' serényebb nemü álla-
totskák, kivált melegséke helyen, el-éltek két
három nap-is; bádgyattabbak két három óra
alatt mind el-vesztek.

Hol veszik ezek az élő állatotskák ma-Hol veszik
gokat, és honnan újjulnak-meg, mikor ki-magokat
fogynak? nehéz ki-találni. Mert e' félek ezek az
a' testnek semmi egyéb nedveségeiben nem Elő dlla-
láttattak: abban a' vérben-is, melly a' magotskák.
készületért a' gollyokba le-szállott, sem lát-
tattak e' félek, sem a' *prostata glandulának*
nedveségében: Magokban a' gollyókban sem.
Hanem a' gollyóknak abban a' tördalékjáb-
ban, a' melly *epididymis*nek neveztetik, fol-
lyó nedveségben kezdettek előbb ilyeneket

látni; a' mag-tartó hójagban fel-vivő tsöben pedig képtelen fokságát találta ezeknek *Karv. Boerhaave.*

Hafznok, Ezeknek az állatokban való meg-gyülé-
a' Venus séből és nyughatatlan bojongásaikból akarták
kivánás- némellyek ki-hozni a' *venus*nak kívánását-is.
ra, nem De ebben azok önként belé sültének, mikor
bizonyos. mindenek érzése szerint, a' *venus* kívánás
 nem ott benn szokott gerjedni, a' hol ezek
 az állatok laknak, hanem a' kulső fzemérmes
 részekben. Ide járúl, hogy fokszor azok-is
 a' kiknek magvokban semmi ilyen állatok
 nintsenek, söt magok fiuts, mint a' ki-he-
 rélteknék és az egész afzszonyi nemnek, nem
 kevesebb nyughatatlansággal kívánják a' *ve-*
nust, mint a' kikben ezek az állatok leg-
 bövebben találtnak.

A' fogadás Közelebb való, és jobbatska fundamen-
ezekből tomon épült hafznát gondolták ezeknek az élő
léfzen-e. állatotskáknak: a' kik mihellyen ezeknek lé-
 teket a' Nemző magban így észre-vették
 volna, azonnal semmit sem kezdettek kétel-
 kedni: hogy valósággal ezekből az állatok-
 ból mennének által némellyek az afzszonyi
 méhbe; és onnan az ö tojáfsotkskáikba: A'
 hová bé-fürván magokat, formálodni kez-
 denének, és majd a' tojáfsal együtt a' Trom-
 bitákon a' méhbe úgy jönének visszfa; és
 ott meg-ragadván tsetsemő lenné belölök.
 De az ujjabb időkben találtattak fokban a'
 Természet dolgaiban nem kevésbé jártas Tu-
 dósok, a' kik ebben, az egyébként magát
 nagyon ajánló vélekedésben, annyi akadál-
 lyokat láttanak, hogy ezt magokéva semmi-
 képen nem tehatték.

Ennek Ezek közül valók, hogy egyebeket el-
elhitelében halgafsak. 1.) Lehetetlen a' Természetnek
való aka- leg-böltsebb és leg-jobb Alkotójának tzéljá-
dallyok. val meg-egyeztetni, hogy tsupa visszketeg-
 ségből gyakorlott öfzve-menésekben, 's a'
 nemző magnak másként való ki-follyásában
 ennyi

ennyi teménytelen ezernyi ezer (a' mint ferény egy forma mozgásokból látték) végbetetlen böltsefűvel készült élő-állatok, minden ok nélkül, el-vezízenek. De az hafznos, termékeny öfzve-fekvésben-is, hogy eshetnek az, hogy ezek közül az állatotskák közül tsak egy maradjon-életben, a' többi mind el-vezízen? 2.) Ha ez így volna, mire való volna a' köldök sínor, mellyek a' tsetsemök hafokkal annyok méhéhez ragadva tápláltatnak? Mi-is igazgatná ezeket az élő állatotskákat, úgy hogy a' magok köldököt a' tojás hártuján által dugván, a' méh fenekéhez ragafszák? 3.) Ha az atyák magvában teremnének ezek az élő-állatok, hogy születnének kétféle állatoknak egybe elegyedéséből, mind az atyának, mind az anyának alkotmányából rélfeszült állatok? 4.) Mit tennének ezek az egészségre? és hogy gyengithetnék azt el mind a' halálig? holott a' kikben ezek nintsenek, azok-is hafonló jó egészfégek, mint a' kik e' félékkel teli vagynak?

De ha azt vezízfűk-fel, hogy a' mag-*Hitelesebb* zat az anyának tojásában el-rejtezve alufzik, *vélelés.* és a' férjfi magvának *spiritussa* ébrefzti azt fel, vagy ez ad munkás életet beléje, úgy, azok az említett nehézségek jó rendin elenyéfsnek. Aval-is mit vétünk, ha azokat a' kis ángolnákat az enyves nemző nedveségben ezeknek a' szüntelen mozgásban lévő *spiritusok* mozgásának tulajdonitjuk, magok után húzván, mint fejek, az enyves vékony matériát, mint farkat. Így könnyebben megérthetjük, hogy tsűzfűzon-bé a' Nemző magnak meg-tartása, vagy el-pazérlása mind az elmének mind a' testnek egészségében, mind el-romlásában. Mert ebben épen azok a' *spiritusok* forognak munkába, mellyekből élünk, érzünk, és okoskodunk: fok inak szolgálván minden felöl ezekben a' nemző nedveséget készítő alkotmányokba.

§. CCCLXVIII.

Mennyire tsúszhaffon-bé a' *Venus* az egészség dolgában? és micsoda fundamentumon', azt ugyan előre-is láthatjuk, de a' példakból leg világosabban észre vehetjük. Erre pedig kétféle példáink vagynak: egyik az, mikor az el-kézült, és ottan ottan gyúladozó Nemző mag erőszakoson benn tartatik, a' melly-is, a' mint *Galenus* mondja, végtére méreggé válik: a' másik, mikor az rendinél bővebben el-fetsételteuk.

Az első rendbéliekben, el-szokott rothadni a' nemző mag; és annak rothadt göze, mint valóságos méreg, a' vér közti vízfza szivódik. A' mellytől az egész testben keringő vér, nevezetesen pedig a' tápláló és inakot elevenítő nedvességek, meg-undokítatnak; a' *perspiratio* meg-reked, el-bádogyad, únalommal e.-telik mind a' test, mind az elme; az álm, ételbéli kivánság el-vész; el-szárad és el-szintelenül az ember, gyomra fáj, feje szédeleg, fulladoz, szive meg-szorul, a' hideg tsak nem szüntelen leli, szomorkodik, *melancholizál*, hafzontalan kézpelődéseket vészen az észire, meg-tébollyodik, nyavallya törésben esik, mellyet a' tudatlanok Lüdértz gyötrésnek tartanak. Ezen kívül, a' Férjfiakban, a' *testiculusok* ettől gyakran meg-dagadnak, és meg-kelek; az Afzfzonyokban, az Afzfzonyi részek rendkívül égnek, vizketnek, felgyúladnak, az *ovariumok* meg-kövesülnek, meg-vizkorságosulnak, és a' fogadásra alkalmatlanok lesznek. Mind ezek és több ezekhez ha-

hasonló 's ezekből következő nyavallyák, annál hamarébb meg-környékezhettek akár kicsi, minél gyakrabban és nagyobb mértékben szokott benne gyúladozni a' *venus* tüze; és magát a' *venus*ra inkább reá izoktatta volt. Innen, a' forró és véres testüekben ezeket gyakrabban tapasztaljuk, mint a' *melancholicus* és *phlegmaticus* vérüekben; a' gazdagon és kényesen élőkben ismét gyakrabban, mint a' sok rabszolgával és gonddal élőkben, az ösztövérekben mint a' kövérekben, a' törpékben mint a' magofakban, a' haragofakban mint a' tsendes elméjüekben, a' katonásfokban mint a' jámborokban, az aszszonyokban, mint a' férjfiakban. Azoknak pedig, a' kik a' *venust* soha nem próbálták, e' félelőtől ritkán van szenyvedések. Mert ezekben a' nemző mag sem készül olly bőven; a' mi kevés készül, az-is tökéletesebben el-lévén készülve, nem vész olly hamar-meg, de vissza-is szívodhatik idejénkorán a' vér közi.

Tsupán csak a' Nemző mának benn-A' *Venus*-tartoztatásától alig betegülhet-meg valaki; től való sőt inkább ettől erősebbek, bátrabbak, se-meg-tar-rényebbek, testebbek, szörösebbek, dolgot rozkodás jobban gyözők, egészségesebbek, elméseb-mennyi-hek lesznek mind az emberek, mind egyéb ben egyes állatok; Mint a' tiszta életet élő nötelenek az egész-és özvegyek, és rekeszbe a' nöstényektől séggel. külön tarratott him vagy bak állatok példája ranitja. Szükön készíti ezt a' természet, a' szerint az agyvelőnek *spiritussait*-is szokta: 's ha mikor nincs szükség reá vagy éjzakai jázodozó buja álmadozások közt ki-botsátja, vagy önként vizsgálja szívja, és maga egyéb hasznára fordítja; vagy jobban elvékonyítva láthatatlanul a' testből ki-gözö-

Kiknek lögteti. Hanem, az olyanokon szoktak in-
drthat. kább történni ezek a' nyavallyák, a' kik ma-
 gokat régen réá szoktatták, és igen szabado-
 don és böven éltek a' *venussal*, és már most
 abban módjok nintsen; azon közbe magokat
 bövön tápláló trágyázott, fűszerfzamos éte-
 lekkal, és vért gyúlasztó italokkal vendégel-
 ni, 's a' *venust* magokkal kívántatni még-
 is meg-nem szüntek; ennek meg-nem nyer-
 hetésén törődnek és bánkodnak: vagy ki-
 ómló félben lévő fel-buzdult magvokat va-
 lami okból benn tartoztatják. Ettől, úgy-
 mond *Sanctorius L. VI. aph. 7.* a' gollyok
 meg-dugadnak. Más ártalmát a' *venustól*
 való izoros tartózkodásnak azt jegyzette-
 meg *Sanctorius L. I. aph. 6. 7.* különösen
 az erőfsekre nézve, hogy ez a' ki-gözölést
 akadállyoztatná. Alább *L. VI. aph. 1.* ismét
 elé-hozza ezt: de utánna veti, hogy a' fe-
 lettébb gyakorlott *venus* ezt fokkal nagyobb
 mértékben tselekszi.

*Az Afz-
 szonyi
 Nemben
 ez több
 kárt tehet.*

Az Afzszonyi Nemben a' *venussal* va-
 ló nem élhetés fokkal több és terhefebb
 nyavallyákat szerez. Ennek tulajdonitatik
 ugyan-is, hogy egyebeket el-halgafsak, az
 ő tsudálatos, itt le-nem irható, *hysterica*
 nyavallyájok, midön ez a' sós nedvesség az
 ő fogadásra rendeltetett részeikből az ő vé-
 rekben visszafizivódott, és érzékeny inai-
 kon el-terjedett. Ennek meg-rothadásából
 és el-hüléséből magyarázza *Sanctorius L. I.*
aph. 87. azt a' méhekről való hirtelen el-
 fojlodást (*suffocatio uterina*) mikor egy pil-
 lantatba mint a' halálra váltak úgy el-hülnek,
 léleketek, szavok, *pulsussok* egészen el-
 fogódik; úgy hogy némellyek valósággal meg-
 hóltaknak gondoltatnak, mig egy darab idő
 múlva újra fel-éledtek. E' szerzi, midön a'
 méhben és több ehez tartozó részekben felet-
 tébb meg-gyült, meg-tsipösült, és fel-he-
 vült ezt az égedelmet, és szertelen *venus*
 kívánást, és rút bujálkodást. Ennek etö
 tüze

tüze vitt némellyeket arra, hogy félre tévén minden addig fogva tartott Szemérmetséget, fajtalan rüt beszédekre, szemtelen magok viselésére, meg - meztelenítésére, férjfiakra való nyeritezésre, és mint a' megdühödt ebek, széllyel nyargalásra - is elvetemedtek. A' honnan ezt a' rüt nyavallyát *Furor uterinus* Méh meg - dühödésének, vagy dühödt szerelemnek neveztek a' régi Orvosok. Némellyek meg - fojtván magokban ezt a' tüzet, e' féle szemtelenségekre nem vetemednek; hanem szomorúan keferegve otthon addig gondolkodnak, míg veszedelmes *melancholiában* esnek; ételtől, álomtól el-szakadnak, ki-mondhatatlan szív-szorogtatásfokot szenvednek, semmiben gyönyörüséget nem találnak, minden úalmokra van; minden tudható ok nélkül most nevetnek, most sírnak, ottan ottan méj sohajtásfokat ejtenek, testekben mint a' *hecticusok* úgy elszáradnak; míg osztán, ha nyavallyájoknak orvofságát nem kaphatják, vagy így magokban ki-alulznak, vagy, egészen kétségben esvén, életüket erőszakoson el-veztik. Mint ezt a' *Nilefiumi* Szüzekről emlékezetben hagyta *Plutarchus*, hogy sergenként mentek magokat fel-akasztani, és ettől ökök se erővel, se kérevel, se se intéssel meg-nem lehetett tartani. Ugyan ez okból egykor a' *Lugdunumi* Afzszonyok - is hasonló dolgot tselekedtek, hogy t. i. a' folyó vizekben és kútakban sergenként ölték belé magokat. Lásd *Sennertet Op. Med. T. III. L. IV. Sectio III. c. 5.*

§. CCCLXIX.

Ezekből én úgy ítélek, hogy a' *Venus*-nak rendes gyakorlása az egészségre nem csak
M m 4 nem

nem ártalmos, sőt, fokban, szükseges-is. Tapasztalta *Sanctorius*, hogy a' büjják, erőssek, és ifjak, ettől könnyebbek és melegebbek lesznek. Kivált az Afzszonyokban igen gyakran meg-elek, hogy a' kik Leánykorokban színtelenek, betegesek voltak, a' havi tisztulásnak meg-rekedésével bajoskodtanak; férjhez menvén, neki töltenek, jó egészségesek, piros pi'gság eleven ábrázatuak lettenek, a' hószám-is rajtok meg-indult, és természeti folyást azután rendesen követte. Sőt mint a' példák mutatják, fokban az Afzszonyok közül, ezt a' tehetetlenségig-is követték, mint a' régi Historiák *Sémiramis*, *Kleopátra*, és *Mes-salina* Királynékról, a' többek közt, megjegyzettek, egészségeknek minden meg-sértődele nélkül. Oka ez: mert az ő nemző magvok igen kevés *spiritussal* bir, nem-is vész úgy el, mint a' férjfiaké; sőt, hihető, hogy a' férjfi magnak *spiritussal* gazdag vékony gőzitől, az ő vérek mind annyiszor élesztetik, és melegítetik. De ugyan csak, hogy a' feletébb való el-mérülés a' *venusban*, nekik-is kárt teheffen, leg alább magtalanságot, idétlen szülést, dühödt szerelmet 's a' t. okozhasson a' mindennapi példákból világos.

§. CCCLXX.

De a' Férjfiakban, fokkal nemesebb materiából lévén a' Nemző mag készülve, annak el-fetsételése százszor többet árt mint az Afzszonyokban. Nints ugyan-is ennél, az egy inakban folyó *spiritusokon* kívül, tökéletesebben

ben el-készült nedveség mi bennünk: sőt nagy része ennek a' féle *spiritusokból* fog állani. Mert nyilván tapasztaljuk, hogy mihelyst a' nemző mag az ifjakban készülni kezd, fokkal melegebbek, erősebbek, bátrabbak, kevélyebbek, elmésebbek kezdenek lenni, melly a' *spiritusok* ö benne lött nevezetes bővülésének világos jele. Innen vagy on az - is, hogy a' Férjfiak az Aszszonyoknál, heréletlen állatok a' herélteknél, a' tiszta életü nőtelenek a' házafoknál, a' házafok közt-is a' magokat jól mérséklők a' *venus* rabjainál, jóval bátrabb szí-
vűek, erősebbek, elevenebbek, és eszelebbek szoktak lenni. Egy erős vaskos Katonának, a' gollyóbis mint két gollyóit egybe elszakasztja: a' melly sebből ugyan ö szépen meggyógyult, az erő - is a' tagjaibau jó rendin megmaradott, de a' szakálla mind el-bullott, a' szava - is aszszonyi módra el-gyengült. Ezen példából, *Haller comm. ad Inst. 23.* úgy ítélt, tsalhatatlanul meg-tettzik. 1.) Hogy a' Nemző magnak a' Férjfiakban különös természetü, igen nemes, és *spiritusokkal* gazdag materiának kell lenni: mert ebben a' Katonában esett változást egyébnek nem lehet tulajdonítani, hanem hogy az ö nemző magot készítő gollyói oda lettenek. 2.) Hogy a' gollyókat másod rendbeli agyvelőnek nem ok nélkül lehetne mondani. Régi közmondás az Orvosoknál: *Egy tsep nemző magnak el-follyása, inkább erőtlentit a' testet és az elmét, mint sem búsz tsep vérnek el-vesztése.* Ennek igazsága az okoskodásból is, a' példák-ból - is nyilván vagy on. Mert mind a' testnek mind az elmének ereje az inakban folyó *spiritusok* bővségétől vagy on:

már pedig, egyeneleoben semmi azokat az inakból ki-nem szivhatja mint a' *venus*, annyiban-is, a' mennyiben azoknak egyik kút fejet ki-apasztja, de annyiban-is a' mennyiben a' vért a' föröl el-húzza, hogy ott-is elegendő materiája az agyvelőnek ne lehesse, mellyből *spiritusok*at készíthessen. Tapasztalt dolog ugyan-is az, hogy minel bővenben takarodik-ki valamely úton a' mi testünkben a' nedveség, a' vér annál inkább liet oda, és így az utak is oda annál inkább ki-tágasulnak. De a' példából még világosabban meg-tettzik azon mondásnak igazsága. Mert a' vérből egész ejtelis el-follyhat egyszeriben, úgy hogy semmi bágyadtságot maga után nem hágy; de 30, 40. tsep magnak ki-erésztefe majd minden állatokat el-bágyaszt es el-szomorít két három óráig-is. Ha pedig ezt valaki igen gyakran és bőven setséti, leg először-is a' gyomra el-gyengül, az ételt nem kívánja, nem emészthet, szeme allya meg-puffad, és meg-kékül, látása meghomályosodik, a' szeme el-szárad, és meg-rantzoful, sőt végtére egészen meg-vakul. Tapasztalta ugyan-is *Sanctorius*, hogy a' gyakor *venus*, a' gyomor után, leg inkább és hamarébb a' szemnek árt. Továbbá, lélekzetje is meg-nehezedik, húsa el-lágyul, ábrázatja elsárgul és meg-szennyesül, a' háta fáj, és erőtelenül, lábai meg-higgadnak, dagadoznak és meg-köszvényesülnek. *Lebetetlen dolog* ugyan-is, így ír *Baglivius*, igen értelmes Olofz Doktor, hogy a' *Bacbusnak* és *Venusnak* a' megelégedésig szolgálnak a' köszvénytől és a' *calculustól* meg-menekedjenek. E' félet, teste-is lassan lassan mintha száraz betegségben volna, el-szárad, vére

vére meg-vez és csipősül, melly miá gyomrok és szívek környékét, és tsontjainak velejét szüntelen való hévség és rágó fájdalom emészti, sokakat a' nyavallya-is ki-tör, és a' gutta meg-üt. Emlit *Etmüller* olyan példát is, hogy az ifjúnak agyvelejét a' *venus* úgy el-lágyította és apasztotta, hogy az a' koponyájában ide tova kotyogot. Hogy itt a' magtalan-ságot, gollyóknsk meg-dugulását és *inflammatio*ját, 's több e' féle gonofzokat, mellyeket a' mértékletlen *venus* szokott okozni, elő ne hozzam: e' féle bűjja Személyek közt igen közönséges, útálatos és veszedelmes Franczuznak el-ragadását, és kinos *symptomáit*-is egészen el-halgassam. Ezekből meg-tetzik, hogy nem ok nélkül mondotta légyen a' Poëta -is:

*Crebra venus nervos, animi vim, lumina, corpus
Debilitat, mollit, furripit, orbat, edit.*

Ha *venus* mezején gyakran tsatát tézfesz,
Erőtlen, ostoba, vak, 's beteges léfzez.

A' böltz Salamon-is Péld. vii. 27. a' kurvák után való járást helyyesen nevezi koporsóra vezető útnak, és a' baláznak fenekére szállító ösvénynek.

Mind ezek pedig, azokon a' kik vagy idejekre nézve, vagy természetek szerint, vagy az éhezés, vér-follyás, sok izzadás, vagy valami nyavallya miatt erőtelenek, vagy már meg-vénültek, leg hamarébb meg-eshetnek. Sokak bizony a' példák, hogy az ilyenek tsak nem a' *venus*ba holtanak, nyavallya törés-vagy gutta ütés-érvén hirtelen őket.

A' Vének- nek a' ve- tartani *Sanctorius*nak ezen fok tapasztalá-
nusban fokon fundált rövid mondásba foglalt ité-
 való eröl- letet L. VI. aph. 31. *coitus in juvenibus ani-*
kód's ve- malem, vitalem & naturalem roborat: anima-
szedelmes. lem per motum expurgat, & sopitam expurgat na-
turalem per evacuationem superflui: & vitalem per
letitiam. Előbb aph. 30. *Senes ex usu moderati*
coitus fiunt ponderosiores, & frigidiores; juvenes
vero leviores & calidiores. L. I. aph. 84, *in-*
terimunt senes coitus: corporis actualis frigi-
ditas. potio plus justo: cenare ut juvenes:
plus debito irasci: & exerceri. *Menardus* Já-
 nosról az *Uadislauis*, *Hollos Mátyas* után
 következett Magyar Király *Udvari Fő Or-*
vofsáról bagyták emlékezetben a' historiák,
 hogy midön a' Nézök néki azt jövendölték
 vöina, hogy a' gödörbe veszne-el, a' gödrö-
 köt mindenkor nagy vigyázással kerulte.
 Történt pedig, hogy igen vén korában, a'
 magzatnak nagy kívánása miatt meg- háza-
 fodván, házaiságának első északáján szép
 ifju Felesége mellett hólton taláztatott. Melly-
 röl az *Udvari Poëta Latonas János* ilyen
 elmes verfet kéfzített:

In fovea qui te periturum dixit Aruspex

Vates verus erat: Conjugis illa fuit.

A' *Hipocondriacus*oknak, a' kiknek gyomrok
 rend szerint erősten, mások felett árt a'
venus. Minthogy a' gyakor *venus*nak leg-első
 Az *Afz-* Martyra a' gyomor. Az *Afzszonyi* *Nemre*
szonyi nézve közönségesen, ha egyébként egéfszé-
 Nem töb- gesek, és férjekhez alkalmasok voltak, tsak
 bet ki-ál- elegendő nyúgodalmat nyerhettek, és ki-
 hat. alhatták magokat, a' gyakrabb *venus*- is nem
 annyira tehet kárt. *Mulier pati nata.* Vagy-
 nak mindazáltal példák, hogy az evel való
 viszfza-élésből ök-is nagyon el-betegesedtek.
 Nevezetesen az az útálatos fejár fojás ebből
 fokokban származik. Söt taláztatnak olyan

rút *prostitulák*, a' kikből ez által végtére minden erő ki-fogyván, mint a' dögök fekvő helyekben holtan maradtanak.

Mit keljen tartani, hogy utóljára egyet *Az Onakettőt* ehhez - is szóljak, árról az éktelen *niaról* mit puhaságról, mellyet *Onaniásban* a' *Jákob Pa-lehet* *triárcha* *Judától* való egyik *Unokájában* *ha-rani*.

lállal büntete az *Isten I. Mos. 38: 91.* a' *Pogányok* közt-is, mint útálatos bujálkodásnak *Nemét*, és tégéres bünt, úgy festi-le *Martialis L. XI. epigr. 42. Ponticusban. Diogenest*-is, azt az egyébként nagyon tudos, és különös mértékletességü, de mások *betsületét* *kutya módra* *martzongló* és az e' féle *Venust*-is, (a' mint ezt meg-jegyzette róla *Galenus De Locis affect. L. V. c. 5.*) annak színe alatt, hogy *Magnak* benn tartoztatása neki *nyavallyát* ne *szerezne*, minden *ízégnyen* nélkül, *ebek módjára*, követő *Philosophust*, ezért *Cinicusnak* az az: *Kutyai Diogenesnek* nevezték vala, *Szintén* olyan ártalmosnak itéli ezt *Tisrot* azon *kis bölts Munkájában*, mellyet ki-adott *De Manustupratione*, mint a' *rendes Venusban* lött el-merülést. Söt,

Ex, a' annyiban ártalmasabbnak, hogy ez nem az *rendes* természetől gerjesztetik, hanem az *tsekélly Venusnál* elmének *szakadhatatlan* erről való erős gon-*mennyvel* dolkodása és *kényszerítése* által *támasztatik*: *károsobb.*

A' mellyel az életre és az elmének *nemesebb munkáira* *szükséges* több *spiritusokot* - is a' *föröl* ide húzza, és az *agyvelöt* 's *inakot* ezektől *bolondúl meg-fosszja*: *A' vér-is*, a' *szüntelen* való *bezgetés* által ezen *részekre* *szokik*; és az *agyvelő* *ennyiben-is* *erőtlenítetik*: *Előre* való *vigság* és *múltság* *fints* *ebben* *semmi*, az a' *szerelem* *tüzétől* *fel-hevülő* *göz-is*, melly a' *szeretőknek* *testekből* *ilyenkor* *bövebben* *emelkedik-fel*, és *egyikből* a' *másikba* *bé-szivattatik*, *ebben* *semmit* *nem* *segít*. *Ide* járúl, hogy az e' féle *tsűf Venus* *tsak* *alattomban*, a' *suttomban* *tirkon*, *konnyű szerrel* *gyakoroltatván*, *egy-átaljában*

gyakrabban is etik: a' nyavallyákat is, melyeket magok érzések szerint is ebből kaptak a' Venusnak ezek az alá-való rabjai, többire mind hóltig titkolják; miglen mint a' hamu alatt égő tüztől mind testek mind lelkek meg-emészteték. De mások is, a' kik a' külső jelekből jó rendin észre vették, mi bantsa őket, átalják titkos romlásokról őket meg-inteni, és maga idejében nékiek valamit jóválni. E' máj időben, mikor a' reudes Venus nem igen tartatik gyalázatosnak, az abból kapott nyavallyák sokszor még fiuentiben szerentséfen ki-gyomláthatnak. Sok úralmos példákat jegyzett-fel

A' lezke mind a' ket Nem-nek szöll.

Ext a' titkos vetket műtató külső jelek.

Tifot Ur a' nevezett Munkát kájában mind az önnön maga, mind más nagy Orvosok tapasztalásaiból, miként emésztettek ez által leg-virágzóbb idejekben számtalan ifju emberek. Még pedig, a' melly ismét újabb meg-jegyzésre méltó, nem csak a' férjfiak, hanem aszfszonyok is. Ha egy ifju ember, akár fiu akár leány, ideje előtt minden tudható ok nélkül lassanként el-betegedik, el-szintelenedik, meg-rántzosúl, el-vénül, a' szeme bé-elik, el-bágyad, meghomályosodik: azokról a' nyavallyákról és erőtlenségekről panaszolkodik, melyeket fenebb a' szer felett gyakorlott Venusnak ártalmi közt meg-jegyzettünk; egyik Nem a' másikon nem kap: magáról nagy szentséget és jámborságot mutat, a' *Tifot* ítélete szerint egy átaljában vagy az ö szüléinek, vagy önnön magának e' féle titkos büneinek büntetését hordozza. Halálfoknak tartotta az e' féle erőltetett gyakor *venus*ból támadott nyavallyákat *Hippocrates De Morbis L. II. c. 49.* *Boerhaave* is azt írja *Præl. ad Inst. Med. §. Miserrimus est Morbus: nulla enim fere spes superest: sepe videt: nec unquam curare potui.* Leg-nyomorúságosabb nyavallya: mert nints fonn semmi reménység: gyakran láttam; de soha meg-nem orvosolhat-

hattam. Van Sivieten Ur - is meg - valja ,
fokat látott ilyeneket nyomorúttól el-vez-
ui ; de alig tudott némellyeket meg-tartani.
Egy ifjat; egész három esztendeig orvoslott,
de ugyan csak el-vezett. Hoffmann: Tifot ,
valamivel szerentséfebbek voltak: de többi-
re ök-is halálos ki-menetelét tapasztalták.

Okai, ennek az utóljára el-kerülhetetlen Mitől
veszedelemnek az 1.) Hogy a' betegek nya-ollyan
vallyájokat valameddig lehet , titkolják ; ele-veszedel-
in szánban sem veszik: az alatt pedig el-mes.
méjekben ezek a' buja gondolatok csak nem
terméizetté válnak: ettől nem távozhatnak ,
és szüntelen csak az ebben érzett gyönyö-
rűség forog előttök; itéletek úgy meg-gyen-
gül, hogy dolgaiknak boldogtalan ki-mene-
telét észre nem veszik: ha észre veszik-is,
inkább kívánnak bűnök mellett maradni, mint
már el-nyomorodott életeket kétszéges ki-
menetel alatt e' féle gyönyörködésfetskéek nél-
kül follytatni. 2.) A' Venusban mindenkor
egy kis kedves nyavallya rontás esik: mélyel
az egész test, mint más nyavallya rontásfo-
kban-is látjuk, nagyon erőtlenedik. Az erőt-
lenség pedig minden nyavallyákra tágas út.
De maga - is a' gyakor Venus, az erőtlene-
ben valóságos nyavallya rontást szerzett.
3.) Ez által épen az éltető küfő szárazta-
tik-ki, és vesztegettetik-meg: Mellytől leg-
előbb a' gyomornak emészto ereje meg-so-
gyatkozik. Így nyers nedvességgel az egész
test el-telik. A' mik ez ellen segithetnének,
úgy mint a' tej, a' lovaglás, a' fűszerfűszamok,
az álom, 's egyéb e' félék, azok se tehetnek
semmit; Mert a' tejet meg-nem tarthatják:
a' lovaglásra nints erejek, de ettől a' rázo-
dástól fáj és jobban el-szakad testeknek ere-
je. Magvok éjszakai álmokban ki-omlik,
reggel meg-izzadva kénteleniti nyughatatlan
aluvások az ágyot oda hagyni: a' fűszer-
fűszamok, és egyéb gyomor erősítők, előbb
hogy nem a' gyomron segitenének a' vég
fel-

fel-melegítésével és sebesebb kerengésével a' *Venus*ra ökot még inkább ösztönözik. Az egy könnyü emészthető eledelokban, jól mérsékelt test gyakorlásokban, láb vontatásokkal, a' test dörgöltetéssel okofon egybefoglalva, lehet azért egyedül, úgy mond *Boerhaave* l. c. ha még valami van hátra, egy kevés reménység.

Nem téfzem itt magaméva annak meghatározását-is :

Egy Orvos és törvényes kérdés.

1.) Ha vallyon egy jó erős, egészséges, jól élő, véres ifju ember, beteges, nyomorék felesége mellett, hogy a' Nemző mag-nak egymásra való gyüléséből eshető nyavallyákat el-kerülhesse, tarthaté magának más Ágyást? 's mikor ennek szine alatt paráználkodott, érdemel-é ebből valami ment-séget? Közönséges regula minden állapotokra nézve: Nem szabad szánt-szándékkal rofszat tselekedni annak palástja alatt, hogy jó jö-ki belöle. Az-is bizonyos, hogy a' tisztá életü, dolgot nem restellő, mértékletes életü, buja tarfaságokat kerülő; eszit jobb dolgokban foglaló férjfunak a' magnak felet-te meg-gyülésétől alig lehet annyi baja, hogy a' miatt házasfág rontásra kelletnék vete-medni: Másként-is, a' mint fellyebb - is megjegyzők, vízfza szívás vagy álombeli pol-tutiok által ilyenkor - is tud a' Természet magán segíteni. A' részegség, és ez a' törvénytelen *Venus* egy forma mentséget érdemelnek.

Más hasonló kérdés.

2.) Hát mikor a' nyavallya már az Orvosok ítélete szerint e' miatt meg-vagyon, és úgy láttzik, hogy leg-hamarébb ezen oknak el-háritása által gyógyíthatatnék - meg, jo-valhatja-é jó lélekkel az Orvos, hogy a' beteg e' féle tilalmas közösülésre adja ma-gát? A' beteg-is tartozik-é abban néki en-gede!meskedni? Erre-is tsak az a' felelet a' mi az előre. Alig-is képzelhetni a' magnak
benn

benn rekedéséből egyik Nemben - is olyan nyavallyát, mellyet egyébbel-is meg-ne lehetne gyógyítani. De, ha úgy találna - is esni; *Conterreus* házasághoz szokott özvegy Spanyol Gróffal azt kéne inkább felelnie: *Non posse corpori aliquid esse utile, quod animæ noceat.* Nem lehet a' testnek semmi hasznos, a' mi a' Léleknek ártalmas.

§. CCCLXXI.

Illy káros lévén azért a' *venus* dolgában - is mind a' jobbra mind a' balra való el-tántorodás; annál szükségesebb leszzen ebben-is jó tanáttsal járni, minél nehezebb a' lábra kapás, ha egyszer jól el-tántorodtál, és minél könnyebb az el-tántorodás, ha szemesen magadra nem vigyázzsz.

Leg előszer-is azért azoknak, a' kik még Házaság kívül, élnek, és sem szentségeket, sem egészségeket meg-sérteni nem akarják, hasznos leszzen. 1.) Magokat a' *venusra* nem kaptatni. Mert a' mint fellyebb-is mondám, a' szűzekben olly szorofsak a' nemző magot készítő utak, hogy alig készülhet azok által annyi mag, melly az egészséget meg-sérthetné: a' mi készül, a' pedig ugy ki-pal'erozódik, hogy a' bé-szívó ereken a' vér közti, nagy haszonnal, ismét könnyen visszsa szívódik. Másként-is, ama' mondás szerint *ignotivalla cupido*, a' ki a' *venust* soha nem próbálta, közelet sem gyúladoz attól annyira mint a' ki abban már belé elegyedett. 2.) Meg-kivántatik az-is, hogy a' hivalkodást, részegeskedést, vendégeskedést, a' vért gyúlasztó és a' *venus* különösön-is ösztönözö ételeket és ita-

lokat, mellyeket fellyebb meg-neveztünk, bújja képeknek szemlélését, és az e' féle könyveknek olvasását, szerelem enekeknek halgatását, a' bújja kompániákat, és az olyan szemelyekkel való nyájaskodást, a' kik a' Kupidó nyílaít könnyen szívébe löthetnek, szorgalmatofon el-kerülje. Ellenben, a' dolog tételben ne restelkedjék, fokat ne alugyék, igen puha meleg ágyba, kivált hanyott, fokaig ne heverjen, mert ez által-is tapasztalhatóképen szaporodik a' nemző nedvelség. Etele és itala nagyobbára olyanokból áljon, mellyek a' vért hívelítik, vizeletik, és annak fofságát és tsi-pősségét óltják, mint a' saláta, ugorka, tej, viz, 's a' t. keveset egyék, 's ha e' sem elég, gyakran böjtöljön-is. Mert a' ki a' maga Testét szükön táplálja, a' mellet pedig az erős munkával ottan ottan izzasztja, elméjét a' tanulással, elmélkedéssel, es könyörgéssel éjjel nappal gyakorolja, és az éjtszakát végig kényesen nem aluszta, alig gyűlhetnek abban annyira meg a' *spiritusok*, hogy azokat a' *venus* magának abrakul fordithassa. Mind ezekre pedig, kiváltképen való módon az Aszfzonyi rendnek szükség vigyázni. Mert a' mint fellyebb-is meg-jegyzém, a' *venustól* való megtartózkodás nekik fokkal hamarébb meg-árt, ha egyébként azt kívánnák, mint Férjhiaknak.

A' Venus Szent Pál mondja: *A' borban bujaság tüzet ka-vagyon*, azért attól meg-részegedni a' tiszta rosongyu-életet szeretőknek féltniek kell. *A' Hivallafztó* *kodls* minden gonofzvak párnája, különösön *eszközök*. pedig a' bujaságnak. *A' honnan a' Poeta:*

*Otia si tollas periere cupidinis arcus
Contempte que jacent, & sine luce faces.*

Málfutt: *Queritur Aegisthus quare sit factus adulter
In promptu causa est: uesuiusosus erat.*

A' Szüz Nimfák, és a' Diána tárfai nem a' népes komediákat, és estvéli nyájas-gyü-
léseket, tántzokat tartó Kirallyi nagy anya
Városokban, hanem az erdőkön, hegyeken,
halmokon, a' szép tiszta hideg viz forrá-
sok mellett töltötték idejüket. Az-is régi
igaz mondás, az *Ovidius* bizonyítása sze-
rint: *Sine Cerere & Baccho friget Venus.* Sz.
Milarius mikor egykor tapasztalta volna ma-
gában, hogy a' *venus* tüze gyúladozni kezde-
me, szoroisabb böjtöl szab magának, ezt
mondván: Várj-meg szamár; mert meg-vo-
nom az abrakodat, hogy nem fogsz rugódoz-
ni. Alig lehet a' hig szúrkot vagy enyvét
úgy forgatni, hogy abból kezünkre ne ragad-
jon valami. Keveset bizhatni, így ír *Tisot*
l. c. más nagy tapasztalású Orvosok után,
ebben a' dologban az a' féle szerekhez, mel-
yek a' Nemző magnak meg-bövíülését, és
a' *venus* tüzének gyúladozását, ez előtti
dőkben különös erejekkel akadályoztatni tar-
tattak. Minéműek valának; a' salita, fuz-
sa-levél, viola, vizi tök, veres rosa, szüz-
fü (*vitex*, *agnus castus*) mellyből az *Athena-*
ébéli Afzszonyok hajdon mikor a' Szüz *Ceres*
nnepeének meg-ülésére készülnek, ágyakat
szoktak vala magoknak készíteni, *Venus* köl-
löke, ruta, kapor, kender mag, kámfor,
alaris, smaragd; 's a' t. A' Bürköt-is le-
telestől, tetejestől egybe-törni, és a' tök 'sats-
ót véle bé-kötni mind az éjszakai buja álma-
ozások és gyúladozások ellen ditséri *Diosco-*
ides. Sz. *Basilius* írja, hogy ő látott ol-
vanokot-is, a' kik a' *venus* tüzének ki-oltá-
ára a' büröknek levét bé-is itták. Neve-
stefen az *Athenaebéli* áldozó Pogány Pa-
pokról azt jegyzi-meg; hogy ezek a' dühös-
ödö *venust* evel szokták vala magokból ki-
tani. A' *Hierophanta* Fő-Papok-is az *Alex.*

Az így
nevezte-
zett *Ve-*
nus^{us} oltó
szerekhez
keveset
lehet biz-
ni.

Azok
miből ál-
lanak.

A' venus-
tól el-
erötlenül-
tek mi-
segithet-
nek ma-
gokon.

ab Alexandro meg-jegyzése szerint, bürök lév itallal szokták vala magokat meg-herélni. De a' bürök lév halálos gonofz méreg. A' többi képzelődés nélkül, azon kívül hogy kevésé hívesitenek, igen keveset érnek. Azért e' félékre, a' kik a' *Venus* tüztét magokban fel-gerjedni nem akarják, épen ne bízzák magokat. Hanem *dieta*jokat igyekezék úgy rendelni, hogy abból fok, meleg, ösztönözö vérek ne gyuljon: kevés húst, különösen tyúk, kappan, fogoly madár, galamb, veréb húsokat; tojásokot, mandolát, figét, sárga dinnyét, epret, fenyő-dió és pistacia magvakot - is, 's a' t. ritkán egyenek. A' fűszerfzámokat kerüljék, sóval - is szülön éljenek. Bort, kivült erős bort, és vastag fert szükön igyanak. Meleg feredökben ne mülafsanak. A' faláta, paréj, endivia, cichoria, foska, ugorka, görög dinnye, tök, tseresnye, és egyéb nyers gyümöltsök, a' tiszta hideg víz, a' hideg feredök, mellyek az ö véreket hívesítik és vizesítik, jóvaltatnak. Ha ezek - is eléggé nem segithetnek, a' kiknek, módjok van benne, a' Sz. Pál tanátsa szerint, házafodjanak - meg. A' fzer felett gyakorlott akármí féle *Venus*ban el - erötlenülteken az érvágás, *purgatio*, izzasztás, és akár mi színü ki - üresítés a' veszedelemre nyakra före vivö utak vólnanak. Egyedül való segítségék lehet, a' káros mülattságnak el-hagyása mellett, a' könnyü és gyenge ételek; A' fejr - favó, szamár téj: Mellye két rész *Selterani* vagy *Spähi* vagy *Späda* borvizet elegyíteni jóvállanak, *Hoffmann*; *Tisot*; 's mások. A' *China* hajjal és hideg feredökkel, ezek a' nagy orvosok az utolsó erötlenésekben - is néha segitettek. De errt különös bolts Orvosi tanáts kívántatik.

§. CCCLXXII.

A' kik pedig Házaságban élnek, e' következő punctumokat azoknak-is jó léfzen elméjekben tartani.

(1.) Mind az igen ifju, mind az idős embereknek életeket a' gyakor *venus* meg-röviditi. Az erőtl n, beteges embereknek ez veszedelmére vagyon.

(2.) Minél erőfseb, húfosabb, vérefebb, és egészségesebb valaki, a' *venus* szolgálatjára is annál alkalmatofabb, és az ő egészségére az annál inkább meg-kivántatik. Ezek azért, a' *venus*on felettebb ugyan ne kapjanak, de attól ne-is igen irtózzanak.

(3.) Ártalmát vagy hasznát a' *venus*nak, nem annak számából, hanem az embernek erejéből és természetiből kell meg-határozni. Mert ugyan azon szám, gyakran a' jó erős öfz embert eleveniti, az erőtl en ifjat pedig el-lankasztja.

(4.) A' kellelten, kéntelen, és külső eszközökkel gerjesztetett *venus* soha nem hasznos. Az önként támadó kívánság után pedig az, többire jól használ. Még pedig minél régibb és erőfseb kívánság előzte azt meg, és kedveltebb személlyel vagyon, annál hasznofabb az egészségre. Mert a' mennyi *spiritus* elvesz egyfelől, másfelől a' nagy öröm megint annyit tsinál.

(5.) Nem jó ezt sem meg-előzni, sem követni vagy a' Test, vagy az Elme erős munkájának, hanem víg mulatssággal, és tsendes állommal váltani-fel ezt igen hasznos.

(6.) Nem jó ez sem igen üres gyomorral, sem igen jól lakva. Mert akkor az erőt nagyon el-fogyatná, ekkor pedig az emésztést meg-akadályoztatná. Ugyan ez okból, a' *venus* után sokáig éhezni, vagy hirtelen sokat enni sem tanácsos.

(7.) Minél inkább el-széleztette a' meleg a' testnek erejét, a' *venus* annak annál ártalmosabb. Innen Tavaszszal egészségesebb a' mint Télben, Télben mint Őszszel, Őszszel mint Nyárban, Éjszaka mint Nappal, Éjszél után mint Este, Dél előtt mint Dél után.

(8.) Hogy egészségedre szolgált legyen a' *venus*, leg alább nem ártott, észre vehedd, ha attól femini lankadtságod nem érzed; a' vizeleted reggel tiztrom haj szin; tested könnyü, elned vidám, lélekzelefed szabados 's a' t. Meg-eük ugyan az; hogy a' felettébb való *venus* után sem érzik az emberek hamar bádgyadtságokat: de az minthogy, mint a' valóságos hagymázban, a' vérnek rend kívül való fel-gyúladásától vagyon, igen félelmes, mert majd az erőnek szörnyü el-szakadása követi.

(9.) Mikor a' Nemző magot a' vénség ki-kezdi száraztani, azt a' könnyü emésztető, bővön tápláló, és gyengén melegítő ételek és italok, a' nyugalom, álm, vig kedv, valamit ugyan segíthetik, de régi állapotjára femi fele külső eszközök többé vizsza nem vihetik. Vagynak ugyan olyanok, mellyek erős tsípő ösztönök, és a' vért gyúlasztó erejek által láttatnak egy ideig segíteni; de majd, mikor a' testből el-ozlottak, tizszer nagyobb lankadtságot hagynak magok után, és ha gyakran üjítatnak, az életet-is bizonyoson el-rontják.

Ezek-

Ezekhez a' *Sanctorius* tapasztalásaiból a' szabavett regulákhoz a' ki mint egyéb *Dietai* dolgoknak, úgy a' *Venus*nak használását - is a' gözölés, látbatatlan ki-gözölésnek szabadabb folyásá - a' *venus* ből, ártalmat annak meg - akadásából, minden *dolga*ban denek helyén hagyása szerint leg - helye - mit *segit* - sebbnek, és bizonyosabbnak tartotta meg - há - het. tározni: Jó lesz ezeknek, a' ki - gözölésnek már meg - irt *segitő* eszközeit, és akadályoztató okait - is mellé olvasni. Mert, valamelyek a' ki - gözölést, akadályoztatják, a' *Venus*nak ártalmát - is minden bizonyal nevelik. Nékünk *Leveleink*nek meg - szorult határai ezekben többre ki - tejeszkedni nem engedik.

N E G Y E D I K R É S Z.

Az Elmének Indúlatairól, az Egészségre nézve.

§. CCCLXXIII.

MI legyen az Elme? és mik legyenek annak Indúlatjai? azokat itt meg - magyarázni a' mi tzelunkra nem tartozik. Lehesen - é helye a' Bölts Emberben az Indulatoknak, azt sem disputállyuk. Elég nekünk, az, hogy e' világi emberek között minden Indulatok nélkül való embert alig vagy talán nem - is találhatni. Annyira - is belé vagynak az Indulatok minden mi dolgainkban elegyedve, hogy, a' mint a' példák tanítják, ezek nélkül, nem tsak hogy semmi nevezetes dolgot nem tselekedhotünk, de egészségben, sőt életben sem

maradnatunk. Innen egy tudós Ember az Indulatok nélkül való embert, igen elmései, hasonlítja a' mejj Tengeren vitorla és kormány nélkül levegő hajóhoz, a' terh, vagy rúgó nélkül való órához, a' szél vagy víz nélkül való malomhoz. *Sanctorius*-is, a' kit eddig elő egynehány ízben meg-dicsértünk, az Egészségre tartozó dolgoknak gondos vizsgálásáért, azt írja, *Corpus marcesceret & otio periret sine animi motu.* az az: El-senyvedne, és a' heverés miatt el-veszne a' Test, ha az elme Indulatai nem volnának. Nem-is szükség tehát nekünk azon mesterkednünk, hogy az Indulatokat magunkból egészen ki-űzzük; hanem csak azon kell lennünk, hogy azokat okoson és böltsen kormányozzuk, a' melly-is a' leg főbb virtus. Valamelly hasznofok ugyan-is az indulatok, jól mérsékelve, mind magának az Elmének, mind a' Testnek, szinten olyan ártalmofok mind a' két résznek, ha azokat zabola nélkül eresztjük. Sokkal többen vesznek-el így ír *Baglivius*, azokban a' nyavallyákban, mellyeket az Elmének indulatai tsinálnak, mint a' mellyek külső okokból származnak.

Hogy az Elmének vagy Lélek Indulatairól és Munkáiról az Egészség és Erkölcök dolgaiban fundamentumofabb vizsgálódásokat, és helyesebb meg-határozásokat tebebsünk, léfzen előre a' Lélekről magáról holmiket meg-jegyzzenünk. A' Dolog réá figyelmezeft érdelem.

Az Embe- Régi meg-határozása az Emberi Személy-
ri Sze- nek, hogy az látható és tapasztalható Testből,
melly mi- és gondolkodható és okoskodható Lélekből egybe
ből áll? szerkeződött Valóság légyen. Gondolkodó Lé-
kek vagyon ugyan az oktalan állatoknak-is;

de az okoskodás vagy okosság az emberi Léleknek tulajdona. Okos Lelkek vagy az Angyaloknak is, de nints látható és tapasztalható egyéb Leltek. Az emberi Lélek gyakorta neveztektől *Esznek Elmének* - is, arra a' tehetségére nézve, melly szerint a' maga okoskodásai által sok olyan dolgoknak - is esmértségére juthat, a' mellyek az érzékenységekbe meg nem fordultak, vagy régen el-multak; vagy ezután következnek. A' honnan az ollyanokat, a' kikben ezt a' tehetséget nagyobb mértékben látjuk. *Eszes, Elmes, által-látó embereknek* szoktuk nevezni.

Miként légyenek ezek a' természetekben egészen különböző két rész egy személybe egybe-köttetve? és miként dolgozzanak ezek egy másba? egy a' leg-titkosabb dolgok között egybe-meg-közül. Váltak, a' kik *Spinoza* után ezeknek egymásba való munkájokat egészen tagadták; és a' testben mindenféle mozgásokat, kivált, a' mellyek akarat szerint valóknak tartatnak az elé forduló alkalmatosságok szerint, egyenesen az Isten akaratjából, nem a' mi Lelkünk akaratjából hitték származni. Váltak, az újabb időkben, a' kik *Leibnitz* fel-adásából, meg-gondolván azokat a' kép-telenségeket, mellyek ebből az állatásból az Isteni csak nem minden tökéletességekre háromlanának, más módról gondolkodtak; Hogy t. i. se a' Test a' Lélekbe, se a' Lélek a' Testbe nem munkálnának; hanem a' Teremtőnek előre való bölts el-rendelése szerint, külön külön vinné mind a' Test, mind a' Lélek a' maga dolgait; ollyan tsudálatos meg-egyezőssel, hogy a' testnek mozgásai az elmének akaratját, az Elme akaratja-is a' Testnek mozgásait mejjékest pontba találják. Mások a' régi értelem mellett meg-maradni helyesebbnek itélték. Melly szerint a' Lélek *physice*, természet szerint, egyenesen munkálódik a' testbe, a' test - is viszont a' Lélekbe; ha szinte annak! módja meg-

foghatatlan-is; minthogy a' test hozzá érés nélkül a' rajta kívül való dolgokban semmi változást nem tehet, se ö maga azokból e' nélkül semmit bé-nem vehet; tisztá akarát által tsinálni pedig valamit e' félet, Isteni erőt láttatik kívánni. De akárhogy essenek ezek, olly nyilvánosságok ennek a'

Ennek hi- két résznek egymásba való munkáji, hogy rom kép- ezeket tagadni okofság szerint, vakmerőség zelt módja volna. Ezt az utolsó módot nevezték Sy-

közül mel- stema *influxus physici*; a' másodikat *Systema* lyik hihe- *Harmonia preestabilita*; az elsőt *Systema cau-* tobb. *farum occasionalium*. Én egyik *Systemának* sem vizsgálom fundamentumait. Nékiünk Orvo-

foknak különösön, a' *physicus influxus* annyira ajánlja magát, hogy egyébről gondolkodni sem kívánunk.

Hogy te-
stünköl
meg-kü-
lömböz-
tetett Lel-
künek lé-
gyen, mi-
bül tud-
hatul?

Mi legyen tulajdonképen, testünktől megkülömböztetve a' Lélek? nehéz meg-érteni. Hogy ez nem test, hanem valami egyéb titkos hatalmu Valóság legyen, az ö munkáiból ki-hozhatjuk. Midön ez a' tőlünk távol lévő, hozzánk nem érő dolgokat-is észre vészí; azokról magában gondolkodik, 's okoskodik; melly munkák a' testnek se materiájából, se alkotmányából semmiképen ki-nem kerekedhetnének. Többre-is mégyen ez az *esmeretlen Valóság*; mert úgy viseli bennünk magát, mintha az egész emberi személy tsak belöle állana. Így szól sokszor tartalék nélkül magáról: *Cogito, ergo sum.* az az: Gondolok, tehát vagyok, mintha a' testhez semmi köze nem volna.

Az egész személyt mi okokból vészí a' Lélek magára?

Az-is úgy vagyon, hogy mikor anyám méhében, abban a' képzelhetetlen kitsinységű tzirában fogontattam, akkor-is megvölt bennem a' ki magáról így szólhatott **ÉN** vagyok szint' úgy mint most, mikor ekkorát nőttem. Mennyire el-fogyhatsanak a' testnek tsak nem minden tagjai, és belső részei, söt maga az Agyvelő-is, a' Léleknek félszke mivé lehessen! mikor még-is meg-van a' mi addig-is **ÉN**-nek mondotta

magát, tsudálva láthatjuk tsak azokból a' néhány példából-is, mellyeket ezen Munkánk Első Darabjában a' 31-dik és 32-dik leveleken ki-jegyzettünk vala. Mikor meghalok, testem porrá lész, és ezzel a' világnak *elemenrui* közi széllyel oszlik, ekkor-is meg-marad a' mi ez életben *ÉN*-nek tartja vala magát; és akarjak, ne akarjak, Urának kellennem ez életbéli tselekedeteimnek.

Eredetemről, a' Szent Irásokból annyit tudok, hogy a' testi születésnek rendi szerint, Adámtól és Evától származtam: és hogy az Isten Evát Adámnak egyik oldalatsontjából, Adámot pedig magát a' földnek porából formálta vala; és lehellett vala az ő orrába *Élő életnek* lehelletit; és úgy lett az *Ember Élő Lelek*ké, vagy *Adámmá*. 1 Mos. 2: 7.

De a' teste a' mint porból vétetett vala, ismét porrá lett. Azért Adámban-is tsak a' mondhatta magát *ÉN*-nek a' mit az Isten az ő orrában lehellett vala, az az: az ő *Élő Lelke*. Előbb pedig 1: 26. 27. azt írta vala Mofes: *Teremté az Isten az Embert a' maga képere vagy ábrázatjára, Férjfiuvá és Afzszonyi állattá teremté őket*. De az Istennek nints Teste; azért az *Élő élet* vagy *Lélek* volt Adámnak 's Evának-is az ő Emberi valóságos képek. Mi-is midön tölök, az ő hasonlatosságok szerint, származtunk: bennünk-is tehát ez lesz az Isteni kép: a' mi *ÉN*-nek hívja magát: és ez a' Test, legalább az a' durva vastag test, mellyet most hurtzolunk, egy átaljában tsak az itt folyó világi életünknek keresésére szolgáló eszköz lész.

A' Lélek-

Ezek így lévén, úgy kellett annak-is nek fölenni, hogy miheltyt Első Szüléink e' Világtzélja, és piattzára ki-állottak, annak a' *Prototypusnak, vágyásai* az előttek lévő ditsőséges Teremtőnek képmé? és pát; a' melly tiszta tökéletességekből, és hogy társzép-madnak?

szépségekből állott, az o munkáiból-is, hi-heto egyéb Isteni jelentésből-is, szemlélni, fiseretui, és tisztelni kezdették. És midon magokban-is ennek a' példának némü jeleit érzeni kezdették, nagyobb mértékben-is ol-lyanná lenni *felettebb meg-kivánták*: 's észre vehették azt-is, hogy ok ezt tsak az Isteni munkáknak tehetségek szerint való követé-sével nyerhetnék-el. De ok hiában való gon-dolatokat keresvén magoknak, a' mint ezt-
Leg első rít el-hibázása. is fel-jegyzette Mofes 2: 5 - 7. úgy járának, mint a' kik a' Napba egyenelsen bé-nézvén, meg-vakúlnak, és azután semmit sem látnak: ok-is egy almának meg-étele által akarván ére az egész Isteni állapotra fel-lépni, az Istennek képét, a' Böltseiséget nagy oktalansággal, magokban egészen bé-motskolák. Hanem azután meg-ízánván, mint egy, az Isteni véghetetlen jóság, ezen ö bolondsá-gokat, meg-nyitá ujra az ö szemeiket; és észre vévék, melly bolondul tselekedtek: és hogy annak a' telseges példának tsak úgy lehetnének részelsei, ha ok-is a' magok dol-gaikot hasonloképen vinnék. A' pedig nem
Az Indu-latok ere-dete az Elmében. egy almának meg-ételéből állana, hanem egész életbéli tselekedeteiknek *szentsegeben és igazságban* való fojtatásából. Az oltatól fog-va azért ugyefebben kezdének erre a' ditsó-séges tzélra nézni; és el-hivék, hogy a' véget eizközök által lehet el-érni. Melly szerint, a' tzélra való nyughatatlan töreke-dés mellett, eizközököt-is kezdének arra ke-resni, és válogatni; a' mellyeket erre alkal-matosoknak, jónak itélnék vala, azokat kü-lönösön *fiseretni, magokéva tenni* minden mó-don *igyekezik vala*; a' mellyeket ellenben erre a' végre alkalmatlannak látnak vala, annyi-val-is inkább, ha károsnak gondolják vala, azokat *meg-veik utálják és gyűlölk* vala.

Ez a' ki-tett tzélnak el-érésében való erős vágyás vagy *kivánság*, és az erre szük-séges eizközöknek meg-szerzésében, az ár-tal-

talmafoknak el-hárításában való *szorgalmatos* Ezek *menyegkezet* már az a' mi *Indúlatnak* mondatik nyiben? az Elmében. És, minthogy a' fel-tett *tzél-és* miért *nak* egybe nem tehető el-érése, 's az arra meg-mondat-kivántató *eszközökre* való *szer-tétel* fárad-nak *Indú-sággal*, terhes váraozással jár, ezek az *latoknak* *Indúlatok* *Elme szenvedeseinek*, és *betegsé-a'közön-segesebb* - is neveztetnek.

Végheetlenek lévén az Isteni képben *értelem* azok a' *spépségek* és *tökélletességek*, mellyek *szerint*. az *Elme* előtt forognak, az *Elme* azokat nem másként, hanem tsak részenként, és *Miért* tsak távulról nézelheti: úgy-is, fok felé va-ollyan *fok* ló kapáfi közt, többire tsak szinekből, és *felek?* 's tsak egyik oldalaiokról láthatja, *fokszor* az *egymással* árnyékot - is valóságnak gondolván, a' *tzél* *ellenke-tételben*-is, az *eszközök* meg-választásában-zök, is, száma nélkül meg-tsalatkozik: És, ugyan ez okból, az emberek vágyái 's *kivánságai* is igen különbözök. A' mit ez *szépnek*, jónak tart, amaz *rútnak* rofznak tartja: *eszközököt*-is *fokszor* olyanokat választ, a' mellyek a' *tzállal* ellenkeznek. Innen esik, hogy a' *kivánságok* vagy *Indulatok*-is az *Ember*ek szivében, az *esméretnek* mivólta, és *mértéke* szerint, annyira különböznek. Mert *senki*, tudva, azt a' mi *néki* rútnak, és *rofznak*, nem *kivánja*. Egyébként, *szorofsabb* *ertelemben* *Indulatoknak* neveztetnek az *Elmének* *nyakra* *főre* vitt maga meg-határozásai, és azoknak, az *eszközök* után való *járás* nélkül, akkor *mindjárt*, *levenyiben* *véghez*-is *vinni* *kivándó* *igyekezetei*: mellyre a' *testnek* *érzé-kenységeit*, és *mozgásait* fel-lármázta. Ha ki a' maga *dolgait* *fokszor* így *viszi*, azt *Indúlatosnak*: ha többire, *szélesnek*, *fel-eszü-nek*, ha mindenkor úgy *viszi* *bolondnak* nevez-zük. Ellenben *Bóltsnek* hívjuk, a' ki a' *tzélt* előre, a' mi *ítéletünk* szerint - is, *jól*, *okofon* *tette-fel*; az *eszközököt*-is arra a' *szerint* előre *ki-választotta*, és *el-rendel-te*, 's az után *rendel*, *szép* *tsendefen* úgy *igye-*

igyekezi véghez vinni: Ez *jozán okofságnak*

A' Böl-mondatik. *Virtusnak*, jószágos tselekedetnek, *tsefseg és* mondjuk az olyan böltsétséget, a' melly a' *Bolond-*nem tsak a' tulajdon maga jóvának ki-mun-ság. A' káldását teszi maga tzeljájul; hanem emberi *Virtus és* társának, vagy felebarátjának, és a' közön-*Vetek mi-*séges társaságnak-is, mellyben él, haiznát *bol kere-* és elé-menetetit-is mint szinte a' magaét, *kednek-ki?* olly buzgó igyekezettel munkálódja: az arra vivő eszközöknek nehéz vóltoktól meg-nem ijed; hanem, akár mibe kerüljön, azokat-is meg-szerzi; és el-kezdett dolgait végére hajtja. *Veteknek* hívjuk az Elmének ezekkel ellenkező tselekedeteit; közelebbről mikor valaki magát egészen az Indulatok első rohanásai után botsátja.

A' *Testi* Mikor az Elme maga tzeljájul tsak az *Indulatok* Érzékenységeknék gyönyörködtetését teszi; és az 's következés képen eszközököt-is arra tsak *okofság* olyanokat választ, mellyeket az érzékeny-*egy más-*ségek jóvállanak; m'nthogy ezek a' dolgok-*tól men-*nek tsak külső szinét vehetik-sel, 's azt-is *nyibe kü-*tsak a' felőlök eső oldaláról, azoknak rendek-*lomböz-*ről, egyben-köttetésekről, 's ki-menetelekről *nek.* pedig femmit sem értenek, a' maga vágyá-*laiban* fokszor meg-tsalattatik. A' mi a' *izájában* édes vala, a' gyomrában fokszor meg-keferedik. Ez e' féle indulatok az Elmében *Testi Indulatoknak* mondatnak: és *ural-*kozni tartatnak akkor, mikor ezeknél egyebet nem-is kíván tudni az Elme. *Okofság* *szerint való* Indulatoknak, *Hellybe hagyásnak* hívjuk, mikor e' vagy ama' dolognak kívánására, vagy utállására, úgy határoztuk-meg elménket, hogy, elébb annak belső mivóltát, és mindenik oldalát meg-vsigáltuk; végére mentünk annak-is minémi egybe-kötése légyen annak a' több dolgokkal; és utóljára igy-is, mit várhatnánk belőle: 's azután paranstolunk azoknak végben vitelek aránt. Az első, *Lélek alsó tehetsége*nek (*Facultas animae inferior*) ez az utolsó, *Lélek felső tehet-*

ségenek (*Facultas animae superior*) nével-is kulömböztetnek.

Természeti vágyása az Elmének, hogy *Miért* nem ő, annak a' Fő-példának tökéletességei sze-elegeaheirik rint, melyet maga eleiben vett, a' maga meg-senki tökéletességeit szüntelen öregbiteni igyekez-a' maga ze. De minthogy a' példának tökéletessé-jelentevői gei véghetetlenek, az *Elmének vágyásai - is állapotjáhatar nélkül valók*: úgy hogy soha csak egy val. ember se volt, nem-is léssen soha a' maga állapotjával egészen meg-elégedve. Mert mindenkor láthat izámtalanokat a' példában, a' mellyek nélkül ő szukölködik. Tsak e' vilagi életben - is egy izélunkot alig értük-el, már mást vetünk - fel. Egy darabotska száraz kenyeret kaptam éhségem ki-oltására, már a' mellé ázalékot kívánok. Meg-van ez; már jobbatska honyhára vágyom. Vízem van, mellyel szomjuságom ki-olthassam, szeretném, ha barotskára - is szert tehetnék. Bort ihatom; már a' borokban válogatok. Egy póltrátskát kaptam, jól esnék, ha még *Ennek* egy volna melléje: annál-is jobban, ha az *péluái.* márvás, tallér, arany lehetne, ha tíz, száz, vagy ezer-is volna. Fázom, vér az eső, jól esnék, ha bár csak tzondra posztó ruhám, 's egy hitvány föld kunnyó hajlékom lehetne. Meg-van; örvendek magamnak. De azon közben a' más ember vékonyabb posztó kötörsét, jobbatska készületü Házát irigy szemmel kezdem nézni. Iráft nem tanúltam; ha írni, olvasni tudnék, bódognak tartanám magamot. Mindeneket meg-tanúltam: már a' Tudósok forába szeretném számláltatni. Másnak szolgálja voltam, Uraságuk tartanám, ha szabaddá lehetnék. Szabad vagyok, szolgálka kell: fok a' dolgom; még egy szolgálka kívántatnék. Gyalog járok, bódog volnék, ha Lóra kaphatnék. Lovam van, szekér, kotsi, hintó forog elmémben. Jövény voltam; egy ülés ház kell; ezt szerzettem. már birtokossággommal ditsekedem: két *Sessiom* van,

van, *possejornak* tartom magamot, 's több betsültre-is vágyom: fél Falura tettem szert, haragszom, ha Urnak nem hívnek. Egy Ház seprő, viz hordó szurkosfattyu asztali belső inafságra; a' belső Inas Tifztartóságra, vagy *Secretariusságra* vágyik. A' *Secretarius* maga szeretné Ur lenni. Urrá lett; Tifztség nélkül bődögtalannak tartja magát. A' szölgá Biró Fő-Biróságot: a' Fő-Biro Tanáts Uraságot kíván. A' Tanáts Ur a' *Minister*-ségre-is érdemesnek itéli magát. A' *Minister* alattomba a' maga Királlya fejére tétett koronára tekinget: söt néha magába azt-is el-gondolja, hogy az a' korona jobban állana az ő fején, mint annak az együgyü Királynak fején. A' Király mind több több országoknak igyekezik urává lenni: Es úgy tartaná magát bődögnak, ha a' maga győzedelmi szekere eleiben néhány Királyokat foghatna: vagy azokat maga lábainak számollyává tehetné. Ezt-is meg-nyerte, már most Isteni tiszteletre vágyik. Egy dús Gazdag, a' ki már semmi, nélkül nem szükölködik, azt veszi fejében, melly szép dolog volna még nagyobb betsültre-is verekedni: Azért fok külömb külömb szölgákat *parafitusokot* füz egybe; *titulusokot* vásárol; örök emlékezetet ígérő szörnyü roppant épületeket építet: szüntelen vendégeskedik, musikáltattya magát, ajándékoz: biborban, bársonyban öltözik 's a' t. Mellyekkel annyi véghetetlen gondot és bajt szerez magának, hogy belsőképen ő léfzen egy e' világban a' leg bődögtalanabb emberek közül. Más, úgy hívén, hogy a' Tudomány teheti az embert leg-betsületesebbé, és boldogabbá, mikor ő maga keveset tanult vólt, a' Tudos emberek barátságát kezdi keresni, hogy azoknak barátságok által ő-is tudósnak tartatassék: leg-aláhb Tudományok és Tanulók *patronussának* nevezetessék, éjjeli nappali szorgalmatosságot arra izenteli, hogy akár-

mi úton és módon, több több pénzt szerezhessen, gazdag *fundatió*kat tehessen, sok tanuláson igyekező szegény Legényeket *promove*lhasson. A' kik az ő jó teteményeit e' világnak minden szegeletére ki-terjeszték: néki könyveket ajánljának; mellyekben az ő, és Familiájának különösen az ő érdemeit az égre magasztalják. A' Tudós, midőn a' szép tudományok édefségét egyszer megízeltette, és magával el-hitette, hogy ezen az úton lehetne Istenhez leg-inkább közelíteni, és a' maga nevét halhatatlanná tenni; egy-szersmind pedig, mikor azt-is fejébe vette, melly ditsőséges dolog volna valamit olyat hozni elé, a' mit mások addig, nem tudtak, ennek meg-nyerésére, se egészségének, se életének, se költségének nem kedvezvén; a' Természetnek minden rejtekeit fel-bújja: e' világon a' mennyi könyvek vagynak, mind el-akarja olvasni's a' t. mig bolondul ez élethől vehető gyönyörüségekkel együtt, a' maga tulajdon életét-is elvesztette.

Igy van ez, akár böltson, akár bolondul
 efsék, egyéb világi dolgokkal - is Ugy. hogy, *Ebből*
 ezeket el-gondolva, bátron el-mondhatjuk, hogy *hogy szü-*
 Indúlatok nélkül, még pedig a' *Tefti Indúlatok* letnek az
 nélkül, e' világon senki nintsen: nem tsak, ha- *Elmén*
 nem hogy ezzel nem különbben mozgassák; *Indulatai.*
 egész világi dolgainkat mint a' rugó atzél pléh
 az orának kerekeit; és mint a' szél a' tengerre
 ki-tétetett vitorlás hajoknak menéseit. Szé- *Ezeknek*
 pen hasonlítja egy valaki az Emberben, e' *e' Világ-*
 kis Világban, az Indúlatokat, a' nagy Vi- *ban mi*
 lágot élesztő Napnak sugáraihoz; úgy- *hasznok*
 hogy, valamint ebben a' Napnak sugárai és *van.*
 melege nélkül a' földből semmi magvak ki-
 nem kelnének, semmi féle pláhták fel-nem
 nővhetnének, meg-nem virágoznának, és
 gyümölsöt nem teremnének, úgy az Em-
 ber-is Indúlatok nélkül soha semmi terhe-
 tetske dologhoz nem fogna; azt végig ki-
 nem follytatná, ha az Indúlatoktól nem ösz-

tönöztenék; és az okofsághoz menne előbb mindenkor tanács kérdeni.

*A' buja
szeretes
dolgaival
világosi-
tatik.*

Nem hozom itt elé azokat a' számtalan terheket, és nyomoruságokat, és gyalázatokat, mellyek ama leg-hevesebb Indú-lattal a' *Venus*-sal egybe-vagynak köttetve. Mitsoda okofság jovalhatná akár kinek - is, azért a' néhány minútáig tartó tsiklándozás-ért ezeket magára vállalni! Nem úgy látta ezt jónak a' Tereuntő Böltsefség, a' kinek tettett az Emberi nemzetet ebből a' ke-vés tsiklándoztatásban talált gyönyörködés-ből el-szaporítani. Azért Férjhuvá és Afzszonyi állattá-is teremté az Embert; és mindenik Félbe olyan egymással közösülni kívánó szeretetet téve, hogy ennek meg-nyeréséért az Afzszony ember minden terh-vifelésről, gyermek szoptatásról, és dajkál-kodásról; a' Férjfi feleségének tartásáról, ekkori nyomorult állapotjában való gondja vífeléséről, gyermeke neveléséről, és an-nak jövő életének jobb fundamentumra való állatására tejendő gondjairól és fárad-ságairól egy ideig úgy el-felejtkezzenek; hogy azután-is foha meg-ne bánja.

*A' testi
Indulatok
természet-
ből fol-
lyók.*

Da egyebekben-is, ha a' Testi érzékeny-ségekből támadott Indulatok az okos Lé-lektől réá ügyelést nem érdemlenének; Miért rendelte volna azt úgy a' Böts Tereuntő, hogy az Elme minden tudományát az Ér-zékenységek tsatornáin vegye? Miért tette volna a' mi fejünkbe, a' rajtuuk kívül lé-vő dolgoknak szép formáit, színeit és ékes rendit láto *Szemeiket*? Miért adta volna a-zoknak élelftő kedves illataikat, vagy útál-tató éktelen szagjaikat büzőlö *orrokat*? Miért a' kelleimetes és hasznos izeket a' roszfzak-tól így meg-külömböztetni tudó *inyeket* és *nyelveket*? Miért az egymásikunk beszédé-ben, és az ékesen hangitsáló madarak ének-léseiben, és a' musikáknak mesterséges szám-jaiban

jaiban annyira gyönyörködő *fuleket*? Miért *Az okos* a' kívülről hozzánk érő dolgoknak simoga-*elme sem* tásából és tükklánoztatásából támadó édes *lehet-el* érzékenységet, és azoknak sértéséből szá-*ezenek nél-* mazó keserves fájdalmakat? Miért adta vól-*kül.* na belénk azt a' *Lelket*, a' melly az ezek-*nek* tettző dolgokban ö maga-is gyönyör-*ködjék*, a' nékik nem tettzőktől pedig ir-*tozzék*? ha nem lett volna tzelja, hogy az *Elme* a' *Testi* indúlatokra is figyelmezen: és mint egy *Okos Tanító* csak úgy viselje ezeknek igazgatásában magát; nem pedig mint egy *Tyrannus*, a' ki maga tulajdon tettzéséből mindent egybe szokott keverni.

Jól vagynak, úgy mondod, mind ezek! De 1.) hogy egyeztethetjük-meg ezeket a' *Testi* Indúlatokat az Isten képét viselő okos *Lélek*nek dolgaival? Mert tudni való, hogy a' *Test*, mint *Test*, semmit nem érez; következésképen nem-is tudhat semmit; annyival-is inkább se nem kívánhat, se nem utálhat semmit. Azért az elébb el-mondottak szerint, a' benne lakó *Lélek* dolgának kell lenni az Indúlatoknak-is?

2.) Hogy eshefsék, hogy az oktalan *Elme*, állatokban-is, a' kikről nem mondhatjuk, hogy *vagy o-* Isten képerre teremtett *Lelkek* volna, *kos Lélek* majd szinte azokat az Indúlatokat látjuk, *nélkül-is* mellyeket az Emberekben? Azok-is szint, *lehetnek* úgy kívánnak, utálnak, szeretnek, haragusz-*Indulator.* nak; az őket simogatoknak és a' kiktől valami jót reménylhetnek, hizelkednek, az őket egyszer meg-bántottaktól irtóznak, fut-*nák*, felnek: magok jó gazdáinak örülnek, azokhoz nagy hiveséggel vagynak; fajzatjait egész szorgolmatossággal nevelik, védelmezik: azoknak életek meg-tartásáért a' magokét el-veszteni-is készek: ellenségeiket jól esmériik, és azok ellen magokat olly fortélyosan őrizik, a' magok élelmekre ki-

vántató ragadományokat olly alnokúl megkerítik, és el-fogják; a' miket öfzizel bővebben kaphatnak téltre olly gondoson begyűjtik, és jó móddal el-rakják, hogy az emberek minden okofságokkal ennél többre alig mehetnének. A' természeti *Viriusok*, a' szelidség, alázatofság, nyájafság, engedelmség 's a' t. mindenik Nembe közöttök személlyesen ollyan szépen ki-mutatják az ő nézésekéből, magok vifeléséből, 's egyéb tselekedeteikből magokat, hogy tsak az a' héjja, hogy nem szólhatnak. Vagynak közöttök, mint szinte az emberek közt, természet szerint durvák, haragofok, vadok, marakodók, öklelözök, mérgefek, kevélyek, magoknak valók, félre húzók 's a' t. De az emberek közt-is látunk ló, ökör, disznó, juh, kutya, ágár, kopó, kuvasz ki-nézésüket, *geniusúakot*, galamb, tyuk, varju, sas természetűeket: Mint ez ket egy *Simonides* nevű Görög *poëta* az Afzszonyokról mulatságos versfelekkel mütogatja. Ugy hogy, igazan szólva látunk fok embereket, a' kiket, ha az emberi beszédet meg-nem tanulták volna, és két lábbon nem járnának, fenki nem mondaná, hogy okos Lélekkel bíró állatok légyenek.

Sokszor
támadnak
vaktában:

Azt mondd 3.) Ha az indúlatokat, az elébbi értelem szerint, a' kárnak vagy hasonnak fenn forgása után, az Elme akarata gerjeszti, és önti-ki, honnan vagyön, hogy két emberek ötlödnék előmbe a' kiket soha sem láttam, se nem tudok rólok semmit, egykor első tekintésem el meg-útáltam, a' mást meg-kezdvellettem, ama közönséges vers szerint.

Non amo te Volusi, nec possum dicere quare?

Hoc tantum possum dicere, non amo te.

az az: Nem tudom Volusi! miért nem szeretlek.

Az egyet mondhatom: hogy nem szeretlek.

4.) Hát

4.) Hát a' mitől van, hogy fokszor olyan semmiségért tsak nem a' dühötségig meg-haragszunk, mellyre másfzor nem-is ügyeltünk volna: Úgy meg--szeretjük e' vagy ama tsekélyly dolgot, hogy betegek vagyunk belé, hogy mindjárt szerit nem tehetjük: Egy tsekéllységnek annyira örülünk, mintha egy várat nyertünk volna? 's t. e' félek,

5.) Ha a' mozgások okoz Léleknek Indulataitól függenének, hogy következnek azok a' pillanatnál-is hirtelenebb elő mozdulások, sőt egész tselekedetek, mellyeket az érzékenységek útján lehetetlennek láttzik, hogy a' Lélek észre vehetett, és maga okoskodásaiból meg-határozhatott volna? Egy tsepp víz ment reménytelen lélekzelő gégémbe, hamarébb vízfza köhögöm, mint sem az Elmémnek tsak hírével-is eshetett volna: egy szikra szökik mezitelen kezemre, hamarébb le-fúvom, mint sem Elmém parantsolatját vehettem volna: meg-tsifzomodom, hamarébb jobb állásha teszem magamot, mint sem Elmém annak módját kigondolhatta volna. Egy szóval: a' mik Életemet közelebről ostromolják, azoknak el-üzesére nem várom Elmémnek akarátját: De ha ez valamit ellenkezőt akarna-is, akár-mint akarja, azután nen halgatnak testemnek meg-indult mozgásai?

De a' mi több mind ezeknél 6.) Hogy Az Elmé-
eshetik, hogy azon pillanatban egyszers-vel vagy-
mind ugyan azon dolgot kívánom-is, utá-az Okof-
lom-is? sőt olyan ellenkező vetélkedést-is sággal
érzek fokszor magamban, mint mikor két meg-vi-
bajnokok egybe-mentek, és hozfzfas tufa-
nak.
ködások után, egyik a' málikot meg-gyöz-
vén nyakon fogva vífzi a' maga szólgálat-
jára? A' mint ezt önnön magában való
tapasztalásaiból fok helyyeken panaszolja ma-
ga Leveleiben az Apostol Sz. Pál: p. o.
Rom. 7: 15. 16. 23. 24. Galat. 5: 17.

Nemde Ezeket midőn azon egy okos Léleknek
nem ket természetéből, és szokott munkáiból ki-nem
különbö- magyarázhatnák, ara mentek vólt még ele-
zo Lelkek in a' régi Pogány Bóltsek, hogy az Em-
tselek/szik-berben két egymástól természet szerint kü-
é ezeket lömböző Lelkeket gondoltanak lakni. Egyi-
az Em- ket Okoskodó Lelket, a' kit mi elébb az
berben? Isten képét viselő, *Elő Életnek* irtunk vala:
a' *Májl*, a' melly különösön a' Testnek éle-
tére és épségére viselne gondot; és az ér-
zékenységeket, 's a' tagoknak mozgásait
igazgatná. Az *elsőt* hívták a' Görögök
Νῶν Φαν a' Déákok *Spiritus divinus. Mens.*
a' Németek *Scele*. Mi Magyarul *Okos Lé-*
leknek. *Elmenek* nevezzük. A' *májl* a' Gö-
rögök ψυχή Πνεύμα a' Déákok *Anima Spiritus*
Vitalis. a' Németek *Geist*, a' Magyarok
Éltető Lélek nevekkal különböztetik, jólle-
het a' közönséges beszédben ezek a' nevek
többire meg-különböztetés nélkül forganak,
Ezt az Éltető Lelket *Animam Brutorum* Ok-
talan állatok Lelkének - is sokan mondgyák;
Es különösön a' mikét elébb az oktalan ál-
latok Indulatairól emlegeténk, ennek a' Lé-
leknek tulajdonítják. Ugy az emberekben-
is azokat az Indulatokat és mozdulásokat,
mellyek ezekkel egyeznek, és olly hirte-
len, 's tudható ok nélkül támadnak,

γ. L. Moshemius a' Gottingai hires
Universitásban ezen Századnak közepe táján
a' *Theologianak* vagy keresztyén Vallásnak
nagy *Doctora* és *Professora* azon tudos mun-
kájában, mellyben a' *Radulph Cudworthus Can-*
tabrigiai Anglus Theologusnak Systema Intel-
lectuale nevu könyvét a' keresztyén Vallás-
nak a' Hitetlenek ostromlásai ellen, Anglus
Nyelvből Déákra fordította, és bövséges
bóltz rés-jegyzésekkel ki-adta, és másod iz-
ben *Lugdunumban Luchmans Samuel* és Já-
nos könyv-árusok 1782-ben ki-nyomtatták,
ezen tudos munkának, mondom, második
Darabjában a' 365-dik levélen §. II. így

ir : „ A' leg-régibb , minden Görög Phi- Ez a' két
 „ *lofophufok* előtt , a' kik előttünk esmé- *Lelkekről*
 „ retek , élt Böltsek , egyező értelemmel való tu-
 „ két *Lelket* tartottak lakni az Emberben. *domány*
 „ Egyiket a' *Természeti Eletnek* , *Érzékeny-régi.*
 „ ségeknek , és *kivánságoknak székét* és
 „ *Lakó-házát* : vagy a' *melly érez.* A' mást
 „ *okofsággal és értelemmel bíró Lelket* , vagy
 „ a' *melly okoskodik.* Ezt Isteninek , és ez
 „ okból halhatatlannak tartották : amazt fok-
 „ kal alább való természetűnek : 's követ-
 „ kezőképen , nem - is ollyannak , a' melly
 „ magában tellyességgel el - ne vezhetne.
 „ Mind a' Kettő , míg él az ember , együ-
 „ vé van foglalva : a' testnek halála után - is
 „ rend szerint együtt marad , de egymás-
 „ tól el - is válhatik ; és valósággal , mint
 „ Némelly Nagy *Herosokban* , el - is vált.
 „ Ez a' tudomány minden Görög *Philoso-*
 „ *phufok* támadása előtt , a' *Homerus* idejé-
 „ ben közönséges volt. Melly szerint ő
 „ *Iliad. L. I. v. 188. Achillest* így hozza-
 „ bé ; hogy az ő Isteni Lelke $\Psi\epsilon\psi\upsilon$ testi
 „ Lelkétől ($\delta\upsilon\mu\alpha\nu$:) el - válva az ő halálával ,
 „ egyenesen ment az Istenhez „

A' Görög *Philosophiának* bé - jövetelé- *Plato* sze-
 vel , mit értettek erről a' *kettős Lélekről* a' rint ezek
 Görögök , mint az akkori időben e' világon miből dl-
 leg-böltsebb emberek , a' *Plato Phaedorjából* lanak ?
 leg - jobbau ki - tanulhatni. Így gondolko-ésmikben
 dott t. i. *Socrates* után ez a' Nagy *Phi-külöm-*
lofophus ; hogy öröktől fogva két-különös böznek.
 természetű *Valóság* volt : az *Isten* , és a'
Materia. (Lásd a' miket erről ezen VI-
 dik Könyvnek elején a' 6-7-dik *Leveleken*
 fel-jegyzettünk :) Az *Isten* magában , magá-
 tól öröktől fogva való gyönyörűségben élt ;
 leg-tökéletesebben munkalodott. A' *Mate-*
riában - is volt valami , tziel nélkül való bo-
 gó mozgás. Mellyet egykor , könyörüle-
 tefségből maga keze alá vett az Isten ; és
 hogy a' szerint az *Idea* szerint , mellyet

előre magából ki-tsinált vala, lenne abból az oktan materiából - is valami, beléje botsátotta a' maga *Lelket*; A' melly abban leg - először - is bizonyos körül forgó fehes mozgást indított; Melly által a' materiának könnyebb, finomabb, tisztább, munkább része külön vált; és leg - fellyül kerekedett: és ebből lettek az Egek, és azok a' ditsőséges, és hatalmas Égi Lakosok; és egyéb égi Karok; a' kik *Alsó Isteneknek* neveztetnek: Az alább ereszkedett nehezebb, durvább materiát osztán az Isten ezeknek az aljobb Isteneknek kezek alá botsátotta. A' kik - is osztán azon *Idea* szerint, a' mint ők fel-vehették, segitvén benn az Istenne Lelkétől - is, csináltak ebből a' materiából különbömbféle élő állatokat: a' fellyül kerekedő tisztább és fájnabb részekből neme-febb természetűeket; mindenütt által advan ők - is ezeknek az alattok lévő Isteneknek a' durvább materiát. Így lett egykor rendel az Emberi lélek - is. A' melly - is magában nem egyéb, hanem az ő testét tévő materiának leg - vékonyabb, és leg - munkább része. A' mellyben - is, minthogy az Isteni Léleknek - is csak kevés része akadhott-meg, a' Mesterek vagy Formálok - is igen el-aprósodtak vala, és többet belejek nem adhattak, mint a' mivel magok birtak, fok helytelen, és az Isteni tiszta természettel roszszúl egyező mozgások találatnak benne: Ezek a' mozgások volnának, a' mellyek benne *Indulatoknak* mondatnak. Azok az őket formáló, náluknál valamivel tökéletesebb Lelkek pedig az ő *Genius*faiknak mondatnak, közelebb az emberét *Damon*nak nevezték. A' kik az után - is hozzok leg - közelebb való kötelefséggel vagynak; ők is azok után leg - örömelebb halgatnak. Ilyen *Genius*si, vagy a' *Socrates* el - nevezése szerint; *Damon*ának, minden embernek külön lennie kell: Ilyen vala a' *Socra-*

ter *Geniussa* vagy *Damoniuma* - is, a' kinek joságáról, hogy ötöt nehánynak dolgaiban előre igen halznoson tanította, annyiszor ditsekedett. Ma-is ide tzeloz a' köz - mondás azokról, a' kik előre holmi titkokot meg - tudnak. *Bizony ördöge van.* E' féléknek lehet gondolni az Első Keresztyének-nél az *Orzö Angyalokot*-is.

Másutt, vévén észre *Plato*, hogy a' *Plato* *Kü-* materiának természetiből alig lehetne az *lönös véle-* *Elme Indulatait* ki-tsikorni, úgy-is gondol-*kedése az* kodott, hogy azok különösön annak a' boj-*Emberi* gó, oktalan mozgásnak, a' melly eredet *Lelekről.* ízerint a' materiában meg - vólt, maradványi volnának; 's azért-is egyeznének olyan roszfízul az Isteni Léleknek helyyes munkálodásaival: a' mellyet a' *józan akofság* vizszen. Ugy vólna t. i. az Isteni, vagy okos Lélek ezekkel a' testi oktalan Indulatokkal mint az *Oskola - Mester* a' maga tudatlan parafzt tanítványaival, vagy *Lováz - Mester* a' keze alá bizott détzegvad *Lovakkal*; a' mellyeket elein tsak arra-is nehezen lehet szoktatni, hogy az ő szavakra halgafsanak, és hogy azok valamit tanuljanak, ezek megszeliiduljenek, fok mnkával-is alig lehet arra venni: 's ha szüntelen utánnak nem-látanak, elébbi tudatlanságokra és vadságokra megint vizfíza térnek.

Ezekből következett, hogy *Plato* az *Miért tar-* emberi Lelket, meg-külömböztetve az *Iste-tottak az* ni Lélektől, néhol *Materiából* valónak, *Ember* nehoh tsak *mozgó eröbül* állónak mondotta; *Lelket ma-* néhol három féle Lelket-is tett az emberbe. *teriának* Ugyan tsak közönségesebben a' - mint elébb-is *és testnek.* mondam, mind ő maga *Plato*, mind mások is többire két Lelket tartottak lenni az emberekben. Egyiket az okos Lelket: a' mást a' *materiának leg-vékonyabb, és leg-* munkáfabb résziből való, minémü az *Égi* Mellyre nézve, ezt *Égi testnek*-is nevezték:

és csak az ő tisztaságára, vékonyságára, és munkaságára nézve, a' durvább, vastagabb, és tehetetlenebb testekhez hasonlítva, mondották Léleknek. *Materiának* mondván ők mind azt, a' miből valami lett vagy lehet, *Testnek* a' melly bellyet foglal, és határok közü szoritattathatik, vagy formát vehet magára, mint az Emberi Lélek-is.

*Test nél-
kül semmi
Lelket
nem Kép-
zellestek.*

Illyen égi, vagy Lelki test nélkül pedig, az ő tartások szerint, az egy Istenen kívül, semmi Lélek el-nem lehet. E' nélkül a' leg-több tökéletességekkel fel-ruházott Angyali Lélek - is se éfzre nem vehet semmit, se nem tselekedhetik semmit e' földi dolgokban : úgy lévén ez a' *materialis* Lélek közben tétetve, hogy e' földi dolgoknak képei, csak ennek elzközlése által mehelsenek az Okos Lélekre; a' Lélek akaratja - is csak ez által munkálódhassék a' földi dolgokba, közelebb a' maga testébe. Ugyan ez okból ezt a' két Lelket a' Testnek halálával-is mindenkor együtt maradni, és rend szerint soha egy mástól el-nem válni gondolták. És a' mennyibe az Isteni Lélek, maga természeté szerint örökké való, halhatatlan, ennek titulussa alatt ezt a' *materialis* pajtárs Lelkét-is örökké megmaradni hitték. Nem úgy mintha ez maga természetiben volna romolhatatlan; hanem, mint a' melly a' halhatatlan Léleknek ennyire szükséges eszköze volna; 's magában sem tartana semmi ollyas tisztátalan részeket, mellyekért el - roatatnia, meg - tisztítatnia, és újjalag formáltatnia kelletnék. Eledelekről sem felejtkeztek vólt elezeknek a' testi Lelkeknek : Szaggal és izzel gondolták rápláltalni ezeket: mellyek közt az élő állatok vérinek meleg gözét, és testeiknek meg - sütéséből és égetéséből feljövö szagját és ízét az ő leg - kedvesebb eledeleknek tartják vala. A' Testi halál után való állapotjokról mit itéltek, alább azt-is meg-emitjük.

A' Pythagoras értelmét a' Lelkek dol- A' Pytha-
 gában így hozza elé Diogenes Laërtius L-goras há-
 VIII. c. 30. Ez az, Emberi Lelket háromraron, es
 osztotta. In Mentem, animam, & sensum. az Ari-
 Az-az Elmére, Lél kre s Erzekenysgre. Aristoteles öt
 les, néhol öt Lelkeket-is nevez az Emberben. Lelkei a-
 Ugymint, formáló, érző, tápláló, mozga-
 zon egy tő, és okoskodó Lelkeket. A' mellyeket emberben.
 annyiba tart egymástól különbözni, hogy
 együtt-is, külön külön-is munkólódnak. De Aristote-
 egyébként ö-is, és ö utánna az úgy nevez-
 tetett Stoicusok-is csak az Érző és Okoskodó
 Lelkeket tartották lenni az Emberben. különbö-
 Ezekről pedig mindenikről úgy hitték, hogy
 mind ketten materiából valók; Hanem csak
 materiájoknak minémüése különbözteti őket.
 Tisztább, vékonyabb materiája lévén az
 Okoskodó Léleknek, mint az Érzőnek; a'
 melly tulajdon képen emberi Léleknek mon-
 dalik. Az okoskodó-Lelket az égből tar-
 tották az emberekbe le-szállani, és innen
 Coelestis Originis Mennyei eredetűnek, Isten-
 ből valónak, Isten részetskéjének-is mon-
 dották. De úgy, hogy nem egyéb vala azok mik-
 nálók maga az Isten-is az Égnek, vagy Ae-
 thernek, vagy a' Tűznek leg-tisztább részé-
 től: És hogy az Emberi Lélek csak Lova,
 szekere, kocsisa volna az Okos Léleknek
 a' földről az Istenhez való fel-emelkedésre:
 Mellyből-is mindazáltal, mikor ki-maradnak,
 és a' magok elementumai közli széllyel oszol-
 nak az útban a' mi-tisztálanabb és terhefebb
 matériák hozzá ragadtak vala, ez-is az okos
 lélekkel együtt az Istenbe bé-merülne.

Ezeket a' magok képzelődéseikben így
 ki-tsinalván a' Stoicusok, eretnkséggel vá-
 dolták Platot, és az ötet követőköt, hogy
 az Istent, és az okos emberi Lelket immat-
 erialisnak, nem materiából valónak tartották;
 mint a' melly szónak semmi idez meg-nem
 felelne.

A' Sidók- A' Sidók közt-is , a' mint az ö Iráfaik
 is ketfele mutatják , nagyon ki-terjedett volt ez a'
 Lelket hit- két Emberi Lélekről való Görög *Philosophia*.
 tek lenni Ki-tettzik ez *Josephusnak Arziquit. Jud. L.*
 az ember- I. c. 1. §. 2. találtató szavaiból: *Immisitque*
 ben. *in eum (Adamum) spiritum & animam.* az

Ezt a' ré-
 gi Atyák-
 is többire
 úgy hit-
 tek.

az: botosáta Adamba Isteni, és Eltető Lelket.
 Másutt megint *De Bello Judaico L. II. c. 8.*
 az *Ejfenusok*, mint régi Sidó *philosophusok*
 értelmét hozván elé, azt írja, hogy azok
 közt-is az Vélekedés vett volt erőt, hogy
 a' testek ugyan el-romlanának, de a' Lelkek
 halhatatlanok volnának, és örökké meg-marad-
 nának; minthogy az *Aetherből*, a' leg-vé-
 konyabb matériából: szállottak volna le a'
 Testnek kebelébe. A' keresztyének közt-is
 a' Vallásnak fel-állításával hogy mind a' *Plato*,
 mind a' *Stoicusok philosophiája* esméretes volt,
 mind az Új Testamentumi irások, mind az
 Atyák Hagyományai bizonyítják. Maga Kri-
 stus Urunk, az Apostolok-is, kivált Sz. Pé-
 ter, Sz. Judás, és Szent Pál néhány helye-
 ken szólottak úgy az Angyalokról, és az
 emberi Lélekről, és ezeknek jövődöbéli
 állapotjokról, mintha *Plátóval* tartottak vol-
 na. Mint maga Idvezitőnk a' Gazdag és Lá-
 zár példájában Luk. 15. ismét Luk. 20: 35.
 a' Saddutzeufokhoz ismét Luk. 24: 37. a'
 tizenegy Tanítványokhoz. Sz. Péter 1 Lev.
 3: 18. 19. Sz. Judás a' maga egész Levelé-
 ben. Sz. Pál. *Thetsal. 5: 23.* másutt-is a'
 maga Leveleiben sok helyeken. Az Atyák
 többére a' *Stoicusok vélekedését* követték.
 Így találta ezt *Mosheim*; a' ki az elébb ne-
 vezett helyen p. 435. n. III. így ír: „A'
 „ régi keresztyénség *Doctörái* közül; a' kik
 „ *Patereknek Atyáknak* neveztetnek egy sem
 „ volt, a' ki a' lélekről úgy értett volna, mint
 „ értenek többire a' máj keresztyének; hogy
 „ t. i. a' Lélek tellyefséggel *simplex*, tsak
 „ magából álló egygyeség, és semmi ki-ter-
 „ jedést nem tehető valóság volna. Söt in-
 „ kább

„ kább mindnyájan úgy hitték, hogy a' Lé-
 „ lek-is valami testi matéria; különböző
 „ mindazáltal attól a' minémüt mi látunk,
 „ és tapasztalunk. Közönségesen pedig ezt
 „ e' kettőből állani tartották: *ex spiritu, &*
 „ *anima.* A' *spiritust* ugyan némellyek, mint
 „ *Clemens Alexanurinus*, és *Origenes*, *Plato*
 „ szerint, magából, és semminémü mate-
 „ riából nem állani mondták. De mások,
 „ mint *Tertullianus*, *Arnobius*, *Methodius*, 's
 „ többek, a' *Stoicusokkal* mind a' két Lel-
 „ ket materiából valónak állatták; és eret-
 „ nökséggel vádolták, a' kik *Plato* után hal-
 „ gatnának. „

Mi vitte vala ezeket a' bölts Atyákat *Mi vitte*
 arra, hogy az Emberi Lélek dolgában a' *Stoi-
 cusok* mellé álljanak, egyéb okát alig lát-
 kot erre az hatjuk; hanem hogy ök ezzel a' keresztyén *ertelemre.*
 Vallásnak nagyobb érdemet tsinálhassanak.
 Úgy tartják vala t. i. ezek a' kegyes Atyák,
 hogy materiából állván, akár mi vékonyból-
 is, az emberi Lélek, magában ugyan tsak
 el-veszhetne, ha az Isten meg-tartani nem
 akarná: De az Istennek a' *Kristus* által ki-
 jelentett tettzése az, hogy a' kik a' keresz-
 tyén Vallást bé-veszik, a' *Kristusban* hisznek,
 és meg-keresztelkednek, 'meg-tartatassanak
 's a' t. Nem az én dolgom ezeket bőveb-
 ben vizsgálni.

A' *Stoicusok* értelméről az Emberi Lel- *A' Stoi-*
 kek dolgában tsak azt jegyzem még meg: *cusok ér-*
 Hogy ök az *Istent* magát leg-tisztább, a' *telme az*
 tüznél-is vékonyabb részekre nem osztható, *Istentől és*
 fhatárok közti nem foglalható, mindent el- *az alább*
 töltő, maga erejiből munkálódó, mindene- *való Lel-*
 ket életető, mindeneket tökéletességre vin- *kekről.*
 mi igyekező materiának tartották: az tisztá-
 talanabb materiából pedig alább, meg alább
 való Lelkeket gondoltak formálodni; le a'
 földnek utolsó *elementumáig.* A' mellyek-is,
 az öfjtartások szerint, meg annyi szegény
 Lel-

Lelkek. Ezek közt mindenik szüntelen való munkában lévén, azon vagyon, hogy magát a' hozzája ragadott motskokból ki-mossa; és gráditsonként, minden jutalomnak, vagy büntetésnek követése nélkül, (magából a' jó tselekedetnek édetségéből állván minden jutalom,) fellyebb fellyebb emelkedjék; miglen e' világnak tisztább, meg tisztább Lelkekkel tellyes hajlékain által költözvén (vagy magoktól lemmivé lévén) Isteni tisztaságot nyerhetnének; és az Istenbe bé-merulhetnének. Ha pedig az útba valami tisztátalanabb materiával újra egybe-elegyednének, annak helyén meg-akadnának; vagy oda a' honnan el-indultak vólt, visszafizna esnének. A' Nagy Herosoknak Lelkei pedig, a' kik e' Világon az Emberi Nemzet hasznára emberi erő felett való dolgokat folytattanak - ki, és a' *Philosophus*oknak Lelkei, a' kik magokat még a' földön laktokban a' testi Indulatoktól egészen meg - tisztították, a' testnek halálával egyenesen repülnének - fel az Istenbe. Hogy ha pedig venné észre ez az Isteni pemejobb rész, hogy az ő pajtársa az Elterő Lélek a' testtel felettébb egybe - szövetkezett, tsak annak kívánságai után halgat, a' Böltsefség régulái közti tartozik, hogy, minek előtte ötöt - is magával veszedelembe húzna, ezt a' fogházat rontsa-el, és magát a' hozzá ragadott testi Lélekkel együtt abból szabadítsa - ki. A' melly halálnak nemét igen büszke titulussal *Mortem philosophicam*. Böltsefség szerint való halálnak nevezték. Ebből állott nálok az Isten, a' Lélek és az egész Természet.

Platonak helyesebb gondolati mindenek-ről. Józanabban gondolkodtak, a' mint elébb is látnak, az Istenről, és az Okos Lélekről *Plato*, és az ötöt követők. A' kik az Istent a' Materiától szorgalmatosan meg-külömböztették; és az Istent tsak akarattal tartottak a' materiában dolgozni. Az okos Lelket is, mint Istenből valót, *immaterialisnak*,

Isteni természetnek átlatták; olyannak, a' ki az Istenre illető tisztességeknek, igazságnak és egyenességnek értésével-is fel-van ruház-tatva; 's következésképen tartozik-is a' ma-ga tselekedereit azok izerint follytatni; Mel-lyet, ha tselekizik, jutalma léfzen az ennek érzéséből tamadó nagyobb öröm vagy gyö-nyörködé; és az Istennél való kedveség: Ha pedig ezek ellen tselekszik, gyalázat szégyen, búbanat, gyötrelem, és az Isten előtt való útálság fogják, mint büntetések, ötöt kö-vetni. A' Materiából réá adott érző, vagy éltető Testi Lélek mellett pedig, úgy gon-dolták ezen Isteni Lelket, mint e' nagy Vi-lágban az Nagy Isten: A' ki-is ebben nem valami hozzá érés, hanem tsak akarat által támasztja a' tselekedeteket: úgy mindazonál-tal, hogy ő a' maga akaratját, nem mint az Isten a' maga belső tettzéséből, hanem tsak a' szerint formálja, a' mint ez az Érző Lélek a' külső dolgokat nékie fel-adja. Melly szerint, minden dolgaikról együtt-is tartoz-nak szólni. És, minthogy külön soha sem voltak, nem-is lehetnek, a' testnek halála után-is minden viszontagságokon együtt kell által menniek: jutalmot, büntetést együtt kell érzeniek.

Igy hozzá lévén tehát az Okos Lélek, ehez a' Testi *materialis* Lélekhez tsattoltat-va, ez ismét e' világi életre nézve, e' földi durva testhez, ennek motskától, a' magában-is fok testiségekkel bíró érző Lélek, jobban-is el-motskoltattatik; és így osztán az Okos Lélek-is vélek együtt motsokba keveredik. Azért el-múlhatatlan szükséges; hogy ez életben-is a' *philosophiának* szorgalmatos ta-nulása, és követése által igyekezzék e' földi, vagy testi indúlatokat meg-hódoltatni: és magokat mind ketten Istenhez illő tiszta gondolatokhoz és tselekedetekhez szoktatni. A' kik így nem tselekedeznek, hanem tsak e' földnek szemetei, és a' testnek gyönyö-

Az okos
Lélekhez
el-válha-
tatlannul
hozzá
van kötve
a' Testi
Lélek.

Az egy rüségai közt töltik idejeket, ha felettébb el-
Philoso- nem motskolták ezekben magot, a' testnek
phia tanu- halálával, azoknak Lelkei, mint egy számkí-
lds ud- vetésben, rövidebb vagy hosszabb ideig,
lasztya-le itt alatt a' föld körül tekeregnek; míg észre
egymástól vévén magokat, jobbulásoknak valami jeleit
 mutatják: Akkor ennél kevésbé jobbszaka he-

A' Halál-ekre (*ad Campos elysios;*) fellyebb emel-
 lal hogy kednek. De ha ott-is csak úgy maradtak,
lesz ál- vagy még - rosszabbakká lettek, vagy vala-
lapotjok. mi tsűf oktalan állatok testébe kuldetnek -
 vagy *ad inferos*, a' föld alatt való setét hel,

a' rossz-lyekre taszítatnak: A' hol már semmi ma-
szaknak goknak tettző dolgokat nem láthatnak: ha-
 nem minden gyönyörüségektől meg-fosztat-
 tatva, mélységes unalmok közt kelletik töl-
 teni idejeket. Ha itt-is nem igazodnak (mert
 még innen tehetnek fordulást:) ennél-is fe-
 tőbb helyre (*ad tartara:*) épen a' töm-
 letz fenekére vettetnek: A' hol egyebet az
 alatt kinlodó gonosz Lelkeknek sírásánál rivá-
 sánál nem hallanak. Mind ezek között a' hány-
 kodások között pedig akár-fel, akár le-felé
 mennyen, a' maga ízemélyét *characterét*, min-
 denik Lélek úgy meg-tartja, hogy minde-
 nütt Péter Péternek, Pál Pálnak lenni meg-
 esmértésék. Ha e' sem használt, le- taszi-
 tatnak az alattok égő kénköves tóba; a' hon-
 nan többé ki-nem jöhetnek: hanem ott e-
 gyütt kinlódnak, míg valahára egészen meg-
 emésződnek. Lásd bővebben *Mosheimet* az
 elébb nevezett könyvben. P. 402. A' kik
 pedig, így-ir *Plato*, *Socrates* után egy hel-
 lyen a' maga *Phædo*-nak nevezett könyvé-
 a' joknak ben, mások felett kegyesen elni találtatnak,
 vagy ke- azok lesznek, a' kik e' földi helyekből, mint
 gyeseknek valami tömlőtzhöl, ki-szabadulván, magosabb
 helyekre költöznek; és e' földön fellyül tiszta
 tartományokban lakoznak. Ezek közt pedig, a'
 kik a' *philosophia* által egészen meg-tiszttat-
 tak, épen *Tesi*, az az: *Tesi* Lélek nélkül él-
 nek az után; és ezek ennél-is szebb lakó hel-
 lyek

lyet nyernek lakásra magoknak. Ugy gondolkodnak vala t. i. ezek a' *Philosophusok*, hogy e' szemeses földön fellyül számtalan tisztább, még tisztább természetü lakó helyek légyenek, fel épen az Istenig: A' melyekben tisztább, még tisztább természetü Lelkek laknak; azokhoz a' helyekhez illő testeket öltöztvén azok - is, a' kik alól oda érkeztek - is ott magokra. Így, a' kegyes, jó emberek Lelkei - is minekutánna itt, e' földi testeket a' balállal le - tették, fellyebb való jobb helyre emelkednek; Ha ott - is ahoz a' lakáshoz illendöül vífelték magokat; söt jobban - is meg - tisztúlnak; le - vetkőztvén az itt fel - öltözött testeket, fellyebb, még tisztább helyre költöznek, míg minden testiségtől annyira meg - tisztútlak, hogy az emberi Lélek - is hasonló tiszta léfzen a' felsőbb tartományokban lakó Lelkekhez: míg együtt idővel az Istenek társaságába elegyedhetnek. Ezeken a' lépéseken pedig minden egyéb, leg - jobb és leg - kegyesebb emberek Lelkeinek - is által kelletik menni: Hanem a' *Philosophusoké*, a' kik magokat ez életben egészen az Isteni dolgoknak tanulására szentelték, és erre nézve a' világtól magokat el - szakasztották, innen e' földről egyenesen repülnének - fel az Istenek közü. Az Istenek Nemzetsége közü, így ír ismét *Plato* a' maga *Phado* - jában, hólta után Senkinek nem szabad fel - menni; hanem csak azoknak, a' kik a' tanulásnak kívüdságtól égven philosopháltak; és így egészen meg - tisztulva mentek - el. Meg - tisztelték a' Poeták evel némelly nagy Herosokat - is. Az ilyen Isteni Lélek nélkül alatt maradott emberi Lelket, vagy Lelki testet hívták: *Idolum. Manes. Umbra. Simulacrum.* a' melyek itt a' föld körül bojonganak bizonytalan időig.

Oh melly bódogok, melly szerentséfék vagyunk mi Keresztyének! a' kiket méltoz-

Az Isteni Lélek nélkül marad emberi Lélekből mi lesz.

A' keresz-
tyének jó-
zanabb
tudomá-
nya.

tatott az Isteni Jóság e' Pogányi nagy vak-
ságból ki-hivni, és a' maga tsudálatos vilá-
gofságára által tenni; 's ebben magát és az
ö Szent Fiát, a' kit el- küldött, velünk
esmértetni, 's értésünkre adni, hogy ba a'
fetétségnek azon tselekedeit, mellyeket elé-
számál az Apostol Szent Pál 1 Kor. 6: 9, 10.
Efés. 4: 5. mellyekben a' Pogányok az ö
elméjeknek hiában - valósága szerint, járnak
vala, el-távoztatjuk, és a' mint ugyan ez a'
Nagy Apostol Tit. 2: 12. Summáson elé
adja az Istenre nézve kegyesen, magunkra
nézve józanon és mértékletesen, felebarátunkra
nézve igazán élünk e' jelen-való Világban,
a' mi Lelkeink nem hányódnak annyi hajlé-
kokon, és nem tisztúlnak olyan véghetet-
lenül, hanem Lelkeink, testünktől el-válva,
egyenefsen mennek az Istenhez, a' ki őket
adta vala: testünk pedig porrá lesz. És
midőn a' halálban, az Apostol mondása sze-
rint 1 Korint. 15: 53. e' romlandó test el-
romlik, romalhatatlan természetet öltözik magá-
ra: és e' halandó test halhatatlanságot. Midőn
e' rothadandó test el-vettetik, a' mint szóll
ugyan ott fellyebb az Apostol, fel-támasz-
tatik rothadatlan: midőn el-vetterik e' gyaláza-
tos test, fel-támasztatik ditsőséges: midőn az
erőtlen test el-vettetik, fel-támasztatik hatalmas.

Az Apo-
stol-is két
Ember-
ben.

s a' t. Hogy ezen a' rothadandó, gyaláza-
tos, erőtlen testen, a' mi külső, durva
különböző testünket, a' rothadatlanon, ditsőségesen, és
Lelkeket hatalmasson pedig azt a' Lelki testet, melly-
zart azon ről a' Pogányok - is álmadoztak, értette lé-
gyen az Apostol, annál - is inkább kétség
kivül való dolognak tarthatjuk, hogy má-
sutt Thesal. 5: 23. a' testet és a' Lelket az
Elmétől meg - különböztetve nevezi. A'
Testről és vérről Kor. 15: 30. azt mondja,
hogy ezek az Istennek országát örökségül nem
birhatják; Birhatja tehát a' Lélek és az Elme. Is-
mét 2 Korinth. 5: 8. így szóll: Bizodalomunk
vagyon pedig, és inkább tettik nekünk ki-

költözni a' testből, é az Urhoz menni lakni. A' hol-is, a' testet el-hagyva, a' más két részével kíván az Urhoz menni lakni. A' melyek azt-is jelentik, hogy a' test, tulajdonképen a' Léleknek személyéhez nem tartozik. De bizzuk ezeknek bővebb fejtegetését, a' Szent Írásokat magyarázó Doctörökre: Ne hogy mi testi Orvos Doctörök, szentségtelen kezeinkkel a' szent dolgokat a' testikkel egybe-zavarni vádoltasunk.

Ez egy dolgot mindazáltal meg - nem állhatom hogy itt ne illessem. Hat a' szé- *Hát az oktalan*
 gény oktalan állatok Lelkeinek, a' kikben, *állatok*
 a' mint elébb-is meg-jegyeztük vala, majd *Lelkéről*
 hasonló Indulatokat, söt a' gondolkodásnak, *mit lehet*
 's okoskodásnak-is nem kevés jeleit tapasztaljuk, *gondolni.*
 épen olyanokat a' minémüekkel birnak az emberek, hogy lesz állapotjok az ő halálok után? kényes kérdés. Mert az öröké-válóságra teremtett emberi Lélek-is ebben a' vizsgálódásban nagyon belé elegyedik. *Cudworthus T. I. p. 72.* a' Stoicusok értelem szerint, tsak könnyen felel erre: Az oktalan állatokban Lélek gyanánt munkálódó erő, úgy mond, nem valami különös Lélek, hanem tsak az Istenből, vagy e' Világ Lelkéből ki-sugározó erő. A' melly sugárok *Nem vész-*
 benne tsak addig munkálódnak míg az ő *n:kel az*
 testeknek *machindja* ép: mikor pedig az el-ő *halálok-*
 romlott, ezek a' sugárok-is visszha húzódnak *kal.*
 oda a' honnan jöttek vala. De jól jegyzimég *Mosheim*, hogy e' szerint az Emberi Léleknek sem lehetné semmi különös *privilegiuma*; Mert az-is szint' úgy visszha húzódnának a' kút föbe, a' honnan ki-jött vala; hanem ha az Isten ezt akarná meg - maradni, *amazt* pedig nem akarná. De ez, a' mint akár ki-is meg-ítélheti, igen jég hátan épült külömb-ség. Ide járúl: Hogy ezzel az Istent magát-is e' Világ közti elegyitenök, és e' Világon kívül egyéb Istent nem volna szükség tartani. Mások azt tartják, hogy az Isten

az ő fogontatások alkalmatosságával teremtené az oktalan állatoknak Lekeit: Hát miért nem az emberekét-is? Ha így volna, láttatnék az Isten az ő buja, törvénytelen egybe-elegyedésekben szolgálul lenni. Ezek mind képtelenségek.

Hát hová
léstnek?

Mások azért bátorságosabbnak tartották abban állani-meg *Plátó*val; hogy az oktalan állatok Lekei-is, mint az embereké, az ördögöké, és az Angyaloké, a' magok rendiben, e' világnak kezdetivel lettenek; és az ő testeiknek el-romlása után-is meg-maradnak: és a' *Pythagoras* vélekedése szerint, vagy más állatokban küldetnek, vagy egyéb végekre fordítatnak; mellyeket az Emberi elme még most által nem láthat: *Kristus* Urunk, a' ki az Emberi Léleknek állapotjáról annyi helyyeken, és olyan világoson szóllott, az oktalan állatok Lelekéről nem emlékezik. Máfutt se látunk a' Szent Írásokban erről semmit. Az egy Szent Pál Apostol Rom. 8: 19-22. láttatik erről holmiket meg-jegyezni. A' Teremtett állatok-is, úgy mond, nagy szorgalmatossággal várják az Isten Fiának ditsőségének meg-jelenését. Mert a' teremtett állatok hiában való, és el-múlándó állapot alá vettettek: nem akarattok szerint, hanem azért, a' ki azokat e' hiában-valóság alá vetette. Illy reménység alatt, hogy azok a' teremtett állatok-is meg-szabadulnak a' rothadandóságnak rabságából, az Isten Fiának ditsőseges szabadulásának napján. Mert jól tudjuk, hogy minden teremtett állatok egyetembe fohászkodnak, és együtt mind ez ideig, mint egy a' szüléshez készülvén, keseregnek. Ezek a' bölts Apostolnak leg-titkosabb értelmü beszédei; 's a' mennyire én tudom, még eddig a' Sz. Írásokat Magyarázók ezeknek értelmében meg-sem egyezhettek.

Az Apo-
stol szá-
vaiból
Rom. 8:
19-22.
mit lehet
ezeket
nevezni ki-
hívni.

Vagynak, a' kik fok másutt való be-
szédjeiből-is az Apostolnak úgy hozván-ki,
hogy a' természeti dolgokban inkább a' *Plato*
szerint való *Philosophiát* követte, ezekben-is

arra nézni gondolják. Úgy vélekedett t. i. *A' Természeti Plato*, hogy a' Fő Böltsétség, a' maga vég-szetnek hetetlen Jóságának meg-mutatására, leg-rendi, és kifesebb, és alább való testekben-is adott va-a' Teremlami Lelket, az ő természetekhez valót; tö Jósága És ezeket úgy foglalta-egybe, hogy utóljára 's Böltsé- az egész világ egy nagy Élő állatú legyen. sege-is Nem-is akarta e' Világot ebbena első együ- ezt kivá- gyűbb állapotban meg-hagyni, hanem úgy nyák.

rendelte - ki, hogy ennek minden részei, 's ezek által osztán az egész Természet-is, bizonyos változásokot szenvedvén, azokban nagyobb, nagyobb tökéletességekre emeltesék. p. o. Az ostoba, durva földből organizált plánta, az érzékenység nélkül való plántából, érzékeny, *sensitiva*, a' *sensitivából*, élő *polypus*; a' *polypusból* hernyó, a' hernyóból pillango, a' pillangóból madár, a' madárból denevér, a' denevérből derekasabb négy lábú állat, 's ezek-is mind testeknek mesterségesebb, többféle, 's könnyebb mozgásokat tehető alkotmányaik szerint, mind az ő több, több dolgokot meg-fogható érzékenységeik szerint, mind az ő Lelkeknek észre-vevő, képzelődő, meg-ítélő, gondolkodó tehetségei szerint nagyobb, meg nagyobb tökéletességekkel birjanak; fel-venve mind az okoskodó emberig: A' kihez - is az alatta való okatlan állatok közül, kivált, ha a' tanítás vagy szoktatás hozzá járult, e' jelen-való életben-is a' magok testi érzékenységből álló Lélekbéli tökéletességeikben sokak olly igen közelitenek, hogy a' durva, ostoba ember között, 's a' nemesebb természetű Kutya, majom, ló, papagáj között mi különbség legyen? alig lehetne jól ki-magyarázni. Sőt, az emberek közt-is az az okos Isteni Lélek, melly az embert az okatlan állatoktól különbözteti, sokaknak melly kevés mértékben adatott, fájjalva szemlélhetjük: úgy hogy, ha jól fel-vésszük, az embereknek-is nagyobb része, mint az okatlan állatok, csak

nem egészen, izokásból él, szól, és tselek-
fzik mindenedet.

De az embereken fellyül hogy az Isten-
nek számtalan Teremtései légyenek, a' mel-
lyök az ö, töllünk láthatatlan és tapaszta-
latatlan testekre nézve, Lekeknek nevez-
tetnek, fel-menve a' leg-tökéletesebb Isten-
ségig, mind e' természetnek eddig el-nézelt
rendiből, mind a' Fő-Böltsefségnek és Jóság-
nak el-gondolásából, ki-hozhatjuk. A' Sz.
Íráfok-is azokról fok helyyeken emlékeznek;
minémüek, az Ördögök, vagy a' *Plato* betsüle-
tefebb értelme szerint *Dæmonok*, *Geniusok*,
az Angyalok, *Virtusok* vagy Erök, Méltó-
ságok, Hatalmafságok, *Thronusok* vagy
Királyi székek, Kérubok, Serafok Arkan-
gyal 's a' t. mellyekről emlékezik maga az
Apostol-is Efés. 6: 12. Kolos. 1: 16. másutt-
is néhány helyyeken.

Melleyek szerint, ha az *Isten fiain* ért-
jük e' világban élő igaz hitü, és kegyes em-
bereket a' *Teremtett állatokon* az oktalan ál-
latokat, a' kiket nem az ö tulajdon bibájok-
ért, a' Természetnek mostani rendi szerint
Az Irónak tettett a' Teremtő Böltsefségnek olyan szám-
gondolati alá tenni, mellyben az ö egész életbéli ál-
ezekről. lapotjok hiában-valóság, múlandóság: de
olyan reménység alatt, hogy mikor az
Isten fiainak ditsöséséges szabadulásfoknak nap-
ja, a' fel-támadásnak napján, meg-jelenik,
és ezek nagyobb ditsöségre emeltetnek, ök-
is, a' természetnek egész rendivel, elébb
való, állandóbb állapotra lépnek: a' rotha-
dandóságának rabságából meg-szabadúlnak:
A' melly áldott napot mind az Istennek e'
földön élő fiai, mind a' szegény oktalan
állatok e' világi életnek hiába-valósága alatt
nyögván mintegy, a' szülésnek fájdalmi közt,
nagy ohajtva várnak. Miért-is nem ruház-
tattathatnának-fel az oktalan állatok valami-
kor annyi tökéletesebségekkel a' mennyivel
most

most birnak az emberek, a' kikhez most-is hasonló organizált testel, hasonló készületü agyvelövel, és épen olyan öt érzékenységekkel; hasonló indulatokkal 's a' t. birnak. Hanem hogy most azoknak durvább, érzékenytelebb volta miatt, nem érezhetnek mindeneket úgy meg, nem gyűjthetnek annyi *lueakot* egybe, nem-is vehetik-fel azokat olyan világoton, hogy azokból okoskodásának, mint az emberek: ezt az ő mostani életeknek állapotja hozta magával. De minekutánna az ő szegény oktalan Lelkeik a' halál által e' durva testből ki-szabadúltak, nem könnyü dolog leszéné az ő jövendőbeli állapotjuk szerint, ennél fájnabb testel, és érzékenységekkel ruházni-fel; hogy azután ök-is okoskodhassanak, mint most az emberek? Tsak ez életben-is, ha el-nézzük, hogy némelly oktalan állatok az ő Lelkeknek érző, mozgató, és képzelő két tehetségeikkel a' szoktatás által mennyire mentek légyen, könnyen el-hihetjük, hogy az ő Lelkeik jövendőben tökéletesebb állapotnak befoghatására sem leszén alkalmatlan. Ugy hozza ezt az Isteni Böltsefség és Jóság-is magával: A' ki semmit, a' mit egyszer a' valóságra elé-hozott, el-veszni nem akar: hanem inkább valamennyi jóságot vélek közölheti, ökök tökéletesebbé teheti, azt vélek mind közleni igyekezi. Annyival-is inkább tehát olyan remek munkáját mint az oktalan állatoknak Lelke, hogy engedné, vagy akarná azoknak rövid nyomoruságos életekkel együtt el-veszni! Távul légyen ez a' kegyetlenség! Meg-maradnak egy átaljába az oktalan állatok Lelkei-is az ő halálokkal: ha szinte most nem tudhatjuk - is, hogy leszén az ő állapotjuk. Hihető, hogy ez életbélínél jobban leszén; Mert ök nem magok okozták magoknak ezt a' hiában-valóságot: nem-is véhettek semmit az Isten ellen, midön tettzett ökök olyan állapotba tenni, hogy az Isten-

ről ez életben semmit se tudhassanak. Oh melly igen illendőbb az Isteni Böltsefséghez és Josághoz őket valamikor olyan állapotra emelni, hogy az Istent ök - is meg - esmérhessék, és velünk együtt ditsöithessék! Melly igen tsonkan maradna, hogy úgy szóljak, az Istennek Felséges Ditsösége, ha ötet az oktalan állatoknak annyi véghetetlen száma foha meg-nem esmérhetné; és mint terem-tőjét nem ditsöithetné! Ne irigyeljük azért, a' kik magunk-is teremtett állatok rendi-ben a' tökéletesebb Lelkekhez képest, tsak férgek, bogarak vagyunk, az Oktalan ál-latok Lelkeinek meg-maradását, és a' ma-gok természetekhez való idvesféget. Ma-ga mondja Idvezitönk, hogy az Atyának fok Hajlékai vagynak. A' mellyek közül egyben, ha nem együtt-is a' mi Lelkeink-vel, ök - is jól el-férhetnek. Szégyeljük inkább azt, midön ezek a' magok természe-ti indulatikból, fok dolgokat okofabban foly-tatnak: józanabban, mértékletesebben, tisztá-bban, ártatlanabbúl élnek, mint mi az okofsággal ennyire ditsekedő emberek.

Hol lész
Lelkük?

Nagy ti-
tok; mi
mellett
ítélnek az
Erzékeny-
ségek
hogy t. i.
ez egye-
nes, nem
horhaz
e' szép a-
ma rút; ez
fejer a-
ma fekete!
's a' t.

Utóljára illő léssen még a' Lelkek ál-lapotjáról meg-jegyezni: Hogy a' mennyiben ez a' Természeti Lélek a' magán kívül való dolgokról egyebet nem tudhat, hanem a' mit az érzékenységek eleibe terjesztenek: a' sze-rint, akár honnan vette légyen azt az első ideit mellyhez képest most itél, ö-is a' se-jért fejrnek, a' feketét feketének; a' szépet szép-nek, a' rútat rútnak, a' mi az érzékenysé-geket kedvesen tsiklándoztatja jónak, hasz-nosnak, kívánatosnak, a' mi sérti rosznak, ártalmasnak, útalatosnak, az egyenlöt egyen-lőnek, a' nem egyenlöt nem egyenlőnek, a' hasonlót hasonlónak, a' különbözöt külö-mbözönek *machinai* mozgás szerint kéntelen tartani: ki-menetelekről és környül - állásai-ról pedig semmi dolgoknak itélni nem tud, se jutalom ígéréssel, se büntetéssel való fe-nye-

nyezetéssel nem reguláztathatik. Ez okból, jól, vagy valamin az oktan állatok, úgy az embe-rofszul rek-is, ha miket az Indúlatoknak első ki-ro-iteljének, hanásával (*in prima furia*) tselekedtek, törvény miatt nem mellé nem szoríttathatnak. De mikor egy-szorítat-lyer az Okos elme ezekre réú tette a' ke-hatnak zét, már ezzel törvény alá estek. Nem-is törvény menti ebben ötet, hogy az okos elmének melle? értelmében-is tsak azok lehetnek, a' miket az érzékenység útján észre vett; és azokról Mikor? ő se ítélhet másképen, hanem a' mint azok és hogy eleiben terjefztették: Abból állván neki-is ernek tör-mindeu okoskodása, hogy azokat el-rako-vény alá gafsa, és egybe-hafonlitgafsa, és a' maga tzéljával egybe-illettévén, meg-határozza, menyiben légyenek azok néki hafznofok vagy károfook. A' mikor-is a' szépet rútnak, a' rofszat jónak tartani nints hatalmában.

De a' mennyiben szabadságába van az érzékenységeket regulázni, az az, hogy ál-tal-látván a' dolgok rendiből előre ménému rofsz, vagy illetben dolgok fognak majd elé-kerülni, azok előtt, az érzékenységeket el-fordítsa, vagy bé-zárja, és szép, jó, és tisztefséges dolgokra függefzfe, 's ha kíván-tatik azokat többszer-is elé hozza: mig mindeneknek jól végére mehetett. Szabad-sigdba van a' kívánt dolgoknak végben vi-telét-is addig halasztani, mig a' dolgokat min-den oldalokra meg-forgatva jobban-is ki-tanulta; 's a' hol szükségesnek látja, az In-dúlatokat magokat-is szorofoabb zabolára fogni: E' mellett, a' szabadság mellett már az előre fel-tett és töle jól-is meg-értett jutalomnak és büntetésnek bizonyos követé-sével, törvény mellé szoríttathatik: Hogy t. i. válafofszon, maga tettését tettziké in-kabb követni? vagy a' fel-tett büntetést el-tfzenyvedni.

Az okos
Léleknek
helybe-
hagyása
éjti tör-
vény alá.

Hogy?
és miért?

Mi-is e' mellett igykeztük ezen irásunk
rendiben Olvasóinkot a' magók indúlataik-

A' *Diæte*-nak okofabban való kormányozására *ferketica regu-ni*: *jutalomul* tévén elejekbe az okofon mér-
 lák *hog* séklett *Indulatokból* az egészségre ter-
 válnak *mész*et szerint következő *hafznokot*; *büntet-*
rövényé. *tésül*, az embernek *zabola* nélkül való *botsá-*
tásából réájok el - kerülhetetlenül *háromló*
károkat, és *veszedelmeket*.

Egy Testi Vethetné itt valaki előmbe. Ha az *In-*
orvos az *dülatok* az *érzékenységek* útján gerjednek a'
Elmének *természeti Lélekben*; ezeket pedig az *Okos*
Indulatait *Lélek* okofsággal *regulázza*; mi dolga van
mennyi- egy *Testi Orvosnak* az *Indulatok* igazgatá-
ben igaz- sával? Egy *szemlényt* *vesztő komédiás*, egy
gathatja. *tsalni jól tudó játékos*, egy *szép énekes* vagy
musikás, egy *ékefen szólni tudó Predikátor*,
 egy *szépen irott moralis könyv*, vagy *festés*,
 többet tehetnek az *Érköltsök* *hajtogatására*,
 mint az *Orvosoknak* *egész serege*. Ugy - is
 vagyon, *hog* ezek - is *fokszor tsudára méltó*
változásokot *tettek* az *Indulatokban*: De ha
 ügyesen el - nézzük, *melly szoros egybe - köt-*
tetése *légyen* a' *külső durva testnek*, az ő
 benne el - terjedett *érző és mozgó inakkal*,
 ezeknek *ismét* a' *természeti Lélekkel* *ennek*
megint az *okoskodó Lélekkel*, *könnyen ál-*
tal - láthatjuk, *mit tehessen* a' *testi Orvos - is*
 az *Elmének* *Indulataiban*? Két, *három po-*
hár jó bort *adok* a' *meg - szomorodott szívü-*
nek, vagy *el - veszendőnek*, már *jó kedve*
 van, *minden búját* *el - felejtette*. A' *tudat-*
lan, *rest*, *félénk*, *négy*, *öt pohár bort* *meg-*
ivutt, már *mindenbe mester*, a' *Királyok*,
 sőt a' *Jupiter haragjától* *sem ijöd - meg*. Né-
 hány *órák múlva* *ki - jozanodik*, *ollyan szo-*
moru, *ollyan félénk*, *tudatlan*, *rest* *léfzen*
 mint *elbéb* *vala*. Egy *forró gyűlés fogta-*
 el a' *leg - böltsebb embernek* *agyavelejét*, vagy
 valami *belső részét*, *egybe* *oda* *léfzen* *mind*
 a' *két Lelkének* *ügyelése*, mint a' *leg - bolon-*
dabb véghetetlen sületlenségeket *beszéli*, és
tselekszék: vagy *halgat* mint *egy esztelen*:
 Le - *tsendesítem* *vérének* *forrását* *egy két*
 idején

idején korán való érvágással, és néhány *Dosis* hivelítő szerekkel, minden erköltsbéli oktatás nélkül helyre jö az efze. Föbe ütöttek valakit, vagy gutta-ütést kapott, mind mozgása, mind érzékenysége, mind ügyelése el-veszett. Eret vágatok hamarjában rajta, ki-tisztítam a' hasát 's a' t. 's ezzel minde-nék Lelkét othon marasztom.

Ezeknek, 's több ezekhez hasonló dolgoknak szemléléséből úgy ítélte *Hippocrates L. I. De Diata. Ha a' test egészséges, és nyavallyáktól fel-nem háborítatott az Elme vagy a' Lélek-is bölts lesz.* Fellyebb megint azt mondotta vala, hogy az Elmét böltsőbbé semmivel nem lehet úgy tenni, mint a' *Diatival, L. De Flatibus* a' Vérnek jó készületét a' böltségre fokot szolgálui írta. *Galenus* egy egész könyvetskében mütogatja, hogy az Elmének böltsőségét, és erköltsait a' testnek *temperamentuma* hordozza. Mellyet a' Németek *Galenussa, Frideric Hoffmann,* nem régiben egy különös Beszélgetésében bővebben, és értelmesebben ki-magyarázott. Így okoskodik t. i. ez a' Nagy Orvos *Doctor:* A' jó *Diata*, jó és tiszta vért szolgáltat: a' jó és tiszta vérből, elegendő jó, és tiszta *spiritusok* készülnek; mellyek a' testnek minden részeit, az agyvelőt-is egész erőben, tsendefen el-járják: Mellyek által az Erzékenységek a' külső dolgok képeit tsendefen, egész tellyeségeben ki-formálhatják: 's a' szerint által-adván az Érző Léleknek, az-is ezeket tsendefen el-nézvén, maga Indulatait tsendefen, szépen ki-formálja; mozdulásfokot-is a' testben ezekhez illendőköt téshen. Az okos Lélek-is ezeket tsendefebben meg-visgálhatja, és helyesebben meghatározhatja: egy szóval; jobban böltselkedhetik. De nem külömben meg-bizonyosodott számtalan tapasztalásfokból, hogy a' rossz *diata* által a' vér és annak *spiritussa* a' magok rendes járásait egészen el-vesztették,

ték, öfzve-zavarodtak, és fel-háborodtak; az Indulatokat-is magokkal úgy félre vitték, hogy az az addig tsendes elméjü és józan itéletü ember, vagy egy ostoba bolondá, vagy egy dühösködő fene vaddá lett; egészsége-is egybe el-romlott, sőt, hogy fokban ebből hirtelen meg-is hóltak. Minthogy tehát a' jó *Diatának* el-rendelése a' Testi Orvosok kötelelsége; a' fel-háborodott vérnek, és *spiritusok* járásának helyben hozása-is az ő Mesterségekre tartozik; fenki tovább kétségben nem hozhatja, hogy a' Testi Orvosok az Elmének Indulatai körül igen fokot tehetnek. Annyival-is inkább, ha az Érzékenységeket-is magok kedveltetésével, és nyájas okos beszédekkel édesgetni, 's az okoskodást-is bölts tanáts-adásaikkal vezérteni, meg-tanúlták. A' melly az egész Orvosnak mindenik Mesterségében áll.

§. CCCLXXIV.

Igy lévén a' dolog, igen szükséges léfzen tehát mindeneknek előtte végére mennünk, *mitsoda indulatoknak mitsoda erejek és munkájók van a' mi Testünkben?* és a' szerint azok közül mindenik mit használhat, 's mit árthat az egészségnek? így osztán, értekezödjünk az iránt-is, hogy kellefsék az indulatokat úgy mérsékelni, hogy azok a' mi egészségünkben kárt ne teheffenek, hanem kívánatos hasznot hajthassanak?

Valamint magában az Elmében az Indulatok két ellenkező kút-fejeből follynak, úgy mint a' jó *kedvből* és *unalomból*, úgy tapasztaljuk, hogy a' szerint a' Testben-is két féle, egymással ellenkező változásokat okoznak. A' *reménység, bizodalom, szeretet, öröm, gyönyörködés,*

ködés, mind nagyobb nagyobb jó kedvel járnak, e' sizerint a' vért-is és az inakban lakó *spiritusokot* mind nagyobb nagyobb mértékben fel-indítják: még pedig úgy, hogy azoknak az egész testben szabadabb, vígabb járások legyen, és a' belső részekről a' külsőkre liessenek. Hogy ez így lévén, világos jele az ábrázatnak ilyenkor lött meg-telése, mosollygó pirofsága, a' szemeknek eleven serénysége, és tényeisege, a' *pulsusnak* nagy tellyes egyenlő, tsendes járása, az egész testnek meg-könnyülése, és serényedése, úgy hogy, egy helyben-is alig lehetlen ülnie vagy állania, és fokszor egy néhány órákig el-dolgozik vagy utaz az ember, 's fáradtságot alig érez.

Az utálás, irigykedés, gyűlölés, féltés, szomorkodás, keszergés, kétségben esés, 's a' t. a' nagy únalomból jönnek, hasonlóképen meg-zavarják a' vérnek és *spiritusoknak* rendes járását, de az elsőikkel épen ellenkező módon. El-hűtik, és mintegy meg-fagylalják vagy óltják ezek az inakban a' *spiritusokat*, és így az inakot öszve sugoritják, el-erőtlenítik, *spasmusokkal* az edényeket fok helyyeken, kiváltkepen pedig a' külső részeken meg-szorítják, a' vérnek szabados keringését meg-gátollyák, és azt a' külső részekről a' belsőkre nyomják. Hogy ez is így legyen, kétség kívül helyyheztetik, az ábrázatban, szemekben, *pulsusban*, és a' testnek külső maga viselésében, eső ellenkező el-változások a' gyomornak és az érzékenységeknek el-erőtlenedése, a' fok nehéz és rettentő álmodozások, a' szívnek el-fogódása, nehéz léiekzelés, keserves óhajtások és könnyullatások 's a' t. mellyek az únalommal, bé-tölt vagy meg-szomorodott személyekben tapasztaltatnak.

Az Elme Az Elmének Indúlatai néhány módokon
Indulata szoktak fel-osztatni. A' *Phisicusok*, a' sze-
inak el- rint a' mint azok a' *spiritusok* járásait vál-
osztása toztatják, az Indúlatokat három félének tart-
 1.) A' ják, 1.) A' mellyek ki-felé dolgoznak, és
Termé- a' *spiritusokot* a' kívánt dolgok el-fogására
szeti Tu- ki-terjesztik; mint az öröm és *szeretet*. 2.)
domany- A' mellyek az Érző Lelket, mint a' tövis
han. dísznő, az előtte forgó veszedelem előtt,
 úgy egybe-húzzák és el-rejtik: mint a'
szomorúság és felelem. 3.) A' mellyek a' vért
 és annak *spiritussait* elein hirtelen ki-terjeszt-
 tik, utóljára keményen egybe húzzák: mint

2.) *Az a' harag és irigykedés*. Az Erkölsököt igaz-
Erkölsök gatók. *Testliekre és Lelkiekre*, vagy a' Test-
igaz- nek természetiből folyó, és az okos Lélek-
gutúsá- től szerzett Indúlatokra szoktak azokat fel-
ban. osztani. *Testliek*: az Öröm, *szeretet*, *harag*,
félelem 's a' t. Az *Okos Lélek* munkái, a'
szegyenlés, *reménylés*, a' *tudomány szeretés*,
 a' *Lelki vagy Istenben való Öröm*, maga meg-
elégedes, *kettőségben esés* 's a' t. A' Testi In-
 dúlatok közök az oktan állatokkal-is, a'
 Lelkiek az Okos Léleknek tulajdoni. Mások
 az Indúlatokat-is inkább szeretik a' Testnek
temperamentumai szerint osztani-fel: a' men-
 nyiben az Elmének okoskodásai-is többire
 ezek szerint folynak. Mint ezt az Első Da-
 rabban a' IV-dik Részben meg-mutogattuk
 vala: itt-is majd alább a' CCCXCVI-dik

3.) *Az* §. alatt újra meg-fogjuk említeni. Mások még
Emberi jobbnak tartják az Indúlatokat az emberi élet-
életnek nek rendi szerint venni-fel: látván, hogy az
rendi sze- idővel azon egy embernek-is az Indúlatai
rint. fokot változnak. A' kis gyermek együgyü,
 játtzi, jó kedvü, félnék: a' fel-serdült ifju
 büszke, bátor, baragos, szerelmes. A' meg-
 állapodott idejü tsendes, okos mértékletes,
 nagyra vágyó, munkás. A' vén ember irigy,
 fősvény, félnék, szomorú, hihetetlen, *me-*
lancholicus. Külömböznek az Indúlatok a'
Climák, vagy a' föld gollyobifjának az egyez-
 tető

tető közép linéától a' két polusok felé való 4.) A' ki-terjedései szerint. Más Indulatok ural-*Climák és* kodnak az egyeztető linéa körül lakó feke-*Országok* rékben; mások a' közép földet lakó Nem-*fekvése* zetekben; mások az északi hideg polushoz *szerint.* közelítőikben. Változtatják az Indulatokat a' lakó földnek minémüsége-is. Innen a' meleg kerkoves földet lakó Olofok, haragfok, mérgefek, buják, félénkek: a' nedves hideg hegyes völgyes Angliának lakosai tsendefek, erősek, bátrók, méjjen gondolkodók. A' közép földön jól mérséklett aérben élő Fran-*tziák* szelesek, hebe hurgyák: minden testi érzékenységekben gyönyörködök, jó kedvüek, az hadi ütközetekben elein felette fenék, utóljára afzszonyi módon el-*léggyulók*: a' tudományokat szeretök, de a' mélyebb elmélkedéstől irtózók. 's a' t. Más indulatok uralkodnak közönségesen a' Férjfiakban, mások az Afzszonyokban. *Azok* bátrók, mord 5.) A' kedvüek, gondolkodók; ezek félénkek, hi-*Nemek* zelkedök, nevetök. Ha a' férjfiakat ki-herél-*külömsé-* ték, ezek - is afzszonyi módon el-*puhúlnak,* ge, és a' katipilák, félénkek léznek, és eszeknek felét *rajtok* el-*vesztették.* A' Léányok - is ha férjhez *esett vdt-* mentek, és meg-*viselösültek,* a' mikben lé-*tozdsok* ánykorokban gyönyörködnek vala, most ke-*szerint.* vésbe hajtják. Utóljára, hogy most azt az Indulatokat egybe zavaró átkozott *hypochon-* 6.) A' *driaca,* és tsúfos *hysterica* nyavallyákat el-*követett* halgafsam, tsak ez egygyet jegyzem ide: *élelnék* Hogy a' tárfaság, és az életbéli foglalatos-*módja* ságok-is az Indulatokat sokszor egészen meg-*szerint.* változtatják. A' terhes gondokat follytatók rend szerint rosz kedvüek, haragfok. A' könnyen élök vigok, nyájofok, tréfások. A' sirókkal sirunk; a' nevetökkel nevetünk, a' haragfok közt haragszunk, 's a' t. Egy szóval: ki kivel lakik, annak erköltseit követi. A' ki *ördög-* ggel lakik, a' köz mondás szerint, *ördög-* gé kell lenni. Nékünk ezeket az Indulatok *külömbözéseit* minden osztályok szerint itt fel-

fel-venni nints módunk; nem-is tzélunk. Ha nem tsak az első osztály szerint szándékozunk azoknak különös munkáiról a' következőkben egy kevélsé közelebbről-is értekezödni.

§. CCCLXXV.

Ezekből könnyü lészzen már ki-nyomozni azt-is, mi kárt és mi basznot tebeffenek az egész-ségben az *Indulatok*? A' jó kedv és az öröm, *spiritusokat* bőviti, az inakot, és így a' gyomrot 's a' szívet erősíti, az ételnek meg-emésztetését, és a' vérnek hamar való jól el-készülését segíti, a' tisztátalanságoknak, nevezetesen a' láthatatlan gőznek ki-takarodását könnyíti és öregbíti. *Semmi a' látbatatlan ki-gözülgést annyira nem neveli, így ír Sanctorius, mint az elmének vigafsága.* Másutt ismét azt mondja: *Ha kinek ok nélkül jó kedve indult, bizonyos jele, bogy akkor az ő teste jól gözüög.* Már pedig, a' mint fellyebb meg-mutatók, ez a' láthatatlan gőz, egész farka a' jó egészségnek. Tapasztalt dolog az-is, hogy a' Pestisben és más járóvány mérges nyavallyákban-is azok, a' kik, ISTEN akaratjára bizván életeket, mindenkor jó kedvel járnak, sokkal ritkábban halnak-meg, mint a' kik előre meg-ijesztvén magokat, búval 's szomorúsággal töltik idejeket. Egy szóval tehát, a' *Jó kedv* jó egészséget tsinál, meg-színesíti meg-hízlalj a' testet, és velövel meg-tölti a' tsontokat. Erre nézett kétség kívül a' bölts *Salamon-is*, midön Péld. xvii. v. 22. így szóllott. *A' vidám elme jó orvosfágot tsinál: az az: jó orvosfágot bellyetté vagyón,*

vagyon, a' szomorú lélek pedig meg-szárazítja a tsontokat. Hasonlóképen itel a' bölts Sirák-is Préd. xxx. 25. Az öröm (így mond) élete az embernek, és az örvendezés meg-nyújtja a' férfinak idejét. De nem csak a' testnek, hanem az elmének - is olly hasznosok ezen indulatok, hogy e' Világon drágább kintset ezeknél a' sem szerezhet. Sőt a' Szent Írások bizonyosság tette szerint, ama' kívánatos mennyei boldogság-is szüntelen való örömnél, szeretetnél és gyönyörködésnél nem egyéb lészzen.

A' Jó kedv és az Öröm az áldott Indulat, a' melly egyedül teheti kívánatossá vilá- és Jogi nyomoruságos életünket. Ez a' melly kedv, által-kiséri Lelkünket a' jövendő örökké egyedül valóságban-is. Ha ez nem volna, jobb lett kívánatos volna e' világra nem-is születtetünk. Úgy Indulat. ebben mind testünk mind Lelkünk mint a' száraz réteken a' réájok ki-eresztett tiszta, tsendes folyású patakotokák vizeiben vígon játszó nevedékény fűvetskék. Közönségesen *Miből áll* Örömmek hívjuk azt az állapotját az Elmének, mikor kívánt tzeljút el-érvén, annak meg-tartásában-is elegendő módot látván, maga állapotjában meg-nyugodott; és ki-terjeztkedvén mulatja magát. Kezdeté ennek a' meg-elégedés; folyása a' jó kedv, vidámság; közepe az Öröm vagy örvendezés; melly a' testnek - is egész formájából és mozdulásából ki-súgározik. Az ábrázat ki-terjesz-*Ki-terjes* kedik: meg-fényesedik: a' Szemöldökök *dése.* fzivárványok módjára fel-emelkednek; a' szemek tsillámlanak, és ide, tova tekintve játszodoznak; kezeink lábaink szinte tántzba ugranak: nevetünk, beszéllünk, éneklünk, málokat - is örömmünkben részeltetni igyekezünk; jól-tévők, adakozok vagyunk 's a' t. Követi ezeket nyomba a' Gyönyörködés az az: a' magunk ilyen tökéletes álla-

potban való létünknek, tartalék nélkül való
fzemplélése: és a' *Bóldogság*; a' melly nem
egyéb, hanem annak-is érzése, és el-hivése,
hogy ez az gyönyörüsége elménknek való-
sággal nem tsak állandó, hanem még nagyob-
ra-is nevedkedhetö: Nem tartozván a' dolog
valóságára, igaz fundamentumon épülté az ö
öröme, vagy tsak képzelödélen, tsak elötte
az valóságnak tefsék.

Az Égből Ennek a' joságos Indulatnak tárháza az
a' *Termé-* embernek tulajdon szive. De nem maga szer-
szettel kü- zi ezt magának az ember. Az égből adatott
lönösön a- ez, a' *Természettel* beléje. A' Testnek
datik. könnyen ösztönözhető, és vigon mozgó *spi-*
ritusokkal, jó erős, és változást nem kön-

Az ember nyen szenvedö inakkal való készülete: a' vér-
maga erre nek tisztasága, és az egész testben minde-
mit tehet? nütt szabadon, akadék nélkül való kerengé-
se; a' *spiritusok*nak bövsége és vékonysága,
ezt a' nagy ajándékát a' *Természetnek* éleszt-
heti, és öregbitheti. Hogy pedig ki-oltsa
vagy meg-zavarja az embernek maga hatal-
mában vagyon. E' világi Jóknak bírása; a'
Korona, a' Királyi paltza, a' betsület, tu-
domány, sem szerezhetik ezt; hanem tsak
mint valami szellö, tsak éleszthetik, ennek
harmuban lappongó tüzét. A' nagyra vá-
gyó, többet többet kívánó sziv nem alkal-

Kik nem
alkalmato
az öröm-
nek bé-vé-
telöre.

Kik legal-
kalmato-
sabbak.

matos az igaz örömnék fe bé-vételére, fe
érzesére. Az irigység, kevélység, ennek
meg-ölö gyilkosai. A' meg-világosodott
értelem, a' tiszta sziv, ártatlan, tsendes
Lelki esméret, az Istenhez. Felebarátunk-
hoz való kötelelségeink, tehetségünk szerint
való tellyesítése fő-elzközök ennek a' drága-
latos Indulatnak fel-élesztésére, és öregbité-
sére. Bóldog a' kinek semmi gonofzsága, sem-
mi gyalázatos tselekedete, semmi kötelelségé-
nek el-mulatása szemei elötte nem forog; a'
melly az ö szivét méltán nyughatatlan-
koddathatná!

Nem-is szükség az Öröme annak okait
és mértékét gondofon visgálni. Akár mitöl

támadott legyen az öröm, annak kellemetes Az örömhafsznai mind a' testre mind a' Lélekre egy nek haszformán ki-terjednek. Az én örömömnek na nem okát én érzem, a' tiédnek te: Elég hogy én-függ is örülök mint te. Ha én kitsin okból ol-annak lyan örömet nyertem, mint te a' nagyból, merteké-én a' magaméval meg-elégfzem, a' tiédet től. nem irigylem, Ha én kevéssel jól laktam, Sem az a' te fok ételed nints nékem ellenemre. Egy okoknak kis tsupor mikor ő egyszer teli van, nem valóságos sajnálja, hogy a' nagyobb fazékba több vizet vagy keptöltöttek. Egy fekete sártól vagy egyéb zelt vól-okból meg-tébollyodott a' maga képzelt Ki-tától. rállyságába szint' olyan gyönyörüséget talál, mint akármelly bölts Kirally a' maga Egyjeles valóságos királlyságában. Innen keservefen-pélaa. is panaszol Horatiusnál Ep. II. 7. 138 - az a' ízegény Melancholicus ember, a' ki történetből magát meg-gazdagúlnak lenni képzelvén, azt hitette vala el-magával, hogy mikor ő a' maga házában egyedül mulat, szüntelen szép musikák, gyönyörü komédiák és Tragédiák, és egyéb mulatságos játékok közt tölténé idejét. Mellyet mások, ámbár minden egyéb dolgait okofon follytatná, boldonságnak trtván benne, fekete zázpát adának néki. És midön ő ettől meg-gyavúlt vólna; és ezektől az ő kedves idő töltéfeitől meg-fosztatottnak tapasztalná magát, mellette lévő barátaihoz fordulván

- - - Pol! me occidistis Amici:
Non sanastis, ait, cui sit extorta voluptas
Et demptus per vim mentis gratissimus error:

az az: Bizony! meg-ölétek, nem meg-gyógyítatok

Mond: Barátim, mikor e'ként meg-fosztatok

Erövel, elmémnek kedves hibájától

Gyönyörüségemnek illy betses tárgyától.

De minen magunk-is okofokúl, hány-szor nem járunk úgy, hogy éjszakai kedves álmadozásaink mellett, minekutána észre vettük-is, hogy tsak álom vólt, jó szivel tovább-is meg-maradtunk vólna: és ha újra ekaphathók, örömeft végig folytatnók.

Mi való-ságos kü-lömb-ségek vagynak az öröm és öröm között.

Vagyon mindazáltal az Öröm és Öröm között külömb-ség. Mert egy átaljában kevesebb-ér az olyan Öröm 1.) a' melly tsak képzelődésen épült, mint a' melly a' dolgoknak való-ságos érzéséből származott. 2.) A' mellynek okai változandók, mint a' mellyeknek állandók. 3.) A' A' melly tsak egy, két érzékenységek gyönyörködéséből következett, mint a' melly az egész testre ki-hatott. 4.) A' melly a' testet tsak magára illeti, mint a' melly a' Lélekre-is ki-terjed. 5.) A' melly főképen a' Lelket élefszti, mint a' melly a' testtel-is közös.

E' világi, vagy Ie-sli gyö-nyörüsé-gek sze-rezhetnek-e' az okos Lélekben való-ságos örömet.

Más kérdés: Ha vallyon az örökké va-loságra teremtett Lélek a' maga okofsága szerint ez életben keresheté? található? va-lóságos örömet e' világnak érzékenységeket tsiklándoztató gyönyörüségeiben? Én azt mondom, hogy keresni - is tartozik: talál-hat-is. 1.) Mert az ember az Istennek tzel-ja szerint - is, testből és Lélekből álló való-ság; azért mind a' két részének meg - kell adnia a' mi övé. 2.) Miért teremtette vólna az Isten e' világot ennyi féle testi szépsé-gekkel fel - ékesítve? nekünk - is miért adta vólna, a' mint elébb-is emlittém, ezeket a' külső szépségeket látó szemeket, ezeket az égi madarak szép énekléseit, bangitsaláfaft: és egymásunk beszédeit halgató fuleket: ezeket: a' kedves szagokat büzlő orrokat, és kel-lemetes izeket izelítő inyekeft? miért adta vólna réánk ezt az érzékenyül tapasztaló ujj begyekeft, és bőr szint? ha a' nem lett vólna tzelja, hogy azokban mi - is magunk-nak gyönyörködésft keressünk; tapogatva mint-egy

egy észre végyük a' Teremtőnek-is véghetetlen Böltésességét, ki - meríthetetlen Jóságát, és Felsőleges Ditsőségét? Miért ruházta volna fel - az ember fejét azoknak a' fok féle ékes notáknak, és musika-szerfzámoknak ki gondolására termett elmésséggel? ha azokban valami vétkes dolgot látott volna? Mire való volna az emberekben az a' tárfaságot kívánó sziv, ha a' barátságos egybe - gyülések az okos Léleknek kárára vólnának? Miért adta volna a' két felekben azokat a' kü lömböző nemző részeket, és párosodást kívánó Indúlatot, ha egy mást szeretni nem volna szabad? Az Istennek minden terem tései jók! tsak úgy éljünk vélek, hogy azon közbe magáról az Istenről-is meg - emlékez zünk.

Légyenek azért magoknak azok a' feke- *Meg-je-*
te sárral el-tölt fetét feju, 's irigy *Moralis-* *gyeztet-*
zük, a' kik e' világban minden dolgoknak *nek az*
tsak a' rozfszabb felét mutogatják: és e' di- *igen ke-*
tső Természetnek mindennemű javait és ékef- *meny*
ségeit meg annyi kísérteteknek, meg-ejtő tö- *Ethicusok*
röknek, lelket vesztő halálos mérgeknek ál- *a' kik a'*
litják: A' kik előtt egy vidám mosojodás, *világ és*
egy ártatlan nevetés, egy tsók, egy nyájos *menyor-*
tréfa; egy barátságos tárfaságban való meg- *szüg közt*
jelenés: egy hegedü szó, egy tántz 's a' t. ez életben
mind Istent boszszantó kárhozatos vétkek: *sem akar-*
A' kik a' jó embernek tzélját, és egész élet- *nek kü-*
béli kötelefséget tsak abban határozzák, hogy *lömbséget*
a' maga Házában üljön, Bibliát és könyör- *tenni.*
géses könyveket olvafson; a' templomot gya-
korolja, az uttzán le-sütött fövel, és szon-
tyolodott ábrazattal járjon: az Istent nevét
söhajtozva, égre vetett szemekkel gyakran
meg - emlitse, térden állva, sirva imádkoz-
zék; e' világban mindent mint hiában-való-
ságot úgy nézzen; a' halált ottan ohajtsa, 's
tettefse, hogy ha lehetne, e' világból egyszere-
be ki-repülne: a' maga testtel minden mó-
don fanyargafsa: söt ha szemreivel nem alk-

hatnék, azt-is ki-vájja 's a' t. Szánakozásra méltók bizony ezeknek a' böldogtalan embereknek tselekedeteik, nem követésre! Bolondoknak tartotta a' régi világ, mind e' világnak haszontalankodását szüntelen nevető *Democritust*; mind, az ugyan ezt szüntelen fírató *Heracitust*. De még-is a' kettő közül, leg-alább magára nézve, nem de nem okofobban tselekszik vala-é az első, a' ki nevetésével maga egészségének jól használ vala; mint az utolsó, a' ki oktalan fírással testét lélkét el-epefzti vala. Képzeltetlenség és az Isteni Jóssággal semmiképen meg-nem egyeztethető dolog fel-is tenni, hogy az Isten e' világra tsak bánkodni és sírni hozta volna bé az emberi nemzetet: hogy az ő Lelke a' maga tulajdon érzékenységeivel - is szüntelen való tsatázásban légyen: hogy itt nékie a' maga ember társával se légyen szabad barátkozni. Jobban itélt ebben a' bölts Predikátor Préd. 5: 18 - 20.

Mennyire lehet ezekben ki-terjedni.

Élhetünk bátran minden vétek aránt való gyanuság nélkül, a' Természetnek minden gyönyörűségeivel, mértékletesen; tsak arra vigyázzunk, hogy ne talám, midőn testünköt kelletinél bővebben gyönyörködtetjük, Lelkünk jóvaról el-ne felejtkezzünk.

§. CCCLXXVI.

Meg-jegyzésre méltó dolog mindazáltal, hogy jól lehet a' vig kedv illy szükséges és hasznos *balsamum* légyen az egészségre; de ha a' tzelt meg-haladja, ez-is méreggé válik. Mert a' mint meg-jegyzi *Sanctorius*, a' hofszas nagy öröm az álmod el-űzi, és annyira ki-nyitja a' *perspiráló* útakat, hogy azokon az inakból a' *spiritusok*, a' vérből a' vékonyabb nedvességek rend kívül bőven takarodjanak-ki; a' hon-

honnán rövid idő alatt el-erőtlenül az egész test, meg-sűrűdnek és enyvesülnek; minden nedvességek; és az örömet komor kedv és terhes *melancholia* váltja-fel. Azt írja *L. B. Van Swieten Ur Comm. T. III. p. 468.* Hogy midőn az Anglusokat és Belgákat 1720-dik Esztendőben a' hirtelen való meg-gazdagulásnak bolond kívánása el-fogta volna, sokkal többen estenek *melancholiába* olyanok, kiket a' vak szerentse hirtelen meg-gazdagított, mint a' kiket e' végre haszontalan tölt költségek és fáradtságok utolsó szegénységre juttatott. Mellyet a' nagy örömnél egyéb nekik nem okozhatott. Ezekből vehetjük észre, hogy ama' közönséges jövendölés-is: *Ha kinek ok nélkül rendkívül jó kedve van, nem érzi jóvát, nintsen minden fundamentum nélkül.*

Az Öröm és a' Bor az emberben mind *Az öröm-* a' testre mind az elmére nézve, igen egy nek természetformán dolgoznak. Ha mértékletesen élünk *szeti hasz-* vélek, valamint ez, úgy az-is a' gyomornak *nos mun-* és beleknek jó emésztését minden patikai *szekai mind* rek felett segíti: az ételnek és itálnak kedves a' *Lelek* izt szerez, úgy hogy az öröm mellett a' mind a' fekete penészes kenyér jobban esék, mint *Test ból-* a' fok gondok és bánatok közt a' *martzi-dogita-* fánk: Az egész testnek erejét és mozgásait *sára.* annyira öregbiti, hogy az örömmel tett terhefebb munkákat alig vegyük észre: olly ferénnyé, könnyüvé téfzi a' testet, hogy az örvendező ember tsak nem repülhetné; az érzékenységeket úgy meg-élesíti, az elmét úgy meg-világosítja, hogy láttassék épen az Istennek tárfaságába lenni: A' láthatatlan ki-gözölést a' leg-felsőbb gráditsig fel-vizfi. Midőn t. i. a' szívet meg-eleveníti, az edényeket a' görts fogásfoktól meg-tisztítja, a' nedvességeket fel-éleszti, azoknak az egész

testnek leg-vékonyabb ágatskáin, és az agyvelőnek - is minden rántzain szabadon, vigon nyargalózást készített, önként következik, hogy az egész test könnyebb, ferényebb, erősebb; az éltető és érző *spritusok* frissebbek, elevenebbek légyenek, midőn érzékenységeket épen a' közönséges érzésnek táblájáig egész erővel el-járják: ott a' dolgoknak képeit tisztán fel-adják: mellyeket midőn az Elme-is könnyen, egész tellyefségeken fel-vészen: a' melly-is benne újabb öröme szerez.

'Ennek külső jelei. Hogy az öröm mind ezeket véghez vigye, jele az örvendező embernek maga viselése: az ő ábrázatjának potyolat rófa módra való el-gyengülése, és mosolygó meg-pirofsodása: Melly az öröm által el-higuit tiszta vérnek épen a' bőrnek színéig való ki-hatásától vagyon. Mellyről a' belső részek állapotjáról is gondolhatni. Így mütatták ezeket a' *San-*

*Sancti-
us az
örömnek
különös
hufznául
teszi a'
láthatat
ki-gözö-
lesnek
bővítését.*

*ctorius fontolgatálai-is. Ha ki, így ír Sancti-
ctorius Sect. VII. aph. 23. egyeb ok nélkül ma-
gát ugyan erzi, az a' láthatatlan göznek bővebb
völtatól vagyon: és az ő teste más nap a' font-
han-is könnyebbnek találtaik. Ugyan ott aph.
24. 25. A' meretekletes Öröm, a' testből érez-
hetetlenül ki-urejiti a' mi kelleltinel több volt:
a' meriek felett való a' szükség felett valóval a'
szükségest-is el-viszi. Aláob aph. 29. A'
meretekletes öröm után, ha ki könnyebben erzi
magát az nem szürmazik főképen az egész test-
nek ki-urefsedéséből, hanem különösön a' szív-
ből, és az agyvelőből: a' hol a' mi ki-tisztul,
ugyan terhére nézve keves, de erejére nézve igen
nagy. Mikor tehát az öröm ezt a' láthatat-
lan ki-gözölést illy derekafon segiti, önként
ki-tettik, miként segithet ez annyit az egész-
ség dolgában-is.*

*Az el-ha-
gyatott
haldos
nyavaly-
lyakban
segített.*

De ki-tettzik továbbá az-is; Hogy az öröm és a' jó reménység a' nyavallyakban is fokszor épen *élet balsam* gyanánt lehetnek. Miket tett eleitől fogva a' leg-vefzedelmesebb
nya-

nyavallyákban a' meg-bizott reménység, akkor-is, mikor minden patikai izereknek hiában való költése után már csak a' halál láttatik vala hátra lenni, egy olyan Orvosnak a' ki hez a' beteg mindenek felett bizik vala, meglátogatása, annak kétséget nem mutató ábrázata és biztató nyájas beszélgetése, tsudalatos példái olvassuk félylyel az Iroknál. A' Pestisben és egyéb ragadó forró nyavallyákban-is közel sem veszedelmeztek annyira, a' kik akármí okból, félelem nélkül, jó kedvel töltötték idejeket, mint a' kik magokat előre elijesztették. Oka, mert a' jó reménységből vett jó kedv az ő testeknek ki-gözölését szüntelen olly erőben tartotta, hogy a' külső döglet, a' bé-szivó úton beléjek nem mehetett: 's ha mi részetske abból bé talált-is menni, az a' több ki-gözölő materiával, minekelötte meg-ragadhatott volna, ki-takarodott. Pechlinus-ból írta - ki *Unzer Wochenschrift. B. II. p. 370.* hogy egykor midön ama nagy híró Olofz Fejedelem *Laurentz de Medicis* minden gyógyúlhatás nélkül reménység ki-fzas betegségében fekütt volna, és megalotta volna, miként találták - fel magokat a' *Winsbergi* aszszonyok, midön a' *Svevia Conrad* a' Várost ostrommal kéntelenítették meg-venni, és meg - eskütt volna, hogy egy férjfiat.- is ott életben nem hágy. Azt kéréki az Aszszonyok, hogy engedné-meg, hogy a' mit öök hátaikon ki - vihetnének, míg a' dolog bé-rohanásra menne, hivetnék-ki: Aranyokról, Ezüstökről, és egyéb e' féle drága házi portékáikról gondolkodván *Conrad*, meg-adja kéréfeket, 's hát nem úgy megyen a' dolog: hanem mindenik Aszszony a' maga férjét viszi-ki a' városból: Mellyet látván, a' Városnak-is meg-kegyelmeze. Ez a' hír annyira meg - örvendeztette a' haldokló Fejedelmet, hogy abba az orába fordúlást vévén nyavallyája, minden orvoslás nélkül, kevés idő alatt tökéletesen meg-gyógyúla.

A' Pestis ellen leg-jobb praeservativa.

Egy kü-lönös történet az örömmek arvoslo ereje röl,

Az Élet-
nek meg-
hosszsa-
bitására
is az
öröm leg-
hatható-
sabb esz-
köz.

Az *Életnek meg-hosszszabitására* - is az állandó mértékletes örömnél hathatósbabb és bizonyosabb eszköz nem tapasztaltatott. Valamennyi hosszú életű, és egész életében egészséges embereket olvasunk az Iróknál, 's látunk ma - is magunk szemeinkkel, azok mind olyan emberek valának a' kik a' magok forrásokkal meg - elégedve e' világ dolgain elméjeket nem törték; azoknak ki - meneteleivel keveset gondoltak; hanem jó kedvel, nyájos társaságban vig, tréfás beszédekkel és jöttziségekkel szokták vala idejüket tölteni. Nem tudtak ezek árról soha semmit, mire való légyen az *Elixir vite* a' *Tinctura Solis*, a' *Panacea Mercurialis*, a' *Lapis philosophicus*, a' *Hoffmann*, 's mások *Élet Balsamuma*: 's több e' féle hosszú életet ígérő készületek. Ezek valának e' világon a' leg-jobb Feleség tartó Férjnek. Ezek a' Társaságokban közönséges kedvet nyert emberek. Ezek, a' kik a' magok únokáikkal együtt dióztanak, hosszú gyalogokon lovagoltanak. Egyéb Indulatok ottan ottan való változás nélkül fenn nem állhatnak. Az egy mértékletes Öröm az, a' melly mihellyt szíviünkben az okofságnak első szikrája meg - tsillámlik, maga élesztő erejét mind testiinkre mind Lelküinkre ki-terjeszti: 's egész életünket boldogítja, holtunk után - is el-nem hágy. Oh melly boldog az olyan ember életében, a' ki részt vehetett az Istennek ebben a' drága kegyelmében!

Fordithat-
ja az ok-
talan em-
ber ezt a'
drágala-
tos indí-
latot-is
maga rom-
lásra.

De; a' mint minden egyéb nagy hasznu dolgokban-is látjuk, hogy a' tzeit leg-gyakrabban azokban szoktak el-hibázni az emberek, és azokban tartoztathatják leg-bajósfabban magokat, hogy az igaz mértéken túl ne lépjenek: Így van ez az Örömmel - is, tsak úgy remenyelhetjük ennek - is valóságos, és állandó hasznát, ha állandó jó fundamentunon építettük. A' testnek gyönyörüségei magokra melly igen változandó, és melly gyakran húznak magok után fájdalmot, ha

az okofság közikben nem elegyedett, a' minden napi példák mutatják. Egyébképen-is, magokban melly keveset érnek ezek, a' barmok példája bizonyítja. A' ki tsak a' jól lakásban, és a' válogatott drága étkek ízében keresi az *Apiciusok* módja ízerint, gyönyörüségét, mi ki-menetele légyen örömének, meg-láthatja ezen *Dietetica* IV-dik Darabjában a' CCLXXVIII-dik §. alatt. A' ki a' Bornak izét annyira kedvelli, hogy abból minden nap a' részegségig innya fő-bóldogságának tartja, ugyan ezen munkában az V-dik Darabban, a' CCXXXVIII-dik és CCXXXIX-dik §§-okból hogy végződjék bóldogsága, elzére veheti. A' ki a' *Venus* Isten afzfzony oltárára a' tömjént teli marokkal hánya, és a' *Phryne* kebelén kívül nyugodalmát nem találja, mire válják öröme, ezen Darab a' CCCLXX-dik §. meg-magyarazza. A' ki tsak a' játékokban, musikákban, tántzban keresi mulatságát, ugyan itt a' CCXCV-dik és CCXCVII-dik §§-ok dolgainak ki-menetelet élé béfzélnek. A' ki ama bolond Gazdaggal a' maga fok idökre el-tett jovaiban, és hibor bárkony öltözeteiben úgy bujálkodik, hogy a' szegény Lázárokok elzibe sem jutnak; Meg-irta örömöknek ki-menetelet a' Szent Lukáts 16: 20-24. A' ki Nabugodonozorral abban helyhezeteri bóldogságát, hogy a' maga hatalmának mutogatására nagy erős Városokot, és fényes palotákat építsen, meg-láthatja ennek a' bóldogtalan Királynak *fatumából* mitsoda lábön álljon bóldogsága.

De ha szinte jó fundamentumon épült-is *Magdában* valakinek öröme, tsak addig teheti ez azokat *is lehet* a' tsudákokat mig a' határt által nem hágta. *artalmos* Egyébként, valamint a' fok bor ital, úgy ha a' ha-ki-terjeszti és el-széleszti a' mértéket meg-*írt fel-*haladott öröm-is az Inaknak *spiritussait*, *lyül mil-*hogy ez által mind a' testnek, mind az elmé-*ta.* nek elébbi frifsesége, ereje, és ferénysége
egész

egész tehetetlenségre válják : És , mint a' maga árkaiból ki - hágtott árvizek el - borítván a' úk mezököt azoknak szép terméseit özönbe meritik , és iszoppal bé - temetik . Így bánik az örömnök árja - is mind a' testnek mind az Elmének hivatalos munkáival . A' vért annyira ki - terjeszti , hogy a' Szív azt mind bé - nem fogadhatja , attól úgy ki - feszül , úgy vergődik , hogy a' majjet - is szinte ki - töri : sőt utóljára vergődni sem tud : hanem csak refzket , el - hal , és többé egybe sem vonódhatik . Mellyre az egész vérnek kerengése meg - áll , és az élet ki - alszik . Vagy ellenben , olly nagy erő el , olly foksággal , és sebefséggel tojatik az agyvelőre , hogy az azt által nem szurheti : hanem a' fel - fúvódott vagy meg - dagadott vér - erek az inakot meg - szorítják , a' *spiritusok* folyását rajtok el - fogják : sőt néha egészen ki - is hasítják , és az agyveiot el - borítják : 's hol így , hol amúgy , halálos gutta - ütést szerzenek . Az Érzékenységek - is az e' féle szer felett való örömben a' beléjek rohanó vérnek és *spiritusok*nak foksága , és rendetlen bojongása miatt , a' beléjek ütköző dolgoknak képeit szép reudel , és jó móddal fel - nem vehetik ; az elme eleiben nem terjeszthetik : hanem , mint a' nagy részegségben , vagy az agyvelőt felgyulasztó hagymázos forró hidegben , mindenek olly tövel - hegyel forognak előtte . Melly miatt az értelem és az okofság majd semmit sem - is munkálódhatnak : a' képzelődés pedig rend kívül meg - erősül , és csak e' tsinál mindeneket . Úgy hogy , valamint a' bortól meg - részegült embernek gondolatai , beszédei , tselekedetei egész gyermekségre és bolondságra válnak . Úgy az örömben nagyon el - merült böltsebb embernek - is maga vifeléfe , beszédje és tselekedete merő azon gyermekség , vagy tiszta bolondság .

De ö maga az Okos Lélek sem elégséges , úgy láttzik , az igen nagy örömnök el -

el-vinczésére. Mert a' mikor maga ítélete *Az Okos* szerint, a' mire vágyott, tökéletesen el-ér-*Lelket* te, már lemmire nem lévén gondja, egész magát-*is* ügyetlenné lévén: vagy ellenben, maga nagy-*bajba* hozsá-*ságát* és boldogságát másokkal-*is* értetni akar-*hatja*. Ván minden ember tárfait meg-*veti*, és csak fzemétnék itéli: vagy, bizván a' maga erejéhez, az erotlenebbekhez *Tyrannusi* módra kezdi magát viselni: vagy, ha jobb szive van, hogy jó teteményeivel mindeneket magához vonnyon, és Isteni tisztelettel tiszteltesék vendéget, ajándéhoz, közönséges mulatságot, játékokat follytat: ellenségeit-*is*, a' kiktől már most nem fél, jó teteményeivel maga tiszteletére igyekezi hajtani: Ha mind ezek kívánsága szerint mentenek, alattomban kis Istenkenek kezdi magát tartani. Mi lesz belőle? Az, hogy az okosabbaktól egy boldond kevélynek, egy elztelen vesztegetőnek kezd ítélteni. És a' mikor ofztán, természet szerint el-következik az ő szegénysége, mindeneknél nevetség, és közönséges példabeszéd lesz. A' nagy öröm-*is* azért, ha néha egy egy kis kedvetlenséggel elegyítettetik hasznofabb.

§. CCCLXXVII.

Leg Hamarébb pedig és leg gyakrabban szokott tartani az olyan nagy öröm, a' melly reménytelen és hirtelen támad. Vagynak bizony példák, kik e' miatt hirtelen el-vesztenek. *Aristoteles* írja egy *Polycrates* nevü *Poétáról*, hogy midőn venkorában verleinek izépségével vetelkedő tárfait remensége kívül meg-*győzte* volna, örömeben szörnyü halált holt. *Cilon* *Lacedemoni* híres *Görög Philosophus* midőn vénségében három fiait az *Olympiai* játékokból győ-
ze-

zedelmeskedve koronákba egyszersmind jöni látná, le-esvén örömébe azonnal meg-hólt. *Plin. Lib. VIII. c. 53.* Zeuxis egy utálatos vén kofát festvén-le, midőn az egész munkát elvégezvén látná, melly pontba találta, örömében hahotára fokadván hirtelen meg-hala, *Val. Max. Lib. IX.* Egy erős és soha nyavallyát nem próbált Katona, midőn egy régtől fogva titkon kedvelt Leányzót reménytelen kezére kapott volna, örömében azon pillantatba megfullada, *v. Swiet. T. III. p. 467.* Egy híres Francia tolvaj véletlen a' Tömlöztből ki-szabadulván, haza mégyen, és midőn feleségit és gyermekeit meg-látja, le-esik és meg-hal. *Bebrens fel. diat S. VI. c. 5.* Egy Afzszony az ő Indiákra ment kedves urát bizonyoson meg-hólnak gondolván, midőn haza érkezni látja, meg-ölelvén és tsokolván azt, szörnyü halált hal. *Idem ibid.* Ilyen példákat, ha a' rövidség engedné, többeket számlálhatnánk elő. Az e' féle szerentsétlenség pedig, mint az elő számlált példák-ból-is meg-tettzik, leg hamarabb meg-eshetik az olyanokon, kikben a' vénység, régi szomorúság, vagy egyéb okok bé-zárták vólt a' *perspiráló* utakat; a' vért megvastagították, taknyosították és enyvesítettek vólt; vagy a' belső részekben az erek megdugultak, hogy e' miatt a' vérnek szabados folyása sok helyeken nem lehet, vagy pedig, a' betegség, vagy egyéb okok a' testet igen le-erőtlenítették. Mert midőn az öröm a' szívben és szív körül a' vért hirtelen fel-forallya és meg-ritkítja, az annyira ki-feszíti és fel-fujja a' szívet és tüdöket, (nem lévén szabados útja a' külső részekre, hogy ott el-oszolhasson,) hogy

azok

azok a' vernek mozgatására többé nem elégsé-
 gefek, sőt néha mint a' rostán a' vér rajtok
 ki- is szűrődik, vagy egészen ki- is hafadnak.
 A' honnan azon pillantatba meg- kelletik az il-
 lyeneknek fulladniok. Tapasztallyuk azt bizony
 mi- is miadnyájan mi magunkban, hogy midőn
 hirtelen valami nagy öröm ér, ki- feszül, do-
 bog és ugyan fáj a' szívünk, fel- fúvódik mej-
 jünk, pibegünk, fulladozunk. Sokakban pe-
 dig, rendkívül való bövséggel és sebefséggel
 rohadván ilyen alkalmatofsággal a' vér az agy-
 velőre, gutta- ütést- is okoz.

Inkább árt, így ír *Sanctorius Sect. VII. A' remény*
 „ *aph. 26.* a' reménytelen nagy Öröm mint telen érke-
 „ az előre látott: Mert ez „ nem tsak a' zett nagy
 „ harmadik főzésnek falakját vízzi gözbe, öröm mi-
 „ hanem magokot az Eltető *Spiritusok* - is: ért ártal-
 „ az előre látott vagy reménylett öröm pe- *masabb*
 „ dig tsak a' harmadik főzésnek falakját hajt- *annál a'*
 „ ja- ki. Ezzel pedig a' reménytelen jött *melly rend*
 „ öröm azt mivelí, hogy az inakot a' ma- *szerint*
 „ gok élető nedvességektől meg- *fosztván, támadott.*
 „ az Érzékenységeket, és az egész testet
 „ el-eröteleníti: a' vért meg- *süríti*, és va-
 „ stag fekete sárrá változtatja. A' honnan
 „ a' hofzfas nagy örömot rend *szerint me-*
 „ *lanchoia*, vagy meg- *vigasztalhatatlan félel-*
 „ mes szomorúság szokta követni. „ Ezen ki-
 „ vül, ide való, hogy a' reménylett öröm lafsan-
 „ ként, és erőszak nélkül terjesztvén - ki a'
 „ vért a' szivben és az edényekben, ha szinte
 „ idővel, nagyobb gráditsra ment- is ez a'
 „ ki-terjedés, mint a' melly valami reményte-
 „ len örömből hirtelen támadott,* minthogy az
 „ alatt mind a' sziv, mind az agyvelő ehez
 „ a' feszüléshez, és febes mozgáshoz hozzá
 „ szoktak, kárt nem annyira tehet. De mi-
 „ dőn az addig tsendufen folydogaló vér a'
 „ sziv-

szivben és sziv körül, hirtelen ki-terjed, úgy hogy a' külső részek nintsenek hozzá készülve, a' reájok ki-lövődött vért bé-nem fogadhatják; hanem vissza tojják a' szivre és a' tüdőkre. Mellytől mint a' nagy örömről elébb - is irtuk vala, a' tüdők hirtelen úgy ki-feszitetnek, hogy lélekzetet venni sem elégségesek, a' mejjnek tsontjai közt-is alig férnek; néha ki-is hasadnak: a' sziv maga-is a' belé rohanó, és benne ki-terjedt vérral nem bír: azt magából ki-üzni nem elégséges: a' tüdők sem fogadhatják azt bé. Melly miatt a' vérnek késkételen megkell a' sziv körül rekedni; és midőn follyni meg-szünt, egybe kelletik alunni: az agyvelőre fel-nem mehet, az inaknak *spiritusokot* nem szolgáltatathat. Mellyből Infzakadások (*paralyfes*) el-ájulások, és hirtelen halálok gyakran származnak: Ha pedig az agyvelőre szabad útja lészén, oda olly foksággal és zubajjal rohan, hogy főszédülés, nyavalya rontás gutta-ütés, vagy tébollygó bolondoskodás lez belöle.

Példák hogy a' és Pontusnak Tyrannussáról említi Unzer B. remény- II. p. 372. Photius után, hogy ez midőn telen nagy reménytelen meg-hallotta volna a' Nagy öröm mi-Sándor halálát, azon annyira meg-örült, hogy att hirtelen meg-efe el-szédülvén a' földre esett, és szinte len meg-meg-is boldult. Ugyan ő írja Rhodiusból, holtak az egy fok gonofságaiért fogságban esett Rabemberek. ról, hogy mikor ki-szabadittasának hírét reménytelen vette vala, a' hideg egybe kilelte. Sok ollyan példáink-is vagynak, hogy midőn a' vesztő helyre ki-vitetett embereknek reménytelen Gratia hirdettetett, örömben magokra meg-holtanak; és semmi élelítő eszközökkel életben meg-nem tartatathattanak. Egy Római Fő-Afzszony, a' Livius bizonyitása szerint, hartzban el-esettnek gondolt fiát reménytelen házába bé-lépni látván, egybe le-esék és meg-hala. Egy Sinamus Ceffurus nevi hires tengeri Sidó tol-

vaj 1544-ben, midőn a' Veres tengernek *Arfinoe* ki-kötő helyen a' *Portugallusok* ellen hadra készülne, meg-értvén, hogy az ő fia *Seleucus*, a' ki a' *Tunis* meg-vételekor rabságra esett vala, *Barbarofsától* onnan kiváltattatván hét tolvaj tengeri hajokkal ő hozzá segítségül *Alexandria* felől érkező félben volna, ezen a' reménytelen dolgon annyira meg-örült, hogy a' gutta meg-ütötte, és Lelkét azonnal ki-is adta. Szívet közelebbről illető történetet hoz elé *Bonetusból* ugyan ott *Unzer*. Vala 1658-ban Helvétziában a' *Lode* Völgyében egy gazdag *Paraszt*-nak egyetlen egy fia; a' ki meg-szeretvén egy más szegény embernek igen szép és betűletes Léányát, az attya meg-egygyezéséből, az annya akarata ellen, azt el-is veszi: és ők egy mással igen kedvesen-is éltek. De nem fzenvedhetvén a' szegény *Menyetske* tovább a' napájának öldöklő szavait, kéntelenítetik haza menni a' maga attyához. Igy külön lakván, mind a' két ifju *Házafok* el-betegesednek, kivált a' *Legény*. Azért szóll az édes attyának, küldene fzanat a' *Felesége* után, hogy minekelötte meg-halna bár tsak egyszer ebédelhetne különösön véle. Elh hozzák a' beteg afzfzonykát: nagy örömmel különösön ebédelnek-is; de egykor bé-nyitván réájok az ajtót, hát egymás nyakát által ölelve mind a' ketten meg-hóltanak. Igy hala-meg hirtelen örömében a' nagy *Leibnitius*-nak *Húga* és örökölse-is, mikor a' bátyjáról maradt nagy *Summa* pénzt a' maga ágya alatt meg-látta volna. *X. Leo Páparól*-is azt írja, hogy ez-is egy kedves múltató helyében töltvén egykor az időt, meg-halja, hogy *Maylándot* és *Pármát* számára el-foglalták; akkor éjszaka ki-lelé a' hideg, és kevés napok múlva meg-bala. *Zapolya Jánosról* az akkori *Erdélyi Vajdáról*-is azt hagyták az Irók emlékezetben, hogy midőn Magyar Országban Királynak választván

tatván vigan volna, meg-vizsik Ezdélyből, hogy az ő Felesége Isabella szerentséfen néki egy szép Hertzeget szült, arra annyira meg-örült, hogy azzal a' maga életét el-vefzté. Jóllehet Unzer itt az öröm közben jól bé-vett erős Magyar Bornak-is fokot tulajdonit. Feles e' féle hirtelen halálokat jegyzett-fel *Plinius* a' maga VII-dik (nem VIII-dik) könyvében, az 53-dik részben, melyek a' hirtelen támadott nagy örömből következtek. A' *Chilon Philosophus*éról, egy fiával együtt, fellyebb a' 32-dik részben szóllott vala. *Diagoras Rhodius* vala az az, *A. Gellius* meg-jegyzése szerint, L. III. c. 15. a' ki a' maga szemeivel nézvén, m'kor egy nap az ő három fiai az Olympiai Játékokban győzedelmi koronákat nyerének. Mí-dön azok így meg-koronázva öreg édes atyok eleibe menvén, és ötöt meg-ölelvén magok koronáikat mind hárman az ő fejére által tevék, fiainak tsókjai, és kezei közt, a' népnek szeme láttára ott a' néző helyen maga Lelkét ki-adta.

§. CCCLXXVIII.

Az *útállás*, *félelem*, *gyűlölség*, *irigység*, *szomorúság*, 's több ezekkel egy kútóból származó indulatok, néha ugyan, a' mennyiben a' felettébb való örömet mérséklék, az egészségre valamit használhatnak; de magokban azzal egészen ellenkeznek. Ugyan-is, a' mint minden nap fájdalommal szemléljük, el-száraztják ezek a' testet, meg-erőtelenítik az inakat, kiszívják a' tsontoknak velejét: a' májjat és lépet meg-dagadoztatják, a' hószámot, és arany ért meg-rekesztik, sárgaságot, idétlen szülést, *hypochondriaca* nyavallyát, *melancholiát*, *colicát*,
scor-

scorbutust, calculust, köves tsumózásokat, forró és negyednapi veszedelmes hidegleléseket, nyavallya-törést, száraz betegséget, vérbéli *polypusok*at, fulladozást, vízkorságot, gutta-ütést, bőrön való vizketegséget és fekélyeket, meggyógyulhatatlan rothadó sebeket, izemfájásokat 's a' t. húznak tsalhatatlanul magok után. Egy-
szóval, mint a' szű léreg a' lát, a' ro'sda a' vafat, úgy meg-eméztik ezek az embernek életét, és időnap előtt koporsóban szállitják, a' kiket magok rabjaikká tehetnek. Emlit *Pechlinus Obs. Lib. III.* olyan példákat - is, hogy húsz esztendő's ifjakot a' szörnyü félelem és keferüség negyed nap alatt egészen meg-öszített. Vagynak, kik, a' kétségben esés miatt, meghafadván szívek, szörnyü halált hőltanak. Ártanak pedig ezen indulatok máfok felett és leg hamarébb a' *phlegmaticus* és *melancholicus* szemé-
lyeknek, és a' kik az említett nyavallyákra természet szerint hajlandók; annyival - is inkább, ha már benne - is vagynak. Mert nyavallyájokot nevelik 's meg-gyógyulhatatlanná téfzik.

Ezek az itt ki-nevezett Indúlatok (elle- *Azoknak* nibe tétetve az Örömmek, a' melly a' mint az Indú-
látok: munkás, és ki - felé dolgozik) *Elme latoknak*, *szenyvedéseinek* neveztetnek; minthogy ezek mellyek az Elmének nem tettzenek, és úgy egybe-ellenibe húzzák 's kurzoritják a' Természeti Lelket, *tetetve az* mintha beteg vólna; és tsak cröltetve foly-örömmek ratja dolgait. Élébb meg-mútattuk vala, *Lélek* hogy az Elmének természeti kötelelsége magát *szenyve-* nagyobb nagyobb tökéletességre emelni. A' *déseinek* tzelt-is ki-mútattuk vala, a' mellyre vágyódik. *mondat-* Mellyben, a' maga ítélete szerint, mikor *nak*, *ki-* jól elé mehet, azon örül: mikor pedig elé *jegyzései.*

nem mehetett, akkor az ő benne *únalmot*, az az: a' maga állapotjával való meg-nem elégedést szerez. Az únalomnak nagyobb mértéke *szomoruságnak*, ha annál-is nagyobb és tartósabb, *Bándtnak*, ha meg-nem igazítható *Gyötrelennek* mondatik. Ha előre kívánt dolgaimban engem meg-gátoló, vagy attól egészen-is el-szakalítható ellenséges dolgokat képzelek, azoktól *Félek*. Ha reménytelen ötlődnek előmbe *Meg-ijedek*, vagy *meg-rettenek*. Ha tellyefséggel el-nem kerülhetőknek, és ki-fem épülhetőknek látom, *kétségben esem*. Ha azok az akadályok meg-is előttem forognak, *útalom*. Ha nem akarnak töllem el-rávozni, és csak azon vagynak, hogy tzelomtól el-vefsenek *Gyulölöm*, az az: a' mennyiben rajtam áll, el-vezteni igyekezem. Ha erővel-is reám akarnak rohanni, vagy nékem már-is kárt tettek *Redjok haragszom*, az az: őket magamról el-vetni igyekezem, vagy ha lehet végképen-is el-rontom, hogy többé reám ne tamadjanak. Ha másban azt az erőt vagy tökéletességeket látom, hogy valamikor nékem ártalmomra lehet, az abból támadott *Únalom*, vagy előre való félelem bennem *Irigységet támaszt*: az az: igen akarnám, ha benne azok a' tökéletességek nem volnának. Ha én magam magamtól, mások közben járulása nélkül tselekedtem valamit, a' mi tzelomtól el-ejthetne, *szégyenlem*. Az az *Únalom*, a' melly testemnek érző vagy mozzató In roltjának annyira lött ki-feszüléséből, hogy az el-szakadástól félhetni, következik, *Fájásnak* nagy *Fájdalomnak* neveztetik. A' gyengébb feszülés *Vizkerésnek*. 's a' t. Mind ezeknek tehát első kútfeje az *Únalom*. A' melly, a' mint elébb mondam, az Elmének vagy Léleknek, mint a' Testnek a' Tsemere, olyan elől-járó betegsége, vagy szenyvedése. Mellyből osztán, az Unalomnak mértéke és okai fzerint, rendel nagyobb nyavallyák következnek.

En ezek közül, a' *Félelmet* úgy gondol- Ezek közt
ván mint a' Testben a' Hideglelést, külön- leg neve-
sön elébb ezt vészem- fel. Mert, valamint zetesebb
a' Hideglelés a' testben sok hátra lévő nya- a' *Felelem*
vallyát el-hárított; Ugy a' *Felelem*-is a' Lélek- és rettegés.
nek sok hátra lévő szenyvedéseiben vagy
zaholáttan Indulataiban *praeservativa* helyett
szolgálhat. A' hasonlatosságot e' néhány hát-
ra lévő leveleknek keskenysége miatt, nem
követhetem. Hanem a' *Félelmet* magára csak
úgy vészem itt fel, a' mennyiben mind ere-
detiben, mind ki-meneteliben az Egészséget
sérteni szokta. Mert, jegyezd- meg, hogy
ez az egészségnek, a' mint alább majd okát-
is meg- fogjuk érteni, a' *Felelem* magában
soha sem használhat, mint néha egyéb Indu-
latokban történetből meg- esik.

Félelemnek nevezzük az előttünk forgó A' *Felelem*
gonoszok ártalmának előre való el- kerülhe- miből áll.
tetlen *Képzélesét*. Szerzi ezt a' rajtunk, vagy
a' mi tudunkra, másfokon meg- esett szeny- Ezt mi
vedésekre való emlékezés: fel-tévén, hogy a' szerzi az
mi ilyen vagy amollyan környül- állások emberek-
közt, egyfzer rajtunk meg- esett, a' másfzor-
is meg- eshetik, és hogy a' mint az másfokon
meg- esett, rajtunk- is szint' úgy meg- eshe-
tik: nem lévén ebben egy embernek- is má-
fok felett semmi privilegiuma. A' red emlé-
kezés nem egyéb, hanem az érzékenységek-
ben az előtt meg- fordult dolgok képeinek
újra való elé- hozása: a' *képzeliöds*, ezeknek
a' dolgoknak újra lött el- rakogatása és illet-
getése: a' *Felelem*, ez vagy amaz dologból
közben vetés nélkül következett rofznak egy-
gyütt való képzelése. Mellyből úgy jö- ki: Az *Érzö*
hogy a' *Felelem* különösön az érzö, réa em- vagy Ter.
lékezö, és képzeliö Természeti Léleknek tu-
lajdona. Meg- vagyon ez az oktalan állatok-
ban- is nem különben mint az emberekben: *Léleknek*
munkája.
Annyi külömbéggel mindazáltal 1.) Hogy
az oktalan állatoknak, minden érzékenységei
durvábbak és érzékentelenebbek lévén, nem-

Az okta- is lévén arra alkalmatosok hogy egyszer'smind
lan álla- fok érzett dolgokat olyan érzékenyül, mint
tokban az ügyibe való réa emlékezés, és az abból
miért folyó tiszta képzelődés kívánná, az ő kör-
nints a' nyúl-állásaikkal, és ki-meneteleikkel együtt,
félelem magok eleiben terjeszthetsék, az ő képze-
ollyan lődések igen rövid; és inkább csak a' nem
nagy, és régiben érzett fájdalomnak, és éhségnek ak-
ollyan ár- kori körül-állásaiban határozodik: 's azok
talnos szerint, hamar-is feledékenységbe megyen.
mind az Így az ő félelmek-is nem olyan erős, nem-
okos em- is olly hamar támad, hamarébb-is ki-
berekben. szik, mint az embereké. Veszik szegényeket
 a' mézvár-székre, nem tudják innya veszik-é?
 vagy a' halálra. De az *Emberi félelem*, a'
 mennyiben az ő Lelke és Érzékenységei
 minden féle tekintetekre nézve elébb valók;
 sokkal élesebb, tartósbab, és károsabb-is
 mint az okatlan állatoké. Az emberek-is
 minél ostobábbak, és tompábbak, az ő
 Félelmek annál kevesebb. A' honnan, köz-
 mondásá-is lett: *stulti, quum ignorant peri-*
cula, contemnunt: az az: A' bolondok, midön
 a' hátok megett álló veszedelmet nem tudják,
 számba nem veszik. Ellenben, ménél érzé-
 kenyebbek és értelmesebbek az emberek, a'
 félelem-is benne annál élesebb és nagyobb.

Az okos Az okos elme azért a' félelemnek eredetire
Lelke a' semmit sem tehet: Mikor már meg-van-is,
félelem csak hátúlról nézi; És akkor az Értelemnek
dolgaiban világa szerint ki-nyomozván a' félelemnek
mi' segít- okát, a' fenn forgó gonofznak nagyobb vagy
het. kisebb mértéke szerint, azután kezdi biztat-
 ni a' szegény meg-ijedett Természeti Lelket:
 és a' félelmet benne vagy öregbiteni, vagy
 gyengíteni. A' leg-erősebb és bátrabb szí-
 vü férfi az ő érzékenységeinek, és kép-
 zelődésének minémüése szerint, szint' úgy
 ki-van tétettetve a' félelemnek, mint a' leg-
 gyengébb szívü léányka. De, az ő okosabb
 elméje, azon kívül, hogy a' réa törekedő gon-
 ofzok előtt el-búvnék, inkább azon szor-
 gal-

galmatoskodik, hogy fordithassa ezeket el magáról. És mikor ezt ki-találta, azokkal bátron szembe száll. De a' rövidebb értelmü ember, előre elégtelennek itelvén az ellent állásra magát, egybe meg - ízalad: vagy el - búvik, vagy egybe dugván kezeit fejet hajt, és kérttségben esik.

A' *Meg-ijedés*, vagy *Meg-rettenés* a' *A' félelem* félelemtől annyiban különbözik, hogy a' fé- és *Meg-lelem* tsupán csak képzelődésből támad, a' *ijedés* egy nélkül hogy az érzékenységek előtt akkor *mástól* valami új gonoszok fordultak volna - meg: *mennyi-*tsak lafsanként megyen által a' testre: nem- *ben kü-*is bontja úgy- el annak rendes munkáit: de *lömböz-*későbbre aluszik-ki. A' *Meg-rettenésben-is* lenni kell előre valami rosztól való tartás- *nek.*nak, vagy gyanakodásnak; de e' mellé mindenkor testi okok - is járúlnak; mellyek reménytelen lövödnek az érzékenységekbe, és a' *spiritusok* járását 's a' testnek mozgását a' Léleknek hire nélkül, hirtelen erősen felháborítják. p. o. Mikor egyszer gyermek koromba babonás képzelődésekkel mások haszontalan beszédeiből, meg- tölt a' fejem, mikor éjszaka az akasztófa, vagy a' tzi-nterem, vagy temető, vagy templom mellett által megyek, mindenkor tartok valamitől; de azon közben félelem nélkül által megyek. De ha valahonnan egy matska nyavogást, egy fa zerdülést hallok, vagy egy gyertya világot oda sütni látok, attól kegyetlenül meg-rette- nek, és az ördögöknek egész taborát rajtam lenni képzelem. Meg-sikótja valaki hátam megett magát, mikor leg-tsendesebb gondolatok között voltam: ki-ejtem kezemből a' mit fogok, minden izeim tsontaim egybe verődnek: magam-is szinte földre rogyom: az ezem-is minden elébbi dolgait egybe el-felejtji. De mi-hellyen észre vettem az ijesztő oknak áttatlan-ságát, azonnal el-múlnak minden félelmem; és mind testem, mind elmém helyén vagyon. A' Félelem elébb fel-gyújtja az ortzát, azután

sárgítja - meg azt: de a' meg - rettenés egybe holt sárgává teszi, és meg-is öli az embert előbb, mintsem a' képzelt gonoszok el - érkeztek volna.

Tsuddlatos, veszedelmezzei Indulások. Tsudálatos Indulatok! mint ha ugyan a' Léleknek kínzására, és veszedelmeztetésére tette volna ezt a' Teremtő az Érzékenységekbe. Mihellyt gerjed, azon pillantatba úgy meg-fójtja ez a' szívnek erejét, hogy a' nedvességeket az edényeken végig nem tojhatja: minden mozgások bé-felé fordulnak: az Éltető Lélek mint a' Tövis vagy szőr - dísznövény egybe - huzza magát; mint a' tsiga a' maga hajába el - rejtezik, hogy a' képzelt veszedelem ne érhesse: oda lépzen az annyira szükséges láthatatlan ki-gözölés: a' bőr színe meg-szárad, és fel-borzad: belől iszonyu nyughatatlanságok (*anxietások*) támadnak; mint a' kikbe a' hideglelések állott; most fázik, most hevül, reszket, fokakat a' nagy nyavallya-is ki-ront: az izzadás minden forroság nélkül rakással omlik-ki felső részeiken, mint ha sziveket sajtóba szorítanák, vagy épen a' halálnak utolsó küszködései közt volnának.

Az Erzsébet kenységeket, és a' Testnek minden munkait fel-forgatják. Ki-hatnak ezek a' veszedelmezések az Érzékenységekre-is. Néz erősen, forgatja fzeimeit a' meg-ijetkezett ember minden felé: de semmit igazán nem lát. Egy kis nyáj juh, roppant *armadának*, néhány játzó gyermekek ötlet meg - ölni akaró tolvaj *bandának*: egy kapuzabé, egy bogánt kóro a' mezőben, egy ötlet leső tolvajnak tettzenek: szól valaki hozzá, nem érti: egy páltza törést, az egész ház réá omlásának gondol. Reszketnek kezei, lábai: egybe - verődnek térdei: kap minden felé, de semmit meg-nem talál, meg-nem foghat: a' mi kezébe vólt, azt-is ki-ejti: nem alhat, nem ülhet; rugna, szaladna, de nem lehet; a' sima földön el - borlik: ki - akar menni az ajtón, a' falba ütközik: szóllani akarna maga dolgairól, ki-nem mond-

mondhatja, ajakai csak reszketnek, nyelve galagoly: befzédje értelem nélkül való. Vólta, a' kik e' miatt egészen - is meg-némúltanak. A' szive inkább reszket mint dobog: A' *pulsussa* minden pillanatban változik: történt, hogy ki-is haíadott.

A' Testnek ki-ürefsedései akarat kívül is meg - lesznek. Néhány példát tett fel *Pechlinus*, elébb Kiliai *Professor*, azután ezen folyó száznak elein Svétziai *Archiater* (a' kinek maradéki ott most-is fő Nemesi rangban élnek) a' maga Orvosi ritkább jegyzéseiben, a' kiknek a' hasok rend szerint örökké szorúlva vólt; de valahányszor meg-ijedtek mindenkor nagyon *purgalódtak*. Én magam is esmérek olyan személyeket, a' kiknek az erős villámások és mennydörgések alkalmatofságaival erős hasmenések szokott támadni: a' melly azonnal meg-szünik, mihellyt az égi háboru le-tsendefedik. Egy *Arateus* néü régi hires Görög Hadi-Vezérről hagyták az Irók emlékezetben, hogy ez valamikor ütközetnek akart menni, előre mindenkor elfestette nadrágát: De azután az ellenség között mint egy Oroszlány úgy viselte magát. Hogy az Afzfonyok ijedtekben elpisiljék magokat, közönséges dolog: Mellynek néhány nevetséges példait-is hozhatuám elé, ha a' hely engedné. Hogy ez néha a' férjfiakon - is meg-efsék, bizonyos: ha szünte az ö gagyájok és nagyragok ezt inkább el-fedezi - is.

A' Testnek
tisztul-
sait nyak-
ra före
veszik.

De, a' mi mind ezeknél-is tudálatosabb! Élégsgés a' tsupa félelem a' leg-szebb virágjában lévő ifju embert néhány órák alatt meg-öszíteni: mellyet a' reudes természet 60. 70. esztendök alatt viszen véghez. A' történetek nem ritkák. Én Unzerből B. III. p. 339. csak kettőt, vagy hármot említek. Párisban egy Nemes ifjat tömletzre vetnek. A' ki midön a' gyalázatos haláltól felettébb

Az ifju
egészséges
ember ir-
telezi meg-
ösz-
lik.

félne, egy éjszakai rettegései között az ő haja reggelig mint a' hó úgy meg-fejéredett: De hogy fogságából ki - szabadult, néhány napok alatt ismét meg-kapta természeti zínét. Más, *Digo Oforio* nevü frifs ifju-is, midön a' Spanyol Király parantsolatjából tömletzre viteték, egy éjszaka egészen meg-öszült. *Franc. Gonzaga* Mántovai Hertzeg, egyet a' maga Attyafiai közül, arra a' gyanura, hogy az ő személlye ellen másokkal egybe-esküdütt volna, halálra itél. Mellyet az más nap reggel meg-értvén, annyira megijed, hogy a' következő éjszaka tiszta özfzézé léfzen. Mellyet meg-értvén a' Hertzeg, az ő ártatlanságára magyarázza; és néki meg - kegyelneze. Két gyermekről - is azt jegyzette-ki *Nic. Florentinus*ból, hogy azok-is egy éjszaka a' reménytelen nagy félelemtől egészen meg - öszültének. Egy Nemes embernek Páduába estve meg - izcnék, hogy reggel fejét veszik: a' kinek-is reggelig a' feje egészen meg-fejéredék. És, ámbar a' dolog meg-nem esett; de ő egész holtig, a' melly azután későre történt, feje hajjal maradott. *Wippertus* nevü Ratzeburgi választott Püspök, midön a' Pápa az ő ifju idejére nézve, a' Püspökségbe ötet meg-nem erősitette volna, bújába egy éjszaka tiszta özfzézé lett.

Nya-
válllya-t
részt, catu-
lepsist
okoznak.

Hogy az Alom-lásban esett meg-rette-
nésben, 's egyébkor-is a' meg - ijedésben,
nyavállya - rontást kaphatsanak az érzéke-
nyebb kis gyermekek, néha a' nagy emberek-
is, közönségesek a' példák. Különösebb va-
la annak az Anglus Urfinak esete, *Tulpius*-
nál *Obs. Med. L. I. c. 22.* a' ki midön egy-
kor minden reménysége kívül, fzeretöjétől
azt a' feleletet vette volna, hogy nem men-
ne hozzá férjhez, abban a' pillantatban azon
a' széken, mellyen ül vala, egészen jég hál-
vánnya lön; és egész nap azon ülésében a'
mint akkor találtaték, ki-mereftett szemmel,
meg-

meg-merevedett, és meg-hült testtel, minden *pulsus* és lélekzelés nélkül marada. Mig ofztán fel - szóval fejébe kiáltanak: jól van a' dolog! már hozzá mégyen a' szeretője. Mellyre fel - eszmélkedvén, mintha méjj álmából akkor serkent volna fel, magához jött; és fel - elevendett. Jól nevezte vólt tehát *Hirtelen* a' Nagy *Haller* az ijedtséget a' *Lélek meg-meg-ölik* *fagydsának*: Melly a' teltre magára-is ki-ter- *az embert.* jed, úgy hogy, ettől, ha jó elein eleit nem veszik, az egész ember meg-fagy; és soha többé fel - sem melegszik. Olvashatni feles példákat *Bonnetusnak Sepulcretum* nevü Nagy könyvében, hogy a' tiszta ijedtségből az emberek egybe meg-hóltanak. Nem bátorságos azért az embereket a' hideglelésekben, és meg-bódulásokban-is erős meg-rettentésekkel orvosolni: mert ez által hamarébb meg - ölhettjük őket, mintsem meg - gyógyíthatjuk. Egy némü némü *Fejedelem* mulátságból ki- *Példák.* küldi a' maga *Udvari* bolondját, mintha fejét vétetné: bé - kötik a' szemét, és kard helyett egy veszfzövel meg-sújtják a' nyakát: mellyre a' bolond szörnyü halált hal. Más, hasonló tréfából, egy ilyen rendü emberének tiszta vérrel töltött pistallyal a' mejjire lö: és az-is ettől valósággal meg-hal: Igy fogyának-ki nem kevés bújokkal mind ketten abban az időben igen betses embereikből. Mellyekből az a' tanuság, hogy másokat ijesztgetni még tréfából sem jó.

Különös ártalma a' Félelemnek, hogy *A' nyavaly* ez nem csak maga szerez nyavallyát, hanem *lyát má-* másokról-is azt által húzza. Illyen a' *pestis: sokról-is* mellyet - is semmiből hamarébb el-nem kap- *által huz-* hatni mint a' félelemből. Illyen a' hójagos *zak Erre* himlö. Egy szép *Léány* felettébb féltvén *példák.* magát a' himlötöl, mikor mások himlöztek az atya házából az utzára sem mér vala ki-menni. Történik pedig egykor, hogy az ablakon ki - tekintvén meg - lát egy himlős gyermeket, mellytől meg - ijedvén, ő maga-

is meg-himlőzik. Más hasonló félelmes szivü, meg-halja, hogy a' szomszéd léánya meg-himlőzött; arra ö - is mindjárt fel-borzad, roszszul kezd lenni, és meg-himlőzik. Mit érjen tehát némelly Ujj Orvosoknak az a' találmánya, hogy ha a' gyermeket a' himlőzök társaságától fokáig - el lehetne fogni, utóljára a' himlő e' világból egészen ki-maradna, által-láthatjuk. Mert, a' mint a' történetek bizonyítják, ha a' félelmet-is az ő izivekből ki-nem vészed, a' társaságnak elkerülése nem lesz elég bátorság. Így ragaszthatja-el a' félelem vagy meg-irtozás a' vér-hast, száraz betegséget, nyavallya törést, a' kofzt, 's több e' féle nehéz nyavallyákat. Mellynek - is feles példáját hordja elé *Zimmermann* a' maga tapasztalásaiból. Hogy az anyáknak méhekben lévő tsetsemőjöknek megbé-jégyzése-is az ilyen meg-rettenéstől legyen, meg-állítatott igazság.

Nevetse-
ges Orvos-
ság a' fé-
lelem el-
len.

Illyen káros, és az egész életre fokképen ki-terjedő Indulat lévén az Elmében a' Félelem, egy átaljában nagy hasznu dolgot tselekednék az az ember, a' ki ez ellen valami bizonyos Orvofságot találhatna - fel. Volt Hollandiában nem régiben egy *Klub* nevű Orvos, a' ki közönséges helyekre illyen tzedulákat ragasztott vala ki. *Doctor Klub*-nál (itt 's itt) találatnak bizonyos *Pilulák* a' félelem ellen. Mellyeket ajánl különösen a' Tengeren hajókázó, és a' Hadi embereknek: olly biztatás alatt, hogy ezekből egyetlen egy *Dosis* a' félelmes szivüeket bátrakká, a' gyenge szivüeket erőfsekké, a' kétszégeskedőket bizonyosfokká, a' nyughatatlankodókat meg - nyugottakká és alhatatófokká téfzi. Egy *Dosis*-nak az árra, a' köz embereknek öt *Stüver*; a' Tifzteknek betsületekre hagyatik. De kevés idő alatt közönséges ki-nevetés lön a' bére. Hallunk beszélni a' köz nép között, kivált a' régibb idökről, hogy holmi nyakba függesztett titkos

Amuleták.

erejű Amuletakkal, varáslott tzedulákkal, abra-kadabrákkal, 's egyéb e' féle tsalárdságokkal annyi bátorságot adtak a' félelmesebbek szivébe-is, hogy magokat Szuelt Vitezeknek, olyanoknak, a' kiket a' fegyver nem jár, lenni, el - hitetvén, szokatlan bátorsággal viselték magokat a' lég-félelmesebb környül-állások közt-is. És, a' mennyiben mint ellene e' Világnak magát ilyen színü betsuletebb tsalárdságokkal igazgattatni, lássa az e' féleknek-is mi hasznát veheti. De az-is igaz, hogy az ilyen oktalan bátorságok fokozor olyan örvénybe viszik, mellyből ki-nem gázolhatnak.

Mi úgy tartjuk, hogy a' *Félelem ellen Bizonyo-leg-jobb Orvofság a' meg-világosított értelem; sabb or-és jól szoktatás.* Egy ember sem születik e' *voságok.* Világra félelmesen; mint ezt az ártatlan kisdetek maga viselése bizonyítja. Hanem azután külső okok tsinálják az ő fejekbe azokat az ijesztő képzelődéseket. Az igaz 1.) *A' jól Orvofság - is tehát a' Félelem ellen egyedül szoktatás.* abból áll. 1.) Hogy e' féle ijesztő képzelődésektől az ő fejeket tisztán tartsuk. 2.) Hogy dolgoknak okait véllek meg-értefsük. Az *elsőre* meg-kivántatik α) a' jó gondvise-lés, hogy az erőtlen gyermek az esésektől és sérelmekből, mellyekre emlékezve félelmet vehetnének, gondoson öriztefsenek. β) Hogy a' Dajkák a' történetekből való efe-tekből a' magok rebedezésekkel nagyobb ne tsináljanak; hanem inkább azokat keve-sítsék, és őket biztassák. Melly igen vizs- *A' kis* sza fordult tehát azoknak a' Dajkáknak dol- *gyermekek* gok, a' kik hogy a' magok gondatlanságokat *nevelésé-* el-palástelhassák, ha el-talált esni a' gyer-ben *ejtet* mek, nagy tsivogással fel - kapják, szemek *zeszedel-* szájak el - fordításával apolgatják, siratják; *mes hibák* úgy hogy a' bóldogtalan kisded az ő ma- *a' Dajkák* gok viseléséből kezd arról gondolkodni, hogy *részéről.* talám néki valami baja lett; a' ki egyéb-ként erre nem-is ügyelt volna: Ha egy kis kutyá-

kutyával játszodozni akar, neki sivalkodnak: *jaj hadd-el; mert meg-mar.* Ha egy madaratskát meg-fognak: *Katsi, mert ki-vágja a' sze-medet.* Ha valamiért firnak: *Halgass, mert a' koldusnak, a' Babósnak adlak.* Ha erre sem halgatnak, ijesztő képeket, popantzokat, ördög formán öltöztetett vázokat mútogatnak nékik, 's avval ijesztgetik: *Nó! egyet se többet; mert mindjárt meg-eszen.* Mikor az ő kisdedeik annyira nevedtek, hogy már ügyelni kezdettek, akkor minden beszédek a' rentetés, kísértetek, útalatos babonák, ifzonyu történetek, álmélkodtató költemények: magok viselése-is merő rémittés, sívás, sápitás, kétségben ejtő átkozódás 's a' t. Ugy hogy az ártatlan kis gyermek, már anyja vagy Dajkája tejével úgy bé-szivta a' Félelmet, mintha az épeu az ő Lelkének természetéből folyyna.

*Az Atyák
és Anyák
kötelessége
ez aránt.*

*A' gyer-
mek rosz-
szul szó-
kásnak
meg-ma-
radó erje.*

Szoros kötelességek azért az Atyáknak és Anyák, és más Gyermekek nevelőknek, hogy az e' féle ijesztő alkalmatosságoktól őrizzék őket. Azoknak a' babonás hitvány Szüléknek tselekedeteit, beszédeit előttök ottan ottan ki-tsufolják, ki-nevefsék, azoknak lehetetlenségét meg-mutafsák; hogy jó elein utálja-meg a' kisdéd maga-is azokat. A' történet szerint rajtok esett sérelmeken ne lármázzanak; azokat ne nagyítsák; hanem inkább kifsebitsék: vidám ábrázattal őket biztatsák; és nyájofon intsék, hogy mászszor vigyázzanak jobban magokra. Ha észre vették, hogy ettől vagy amattól félnek, fogják-meg kezeiket, és mutafsák-meg nékik, hogy attól nem illő félni: de ha bántani akarná-is, ők nem hagynák; azt majd meg-tanítanák. Beszéljenek előttük gyakran a' bátor emberekről, és azoknak ditséretes tselekedeteiről. Vigyék-hi, ha akkorák, gyakran a' közönséges társaságokban; hadd szokjanak jó elein az emberek tseté patéjához: Nem lehetne bizony képzeln-i-is, ha a' példákból

nem látnok, mennyire vitték legyen ezen az úton az okos nevelők tanítványaikoz. Az egyszer kitsiny korunkban bé-vett képzelődélt, az nagykori okofság-is bajofon törli-ki: fokan tapasztalhatjuk minnen magunkban, hogy mikor gyermek korunkban fejürket holmi késértetekről, és egyéb babonázásokról való beszédekkel meg-töltötték vólt, nagy korunkban-is, mikor ezeknek hiában valóságát jól tudjuk, és másokat azokról tsúfolunk, valahányfzor e' féle beszédek fordulnak elé, elmónknek bire nélkül tetétöl fogva talpig fel-borzadunk, és mintha valósággal félnénk, úgy meg-rázkodunk.

Második orvofságul neveztük vala a' Fé- *Az Elmé-*
lelem ellen az *Elmenek meg - világodást*: az *nek előre*
az: a' Dolgok okainak előre való értését. *való meg-*
Bizonyos, hogy ha ki a' maga gondolkodását *világosi-*
elein annyira viheti, hogy magát előre *tatása a'*
femmivel el-nem ijesztené: a' jelen-való *félelem*
dolgokról - is tsak azt itélné, a' mint azok *ellen leg-*
magok valóságokban vagynak, százszor ke- *jobb or-*
vesebb okot találna a' félelemre: és a' ma- *vofsdg.*
ga életét annál tsendesebben 's bódogabbúl
folytathatná. De mikor előre való képze- *Miért.*
lődésekkel fejüinket meg-töltöttük, bajofabb
el-választani a' miket a' dolgok valóságához
a' puszta képzelődés ragasztott: Melly mi-
att, magunkot meg-batározni nem tudjuk:
hanem egész életünknek kétséges ki-menete-
lek és félelmek közt kelletik folytania: Hány
ezerfzer nem tapasztaltuk minnen magunkban,
hogy midön az előre képzelt gonofzoknak
félelmével magunkot már el-gyötröttük, elé-
kerülvén idővel maga a' dolog, vagy femmi,
vagy igen kevés félelemre méltó okot talá-
lunk abban. De valósággal-is, ha réa ügye-
lünk közelt lintsenek e' világban annyi go-
nofzok, a' mennyit mi képzeltünk: a' mellyek
vagynak-is, ritkábban kerülnek elé, mintsem
azoktól örökké félnünk kellene. Te, a' ki
a' késértetektöl annyira félsz: mond-meg
né-

nékem, te magad láttál-é valaha valamit e, félét? Másokot - is, azokon a' bődögtalan vén szüleken kívül, a' kiknek egyébben be-
szédeket halgatni-is utálok, hallottad-é, hogy
ők magok láttak volna? De legyenek bár
késértetek, ha téged soha sem bántottak,
miért félsz tőlök inkább, mint az estvéneként
előtted repdeső denevérektől, vagy búzában
fel-fzúrt madár ijesztő poznáktól? A' dolgok-
nak, és azoknak okainak természeti egybe-
kötéseknek, és a' miénkhez való közösülé-
seknek előre való el-gondolása számtalan al-
kalmatofságát el-háritja a' félelemnek. Mert
alig lehet olly együgyü bolondot fel-is tenni,
a' ki jól tudja, hogy ez vagy amaz tisztá
hiában való képzelődés; és réá nem tar-
tozik, azt maga ijesztésére szánt-szándékkal
fel - venné.

A' leg-
höltsőbb
ember-is
fel a' hol-
oka va-
gyon.

Nem azt mondom, hogy a' félelem tsu-
pán csak az együgyü babonás fejeknek faj-
zata volna. Nem: Mert valamint szereti
a' leg- meg- világosítottabb elméjü okos em-
ber- is a' maga életének, egészségének, vi-
lági szerentséjének tökéletességeit: és igye-
kezi azokat minden lehető módon elébb
mozdítani, 's a' miket ebben magának kárá-
ra tzelozni előre által láthat, kívánja el-
háritani, annyival inkább fél azoktól minél
bizonyosabb egybe- köttetését látja azok-
nak az ő dolgaival: és, a' mennyivel tisztá-
tábban, 's világosabban érti a' réá követ-
kezendő gonoszoknak nagyságát. Úgy hogy,
vagy egészen ostoba *Iroqueznek*, vagy min-
den érzékenységét el-vesztett, *Spartai* gyer-
mekeknek, vagy egy *Helotának* kell annak
lenni, a' ki, leg alább, a' majdon réá követ-
kező kinoktól és fájdalmostól ne félne. Id-
vezitönk-is, ámbár az ő Okos emberi Lel-
két az Isteni természet- is erősítené, még-is
mikor látná a' majdon réá következő gya-
lázatos és kinos halálnak nagyságát, a' Sz.
Maté 14: 33. és Szent Lukács Ev. 22: 43. 44.

fel-jegyzések szerint, felette igen kezdé rettenni és gyötrödni. Az emberi természet-*A' Stoic*tel épén ellenkező büszke állatása vala azért *sok maga**a' Stoicus*oknak hogy a' Bölts emberben *fem-ve*vetése.
 mi Indulatoknak kivált *a' felelemnek* helyye nem volna. És épén *Poëtai* módon írta *maga-is Horatius L. III. Carm.* azt a' harmadik *Oddjának* elein, hogy a' *Virtussal* fel-készült elméjü embert *Si fractus collabatur Orbis, Impavidum ferient ruina*, az az: Ha az egész föld egybe-omlanék, annak romlásai- is ötet meg-rettenés nélkül találnák. Váltak ugyan a' kik ezzel ditsekedni nem általlottak. De mikor osztán réá kerültek, kifsebb dolgokban- is el-olvadtak. Az egy *Socra- A' Sokra-*test (a' ki mindenik ítélete szerint azokban *tesnek* vala leg-erősebb, a' mikben mások leg-*tsuára* gyengébbek valának:) hozzák elé például, *meltó erő-*a' ki izemei előtt álló halálakor- is magát ilyen *sége.* Böltsnek lenni meg-bizonyította. Meg-jelenti t. i. néki egy valaki, hogy az *Athena-*béliek ötet halálra ítélték: minden meg-illetődés nélkül azt feleli. A' Természet- is épén azt ítélte az *Athena-*béliekről. Midön meg-fogták, vasra verték, és tömlöttre vetették volna- is, a' maga tanítványinak azok alatt a' harmintz napok alatt- is mig fogva élt, épén azokról a' dolgokról, és olyan vidám ábrázattal beszélt, mint az előtt mig semmi baja nem volt. Mikor már a' mérget meg-itta volna, és fejét- is bé-borította volna, 's csak a' volna hátra, hogy Lelkét ki-botsássa, leg utolsó szavaiban- is tréfáladni lártatott, így szólván egyikhez körülötte álló Tanítványai közül: *O Crito Gallum debemus Aesculapio, Vos persolvite, neque negligite.* az az: O Critó kakafsál tartozunk, Eskulápiusnak. Ti meg-adjátok, else mülafsátok. A' mint ezt a' maga *Phaedo-*jának végén fel-jegyzette *Plato.* Mondásának izélja e' vala: hogy ebben- is ki-*tsu-*fólja a' maga vadalóit, a' kik azért ítéltet-

tik vala ötet főképen halálra, hogy az Isteneknek létét tagadná; minthogy az ő babonázó Isteni tiszteletek, és költött Isteneik ellen sokszor beszélt volna. Ezek közül lévén az-is, hogy a' Nagy nyavallyákból ki-gyogyúltak Eskulápiusnak kakaft áldozzanak: ő-is tehát, midőn most mindjárt e' nyomoruságos hitvány életből a' jobb életre által költözendő volna, ezt a' kötelelségét nem akarná el-múlatni.

Miért fé-
lmelebb
egyik em-
ber a' má-
siknál.

Meg-emlitést érdemlő dolgok még utóljára a' Félelemtől 1.) Hogy egy taknyosabb temperamentumu, 's következésképen érzékenytelenebb, restebb *spiritusokkal* készült testü, gondatlanotska ember, a' ki a' maga dolgairól sem gondolkodik olyan méjjen, mint egy forró vérü, mindennek végére menni igyekező, közelit fints olyan félelmes, mint ez az utolsó: a' félelem sem árt neki annyira: Nem azért, mintha ezt a' nagyobb okosság tselekedné: hanem ezt az ő testének *temperamentuma* hozta így. 2.) Azon egy emberben-is az ő testének ekkori ilyen vagy amollyan *dispositiojából* sok függ a' félelem és meg-rettenés dolgában. Sokszor érezzük úgy magunkot, mintha valami jövődőtől félnénk; és ilyenkor akár mi kis történetre hamar nagyon meg-is rettenünk. *Sanctorius* ezt *L. VII. aph. 5.* a' láthatatlan ki-gözölés meg-akadásából tapasztalta támadni. Mellynek sok okait láttuk vala másutt. Nevezetesen az az átkozott *Hypochondriaca* úgy el-gyengíti utóljára a' szívet, hogy alattomban, minden tudható ok nélkül szüntelen való félelmek között vagyunk, és végső veszedelemtől gondolkodunk. A' mások szomorú történeteinek gyakor halgatása, fzenyvedéseiknek látása, és meg-gondolása utóljára meg-lágyítja az egyébként keményebben termett sziveket-is. Ha egy gyenge szívü Léányzó hallotta, hogy történetből, vagy másféleképpen ezt vagy amazt miként lötték-
meg,

meg, páltzákkal miként kinozták - meg, egy puskának vagy páltzának forgatására már refzket; és tsak nem halálos félelmek közü esik; ha szinte jól tudja-is, hogy avál neki nem ártanak. Mi az oka, hogy egy bátor szivü, nagy erejü, derék kezu köz katoná a' maga felsőbb Tifzteinek, (a' kiket ha a' dolog úgy hozná, egybe-is szaggathatna) olly meg-alázódva fejet hajt? A' parafzt jobbágy a' maga Tisztartójától, ha tsak egy páltzátskával, vagy korbáttal megyen-is feléje, már refzketve fél; és a' maga óltalmáról nem-is gondolkodik? Az; hogy mind ök, mind az ö Eleik e' féle példák, és félelmek között nevedektek. Illyen ereje van a' fzozásnak!

Ugyan tsak, ámbár ezek igy légyenek-is; még-is közönségesen igaznak maradnak ezek: Hogy a' Félelem ellen leg-bizonyosabb Orvosság az Elmének meg-világosodása; az okos bátorság; az értelmes maga meghatározás; a' tsendes állhatatosság; az igaz *virtus*, a' maga ártatlan életinek tudása, hogy ö senkit meg-nem bántott, se bszfzu-állásra nem ingerlett, se egyéb ollyas rofszat nem tselekedett, mellynek ártalmos ki-menetelétől félhetne. A' mik történetből rajta meg-eshetnének-is, állhatatoson hiszi, hogy az ö Istene ötet azoktól vagy meg-örzi, vagy eröt ad nékie azoknak elhordozására; és jövendőben azt nékie hasznára fordítja. Hiszi, hogy se az Ördög, se a' gonosz ember többre nem mehet, hanem a' mire az Isten botsátja; az Istennek akaratján pedig meg-kell nyugodnia. Igy ofztán akármü veszedelmek között-is tsendes szivel énekeldegeli a' Sz. Dávid XLVI-dik Soltárát. *Az Isten a' mi reménységünk.*

*Summa
elő hordá-
fa a' féle-
lem ellen
való or-
vosságo-
nak.*

§. CCCLXXIX.

A' Szégyenlés hirtelen meg-piritja az or-
 tzát, és mindjárt ismét holt sárgává téfzi azt.
 Melly jele, hogy a' vérnek folyása e' miatt
 hirtelen ellenkező változást szenvedett: melly
 mint egyéb hirtelen való változások - is, el-
 lenire van a' természetnek. Leg alább el-gyen-
 gíti, rend kívül érzékennyé téfzi, rendezetlen
 mozgásokra és *spasmusokra* disponálja az inakat:
 szüntelen való félelmet, és nyúghatatlanságot
 önt az elmében: és éjtszakai tsendes álmától
 az embert gyakran meg-fosztja. Innen bóldo-
 goknak - is szoktuk azokat mondani, kiknek
 egy kevésse vastag az ortzájok bőre. A' ren-
 des szemérmetség tilzta, tökéletes és min-
 den virtusokra született elmét mutat; a' vak-
 merő ortzátlanság pedig baromi és igen alá-való
 elmenek jele.

A' magdt Az Öröm, Félelem, Buja szeretet, Irigy-
 meg-sze- ség, Harag, a' mint elébb-is említök, köz In-
 gyenlés, dúlatok az emberekben-is az oktalan állatok-
 vagy sze- kal. De a' magdt meg-szégyenlés az okos embe-
 merme- ri Léleknek különös munkája. Ennek adat-
 tesseg tu- tatván t. i. a' belső illendőségnek, és illet-
 lájuon in- lenségnek, szépségnek vagy rútságnek, virtus-
 dulatja az nak és véteknek értése: az az: mitsoda te-
 okos em- kintetben vagyon ő az Istenhez: annak tö-
 bernek, kéllteteségei miből állanak; és miként te-
 heti ő magát azoknak követésével bóldogab-
 bá? Ugy, Felebaráthoz, Ember-Társához
 mivel tartozik, életét a' szerint folytatni
 maga fő kötelelségének esméri: és, ha mit
 ezek ellen tselekedett; maga elébb meg-itéli
 magát, mint sem azt mások benne észre-
 vennék. Mellyre meg-hunyázkodik, ábra-
 zat-

zatját a' foldre fordítja, szemeit le-függeszti, meg - ijedkezik, kevélsé el - sárgul; de hamar fel - találja magát, hogy ő ezt nem gonofzságból, hanem csak vigyázatlanságból tselekedre; azért talám nem-is léizen nagy büntetésre méltó, Mellyen meg-örül, és az ő izive a' meg-éledett vékony vért egyfzerebe ki-hajtja az ábrázatnak (melly a' Léleknek tuköre) leg-külső színére; mellytől a' fejr bőrüekben (mert a' fekete fzeretsenek bőrön e' ki - nem tettzik) az egészen megpirúl, és a' maga elébbi hibáját a' jelenlévőknek - is el - árúlja. És ez az el-pirulás azok előtt szokott leg-hamarébb, és nagyobb mértékben meg - esni, a' kiket az ő virtusaiért az ilyen magát el-szégyenlett személy leg - inkább tisztel: úgy hívén, hogy ne talám ezt az ő hibáját az-is észre vette, és ezért ötet meg - fogja utálni. Melly szerint a' maga meg - szégyenlés mindenkor az ártatlan tiszta szívnek meg - esmértető külső jelének - is tartatott. Nem - is tartotta soha egy okos ember-is a' maga hibáját ilyen el-pirulása által ki-jelentett személyt meg-veetésre méltónak: sőt inkább mint szelid, ártatlan, jó szívü embert, kettösön tisztelt, és maga barátságára málok felett érdemesnek ítélte. Ellenben, a' szégyenleni nem tudó emberektől midenek irtozták; és a' közönséges társaságokban-is nagyon ártalmas tagoknak tartották. Innen, *Pythias* az *Aristoteles* Léánya ezt a' szemérmetségből való el-pirulást az emberek ortzáján leg-szebb, és illendőbb festéknek mondta.

Leg - inkább díszefiti pedig ez a' piros festék az emberi Nemzet gyönyörködtesére teremtetett ártatlan Afzszonyi szép Nemet. A' kiknek gyenge piros ortzájokat, ha az ő ártatlan, szelid, nyájas szivekkel együvé teszed, kedvesebb képet nem-is képzelhetsz. Midön *Ikarius Lacedomoni* Fejedelem a' maga egyetlen egy kedves Léányát *Penelopéc*

A' díszes
Afzszony
Nemet
leg-inkább
ez ajánlja.

Példák
erre.

feleségül adta volna *Ulysses*nek az *Itaka* Királyának, és a' Király drága Párjával Itakában haza menni készülne, nehezen esvén *Ikarius*nak édes Léányától való meg-válása, minden módon esedezik *Ulysses*nek, maradnának-meg ő nálla. Ez a' maga tettését egészen *Penelopéjára* bizza; Léányához fordítja azért a' meg-kefereedett Atya maga kérését. De ez néki semmit nem felel; hanem hátra fordítja fátyolát ortzájáról. A' kinek el-pirúlt ábrázatjáról egybe éfzre veszi édes Atya, hogy tsak a' szemérmertesség nem engedi ki-mondania, de valósággal ő is kívánkozik maga *Ulysses*sével el-menni. Azért többet nem-is tartoztatja. Hanem, Atyai áldások közt, útnak botsátja őket, és azon a' helyen a' *Szemérmertesség*nek örök emlékezetére oszlopot építette. *Miltot*, egy *Phoea*-beli *Hermotimus* nevű Görög szegény embernek árva Léányát, a' ki azután *Aspasia*nak neveztetett, az ő különös szemérmertessége tévé *II. Cyrus* Király előtt érdemessé, hogy az ő minden Országából egybe-gyűjtetett szép Léányok közül nem mást, hanem ötöt választaná magának Felesége helyett való első Agyafsának. *Aeliani Par. Hist.* L. XI. c 1. Az egész Historiátska méltó a' meg-olvasásra. Le-tsüggasztett fővel áll va-

A' szé-
gyenlent
nem akaró
igen bátor
Aszszu-
nyok,
nagyon
gyanusok.

la t. i. *Miltot* a' több Léányok sorában: és midön mások magok hízkelkedő belzédeikkel, 's magok viselésével a' Királynak mindenképeft ajánlják vala magokat, ő halgat vala; és a' Király szavára tsak el-pirúl vala. Ez valósággal úgy-is van, hogy a' szeretőnek és a' házassági rizta életnek fundamentuma a' szemérmertesség. Hogy bizhatnék egy okos Férfjnak szive egy olyan Feleséghez, a' ki valahol alkalmatossága van, katzér hunyorgatáisaival, ide tova való buja tekintetéseivel, magát ajááló hízkelkedéseivel, egyéb ehez való maga viselésével, nem általja a' maga szerelmét, az Urának

szeme

szeme láttára, közönséges áruba ki-tenni? Ugy mondják ugyan, hogy ez a' meg-hunyázkodás, sérje szemére való nézés; halgató szemérmetség falusi együgyü paraszt szokás. A' Nemes Indulat semmi e' féle alá-való gondolatokat nem apolgat: hanem szabadon, bátron viseli akár hol-is magát: elégséges lévén a' maga virtassaival a' maga betsületét mindenkor illendő tekintetbe tartani. Én a' magam ítéletét közbe nem tézsem. De még-is úgy hiszem, hogy jobb a' kis gyermekeknek adni szokott intés szerint, a' nagy folyó viznek partjához közel nem járni: Üveg laptával nem játszani. Egyszer esik, a' mi addig nem volt. Még a' szentelt vitézek-is sokszor el-eslenek: Még pedig, a' kik leg-inkább vetették magokat, leg-gyakrabban azok estenek-el.

Azonközben az oktalan szemérmetség a' magot get, és idétlen szégyenlést, kivált az Asz-vefzeuet-szonyi Nemben másokkal együtt igen káros met maga dolognak tartom. Hány ezeren nem vefz-után húzó nek-el minden segítség nélkül közülök, hogy oktalan a' magok aszszonyi nyavallyájokat tsak ma-szégyengok között, a' nékiek adományaikért hazu-lés, megdozó leg-együgyübb, ezekből-is ki-sogyott jegyezte-vén szülékkel orvosoltatják, olyan szin alatt, tik az hogy az értelmes sérjfi orvosoknak meg-je Aszszolenteni szégyenlik; míg vagy végképen el-nyokban vefznek, vagy nyavallyájok orvosolhatatla-'s mások-nokká léfznek. Az a' nagy nevü Burgun-ban.

ai Hertzeg Aszszony Maria így lön a' maga oktalan szemérmetségénck Martyra, midön egy lóról le-esvén, olyan helyt esett vólna sérelme, mellyet az Orvosoknak meg-mutatni szégyenlett: mellyhöl egyébként leg-kifsebb félelmes következés sem lehetett vólna. Hányan nem vefznek a' kolikában, mellynek a' klister természetöl mutatott or-vofsága, hogy nem tudom mitsoda bolond szemérméböl, magoknak bé-vettetni ezt meg-nem engedik. Hyginus beszéli Fab. CCLXXV.

Első B.
ba Afz-
szony
volt A-
gnodice.

hogy a' régiaknál Baba Orvosok nem lévén, a' szülésben igen sokan el-vesznek vala (szégyenlven magokat a' férjfi orvosoknak meg-mutatni) e' mellett törvényel-is meg-lévén az *Athenæbéli*eknél meg-határozva, hogy az Orvosi tudományt se Szólga, se Afzszony ne tanulhatná. Meg-szánván utóljára a' maga Nemének e' miatr való veszedelmezését egy *Agnodice* nevü szüz Léány, arra veté magát; hogy haját el-nyirvén és férjfi ruhában öltözvén, *Herophilus* nevü Orvosnak tanítványa léve: és midön a' Mesterséget annyira tanulta volna, egy szülésben kinlódó Afzszonynak segítségére mene. De az Férjfi-nak tartván, magához nem botsáta. Mellyre *Agnodice* le-vetvén külső ruháját, meg-mutatá, hogy ő Afzszony volna; és ezt a' veszedelmező beteget keze alá vévén, szerentséfen meg-gyógyitá. Mellyet, látván az Orvosok, bé-vádolák az *Areopagitak*nál, hogy ő olly fina, és olly ifju lévén orvosolna. A' kik előtt-is le-vetvén ruháit meg-mutatá, hogy ő valósággal Afzszony volna. Mellyen az Orvosok annát-is inkább meg-indulván, keményebben kezdék ötet vádolni: De a' Fő Afzszonyok meg-értvén az ítéletet, réá menének az Itélő székre, és így szállának: Ti nem Férjeink vagytok nekünk, hanem ellenségeink; midön azt, a' ki nekünk szabaditónká lett, kárhoztattátok. Akkor meg-változtatván az *Athenæbéli*ek elébbi törvényeket, el-végzék, hogy akár kinek, tsak igaz ágyból születtetett légyen, szabad az Orvosi tudományt tanulni. E' lön első alkalmatofság, akár jól, akár rosszul esett, hogy az Afzszonyok az Orvosi mesterségben elegendének. Bolond Szemérmetség! kivált az ollyan Orvosok előtt, a' kik az Afzszony ember testének-is minden szege lyukát úgy tudják, mint a' magok kezének öt ujjait: és erős hittel meg-vagnak esketve, hogy az e' féle dolgokról, a' melly valakinek kifesebbsé-
gére

gére szolgálna, soha senkinek semmit-is nem bezzéllenek, életek veszedelmezésével annyira titkolodni.

Ditséretére szolgál ennek a' Nemes In- A' magát dúlatnak, a' maga - meg - szégyenlésnek, hogy meg-ettől, mint minden egyéb indulatoktól, so-szégyen-ha senki-is meg-nem holt. Mert, a' mit ama *lésben sen-Dialecticusról* ír *Diodorus*, hogy szégyenleti-ki soha ben azért holt volna meg, hogy a' *Stilbó-meg-nem* tól tréfából eleibe gördített kérdést meg-nem holt. tudta fejteni: Nem különben az-is, a' mit *Valerius Maximus L. IX.* a' *Homerus* haláláról fel-tett, hogy t. i. ö-is egy szigetbe a' miatt holt legyen meg, hogy egy halásznak kérdésére meg-nem felelhetett; mint semmi hasonló történetekkel meg-nem bizonyosított egész hitelt nem érdemelhetnek.

§. CCCLXX.

A' *Harag* mindenkor hirtelen való erős meg-szomorodáson kezdődik: innen egy pillantásban vissza-is veri a' vért a' belső részekre. De ott, mintha puska port gyújtánának-fel benne, olly szörnyen fel-buzditja, és olly iszonyu sebességgel rohantatja azt azon pillantásban a' külső részekre, nevezetesen pedig a' főre, melly miatt a' *spiritusok*-is ott öszve zavarodván, minden rend és törvény nélkül tsapodnak mindenfelé. A' honnan, mind a' testben, mind az elmében mindenek fel-háborodnak és öszve keverednek. Meg-puffad és ugyan fel-gyúl az ábrázat; lángolnak, el-fordulnak és vérbe borulnak a' szemek, el-kékülnek, meg-dagadnak és reszketnek az ajakak; egybe kaptsolódnak, tsikorognak, rágnak, harapnak mindent a' fogak; zavar, habar, nem

szólhat a' nyelv; agyarog, tajtékozik a' szája, te-borzadnak minden izörök; tekereg, fatsarog derekai, hánnya veti karjait; öfzve szoritja újjait, reszketteti és veri a' földhöz lábait; nem álbát, nem ülhet, nem nyúghaok, fűv, piheg, feszül mejje, ver kemennyen izive; nem lát, nem nem rez, ha ütök vagyak-is testet; nem ért, nem hatt ügyel, nem hajt lemmire, üt, vér, vág, mond minden rend és ertelem nélkül, és akár mi nagy veszedelmet - is semmibe hajt. Innen *Horátius* a' haragot rövid meg - dühödésnek, *Ennius* pedig meg - bolondulás kezdetinek, es a' nyavallya toris egyik nemének nevezik.

A' Harag A' Harag a' I. éleknek olyan előre va-
 minému ló meg-határozás nélkül lött fel-indulása,
 indulat. mellyben azt a' kit néki kirt tenni képzél,
 vagy érez, meg-ijeszteti, magától erővel
 el-uzni, és, ha lehet azon akkor mindjárt
 boszszuját-is állani igyekezi. A' meg-bán-
 tatásnak mértékén túl ment elégvétel *Dubos-*
segnek: a' lokaig meg-tartott harag *Gyulöl-*
segnek mondatnak. A' Haragnak-is azért első
 szikrája a' meg-ijedés; melly a' vért a' szivre
 hirtelen vízfíza vonja: De a' boszszú-állásnak
 kívánása azt azon pillantatban a' kulso ré-
 szekre úgy vízfíza lovi, hogy attól az egész
 ábrázat tüzbe borúl; minden érzékenységek

Példával és mozgások zavarba mennek. A' mint a'
 világoftatik. *Medea* példájában ki-fejezi *Luctus Seneca*:

- - *recursat huc & huc, motu effero*
Furoris ore signa lymphato gerens
Flammata facies spiritum ex ulro citat.

Ugyan ő *in Oedipo*: *Ardent minaces igne tru-*
ulento genae

Oculique vix seaisbus continent suis.

Az az: Fut, tapot most ide most tova, Természet mint a' meg-vadúlt ló; pökdös, tajtékozik szerint szája mint a' dühödt ebnek: tűzbe borult van ez ortzája, méjjről húzza-fel a' lélekzetet: gyil-minden kos tekingetésekkel fenyegetőznek szikrázó Lelkes állszemei; és magok fészkekben-is alig marad-latokban. hatnak. Ismét ö in Thyeste :

Cum spirat ira sanguine nescit regi.

Iratus nihil nisi crimina loquitur.

Az az: Mikor egyszer a' harag miatt fel-forrott a' vér, igazgatást nem szenyved. A' meg-haragudott gonofznál egyebet nem beszél. Meg-van ez a' kegyetlen Indulat természet szerint minden Lelkes állatokban. A' kik-is, hogy a' magok életét a' romlás-tól védelmezzék, azt maga a' természet parantsolta-meg nékiek-is. Nem tsak, hanem fegyvert - is adott mindeniknek, mellyel az ötet háborgatok ellen magát óltalmazhassa: a' meg-sértökön boszuját állhassa. A' darásnak, méhnek fulánkot; a' viperának mérgefen harapó fogakat; a' varas-békának égató mérges húgyot; a' tekenös-békának febhető undok nyálat, mellyet haragjában az ötet bántóra ki-pökhessen. Hogy a' meg-haragudott tyúkoknak, rétzéknek 's egyéb állatoknak-is a' nyálok mérges légyen, sok tapasztalásfokból világos. A' dühödt ebek-is, mikor agyok velejének fel-gyulladásából felet-több haragofokká lettek, hogy a' kit elől utól találnak meg-szaggatják, azt a' mérges nyálat a' harag szerzette benne. A' szelid házi ebeknek-is, mikor erőssen meg-boszfizantattak, mint a' dühödt ebeknek úgy meg-mérgesül a' nyálok, és régi kedves gazdájokot-is szint' úgy meg-mardofsák. Melly a' matskákban-is tapasztaltatott. Így rendelte a' Természet a' Lovaknak-is, hogy az őket boszfizantokat hátulsó lábokkal meg-rugják; az Ökröknek, hogy szarvaikkal meg-ökleljék: mások másképeu vegyenek elégtételt magok sérel-

sérelmekért. *Qualibet iratis ipse dat arma dolor.* Ovid. *Epist. ad Iasonem.*

Az Em-berbe-is a' szet adta azt az Indulatot, hogy a' néki Haragot kárt tenni akarókat magától erővel - is el-maga ter-vezze, a' boszszut boszszuval meg-tromsolja. meszet aata.

Mi végre. És, minthogy a' maga életének, 's világi szerentséjének védelmezésére, az okofság szerint-is, minden ember köteles; a' *meg-haragvósnak* az okos Lélek sem szólhat ellene. Az Isteneket magokot - is úgy adják elé a' magok verseikbe sok helyeken *Homerus, Virgilius, Ovidius,* 's más *Poeták,* hogy az égben magok között-is, a' közben-járokka-lis, sokat trivodnak, 's gyakran haragoskodnak. Vagnak a' kik e' kis Világban az Emberben, a' haragot úgy képzelik, mint a' Nagy Világban a' szélvészeket, mennydörgéseket, és menykö hullásfokot: Hogy, valamint ezek a' természet szép rendével nem láttatnak igen jól egyezni, de más felől, a' mennyiben az Élető - Ég, ha sokáig tsendefen állana, magában meg-veszne és meg-mérgefednék, igen szükséges, hogy ezek által az Egi-háboruk által ottan ottan meg-zavartassék, és ki-tisztitassék; Ugy a' harag-is, ámbár egy ideig rútúl el-változtása az embernek természet szerint szelid ki-nézésü formáját, és nagy zürzavarba vigye mind a' testnek mind a' Léleknek munkáit; de mikor ezzel az el-hidegült 's taknyosodott vért az egész testben' így meg-indítja, az el-aludt *spiritusokot* fel-serkenti, az Elmét sok meg-rögzött hitvány gondolatokból ki-mozdítja, az egész emberbe szép hasznokat hajt. Mások megint, nem helytelenül, a' haragot a' Lélek *electrizáló*dásának, vagy meg-szikkasztá-

Szükséges indulat e' világot etez-ve.

tásának tartják. Mert sokszor meg - esik , hogy a' Lélek maga-is úgy el-túnyául , úgy meg - érzékenytelenul , hogyha a' haragnak szikráji meg-nem rugódoznak, virgontzabbá nem tennék , el-alunnék a' dolgok follytatásában. A' *Peripateticusok* a' haragot az erősség fénkövének , és atzél rugójának mondoták: melly nélkül semmi nehéz dolog meg-nem mozdíthatatik: az ellenség-is szabadon kóborolhat.

Egy szóval: a' Harag tsak módjával legyen , e' világi életre nagyon szükséges és hasznos Indulat. Olly fok okai és alkalmazásai vagynak bizony e' világi életben az embernek a' meg-haraguvásra, mikor egyszer a' természet azt beléje öntötte , hogy a' maga életét és szerentséjét az ezeket rontani igyekezők ellen valahogy lehet óltalmazza , és magát bátorságba tegye , hogy alig lehet fel - is tenni , hogy tsak egy ember - is lett volna e' világon , a' ki a' haragot egészen el-távoztathatta volna. Nehéz dolog , meg-

Socratesnek különös maga megtartatásai.

kell vallani , betül szerint réá állani , a' mi- ket ez ellen jóval Kristus Uruak Mat. 5: 39. 40. hogy ha valaki egy felől artzúl tsapott , a' más ortzánkot-is fordítsuk néki: ha felső ruhánkot el-vette , adjuk oda az alsót-is. Kevés embernek adatott az a' talentum-is , hogy , *Socrates*szel a' leg-mérgesebb bofzfzuságokat - is , minden indulat nélkül , tsak tréfával üsse - vesse - el; A' kit midön sok dörgésével , morgásával-is meg-nem haragíthatna mérges Felesége *Xantipe*, nyakon önti egy fazék tisztátalan vízzel. Mellyre-is ő: *Meg-gondolám , hogy a' dörgést eső követi.* Mikor egy kevély bolond ifju egykor sokak láttára erősen oldalban rúgta volna , és mások mondoták volna ne hagyná abba: Ő tsendefen tsak így felelt: *Ha a' Szamrod meg - rugott volna , vallyon azért törvény-be hívndé-e?* Máskor a' piatzon járván , egy hasonló büszke ifju pofon tsapta volna; arra-

is csak azt monda: *kár hogy nem tudhatja az ember, mire lépik-ki a' házából, hogy othon fűsakit tenne-fel.* Az ötöt halálra vádoló ellenségei *Melitus* és *Anytus* ellen-is, minden indulat nélkül csak így szólott: *Nem tudják mit tselekesznek; mert értani akarván nekem, alkalmatosságot szolgáltattak, hogy e' hitvány életből a' jobb életre arndt hamarabb mehes-*

Egy Stoi-
cusnak
maga ve-
tése.

sek által 's a' t. Arra-is nem tudom ki-vénné közülünk könnyen réá magát, a' mit tselekesnek *Dionysius Philosophus* a' ki vezeték nével *Babylonius*nak mondatott. A' ki-is midőn egykor a' haragnak gyökeres ki-irtásáról, mint *Stoicus*, leg-buzgobban tanitana, egy büszke ifju bé-megyén az Oskolájába, és jól egybe-fzedvén a' nyálát, teli szájjal a' szeme közti pökik: akarván, a' mint mondotta, ezzel meg-próbálni, ha a' mit tanít, maga úgy tartja-é: *Mellyre Babylonius* minden harag-mutatás nélkül így szólott több balgatóihoz *Bizonytalan vagyok, ha ugyan ezért a' meg-tsúfoltatsért nem kellene-é meg-haragudnom?*

A' Vallás
sem tilt-
ja az ok-
kal való
haragot.

Lehet azért a' hol méltó ok vagyon réá, mind a' Természet, mind az Isten Törvénye szerint módjával, akárkinek-is haragudni. *Haragugyatok*, így ír egy helyt a' Sz. *Ambrosius*: a' hol nektek vétettek. Mert a' nem lehet, hogy a' méltatlanságon meg-ne induljunk. Egyébként a' tsendesség nem virtusnak, hanem túnyaságnak tartattatnék. Másutt: Nem lehet, hogy a' ki könnyen haragszik, néha meg-ne haragugyék. De szükséges, hogy haragszát az okossággal mérsekelje: és méltatlanul ne tselekedjék; a' büntetésben tartzkodjék: mint a' *Proféta*-is mondotta: *Haragugyatok, csak ne vétkezetek.* Meg-engedte a' mi a' Természeté; tiltotta a' mi vétéké. Maga az Idvezítő-is Sz. *Máténál* 5: 22. csak az ok nélkül való haragot kárhoztatta. Valaki *Haragszik az ő atyafiára ok nélkül, méltó az ítéletre.* Sz. *Jakab Apostol*-is 1: 17. ezt a' tanácsot adja.

Légyen

Légyen minden ember - - - késevelmes a' haragra. De felette szükséges a' bozfszu-állás: nem letni, és a' bozfszontó, vagy ösztönözö okoknak mértékén túl az elég-tételben nem lépni. Söt, ha kírod nélkül meg-
 e-hetik, a' magad julsodból-is szép dolog lehet a' *Meddig*
 lélzen, valamit el-engedni: Nem - is illö, mi-
 kor egyfzer magadnak eleget vettél, és el-*ki-terjesz-*
 lenségeddel méltatlan tselekedetét meg-*es-teni.*
 mértetted, vagy azt olyan állapotba tetted,
 hogy töle már nem félhettz, a' haragot el-
 lene tovább fenn tartani. Seneca tsak úgy
 tartotta jónak haragudni, mint az együtt ját-
 tzo gyermekek, a' kik egy nap tizszer-is
 egybe - vesznek, tizszer meg - is békélnek.
 Méltó ebben, mint minden egyebekben-is kö-
 vetni az Apostol tanátsát. *Kés. 4: 26. A' nap*
le-ne mennyen a' ti haragotodon. Nem-is gon- *A' hatá-*
 dolok egy értelmes embert-is, a' ki egyszer *ron túl*
 éltre vévén mitsoda állapotba tette volt egy-
 kor a' nagy harag néki mind *Testét mind veszedel-*
 Lelkét, azzal véle kívánna hálni! Mikor ma-
 mé.
 gába szálya látja, hogy ezzel nem tsak em-
 beri okofságát vesztette - el, hanem az okta-
 lan barmok között - is a' meg-duhödtek közü
 számláltatik: De az ö Teste és Élete - is
 különösen ez alatt az idő alatt mely ször-
 nyu veszedelmek között forog: midön il-
 lyenkori duhótségében ki - okádott oktalan
 bezfédeivel és tselekedeteivel fokakat mélt-
 atlanul meg-sértett, a' kik - is azt néki el-
 nem fogják szenyvedni: egész életét nyug-
 hatatlan félelmek közü téfzi, 's a' t. Ezek-
 bül azért, és a' mik mindjárt következnek,
 könnyen el-hihetjük azt-is, hogy az ember
 senkinek a' maga haragjával annyit nem árt
 mint magának: és hogy valójában-is igaz lé-
 gyen, a' mit mond Elifáz Jobnál 5: 2. *A'*
Bolondot az ö haragja meg-öli, és az ö bursó-
lása meg-emészti az esztelent.

A' Haragnak, minden okofság szerint
 tzelju az; hogy a' néki kárt tenni igyekezöt
 előre

Kikre le-előre meg-ijeszte: a' ki kárt tett véle tse-
 het ha- lekedetét meg-bántassa: és véle el-bitesse,
 ragud- hogy e' félet többé ne próbáljon; mert a'
 nait? kik- néki igen sokba fogkerulni. Valakiben az-
 re nem le- ért előre való igyekezetet vagy fel-tételt nem
 let. gondolunk, hogy nekünk ártson: valakiben
 aunyi éfzt nem tartunk, hogy ő a' maga tse-
 lekedetetének méltatlanságát meg-érthesse, és
 azt meg-bánhassa: valaki a' maga jóvát nem
 érti, és azt felteni nem tudja, nagy okta-
 lanság volna arra meg-is haragudni. Így,
 ha a' késre, mellyel kezedet meg-vágtad, a'
 köre, mellyben lábodat meg-ütötted: az hó
 harmatra, hogy szölödöt el-sütötte: az órád-
 ra, hogy jól nem jár. 's a' t. haragudnál,
 egy átaljába nevetségre méltó vólnál. Egy
 kutyára, ha meg-ugatna, egy lóra, ha meg-
 rugna, a' melly a' te hasznodról vagy károd-
 ról semmit nem ért, egy értetlen kis gyer-
 mekre, a' ki még a' jó és rosz között külömb-
 séget nem tud tenni, egy bolondra, egy
 hagymázos hidegben tébollygora, egy föld
 rélzegre, a' ki a' te itéleted szerint-is bo-
 lond, nints eszin, ha meg-bántott-is, vallyon
 illő volna-é akkor haragudnod: és rajta
 hofszudat állanod? Jgy van a' dolog a' na-
 gyon meg-haragudott emberrel-is, mig az ő
 tűzében vagyon: Azért az illyennel-is ak-
 kor szemben állani, és réa visszra haragud-
 ni, nem nagy eszeség volna. Az olyan-
 nal-is, a' ki toled nem fél, mi okofság volna
 ujjat húzni; mikor a' tiéd kétfzer hamarébb
 oda szakadhat, mint ő a' te erödöt csak meg-
 is érezze. Az Oroszlány a' kis tzenket szé-
 gyenli bántani. De ezeknek bővebb fejtege-
 tését az Erköltsök igazgatóira bizván, tér-
 jünk visszra a' Haragnak egézséget rontó
 munkáira.

§. CCCLXXXI.

Illy szörnyü fel-háborodása a' vérnek, hogy az egészségnek véghetetlen károkat, sőt végső romlást-is könnyen ne okozhasson, nem kétlem, hogy senki kétségben hoza. Tapasz-
taljunk bizony azt, 1.) Hogy midőn a' vér így fel-gyúl, nem csak bővebben készül az epe, és inkább meg-keferedik 's tsípösül: hanem az epe hójagból, mint valami korszóból, fokszor 'a belekbe a' belső részeket szorongató *spasmusok* azt ki-is öntik: a' mellynek egy része a' gyomorba fel-tojulván, ha ételt talál ott, azt meg-rothasztja, az *appetitust* el-törli, gyomor rágást, keferü fel-bőfögést és okádozást csinál: más része a' belekre le-ereszkedvén korrogást, has-tekerést, *colicát*, a' végbelet égető has menést 's több e' féleket okoz. Ha ezen rothadt epe a' vér közi által mégyen, ott vagy sárgaságot hágy maga után, vagy jobban-is fel-gyúlasztván a' nedveségeket, forró hidegleléseket, tüzes orbántzokat 's a' t. szerezt, főként az olyan testben, mellyben a' *perspiratio* igen kevés. 2.) Midőn a' vér az edényeket felettebb ki-feszíti, az inak-is mindenfelé igen meg-nyúlnak: a' honnan az erős haragot mindenkor nagy bágyattság, és mintha az egész testet meg-verték volna, olyan fájdalom szokta követni. 3.) Midőn a' fel-gyúladott vér nagy sebességgel és rendeletlenül rohan a' testnek minden részeire, nyavalya-törést, gutta-ütést, vakságot, külömb külömbféle veszedelmes vér folyásokat, *inflammatiokat*, idétlen szülést 's több e' fele es ezekből követ-

kező nehéz nyavallyákat - is könnyen okozhat
's okoz - is száma nélkül.

Az Öröm - Az Öröm-is, a' mint elébb látok, ki-
és **Harag**-terjeszti a' vért a' testnek végső részéiglen-
nak **mun**-Ki-terjeszti ezt a' **Harag**-is; de annyi kü-
kái **men**-lőmséggel, hogy az öröm ezt tsendelen
nyiben viszi véghez; és egyszer'smind az útakot-
külöm- is előre el-készíti, a' **spasmusoktól** az edé-
böznek a' nyeket fel-óldozza, hogy a' vér mindenfelé
Test al-szabodon mehessen épen a' testnek színén
kontmányá-ki-gözölő edényetskéig: a' szivet-is ki-tá-
ban. galítja, hogy a' réa vízszá kerülő vért ön-
ként bé-foghassa: erőt-is ad belé, hogy azt
újra ki-hajthassa, és az edényeken végig el-
tojthassa. Nem így a' **Harag**. Mert ez kez-
detiben kegyetlenül bé-szorítja a' vért a'
külső részekről a' szivre: ott elébb, csak
nem, egybe-fagylalja: a' Szivet, és annak
minden edényeit görtsbe-fogja: Illyen ál-
lapotban ofztán úgy gyújtja-fel a' szivben
a' vért, mint a' meg-sojtott puska port, és
lövi széllyel az egybe-szigoritott testben:

A' melly elébb-is a' szivet magát csak alig
hogy széllyel-nem hánnya: a' tüdökre ro-
hanván (mellyeken elébb minden vérnek ál-
tal kell szürödni) azokat úgy széllyel-fe-
szíti, hogy lélekzetet sem vehetnek, el-
fuladnak, és csak pihegnek; az erős súrlás-
fal az egész mejjét úgy fel-hevitik, hogy
egészen égni tapasztaltattassanak, és szinte
tűzet lélegzeljenek, sokszor a' tüdök ki- is
hasadnak, és veszedelmes vérpökést szerze-
nek. Altal verekedvén valahogy a' tüdö-
kön ez a' forró vér, nagy része fel-lövi
magát a' före; mellytől az egész fő meg-
dagad, az ábrázat el-fordul, és tűzbe borul,
az érzékenységek fel-haborodnak el-bolon-
dúlnak, a' szemek ide tova tekeregnek, ki-
dagadnak, csak, nem tűzzel szikráznak, nem
látanak: a' fülek meg-zúdnak, harangoznak,
nem

nem ügynek, nem hallanak. Az ajkak és a' nyelv meg-dagadnak, reszketnek, elkülnek, habarnak, tajtékoznak. Más része hasonló sebességgel rohanván benn az agyvelőre, ott a' *spiritusokot* fel-gyúlasztja, azoknak járását egybe-zavarja, minden rend, és mód nélkül erőszakoson széllyel hajhászsza: az Elmének okoskodásait fel-forgatja, nyakra före hánnya: a' testnek *musculussai*ban rendetlen, erőszakos mozgásokat, ide-tova való rántzikalásokat, nyavallya rontásokot támaszt. Némellyeket a' guttával-is meg-üttet. Sokszor, ki-nem álbátván ezt a' szörnyü feszülést a' *musculusok*, erejeket egészen el-veztik, és tsak reszketnek. Innen gyakorta meg-esik, hogy a' köz-mondas szerint: *Eventu caret nimius furor*: a' dühös harag egészen tehetetlenné lesz. Továbbá, a' mint az ekképen fel-gyúladott, és ki-terjedett vér a' testnek minden egybe-szigorodott, meg-száradott edényein illy iszonyu erőszakkal kerengeni kényszeritetik, az kemény egybe-súrlodástól a' tűz benne szüntelen nevedik, el-annyira, hogy egész test lángolni láttasék; és leg-vezedelmesebb forró nyavallyát kapjon. Mellytől a' test hólta után sem hülhet, és nem merevedhet meg: Némellyekben pedig úgy meg-ég, hogy még életében-is mint a' hammuvá vált tsutak, széllyel kezdjen omlani.

Különös munkája a' *Haragnak*, hogy az *Az Epe-* Epét a' vérben szörnyen szaporítja és gyúben mi-lasztja: és tojja-által a' májba. A' hol an-némü vdl-nak vékonyabb, és tüzezebb része ki-választotásokat epe-hójagba: a' vastaga pedig más úton a' izokás izerint le-ereszkedik a' belekre; sokszor pedig a' gyakor haragoskodásban egy-be-verődik; ott meg-dugúl, és köves daganatokat, vagy epe követ tsinál. E' mellett, az a' különös ereje-is van az epe körül a' haragnak, hogy az hójagot gertsbe fogja;

Különös fogja; és azt a' tuz természetü éles epét. jegyzések annak tsöjén egyfzeribe a' belekre ki-önti: *erre.* Mellynek hevítő éles ösztönétől ösztán az elso szám alatt fel-tett szenyvedések a' Gyomor szájában, és a' belek tsatornáiban önként következnek. A' honnan, a' régi Déakoknál *bilem movere, bilem concitare. Stomachum movere, stomachari*: gyakran-is vétetett a' haragért. *Stomachus*nak hívják vala t. i. a' gyomornak felső érzékeny száját, melly ettől a' réá folyó epétől oly ifzonyu változásokot szenyved: Ebben tartják vala sokok az érző Léleknek lakását, nem különben mint az éltető Lélekét a' szivben; az Okoskodót az agyvelőben. Ebből esett, kétség kívül, hogy még ma-is az Oláhok, mikor a' gyomrok, vagy gyomrok környéke fáj, ezzel szokták magyarázni: *dore jini-ma.* Fáj a' Lelkem. Az Epét a' vérnek olajos, rothadt, tüz természetü salakjára nézve, olyan tisztulásnak gondolhatjuk, mint a' húgyot annak vizes, sós részére nézve.

A' Haragnak által-ma to-vább - is magyarázatiik.

Utóljára: a' Haragnak ártalmas munkái közti tartozik az-is; hogy a'val a' fel-gyújtott mérges epével a' testnek egyéb nedveségeit - is meg-undokitja. A' honnan, a' megharagudott dajkáknak tejek a' kisedeknek ok-szor ifzonyu gyomor rágást, és hányást szokott okozni. A'nyálnak meg-mérgesedése-is, mint elébb néhány állatokról említettük vala, a' haragban ettől a' mérges epétől vagyon. A' melly az emberekben - is, kisebb, nagyobb mértékben meg-esik, mint a' nyálnak ilyenkor esett meg-keferedése-is bizonyítja: Több az hogy a' dühös kutya-ként haragtól valósággal, mint dühös kutya-ként úgy mérgesse-is lett az ő nyálok. Azért a' nagy haragban a' nyálat nem-is tanátsos le-nyelni; hanem azt gondoson ki-kell pökni; és a' száját - is tiszta vízzel szükség ottan ottan jól ki-öblögetni.

§. CCCLXXXII.

Leg hamarébb pedig és leg inkább árt a' harag, azoknak. 1.) A' kiknek egyebként is száraz és forró természetek van, vérek igen sok, májjok vagy egyéb belső részek megdugult, vagy a' *scorbutus* miatt mintegy revedezni kezdett; minthogy ezekben az erek minden kicsiny erőre elszakadoznak. 2.) A' kik azt magokban fokáig titkon lappongtatják; mint sokan *politianak* izine alatt magok veszedelmére, kivált e' máj időben, szoktak tselekedni. Hogy az Afzszonyok, kikben (az inaknak érzékenyebb volta és az okofságnak szűkebb mértéke miatt,) az indulatok, kiváltképen pedig a' harag, sokkal inkább uralkodnak, mint a' Férjfiakban, attól kevesebbet szenyvednek, nem egyéb bizony az oka, hanem hogy ők szájjal szoktak inkább, mint szivekkel haragudni; és ha jól ki nyelvelhetik magokat, haragjoknak is azonnal vége leszen. Étel után mindjárt is inkább árt a' harag, mint mikor az emésztés véghez ment. Innen haragoson is vagy harag után hamar enni nem tanátsos.

Azok közü számláltathatnak a' kiknek a' *Kiknek* harag mások felett árt: 1.) A' kiknek az *art mások* ábrázatok természet szerint szintelen, sárfelett a' ga, és száraz, és haragjokban is csak úgy nagy Hamarad: nézések irigy, mord kedvü. 2.) rag. A' kik akármilyen vér-fojtásokra hajlandók; reszketősök; görts-fogásokkal bajlódnak, a' hasok epésen, forrón habosón, sok széllel gyakran tisztul: 3.) felettebb érzékenyek, *hypochondriacusok*, *hystericak*, fattyu vagy igaz köfzvéányel, forró hideglelésekkel ostromoltatnak.

nak. 4.) Ide tartoznak a' viselős Aszfonyok, és a' kik haragjokban-is tsak halgatnak. 5.) Ugy azok a' bölsz *politicusok* is, a' kik, hogy az ö borszfa-állást forraló szándékokot a' nékik vétettek észre ne vegyék; és magokat az ellent-állásra el-ne kézzithessék, addig titkolják a' magok szivekbe a' haragot, míg egyszer valamikor, mikor azok jól kezekre kerültek, és arról ingyen sem gondolkodnak, egyszeribe egészen öszve-ronthatják ökök. A' melly szándékokba ugyan az idő, többire szerentséfen belé süti ökök. De ha néha kivánságok szerint, régen fel-vetett keletzésekben belé kerithetik-is vigyázatlan ellenségeiket; azon közbe ö magokat a' fok képzelt jó alkalmazottságoknak el-szalasztásával, a' haragnak szivekben szüntelen égő tüzéről úgy megemésztetnek, hogy méltó büntetésül többire ö magok hamarébb el-vesznek, mint, a' kiknek vermet és koporsót készítettek vala. Ezek a' tsak nem mindennapi példákból így jönnek - ki.

Néha De ámbár 'a harag magában ilyen ár-
nagy Or- talmas légyen - is; eitek mindazáltal törté-
vofszág netek, mellyekben jól használt. Nem tzéлом
helyett az a' *zelus* vagy haragos buzgóság, a' mellyet
szólgd. az Isten ditsősége, és a' Haza jova mellett fokban olly ditséretesfen tselekedtek. Tsak azokat említem a' miket az egészség dolgában az Orvosok erről fel-jegyzettek. És méretes a' historia miként óldozá-fel a' *Cyru*ssal való ütközethen a' *Craesus* Lydiai Királynak némán született fiának nyelvét a' nagy ijedtség vagy harag, mikor látná, hogy egy Perfa Katona az attyát el-akarná vágni.

Példók ban az Orvosok erről fel-jegyzettek. És
ere. méretes a' historia miként óldozá-fel a' *Cyru*ssal való ütközethen a' *Craesus* Lydiai Királynak némán született fiának nyelvét a' nagy ijedtség vagy harag, mikor látná, hogy egy Perfa Katona az attyát el-akarná vágni. *Ne bánzd, úgy mond, mert az a' Királynak, a' rit meg-akarasz ölni. A' melly neki leg-első meg-szóllalása vala. Valer. Max. L. V. c. 4. Variolából beszéli Unzer, hogy régen egy (paralyticus) Ina-szakadt ember egykor erősen meg-haraguván a' szolgájára, fel-ugrék, hogy*

hogy azt meg-verje; és az mától fogva minden sántasága el-múlék. Más e' féle beteg, midőn az ellenség reá ütött volna, hogy attól magát menthesse, fel-szökék, és azzal sántasága-is végképen meggyógyula. Más példákat-is hoz elé, hogy a' köszvényből, negyednap hideglelésből az erős meg-haraguvás által ki-gyógyultak az emberek. Váltak a' kiknek a' hasok egyébként soha nem tisztult, hanem ha erősen meg-haragudtak. Ennek természeti oka az epének ilyenkori ki-omlása: amazoknak hogy az edényekben és inakban lévő dugulások a' vérnek kemény oda tsapodásával kibomlottak. Sokszor vagyunk mindnyájan olyan állapotban, hogy únalommal teli vagyunk, és mindenért haragszunk. Ez különösen olyankor szokott rajtunk esni, mikor a' hasunk rendszeren ki-nem tisztult, vagy a' ki-gözölés meg-akadott. Ilyenkor, a' *Sanctorius* tapasztalása szerint *Secl. VII. aph. 27.* a' mértékletes haragnál femmi hamarabb nem segitt. A' honnan az ilyen harag után vidámabbak-is szoktunk lenni. Az el-hült természetű Öregekben Élet balfam gyanánt szolgálni tapasztalta *Clauderus* az ottan ottan való gyenge meg-haraguvást. Mellyet *Baco Verulamius*-is *Hist. Vit. & Mort. p. m. 145.* helyhe hagyott. *Hippocrates L. II. Epid.* a' Hideg természetűeknek és a' kikben a' kerti veteményekkel való hofszas élésben a' nedveségek meg-nyúlósultak és enyvesültek, a' haragot orvosság gyanánt jovalja.

Sokat segitt a' Haragnak ártalma ellen, ha az meg-haragudott a' maga haragjának okát ahoz értő emberek előtt jól ki-beszélheti, leg alább nyelvél az ötet megbántón bocsfuzját ílhatja. Innen minél több beszédű, fetsegőbb, kiáltozobb, agyargobb haragjában valaki, a' harag mint közelebb a' tzigányokban látjuk, annál kevesebbet

Különös
meg-jegy-
zések a'
Haragnak
orvosi
erejeről.

A' Harag-
nak ártal-
mát mi-
ket ke-
vesíteni.

árt nékiek. Azért, igen jónak tartaná Unzer, ha minden emberek úgy veszekednének, mint a' vén afzszonyok magok tselédekkel, a' kik egész nap el-morgolódnak, elfimbelnek úgy, hogy a' magok gufalyok mellől fel-nem kellnek; és az ő szivek semmi fel-indúlást nem érez. A' honnan közülök fokban igen fokáig el-is élnek. Vagy, a' mint az *Aleppo* Városbéliekről írja *Rufsel*, hogy azok örökké veszekednek, de soha sem verekednek. Elmés meg-jegyzése az - is a' haragról Unzernek, hogy a' mig az ember haragjában jól tántzolhat, nem félhet a' haragnak ártalmától.

'Az el-titkolt harag leg-ártalmasabb.

Az el-titkolt vagy szívbe meg-fojtott harag ellenben mint a' hammu alatt égő tűz úgy meg-emészti az életet. A' honnan az ilyen Szent, vagy bölts haragot leg-ártalmasabbnak írja *Seneca*. Ebből fulladozást, vizkorságot, *melancholiát*, 's több e' féle terhes, 's többire halállal végződő nyavallyíkot látott támadni *L. B. Van Swieten* *Ur Comm.* §. 824. Mert a' meg-fojtott hófzszas haragnak helyét utoljára keferőség foglalja el. Mellyről *Sanctorius* azt írja *Secl.* VII. *aph.* 9. A' keferőség, ha fokáig tart, a' *hust* el-hidegíti, mivel meg-akadályoztatja, hogy a' nedveségeknak vastagabb és hidegebb része ki-ne gözölhejzen. Mellyből hidegtelesek, hideg izzadsfok, 's még pedig többire halálosok, származnak. A' tántz, a' vadászás, a' Lovaglás, a' Sétálás, a' tekézés, jó embereivel való idő töltés, a' haragnak tüzét fokot enyhíti. Egyéb *Dietájáról* a' haragban lévő embernek, alább a' CCCXCVII-dik §-ban léfzen bővebb rendelés.

§. CCCLXXXIII.

A' *Búija szeretet* szüntelen való félelemmel, éjjeli nappali nyughatatlansággal, terhes gon-

gondokkal és álmodlansággal jár. Most tzeljájától való elesésén gyötrődik; a' szerelem körelében keveredett szegény ember, most a' véle együtt szeretőre mérgelődik és irigykedik; majd rút tselekedetin szégyenkedik és agyódik. Ezen közben, a' szörnyü kívánság miatt, most hevül, most fázik; most néki pirofful, majd el-sárgul ábrázatja, piheg, óhajt, refzket, feszül es fáj szíve, nem leli helyjét, sem étel, sem ital nem kell, nem alhatik; ég, el-erőtlenül és el-szárad teste, mintha ugyan száraz betegség emésztené ötet, vagy mérget vett vólna bé, (a' honnan a' szeretők közt a' meg-étetésről való gyanúság gyakran- is hallatik,) és csak nem halálra betegszik. Nem használ itt semmit a' *Doctörök* patikája, hiában kelnek a' szívet erősítő *tincturák*, nem e' féle *antidotum* kívántatván a' *Cupido* szívet sebhető nyilának mérge ellen. *Ammon* *Thamarért* halálra betegszik, és míg meg-nem fertéztetheti, addig meg-sem gyógyul. II. Sám. XIII. *Antiochus*, *Seleucus*' *Syriai* Királynak Fia *Stratonice*, a' maga mostoha Anyját, titkon szeretvén, már haló félben vala, midön *Erasistrátus Alexandriai Doctör* a' Király parantsolatjára a' beteg ágya előtt, a' nyavallyának esméretien okáról gondolkodván, észre vévé, hogy az ifjat nem egyéb, hanem mostoha anyja szerelmének tüze emészti. Látja t. i. *Erasistrátus*, hogy valahányszor *Stratonice* a' beteg szemei előtt meg-fordul, mind annyiszor meg-tsilámlanak az ifjának bé-esett szemei, meg-gyúlnak el-sárgult ortzái, és méjj óhajtások támadnak el-fogódott mejjében: mellyek a' titkolt szerelem iránt ötet méltó gyanúságban ejték. Fel-fogattatván azért a' kesergő öreg Attyával,

hogy akármi legyen, az mellyel egyetlen egy szülöttének életet a' haláltól meg-menthetné, azt ő tölle meg-nem tartaná; ki-jelenti az ifjunak baját; és így *Stratonice* feleségül által adatván a' Királlyal a' baldokló ifjunak, azt mind a' haláltól, mind minden nyavallyától tökéletesen meg-szabadítja.

De nem csak a' testet, hanem az elmét is el-rontja a' bűjja szeretet. Nem lát, nem ért a' szerelemtől el-ragattatott ember semmi körülötte forgó veszedelmet. az egy szeretésen kívül minden dolga bolondság, sőt fokszor való-sággal meg-is tebollyodik. Nincs pedig meg-orvosfolthatatlanabb bolondság, mint a' melly a' szeretetből létszen. E' felett, hány ezereken nem vesztettek-el a' szeretet miatt magokat mind tulajdon kezeikkel, mind veszedelmes próbára vetvén fejeket. Mind ezekre nézve, midőn *Apollónius Ródius Alexandriai* híres *Poétát* és *Orator*t kérdené az Egypthomi Király, mivel kellene az *Eunuchust* a' Királyné szeretőjét meg-büntetni; azt feleli: *sine illum amare*, az az: Engedd néki szeretni: fei-tévén, hogy a' szeretes maga magának elég büntetes.

A' Szere- *A' Szeretet* és az *Irigység* egymásnak teti közön-ellenébe tetetett Indulatok. Közönségesen ségesen mi *Szereterek* mondatik az az öröm vagy gyöfele *Indú-nyúrúség*, mellyet az Elme a' magán kívül való dolgok tökéletességeinek szemeléséből vé-szen. *Irigységnek* hívjuk, mikor ennek vagy amnanak tökéletességei bennünk unalmat szer-zenek. *A' Szeretet* tehát közönséges érte-lemben ki-terjed minden jó és szép dolgokra. *A' melly* a' Lelketlen dolgokra nézve inkább *terzésnek* mondattathatik. *A' Lelkes* dolgok arát - is nem egy forma a' szeretet.

Más-

Másképen szeretem a' kiknek tökéletességek az enyimhez hasonló; vagy az enyimmél-is nagyobb: Azokat *betsülöm*, Ezeket *tiszttelem*. Másképen, a' kik az én tökéletességeimet értik, és azokat bennem *betsülik*, velem egy formán gondolkodnak, egy forma indulatokkal bírnak. Azokhoz *von a' Szivem*; 's ha azt-is látom benne, hogy hol a' dolog kívánja, valamint én az övéket, úgy ök-is az enyimet készek védelmezni, és elébb mozditani, különös *barátság*-is jó szível vetek. Az igaz *Szeretés* tulajdon értelemben az az *interestant* barátság, mikor valakit azért szeretek, hogy az ő tökéletességeit a' magaméval egyesítsem, és a' magamét ez által-is öregbitsem: Mellyet ha az-is hasonlóképen tselekszik, *kölsönös*, és *tökéletes* léfzen a' *szeretet*. Illyen szeretet, a' mellyet mind az Erköltsi Tudomány, mind a' kereszttyén Vallás annyira *commendál*: Én ennek *Dicitát* néző hasznáról elébb az *Öröme*nek neve alatt szollottam vala. De itt nem illyen, hanem *Testi szeretet*et értek; ollyant, mellyel a' *Testi* érzékenységeknek gyönyörködteséséért *vifeltetik* egyik Nem a' Másikhoz: az az: a' *Férjfi* az *Ászszonyhoz*, az *Ászszony* a' *Férjfi*hoz. Nézd-el bár, mikor egy *Legény* egy *Léánnyal* külön estenek (kivált ha az elébb meg-irt okos szeretetre-is egymást érdemesnek tartják) egészen más fogásokon, érzékenyebb, tisztább szívesebb, nyughatatlanabb ajánlások közt mégyen ez, mint a' melly a' leg-jobb *Barátok* közt gyakoroltatik. Tsuda természetü *Indulat* ez: *Elégséges* ez, mikor jól kiadta magát, egy *minutára* egy *bolondot* okofásf, egy okof bolondá tenni: Azon egy időben most gyűlölni, most szeretni, most gyalázni, most ditsérni, most nevetni, most sírni, most reményleni, most kétségben esni. Egy szóval: az okofságnak minden munkáit nyakra före hánnyi. Egyéb minden *Indu-*

Különös
barátság
kölsönös
szeretet.

A Testi
szeretet,
melly egy
férjfi 's
egy Ledny
között
follý
ezektől
mit kü-
lömböz.

Ennek
iszonyu
ereje.

dülatok idővel magokban - is meg-tsendesulnek, és az okofságnak fejet hajtának. Ez, mint a' harapba kapott tüz minél inkább óltják, annál sebesebben terjed, és semmi okofságra nem-is ügyel. *Szeretlemnek* nevezzük ezt az indulatot míg magába benn munkálodik, *Szereternek*, mikor bizonyos tzelra vitetik. Jóllehet a' közönséges beizédben erre a' külömböztetésre ritkán van ügyelés. Ha ennek a' tsudálatos Indulatnak okait a' Természetben nyomozzuk, úgy találjuk; hogy ezt választván - ki a' Fő Boltsefség az emberi Nemzetnek el-szaporítására, és fenn tartására, szükségesnek látta ennek az Indulatnak olyan erőt adni; mellynek ebben a' terhes munkában meg-forduló akadályok ellent ne állhassanak.

Miért olyan erős ez a' testi szeretet.

Miként foly ex a' Természetből.

Három különös Jót tett t. i. a' Teremtő az Embernek ez életben tzeljául. 1.) Hogy a' maga életét, egészségét, és állapotját védelmezze. 2.) Hogy ezeket nagyobb nagyobb tökéletességre vigye. 3.) Hogy a' maga Nemét ö maga szaporítsa. Az elsőt az étel, ital, mozgás, nyugvás, álm, vigyázás, a' tisztulások önként tenn tartják, mikor szükségesek, az okos Lélektől való tanács kérdés nélkül - is ki-solytatja. A' másodikat ki - munkálodják az Elmének elmondott Indulatai: az öröm, félelem, szégyenlés, harag. A' harmadikat, minthogy ez a' minnen magunk Személyének boldogságára nem tartozik: sőt inkább annak fokképen akadályoztatására vagyon ebben a' szeretlen Testi gyönyörködésben, mellyet mo't

Mennyi-szeretetnek mondánk, fundálta-meg. Menben tarthatik az ember leg sujo-sabb kötelességeinek.

nyivel legyen pedig ez az utolsó kötelesség a' két elsőnél erősebb, ki-tettik abból; hogy ennek fel-gyűlésével láttassanak minden élő - állatok, azok között az ember-is, a' két elsőről egészen el-felejtkezni; és csak ebben boldogulhassanak, a' többit semmibe-hajtani. Éhség, szomjuság, nyugodalom, fáradt-

radtág a' szereter tuzében lévő Elő-állatoknak mind semmik: Alom, vigyázás, öröm, félelem, izégyen, harag, fájdalom, gond; sőt maga az Álet-is, ezek előtt mind semmi. A' *Philosophia*, *Theologia*, *Ethica*, mind szegeletbe búvnak, mikor ez elé-áll. Miképen igazgatsa, és hordozza ez a' tessi Indúlat az egész világot, tsak nem orránál fogva, ki-befzélhetetlen. *Mahomed* és az ő Tanítványi a' Meunyei boldogságot-is semmivel úgy nem tudták a' magok követőinek kedveben ejteni, mint hogy ott-is *Hauri Léányok*kal fognak vendégeskedni. Hogy a' szeretetnek minél a' két Nemnek ízivébe való öntésével nem egyébre, hanem erre a' Nemzetnek szaporítására, és gyermekek nevelésére vigyázott légyen a' Teremtő, ki-tetzik továbbá ebből-is: Hogy ezt az Indúlatot tsak akkor adta osztán beléjek, mikor a' Gyermekek fogadásra, hordozásra, és nevelésre alkalmasok lettek. A' nevedékény kis *Barátkoz*-gyermekek: a' meg-aggott vénnek, e' félet *ni, tisztel*-magokban nem érzenek. Te, egy véres egész-*ni, 's sze*-séges ifju, el-hiszem, egy tilztes *Matroná*-retni nem val jó ízivel sétálsz, karjánál fogva örömeft *egy dolog*. vezeted, az ő szép maga viselését, nyájas, okos beszédeit únalom nélkül halgatod, és hogy vele együtt lehetsz, abban gyönyörködöl. De azon közben, mond-meg igazán, érzettél-é magadban valami hajlandóságot, hogy azt a' derék *Afszonyt* nyakon öleljed, és meg-tsokolgasd! A' mellyet ha egy inyed szerint való, rangoddal, és állapotoddal egyező ifju *Léánnyal* úgy follytathattál volna, alig hiszem, hogy el-múlattál volna, 's még egyebet-is ne gondoltál volna. Ennyi a' külömbség a' tilztelet, barátság és szereter között. Barátod lehet együtt több-is. De szeretőd tsak egy.

Vagyon ugyan az oktalan állatok kötött-is bizonyos időkben olyan fel-gyűlés, hogy a' him a' nyöftényt, ez-is amazt fel-

Az okta-
lan dila-
tok paro-
sodása és
bujaja fel-
gyuladása
nem sze-
retet.

fel-keresse, és a' párosodást csak nem meg-
dühödésig kívánják, e' lévén arántok - is a'
Természetnek rendelése, hogy az ő Nemek-
is ezen az úton szaporodjék. De ezt ben-
nek szeretetnek épen nem lehet mondani.
Mert ök, a' mint előre - is egymásról sem-
mit sem tudtak, akkor - is csak addig tart
egymáshoz való párosodó indulatjok mig tü-
zököt ki-ólthatták: azután-is soha egymás-

A' kóborló
bujaság
finos sze-
retet.

ról meg-sem emlékeznek. Illyen szám alatt
vagyon az emberek ^{öröjében}-is az a' kóbor-
ló bujaság, mikor a' Ledéreknek Latroknak
semmi egyéb fel-tételek niutsen, hanem
hogy a' kurvákban a' magok tüzét úton út-
felen, csak mások szeme elől el-búvhasanak,
semmi ki-menetelről nem gondolkodván, ba-
romi módon egy másban ki-ólthasák, 's avar
ketten két felé el-is mennyenek.

Az Em-
beri be-
tsületes
szeretet
miből áll.

Nem illyen az *Emberi betsületes szeretet*.
Mert erre egy Férjfi egy Léányt vagy Asz-
szonyt, egy Aszszony egy Férjfit választ-
ki. A' kinek mind Lelki, mind Testi töké-
letességeiben leg-inkább meg-nyugodotr. És
el-vegezte magában, hogy ő avar, ha meg-
nyerheti, egészen egygyé légyen, avar együtt
éljen, együtt háljon, minden szerentsét együtt
próbáljon. Az Aszszony - is vlamint hogy
kezdetben-is a' Férjfi oldalából vétetett vala
ki, úgy most-is oda visszsa-is kívánkozik:
a' Férjfi - is mint maga testéből valót nagy
kivánsággal bé-fogadja, és ketten léznek
egy testé. Ha szeretetek gyermekekkel - is
fog gyümölsözni; a' mellyre mind ketten
egész indulattal vagynak, azokat egyenlő
hivséggel és szorgalmatossággal nevelik, és
bóldogítani igyekeznek. A' melly *Házassági
tisztas szeretetnek*-is mondatik. Felettébb el-
forditják azért a' Természetnek szent tzelját
a' bujaságnak azok a' büdös rabjai, a' kik
a' magok rút feslettségeknak palástjául nem
általják azt tenni, hogy a' szeretetet a' Ter-
mészet adta beléjük; azért mit tehetnek ök
róla?

róla? de mit - is véthetnek véle, ha a' természet munkáját követik? Azt, hogy baromi, nem emberi módon szeretnek: és hogy a' szeretettel, e' magában ártatlan dologgal, magok veszedelmekig, oktalanul vízfza élnek. Lásd erre a' miket elébb ezen VI-dik könyvben a' Testnek tisztulásairól való beszélgetéseinkben a' CCCLXVIII's következő néhány §-okban a' Venussal való helyyes és helytelen, 's következőképen hasznos vagy ártalmas életről meg-irtunk.

Az emberi szeretetet azért itt most csak *Hogy já-úgy* veszfzük-fel mint *Elmebeli indulatot*: a' *rák ez a'* mennyiben ez, mint *Indulat-is*, fokképen *szivben?* bé-tsufz az *Egészségnek* dolgába. *Tapasz-és ott mit* talta t. i. azt mindenik *ügyes szerető ma-trinái.* gában, hogy mikor előszer *Cupidó* egy történetből, egy tekintésből esett gondolat-tal a' maga nyilat az ö szivébe leg-elébb be-lé-lövté, a' vér azon pillantatban ott annyira ki-terjedett, hogy a' sziv maga a' nagy ki-feszülés miatt ugyan meg-nyilallott és fájt: olly nagy erővel lövödött a' tajtékozó vér a' tüdökre, hogy az erőszakos ki-feszítettés miatt azt a' mejj tsontok alig tarthat-ták, hogy ki-ne hasadjanak: Léleketjek úgy el-fogódott; csak pihegtek, és méj fokajtá-fok által kellett a' vértnek rajtok útat nyit-ni: egész testek ollyan forma nyughatatlan-ságok közü esett, mintha a' hideg lelné: most fázott, rezketett, nem ülhetett, nem állha-tott, el-sárgúlt, fel-hevült, meg-tüzesült 's a' t. Mellyet különösen *szerelem hidegnek* fzoktak nevezni. Külömbözik pedig ez a' hideg más féle hideglelésektől. Mert azok mikor *paroximusok* le-follyt, több vagy ke-vefebb izzadáfsal önként el-múlnak, mig napok újra elé kerül. Ennek a' szerelem hidegnek pedig külsöképen nem tettző belső tüze meg-fszünés nélkül emészti a' belső ré-lszeket. *Sapho* régi elmés *Görög Poeta* Lé-ány,

A' szere-ány, hihető magában érzett tapasztalásai-
 lem hidegeból-is, így írja-le, ezt a' kegyetlen nyaval-
 a' más fé-lyát: „ Alig látlak én téged: nem jö szó
 le hidegtől „ szájamba: nyelvem meg-hólt: eröm el-
 mikben „ szakadt: a' tűz meg-szűnés nélkül kereng
 kulömböz. „ tsontaimban, és ki-szarasztja azoknak ve-
 „ lejét: fel-borzadás fogta-el tagjaimat:
 „ hideg verejtékezéssel epefztetem: el-sárgú-
 „ lok mint a' ki-gyomlált fű: lélekzetem, és
 „ egész életem el-fogódni láttatik „ Leg-első
 sértése a' szerelem tüzének, hogy Almot
 jöni a' szemekre nem enged. Mellynek rosz
 következéseit elébb a' CCXVII §-ban és an-
 nak világosításában meg-jegyzettük. Máfik,
 hogy a' gyomornak erejét el-szakasztja.
 Mellyről *Torrez* nevü Spanyol Orvos az e'
 féle személlyeket leg-bizonyosabban meg-
 esmérte. A' Tevék, a' mellyek a' *Tevenot*
 meg-jegyzése szerint, az ö pároso áfoknak
 idejében minden egyéb állatok felett heve-
 fek és haragosok 42. napok alatt semmit nem
 esznek, se nem isznak. Egyéb állatokban-
 is bizonyos mértékben ezeket így tapasz-
 taljuk. A' fokáig tartott nem évésnek
 ivásnak - is veszedelmes ki-meneteleit a'
 CCLXXVI. §. alatt láttuk. Ide járulnak az
 erős képzelődés, a' szüntelen való rebegés,
 félelem, boszorkodás és elme-törés, mellyek-
 kel egy szerető szív meg-szűnés nélkül aggó-
 dik. Vagynak példák, hogy a' szerelem tüzétől
 meg- is dühödtek az emberek. *Borellus*ból
 vagy *Venus* irta-ki *Unzer*, hogy egy Papi ember holmi
 szerelemre gerjesztő Orvofságot (*confortati-*
vezető) vévén-bé, attól egészen meg-dühödött,
 külső esz- fel-gyúladván a' kettős tüztől az ö agya-ve-
 közöknek leje. *Lucretius*ról, arról a' nagy *Epicureus*
 veszedel- *Poëta*tól, a' ki kevéssel *Virgilius* előtt élt
 mes volta azt jegyzi-meg *Eusebius*, hogy az ö nagyra
 példákkal született elméje egészen világ tsudája let,
 világo- s- volna, ha az ö felesége *Lucilla* néki ifju ko-
 rásiban e' féle szerelemre gerjesztő italt nem
 adott volna: Mellytől csak nem egész eszít
 el-

el-vesztette: És kevésbe múlt-el, hogy maga is meg-nem holt. És, ámbár idővel ebből ki-gyógyult, de elméjének ebbi erejét soha vízfza nem kaphatta. És, a' mi gyengeségek láttzanak az ő verseiben, mellyeket az után irt, ennek lehet tulajdonítani, 's talám azt az erőtlén *Philosophiat*-is, hogy útóljára maga magát meg-ölte. Különös vala a' mit ír ugyan *Unzer*, *Henrich ab Heer* után, Hogy egy jóra menendő frifs, 14. ezftendős finaknak, tsintalanságból titkon e' féle szerelemre gerjesztő italt adván-bé, az ettől szörnyen meg-betegedett; el-annyira, hogy életéhez sem volna semmi reménység. Minnekutánna pedig nyavallyájából nagy nehezen fel-gyavult, az ő bőrének szine egészen le-hámlott, a' haja el-hullott, körmei el-estek: mellyek helyett az után új bőr, haj, és köröm nőtt. De az ő egész emlékezete úgy oda lett, hogy a' maga elébbi életéről semmit se tudott: sőt a' maga nevét-is elefejtette, és az *A. B. C.* betűket sem esmérte: holott az előtt a' vers szerzésben-is nem utolsó vala. Melly szerint mindent ujra kellett tanulnia. Ezeket tsak azért hozám itt elé, hogy vegyék észre magokat mit várhatnak a' kik magok baromi buja tehetetlen indúlatokat farkantyukkal és e' félékkel igyekezik fel-gerjesztetni. A' szeretet természet munkája: ez e' féle erőlködés az okos elmének betstelensége.

A' természettől magától gerjesztetett sze- A' Termé-
retet, azon kívül-is, hogy az Emberi Nem-szettől
zetnek szaporítására tartozik, az egész te-gerjedett
ret erősebbé, ferényebbé, frifsebbé, szebbé rendszer
teszi: az érzékenységeket eleveníti, és ügye-szereter-
fíti: az Elmét tsendessé, vigzá, élefsé, mér-nek hasz-
tékletessé, barátságossá, igazságossá, könyö-nos mun-
rülövé, adakozová: és, ha tsélját el-érhet-kai a' test-
te, maga sorsával meg-elégedövé és bódoggá ben és az
teszi; De ha tsélját el-nem érhetette, mind Elmében.

ezek a' jó téteményei vízfizla fordulnak: és leg-bóldogtalanabbá, leg-nyomorúttabbá tsinálja a' maga rabjait. Ugyan ez okból nints-is e' világon semmi, a' mire olly buzgósággal törekedjék a' szeretetre alkalmas, és abban belé-izelitett sziv, mint hogy a' maga szeretőjét valamivel meg-ne bántsa, és annak szivét magától el - ne idegenitse: Nints, a' mit mástól annyira féltsen, mint a' maga szeretőjét, ezt az egyetlen egy Kintsét: a' mellyért kész mindenét veszedelemre ki-tenni, ha látja, hogy ezt valaki az ő kezéről el-akarja tsapni. Nints-is ollyan vad állat, a' ki a' módjával való szeretetet kárhoztatná, leg-alább szivében utálná; hanem ha az, a' ki már szeretni nem elégséges; vagy életében ollyan szerentsétlen vólt, hogy ötet fenki sem szerette: vagy pedig a' ki egyszer a' maga oktalan szeretetivel magának valami nagy nyomoruságot okozott vólt.

Lehet, a' ki arra való, be- tsületesen szeretni. Nem - is érdemel hát a' betsületes szeret az okos emberek szivéből-is gyökeres való, be- ki-irtáft. A' Természet maga el-igazitja ezt, tsületesen a' mikor idejét, és szükségét látja. Tsak szeretni. mérséklés kívántatik tehát ehez: hogy a' szeretetben baromi módon fenki ne bujálkodjék, és egyébként - is egészsége rontására vízfizla ne éljen: a' vért gyúlalztó ételeket, italokat: különösön a' fok erős bort, mellyben bujaság vagyon, távoztassa. A' mint mind ezeket fellyebb néhány helyyeken bővebben ki-magyaráztuk.

A' Tüzet vett sze- retet tsak maga or- vofolhat- ja magdt. Ugy vagyon, hogy a' Szeretet, mikor egyszer tüzet vett maga - is magában, elég bajos nyavallya. De e' részben két egymást szerető sziv ennek orvofságát magába könnyen fel-találja, mellyel egy más szenyja magdt. védefeit minden külső szerek felett bátorságon, hamar, és gyönyörüségesen meg-gyógyithatják. Ezen kívül ebben a' dologban minden Lelki és testi Orvofok magok szer- reik-

reikkel és bölts intélekkel csak annyit tsele- Egyeb or-
keznek, mint mikor a' kovátsok a' tüz hév-*vos* és
sége ellen kívül az égő szenet vizzel hin-*Papi be-*
tezik: Valamint a' meg-éhezett és meg-*szedek*
szomjúhozott gyomornak semmi oktatásaid-*keveset*
dal eleget nem tészesz, míg enni és innya *segíthet-*
nem adsz: A' meg-fáradtat, a' vigyázatban *nek.*
el-bágyadtat haszontalan biztatod, míg nyu-
godalmot és álmodot nem engedsz nékie. Ha
pedig ezeket meg-nyerhették, nyavalyájok-
ból egybe meg-gyógyultak, 's egészen meg-
frífsültek. Egyaránt mennek ezek a' termé-
szetben. A' szeretnek-is vagyon maga nyú-
gasztaló és meg-elégítő természeti szere.

Nem tagadhatni mindazáltal, hogy a' *Miért nem*
közönséges társaságban való élés az emberi *lehet a'*
rangnak tisztelete, a' gyermek viselés, és ne-*szerezet*
velés 's egyéb akadályok-is, de kiváltképen a' maga ké-
szoretnek színe alatt baromi módon bujálko-*nyen bo-*
doknak véghetetlen igen bajossá tették a' *tsátani.*
betsületesebbek közt-is evel a' természeti
orvofsággal való élhetést. Azért mind az
Isteni, mind a' Tarsasági Törvények igye-
keztek ezt a' természeti, egyébként ártat-
lan Indúlatot, szorofsabb zabolára fogni.
Maga a' leg-böltsebb Teremtő-is nem látta
jónak csak lógólag botsátani-ki e' világra az *Mert az*
Embert, mint az oktalán állatokat, hanem *Isten a'*
Ferjfiává és Afzszonyi állattá teremté őket, *szereinek*
egybe-adá, és leg-elébb-is meg-parantsolá, *szereje*
hogy *legyenek egy más segítségére* 1 Mos. 2: *fit egy*
20. azután azt adá elejekbe; *gyümölszözetek*
és szaporodjatok. Hogy tehát az emberek *Afzszo-*
a' természetnek evel a' gyönyörűséges aján-*nyí állat-*
dékával magok kedvek szerint élhetnének, *hoz egy*
tettzett a' Fő Böltsétségnek, hogy *Afzszonyi*
szövetség legyen az emberek között, az az: *egy Ferjfi-*
hogy kinek maga Felesége és Férje legyen. *hez kötöt.*
Maga a' leg-tisztabb Erkölsöknek Fő Dok-
tora-is ilyen parantsolatot adott ez aránt
Sz. Máténál 19: A' nagy Apostol Sz. Pál-
is tanatsolja 1 Kor. 7: 1-5. hogy ha a' ferjfi
U u a

A' Kri- a' nélkül el - nem lehet , hogy Aszszonyi dlla-
stus - is tot ne illessen, a' paráznaságnak el-tdvoztatá-
parantsol- saért legyen minden ferjfiúnak tulajdon fele-
ta, Az sege, az aszszonyinak- is tulajdon ferje. A' Ferj-
Apostol fi minémü jó akarattal tartozik a' Feleségének
Sz. Pál- is azt meg- adja annak, hasonlóképen a' feleség - is
igy ren- az ő ferjenek. A' Feleség nem bír az ő saját
aelte. testvel : hanem a' ferje. Hasonlóképen a' ferje
sem bír az ő saját testvel, hanem az ő fele-

Ennek sege. Meg - ne tsaljútok egymást : hanem ha
különös egyenlő akaratból ideig. A' hol különös réa-
oka. ügyelést érdemel ; hogy a' Házafságot mind
ketten tsak úgy veszik- fel mint a' testnek
gyönyörködtetésre intezett dolgot. Ide tar-
tozó mondása vala a' bölts Socratesnek, hogy
a' Házafok vigyék véghez a' mi az ő Te-
steknek gyönyörködtetésére való , a' többit

A' két Fel- bizzák a' Természetre. Házafsági egybe-
nek egybe- hütlés , bal kézre fogott egybe- köttetés,
fzövet- vagy tisztá szereterből való fogadás- tétel lé-
kezése. gyen ez az egybe - párosodás , a' Természet
tzeljára mind egy. Hogy ment ez a' dolog

Hogy Adámtól fogva az Özön- vizig annyit tud-
fullyt ez hatunk róla , hogy Noë és az ő Fia Fele-
az özön- ségeikkel együtt menének- bé a' Bárkába :
viz előtt. Mos. 7: 7. Azután Abrahámnak , Lotnak,
Az után Isáknak , Jákobnak , Lábánnak , Potifárnak
A' fok Fe- 's a' t. Más tisztefégelebb Nemzetek kö-
leség tar- zott- is az emberségelebb embereknek a' fok
tás egy Feleség tartása sohol nem gyakoroltatott :
Nemzet- A' közönséges törvényekben - is mindenütt
ben sem tiltatott. Idvezitők - is Mat. 29: 8. ezt a'
gyakorol- Sidókban tsak az ő sziveknek keménységéért
tatott. mondja, hogy Isten el- engedte. A' fok Férj
tarthatás pedig soha sohol, mint ezer rosz :
következéleknak oka , kérdésben sem boza-

Egy jeles tott. A' régi Romaiak szokását jelesen
historids- ki- világosítja a' Marcus Papirius, ifjunak el-
ka a' Ro- més tsalfasága. A' ki midön édes annyától
u- niank nem menekedhetnék , mit végeztek volna az :
szokásd- nap a' Tanátsba : azt feleli : Arról volt a' ker-
r. . dés : Vallyon mellyik volna hasznosabb és igaz-
sd-

ságosabb, hogy egy férfi tartson két Feleséget? vagy hogy egy Asszony két Férjnek legyen Felesége? Mellyre ez a jó Matróna megindulván, maga mellé veszi több fő Asszony társait-is, és más nap reggel réá-mennek a' tanácsra, és sirva kérik, hogy inkább egy Asszonynak legyen két Férje, mint sem két Asszonynak egy Férje: Mint a' történetet fel-jegyzette A. Gellius Noct. Att. I. 23. Mellyből azt-is lehet észre venni. A' Török Persák ez: Persák ez: rököknek, Persáknak, és más Napkeleti hevesebb vérü Nemzeteknek-is, kik között a' ma men-fok Feleség tartás, vagy inkább Agyasok, nyiben (mert az igaz feleség nálok-is csak egy;) gyakorol-szokásban van; ez, miutt az ő dolgaikról ják. irók fel-jegyzették, köztök-is igen sok bajt és kárt szerez. A' Barbarusok-is a' fok Feleség tartást, a' Puffendorff tanítása szerint Jur. Nat. & Gent. VI. 1. 15. sohol meg-nem engedték. A' kik egyébként Feleségeiknek közönséges haszon vételét jól el-szeny-ség tar-vedték: mint a' Taprobaniak, Fethiophagusok, Hylophagusok, Nomadesek, Garamanták, Trogloditák, Aga'hysiusok, Gindasok, Britan-nusok. Lásd Heince. Jur. N. & G. L. II. §. 36. Amerikában, Mexicóban, ugyan mikor Cortez elébb oda ment vala Montefuma Tsászárnak két tulajdon Feleségeit találá. De másfoknak egy Feleséget találtak az utazók ott Amerikában-is az északi tartományokban-is mindenfelé, hogy a' valamire való embereknek Hajdon a' mind magok, tulajdon feleségei vóltanak. A' Görögök régi Görögökről írja az ő nevezetes Poétájok az erdő-Tzerzes, hogy nálok régentén nem vóltak kön va- az Asszonyok férjekhez köttetve mint most: dak módja hanem barmok módjára elegettek-egybe azok-éltek kal, a' kiket meg-szerettek. Mellyet rólok a' Ve-Lucretius-is fel-jegyzett L. V. v. 962. nussal-is.

*Et Venus in Sylvis jungebat corpora amantium
Conciliabat enim vel mutua quemque libido.*

*Vel violenta viri vis, atque impensa libido
Vel precium, glandes, atque arbuta, vel pyra
lecta.*

Cecrops Hanem idővel *Cecrops* (a' ki a' Mofes
gyűjtötte ideje előtt kevéssel élt, *Petavius* szerint
őköt egy- K. Sz. előtt 1557 - esztendőkkel) egybe-
be leg gyűjtven az erdőkről az ott addig vadak
előbb, és módjára élő népeket, az *Athene* Országát
fogta há- fundálá, a' mint *Atheneus* írja L. 13. c. 1.
zafásági ezt a' kóborló bizonytalan *Venust*-is törvé-
életre. nyek mellé szorítá; Úgy hogy egy férjnek
egy bizonyos felesége légyen. Mellyet- is
emlitt *Lucretius* v. 1012,

*Et mulier conjuncta viro concessit in unum
Castaque privatae Veneris conjugia lecta
Cognita sunt, prolemque ex se vivere creatam.*

A' Házaf- Egy szóval: az Emberi szeretet már
sági élet- régen minden Nemzetek között olyan bi-
nek külö- zonyos törvények mellé szorítatott, hogy
nös állsá- épen baromi utálatosságnak tartásék, min-
rete. den jó emberek előtt, annak a' kóborló *Ve-
nus*nak gyakorlása: a' Házafásági élet pedig
egyedül tartásék olyannak, mellyet a' ki
jól talál, bődoggá teheti az embert, és ő írja
• *Horatius* L. I. Oda. 13.

*Felices ter & amplius. Quos irrupta tenet
copula, nec malis
Divulsis qaerimoniis. Suprema citius solvens
amor die.*

A' Tárfaságok-is az emberek közt egye-
dül a' ilyen Házafáság által tartatbatnak-fel,
és lehetnek virágzokká. Naponként látjuk,
melly számtalanok léfsznek mind a' két Nem-
ben a' kóborló szeretet által vagy egészem
magtalanná, vagy el-rontják ép erős testeket
idő előtt. Azok a' fok születésefektől fogva nya-
valygó, és idő előtt el-vező nyomorúlt
gyer-

gyermek-is mind az e' féle koborló *Venus*-nak gyümöltsei. Melly nyomorúttúl vagy azoknak az Anyáknak állapotjuk, a' kik — segítő férj nélkül kéntelenitetnek így kapott gyermeiket vifelni, és nevelni! De a' mi nagyobb, az ilyen bődögtalan nevelés miatt hány ezer gyermek nem vesznek - el, minekelötte a' köz tárfaságban valami hasznót tehetnek! Hogy most a' gyalázatnak elkerüléséért, még annyok méhekben kegyetlenül el-veztett ártatlanok számát ne illessem.

Azt mondd: Jól vagynak ezek; de hát *Hogy* amikor az ember a' Házafaságot jól nem talál-laki jól ja ??? Én erre csak azt mondom: semmi házafod-emberi dolgoknak, kivált a' nagyoknak ki-jék mire menetelei nekünk nem bizonyosok. A' ki vigyaztsak a' szelet nézi, a' nem arat! De ha zon. valaki az elébb meg-határozott házafasági tisztá szeretettől, nem bujaságból, nem részegen, nem mellé való adományért, nem világi nagyobb tekintetért házafodik, vagy megyen férjhez, ritka, hogy jól ne találja: csak azután-is, mint okos, mértékletes, be-tsületes emberek úgy igyekezzenek együtt élni. Meg-jegyzést érdemlök e' dologban *Aniſthenes Philoſophus*nak szavai. A' ki, úgy mond: „ Sokan úgy tartották, hogy a' Bölts-„ nek nem kellene Feleséget venni. Én pe-„ dig azt állatom, hogy a' Böltsnek kell Fe-„ leséget venni. De nem bujaságból; ha-„ nem a' magzatokra nézve. Tartozik ö-„ evel a' Természetnek: tartozik a' Házá-„ nak. De, a' jó indulatúakat válaſzfza e'„ végre magának: hogy a' jóktól jók szü-„ lettessenek. Szeretni kell a' Férjnek nem-„ a' község szerint, hanem józan ítéletből:„ így igazán és állandóképen szeret. Eze-„ ket pedig a' Bölts leg-igazábban meg-„ ítélheti, kik légyenek szeretetre méltók, kik-„ nem: nem úgy, mint kik a' magok Fele-
U u 4 „ sé-

„ ségeket mint a' vizellő edényt tsak úgy
 „ hánnyák, vetik.

Hdt a'
 kiknek
 nunt
 módjok,
 hogy meg-
 házaso-
 janak.

Azt mondod a. Hát a' kiknek se életek módja, se egyéb környül-állások nem engedik, hogy meg-házafodhassanak: Feleséget tart-hassanak. Gyermekeket nevelhessenek: Mi té-vők légyenek? mikor azon közben a' szeretet tüzétől ök-is mint mások úgy égnek. *Quod natura tulit, nemo negare potest.* Ez aman-nál bajosabb kérdés. Solon az *Athena*-béli ifjakot maga igazította kurvákhoz, hogy a' Lakosok Feleségei és Léányai nagyobb bá-torságban maradhatnak. Régen Korinthus-ban a' *Venus* templomában ezernél több Léá-nyokat táplálnak vala, a' kik a' magok testek-kel kereskednek vala, hogy annak jövedel-méből az Isteni tiszteletre való költséget fenn tarthatnák. Így tartanak ma-is, a' mint *Potter* írja, a' Nagy Mógol birodalomba a' Pagodákban sok Tántzos Léányokat. Ré-gen Romában-is az ilyenek számára, a' mint *Tacitus* írja a' *Néro* idejéről *Annal L. XIII. c. 25. L. XV. c. 37.* közönséges Bor-dély Házakat, és egyéb mulató alkalmatos-ságokat építettek volt. Sőt annyira-is el-mentek volt, hogy a' Nötelen ifjakot az e' féle gyönyörösegekre tsak nem kézen fog-va vezették: a' mint láthatni *Terentiusnál in Adelph. Act. I. Scen. a. 7. 21. 31.*

Bordély
 Házak.

*Non est flagitium mihi credite! adolescen-
 tulum scortari.*

A' keresztyéneknél-is Párisban, Romá-ban, Amsterdamban, másutt-is a' Nagy Né-pes városokban e' féle Bordély Házak kö-zönséges fundusból tartatnak. De nálunk-is, ha el-nézzük a' sok kortsoma Hazaknál, a' félre való szegeletekben, 's egyébütt - is az e' végre egybe-gyült heftiaknak számát, a' kiket-is többire bé-hunyt szemmel néznek a' Magistratusok, úgy látjuk, hogy könnyen ta-lálhat akármely ruhös dísznö magának egy

tsutakot, mellyhez meg-vakarodhassék. Ez *A' betetke-* a' jozanabb itéletü Pogányok között-is bets-tes Poga telen, vétkes dolognak tartatott. *li demum nyokndl-penates, ea Civitas, id regnum,* így ír *Vale-is útáltat-rius Maximus,* Pogány ember, *Exempl. Me-tak, mor. L. IV c. 3. n. 11. æterno in gradu facile steterit, ubi minimum virium veneris pecunie-que cupido sibi vindicaverit. Nam, quo ista generis humani pestes penetraverint, ibi injuria aominatur, infamia flagrat.* az az: Az a' Ház nép, az a' Város, az az Ország áll a' maga boldog állapotjában örökösön, a' mellyekben a' *Venus*nak és a' pénznek ereje legkissebb. Mert a' hová ezek az Emberi Nemzetnek pestifisei bé-hatottak, ott a' boszszuság-tétel uralkodik, a' gyalázat lángal ég. Ha el-gondoljuk, kivált e' máj időben, mikor a' kóborló bujaság csak nem a' baromi útálatig mindenfelé emnyire erőt vett, azokat a' nyavallyákat, mellyeket ez hozott-bé az emberi nemzetben, bátron el-mondhatjuk, hogy Pestis és a' Fegyver együtt se tettek annyi pusztitást, mint ez egyedül.

Közönséges tapasztalás: hogy a' hivall- *A' szere-* köpdás, a' rosz tárfaság, az alkalmatofságok-*tetnek bu-* nak nem kerülése, annyival inkább fel-*kere-jaságra* sése, a' gyakor vendégeskedés, trágyázott *vivo al-* fufszerzámos ételek; a' sok erős bor ital: *kalmatof-* a' trágár beszédeknek halgatása, a' szerelem-*sagait* mel meg-*rakott Romanak,* és egyéb e' féle *távoztat-* bujaságra indító énekek, versek, musikák, *ni kell.* komédiák, tántzok, képek, festések, kivált-*képen pedig a' két szeretetre méltó Nemnek* együtt való különös tárfalkodásai, a' szerelemnek tüzét az olyanokban-is fel-gerjesztik, a' kik ennek az előtt csak szikráját-is alig érzették volt magokban: a' már fel-gyulad-*tokot pedig sokszor a' baromi dühöségig* el-viszik. Ezeket az alkalmatofságokat azért, a' kik tisztességes házasfással magok indúlatin nem segíthetnek, igen szükség lé-*szen mindenek felett távoztatni.*

A' meg-
fojtva
tartott
szeretet-
nek ve-
szedelmes
munkái.

A' meg-fojtott vagy fogva tartott Sze-
retetről azt jegyzette - meg az Aszszonyi
Nemben *Hippocrates*, hogy ez elébb az ő
havi tisztulásokat benn rekeszti, testeket el-
száraztja, halgató szomorkodást, senkinek
nem hinélt, emberek tárfaságától való irtó-
zást szerez benne. A' melly elébb csak
úgy mutatja magát, mintha csak valami una-
lom és ügyetlenség volna: De alattomban
erőt vévén, testeket lelkeket el-vezető orvo-
solhatatlan nyavallyává válik. Mellyet e' sze-
rint Helvétziában az Aszszonyokban járo-
vány nyavallyának tapasztalt *Zimmermann*
Erfahrung. Mikor a' szeretet tüzétől tit-
kon égő személy alunni nem kezd; rettentő
álmokat lát: étel kívánása el-vezett, ma-
gára kíván lenni; fokot, és méjjen sobajtoz,
a' szemeit pillantás nélkül valamire réá szeg-
zi, szeme fényessége el-vez, szeme allya
meg-kékült, a' hideg rend és mód nélkül leli,
vakon égető forroságot érez testében, a'
pulsussa el-gyengült, semmire nem kezd ügyel-
ni, hanem mikor valami szerelmes dolgok
fordúlnak elé, arra láttatik kettőt hármát pil-
lantani. Ez ilyen, ha nem gondolnak véle,
már nem megszűve van a' veszedelemtől. Egyéb
Indulatokon az idő, az ellenkező Indulatok és
a' vigasztalások fokot segethetnek, de ezt mind
kínosabbá téstik. Különös meg-jegyzése
Graumannak, hogy a' kik a' Bolondok Há-
zait vizgálták, úgy találták, hogy tiz bolon-
dok közül leg-alább hetet az ő szeretbeli
meg-tsalatkozások vitt oda.

A' tiszta
szeretet
miből
áll.

Mit tsinaljanak hát azok a' szerentsét-
len fejek, a' kik egymásnak tettző személ-
lyekért, nyájas magok viselésekért, édes be-
szédjeikért, tiszta ezymással egyező erköl-
tseikért, és elmésségekért, minden előre va-
ló bujaság nélkül, egy másba úgy belé sze-
rettek, hogy egyedül minden meg-nyúgová-
fokat, és gyönyörúségeket egymásba talál-
ják: Mellyekben a' józan okosság-is semmi
hibát

hibát nem találhatván, az, az ő elméjeket is úgy el-foglalta, hogy éjjel nappal csak egymásról gondolkodnak, kin, gyötrelmem ha egy mást csak egy nap - is nem láthatják, együtt nem nyájoskodhatnak. A' jó barát barátjáért kézf életét - is fel - áldozni. De több és munkásabb egy ilyen Férjfnak, és egy ilyen Afzszonynak egymáshoz való szeretete, akármelly másféle barátságnál. Nints az Emberi természetéről annak világos jó értelme, a' ki ezt a' két különös kút-föböl eredő indulatot egy mástól meg-külömböztetni nem tudja. A' barátságot csak Elme tsinálja, és gyönyörüséget - is ebből csak e' vészen. A' szeretet ezzel a' testi gyönyörüséget-is egybe-foglalja; és az örömet kiterjeszti az egész emberre. Száma nélkül tapasztaltatott, hogy mikor az ilyen ártatlanul egymásba szeretett személyek kéntelenítették úgy fokáig egymástól el-fogva tartatni, hogy a' magok szereteteknek utolsó zéljait-is el-nem érhatték, vagy attól erőszakosan el-rekesztettek, az az öröm, a' melly addig benneket Élet balsamuma vala, legterhebb bánatra, ki-beszélhetetlen únalomra, testeket lelkeket kinzó hobérrá változott. Mint ezt a' szegény *Seleucus* Királyfi példája-is bizonyítja. *Cordolium*nak, Sziv szagató fájdalomnak hívják az Anglusok. Mellyet a' maga *Klariss*ájába eleven szinekkel le-festett annak elmés Irója. Esméretefek a' régi historiákból a' *Theobéli* ifju *Hamon*nak *Antigoné*ért, *Biblis*nek *Caunás*ért, *Portiá*nak *Brutus*ért, *Callirrhoen*ak *Diomedes*ért ejtett halalok. A' Görögöknek egy *Leucas* nevü tengerbe bé-nyúló magos közfálok vala; a' honnan az ilyen szerelem kinnya közt lévő bóldogtalan fejek, kivált a' *Ferjfi*ak, a' *Deucalion* és *Phæbus* út-mutatások szerint, fokban a' tengerbe bé-ugranak vala, hogy szivek gyötrelmének egybe végét érhesék. Az Afzszonyi Nemen, ámbár kö-

Ha meg-
tsalako-
zik leg
veszevel-
esebb.

Példák.

zulök-is lokaknak erre még gyakrabban és surgetőbb okok lehet vala; az ő ruhájoknak ehhez a' szokéshez alkalmatlan készülete miatt, ritkábban szaladnak vala erre a' szabadulásnak közfálára. Meg-próbálja vala mindazáltal ezt egy *Calice* nevű ifju Léányka, ha *Euthalus*, reménytelen, néki el-vételt nem ígér vala. De leg-hiresebbe tette vala ezt a' *Leucas* közfálat ama híres Görög Poëta Léány a' *Sapho*: A' ki midön *Phaon*nak a' maga személyét-is annyira kedvébe nem ejt-hetné, mint a' verseit, erről a' közfálról bé-ugrék a' tengerbe. Mellyel mind vers irásának mind életének véget vete.

Mennyire lehet az így szere-tökön se-gíteni.

Mit tegyenek hát? még-is kérde, az így egymásba szeretett szegény Legények és Léányok? Nem gondolok olly Tigris té-jen hizott *Ethicus*, a' ki a' meg-keferedett szivü Atyának *Antigonus*nak haldokló Fiá-hoz mutatott kegyességét e' részben kárho-zatná. Illyen példák, illyen szin alatt töb-bek-is adhatják elé magokat. Ma-is, ha az illyen ártatlan szeretők, a' szerelemnek tü-zétől el-ragadtatván, néha a' magok szere-teteket a' testi gyönyörűségig-is ki-terjesztik, én ugyan kegyetlenségnek tartanám őket mindjárt az erköltselenségnek rút motská-val bé-mázolni; annyival inkább Törvény szék eleibe idézni. Sőt inkább, szánom én őket, mikor képzelem, melly szörnyü félel-mek és el-kényszeredések között kellett az ő érzékeny sziveknek erre a' bizonytalan ki-menetelt maga után húzó dologra lépniük. Tsak hogy titkon, mások kára és botránkoz-tatása nélkül esett; és a' tiszta szeretetek határin túl ne ment légyen; és rendes mulat-ságra ne vált légyen ez az ő gyönyörkö-dések. Különös, és épen atyai kegyessége

Urunk II. Josef Tsászar atyai ke-gyessége ezekhez.

II. Josef Tsászárnak, a' ki ezt az emberi forfot érzékeny szivel meg-gondolván, azok-nak a' szerentsétlen Léányoknak számokra,

(Bi-

Birodalmának mindjárt elein, igen bölts rendelések mellett, egy olyan roppant épület készittete Bétsben, a' hová az ilyenek terheknek le-tévésére bizonyos bé-petséelt tzedulák mellett, lárvás ortzával úgy bé-mehetnek, és el-fogadtatnak, fel-gyógyulván, ö magok hasonló lárvás ortzával úgy ki-mehetnek, hogy rólok senki semmit nem tudna: erös hittel meg-lévén esketve a' körültek forgók-is, hogy ha szinte valakit benn meg-esmérnék-is, arról soha senkinek semmit ki-ne jelentsenek. Az ö gyermekek pedig benn maradván, a' Királyi tárházból fogadott dajkáknak, széllyel a' Falukra kikuldetnek vala. Ugy mindazonáltal, hogy idővel, ha az anyyáknak tettezenék, a' benn tett titkos jegyzések mellett, kiki meg-tudhassa, ki légyen az ö fia vagy lésnya. Igy mind a' szegény meg-efett személyeknek betsülete, mind az ártatlan kisedeknek élete bátorságban meg-tartatik. Azután-is ezeknek, hogy fel-nevekednek, világi szerentséjek, Királyi gondviselés alatt tartatik. Vagynak e' féle lopott szeretetből kapott gyermekek bé-vételére és nevelésére máfutt-is nagy készületü Házak. De mindenek itélete szerint, ehhez hasonló bölts rendelések mellett egy sem áll. Ugyan ezen emberi forsnek meg-gondolásából máfok-is magok ember társaikkal nagy kegyefséget tselekefsznek, mikor az ilyen ki-tett tsetsemököt kezek alá veszik, azoknak eredeteket nem sokat vizsgálják; hanem tehetségek szerint fel-nevelik, és idővel szárnyokra botsátják.

Egy forma eredete van a' testi Szere. A' szertelttel annak a' tsudálatos szertelen Haza ud-len Haza gyáznak, mellyet a' Németek Heimwehnek, udgyds az Olofzok Nostalgianak neveznek. (Melly Heimweh alá foglaltatik az embernek maga Barátja-miből áll. hoz, Haza népéhez. Ruháiához, könyvéhez 's a' t. ragadott szertelen esekedése-is, ha azoktól avagy tsak egy ideig-is meg-kell váli-

válniok) Maga sem veszi az ilyen gyenge szívű ember észre magába elein mi baja van; ha ő maga tudja-is, de másnak szégyenli kijelenteni. Akaratja ellen-is éjjel nappal csak az ő elábbi hazája forog elméjében; és a' leg-kedvesebb idő töltések között-is leg-bóldogtalanabbnak képzei magát, hogy Hazáját nem láthatja. Alma, étele el-vész; szemei el-szenyesülnek, bámúlva néznek; egész teste fonnyad; semmihez nints kedve, csak sirhatnék; míg egyszer a' leg-terhesebb *melancholia* el-borította: mellynek az egy ohajtott szomorú halál éri végét. Nem segitenek már ekkor rajta semminémű biztatások. A' haza mehetés aránt nyújtott reménség-is hazfontalan. Mert így - is csak el-vész. A' *Helvezusok*nak ez szokott nyavallyájok, ha Hazájokat el-kell hagyniok. Nem elmebéli, hanem testbéli nyavallyának tartja benne a' Nagy *Haller*. Mert iókak, a' kik a' magok Hazájokban szigoruságnál egyebet nem láttak, másutt akár mi bóldogul légyen állapotok, ebbe még-is belé-esnek. Az ő Hazájok *Climájának* és *aérének*, a' mellyben felnöttek, tulajdonítja *Haller*. A' mellynek különös hivesége, tisztasága, nehézsége, vagy könnyüisége, *elasticitása* vagy ki-terjedő és szorító ereje, szárazsága vagy nedvesége fogja ezt benne szerezni. Midön t. i. ehez vagy amához az ő érzékenségeik eleitől fogva úgy hozzá szoktak vólt, hogy a' testek és elméjek csak ebben találta nyúgodalmát. A' másutt valóban azért, mikor az másképen hivesíti, másképen szorítja, másképen nedvesíti, vagy szárazítja az ő testeket; a' *spiritusok* - is másképen készülnek és járnak az ő testekben; annak *fibrai* vagy rostjai - is a' szerint ki-feszülve mozognak vagy hangznak az ő elméjeknek kedve szerint esik; megerefzkedve pedig vagy jobban meg-feszítve, azoknak mozgásai az elmének nem tettzenek. Mellyből nekik különös unalmas érzékepek

Mitől
van.

ségek támad; majd olyan formán, mint mi-
is közönségesen a' friss, hives, tiszta aërben,
frissebben, vigabban, könnyebben vagyunk: a'
nedves, homályos, ködös időben pedig el-
bágyadunk, és semmihez kedvünk nintsen.

Egyetlen egy orvosság ez ellen a' tsudá-
laros nyavallya ellen, ha jó elein, míg testek
és elméjük el-nem romlott, magok kívánt
bazájokba vízfűz mehetnek. Vagy valami
fontosabb dolog, nagy nyereség, vagy egyéb
valami a' mi meg-gyözi benne hazájok ki-
vanását, foglalja-el ezeket. Különösön, ha
valamely szép személyben belé szeretnek,
és oda házasodnak. Vagy, lakó helyeket
városról városra, országról országra gyakran
váltogatják. Míg idővel az idegen aërnek
temperamentumát-is meg-szokhatják.

Mivel or-
vosolhat-
hatik.

§. CCCLXXXIV.

Az erős képzelődés-is minémü változásokot
teheffen az emberek testiben, ha a' vég-
hetetlen példák nem mutatnák, alig lehetne el-
hinni. Hány ezereket nem ölt-meg csupan csak
a' képző vélekedés: ugyan ez hány ezereket
nem gyógyított-meg mindennémü veszedelmes
nyavallyákból! Ez hasában kigyót, békát lak-
ni, fejiben prütsköt költeni; az magát Lüdértz-
től gyötrettetni, amaz a' leg ártatlanabb mate-
riát-is halálos méregnek tartván, vagy holmi
kis változását meg-orvosolhatatlan nyavallyá-
nak gondolván, el-vesztenek. Váltak, kik
holmi ábrázatot változtató tükörbe tekint-
vén, magokat hasonlónak képzeltek és ha-
látra betegtenek 's a' t. Egy nemes elméjü
szép Kis-aszszony meg-értvén, hogy a' szom-
széd háznál himlőznek, ijedtiben azonnal meg-
him-

himlőzik és petetsbe meg-is hal. *Pechl. Obs. Med. Bartholinus* Dániai *Archiater. bist. paralyt. N. T.* azt írja, hogy ő fok parasztokat esmér, a' kik holmi tzikornyás *figurákkal* meg-jegyzett tzedulákat nyelvén-le, a' hideglelésből, nyavallya törésből, tagaiknak el-eséséből 's több ezekhez hasonló nyavallyákból meg-gyógyultanak. *Pechlinus* - is emlitt olyan személyt, kinek tsak tiszta kenyérből gombollyított *pilulákat* advánbé a' *Doctör purgatio* gyanánt, keményen purgáltatott. Vólt egy ravasz *Doctör*, a' ki tiszta 'semlye lisztből készitvén *pilulákat*, azokat mint igen nagy erejű és mindenféle nyavallyák ellen tsalhatatlanul használó *arcanumot* úgy árulta; meilytől számtalan nehéz betegek szépen meg-is gyógyultak. Ki nem látja, hogy mind ezeknek tsak a' tiszta képzelődésből kellett következni! És én el-mérem mondani, hogy nagyobb része a' több arany hegyeket ígérő *arcanumoknak* - is, ha használják, épen tsak ez okból használják a' könnyen hívő embereknek. Nem külömben a' fok babonás orvoslások, nyakba függesztett vagy másutt viselt *amuletumok*, *sympatheticus* vagy távulról munkálódó orvosságok is, ditséret, és hit nélkül keveset tehernek. Sokszor meg - esik bizony az - is, hogy a' beteget majd tsak a' körülötte forgolódo *Doctör*ba vetett bizodalom gyavitja - meg, sokszor ellenben, a' *Doctör* tudománnya iránt való kételkedés, a' leg jobb orvosságot - is haszontalanná téltzi.

*Képzelő-
désnek
mit ne-
vezünk.* *Képzelődésnek* nevezzük az Elmének azt a' tsudálatos munkáját, mellyel azokat a' dolgokat, mellyek ez előtt akár mikor az Érzé-
keuységekben meg-fordúltak vólt, fok eszten-
dők

dök múlva - is, ha a' dolog kívánnya, azon formában, azon rendel és környül-állásokkal, mint hajdon az Érzékenységekben megfordultak volt, újra ki-tsinálja, és az Elmének szeme eleibe - terjeszti. De jegyezzük meg, hogy, kivált a' régieket, és nem annyira nevezetefeket, minél tovább annál homályosabban, és inkább egybe-zavarva hozza elé: sokszor egészen - is el-selejti. Mellyre nézve a' Valóság és a' Képzelés között mindenkor nagy különbség tartatott. Tárháza ebben néki az Emlékező elme (Memoria) Melly azokat a' mozgásokat, mellyeket az Érzékenységek hajdon a' közönséges Érzékenyégnek táblátskájára bé-botsáttak, és ott a' külső dolgokkal meg-egyező képetskék formájában le-rajzoltak vala (Ideaknak mondjuk) épen a' szerint a' mint ott le-festődtek volt, olyan rendel, és környül-állásokkal, annyi fok ezer utánna következett újabb ideák közt - is, úgy örzi, hogy mikor kívántatik, ennek a' képzelő elmének szeme eleibe terjeszthesse; hogy ez azokból, a' mire szüksége van, ki-válogathassa, és a' maga mestersége szerint, az az vagy: ideák szomszédsága, vagy azoknak hasonlatossága szerint, a' kívánt dolgokat egész régi rendekkel, és szélesen ki-terjedő környül-állásaikkal, úgy a' mint, régen magok valóságokban voltak, az Elmének eleibe terjeszse. Nem tsak tsudálatos, hanem egy-szer mind el-múlbatatlan szükséges tehetsége ez mind a' kettő, mind a' két Léleknek. Mert a' nélkül az érzékenységek - is tsak annyit tehetnének, mint mikor a' fejér falon az árnyék által ment, de maga után semmi nyomot nem hagyott; az okoskodó Lélek-is e' nélkül se gondolni se okoskodni semmiről - is nem tudna. Nem tsak a' dolgokat pedig magokat a' melly-is nem kevésbé tsudálatos, hanem azokat az Elmébéli indulatokat-is, mellyek hajdon azokhoz ele-

A' való-

ságtól

Memnyi-

moria)

Mellye-

ben kü-

lömböz.

bés

bótsá-

tottak,

és ott a'

külső dol-

gokkal meg-

egyező

képetskék

formájában

le-rajzoltak

vala

(Ideaknak

mondjuk)

épen a'

szerint a'

mint

ott le-

festődtek

volt,

olyan rendel,

és

könyül-

állásokkal,

annyi fok

ezer utánna

következett

újabb ideák

közt - is,

úgy meg-

örzi,

hogy mikor

kívántatik,

ennek a'

képzelő

elmének

szeme

eleibe

terjeszthesse;

hogy

ez azokból,

a' mire

szüksége

van,

ki-

válogathassa,

és a' maga

mestersége

szerint,

az az

vagy: ideák

szomszédsága,

vagy azoknak

hasonlatossága

szerint,

a' kívánt

dolgokat

egész régi

rendekkel,

és szélesen

ki-terjedő

környül-

állásaikkal,

úgy a' mint,

régen

magok

valóságokban

voltak,

az Elmének

eleibe

terjeszse.

Nem tsak

tsudálatos,

hanem

egy-szer

mind el-

múlbatatlan

szükséges

tehetsége

ez mind

a' kettő,

mind a' két

Léleknek.

Mert a'

nélkül

az érzékenységek

- is tsak

annyit

tehetnének,

mint mikor

a' fejér

falon

az árnyék

által

ment,

de maga

után

semmi

nyomot

nem

hagyott;

az okoskodó

Lélek-is

e' nélkül

se

gondolni

se

okoskodni

semmiről

- is

nem

tudna.

Nem

tsak

a'

dolgokat

pedig

magokat

a' melly-is

nem

kevésbé

tsudálatos,

hanem

azokat

az Elmébéli

indulatokat

- is,

mellyek

hajdon

azokhoz

ele-

gyedtek volt elégséges a' képzelődés fel-inditani. Egy szót, egy hangot hallok; egy kezkeben nevezőt, egy pixist vagy egyebet valamit a' félét tetik Indulatonak, a' minémü vala azé, a' ki engem vala-mikor meg-bántott, vagy velem jól tett vala, már az a' régi személy egészen előttem vagon; és magamot épen azok közt az Indulatok közt találom, mellyekben valék akkor, mikor ezek valósággal velem történtenek: örülök, nevetek, búsulok, firok, félek, haragszom. Ebből magyarázzák némelleyek azt a' tsudálatos munkáját - is az Elmének, mikor két előtte egészen esméretlen ember történetből eleiben ötlődik; egyiket szemeinek első réá-ve-tésével meg - kedvelli, a' másiktól irtózik. Hogy t. i. volt valaha olyan ember, a' ki-re ugyan ö most tellyefséggel nem emléke-zik, a' ki véle valami jót tett, vagy ötet meg-bántotta volt, a' kiben azok közül a' jelek közül, a' mellyek most ebben vagy amaz emberben, szemében ötlöttek, meg-voltak. A' mellyről a' képzelődésnek a' villámáshoz hasonló sebes ereje annak a' régi embernek egész képét erre az ujra által-hozta.

Sok képen hibázhat. Így szedegetvén - elé, és tsinálgatván - ki a' képzelődő tehetség a' közönséges Ér-zékenységnek Tábláján meg - tartott számtalan mozgások közül a' dolognak képeit, sok ezerszer meg-esik, hogy a' szomszéd ideákat az elébb elé - kapott képhez ragasztja; és olyan képtelen tsudákat rak-egybe, mellyek az ö fején kívül sohol a' világon nem vótak. Mellyektől sokszor ö maga-is el-ijed. Neha ellenben az igy köholt kép az Elmének magának - is meg - tettzik; és a' mellett tovább-is örömeft meg-marad; és azt a' felhő árnyékat *Juno* képiben kedvesen ölelgeti.

Az Elme munkájának nagyobb részét teszi. Meg-esik sokszor az-is a' leg - okosabb embereken-is, hogy a' tisztá képzelt dolgokat valóságnak állítsák; és azoknak kedvéért, mig észre veszik magokat, sok illetlen dolgokat - is tselekedjenek. Azt sem mérném nagyon

nagyon tagadni, hogy fok, még pedig főben járó dolgaink ne vólnának mindenünknek, a' mellyek, ha gondofabban utánok igyekeznénk járni, tsupa képzelődésnek, nem egyébnek találtatnának. És minekutánna a' gyakori előfordulással egyszer könnyüséget, és némü némü rendet tsináltak magoknak *Okofság* nevet öltöznek magokra. A' melly dolgoknak ilyen vagy amollyan állapotján az embereknek nagyobb része megállott, az már *Valóságnak* tartatik. És a' kik a' szerint itélnek, azok józan okofsággal birni mondatnak: A' kik azoknak némelly részeiben másképen itélnek, és a' mellett-is igyekeznek maradni, azok, a' nagyobb résztől *melancholicusoknak*, meg-bomlott eszűeknek tartatnak; a' kik mindenkben külömbözőképen itélnek, és abban meg-átalkodtak, 's tselekedeteket-is a' szerint folytatják, azok *bolondoknak* neveztetnek: Jóllehet, az el-mondottak szerint, a' bolond-is a' magaszemei előtt szinte olyan okos, mint az a' Nagyobb rész, a' melly ötet bolondnak nevezte. Vadnak, a' kik e' Világi egész Tudományt-is az emberek fejébe merő képzelődésnek gondolják. A' lévén a' leg-tudofabb, a' ki elein fok féle mesterséges dolgokat egybe-tanult vólt, mellyek körül azután mások felett fojtathatsa a' maga képzelődését, 's másoknak-is beszélhefsen. Míg osztán idővel mind azokat rendel el-selejtgeti, és oda megyen vizszá, hol gyermek korában kezdette vólt. En ezeknek bővebb fejtegetésével időt nem töltök. Hanem inkább mint *Képzeltelen nagy ere mind testben mind az elmében.*

Orvos azt veszem vizsgálóra: Melly szertelen ereje légyen ennek a' képzelő Léleknek az egész testen, söt magán az okos lelken-is, mellyet ha a' gyakor példákban nem látnók, hitelt felett valóknak, söt épen ördögi munkáknak tartanók. En mindenik részre tsak két, három nevezetesebb történeteket emlittek. Egy tréfás Orvos *Doctur* mulatságból

Ennek
déliai.

mondja egykor a Tanítványa között, hogy ha az embert az ágyba jól bé-takarják, és a húgyát az alatt a tűznél főzik; az, ettől, minden bé-vett orvosság nélkül, derekafon meg-izzad. Kéri egyik tanítványa, próbálna-meg rajta. A *Doctor* az ő húgya helyett titkon, vizet teszzen egy fazékban a tűzhöz. A melly mikor jól fővne, a Déák tetétől fogva talpig izzadságba merül. Mászor, hogy azt véle annál-is inkább el-hitethesse, le-fekteti, de semmit se teszzen a tűzhöz, hanem csak azt jelenti-meg néki, hogy már fővne a húgya. Mellyre - is a Déák mint elébb hásonlóképen meg-izzad. Ki nem látja, hogy ezt benne tsupán csak a képzelődés szerzette. Ilyenek, hogy múltólág emlitem, az egyéb *Sympathetica Curak* - is; mellynek az a tsuda, hogy e' meg-világosított természeti esmértségében - is azoknak fokban olly fokot tulajdonítanak. Egy Léány azt a rendelést veszi estve az Orvostól, hogy egy *Dosis Rhabarbarum* port végyen-bé. Ő, irtózáván a bé-vételtől, bé-nem veszi. De éjszaka ollyan álmot lát, hogy bé-vette; a melly képzelődés reggelig ötöt úgy meg-purgalta, mintha valósággal bé-vette volna. Egy ember holmi okokra nézve néhány *opiumos pilulat* veszen, Orvossa hagyása szerint. Néki az a képzelődése lévén, hogy minden *pilulák* purgálnak; ezektől keményen meg-purgalodott: holott az e' féle *opiumos* szerek a leg-erősebb has menést-is egy ideig meg-alitják. *Dr. Krüger* bizonyítja, egy nem tsekély emberről, hogy ez egy deszkan által akarván menni egy arkon, a deszka történetből alatta el-törik, és ő az árokba bé-esvén, lába el-törik. Mellyből ő ugyan tökéletesen ki-gyógyúlt; de ollyan erős képzelődés támadott a deszka el-töréséről a fejébe, hogy ha azután az ő szeme láttára a sína ép földre tették - is le a deszkat, semmi beizédekekkel réa nem vehették, hogy

arra

arra tsak réá-is lépjék ; azonnal szédülni és reízketni kezdvén , mihellyt lábát réá tette. Több az , hogy a' tsupa képzelődés meg-is öli az embert. *Marcellus Donatus*ból jegyzette-ki *Unzer W. Schrif. B. II. 69. Stuck.* hogy egy ember azt hitetvén-el magával , hogy az ő teste ollyan nagy lett , hogy háló házának ajtaján ki-nem fér : látván tébolygó gondolatját baráti meg-fogják , és erővel kivivék : ő nagy jajgatások közt szüntelen mondván , hogy mindjárt öszve romlik : künn azonnal meg - is hólt. Egy *Generatis* forró nyavallyában feküvén , a' rendelt orvoságok közül sziv- rösítöt kér a' szolgájától : az e' helyett száj-mosó vizet ád : mellyből alig nyel - le két kortyot , azonnal kiáltani kezdí , hogy a' szolga néki mérget adott - bé : Hivatják az Orvost : az nagy munkával tudja el-hitetni véle , hogy nem méreg vólt , hanem tsak száj-mosó viz ; mellyből egész fontot-is meg íhatnék kár nélkül. Így tartá-meg fok bajjal a' Generalnak már veszedelmező életét. Egy *Afszony* holmi tsön egy forrásból vizet íszik , és mikor azután meg-látta vólna , hogy a' tsöben egy béka láb vólt , el-hiteti magával , hogy az ő beleiben korrogó szelek három élő békák szavai vólnának : a' melly hittel hóltig meg-is maradt. Egy *hypochondriacus* déák holmj alol víszsza fordúlt szélről azt képzele vala , hogy akkor a' gonosz Lelkek búttak vólna belé : és a' mint a' szelek alá 's fel-jártokkal nagy korrogásokot tettek ; ezeket ő azoknak lár-májának tulajdonította , mig fel-is mentenek a' fejére , és néki íszonyu elmebéli nyughatatlanságot szerzettek : az imádkozástól-is egészen el-fogták : mind addig , mig egykor nagy erőlködéssel buzgón imádkozva kénfzerítette őket azon az úton ki - menni , a' hol bé-mentek vólt. Illyen elmebéli tébollygások , a' köznép között , egyéb Ördögi megtállások , Lüderitz gyötrések , *Incubusok* ,

Succubusok, késértetek, boszorkány járáfok 's t. e' félek. A' mái vallástalan időben élő *Erös Lelkek*, az *Ördögököt* magokat, a' *Poklot-is* tsak ilyen forma dolgoknak gondolják.

Hogy follyanak ezek a' hibás gondolatok az *Élmében*, valamennyire képzelhetni az el-hibázott oráról, mellynek a' mutatója egyre mutat, maga hatot út: vagy a' számvetésből, a' hol egy el-hibázott szám az egész summát vég nélkül hibáztatja. Így az egyfzer el-hibázott kép húzhat maga után, jó egybe foglalásokkal, véghetetlen hibás képzelődéseket. De fokkal tsudálatosabb, mikor egy forró nyavallyában, vagy egy méj álomban olyan nyelveken olyan dolgokat beszéllenek az emberek (a' melly-is tiszta képzelődés) a' millyeneket soha sem tanúltak, söt épen az ő értelmeik felett valók.

Külső
aszközök
által men-
nyire
meg-hi-
báztat-
tathatik.

Mellynek fellyebb a' *CCCXXXI §.* alatt néhány példáit fel-jegyeztük. Nem különben tsudálatos, hogy vihefsék úgy félre a' legépebb elméket-is némelley úgy nevezetett *bolondító szerek*. Minémük a' *Törökök Maschlagja*, az *Indiai Afzifonyok Dutroája*, nálunk a' *Nagy fü*, *Alom-fü*, *Konkolly*, *Vad-zab*, 's t. e' félek: mint ezeknek-is ezen *Munkában* néhány példáit láttuk. *Valvafróból* írta-ki *Unzer*, az elébb nevezett helyen: Egy néhány *Udvari szólgák történetből* a' *Lentse között* feles *Alom-fü (Datura)* magvat éven-meg hövötskén, egybe mind meg-bolondúlnak. Egyik közülök fát kezd öllel árnyék székre hordani, hogy ott égetbort főzzön: a' más két fejszét egybe fog, hogy azzal fát hasítson: a' harmadik mint a' diifno, az orrával kezdi túrni a' földet: a' negyedik kerekének képzelvén magát, mindent meg-akart furni: az ötödik, ha valami lyukakat látott, azokból, mintha drága italokkal tele vólnának, mind innya akart: a' hatodik a' kovátsnak köszörü tekenőjére
szá-

száladván, abból halat akart fogni, úgy tet-
tzevén néki, hogy ott halak úszkálnának. Egy
Léány tsipkét szándékozván szöni, annak
botyikóját meg-szünés nélkül hányta, míg
mind egybe-zavarta: más Léány a' házban
szélllyel kezdet nyargalni, és kiáltozni; hogy
ne hagyják, mert a' gonosz lelkek az ő utól-
ján mindjárt belé akarnak búvni. Tsudála-
tos dolgok, hogy azon egy álom fű-mag
ezekben a' személyekben melly különböző
tébollygást okozott!

A' képzelődésnek munkája az-is, hogy *Almunkba*
né a' álom-látásban, néha forró nyavallyák- *néha nagy*
ból való fel-hevülésben, egy-kis valami ér- *dolgokra*
zésből olyan hafznos dolgokra akad az el- *vezérel.*
me, a' mellyekre épen ízüksége vala, de
másként senki fel-nem találhatta volna. Egy
már el-hagyatott beteg azt kezdi szörnyen
kivánni, hogy ő úszson; képzelvén, hogy az
ő háza földe tenger volna. Meg-engedik:
le-mász a' földre, és ott keménnyen dolgo-
zik, mintha úszna: 's úgy tettzett néki,
mintha bejebb mind méjebb vízbe menne:
's mikor térdig érő vizet gondolna, próbál-
gatja ha fel-álhatna: 's egyfzer ofztán fel-is
áll: 's azzal egészen meg-gyógyúl. Ennek
az embernek a' nyavallyát testének el-múla-
tott gyakorlása szerzette vala; 's mikor ezt
ő képzelt úfzásával így ki-pótolta, attól
meg-is gyógyúlt. Ezen az úton mennek a'
forró nyavallyákban azok a' fokszor támad-
ni szokott tsudálatos kivánságok, kinek a'
savanyukhoz, kinek a' borhoz, kinek a' sós
káposztához, kinek egyébhez. A' honnan
az értelmesebb Orvosok ezekre nagyon-is
ügyelnek; és ha szinte a' Mesterségnek re-
guláival az olyan kivánságok ellenkezni lát-
tatnak-is, ritkán szoktak akadályoztatni.
Találunk a' régi Orvosi historiákban fok ol-
lyan nevezetes Orvofságokat-is, mellyekre
a' képzelődés útján akadtak az aluvó bete-
gek. Egy ifju el-hiteti magával, hogy ő va-

lami körmöt nyelt - el; 's ha ö azt ki - nem hányhatja , bizonyoson meg - hal tőle, vévén ebből észre az Orvos mi baja légyen, bánytatot ad, mellyre fok sár vizet és epét okádik - ki , és egészsége - is jól helyre áll. Más azt álmodván , hogy ha abban az orában rajta mindjárt eret nem vágnak , meg - kell halni ; Eret vágta rajta , 's meg - gyógyult : minthogy azt a' fok sár - viznek ; ezt a' fok vérnek érzése okozta volt benne.

*Ha egy -
szer el -
tepollyo -
dott mi -
kent lehet
utba iga -
zítani.*

Ide tartozó meg - jegyzés : Hogy némelyekben ugyan elmés meg - tsalásokkal az ilyen félre ment elmék szépen újra útba hoztattak : de fokokban holtig meg - maradtak. Ugyan tsak illő körülettek mindent véghez vinni . mellyeket az ö állapotjuk szerint , segítségére ki - gondolhatni . Az okos műtogatás , a' jó tanács , a' korbács , a' meg - kötözés , a' pirongatás , fenyegetés , az ö bolondságokat méjjebben gyökereztetni . Hanem ha tébollyágfoknak első okát ki - lehetne tanulni , úgy kellene valami elmés tsalárdsággal az ö - észeket abból a' farakból ki - vetni . Egy ember azt veszi fejében , hogy az orra mintegy kolbász a' földig le - fityegne ; melly miatt , hogy azt meg - ne nyomná , lépni sem mért . Nem ellenkezik ebben véle az Orvos , hanem igéri , hogy ebből meg - gyógyítja : Egy kolbászt szerez azért titkon , és a' beteg orra hegyét meg - febefíti ; a' le - tsepegő vérben a' kolbászt belé veti : 's mondja neki : jól van a' dolog , itt a' fityegő nagy orr : mellyre a' betegnek esze egészen helyre jött . Más azt képzelvén , hogy néki nints feje , egy on kalapot nyom fejébe az Orvos : 's mikor annak nyomását nem állhatná , tapogatni kezdé a' fejét , 's hát feje van . Más azt képzelvén , hogy az ö lába szalma , azért ö arra nem állhat : réá rohan meztelen fegyverrel egy esméretlen jó akarója : fel - ugrik ijettében , és meg - szalad , 's úgy hiszi - el , hogy nem szalma volt a' lába . Egy más ember -

bérnek, a' hideg meg-vefzi a' lábát, és hogy attól el-ne vezfzen, azt el-is vágják. Azután azt kezdi képzelni, hogy néki azon el-vefztett lábának újjai szörnyen fájnak: ki-áltoz, jajgat: Mig nem egykor álmában, meg-lenni képzelvén a' lábát, fel - ugrik páltza nélkül, kogy ki-mennyen; 's orra elé bu-kik, 's úgy hiszi-el, hogy nints meg a' lá-ba. Tellyefek e' féle történetekkel minden íráfok.

§. CCCLXXXV.

De leg inkább a' képzelődésnek ereje a' vilelős afzfzonyokon tettzik-meg. Ugyan - is a' fok meg-kivánás, meg-tsudálás, magzatok-nak meg-bellyegezése, tsuda állatoknak szülé-se 's a' t. Sokak ítélete szerint mind az e' féle erős képzelődésből léfznek. Meg-történik a' vilelős afzfzonyokon az-is, hogy ez vagy amaz férjfiat erőfllen meg-néfvén ahoz hasonló mag-zatot hozzanak e' világra: mellyel házafságbéli tisztaságokat gyanus férje előtt fokszor kétseg-ben-is hozzák *Plutarchus* írja, hogy egy Eu-rópai fejer Afzfzony holmi szeretsennek képét fokaig néfvén, fekete bőrű fiat szült; más sze-retsen Afzfzony pedig az Európai fejer ember képenek gyakor szemlélése után fejer magzatot hozott e' világra. A' Sinák, hogy az ö fele-ségeiknek szép gyermekek légyen, vilelős ko-rokban igen szép képeket szoktak szemek eleik-ben függeszteni. A' IV - dik Károlly Római Tsászár íelesége, fokáig szemlélvén az *Evange-liumi* históriák ízerint teve ször köntösbe: le-festve a' Keresztelő János képét, egy szörös borzos Hertzeg kis-afzfzonyt szült e' világra.

Egy más Uri aszszony pedig holmi tántzoló medven el-tsudálkozván, mint a' medve, olly szörös boros fiat szült. Más, egy meg-nyúzott nyúlnak irtózva való nézése miatt, bőr nélkül hozta magzatját e' világra. Vólt olyan-is, a' kinek egy nyúl ajaku koldustól meg-irtózván, rút nyúl ajaku fia lett. Azt írja *Boerhaave*, hogy midőn *Belgium*nak *Bruxella* nevü várofsában, *Albanus* Spanyol kegyetlen *Gubernator*, ama' nevezetes *Egmondai* és *Hornai* Grófoknak fejeket el-üttette, a' több nézők közt vólt egy viselős aszszony-is, ki azután fő nélkül, és még véres nyakkal szülte magzatját e' világra. Ugyan ő írja, hogy maga szemeivel látta, midőn egy bölts ifju Uri aszszonynak, holmi szederj fa alatt ülven, egy szederj gyümölts seménytelen a' fáról az orra hegyire elik; mellytől az meg-irtózván, épen azon a' helyen, mellyen magát érte vala a' szederj gyümölts, és akkora, 's ollyan forma bélyeggel, mint vólt azon szederj gyümölts, meg-bélyegezve szülte méhében lévő magzatját e' világra; melly azon egész életében meg-is maradt, és, a' melly tsudálatosabb, minden esztendőben, a' mikor és a' mint a' szederj gyümölts ért, ez-is sárgából veresre, veresből feketére változott, és midőn a' szederj el-hullott, ez-is ismét meg-sárgodott. Meg-efik ez-is, hogy az anyja az erős kívánáffal-is meg-bélyegezi a' maga magzatját; még pedig, némelyek *observatio*ja szerint, azon a' helyen, a' hová a' maga testin akkor történetből kezit leteszi. Sokan úgy gondolkodnak, hogy az e' féle meg-tsudálás és meg-bélyegezés tsak a' tiszta erős gondolkodás vagy képzelődés miatt leszen, és hogy ez tsak a' negyedik hó-

napig esnetnek meg. De Boerhaave úgy tartja, hogy a' képzelődés magára semmit nem tehet, hanem ahhoz mindenkor holmi reménytelen megrettenésnek kell járulni, és valamint ez a' vífelőségnak akármejik napján meg - eshetik, úgy a' meg - tsudálás vagy béjegezés - is. Mójját - is, miként mennyenek ezek végben, sokan fokféleképen találgatják. De ö ezt - is az emberi testnek eddig elő esméretes alkotmányából meg - magyarázni lehetetlennek tartja. *Lásd. Comm. ad inst. Med. §. 694.*

A' vífelős Afzfzonyok képzelődései mi - A' vífe -
 némü károkot tettek légyen, s' téfznek ma - lős Afz -
 is az ö méhekben lévő gyenge tsetsemöknek szfonyok
 testekben, többek réa' példák, mintsem azo - képzelődé -
 kot egész könyvben - is ki - lehetne beszélni. sere két
 Az itten fel - tett dolgokon kívül láthatni példák.
 ezekről elébb az *Dieteticánk* II - dik Darab -
 jában - is holmiket, a' hol a' vífelős Afzfzo -
 nyok *Dietdjáról* különösön irtunk vala a'
 LXXIV. és LXXV - dik §§ - ban. Itt azért
 azoknak újjabb elé - hozásával terhelni az
 Olvasót nem kívánom. Tsak e' két nevezete -
 tes példát téfzem ide. Egy érzékeny sziv -
 vü kegyes Afzfzony egy Gonofz - tévőnek
 el - vesztettetese alkalmatóságával nagy figyel -
 metességgel halgatván, miként beszélné a' Pap
 a' szivnek vífza fordúltságáról; azért ö ma -
 ga akkor méhében lévő magzatját egészen
 vífzfa fordult szivel, úgy egyéb balső ré -
 szeiben - is meg - fordúlva, hozta e' világra.
 Egy más vífelős Afzfzonynak egy egér fel -
 fut a' karján; mellyen ö nagyon meg - irtozik;
 és azon a' helyen, a' hol az egeret meg -
 fogta vólt, épen olyan egér forma, egér
 szörü, és színü szörökkel bé - fedezett tso -
 móval meg - bélyegzett karral szülte magzat -
 ját e' világra. *Unzer l. c.*

§. CCCLXXXVI.

A' tiszteftéséges Tudományoknak szorgalmatos tanulása, és az ezekre tartozó dolgoknak éjjeli nappali vizsgálása - is valamely hafznos és szükségés az elmének meg-bóldogittatására, szintén olyan ártalmos az, test erejének és egészségének el-rontására. Menyország volna bizony, a' tanulást szerető embernek élete, ha ezzel magára olly fok nyavallyákat nem húzna. Ugyanis, (hogy a' fok ülésnek, gyertyázásnak és álmotlanságnak ártalmait ne említsem) midőn az erős gondolkodás az *animalis spiritusok*at mindenfelől az agyvelőre vonzza, és ott, mint fellyebb a' vigyázásról - is meg-jegyzők, azokat meg-emészti, lehetetlen dolog a' test egyéb részeinek el-nem erőtelenedni. *Certum est*, így ír *L. B. van Swieten* Ur, *Philosophum profundis meditationibus immersum plus debilitari, quam si per idem tempus valido labore corpus exercuisset*. Bizonyos dolog, hogy a' méjj gondolkodásba merült *Philosophus* inkább erőtlennül, mintha az alatt testit erős munkával gyakorlotta volna. Hogy az erős gondolkodás ekképen el-húzza a' tagokról az őket erősítő és elevenítő *spiritusok*at, meg-tettzik csak abból-is, hogy ha sétálás közben valami nagy dologról akarunk szólni, az alatt meg-kelletik állapodnunk; és midőn erőffen gondolkodunk, sétálni sem lehet, sőt, a' lélekzelés, és a' mi nagyobb, a' külső érzékenységek - is egy ideig fel-akadnak. E' vala az oka, hogy *Archimedes* - is, midőn *Marcellus* Római *Consul* *Syracusa* városát ostrommal meg-vette, és a' lakosokat benne kard-

kardra hányatta, holmi *mathematica figuráról*, mellyet a' maga háza földinek porába írt vala, méjjen gondolkodván, a' lármát észre nem vette: sőt midőn, a' *Marcellus* parantsolatjából (hogy olly derék ember, mint ő vólna, a' több néppel el-ne veszne,) az ő házában té-rohanó vitéztől kérdenék, ha ő vólna - é *Archimedes*? azt sem értette-meg, hanem tsak újjával intet néki, hogy a' *lineákat* meg-ne tapodná: mellyre a' mérges vitéz, nem *Archimedes*-nek, hanem egy esztelen bolondnak gondolván lenni ötet, fejet el-is ütötte. Sokan úgy gondolkodnak, talám nem-is minden *fundamentum* nélkül, hogy a' tudományok Isten a' szónya-is *Minerva Minervának*, a' *minutione nervorum* az inak erejének fogyatásáról neveztetett vólna.

Tsudálatos az Embernek, ennek az Isten *Az ember-képére* teremtett okos teremtett Allatnak *nek böl-állapotja!* Mikor e' világra születik semmi- *ugtalan* vel nem okofabb a' Vad szamárnak vemhé- *Állapot-nél.* Azon kívül meztelen, tehetetlen, erőt- *ja életinek* len; egy szóval minden teremtett állatoknál, *elein.* ha magára hagyatik, böldogtalanabb. Még pedig nem tsak egy két napokig mint egyéb élő állatok, hanem néhány esztendőig, mig annyira nevedik, és erősödik, hogy a' nagyobbak segítségét ki-köldulhatja; vagy maga-is szerezhethet magának valamit. De azután-is ha máfoktól nem tanítatik, vagy azoknak példájok által nem utasítatik, mint egyéb oktalan állatok ö- is tsak úgy marad. Mint némelly szerentsétlenségből a' Vadak *Ezt miérr* közt nevedett emberek példája meg- *bi-tseleked-* zonyította. Ugy láttzik tehát ezekből, hogy *te vele a'* a' Fő Böltsesség ezt a' remek munkáját, az fő Böl- *Embert* minden módon arra akarta szoritani, *tseség.* hogy a' néki adatott különös talentummal, az okolsággal, minél hamarébb, *ferényeb-*
ben

ben és ügyesebben lehet, élni kényszerítettség,
 Hogyan A' Tanulásra azért, az embernek, mihellyt an-
 nyira való ereje és ügyelése lészzen, el-múl-
 hatatlan szüksége van, a' tulajdon maga életé-
 nek meg-tartására és védelmezésére nézve-is.
 De e' mellett, előtte forogván a' Teremtőnek
 ditsőséges képe, a' melly Böltséfségből, Szent-
 ségből, és Igazságból áll, az-is az ő köte-
 lelsége lészzen, hogy az ő szélesfen ki-ter-
 jedett Munkáiból az Istennek ezt a' képét,
 minél jobban és tisztábban lehet, annyira
 meg-esmérje. És, a' mennyiben az ő tulaj-
 don Lelkének-is valóságos öröme, gyönyö-
 rüsége, és boldogsága ebből az esméretség-
 ből; és a' mennyire ki-telik, követéséből
 áll, ezeket-is meg-tanúlni, és követni el-ne
 múlatsa. Mellyekből újra önként ki-kereke-
 dik, hogy az ember különösen tanulásra te-
 remtetett.

Miket
 leg-szük-
 ségefebb
 tanulnia.

De minthogy az Emberi Elmének te-
 hetsége a' Természetnek ki-terjedése és méj-
 ségeihez képest igen keskeny határok közü-
 van szorítatva: e' mellett az Éjszakai álom-
 mal; az éjszaka; a' Nappalnak nagyobb ré-
 fze világi foglalatofsággal telik - el, igen szük-
 séges, hogy a' sok Minden közül csak azo-
 kot válasszunk-ki, a' mellyek az ő Életének,
 Egészségének, 's Világi boldogságának ki-
 tünálására, és meg-tartására szükségesek.
 Jól mondotta Phædrus L. III. Fab. 17. *Nisi
 utile fit, quod facimus, stulta est gloria.* Ha
 nem hasznos, a' mit csinálunk, bolond az
 abból várt ditsőség. Egészség nélkül az
 Élet-is inkább halál mint élet: E' világi bold-
 ogság-is kárnak és ganéjnak tartatik: Ma-
 ga az Elme-is csak úgy lehet boldog vagy
 bölts, ha a' test nyavallyáktól nem hábor-
 gattatik. A' mint mind ezeket ezen Mun-
 kánknek Első Darabjában a' II-dik §-ban
 világosan meg-mútogattak. Minden tanulá-
 sánknek első tzieljának tehát az Egészség meg-tartá-
 sának kell lenni. És valaki ezt a' maga ta-
 nulá-

nulásában el-múlatja, és igen sietve igyekezik böltse lenni, egy átaljában a' józon okofság ellen tselekízik: annyival-is inkább, ha ol- *A' szerte-lyan dolgokra törekezik, mellyek e' világi len tanul-böldogságra nem-is szükségfek. Négy dol-lds hány-gokban szokta a' böltsefégnek vagy tudoképen ált mányoknak szertelen szorgalmatofsággal való az Egész-keresése, a' maga ártalmait az Egészség ron-ségnek. tásában ki-mutatni.* 1.) Mikor az ember e' miatt testének gyakorlását el-múlatja. 2.) Mikor el-merülvén az olvasásban, írásban, vagy gondolkodásban, testének szükséges tisztulásaira nem ügyel; és azok rendinél tovább benn maradnak. 3.) Mikor a' maga Érzékenységeinek az éjeli álom által nyugodalmot nem enged: hanem az álomra rendeltetett időt-is gyertyázással tölti: egyébkor-is tanulását semmi testi mulatsággal nem elegyíti. Mellyel el-fogyván mind testének mind elméjének erejét nem sokára mint a' rozsló a' hámból, ö-is a' munkából ki-döl. 4.) Mikor az erős elmélkedéssel az éltető és mozgató *spiritusokot a' belső részekről és a' tagok-ról-is a' főre fel-búzza, és ott meg-rekesztvén addig gyötri, míg csak nem egészen meg-emésztji, leg-alább munkáfabbb részzeitől meg-fosztja, hogy osztán az ö gyomra sem emészt-het, teste sem mozoghat; agya veleje - is úgy fel-hevül, hogy mikor akarna-is, többé nem alhatik. Az elsőnek mi következései légyenek meg-mondja ezen könyv elein a' CCLXXXVI - dik §. A másodiknak ki-menetelét elé adja ugyan itt a' III - dik Rész. A' harmadikról szólnak a' CCCXVII - dik, és CCCXVIII - dik §§. A' negyediket megjegyzi ugyan ez, a' CCCXX §. az 5 - dik szám alatt. Vóltak a' kik az e' féle hofz-fazon erőltetett gondolkodásban, fel-gyúladván utóljára az egész agyok veleje, minden addig gyüjtött tudományokat el-felejtették: Ugy hogy az önnön magok nevére sem emlékeztek. Tísfot egy különös könyvetskéjében,*

ben, mellyet irt a' Tudofok Nyavallyáiról, a' Tudofok tulajdon nyavallyájoknak téfzi a' *A' Hypo-chondriacat*: Nem úgy mintha a' Tudofokon kívül ez másokat nem bántana. Mert *ca' Tudosok* elegen vezödnek evel, egyéb okokból mások-is, Urak, Papok, Prælatufok, kereskedők, szabók, a' kik mind a' Tudofoknak, mind a' Tudományokuak meg-nyiben ne-ségei. Hanem a' mennyiben alig találtaik veztetik. valaki valamennyire Tudos, a' ki ettől ment volna. Ez a' hires nyavallya főképen a'

Ennek szerző oka, és formája.

gyomor emészto erejének el-gyengüléséből, és a' rosz emésztesből támadott szeleknek a' gyomort magát, és a' két vékonykot vagy horpatzokot, mellyek *hypochondriac* mondatnak, fel-fúvásából, és azokban való meg-feneklésekből áll. A' mellyekből osztán a' Nyavalyák egész táborra származik. Ez az Elmét magát ki-gázolhatatlan úalmok közti téfzi; abban félelmeséget, magát meg-nem határozhatást; senkinek, sőt magának sem hívést, szomorkodást; álmatlanságot, *melancholiac*; helyes gondolkodásra való alkalmatlanságot; tébollygást, sokakban egész meg-tébollyodást, és kétségben-esést szerez. A' test gyakorlásának el-múlatását, úgy mond továbbá az említett nagy *Doctör*, siető lábakkal követi a' mozgásra való tehetetlenség, a' vérnek az apróbb edényekben való megdugulásá; a' természeti melegnek el-fogyása; a' tisztátalan részeknek ki-nem takarodhatása; a' nedveségeknak meg-veszése; *Vizkorság*, Gyomor etzetesség, és fel-böfögés, máj dugulás, epekő, fulladás, tüdőkben való genetséges kelevények, vese és hójagbéli kövek, *rheumatismus*, *catarchus*, lopó hideglelések, 's a' t. A' mellyek hogy mind ebből a' kútföböl származtak legyen kétség kívül helyhezteni, az, hogy ha elménket megnyugtattjuk, illendő mulatságokkal ki-szellöztetjük, testünköt elegendőképen gyakoroljuk, gyomrunkot sok és nehéz emészthető ételek-

kel nem terheljük; a' kövér, 's a' savanyu ételeket, hüvellyes kerti Veteményeket, erős fűszerfűszamokat el-távoztatjuk: gyenge poronyó húfokkal, gyökeres és fűves kerti veteményekkel, jóféle ért gyümölcstökökkel, hig tojásokkal, téjjel, tsokoládéval élünk, estve keveset eszünk, reggel meleget nem hörpölünk, hanem a' helyett egy egy pohár hideg vizet iszunk: a' bort mint orvofságot tsak úgy iszszuk: a' pipázást távoztatjuk: testünköt kívül tisztán, és rendes melegben tartjuk: hafunk tisztulását el-nem mulatjuk; mikor szükség gyenge has-lágyító szerekkel is segítjük, étel kívánásra holmi keferü balsamicus eszközzökkel gyomrunkot erősítjük, estvénként Antispasmodicus porotskákat veddegelünk: testünköt száraz posztóval gyakran dörgöltetjük, hideg vizben feredünk: mikor lehet a' borvizes forrásokra-is el-fordulunk, 's a' t. Ezekkel, úgy mond Tiszot, a' Tanuló emberek azokban az ö gonosz nyavallyáikban, mellyeket elé számlálánk, mind előre, mind utóljára magokon leg-töb- bet segethetnek. A' Venust-is, minthogy épen azoktól a' spiritusoktól fosztja-meg a' testet, mellyek a' tanulásra kívántatnak, szükséges távoztatniok. A' ki ezekről többet is kíván tudni, olvassa-meg elébbi Diæticának II - dik Darabjában a' tanuló emberek számára különösen irt nyoltzadik Részét-is.

§. CCCLXXXVII.

Midőn azért a' hofszas méjj gondolkodás a' testet, kíváltképen pedig a' belső részeket, a' spiritusoktól így meg-fosztja, és el-erőtleníti, a' gyomor sem léssen elégséges a' bé-vett eledeleket, főként ha azok szijjasabb és durvább természetűek, jól meg-emészteni. a' honnan

azok meg-vesznek, meg-poshadnak, vastagon es nyersen maradnak a' gyomorban, és széllel 's tsipős takonnyal meg-töltik a' beleket, a' fodor hájnak *glanduláiban*, a' májban, lepben, 's más helyeken meg-dugulnak; a' vért el-vastagítják, meg-nyúlósítják, és tsipősítik. Innen vagy on, hogy a' tanulásban el-merült szemé-lyek többire színtelenek, meg-veszett vére-ük, *scorbuticusok*, *bypochondriacusok*, *melanbolicusok*, és a' vizkorságra, *calculusra* 's a' t. igen hajlan-dók. Leg hamarabb meg-árt pedig a' méj gon-dolkodás, ha az egy dologban feneklett-meg. Bódogabbak tehát, kiket e' világi szorgalmato-ságok kényszerítenek a' könyveket ottan ottan félre tenni. Mert jóllehet, ekkor se légyen üres az elme a' gondoktól; de a' fokféle dolgok körül való foglalatoskodás tsudálatoson újítja és neveli mind a' testnek mind az elmének erejé és ferénységét. Ezekből annak okát sem léfzen nehéz meg-érteni: Miért hogy az igen elmés gyermekek többire még ifjú korokban el-hal-nak; a' durva, késő elméjü és tanúlást nem ked-vellő emberek pedig erősek, egészségesek és hosszú életük szoktak lenni.

Egy példa Egy Falusi paraszt jó tehetős Gazda
mittsinál- Afzszony hé-mégyen egykor a' Városba.
hat a'szer- Látja ott melly szépen járnak elé hátra a'
zelen szor- Papok, Professzorok, parókáson, palástoson:
galmatos mint tisztelik őket más emberek: haza men-
tanúlás vén; beszél az Urával, hogy abból az ő
emberből. Jánosokból - is volna Papot vagy Profes-
 sort tsinálni. El-veszik azért az eke mel-
 lől négy tagba szakatt erős piros pisgás fio-
 kot. Bé-vízik a' Városba: Tanítókat fo-
 gadnak néki. Tanúl szorgalmatoson, szép
 élé-menettel a' Legény. De kevés idő múl-

va nehéznek kezdenek tetszeni gyomrának azok az eledetek, mellyekkel otthon élni szokott vala: el-vész étel' kívánása: Leveseknél, Szakáts készitette gyenge ételeknél, irós vajnál egyebet meg-nem emészthet: el-haloványodik piros pisgás ortzája; el-lankad egész teste, bé-esnek szemei, és kék fatirozáfsal körül vétettnek: a' ki az előtt egész éjtszaka-is a' hideget, meleget, esőt, szelet, havazást nevetve ki-álja vala, most az estvéli hivesfestke *értől-is catharust rheumatismust* kap, ha ki-lépik meleg szobájából: vaskos, két kezein szinte keze bokájáig nyúlnak-fel el-vékonyúlt ujjai. Már könyvet-is irt. Mellyet nagy örömmel olvasván az édes anyja, bé-mégyen közöntésére; egy tsomo irós vaját-is vífzen néki. Elhül rajta mi lett az ő egészen egészségből álló Jánoskájából. Közönti: 's kérdi. Hát fiam, tám beteg voltál: nálunk nem így valál! Mászor ismét látogatására mégyen tudós fiának; 's hát a' fok nagy könyvek között, egy Japponiai sák ruhába bé-övedzve, egy tágas szennyes háló süveget a' szemére bé-húzva, kutzorog: az ortzája mintegy fonnyatt alma egybe-száradott: Szemei alig láttzanak nagy szemöldöke alól: az oldala-tsontjai mint megannyi lajtorja fogak úgy állanak: lábaira három négy strinfet-is fel-húz, hogy valami szára ikrája láttafsék: ha derekára egy siros szoknyát kötnél jobban állana, mint a' nagyrag. Egy szóval, minden tekintetre nézve 70. esztendő szi-goru vén afzfzonymnak mondhatnád inkább mintegy *cathedraban* illő *Professornak*. Kéves idő múlva ágyba esik. A' melly-is híré esvén a' jó Anyának, ismét bé-mégyen tiszteletes fiához, 's hát egy szennyes ágyban, egy szegeletben egyedül fekszik, egy pár fintsia, egy herbathés ibrik van az előtte lévő áztalkáján: Nézi szánakozva édes anyja-is, gondolkodik tudós fia állapotján,

de femmi egyéb jelét nagy tudományának észre nem veszi, hanem hogy jobban megfzaggatva, és méjjen gondolkodva szól kétöt hármat édes anyához, és vastagabb, süketefebb hangal nyeg mint más közönséges emberek. Így életének közepét-is alig érvén a' tudós ember kéz meg-vénülve tsendefen e' világból ki-múlék. Siránkozik a' szegény anyja. De vigasztalása tsak abból áll, hogy a' nagy Tudósok rend szerint így szokták életüket végezni. Ki-megyén a' piatzra, ott-is felesen lát a' féle komor ábrázatu, el-szigorodott, parokás palástos Tudósokat sétálni; mint az ö fia vala. Így nyugtatja-meg ofztán el-vezített drága fiának halátán bufongó elméjét.

Ugyan erre más példa.

Meg-érthetjük ezekből azt-is, mit akart ki-fejezni a' bölts *Plinius H. M. L. C.* Midön így szolott: *Morbis est etiam aliquis per sapientiam*; az az: Nyavallya az-is, hogy valaki böltsétség által haljon-meg. Mások-is szinte meg-nyugtatták azon ítéleteket: Hogy a' tanuláson erősen való igyekezet, vagy szertelen tudomány kívánság nem egyéb, hanem a' *hypochondriaca melancholiana*nak egy igen veszedelmes neme. Két jó egészséges gyermekedet küldöd együtt Oskolába: egyik tanúl szorgalmatosan: ditséri a' Tanítója, annál jobban igyekezik: de azon közbe elszintelenül, el-betegesül! A' másnak nem fér a' tanulás nyakára, hanem játzik, dulakodik, ide tova tekereg; ha plágázzák, veszfzözik-is, keveset gondol véle! Azon közbe erős, testes, szép színü, egészséges, jó kedvü. Ki nem veszi észre, hogy az el-söt a' tanulás gyengitette úgy-el: mert addig mind a' ketten egy forma jó egészségek voltak, éléfekeknek módja-is otthon egy formán follyt. De *Unzer* a' maga eddig-is fokszor ditsérettel említett Héti irásaiban *B. III. L. 79.* Igen eleven szinekkal le-festi a' Tanulásban való szertelen igyekezetnek,

és

és felettébb való el-merülésnek oktalan folytatását, a' hol a' többek közt így ír. Nem-Mugdban-
de nagy oktalanság-é tsak azért, hogy má-is ez az
fok előtt hirt, nevet, ditséretet kaphafszertelen
(mert egyéb valóságos okát dolgaidnak nem tanulás
vagy elégséges adni) azzal a' tulajdon ma-nagy ok-
gad életedet, egészségedet, Házadhoz, és talanság.
Házádhoz tartozó szükségesebb dolgaidot,
nem tsak így el-múlatni, hanem nyilván-sá-
gos veszedelembe vinni: midön másokot
akarfsz találmányiddal a' munkától könnyite-
ni, magadat a' szertelen munkával idő előtt
meg-ölni: midön másoknak szándékozol írá-
said olvasásával gyönyörködtetni, te maga-
dot a' leg-bóldogtalanabb állapotban ejteni:
midön másokot kívánfsz böltsé tenni, te ma-
gadot az ő kedvekért meg-bolondítani. Gon-
dolod-é, hogy e' világon tsak te látnál-bé
a' dolgok velejébe?

Azt mondod: Te magad gyönyörköd-
tetésére tanúlsz, és írfsz: mert a' tudomá-
nyok magokban-is igen szépek. Én-is azt
mondom: hogy, a' Tudományok magokban
igen szépek. Es ha magunk hafznára 's gyö-
nyörködtetésére okofon tudnok fordítani,
meg-betsulhetetlen dolog volna. De minél
szebb és hafznofabb ez magában, annál rit-
kábbúl, és károfabban él vele vizfsza a' tudós
világnak nagyobb része. Nem vítatom más
itt tovább az Egézségnek vesztegetését.
Hanem tsak az Elmének magának oktalanul
való gyötrését említem. Az Idegen, még Nagy vé-
pedig régen meg-hólt 'Sidó, Arabs, Görög szen ha-
nyelvek tanulásával iffjúságodnak leg-jobb szontalan-
idejét meg-emészted. Mi hafznát vérszed? ság.
Azt talám, hogy ezeken a' nyelveken irt
régí íráfokból-is öt hat rendet el-olvashatsz,
és magyarul-is ki-fyllabizálhadtsz: két három
esztendő múlva a' betüköt-is alig esméred.
Olofsz, Anglus, Frantzia nyelvek tanulásá-
val vesződöl. A' nyelvek tanulásánál magá-
ba nints e' világon únalmasabb dolog. Mi
Y y 3 vég-

véggel kinzod hát ezekkel magadot? ha közikbe nem akarsz menni lakni, vagy ott kereskedni? Ha ők jönnek ide, az az é' dolgok, hogy velünk beszélhessenek. Azt mondd: Szép könyvek jöttek - ki azokon a' Nyelveken. Mi szükséged van azokra, a' ki a' tulajdon született Nyelveden ki-jött hasonló szép könyveket sem olvasod. Mikor téged' a' Természet Magyarra tett, Magyar társaságba helyheztetett, nem nagy oktalanságé más idegen Népek nyelvén kapdosni, a' magadét nem tudni?

Bővebben
világosí-
tatik.

Azt tetted - fel, magadban; hogy valamit olyant találj-fel a' mit még mások nem tudtak, mellyről a' Tudófolk feregében néked-is neved lehesse. E' végre végzetetlen olvasás kívántatván, hogy a' mások ebben vagy amabban már le-follyt munkáikat ki-tanulhasd: ne hogy *Athenében* bagjot vigy a' vásárra. Ezeket addig tanulod, mig magad egészségét-is el-rontod, elméd-is el-bolonditod, és a' mint többire e' meg-szokott tsní, magad-is együgyüen el-halsz. E' vagy amaz Tudósnak ditséretét halván, szégyenled, hogy te a' kinek akár mire jobb eszed van, mint annak, azokat nállánál jobban nem tudod. Azért a' leg-mélységesebb dolgok ki-tanulásában éjet napot egybe tész; Hát ez Elmét gyönyörködtető munka-é? Nem, hanem elmét hohérló büszkeség. Egybe-olvasod a' Históriakból miket tselekedtenek eleitől fogva az emberek. Mivel veszed több hasznát mintha azokat álmodban láttad volna. Egyéb tudományokról - is majd ilyen formán lehet gondolkodni. Végzetetlen sokat tanulunk, még pedig a' leg-nebezebb dolgokból, mellyeket kevés idő alatt ismét úgy el-felejtünk, mintha soha nem-is tudtuk volna: és vénségünkben tsak nem egészen gyermeki dolgainkkal maradunk. A' nagy *Newton* vénségében sírt, hogy a' tulajdon írásit sem értheti. De azonközben-is, mi-
kor

Melly
igen gyen-
ge funda-
mentumc-
áll min-
den tudó-
mányunk.

kor már véghetetlen munkával *ideákkal* vagy képzelődésekkel fejünköt jótskán meg-töltöt-tük, azokat meg-lehetős rendbe fzedtük, nagyon-is ki-terjesztettük, úgy hgy már Tudománynak lehetne mondani; melly igen gyenge fundamentumon áll minden böltsefségünk! mutatja azoknak példájok, a' kik egy fő ütéből, egy forró nyavallyából, meg-bomolván képzelődéseknek rendi, valamit addig tanultak vólt, egyszeriben egy szóig úgy el-felejtették, hogy még tsak az első betüköt sem esmérték. *Artemidorus*, az a' *Példák* hires Görög *Grammaticus* egy krokodilust *erre.* reménytelen meg-látván, attól - való ijedtében minden tudományát úgy el-vefztette, hogy attól fogva a' betüköt sem esmérte: *Bambaról* a' *Gottusok* egyik Királyjáról - is azt írják, hogy egy mérges pohárnak meg-itala miatt minden eszét úgy el-vefztette, hogy még a' tulajdon maga nevét sem tudta. Leg-alább a' bizonyos, hogy a' Halál, melyet szertelen tanulásunkkal tsak nem kézen fogva vonunk magunkra, minden világi tudományokat egyszeribe a' feledékenységnek örvényébe meríti. Ellenben, melly rövid úton, és módon leheffen valaki Tudós, példa az a' Baruti ifjú, a' kiről azt jegyzette-fel *Unzer l. c.* hogy ez annyiféle nyelvet tudott a' hány esztendő ö maga vólt; Egyéb tudományokban-is tsudára méltó böltsefséggel bir vala. De még ifjúkorában úgy el-erőtlenedék, hogy a' tiszta vénség miatt meg-kelleték halmia. Ugyan ö *Bonetus* után azt írja egy ostoba gyermekről, hogy ezt az ötsével együtt fel-adván az Oskolában az Attya, midön az öttse könnyen, szép elemenetellegel tanul vala, ez semmit-is fel-nem vehetett. Hanem egy éjtszaka keményen kielvén a' hideg, két egész napot fziúntelen való tébollygó ézfzel töltött-el, mint-ha meg-bolondult vólna, harmadik nap fel-ébredett, 's azzal mint a' leg-tudofabb *Theo-*

Különös történet.

logus, az Isteni dolgokról, e' világnak hiában-valóságairól leg-ékefebb, és leg-fontosabb beszédekkel beszélt: Úgy, hogy az Orvosa - is úgy hitte, hogy azokat régen réá készülve beszéli, holott életében legkissebb e' féle elmétség-is benne nem tapasztaltatott. Az Isteni ditséreteket, melyeket soha sem tanult vólt, leg-kissebb hibázás nélkül éneklette. A' Haláltól való félelem ellen olly fundamentumofon beszélt, hogy ha *Seneca* Unokája lett vólna - is, ennyivel bé-érte vólna. A' Deák nyelvet, mellynek ez előtt harmad nappal leg-első reguláját sem tudta, hiba nélkül beszéltette. Mind ezeket pedig olly elevenséggel follytatta, hogy a' fantazsirozásnak leg-kissebb jele se tétzenék - ki, se beszédéből, maga viseléséből. Mellyek között meg-is hólt.

A' tudóság nem a' Természet tzelja. Helyes *reflexioja* Unzernek, hogy ha a' Tudóságot a' Természet az Einberi életnek tzeljává akarta vólna tenni, lehetetlen, hogy az az ö Egészségének, és Élete tsendességének ennyire ellenire vólna. Azt mondd 2.) Nem-is kell a' Tudóságnak annyira ellenkezni az Egészséggel. Mert vóltanak eleitől fogva, vagynak ma-is fok nagy Tudományú Férjfiak, a' kik napokkal meg-elégvede múltanak-ki ez árnyék világból, p. o. tsak a' mi emlékezetünkre *Mylius* és *Venema*, *Theologusok*. *Fr. Hoffman* és *Osterdykschats*, *Gaubius*, *Medicusok*. *Fontenelle* és *Newton*, *Philosophusok*. most életben lévő *Scharce* és *Kaestner* *Litteratorok*. (A' kik közül 80-non alól egy se hólt-meg, 90-nen fellyül néhányon éltenek) 's mások-is felefen. Én-is azt mondom, hogy a' Tudomány maga nem tsak nem árt az Egészségnek, és tsendes életnek; sőt a' mint szól Bölts Salamon egy helyt a' maga *Prédikatori* könyvében, napoknak hofz-fzuságát igéri ez az ötöt követőknek. Hanem a' Tudománynak helyytelen, és szertelen szorgalmatofsággal való keresése az a'
mi

mi itt kárhoztattattatik. Azt-is mindazáltal *El-hari-* illő léfzen e' dologban meg-jegyzeni: Hogy *tds.* nem mind ilyen Tudók azok, a' kik köz névvel így neveztetnek, 's azonközbe a' legjobb egészséges vidám napok közt töltik ide-jeket. Nagyobb része ezeknek csak *titularis* tudós, *Charlatan*, a' kiknek nem tzeljok e' világ' mélységeit vizgálni, hanem a' szokás-ban lévő közönséges tudományokból annyit igyekeznek meg-tanúlni, a' mennyivel ma-goknak tisztességes kenyeret szerezhhetnek: és a' hol magoknál kevesebbet tanúlt embe-rek tárfaságában vagynak, abból fok ízép tudós dolgokat-is hoznak elé: a' hol pedig magoknál tudósbabbakat éreznek, okofon hal-gatnak: 's így mind a' két résztől böltsek-nek tartatnak. És, az én ítéleteim szerint, ezek a' magok dolgait jóval okofabban vi-szik, mint a' kik életek 's egészségek vefze-delmeztetésével e' világnak minden titkait ki-akarják tanúlni, 's azon közben mások-nak - is nem használnak semmit, magokot-is el-vefztik.

A' mi a' közönséges Tárfaságoknak hasz-nát illeti: mennyiben tsúfztanak-bé ebbe elei-től fogva a' Tudományok? Meg-múto-gatta 1750-ben egy rövid beszéletésében *II. Rousseau* születésére Genevai Polgár, de életét na-gyobb részén Frantzia Országban töltött éles elméjü *Philosophus*, midön a' *Divioni* Fran-tzia K. Akademia jutalom-adás alatt ilyen kérdést tett vala ki közönségesen a' Tudó-soknak: *Vallyon az Irás-tudásnak vagy a' Tu-dománynak e' világra való bé-jövetele az Erköl-tsük tisztaságának, és egyéb virtusoknak ár-tott-é? vagy használt?* Ö a' tagadó részét vette: és azt olyan elméfen meg-is bizo-nyította, hogy a' jutalom, meg-egyezö ér-telemből, nékie ítétetett. Mert, ugymond, elébb az *Athenabéliek*, azután a' több Gö-rögök, azután a' Rómaiak, azután a' Gal-lufok, azután a' Németek renddel mind a'

A' közön-
séges tár-
faságra
van-?
haszna.

Tudományoknak bé-vétele után puhultak-el. A' mint az ő élete' módja tsinofodott, a' fzerint a' *virtus* mind inkább ki-tettző tsalárdsággá, és fényes bünökké változott: az Ekesen szóllásnak mestersége mások meg-tsalására fordítatott. *Con'antzinápolyt* a' Tudományok veszték-el. Ez adá a' Chinaiakot a' Tatárok igája alá. A' régi Persák, Scyták, Spártai lakosok, a' Régi Rómaiak, és Németek 's a' t. az alatt follytatták e' világon azokat az erős dolgokat, az alatt szedték jó rendbe a' magok Republicaikat, az alatt erősítették - meg azokat jó Törvényekkel, míg olyan Tudófok nem valának. Tzélja-is a' Tudományok bé-bozásának semmi közön-séges haszonra nem mutatott. Az *Astronomiát* a' babonázás: Az *Oratoriát* a' fenn látás: a' *Physicat* a' haszontalan gondofság: az *Ethicat* a' kevélység: a' *Juris prudentiat* az igazságtalanság: a' *Históriát* a' Tyrannusok kegyetlenkedései, és hadakozásai szültk, és hozták-bé e' világba. De hasznokra nézve is mit reménylhetni ezekből a' ki-miveltebb Tudományokból? Azt, hogy már semmi Mesterségnek nints állandó, és bizonyos fundamentoma: minden vétkeknek, és törvényteleniségeknek kútfejei fel-nyitattak: az emberek az okoskodás mellett el-puhultak: a' tanulás közben a' hadi mesterségek el-enyésztek, 's több e' félék.

Természeti Tudófok.

Adott a' Teremtő a' maga ingyen való jóságából nekünk eleven érzékenységeket, adott fundamentumos értelmet, adott előre látó józan ítéletet, mellyel egyéb mélységes Tudományok nélkül-is jól ki-tsinálhatjuk mik légyenek a' mi életünkre, és boldogságunkra szükségesek; hogy kellyen azokat az időhöz 's alkalmatofsághoz képest magunk hasznunkra fordítani, 's annak idejében a' tsendes halálra - is el-készülni? Látunk fok tsupa természeti Tudófokban leg-elevenebb képzelődést, látunk tsudára méltó réá emlékeezést,

látunk bámulásig ki-terjedő éles elmét, látunk leg-józanabb, és leg-helyesebb okoskodást, látunk tántorgás nélkül való bölts meg-határozást. Mellyekkel az úgy neveztetett Tudófoknak-is kevés része ékeskedik. Egy szóval: ki-szolgáltatja a' Fő Böltsétség mindenünknek, erőltetett tanulás nélkül-is, azt a' tudományt, a' mit szükségesnek itél a' mi böldogítatásunkra. Az Egyiptomiaknál közmondása vala, hogy az Istenek azért adták a' Tudományokat az emberek eleibe, hogy ezekkel a' bívalkodástól őket el-fogják. Az Európaiakról jegyzette-fel a' maga útazásaiban *Schaw*, hogy a' Nap-keleti Barbarus Nemzetek nem győzik eléggé tsudálni, mi-tsoda ígézet fogta-el az Európaiaknak fejeket, midőn látják, melly szörnyű szorgalmatofsággal igyekezik meg-tanulni, és leírni, mit tsináltak e' világon eleitől fogva az emberek. Én ezeknek bé-fejezésére ajánlom a' Bölts Prédikátornak szavait Préd. 1: 17. Méltok a' maga helyén-is a' meg-olvasásra, és meg-fontolásra a' Böltsnek szavai,

§. CCCLXXXVIII.

Igy meg-értvén mind a' jól mérséklett Indulatoknak hasznait, mind a' zabolátlanoknak ártalmait hátra vagyon, hogy tudakozódjunk már arról-is, *Miképen lebeffen az indulatokat böltsen kormányozni?* *Lactantius* hasonlítja az elmét a' Királyhoz, a' ki, ha okos, és szelid, hékességben tartja, és meg-építi a' maga Országát, tudván azt, hogy az ő Királyi ditsősége az ország által vagyon: ha pedig bolond, szelless, és vakmerő, fel-forgatja, és el-pusztítja azt, és így azzal együtt magát-is el-veszti.

Igy

Igy a' bölts és tsendes Elme-is, a' maga testének nevelését és táplálását leg-főbb gondjának tartja, jól értvén, hogy ha a' test romlani és erőtlenedni kezd, neki fáj az; és a' böltsétséget, mellyben van az ő böltsége, ez által ő többé nem keresheti: de ha bolond és vakmerő, ezekre semmit nem bajt, hanem tör, ront, és sok kínok közt az életnek-is nem sokára véget vét.

A' Természet ellen száraznak a' Természeti Lélekben az *Erörölködnek* zékenységeknek fel-adásai után igen sietve a' kik az tett maga meghatározásaiból? hogy ezek *Indulato-* minden öt érzékenységekkel fel-ruházott *kot a' bölts* Nemesebb Élő-állatokban, 's azok közt az *emberek-* Emberben-is természet szerint vagynak: és *ből egész-* hogy e' világi életre el-múlhatatlan szükség-*szen ki ir-* gesek legyenek, fellyebb el-mondattakból *tani igye-* ki-tetstett: Nem külömben ki-tetstett az-is, *kezik.* hogy épen természet ellen tufakodtak ré-
Ezek há- gen Zeno, és az ötöt követő *Stoicusok*, a' *rom rend-* kik az Indulatokat a' böltségre vágyó em-
béliek. berek Elméből gyökerestől igyekeztek ki-irtani: és hogy ma-is nem sokkal folytatnak lehetségesebb dolgot azok a' felettebb buzgó Lelek, a' kik-is, nem akarván külömbiséget tenni az emberi 's angyali természet között, e' világi és a' jövendőbeli élet között, az Indulato ellen egész nap feddözni, és azokat ördög munkájának nevezgetni, magok fő köteleltségeknél valják. Nem tudom mivel találták egyenesebben az Elmének erit azok-is, a' kik a' jó embereket mindent a' *Virtusnak* vezérléséből állatnak tselekedni; a' testi vagy természeti Indulatoznak egész meg-tagadásával. Meg-
Mestersé- gedem önként, hogy találtaffanak nem ke-
ges szem- velen olyan mesterséges Szem-fényt vesztők,
fény vesz- és kétfizniük, a' kik sokáig el-tudják a' ma-
tők. gok

gok dolgait egész hideg vérrel vinni, úgy hogy az őket közelebről nem esmérőktől minden indulatoktól ürefseknek láttasának lenni. De ki-furja idővel a' vas szeg a' 'sákból magát: és kerülnek olyan dolgok elé, mellyekben el-vétik mesterségeket; és hírek 's akarattok ellen-is ki-mutatják, hogy ök-is emberek; és a' mik az emberi természetre tartoznak, azoktól ök se ürefsek. Maga Idvezítő Urunk-is a' maga leg-tökéltefebb emberi természetében ki-mutatatta, hogy az emberi természet az indulatokkal együtt jár. Mert, a' mint az Evangelisták fel-jegyezték néhányszor meg-indult szívében, bánkodott, sírt, örült, félt, haragutt, barátságoson érzékenyül szeretett 's a' t. Craton, egy a' régi úgy neveztetett *Academista* böltsebb *Philosophusok* közzül, a' mint az ő szavait (mert magának irási nem maradtanak) helyben hagyással elé-hozzák mind *Cicero*, mind *Plutarchus*, indulatok nélkül tsak a' felettébb ostoba, és vad elméket tartotta lenni. A' kiknek nints annyira való eleven érzések, és okofságok, hogy az előttök forgó dolgok közt külömbséget tudjanak tenni; és azoknak hasznokat vagy ártalmokat meg-érteni, 's következésképen sem vánni, sem utálni nem tudnak: vagy, mint az erdei vadak, a' mellyek tárfaság nélkül kóborolnak az erdőkön, és tsak haszoknak kapasának valamit, egyéb magokon kívül lévő dolgokra nem ügyelnek. Ellenben, minél elevenebbek, érzékenyebbek, serényebbek valakiben az érzékenységek, és elméfebb által-látások van, az indulatok-is benne annál többek, tüzezebbek, és serényebbek; minthogy az előttök forgó dolgok minémüségait, és réájok néző hasznait, és ártalmait annál hamarébb fel-vehetik; és azoknak kívánására vagy utálására annál hamarébb, és nagyobb mértékben fel-indúlhatnak, ha szinte az okosabbak, és szelidebb természet-

mészetiük azt nem mindenkor, nem-is egész erőben szokták ki-mutatni.

An Indulatonak két különböző fejei. Két állapotban lehet, 's kell-is az Indulatokat minden emberekben fel-venni. 1.) Mint a' Természeti Léleknek, az Érzékenységek fel-adása szerint való első mozgásait, és munkáit: a' mennyiben az az előtte forgó dolgokat a' testi érzékenységeknek, hafznofoknak, és gyönyörködtetőknek itélvén; azoknak meg-szerzése az egész testet fel-indítja; vagy ellenben rútaknak károsoknak láttatván, maga elől el-üzni, és fordítani igyekezi. 2.) Mint az Okos Léleknek ezek aránt való tetzéseit, vagy megvetéseit és utalásait. Mennyiben különbözzenek e' két-féle indulatok egymástól nem olyan könnyű meg-határozni, mint első tekintettel gondolhatnok. Mert ugyan-is, az okos Lélek a' magán kívül lévő dolgokról semmit egyebet nem tudhat, hanem a' mit a' Természeti Lélek a' közönséges érzékenységek tábláján azokról eleiben terjesztet: nem-is itélhet azokról másképen, hanem a' mint ezeket, mint szépeket, rútakat, hafznofokat, károsokat egyeneseket, görbéket 's a' t. olyanoknak lenni már előre a' Természeti Lélek meg-határozta vala.

Az okos lélek az indulatok körül mit tehet. Hanem, vagyon az Okos Léleknek ezen személyes itéletén kívül, más fokkal nemesebb, és hatalmasabb tehetsége-is. Ugy-mint az Itéletbéli Szabadság, melly szerint hatalma van néki 1.) Az Érzékenységektől fel-adott dolgokat meg-gyűjteni, rendbe-szedni, és így együtt-is meg-itélni azoknak hafznos vagy káros ki-meneteleket:

Ennek szabadsága miből áll; es mennyire terjed-ki. Még pedig nem tsak az oráig látva itélni-meg, mint a' Természeti Lélek szokott, hanem el-láthat a' következő mezíze időkre - is. Sok dolgok vagynak t. i. olyanok, a' mellyek külsöképen, és egyik vagy másik oldalokra nézve jóknak, kívánatosoknak láttatnak; de bejebb meg - vizsgálva ékteleneknek, és

ártalmotoknak találtak; Sokak, a' melyek egy tzelra, egy embernek, egy időben, ilyen vagy amollyan éléssel jók, de más tzelra, máfoknak, más időben, más véle-éléssel egészen károsok. Sokaknak káros vóltok későre, fok következesek után kerekedik - ki 's a' t. Hogy ezeket a' vizsgálókat meg-tehesse, 's magát, ha szükség, jobban-is meg-világosittassa, a' dolgokat maga előtt tartoztatni hatalma van az Okos Léleknek. Hatalma van 2.) arra-is: hogy mikor a' régi tapasztalásokból, és természetizokott következesekből, az okoskodásnak mellersége szertint, előre észre vette, hogy az Erzékenységek eleiben majd olyan forma dolgok fognak kerülni, a' melyek a' magok rútságokkal, és roszfzásokkal az Elmében-is rútt, és káros Indulatokat gerjeszthetnének, azokat el-kerülje, vagy azok előtt az érzékenységeket bé-zárja; vagy rólok jó eleve el-fordítsa. 3.) Teheti azt-is, hogy szükségesebb, és fontosabb dolgokra szoritván magával együtt ezt a' Természeti Lelket - is, az Indulatoknak idejeit, és alkalmatóságait előlle el-fogja. 4.) Sok dolgokban tselekedheti, hogy a' Természeti Lelket a' dolgok minémüségairől, gyalázatos, káros és fájdalmas ki-meneteleiről előre vólraképen meg-intvén ez azokban magát az elé-gördülő Indulatok szelének mindjárt ne botsássa. Ezekből áll nagyobbára a' mit az Okos Lélektől az Indulatok kormányozásában várhatni,

De nem lehet azt-is meg-nem vallanunk, *Sokszor* hogy többire úgy van ez az Okos Lélek *hidba két* a' Természeti Indulatokkal mint a' Lengyel *minden* Király a' maga *Statussával*; a' kik mindent *igyekezete* el-végeznek, és tsak a' meg-erösítésre és ki-hirdetésre adják által a' Királynak. Vagy helyesebben, mint a' rétze tojásokot költött szegény tyúk: a' ki akár mint kotyogjon, akár mint tapafson, 's hívja pisenyeit a' néki

ki tettző eledelekre, de a' terze fiak tsak a' tóra fietnek, és akár mint epezfze magát a' parton a' bődogtalan tyúk akkor jöneki a' tóból, mikor jól ki-feredték magokat.

*Ez sokak-
ban az o-
kos lélek-
nek szü-
kebb mér-
teke tse-
lekszi.* Számtalan példák forognak előttünk olyanok-is, hogy az egyébként okos teremkos lélek-tett állatoknak, az Embereknek fejekben, nek szü-a' mint az ő okoskodáfaik, beszédeik, makebb mér-gok viseléseik, tselekedeteik nyilván bizotteke tse-nyitják, az Okos Léleknek alig tefsék valamelszi. lami nyoma. Szokásból, példákból, történetekből tsinálnak mindent a' mit tsinálnak. A' kikkel ha az egész *Logicat, Morulis Philosophiát* könyv nélkül meg-tanúltatnád-is: ha éjjel nappal katekizálnád-is tsak annyit használnál véle, mintha az alatt főtelen borsót hánytál volna a' falra; mert ök tsak úgy maradtak a' mint vóltak. Ezeknek Indulatait azért, mint a' barmokét-is, haszon-talankodás vólna jó intésekkel, és tanátsadáfokkal kormányozni akarni. Ha nem a' jobbatska Indulatuak körül ígéretekkel, adományokkal, ditséretekkel (mert egyébként, nem vévén észre a' magok bődogtalanásagokot, nagyra vágyók) tehetni valami idő szerint való jobbitást. De közönségesebben a' testi szenyvedések, éheztetés, szomjuhoz-tatás-is, verés, ostorozás, és egyéb fanyar-gatás, fzidas, réa agyargás, fenyegetés, s a' t. mellyekre réa emlékezvén, másfzor artozzanak a' féléket tselekedni, mellyeknek hasonló szomorú, és fájdalmas következései lehetnének, igazithatnak ezeken valamit. Az ilyenek' igazgatására azért böltsen rendel-tett közönséges tárfaságokban-is a' száraz kenyér, és víz mellett folytatandó robota, Sántz ásás, páltza, vas, tömletz 's a' t.

Meg-esik elégfzer az-is, hogy az Okos Lélek maga-is a' Természeti Lélekkel önként, elein mindjárt egybe-barátkozik. Es, mint-hogy egy ideig az Érzékenységek, minden okoskodásbéli szorgalmatofság nélkül ő elei-ben-

ben - is elégséges mulatságot terjetzenek ,
többre ö sem vágyik. Hanem a' testi In-
dulatok kebelében tsendefen aluszik, mint
régén Sámson a' Délila ölében , mig réá üt-
nek a' Filisteufok , és az ö szemeit ki-tojják.

§. CCCLXXXIX.

Hogy azért az illetén bóldogtalan Elmén
valamit igazithassunk, lássuk, *bonnan jármaxza-*
nak ö benne a' fellyebb meg-nevezett vakmerő, és
káros Indulatok. Ezek rész szerint magától az El-
métől, rész szerint a' testnek *Temperamentumá-*
tól vagynak. Az Elmében ennek, az eredeti
romlottságon kívül, két kút fejeit találjuk: egyik
a' rojz szokás, másik a' tudatlanság.

A' mi az elsőt illeti: Olyan az ember' el-
méje, mint a' viasz, mellyben a' mig lágy, szép,
rút *figurát* egyaránt könnyen belé nyomhatsz ;
de minekutánna meg-keményült, nem könnyen
törlőd-ki belőlle. Így a' gyermeket-is jóra, rosz-
ra könnyen szoktathadd ; de ha meg-vénült, ne-
hezen irtod a' roszszat-ki az ö elméjéből. Lát-
juk bizony a' mindennapi példákból azt, hogy
a' minémü indulatokkal bíró emberek közt ne-
vekednek vagy mulatnak sokáig az ifjak, ma-
gok-is olyanokká léfsznek. Az erdön, a' vadak
közt nevededett emberek minden okofság, és
értelem nélkül maradván, kegyetlen fene ter-
mészetüekké lettenek ; a' parasztkok közt nevel-
tettek paraszt erköltsüekké, a' Nemesek közt
nemes indulatuakká, a' haragosok közt harago-
fokká, a' vígak közt vígakká, szerelmefek közt
szerelmefekké, az irigyek közt irigyekké, a'
mord kedvüek közt szomorúakká 's a' t. léfsznek,

akár mint születtek légyen - is e' világra. Erre nézve, igen szükséges, a' gyermekeket, és ifjakot, 1.) A' rosz társaságtól el-fogni. 2.) Az egészséggel ellenkező indulatokra, minémü a' félelem, szomorúság, kesergés, ijedezés, rendkívül való szemérmetség, harag, irigység, buja szeretet, egy végtiben egy dologról-való méj és terhes gondolkodás 's a' t. Őket nem szoktatni. Felettből hibáznak tehát az olyan Atyák 's Anyák.

(⁶. A' kik a' magok Gyermekeiket felettből keményen tartják; és ha mindent nagy emberi okossággal és *moderation*al nem szólnak és tselekefsznek, mindjárt, akár ki előtt-is, riogatják, szidják, fenyegetik, verik, rongálják azokat; és így szüntelen való félelmek és szomorúságok közt töltetik vélek az időt: vagy ellenben, azokat egészen a' magok kényére bortsátják, nyalánságra, kevélységre, káromkodásra tanítják, haragra ingerlik, boszszú-állásra, verekedésre ösztönözik, másokat vélek meg-nem betsültetnek, mikor ok nélkül mérgelődnek, vagy valamiben meg-átalkodnak, fülök mellett le-nem ütnek. Bizony hogy sokak olly tsuda természetűek, haragosok, és rigollyások lesznek, nem egyéb az oka, hanem a' gyermek korokban való rút kényeztetés.

(⁷. A' kik a' Gyermekek előtt ördögöt, boszorkányt, lüdertert, és egyéb e' féle irtózatot dolgokat beszélnek; ötöt babossal, kolduffal, késértettel 's a' t. ijesztgetik. Mert ezzel félelmségre, ijedezésre, képzelődésre szoktatják őket.

(⁸. Ugy azok-is, a' kik gyermekeiknek mi-hellyt születnek, szeretőt választanak, azt nékik ottan ottan nevezik, mütogatják, buja faj-talan

talán dolgokat beszéllenek, és tselekeznek előttük; 's tselekedtetnek vélek-is; leg-alább beszélni és tselekedni meg-engedik: és így a' búija szeretetet még anyjok tejével szíveikben öntik.

(⁶. Hibáznak utólyára azok is, a' kik a' kis gyermekeket a' tanulással rendkívül terhelik, és méj gondolkodással járó Tudományokra fogják időnap előtt. Jó ugyan őket midőn annyira nevedtek, a' tisztesleges tudományoknak, vagy egyéb tisztesleges kézi mesterségeinek tanulására fogni; és erejekhez képest nevelni foglalatosságokat-is, hogy a' rosz társalkodásra és hívalkodásra, melly a' Sátánnak párnája, és minden vétkeknek abrakja, idejek és módjok tellyességgel ne lehessen: De rend kívül meg-erőltetni soha nem kell.

Az egészen testi vagy természeti ember Indúlatainak igazgatására azért a' fanyargatásnál egyéb, a' mint most előbb-is megjegyzök, keveset használ. A' testi gyönyörűségeknek édefségei közt aluvó Okos Lel-*dulatoktól* ket néha, mint hajdon Manafét a' vas-lán-el-nyotzok, és a' Babiloniai tömlöz 2 Kron. 33. 11. mattatott fel-ebresztik, és jobb észre hozzák. De okos Lelgyakrabban ez-is a' testi Indúlatoknak már-ken mik talékja lészzen. A' különböző Temperamen-*sgitenek,* zumokból származó különböző Indúlatok, ha egyéb testiségtől nem foglaltattak-el, az okos Lélek vezérlése után jó szível halgatnak. És ezek számára-is intéztettek főképen e' következő jegyzések az Indúlatok kormányozásáról.

Első. Leg-hathatofabb, 's leg-szélefebben ki-terjedő eszköz az Indúlatok' formálására a' Szokás vagy Szoktatás. Ez nem egyéb, hanem azoknak a' dolgoknak, és tselekedeteknek, mellyek elein a' Léleknek egye-*A' szoktas nagy ereje az Indúlatok dolgában.*

nes akarátjára lésznek, és follynak vala, a' gyakor viszfza hozáfsal (hihető az e' végre dolgozó *Spiritusok* útjának mind jobban jobban való meg-törése, és ki-egyengetése *Ennek oka* által) annyira vitt meg-könnyítése; hogy *és módja.* már most a' Léleknek tsak egy intésére-is, önként támadjanak, és az elébbi módok szerint, a' Léleknek réa' ügyelése kívül-is, hi-ba nélkül véghez-is mennyenek: sőt idővel annyira-is meg-könnyüljenek, hogy az elé forduló alkalmatofságok szerint, azok a' meg-fzokott mozgások az Elmének hire nélkül, fokfzor a' Léleknek akarátja ellen-is meg-induljanak, és le-follyanak. p. o. A' sziv eleinten, kétség kívül, az ő felettébb érzékeny üregeiben bé-rohanó meleg, sós vérnek ösztönére a' Természeti Léleknek rendeléséből kezdette vala magát egybe-húzni-is, a' benne lévő vért az élő-erekbe ki-nyomni. De kevés idő alatt ehez az ösztönhez úgy hozzá szokott, hogy azután a' Lélek' gondja, és akarátja nélkül-is ezt a' hivatalát follytatni elégséges. A' kis gyermek míg lábainak elég erejét nem érzi, fok okoskodások, és próbálgatások közt kezd felállani, és nagy tartózkodással lépik kettőt, hármat, ne hogy el-esvén egybe-törje magát. De minekutánna lábainak annyira való erejét észre vette, és a' járásnak mester-ségét-is meg-tanulta, a' járásra, sőt az ugrándozásra, és a' futkosásra-is nem kér többé segítséget. Így van ez a' beszéddel-is. Elein alig tudunk egy két szót fok erőlködéssel ki-mondani: majd meg-erősödvén, és hozzá szokván a' beszédhez nyelvünk, eszün-

Ez az El- köt-is gyakorta meg-clózi. Az Elme-is *mere mi-* kor a' maga Érzékenységeinek egy forma *ként és* gyakor fel-adáfsaihoz hozzá szokott, és egy *mennyibe* forma ki-meneteleit tapasztalta, azoknak *terjed-ki.* bővebb meg-visgálására nem igen látja többé szükségét: hanem magát, tartózkodás nélkül, az Indulatok tetfzésére bizza. Ezek leg-

világosabban ki-tetszenek az Elmének képzelődéseiből: mikor azokat az Elmének híre 's akaratja nélkül-is, kivált álmadozásaiban annyi tsudálatos tselekedetek követik. De ö maga az Okoskodó Elme - is, mikor számtalan ízben tapasztalta, hogy az ö okoskodásai ebben vagy ama' dologban ilyen vagy amollyan móddal szerentsés ki - menetellel folytak, ahoz a' módhoz, és itélethez, más-szor-is olyan forma dolgokban, bővebb vizsgálódás nélkül-is, örömeft ragaszkodik: míg olztán önként - is oda mennek gondolatjai. Ezek szerint készitettek olztán azok a' *Logica* és *Hermeneutica* regulák, mellyek már ma az Elmének okoskodásaiban törvény gyanút szolgálnak. Így szülte, a' Krüger itélete szerint, a' szokás a' nyelveket, vallásokat, és tudományokat-is, mint régen ama nagy Isten Afzszony *Cybele* (*Magna Mater Deum*) a' szélefen uralkodó nagyobb Isteneket. Ez a' *Tyrannus* regulázza magokat az Erkölcököt-is. A' honnan egy helységben ez vagy amaz tselekedet szépnek, dicséretesnek tartatik, másutt rútnak, gyalázatosnak itéltetik. Egy helyt az embernek maga ember társát szeretni, és rajta segíteni különös *virtus*, másutt, tsak azért, hogy némally Vallást illető dolgokban nem az ö értelme szerint szólott, a' leg-jobb barátját-is meg-égetni Isteni tisztelet. Lásd, ha tettzik, azokat-is, mellyek ezen Munkának Első Darabjában az LVIII - LX. §§-ban a' Szokásról különösen irattattak.

A' Gyermeke' esze, mikor ö e' világra született minden *Ideák* nélkül van; de azoknak bé-vételére úgy el-van készülve, mint a' száraz tapló a' tűz szikrának el-kapására. És, a' mikkel első idejében meg-töltetett, azokat olyan mohon kapta, és olyan méj-
 korora-is ott maradtak; és az ujjabb *Ideák*-nak helyet nehezen engednek. Igen szük-
 séges

séges azért a' Szüléknek, és nevelőknek a' kis gyermekek elméjét, mihellyt ügyelni kezdettek, jó, betsületes példakvól vett *Ideakkal* bé-plántálni, a' rofzszakat előlök elfordítani, minthogy ö magok, a' mint az Irás is szól, jobb és bal kezek közt, a' jó és rofz dolgok között kulömséget tenni akkor nem tudnak. A' tanítást az ö gyenge elméjek még most fel-nem veheti. Minekutánna pedig annyira erősödtek, hogy beszélni és okoskodni-is kezdettek, már a' jó példák mellé a' tanítás, és fokakra nézve, a' fenyíték-is, meg-kivántatik. Nem egy El-
 lömbözö mével izületnek t. i. mindnyájan a' Gyer-
 zermésze- mekek-is. Vagynak köztök, a' kik már szü-
 zek szerint letésekben-is vad, fene természetűek, meg-
 kikkel, átalkodtak, szüntelen mérgelednek, minden
 hogy kell ok nélkül sírnak, agyarganak, ütnek, ver-
 hanni, nek, körmölnek, a' böltsöben hánnyák ve-
 tik magokat, femmivel kedvetek nem talál-
 hatni, ha valamivel kénálják, a' dajka kezi-
 böel mérgefes ki-ütik, 's a' t. Ez ilyenek-
 ben azért az ö vakmerö Indulatjokot a' jó
 idején elé-vett veszfzö leg-jobban igazgat-
 hatja, Ezekről írja a' bölts Salamon Péld.
 13. 24. hogy a' melly atya és anya a' veszf-
 zöt az ö gyermeketöl meg-vonja, annak Lel-
 két gyüölöi. Mert ha az ilyen így a' maga
 természeti indulataiban nevedik-fel, az ö
 bolond indulatai ötöt idő nap előtt el-veszf-
 tik. Az alázatos, szelid, nyájas tekéntetü
 gyermekek nevelésére, ellenben veszfzö rit-
 kán kivántatik. Hanem a' jó példák, és az
 ö értelmek szerint való tanitgatás, elég az
 ö Indulatjoknak formálására: kivált a' kö-
 zel valók, és a' kiket a' gyermekek mások
 felett tisztelnek, hogy femni illetlen dolgo-
 got előttök ne tselekedjenek, és ne beszél-
 jenek, felette meg-kivántatik. Jeles mon-
 dása erre *Plautusnak Pseudol.* Act. I. Sc.
 5. v. 25.

*Probum esse patrem oportet, qui gnatum suum
Ejse probiorem quam ipse est, postulat.*

az az: Ha jámborabb fiat magadnál nevelni
Akarsz, magadnak - is jámborúl kell élni.

Ollyan a' Gyermeke' elméje mint a' jól *Miért kell*
ei-készült szántó-föld. A' mellyben ha sem-ezeket raj-
mit nem vetnek-is önként terem: de burjánt, *tok még*
töviset, és bogátskórót: a' mellynek gyöke- *gyenge ko-*
rei a' földet úgy el-fojták, hogy ha azután *rokban*
jó magot vetesz-is belé, az-is oda vész, és *kezdeni.*
meg-nem terem. Hanem, fok munkával,
szántással juthatsz azután arra, hogy a' vad
gyökereket ki-vesztvén, jó gabona termő
földé tehessed: Ollyan mint a' vad gyü-
mölts-fa: a' melly így-is terem, de haszon-
vehetetlen fojtós savanyú rozsz gyümöltsöt.
De ha elein szelid gyümölts ágat oltasz be-
lé, hamar szelid gyümölts-bozó fád leszen:
ha fokára halasztottad a' meg-oltást, a' jó
ágak benne meg-nem fogannak. Így a' kis
gyermek elméjét-is míg a' testi Indulatok-
nak tövisses, perjés gyökerei fel-vennek,
addig kell a' jó indulatokra szoktatni: míg
a' rozsz indulatok benne termő fákká nem
váltak, addig kell a' szelid indulatoknak ágats-
káit beléjek oltani. *Adeo a teneris arvere mul-*
tum est. A' mint szól *Virgilius Georg L.*
II. v. 272. Ugyan az oltásnak mesterségé-
ről. Ennyit téfzen gyenge korában szok-
ni valamihez! Így a' jól szoktatás idővel
bennek természetté válik. *Benefacere ex con-*
svetudine in naturam vertitur. Az az: szo- *Egyéb*
módok a'
kásból jól tenni, természetté válik. *Salusti-*
us mondása in Jugurta! *Kisdedek*
jól szok-

De minthogy a' mik ezen §-ban az *tatására.*
a. b. γ. δ. görög betűk száma alatt a' Gyer-
meke' neveléséről ezután irattatnak, azo-
kot mi magunk-is ezen Munkánknak rendi-
ben néhány helyeken világosítottuk: Amaz
Anglia tudós *Philosophus*, és bölts *Medicus*

Lock János Úr pedig a' *Gyermekek neveléséről* írt könyvetskéjében Anglusúl egészen ki-dolgozva: *Costetől* Frantziára, G. Székely Adám Urtól Frantziából, maga Nemzete hafznára, magyarra fordítva, 's Kolosvárat 1771-ben igen szép készülettel ki-nyomtatva, mindnyájan olvashatjuk, bátorkodom Olvasóimot e' részben az említett tudós könyvre igazítani.

§. CCCXC.

Második kútfeje a' zabolátlan és ártalmas **Indulatoknak a' Tudatlanság.** A' régi *Philosophusoknál* köz-mondás vala, hogy *tsak a' Boltsek légyenek Urak és szabadok, a' tudatlanok pedig mind rabok és szolgák.* Rabja, szolgája bizony a' tudatlan ember a' maga iene indúlatinak. Mert 1.) Nem levén az ő elméjének mivel múlaffa magát, szüntelen e' világi és testi töviffes dolgok körül kell bíbelődnie: most az vagy amaz dologban ejthető nyereségen törekedik: most tzeljától való el-esésén aggodik: most, törvénytelenül mások dologban elegyítvén magát szégyenkedik: most ettől vagy amattól lött meg-bántódását hánytorgatván, mérgeződik; vagy másnak boldogabb világi szerentséjét vizsgálván, irigykedik: majd e' vagy ama' személlynek szépségét és jeles maga viselesét forgatván maga előtt annak szerelmétől emésztetik 's a' t. E' mellett, a' dolgoknak valóságos okait, természetit, módját, és egyben köttetéseket nem értvén, 's fel-venni nem tudván, vagy magok szóllanak és tselekefznek olyanokat, mellyeknek reménytelen ki-menetelin hirtelen és felettébb meg-kelletik indúlniok; vagy mások tselekedetit magyarzzák

magoknak felettébb való károkra és boszfélyságokra; a' honnan, fokszor minden igaz ok nélkül, magokat rend kívül el-ijesztik, szomorgatják, fel-haragítják. Ide járúl az-is, hogy az ök indúlatok böltsen való kormányozásának sem hasznát, sem módját nem értik; sem pedig azt előre által látni, minémü károkot teheffenek a' zabolátlan indúlatok mind elméjekben, mind egészségekben, mind világi szerentséjekben, nem alkalmatafok; innen azoktól nem-is igen tartózkodnak.

Ollyan a' Tudatlanság az Elmében, A' tudatmint a' Vakság a' testben. Valamint hogy *lan és a' 1.)* a' Vak ember félve mozdúl-ki tsak ülő vak ember helyéből-is, és kezeivel erre tova tapogat-igen egy va, vagy páltzátskájával előre utat keres-formák e' gélve, nagy tartozkodással, és tsuszkaló lé-világban. péfekkel megyen a' háznak tsak egyik szegeletiből a' másikba; tovább indúlni vagy künn járni pedig mások vezetése nélkül elégtelen; 's ha valamerre vakmerőül meg-indúl, azzal veszi észre magát, mikor valamibeu meg-ütközött, vagy gödörbe bukott, és magát egybe-törte. Epen így nem elégséges a' tudatlan elme semmi hasznos dolognak végben vitelére: a' minthogy a' ki ezt a maga böldogtalanságát meg-esméri, semmihez hozzá sem mér, a' tanúttak oktatása nélkül, kezdeni. Ha a' maga fejétől tsinál valamit, nem tudván a' jó és rossz, az illendő, és illelten dolgok között külömbiséget tenni, a' hátrébb lévő következeseket által-látni, tsak nem minden orában újjabb újjabb kárt és gyalázatot von a' maga fejére: másoknak-is a' kiknek dolgaikkal az övé meg-elegyedett, ezer boszfélyságot és rövidséget okoz.

2.) Meg-van ugyan a' Vakokban-is, hogy hofzfas tapogatás és szokás által némelly helyekre a' házon kívül-is utóljára páltza

és vezető nélkül-is tartozkodás nélkül ki-mehetnek, úgy a' tudatlan ember - is hofzszas próbálgatás, és gyakorlás után, mások példájára vigyázva, annyira el-mégyen, hogy a' tanúttakkal egy formán szól, beszél, és okoskodik holmokról; tselekedetei - is nem hibáznak. De mihellyt ezekből ki-fogyott, az ő Elméjének vaksága, vagy tudatlansága azonnal világ eleioe kerül.

Nem-is lehet ez másképen; Mert, a' mint elébb - is a' CCCLXXXVI-dik §-ra meg-jegyzettuk vala, az ember' efze születésével a' vad szamáréval hasonló tudatlan: Hanem a' mivelés téfzi okofsá és tudofsá: a' dolgok - is e' világi életben úgy egybededeknek vagynak szöve fonva, olly későre és fok felette következések után mutatják-ki a' magok hasznos vagy káros, illendő vagy illetlen vóltokot, hogy ő maga a' tudatlan hamarébb el-vefzne, mint sem maga tapasztalásaiból azokat ki-tanúlhatná. A' tanítás azért, még pedig jó elein, gyermek-korában el-kezdve, a' tudatlan vak elmének meg - világosítására okvetetlen szükséges.

Ezt tanítja nekünk a' bölts Salamon-is Péld. 22. 15. *A' Gyermekek elméjéhez köttetett a' bolondság, de a' tanításnak veszfzeje meszfze el-uzi ő töle azt. Ugyan ott fellyebb 6. Tanítsd a' gyermeket-is az ő útjdnak módja szerint; mert mikor meg-vénheszik - is, el-nem távozik attól.* Nem ereszkedem én itt bé abba a' mélységes értelmű kérdésbe: Vallyon ugyan az Okos Lélekben nem vólt-é meg öröktől fogván természet szerint, és így a' gyermekek születésével-is, az Erköltstre nézve a' jönnek és rofznak, az igaznak, és nem igaznak az illendőnek és nem illendőnek meg-külömböztető ideája, vagy esmérete? melly szerint az ember tanítás nélkül-is ki-találhatná, mihez kellyen ezekre nézve magát tartani; és tsak az alkalmatofságok szerint való ki-fejtegetőzés kívántatnék erre; vagy pedig tsak az úgy

A' jó és rofz között maga természetből tudna-e különbséget tenni?

úgy szoktatás; vagy az Isteni és emberi törvénynek tsináltak köztök ezt a' megkülönböztetést? Ez igen régi tudakozódás mind a' Pogány, mind a' Keresztény Böltségek között. De mind eddig ki-fogás nélkül meg-nem határozthatott. Az emberek dolgaiban naponként elé forduló példák nehézzé téstik mindenik részről ennek meghatározását.

§. CCCXCI.

De a' tisztefséges Tudományokkal fel-ékesült Elne, illy alá-való dolgokra le-nem erefzedik; hanem ha mi időt e' világi szorgalmatofságoktól meg-nyerhet, azt a' szép és tudós könyveknek olvasására és elmélkedésre fordítja: és így, a' maga indúlatait naponként mind jobban zabolára szoktatja. Bizony, ha a' józan és tiszta *Moralis Philosophiá*ból úgy tanultad a' magad boldogságát és hasznát munkálódni, hogy azonközben senkit meg-nem bántasz, sőt kinek kinek a' magájét meg-adod, a' veszekedésnek, haragnak, irigységnek, gyűlölségnek, 's a' t. okait jó renden el-kerülheted. Ha a' *Pbyficát* és *Metaphificát* jól érted, elmédet a' babona, haszontalan képzelődés, és a' természetben esni szokott jelektől, késértetektől, bószorkányoktól, ördögöktől való félelem és rettegés ritkábban emészti. A' *Historiák* nem csak az olvasásra édesítik az elmét, és így el-húzzák a' hívalkodástól, hanem a' sok szép példák által birják 's formálják-ki azt minden *virtusokra*. A' *Musiká*-nak-is olly nagy ereje van az indúlatok meghódítására és hajtogatására; hogy *Virgilius* akarván ezt ki-fejezni azt mondja: *Carmina vel lu-*
nam

nam possent deducere coelo. az az: Az ékes éneklés a' hódlat-is le-tsalhatná az égről. *Orpheus*-ról-is azt írja *Pindarus*, hogy ő a' maga tziterájával az erdőköt maga után húzta, folyó vizeket meg-álította, a' köveket meg-lágyította, a' vad orofzlánokat meg-szelídítette, a' pokol-beli mérges ördögöket meg-hódította, és közülök kedves feleségét *Euridicét* kí-hozta, az az: valamelly halálos nyavallyájából meg-gyógyította. Tapasztaljuk bizony azt ma-is, hogy a' szép versek, éneklések, és *musikák* a' leg fenébb, és csak nem dühösködő embert-is csak hamar le-szendesítik és nevetésre fokaszttják. Lehet ezek által egy órában az örömet szomorúságra, a' szomorúságot viszont örömmre változtatni. Innen a' régiéknél, minthogy az elmének indulati a' mint fellyebb bőven látok, sok nyavallyákat tsinalhatnak, 's gyógyíthatnak-is meg, az *Incantatio* vagy éneklés által való gyógyítás igen közönséges volt. Nevezetesen ama' kínos *colicát*, *carmenek* éneklések által szokták vala le-tsendesíteni: a' honnan a' szelet el-ofzlató orvosságokmaig-is *carminans* nevet viselnek. Ezekből meg-tettzik az-is, hogy a' *cholericus*oknak *tragoediákat*, a' *sangvineus*oknak bujja és szerelmes *comoediákat*, a' *melancholicus*oknak halotti és egyéb keserves énekeket olvasni, vagy halgatni nem tanátsos, mivel űk az ezek által gerjedni szokott indulatokra természet szerint-is igen hajlandók. Ellenben ezek a' víg *komoediákat*, azok a' *tragoediákat*, *amazok* a' halotti és egyéb szomorú verseket halzuoson olvashattják és halgathattják.

A' Tisz- A' Tíz-
tejséges tejséges Tudományokon értem azok-
nak a' Dolgoknak tudását, mellyek e' vi-
Tudomá- lági életnek fenn tartására, boldogságának
elé-

elé-mozdítására, 's közönséges társaságnak-nyok az is lehető segítségére szükségesek. Ezeket *Indulatok* kívül, a' mint fellyebb az CCCLXXXVI-kormányo-dik §. alatt ki-magyaráztuk vala, a' bizo-zdsábar-nyos tzel, és határ nélkül való tanulást, és miként a' tudományoknak szertelen kívánását az el-tsufznak mének leg-károfabbb indulatai közü számlál-bé.

tuk vala. Két képen segíthetnek pedig az Indulatos Elmén a' Tisztességes Tudomá-nyok. 1.) A' mint a' Dolgoknak belső ter-mészétét, egybe-köttetéseiket, és hafznait velünk meg-értetik; és meg-tanítanak arra, hogy kellyen azokat indulatoskodás és epefz-tő gondok nélkül okofon magunk hafznunk-ra fordítani. 2.) A' mint az ezekben ta-láltató fok színü elmét gyönyörködtető szép és hafznos dolgokkal az Elmét el-foglalván, az Indulatok ápolgatására időt nem tsak nem engednek; hanem azoknak okos és be-tsületes emberhez nem illő vóltokat napon-ként mind jobban jobban meg-esmértetik. A' *az Ethica Moralis Philosophia* vagy magyarofon, *Erkö-ltsökört formáló és igazgató Világi Böltsesség*. azt terjeszti elönkbe, Istenünkhöz, mi ma-gunkhoz, 's Felebarátunkhoz minémü köte-lefségeink vagynak; és hogy kell azokat úgy bé-töltenünk, hogy egyiktöl-is a' mivel tartozunk, el-ne vonjuk, hanem kinek kinek a' magáét tsalárdság nélkül meg-adjuk. Ha ezek szerint élünk, indulatoskodni ritkán lesz szükségünk.

A' *Phisica*, a' Természeti látható és ta-*A' Phisica*,
pafzthalható testi dolgokról való Tudomány, melly azoknak természeti eredeteket, for-májokat, materiájokat, változáfaikat, egyben köttetéseiket, mind különös, mind együtt való hafznaikot, vagy viszfza élve ártalmait adja értésünkre. Mikor tehát a' Ter-mészeti tudományból egyszer jól meg-értet-tem, hogy a' Villámáfok, menydörgések, jég vagy kö-esök, szélveszek, égi hábo-ruk, a' természetnek rendi szerint miként támad-

támadjanak, és mi vegekre szolgáljanak, nem gondolkodom kétségben esve a Jupiter bőszzüt-álló tüzes menyköveiről vagy nyilairól: Nem félek a Garbontzás Deákok felhökön való lovaglásától: ha a Hóldat fogyatkozni látom, nem mondom az ostoba Oláhokkal, hogy ne talám az Agár majd egészszeu meg-elzi a hóldat, és hólid nélkül maradunk: Ha a földnek itt vagy amott ingását érzem, nem rettegek e világnak mindjárt következő végződésétől. Ha a Nap fogyatkozást szenved, nem teszek úgy mint a bődögtalan *Anille* szigetbéli Amerikai népek. A kik mikor első oda érkezésével *Columbus Kristofot* ellenségesen fogadták volna, tudván a Bölts Hajos Kapitány, hogy kevés idő múlva fogyatkozás következik a Napban, meg-fenyegeti őket, hogy ha mégis ellene léfznek, a Napot az égről el-törli. Mellyet ugyan ok akkor nevettek, de mikor a nevezett időben a Nap fogyni kezdene, minden felől eleibe gyűlnek, és efedeznek, hogy tsak tartaná-meg a Napot, minden parantsolatinak engedelmeskednek.

A' Metaphisica.

A' Metaphisica, a Láthatatlan Természeti dolgoknak, mellyeket Lelkeknek nevezünk, a józan okoskodásnak rendi szerint ki-tanult lételeket, természeteket, és tulajdonságaikat adja előnkben. Mellyeket mikor egyszer így tudok, a Lüdértzek, bős-zorkányok, ördögi praktikák, és késérte-tek 's a t. nem nyughatatlankodtatják annyira Elmémet. A magam Lelkének mivóltáról és állapotjáról-is józanabban gondolkodom. Az Istenről, és annak természetéről-is helyefebben okoskodom. Mellyek ilyen móddal való tudása a testi Indulatoknak számtalan kút fejeit dugta-bé az én elmémbe.

A' Historia

A' Historiáról, vagy Meg-lett Dolgoknak le-írásáról, azt tartotta Cicero, hogy az egyéb hafznai közt *Magistra Vita* az Életnek tanító Mestere. Ugy-is vagy on, hogy
ha

ba el-nézzük azokat, többire a' nevezetesebb Izerentsés vagy Izerentsétlen történetekből állanak. Azoknak okai pedig hol egyik, hol a' másik részről, a' zabolát nem Izenvedhető Indúlatok vóltanak. Mellyeknek meg-gondolása például lehet másoknak-is a' magok Iadúla ainak gondofabb mérséklésére.

A' *Musika*, rész Izerint szájjal énekel-*A' Musica.*
ve, rész Izerint Izerfzámokkal, külön-külön vagy egybe foglalva gyakoroltatik. Mind a' kettő igen régi mesterség. A' Hegedűnek és Lantnak fel-találását az özön-víz előtt élt *Zubal*nak tulajdonítja *Moses* 1. 9: 22. A' Görögök *Amphion* nevezik különösen a' *Régi ta-*
*Cithar*ának fel-találójának; és az a' mellett *lilmány.*
való éneklést-is néki tulajdonítják. Az egyenes *Sipot* *Pannak* a' *Mercurius* fiának, a' horgast *Midas*nak. A' kettős *Sipot* *Marsias*nak: a' hét hurossal *Citharát* *Terpander* találmányának tartják: mellyhez a' nyóltzadik *hürt* *Simonides* tette, a' *Plinius* bizonyítja *L. VII. c. 56.* Ugyan ő, ezeket a' hiresebb találmányokat a' *Trojai* hadakozás előtt való idökre teszi. *Petavius* ezeket, és a' ki-*Egyip-*
ket nevezetesebb hasznos találmányaikért, *tomban*
és erős vífelt dolgoikért *Herofok*nak Fél Iste-*régén til-*
neknek neveztek a' régi Görögök, arra az *idöre* viszi, melly alatt a' 'Sidók *Egyip-*
tomban raboskodtak. Az *Egyiptombéliek*
régén kemény törvényel ki-tiltották vólt magok között mindenféle *Musikát*, mint a' mellynek haszna *lints*; de a' mellett a' férjfiak sziveket *afszonyi* módra el-puhítja. A' Görögök ellenben épen *Isteni*, és a' *A' Görö-*
leg-főbb *Herofokot*, *Fejedelmi* és böltsebb *gök felet-*
embereket illető dolognak tartották ezt; *télib* be-
úgy hogy minden *Szent* és közönséges tze-*tsülték.*
remóniák, az *Istenek'* tilzteleteré, és a' *Magistratusok* gyűlésében tett vendégségekben a' *Musikát* el-múlhatatlannak tartják vala. *Éneklük* vala, a' *sipok* és *tziterák* mellett, a' magok *Fejedelmeiknek* és jelesebb embe-
reiknek

Ezt miért
tseleked-
tek.

reinek *virtusait* és ditséretelen viselt dolgait. A' *Pythagorást* követők különösen annyira ragaszkodnak vala a' Musikähoz, (mint a' melly az ö számokon épült *philosophuajoknak* leg-izembe tünőbb példája vala) hogy éjtzakai álmokból-is erre fel-ébrednek vala: és úgy hiszik vala, hogy maga ez a' világ-is nagy részin a' Musikának számai szerint épült légyen. *Lycurgus*, az a' durva Törvényt-adó, a' *Lacedemonbélieknek* a' Musikát maga jóvallotta: mint a' mellyet a' Természet, az a' jó Atya, a' leg-únalmasabb testi munkáknak meg-edesítésére leg-alkalmasabb eszközt szerzett az embereknek. Nem tsak az emberek nyúgoztalására szolgálta pedig a' Musika, hanem az Istenek engesztelésére-is eleitől fogva szokott eszköz vala. Mit teheszen a' Musika az Embernek Természeti Lelkében, például lehet a' *Tarentulusok* tántzólása; mellyben az okos Lélek belé nem elegyedett. Leg-nagyobb és állandóbb hasznának tartatott pedig a' Musikának, hogy az erköltsököt formálja és rendbe vegye: a' haragot gyengitse: mint ez tsak a' *Homerus* Achilleusből-is eléggé meg-tettzik. De nem a' fülek tsiklándoztatására, és a' testi bujaságnak gerjesztésére kell ezt fordítani; hanem hogy az ékes harmoniákkal, és együtt hangzásokkal a' háborgó Elme le-tsendefedjék, és magát rendbe vegye. *Socrates* már vén - korában magát hegedülni taníttatni nem szégyenlette. Egy rendbéli embereknek tartják vala t. i. a' régi Görögök a' Musikáskot, a' *Poëta*kat (Vates) és a' Böltsöket. De jól jegyezd-meg: hogy az illyen Lelket, tettet meg-indító és hajtogató Musikas eleitől fogva ritka madár volt e' világban: a' máiakra pedig leheszen - é ezeket a' tehetségeket általvinni? sokan kételkednek.

A' *Poësis*. A' *Poësis* lelkes musika. A' melly a' maga válogatott igékkal, és a' léleknek leg-belső

belső rejtekeit-is által-járó elmés éles gondolatokkal meg-rakott, magában-is szépen hangzó, és bé-tsúfzó verfeivel elégséges az egész Lelket el-fogni, és maga tzeljára fogva vinni: el-annyira; hogy mikor azok az Indulatokat ki-fejező, ékes melódiákkal, és musika szerzsámokkal egybe-foglaltatott Versek meg-indúlnak, a' könél-is keményebb szivnek kell annak lenni, a' melly erre el-nem olvad; és mint az el-lágyúlt viasz a' tzel szerint nem hajtogathatik. Erre nézve *Ulysses*-is, mikor a' Siciliai tengeren a' *Peloris* nevű tengerbe nyúló köszikla vagy *Tyrrhenumi* partok mellett akarna el-bajókázni, hol a' Sirenek laknak vala, hogy azoknak ékes énekléseket hallván, a' Görögök hozzájuk a' tengerbe bé-ne ugrándoznának, a' *Circé* tanácsából, maga társainak füleiket a' hajóban előre viaszszal bé-dugatta vala, hogy a' Sirenek éneklését ne halhatnák, magát pedig az ár-*hotz*-fához keményen hozzá-ötteretett vala, 's úgy mehete szerencsésen által az említett tsuda-állatok között: a' mint *Homerus* írja *Odyss.* L. 12. Ezt a' Historiát mások tsak a' *Homerus* költeményinek tartják: a' melly abból vétetett volna, hogy hajdon ott Siciliában a' nevezett Tartományban igen ékesen éneklő aszfszonyok lettek volna; kiknek énekléseknek halgatására fokban oda által mevéen, ott-is maradnak vala; és útoljára nyomorult szolgákká tétetttenek vala. A' *Siren* szó Fenitzia nyelven éneklést jelent.

§. CCCXCII.

A' *Pictura* vagy *Kép-írdás*, mit tehessen az indulatokban §. CCCLXXVI. a' *Zeuxis* példájában látók. Ez a' Festőnek elméjét egyéb dolgokról el húzza és szépen mülátja velle a' maga indulatit a' képnek ábrázatjában és egyéb testi állásában ki-jelentendő in-

dulatok szerint formáltatja. De tapasztaljuk az-
is, hogy a' meflerségesen festet képek a' néző-
nek elmejébeu-is szomorú, haragos, mosollygó
vagy agyarkodó ábrázatjokkal hasonló indúlato-
kat gerjesztenek. Erre nézve a' házakbau-is
ékes, vídám ábrázatú, szép *moderatiot*, okos és
bátor elmét mutató képeket tartani nem haszon-
talan. De az utálatos, rút, fene, agyarkodó
petyergő, komor, bujjaságra, vagy gyilkofságra
gerjesztő képeket, ördögököt, késérteteket,
vagy egyéb irtóztató tsudákat jelentő képeket
gyakran uézegetni, igen káros, hanemha vala-
melly ezekből ki-néző éktelen indúlatot akarunk
benne és általok meg-útáltatni. Így, egy bölts
Orvos, midőn az ő szörnyü mérges Fejedelem
Aízfzonyát, ezen veszedelmes indúlatról semmi-
képen el-nem szoktathatná, ama' pokolbéli dü-
hösöködő *Megaerát*, a' mint annak formáját és
maga-viseelését *Seneca* és *Plutarchus* le-irták, ki-fes-
teti, mellynek utálatos el-fordult haragos ábrá-
zatját el-nézvén, úgy meg-irtózik tőlle, a' Feje-
delem Aízfzony, hogy az órától fogva magát
egész igyekezettel igyekezte szelidül viselni.
Vagynak ollyon példák-is, hogy az emberek
haragos ábrázatjoknak utálatos vóltát a' tükörbe
meg-látván, haragudni azután nem mertenek.

A' Pictura A' *Pictura*, vagy kép-írás a' régiek-
a' kép-írás től *Nema Poësisnek*, a' *Poësis* Szólló kép-írás-
nak szokott vala mondatni. Mert valamint
a' jó Poëta szóval, vagy írással elégséges
a' Természeti dolgokat nem tsak úgy le-festeni,
a' mint magokban vagynak, és mint ha
előttünk ollyanoknak, hanem a' Léleknek
indúlatit-is, a' mint a' Természet azokat az
ábrázatban, a' testnek mozgásaiban, maga
viseelésében, és a' beszédnek rendiben és hang-
zásá-

zásában le-rajzolta, (miut az *Homerus*, *Virgilius*, *Gyöngyösi* le-irásai bizonyítják) úgy le-irja, hogy azok közül az ott ki-nevezett Személyek közül mindeniket az ő indúlataiban állani előttünk képzeljük: Ugy a' jó *kep-iro-is* (a' mellyen nem minden hitvány festeketőt értünk) úgy le-rajzolja az embernek ki-nézésében az ő természeti Lelkét, hogy egy szemnek réá vetésével ki-leheffen belöle nézni, mitsoda indulatok uralkodtak benne, akkor mikor ő ezeket rólok rajzolta, innen az ilyen *Pictornak* *Természet* inainak-is mondottak. A' melly által a' menyiben a' szemmel látott dolgok méjjebben hé-hatnak, mint a' füllel hallottak, a' derekafon készült festéseknek szemlélése a' *Musikánál*, és a' *Poesijnál* némellyek szerint, még több hasznot ígérhet az indulatok változtatásában. Mert mikor azokat a' néző *Miként* gondofon el-nézi, 's magát azokkal egybe-formálja hasonlítja mint valami tükörben, egészen az *indulataki-nézi* abból a' maga hibáit vagy *virtussait*: *tolot*.

És ha miket abban titkon maga tettése szerint valót lát: 's még eddig ő magában azt hibázni álitja, azt ki-formálni ö-is minden módon igyekezi: ha rútat, illetlent lát, 's magához térve, észre véfzi, hogy az a' hiba ő benne-is meg-vagyon, abból magát meg-jobbitani kívánja, amaz közönséges deák mondás szerint: *Similis simili gaudet, a dissimili abhorret.* az az: ki-ki a' magához hasonlónak örül; irtózik pedig attól, a' mi nem hasonló, Innen lehet magyarázni, hogy ha két esméretlen ember előttünk meg-fordúl, minden tovább való esmérkedés nélkül, egyikhez jó hajlandóságunkat tapasztaljuk, a' mástól irtozunk: a' hol az ő képeknél egyéb előttünk semmi mozdító ok meg-nem fordúlt. Úgy van ez egyéb természeti dolgokban-is. A' *Chinai* *Azfzonyok* a' magok ágyok körül szép képeket tartanak, hogy méhekben lévő magzatjokat szebben formálhassák. Ha

egy szép kies zöld mezőben az ártatlan báránykákat játszodozva le-festve látom, abból önként örömöm támad: ha az embert vezítő helyen, a' *purgatorium*ban, és pokol tüzébe a' kinlodó lelkeknek gyötrettetéleket ízelem, ámbár femmi valóságot benne nem tartok-is, de még-is fel-borzadok, és irtózással bé-telem. Innen, a' kép-írásnak mestersége eleitől fogva igen betsületesnek, és nagy hasznunak-is tartatott: És a' régi Fejedelmek, és más Gazdag Urak, mind a' Görögök, mind a' Rómaiak közt, abban keresték leg-nagyobb ditsőségeket, ha az e' féle, a' természetet pontba ki-fejező, külömb-külobb féle képekkel a' magok palotáinak falait földig bé-borithatták, mellyeket *Ennek ré-* *Pinacotheca*knak hívtak. Innen az ilyen *origi-* *betes* *vólta.* *ginalis* képeket iszonyu drágán-is fizetik vala: a' kép-irok-is minden igyekezeteket meg-vetik, és egymással vetélkednek vala, mellyik tudná a' természetet leg-elevenebben ki-fejezni. Mikor jött-bé e' világra ez a' kép-író mesterség, maga fem tudta *Plinius* ki-nyomozni. Hanem, hogy ez igen régi légyen, abból hozza-le, hogy már az *Olympiai* játékok előtt készült versekben olvastatnak az emlékezetre fel-függesztetett festett táblák. Ugyan tsak a' leg-hiresebb kép-írók támadását az említett játékoknak a' fel-álitása után mint egy 90. éltendőben teszi. *L, XXXV. C. 7.*

§. CCCXCIII.

De mind ezek felett, és valamiket e' végre ki-lehet gondolni, a' tiszta *Theologia* vagy az *ISTEN*ről való igaz tudomány és a' *Szent Írá-* *soknak olvasása* leg-hasznosabb az indulatok megséklésére és böltsen való kormányozására. Ugyan-

is, a' ki hiszi az ISTENnek létét, és meg- ismeri, hogy mindenek ő tőlle és ő általa legyenek, Nehém. ix. 6. el-nézni az ő bölts rendeléseit, és el-hiteti magával, hogy semmi e' világon történetből, és szerentsétlenségből nem esik, hanem az Urnak szájából jö mind a' jó, mind a' gonosz. Siral. iii. 37. ő aláz, ő magasztal; ő sebesít, ő gyógyít. Jób. v. 18. ő szegényit, ő gazdagit. I Sám. ii. 7. maga előtt forgatja az ő végheterlen hatalmával. 'Sólt. ciii. 19. egyben köttetett meg-mérhetetlen jóságot minden teremtséihez, nevezetesen pedig az emberekhez; a' kiknek mint Idvezítőnk mondja: Mát. x. 30. még fejeknek haja-szála-is ő előtt te mind számán vagynak; melly szerint Ur ugyan ő, és mindenekkel azt tselekedheti, a' mi néki tettik. 'Sólt. cxxxvi. 5. 6. még-is azoknak, a' kik őtet szeretik; mindeneket, ha szinte ők azt által nem láthatják-is, tulajdon hasznokra kíván tselekedni Rom. viii. 28. 10. 11. mind ezeket, mondom, a' ki meg-tanulta, az e' világi szorgaimatofságokkal rend kívül magát nem emészti; világi jovaiban szenvedett kárain felettébb nem búsul, nem kesereg; mások bóldog állapotját nem irigyli; a' maga szerentsejének felettébb nem örül, tudván, hogy ezekben valóságos bóldogság nintsen, és egy órában mint az árnyék el-múlhatnak; a' mástól szenyvedt boszúságért nem mérgelődik, az Urra bízván a' boszizu-állást, a' ki meg-fizet kinek kinek a' mint érdemli. Róm. xii. 19. Egy szóval, magát az Urnak akaratjára bízván, az ő minden tudóságában, mindenhatóságában, végheterlen jóságában, és meg másolhatatlan ígéletiben vetett erős bizodalommal a' leg-kedvetlenebb dolgok közt-is

szüntelen tellyes, és az ISTEN bölts munkáinak és tizenséges igazgatáinak szemlélésében öröndezve gyönyörködik.

E' felett, midön látja a' Szent Irásokban a' fok szent embereknek, nevezetelen pedig édes Idvezitőknek bölts szelídséggel és tizta kegyességgel tündöklő életit; halja az ő életinek követésére hívogató édefséges beszédeit, és sziveket meg-indító szentséges parantsolatait; lehetetlen, hogy a' fene és rendeletlen indulatoknak rút vóltát észre ne végye, azoknak vég búrsut ne adjon, és magát egész igyekezettel e' drága példának, mellyhez a' haragnak, dühösködésnek, irigységnek, bújja szerelemnek 's a' t. még tsak árnyéka sem közelithet, követésére ne adja.

Továbbá midön észre véfzi a' Szent Irásból a' maga bünös állapotját, látja az ISTENnek bünre nem nézhető szentségit, halja bün ellen gerjedező rettenetes haragját, és szörnyű, 's örökké-tartó kinos büntetéffel való fenyegetőzését; nem lehet, hogy a' bün tételtől, 's következképen az indulatoknak zabola nélkül való bocsátásától-is, melly a' bünnek kút feje, a' mennyiben lehetne tartózkodjék. De ha bünben élük-is, ijedtiben kétségben nem élük, a' félelemmel és keferúséggel, szivét nem epefzti; tudván azt, hogy az ISTENnek egyetlen egy szülött Fia, az Atya meg-egyezéséből, a' bünösökért emberi testben öltözvén azokért meg-ölettetett; és hogy azoknak, kik ő benne igazán hisznek, és az ő halálának érdemét buzgó indulattal kívánják és kérik, azt által adhatta 's büntetéftől őket meg-szabadíthatta; harmadnapra fel-is támadott; a' mennyégbe fel-ment, a' hol most-is él, és szüntelen eszedezik érettek. Így azért,

azért, midőn az igaz Hitnek, a' Szent Írásba le-irattatott jeleit, úgymint, a' bizonyos bizodalmost, a' könyörgésben és a' kedveltségnek egyéb munkáiban belső gyönyörködéssel való maga gyakorlást, az elleue vétőknek meg-botsátásra való készséget, sőt ellensegeinek izseretésére-is önként való hajlást, 's a' t. magában tapasztalja, nem fél többé a' pokoltól, nem retteg az ördögtől és kárhozattól, nem irtózik a' haláltól: nem tsüggedd-el, sőt inkább örül a' leg-terhefőbb nyomorúságok közt-is, bizonnal tudván, hogy e' világi nyomorúságoknak egy szempillantásig tartó könnyüése, a' ditsőségnek felette igen örökké-való állandóságát szerzi ö néki 2 Kor. IV. 17.

§. CCCXCIV.

Ezekből, ítéletem szerint, világoson észre lehet venni, melly szükségesek légyenek a' tiszteletes tudományok, nevezetesen pedig a' tiszta Theologia az indúlatoknak meg-zabolázására, 's következésképen az egésztségnek fenn tartására-is. Szerelmes fiam, így ír a' bölts Salamon Péld. III. 1, 2. az én tudományomról el-ne felelkezzél, - - - - mert napoknak hosszú voltát és sok esztendő életet békeséggel egyetemben hoznak ezek tenéked. Hasonlóképen szól R. x. 7. 27. Az Urnak félelme hosszúzabitja - meg a' napokat; az Istenteleneknek pedig esztendeik meg-rövidülnek. Az Apostól Sz. Pál-is 1 Tim. II. 2. a' kegyeséget mindenre, és így az egészségre és hosszú életre-is, hasznosnak mondja. Mind ezekre pedig még gyenge korokba kell szoktatni az ifjakot, hogy a' mértékletes indúlatok, es a' ke-

gyeőség ugyan természetere valjanna ő beunek. Mert ha meg-állapodot idejekbe, kivált ha ven-ségekre fogják magokat ezeknek tanulására, ha a' dolgot jól meg tanulják-is, de *praxisra* nehezen vehetik, vagy el-felejtven mint egy magokot, ottan ottan *recidiváznak*.

A' Vallás. Az igaz Vallásnak vagy Istentől való *A' Babonázás* *tiszta Tudománynak* két Fő ellenségei voltak *ndzó Val-*'s vagynak ma-is. 1.) *A' Babonázás* (*Sulást* miatt *perfitio*) 2.) Az Isten lételének tagadása *nem lehet* (*Atheismus*) *A' Babonázók* úgy terjesztik az *ide érteni*, Istent az emberek szeme eleibe, mint egy *Tyrannust*; a' ki ellene álhatatlan rettentő hatalommal bir, és kegyetlen poroszló szolgákkal, ördögökkel, késértő gonosz lelkekkel, ijesztő vázokkal van fel-készülve. *A' ki ezen irgalmatlan, az embereknek még szivek gondolatját-is által-látó szolgáit e' világra minden felé ki-botsátotta; a' kik széllyel járván, az embereket nem csak gonosz tselekedetekért, hanem vétkes gondolatjokért-is, úton, út féleu elé-rántják, és irgalom nélkül meg-kinozzák, és meg-büntetik.* Ez igen régi, és szélesen ki-terjedett Vallás. Már Kain 1 Mos. 4: ebben volt: *Ma-is e' világnak tudatlan nagyobb része, a' mint az ő tselekedeteikből és beszédeikből nyilván ki-tettzik, (ha szinte ezt a' keresztény névvel, fokban el-palástolják-is) ezt a' babonázó Vallást követi.* *Tsudálatos Vallás!* Mert a' ki az Istent ilyen rettentetes Urnak és irgalmatlan Birónak képzei, hogy nyerhetné-meg magától, hogy ha szinte félelemből valami tiszteletet mutat-is hozzá, de benn, titkolva, szivéből ne gyűlölné. De e' világi életben-is mi gyönyörüséget reménylhet az ilyen ember, midőn ennek irgalmatlan poroszlóit és spionjait, láthatatlan formában, mindenütt ő utánna leselkedni, és néki gondolatjait-is számlálni

hízi? Lehetetlen, hogy az ő élete csak egy pillantatig-is a' félelemtől és rettegéstől (mellynél az emberi Léleknek nints kegyetlenebb hohéra) üres leheffen. Hólta utánna-is mitsoda állapotot ígérhet ezeknek kegyetlen Lelkeknek társaságokban magának? Éz ilyen Vallás azért nem, hogy az Indúlatok kormányozására használna valamit, de, a' mint látók, a' legártalmasabb Indúlatot maga önti az emberek szívében.

Ennek, a' Isteni kemény országlásának igazgatására, némelly régi Böltsék szerint (a' mint *Hesiodus* egy helyen megjegyzette) az embernek természeti kevélysége, és nagyra vágyása szolgáltatott okot: Melly szerint az Istenek tiszteletét - is magára kívánná húzni. Mellyből következett, hogy az Istenek irigységben eitek az emberekhez. Erre nézett *Plutarchus* az *Æmilius* életében ezekkel: *Omne Numen esse invidum*. Minden Istenség irigy; az az: emberek szerentséjét irigylí, és abban az embernek minden módon akadályt kíván szerezni. *Aristoteles*. *Metaph. Oper. T. II. p. 273.* ezt az Isteni Természethez épen illetlennek tartotta: és csak a' *Poëta*k játtzíságának (a' kik a' közmondás szerint - is: *Poëta multa mentiuntur*, A' Vers-Szerzők sokat hazudnak) tulajdonította.

Mások tehát, midőn ezt a' kemény bogat femmiképen meg-nem oldhatnák, jobbnak tartották ezt egybe-vagdalni, és az egész Istenséget e' világból egy átaljában ki-tagadni, mint sem ilyen rettegető, irigy, kegyetlen, üldözö Istent tisztelni: a' mellynek emlékezete-is, az okos, szabad gondolatú Elméket szüntelen való szolgálai félelemben tartsa: és e' világi életnek minden gyönyörüségét meg-fojtsa. Azt állatták azért, hogy az Istenek létét e' világban tsupán csak a' félelem költötte volna: a' mint az ő értelmeket, *Democritus* és *Epicurus* után, ki-

jezi *Petronius Arbiter in Fragment. Primus in orbe Deos fecit timor*: vagy a' mint *Lucretius* L. VI. bővebben ki-magyarázza: a' Dolgok okainak nem értéfe kényszerítette e' világot, hogy valami felső Istenséget költene; a' kire foghatná az ilyen titkosabb dolgoknak okait. Nem-is volna, úgy mondanak, azokra az Istenekre szükség tsak az emberek volnának okosok. A' mint szól *Juvenali Satyr XI. L. IV. v. 365. Nullum Numen habes, si sit prudentia* --- Semmi segítő Istenekre lints szukséged, tsak légy értelmes és okos. Ide néznek *Virgilius*nak-is ezen szavai L. II. *Georg. v. 490.*

*Felix qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes, et inexorabile fatum
Subjecit pedibus; Strepitumque Acherontis averri.*

Böldog, úgy mond, a' ki meg - esmérhette a' dolgoknak okait. És minden félelmeket, 's irgalmatlan Isteni rendeléseket, 's a' fősvény pokolnak-is zörgését lába alá tapodhatta.

Hogy pedig ez az Istenek létéről való tudomány, és az a' Babonás Vallás annyira erőt vehetnek, és mind ez ideig fenn állhattanak, azt az elméfebb Uralkodok ravasz-sága mivelte. Így értett erről maga *Plato* - *Hogy me- is L. X. De Legibus. Azt erősítik, úgy mond: hetett volt O jó Férjfi! hogy az Istenek nem természet az embe- szerint vagynak; hanem tsak Mesterséggel, és rek közt Törvényvel állítottak. A' honnan esett, hogy annyira, minden Tartományoknak magok különös Isteni legyenek, a' Törvényt - Szerzőknek, és a' Népeknek természetek, és gonáoikodásoknak móúja szerint. Eztet bizonyítja a' Cicero szava-is L. I. De Natur. Deor. c. 42. Azok a' Böltsék, kik azt monáották, hogy az egész vélekedés a' halhatatlan Istenekről költött dolog: nem egyebért, hanem a' közönséges társaságra nézve szerzeték azt: hogy a' két okossággal*

gal kötelességek mellé nem szoríthatnának, a Vallásnak erejével oda vihessek. Nem de nem minden Vallást fundamentumából el-törölték-e? Bövebben ki-beszéli ezeket Seneca *Quest. Natur.* L. II. c. 42. Ha kereded, mit itélek, a' menykövekről? Nem gondolom, hogy azok a' régiak, a' kik a' menyköveket Jupitertől hajgáltatni mondották, Jupitert rosz indulatunak, vagy készületlennek lenni hitték volna. Mire neztek tehát, mikor ezt mondották? A' tudatlanok elméjének meg-zabolázására szükségesnek itélték a' Bölts Férjfiak ezt az elkerülhetetlen felést, hogy legyen mi felettünk valami a' mitől felni szükséges volna a' gonoszságoknak annyira lött el-bátradsában, a' kinek Jenki se legyen elégséges ellent állani. Azoknak meg-ijesztésére tehát, a' kiknek az ártatlanság tsupán csak felelemből tettzik, tettek fejek fele az ilyen boszszu-állót; még pedig fegyveresen.

Segítették ebben a' Mesterségben magokat azok a' Bölts Uralkodok, hogy tzeljokot annál jobban elérhessék, a' Papokkal; a' kiket, ugyan e' végre ö magok állítottak vala; nem tsak, hanem a' Fő Papságot sokan ö magoknak tartják vala. Tapasztalják vala t. i. hogy a' Nép, akár a' Természet sugárlásából, akár a' régi szokásból az Istenek létének hitelére. és azoknak tizfteleteré igen hajlandó; el-hitették vélek azt-is, hogy a' Fejedelmek, és a' Tisztviselők azoknak a' láthatatlan Hatalmaságoknak az Emberek közt *Helly-tartói*, a' Papok pedig leg-biztabb *Közben-jároi*; a' kiknek a' magok akarattjokat ki-jelentették; és mint az Istenek tulajdon parantsolatit vélek Törvény gyanánt a' Népeknek ki-adatták. A' mellyeknek meg-tartására életek és lelkek veszedelme alatt nem külömben köteleztetnek, mintha tulajdon magokkal az Istenekkel volna ügyök, 's a' t. Ezeket a' költeményeket, mikor látták volna, a' Népek, engedelemben

Segítő eszköz.

ben való tartására, és igazgatására igen alkalmasnak lenni, minden módon azon voltak, hogy ezeket az *Ideákat* az ő szivekbe minél méjebben lehet bé-gyökereztesék. E' végre *Elyseumot*, *purgatoriumot*, poklot, gehennát, ördögöket, Angyalokat, *Geniusokot*-is költöttek, mint a' Felső hatalmas Isteneknek porofzlóit, fok Innepeket, Szentjártékokot, tzerémoniaákat - is álitottak - fel, az Istenek tiszteletére: hogy ezekkel a' fzemfényt vesztő, és az érzékenységeknek nagyon tettő foglalatofságokkal önnön magokhoz, mint az Isteneknek Földi Hellytartojikhöz, nagyobb nagyobb tiszteletre gerjeszthessék a' magok alatt valókat.

*Ellen-ve-
tesek ennek
bolondsa-
gáról.*

Ezeket a' Dolgokat, midön így látnák, a' fel-nyiltabb szemü emberek, akarván, a' mint ök mondották, ettől az ok nélkül való Szólgái félelemtől, és szüntelen való rebegéstől az emberi szabad okoskodásra termett Lelkeket szabadítani meg-mútatták, hogy az ő babonázó Vallások szerint, 1.) nem lehetne a' jó és rosz, a' *virtus* és véteken között femmi természeti különbség; hanem tsak az Uralkodók parantsoló törvénye tsinálná azokat illyenné, vagy amollyanná 2.) Nem lehetne benne sem természeti (*charitas*) jól-tévo Szeretet; hanem minden ö jóságok a' félelemtől volna: Tsak azért, szeretnének másokat, hogy félnének azoknak hatalmától: vagy hogy tölök hasonló jót reménylenének; az élet fem lévén olyan, hogy mások segítsége nélkül folyhasson. Ezeket mondom, mikor így fennforgatnák azok a' tartalék nélkül való szabadságban élni kívánó emberek, arra mentek, a' mint elébb-is emlitém, hogy nem tsak ennek a' babonázó Vallásnak hiteléről, hanem az Istenek, és azoknak porofzlóinak lételéről-is le-mondának, és minden a' féléknek közbe-járása nélkül, e' világban mindeneket szabadon, természeti kö-

*Az Atheis-
mus, az
Istent ta-
badds et-
től men-
nyibe kü-
lombözik*

ve kezétek szerint folyjni állitanának. Azért nem - is volna szükség az embernek semmi történeteken a' maga elméjét nagyon törni: hanem éljen ki ki okofon, vigan, tsendes elmével. Ezek az így gondolkodó Istentelenek pedig négy rendbéliek. 1.) A' kik minden Istenséget egy átaljában tagadnak (*Athei puri*) 2.) A' kik az Istent a' Természettel egybe - elegyítik (*Naturalistæ*) 3.) A' kik a' Természetet magát tartják Istennek (*Deistæ*) 4.) A' kik az Isten létét nem tagadják, de tselekedeteket úgy formálják, mintha semmi Isten nem volna (*Athei practici*) Így született a' Babonás Vallásból az *Atheismus*. Ez amannál annyival károsabb és bődögtalanabb tévellygés, hogy 1.) A' Babonás Vallás akár honnan vette, az eleiben adott jót követni köteles, a' rosszát távoztatni kéntelen. 2.) Ezeknek véghezviteléért valami jutalmat tsak reményl: ez életbéli szenvedéseinek-is hólta után jobbra lejendö válósával ketsegteti magát. 3.) A' Félelmek közt-is a' maga engedelmessége által a' Felsőbb Hatalmaságoknak, 's következképen az Isteneknek-is hozzája nyújtandó jó kedvéhez, és jó teteményeihez bizodalmot tsinálhat. 4.) A' közönséges társaságnak hasznos tagja lehet. Az Uralkodónak parantsolatja lévén az, a' mi az ő fejében a' vétket és nem vétket megkülömbözteti: melly szerint a' parantsolt dolgot tellyesíteni el-sem mulatja, egynek gondolván ezeket a' mindent-látó és tudó Istennek akarattjával.

De az Istennek létét tagadó *Atheus*, a' ki 1.) mindent tsak a' természet vak folyásától vár; és a' *virtus*nak (mellyet maga sem tud miből áll) tsak száraz nevével ditsekedik, tsak e' világi jelen-való szerentséből vagy szerentsétlenségből határozhatja meg, az alkalmatofságok szerint, mi légyen néki a' jó, mi a' rossz (mint hogy a' jónak

Négy féle
Atheusok.

A' Babonás Vallás
ennel men-
nyiben e-
lőbb való.

Az *Atheismus*nak
vagy Isten
tagadás-
nak bo-
londságai.

és rofznak *Ideáját* az Isteni tökéletességekre való nézés nélkül, a' Lelki esméret ki-nem tsinálhatja) 2.) Semmi jó tselekedetéért jutalmat nem várhat; mert ez a' *Virtushoz* nem illik; 3.) Ez életbéli szenyvedéseiben-is tsak az egy halál a' mi néki vigasztalást nyithat: 4.) Magát a' barmokkal egy forsba teszi; mert valamint azokat, úgy magát-is a' halál után femmivé lenni állatja. 5.) A' közönséges tárfaságnak-is nem lehetnek az Istent tagadok bátorságos tagjai. Mert a' ki az Istennek mindent látó, és a' gonoszokat meg-bolfszúló szemeitől nem tart, fe ez élet után femmit nem vár: mit gondol az a' többivel, tsak titkon, hogy mások meg-ne tudják, árúlhasa-el, jó fizetésért, egész hazáját: De miért-is kinzoná ő azzal magát, hogy a' Hazáért magát feláldozza, mikor úgy hiszi, hogy az ő érdemeit nints a' ki lássa, vagy hólta után megjutalmaztassa? 6.) A' *Virtus*-is, a' mellyet fitogtatnak, nem olly könnyen észre vehető, hogy ebből az emberek előtt-is várhasanak valami ditsőséget. De 7.) a' mi mind ezeknél jobban ki-mutatja ezeknek az Istent - tagadoknak bolondságát, valósággal nem a' Babonázókön való szánakozás, hanem az amazoknál-is nagyobb félelem vitte őket erre, hogy az Isten létét tagadják; hogy ők magok, az ő testi kívánságaik szerint, minden külső vad, és Lelki esméretbéli tartalék nélkül, e' világon egész szabadságban élhessenek. Igy itélt az ő dolgokról hajdon a' Koronás Proféta Sz. Dávid-is 'Solt. XIV. *Plutarchus*-is hasonlóképen szól. *De Superst. Athei, qui Deum esse negant, hanc ideo sententiam sequuntur, ut metu vivere queant vacui.* Magok vetéséből ugyan mutatják, hogy ők a' mit állatnak, úgy-is hiszik; és nevetnek másokat, a' kik az Istentől annyira félnek. De meg-mútatta *P. Baelius Lexic. p. 1036.* s példákkal-is meg-bizonyította, hogy az

Eredeti
oka.

e' féle Istent-tagadoknál e' föld kerektségén nintsen egy-is félelmesebb állat. Nem - is lehet e' másként: Mert mikor ö úgy hiszi, hogy mind jó, mind rosz következesek, réá nézve, az álbátatlan szerentse kezétől függenek: az ö ereje 's okofsága-is, mellyel ez-tet maga hafznára fordithatná, tsak egy napi foglalatoságában-is hányfszor nem tsaljameg: Barátnak Jó-akarattjok-is, a' kik néki Isten gyanánt vagynak, melly bizonytalan légyen, ezer történetekből tapaszthalhatta: Egéiz életét epefsztö gondok, félelmek és rettegésék közt kellettök töltenie. *A' barmoknál böldogtanabbak.* Minekutánna pedig útöljára a' haláltól-is félni kezdenek, le-fordúlván a' testi gyönyöröségeknök hájogja az ö szemeikről, nints hová folyamodniök, hanem kétségbe esvén, a' barmoknál-is böldogtalanbbúl múlnak-ki e' világból.

Ezek a' Vallások tehát (ha az Istent tagadást-is Vallásnak lehet mondani) az Indulatok mérséklésére és kormányozására nem tsak magokban nem alkalmatosfok, hanem inkább magok szerzik és nevelik azokat: kivált a' Felelemnek, mellynél az emberi okos léleknek nints gonoszabb pestifse, nints ezeknél mérgefesbb küt-feje. Az az egy Keresztény Vallás tehát az, a' melly az Istent nem tsak úgy terjeszti elönkbe mint Istent, hanem mint Atyát-is, a' mellyel ártalmos vad indulatainknak zabolására és kormányozására leg-bafznosabban, és bátorságosabban élhetünk. Mődját itt már most, mint hogy mind a' Templomokban, mind az Erköltsök formálásáról Magyar nyelven-is irt tudós Könyvekben, eléggé magyaráztatik, tovább fejtegetni nem itéltem szükségesnek. *Az Indulatok kormányozására mindenik alkalmatlan* *A' Keresztény Vallásnak érdeme e' részben.*

§. CCCXCV.

Utölyyára jegyezzük-meg még azt-is: hogy egyik indulatot a' mással sokszor izépen lehet
Za-

zabolázni. Így a' haragofokat ottan ottan gyenge szomorúsággal illetni; a' dühösködőket megijeszteni; a' szomorú szívüeket, félenkeket, és meg-ijedteket biztatni; a' szemérmefeket dítsérni, a' kevélyeket kaptzázni 's a' t. igen hasznos. De mindenkor illő réa vigyázni, hogy ebben a' tzelon túl ne lépünk. Mert a' haragofoknak az erős meg-szomoroás *melancholiát* vagy *furiát*, az igen vizaknak kétségben esést, gutta-ütést, és belső *inflammatiót*, a' szomorua' a' nagy öröm meg-fulladás, a' kevélyeknek a' fok kaptzázás tunya tongyóságot, vagy dühösködő haragot könnyen okozhat.

Egyik In- Valamint hogy nem taláztatik az egész *dulattal* a' világon tsak két ember-is, a' kiknek ábrá-*májikot* zatjok, szavok, magok viselése mindenek-*mikeut* i-ben egyeznék: úgy az ő *gondolkodásainak* gazgat-*hatni.* módja, az ő *Szokások, erköltsaik*, (mellyek-is a' gyakorta elé-forduló meg-állított szokásnál egyébből nem állanak) 's következőképen az ő *Indúlataik*-is egymástól valamiben mindenkor különböznek: még pedig úgy, hogy kinek kinek a' maga természetéhez, és életének rendihez alkalmaztatott indulatai légyenek. Azért hagyjunk kit kit a' maga természeti Indúlataival élni! tsak épen hogy az okofságot az Indúlatoktól eltapodtatni ne engedje: Mi-is arra vigyázzunk, hogy ki-tanulván a' hozzánk közelebb valónak uralkodó indulatait, azokat ne gerjeszszük: A' haragofokat ne ingereljük, a' dühösködőköt ne bofszantsuk, a' féltelmefeket ne ijeszszük: a' szemérmefeket ne gyalázzuk: a' buján szeretőköt ne dítsérjük, az örömben el-merülteket ne magasztaljuk 's a' t. söt inkább tsendesítsük. Az erősen megharagudott, ha ki-agyaroghatja, ki-káromolhatja, ki-befzélheti magát; kezeit ide tova bány-

bányhatja, üthet, verhet, lábaival tapodhat, felit haragjának el-vesztette. Az igen meg-szomorodott, ha külön rekeszkedve tsendefen ki-írhatja magát, bánatját sokat enyhülni tapasztalja. Az örömbé el-merült, ha énekelhet, tántzolhat, ditsekedhetik 's a' t, azzal sokat tsendefedik. A' meg-ijetkezett, ha másfokot-is félni nem lát, önként megbizsa magát. A' képzelődésben 's Melancholiában el-merült, úgy a' könyvek olvasásában - is belé bolondult Személyeket a' testi gyakorlások, és nyájos társalkodások sokszor jobb észre hozták. Az intésekben is igen szükség okoson járni. Mert az Indúlatok tüzeiben lévő ember a' maga ügyét mindenkor igaznak tartja: Azért a' ki arról ötet inti roz az akarójának, ellenségének gondolja. Hanem mindenkor jó a' beszédet távulról kezdeni, és úgy közelíteni a' tárgyra p. o. a' Haragvónak meg-mutatni, hogy a' kire ő haragszik egy hitvány ember, nem méltó, hogy ő számba-is vegye: vagy bolond, és tsak úgy kell venni mint-ha egy lóval volna baja. De ezt-is ne a' tselekedje, a' kire ő haragszik, vagy a' ki annak barátja: Mert azzal még nagyobb haragra gerjed. A' ki szeret, ha az inti, a' kit ő szeret, hogy annyira ne szeressen, azzal kétszeresen inkább szeret, értésére adván néki, hogy ő-is tudja az ő szeretetét. A' ki egy szépet meg-szeretett, nem kell az illyennek a' szeretetnek illetlen, és káros következtéseit bánytorgatni: hanem inkább egész barátsággal az ő Szeretője szépségének héjjánofságát: a' szépségnek hirtelen eshető meg-változását: a' Személynek erkölcsbéli hibáját, másokkal való tsufolkodását, vagy szegénységét, kell inkább ódal félt velle meg-értetni. Így egyéb Indúlatokban-is nem tanátsos egybe az elevenig bé-vágni. Nevezetesen szükséges ezt tudni; hogy minden embernek légyen egy fa-

vorita, leg-kedvesebb Indulatja; a' mellyet ő titkon bálvány gyanánt apolgat. Azért ezt igen okofon kell illetni. Ne hogy úgy járjanak mint a' Szabó, mikor a' Mólnárnak a' Liszt lopást vetette volna szemére. A' felelmet a' harag és a' remenység: a' keserűséget az öröm el-hírítja, úgy mond Sanctorius Med. Stat. Sect. VII. aph. 12. mint hogy az Elmének szenyvedései nem orvossággal, hanem ellenkező szenyvedéssel gyógyítatnak: a' melly t. i. abban a' Nemben vagyon. Fellyebb a' CCCLXXV — CCCLXXXVI. §§-ok alatt midőn az Elmének károsabb fő indúlatait fel-fejtegettük vala, ezt az egyik indúlatnak a' másikkal való mérséklését-is illettük vala. Azért itt ezt ebben hagyjuk.

§. CCCXCVI.

Eddig az ártalmos indulatoknak kútsejeiről és meg-orvoslásiról az elmére nézve. Lássuk már azt-is, mennyibe fügjenek azok a' *Testnek temperamentumától*. Már fellyebb a' III dik Részben a' XXXVIII-dik §-tól fogva a' LIV-dikig, midőn a' négy *Temperamentumoknak fundamentumát* ki-kereftük vala, meg-mútogattuk vala azt-is, hogy azok szerint az Elmének Indúlatai-is miként? és miért különbözzenek? itt azért újra mind azokat elő számlálni nem leszen szükség. Hanem e' mi mostani tzelunkra elég leszen e' következőket rövideden emliteni. A' *cholericusok*ban, minden külső és belső jelek szerint, az Elme a' véreknek, 's következésképen minden ebből készülő nedveségeknak 's *spiritusok*nak híg, forró, és tsípős volta miatt, és az egész testben, 's így az agyvelőn-is való sebes folyások miatt, szüntelen való únalmos nyug.

nyúghatatlanságok közti lévén tétetve, a' *barag-ra* akármi kitsiny okból-is könnyen fel-indúl. A' *sanguineus*okban a' vér piros, híg, könnyü, sük, édes szokott lenni. Innen a' testnek minden részein, 's az agyvelőn-is bőven, szabadon foly; az edényeket és az inakot nem tsipi, nem rágja, hanem kedvesen limitván, gyönyörködteti az elmét. E' mellett midőn tapasztalja az elme, hogy a' testben mindenek igen jól, könnyen, és önként véghez mennek a' maga bódog állapotján örül, és a' nagy öröme, búja szeretetre, 's a' t. igen hajlandó. És minthogy magán kívül egyebekre nem igen ügyel, a' maga ítélete szerint-is könnyen hibázhat, a' honnan *bamar meg-is szégyenli magát.* A' *melancholicus*okban a' durva, nehéz, föld természetü, fekete, enyves vér a' testet el-nehezíti, az edényeken, főként pedig az agy-velőnek szoros útain, későn és nehezen foly; sok helyeken meg-rekedvén, az utakat maga előtt bé-zárja; kevés, hideg, durva, és enyves *spiritus*okat tsinál: innen az elme-is magát igen alá-való, tehetetlen állapotba gondolván, a' testet-is mintegy veszendő félbe lenni látván, únalommal szüntelen tellyes, és a' szomorúságra, kétségben esésre könnyen hajol.

A' 15-dik Száznak elein támadtak va- A' *temple* némelly Orvosok, a' kik az embereknek *ramentum-temperamentumait*, 's következésképen *Indú-mok* az *Indulat*ait-is az égi testek, különöfebben a' *Pladulatok-néták* állásaiból, és akkori uralkodásaiból, *ban* miútmikor az az ember fogantatott, 's született, *mü válto*ígyekeztek ki-magyarázni. En ezekre ügyel-*zdsokot* teni sem tartom méltónak. Azért bővebben *hernek*, nem-is illetem. Az egész tudománynak *ha*szontalanságát. a' kinek tettezik, fedezve

láthatja ezen *Diatetica* Első Darabjában a 294-*ik* Levélen el-kezdve a' 309-*ú*sig. A' mi pedig ebben a' dologban a' valóságos természeteti meg-jegyzéseket illeti; mennyiben kövessék t. i. az Elmének Indúlatai a' testnek *temperamentumát*? és mellyik *temperamentumnak* mellyek légyenek Uralkodó főbb Indúlatai? azokhoz, a' miket erről ugyan ezen Első Darabban a' IV-*ik* Részben különösen meg-irtam, ezeket a' rövid jegyzéseket téfzem.

Ezeknek
új módj
mejlere-
gebb fel-
osztása.

1.) Az Ujjabb *Physiologusok*, vagy Emberi természetnek vizsgálói a' *temperamentumokot* közönségesen elébb két nagy Nemekre osztják: *Testi* és *Lelki*, vagy *Terminszeti* és *Érköltsbéli temperamentumokra* (*Temperamentum Corporis, seu Physicum; Temperamentum Animæ, seu Morale*) Az első elébb két nagyobb félére, ugymint: *Melegre* és *Hidegre* szakasztják; Ezek között mindeniket ismét kettőre u. m. *epés* vagy *száraz forrora, veres, vagy nedves melegre*: és *száraz hidegre, 's nedves hidegre* rendelik. Az *Epés, vagy Száraz meleget cholericum, a' Nedves meleget Sanguineum, a' Száraz hideget Melancholicum, a' Nedves hideget Phlegmaticum* nevekkel különböztették. Az *Elméjét-is* hasonlóképen elébb kettőre osztották u. m. *kedves, és kedvetlen indúlatokra*: *A' kedveseket* ismét két Szakaszokra tették: *Vigba* és *értelmesbe*; *Szomoruba* vagy *félénkbe*; és tsak a' testől és érzékenységektől függő baromi Indúlatokra. A' mellyek pedig ezek közül egyikre sem alkalmaztatbatnak, jóllehet azok igen ritkák; különös *temperamentumnak* mondták.

Ki-lehet nézni jól ezt az *Érköltsbéli temperamentumot* (a' melly *Geniusnak-is* mondatik) a' kis Gyermekekből vagy *Tsetsemökből*, mihellyt születnek; a' mikor az ő elméjeknek a' jónak és rosznak meg-választására semmi tehetségek nintsen; de a'

fő-

fővebb emberi Indulatok az ő magok vife-
léséből ábrázatjok *minaiból*, kezek, szemek
forgatásaiból, sírásaikból már, akkor ki-mú-
tatják magokat. Ez kevély, mérges, nya-
kas, vakmerő, haragos, irigy, gonosz, sí-
ró: *amaz* szelid, jámbor, engedelmes, hal-
gató, kedvesen mosollygó, magát ajánló
's a' t. mellyet benne a' testnek még ak-
kor igen egy forma lágy nyálas *temperamen-
tuma* nem szerezhett, fokkal inkább hihe-
tőbb azért, hogy azután is azokat benne a'
morale, vagy nyilvánban ki-mondva Ter-
mészeti Léleknek *temperamentuma*, vagy *Ge-
nius*ra formálja: és hogy a' testnek *tempera-
mentuma*-is eztet követi. Úgy vagyon ugyan,
hogy, a' külső meg-jegyzések szerint, az
Erkölcök a' testnek *temperamentumát* követik.
De benn mellyik hordozza az elsőséget,
nem olly könnyü meg-határozni: A' test
csak test.

2.) Az Indulatok ugyan a' *Spiritusok*-
nak az érző és mozgató inakba való roha-
násaiból támadnak: és a' minémüek a' *Spiri-
tusok*; és a' hogy foly azoknak járások,
az Indulatok olyanok. A' *Spiritusok* a' vér-
ből készülnek: a' mitsodás tehát a' vér, a'
*Spiritusok*nak-is olyanoknak kell lenni. A'
honnan sokan a' *Temperamentumok* közt való
külömbőségét, 's következésképen az ezek-
kel együtt járó különböző indulatokat-is a'
vér részeinek minémüségéből, mennyisé-
géből, és elegyedéseknek módjából, a' ke-
mény részekre való ügyelés nélkül, igye-
keztek, az elébb illetett módok szerint,
ki-magyarázni. De mások jobban meg-gon-
dolván, hogy a' nedvességeket a' kemény
részek készítik, és hordozzák, a' *tempera-
mentumok*ot inkább a' kemény részeknek,
vagy edények *fibrainak*, húsos, inas rostjai-
nak minémüségéből helyesebbnek találták
ki-hozni. p. o.

E' szerint *A' Cholericus*okban az in-rostok vékonyok, szárazok, ki-feszültek, érzékenyek, könnyen, élesen mozdulók, mint a' hegedű-peramentum bogyának ki-feszített vékony húrjai. Innen igen élesen és méjjen érzenek, a' mozgások is benne erősek, és a' ki-feszült inakon az egész testre hirtelen ki-terjednek: fokáig a'

Minémü *szerint* meg-is maradnak. Melly miatt az **indulato-** ilyenek elmések: a' dolgokat hirtelen jól **kal jár.** meg-fogják, élesen meg-ítélik; áthatatosan meg-határozzák. Mellyből következik, hogy az Indulatok-is benne hirtelenebbek, nagyobbak, és tartósbabbak, mint másokban: a' kedvetlen dolgokat nehezen szenvedhetik: mellyet a' *fibra*knak nagyobb ki-feszülése, és a' fel-hevült vékony *Spiritus*oknak éles ösztöne tselekszik. Ugyan ez okból nyughatatlanok, bátrak, borszú-állók, de ha magoknak eleget vehettek, haragjokat könnyen felejtik: az öket meg-nem bántókhoz barátságosok: nyájasságokat, a' hol öket bésülik, örömeit gyakorolják: egy két pohár bort-is jó szível meg-ísznak: a' hol bésülettel hozzá férhetnek, szeretnek-is, kevélyek, az apróság dolgokkal keveset gondolnak; tréfások, de többire sértő tréfákkal élnek: az örömeinek okain nem igen kapnak; a' veszedelmektől nem hamar ijednek-meg: a' mit ezekre vesznek azt akkor mindjárt véghez-is vinni igyekeznek, nem-is könnyen fáradsznak belé. *A'* honnan ez *Heroicum temperamentum*nak-is neveztetett.

A' sanguineum mi. *A' Sanguineus*okban az edények *fibrai* tellyesek, nedvesek, könnyen nyúlnak, de a' feszítés szünvén, azonnal tökéletesen egybe-vonódnak: az utak rajtok tágasok, szabadok: az inak könnyen, vigan mozdulók; érzékenyek: a' dolgokat hamar fel-vévők.

Az ehhez ragadt Indulatok. Innen az ítélet-tételben szelesek, semmit ügyibe meg-nem fontolnak; hanem, a' mint az érzékenységek előtt újjabb újjabb dolgok fordúlnak-meg, a' szerint az elébbieket félre vet-

vetvén, az újjabbakon kapdosnak: azoknak külső színére mindjárt meg-indúlnak: az újjabb dolgok változásával indulataikat erre-is tova-is hirtelen változtatják: egy órában örülnek, a' másba szomorkodnak; most haragufzuak, majd nyájaskodnak; az újjabb dolgoknak képei, mellyeken mohon kapnak, az elébbieket ezekből hamar ki-ütik: a' honnan hamar-is felejtének: gondolataikat semmiben meg-nem fenekeltethetik: könnyen hisznek, most tagadnak, most erősítenek: nehéz dolgokhoz nem fognak. A' honnan ritkán-is válnak közülök *Solidus* derék tudósok: jó tanáts-adók, és Birák. Az Afzronyi Nemet, és az ifjui időt ez a' *temperamentum* különösön díszesíti.

A' *melancholicus*okban az edények *fibræ* kemények, szárazok, vastagok, nehezen nyúlók, hamar szakadók: az Érzékenységek kéfedelmefek, sokra nem-is terjedhetnek. Innen az Indulatok-is benne későre támadnak, lassan harapoznak: az őket élefebben nem érdeklő dolgokra keveset ügyelnek: a' miket egyszer fejekbe vettek, azt magokban fokáig főzik: 's akkor kezdik a' magok Indulatait jelengetni, a' mikor mások azt a' dolgot el-is felejtették. Érezvén elméjeknek ezt a' későséget, és tehetetlenségét, semmi derék dologhoz nem-is fognak: hanem magokban halgatnak, és az emberek tárfaságából magokat el-húzzák; mindentől félnek, gyanufok, irigyek: a' hol módjok van benne, kemény boszszu-állók.

A' *Phlegmaticus*okban a' *fibræ* lágyak, nedvesek, erőtlenek, könnyen nyúlók, de későre és nehezen vonhatják magokat egybe: érzékenytelenek: mint a' meg-ázott és megereftett hél húrok későre és tunyán mozdulnak, süketen bangzanak, a' mozgás benne hamar ki-alufzik. Mellyekből következik, hogy az Érzékenységek benne ügyetlenek; későre, nehezen, és csak imigy amigy

Indulataj. veznek holmikat észre. Innen ö magok-is együgyűek, restek, gondatlanok, se örülni se bánkodni nem tudnak: tsak az álom és az étel minden ezek kedvek.

Ezeknek meg-ele-gyedése. Így mennek ezek a *temperamentumok*nak közönséges fel-oztása szerint. De illő azon közben azt-is tudni, hogy e' világon alig találtatott valaha olyan ember, a' kit szorofibb értelemben ez vagy amaz *temperamentumra* lehetett volna szorítani. Ugy megvagnak mind a' két féle, az az: mind a' testi mind az erkölcsi *temperamentumok* elegyítve, hogy a' leg-bőltsebb *Physiologus*nak-is gondot ad, hogy ezt vagy amaz embert, mellyik alá lehetne a' négy közül tulajdonképen bé-tenni. Hanem a' mellyikből több jeleket véssen észre, arról nevezi-el. Mikor tehát az Indulatok igazgatásában a' *temperamentumok* változtatásáról van beszéd, azt-is tsak e' szerint kell érteni.

Lehet-e ezeknek változtatásával az Indulatokon igazgatni.

A' Testben különösen *machinai* módon folynek mindenek. De a' mint közelebb-is látók, a' kemény és folyó részeknek minéműségek szerint. Az Indulatok a' test *temperamentumát* követik: Ha ki tehát e' vagy amaz *temperamentumból* folyó káros Indulaton akar igazítani, leg-előbb a' *temperamentum* kezdje az igazítást. Hogy a' *cholericus*ból *sanguineus*, a' *sanguineus*ból *phlegmaticus*, mindenekből *melancholicus*: és megfordítva-is lehessen, azt fellyebb néhány helyeken szemléltettük. A' *Dieta*, az idő, az *aérnek* minéműségei, a' *Climak*, a' szoktatás, a' tárfalkodás, a' testnek gyakorlása vagy lievertetése, egy uayavallya, 's több e' fülék, elégségesek a' *temperamentumokot* tsak nem *fundamentumokból* meg-változtatni.

A' Morale temperamentum ezekhez mit téssen

A' *Morale*, vagy Természeti Lélek *temperamentuma* nagyobbára ugyan a' testnek *temperamentuma* szerint van. De vagynak mindeneknek különös munkái-is. A' mellyek mikor azon egy testben egymást jól találják,

akár a' jóban, akár a' roszban, különös élémenettel follynak annak az embernek dolgai; de egyer'smind annál hajofabb őket másfelé kantározni. De látunk olyan példakot-is, a' kik magokkal-is szüntelen vesződnek; semmibe meg-nem nyugosznak, senkivel jól élni nem tudnak; magok dolgaikat bolondúl víszik: némellyek magokot-is el-vesztik. Mire magyarázhatjuk ezeket egyébre, hanem hogy benne a' két felé *temperamentumok* egymással ellenkező természetűek lévén, az indulatokat a' szerint tsinálják.

Ugyantsak tartsuk-meg azt-is, hogy nem foglalta a' Test ezt a' Természeti Léleket annyira egészen magához, hogy ennek Indulatait tartozzék mindenkben akarva, nem akarva, teljesíteni. Azért adta ugyan-is: Bólts Teremtő az emberekben ennek melléje az *Okos Léleket*, hogy ő ennek szolgája lenne: és a' maga dolgait nem a' futó érzékenységeknek sugárlási, hanem ennek az Okos Léleknek oktatási szerint follytassa. Ne mondja tehát senki, hogy ha a' Teremtő ötöt evvel vagy amával a' *temperamentummal* teremtette, mit tehet ő róla, hogy annak Indulatait, ha roszszak-is, követnie kell? Mert ha néki nem tettzenének azok az Indulatok, 's másképen meg-nem jobbitthatná rajtuk, a' testnek egész *temperamentumát*-is, ha utánna jár, meg-változtathatja. De ha az okos Lélektől tanátsot kérd, az-is megtanítja, miért nem jó néki tovább azokkal az Indulatokkal maradni: módját-is meg-mondja, hogy kelljen azoktól szabadulni; és hasznosabb eszközökkel élni. A' mellyek közül a' nevezetefebbeket mi-is az eddig valókban közlöttük. Lásd azokat-is, a' miket fellyebb az Okos Léleknek szabadságáról két helyeken-is fel-jegyzettünk vala.

§. CCCXCVII.

Ezekből azért önként meg-tettzik, hogy a' *haragos*ságot nevelhetik, valamelyek a' vérnek melegségét, tsípőtségét és sebes folyását öregbítik: mint a' bor, égetbor, kávé, fű-szer-számok, sült húfok, meleg *aer*, erős *commotiok*, álnotlanság, éhség, gyakor haragoskodás 's a' t. *olthatják* pedig, mellyek a' vért hívesítik, tsendesítik, és édesítik; mint a' víz, tej, szagnélkül való zöldségek, kerti vetemények, gyümölcsök, főként a' mellyek kedves savanyúsággal-is birnak; a' nyugalom, álom, jól lakás, híves *aer* 's a' t. De jegyezd-meg, minthogy a' haragnak idején a' belső részekben szörnyüképen fel-van buzdúlva a' vér, és a' *spasmusok* öszve húzták, tekerték a' belső részeket, akármit is enni vagy innya akkor kivált hidegen, igen ártalmas: annyival-is inkább bort, égetbort, kávét, vagy egyebet, a' mi a' vért buzdithatja vagy meg-aluthatja, és a' *spamusokat* nevelheti, épen veszedelmes volna. Tanátsofabb ilyenkor félre menvén, ülve vagy feküve nyugodni: sőt, ha lehet, jó lesz egy keveset alunni-is. Ha szomjúhozol, majd, tsendesedvén a' harag valamit, egy, két fintsia meleg *berbatbít* hörpölni, vagy hideg vízzel a' szájadat öblögetni és nedvesíteni: és azután holmi gyenge *commotio*hoz kezdeni, vagy más emberek közü menvén, beszéddel és játékkal magadot mulatni, hogy a' haragnak okát annál hamarébb el-felejt-hesd jó léfzen. Ha a' vér ugyan csak nem akar na tsendesedni. Végy meg-tisztított bor-követ, salétromot, rák-szemet, jóféle *Rhabarbarumot*,

min-

mindenikből egy *dráhmát*: törd porrá, és három részre osztván, rendel, két két óra múlva, vedd bé. Ez a' vért-is tsendesíti, a' belekbe ki-omlott epe sárt-is ki-hajtja. A' tök, dinnye, ugorka, fe-jér, vagy ha a' nints, fekete mák magvakból, ár-pával 's szarvas szarval főtt vízzel készült téjből-is magára, vagy meg-nádmézelve, gyenge hidegen egy, két fintsiányit innya, ottan ottan, a' vér tsendesítésére, és édesítésére szépen használ. A' beleket és vizellő hójagot-is mindennémü erős indulatok után, minél hamarébb lehet, önként, vagy valami *Rhabarbarumból*, *Senna* levélből *Cremortartariból* *Tartarus vitriolatusból*, és mannából készült gyenge *laxatívdtskával*, ki-tisztítani igen hasznos. De a' hánytató, erőssen purgáló és izzasztó orvosságok, ilyenkor méreg gyanánt vólnának. Ha mind ezekre-is a' vér forrósága múlni nem akarna, a' véresebbekben lehet eret-is vágni.

Mindezek, az ér-vágatáson kívül a' rendki-
vül való nagy örömben-is hasznosok.

A' miket ennek a' §-nak bővebb vi- A' *Dicata* ligoítására mondhatnánk, már fellyebk a' az *Indi-CCCLXXX* - dik, *CCCLXXXI* - dik, és *latok ger-CCCLXXXII*-dik §§-okban, mellyekben a' *jesztésére* Haragnak, és Örömnök hittoriáját elé adtuk és *Igazga-
vala*, azokat az eszközököt-is, mellyek a' *tdsára* haragnak, és Örömnök nevelésére, és tsende-
mennyit sitésére tartoznak, annyira illetük vala, *tehet.*
hogy ezek mellé tévén azokat, nem egyéb,
hanem szó szaporítás vólna azokról itt még
bővebben értekezödni. Az eszközökről pedig,
mellyek itt mint a' haragot nevelök és tsende-
desítök ki-nevezettek, a' magok helyein
különösen láthatni.

§. CCCXCVIII.

Az únalmot, szomorúságot, félelmet, keserűséget 's a' t. nevelik mind azok, mellyek a' perspirációt meg-rekelztik; üzik, mellyek a' perspirációt segítik. Lásd. §. CCCLV. Ezek közt pedig leg-nevezetesebb a' bor, a' melly, a' Sz. Dávid bizonyság tetele szerint is, 'Sólt. civ. megvidámitja az embernek szívét. Innen a' bölts Salamón is Péld. xxxi. így ír: *Adjatok részegítő italt az el-veszendőnek, és bort a' keseredett szívű embernek. Igyék, hogy fejejtkezzék az ő szegénységirol, és az ő nyavallyájáról ne emlékezzék-meg többé. De jegyezd-meg, hogy értjük itt a' mértékletes bor italt; mert a' ki részegségre iszja a' bort, attól ugyan egy ideig meg-vidül, de nem sokára a' rend-kivül bőv perspirációval széllyel ofzolván a' spiritusok testből, és a' vér-is megvastagodván, sokkal méjebb únalmot tapasztal magában. A' jó ízagu füvekből, virágokból, gyökerekből, magvakból, vízzel vagy borral készült infusumok, tinkturák, olajak, balsamumok, vizek, spiritusok-is, mind belől venni, mind kívül szaglani hasznosok. Boerhaave a' meh füvet és safránt: Hoffinan az ambrát és volatilis oleofus sókat, vagy spiritusokat leg-inkább dicsérik: A' jól készült Terjék és Alkermes-is itt nem meg-vetendők. A' Diatában pedig commendálnak a' könnyű emeszthető, vékony, meleg vért tsináló ételek; fris tiszta aérben való műiatozás; gyakor és minden elme fárasztás nélkül való recreatiok; fridtiok, meleg seredők; rendszer álom 's a' t.*

Ezek.

Iekne, a' Lelkek eméltő az elébbiek- *Kübinö-*
 kel egenesen ellenkező gonosz Indulatok- sön a' fe-
 nak-is nivóltokot, és lehető Orvosláfaikat *lelem és*
 a' CCLXXXVIII-dik §-ban, ítéletünk sze- *keferegés*
 rint, léggé fel-fejtegettük vala. A' sza- *ellen mik-*
 bad, i elegendő ki-gözölés, hogy örö- *kel lehet*
 mőt, i Öröm ismét szabad és bőv ki-gö- *segíteni.*
 zöléstszerezzenek: a' ki-gözölésnek meg-
 apadál vagy benn rekedése ellenben szo-
 morúsgot és félelmet okozzon, a' *Sanctorius*
 tapasztalásaiból-is *Seft. VII. aph. 5-9.* 's egyéb
 okokbl-is fellyebb a' CCXXVI-dik §-ban,
 annakokaival együtt, meg-műtogattuk va-
 la. Mént, és miért vidámitsa a' Bor a' meg-
 szomorodott embernek szívéét? azt-is ezen
 Könynek V-dik Darabjában a' CCXXXV-
 dik §-s alatt a' 130 — — 133. leveleken
 ki-betéllettük vala. A' hol a' *Homerus* tsu-
 dálato *Nepenthes*ről: a' *Plinius Hellenium,*
 és *Getiphyllis* nevü füveiről, a' Törökök
*Afionj*tól, az Indusok *Dutroajár*ól, a' mel-
 lyek em tsak minden szomorúságot ki-tör-
 leni i emberek' szívééből, hanem a' vigassá-
 got enek leg-felső gráditsára fel-vjnni irat-
 tatnal, emlékeztünk vala l. 356 — A' Né-
 metek, hogy a' vad rosmarintal olyan bo-
 londió sert főznek, a' melly jóval hama-
 rébb észegitt, minr a' bor, és gyönyörköd-
 tötő képzelődésekkel tölti - bé az elmét,
 ez-is tudva van. A' Beléndnek, a' Nagy
 füvet minden részeinek, és Álom füvek-
 nek vidámitó tsudálatos erejéről - is másutt
 szólottunk. De nem jóváltjuk egyiket-is.
 Mert fokszor gyógyúlhatatlan bolondságot,
 és egyéb terhes nyavallyákat hagytak magok
 után: sőt halált-is lokaknak okoztanak: leg-
 alábbegyéb dolgainak folytatására elégtelen-
 né teték a' vélek gyakran élőköt. A' Bo-
 szorkányok - is e' félekből készitenek kenő-
 tséket, és italotskákat magoknak, és mások-
 nak számára, a' mikor éjtszaka a' Szent Gel-
 lért begyére, vagy másuvá az ő képzelődé-
 teik-

§. CCCXCVIII.

Az únalmot, szomorúságot, félelmet, keserűséget 's a' t. nevelik mind azok, mellyek a' perspirációt meg-rekelztik; üzik, mellyek a' perspirációt segítik. Lásd. §. CCCLV. Ezek közt pedig leg-nevezetesebb a' bor, a' melly, a' Sz. Dávid bizonyság tetele szerint is, 'Sólt. civ. megvidámitja az embernek szivét. Innen a' bölts Salamon is Péld. xxxi. így ír: *Adjatok részegítő italt az el-veszendonek, és bort a' keseredett szivű embernek. Igyék, bogy fejejtkezzék az ő szegénységirol, és az ő nyavallyájáról ne emlékezzék-meg többé. De jegyezd-meg, hogy értjük itt a' mértékletes bor italt; mert a' ki részegségre iszja a' bort, attól ugyan egy ideig meg-vidül, de nem fokára a' rend-kivül bőv perspirációval széllyel ofzolván a' spiritusok teliből, és a' vér-is megvastagodván, sokkal méjebb únalmot tapasztal magában. A' jó ízagu füvekből, virágokból, gyökerekből, magvakból, vízzel vagy borral készült infusumok, tinkturák, olajak, balsamumok, vizek, spiritusok-is, mind belől venni, mind kívül szaglani hasznosok. Boerhaave a' méh füvet és sáfránt: Hoffman az ambrát és volatilis oleus sókat, vagy spiritusokat leg-inkább dicsérik: A' jól készült Terjék és Alkermes-is itt nem meg-vetendők. A' Diatában pedig commendáltak a' könnyű emészthető, vékony, meleg vért tsináló ételek; fris tiszta aerben való műatozás; gyakor és minden elme sárasztás nélkül való recreatiok; fricciok, meleg seredők; rendez álom 's a' t.*

Ezek.

Izeknek a' Lelkek eméltő az elébbiek- Kélinö-
kel egenesen ellenkező gonosz Indulatok- sön a' fe-
nak-is mivóltokat, és lehető Orvosláfaikat lelem és
a' CCCLXXXVIII-dik §-ban, ítéletünk sze- kesfegés
rint, eléggé fel-fejtegettük vala. A' sza- ellen mi-
bad, s elegendendő ki-gözölés, hogy örö- kel lehet
möt, z Öröm ismét szabad és böv ki-gö- segíteni.
zölést szerezzenek; a' ki-gözölésnek meg-
apadán vagy benn rekedése ellenben szo-
morúsgot és félelmet okozzon, a' *Sanctorius*
tapasztalásaiból-is Sect. VII. aph. 5-9. 's egyéb
okokból-is fellyebb a' CCXXVI-dik §-ban,
annakokaival együtt, meg-mútogattuk va-
la. Mxént, és miért vidámitsa a' Bor a' meg-
szomorodott embernek szívet? azt-is ezen
Könynek V-dik Darabjában a' CCXXXV-
dik §-s alatt a' 130 — — 133. leveleken
ki-betűllettük vala. A' hol a' *Homerus* tsu-
dálato *Nepenthes*-ről: a' *Plinius Hellenium*,
és *Geotiphyllis* nevü füveiről, a' Törökök
Afion-ról, az Indufok *Dutrouj*-járól, a' mel-
lyek nem tsak minden szomorúságot ki-tör-
leni az emberek' szívéből, hanem a' vigassá-
got ennek leg-felső gráditsára fel-vinni irat-
tatnak, emlékeztünk vala l. 356 — A' Né-
metek, hogy a' vad rosmarintal olyan bo-
londió sert főznek, a' melly jóval hama-
rébb éfzegitt, minr a' bor, és gyönyörköd-
tetőb képzelődésekkel tölti- bé az elmét,
az-is tudva van. A' Beléndnek, a' Nagy
füvnek minden részeinek, és Álom füvek-
nek vidámitó tsudálatos erejéről- is másutt
szóllottunk. De nem jóválljuk egyiket-is.
Mert fokszor gyógyúlhatatlan bolondságot,
és egyéb terhes nyavallyákat hagytak magok
után: söt halált-is fokaknak okoztanak: leg-
alább egyéb dolgainak folytatására elégtelen-
né tettek a' vélek gyakran élökött. A' Bo-
szorkányok- is e' félekből készítenek kenő-
tséket, és italotskákot magoknak, és mások-
nak számára, a' mikor éjtszaka a' Szent Gel-
lért hegyére, vagy másuvá az ő képzelődé-
teik-

feikben el-akarnak menni: és ott viçau tá-
tzolni, és vendégeskedni.

§. CCCXCIX.

A' kik pedig testeknek gyengesége, és az inaknak felettébb való érzékenysege miatt szoktak hamar' erőssen rettegni, szégyenleni, tsudálni, útálni, szeretni, kívánni, mint sokan az aszszonyok és a' gyermekek közzül; szükség, hogy gyakor *commotiok* és dolgozás által a' magok testeket jobban erőítsék-meg. Az árnyékban kényesen nőt gyenge leányka tsak egy le-
vel zördülésre-is meg-retten, és tsak nem két-ségben esik: az erős vaskos paraszt ember, ha az ég egybe szakadna-is, alig ijedne-meg. Nem azért pedig, mintha ő olly erős szívü és bátor vólna, hanem az ő testében lévő *fibráknak* szá-
raz keménysége és az inakban járó *spiritusok*-nak vastag sűrüsége miatt.

A' felet- Az Élet, a' mint másutt-is sokszor
több való említettük, két fő eröböl kerekedik-ki, u.
érezékeny- m. az *Erzésből*, és a' *Mozgásból*. Minde-
ségből az inaknak vagynak maga különös eszközei. Az
Indulatok érzésnek az *Inak*; a' mozgásnak a' *Muscu-*
milént *lufok*nak *fibrái* vagy húfos rostja. Az *Inak*
származ- az úgy neveztetett öt érzékenységekben arra
nak. szolgálnak, hogy ha mi külső dolgok, vagy
azoknak képei hozzájok értek, a' benne-
lakó *Spiritusok* által azokat a' közönséges
ézésnek tábláján mindjárt a' Lélek eleiben
terjeszszék: és a' mikor kívántatik, a' Lé-
leknek akaratját a' mozdulás aránt a' *muscu-*
*lufok*ba által-vigyék. A' *Musculusok* rost-
jai ollyan természetűek, hogy mikor vagy
az érző *Inaknak* beléjek menő *spiritusai*-
tól, vagy valami külső szokatlau ösztöntől

öfztönöztetnek, első hozzá-érésre magokat keményen egybe-kutzorítsák, és az öfztönnek távozása után elébbi állásfokig ismét önként ki-nyúljanak. Ezt *Irritabilitásnak*, öfztön-érzésnek; amazt *Sensibilitásnak* érzékenységnak nevezik. Ezt a két-féle erőt egymástól leg-először *Albert. Haller* különböztette-meg, és mutatta-meg az ő különös hivataljaikat. Minthogy pedig, magokra a felettébb való érzékenységnak, és gyengeségnek miatta, az el-rendelt végekre nem használhatnának, jónak látta a' böls Alkotó mindeniket keményebb, érzékenység nélkül való hártvás és húsos takarokkal vagy pólákkal bé-pólálni, és a' hol szükségesebb volt, hús párnákkal-is körül rakni; hogy a' külső dolgok érdeklései ne hathatnának olly hirtelen és olly nagy mértékben beléjék. Mikor a' tsetsemők annyok méhében vagynak, ezek a' pólák csak nem egészen kotsonyából állanak; s ha úgy mondnának nem is volnának elégségesek azoknak az érző és öfztönözhető *fibráknak* védelmezésére és megerősítésére. A' mint hogy fokban a' kisdedek kozzul e' világra lött születetések után csak a' külső aérnek érdeklése miatt-is nyavallya törést, kapnak: sőt fokban azután-is későre erősödhetnek annyira, hogy az ő érzések és mozgások rendesen folyhassanak. Oka az; mert azokon a' kotsonyás lágy pólákon igen hirtelen és könnyen által hatnak akármi gyenge öfztönök: a' mozgás és érzés sem mehet benne úgy véghez a' mint kívántatnék. Mellyekből következik, hogy az illy élefen érző inak sem elégségesek, a' benne járó serény és hig *spiritusokkal* a' dolgok képeit tisztán és állandóul az elmének eleiben terjeszteni; hanem csak repülőleg fordulnak-meg azok a' közönséges érzésnek tábláján; az Elme-is minden tsekélységre *fel-inuul*; és a' maga liető *Indulataival* mind a' maga okoskodásait. mind a' testnek

moz-

mozgásait egybe-zavarja. A' mozgató *fibrák* is, az így rendeletlenül beléjük lövettetett *spiritusoktól* a' gondolatnál-is hamarébb, minden tziel, mérték, és határ nélkül vífzik a' tagoknak mozgásait: Nyavallya törést, *convulsiót*, görts fogáfokot, meg-merevedéseket 's a' t. okoznak.

*Ezeket
hogyan lehet
igazítani
tenni.*

Mind ezeknek meg-előzésére, már a' régi Orvosok-is el-kerülhetetlenül szükségesnek itélték a' testnek mozgás által való gyakorlását: mint a' melly által az a' kotsonyás nyálos nedvesség, az Inaknak és *fibráknak* póláiból leg-bizonyosabban és ártatlanabbúl ki-száraztathatik; és az a' feletébb való érzékenység, 's hirtelen való mozgás rendben hozattatik. Lásd erre ezen VI-dik Darabban a' CCLXXXVII-dik §-ra tett világosítást-is. Vóltak fogan a' régi Népek közül, a' kik hogy a' magok Szülötjeiknek testeiket előre meg-keményithessék, azokat mihellyt születettek, hideg vízbe merítették. A' mint ezt-is feltyebb a' CCCVII-dik §. alatt illettük vala. Ugyan ott erre a' végre a' nagyobbak számára a' hideg vízben való feredést jóvallottuk vala: mellyet most-is szivesen ajánlunk.

T Ó L D A L É K.

A' TESTNEK KÜLSŐ TISZTASÁGARÓL

A' menyibe t. i. ez-is az Egészségre
meg - kívántatik.

CCCC.

HOgy a' bőrnek színére rakodott mocsok a'
láthatatlan gözt az egészségnek nagy ká-
rával benn ne rekeszse, 's másként is útalatofsá
az embert ne tégye, a' tiszta vízzel és szappan-
nal való mosódás igen szükséges. A' rest és mo-
csokba 's szenybe merült Személyek bizony
lomhák, bűdösök, tetvesek, rühöfek, fekélye-
fek és betegesek szoktak lenni. A' kis gyerme-
kek-is, hogy sokszor úgy el-szintelenednek, fo-
kadékosulnak és betegesülnek, többire a' dajkák
reltségitől vagyon, kik őket gyakran fereszteti,
mosogatni, tiszta öltözetben és ágyba tartani nem
igyekezik. Mert az ő lágy bőrből sok taknyos
enyves *matéria* szíváro-g-ki, melly a' bőrön, ha
ottan ottan le-nem mosattatik, és töröltetik egy-
be szárad, és azt a' sok tisztátalanságot, melly-
nek ki-kell vala az ő vérekből gözölnöni, benn
rekeszti; a' honnan lehetetlen, hogy egészség-
be maradhassanak. A' Szappan a' testnek 'síros
mocsát, mellyet a' víz magára jól fel-nem ás-
tathat, szebben le-vízi. Innen a' mosódásban
azzal-is élni sokszor meg-kívántatik. A' Láb
mosások a' lábokat a' fel-töréstől, meg-hog oso-
dástól, és köszvényesedéstől. Midőn a' mocs-
kot és egye verődött 's keménvült bőrt meg-
lágytván és le-tisztítván, a' ki-gözölgést és iz-

C c c

za-

zadást segítik, nagyon óltalmazzák. Azert ezt másoknak-is, de kivált az utazóknak haszonnal lehet gyakorolni.

§. CCCC I.

A' kezeknek és ortzáknak tiszta hideg vízzel való gyakor meg mosását a' tisztság-is, de az egészség-is kívánja. Ugyan-is, a' viznek hideg-sege illendő keménységet szereztvén bőrinek, azt fokadékok, femergek, rántzofságok ellen meg-tartja; és annak eleven pirosfágot szerezt. Kiváltképen pedig használ ez a' szemnek; mert a' szem hajak alatt éjtszaka meg-tsipösült könnyvet és egybe aszszott tsipát-is ki-mossa: a' ki tágasult ereket-is egyben húzza, és így a' szemnek vérmeségit el-űzi, 's következésképen a' szemet nagyon erősíti, és a' látást szépen éle-síti, mint ezeket ki-ki magában, midön reggel ágyából fel-kél és meg mosódik, világoson tapasztalhatja. De jegyezd-meg, hogy az olyan viznek, mellyel szemedet mosod, mindenkor szép tisztának, és jó hidegnek kell lenni; mert a' szem femmi meleget és motskot nem szenvedhet. Er-re nézve, a' tiszta forrás vizek, vagy a' mellyek a' folyó vizekből reggel, midön a' nappal beléjek hányt gaz, a' viz fenekére le-szállott, meritetnek, főként ha *destillatio* által meg-tisztattak, a' szemnek jóval hasznosabbak. Bizony az Euphrasia, ró'sa és más *destillat* szem vizek-is nagyobbára tsak tisztaságokkal és híveségekkel használnak.

§. CCCC II.

A' fonek mosása, bajnak gyakor füsülése és tisztán való tartása-is fok főbéli nyavallyákat elfordit. Ugyan-is a' mi bőrünk mindenütt, kiváltképen pedig a' hol szőr terem, holmi cryp-
táts-

zátskákkal vagy üregetskékkel, (mellyekbe a' vér közül holmi meg-veszett peshedt szagu sós 'sir tétetik-le, hogy onnan ofztán ki-szívárogon,) rakva vagyon. Ezen *cryptak* a' fő bőrbe legtöbbször és nagyobbak; a' honnan bővebb és vastagabb 'sir-is szokott belőlök ki-szívárgani: a' melly, enyvelése miatt, sokszor nem repülhetvén el, a' fő bőrön egybe szárad, és *korpának* neveztetik; vagy a' haj közü szállott porral egybe elegyedvén, motsokká válik. Ezt ha párlúggal, vagy szappanos meleg vízzel ottan ottan le-nem mossuk, és füsüvel le-nem vakarjuk, 's a' haj közü ki-nem tisztítjuk, egybe tseplelti a' haját, és a' *cryptáknak* lyukait bézárja; és az említett sós olajnak ki-jövetelt nem enged. Innen, az ott meg-gyül, magába meg-rothad és tsípösül; és bőrben lévő fájdalomot, orbantzot, túrt, vart, tetveket, főnek, szemeknek, fülnek, fájdalmot 's a' t. okoz. Minél tömöttebb és vastagabb a' haj, mind ezek annál hamarébb meg-eshetnek. Innen a' mosás, tisztogatás-is annál inkább meg-kívántatik. Sőt ilyenkor a' haját meg-nyírni, ritkítani 's néha egészen el-beretváltatni-is szükséges. Erre kivált a' gyermekekben igen illő vigyázni.

§. CCCIII.

A' *Haj por*, ha tiszta fő bőre hintetik, feliván és és mintegy ki-szíván azon sós olajat, a' főnek mindjárt említett nyavallyáji ellen szépen használ. De ha tisztátalan és a' korpától 's motsoktól meg-nem tisztított főre hinted azt, mind azokat a' gonoszokat neveli.

A' vajjal, sa olajjal és egyéb kövérséggel való kentefitése-is a' hajnak, mint magában útá-

latos, úgy az egészségnek - is ártalmas. Mert az említett *cripták* lyukait ezek-is bé-dugják.

§. CCCCIV.

A' *szájnak és fogaknak gyakor tisztítása* mind a' lehelletnek büdösége, mind a' fog húsnak évődése és el-lágyulása, mind a' fogaknak megveszése ellen fokot tehet. Erre nézve étel után a' száját hideg vízzel ki-öblíteni, és a' fogakról az ételt le-mosni jóvaltatik. De a' meleg étel és ital után hirtelen nem kell a' szájba hideg vizet venni; mert a' melegtől ki-terjedt fogat, ha hirtelen hideg éri, el-hafadoz és ki-romol. A' fogak közti akadt húst-is valami vékony tsental, tolluval, vagy szalma szállal mig ott meg-rothadna, szükség ki-tisztítani. A' fából a' foghúsba könnyen szálka mehet; a' vas és egyéb értz nem meg-sértheti, sőt ki-is törheti a' fogat: máskéntis, ha a' kemény éles fog azokból valamit el-reszel, az a' nyáltól meg-eméiztetvén, a' fognak nagy ártalmára leszen.

§. CCCCIV.

A' *feketeségnek és iznek a' fogakról való le-törlésére*, némellyek gálitzkő, vagy salétrom *spiritust commendálnak*, de igen oktanul; mert ha ezzel fogaidot bé-kened, igaz hogy szépen meg-fejérül; de nem fokára ki-is romlik. Hasznosabb azért e' végre, kenyér haját vagy tsontot, erős fen meg-égetvén apró porrá törni; ezzel vagy magára, vagy ha fogad húsa-is el-gombásuit, egy kevés égetett timsót, szeretsen diót, fa haját, myrrhát, *gummi laccaet*, gallest, vagy egyebet e' félet, a' melly szorit és a' fenyvedésnek ellent áll, elegyítvén hozzá, a' fogak töveit, újszidra, etsetetskére, vagy posztóra vévén, dörögölgetni; de okoson, hogy az erős dörögölés-

fel fogad húsát jobban-is el-ne rontsold. *Allen* a' dohánynak hamvát, ha nem igen tsinos *materia-is*, de igen hasznosnak mondja a' fogaknak dörgölésére, hogy meg-fejéredjenek. A' fog búsának rothadása és a' száznak büdösége ellen pedig nem tart jobbat mint egy árpa szemet nyomó dohány levelet rátskálni egy egy fertály óráig mindennap egyszer. *Fr. Hoffmann* e' következendő *tincturát* igen dicséri: végy *Mastixot*, *Myrbát*, *Gummi elemit* fél fél lótot: Ezer jó füvet, vad és kerti 'Sáallyát, *Myrthus*-fa levelet, mindenikből a' mennyit öt újjaid között jó bővön fel-vehetsz: veres Ró'sát, másfél annyit, mint volt a' 'sáallya: Égetett rimsót egy *quintiget*. Törd és vagdald egybe ezeket; és együvé elegyítvén tedd üveg edénybe; tölts fél ejtelnyi veres bort, és két lót kámförös égetbort réá, tartsd gyenge meleg helyt, míg jól megfestődik és vaitagúl a' bor. Ebből ha mindennap egy egy keveset a' fogad húsára vész, és egy darabig rajta tartod, nem lehet, így ír *Hoffmann* ki-mondani, melly szépen örzi a' fog húst a' tovább való rothadástól, és a' mi abból meg-emésztődött volt, melly hamar ki-neveli, és a' fogakat melly derekason tisztítja és erősíti. A' Szegényeknek e' helytet azt *commendálya*, hogy a' 'sáallyára öntsenek forró bort vagy etzetet, és egy darabig vontatván, reggelenként, mossák a' szájokat véle. Az úti fünek leve-is fokot használhat.

§. CCCCVI.

A' mi a' száznak büdöségét illeti, szükség mindenekelőtt végére menni, mitől légyen az. Mert a' mindjárt említett orvofságok csak akkor használhatnak, ha az ínynek rothadásától és a'

fogaknak e' miatt való évődésétől vagyon. De ha a' bűdőség az ételnek a' gyomorba lévő meg-rothadásától vagyon, mellyet többire okoz az epének oda való visszafolyása, ezek semmit sem tehetnek. Meg-esmérhedd pedig ezt, ha bőlfedezéssel jő fel a' keferü iz és bűdös szag; ha egyéb okoknak semmi nyoma nintsen, és akár mint ki-mossad és tisztítsad szájadat, a' bűdőség csak meg-marad. Ekkor több hasznot remélhetsz abból, ha gyomrodat gyenge hánytatóval és *laxatívával* ottan ottan ki-tisztítod; és azonközben mértékletes sós, savanyutska, és rothadást nem könnyen szenyvedhető, könnyü emészthető ételekkel, italokkal, és orvos-ságokkal élsz. Nevezete' en a' sült Birsalma és Körtvély ditsértetik. Idő közben pedig, hogy szájad rossz szagját verje, bé-készített Tzitrom hajat, Örmény vagy Angelica gyökeret, Áni's magot, Fahajat, Szegfüvet, Myrrhát 's a' t. hasznoson rátskálhatasz.

Ha a' bűdőség valamelly fognak odvas rothadtságától vagyon, húzasd ki azt, vagy töltsd meg az odvát ónnal, viaszszal vagy szeretsen dióval.

§. CCCCVII.

A' *Körmök* a' lábaknak is, de kivált a' kezeknek újjain, 1.) A' tapasztalásbéli érzékenység kedvéért alattok az újjak begyeire jövő inaknak a' külső erőtől való óltalmazások végett vagynak. 2.) Hogy azokkal az apró dolgokot is meg-tsíphessük, és vakaródhassunk. Az Indusok közt sok helyeken egyik ékekségnak azt tartják a' Dámák, ha körmeiket kezek újjain igen hofszsan, fel, sőt egy egész fingre is meg-nevelhetik. Innen hogy el-ne köpjék vagy törjék,

jék, egyébkor nád alá kötve tartják, hanem csak akkor bontják-ki, mikor közönséges helyekre mennek. Mi ezeknek feketéjét vagy ki-nőtt végét, hogy a' motsok alájok ne rakodhassék, ottan ottan el-vágni szebbnek 's jobbnak tartjuk. De a' kik azt töből szüntelen ki-nyírik és újjok begyit egészen meg-mezítelenítik, a' természet' tzelja ellen tselekesznek. A' fejer, piros, síma, lágy körmök-is a' kéznek nagy ékességére vagnak; a' vastag, kemény, hoportsos vagy vak körmök pedig azt nagyon meg-díztelenítik. Innen szükség lészzen azon okoktól, mellyek miatt azok meg - vakulhatnak, óltalmazni: minémüek a' meg-ütés, erős szorítás, sok vakargatás, meleg vízben vagy igen tsipős nedvességben való gyakor kutulás 's a' t.

§. CCCCVIII.

A' szeplők, fakadékok, femergek, sümöltsök, feketeség, halovány sárgaság, főnek kopaszága, vagy szokatlan helyeken szörbe való borulata, fejer vagy veres szemöldök-is 's a' t. nagyon meg-díztelenítik az ábrázatot. Ellenben a' tiszta, eleven, fejer piros bőr, piros ajkak, fekete haj, és fekete szemöldök igen kedvessé tészik azt. Innen eleitől fogva fokféle módon-is próbálgatták azt emberek a' természetnek nevezett hibait magokról el-háritani. De minthogy sokan ezt csak a' végre kívánnák tselekedni, hogy a' bújjaságnak piatzán ki-tettzöbбек légyenek; kérdésben forog, vallyon szabad volt-é ezt tselekedni? annyival-is inkább az e' féle vétkekre vezető útaknak fel-találásában magától-is igen elmés természet szánt-szándékkal erre tanítani, nem vétkes dolog-é? Jól-lehet, mint egyéb jó dolgokkal, úgy ezen külső szín ékesítő esz-

közökkel - is az emberek rossz végre számtalan fokszor éljenek; de magokba ezekbe mi véték legyen, en nem láthatom. Mert ha a' mostoha Ter. nészetnek egyéb hibait mind a' testben, mind az elnében, Mesterseg által igazítani vagy palástolni nem csak nem véték, hanem tarozunk is belsőkepen ösztönöztetvén mindnyájan a' magunk tökéleteségének minden lehetséges módon való öregbitésére, miért nem lehetne az ábrázatnak hibáit? én ugyan nem értem. Az ékes és tiszta öltözetet bizony senki azért tilalmosnak nem tartja, hogy fokban ezt büjjaságra vifelik. Ugy a' böltsefséget - is azért, hogy az elmét fel-tűjja, senki nem kárhoztatja. Igaz dolog ugyan, hogy a' testnek e' féle külső ékesgetése a' Férjfiakban atzszonyi puhaságnak, és igen tsekély elmének jele. Mert az ő szépségek az erős test, bátor szív, meszse látó okos elme, nem pedig e' féle külső tsitsoma szokott lenni. De az Atzszonyok dolga másképen van; mert nekik az ISTENnek rendeléséből, mint az Apostól is tanítja, a' magok szeme Férjek gyönyörűséginek kell lenniük, mellyre a' külső szépség is nagyon meg-kívántatik. A' bölt Salamon is az Enekek-énekiben, a' maga Mátkájának csak külső szépségiben gyönyörködik, a' menyiben t. i. az egészen sejer, annak ortzái szépek, és semmi szeplő nints azokon, ajakai pirosak, mint a' veres tzerne, fogai épek, tömöttek és fejeerek, haja fodor és fekete 's a' t. Az Atzszonyoknak azért, csak a' magok Férjeknek; nem pedig más idegennek kedvéért tselekedjék azt, a' magok ortzáját, ha a' természet e' részben mostoha volt ő hozzájuk, illendő

eszközök által tisztességesen ékesgetni, vétkes dolognak éppen nem tartom.

§. CCCCIX.

A' nagy *Mogol* birodalomba, a' hol többire mezítelen járnak az emberek, a' kényesebb Uri *Afszonyok* egész testeket olly tzifrán megfestik, hogy szép virágos *Kartonnak* gondolnád. A' *Törökök* és *Egyiptombéliek*-is kezeiket és lábaikat sárga vagy veres színre gyakran megfestik. Vagynak fok más *Tartományok*-is *Napkeletre*, a' hol az *Afszonyoknak* festetlen hajjal és körmökkel jární rútt dolognak tartatik. Európában is bizony a' test külső színének tsinosgatása minden pallérozottabb *Nemzetek* közt minden vétek iránt való gyanúság nélkül gyakoroltatik. Azért ha én-is a' tsinosabb *Afszonyok* kedvéért azok közzül, mellyekkel más *Nemzetek* e' végre élni szoktak, némelleyeket meg-említék, vétkül nékem senki nem tulajdoníthatja.

§. CCCCX.

A' *Fekete* színt, úgy a' *szeplőköt*-is, mellyek természet szerint vagynak, vagy velünk születettek, semmi el-nem törölheti. De a' melyet azután a' napnak vagy tűznek erős melege, a' tavaszi száraztó szelek vagy betegségek tsináltak, (minthogy e' nem egyébtől vagyon, hanem az *epidermis* vagy bőrnek külső színet lebörítő vékony hártya alatt lévő *mucusnak* egyben sülésétől;) az e' félek, mellyek az *epidermist* újra meg-lágyíthatják, az alatta egybe sült *mucust* fel-olvaszthatják és ki-gőzölöghetővé vagy a' vér közü vízsza mehetővé tehetik, elűzhetik. Illyenek pedig a' *Martiusi* hó viz, melly tiszta vékonysága miatt, lágy melegen, az *epi-*

dermisen könnyen által hat; a' babnak, fejét lilomnak, vizi töknek, ökörfark kórónak, Salamon petsenyéjének, fal fünek, borju orru fűnek virágjáról, fejer málva levélről, édes gyökérről, fűgéről, malo'sa szöllőről, sárga dinnyének béliről, béka nyálról 's más e' fele lágyító *matériákról* *destillált* vizek, ha *lág*y melegen gyakran mosdatsz vellek. Ugy az-is, a' melyet a' patikákban *Aqua omnium florum*. Minden virágok vizenek neveznek. Ugyan e' végre a' töknek, sárga és görög dinnyének ki-fatsart levélvel mosdani, vagy belekkel *lág*y melegen az orzát ottan ottan jól meg-dörgölni-is hasznosnak mondják. Némellyek ezek helyett a' tzitromnak vagy narantsnak *lág*y béivel élnek. Sokan, hogy a' mindjárt említett vizek annál hathatófabbak legyenek, velentzei szappant olvalztanak-el előre benne, és egy néhány tsep *oleum tartari perdeliquiumot*-is tseppentenek beléjek, valahányszor mosdani akarnak. A' *sperma ceti*-is, bab virág vízbe meg-áztatva, szépen *lág*yit, fejerit és fényesit: Nem külömben, ha egynéhányszor erőssen *calcinalt* vagy meg-égetett *Boraxra* és *Talcumra* fejer lilom virág vizet töltesz, és egynéhány napokig rajta tartván mosdatsz véle.

§. CCCCXI.

E' következő *Tinctura*-is a' bőrnek féritésére, *lág*yítására és fényesítésére igen dítseretik. *Vedd* a' bikának, vagy ha azt nem kaphatsz, a' marhának, epéjében termett követ, ha ezt sem kaphatsz, magát az epét, gyenge melegen szárazd - meg; tölts osztán erős seprő égetbort reá; tartsd így jól bé - dugott üvegbe gyenge meleg helyen, míg a' kő, vagy száraz epe

epe egészen el-olvad: ekkor mosdjal véle. Mások a' hig bika epébe hofzszas ásztatás által tim-sót, konyha sót, nádmézet, boraxot, kámfort olvasztanak-el, és magára vagy gyöngy virágról *destillált* erős *spiritussal* fel-eresztvén, kenik ortzajokat véle. Ugyan e' végre, végy négy igen jó szagu szép páris almákat meg-törve: jól meg-ért szöllöböl újjonnan ki-nyomott mustot, és ró'sa vizet, négy négy lótót; sótalan és még meg-nem mosott fris irós vaját fél fontot: sárga viafszszat nyóltz lótót; ezeket együvé elegyitvén gyenge tűznél főzzed, a' habját szüntelen le-szedvén, míg habzani meg-szünik: ekkor melegen szitán szürd által: 's hadd meghülni: azután ismét gyenge tűznél, szüntelen kevervén, olvazd-meg, de reá vigyázz, hogy fel-ne forjon. Ezen kenöböl végy estvénként a' menyit akarsz, és kend-bé ortzádat, 's ha szükség, kezedet-is véle éjtszakára, és reggel a' fellyebb említett vizek közzül valamelyikkal mosd-le. Egy Német Uri Afzszony, az árnyékszék fedőre fel-jövö Ember ganéjnak gözivel dörgölvén minden nap kezeit és ortzáját, tsudára méltó gyengeséget és fejréséget tsinált ezen részeinek. *Añ. Erud. Lips.*

§. CCCCXII.

Mind ezek a' szeplös, semerges, és feltserpezett bőrek meg-tisztítására-is használnak. Ezen kívül pedig, hogy egyszer'smind gyenge pirofságod-is légyen, az etzettel magára, vagy holmi jó szagu virágokat ásztatván fokáig benne, savóval, bűdös kövel főtt vízzel, mész vízzel, melly valami jó szagu virágokról *destillált* vízzel készült, vagy pedig, holmi egészséges gyermeknek vizzel-tivel-is hasznoson mosdhatol.

Jó a' tzitrom belet-is meg-sózni, és azzal az ortzát gyakran jól meg-dörgölni. *Vagy* ha inkább tetszik, végy fél lótvót kámiort, törd-meg mo'sárba, két lótvót tzitrom levet töltvén az alatt apronként reá: azután önts fel ejtelmi fejer bort-is reá: szürd-meg; töltsd üvegbe, és a' meg-maradt kámiort ruhában kötvén erezd belé: mosd-jál estve reggel belőlle. A' *Benzóé tinctura*-is, és a' mit a' Patikákban *Lac virginis*, szüz leány téjnek neveznek, ezen végekre dítsertetik. Ezzel lehet magára-is élni, amabból pedig tíz tseppenyit, két lótvót mosó vízben szoktak tseppen-teni. De jegyezd-meg, hogy ezek közül egyik-vel sem bátorságos egy végtiben fokáig élni; mert az ortzát meg-rántzolitják, és, kivált a' *Lac virginis*, mejbéli nehéz nyavallyákat, sőt száraz betegséget-is könnyen okozhat. A' *Mercurius*-al vagy kéu-esővel készült mosdó vizek is igen hathatósok, de veszedelmek. Először a' fogakat meg-seketítik, azután ki-rontják, a' száját meg-büdösítik, a' testet el-száraztják és reszkeretegessé téstik.

§. CCCCXIII.

Ha fekete, vagy fzeplős bőrödnek birtelen akarsz fejer színt adni. Vegy *Bismuthumot*; önts választó vizet reá, melly azt el-rágja vagy el-olvasztja, azután tölts egy kevés tiszta vizet közibe, és a' *bismuthum* igen vékony fejer por formába az edény fenekire száll; szürd-le a' vizet mind a' porról, és egynéhány versben egymás után tölts ismét tiszta vizet a' porra, ottan ottan le-szürvén, mig t. i. a' pornak leg-kiffebb tsipősege sem léfzen; mert egyéb iránt igen nagy rágást tsínál a' bőrön. Így osztán szárazd-meg, és mikor szüsed van reá, keverd fris

hig

hig pomádába és kend-meg ortzádat, nyakadat's mejjedet velle. Mások rövidebben a' *bismuth*nak igen apróra tört porát bab virág vizben elegyítvén erőssen egybe rázzák, és hirtelen úgy mosdanak-meg velle, e' reá száradván a' bőrre, míg le-mofsák, annak szép fejér színt ad, és a' szeplőket, semergeket, feketeséget nagyon el-takarja.

§. CCCCXIV.

Sokan, nem tudom mi okból a' *balovány fejér színt* igen *szépnék* képzelvén, hogy ortzájoknak pisgás, pirosságát el-vefzthessék, egészségnek nagy kárával, sőt gyakran végső veszedelmével, éhomra etzetet isznak, *krétát* szu-vatot, szenet, bőrt rágnak, vagy csak nem meg-ölik éhel magokat. Okosabban tselekesznek bizony azok, kik inkább *balovány sárga színeket* igyekezik *pirossá tenni*. A' halovány sárga szín ugyan némellyeken természet szerint vagyon; de többire okozza ezt 1.) A' *phlegmaticum temperamentum*, mellyben a' vér is igen taknyoson, váltagon és fejéren marad, ki sem hathat a' bőrben el-terjedő edényekben, hogy onnan, mint a' *sanguineusok*ban szokott piros színe az *epidermisen* által sugározhasék; vagy pedig 2.) A' vérben meg-gyült epe, melly a' vérnek *serumát* vagy fejér vékony részét sárgán festi, a' sárgaságban tapasztaljuk. Ez, minthogy többire a' májnak meg-dugulásából vagyon, (mellyet ismét vagy a' májnak edényeit meg-szorító *spasmusok*, vagy a' vérnek enyves váltagsága okoz,) használtanak el-üzésere minden, valami a' *spasmusok*at le-tsendesíti, a' vért vékonyítja, és a' fibrákat erőlti. Midőu pedig a' *phlegmaticum temperamentumtól*, vagy a' *chylust* és vért ké-
szítő

szitő eszközöknek erőtlen légységától vagyon az e' féle halovány fejér szín, azokon kívül, mellyeket mindjárt említünk, fokot segitenek a' gyakor *commotiok*, *friçtiok*, könnyü emészthető vadaknak és madaraknak húfai, kivált sülve, a' fűszerfzámok, jó bor, kevés álmom, vidám kedv 's a' t.

§. CCCCXV.

Hogy ha pedig, *tsuk egy ideig külsöképen akarod ortzádat és ajakidat birtelen meg-pirofitani.* Végy *myrbát*, *storaxot*, *benzoét*, egy egy lótot; két lilium gyökeret fél lótot; *boráxot* egy *quintinget*, törd porrá és tölts egynéhány izben jól meg-tisztált erős seprő égetbort reájok; tartsd gyenge meleg helyen egynéhány nap. Ezen *Tincturával* kend-meg ortzádat, a' hol akarod, és szép pirossá teszi azt. A' Frantziák és Oloszok, holmi *coccionellával*, kermes maggal, vagy *beliotropium tricoccum* nevü fünek levivel festet ruhával, vagy kamellóttal, mellyet ők *Bezettának* vagy *Pezettának* hívják, szokták ortzáikat és ajakaikat dörgölni; mellyről a' festéknek apró veres pora a' bőrnek *poruffaiban* és rántzotskáiban verődven, piros színt csinál. Mások e' helyet holmi papirossal, mellyet *cbarta d' Ipania* nével neveznek, élnek. Sokan *Anchusa Alkána* vagy *onosma* nevü fünek gyökerét, melly kívül igen szép veres, vontatnak-meg egy éjtízaka ró'sa vizben, vagy égetborba, és reggel evel mosdanak. A' tsipös és erős szagu *spiritusok*-is ki-feszítik és meg-pirofitják a' bőrt; de egyszer'smind a' gyakor éléffel el-szárasztják és meg-tserepeztetik a' bőrnek színér.

§. CCCCXVI.

§. CCCCXVI.

Ha szemöldöködöt akarod feketíteni. Végy *Antimoniumot*, *Gallest*, a' mennyit tetszik; törd igen apró porrá, tedd ezen port tserép vagy réz edénybe; süss ahoz való hév vasatskát belé, és ez holmi fekete nedveséget húz-ki azon porból, mellyel a' mint akarod szemöldököd megfethedd.

§. CCCCXVII.

A' szörnek vagy hajnak nevelésére, *Fuller*, és *Bateus*, Angliai Iures *Doctörök*, a' többek közt e' következendö mosót és kenöt igen dicsérik. Végy Isten fája levelét egy marokkal, *Gummi ladanumot* két lótot, medve hájat hat lótot; főzd-meg ezeket együtt jó édes borba, míg a' bornak harmada el-apad: a' főzésnek vége felé tégy két lót szeretsen diót, egy lót szeretsen dió virágot, egy *quinting* szegfüvet hozzá; főzd így is egy keveset: azután szüzd-meg; és a' hol szört akarsz nevelni, melegen mossad gyakran, és ásztassad napjában kétszer egy egy óráig velle. Azután pedig kend-meg e' következendö kenövel. Végy méh hamvat, egér szart egy egy lótot; *Peruvianum balsamumot* fél lótot; szín mézet, a' mennyi elég, hogy kenö legyen belölle. Egyéb iránt, mint hogy a' kopaszság néha a' nedveségeknek felettebb való tsipöségtől vagyon, melly a' szörnek gyökerét el-rá-gja, mint a' frantzuban és egyéb hofzszas föbéli nyavallyákban tapasztaljuk: néha a' fő-börnek felettebb való lágyságától és nedveségtől, melly miatt abban a' haj, mint a' vizes földbe a' plánták, nem táplálhatik, és meg-tem tartattathatik, néha ellenben a' fő-börnek rend kívül való vékonyságától és szárazságától, nem lévén

abban a' hajnak táplálására elegendő *matéria*, a' honnan a' hajnak-is lassan lassan el-kelletik vékonyulni, száradni, sodrodni, és mint egy ki-kelletik romlani; erre nézve mondám, a' kopaszság ellen való orvosságoknak is külömb külömb féleknek kell lenni. De nekünk a' rövidség itt azokra ki-terjeszkedni nem engedi. *Ebben* a' fő-bőrt lágyítani és nedvesíteni, *abban* száraztani és erősíteni, *amabban* a' nedvességeket tisztítani és édesíteni kívántatik.

§. CCCCXVIII.

El-veztésére, vagy el-koptatására a' szörnek, végy óltatlan meszet egy lótot, Auripigmentumot három lótot; kék lilium gyökeret két lótot, büdös követ egy lótot: főzd ezeket együtt erős párlúgba, míg kenő forma sűrűsége lesz; ekkor tseppents 20. tsepp szegfü olajat belé: tedd-el hafzonra, és a' mikor kell, kend-meg azon helyet velle, a' honnan a' szőrt el-akarod vezteni. Mások tsak óltatlan meszet és Auripigmentumot törnek együtt porrá, és ebből, mikor tetűzik, vízzel vagy nyállal tészta tsinálván, kenik-bé hafonló hafzonnal a' szőrös helyet. Némellyek a' kutya tej nevü fünek tejével-is kopasztják a' szőrt; de ez igen rágos és a' bőrt könnyen kifebesíti. A' két első-is, a' bőrnek természeti színét nem fokára el-vezti. Másként valamint nevelni, úgy tökéletesen, hogy t. i. többé ki ne nőjön, el-vezteni-is a' szőrt, bajos dolog.

